10.

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓI

SZERKESZTETTE ÉS BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA

Dr. VISZOTA GYULA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJA

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1925

14.111

4065/c

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI

A MAGY. TUD. AKADÉMIA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

TIZEDIK KÖTET

BUDAPEST
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
1925

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓI

SZERKESZTETTE ÉS BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA

DR. VISZOTA GYULA
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJA

ELSŐ KÖTET

R 1977
1925 2459
MTA KIK

BUDAPEST
A MAGY. TUD. AKADÉMIA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1925

175534
014 111
943.9.01

175534
014.181
943.9.01

Gróf Széchenyi István arcképe Ender Jánostól.

Az eredeti vízfestményen Ender János (1793—1854) bécsi festőművész, Széchenyinek 1818—9-i keleti útjában kísérője, Széchenyit utazóruhájában örökítette meg. A kép bal alsó részére Széchenyi nevét (Gr[af] St[efan] Széchény) édes atyja írta, a jobb alsó felére pedig maga Széchenyi azokat a szavakat írta (tâchez d'être heureux), amelyet lady Meade Selina mondott neki búcsúzásakor (692. l.). A vízfestmény gróf Széchenyi Béla ajándékából a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi Múzeumában van.

ELŐSZÓ.

A francia történelemnek különös vonzó erőt ad az, hogy oly gazdag a francia memoár-irodalom, amelyek révén bepillantást nyerhetünk fejedelmek, miniszterek és más vezető egyéniségek dolgozószobájába, megláthatjuk a nagy történelmi események rúgóit, indítékait, megérezhetjük a kor levegőjét, a váltakozó hangulatokat és sok efféle imponderabiliát, amelyek a kornak sajátos színezetét megadják.

A mi memoár-irodalmunk, sajnos, elég szegény. E hiány pótlása végett indította meg a Történelmi Társulat a legújabbkori memoárok sorozatát, melyet Beniczky Lajosnak 1848/49-i szabadságharcunkra vonatkozó emlékiratai közrebocsátásával kezdett meg.

Az utólag emlékezetből összefüggőleg leírt emlékiratok jelentőségét messze meghaladják a valódi naplók, amelyeket az író a napi események friss benyomása alatt egyidejűleg, napról-napra vet papírra. Ilyen valódi, egyidejűleg, napról-napra vezetett feljegyzések Széchenyi naplói, melyeknek első kötetét itt veszi az olvasó.

Széchenyi naplói öt vaskos kötetet fognak megtölteni. Megbecsülhetetlen értékkel bír ez a mű, mert a magyar történelem egyik legszebb korának, a reformkornak vezető egyénisége ad abban részletes felvilágosítást cselekedeteinek okairól és olyan eseményekről, melyekről csak a legbeavatottabbak tudtak.

Fogadja a magyar olvasóközönség Széchenyi naplóit azzal a szeretettel, aminő gondossággal Társulatunk a kiadást előkészítette.

Midőn a Széchenyi-centennárium esztendejében a legnagyobb magyar naplóinak első kötetét a magyar nemzetnek

átadjuk, egyúttal köszönetet kell mondanunk a Magyar Tudományos Akadémiának azért, hogy Széchenyi naplóinak tulajdonában levő eredeti kéziratát Társulatunknak publikáció céljából rendelkezésére bocsátotta, mit elsősorban Berzeviczy Albert elnök úr és Balogh Jenő főtitkár úr szíves támogatásának köszönhetünk, akik különösen a történeti kutatások iránt mindig nagy megértést mutattak.

Meleg köszönet és elismerés illeti Viszota Gyula tankerületi kir. főigazgató urat, ki a Széchenyi-problémával évtizedek óta foglalkozik s kinek hosszú előmunkálatai nélkül ez a kötet a centennárium évére nem is jelenhetett volna meg.

Budapest, 1925 január hó 1-én.

A Magyar Történelmi Társulat.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

Amikor dr. Károlyi Árpád nyug. osztályfőnök, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivnak volt tudós igazgatója gróf Széchenyi Istvánnak a döblingi házkutatás alkalmával lefoglalt, zár alá helyezett és a M. Tud. Akadémia által többször keresett iratait, — amelyeket a magyar eszme gúzsbakötésekor hősködő, a császárnál is császáribb szolgalelkek meg akartak semmisíteni, de amelyeket I. Ferenc József-nek történelmi felfogásra valló pártatlansága megmentett az utókor számára, — a bécsi volt császári és királyi házi, udvari és állami levéltárban a háború nyomán járó összeomlás után megtalálta, majd feldolgozva a Magyar Történelmi Társulatnak kiadásra átengedte, nagy szolgálatot tett a magyar tudománynak, mert a Magyar Történelmi Társulatnak nagyérdemű elnöke, gróf Klebelsberg Kunó e nagyfontosságú iratok alapján indította meg a nehéz gazdasági viszonyok közt a Társulatnak egyik nagyfontosságú vállalatát és ebben gróf Széchenyi István összes munkáinak gyüjteményét. Ebben a keretben jelennek meg „a legnagyobb magyar" naplói pontosan úgy, amint azokat Széchenyi megírta, feltüntetve ama törléseket és kivágásokat is, amelyeket Széchenyi szóbeli és végrendeleti kívánságára hű titkára, Tasner Antal vitt véghez a kéziratban.

E naplók nyomán szemünk előtt fejlődik egy egész lényében és már zsenge korában nem mindennapi ifjú az élet sok viszontagságai között érett férfiúvá. Minden gyarlóságával, kérlelhetetlen önkritika kíséretében leplez nélkül van mindig szemünk előtt lobogó szenvedélyével, ambiciójával, törhetetlen munkásságával és látjuk, hogy az állandó lelkismereti tűzben és szenvedélyének, a szerelemnek tüzében hogyan tisztul meg lelke, hogy könnyelmű multjának kiengeszteléséül jövő életét hazájának és honfitársainak szentelje.

Engem ért a kitüntetés, hogy történetünk e nagybecsű kútforrásait sajtó alá rendezhettem, fogadja érte hálás köszönetemet a Társulat. Hálás köszönet gróf Klebelsberg

Kunó elnök úr excellentiájának mindenkori érdeklődéseért és buzdításáért és a bőkezű gondosságért, amely lehetővé tette, hogy a naplók ily szép alakban jelenhetnek meg.

Szerettem volna, ha a francia, olasz és angol részleteket jegyzetben magyarul is közölhettem volna, de ez a Társulat elvi álláspontja miatt nem volt lehetséges. Éltet azonban a remény, hogy e naplókat magyar nyelven is közzétehetem s így majd a tisztán magyar olvasóközönség is gyönyörködhetik egy nagy embernek a hazáért és honfitársaiért folytatott küzdelmes életében.

Az igazságnak kell eleget tennem, kiemelvén Tasner Antalnak érdemét abban, hogy a naplók egyáltalán reánk maradtak. Nélküle nincs Széchenyi-napló, mert Széchenyinek eleinte az volt a kívánsága, hogy naplóit — csak őt, mást nem érdekelvén — meg kell semmisíteni. Tasner érdeme, hogy meggyőzte őt a naplók történeti jelentőségéről és az ő hűséges szolgálata bírta Széchenyit arra, hogy irataival, könyveivel együtt naplóit is jutalmul Tasnernak hagyományozta.

A naplók tengernyi adatot tartalmaznak, amelyeknek megfejtése sokszor nagy nehézségbe ütközött, sőt lehetetlen volt. Az idegen nyelvű idézetek egyrésze miatt külföldre is kellett fordulnom, de az egyik angol tudós intézet és tudósain kívül ilyen kérés minden válasz nélkül maradt.

Hálás köszönetemet kell még kifejeznem sok tanácsáért és türelméért dr. Angyal Dávid, szivességükért és közbenjárásukért dr. Fógel József, Hellebrant Árpád, dr. Zolnai Béla uraknak és Zirzavy bécsi hadilevéltári alezredes úrnak, a francia és angol szöveg áttekintéseért vőmnek dr. Szentgyörgyi Edének és hálás emlékkel vagyok Szily Kálmán szellemének, aki kedves buzdításaival, értékes és érdekes tanácsaival, útmutatásaival bennem a munkakedvet élesztette.

Hiszem, hogy Széchenyi naplói végtelen sokoldalú adatainak tömegéért az adatok fontossága miatt megújuló, sokáig tartó kimeríthetetlen források maradnak.

Viszota Gyula.

A NAPLÓK TÖRTÉNETE

ÍRTA

DR VISZOTA GYULA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT RENDES TAGJA

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

1. A napló (diarium, journal, Tagebuch) az emlékírásnak (memoire) egyik faja, amely több tekintetben különbözik az emlékírás másik két fajától, az önéletrajztól és az emlékirattól. Az emlékirat és az önéletrajz ugyanis az átélt idő anyagát nagyobb vonásokban, bizonyos cél szerint csoportosítja, alakba tömörítve tárja elénk, mert azzal a célzattal készült mind a kettő, hogy más is olvassa; ezzel szemben a napló írója a napi élmények feljegyzésének keretében ad számot megfigyelésekről, személyekről, esetleg olvasmányról, saját magára vonatkozó élményről vagy véleményről s ezt az anyagot szoros időrendben, a napi eseményekhez alkalmazkodva adja elő, e közben a formát gyakran figyelmen kívül hagyva sokszor részletes, sokszor rapszodikus, gyakran benső és éppen ezért nem mindig és mindent azzal a célzattal ír le, hogy a nagy nyilvánosság elé kerüljön. Az emlékírás mind a három fajának jellegzetes vonása, hogy írójuk átélt idők eseményét adja elő, a legáltalánosabban az emlékirat, a legrészletezőbben a napló. Az emlékírás fajainak közös vonása az is, hogy a legtöbbje rendszerint mozgalmas, felelősségteljes idők nyomán készül s e tekintetben talán a francia forradalom időszaka adja meg e műfajnak igazi jellegét.

A magyar irodalomban is a tatárjárás, a mohácsi vész, a török hódoltság korában: a kuruckor nyomán kapunk emlékiratot és meglehetős fejlettségében látjuk e két fajt a szabadságharc után.

A napló ritkábban fordul elő irodalmunkban. Oka talán az, hogy a napi élet eseményei az ismétlődés miatt mihamarabb kevesebb anyagot szolgáltatnak a feljegyzésre, a rendszeres munka pedig sok időt, gondot igényel. Rövidebb idők eseményeit közlő naplónk mégis van egy néhány, de olyan, amely az egész életen át rendszeresen jegyzi fel élményeit, gróf Széchenyi Istvánig nincs egy sem. Gróf Széchenyi István naplói az elsők. E naplók jelentősége kétszeres: egyrészt Magyarország újkorának legérdekesebb szakaszát világítják meg, azt, amely Széchenyi nevéhez fűződik, amelynek ő volt főmozgatója; azonfelül másrészt e naplókban írójuk egyénisége, úgyszólván, szemünk előtt bontakozik és fejlődik ki.

2. Hogyan keletkezhettek Széchenyi naplói? A naplóírás nem volt előtte ismeretlen. Írt naplót — bár szerényebb méretben —

édes atyja, írt abban az időben, a többek közt ismerősei közül Metternich herceg, Schwarzenberg herceg, a fővezér, akinek futártisztje volt, írt Gentz, a publicista és Thürheim Lulu grófnő. A tény az, hogy Széchenyiben közvetlenül a Napoleon elleni háborúból való visszatérte után, 1814 július havában fogamzott meg az a gondolat, hogy a jót, rosszat, amit átélt, feljegyezze. Eleinte a vele vagy rokonaival, ismerőseivel megtörtént különös vagy tréfás, sokszor sikamlós eseményeket, továbbá az olvasmányaiban neki tetsző részleteket jegyezgette föl egy bőrkötésű jegyzőkönyvbe[1] és itt életére vonatkozó különösebb eseményt eleinte alig találunk, azonkívül mind e feljegyzéseket minden különösebb rend nélkül tette meg. Csakhamar, valószínűleg még ugyanabban a hónapban, e jegyzőkönyv legnagyobb részét az olvasmányaiból vett idézetekkel kezdve bőrkötésű (Das Gute und Schlechte welches ich erfahren I feliratú) naplókötetébe[2] másolta le, sokat átdolgozva. Ismerősei, rokonai tudták, hogy Széchenyi különösebb eseményeket jegyezget föl, ezt látjuk Karolina sógornője egyik leveléből, amelyben több tréfás, különös „adalékot" közöl vele, hogy felvegye „könyvébe" (contribution à votre libre).

1814 november 10-én e napló 22-ik lapján megjelöli, hogy már a 100. feljegyzést tette meg, mert minden ilyen történetkét a másiktól külső jellel elkülönítve jegyzett föl. Ezentúl a tréfás feljegyzés mindinkább kevesbedik és helyt ad olyannak, amely szorosabban a saját életére vonatkozik, úgyhogy feljegyzése mindinkább naplószerűvé válik, tarkítva olvasmányaiból vett idézetekkel és ezekre vonatkozó megjegyzéseivel, csak sokszor hézagos és az időjelzés pontatlan. Így például 1815 áprilisától júniusáig, a Murat elleni harcok idején, 1815 augusztusában bécsi tartózkodása alatt abbahagyta a feljegyzést.

1815 októberében Londonban már maga is azt írja, hogy naplója „éppoly üres adomákban, mint amilyen életmódja",[3] mert ekkor már úgyszólván minden feljegyzése önmagára vonatkozik.

1816-ban, 1817-ben 1818 júniusáig, úgyszólván teljesen szünetelt a feljegyzéssel s csak amikor 1818 júliusában keleti útjára indul, veszi fel ismét a fonalat. 1818 július 13-án díszes bőrkötésű új kötetbe kezd, ámbár a régiben jócskán volt még üres hely, de ezt üresen hagyta. Az új kötet e feliratot viseli tábláján: *I. Theil meiner Reise nach Griechenland.*[4]

Ebben a kötetben már nem találunk adomákat, tréfás feljegyzéseket, ez a kötet már csak életére és olvasmányaira vonatkozó feljegyzéseket tartalmaz 1818 július 13-ától augusztus 11-ig.

[1] Az I. 9 jelzésű jegyzőkönyvbe.
[2] Ez az első kötet a III. 1. jelzést kapta.
[3] Mein Journal ist an Anecdoten eben so leer, wie meine Lebensart.
[4] A III. 2 jelzésű.

Rend azonban még itt sincs sok, az időjelzés itt is rendszertelen, gyakran nincs is kitéve.

A naplók közt időrendben következő új kötet[1] első lapjára Széchenyi ezt írta: *Theil III.* (tudniillik meiner Reise), mert keleti és görögországi útjának elteltével Máltán és Sicilián át tért Nápolyba, innen pedig Bécsbe s ez a kötet éppen a siciliai-nápolyi tartózkodása és Bécsbe való megérkezése idejéből (1819 április 4-étől július 30-áig) származó naplófeljegyzéseket tartalmazza olvasmányaiból vett idézetekkel vegyesen.

Van tehát keleti útjából *I.* és *III.* jelzésű naplója, nyilvánvaló, hogy kellett II. jelzésűnek is lennie, amely a kettő között levő időből, 1818 augusztus 11-étől 1819 április 4-éig terjedő naplófeljegyzéseit és olvasmányidézeteit tartalmazta, de sajnos, ez a kötet nem maradt reánk. A hézagot mégis pótolja Széchenyinek más feljegyzése, keleti útjában írt útinaplója. Széchenyi ugyanis keleti útja alatt rendes naplót is és párhuzamosan útinaplót is jegyzett. Útinaplóját a megtett útirány egyes szakaszai szerint írta meg, még pedig Bécstől Smyrnáig folytatólagosan, csak konstantinápolyi tartózkodását mellőzte, azután pedig megírta a Smyrnától Scio szigetére, majd töredékesen az Ephesusba tett kirándulásait, majd Athénba való utazását. Athéni tartózkodásáról ismét nincs feljegyzésünk, de megmaradt töredékesen a thermophylei útja, majd az Egina szigetén és Morea félszigetén át Patrasig való utazása, a Málta szigetén való tartózkodása és nagyon röviden, hézagosan és töredékesen siciliai körútja.

A felsorolt szakaszokat külön-külön füzetekbe írta s csak később köttette be egy bőrkötésű kötetbe, amely a III. 3. jelzést kapta. Maga az írás is mutatja, hogy az egyes részleteket jegyzetei alapján[2] szakaszonként készítette, illetőleg írta le.

Meg kell még jegyezni, hogy a keleti útja alatt jegyzett és a Széchenyitől I, és III.-mal megjelölt két naplókötetben, tehát útja kezdetén, 1818 július 13-ától augusztus 11-éig, továbbá útja befejeztével, tehát 1819 április 4-étől május végéig vannak olyan eseményekről való felfegyzések, amelyekről útinaplójában is megemlékszik, de e helyek nem azonosak, ezek legnagyobbrészt kiegészítik egymást.

3. Az útinapló eszméje Széchenyiben nagyrészt külföldi behatás alatt keletkezhetett, habár valószínű, hogy ismerte a magyar udvari tanácsos Batthyány útinaplóját 1809-ből és bizonyára sokat hallott atyjától külföldi utazásairól beszélgetni. Gróf Széchenyi Ferenc ugyanis ifjú korában maga is sokat utazott és éppen ezért különös gondot fordított arra, hogy fiai is lássák meg, mi történik az ország határain kívül, hasonlítsák össze a

[1] A III. 4 jelzésű.
[2] Ily első jegyzet fennmaradt reánk több is.

szülőföld viszonyait a külső országokéival, hadd gyarapodjanak ismereteik, szélesbedjék látókörük.

Széchenyi István bevallja, hogy 1818-ban atyja kívánságára határozta el magát külföldi tanulmányi útjára,[1] atyja kívánta elutazását, mert a fenti okon kívül azt remélte, hogy István fia eltávoztával meg fogja változtatni abbeli tervét, hogy elvegye feleségül Meade Selinát, Karolina nővérét.

Széchenyi István az útra előkészült és komoly készülettel távozott. A szükséges szolgaszemélyzeten s egy szakácson kívül magával vitte útjára Ender János festőművészt és a klaszszikus nyelvekben és ismeretekben jártas Landschulz nevű pedagógust, gróf Zichy József volt nevelőjét, aki Széchenyit útjában a görög nyelvre tanította és az ókori vonatkozású maradványokban, vonatkozásokban is segítségére volt. Jellemző, hogy az archaeologus, a festőművész, sőt mint Széchenyi egyik atyjához írt levelében tréfásan megjegyzi, még a szakács is írt naplót az utazás alatt, úgyhogy útja végén szigorú önbirálattal azt írja atyjának, hogy mind szorgalmasak voltak, ő maga volt a leglanyhább. Természetes, hogy Széchenyi maga is azzal a feltett szándékkal indult útjára, hogy ő maga is naplót fog vezetni, ha másért nem, hogy támpontja legyen hazaérkeztekor, hogy atyjának, rokonainak, ismerőseinek útjáról elbeszélhessen.

De megfelelő elméleti előkészülettel is távozott útjára. Ismerte a keletre vonatkozó meglehetősen bőven rendelkezésre álló francia és angol útirajzokat és útinaplókat, amelyek nagy részéről a saját útinaplójában elég gyakran meg is emlékszik, sőt amelyek abban is behatással vannak reá, hogy milyen legyen a saját útinaplója.

Mikor saját útinaplóját megkezdi, 1818 július 20-án általánosságban beszél a naplójegyzésről és azt írja, hogy a „legtöbb ember a távoli és fáradsággal járó vagy veszéllyel megtekinthető vidékeket sokkal inkább becsüli, még ha érdemtelenek is azok, mint ahogy megérdemlik és mindazt elmulasztja vagy egyáltalán figyelembe sem veszi, amit otthon saját hazájában vagy pedig kényelmesen megtekinthetne. Ez utóbbi eset kissé szégyenteljes azokra, akik élettelen dolgokat szeretnek megtekinteni és azt képzelik, hogy a rég elhalt személyekkel való foglalkozás nagy élvezet, mégis természetes, hogy sokkal inkább érdekes az, amit nem minden ember láthat és ahová csak idővel és fáradsággal lehet jutni. Mindenki más és más okból megy utazni. Sokan, hogy már megjelent leírásokat kijavítsanak vagy

[1] 1819 július 1-én írja: die E(ltern) die die Grundursache meiner Abreise sind, die glaubten, – dass ich den Plan N (Selina) zu heurathen gänzlich aufgegeben habe. Később pedig: das Jahr 1818 konnte ich Wien mit dem schrecklichsten Geheimniss verlassen. Wusste der Vater welch ein Sohn damals ich ihm gewesen bin, als er mich von sich gestossen hat . . .

teljesen újat írjanak, mások meg azért, hogy tanuljanak, a legtöbben pedig azért, hogy mondhassák, ott is voltak. Egy pontban azonban mindannyian megegyeznek, az utazás egyik célja ugyanis az, hogy híressé tegyük magunkat vagy legalább is, hogy beszéljenek rólunk. Ez a hiuság nem hiba, sőt inkább erény, mert nagy, kiváló tulajdonságokkal akarnak híressé lenni és éppen ezért mind a kis és mellékcélok, t. i., hogy egy vagy másik módon a jóban vagy a tudományban kitűnjünk, nem vehetők vétnek."

Határozottabban nyilatkozik Firenzében július 31-én, mikor Fabre festőművész könyvtárában Görögországról újabban írt angol útleírásokat olvas és jegyzeteket készít magának azokból. Az egyik műről megjegyzi, hogy nagyon részletesen ír a régi görögök építőművészetéről, de az egyes vidékek és a ruházat leírásában szegényes és fukar. A széles leírásokat elkerüli a mű, ezt hálásan elismeri, mert nincs unalmasabb és ízléstelenebb, mint ismert és rég letárgyalt jegyzeteket megismételni egy országról és felmelegítve vagy más fordulatokkal mint egész újat a közönség elé tárni. A napló és az útleírás egymástól lényegesen különbözik, mondja Széchenyi. Egy részletes naplóból gyakran igen érdekes útleírást lehet elkészíteni, de ha minden elhagyás és elrendezés nélkül, amint azt a saját emlékezetünkre írtuk meg azért, hogy néhány barátunk elolvashassa, akarunk egy emlékiratot közzétenni, az olyan szemtelenség, amire ő nem képes. Még nem tudta magát elhatározni, milyen irányú naplót vezessen: minden részletest és mindent, ami az ember gazdaságához tartozik, feljegyezni gyermekesnek látszik és fölöslegesnek, de gyakran vannak jelentéktelen kicsinységek, amelyek elmult időkre bennünket oly pompásan emlékeztetnek, hogy inkább akar többet, mint kevesebbet feljegyezni, mert elhagyni mindig lehet. Szárazan írjunk egy országról, úgy ahogy egy vezérkari tiszt írja jelentését vagy pedig engedjünk szabad utat érzelmeinknek is; azaz mindent rábízzunk-e a papírra, ami eszünkbe jut, ami szívünket érinti, merev szabály és ellenszenves formaság mellőzésével vagy pedig meghatározott szakra és irányra szorítkozzunk? Kiszámítatlan rendszertelenség, mondja tovább Széchenyi, és természetes fegyelmezetlenség megbocsátható egy köznapi ember emlékiratában, amilyen ő és mivel tudnivágyó ember bizonyára több van, mint tudós, reméli, hogy az utóbbi módnak, t. i. hogy mindent feljegyez, amit lát, gondol és érez, éppoly sok követője lesz, mint Görögország néhány templomáról készült és minden apró részletre kiterjedő tudós kiadásnak, amelyet csak szobrász, festő vagy építész olvashat el igaz élvezettel.

Habár ezen nyilatkozataiból is kiérezhető Széchenyi lelkében a gondolat, hogy útinaplóját nemcsak magának és szűkebb

környezetének szánta, erre vonatkozólag mégis határozottan csak atyjához 1819 áprilisában Siciliából írt levelében nyilatkozik, amikor azt írja, hogy ha mint szerző akarna fellépni, anyaga van 24 kötet egybeállítására és néhány tucat képpel való díszítésére.

1820 december 7-én feljegyzi naplójába, hogy diószegi katonai tartózkodása alatt elsősorban görögországi útleírását fogja összeállítani és rendezni. Ebből a tervből csak annyi lett, hogy azt, amit szakaszonkint megírt útjáról, sorrendbe szedte és egybeköttette.

Amint azonban már fentebb említettem, ez útleírás nem teljes, hiányzik a konstantinápolyi, athéni részlet, az utóbbi helyről tett több kirándulásának leírása is. A véletlen úgy hozta magával, hogy ez időre vonatkozó naplójának II. része nem maradt reánk, úgyhogy ez időre vonatkozó élményeiről csak atyjához írt leveleinek egyes részletei és az útinapló e része nyujtanak némi felvilágosítást. Útinaplója ezek szerint irodalmi célzattal is készült s így voltaképen munkái közé lehetne ezt sorozni. Tényleg azonban nem dolgozta ki teljesen, s minthogy nagy részben a ránk nem maradt naplót helyettesíti, a nagyobb hézag elkerülése végett az útinaplót is naplóihoz kellett sorozni mindamellett, hogy az útinapló elején és végén néhány olyan napon is van feljegyzés, amelyeken rendes naplóját is vezette.

Keleti útjáról való hazaérkezése után rövid ideig, 1819 augusztus 15-éig rendesen vezette Széchenyi naplóját, mert akkor szívét, lelkét izgalomban tartotta szerelme, illetőleg házassági szándéka Meade Selina iránt. Amidőn azonban bizonyossá válik, hogy e terve nem fog megvalósulni, egyidőre abbahagyja a naplóírást. Ugyanazon időtájt ellenben több bekötött könyvben más irányú feljegyzéseket kezd meg. Az egyiknek e címet adta: Lebensgeschichte des F., a másiknak: Das Verhältnis meiner Leute zu mir, a harmadiknak: 2 Gedanken; egy másikban különféle elmélkedéseket találunk, ismét egy másikban a lótenyésztésre vonatkozó töredékes jegyzeteket, majd emlékeztető feljegyzéseket vagy logikai és verstani jegyzeteket találunk. E feljegyzések azonban mind töredékesek, alig kezdte, máris abbanhagyta Széchenyi s abba a kötetbe többé nem jegyzett semmit.

Csak 1820 június 6-án veszi föl Széchenyi ismét az elejtett fonalat, új kötetben újra kezdi a naplóírást és ettől kezdve lehet azt mondani, hogy már rendszeresen ír naplót 1848 szeptember 4-éig, amíg orvosa, Balogh Pál Döblingbe, az elmegyógyintézetbe nem szállítja. Ezután több évig terjedő hézag áll be a naplóírásban. Egészsége javultával 1857-ben ismét tollat fog ugyan, de a naplóíráshoz csak 1859 október 2-án kezd, ezt azonban

csak 1860 március 1-éig folytatja. Március 3-án volt ugyanis Döblingben az a hirhedt rendőri házkutatás Széchenyi lakásán, s ekkor ezt a naplóját több más irattal, levéllel és könyvvel együtt a rendőrség lefoglalta. Széchenyi azonban még aznap, 1860 március 3-án új kötetet, illetőleg füzetet vesz elő s újra folytatja a naplóírást 1860 április 1-éig. Ekkor végleg befejezi. A házkutatásból mindinkább arra a meggyőződésre jutott, hogy további „végtelen" zaklatás vár reá. Március 22-én írja, hogy „ez alól ki kell vonnia magát", 25-én pedig, hogy „elkerülhetetlenül elveszett", 26-án, hogy el kell magát emésztenie, 29-én teli kétségbeeséssel éjtszaka végezni akart életével, de nem tudott. Kínlódó lélekkel, amint 30-án maga mondja, „nem tud élni, de nem tud meghalni sem", vonszolja életét még egy hétig, mígnem 1860 április 7-éről 8-ára áthúzódó éjtszaka halva találták karosszékében.

4. Gróf Széchenyi István tehát igen csekély félbeszakítással 1814-től 1860-ig írt naplót. Naplóját német nyelven írta, közben közben franciául és angolul, 1825-től pedig magyarul is, de eleinte olasz részleteket is találunk naplójában. A napló ott, ahol szerelméről szól, 1822—3-ig meglehetősen részletes, később azonban, amikor Széchenyinek elfoglaltsága megnagyobbodott, sokszor éppen a legérdekesebb kérdéseknél, ügyeknél — különösen ha ezek vele szorosabb összefüggésben állanak — meglehetősen szófukar, gyakran csak egy-egy szóval jelöl meg egész ügyet. De ezen szófukarsága mellett is olyan a napló, mint a mozaik. A rövid mondatok, szavak szaggatottá teszik ugyan, de később hozzászokunk s mindinkább világossabbá válik a kép így is. Jelentősége kettős: sok tekintetben Magyarország történetének elsőrangú kútforrása, másrészt hű életkép Széchenyiről hibáival és erényeivel együtt. Széchenyi ugyanis, mikor önmagáról ír, a lehető legtárgyilagosabb akar lenni, a legtöbbször azonban szigorúbban ítél magáról, mint kellene, szigorúbban mindenesetre, mint másról. Gyakran másokról is ír, nemcsak jót, de kellemetlent és rosszat is. Amikor azonban saját magáról ír, a napló tükör, amelyben megnézi magát, az a hely, ahol meggyónja szíve legrejtettebb gondolatait, bűneit is. A naplót természetesen maga írta, csak egyetlen egyszer, amikor egy párbaj alkalmával kezén megsebesül, írja rövid ideig az ő mondása után nénje, Zsófia. Az is természetes, hogy óvta naplóját, nem akarta, hogy szíve rejtett gondolatait, gyengeségeit más is meg tudja. De volt Széchenyinek ifjúkorában egy nagy gyengéje és szenvedélye: a szerelem, ez még arra is rábírta, hogy naplójával bizonyítsa igaz szerelmét. Egyszer ily célzattal odaadta gróf Esterházy Vince sógora és barátja nejének, Liechtenstein Zsófia hercegnőnek, neki is igaz barátnőjének és szívügyeiben gyámolítójának és közvetítőjének,

meg is haragudott reá, mert naplóját megmutatta az érdekelt családnak is. Egyébként gondosan őrizte, zár alatt tartotta naplóját, 1822-től kezdve meg éppenséggel zárral felszerelt bőrkötésű naplót használt, hogy az egyes köteteket mindig zárva tarthassa még bizalmasai előtt is.

5. Itt vethető fel a kérdés, hogy mi volt Széchenyire nézve a naplóírás, és hogy miért írta Széchenyi oly kitartással naplóit.

Eleinte, rövid ideig csak tréfás eseményt jegyzett fel és ezek nagyrészt vagy szoros ismeretségi körére vonatkoznak, vagy olyanok, amelyekben maga is résztvevő vagy amelyek éppen saját személyéhez fűződnek. A szíve, szerelme az, amely mindjobban arra készteti, hogy naplójához forduljon, hogy ennek mondja el szíve fájdalmát, panaszait. Majd utazása alkalmával azért ír naplót, hogy egyrészt szintén szíve érzelmeit, másrészt olvasmányaiból a neki tetsző részleteket és ezekre vonatkozó gondolatait feljegyezze, útinaplóját pedig azért, hogy egyrészt legyen anyaga a szüleinek való beszámolásra, másrészt, hogy a látottak feljegyzésével tapasztalatait a maga számára — ha kell mások részére is — megörökítse.

Amint éppen útja alkalmával egy külön füzetben rendszeresen jegyzi kiadásait, hogy atyjának bizonyítsa, mennyire nem ötletszerű, rendszertelen, hanem tervszerű és gazdaságos, ugyanaz lett Széchenyire nézve a naplóírás is. Egyidőre — körülbelül fél évre — abbanhagyja, hogy azután már rendszeresen folytassa, mert már életszükséglet neki a napló. Tükör az részére, amelyben mindig látja magát, ellenőr, amely megmutatja, javult-e, el tudott-e szokni szenvedélyeitől. „Nulla dies sine linea", írja egyik helyen, ezt ellenőrizte naplójában, mert ő maga szorgalmasan nézegette, nem pazarolta-e az időt, tett-e jót, javult-e, szóval: a kellő önismeretre jutott-e. Mikor fia, Béla felnő, 1857-ben hozzá írt intelmekben kéri, vezessen rendszeres naplót, mert ez megtanítja őt az idővel és pénzzel való gazdálkodásra, ha pedig az időzés helyét is megjelöli, ez megismétli benne az érzelmeket és gondolatokat, melyek akkor benne voltak. „Ha a fontosabb alkalmakkor érzett behatásokat is feljegyezzük, megvan az a hasznunk, hogy *mások iránt igazságosak és elnézők lehessünk*, hogy *önmagunkat teljesen megismerhessük*, mert be kell vallanunk, hogy sok dolgot más szemmel néztünk 17 évvel, mint később 27-tel vagy 47 évvel sok tárgy iránt más a véleményünk, mint 27 éves korunkban volt." Ezt joggal mondhatta, illetőleg írhatta Széchenyi élete alkonyán, mert erre tanította őt a naplóírás.

De természetes, hogy sokszor kellett hibáit látnia, míg le tudta önmagában tompítani a hajlamot, (mert elhagyni sokat ő sem tudott,) hogy észrevegye magában a javulást. De természetes, hogy sok hibájára úgy jutott, hogy másnál vette azt észre s

így mások rossz tulajdonságait is fel-feljegyezgette. Éppen ezért vigyázott is, hogy naplója ne kerüljön más kezébe. Önmagának, jelleme tökéletesítése céljából írta, legbensőbb gondolatait, érzéseit árulta el benne, azért halála esetére azt kívánta, bogy titkára, Tasner Antal naplóit égesse el. Mikor 1838-ban végrendeletet készített, még külön egy levelet is írt Tasnerhez, halála esetére felbontandót, német nyelven, hogy neje is értse s ebben azt írja Tasnernak: „elhatározott szándékom és bízom igazságosságában a végrehajtás tekintetében, hogy halálom után égesse el minden naplómat, melyek bőrbekötöttek, részben zárral vannak ellátva, anélkül, hogy olvasná, vagy mással olvastatná. A benne lévő töredékek csak akkor volnának értékesek, ha megmagyaráznám azokat, egyébként sokan érzékenyen érintve volnának, éppen azért határozom el megsemmisítésüket és a végrehajtást az ön becsületes kezére bízom".[1]

Még 1839-ben is az az álláspontja, mikor Tasnernek[2] azt írja: „Minden irományaim és papirosaim önnek discretiójára maradnak, csak a napló könyveimet, melyek bagaria bőrbe kötvék s lakatokkal ellátvák, kívánom elégettetni, s ezt önnek lelkére kötöm. Tartalmuk egészen érdektelen s csak előttem érthető; de e mellett még is compromittálhatna sokakat, — mikép nem kétlem: teljesíteni fogja ön végső kívánatomat."

Tasner Antalé az érdem, hogy Széchenyi erre vonatkozó elhatározását módosította. Tasner Antal eleinte gróf Andrássy Györgynek volt titkára, később gróf Széchenyié lett. Igen jó természetű, jellemes, hallgatni tudó, tanult és sokoldalú ember volt, aki csakhamar teljesen elnyerte Széchenyi bizalmát, úgy hogy benső bizalmasa is lett. Minden idejét, erejét Széchenyinek szentelte s Széchenyi meg is becsülte az erényeket, melyek Tasnerben voltak. Ha Tasner fia emlékiratában[3] atyjától szerzett értesülései alapján nem is írná, Széchenyi 1841 december 15-én kelt toldalék-végrendelete kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy ekkor már megváltozott Széchenyinek a naplóira vonatkozó szigorú elhatározása. E toldalék-végrendelet illető része ezt mondja: „Az érintett pontokhoz még ezeket csatlom: hogy Tasner Antal titkáromnak *jussanak minden könyveim, naplóim, kéziratai, jegyzeteim* és ő *azokkal belátása és szabad akaratja szerint tegyen*; meg lévén nemes érzéséről és tiszta lelkéről annyira győződve, mikép semmi hatalom által magát nem fogja kényszeríteni hagyni, hogy irományaim oly részét is köztudomásra adja, mely valakit compromittálhatna, de azokat lángoknak adandja át."

[1] Tasnerhez 1838 március 19-én.
[2] 1839 április 21.
[3] Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete. Budapest. 1876. 28. lap.

Ennek értelmében Széchenyi 1848 augusztus 23-án kelt levelében már nem azt írja Tasnernak, hogy naplóit égesse el, hanem „tegye el tüstént minden naplóimat még feleségem előtt is".

6. Széchenyi halála után a végrendelet értelmében Tasner Antalnak jutottak Széchenyi *minden könyvei, naplói, kéziratai és jegyzetei*. De mindezek nem voltak egy helyen! Egyrészüket Döblingben lefoglalta és elvitte a rendőrség, másik része a családnál Czenken vagy a soproni családi levéltárban volt.

Tasner először is a legbizalmasabb iratokat, különösen a naplókat akarta kézhez venni, hogy gróf Széchenyi István kívánságát tett igéretéhez képest teljesíthesse. A naplókat a Döblingben lefoglaltakon kívül megkapta a családtól. Azonnal a rendőrséghez fordult, bizonyítván a végrendelettel jogát, kérte a lefoglalt iratok visszaadását. Irt báró Thierry Adolf rendőrminiszternek (1860 május 19-én), majd Hell Ferencnek, a rendőrségi elnöki iroda főnökének (1860 június 6-án), de hiába.[1] Az iratokat a rendőrség nem adta ki.

A Döblingben először (március 3-án) lefoglalt iratok, különösen az azóta közzétett nagy magyar szatíra, a Disharmonie című csípős elmélkedés és a Döblingben vezetett napló alapján ki tudja, mit akartak Bécs akkori hatalmasai tenni? Bizonyára eljárást indítani gróf Széchenyi ellen és őt legalább is lehetetlenné tenni. Hogy hogyan? E felett meddő dolog a vitatkozás, mert eljárást tényleg nem indítottak meg ellene. Ez alól Széchenyi István kivonta magát — mint írja, ki kellett vonnia magát — egy pisztolydörrenéssel hosszú ideig tartó kín és vonaglás után. A halála után lefolytatott újabb házkutatásban a még megmaradt iratokat is elvitték egyrészt azért, hogy az öngyilkosság felelősségét másra háríthassák, másrészt hogy újabb adatokat szerezhessenek a bűntársakról és a külföldi összeköttetésekről.

De ez nem sikerült. Széchenyi halála mély hatást keltett az egész magyarságban, a gyász országos lett. Az lett a közvélemény, ami az igazságnak meg is felelt, hogy az osztrák kormány zaklatása kergette Széchenyit a halálba. Az olasz háború, az olasz tartományok elvesztése is csakhamar éreztette hatását. A politika úgy kívánta, hogy a magyarokkal keztyűs kézzel kellett bánni. Nádasdy igazságügyminiszter, ez idők gyászmagyarja ajánlatára az uralkodó elrendelte, hogy a Blick, a sárgakönyv „nyomtatásánál és terjesztésénél" résztvettek ellen ne rendeljenek el büntető eljárást. Majd Thierry rendőrminiszter utóda, báró Mecséry (1860 november) ajánlatára az uralkodó elrendelte, hogy a március 3-án tartott házkutatás alapján megindított vizsgálatot szüntessék meg, a Széchenyi irataiból a visszaadásra nem all al-

[1] Tasner Géza: Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete. 1876. 53—56. l.

masakat a család megbizottja jelenlétében égessék el, a többi iratokat pedig a család kérelmére adják vissza.

Gróf Széchenyi Béla azonban tiltakozott az elégetés ellen s visszakövetelte az összes lefoglalt iratokat. Már úgy történt meg az intézkedés, hogy a kijelölt iratokat elégetik a család jelenléte nélkül, amikor az uralkodó elhatározta, hogy az összes iratokat kabinetje levéltárában kell elhelyezni s innen később a külügyminisztérium útján a házi, udvari és állami levéltárba kerültek zár alá.[1]

Tasner Antal Széchenyi halálakor súlyos beteg volt. Széchenyinek tett igérete súlyos teherként nehezedett reá. Igéretét mielőbb teljesíteni akarta mindamellett, hogy ágyban fekvő beteg volt. 1860 május 25-én báró Sina Simonhoz írja, hogy Széchenyi hagyományával hasznos jogok, de egyúttal szent kötelességek háramlottak reá. Forró óhaja volna mindenekelőtt, hogy a beléje helyezett bizalomnak megfeleljen és mindent megsemmisítsen, ami a naplókban és kéziratokban megsemmisítendő. Azután kötelezve érzi magát, hogy az örökölt szellemi kincset az országnak és utókornak megtartsa és közzétegye. Ehhez azonban egészség kell. Mostani állapota kínos dilemma elé állítja. Az orvosok azt mondják, hogy minden megerőltetéstől, izgalomtól óvakodnia kell, ha tehát nem fog munkához, folyton aggodalma van, hogy rövid lesz élete s vagy nem teljesítheti Széchenyi utolsó akaratát és a beléje helyezett bizalmat vagy közelgő halála esetére az át nem olvasott és nem rendezett dolgokat válogatás nélkül meg kell semmisítenie, s így hazája és családja iránt nem teljesítheti kötelességét.

Tasner azt tette, hogy ágyban fekve, 1860 május havában hozzálátott a súlyos, felelősségteljes és nehéz munkához.[2] Elolvasta a naplókat s mindazt, amit megsemmisítendőnek tartott, fekve, reszkető kézzel megjelölte. Ha hosszabb, kényesebb hely volt, azt szolgájával kivágatta és elégette, a többit először haránthúzásokkal olvashatatlanná tette, majd még tussal is bevonatta. A megsemmisített részletek nagy része magára Széche-

[1] Károlyi Árpád: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, Budapest, 1921. I. k. 258—270.

[2] Mielőtt munkához látott volna, végrendeletet készített 1860 április 28-án, halála esetére fiát, Gézát bízván meg a törlés munkájával, azzal, hogy ahol kételye volna, kérje Széchenyi Béla segítségét. Április 30-án rendelkezését megváltoztatja s azt kívánja, hogy a naplók olvasatlanul és lepecsételve Széchenyi Bélának adassanak át, hogy ő végezze a törlést. Széchenyi Béla halála esetére pedig a naplók lepecsételve 10 évig a soproni családi levéltárban őriztessenek s ezután végezze a törlést Géza fia. Ha ez is meghalna, 20 évig őriztessenek pecsét alatt s azután adassanak ki a M. Tud. Akadémiának, amely összes ülésén titkos szavazással 3 pesti tagot válasszon, akik becsületszóval kötelezvén magukat a titoktartásra végezzék a törlés munkáját. Miután azonban Tasner maga elvégezte e munkát, végrendelete e részét 1861-ben visszavonta.

nyire, szerelmeire, esetleg érzékies nyilatkozataira vagy tetteire vonatkoztak, majd családja egyes tagjairól való nyilatkozatai vagy másokra tett megjegyzései voltak. Különösen sok a törlés 1823—1830-ig ott, ahol későbbi nejéről, Crescentiáról van sok feljegyzése. A megsemmisítés sokszor lényeges hézagot idéz elő, gyakran egyes szavaknál, rendszerint neveknél is homályt okozó, de sokszor különösen, mikor csak Széchenyi nejének kezdőbetűit törölte ki (Cr.), nem okoz bajt, mert az értelemből is eltaláljuk, kiről van szó.

Igaz, hogy a megsemmisítés maga nagy veszteség, mert több adat örökre elveszett. Mindamellett nagy nyereség a napló így törlésekkel és kivágásokkal is, mert láttuk, hogy Széchenyi maga eleinte az egészet meg akarta semmisíttetni s csak Tasner érdeme az, hogy mégis megmaradtak reánk. Jelleme, hűsége, megbízhatósága az oka annak, hogy Széchenyi neki adományozta, hogy a nyugdíján kívül is hagyományozzon valamit és biztosítson neki egyéb jövedelemforrást. Széchenyi egyedül Tasnerban bízott meg irataira és naplóira nézve, még családját is mellőzte e tekintetben. Ha nem reá szállanak a naplók, ki tudja, megmaradt volna egy is?

Mialatt Tasner a törlés nehéz és hálátlan munkáját ágybanfekve, testi kínoktól gyötörve végezte, igyekezett az iratok többi részét is biztosítani, megszerezni. Az iratok legnagyobb része a soproni családi levéltárban volt. A levéltár őre, Paur Iván, már 1860 június 5-én küldött is irományokat, de Paur nem akart minden iratot elküldeni. Tasner azonnal válaszolt barátjának, megküldvén a végrendeletet, bizonyította, hogy Széchenyi *minden* irományát kivétel nélkül reá hagyományozta. Paur készséggel elismerte, hogy Tasner a kincs örököse s Széchenyi Béla is úgy rendelkezett, hogy az iratok Tasner rendelkezésére álljanak. Az iratok lajstromozására Tasner Paurt kérte meg, aki Krenosz jogász, Poszvék tanuló és Holzman irnok segítségével az iratok jó részét lajstromozta s minthogy Tasnernek helye nem volt az elég terjedelmes helyet kívánó iratok megőrzésére, ott maradtak Paur felügyelete alatt Sopronban, majd Czenkre kerültek, amíg azokat a 80-as években Széchenyi Béla az Akadémiának felkérésére el nem küldötte.

7. Tasner Antal lázas tevékenységgel végezte a naplók kényes helyeinek megsemmisítését, mert a naplókkal és iratokkal céljai voltak. Becsületes és szegény ember volt. Betegsége is sok pénzt szükségelt. Nagy betegségében családjának sorsa is szeme előtt volt. Mind e körülmények arra sarkalták, hogy a kincset értékesítse. Már április 30-án végrendeletében Tasner úgy nyilatkozott, hogy ha ő nem teheti életében, akkor fia és örökösei vagy további származékai „a kitörlések után a naplókban megmaradt szövegből, ami a

közönség elé való, nyomattassák ki", s minthogy a naplók 4—5 nyelven vannak írva, kikötötte, hogy „azok kivonatai örökösei vagy engedményesei által csak magyar nyelven adassanak ki", egyedül az idézetek maradjanak meg idegen nyelven.

Tervét közölte több meghitt emberével, még pedig: Török Jánossal, Paur Ivánnal és Toldy Ferenccel. Török Jánost levélben kérte a művek kiadásának elvállalására s itt megjelölte kettős célját: 1. hogy a mű Széchenyihez méltóan és a közönség megelégedésére jelenjen meg s 2. hogy a maga és családja számára a legnagyobb haszon háramoljék a kiadásból, mert ez Széchenyi „többszöri nyilatkozatai szerint is nyugdíjának pótlásául" az ő és családja földi sorsának biztosítására és javítására van szánva. Török Jánosnak egyébként Tasner már 1857-ben Széchenyi megbízásából adott át iratokat kiadás végett. Így jelentek meg 1858-ban a „Töredékek" s így kapta meg Török a „Pesti por és sár"-t és a „Hunniá"-t, amelyek azonban csak Széchenyi halála után 1860-ban jelentek meg.[1] Török János már 1860 május 1-én válaszolt Tasnernak. A rendezendő kiadást 12 kötetre javasolta, sőt értesítette tervéről, amelyhez már Széchenyi Bélának hozzájárulását is elnyerte, egy kiadandó Széchenyi-albumról, amelyhez Tasner tanácsát is óhajtotta kikérni.

Széchenyi összes munkái kiadásának terve annyira megérett, hogy Tasner számba vette a kiadandó anyagot. Szerinte kiadandók voltak: 1. a Széchenyi életében megjelent könyvek és röpiratok, 2. és hírlapi cikkek. 3. naplói, 4. hátramaradt kéziratai és jegyzetei, 5. egyéb irományai és levelezései. A kiadásra nézve már egyezséget kötött vagy legalább is közel volt hozzá, hogy kössön Török Jánossal. E szerint Török rendezte volna sajtó alá az egyes köteteket, megírta volna az előszókat, a szükséges jegyzeteket és terjesztette volna a művet előfizetés útján. A mű címe lett volna: *Gróf Széchenyi István összes munkái. Kiadja Tasner Antal, gróf Széchenyi István összes iratainak végrendeleti örököse.* Az I. kötet 1861-ben jelent volna meg 8-rétben 25—30 ívnyi terjedelemben. Ennek keretében jelentek volna meg legelőször a naplók. A művet nem chronológiai rendben, amint Toldy[2] ajánlotta,

[1] Ugyancsak Török Jánostól jelentek meg *Gróf Széchenyi István politikai iskolája saját műveiből összeállítva.* (Heckenast Gusztáv 1863—64.) 4 kötetre volt tervezve, de csak 3 kötet jelent meg, a 4-ik: Széchenyi nemzetgazdasági iskolája elmaradt. A mű annyira nem fogyott, hogy 1874-ben Heckenast új címlappal adta ki. (*Gróf Széchenyi István munkái korszerű kivonatban.*) Az *Önismeret* pedig csak 1876-ban jelent meg.

[2] Toldy 8 kötetre tervezve ajánlotta a kiadást és szoros időrendet ajánlott, mert Széchenyi művei „izlésés, következetes psychologiai fejlődésben és a külső alakulások behatásai szerint bizonyos egymásutánban következnek". Némelyekre megengedhetőnek vélte a csoportosítást, de helyesen jegyezte meg, hogy Széchenyi minden munkája politikai.

hanem először a nagyobbakat, majd a kisebbeket, a cikkeket és kiadatlan iratokat és a naplók kivonatait kerek kötetekbe osztva adták volna ki. Sajnos, 1861-ben Tasner meghalt s így a fenti kiadás csak terv maradt. Nem jelent meg más, mint az, amit Tasner még Széchenyi hozzájárulásával Török Jánosnak kiadásra átengedett.

8. Nem lehet itt elmellőzni a Széchenyi-album kiadásának tervezetét. Széchenyi halála nagy mértékben hatott az elnyomott nemzetre. Egyrészt alkalmat adott a nemzetnek arra, hogy megmutassa: nem halt meg, sőt van tettereje, másrészt hatalmas méretben nyilvánította a nemzetért elpusztult nagy férfiú iránt. A Széchenyi-emlékek akkor általában divatban voltak. Mentekötők, poharak, üvegek, botfejek, tintatartók, faragványok, jetonok, nyakravalók, érmék, tányérok s minden elképzelhető tárgyak Széchenyi képével ellátva kerültek forgalomba. Ily hatás alatt támadt a Széchenyi-album terve is Török Jánosban. Az album tartalmának és felosztásának terve a következő volt:

Széchenyi-nemzetség.
Genealogia.
Széchenyi neveltetése és ifjúsága.
Széchenyi a katona.
Széchenyi első utazásai.
Széchenyi és Wesselényi.
Széchenyi és Károlyi György.
Az 1825-iki országgyűlés.
Széchenyi és Nagy Pál.
Nagyczenk.
A lovakrul.
Nemzeti Casino.
Borcsarnok.
Magyar Akadémia.
Hitel és Világ.
Széchenyi és Dessewffy József.
Dunagőzhajózási társaság.
Nemzeti szinház.
Széchenyi és Andrássy György.
Budapesti lánchíd.
Óbudai hajógyár.
Stadium.
Vaskapu.
Az 1832-iki országgyűlés.
Széchenyi és Deák Ferenc.
Seilern Crescentia grófnő.
Az 1838-iki budapesti árvíz.
Lóverseny.

Gazdasági Egyesület.
Selyemtenyésztés.
Az 1840. országgyűlés.
Széchenyi és József főherceg nádor.
Kelet népe.
Budapesti Csónakda.
Pesti kikötő.
Adó és kétgaras.
Üdvlelde.
Az 1844-iki országgyűlés.
Széchenyi és Metternich.
Széchenyi és Kossuth Lajos.
Széchenyi és a Védegylet.
Balatoni gőzhajózás.
Tiszaszabályozás.
Széchenyi és Paleocapa.
Széchenyi és Vásárhelyi.
Politikai programmtöredékek.
A mosonyi követ.
Az 1847—48-iki országgyűlés.
A magyar közlekedési ügy.
Széchenyi mint miniszter.
Széchenyi és István főherceg nádor.
Döbling.
Homály és ébredés.
A cenki sírbolt.
Nemzeti gyász.
Végrendelet.
Széchenyi mint családapa.
Széchenyi mint gazda.
Széchenyi mint államférfi és törvényhozó.
Széchenyi mint író.
A legnagyobb magyar.

Az albumba a következő képek kerültek volna:

A négy halhatatlan Széchenyi és a nemzetségi címer. (Allegória.)
Gróf Széchenyi István életnagyságú (akadémiai) képe.
Gróf Széchenyi István mellképe legjobb korából.
Gróf Széchenyi István mellszoborképe 1860-ból.
Az özvegy grófnő képe.
Széchenyi Béla és Ödön képe egy lapon.
Az 1825-iki országgyűlés (az Akadémia megalapítása),
Az 1838-iki árvíz.
Széchenyi a Vaskapunál.
Az adókérdés a felsőházban 1844.

Széchenyi az 1848-iki pesti nemzetgyűlésen mint miniszter.
A cenki várkastély.
A lánchíd és alagút.
Pesti versenytér.
A döblingi intézet.
Széchenyi szobái Döblingben.
A cenki sírkert és sírbolt.

Hasonmások a következők kerültek volna a műbe:

Széchenyi verse anyjához 1817.
Széchenyi levele a prímáshoz.
Széchenyi levele az Akadémiához 1859.
Széchenyi levele a Nemzeti Szinház ügyében 1858.

Az album szerkesztésére a következőket kérte volna fel:

Gróf Andrássy Gy.	Gróf Apponyi György	Báró Babarczy Antal
Dr. Balogh Pál	Bartal György	Bérczy Károly
Bertha Sándor	Clark	Csengery Antal
Gróf Cziráky János	Danielik János	Deák Ferenc
Gróf Dessewffy Emil	Báró Eötvös József	Falk Miksa
Gyürky Antal	Hajnik János	Hajnik Károly
Hajnik Pál	Havas József	Heinrich János
Hertelendy Károly	Hollán Ernő	Jókai Mór
Kacskovics Lajos	Gróf Károlyi György	Kazinczy Gábor
Báró Kemény Zsigm.	Kiss Károly	Klauzál Gábor
Kovács Lajos	Korizmics László	Kubinyi Ágoston
Kubinyi Ferenc	Lonovics József	Lónyai Menyhért
Lukács Móric	Lunkányi János	Ifj. Majláth György
Gróf Mikó Imre	Paur Iván	Rohonczy Ignác
Somsich Pál	Szalay László	Gróf Széchen Antal
Szögyényi László	Tasner Antal	Toldy Ferenc
Török János	Trefort Ágoston	Ürményi József
Weiss Bernát	Báró Wenckheim Béla	Xanthus
Gróf Zichy Edmund	Gróf Zichy Ferenc	Gróf Zichy Henrik.

9. Tasner Antalnak 1861-ben bekövetkezett halálával Széchenyi összes munkái és a naplók kiadásának gondja végrendelete szerint fiára, Gézára maradt azzal a kívánsággal, hogy „mindazt, mi közönség elé való, sajtó útján tegye közzé" a tőle nyert szóbeli utasításai alapján, szükség esetén gróf Széchenyi Béla tanácsával. Tasner Gézának azonban nem volt meg a bátorsága, hogy ily kényes és súlyos gonddal járó munkába fogjon.[1] Közzé-

[1] Lásd Tasner Géza „Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete" című emlékiratát!

tenni sem mert semmit. Szeretett volna egy „Széchenyi-archivumot" létesíteni, voltak, akik segédkeztek volna neki munkájában, mint pl. Török János, Bérczy Károly, de bizony a végrehajtásra nem került a sor. Az anyagi gondok voltak azok, amelyek döntést hoztak ez ügyben. Dicséretre méltó törekvése az volt Tasner Gézának, hogy Széchenyi szellemi hagyatéka a nemzeté legyen s itt az Akadémiára gondolt mindig. Meg is kísérelte, mint *Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete* című emlékiratában (107) írja, hogy az Akadémia vezetőségénél egyesek ily irányban közbenjárjanak, de ajánlata nem talált visszhangra. Végre 1876 vége felé maga fordult egyenesen az akkori elnökhöz, gróf Lónyay Menyhérthez ajánlatával. Lónyay megtekintette a Tasnertől neki rendelkezésre bocsátott anyagot, első sorban a naplókat és készen volt elhatározásával, t. i. hogy Széchenyi irodalmi hagyatékát megszerzi a M. Tud. Akadémia számára közadakozásból. Lónyay terve az volt, hogy a rendelkezésre álló anyagot értekezésben ismertetni fogja s ez alapon a gyüjtést megkezdi. *Gróf Széchenyi István és hátrahagyott iratai* című értekezését a Budapesti Szemle 1875. évfolyama közölte s az ebből készített különlenyomatot megküldötte egy aláírási felhívással Széchenyi iratai és naplója megszerzése tárgyában az ország minden kaszinójának, remélvén, hogy Széchenyi alkotásainál megértésre talál. Kívánta azonban, hogy a Tasner-család az egész irodalmi anyagot s a már megjelent könyvek kiadási jogát együttesen az aláíirási felhívás előtt ajánlják fel az Akadémiának 20,000 forintért, lemondván a tiszta haszonból való részesedésről, mert az Akadémia díszesen akarja Széchenyi összes műveit kiadni s abból valami nagy tiszta haszon nem remélhető, sőt valószínűleg veszteséggel fog járni, aminek elviselése azonban az Akadémiának „erkölcsi" kötelessége.

A Tasner-család az ajánlatot megtette azzal az eltéréssel, hogy a tiszta haszonból való 20%-os részesedést is kikötötte és a vételárnak 1876 január 1-éig való átadását.

A Tasner-családnak azonban szüksége volt a pénzre s így, hogy a megindított gyüjtés útján befolyt összeget azonnal megkapja, 1875 derekán lemondott arról a jogról, hogy ha 1876 január 1-én nem kapja meg az egész összeget, feléled ismét az iratokhoz való joga.

Lónyay mozgalma azonban nem járt a hozzáfűzött eredménnyel. 1875 végéig nem folyt be a remélt összeg. Lónyay Tasner Gézához intézett levele[1] szerint abban reménykedett, hogy a Nemzeti Kaszinó fog nagyobb összeget felajánlani s ezért írt gróf Szapáry Antalnak, mert így azt remélte, hogy a jó példa buzdítólag fog hatni a még hátralévő egyletekre. A Nemzeti

[1] Levelei a Széchenyi-Múzeumban, 1330. szám.

Kaszinó azonban csak 2000 forintot írt alá s Lónyay levele szerint Károlyi kész lett volna kétszerannyit aláírni, de Szapáry tiltakozott a nagyobb összeg ellen. Panaszkodott Lónyay Tasnerhez írt levelében, hogy a gyüjtés általában kedvezőtlen körülmények höszt indult meg és folyik, mert az előző évben a budai zivatar, most az árvíz, majd a Deák-emlékszoborgyüjtés nagyon lefoglalták az embereket, akik megfeledkeztek Széchenyi emléke iránti kegyeletről. Lónyay még az 1876. évi nagygyűlésen is megragadta az alkalmat, hogy adakozásra buzdítson. A gyüjtés eredményéről a Tasner-családdal kötött szerződésről, a Budapesti Szemlében közzétett értekezésével megindult mozgalomról, Lónyay az 1877. évi június 25-i közülésen[1] tett jelentést. Összesen 10.564 forint 55 kr volt a gyüjtés eredménye, alig a fele annak az összegnek, amelyért az Akadémia a Tasner-családtól az irodalmi kincset megvásárolta. Ugyanezen alkalommal intézkedett az Akadémia az iratok átvétele tárgyában, kiküldvén Lónyay elnöklete alatt Zichy Antal, Gyulai Pál, Szász Károly, Pauler Gyula és Deák Farkas tagokból álló bizottságot. Ez a bizottság átvette a Földhitelintézetnél elhelyezett iratokat, Széchenyi Bélát pedig az Akadémia felkérte, hogy a nála levő iratokat bocsássa az Akadémia rendelkezésére, ami még az évben megtörtént.

10. A kiküldött irodalmi bizottság átvizsgálván az anyagot, az 1882. évi január 30-i összes ülésen tett jelentést.[2] Véleménye és ajánlata az volt, hogy szebb emléket nem állíthatna az Akadémia Széchenyinek, mint ha díszes kiadásban megjelenteti Széchenyi összes műveit. Ezt a gyüjteményt vagy életrajzával, vagy naplójával kellene megkezdeni. A bizottságban azonban kétely támadt, hogy gyengéd tekintetek megengedik-e azt már most, hogy a naplók megjelenjenek, amely nélkül jó életrajz nem készülhet. Jelezvén azt, hogy Zichy Antal nagy óvatossággal kivonatot készít a naplókból, a bizottság azt tartotta helyesnek, hogy Zichy a naplók alapján készült és idézetekkel, kivonatokkal ellátott tanulmányai jelenjenek meg előbb, hogy előkészítsék és megértessék naplókivonatait. E bevezető kötet után következnének Széchenyi beszédei, levelei és naplói különkülön önálló kötetekben, de közös cím alatt. Az Akadémia örömmel fogadta e javaslatot s a bizottság javaslatára Zichy Antalt bízta meg a mű szerkesztésével. Így indult meg az Akadémia gyüjteményes műve a következő címen: *Gróf Széchenyi István munkái. Összegyüjti és kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.* Ennek a műnek az I. kötete a tervtől eltérően *Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. A Magy. Tud. Akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal. Budapest, 1884* címen a naplók voltak magyar nyelven bizonyos tárgyi csoportosítással. Zichy Antalnak tervezett értekezései külön-külön jelentek meg legnagyobbrészt a Budapesti Szemlében. A naplókat követték Széchenyi beszédei (1 kötetben) Zichy Antaltól, levelei (3 kötetben) Majláth Bélától, majd V. kötetként *Gróf Széchenyi István külföldi útirajzai és följegyzései Naplói nyomán. A Magy. Tud. Akadémia megbízásából összeállította Zichy Antal. Budapest, 1890.* Itt jelentek meg Széchenyi hirlapi cikkei (2 kötetben) Zichy Antaltól és utolsó (IX.) kötetként *Gróf Széchenyi István levelei szüleihez.* (A Magy. Tud. Akadémia megbízásából összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. Budapest, 1896.)

[1] Akadémiai jegyzőkönyv 198. pont.
[2] Akadémiai jegyzőkönyv 1882. 32. pont.

A IX. kötet után több nem jelent meg. A mű nyomatása sokba került, de a kinyomtatott kötetek nem keltek el olyképen, hogy az buzdítólag hasson a továbbfolytatásra. Csak sokkal később adta el az Athenaeum, amely a művet nyomtatta, a megmaradt példányokat mélyen leszállított áron. Így azután Széchenyi már előbb kinyomtatott munkáinak új kiadása elmaradt. Ezt az Akadémia némileg pótolta később, amidőn Szily Kálmán akkori főtitkár javaslatára két kötetben újra kiadta Széchenyi politikai műveit. (*Gróf Széchenyi István Munkái.* II. sorozat. A M. Tud. Akadémia megbízásából sajtó alá rendezi Szily Kálmán. I. k. Hitel és Világ, II. k. Stádium, Kelet népe és Politikai programmtöredékek. Budapest, 1904.)

11. A Zichy Antal szerkesztésében megjelent műveket s így a naplókat a korabeli kritika nagy elismeréssel, dicsérettel fogadta. Ez természetes is volt, mert általában hozzáférhetővé tette a naplókat. Ez a kiadás az utána következő Széchenyi-irodalomnak egy ideig kútforrása volt. Aki azonban mélyebben akart hatolni Széchenyi életviszonyaiba, az csakhamar látta, hogy vissza kell térnie a forráshoz, az eredeti naplókhoz. Kétségtelen ugyanis, hogy Zichy kivonatának, minden jó akarat mellett, az az alaphibája, hogy művében nem Széchenyi beszél tulajdonképen, hanem Zichy. Zichy kivonatában Széchenyit Zichy szemüvegén át figyelhetjük csak meg, mert ő saját gondolatai és céljai szerint csoportosítja az anyagot s így nem abban az egymásutánban tekinthetjük át az anyagot, ahogy azt Széchenyi írta. Ezenfelül Zichy — valószínűleg, mivel Tasner végrendeletében hangsúlyozza, hogy magyar nyelven kell a naplót is kiadni — magyarra fordítva adja kivonatában a naplót, gyakran nem adva vissza az eredeti értelmet, némieket pedig mellőzve. Mindebből Zichy hibája csak az, hogy az anyagot csoportosítva adta. Ezt mellőzhette volna. Kiadhatta volna magyarul, kihagyásokkal, de az anyagot eredeti egymásutánban kellett volna kiadnia.

Egyébért nem ő a felelős. Felelős annak a kornak a felfogása, amit úgy fejeztek ki akkor: „gyengéd tekintetek".

12. Nem sok idő mulva, azon korszak embereinek elhúnytával mindinkább érezték a Széchenyi életével, műveivel, eszméivel foglalkozók, hogy Zichy kivonata nem felel meg a tudományos követeléseknek.

Ennek a gondolatnak adott kifejezést Heinrich Gusztáv, az Akadémia főtitkára, 1912-ben, Széchenyi halála után 52 évvel[1] azzal az indítványával: adassanak ki gróf Széchenyi István naplói és levelei a tudomány mai igényeit kielégítő formában, mert az eddigi kiadások rendkívül fogyatékosak. Az Akadémia magáévá tevén az indítványt, bizottságot alakított a főtitkár elnöklete alatt s elhatározta, hogy Széchenyi naplóit úgy kell kiadni, ahogy azt Széchenyi megírta, de bő jegyzetekkel kell kísérni és bevezetéssel kell ellátni, hogy a homályos vagy ma már kevésbbé érthető részletek is hozzáférhetők legyenek. Ily alapon 1914-ben a bizottság dr. Viszota Gyulát bízta meg a naplók sajtó alá rendezésével. Már megvolt a remény, hogy a terv valóra válik, amikor még abban az évben kitört a világháború s az annak nyomán járó gazdasági viszonyok a kiadást elodázták, lehetetlenné tették. De ugyanaz a világháború lehetővé tette azt, amit a béke éveiben sok utánjárással és kéréssel nem lehetett elérni: hozzáférhetővé tette a Döblingben Széchenyitől lefoglalt iratokat. Kérte ezt annakidején örököse Tasner Antal, kérte azt Széchenyi Béla, kérte 1877-ben, amikor Tasnertől az Akadémia megvette Széchenyi irodalmi hagyatékát, Lónyay Menyhért, az Akadémia elnöke a külügyminisztérium útján s már az egyik ülésen biztató ígéretet tett, hogy az Akadémia ezeket az iratokat is megkapja. De az iratokat csak nem adták ki. Még azt sem tudták, hol van. Erre vall a Széchenyi-Múzeumban Szily Kálmán promemoriája.[2] E szerint Szily Kálmán 1903-ban felkérte a bécsi cs. és kir. házi levéltárnál működő Károlyi Árpádot, nyomozza, hogy hova kerültek a döblingi iratok. 1903 május 5-én Károlyi közölte, hogy a Hofpolizei-Stelle iratai a feloszlatás után a Landesverteidigungs-Ministeriumba s innen a bécsi belügyminisztérium levéltárába kerültek, de meggyőződött róla, hogy csak 1848-ig vannak ott iratok. A későbbiek vagy a kabineti levéltárba vagy ami még valószínűbb, a bécsi miniszterelnökség levéltárába kerültek.

Ma már tudjuk, hogy a kabineti levéltárból a külügyminisztérium útján a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárba kerültek, ott zár alatt tartották, s a zár csak a világháború szomorú befejezése után pattant fel. A Magyar Történelmi Társulat,

[1] Akadémiai jegyzőkönyv 1912 december 16-án, 233. szám.
[2] Széchenyi-Múzeum 1358. szám.

illetőleg elnökéé gróf Klebelsberg Kunóé az érdem, hogy a kutatás számára immár hozzáférhető cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár magyar anyagának feldolgozását tűzvén ki célul, dr. Károlyi Árpád ugyanott megtalálta a döblingi iratokat, amelyek a tervezett: *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* első közleményeiként jelentek meg. E közleményekkel viszont gróf Klebelsberg Kunó megindította *Gróf Széchenyi István Összes Munkáit* a Magyar Történelmi Társulat kiadásában és a Magyar Tudományos Akadémiának, mint tulajdonosnak hozzájárulásával itt fognak megjelenni Széchenyi összes művei, tehát a naplók is új kiadásban.

13. A naplók hűen úgy jelennek meg, ahogyan azt Széchenyi írta, de történeti bevezetéssel megvilágítva és természetesen jegyzetekkel kísérve azt, ami magyarázatra szorul és magyarázható.

14. Végül a naplók történetének befejezéséül álljon a naplók leírása. Összesen 42 napló jutott az Akadémia birtokába. Ezt a fentemlített bizottság a következőképen osztályozta, I. jelzéssel látta el azokat a legnagyobbrészt vászonkötésű kicsiny füzetkéket, amelyek Széchenyinek első feljegyzésre, emlékeztető feljegyzésre, számadásainak feljegyzésére szolgáltak. Ilyen van 12 darab. Ezek csak függelékül szolgálhatnak, mert bár vannak adatok benne, de ezek rendszertelenek.

II. jelzéssel azokat a bagaria bőrkötésű könyveket látták el, amelyekben Széchenyi belekezdett valaminek az írásába, de abbahagyta. Ezek is függelékben közölhetők, mert sok tekintetben értékes adatokat tartalmaznak s felvilágosítással szolgálnak. Ilyen kötet van 7.

III. jelzést azok a kötetek kaptak, amelyekben útinaplói és ifjúkori naplófeljegyzései vannak. Ezekben a feljegyzések már azt lehet mondani időrendben következnek, de még nem mindig rendszeresek, az utolsó kötetet kivéve, amellyel Széchenyi rendszeres naplóírása megkezdődik. Ilyen kötet van 9.

IV. és V. jelzésűek azok a bőrkötésű könyvek (az V. jelzésűek már mind lakattal vannak ellátva), amelyek napi egymásutánban tárják fel Széchenyi feljegyzéseit. Ilyen van a IV-nél 3, az V-nél 12 kötet.

Az egyes kötetek tartalma pedig a következő.

Az I. jelzésűek nagyobbára emlékeztető jegyzetek.

I. 1. 1820—1-ből.
I. 2. 1820-ból.
I. 3. 1821—2-ből.
I. 4. 1822-ből.
I. 5. Jegyzetek kiadásairól 1822.
I. 6. Jelentéktelen emlékeztető jegyzetek.

I. 7. Kicsiny jegyzőkönyv néhány emlékeztető jegyzettel 1844-ből.
I. 8. Tréfák, olvasmányidézetek, rendszertelen naplófeljegyzések, számadások, jegyzetek szolgáiról 1814—5-ből.
I. 9. Feljegyzései egy ló betegségének lefolyásáról 1817.
I. 10. Számadásai 1818/9-iki keleti útjáról; jegyzetek vásárlásairól, szolgáiról és kísérőiről.
I. 11. Számadások keleti útjából; útijegyzetek 1819-ből, egy levélfogalmazványa.
I. 12. Logikai és verstani jegyzetek.
II. 1. Das Verhältniss meiner Leute zu mir feliratú bőrkötés. Feljegyzések szolgáiról, gazdasági jegyzetek, tervei bécsi új lakásáról, cenki gazdaságáról, költségvetési tervezete, 1814—1816-ból. 1820 október 22—1821 novemberig.
II. 2. Lebensgeschichte des F— felirattal. Bőrkötés. Regénytöredék.
II. 3. Bőrkötet. Töredékes metafizikai elmélkedések, idézetek filozófiai olvasmányaiból. Valószínűleg 1819-ből.
II. 4. Bőrkötet. Egyes feljegyzések egyik lováról 1820 május 20; a cenki ménes havi és 1820. évi kiadásai töredékesen. A lótenyésztés céljairól; a császárhoz 1821/2-ben benyujtott folyamodványának vázlata. Festetich kifogásai a lóversenyre megállapított pontokra.
II. 5. Bőrkötet. Feljegyzései a lóversenynek a lovakra való hatásáról, 1821 március; az angol viszonyokról, 1821 május. Wenckheim kifogásai; aforizmák a lótenyésztésről. Megjegyzések egy a kutyákról szóló angol könyvre, 1824 április. Magyar lónevek.
II. 6. Bőrkötet. Gattungen von Pferden című értekezése 1818-ból. Megjelent folytatásban az Erneuerte Vaterländische Blätter 1818. évfolyamában.
II. 7. Bőrkötet. O möchtest du das Leben nur immer von der Seite sehen können, die lächerlich ist! Tréfás feljegyzések, adomák.
III. 1. Bőrkötés a fedélen Das Gute und Schlechte, welches ich erfahren I felirattal. Idézetek olvasmányaiból, tréfás feljegyzések, adomák, naplófeljegyzések 1814 júliusától 1816 márciusáig, 1817 májusától júliusig. 1818 május és július haváról. 153 lap teleírva, azután 87 lap üres, a végén hátulról kezdve 12 lapon jegyzetek 1815. évi nápolyi tartózkodásából, kiadásáról és 1815-i angliai utazásáról.
III. 2. Bőrkötés I. Theil meiner Reise nach Griechenland felirattal az 1. lapon. Naplófeljegyzések, idézetek olvasmányaiból. 1818 július 13-tól augusztus 11-ig.

III. 3. Bőrkötés füzetekből egybekötve. Útinapló Triesten, Paduán, Ferrarán, Firenzén, Rómán, Anconán, az Adriai tengeren, Corfu, Milo és Tenedos szigeteken, Trója vidékén, a Dardanellákon át Konstantinápolyba 1820 július 20-tól szeptember 24-ig. Konstantinápolytól Smyrnáig 1818 október 23-tól november 14-ig (a vége töredékes); Smyrnából Scio szigetére való kirándulása 1818 november 26-tól december 7-ig; Ephesusi kirándulása 1818 december 7 (befejezetlen); Smyrnából Athénba való utazása 1818 december 18-tól 25-éig; innen a Termopylákba való kirándulása 1819 január 4-től (befejezetlen); Athénból utazása Egina szigetén és a Morea félszigeten át Patrasig 1919 február 1-től 18-áig; kirándulása Malta szigetéről Cumino, Cuminotto és Goso szigetkékre 1819 március 19-étől április 5-ig. Siciliába való utazása és itteni körútja 1919 április 7-től 25-éig (befejezetlen és vázlatos). Ottenfels Guide de Voyageur à Constantinople című leírása.
III. 4. Bőrkötés az első lapon Theil III felírással. Naplófeljegyzések és olvasmánykivonatok Syracusa 1819 április 4-től Bécs 1819 július 30-áig.
III. 5. Bőrkötés az első lapon e felírással: Sonderbare Begebenheiten in dem Leben und die Frage in wie weit die Lebens Klugheit mit der Vervollkommenheit der Seele in Verbindung sein könne? 1819. Als Anhang zu meinem Tagebuche. Wimpassing 1919 november 5. Önéletrajzi adalékok. Filozófiai párbeszéd saját életéből 1819 végéről.
III. 6. Bőrkötés az első lapon e felírással; Die Täge von 31. July 1., 2., 3. August 1819. Meinem Alter gewidmet, denn es ist Wahrheit. Naplófeljegyzések 1819 július 31-től augusztus 15-ig.
III. 7. Vászonkötés az első lapon 2 Gedanken felirattal. Olvasmányidézetek és aforizmák, levélfogalmazványok, költeménytöredékek, tréfák, levéltöredékek. 1819 október 20-tól 1820 március 20-ig. Rendszertelen.
III. 8. Vászonkötésű jegyzőkönyv. Levélfogalmazványok, költemények, jegyzetek könyvekről, idézetek filozófiai és nyelvtani tanulmányaiból, 1819.
III. 9. Bőrkötés. Rendszeres naplófeljegyzések 1820 június 6-tól 1821 március 4-ig.
IV. 1. Bőrkötés. 1821 március 2-től 1822 február 19-ig.
IV. 2. Bőrkötés (zárható). 1822 március 1-től 1823 február 9-ig.
IV. 3. Bőrkötés (zárható). 1823 február 9-től 1824 aug. 4-ig.
V. 1. Bőrkötés zárral ellátva 1824 augusztus 4-től 1826. április 1-ig.

V. 2. Bőrkötés zárral. 1826 április 1-től 1828 julius 3-ig.
V. 3. Bőrkötés zárral. 1828 július 1-től 1830 június 30-ig.
V. 4. Bőrkötés zárral. 1830 június 18-tól 1832 június 15-ig.
V. 5. Bőrkötés zárral. 1832 június 15-től 1835 április 6-ig.
V. 6. Bőrkötés zárral. 1835 április 7-től 1838 február 1-ig.
V. 7. Bőrkötés zárral. 1838 február 1-től 1841 május 31-ig.
V. 8. Bőrkötés zárral. 1841 június 1-től 1843 június 30-ig.
V. 9. Bőrkötés zárral. 1843 július 1-től 1845 március 12-ig.
V. 10. Bőrkötés zárral. 1845 március 13-tól 1846 június 12-ig.
V. 11. Bőrkötés zárral. 1846 június 13-tól 1847 június 6-ig.
V. 12. Bőrkötés zárral. 1847 június 6-tól 1848 március 18-ig.

A döblingi iratok közt van naplója 1848 március 19-től szeptember 4-ig, külön 1859 október 2-ától 1860 március 1-ig és külön 1860 március 3-ától április 1-éig.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE

1814—1819 KÖZT

(TÖRTÉNETI BEVEZETÉS)

ÍRTA

DR VISZOTA GYULA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT RENDES TAGJA

I. RÉSZ.

Széchenyi élete 1814—1819 közt.

1. FEJEZET.

Addigi katonai pályafutásának vázlata. Véleménye neveltetéséről.

Amikor Széchenyi a naplóírást 1814 júliusában megkezdi, 22 éves elmult. A Napoleon elleni háborúk befejeztével tér vissza a főhadiszállásról, ahol Schwarzenberg Károly herceg táborszernagy, a szövetséges hadak fővezéréhez volt futártisztnek beosztva. Párizsból jő vissza mint ulánuskapitány az olasz Turinon át, mert ide kísérte Windischgrätz Alfréd herceg lovassági ezredest, hogy a Napoleon által királyságától megfosztott sardiniai királyt uralkodójuk nevében értesítsék, hogy ismét elfoglalhatja trónját. Ekkor kapta Windischgrätz herceg és Széchenyi a sardiniai királytól a sardiniai Mauritius- és Lazarus-rend keresztjét, miután már a főhadiszálláson elnyerte a lipcsei csata után a főhadiszálláson időző orosz cártól a Szent Wladimir-rend IV. osztályú keresztjét és a háború befejeztével Párizsban 1814 májusában a porosz királytól „kitünő magatartásáért" a porosz katonai érdemkeresztet.

Széchenyi a háborús körülmények következtében lépett a katonai pályára. Mikor 1809-ben Napoleon erősen szorongatta Ausztriát, I. Ferenc mint magyar király a magyar nemesi fölkelést is fegyverbe szólította, hogy a fegyveresek számát szaporítsa. Ekkor jelentkezett gróf Széchenyi Ferencnek mind a három fia: Lajos, Pál és a legifjabb, akkor 17 éves István. István éppen akkor fejezte be legszükségesebb tanulmányait: 3 grammatikai és 2 évi gimnáziumi osztályok után a kétéves filozófiai tanfolyamot.[1] Atyja kérelmére, miután Sopron megye rendjei a nemesi felkeléshez főhadnagynak megválasztották, Károly főherceg, a fővezér a nemesi felkelés vezérkarába osztotta be. Atyja őrködő gondoskodása ide is elkísérte, mert atyja tekintélye, vagyona képes volt mindenütt az utat számára egyengetni.

[1] Megfelel a mai középiskolai tanulmányoknak.

A katonasághoz nem került készületlenül, mert atyja felkérésére Gomez altábornagynak, utóbb a nemesi felkelés vezérkari főnökének felügyelete alatt több havi elméleti kiképzésben volt része. A nemesi felkelés vezérkarában részt vett a győri ütközetben, majd 1809 június 14-én éjjel a Dunán az ellenséges vonalon át egy csónakban elvitte a nádorhoz a körülkerített báró Meskó parancsnoknak jelentését[1] az ellenség elől való visszavonulásáról, amely tettéért az uralkodó legfelsőbb elismerését nyerte el.

Az 1809-iki háború befejeztével Széchenyi István a katonai pályán maradt. A nemesi felkelés feloszlatása után főhadnagyi ranggal a 7-es (Liechtenstein) huszárezredhez, majd egy év mulva, kérelmére, az 1-es (Merweldt) ulánusezredhez helyezték át. Az 1813-iki újabb háború alkalmával atyja közbenjárására herceg Schwarzenberg Károlynak, az osztrák hadak, majd a szövetséges hadak fővezérének táborkarába kerül futártisztnek.

Széchenyi neveltetéséről és végzett tanulmányairól sem akkor, sem később nem nyilatkozik kedvezően. Itt is, később is a gyakorlati nevelés mellett tör pálcát és az elméletit a kelleténél jobban leszólja. „Neveltetésem, ha a nevelőmmel és szüleimmel való viszonyt annak szabad neveznem," írja 1819-ben, „az 1809-iki háborúval megszűnt és végleg befejeződött. Az az elfelejthetetlen időszak volt az, amikor Ausztria utolsó haláltusába merészkedett Franciaországgal. Mindenki katona lett, de nagyon kevésnek voltak meg a katonának szükséges tulajdonságai. 16 éves[2] voltam s mivel rendeltetésem saját választásomra volt bízva és én jövőmmel gyermekkoromban alig foglalkoztam, természetes, hogy a szolgálathoz és a gyakorlati élethez okvetlenül szükséges ismeretekben elmaradtam és hogy egyenesen megmondjam, minden tekintetben oly tudatlan valék, mint amilyen egy 16 éves ifjú lehet. Közben megszervezték a magyar felkelést és semmiből egyszerre főhadnagy lettem a felkelés vezérkarában! Nem tudtam még helyesen írni sem, a vezérkari tiszt teendőiről úgyszólván semmit sem tudtam, még hírből sem. Ez volt első lépésem az életbe!"[3]

Tipikus példája ez az idézet a Széchenyinél gyakran előforduló túlságosan szigorú, lehet mondani önmaga iránt igazságtalan önkritikának. Alapjában véve igaz, hogy sokat nem tudott, de hány 17 éves ifjú tud sokat, s azért mégsem tudatlan; igaz, hogy a vezérkarhoz került főhadnagynak, de ha — atyja közbenjárására — ő nem kerül, más került volna oda, talán még nála is tudatlanabb, mert a rendes katonaságtól kevesen s nem a legtudósabbak kerültek a felkeléshez. Ma, a világháború után

[1] Voith vezérkari őrnagy levele. (1809 január.)
[2] Téved, 17 volt.
[3] Napló, 1819 november 5. 702—3. l.

megállapíthatjuk, hogy túlságos szigorú Széchenyi önkritikája. A világháború katonái sem készültek a katonai pályára és az iskola padjairól kikerülve, rövid idő alatt elsajátították a katonai élethez szükséges tudnivalókat. Amint az iskola most megadta nagyjában azt az alapot, amelyre építeni lehetett, úgy volt az Széchenyi korában is. Bármennyire leszólja is Széchenyi tanulmányait, ezek rendszeressége és összetétele neki is megadta azt az alapot, hogy minden naivsága és szerény tudása mellett vitézül megállta helyét.

Sok ifjú lélek tulajdonsága az, hogy saját kora állapotával nincs megelégedve. Az ifjú Széchenyit 1814—19 közt általában az elégedetlenség jellemzi. Nincs megelégedve az uralkodóval, a katonasággal, az ausztriai és magyar viszonyokkal, de önmagával sem, különösen pedig nevelésével. Viszont a legigazságtalanabb, amikor elvétve egy-két homályos kijelentésével a szülői nevelést érinti. Szülei nemcsak gyermekkorában őrködtek testi és lelki épségén, folytatták ezt a gondosságot akkor is, amikor a szülői házat elhagyta. Nemcsak azzal tették meg azt, hogy mindenütt egyengették számára az utat s találtak olyanokat, kik támogatták fiukat, hanem rajta voltak, hogy állandó összeköttetésben legyenek vele. Széchenyi Ferencnek nevelése éppen a katonai, majd az utazási korszakban atyai gondosságú volt. Rászoktatta István fiát, hogy tetteiről állandóan számoljon be, irányítását azután szintén leveleivel adta meg. Széchenyi István levelei szüleihez azt igazolják, hogy szülei iránt mindig a legnagyobb tisztelettel és szeretettel volt s a szülőknek megvolt nála a kellő tekintélyük. Ha néha figyelmeztetésben részesült s ezt szigorúnak találja és kifejezésre juttatja, sohasem feledkezik meg, kinek ír és mivel tartozik annak. Csak egy nyilatkozata szolgáljon ennek bizonyítására. „Jó atyám ismer" — írja 1813 március 26-án — „és megbocsátja a régi könnyelműséget atyai intelemmel abban a meggyőződésben, hogy bizonnyal nem fogok visszaélni ezzel a kegyelmével, amellyel jó szüleim mindig, különösen azonban most voltak irányomban. Ha valaha valamely lépéshez kezdek, amely önöknek csak pillanatra nem tetszik, mily örömmel volnék kész szerető figyelmeztetésüket megelőzni. Csak egyet kérek bensőleg, legyen bizalommal igéreteimhez és én ezzel szemben becsülettel megtartom azt, amit ígértem." Mily sok szép példát lehetne idézni a boldog és benső szeretetet kifejező részletekből, amelyek mind azt bizonyítják, milyen előrelátó volt a szülői szeretet és gondoskodás! Atyjának e nevelő szokását később mindenben követte Széchenyi István mint apa, szintén levelekbe foglalva fontos nevelő véleményét és irányítását gyermekei számára. És éppen az a körülmény, hogy Széchenyi István

semmivel sem tudott jobb nevelést adni gyermekeinek, mert ő is az akkori iskolarendszer tanulmányait végeztette velük magánúton nevelővel, éppúgy, mint ahogy atyja vele tette: igazolja, hogy ítélete neveltetéséről nem volt tárgyilagos.

Bizonyára igaz, hogy a francia-háborúk alatt nem volt alkalma a tanulókorban szerzett tudását kiegészíteni, továbbfejleszteni s így helyesen állapítja meg, hogy ez a korszak volt életében a tudatlanság korszaka. A katonai élet megtanította őt olyanra, amiből később haszna is volt, de olyanra is, ami éppen már ekkor nem vált előnyére. Megtanította bátor fellépésre és önbizalomra, önállóságra, de nem vált előnyére, hogy nem képezhette magát és erkölcsi felfogása átmenetileg ingadozóvá lett. De tanult még valamit: fáradalmakat elviselni, a természetben gyönyörködni, más országot és embereket ismerni. Katonáskodása alatt megfordult ugyanis Csehországban, Szász- és Bajorországban, Svájcban, Franciaországban, majd innen a Mont Cenis hágóján át Olaszország északi részében, Lombardiában is, hogy azután Ausztria déli részén át ismét Bécsbe jusson.

2. FEJEZET.

Élete a Bécsi kongresszus alatt.

1814 június havában érkezik meg Bécsbe a szülői házhoz. Bécs akkor Európa központja lett. Miután a szövetséges hatalmak Napoleont nehéz küzdelmek után megverték, Párizsba bevonultak s Napoleon az 1814 április 11-iki conventio értelmében a francia és olasz koronáról lemondott és Elba szigetének fejedelme lett; a szövetséges fejedelmek 1814 szeptemberében Bécsbe gyültek egybe kongresszusra, hogy a Napoleon által felforgatott rendet és európai politikai helyzetet újra helyreállítsák.

A háborúval együtt jár az erkölcsök lazulása. Így látjuk azt a Bécsi kongresszus alkalmával is. Széchenyi feljegyzéseiből is kivehető, hogy az uralkodók közt a hangadó egyéniség, mint írja, a „divathősök nagymestere“ I. Sándor, az orosz cár volt. A deli szép alkatú férfi a nőket nagyon kedvelte, nagy katonai és diplomáciai kíséreten kívül nejével és két nővérével jött el, de elkísérte 9 hercegnő is, akiknek nagy része orosz politikai szolgálatot teljesített s éppen azért körükbe vonták a férfiakat. Metternich sem maradt azonban tétlen, ugyanily eszközökkel élt, körülvétette a cárt Bécs legszebb asszonyaival. Jellemző Széchenyinek egyik feljegyzése Chernicheffről, a cár egyik főhadsegédéről, aki némi panasszal jelentette ki, hogy lehetetlenség a bécsi nőkkel szeretkezni, mert a cár azonnal beavatkozik.

Bécs akkor a mulatságok, ünnepélyek színhelye volt. A császárok, királyok, fejedelmek, az országvezető hatalmasok cselt szőttek, hogy egymást félrevezessék, de abban is megegyeztek valamennyien, hogy sűrűn, nap-nap után részt vettek az ünnepélyeken, mulatságokon, udvaroltak és igyekeztek az élet kellemeit kiélvezni. Természetes, hogy ezt a példát követték az országnagyokat körülvevő diplomaták és katonák is.

Humorosan írja Széchenyi 1814 október 21-én jószágigazgatójának: „reggeltől estig úgynevezett mulatságoktól annyira meg vagyok gyötörve és törve, hogy már majdnem egész bódult vagyok — és hozzá még nincs semmi ok, hogy az egyhamar megszünjék, mert az uralkodók, úgylátszik, eléggé szeretnek itt lenni.“

Az ifjú Széchenyi alaptermészete a vidámság volt. Herceg Schwarzenberg Károly főhadvezér Széchenyinek atyjához írt egyik levelét ezzel toldja meg: „szerencsésnek érzem magam kedves és szeretetteljes fia társaságában, aki minket oly kellemes módon mulattat folytonos egyaránt jó kedélyével.“[1] Egy porosz tiszt pedig Bécsben a kongresszus alatt ezt mondja róla: „Ily sok jólelkűség, ennyi pajkosság mellett ez oly fiatal oroszlán, amely selyemfonállal vezethető.“

A kongresszus elején a bajor király mellé osztott kíséret egyik tagja volt. Egyik feljegyzése világosságot vet arra, hogy a legtöbbször mi volt foglalatosságuk. A bajor király előszobájában egy alkalommal a bécsi szép asszonyok neveit jegyezte fel egy ívre, a bajor király szárnysegédje pedig (előbb osztrák szolgálatban volt katona) kedvtöltésből a férj nevét írta a hölgyek mellé, majd minden férjre valami megjegyzést is fűztek. Széchenyi az egyik lengyel gróf nevénél két szarvasagancsot rajzolt. Amint hátrafordult, éppen a lengyel gróf állott mögöttük s a jó gondolaton nevetett.

A fiatal Széchenyi jó kedélyével, pajzánságával az országvezető hatalmasok példáján indulva, kivette a maga részét a mulatozásból és szerelemből. Feljegyzései mutatják, hogy szerette a sikamlós, vastagabb tréfákat is feljegyezni, ami annak a kornak egyik vonása volt. Ez a kor egyébként alkalmas volt arra, hogy a szerelemmel játsszanak, vele vissza is éljenek, amint azt Bécsben akkor meg is tették. Így játszott vele Széchenyi is, és majdnem visszaélt vele. Még idejében kiszabadította magát az örvényből, de a visszaemlékezés egész életén át, különösen kétséges pillanatokban mardosta lelkét.

A 23 éves életvidor, deli ulánus kapitányt a háborúból hazatértekor szívesen látták, dédelgették. Szívesen látta és dédelgette Pál bátyjának felesége, Karolina sógornője is. Ez a dédelgetés majdnem végzetessé vált reá nézve, mert a sógornőben a sógor életvidorsága, kedvessége következtében gyengéd érzelem lobbant fel. Úgy látszik Széchenyinek hizelgett a gyönyörű

[1] Széchenyi levele atyjához 1814 március 8.

nőnek ez a vonzalma, nem hárította el azonnal, ami által a vonzalom mind erősebbé vált. Az 1814. évi szeptember-októberi bécsi tartózkodás folytonos mulatságaival meghozta a döntést. Széchenyi mulatozásaiban át-átlépte a mértékletesség határait is, egy alkalommal pedig a nőkre, Karolina sógornőjére oly megjegyzést tett, amelyért másik sógornője heves, kemény és megérdemelt szemrehányással illette. A család is észrevette a ferde helyzetet, úgy hogy Széchenyinek október végén megfogamzott tervét, hogy Olaszországba utazik, a szülők szívesen vették.

3. FEJEZET.

Nápolyi útja.

Úgy volt már minden előkészület, hogy Pál bátyjával utazik el, de ez az utolsó napon megbetegedvén, november 30-án éjjel egy szolgája kíséretében távozott Nápolyba herceg Metternich Kelemen államkancellárnak azzal a megbízásával, hogy Murat akkori nápolyi királyról és az ország viszonyairól közölje vele megfigyeléseit. Amint Toldy Ferenc Deák Ferenctől nyert értesülése alapján közli, ugyanakkor a zalai Inkey Ferenc is hasonló megbizatással távozott Nápolyba, megjegyzi azonban, hogy Inkey nem küldött oly kedvező jelentéseket, mint Széchenyi, amit a nápolyi udvar kémei útján megtudott s Inkeyt kiutasította. Széchenyi naplójából kitűnik, hogy Széchenyi sem küldött mindig Nápolyra kedvező értesítéseket, 1815 január végén attól tartott már, hogy ki fogják utasítani, mégis egy csellel sikerült ezt elhárítania. Január 29-én levelet írt ugyanis egy bécsi barátjának, Rosty őrnagynak, amelyben feldícsérte Muratot és a nápolyi viszonyokat és e levelét a nápolyi rendőrség kezére játszotta. A levél tényleg megtette a kellő hatást s tovább Nápolyban maradhatott.

Még Nápolyba való elutazása előtt kérelmezte áthelyeztetését a György angol régens-herceg nevét viselő ötös huszárezredhez s bár a hivatalos áthelyezés csak 1815 március 1-én történt meg, Bolognában már mint az ezredbe tartozó felkereste ott állomásozó ezredét. A Lombardiában levő, legnagyobbrészt magyar ezredek állapota sehogy sem elégítette ki. Nyomorult állapotuk oly elmélkedéseket vált ki belőle, amely nem válik az akkori osztrák hadseregszervezet dícséretére s egy pillanatig arra is gondol, hogy ily körből távoznia kell.

Nápolyba való megérkezésekor a Karolinára való visszaemlékezés szomorú hangulatának hatása alatt áll, de csakhamar elmosódik a zajos, víg élet következtében. A nápolyi élet ugyanis kisebb keretekben a bécsinek szakasztott mása volt. Ugyanabban az időben tartózkodott ott az angol trónörökös felesége is, aki

a mulatságban kereste a szórakozást, háza tényleg a mulatságok színhelye volt. Gyakran részt vett ezekben Széchenyi is. Egyébként Nápolyban mindenütt ott van, ahol szórakozni, mulatni lehet. Folytatta itt azt, amit Bécsben abbanhagyott. Az asszonyok érdeklik elsősorban. Egy angol gentleman felesége szenvedélyes szerelemre lobban iránta, úgy hogy gyakran ferde és kényszerhelyzetbe kerül, mert nem érez viszontszerelmet a nő iránt, inkább rajong az egyik olasz herceg fiatal, szép és gyermekien szende feleségéért.

A mulatságok keretében megtekintette a környéket, magát a várost, de tudott időt szakítani az igazi tanulmányra is. Olasz nyelvismeretének gyarapítására nyelvmestert fogadott, akivel úgy fog a tanuláshoz, hogy Tasso *Gerusalemme liberata* című époszát olvassa eredetiben. A naplójába iktatott sok szép idézet és megjegyzései mutatják, hogy ezt az idejét haszonnal és élvezettel töltė el. Sokat van a nagy számban ott időző angolok társaságában. Ekkor ismerte meg többek közt az utazásairól ismert lord Holland-ot. Nem csekély hatással volt reá néhány olvasott és tudományos műveltségű férfi, így az angol archæologus, Gell William, aki akkor már beutazta Görögországot és útjáról több könyvvel számolt be, továbbá a francia-olasz Berio-Salsa marquis, aki kevésbbé tetszik neki, mert a vele való társalgás olyan mint egy mathematikai lecke, ha önszorgalommal gyors eredményt akarunk elérni; egy órai erőlködés után rendszerint megdagad tőle az ember feje.

Bizonyára e példák ösztönözték a nagyon fogékony és erős becsvágyú Széchenyit, hogy olvasottságra tegyen szert. Mikor Gellt meglátogatja, ily elhatározás támadt ugyanis benne: „Mily szép oly sokat tudni és előttem mennyit veszít a társaságbeli ember ily tudóssal szemben. Rövid életemben teljesen elvesztettem célomat — és most tisztán a tudás szenvedélyének akarom magam adni.“ [1] Üres idejében hozzá is fog az olvasáshoz s naplójában nyomát találjuk annak, hogy foglalkozott ekkor Rousseau érzelmes regényével, a Nouvelle Héloïse-zel, De La Motte Fouqué: Die Fahrten des Thiodolf című romantikus hősköltemányével. Mikor a nápolyi katakombák megtekintését írja le,[2] mikor nápolyi tartózkodásáról nyilatkozik,[3] úgy látszik, mintha valamely olasz filozófiai munka hatása alatt állana.

Felébred itt a Nápoly környékén levő műemlékek szemlélésekor érdeklődése a művészet iránt, az ásatások elhanyagolásáért pedig keményen leszólja az olasz aristocratiát.[4] Itt élő több

[1] Napló. Január 11. 80. l.
[2] Napló. Január 8. 76—80. l.
[3] Napló. Január 17. 93. l.
[4] Napló. Január 11. 82—4. l.

angol barátjának, mint lord Sligonak, Gellnek, Parishnak, Coffin és Byngnek hatása alatt már ekkor megfogamzott benne az elhatározás, hogy Angliába utazzék, de a politikai helyzet miatt nem vált még valóra.

1814 decembere és 1815 első két hónapja így telt el víg élet közben, többször komoly munka mellett. A deli, de pajzán huszárkapitány alakja csínyeivel sokáig maradt a nápolyiak emlékében, tapasztalta ezt Széchenyi maga is, mert 1817-ben, mikor Milanóban ezredénél tartózkodott, egyik kapitánytársa, báró Hügel Károly azzal tér vissza Nápolyból Milanóba, hogy ott sokat meséltek róla s még most is híres ott elkövetett sok csínye miatt.

4. FEJEZET.

Részvétele a Murat elleni háborúban.

Napoleonnak Elba szigetéről való elmenekülése és Franciaországba való visszatérése, amely tettnek híre 1815 március 4-én ér Nápolyba, hirtelen fordulatot ad Széchenyi életének. Murat nápolyi király rövid habozás után arra határozta magát, hogy Napoleon érdekében visszaállítja az egységes olasz királyságot. Március 17-én seregével megkezdi az előnyomulást két oszlopban, Román át a Toscanai nagyhercegségbe és az Appenninek keleti lejtőjén a Pó-vonal ellen. Akadály nélkül nyomult elő északnak, mert az osztrák csapatok visszavonultak a Pó-vonalra. Elesett Firenze, Ferrara, Modena, Bologna, de az occhiobelloi hídfőt Murat már nem tudta elfoglalni, mert akkorra Bianchi osztrák altábornagy hevenyében összeszedte az olasz földön levő csapatokat és április 11-én megkezdte az előnyomulást Murat ellen.

Széchenyinek, mihelyt Murat elhatározása nyilvánvaló lett, természetesen el kellett hagynia Nápolyt. Három angol barátja társaságában távozott március 11-én Román és Firenzén át Milanoba ezredéhez. Atyja támogatásával jól felszerelve ezredével az első támadásnál (április 9-én) már ott van. Mivel még nem volt százada, barátjának és sógorának, gróf Batthyány János alezredesnek zászlóaljában ideiglenesen átvett egy századot és Carpi körül előőrsi szolgálatot teljesített. Bianchi altábornagy első támadásával elfoglalta Carpit, mire Murat[1] seregei a Panaro folyó mögé vonultak vissza; ugyanekkor Occhiobellonál is sikerült az osztrák sereg támadása s felszabadította Carigliát és Ferrarát. Az osztrák sereg április közepén folytatta támadását s a nápolyiak visszavonultak a Reno folyó mögé. Április 16-án Széchenyi már Bolognából ad hírt magáról. Folyton előőrsön volt Batthyányval és másik sógorával, gróf Starhemberg Gundakar Antal tábornok dandár-

[1] Helfert: Joachim Murat. Wien, 1878.

parancsnokkal. Rangban előtte sok kapitány volt, s így századot csak Batthyány zászlóaljánál úgy kapott, hogy Horváth János 2-ik századbeli kapitányt pénzegyezséggel rávette a századparancsnokság átadására. A nápolyiak folytonos visszavonulása miatt a hadjárat nem volt nagyon megerőltető, Széchenyi szerint (természetesen nagyítva és torzítva) „inkább mulatság volt mint harc, oly pompás az ország és oly gazdag, a nápolyi katonák meg oly selejtesek."

Az osztrák sereg ezután két oszlopban haladt előre: a balszárnyon, az Adria és az Appenninek közt gróf Neipperg és a jobbszárnyon Toscanán át Bianchi vezérlete alatt. A nápolyi sereg állandóan visszavonult s csak Tolentinonál állott meg április vége felé. Murat az osztrák seregeket külön-külön itt akarta megtámadni és megsemmisíteni. A helyzet reá nézve kedvező volt, mert Neipperg 4 napi járásra volt Bianchitól, Bianchi jobbszárnya pedig már az Abruzzókban volt. Murat május 2-án támadott s kezdte visszaszorítani az osztrák előőrsöket. E napon a lovastámadásnál Széchenyi István százada egyik szárnyán — noha csak néhány nappal előbb felbukván lovával, megsérült és 3 napig beteg volt — Starhemberg tábornoka parancsára a tízszeresen erősebb ellenséget oly ügyesen és bátran támadta meg, hogy az ellenséges lovasság soraiban néhány pillanat alatt rendetlenség támadt és visszavonult s habár Széchenyi a harcban megsebesült[1] és százada is veszteséget szenvedett, az ellenséget saját gyalogsága és tűzérsége vonaláig üldözte vissza és így lehetővé tette, hogy az osztrák előőrs új helyére rendben vonulhatott vissza. Május 3-án is ingadozó volt még a hadiszerencse. A nápolyi seregnek sikerült némi előnyöket kivívnia, de délután az osztrák sereg balszárnyán levő hegyre észrevétlenül felvonszolt ágyúk megingatták a nápolyiakat és rendetlenül visszavonultak. A május 4-iki üldözésnél tábornoka bizonysága szerint[2] Széchenyi Macerata körül a Civitanova felé vezető úton[3] előnyomulva és az utat elfoglalva, az egész olasz lovastestőrséget egy óránál tovább feltartóztatta, addig, míg az osztrák elővéd meg nem érkezett. Ezzel a tettével az ellenségnek oly nagy kárt okozott, hogy ennek poggyásza legnagyobb részének visszahagyásával mellékutakon a legnagyobb rendetlenségben kellett elmenekülnie s ezzel az ellenség még meglevő csapatrészeinek teljes feloszlását lényegesen előidézte. Gyorsan haladt ezután az előnyomulás. Május 14-én már messze délen vannak Castel di Sangronál. Itt ismét alkalma nyílt bátorságának kimutatására. Tábornokának jelentése szerint

[1] Május 5-én írja atyjának, hogy lova és csákója erősen megsérültek s ő két lapos vágást kapott.

[2] Lásd a 109. lap 1. jegyzetét!

[3] Tolentino, Macerata és Civitanuova a Chienti folyócska balpartján Anconától délre fekszenek.

egyik kapitánytársának, Eöttvös Jánosnak kiváló bátorsággal sietett segítségére, amikor ez nála nagyobb számú ellenséges lovassággal már kézitusába keveredett, majd különös hidegvérrel és elszántsággal megtámadott és teljesen szétvert egy csoport gyalogságot.

Május közepe táján Bianchi megbízásából Carascosa tábornoknál, a nápolyi sereg fővezérénél volt küldetésben katonai megegyezés megbeszélésére. Carascosa nem idegenkedett már ekkor a katonai megegyezéstől, de tábornokai: De Genaro és Pepa még ellenezték minden tárgyalást és Széchenyinek eredménytelenül kellett visszatérnie.[1] A megvert nápolyi sereg azonban mindinkább szétzüllött. Május 17-én D'Aspre őrnagy szétverte Mignanonál a nápolyi sereg utolsó maradványát, s május 18-án már a Volturno folyón túl a Capua hídfőnél, Nápoly utolsó védőpontjánál voltak. Itt már megkezdődtek a katonai tárgyalások, de még mindig nem vezettek eredményre. Amidőn azonban Starhemberg tábornok átlépte seregével a Volturnot, végre megkötötték a katonai egyezséget, amely szerint Muratnak május 23-án ki kellett ürítenie Nápolyt. A nápolyiak lázadása miatt azonban Neipperg tábornoknak 2 lovasezreddel már 22-én be kellett a városba vonulnia a gyujtogatás, fosztogatás és öldöklés meggátlása végett. A főserég Bianchi vezérlete alatt tényleg május 23-án vonult be, ekkor azonban Széchenyi már a városban volt.[2]

Nápolyban nem maradt Széchenyi sokáig. Még április havában megkapta új beosztását. Két nénje közbenjárására ismét futártisztnek osztották be a főhadiszállásra s ezért indulnia kellett, hogy herceg Schwarzenberg Károly tábornagynál jelentkezzék. Áprilisban nem volt megelégedve az intézkedéssel, mert éppen akkor kötötte meg elég tekintélyes pénzösszeggel azt az egyezséget, hogy századot kapjon, s folyton az ellenséggel szemközt állott, jól érezte magát és kevesellette, hogy futártisztnek kerül a főhadiszállásra. Amikor azonban a nápolyi sereggel való harc hamarosan befejeződött, megváltozott véleménye. Ekkor már szívesen gondolt a távozásra, mert ezredе a háború befejeztével „borzasztó semmittevésben" Olaszországban marad. Sietett haza, hogy Schwarzenberg főhadiszállására juthasson.

Rövid nápolyi tartózkodása jó ismerősök és sok rokon közt telt el. Ott voltak sógorai Starhemberg, Zichy Ferdinánd és Batthyány B. János, akikkel együtt volt a harcban, együtt most a harc befejeztével s még egy kalandja is akadt. Sógorának és

[1] Helfert: Joachim Murat. Wien, 1878.

[2] Atyjához írt levele szerint május 20-án ért Nápolyba, 1. 8. számú jegyzetkönyve szerint pedig május 22-én érkezett meg Batthyány Jánossal. Valószínűleg ez utóbbi kelet felel meg a valóságnak.

társainak a harc alatt többször említést tett a szép nápolyi hercegnőről, Hortensiáról. Az egyik nap a színházban meglátták férjével s unszolták, mutassa be őket. Széchenyi meg is tette, de a férj nem figyelve reá, kocsijához vezette nejét és továhajtatott. Széchenyi másnap elégtételt kért a hercegtől, de ez lakására jött bocsánatot kérni s a párbajból nem lett semmi, de Széchenyinek még egyszer alkalma nyílott, hogy a bájos hercegnővel néhány szót válthasson s tragikomikus körülmények közt elbúcsúzhasson tőle. Viszont társai is elérték, hogy megismerkedhettek a hercegi párral a színházban.

5. FEJEZET.

Párizsi és első angolországi útja.

Széchenyi Nápolyból június havában utazott el s még e hónapban Bécsbe érkezett. Már a nápolyi hadjárat alatt panaszkodott atyjához írt leveleiben egészségének meggyöngülése miatt, most Bécsben június végén és július havában Seutin Seraphin katonai orvos gyógykezelése alatt visszavonultan egészségét igyekezett helyreállítani. Visszavonultsága alatt szorgalmasan olvasott: francia, német költőket és Torquato Tasso Aminta című pásztordrámáját. A gyógykezelés elteltével meglátogatta Magyarországon testvéreit s miután ismét Bécsbe visszatért, szeptember 9-én távozott Bécsből, hogy a főhadiszállásra utazzék Franciaországba és jelentkezzék herceg Schwarzenbergnél. A háború azonban már befejeződött, Schwarzenberg, Metternich már Párizsban vannak, amikor Baselen át szeptember 16-án Széchenyi is odaér. Rögtön kereste az alkalmat, hogy Schwarzenbergnél és Metternichnél jelentkezhessék, ami azonban csak többszöri előszobázás után sikerült neki. „Soha sincs az ember jobban megalázva, írja atyjának, mint ha egy nagyúr előszobájában sokáig várnia kell — azt találom, hogy ez végre teljesen elveszi az embernek eszét — és mégis majdnem minden nagy ember életpályája elején így járt. Sok alacsonyabb állást csúszás-mászással kell elérni." Széchenyi is kérelmezett. Kérte pártfogásukat, hogy őrnaggyá léptessék elő, de biz nem ért el semmit. „Párizsi tartózkodásomra hosszú gondolatjelet teszek," írja lehangoltan naplójába, „itt dőlt el jövő sorsom és itt volt életem úgyszólván csúcspontján, le a völgybe szalad tovább utam; itt jöttem tudatára annak, mily kevéssé ismertem a világot és mi kell a nagy világban való előhaladáshoz. Csodálatos, hogy oly sokáig csalódtam és mindig a messzeségben reméltem. Egészségem és ifjúságom is úgy el van romolva, gyengülve, hogy a második szereppel is meg kell elégednem a világban."

Minthogy a főhadiszállást feloszlatták s neki így ezredéhez Olaszországba kellett volna bevonulnia, amit egyáltalán nem akart, szeptember 20-án 3 havi szabadságot kért írásban Schwarzenberg hercegtől és azt meg is kapta, hogy most Angliába, Londonba utazzék. Csatlakozott barátjához, Woyna Moritz ulánus őrnagyhoz, aki György régensherceghez egy osztrák gránátost és ulánust vitt bemutatásra. Széchenyi tréfásan megjegyzi erre, hogy ő meg „egyszerűen meglátogatja angol ezredtulajdonosát."[1] De komolyabb szándéka is volt, amint ugyane levelében írja, az t. i., hogy minden tekintetben ügyesebbé váljék hazájának szolgálatára.

Szeptember 28-án indultak el a saját, fekvésre is alkalmas, zárt kocsiján. Beauvais-en át 36 óra alatt Boulogne-ba, innen pedig 29-én este Dover-ba érkeztek s postakocsin továbbutazva október 1-én este Londonban voltak.

Már e kis úton láthatjuk, hogy Széchenyi nyitott szemmel utazott. Míg a francia földön a tengerpartig jut, észreveszi, hogy a franciák szelleme a vidéken nem oly lelkesült, mint Párizsban, ami szerinte biztos jele annak, hogy csak azok képesek lelkesedni, akik a tökéletesedés és művészet forrásánál vannak. „A sok nemzet közt," írja naplójában, „még egyik sem volt képes minden nagyságon úgy felülemelkedni és rendkívülivé válni, mint éppen a francia ez utolsó korszakban — és mennyire az ár ellen úszom ezen állításommal![2] Nem azok közé az eszközök közé tartozik ugyanis, hogy egy bizonyos nagyságot elérhessünk, ha az életben kritikus pillanatokban *gyakran* zárkozottaknak mutatkozunk, míg szenvedélyes érzelmeink vad kitörése abban a pillanatban és a jövőre is csak romlást vonna maga után? Mit használna például a francia nemzetnek, ha egy lelkesült kocsis 12 orosz gránátost megölne? A szegényt felakasztanák, az (ellenséges) őrséget megkettőznék, az egész nemzetet még jobban megsértenék és annyira tönkre tennék, hogy a jövőre semmiféle revanchera nem volna képes, ami ***most mégis egészen megmarad számára.***" A hamisság és kétszínűség — folytatja tovább Széchenyi — egyes ember jellemében nagy és becstelen hiba, az egész nemzet jellemében azonban egészen másképen áll a dolog. Mennyire igaza volt Széchenyinek, azt több mint száz év mulva ma látjuk egész teljességében!

Nem kevésbbé érdekes és jellemző Széchenyi önálló felfogására a boulogne-i megfigyelés. Itt a hegyeken megtekintik azt az emléket, amelyet a francia hadsereg Napoleon emlékére kezdett felállítani, ott, ahol az Angliába való átkelést meg akarta kísérelni. „Mily kár, — írja — hogy a *szerencsés* szövetségnek ezt a nagy ellenségét elhagyta oly sokáig hű szerelmese, a fortuna. Ha a művészetet oly igen fenségesnek látom, megvallom, elfeledek minden nemzetgyűlöletet és csak az egész emberiségért érzek, mert pompás és kellemes tudni, hogy az ember *önmagától* oly nagyot tudott előhaladni." Ugyanitt feltűnik néki az ellentét a könnyelmű francia és a rendszeres angol közt. A francia ugyanis rossznak találta, hogy Angliában senkivel sem lehet tisztességesen verekedni, még csak pofont sem szabad adni, mert 4 fontba kerül, az angol ellenben azt vélte, hogy ez igy van rendjén, mert ilyképen egyáltalán nem kell félni a sértésektől.

A közel három havi angliai tartózkodás igen fontos időszak Széchenyi életében, mert ezen idő alatt sokat tapasztalt és idejének legnagyobb részét tanulással töltötte el.

Magáról Londonról nem tud sokat mondani, de kiérezhető néhány megjegyzéséből, hogy Párizs mulatságaival, London rendszerességével és munkaeredményével hatott reá, szóval Párizsban mulatott, Londonban tanult. Mikor este megérkezik, kiváncsi, mi mindent lehet Londonban látni, hogy azonnal élvezzen valamit, de a francia születésű vendéglőstől megtudja, hogy este Londonban semmit sem lehet már látni. Magát a várost feketének, füstösnek találta, a házakat egyszínűeknek, mégis a kontinens többi városaitól különbözőnek. Már ismerte Levis[1] és több más leírását Londonról, amint ismert sok olasz, francia útleírást, de azt találta, hogy Levis leírása nem kielégítő, mert felületes és nem hatol a dolgok mélyére.

Alig néhány napra megérkezése után fogadta György régensherceg, akinek többször volt vendége s aki érdeklődött iránta, sőt kifejezte, hogy szeretné, ha ezredébe átlépne s aki megbízást adott neki, hogy magyar ezrede részére zászlót készíttessen és azt hazavigye.

Londoni tartózkodásának első idejében élete meglehetősen egyhangúan telt el. Egész napon át tanult nyelvmesterével angolul, olvasott angol műveket, műszaki és lótenyésztésre vonatkozó munkákat, színműveket, belemélyedt Shakespeare műveinek tanulmányozásába, látogatta a Drury Lane és Covent Garden színházakat és Astley cirkuszát. Egyéb szórakozása csak az ebédnél volt, úgy látszik a vendéglős hozzátartozóival, továbbá Bramsen, Parish és Byng barátaival, Neumann osztrák követségi titkárral és Woynával. Később az akkortájt kinevezett herceg Esterházy Pál nagykövettel sűrűn részt vesz angol főuri társaságokban, akik közül azonban többet már Olaszországból és Bécsből ismert, így megfordult Sligo, Sheldon, Bedford lordoknál, a Hol-

[1] T. i. az 5. huszárezrednek az angol régensherceg volt a tulajdonosa.
[2] Mindenki leszólta a franciákat, Széchenyi pedig sokszor védte még Napoleont is.

[1] Lévis, le duc Pierre-Marc-Gaston de (1764—1830) francia tábornok és író műve L'Angleterre au commencement du 19. siècle. Paris, 1814.

land, Besbourough, Lamb, Melborn, Jersey, Hescot családoknál; az idegen követek közül gróf Lieven orosz, Hardenberg hannoveri, gróf Beroldingen württembergi, Pfeffel bajor követnél. Megtekintette Londont, környékét, elutazott lord Sligo barátjával ennek London körüli birtokára, herceg Esterházyval Woburn-ba Bedford herceg birtokára, megtekintette Newmarketet lóversenyei miatt. London akkori nevezetességeiből említi tereit, a woolwich-i tüzérségi telepet, továbbá az angol bankot. Október végén megérkeztek János és Lajos főhercegek, hogy Angliában tanulmányutat tegyenek. Széchenyi úgy gondolta, hogy kíséretükhöz csatlakozhatik s így megtekintheti Anglia jórészét, de oly nagy volt kíséretük, hogy e terve nem valósult meg.

London vidéke nagyon tetszett neki, úgy hogy az ország fejlettsége előtt meghajolt és megvallja, hogy „e szabad állam életmódjával, erkölcseivel és szokásaival csaknem teljesen egyetért.[1] Kevés szerencsétlen embert találni e vidéken . . ., ahol az utolsó szolga ugyanazokat a jogokat, igényeket élvezi boldogulására, mint a leghatalmasabb, leggazdagabb ember. Ez az egyenlőség nagy szerencse és eddig csak *lehetséges*nek tartottam, de most látom, hogy *igazán* van. Semmiféle más országban nem érhető el ez a szolga és az úr közti viszony, amelyen minden egyes személy joga alapszik. A sziget, a nemzet jellege és száz más ok, amelyet mindenki ismer, aki egyszer Angliában volt, teszi ezt lehetővé, azért azt találom, hogy nemzetiségszeretetből az *angolok utánzása* a legügyetlenebb dolog, amit tehetünk."

E nehány sornyi idézet is élesen mutatja, mennyire nyitott szemmel és igaz megfontoltsággal, értelemmel látta meg Széchenyi az angol viszonyokat és mily fontos éppen ezért az ő életében is ez az első angliai útja. Meglátta, mi a fontos, mit lehet és kell megtanulnia, mit nem. Látta ugyanis azt is, ami nem jó. „Anglia bájos, de nekem jobban tetszik, a mi derűs napunk", mondja egy helyen, majd november 3-án meg kijelenti, hogy Albion büszke, de még inkább haszonleső. De látta és fölismerte Anglia gyakorlati fölényét a technikában.

Megismerkedett London leghiresebb gyárosaival és mérnökeivel (Ch. Baader, Brunel, Accum) s Baader kíséretében megtekintett több londoni gyárat is. Naponta úgyszólván 3 órán át gépészekkel tanulmányozta a gépeket vagy mérnököktől elméleti útmutatásban részesült. Ismerősei sokat nevettek rajta, hogy ő, a huszárkapitány oly sokat foglalkozott a gépekkel. Angolországban, írja naplójában, véleményem szerint csak 3 dolog van, amit meg kell tanulni, a többi mind jelentéktelen, még pedig 1. az alkotmány, 2. a gépek és 3. a lótenyésztés." Érzi, hogy neki, a huszárkapitánynak, a saját szakmájával, a

[1] November 1.

katonasággal is illenék foglalkozni, de megjegyzi, hogy az angol hadseregszervezetről, amely a legjobb most a világon, nem is akar hallani, mert nekünk, folytatja elkeseredéssel, túlzással és némi iróniával „nincs hadseregünk és létesítéséhez csak oly kevés hiányzik, mint amennyi Ausztria mostani uralkodói nemzedékének kipusztulásához."

A gépeket tanulmányozta tehát s ebben eredeti volt felfogása, hogy miért éppen a gázgépeket tanulmányozta. A gőzgép, véleménye szerint, hazánkra s itt határozottan Magyarországot érti, értéktelen, mert 4—5 lóerőt pótol, ha azt akarjuk, hogy haszonnal járjon. Kinek kell nálunk ily fontos munka, amikor hála Istennek nincs gyárunk. Ez a tökéletesedés mindig nyomorral jár, mert sok embert a szükség kényszerít arra, hogy szorgalmával tartsa el életét. Pusztán Anglia helyzete hozza így magával, hogy ez a tökéletesedés gazdagsággal járjon. Egy harcias nemzethez kezdetben legyőzhetetlen vadság illik s Széchenyi ezt kívánja Magyarországtól, nem pedig fonógyárat. A sörgyár meg gyűlöletes előtte, mert a sör az embereket butává és álmossá teszi s ha ily gyárak megyökeresednének nálunk, mit tennének a magyar mágnások savanyú boraikkal. Ezért foglalkozott a gázgépekkel s hozott mintát is magával haza, hogy először Czenken kipróbálja és azután elterjessze.[1]

Az alkotmányt is tanulmányozta magában az angol életben. Több alkalommal vett részt György régensherceg férfilakomáin. Egyet élénk színekkel beszél el. A herceget érdeme szerint ítéli meg, meglátta testi és lelki gyöngéit, de megjegyzi, hogy egyébként „Angliában nem különösen fontos az, hogy egy király okos ember legyen, úgy mint nálunk; Anglia alkotmánya olyan természetű, hogy a király csak jót gyakorolhat, rosszat egyáltalán nem tehet." Egy másik megjegyzése nyomatékosan igazolja, hogy az angol alkotmánnyal és viszonyokkal való megismerkedés azt a vágyat váltja ki benne, hogy a jövő nyarat somogyi birtokán töltse el, ahol szándéka „alkotmányunkkal és törvényeinkkel megismerkedni."

A lótenyésztésre nézve itt alapozta meg ismereteit a gyakorlatban és angol művek alapján. Többször volt Newmarketben, hogy megtekintse a lóversenyeket. „A lóverseny, írja naplójában október 19-én, olyan mint ahogy elképzeli az ember, bolondság, hogy rongyos 50 fontért 2—3 éves nemes lovakat futtatnak . . . Egyébként semmi sem mulattatott jobban és nagyon fontosnak tartom nálunk való bevezettetését." Lovakat is szeretett volna már ekkor venni, hogy legyen nemes lóállománya, de nem volt elég pénze.

[1] Ezt a tervét nem valósította meg.

Látott és feljegyzett[1] több olyan dolgot, ami gyakorlatias voltánál fogva feltűnt neki. Így fontosnak találta Angliában:

1. a kényeket, amelyeket a szél forgathat,
2. a ki- és befelé nyíló és maguktól csukódó ajtókat,
3. a gázvilágítást,
4. a négyszögű vagy gömbölyű edényeket, amelyben a kenyér bizonyos alakot nyer és
5. a water closet-t.

A gázra az a gondolata támad, nem lehetne-e a gázt úgy mint a levegőt palackba préselni, hogy azután tüzet lehessen a palackból venni.

Az angol utat Széchenyi „nélkülözhetetlennek tartotta magára nézve," mert bizonyos szükséggé vált, hogy az ember a világon kissé utazott legyen.[2] Azt akarta, hogy jól megtanuljon angolul, azonfelül az volt meggyőződése, hogy „a legkisebb tökéletesedés megelégedettséget ad, mert közelebb jutunk a lehetőséghez, hogy szolgáljunk annak az országnak, amely bennünket szült és a népnek, amelyet szeretünk."[3] Önérzettel írhatta atyjának: „Sokat tettem és nagyon megerőltettem magam és a szemléléstől, elmélkedéstől, tanulástól fáradt vagyok . . . Hála Istennek, az időt, míg távol voltam, jól felhasználtam!"

Ezzel a nyugodt öntudattal távozott Londonból 1815 december közepén sok emlékkel és egy gázfejlesztő gépmintával, melyet minden tilalom ellenére ki akart és ki is csempészett. Haza kellett térnie, mert a londoni tartózkodás sok pénzét emésztette föl, de 3 havi szabadsága is letelő félben volt, azonkívül aggódott, nincs-e baj otthon s vágyódott szülei után. Doverban egy napig várakoznia kellett, megtekintette tehát a várost, környékét, nevezetességeit, különösen a római korból származó várat. Majd hajóra szállott s egy zivataros, nehéz éjtszaka után, amelyen „Istenre és egy asszonyra gondolt, akit talán szerencsétlenné tett és akire való emlékezet leginkább terhelte lelkiismeretét," reggel szerencsésen megérkezett a francia kikötőbe és minden feledve volt. Idegességében és türelmetlenségében nem tudta megvárni a rendes partraszállást, hanem minden szabály ellenére egyik hajóról a másikra ugrott, hogy mielőbb partra érjen. Itt pedig az útját álló vámhivatalnokon „átgázolva" galléron ragadt egy fiút s kényszerítette, hogy vele a vendéglőbe fusson. A venglőben tüzet gyújtatott, hogy a vihartól átázott ruhája megszáradjon, hálát rebegett a Mindenhatónak, lefeküdt, álmában háromszor is kiesett ágyából és mindig jót nevetett, ha derekasan megütötte magát, hálát adva, hogy nincs vízen. Másnap angol kocsijáért és egyéb dolgaiért vámot fizetve, folytatta útját Beauvaisen át s 42 óra alatt Párizsban volt.

[1] III. 1. napló végén levő jegyzet.
[2] November 3.
[3] Október 15.

Párizsban csak néhány napig időzött ismerősei, különösen a francia Trogoff, az angol Wilson és az osztrák Windischgrätz társaságában. Jellemző különcködésére ruházata. Oly annyira angolszabású volt, hogy Beauvilliers éttermében két hannoveri tiszt fogadott egymással, hogy Széchenyi angol s hogy a 10-ik angol lovasezredbe való, amelybe az angol régensherceg szerette volna, hogy átlépjen. Ugyanily szempontból jellemző Windischgrätz herceg viselkedése vele szemben, mert biztosította és azt a reményt nyujtotta neki, amint Széchenyi nem minden gúny nélkül megjegyzi, hogy egyszer kiváló emberré válhat, ha az ő társaságában él, mert mindig tanáccsal szolgálhatna neki, sok gondolatának kellő irányt adhatna és rajta volna, hogy nevelését befejezze.

Ugyane szempontból jellemző az a kellemetlenség, amely a báró Vincent Károly párizsi osztrák követnél való ebéden esett meg vele nagy társaságban s amelyről 1830-iki aldunai útjában emlékszik meg, amikor lázában életének minden „hibáját és ostobaságát" töredelmesen meggyónja. Pozzo di Borgo orosz követnek beszélt minden részletesebb tájékozottság nélkül és meggondolatlanul arról a pártfogásról, amellyel az angolok a törökök iránt viselkedtek a görögök rovására. Az ott jelenlévő angol követ, sir Charles Stuart is meghallotta felületes kijelentéseit és megsértődve a helyszinén oly kemény leckében részesítette, „hogy majd az asztal alá esett."[1]

6. FEJEZET.

Bécsi tartózkodása és munkássága.

Párizsban nem maradt sokáig, csakhamar útnak indult s 1816 január 2-án már Bécsben volt. Első dolga, hogy szabadságát meghosszabbíttassa. Schwarzenberg herceg még Párizsban megígérte neki, hogy 1 évi szabadsága nem fog akadályba ütközni. Ezt természetesen illetmények nélkül meg is kapta, 1816 augusztusában pedig újabb kérelmére meghosszabbították szabadságát 1817 augusztus 20-ig.[2]

Idejének legnagyobb részét Bécsben töltötte el szüleinek a Herrengasséban levő házában s csak ritkábban távozott cenki birtokára vagy bátyjaihoz vagy barátaihoz, első sorban idősb gróf Hunyady Józsefhez és gróf Esterházy Vincéhez. Bécsben azonban nem akar tétlenségben elmerülni. Még Londonból jószágigazgató-

[1] Napló, 1830 július 29—31.
[2] 1816 augusztus 20, levele Liebenberghez.

ját folyton sarkallja leveleiben, hogy a cenki kastélyt tegye minél lakályosabbá és állandóan számon kéri, mit végzett, mert, mint írja,[1] Cenken sokat akar időzni és „melancholikus elméjét, vagy inkább Angliában már megszokott spleenjét csak a dolgok újságával és nagy változatával tudja eloszlatni.“ Már ekkor oly szobát kíván berendeztetni, amelyben egybegyülnének s mindenki szórakozást találhatna. De mivel bizonyos, hogy a rossz kedv és melancholia a gyomortól származik, nem akarja a test e lényeges részét sem figyelmen kívül hagyni, mert Párizsból francia szakácsot is hozott magával. A francia szakács azonban nem vált be, csakhamar szabadulni szeretett volna tőle s azzal biztatta Liebenberget, küldje el azon ürüggyel, hogy ígérete szerint néhány hónapra el kell mennie Oroszországba vagy Svédországba a követséghez s ez igéretét, mivel az állás reá nézve előnyös, nem utasíthatja vissza.[2]

Hazaérkeztekor ugyan úgy nyilatkozik,[3] hogy lustának és kényelmesnek érzi magát, a fáradságot gyűlöli, de erre ugyanekkor és rögtön utána sokféle és sok intézkedésével ugyancsak rácáfol. Alig van két hete otthon, tele van tervekkel. Mint huszárkapitányt 4 dolog foglalkoztatja:

1. a simmeringi lóverseny,
2. a drávai hajózás (fa- és sószállítás),
3. a cenki rókavadászat megvalósítása és
4. a bécsi Jägerzeileban levő Zeliska-féle ház megvétele.

Ezenfelül sokat törődött cenki kastélyának lakályosabbá tételével, pincéjével. Azt akarja, hogy minden jó legyen, mert, mint írja, annyit beszélnek Cenkről, hogy sietniök kell bizonyos tökéletességre, hogy az embereket fogalmaikban ne csapják be nagyon.[4] Később[5] nagyobb külső és belső átalakításokat is akar kastélyán végeztetni s Moreau bécsi építésszel erre tervet is készíttetett s némi átalakításokat végeztetett is.

A drávai hajózás eszméje jószágigazgatójától eredt, vállalkozás volt, amelyből anyagi előnyt remélhettek. Széchenyinek tetszett az eszme, mert „csak ideákkal és nagy eszmékkel tehetjük e világon való tartózkodásunkat tűrhetővé,“ rögtön felhatalmazta Liebenberget, cselekedjék korlátlan hatalommal, „mindegy akár nyerünk, akár vesztünk, csak a tökéletesedéshez való jutás lehetősége mellett ne haladjunk el haszontalanul vagy inkább kísérlet nélkül.“[6]

[1] 1815 november 8, levele Liebenberghez.
[2] 1816 február 17, levele Liebenberghez.
[3] 1816 január 2, levele Liebenberghez.
[4] 1816 január 9, levele Liebenberghez.
[5] 1816 január 17, levele Liebenberghez.
[6] 1816 január 13. levele Liebenberghez.

Legsürgősebb tevékenysége a cenki rókavadászatra és a semmeringi lóversenyre irányult. Már 1816 januárjában rendelkezik Liebenberggel egy Cenken tartandó rókavadászat előkészítésére. Tréfás, jókedvű utasításokat ad a cenki kastély alkalmas átalakítására, berendezésére, borok beszerzésére. A rókavadászat azonban ebben az időben még nem valósult meg, csak később 1823-ban. A bécsi házvétel sem ekkor, sem később nem történt meg.

A tervbe vett 4 dolog közül csak a simmeringi lóverseny valósult meg. E tevékenységében hathatósan támogatta különösen a bécsi angol követ, lord Charles Stewart és idősb gróf Hunyady József. 1816 január első felében kitűzik a versenyt április 17-ére s Széchenyi fogadást köt le néhány lovára lord Stewarttal. Ezt a versenyt április 17-én a simmeringi határban tényleg meg is tartották és amint az egykorú bécsi újságokból és Messéna főhadnagy tiszttársához írt leveléből kitűnik, két lova vesztett, egy nyert. Így lett Széchenyi az ausztriai lóversenyek egyik megalapítója.

Mint a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* írja, 1816 május 12-én a magyarországi lótenyésztés javításában érdemes gróf Hunyady József a nyitramegyei Ürmény melletti Keszi pusztán fényes nemzeti lóversenyt rendezett. 13 lova futott 3 csoportban, körülbelül 3000 néző volt jelen, sokan Bécsből, Cseh- és Morvaországból is. Ugyanez év augusztus 23-án pedig a nyitramegyei holicsi birtokán rendezett lóversenyt, amelyen az uralkodó is megjelent. Itt már azt is megtudjuk, hogy a győztes lovat Széchenyi angol lovásza (William) nyargalta. Ezeken a versenyeken Széchenyi is megjelent, az utóbbi alkalmával meg is betegedett, úgy hogy Pál bátyja orvost is küldött Holicsba. Betegsége nem tartott sokáig. Jól izzadnia kellett s néhány nap mulva már Bécsből azt írja,[1] hogy állapota tűrhető, csak gyenge még és lépében nyomást érez, egyébként örül, hogy „a nagy séta elől“, melyhez közel állott, megszabadult.

Részt vesz ez időben vadászatokon is, ismét különösen lord Stewarttal és nagy gondot fordít arra, hogy lovai jó állapotban legyenek, ezért angliai hazatérte óta angol ménesmestert és angol jockeyt tartott. Április 17-iki versenye sikerén buzdulva Simmeringben októberre újabb versenyt terveztek és fogadással lekötötte két lovát Stewarttal szemben. Ez a második verseny október 28-án folyt le Széchenyi lovainak veszteségével, ami Széchenyit fel is izgatta. Liebenberghez intézett levelében[2] méltatlankodik, hogy angol lovászának miért nem volt több esze, miért nem lépett vissza, vagy betegedett meg. Széchenyi ugyanis

[1] 1816 augusztus.
[2] 1816 november 13.

nem volt jelen e versenyen, mert éppen ekkor Párizson át Angliába kellett utaznia Pál bátyjával. Angliából 1816 januárjában való hazatérte után ugyanis ménesének kiegészítésére kiküldötte Jones nevű angol ménesmesterét Angliába telivér lovak vásárlására. Jones 21 lovat vett meg, de a lovak kivitelét az angol kormány nem akarta megengedni. Erre a hírre határozta el magát Széchenyi, hogy Pál bátyjával sürgősen Londonba utazzék[1] s ezért nem vett részt a simmeringi versenyen. Október 8-a körül utazik el. Útjában Frankfurtban és Franciaországban rajnai, madeira- és különféle pezsgőborokat, képeket vásárol s visszatértében Frankfurtban értesül arról, hogy lovai a simmeringi versenyen vesztettek.

Angliában gyorsan elintézhette dolgát, mert november 20-án már ismét Bécsben van. A 21 ló és egyéb vásárlás, az utazás természetesen sok pénzbe került s egy időre erősen ostromolja jószágigazgatóját pénzért s egyes tartozásainak rendes törlesztéséért, úgy hogy félig tréfásan noszogatja,[2] „tegyen, amit akar, kaparja a földet, nyomja a parasztokat, hogy a lehető legnagyobb összeget előkerítse." De sok pénzre volt szüksége, mert mindig újabb kívánságai akadtak, amelyek sok költségbe kerültek. Így azután, mint ekkori leveleiből kitűnik, néha pénzzavarba jutott. Még kellemetlenebb volt azonban, hogy pénzzavaráról Sopron megyében is, Bécsben is hírek terjengtek. Liebenberg minden alkalmat felhasznált arra, hogy Széchenyi költekezéseit korlátozza, igen gyakran panaszkodott a jövedelmek csekélysége miatt, úgy hogy Széchenyi tréfásan és nem minden keserűség nélkül írja:[3] „Épen most kapom panaszkodó levelét, a hatodikat e nemben. Ön átkozott fickó és csak becsap engem. Miközben pénztára és minden magtára jól telve van; annyit mesél nekem drágaságról és szegénységről, hogy biz Isten minden nálam kevésbbé tapasztaltnak könnyeznie kellene szerencsétlenségén . . . de én nem oly könnyen ülök fel."

Liebenberg más oldalról is igyekezett Széchenyire hatni. Minthogy megegyeztek egymással, hogy mindent, még ha kellemetlen is, egymásnak megmondanak, Liebenberg hűségesen megírta azokat a híreket, amelyek Sopronban elterjedtek Széchenyi vagyoni viszonyairól.[4] Ez meglehetős hatással is volt reá, elsősorban azért, hogy szüleinek, kik „oly jól és nemesen viselkedtek" iránta, szomorúságot fog okozni, ha a hír fülükhöz jut. Kéri is azért Liebenberget, tegyen meg mindent ily hírek ellensúlyozására és elnyomására.

[1] 1816 október 5. levele Liebenberghez.
[2] 1817 február 22. levele Liebenberghez.
[3] 1817 július 16. levele.
[4] 1817 június 20. és június 28. levelei.

7. FEJEZET.

1. Milanói útja és tartózkodása. 2. Újabb szabadságon Bécsben.

1. 1817 májusa fordulatot jelez életében. Már 1814-ben udvarolni kezdett gróf Saurau Zenónénak, született Hunyady Gabriella grófnénak, a bécsi kongresszus egyik szépségének. Hosszú szünet után ismét udvarolni kezdett neki s mikor Gabriella férjével Lombardiába utazott, Széchenyi — bár 1817 augusztus 20-áig érvényben volt szabadsága — bevonult Milanóban állomásozó ezredéhez, csak hogy legyen oka a bájos asszonyt követni és közelében lenni. 1817 május 18-án utazott el csukott kocsijában, több párizsi és német röpirat olvasásával töltve az időt, Grácon, Klagenfurton, Veronán át Milanóba. Veronában pihenőt tartott s itt ugyanazon vendéglőben szállt meg, ahol Gabriella és férje. Erős, nem tiszta szenvedély sarkallta az udvarlásra és tartotta hatalmában. Gabriellának tetszett az udvarlás, de nevetett rajta, és a szenvedélyes szerelmi nyilatkozatokat tovább mondta barátnőinek. Gabriella távozása után Széchenyi még ez év végéig Milanóban maradt ezredénél. S ez az idő kedvező volt Széchenyire, mert jószágigazgatójának sikerült elérnie, hogy Széchenyi kiadásait korlátozta és így sikerült is a vagyoni mérleget lényegesen megjavítania. Azok a levelek, amelyeket 1817 második felében írt Liebenbergnek, nemcsak azt mutatják, hogy Liebenberg ügyes ember volt, akinek sikerült a nehezen kezelhető, érzékeny lelkű Széchenyit panaszkodásaival és híreivel a kellő irányba térítenie, de egyúttal e levelek Széchenyi kedélyességének, belátásának, akaraterejének is szép bizonyítékai és annak is, mily nagy gondja volt ez időben ménesére.

Már Milanóban Gabriella távozása után, minthogy takarékoskodnia is kellett s a milanói élet távolról sem volt oly mozgalmas és változatos, mint írja,[1] unatkozni kezdett s igazi étvágyat kapott az olvasásra, habár már előbb többször tett kísérletet, hogy magát képezze. Olvasmányairól azonban nem árul el semmit, mert nem vezet naplót, nincs kivonatos könyve. De még az olvasmányai sem tudták Milanóhoz kötni, 1817 végén szabadságot kért és kapott.

2. Az 1818. évelső felének legnagyobb részét Bécsben töltötte el. Ez időről sincs naplófeljegyzése, levele is kevés maradt reánk s így csak későbbi, ez időre vonatkozó megjegyzéseiből következtethetünk ekkori életére. Bécsben folytatta az olvasást. Sokat foglalkozott ez időben a lótenyésztéssel is. Szenvedéllyel szerette a lovat, de 1818-ban lovainak állapota nem elégítette ki, keleti útjában azért szerez neki örömet atyjának az a hire, hogy lovainak állapota kedvezőre vált. Azonban nemcsak gyakorlatilag, elméletben is foglalko-

[1] Napló, 1819 november 5. 704. l.

zott a lótenyésztéssel. Angliai tanulmányait, azóta szerzett tapasztalatait összegyüjtötte és papirra vetette. Ez az értekezése *„Über die Zucht und Veredlung der Pferde*, mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungarns, über Gestütte, Wettrennen u. s. w." címen meg is jelent az *„Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat"* című bécsi folyóirat november 21, 25, 28 és december 2. számaiban, amikor már keleti útján van.

Bécsben részt vett a társaséletben is és folytatta udvarlásait. Naplójában keleti útja előtt csak Gabriellára vonatkozó bejegyzése van: egy levele, amelyben búcsúzik tőle, egy német és egy latin idézet. A levél végén arra kéri, ne felejtse el egészen, bevallja, hogy kimondhatatlanul szereti és ily szenvedélyre nem hitte magát képesnek, mielőtt őt nem ismerte, aki mindene e világon és akin kívül nem akar boldogságot. És mégis nem Gabriella az, akiért elhatározta magát ez útra. Lady Meade Selina az, Karolinának ekkor 21 éves huga, akinek nevét már 1811 óta viselte karján és akinek ifjú regényességgel ugyanekkor örök szerelmet és hűséget esküdött. Udvarlása azonban csak 1818-ban vált komolyra, amikor Milanóból azzal a szándékkal tért Bécsbe, hogy megházasodjék. Selina is szerette Széchenyit, mégis a házassági szándék meghiusult. Széchenyi ugyanis bevallotta szüleinek szerelmét és szándékát, de szülei, különösen atyja nem helyeselte s rajta voltak, hogy szándékától álljon el. Egy ideig, mint maga mondja, egyedül állott, de végül belátta atyja igazát, aki, mint szavaiból kitűnik, előbbi szerelmei, különösen Karolina miatt nem helyeselte ezt az összeköttetést. Elhatározta azért szülei kívánságára, hogy keletre utazik, minthogy a nyugatot már ismerte, tapasztalatok gyüjtésére; azonkívül azért is, hogy Selinát feledje. Erős lelki küzdelmeken mehetett keresztül, míg erre magát elhatározta. A helyzet, amelybe került, rá nézve igen kínos lehetett. Ha szüleinek engedelmeskedik, szerelmesével és családjával jut oly helyzetbe, amelyet alig lehet megmagyarázni; ha pedig szerelmeséhez ragaszkodik, szüleivel kerül ellentétbe. Akkor belátta, hogy szüleinek van igazuk és inkább magára vette, hogy a másik oldalról következetlennek, állhatatlannak lássék. De távozása előtt leírta a helyzetet, amelybe került, és az összes erre vonatkozó iratait lepecsételve anyjának adta megőrzésre.

8. FEJEZET.

Keleti útja: 1. Olaszországi élményei. 2. Korfu, Milo és Tenedos szigetén. 3. Trója és vidéke; Konstantinápoly. 4. Utazás Smyrnába. 5. Smyrnában és Chios szigetén. 6. Athenei útja és ott tartózkodása. 7. Thermopilae-i kirándulása. 8. Aegina szigetén és Moreán át Patrasban. 9. Málta. 10. Sicilia és körútja a szigeten.

1. Először is kieszközölte, hogy szabadságát egy évre meghosszabbították s készült útjára. Metternich herceg közbenjárására I. Ferenc császár megengedte, hogy a tengeren a konstantinápolyi internuntiussá kinevezett gróf Lützow részére állásának elfoglalása végett rendelkezésére álló hadihajón utazhassék. Komoly előkészület után indult útjára világot látni. Már bejárta a napoleoni hadjárat alatt Csehországot, Ausztria déli részét, Németország jó részét, Svájc egy részét, Franciaország jó részét, Olaszországot Nápolyig. Keleti útjában Görögországot és Kisázsiát, Egyptomot (de ez abbanmaradt) akarta beutazni és Dél-Olaszországon át akart visszatérni. Még Bécsben, de útközben is megszerezte és tanulmányozta az útjára vonatkozó leírásokat: Gell, Chandler, Clarke, Holland, Pococke angol, Bartholdy, Barthelemy, Chateaubriand francia, Hammer-Purgstall német műveit, Pausanias művét, az angol Goldsmith művét a görögök, az angol Gibbonét a rómaiak történetéről. Ilyen előkészület után szép számú kísérettel utazott. Magával vitt egy festőművészt, Ender Jánost, hogy a szebb vidékeket, jellegzetes népviseleteket, arctípusokat megrajzolja; egy az ókori nyelvekben és műveltségben jártas Landschulz nevű filológust, azelőtt gróf Zichy József nevelőjét; továbbá magával vitte Krebs nevű szakácsát, Zimmermann nevű inasát és János nevű szolgáját, úgy hogy összesen hatodmagával indult útnak 1818 július 13-án megfelelő poggyásszal: összerakható ágyakkal, konyhafelszereléssel, ruhával és könyvekkel. Nem csodálatos tehát, ha sokszor feltűnést keltett és sokszor megelőzte a hír, hogy jön „a magyar herceg". 5000 aranyat bocsátott atyja rendelkezésére, illetőleg ily összegre terjedő hitelleveleket Arnstein bécsi bankár útján s Széchenyi útjában számadást vezetett,[1] hogy bizonyítsa atyjának rendszeretetét.

Úti élményeit Konstantinápolyig külön füzetbe jegyezte, azontúl pedig útközben sokszor lovaglás közben készített vázlatos jegyzeteket, amelyeket pihenőnapokon vagy később részletesen kiegészített és kidolgozott ívlapokból készített füzetekbe. E füzeteket hazatérte után egy kötetbe foglalva egybeköttette. Kár, hogy e kötet nem tartalmazza egész útjának rendszeres feldolgozását, mert egyes útja csak vázlatos jegyzetekben, vagy befejezetlenül maradt, egyes városokban (mint Konstantinápoly, Smyrna, Athén) való időzéséről pedig egyáltalán nincs vagy alig van feljegyzése.

1818 július 13-án utazott el Bécsből társaival két kocsiján, egy időben gróf Lützowval, hogy azután Triesztből hajón folytassák útjukat. Szüleitől, különösen atyjától való búcsúja meghatotta, bús szavai még tovább is ott rezegnek szívében. Távozásának igazi okáról nem nyilatkozik, de úgy tünteti fel itt, mintha Gabriella miatt távozna, még orvosának nyilatkozata is ezt látszik igazolni. Utazása előtt ugyanis néhány hónapig nem

[1] I. 10. sz. jegyzetkönyv.

volt egészségével megelégedve, nem tudott enni és aludni, azért távozása előtt orvosa tanácsát kérte. Ez, pulzusát figyelve, tréfásan azt jegyezte meg, hogy az „erkölcsi bajt" jelez. Széchenyi, mint írja, nevetett, de csodálkozott e kijelentésen, mert igaz volt. Gabrielláért való kesergése közben, visszapillantva előző életére, Karolina is eszébe tolul. Védekezik is ezen emlék ellen s egy igazán megkapó és szép költeménnyel is igyekszik enyhíteni a fájó emlékezésen.

Grácon és Adelsbergen át, ahol megtekintette a híres cseppkőbarlangot, Triest volt az első nagyobb állomás, ahol gróf Lützowval találkozott. Esőben érkezett meg ugyan társaival, de így is szép volt a város és kikötő, amint a közeli magaslatról kocsin közeledve szemükbe ötlött. A várost magát piszkosnak találta, az ottidőzés pedig nem volt kellemes reá nézve az emberek folytonos tolongása és a hajógyár egyhangú lármája miatt. Megtekintette hajójukat, az *Orione* nevű kétárbocos hadihajót, megismerkedett a hajóstisztekkel, gróf Lützow kísérőivel, megtekintette a város nevezetességeit, a tőzsdét, az erődöt, érdeklődött az ásatások eredménye iránt; meglátogatta ismerőseit. Triestből kirándult a corgnalei cseppkőbarlang és a lipitzai császári ménes megtekintésére, de talált időt, hogy a vidéket is megtekintse, a szép istriai hegyeket, a kilátást Póla felé, segítségül használva az olasz földrajzi tudós, Spallanzani Lazzaro leírását. E közben nem hagyja el azonban Gabriella emléke. Egy évvel ezelőtt volt Olaszországban vele, visszaidézi ezen időket az apró részletekig. Miután gróf Lützowval megegyezett, hogy nem Triestből, hanem Anconából indulnak tengeri útjukra és hogy Firenzében állapodnak meg az indulás határidejére, folytatta útját Paduán, Ferrarán át Firenzébe. Útközben a kocsin Alfieri tragédiáit olvasva, lelkesedett eszméi nemességén, jellemzésén, kiválóságán, előadása tömörségén, könnyedségén és szépségén. Később Landschulzcal Pausanias Periegezisét, Horatius levelét a Pisókhoz olvasgatták és hozzáfogtak Plato Phaedrusának olvasásához és fordításához.

Páduában[1] pihenőt tartott, mert minden Gabriellára emlékeztette. Emlékeinek akart élni és meg akarta látogatni ismerőseit, Odonell ezredest és feleségét, amíg társai Velencét megtekintik. Magában Páduában nem sok érdekes látnivalót talált: a nagy termet Livius emlékével,[2] Veronese oltárképét a Santa Justina templomban, a Palladio által épített egyetemet és egy ismeretlennek képét arról, hogyan győzi le Mihály arkangyal az ördögök ostromát. Jellemzi Széchenyi kedélyállapotát, hogy mind e művek is Gabriellát juttatják eszébe, mert meg volt győződve, hogy a szerelem teszi az embereket nagyokká, nemesekké s bizonyára ez emlékeket is a szerelem hozta létre. „Vajha én is lehetnék valami Gabriella szerelme által, sóhajt fel." Oh, de nála máskép van, folytatja tovább higgadtabb felfogással, mert ha Gabriella iránti szerelemből sok év után elérhetné, hogy egy egész vidék áldaná, meg kellene gyűlölnie magát. Ez gyengeség volna, férfias akaratának tudatával kell ezt elérnie, nem pedig egy nőért, aki egy új ruhát, egy mulatságot többre értékel nála és akinél az újság ingere többet ér sok évi benső, igaz szerelemnél.

[1] Július 23–26.

[2] Az emlék azonban nem a történetíróé volt, hanem egy másik Liviusé.

A lipcsei csata óta nem látott katonatársával találkozva, végignéz egy borzalmas katonai kivégzést. Utána Szent Antal templomában várva barátját, csillapítja le izgalmát a szép festmények szemléletével, amelyek a kivégzett katona halálfélelmével szemben a vértanuknak a halál előtti nyugodtságát tüntették fel..

Odonellék két fia felkelti figyelmét, az ötéves azért, mert már ily kiskorban egyszerre 3 nyelven beszél és szeretné, ha a kis Andor, Karolina fia is ily nevelésben részesülne, a kisebbik pedig egészséges külsejéért.

Páduából kirándult Abano fürdőre és Arquába, ahol megtekintette Petrarca sírját. Petrarcáról úgy nyilatkozik, hogy nem úntatta még költő nála jobban, valószínűleg nem azért, mert ízléstelen, hanem mert nem érti; de bármiért is van ez, mindig nevetséges marad, hogy oly sokáig és sokat énekelt a szerencsétlen szerelemről, míg azalatt Laurájának 9 év alatt 7 gyermeke született. Hej, nem gondolta akkor Széchenyi, hogy több év mulva ő is Petrarca énekeivel vetekedő panaszokban fog naplójában sok éven át keseregni Crescentiáért!

Jellemző természetszeretetére, hogy Arquában marad estig és gyönyörködik a naplementében. A természet e szépsége bús hangulatot ébreszt benne és egy költeményben ennek kifejezést adva ismét Gabriella van előtte.

Ferrarában[2] megtekintette és lerajzoltatta Tasso állitólagos börtönét a Szent Anna klastromban, a könyvtárban pedig megnézte a *Gerusalemme liberata* és Tasso nehány levelének kéziratát, továbbá Ariosto székét, tintatartóját és nehány levelét. Tasso kéziratának szemlélése felidézi benne különösen Herminia kesergő szerelmi epizódjait és ezeket részletesen le is írja naplójában, mert szerette Tassot lovagiasságáért és mivel a szerelem műveiben szende, nemes érzelmek győzelme és még Voltaire véleménye ellen is védelmébe veszi Virgilius-szal szemben. Aristo székében azonban hiában ült egy félóráig, az *Orlando Furioso* egyetlen sora sem jutott eszébe.

Innen minden további megállás nélkül haladt Bolognán és

[2] Július 26.

az Appenineken át Firenzéig, mert e vidéket már ismerte az 1815. évi nápolyi háború idejéből.

Firenzében több napig[1] tartózkodott. Meglátogatta összes ismerőseit, barátságot kötött gróf Apponyi Antallal, a toscánai osztrák követtel, résztvett Caponi marchese toscánai államférfi egyik estélyén s végighallgatta a neves olasz improvizátornak, Sgricci Tommasonak rögtönzését stanzákban *Alceste*-ről, amely azonban legnagyobbrészt Alfieri hasonló művéből kölcsönözött volt és az egyhangú előadás miatt úntatta. Megcsodálta az akkor hírre vergődő hegedűművészt, Paganini Nicolo-t. Meglátogatta az olaszok szórakozóhelyét, a casini-t, s bizonyára ezek is szeme előtt lebegtek később, mikor a pesti casinot megalapította. Estéit olvasmányainak szentelte. Olvasta Voltaire *Zaire*-ját, az Apponyinétól ajándékba kapott legújabb költeményt, Byron *The lament of Tasso*-ját; majd kezébe akadt Schiller *Don Carlos*ának olasz prózai fordítása Bozzi-tól, de ez arra késztette, hogy megvegye az eredeti művet és gyönyörködjék benne egész lapokat kijegyezve belőle naplójába. Olvasta Pausaniást és Anakreon verseit eredetiben Landschulz-cal, majd az egyik firenzei művész könyvtárában új könyvre lel (valószínűleg Chandlers kisázsiai és görögországi útleírására), amelyből jegyzeteket is készített.

Megtekinti Firenze műalkotásait és műgyüjteményeit. Megjegyzéseiben meglepő jártasságot, helyes érzéket árul el; nem fogad el mindent, amit egyesekről hirdetnek, igen gyakran más a véleménye s ez a legtöbbször találóan helyes.

Morghen firenzei kiváló rézmetszőnek és tanítványainak műveit egybehasonlítja a drezdai Müllerek rézmetszeteivel és találóan megjegyzi, hogy a Müller-féle rézmetszet Raphael sixtini madonnájáról szebb, mint akár Morghen-é vagy a milanói Longhi-é. A XVI. századbeli termékeny Bologna szobrászművészről az a véleménye, hogy jobb lett volna, ha kevesebbet dolgozik. Benvenuto Cellini híres Perseusa nem tetszik neki úgy, mint Canová-é és helyes az a megjegyzése, hogy a szobrásznak a valóságra kell törekednie, a festő viszont a képzeletre hat és minél jobban csalódásba tud ringatni, annál nagyobb művész. Megtekintette a francia Fabre és az olasz Benvenuti festők műtermeit. Fabre-nak ismeri és elárulja legdiszkrétebb titkát is, véleménye műveiről meglehetősen szigorú; az ő gazdag könyvtárában olvassa az egyik akkortájt megjelent kisázsiai és görögországi útleirást, értesül lord Elgin konstantinápolyi angol követ ama botrányáról, melyet az atheni ásatásoknál elkövetett, itt látta az angol Cockerellt, aki a csonka Niobe-csoport kiegészítését igyekezett rajzban megfejteni s aki az aeginai és bassae-i

[1] Július 27—augusztus 3.

ásatások körül szerzett nevet magának. Bevenuti festői modorát kellemesnek, színeit jóknak, világítását kitünőnek találja. Azok közé tartozott ugyanis Széchenyi, akik a szép kidolgozást nagyra becsülik. Tetszett neki, hogy Benvenuti mindig szép arcokat és alakokat festett s találóan azzal okolja meg tetszését, hogy amiként az életben is szívesebben lát szép asszonyt, mint rútat, csinos gyermeket vagy erőteljes férfit, mint halványat, éppúgy hálás a művésznek, ha szép dolgokat rajzol természet után és elfeledteti velünk egy kis időre, hogy sok boszorkány és törpe van a világon. Megtekintette a Palazzo Pitti műgyüjteményét s itt Rafael két madonnája (a della segiola és az impannata) és Ezechiel látomása, továbbá Rafael mesterének, Peruginonak madonnája tetszett a legjobban.

Van ideje, hogy megtekintse a színházat, résztvegyen egy népünnepélyen, amely csípős megjegyzésre indítja az uralkodó osztrák nagyherceg ellen, akit nem zavar sem veszély, sem idő — mert esőben is meg kellett az ünnepélyt tartani — sem a sorsnak esélyei, mert nem törődött, mikor Napoleon alatt elkergették, sem akkor, mikor visszahelyezték trónjára.

Gróf Apponyi Antalnál minden nap ott van, sok érdekes politikai pletykát tud meg tőle: Metternich gyengéit, az osztrák követek viszonyait. Nála találkozik gróf Lützow-val, akinek beszédmodora, viselkedése, tréfái nem igen tetszenek neki, azért kissé kedvetlenül határozta el magát arra, hogy augusztus 15-én Anconában találkozzanak és 17-én útjukat a tengeren Konstantinápoly felé megkezdjék,

Gabriella emléke Firenzében is még nagyon élénk benne. Olvasmányai között folyton Gabriella emléke kísérti. Amit Voltaire *Zaire*-jából idéz, szerelmére vonatkoztatja, idézetei a *Don Carlos*ból, sőt még maga a naplóírás is csak őt juttatja eszébe. Apponyiné több hölgynek akarja bemutatni s vonakodását tréfásan azzal magyarázza, hogy tán fogadalomból nem akar Olaszországban nővel beszélni. Amikor ezt feljegyzi, ismét Gabriella jelenik meg előtte. Nem találta el Apponyiné, írja,[1] nemrég tetszett volna neki e regényesség, most már nem képzelődik. „Csak egy asszonyt szerettem egész életemben, egész lelkemből" céloz Gabriellára, „ő marad nékem mindig a legdrágább, aki viszont kevéssé ismeri őt és sohasem lesz jó hozzá." Búcsút mond a boldog órákra s csak nyugodtan akar élni, amit két úton érhet el, ha senkihez sem csatlakozik, és tudományokban meg kifogástalan életben tölti el idejét, vagy ha oly leányt vesz feleségül, ki szerelmet nem igényel, csak háziboldogságot. Ha valaki oly közel volt a boldogsághoz s oly messze elesett tőle, mint ő, az életét vagy erőszakosan fejez-

[1] Napló 1818. július 31., 269. l.

heti be vagy újat kezdhet. A reménytelen szerelmesek fokáról, a Leukadia-fokról megkísérli a veszélyes ugrást a tengerbe, hogy mint Artemisia meggyógyuljon. Ilyen érzelgős Széchenyi kedélye, de emellett nem feledkezik meg, hogy Artemisia neve után zárjelben meg ne jegyezze, hogy a Salamisi ütközet alkalmával is kitűnt.

Mikor ugyancsak Apponyiéknál gróf Dillon kisasszony nevetve beszél a porosz királyhoz való szerelméről, akkor is Gabriella jut eszébe. Egy barátjának szemrehányására Gabriellá-ért való szenvedélye miatt, az a válasza, hogy élvezettel tudna meghalni, de szivéből és emlékéből Gabriellát kiszakítani sohasem.

Miután itt, Firenzé-ben, konyhafölszerelését kiegészítette, folytatta útját Róma felé azon az úton, amelyen három évvel ezelőtt mint katona vonult Nápoly ellen. Jól esett néki a levegő üdesége és mint megjegyzi, sohasem érezte magát oly jól sem Bécsben, sem Magyarországon, ahol a levegőben oly sok érdes és ellenszenves is van. Arezzó-n át utazik a Lago di Perugiánál, ahol Hannibal legyőzte a rómaiakat. Perugiában, amelynek nevét vette át Rafael mestere, sok képet látott Peruginitól, Rafaeltól, Albanitól és Guido Renitől. Assisi Szent Ferenc születése helyén és Terni-n, ahol Tacitus született és ahol a Velino vízeséseit tekintette meg, továbbá Aquapendente és Radiofani falukon át augusztus 5-én Rómába érkezett. Útjában mindenütt az volt eszében, hogy sokkal jobb békében élni, mint háborúban.

Rómában 10 napig tartózkodott. Első útja a Szent Péter temploma és a Vatican volt. A Vatican nagy hatással volt reá műkincseivel és híres festményeivel. Különösen megcsodálta Rafael *Folignói Madonnáját*. Ha a festőművészeket osztályozná, jegyzi meg,[1] Rafael bizonyára legeslegelül volna, azután igen nagy tér maradna üresen, s végre következnék Michelangelo Buonarotti, Caravaggio, Leonardo da Vinci és Domenichino. Rafael stanzáit szintén megcsodálta. Véleménye szerint kiválóbb lángész a festőművészet terén még nem volt s ebben a véleményében a kidolgozás szépségére különös súlyt fordít. Épp ezért Rubensről az a véleménye, hogy nagy tehetsége van ugyan, festményei kiválóak, de nagyon lusta és semmit sem dolgoz ki teljesen, míg Rafael nagy szorgalommal fest és oly tökéletesen, hogy a jó rajz, a szép szerkezet, a színek pompás megválasztása és a mesterétől tanult és aprólékosságig menő kidolgozás miatt a legnagyobb és legtökéletesebb festő.

Majd megtekinti a várost és nevezetességeit Nibby útmutatója alapján. A Monte Pinciót, a régi város határát jelző Porta Piát, a Capitolium-hegyről a város fekvését, az akkor kiásott colosseum romjait, Nagy Konstantin diadalkapuját külön kiemeli, a

[1] Napló, 1818 augusztus 6, 273. l.

többire nézve útmutatójára utal. De nem tekintett meg mindent, mert ideje kimért, inkább arra határozta magát, hogy a híresebb festőművészek műtermeit látogatja meg.

Először a dán Thorwaldsen műtermébe megy. Csak tanítványait találja ott, mert a mester rendesen otthonában dolgozik s csak akkor megy műtermébe, ha útbaigazítást kell adnia. Sokszor kerül ki műterméből oly szobor, amelyhez hozzá sem nyult. Rendszerint megrajzolja — s ebben kiválik mindenki fölött — és megmintázza a művet, a kidolgozást tanítványaira hagyja. Már 20 éve dolgozik Olaszországban, sokat tanult, de egy nyelven sem tud jól beszélni, talán nem is tud mást, jegyzi meg, mint domborműveket és szobrokat készíteni. A megszemlélt művek közül sokat említ meg Széchenyi, némelyiknél a megjegyzése még ma is új. Megtudjuk például, hogy a herceg Esterházy Miklós által megrendelt *Bachansnő* madame Plaideuxt, maitresse-ét ábrázolja. *Sándor diadalmenete* domborműve alapján helyesen állapítja meg, hogy e nemben felülmul mindenkit, még kortársát a híres Canovát is. Tetszenek neki a Venus, Adonis, Jason szobrok, egy Psyche-csoport, egy Kentaur. Itt látja Széchenyi a magyar Ferentzyt, amint Csokonait mintázta; valószínűleg munkája legelején látta, mert ítélete szigorú; azt tartja nincs tehetsége, de azt hiszi, magyar nem is való szobrásznak.

Elment Thorwaldsen lakására, hogy megismerkedjék vele; éppen új művét mintázta, a Merkurt s ezt tartotta legjobb művének.[1] Amint ez az ítélete helytálló, helyesen figyeli meg, hogy kiválóan szerkeszt és rajzol, de a követ nem tudja megválasztani. Széchenyi maga — a németek véleményével szemben — Canovát nagyobb művésznek tartotta.

A francia Granet készülő festményét, a kapucinusok gyülekezetét, nagy hatásúnak, a német Schadow Rudolf szobrait gyenge alkotásoknak tartja.

Majd az akkori legkiválóbb olasz szobrásznak, Canová-nak műtermét tekinti meg s nagy szeretettel és lelkesedéssel nyilatkozik műveiről. Véleménye szerint a művész tele van az isteni nedűvel, amely mindent megelevenít és még a kőbe is lelket lehel. Szobrai hűségükkel és finomságukkal magukkal ragadják az embert, a márványt valóban mesteri módon tudja kidolgozni. Széchenyi sok művét ismeri, tudja, kinek birtokában vannak, a világ melyik részébe kerültek. Kiemeli a Venust, Hebét, a két gladiátort, Perseust, Theseus harcát a kentaurral, Parist, az Amor és Psyche csoportot, Terpsichorét és Herculest. Megjegyzi, hogy asszonyai egészen mások mint férfiai, puhák és gyengédek, úgy hogy szerelmes lesz az ember beléjük. „Én is bizonyára szerelmes lettem volna, írja, ha egy másik márványba nem volnék szerelmes",

[1] Thiele szerint az újkori művészet egyik legszebb alkotása.

céloz Gabriellára. „Istenem, nem tudom, melyik nagyobb dőreség, ha kedvesébe vagy Albrici úr Hebejébe Velencében van az ember elámulva és bolondulva!“ Annyira tetszenek neki Canova művei, hogy nagy kedve volna egyet megszerezni. Szerencse, írja,[1] hogy nincs eladó műve most, mert bizonyára elköltené útiköltségét és Rómában maradna. „Szerencsétlenség a világ minden szenvédélyét egyesíteni magában, vigyáznom kell, nehogy túlságosan megkedveljem a képeket és szobrokat, mert közel vagyok hozzá és még ez hiányzik, hogy a komédia második részét befejezzem“, jegyzi meg azon mende-mondákra célozva, amelyek egy évvel előbb a lovakra és vadászatra való költekezései nyomán pillanatnyi pénzzavarában keletkeztek róla.

Megtekintette még Camuccini műtermét, aki nem annyira tehetségével, mint szorgalmával keltette fel figyelmét. Helyesen írja róla, hogy másolatai minden tekintetben igen kiválóak, eredeti műveinél ellenben színeit nem tudja jól megválasztani. Érdekelte Bartholdi porosz főkonzul nyaralója is, amelynek egyik termét német festőművészek freskója díszítette.

Naponta részt vett a társaséletben is. Megismerkedett az egész osztrák követséggel, több idegen diplomatával, és sok apró pletykát jegyez fel egyesekről. Leginkább kereste herceg Kaunitz Alajos osztrák szentszéki követ családjának társaságát. Eleinte nincs jó véleménye róluk, de néhány nap mulva úgyszólván állandóan a hercegnő és 3 leányának társaságában van és jól érzi magát Róma egyik nyaralóhelyén, Frascatiban, nem is törődik semmi egyébbel. Kaunitz Karolina, a középső leány, nagyon megtetszik neki, jó feleség volna számára, de azt nem teheti, hogy annyi szerelemmel keblében egy másikat vegyen feleségül. „Szerencsétlenné tett igazán ez az asszony, írja Gabriellára célozva, Istenem, mennyire szeretem ezt az asszonyt, nem tudom sohasem elfeledni és semmiféle szórakozás, idő, sőt, azt hiszem, a halál sem veszi ki szívemből. Élvezze a diadalt, hogy egy embert szerelmi őrültté tett, hogy aztán kinevethesse. Nem jó asszony, de szép és kecses, amilyen egy angyal lehet. Sohasem szerettem jobban, amint most imádom, pedig tudom, hogy sohasem volt jóakaróm — és élvezet volna nékem, ha szeme előtt halnék meg és neki egyetlen szemrehányást tennék, hogy nem volt iránt am soha őszinte, sohasem értékelte szerelmemet és mégis becsületesen viselkedtem vele szemben.“[2] Napjai oly kellemesen teltek el, hogy a gróf Lützownak megigért határidőt is elmulasztotta és csak augusztus 15-én indult Ancona felé, úgy hogy az utazásra kitűzött napon este érkezett meg. Gróf

[1] Napló, 1818 augusztus 7, 283. l.
[2] Napló, 1818 augusztus 9, 287. l.

Lützow, akinek szívességét és barátságos jellemét immár elismerte, megvárta, mentegetőzésére meg is vigasztalta.

2. Egy napi időzés után augusztus 18-án este hajóra szállott és másnap útnak indultak. A kedvezőtlen szél miatt azonban lassan haladtak. Éjfélkor egy vihar és égiháború fenséges látványában gyönyörködött, sokáig nézegette a hajón megtörő hullámokat. A vihar azt juttatta eszébe, mily nyomorult lények vagyunk s csak addig érezzük magunkat boldogoknak, amíg határtalan gyengeségünket és tudatlanságunkat be nem látjuk. Eszébe jut multjának néhány pillanata, lehetetlen, — céloz Karolinára — hogy akkor cselekedeteinek ura volt, mert majdnem lehetetlen, hogy valaki saját akaratával boldogságát úgy szét akarja dúlni.

Az egyik utitársával, Landschulz-cal már Firenzében nincs megelégedve, most már megállapítja, hogy nagyon kellemetlen ember s ha meg tud férni vele, „akkor született türelmetlenségem és szeszélyem örökre ki van belőlem irtva“. Továbbra is kellemetlen társa maradt azonban, akire egész útjában gyakran panaszkodik. Enderrel ellenben meg van elégedve, tehetséges és jó fiatal embernek látja. Ender lerajzolta egyébként a hajót, tisztjeit, a folyton változó vidéket.

A dalmát szigetek mellett elhaladva Brindisiig jutottak, majd Albánia partjai mellett augusztus 24-én az angolok fennhatósága alatt levő Korfu sziget elé érkeztek.

Az angolok a hajóra tűzött zászlóból megtudván, hogy a konstantinápolyi új internuntius van a hajón, udvariasan egy főtisztet küldtek üdvözlésére. Erre[1] Korfu városában kikötöttek.

Az angolok udvariassága Széchenyiben komoly politikai elmélkedést vált ki. Az angolok szerinte minden alkalmat megragadnak, hogy az osztrákoknak kedvességüket kimutassák, mert az okos nemzetekhez úgy illik, hogy a gyengébbekkel udvariasan bánjanak. A gyűlölet két nemzet versengéséből keletkezik, amint azt a franciáknál és angoloknál lehetett látni. A többi nemzet összefog a hatalmasok ellen és szükségből meg érdekből barátok lesznek. A franciák általános fölénye a többi nemzet fölött nem oly régi, hogy az angolok az osztrákok barátságát feladhatták volna. Idővel az angolok szeretete alább fog hagyni, nem a versengés miatt, hanem mert más népekkel fognak szövetkezni, úgy mint Napoleon ellen egyesültek. Majd az osztrák tengeri uralmon elmélkedik. Az angoloknak az Adriai-tengeren való ottlétük mutatja, mily dőreség azt hinni, hogy az Adria az osztrák császáré. A kevés osztrák tengerihajó inkább kereskedelmi célt szolgál, mint hadit. Nagy monarchiának nagy erejének kell

[1] Augusztus 24.

lennie, kis népnek nincs szüksége erőre, mert az erőseket haszna szerint használhatja.

A szigeten és a környéken minden érdekességet megszemlél, megbámulja az angolok gyakorlatiasságát. Ismeri Korfu történetét, följegyzi politikai, kereskedelmi és egészségügyi megfigyeléseit, megemlékezvén még az albániai pasáról is. Háromnapi ottidőzés után továbbvitorláztak. Korfutól délre zátonyra kerültek, mert a hajóstiszt nagyon közel irányította a hajót a parthoz, de a kellemetlen zavarból hamar megszabadulva, folytonos szélcsendben lassan haladtak előre a Jóni-szigetek és a görög partok közt. Szeptember 1-én a legdélibb Jóni-sziget, Cerigo felé tartottak, a Földközi-tengerben azonban folytonos szélcsend vagy kedvezőtlen szél mellett lassan haladtak és csak két nap mulva kötöttek ki a Kyklad-szigetcsoport egyik szigetén, Milo kikötővárosában, Kastro-ban, hogy fogytán levő élelmi és ivókészletüket kiegészítsék. Ebben segítségükre volt egy szigetbeli lakos (Francesco Micheli), aki további útjukban hajókalauzuk is lett, a szigeten pedig megvendégelte őket. Széchenyi alig várta, hogy partra szállhasson. Az élelmiszükségletek beszerzésére kiküldött kis csapattal a szikamagaslaton fekvő városkába mentek jövendő hajókalauzukhoz. Itt felfrissítették magukat különösen jóízű szöllővel, amelyből Széchenyi 4—5 óráig egyfolytában evett. Ender lerajzolta először a kalauz Marussa nevű leányát, majd néhányat a bámulásra odagyűltek közül is és miután a sziget politikai és egyéb viszonyairól, a kis város lakosairól és körülményeiről a hajókalauztól megfelelő felvilágosítást kapott, nem kis akadály és késlekedés után este fáradtan és éhesen ismét a hajóra tértek vissza.

A szélcsend vagy kedvezőtlen szél miatt 6 napig kellett a szigeten vesztegelniök. Ez alatt Széchenyi minden nap kiszállott részben vadászni, de különösen a hegyek és a vidék megtekintésére, részben, hogy a hajókalauz Marussa leányát és egy másik, Rafael Fornarinájára emlékeztető görög leányt Ender olajban lefessen[1] és részben, hogy egy lakomán résztvegyen. Az elhúnyt osztrák konzul fia ugyanis atyja utóda akart lenni s meghítta gróf Lützow-ot és kíséretét, hogy jóindulatát elnyerje. E kiszállásainak keretében bőven elmond Széchenyi mindent, ami felvilágosítást nyujt a sziget politikai, gazdasági és kereskedalmi helyzetéről, a lakosok szokásairól, foglalkozásáról és az éghajlati viszonyokról.

Végre szeptember 8-án kedvező szél kerekedett s továbbvitorlázhattak északra Görögország Euböa-szigete és a Kyklad-szigetek közt s két nap mulva Tenedos-szigetnél, a Dardanellák bejáratánál megállapodtak. Hadihajót a törökök

[1] Mindkét festmény a Széchenyi-Múzeumban van.

a Dardanellákon nem bocsátottak át. Tenedosra nem szállhattak ki, mert ott pestisgyanus betegedések voltak. Konstantinápolyból a régi internuntiustól pedig csak azt a parancsot kapta a dardanellai osztrák alkonzul, hogy az új internuntius megérkeztét jelentse, így tehát Széchenyinek, aki már türelmetlenül várta, hogy partra szállhasson, a hajón kellett várakoznia, amíg további hírek érkeznek. A várakozás ideje alatt szemlélgette az ázsiai partokat, elmélkedett az európai hatalmak gyengeségén, hogy nem tudták még kivinni a hadihajók szabad átjárását a Dardanellákon. Másnap azonban megérkezett a konstantinápolyi követség egyik tisztviselője a porta küldöttével, hogy Lützow további intézkedését megtudják. Lützow azt az evezős csónakot, amellyel a két küldött érkezett, visszaküldte, hogy más csónakokat rendeljenek valamennyiüknek Konstantinápolyba való szállítására. Széchenyi türelmetlenségében ezt nem akarta bevárni, búcsút mondott s Enderrel és Landschulz-cal a török csónakon a Dardanellák ázsiai partján fekvő Chanach-Kalessi-be (ma Kale Sultanie) távozott, hogy innen Trója vidékét megtekintse.

3. A kis török városban az osztrák konzulnál volt szálláson. Ender lerajzolta a házat, a környéket, ahol Kisázsiában a legelső napot eltöltötték. Itt kapta az első ízelítőt arra, milyen a kisázsiai lakás. A bolhák miatt egész éjjel nem tudott aludni s mégis nevetnie kellett kínos állapotában konzul-gazdájának panaszán, hogy előző napi vendégségekor a poloskák miatt nem tudott nyugodni. Az orvos-konzul a török politikai viszonyokra bő felvilágosítást nyujtott, a város pedig faházaival, kávéházaival, az utcán kóborló kutyáival szemléltette a török állapotokat. Két nap mulva kora reggel gróf Lützow és egész kísérete a konzultól rendelt csónakokon szintén megérkezett.

Széchenyi időközben a város erődítményének parancsnokától ajánlólevelet és kíséretet kapott trójai útjára s megtekinthette kivételesen még az erődítmény nagy ágyúit is. Szeptember 13-án indult útnak, először a Dardanellák bejáratánál az európai parton levő Sidd-el-Bahr faluba csónakáztak, ahol az angol konzultól Rennel angol földrajzi író művét kapta Trója és vidékéről, innen szemben a kisázsiai parton levő Koumkaliban ajánlólevelük alapján elszállásolták magukat. Még aznap megnézte Achilles és Patroklos sírját a tengerpart közelében és gyönyörködött a vidék szépségén, szemlélgetve a távolban a Sigaeum-fok hegyeit, Imbra- és Tenedos-szigeteket. Este magával vitt szakácsa először mutatta meg ügyességét és felüdítette őt és társait, úgy hogy atyja iránt való hálából az első pohár csokoládét szülei egészségére ürítették. Itt a török zene eszébe juttatja a magyar tárogató sípot. Ezenkívül érdekli és sokat ír a pestisről.

Szeptember 14-én a Mendere folyó (a régi Skamandros) bal-

partján Bunarbaschi faluig hatolt előre s onnan a hasonló nevű folyó jobbpartján visszatér Koumkaliba.

Szeptember 15-én a Bunarbaschi jobbpartján Kalifati falun át halad délre, a Bunarbaschi és Mendere közt pedig vissza.

Másnap keletre a Thymbra folyócska völgyét tekintette meg, 17-én pedig Ajax sírjának megtekintése után visszatért Chanak-Kalessi-be. A régi Trójából Széchenyi semmit sem látott. Akkor még a helyét sem tudták pontosan, felásatása pedig sokkal később kezdődött meg[1] s így Széchenyi inkább történeti ismeretére és képzeletére volt utalva. Igen jellemzően nyilatkozik ez útjáról atyjának.[2] Amint egy népgyűlésen könnyen föllelkesedünk és az elszenvedt sok fáradság után a háborúban nehezen és önlegyőzéssel teljesítjük kötelességünket, éppúgy otthon a meleg kályha mellett a trójai síkot szépnek, az Olympust fenségesnek hisszük. Ha azonban odaérünk, illuzióink eltűnnek és végül ezt is a maga valóságában látjuk. A haszon mégis nem csekély, úgy hiszem, mert csak az van a helyzet magaslatán, ahol én szeretnék lenni, aki boldogságát a való életben keresi és nem a látszólagos jóban, a csalóka képben."

Chanak-Kalessi-ből szeptember 18-án csónakon folytatta útját és 3 nap mulva Konstantinápolyba érkezett. Tiszteletére az orvos-konzul zászlót tüzetett ki, az elutazás pillanatában pedig pisztolyt süttetett el. A történeti vonatkozások, természeti szépségek útjában mind érdeklik, így a Dardanellákban Abydos és Sestos helyek Hero és Leander mondája és Byron miatt, továbbá Xerxes és Nagy Sándor seregének átkelése miatt. A Dardanellákból kijutva, az európai part közelében hajóztak. Itt röviden megemlékszik Rodostóról Rákóczi és Bercsényi miatt, Eregliről (a régi görög Herakleia), San Stephanó-ról, ahol Ender mindenütt talált rajzolni valót.

Az első benyomás Konstantinápolyról és vidékéről nem volt a legkedvezőbb. A vidék egyhangúsága, a kicsi házak nem tetszettek neki s Nápolyt és fekvését szebbnek tartotta. Nem teszett a vámnál a hivatalnokok eljárása, a török munkások veszekedése a baksisért, de bámulatba ejtette erejük, hogy nagy poggyászát Pera hepehupás utcáján egy ember a hátán el tudta vinni. Perában, az európai városrészben akart vendéglőben megszállani. A vendéglők állapota, mint írja, keserves; piszkosak, a bejárat a sár és kutyák miatt ijesztő, nagyon hasonló a magyar vármegyei börtönökhöz; a bútorozatlan szobák meg annyira telve vannak mindenféle féreggel, hogy nyugalmat nem lel a vendég benne, ajtó helyett pedig koldusok és kutyák őrködnek a vendég biztonságán. Széchenyi

[1] Schliemann Henrik ásatásai (1870—1882) állapították meg a régi Trója biztos helyét (Hisarlik török falu közelében).

[2] 1818 szeptember 21.

azonban az osztrák követség épületében kapott szobát, báró Stürmernek, az előbbi internuntiusnak volt a vendége és gróf Lützowé, társainak pedig Huszár Bálint követségi tolmács, aki Széchenyinek is szívesen állott rendelkezésére, szerzett Pera főutcáján lakást. Itt a követségen sok ismeretséget kötött. Stürmer búcsúlakomáján megismerte az összes idegen követeket. Véleménye róluk éppoly kedvezőtlen, mint ahogy nem jó színben festi a törököket és a török viszonyokat. Úgy látta, hogy rátartók, kicsinyesek, fontoskodók, szolgalelkűek, mindenekfelett haszonlesők és általában gyengejelleműek. Olyanok, ahogy találóan mondja, mint az igazi kisvárosiak vagy mintha a szolgák tréfából az urat játszanák, de nem tudják, hogy viselkedjenek. Csak az orosz követről, báró Stroganoffról volt az a véleménye, hogy az, akinek lennie kell s akinek a törökök előtt súlya van s tényleg később sok gondot okozott a töröknek Stroganoff erélyes viselkedése.

33 napi ottléte alatt nem vezet naplót. A várost báró Ottenfels, volt követségi tisztviselőnek francia útmutatója alapján, amelyet útinaplója számára gondosan lemásolt, tekintette meg 6 nap alatt. Fel van itt sorolva minden, — középület, templom, szobor, út, tér stb. — ami csak említésre is érdemes volt. Széchenyi megtekintett mindent, bár sok dolog nem érdemelte meg a figyelmet, csak a Sophia-templomot nem tekinthette meg, bármiként szerette volna is, mert erre abban az időben a török tanulók fanatikus és erőszakos viselkedése miatt a hatóságok nem adtak engedélyt.

Ottenfels útmutatóján kívül olvasta az angol Clarke-nek és az osztrák Hammernek idevágó műveit is.

Különös szeretettel tekintette meg és tetszett neki Konstantinápoly környéke, a Belgrádi erdő, a Bosporus és a partjain levő szép nyaralóhelyek, Terapia és Bujukdere.

Magának Konstantinápolynak fekvését elég szépnek, de kevéssé változatosnak tartotta és látnivalóit szegényesnek. Ha művelt nemzet lakná, a gazdag növényzet, a termékeny környék, a termékek (bor, termények, halak és vadak) bősége miatt a legszebb tartózkodási hely volna annál inkább, mert India és Európa termékei vizen a legkönnyebben odaszállíthatók.

Megemlékszik a pestisről is, amely akkor nagyon kevés áldozatot szedett. Óvakodott ugyan, mert érintkezéssel terjed, de nem félt s ezt mutatja az is, hogy mikor a szomorúemlékű héttornyot akarja megtekinteni és a közeli pestiskórházból keleti szokás szerint nyitott koporsóban egy halottat visznek elföldelni, végigtekinti bizonyos távolságból s Ender-rel a jelenetet le is rajzoltatja.

Egészsége konstantinápolyi tartózkodása alatt nem volt kifogástalan, úgy látszik az időjárás hatással volt idegeire és kedélyére s ez érzékennyé és idegessé tette.

Széchenyi szerette volna meglátni azt az ünnepélyes fogadtatást, amellyel az új internuntiust a szultánnál bemutatják, de ez nagyon későre halasztatott, azért megelégedett azzal, hogy látta és jelen lehetett gróf Lützownak a nagyvezérnél való fogadtatása alkalmával. S miután gróf Lützow Széchenyi további utazására az egyik követségi alkalmazottal a szultán fermanját s a nagyvezérnek a brussai, magnesiai és tripolitzai pasákhoz való ajánlóleveleit[1] kieszközölte, október 24-én egy négyevezős török vitorláscsónakon útrakelt Smyrna felé.

4. A Márvány-tengerben levő Herceg-szigetek legnagyobbikán, Prinkipón szállott ki legelőször. Bebarangolta az egész szigetet, felment a sziget hegyére, hogy onnan a szép kilátást élvezze, de az eső miatt semmit sem látott; bekopogtatott a hegyen levő kolostorba, azonban csak nagy dörömbölésre engedték be és utitársainak nagy ijedelmére kiderült, hogy a barátok azért vonakodtak őket beengedni, mert pestisgyanus eset miatt vesztegzárt tartottak. Az ellenkező szél miatt nem utazhattak tovább, tehát megtekintette a szomszédos Calchi-szigetet is, szép nagy fáival, zöld mezőivel és itt sikerült a szép kilátást is élveznie Konstantinápoly felé.

Október 27-én tovább vitorlázhattak a kisázsiai part mellett Aretzuig. A községben nem volt sem korcsma, sem khan, s csak hosszas keresés után találtak éjjeli szállást egy rozoga faházban, azután azonnal Hannibal sírjának keresésére indultak. Utikönyveik (Le Chevalier és Hammer) azonban nem jelölték meg a helyet, házigazdájukra bízták tehát magukat, de ez sem találta. Széchenyi úgy vélte, hogy a szomszéd községben lesz, azért esőben kényszerítették házigazdájukat, hogy a szomszédos Gebisé községbe vezesse őket, ahol a község agájától kijelölt kísérővel Hannibal állítólagos és elhagyott sírjához[2] jutottak. Gebiséből pedig $1^1/_2$ órai út után végre visszatértek Aretzuba, ahol házigazdájukkal néhány pohár punch mellett vígan eltöltötték az estét rozoga viskójukban.

A következő napon délfelé Nikomédiában állapodott meg a hasonlónevű (törökül Ismid) öbölben. Messziről a város mögött felnyúló hegyek szép vidéket ígértek, közel jutva sehogysem volt megelégedve a város körül levő csúnya mocsár miatt. Hosszú keresés után egy klastromban állapodtak meg, de ez oly csúnya, barátságtalan volt, hogy ajánlólevelével a város agájához fordult. Az aga emberével már azzal a gondolattal eltelve távozott, hogy a poggyászát kirakatva, szakácsát azonnal munkába állítja és viaszgyertyák fénye mellett fogadja két társát, amikor nagy

[1] Mind megvan a Széchenyi-Múzeumban.

[2] Itt is mutatták, de mégsem ez a sírja, mert Hannibalt a régi Lybissaban Aretzu közelében temették el.

kegyként a már birtokban levő klastromot jelölték ki lakásul és még fizetnie is kellett mindenfelé. Az ifjú lélek azonban hamar megvigasztalódik. A klastrom két ablaknak szánt nyílását betömték, ágyaikat elkészítették, egyéb holmijaikat elrendezték, élelmiszereket szereztek be. Míg a szakács ezeket elkészítette, elmentek a város régiségeit megtekinteni, de csak néhány düledéket láttak egy ciprusokkal körülvett szép dombon. Az útmutatójukban jelzett nevezetességeket másnap is megtekintették, de csak egy vízvezeték romjai érdemeltek némi figyelmet.[1]

Nikomédiából a közeli Nikæába szeretett volna utazni a körüllevő szép erdőségek miatt, de csak nagy kerülővel volt megközelíthető, azért vitorlás csónakukon a Nikomédiai öböl déli partján levő Karamursal faluig eveztek, hogy innen Brussába jussanak. Rossz helyre jöttek azonban s tovább kellett a tengerparton nyugatra evezniök a Nikomédiai öböl bejáratánál fekvő Hersek faluig. Itt sok várakozás után a faluban a postán töltötték el az éjjelt nyugtalanul a sok féreg és a folyton jövő-menő futárok miatt.

Innen reggel 13 lovon[2] folytatták az utat délre Bazarkö faluig egy hegyháton át, amely Hersek és Bazarkö között emelkedett s ahonnan messze északra Aretzuig, Hannibal sírjáig elláttak. Az idő szép volt, a posta azonban, ahol megálltak, oly csúnya, hogy Széchenyi szeretett volna tovább haladni, de két társa kedvéért maradt. Bazarkö után Brussa volt a legközelebbi állomás, amely felé törekedtek. Az út a Nikæai (Isnik) tó és a Mudaniai öböl között vezetett egy hegyen át. A vidék műveletlen, de termékeny s a legszebb vidék lehetne, ha a lakosok akarnák. A gyümölcsfák nemesek voltak és gazt nem látott, amely pedig „szegény országunkban oly nagyon burjánzik". Csodálkozott, hogy a másodszor vetett árpa megérik. A Mudaniai öböl keleti szélén fekvő Gemlik helységben jó fekete komló termett, amely egész Magyarországon nem található. A lenyírott szederfák arra mutattak, hogy az ott lakó görögök selyemtenyésztést űznek. Gemliken túl Széchenyi egy újabb dombról már a hóval borított Olympus szépségében gyönyörködött. Tetszett neki az egész vidék és — mint írja — szívesen választaná lakóhelyül, ha úgy meg volna művelve, amint az Angliában látható. Az ég olyan mint Nápolyban, csínos rendetlenség van fasorok és csonkított fák nélkül; a vidék termékeny és mégis telve van sziklákkal, tiszta forrásokkal. Feltűnt neki, hogy Gemlikben csónakokat is készítenek, és az öbölben mindig lehet csónakot bérelni. Általában mindenütt,

[1] Az 1699-iki karlovici béke után itt volt internálva Thököly Imre 1705-ig s itt temették el feleségével, Zrínyi Ilonával, II. Rákóczi Ferenc anyjával együtt. Széchenyi valószínűleg nem tudta ezt, mert különben bizonyára megemlítette volna.

[2] Heten voltak, 4 ló kellett a poggyász és 2 a kocsisok részére.

ahol tó van, használják a csónakot, sok helyütt vitorlával, „csak együgyű hazánkban nem jutottak még ennyire!“ Majd mikor a Gemlik és Brussa közti hegyhátra jutottak, teljes nagyságában mutatkozott az Olympus és sok kisebb falu után a dohánygyár füstje és a karcsú minaretek, majd hűvös ligetek jelezték Brussát, ahova $9^3/_4$ órai lovaglás után késő délután érkeztek meg és az új khanba szálltak. A házban nem volt korcsmáros vagy szolga, a teljesen üres szobák pedig zárva voltak. Vártak nyugodtan, de senki sem jött. Alig szólalt meg azonban este 8 órakor a müezzin, azt vették észre, hogy a khan kapuját bezárták s így ki sem tudtak menni. Éhesek is voltak már. Végre egy szintén a khanban levő örmény kereskedő felnyittatott nekik egy raktárt, ahol elhelyezkedhettek, s egy emberével piláfot is készíttetett számukra.

Brussában, a törököknek Konstantinápoly elfoglalása előtti fővárosában 6 napot töltött el (november 2—6). Voltak ajánlólevelei egy kereskedőhöz és egy orvoshoz, aki a brussai pasa tolmácsa is volt. Eleinte sem a pasa emberei, sem az orvos nem fogadták őt szívesen, később azonban Széchenyi merész fellépésére barátságosabbak lettek. Az orvos útján egy üres házban kapott szállást és csakhamar a pasánál is bemutatták s utána az addig hidegen viselkedő embereitől csak 34 rubies borravaló után tudott megszabadulni.

Széchenyit Brussában leginkább a 2500 m magas Olympus érdekelte, ennek tetejére akart jutni, hogy onnan a kilátást élvezhesse. Kora reggel lovon indult s kitűnő, biztos járású lovával 2 órán át meredek hegynek szép gesztenyefák közt haladt, míg egy fennsíkra nem érkezett, ahol nyáron át a törökök fonott házakban laknak családjaikkal, egy része, hogy juhait és kecskéit őrizze, a másik rész, hogy friss hegyi levegőt élvezzen. Egy órai további lovaglás után egy meredek, hóval és jéggel borított hegyoldalhoz jutott, úgy hogy a lóról le kellett szállania és kézzel, lábbal kellett felfelé kúsznia s csak egyes helyeken lehetett a maga nemében mesteri módon ismét lovagolnia. További egy óra mulva hóval borított fennsíkra érkezett, amelyen a tulajdonképpeni Olympus mint egy sisak emelkedik fel. Itt megállott, mert Ender jó helyet talált a rajzolásra. Széchenyi Landschulz-cal és a vezetővel tovább mászott a meredek hegyen, de a fennsíktól kezdve türelmetlenségében gyalog mászott, holott jó darab utat lovon is megtehetett volna, s úgy elfáradt, hogy a hegy legtetejére csak a legnagyobb megerőltetéssel tudott felmászni, sokszor igen kellemetlen helyzetben, minthogy a vezető nem sokat törődött velük. Teljesen kifáradva, lihegve érkezett egyedül a hideg, 7 fokos szellős csúcsra, úgy hogy egy percig sem pihenhetett, mert nagyon melege volt és nyáriasan volt öltözve. A csúcson egy klastrom romjai voltak, a kilátás homályos volt, a tenger, a szárazföld a levegővel és felhőkkel egybefolyt, de azért látta Konstantinápolyt, a Nikomédiai és Mudániai öblöt, a Nikæai és Apollonius tavakat, a Márványtengert a Marmara és Herceg-szigetekkel, Ida hegyét és a Gargarus hegységet. Az út a fennsíktól felfelé 4 óráig, le 2 óra 40 percig tartott s a Nikomédiában megjavított csizmái talpát teljesen elnyűtte. Visszajövet a legfelsőbb csúcs közelében találkozott az egészen kimerült Landschulz-cal, akinek a mászásban nadrágtartója és lábravalójának kötője is elszakadt. Hallotta a zergék fütyülését s látott friss zerge- és farkascsapást. Miután Endert nagy tűznél melegedve megtalálták, újabb 2 órai út után értek a hegy lábához. A hegymászástól annyira kimerült, hogy nem tudott sem enni, sem aludni, s több órán át nem hallott semmit.

Végeredményében hasonlóképpen járt a brussai fürdővel. Egészen törökmódra szeretett volna megfürödni, azért egyedül ment el az új török fürdőbe. Két török fürdőszolga, akikre magát bízta, bevezette hegyessarkú facipőben támolyogva egy 20°-os kellemes terembe, majd egy nyolcszögűbe, amelynek közepén 30°-os melegvízzel telt medence volt. Itt a két fürdős elkezdte gyömöszölni, tiporni, a tagjait rángatni, majd teljesen beszappanozták, hajait leborotválták, egy gyerek meg közben csipkedte. Ezt folytatták addig, míg lélegzete el nem állott, azután 44°-os melegvízzel leöntötték, hogy majdnem elvesztette eszméletét. Végül majdnem forró vízbe ültették, úgy hogy elbódult és majdnem ordítani kezdett. 20 percig tartott ez a kezelés és a lehető legfájdalmasabb volt. Mikor kijött, minden jéghideg volt. Ágybafektetve lassanként magához tért, de hazatértekor oly bágyadt volt, hogy le kellett feküdnie s csak néhány nap mulva nyerte vissza előbbi erejét.

Idejének egy részét az orvos társaságában töltötte, de nem szívesen, mert unalmas fecsegő volt, aki már hozzászokott a keleti szokásokhoz s aki 28 évi ottlét után nem tudta, hogy a fürdő forrásánál 68°-os, aki azt hitte, hogy 0°-nál nem lehet tűzet gyujtani s akinek gyógyítómódja is, saját elbeszélése alapján, hasonló alapos volt.

A brussai nevezetességek közül csak az Ulu-gyamy templomot említi meg, mert a keleti viszonyok közt igazán szép, továbbá a harcias és hódító Orchan szultán és felesége sírját. Egyebet nem tartott érdemesnek a feljegyzésre, csak utal Hammer művére. Kiemeli azonban az orvos elbeszélése alapján Brussa selyemtenyésztését, és a közeli Eski Sherben nagy tömegben található tajtékot.

Az 5 napi pihenő után útnak indult[1] Smyrna felé.

[1] November 7-én.

Az első nap szép időben és vidék közt Brussától nyugatra, az Apollonius(Aboulliond)tó mellett fekvő Acselar faluig haladtak, ahol egy istállóban töltötték el az éjjelt. A következő nap az Apollonius-tón átfolyó régi Rhyndacus (ma Adranos) melletti Michalitsch faluig nyargaltak. A khanban, amelyben meg kellett szállaniok, a lovak oly szorosan állottak nyereggel a hátukon egymás mellett, hogy senki sem mehetett be közéjük. Ők elég jó szobát kaptak török bútorral (a fal körül zsámoly szőnyeggel leborítva), ami egészségi szempontból veszedelemmel járhatott, de semmivel sem törődve fáradtan lefeküdt e divánra. Mialatt a szakácsától elkészített pilafot ették, a bolhák majd megették őket, a falon levő fegyverek fölötti deszkáról egy patkány majdnem közéjük esett, társa pedig nyugodtan sétált a deszkán tovább, a szomszédból pedig egyhangú török éneklés hallatszott; mind biztató jelek a nyugalmas éjtszakához. Lemondással jegyzi meg, hogy az utazás Törökországban olyan mint a sötét éjtszaka, amelyet rossz úton, esőben, részeg kocsissal kell megtenni; az ember nem tehet mást, behúzódik a kocsi egyik sarkába, nyugodtan elalszik és engedi, hogy a Mindenható gondoskodjék róla. Alig tudta a hajnalt megvárni, mert a bolhák éhesebbek és szorgalmasabbak voltak, mint remélte s csak a szakácsától készített tejes csokoládé hozta némikép helyre. Mindennel elkészültek a további útra, csak rendes szokásként a lovak nem voltak készen. Mérgében lármát csapott az összes törökök jelenlétében, akik a nagy zajra előbujtak oduikból és csodálkozva néztek, hogy egy gyaur ilyet mer megtenni. Az egyik török meg is kérdezte a másiktól, hogy német-e, mire azt a választ kapta: magyar. Végre is útnak indultak, most már dél felé, legközelebbi kitűzött állomáshelyükhöz: a Susugyrly folyó mentén fekvő hasonlónevű faluba. Itt egy harem előtti istállóhelyiségbe kerültek, amelyen ablak nem volt, csak egy kemence; a tetején ellenben lyuk volt, amelyen a hold besütött s a füst kiszállhatott. A háremből kaptak egy birsalmát ajándékba s ezt azonnal meg is ették, majd az élelem beszerzése és elkészítése után nekiültek a naplóírásnak. Széchenyi addig írt, míg a szeme meg nem fájdult.

A kővetkező napon[1] használt perlekedése, mert korán útra készen állottak a lovak, viszonzásul most ők szerettek volna kényelmesen pihenni a meleg kemence mellett, de fölkeltek s elindultak Mendahora felé, folytonosan kopár hegyes vidéken át. A faluban nem volt sem templom, sem fa. Lakást nehezen kaptak. Először egy ablaknélküli, bozóttal letakart földviskóhoz vezették őket. Kissé elkedvetlenedett, hogy mindennap ily borzalmas odukban kell ellennie, de elnyomta kedvetlenségét két társa miatt, akik bizonyára nem képzelték, hogy így kell utazniok. Tovább

[1] November 10.

kerestek s a falu bejáratánál csak állatok elhelyezésére való khannal szemben egy nyitott török boltba kerültek. Itt kellett délutánjukat és éjtszakájukat álmatlanul eltölteniök a számtalan bolha és tetű miatt. Igaz, hogy elhelyezkedhetett volna egy állítólagos féregmentes helyen, egy török borbélynál, de csak egyedül, ezt azonban két társa miatt nem tette meg. Este naplóírás közben török zene a szabadba csalta, hogy megbámulja a sípos fáradságos munkáját és megtudja a zene okát. Lakodalmat ültek. Szerette volna megtudni, hogy a törökök tánca valóban hasonlít-e a magyarhoz, amint társai állították, mert a hétlyukas sípjuk határozott tárogató volt. Leült ő is a férfiak közé. Az egyik fiatal török táncot akart rendezni, de mindenki húzódozott, végül is két török és egy görög egymást kézen fogva táncolni kezdtek, igazi medvetáncot. Majd egy mór új táncot rendezett, amelyhez már volt elég vállalkozó. Kézen fogva körben a legkülönösebb mozdulatokat vitték végbe: egyesek a földre vetették magukat, mások az egyik emelkedésen levő asszonyokhoz fordulva egyes szavakat kurjogattak, mindez, majd a zene újabb hangjai, meg egy-egy pisztolylövés a mulatságot változatossá és élénkké tették.

Mendachorából Gyülgyükbe mentek, de útjukat nagyon megnehezítette az eső. A lovak a hegyes-völgyes, esővel áztatott úton mindúntalan elcsúsztak, el is estek. 8 órai, fáradságos út után átázva érkeztek meg s tűrhető házban kemence mellett szárogatták nedves ruhájukat. Másnap korán akartak tovább utazni, de egész éjjel esett az eső, meg kellett várniok, míg teljesen kinappalodik. Széchenyi nem bánta, mert a nagy szél, zaj és a szobájukon át való folytonos járás-kelés miatt nem tudott aludni. Végül megindultak ködben, folyton fölfelé törtetve, nehezen, míg a hegytetőre nem értek, hogy azután egy óráig meredeken lefelé menjenek. A vidék hegycsoportokkal telve volt, lent mély patakok hidakkal, vörös platánok az ősz kétségtelen jeleivel, de azt is hirdetve, hogy útjukban még sok nehézséget kell kiállaniok. Társai boldogok, sóhajt fel, mert örülnek még, hogy visszakerülnek Bécsbe, de neki ott sem lesz derült órája! Mikor Gelembe faluba értek, fáradtak voltak; erős szél fújt, kívánkoztak meleg után, azért elhatározták, hogy itt állanak meg s nem mennek tovább a kitűzött cél, Akhissar felé. Örömükre új török kávéházba kerültek, ahol szellős szobájukban parázzsal telt ércedény mellett felmelegedtek, vacsora után pedig olvasgattak és írtak. Meg is jegyzi, hogy szeretné tudni, mit gondolnak a szomszéd szobában a törökök, ha ily rossz időben frankok érkeznek, velük semmit sem beszélnek, előbb esznek és isznak, dohányoznak, azután pedig néhány óráig egymáshoz egy szót sem szólva írnak, olvasnak; míg ők tétlenül töltik el életüket. Vajjon gondolja-e né-

melyik, hogy a frankok folytonos tanulása végül mégis fölényükre fog vezetni?

A következő állomáshelyen, Akhissarban érezhető volt a nagyobb város közelsége. A khan már raktárhelyiségeivel erre mutatott. Ide gyűlt össze tisztítatlanul a vidék főkereskedelmi cikke, a gyapot, hogy innen megtisztítva, tevéken nagy zsákokban Smyrnába szállítsák. Maga a khan nagy épület volt, közepén nagy vízmedencével, amely szép és tiszta volt s az épület többi részétől nagyon elütött. Együtt lehetett látni a kívánatost a durva egyszerűséggel. Az ilyen khanokat rendszerint görögök vagy örmények kezelik, de hogy miben áll ez, jegyzi meg Széchenyi, azt bajos megmondani, mert az embernek a helyiséget, amelyet el akar foglalni, magának kell kikeresnie, s ez négyszögű szobából áll, amely csak akkor világos, ha az ember az ajtót kinyitja. E napon éppen 4 hónapja[1] volt, hogy Bécsből útnak indult. Ez komoly és mélabús elmélkedést vált ki belőle: „Sok minden megváltozott időközben bennem! Előbbi életem eseményei álomképekben elvonulnak előttem és élénken látom, mi volt valaha kedves előttem, vagy mit gyűlöltem és legjelentéktelenebb gondolatom, kívánságom gonosz emlékként jelentkezik nagyon is élénk emlékezetemben. Azt a keveset, ami örömet okozott, elfeledtem és ah, sok az, amit csak megsirathatok, mivel a hiábavaló bánat már késő, és sohasem tudom többé képzeletemben elnyomni."

Akhissarból hideg, erősen szeles időben kora reggel megindultak Magnesia város felé. Ebben az útban már akadt történelmi emlék is. A Magnesia előtti síkon verték meg a Scipiók Kr. e. 190-ben III. Antiochus szíriai királyt, Hannibal szövetségesét. Érdekkel szemlélte a Sypilus hegyet is Niobére emlékeztető sziklájával.

Magnesiából végül november 15-én este Smyrnába érkeztek. Útja, különösen Brussától sok nélkülözéssel járt. Régi emléket útjában egyáltalán nem talált, ami volt, az nem érdemelt figyelmet; az esős, szeles és hideg időjárás sok szenvedéssel volt egybekötve, az egyes helységekben pedig este nyugalom helyett a legkeservesebb elhelyezésben a különféle férgektől újabb gyötrelem várt reájuk; útközben pedig a térkép pontatlansága, az egyes helységekben tolmácsuk értelmetlensége, gyakran az élelem hiánya is gyarapította szenvedéseiket. Néha ugyan azzal vigasztalja magát, hogy minél rosszabb a sora, annál megelégedettebb, mert csak nélkülözések és fáradalmak után lehet élete némileg is értékes. Nem lehet csodálni, ha néha panaszosan írja, ha kérdik, senkinek sem fogja tanácsolni, hogy ősszel szárazon utazzék Brussából Smyrnába, mert ez tisztán időpazarlás s még neki is

[1] Július 13 — november 13.

jobb sorsra van igénye a világon. Valóban nem csoda, ha két útitársa e szenvedések közt nagy honvágyat érzett és nem szerették a törököket. Széchenyi sincs velük megelégedve. Egyenként sok nemes és úri vonást lát az egyénben, de összességükben sok kivetni valót talál bennük, különösen lomhaságukat és büszkeségüket, holott koldusok.

5. A fáradságos út után tényleg kimerülten érkezett Smyrnába és elhatározta, hogy egy hónapig marad ott fáradalmai kipihenésére.

Smyrnában más világ volt. Annyi testi és lelki nélkülözés után jól esett a kék egű, enyhe éghajlatú városban a rég nélkülözött társas életet élni. Az osztrák főkonzul kényelmes lakást szerzett számára az egyik vendéglőben és személyzetével együtt túlzott udvariassággal állott rendelkezésére, ami néha nem volt kedvére. Brant angol bankárhoz és kereskedőhöz ajánlólevele volt s ez úton megismerkedett a smyrnai európaiakkal, akikről csak jót mond. A sokféle nemzetiségűek ugyanis békés egyetértésben éltek Smyrna legszebb városrészében. Smyrnai ismerősei kereskedők, akiktől a keleti kereskedelemről teljes felvilágosítást nyert. Itt ismerkedett meg egy francia, majd később egy angol hadihajó parancsnokával is, aki azután Athené-be szállította hajóján.

November 24-én már azt írja atyjának, hogy a pompás éghajlattól, az egészséges tengeri levegőtől egészsége megjavult, kipihente magát és kész új fáradalmak elviselésére.

S tényleg elhatározta, hogy a termékenységéről és enyhe éghajlatáról ismert Scio (Chios) szigetére rándul. Scio a kisázsiai part mellett körülbelül Smyrna magasságában fekszik. Szárazföldön is megközelíthető a tengerpart mellett fekvő Csesméig, ahonnan bármikor át lehet hajózni Scióba, vagy vitorlással egyenesen Smyrnából. Széchenyi a tengeri utazásra határozta magát, kis vitorlást fogadott s november 26-án indult útnak. Az $1^1/_2$ napos út alatt gyönyörködött Smyrna szép fekvésében, a mögötte és körüle tornyosuló hegyekben, künn a tengeren a messze látható szigetek panorámájában, a szárazföld és sziget közti csatornában, a kisázsiai part hegyeiben és Csesme város fekvésén. Scio úgy tünt fel, mint ha valami kopár szikla volna, s nevetnie kellett, hogy ez az a sokszor dícsért áldott és termékeny sziget. Sció-ban szállást az osztrák konzulnál, egy olasz orvosnál kapott, aki már előre értesült „a magyar herceg" érkeztéről, viszont a háztartás költségeit Széchenyi viselte s az orvos neki volt vendége. Első dolga volt, hogy a sziget fő nevezetességét, a Homeros nevéhez fűződő emlékeket megtekintse, amelyeket Chandler és Hammer úti jegyzeteiből már ismert: a sziklás Homeros-iskolát és a költő forrását. Mindkettő nagyon

tetszett neki. A hely rendkívüli szépsége, a vadregényesen csoportosuló sziklák nyugalma; a szép kék tenger, amely a hegy lábánál majd csendes, majd háborog; szemben a Miletus hegye, melynek orma gyakran a felhők közé bújik vagy a nap sugarait veri vissza; egy forrás csobogása, a zöld fák, a pirosló narancsok, amelyek közelben és távolban a vidék vadságát enyhítik — mindez a legprózaibb lélekben is egy pillanatra költői hangulatot képes fakasztani. Ily fogékony volt Széchenyi a természeti szépségek iránt! A költő langyos vízű forrásából több pohárral ivott, anélkül, hogy Homerosnak egyetlen sora is eszébe jutott volna. Chandlerből tudta, hogy Homeros iskolája tulajdonképpen Kybele istennő temploma lehetett, mégis az a körülmény, hogy a költő bora is ott termett, forrása ott volt, hogy a nép — mint hallotta — még akkor is sok homerosi kifejezést használt, bizonyítéknak látszott előtte, hogy Homeros talán mégis ott élt.

Széchenyi Scio szigetén 8 kellemes napot töltött el. A konzul elvezette a város nevezetes egyéneihez, megtekintette a város, a környék minden, még csak némi érdeklődésre is számot tartó nevezetességét: a városban a görögök új iskoláját, amelyre tetemes pénzt áldoztak s amely sok más jelenséggel együtt a görög középosztály csüggedetlen, izzó hazaszeretetét mutatta; a vidéken két klastromot, hogy a hegyről nyíló szép kilátást élvezhesse. Az egyikben egy hatalmas termetű szép törökkel ismerkedett meg, Ali kávéssal, akit dédelgetett, megvendégelt, Enderrel lefestetett s akinek józan eszét is megbámulta. Vasárnap a konzullal együtt a példaadás kedvéért a katholikus templomban volt istentiszteleten, de — mint írja — Istenben lévén legnagyobb bizalma, meg akarta tartani vallását külső formájában is, bár nem a hely fontos, hogy hol könyörgünk az isteni kegyelemért. Majd sétára indult Enderrel, hogy vázlatkönyvük számára szépségeket rajzoljanak le, de alig találtak. Merészen kutatni kezdett, otthonukban kereste fel őket és hidegvérrel kérte az aggodalmaskodó mamákat, a többi rajzot mutatgatva, miről van szó. Délután pedig felkereste a szépségeket a piactéren, ahol vasárnaponként egybegyűltek. Az erős északi szél miatt azonban ezúttal kevesen gyűltek egybe, azért általában kérdezősködni kezdett, hol van scióí szépség, akit lerajzolhatnának, „nem akarnak mást".[1]

Érdekelte a sziget története, nagysága, kereseti viszonyai, terményei, különösen a különféle narancs- és citromfélék és kezelésük, a mastiksz-ültetvények, a rózsa- és narancsvíz és készítésmódja. A nyugatról a keletre került emberekről nincs jó véleménye, mert úgy látja, hogy általában a nyugat selejtes eleme jő ide s ez a keresetmódban nem válogatós. Ezt látja nemcsak

[1] Napló, 1818 november 29-én, 445. l.

a kereskedőknél, de az orvosoknál és diplomatáknál is. Érdekli a szigetbeliek politikai helyzete. Azt látja, hogy a görögök magasabb műveltségűek a törököknél, gazdagabbak és ügyesebbek is, pénzükkel mindent ki tudnak vinni Konstantinápolyban; látja azt is, hogy bizonyos forrongás van a görögök közt, amely, minél inkább nyomja őket a török, annál hamarább és erősebben fog kitörni, mint ahogy 1821-ben valóban meg is történt.

Széchenyi egészségi állapota a szigeten nem volt kifogástalan. Már Konstantinápolyban is panaszkodott, hogy ideges, nem tud aludni. Fáradságos kisázsiai útja alatt még jobban érezte e kellemetlen jelenségeket. Smyrnában ugyan a pihenés használa volt, de Sció-ban ismét panaszkodott álmatlansága miatt. Ezenfelül soványabb is lett, azért orvos házigazdája véleményét kérte. Gyógyszerét azonban — amely tényleg idegerősítő volt — nem vette be, ellenben azt a tanácsát, hogy a tengerben fürödjék, nem csak itt követte, de később is, még olyankor is, amikor mások a víz frissesége miatt csodálkoztak merészségén.

December 4-én elhagyta Sció-t. Kis vitorláscsónakkal átkelt a kisázsiai parton levő Csesme-be, útközben gyönyörködve a pompás levegőben meg a tenger és az Archipelagos szigeteinek látképében. Figyelme Scio szigetén volt, melynek hegyei ezüst fényben csillogtak. Lassanként eltűntek szeme elől a szép narancsfák arany terméseikkel és a sziget mint elárvult sziklafészek állott előtte. Azt a gondolatot váltotta ki belőle, ha oly emberek laknák, milyeneket megérdemel s akikkel nyugodtan és észrevétlenül lehetne ott élni, nem örökké, de sokáig olt bolyongana, mert hazáját, mely biztos nézetei miatt nem használhatja, Scio szép kertjeiben talán el tudná feledni. A sziget és Csesme közötti tengerszoros a Balatont idézi fel emlékezetében, a szárazföldön lévő Mimas-hegy a Badacsonyt, csak az otthoni kisebb méretű; eszébe jutnak a Fertő-tava és szeretett hazájának elbizakodott lakosai. Mindezek itt mégis kedvesek voltak előtte.

A vidék szemlélete és leírása láthatólag élvezetet nyujt neki. Ily alkalmat mindig megragad és szívesen merül el a hely leírásában. Itt is a sík tengeren látja az Archipelagos szigeteinek nagy számát, nem tud ellentállani s valóban szemléletes, kedves leírást nyujt. „Az Archipelagos szigetei, írja,[1] mind hasonlítanak egymásra: a távolból könnyedén tűnnek fel és csillognak a sötét tengerben, közelebb terméketlen sziklacsoportnak látszanak, amely a szemnek a ritkaság miatt tetsző, egészen közel vagy már a szigeten a terméketlenség és termékenység kedves és feltűnő ellentéteit nyujtják. Az ember sokkal szebben képzeli el, mert a sziklák és egyes kőkoloncok rendetlen keveréke s köztük a kopárnak látszó, igen kevés és vékony fák

[1] Napló 1818 december 4, 465. l.

miatt nem tűnik fel kívánatos, üde vidéknek: öreg, halavány asszonyarcok gyémántokkal és gyöngyökkel díszítve. Én azonban a leánynak díszítetlen, friss fiatalságát szeretem. A nap ellenben, amely minden nap rendesen felhőtlenül teszi meg körforgását és jótékonyan süt a kimerült munkásnak fáradsággal és gonddal nevelt növényzetére, mindent megvilágít, mindent megfiatalít és felüdít, ez a nap teszi híressé ezeket a szigeteket meg a kék ég, amelyet háborítatlanul élveztünk az egész éven át, továbbá a megszámlálhatatlan csillagoktól fényesen világos meleg éjjelek, a kedves szellők, amelyek az égető hőséget enyhítik, a hűs források, amelyek sok helyütt csobognak és a dolgoknak derűs szemmel való tekintése, amely mindezen jótétemények miatt önkénytelenül következménye: ezek az archipelagosi szigetek."

Csesmében a sció-i konzul ajánlólevelével egy csesmei gazdag görög kereskedő vendégszeretetét vette igénybe, de előbb megtekintette a csesmei kikötőben egy volt kalózkapitány egyvitorlás hajóját s itt osztrák kereskedelmünkről hall olyat, ami az osztrák politikai és egyéb viszonyaival elégedetlen lelkében azonnal visszhangot kelt, sőt elmélkedést vált ki benne.

Csesmében egy napot szeretett volna időzni, hogy megtekintse a régi Erythrae romjait, azután pedig Ephesusba akart hajózni, de a pestis-hírek és azon körülmény, hogy a Smyrnában időző francia hadihajóval december 14-én Athenebe vitorlázhasson, arra indították, hogy a jelentéktelen Erythrae romjait elmellőzve, már másnap visszatérjen Smyrnába.

Sziklás, köves szakadékokkal átszelt vidéken át, amelyen megbámulta az öszvérek biztos járását, jutottak este Vourlába, másnap, december 6-án pedig a tengerparton haladva Smyrnába s ez az út a szép vidék miatt, mint írja, a legszebbek egyike, melyet életében megtett.

Smyrnából december 8-án a régi Ephesus romjainak megtekintésére utazott. Ephesus romjai már akkor fel voltak ásva s ezeket gondosan meg is tekintette, mint ezt jegyzetkönyvének sajátkezű ceruzarajza mutatja, de útleírása, sajnos, befejezetlen maradt. Megtekintette többször Smyrna nyaralóhelyét, Burnabadot, nevezetességei: Homéros barlangja és Tantalus-tava miatt. Sardesbe azonban már nem telt az időből. Széchenyi ugyanis Smyrna után Görögországot akarta megtekinteni, azért Athenebe szándékozott utazni, miután azt a tervét, hogy Egyiptomot, Palesztinát megtekintse, jobb időkre elhalasztotta. Smyrnában a Brant bankároknál megismerkedett Grivel francia hadihajóparancsnokkal s ez megígérte neki, hogy december közepe táján átszállítja Athénbe, azért is sietett Csesméből Smyrnába. Mire megérkezett, Grivel más parancsot kapván, nem teljesíthette

igéretét. Ekkor arra határozta magát, hogy a megkezdett vasfürdők használása végett s hogy Sardes romjait is megtekinthesse, még két héttel tovább marad Smyrnában. De csakhamar más elhatározásra jutott. Brantnál megismerkedett Széchenyi az angol Ramsden nevű 23 éves hadihajóparancsnokkal. Ramsden december 18-án akart már hajójával távozni s a szintén távozó Branttal együtt Széchenyit is hívta, tartson velük, mert ők is szerették volna Athént megtekinteni. Széchenyi nem fogadta el az ajánlatot, mert Ramsden hely hiányában csak őt és egy szolgáját szállította volna el s így két társától, Endertől és Landschulztól el kellett volna válnia. December 18-án akart Ramsden hajójával a smyrnai kikötőből távozni. A búcsúzásra egybegyűlt az angol hajó fedélzetén az egymáshoz szokott víg társaság, a francia kapitány, a Brant testvérek és Széchenyi. Poharazás közt madeira-bor mellett víg hangulatban Ramsden ismét noszogatni kezdte Széchenyit, tartson velük. Széchenyi tréfából megígérte, ha Ramsden még egy napot tölt velük Smyrnában. Éppen szélcsend volt, a kapitány úgysem tudott volna elindulni, szaván fogta Széchenyit s újra horgonyt vettetett. Sikerült Landschulzot és Endert is lecsillapítania, akik első pillanatban kétségbe voltak esve, hogy Széchenyi nélkül kell utazniok. Végül mégis megnyugodtak s egy kereskedelmi hajón december 23-án indultak Athene felé, de ellenkező szél és viharos idő miatt sok veszteglés után csak január közepén értek Görögországba.

6. Széchenyi Zimmermann nevű szolgájával december 21-én a vourlai kikötőben az angol hadihajóra szállott, 22-én délben pedig erős széllel útnak indult. Minden vitorlát bevonva már másnap délben az Attikai félsziget egyik kikötőjében, Mandriban kötöttek ki. A gyors utazás közben is szórakoztak, Széchenyinek kellett Liviust angol fordításban és Doctor Syntax utazását fennhangon felolvasnia. Majd megbámulta az angol hajót. A francia hajón a vasban megerősített kompaszt, az angolon az ágyúzávárt, a kerekes kormányt, a fedélzeten a gömbölyű világítóablakokat tartotta különösen jóknak. Kiemelte a lényeges különbséget és a fölényt az angolok javára.

A szél miatt csak december 24-én szállhattak ki s még az nap, karácsony estéjén Mandriból öszvéreken Kerateán át haladtak, de a hideg, havas időben legnagyobbrészt gyalogolniok kellett s csak éjjel 11 órára érkeztek Athenenak már zárt kapui elé. A török őrök csak erős dörömböléseikre nyitottak kaput s a sötét utcákon botorkálva Logatheti angol konzul házába mentek s itt is maradtak azon éjjel.

Széchenyi huzamosabb ideig szándékozott Athenében maradni, tényleg ott is maradt 1819 február 3-áig, azért lakás

után nézett s talált is egy francia konzulátusi tisztviselőnél. Rendes naplója ez időből, sajnos, nem maradt ránk, útinaplójában pedig olyan helyekről, ahol utazása közben huzamosabb ideig tartózkodik (Konstantinápoly, Smyrna, Athene) alig van érdemleges feljegyzése s így csak atyjához írt levelei pótolják e hézagot.

A régiségek ebben az időben távolról sem voltak annyira felfedve, mint ma, az ásatások jóformán akkor kezdődtek meg egész Görögországban, kezdetben igen szórványosan. Az akkori útleírások (Gell, Holland, Clarke, Bartholdy stb.) nagyobbára Pausaniason alapultak s ezeket Széchenyi is mind alaposan ismerte. Nagy port vert fel akkor az 1799—1803 közt konstantinápolyi angol követnek, Elgin lordnak híres gyüjteménye. Elgin ugyanis a portától engedélyt eszközölt ki, hogy Athenében ásathasson. Nagyobbrészt az Akropolis szép oromzatát ásta ki s elszállíttatta Angliába. Ebből támadt az a híres pör, amelynek következtében az angol parlament fél áron megvásárolta a híres régi műkincseket s ezek azóta a British Museum leghíresebb tárgyai. Széchenyi Elgin lord „lopásáról" már Rómában értesült, éppen úgy Cockerell, Forster, Haller és Linkh építészek ásatásairól Aegina szigetén, majd Bassae-ban. Ez azonban igazán csak kezdet volt. Mégis Görögországban, különösen Athenében, Spártában volt már akkor is elég maradvány a régi korból, amelyek a régi világ alkotásaira és művészetére világot vetettek. Széchenyi igen jól ismerte a görög és római történetet. Később, mikor egy alkalommal Rasumoffsky hercegnőnek keleti utazásából hazavitt képeit (Ender rajzait) magyarázta, így nyilatkozik e képességeiről:[1] „Az a szerencsém van, hogy a görög és római történelem, ezen idők dicsőségére emlékeztető eseményeinek visszaidézésekor, mindig a legnagyobb fokban fellelkesít és Sokrates változhatatlan erényéről, meg Aristides megvesztegethetetlen igazságosságáról oly sokat beszéltem s abban a pillanatban az osztrák államok nyomorúságáról annyira megfeledkeztem, hogy a szolgálatban, amellyel minden ember hazájának tartozik, a megelégedés és nyugalom bőséges jutalmát találtam." Valóban lelkesedett Athene régi műemlékeiért! Egész nap ezeket szemlélte, az estét pedig otthon töltötte el. Tetszett neki a szép ország, a jó üde levegő és a nyugalom, úgyhogy benne is a megelégedés gondolata ébredt fel. A régi görögökről megmaradt emlékek, véleménye szerint, csodálatunkat érdemlik meg. Valahányszor látja ezeket az emlékeket, amelyek a régi műveltséget és tökéletesedést hirdetik, mindig meg van hatva. 2000 év után ily maradványok csodálatra méltók és mégis mily kicsinyek ezek a templomok, épületek, amelyeket mégsem tudunk utánozni

[1] Napló 1819 augusztus 11-én, 686. l.

s ha helyükről eltekintünk a tenger kedves kék hullámaira, minő kicsinynek, együgyűnek látja az ember magát.

Athenében megismerkedik dr. Wilson Róbert skót orvossal, aki hét évi keletindiai tartózkodás után hazájába utazott vissza, de Málta szigetéről kirándult, hogy Görögországot is megtekintse. Széchenyi szövetkezett vele és együtt maradtak ezentúl egész Nápolyig. Minthogy két utitársa: Landschulz és Ender még nem érkezett meg, 1819 január 4-én Wilsonnal teszi meg Athenéből első kirándulását, még pedig a Thermopylae-i szoroshoz.

7. Egy tatárt[1] fogadtak vezetőnek, két szolga, egy tolmács kísérte őket. Összesen tíz lovon utaztak, mert kettő szükséges volt a poggyász és a két ágy viteléhez, kettő pedig a két kísérő kocsis részére. Negropont (Euboea) sziget hasonlónevű nevű kis városa, a kerület székhelye volt az első célpont, hogy három görögöt kiszabadítson fogságából. Dombos, sziklás vidéken folyton vágtatva haladtak s igaz élvezettel tette meg az utat a pompás lovakon, amelyeket a tatár semmiképen sem kímélt. Kako Salesi faluban meg kellett állaniok az eső miatt s csak másnap folytathatták útjukat és érkeztek Negropontba. Kako Salesiban megállottak a legszebb ház előtt, de a faluban egy lelket sem lehetett látni, mind elmenekültek a tatár láttára és bezárkóztak házaikba. Hiába kopogtattak, nem jelentkezett senki. Mikor azután a tatár kezdett a kopogáshoz, úgyhogy az ajtót majd betörte, rögtön megnyitották az ajtót a siránkozó asszonyok, de a frankok láttára kissé megvigasztalódtak, mert így némileg védve voltak a tatár zsarnokoskodása ellen. Alig kaptak némi eleséget is. Jellemző Széchenyi természetszeretetére, hogy az eső ellenére társával felment a falu melletti hegyre, hogy a környék látképében gyönyörködjék. A vidék szép volt ugyan, de egy pusztulásnak indult szerencsétlen ország képét mutatta, e véleménye alakulásához azonban hozzájárult az a körülmény, mint mondja, amelyben voltak, t. i. a téli rossz idő, a hitvány, minden kényelem nélküli elhelyezés és hogy magára és gondolataira volt utalva, amelyek kevéssé vidítják. Elhelyezésük ugyanis a görög házban közös volt a háziakkal, gyerekekkel, kiket Wilson saját házukból ki akart dobni, de Széchenyi nem engedte; velük voltak azonban az összes háziállatok is. Másnap Negropontban első dolga volt, hogy a pasánál kieszközölje a három fogságba vetett görög szabadonbocsátását, ami sikerült is. Ezek állapota megindította. A foglyokon tapasztalta, mennyire le vannak igázva a görögök, mennyire homlokukon viselik a szolgaság jeleit, mily kevés férfiasság van bennük, de mivel a törökök nevelték őket ennyire, kívánatos volna, ha valamelyik nagy-

[1] Török neve a futárnak.

hatalom megsegítené őket gyalázatos jármuk lerázásában. Ezen dolga végeztével folytatták útjukat, de nem ahogy tervezték Scripun át Thermopylaebe és Larissán át a pharsalai csatatérre, onnan pedig Zeitoun, Livadia, Thebe és Platea helységeken át vissza Athenébe, mert ez sok nehézséggel volt egybekötve, hanem a póstaúton kellett haladniok. Más vezetőt is kellett fogadniok s elindultak a Cytheron hegyén át folyton mély hóban Thebébe. Itt szerencsétlenségükre kályhanélküli szobát kaptak szállásul, amelyben, az ajtó és ablakok rozogák lévén, a hőmérséklet a fagypont alatt volt, úgyhogy Wilson kérte őt, tanítsa meg a keringő-táncra s így melegedtek fel addig is, míg parazsat nem hoztak. Holland útleírása a klasszikus Thebéről komoly gondolatokat ébresztett benne ugyan, de az utazás folytonos kellemetlenségei, a nagy nélkülözések, a legkisebb dolgokban is felmerülő mérgelődés minden élvezetet ellensúlyozott. Persze ha ismét kényelembe jut az ember, sóhajt fel, akkor sokért nem adjuk emlékeinket és szászszoros érdekkel olvassuk feljegyzéseinket.[1] Másnap új kellemetlenségük támadt, nem tudtak továbbutazni, mert a postán sem jó, sem rossz szóra, sem pénzért nem kaptak lovakat, a vojvoda pedig, aki elrendelhette volna, egész nap vadászni volt. Mit tehettek mást, sétáltak és Holland útleírása nyomán még egyszer megtekintették a város nevezetességeit. Útjuk tovább Lebedián, a Parnassus-hegyen és a cheroneai síkon át a Thermopylae-i szorosig, illetőleg Zeitoun (törökül Lamia) városig sziklákon, havon és sáron keresztül nagyobbrészt nedves időben reggeltől estig tartott, az éjjeleket pedig rozoga házakban töltötték el. És mégis lelkében élvezett, hogy 14 napot töltött el oly vidékeken, amelyekben a legkisebb körülmény emlékeket ébreszt, maga az ország és az örökké változó vidék felvidította, amire szüksége is volt, hogy feledje a mérhetetlen nélkülözéseket.

Zeitounból január 13-án a hasonlónevű öböl Stilida nevű kikötőjébe tartottak, innen pedig kis csónakon indultak visszafelé az Euboea-sziget és Görögország közti szorosban. Negropontban kötöttek ki, hogy új csónakot fogadjanak, de nem kaptak. Jó pénzért rábírták tehát a két görögöt, hogy tovább vigyék őket. Erős szélben Eretria romjai felé törekedtek, hogy a sokáig vitézül ellenálló, de végül a Xerxes vezéreitől feldúlt város maradványait megtekintsék. Majdnem rosszul jártak, mert a szél nagy erővel vitte a kis vitorlást a part felé egy régi kikötőnek. Az egyik görög lélekjelenléte mentette meg őket attól, hogy a csónak darabokra zúzódjék. Az utolsó pillanatban elvágta a vitorlát, amire valamennyien elestek, de megszabadultak a hajótöréstől. Folytatták útjukat, fél óra mulva egy sziklacsoport

[1] Napló, 1819 január 8-án, 491. l.

felé igyekeztek, de a szélben csak két órai erős evezés és küzdelem után szabadultak egy szikla mögé szélmentes helyre, hogy 12 óráig kényelmetlenül a kis csónakban pihenjenek, mert kiszállani sem lehetett.

Csak másnap folytathatták tovább útjukat s délben éppen, ahogy kívánták, Marathon kikötőjébe értek. Marathonban kipihenték magukat egy régi klastromban s január 16-án visszatértek Athenébe, ahol Széchenyi ott találta már két útitársát is, a festőt és a tudóst, akik 21 napig jöttek szélben, viharban Smyrnából.

Ezután még két hétnél tovább időzött Athenében, megtekintvén az egész környéket. A Pentelikon szép márványbányáit kétszer is megnézte, a Parnes-hegyen át kirándult Phyle várába, hogy lássa a szabadság e fészkét, amelyben Thrasybulos a 30 athéni zsarnok támadását visszaverte és végül a zsarnokságot letörte. Volt a Zoster-foknál is, sőt itt ásatásokat is végeztetett s talált is több kicsiny, helyes vázát és korsót.

Boldog napokat töltött el Görögországban, különösen Athenében, annyira, hogy ez időket, mint atyjának írja, kellemesen eltöltött éveihez, életének fontos szakaihoz fogja sorolni. Nem szívesen hagyta el s csak azért távozott már innen, mert nem volt semmi reménye, hogy atyjától hírt vehessen.

Széchenyi terve eleinte az volt, hogy Athenében marad 4 hónapig, azután a Pindar-hegyen át Salonikibe meg Janinába és innen Patrasba megy, ahonnan kényelmesen beutazhatta volna Moreát. Az 1819. év nyarán és ősszel az Archipelagus szigeteit, különösen Hydrát, Krétát és Rhodust, majd Alexandriát és Egyiptom egy részét, majd 1820 elején a Szentföldet akarta bejárni. Innen vagy Maltán vagy pedig Aleppón és Konstantinápolyon át tervezte a hazatérést. De atyjától nem kapott hírt és beleegyezése nélkül ily költséges és hosszú időre terjedő útra nem akart indulni, azért e tervét feladta azon időkre, mikor semmi kötelék nem fűzi senkihez, semmihez és teljesen szabad lesz. Arra határozta tehát magát, hogy a sok emlékeért és szép vidékeiért neves Morea-félszigeten át Patrasba megy s ott hajóra száll, hogy május elején Nápolyban legyen. Számításba kellett vennie a hazautazásnál egy kellemetlen körülményt, azt, hogy a pestis miatt a keletről jövőknek vesztegzárban kellett elég hosszú időt (rendszerint 40 napot) eltölteniök s arra törekedett, hogy ez az idő minél rövidebb legyen. Két irányban mehetett Nápolyba: Patrason át vagy Zante, Korfu jóni szigeteken, esetleg az olasz Otrantoban s ugyanitt tölthette volna a vesztegzárt vagy pedig Máltán és Sicilián át. Széchenyi a Patras—Malta utat választotta, mert ez vidékének érdekességében messze túlszárnyalta a másikat s egyúttal módja nyílott, hogy Szicilia

szigetét is beutazhatta. Ugyancsak előnynek tartotta azt is, hogy a Patrasból Maltába induló hajón eltöltött időt Maltában beszámították a vesztegzáridőbe. Wilson, aki Maltából jött és az ottani viszonyokkal már ismerős volt, még kedvezménnyel is kecsegtette.

8. Február 1-én akartak útnak indulni, hogy a moreai maradványokat megtekintve, a Patrasból február 20-án induló hajóra idején érkezzenek. Egy kellemetlen esemény miatt azonban el kellett halasztani az indulást. Wilson szolgáját ugyanis egy angol építész őrjöngésében fején lőtte, úgyhogy ez néhány nap mulva meghalt. Eltemetése, dolgainak elintézése miatt csak február 3-án indulhattak el. Móreai útja előtt Aegina szigetén is ki akart szállani, hogy megtekintse a Cockerell és társai építészek által felfedett Athene-templomot, amelyről Rómában létekor teljes felvilágosítást szerzett, sőt a templomnak Thorwaldsen által restaurált oromzatát is megbámulta. Nem törődött az ijesztgetésekkel, hogy a kedvezőtlen idő miatt gyakran nagy késlekedéseknek lehet az ember kitéve, annyira érdekelte és óhajtotta e vidéket maradványaival megszemlélni.

A móreai útnak, okulva a kisázsiai tapasztalatokon, a legszükségesebb dolgokkal jól felszerelve akart indulni, nehogy nagy fáradságnak és nélkülözésnek legyen kitéve. Egy ideig ugyanis, jegyzi meg, étel és alvás nélkül is kibirja az ember, mert a sok új tárgy elfeledteti az emberrel a nélkülözéseket, de hónapokig nem tarthat ez, mert a természet is követeli jogait. Mikor Bécsből útnak indult, nem gondolt e körülményre, sok olyat hozott magával, amit sohasem használhatott s viszont azt, ami a legszükségesebb volt, csak később szerezte be. Egyelőre szakácsát, egyik szolgáját és Micheli nevű görög szolgáját az egész poggyásszal előre elküldötte Korynthusba, hogy æginai kirándulásában kisebb legyen a gondja.

Mélabús hangulatban indul február 3-án este Athenéből, hogy az éjjelt kikötőjében, Pireusban töltse el. Itt voltak valamennyien egy görög kolostor nagy helyiségében, amelyen nem volt ajtó s ablakairól hiányzott minden üveg, itt volt az egyik sarokban 4 őrével, hogy Patrasba s onnan hazájába szállítsák, az az őrült angol építész is, aki Wilson szolgáját agyonlőtte. Az éjjel szép volt, Széchenyi pedig aludni nem tudott, megtekintette tehát éjfélkor Themistoklesnek a tengerparton levő sírját. Reggel kis bárkájukon Aeginába vitorláztak a tengerpart mellett egy magaslaton levő templom-romokhoz s miután Ender e romokat lerajzolta, Széchenyi az Archipelagus szigeteinek és a Peloponesos hegyeinek szemléletében jó ideig gyönyörködött. Innen tovább akartak vitorlázni a móreai Epidaurusba, az esős idő és görög hajósaik félénksége miatt azonban még másnap is Aegina városában időztek. Többszöri kísérlet után este folytathatták útjukat, de az eső miatt az éjjelt egy kis szigeten kellett kényelmetlenül eltölteniök, majd feladva Epidaurust, Korynthosnak az æginai öbölben fekvő kikötőjébe, Isthmiába vitorláztak, s útközben az eső miatt éppen csak Salamis szigetét láthatták. Korynthosban, ahol Micheli szolgája már várta kényelmes lakással, első dolguk volt, hogy poggyászaikat szétosszák. A súlyos részét szakácsával és szolgájával előre küldte Patrasba, magukkal pedig csak a legszükségesebbet vitték: 4 könnyen szállítható ágyat, egy-egy tea- és kávéskannát és egy rostélyt a sütés-főzéshez, ruhát és könyveit, úgyhogy 3 ló e dolgok szállítására elég volt. Ezenkívül 7 ló kellett Széchenyi, két társa, két szolgája, továbbá Wilson és szolgája, kettő pedig a két kísérő részére, összesen tehát 12 lóra volt szükségük az útban, amelyeket az első állomásig egy kis ravaszsággal a görög póstamestertől olcsó áron megfogadott.

Február 7-én reggel előbb az 575 m magas hegyen levő Akropolisra akartak felmászni, a fele részén azonban egy török vár mellől oly pompás kilátás nyílott, hogy nem mentek tovább. Innen belátták az egész vidéket: az Aeginai és a Korynthosi öblöt, ennek északi partjain a 2459 méteres Parnassost és a Geraniai hegységet. Majd megszemlélték a hegylejtőn levő templomromokat, valószínűleg a legrégibb görög dórstilű maradványokat. Ezután úgyszólván Gell (Itinerary of the Morea) és Barthelemy (Voyage du jeune Anacharsis en Grèce) útleirásaival a kezükben megkezdték útjukat Argos felé. Útközben azonban letértek az útról, hogy a nemeai és mykenei maradványokat lássák. Az előbbinél a Herakles tiszteletére rendezett játéktér és egy Zeus-templom néhány oszlopa, az utóbbinál az akkor még kevéssé felfedett és a pelopida Atreusra vonatkozó maradványok vonták magukra a figyelmét a régi görög mondák világából.

Argosból Tegeán és Tripolitzán át Mantineába törekedtek, de a hegyes vidéken, a járatlan utak miatt lassan tudtak előrejutni. Tegeát, mely kissé útból esett, nem is tekinthették meg, mégis Tripolitzába csak este érkeztek. Itt maradtak még másnap is az eső miatt és nem haladtak tovább Mantineába. Tripolitza a moreai pasa székhelye volt. Az öreg pasa törött lába miatt magához kérette Wilson doktort, Széchenyinek pedig mint tolmácsnak kellett segédkeznie, mert Wilson csak angolul beszélt. A pasa, akinek palotája Széchenyit a magyar csárdára emlékeztette, a faház és a sár az udvaron pedig a mi piszkos juhakoljainkra, hálás volt, másnap zenét rendeztetett tiszteletükre, amely a farkasokat is elkergette volna, de adott nekik ajánlólevelet, s ennek nagy hasznát vették útjukban, mert egyes állomáshelyeiken nagyobb kellemetlenség nélkül kapták meg a további

útra szükséges lovakat. Ender lerajzolta a pasát, azonkívül több törököt, ami mulatságos következménnyel járt. Később ugyanis, mikor már olvasgattak, egy török jött egy mórral és kérték a rajzokat. Ismerőseik rajzának láttára — mint később kiderült, babonás hitből — nagyon nevettek, sőt a földön fetrengve igyekeztek magukat kitombolni. Széchenyi és társai eleinte csodálkoztak ezen, de később maguk is velük nevettek.

A következő állomás Mistra volt Spárta közelében. Krabuta falutól az út változatos és szép volt. Már messziről látták Mistrát a hóval borított Taygetos hegy aljában, de csak holdvilágnál érkeztek meg. A vidék Brussára és az Olympusra emlékeztette azzal, hogy a Taygetosnak több jellegzetessége van. Mistrában élvezték a meleg kemencét s vacsora után a kemence köré feküdtek, mert poggyászuk még nem érkezett meg. Mikor 3 órai késéssel megérkezett, újra felkeltek, hogy még egyszer egyenek és saját ágyaikban nyugalomra térjenek.

Február 11-ét is Mistrában töltötték el, hogy Spárta nagyterjedelmü romjait is megtekintsék, de sok kövön kívül határozottan csak a kőbe vájt színház és egy hyppodrom romjai voltak láthatók s tulajdonképpen történelmi olvasmányaikra és ismereteikre voltak utalva. Éppen ez az ismerete készteti egy érdekes megjegyzésre. Feltűnőnek tartja, hogy a lakedæmoni ifjúság nevelési rendszerét miért nem utánozták korszerű változtatással, mert földi boldogulásunk leginkább erkölcsi és testi neveltetésünktől függ: az erkölcsinek arra kell irányulnia, hogy a való életnek megfelelően cselekedjünk és alkalmasak legyünk bármily körülmények között helyünket megállani, a testinek pedig, hogy egészségesek, erősek legyünk és ezzel az érzéssel legyünk öreg korban is. „Véletlen az, folytatja Széchenyi, hogy most ébren belátom, hogy életem 10 évét[1] teljes álomban töltöttem el és egészségemet teljesen eltűnni látom." Megtekintette még a régi Amyklát, ahol egy kődomborművet vásárolt, majd a Taygetos mellett elnyargalva a szép és regényes fekvésű Parori falún át visszatért Mistrába.

Mistrából az Eurotas folyó medrében regényes, valóban arkádiai vidéken át haladva Leondari volt a legközelebbi megállóhelyük.

Február 13-án esőben az Epameinondas által a spartaiak hatalma ellen védelmül épített Megalopolison (Sinano) át haladva, amelynek meglehetősen jól fennmaradtak romjai (sok templom és színház), a sziklás vidéken elterülő Karytänába értek, ahol öltözködésükkel, könyveikkel és punchukkal a görögöket bámulatba ejtették s ahol a vojvoda segítségét is igénybe kellett venniök a postamester haszonlesése ellen.

Karytänából Fanariba igyekeztek, de útközben a bassae-i

[1] T. i. utolsó tíz évét, amióta önálló.

Apollo-templom romjait szerették volna megtekinteni. Az utat azonban nem ismervén, egyenesen neki vágtak a hegynek s útközben fogadtak vezetőt. Az idő rossz volt, havazott, az út folyton hegynek, sziklákon át vezetett, semmit sem láttak s elcsüggedten, Wilson esernyővel a kezében, Landschulz a lova farán, Ender gyalog haladtak útjukon. Végül az utat is eltévesztették, a legnagyobb hóban kellett megkeresniök s csak 14 órai keserves út után értek Fanariba, ahol szolgáik már meleg szobával és levessel várták őket a falu agájának házában. Ennyi kényelem láttára igazi ifjú kedéllyel minden szenvedéseiket feledték. Csak Széchenyi sajnálta, hogy a fenséges helyen levő, szép kilátással kecsegtető templomot nem láthatta, mert a hihetetlen útra visszagondolva csodálkozott azon, hogyan szállíthatták a hegyre az építésre szükséges anyagot, mert a művészek, Cockerell és társai alig tudták a templom kiásott és az angol régensherceg birtokában levő oromzatot a hegyről leszállítani.

Minden állomásukon új lovakat kellett fogadniok a további utazásra, ami utánjárással és a legtöbbször kellemetlen alkudozásokkal volt egybekötve. Fanariban újabb változattal kellett megismerkedniök, szerencséjükre minden hátrány nélkül. A póstamester itt nem görög, hanem török volt. Mikor Széchenyi a lovak fogadásánál a móreai pasa ajánlólevelét felmutatta, a török póstamester a szultán fermánjával szolgált, amely felmentette őt attól, hogy a póstaúton kívül más útra lovakat legyen bárkinek is köteles adni. Széchenyi egyezkedett vele és sokkal olcsóbban jutott a lovakhoz, mint bárhol előbb görög póstamesternél. A különbség a török és görög között, jegyzi meg Széchenyi, az, ami az úr és szolga közt.

Fanari után Krestenában akartak megállapodni, de itt elutasították őket, tovább haladtak tehát Makrysiig, ahol az éjjelt egy rozoga faházban töltötték, amelybe az eső beesett. Az Alpheus folyó balpartjához közel voltak már, amely a sok esőtől megduzzadva hömpölygött medrében. Másnap reggel a tavasz szépségét élvezhették, a fák teljes virágjukban voltak. Az Alpheuson átkelve, az Olympia völgyében és romjainál voltak, de csak jelentéktelen köveket láthatott, mert itt is az ásatások csak később, 1829-ben kezdődtek meg. A völgy szépsége, általában Arkadiának ez a része Leondaritól Pyrgóig elbájolta. Byron Child Haroldjának egy énekével (IV. 32) jellemzi szépségét, csak két társa, Landschulz és Ender kívánkoztak a fáradalmaktól elcsigázva szeretett Bécsükbe. E nap már a Jóni tenger mellékén fekvő Pyrgóban állapodtak meg, ahol egy részeg honfitársával, az árvamegyei Medvetzkyvel találkozott, aki 2 éve tengődött már a törökök között. A jónak igért ágy telve volt bolhákkal és tetvekkel, úgyhogy még éjjel felkeltek s szép holdvilágnál

tovább mentek poggyászuk után. Az út azonban az esőtől nagyon járhatatlan, lovaik pedig fáradtak voltak, úgyhogy Széchenyi az egész utat gyalog tette meg Gastouniig. Amikor megérkeztek s rendbeszedték magukat, a tükörbe nézve mintha atyja arcát látta volna.

Gastouni után Ali Chelebiben állapodtak meg, útközben egy gyönyörű erdőn át haladva. Itt már a tengert is látták és Clarence halmait, amelynek címét az egyik angol királyi herceg viseli.

Február 18-án — 14 napi út után — végül megérkeztek Patrasba. Itt „a magyar herceget" illő tisztelettel fogadta az osztrák konzul, Zaniny Ferenc, akinek vendégszerető házában és dús asztalánál pótolták mindazt, amit útközben nem élvezhettek. 3 napig pihent itt, de ez elegendő volt, hogy a tengeri útra pihent erővel induljon.

9. Amikor február 20-án a Cliffton nevű kétárbocos kereskedelmi hajóra beszállt, a hajón az állapot nem volt kedvező. A kapitány részeg volt, a személyzet az utolsó emberig aludt, az őrült angol építész, akit szintén e hajón szállítottak el, dühöngött, az egyik utazó asszony sírt, két társa: Landschulz és Ender, mint gúnyosan megjegyzi, „a merész rettenthetetlenek" az őrült miatt a legkellemetlenebb nyugtalanságban voltak. Ily körülmények közt indultak el február 21-én. Máskor a hajó az utat Maltáig 3—4, legfeljebb 8 nap alatt tette meg, most a kedvezőtlen szél miatt 18 nap volt úton. A szél és vihar miatt Zante szigeténél két napig vesztegelniök kellett, majd az úton a déli szél felhajtotta a hajót a Tarentói öbölig. Az öblöt végig hajózva pedig szélcsend lett. Ezt az időt Széchenyi felhasználta, hogy a hajóhoz kötött deszkába kapaszkodva megfürödjék. Lassanként Olaszország déli félszigetének keleti partja mellett Sicilia elé értek s itt 4 napig szemlélhette az Aetna-hegyet, míg végre március 9-én megérkeztek Malta sziget fővárosába, La Valettebe.

A hajón az időt olvasással töltötte vagy társalgással, vagy elmerült gondolataiba, ami „szívét éjjel-nappal felmelegíti és legkedvesebb foglalkozása". A hajón eltöltött 18 nap nem veszett kárba, mert a 30 napos máltai vesztegzárba teljesen beszámították. Wilsonnak is igaza lett, mert dr. Grives angol orvos, a vesztegzár orvosa 4 napot elengedett s így nyolc napot kellett csak a máltai vesztegzár tágas és tiszta helyiségében eltölteniök.

Málta fővárosában, La Valette-ben a vesztegzár letelte után két hétig maradt. Lakása egy angol vendéglőben tisztasága és a jó kiszolgálás miatt nagyon kedvére volt. A két hét alatt bejárta az egész szigetet, megtekintett minden érdekességet: a városban a máltai-rend palotáját, kápolnáját, magát a valettei

erődöt, a város környékét, nyaralóit, a sziget északi részén a kikötőt, ahol Szent Pál hajótörést szenvedett, a kápolnát, amelyben a viperát megölte. Megtekintette a Cumino és Goso szigeteket a Calypso-barlanggal.[1] Minden érdekelte s mindent fel is jegyzett: a szigetek politikai, kereskedelmi és népességi viszonyait. La Valette-ben megismerkedett az osztrák konzullal, akit igen tréfás színben tüntet fel, nem tetszett neki, mint ahogy sehol sem tetszettek neki útjában az osztrák tisztviselők. A konzul útján megismerkedett Wilson, Grant, Hunter angol kereskedőkkel, megismerkedett a sziget angol tisztjeivel, kik mind szívesen állottak rendelkezésére, úgyhogy a szigeten jól érezte magát. A sok nélkülözés, rossz lakás után jól esett mindnyájuknak a nagy kényelem, a kellemes társaság. Kissé szűknek tünt fel ugyan a vidék előtte, mert minden legkisebb rész fel volt használva, de jól esett látnia az angol kultúrát, amely az egyébként kopár szigetet virágzóvá tette és az ott-tartózkodást kellemessé.

10. Az elutazás közeledtével gondot okozott neki, hogyan utazzék, hogy Siciliában lehetőleg kevesbítse a vesztegzáridőt. Március 30-án szálltak be Hunter kereskedő egyárbocos Mercury nevű kereskedelmi hajójára, amelyet a kereskedő rendelkezésére bocsátott, de amelyért Széchenyi 100 dollárt fizetett. A beszállás előtt egészségi bizonyítványt kaptak és török zene mellett elindultak a kikötőből. Az ellenkező szél miatt csak négy nap mulva értek Syracusa elé. Itt levelet írt a város egészségügyi főfelügyelőjéhez, kérve, adjon őrt melléje Messináig, hogy ott ezt az utat a vesztegzárba beszámítsák. Várniok kellett egy napig, mert a felügyelő vonakodott a kérést teljesíteni, azt akarta ugyanis, hogy a vesztegzárt Syracusában töltsék el. Másnap azonban Széchenyi újabb levelére megvizsgáltatta őket és őrt is adott, akivel megnyugodva folytatta útját, mert biztosra vette, hogy a Syracusa kikötőjében töltött két napot és azt az időt, mely eltelik, míg Messinába érkezik, ott a vesztegzárba beszámítják a megállapított 14 napba.

Április 5-én ellenkező széllel továbbhaladtak s Sicilia partjai mellett 7-én reggel már Messina elé érkeztek, amikor egyszerre szélcsend állott be, s az áramlás a csatornában délre vitte hajójukat, de csakhamar kedvező szél kerekedett s a szép Charibdisen áthajózva a kikötőbe értek. Itt első dolga volt Széchenyinek, hogy az egészségügyi főfelügyelőnek levelet írt, amelyben kérte, hogy a 14 napi vesztegzárba a Máltából való 7 napi út beszámíttassék. Az egyik őr tanácsára még egy messinai nemes közbenjárását is kérte s másnap, miután becsületszavát vették, hogy Málta óta más hajóval nem érintkezett,

[1] Ezt Málta szigetén is mutatják.

hogy osztrák tiszt, kérését teljesítették s azonnal elfoglalták a vesztegzárban kijelölt két piszkos szobájukat az öt napra. Messinában mindig reggel 6 órakor kelt és időjárásra való tekintet nélkül mindenkinek rémületére negyed óráig fürdött a tengerben, utána 20 angol mérföldet gyalogolt, a hátramaradó időben pedig készült siciliai útjára, olvasta Brydone és Swinborne angol írók útleírásait Siciliáról. Máltából Messinába utaztában a hajón rendes naplófeljegyzéseit új kötetben kezdi meg. Kár, hogy rendes naplójának az a kötete, amelyet korfui, konstantinápolyi, athéni tartózkodása alatt eddig jegyzett,[1] nem maradt ránk. Nemcsak azért kár, mert az útinaplónak hézagait pótolná ki, a városokban való pihenésekor ugyanis útinaplót nem írt, hanem talán inkább azért, mert ebbe jegyezte fel idézeteit olvasmányaiból s ezek az idézetek ekkori érzelmeit és gondolkodását jellemeznék. Kétségtelen, hogy Byron költeményeivel is foglalkozott ezen időszakban, mert móreai útjában az arkádiai szép vidék leírásánál még útinaplójában is idézi Byron Child Haroldját. Valószínű, hogy Patrasból Máltába utaztában a hajón is Byron költeményeit olvasta, mert Máltából Siciliába menet új naplóját[2] Byron költeményeivel kezdi meg. Byronon kívül olvasta Eustace angol írónak négykötetes szép és részletes útleírását Olaszországról, különösen Nápolyról és királyáról I. Ferdinándról, olvasott még egy ismeretlen francia és egy angol prózaírót is, mint több idézete mutatja s ez olvasmányai kimerítő és érdekes elmélkedést váltanak ki belőle a nevelésről. Két amerikai hadihajó és a vesztegzárba került személyzete nagy érdeklődést keltett föl benne, képességeikből megjósolja haladásukat és nagy jövőjüket.

A vesztegzár két utolsó napján a húsvéti ünnepek voltak s azt remélte, hogy már vasárnap kieresztik és részt vehet a messinai esti bálon, amelyen oly sok messinai szépség lesz jelen. Csalódott, csak másnap szabadult ki a vesztegzárból. Néhány napot Messinában töltött el, hogy a vidéket megszemlélje. Átkelt Wilsonnal a csatornán, hogy a szemben fekvő calabriai szép várost, Reggiót és a partot megtekintsék. Reggióban a kiszállásnál sokáig váratták őket, mire türelmetlenül engedély nélkül erőszakkal a partra szálltak. A városban minden ház előtt szép virágzó kertet, a házak ablakában kacér leányfőket láttak, a tengerpart is fel Scylla városig szép virágzó kert volt s gyönyörködtek a tenger és a vidék szépségében. A Stromboli-sziget a messzeségben úgy tűnt fel, mint ha süveg cukor volna a tengeren. Szerették volna megnézni, de kockázatos volt az odavitorlázás, mert ha ellenkező szél kerekedik, 14 napig sem mozdulhattak volna egy helyből. Majd csónakon a Scylla-sziklához eveztek, hogy onnan ugorjanak a tengerbe, de Wilson sietségében a csónakból ruhástól a tengerbe esett s alig tudták kihúzni. Megfürdöttek az üdítő friss tengerben, s mivel Wilson ruhái nem száradtak meg, harisnya és nadrág nélkül kellett a sok leány és asszony nevetségére a városban járkálnia.

[1] A III$_2$ jelzésű rendes naplóban e felírás van: Erster Theil meiner Reise nach Griechenland; a III$_4$ jelzésűben pedig ez: III. Theil. Ebből nyilvánvaló, hogy a II. Theil (1818 IX—1819 III-ig) nem maradt reánk, a III. 3. kötet ugyanis sok kisebb füzetből álló, csak később összekötött útifeljegyzéseit tartalmazza.

[2] A III$_4$ jelzésűt.

Másnap kinyargalt a messinai hegyre s gyönyörködött a tengerben, a körül elterülő Lipari-szigetekben, a messinai szorosban, Calabria partjaiban, az Aetna hóval borított magas csúcsában; mindezek lelkes hangulatot ébresztettek fel benne, viszont a narancsillatú levegő, a sok szép virág a lelkesedésből a szerelem felé vonzották; csak egy volt kellemetlen, a telegráfpóznák tömege, amelyek úgy tűntek fel, mintha Istenen kívül legtitkosabb gondolatainknak és tetteinknek még más tanuja is volna.

Előkészültek siciliai útjukra is, megegyezvén három óráig tartó alkudozás és civakodás után egy vállalkozóval, hogy ellátja őket 22 napra 130 tallérért a szükséges öszvérekkel.

Siciliai körútjára április 16-án indult el Wilsonnal, Landschulz-cal és két szolgával. Ender Messinában maradt, mert megbetegedett. A tengerpart mentén haladtak eleinte nyargalva, később gyalog homokos útban. Az első nap Giardiniig utaztak. Mielőtt ide érkeztek volna, előbb a dombon fekvő Taorminába gyalogoltak, ahol a falu népe összecsődült „az angolok" megbámulására és ahol megtekintették a szépfekvésű és görög korból származó, de a rómaiaktól restaurált színházat, a katakombákat és a római fürdőket.

Másnap reggel tengeri fürdő után az Aetna felé törekedtek. Giarro-n át Nicolosiban állapodtak meg, hogy este az Aetna lejtőjén a 2924 m magasságban fekvő angol házig hatoljanak, de a hó miatt ezt nem tehették meg, azért a falu mellett levő Rossi-hegyet szemlélték meg. Április 18-án reggel nekiindultak a 3279 m magas Aetnának. Az 1438 m magasságban fekvő Casa de Boscoig 4 és fél óra alatt öszvéren értek fel, innen a kráterig gyalog $4^3/_4$ óra kellett. A felmászás nehéz volt, de elhatározta és semmi sem tudta volna visszatartani e szándékától, annál kevésbbé Landschulz, aki az angol menedékháznál visszamaradt s akinek kifogásait nagyon lenézte, mint ahogy egész lénye az utazás alatt mindig ellenszenvesebbé vált előtte.

A visszatérés már gyorsan ment, de Nicolosiig többször eltévedtek, Nicolosiból pedig még aznap öszvéreken Cataniába ügettek, ahol a széles utcák meglepték. Cataniában 3 napot töltöttek el. Az első nap, április 19-ike, életének valóban nevezetes napja. E napon pillantást vet lelkébe s itt látjuk a túlzó önvád első

igazi nyomait Karolina miatt, de itt indul meg a tisztító folyamat, a küzdelem tévedései, hibái ellen. Meggyónja minden hibáját, elmondja életét, vélt bűnét, hogy tönkre tett egy lelket, elrabolta szeretetlenségével tőle gyermekét, de ugyanekkor megesküdött, hogy nem kell néki a házi boldogság, a világban szerte bolyongani akar, tapasztalatokat gyüjtve, hogy egykor azt a gyermeket nevelhesse. Igyekezett Istenhez annyira felemelkedni, amennyire lehetett. Ezután fürdeni ment a tengerbe, amely azonban oly hullámos volt, hogy a lávából alakult kikötőn borzongás fogta el. Ezt az érzést azonban férfiatlannak tartotta s minden további gondolkodás nélkül a tengerbe ugrott. Amikor felbukott a vízből, egy nagy hullám a sziklának vágta neki, úgyhogy elalélt. Ugyanaz a hullám a kikötőn levő szolgáját, Zimmermannt és az olasz vezetőt is, úgy ahogy voltak, ruhástól magával sodorta a tengerbe s ezek nem tudtak úszni. Erre kissé elvesztette lélekjelenlétét, mindazonáltal megkísérelte, hogy a láva-kikötőre jusson. A hullámok azonban mindig nekilódították a kikötőnek, s nehogy fejét beverje, két kezét előre kellett nyujtania s letört minden körme, ő maga meg messze visszasodródott a tengerbe. Már azt hitte, a tengerbe ful s az a gondolat, hogy fél órával azelőtt gyónt és áldozott, isteni nyugalommal tölté el, Istennek ajánlván magát teljes alázattal. De mégis felébredt férfiassága, visszanyerte lélekjelenlétét, megfeszítette minden erejét és csakhamar elkerülve a veszélyes sziklát, a nyilt tengerre úszott, ahol megvárta minden veszélytől menten, míg egy csónakkal a két fuldoklót ki nem fogták s őt fel nem vették.

Cataniában mindenekelőtt csónakon elvitorlázott a várostól északra a tengerből kiemelkedő sziklákhoz, a Cyclops-szigetekhez, ezekhez fűződött ugyanis Odysseus kalandja Polyfemosszal. A város nevezetességei közül megtekintette az akkor alakuló Biscari-múzeumot és a Gioeni-gyüjteményt, továbbá a Benedek-kolostort Donato de Piano híres művészi orgonájával.

Április 22-én gyalog haladt tovább Lentinibe. Ezután a legközelebbi állomáshelyük Syracusa, az ókori Sicilia legjelentősebb városa volt sok szép maradványával, amelyek közül kiemeli a sziklába vájt latomiákat (kőbányákat) a Dyonisios-füllel és az Arethusa-forrást.

Syracusától a tengerpartot elhagyva nyugatra haladtak s állomáshelyeik voltak Palazzolo és a báró Judica által éppen akkortájt kiásott görög Akrai, majd Caltagirone; ezután a sziget déli részén ismét a tengerparton Licata, ahol múló rosszullét fogta el, majd Giorgenti, a legszebb és legmosolygóbb vidék, aminőt életében látott. Sciaccában a forró kénfürdőket használta és a fürdő azt a gondolatot keltette fel benne, hogy vagy az egészen meleg vagy az egészen hideg víz használ az egészségnek, amiben azonban tévedt. Ugyanitt olasz színészekkel ismerkedett meg, mulatott velük, de másnap jól kihasználták, mert csak 20 tallér lefizetésével szabadult meg tőlük.

További állomáshelyek voltak vándorlásukban: Castel Vetrano, a borkereskedelméről híres Marsala, ahol a híres Woodhous borkereskedőnél poharazás között alaposan megbotránkozott két katholikus papnak vetélkedésén, melyik tud több sikamlós tréfát elmondani, majd Trapani, Alcamo és végül Palermo.

Messinából április 16-án indult, Palermóba május 9-én érkezett,[1] összesen 23 nap volt úton. A legtöbbször gyalog tette meg az utat, kezdetben 20 miliát, később még többet; eleinte elfáradt, később kényelmesen, fáradtság nélkül tette meg az utat. Kár, hogy siciliai útjáról, ahol összehasonlíthatatlanul több régi emlék volt akkor már ismeretes, mint görögországi útjában, csak az első napokban részletesek feljegyzései, később csak vázlatos jegyzeteket tett, de ezek is rendszertelenek, a legvégén pedig még e vázlatos jegyzetek is hiányzanak s csak rendes naplójában olvasmányaihoz fűzött egyes megjegyzései vagy visszaemlékezései adnak némi tájékoztatót az útról. Ezek nagyobbára erkölcsi irányú megjegyzések s e szempontból joggal mondhatta, hogy útja sok tekintetben érdekes volt, mert olyan helyzetekbe került, amelyek emlékezetesek lesznek előtte. Így feljegyzi, hogy Taorminában felindult s civakodott társával Wilsonnal s bár igaza volt, mégis mire Giorgentibe értek, bocsánatot kért tőle s így győzedelmeskedett magán. Az aetnai hegymászásnál, amely nehéz volt, győzedelmeskedett férfiakarata, a világon semmi sem tarthatta volna vissza, hogy a hegyet meg ne mássza.

Palermóban több napon át maradt. Itt találkozott a két Khewenhüller gróffal, akik, bár nem ismerte őket, a legszívélyesebben megölelték, amin viszont Széchenyi nem örvendett, mert ruházatuk feltűnően elhanyagolt és szakálluk is oly nagy volt, hogy sok siciliai figyelmét magukra vonták. Barátságukat azzal magyarázta, hogy távol érezték magukat a kedves morva hazától s jól esett nekik földijüket szívükre szorítani. Nápolyból jöttek, de sem Bécsről, sem Nápolyról semmit sem tudtak neki elmondani, amin csodálkozott, hogyan élhetnek ily korú és nevű emberek ily megbocsáthatatlan tudatlanságban. Fukarságuk sem tetszett neki s mikor meglátogatta őket, állapotuk olyan volt, hogy Pesten vagy a morva Brünnben képzelte magát.

Siciliai útjában az estéket rendszerint olvasással tölté el. Itt olvasta Alfieri tragédiáit (Filippo, Agamemnon, Oreste, Antonio e Cleopatra, Bruto primo és secondo, Sofonisbe), akit utazása kezdetén három másik tragédiájáért annyira megcsodált és istenített, továbbá egy ismeretlen francia prózaírót és La

[1] Naplójában május 6-át ír, de ez tévedés.

Bruyère-t. Olvasmányai nyomán többször találunk vonatkozást szerelmeire. Alfieri Filippojának egy idézete Gabriellát, egy másik Selinát juttatja eszébe. Az ismeretlen francia író művének hatása alatt saját magára célozva megjegyzi, hogy az élet két részre osztható: az elsőben boldog jövendőt remél az ember, a másikban megsiratjuk ostoba tetteinket és visszakívánjuk a régit; a kettő között pedig a csendes élvezetre nem marad egy perc sem. Alfieri e tragédiáinak és különösen Byron műveinek hatása alatt sokszor búskomor hangulat ébred fel benne. Palermóba érkezve figyelhetjük meg ezt a legjobban. A rég nem látott otthon, szülei és barátai jutnak eszébe és Karolinára célozva egy azelőtt oly boldog, oly irigylésreméltó lét, amelyet örökre elrontott. És ekkor jegyzi fel Byron The Giaour mottóját, Moore Thomas egy költeményéből vett búskomor idézetet, amelyhez úgyszólván alkalmazza Széchenyi a maga hangulatát, és amelyet III$_2$ jelzésű naplókötetéhez maga is mottóul használ. Majd ifjúságára visszagondolva irigyli azt, aki elveihez mindig hű maradt, aki mondhatja, hogy nincs oly tette, amelyet szeretne, ha meg nem történt volna és aki megelégedetten tekinthet vissza multjára. Ha az ember csak magát tette szerencsétlenné, van elég vigasz és remény, de ha mást is magával von a bajba, akkor az ilyenek szerencsétlen lények, mert lelkiismeretük szavától félnek s önmagukkal meghasonolva élnek vagy pedig a vallásra vetik magukat a saját és mások terhére. Egyetlen meggondolatlan tett elegendő, hogy boldogságunkat örökre elrontsuk. Az ember azonban bármily mélyen bukott, vigaszt találhat nem a visszavonult életben, hanem a jó cselekedetekben, a lelki tökéletesedés felé haladva. Nem akar Nápolyban visszavonulni éppen ezért, bármily jól esnék is ez neki, mert érzi, hogy „tapasztalatai, magára hagyott ifjúsága idővel saját fáradozásával és szorgalmával, amelyre törekedni fog, alkalmassá teszik, hogy sok fiatal embert jobb útra vezessen, boldogabbra, amilyenen ő, egyedül és magára hagyva járt". A virágzó államban a tevékeny polgár élete pompás élet, mert azért, amit a hazáért tett, dícsérik és jutalmazva van és boldogan látva népét, minden munkában élvezetet, boldogságot lel. Ő nem ilyen országban él. A jövő nemzedéket akarja vezetni, nem törődik, ha hálátlanok is lesznek, csak „egy fiatal ember" legyen boldogabb általa, mint amilyen nélküle lett volna. Tisztába kell jönnie azért magával és jövő életével, hogy egyedül elveinek élhessen. Talán megházasodik, de feltett szándéka, hogy addig, míg emléke egy nemes nőben nincs eltörölve, míg az előbbi boldogságát vissza nem nyerte, nem házasodik meg. A boldog házasságot pedig a földön a legnagyobb boldogságnak tekintette, mert ily állapotban képes az ember hazájának és embertársainak a legtöbb szolgálatot teljesíteni.

Ez a lelki elemzés további gondolatokat vált ki belőle s mindig a lelki tökéletesedés és a boldogság után törekszik. Egy ily elemzés után például azt véli, hogy az életben még boldog éveket tölthet el, ha sikerül önmagával kibékülnie. A felettünk őrködő nemtők jóindulata irántunk körülményeink szerint irányodik. Némely rossz tett minden következmény nélkül múlik el, meggondolatlan és öntudatlan tettek azonban gyakran kiirthatatlanul meggyökerezve, mert egész nemzedékeket látunk, hogy hiába küzdenek bizonyos bűn és hatalom ellen. Oedipus vétke, a Pelopidák bűne nem mese, ma is sok családban látható e bűn és erre a tragédiára több igazi anyag van ma, mint azelőtt, mert a mai vélemény a halálról sokkal borzasztóbb, mint a régieknél. Majd egy kissé regényszerű levéltöredékben — mert úgy írja, mintha halnak dokolna, holott egész útjában komolyabb baj nem érte — bocsánatot kér (nyilván Karolinától), hogy földi boldogságát szétzúzta, kéri, ne átkozza porait. Mind e körülmények mutatják, hogy a lelkében levő kellemetlen emléket mennyire élesztették olvasmányai, továbbá túlságos érzékenysége.

Palermóból Nápolyba utaztában szerette volna a Stromboli és a Lippari szigeteket megtekinteni, de amint megtudta, hogy ezzel 6 heti vesztegzár van egybekötve, feladta e tervét s május 16-án a *Della Madonna di porto Salvo* nevű egyárbocos kis kereskedelmi hajón egyenesen Nápolyba vitorlázott. Két napi tengeri útján jól érezte magát, holott a többiek mindannyian nyomorultul voltak. Ezt erős akaratának tulajdonította. Első tengeri útjában nem tudta mit tegyen, hányjon és lefeküdjék-e vagy pedig egyék és foglalkozzék. Tengeri útjain egyetlen kivétellel mindig győzött akaratja és mindig munkával töltötte el idejét. Most is olvasott, írt és megfeledkezett a tengeri betegségről. Olvasta Goethe balladáit, egy ismeretlen francia költőt és Rousseau Du contrat social-ját, mely olvasmánya nemzetgazdasági és hazafias megjegyzést vált ki belőle. Nápolyba délben érkezett.[1] A város fekvése most a nagy út után nem tetszett neki, hiányzottak a háttérben a keleten látott szép hegyek, de kiemeli, hogy Nápoly csak Nápolyból tekintve összehasonlíthatatlanul szép. Megérkezésekor az egészségügyi tisztek pihentek s neki 5 órát kellett a forró melegben várnia, míg kiszállhatott, holott türelmetlen volt, már 10 hónapja nem volt híre az édes otthonról, szüleiről. Mikor azonban kiszállt, „megbocsáthatatlanul heves" volt a tisztekkel; elengedték ugyan, de minden poggyászát visszatartották. Nem tudott uralkodni magán türelmetlenségében, hogy oly sok idő után végre olvashassa kedves szüleinek levelét. Ha nem a

[1] Széchenyi azt írja, hogy Palermóból május 14-én utazott el s hogy 16-án érkezett Nápolyba, később viszont azt írja egyszer, hogy 21-én, atyjának írt ovelében, hogy 18-án. Valószínűleg ez utóbbi a helyes.

gyávaszívű nápolyiak megbecstelenített országa lett volna — amit 1815 nápolyi hadjáratában tapasztalt, — megcsókolta volna a földet a kiszállásnál, de így szent borzadály fogta el, hogy biztosan áll a hazájával úgyszólván határos földön. Kocsi nem volt ott, 20 percig szaladt tehát a követségig, hogy mielőbb megkapja és olvashassa leveleit, s csak miután atyjának 5 levelét elolvasta és tudta, hogy nincs otthon baj, mindenki él, csak akkor lélekzett fel szabadon, de rögtön el is határozta, hogy indul hazafelé, mert atyja beteg, látni kívánja. Atyja szeretete, ez a boldog érzés búskomor hangulattal tölti el, mert gyermekkorában nem okozott szüleinek igaz örömet, nem cselekedett tanácsuk szerint és mégis szeretik. Mennyire más nézetei vannak sokban, mint nekik, hányszor megsértette őket nyerseségével! Kétségtelenül Meade Selinára gondolva, bevallja, hogy felejthetetlen események egy időre teljesen elválasztották őt rokonaitól és egyedül állott. Nekik volt igazuk s eltávozott Bécsből, hogy hazáját, szüleit, szerelmesét soha se lássa többé. Minden reménye szertefoszlott s önmagán és eszébe védhetetlenül torló visszaemlékezésein ijedt meg a legjobban. Kilenc hónapot ébren, rettentő állapotban töltött el, nem volt nyugodt álma, mert mindig eszében voltak elvesztett évei, megbántott szülei, vlsszavonhatatlan cselekedetek és szerencsétlen szerelme. A valláshoz fordult vigaszért. Az Istenhez, a tökéletességhez igyekezett közeledni, mert csak akkor lehetünk boldogok. Az ember tökéletessége szívében, lelkében van, minél nyugodtabb szenvedélytelenebb lesz s ezt előmozdítják a szenvedések is, annál közelebb jut céljához. Ilyen gondolatok kissé megnyugtatták érzékenységében túlzó lelkét.

Személyzetét egyik szolgáján kívül előre hazaküldi innen, kísérőit Landschulzot és Endert kielégítvén, saját sorsukra bízta. Mindkettőtől szívesen vált el, mert már terhére voltak. Landschulzcal már utazása kezdetén nem volt megelégedve. Modortalansága, makacssága, továbbá önfejűsége, hogy mindent és mindenkit megbírált, leszólt, mindenkivel vitatkozott s mindenben akaratoskodott, mindinkább ellenszenvessé, kiállhatatlanná tette őt Széchenyi előtt, úgyhogy az utolsó hónapokban már nem is beszélt vele, ami azonban Landschulzot nem zavarta megrögzött természetében. Ehhez járult, hogy útjukban ruhástól feküdt le Enderrel együtt, nem mosakodott, nem fésülködött, úgyhogy piszkosságában utálatossá is vált előtte. Wilsonnal sokszor jót nevetett, amikor műveltebb szállásadóik kefével stb. szolgáltak neki. Endert útközben víg természetéért és rajzaiért kedvelte, de később ő is érdes lett, ezért örült, hogy mindkettőjüktől megszabadult. Ender 100 arany útiköltséget kapott, 4000 frt adósságát pedig magára vállalta és az 1819—21. évekre évi 600 arany fizetésére kötelezte magát, hogy Rómában tovább képezhesse magát. Mindezért útközben készített vízfestményeit kapta és két olajfestményt. Valószínűleg ily arányban elégítette ki Landschulzot is.

A nappalokat Nápolyban tölté el, amely akkor telve volt vendégekkel, mert I. Ferenc császár nagy kísérettel, köztük Metternich kancellárjával, éppen akkor Nápolyban volt látogatóban sógoránál, I. Ferdinándnál. Lakást azonban a városon kívül fogadott a Posylippo hegyen, hogy távol legyen minden zajtól, mint gúnyosan, de találóan írja, e vándorló színtársulattól és hogy csendben, bús gondolatainak élhessen. Metternichnél, régi pártfogójánál azonnal jelentkezett már szabadságának meghoszabbítása végett is, s hogy ne legyen kellemetlensége, mert szabadságának letelte után tért haza, de azért is, hogy mielőbb elutazhasson. A nagy vendégsereg miatt ugyanis nem kapott lovakat s így Metternich pártfogásából katonai megbízással tudott csak távozni. Állami pénzt, 90 ezer ezüst tallért kellett Nápolyból Rómába szállítania. Éppen akkor távozott szép új angol hintajában ülve, amely elé 4 ló volt fogva, amikor I. Ferenc szemléből tért vissza. Feltűnt neki az elegáns kapitány és szép kocsija s mikor megtudta Duka táborszernagyától, ki az és miért utazik, megelégedését fejezte ki, hogy ily fontos szolgálatra azonnal jelentkezett. Erre Széchenyi megjegyzi naplójában, hogy ha ez az eset talán véletlenül előrevinné katonai pályafutásában[1] igazán ártatlanul jutna hozzá, mert csak azért tette, hogy lovakat kapjon, különben minden más esetben függetlenségét még ezredesi címért sem áldozná fel.

A hivatalos szolgálat 2 napig tartott, Rómában pedig néhány napot időzött. Metternichnél volt mindennap s ott találkozott a híres angol festővel, Lawrénce-szel, akinek művészetét és művészi eljárását megbámulta. Innen Florenzen, Klagenfurton át, éjjel nappal utazva, június 11-én ért haza. Hosszú útjáról hazatérve szülei nagy örömmel ölelték keblükre, ebből is látta, mennyire szeretik.

9. FEJEZET.

Keleti útjának eredménye.

1818 július 13-án kelt útra Bécsből, 1819 június 11-én érkezett vissza s így 11 hónapot töltött úton. A 11 hónap alatt sokat látott, sokat tapasztalt, de nemcsak tudása gyarapodott, lelkileg is nagy átalakuláson ment át. Olaszországban a művészetek iránt érdeklődött és meglepő jártasságra tett szert. Tengeri útja és különösen törökországi, meg kisázsiai és görögországi vándorlása alatt megismerkedett az élet nehezebb viszonyaival. A testi fáradalmakat már a francia háborúkban is

[1] Dehogy vitte előre, kapitány maradt. Az 1825-ben megnyílt országgyűlés alatt kérte elbocsátását.

megízlelte, de az mégsem volt annyi nélkülözéssel, nyomorúsággal, piszokkal egybekötve, mint amennyit a Keleten látott és elszenvedett. Megtanult tűrni, amit addig alig ismert. A régi világ maradványaiból nem sokat látott, mert akkor még gyéren voltak felfedve még Görögországban is, a jelentős ásatások csak sokkal később kezdődtek meg. E szempontból naplója kissé szegényes, mert még a kevés, már ismert maradványnál nagyobbrészt utal azon útirajzokra, amelyeket útja alatt gondosan olvasott. Elemében volt azonban a természet szépségeinek közlésében. Ezeket kereste. Gyönyörködött a hegyekben, a vidékben, a városok fekvésében. Nem tud hegy mellett elmenni anélkül, hogy a tetejére fel ne másszék, és a legnagyobb fáradság sem sok néki, csakhogy a vidék, a kilátás szépségében gyönyörködjék. Van tehetsége azt, amit lát, szép formában közölni. Scio szigetén pl. mily szemléletesen, költői fordulatokkal képes a Homerosra vonatkozó helyeket leírni! Ha elolvassuk Hammer *Topographische Ansichten, gesammelt auf einer Reise in die Levante (1811)* című művét, amelynek egyes fejezetei (I. Herakleia II. Trója. III. Scio) útmutatóul szolgáltak neki, akkor ennek tartalmi és kifejezésbeli szegénysége után tudjuk csak Széchenyi feljegyzéseit a Keletről igazán értékelni. Mindenütt gyarapította történelmi ismereteit. A régi világban, különös szeretettel a római és görög történetben gyakran annyira elmerül, hogy élvezet neki, ha erről társaloghat. Mindenütt, ahol megfordul, érdekli az illető vidék, ország kereskedelmi, gazdasági állapota, népességi viszonya s gyakran hasonlítja össze szegény hátramaradt hazájával, Magyarországgal és honfitársaival. De tudása gyarapodásánál sokkal fontosabb az, ami ez időben lelkében végbemegy. A magány, a nélkülözés, a fáradságok és olvasmányai napról-napra elmélkedésre késztetik, sok ideje volt önmagával foglalkoznia s nemcsak bepillantott, de valósággal elemezte lelkét. Igaz, hogy túlzásba ment, nagyon szigorú bírája volt önmagának, de ez a lelki erjedés idézte elő azt, hogy megkomolyodva, vallásos és hazafias kitűzött elvvel tért haza: ezentúl az erkölcsi tökéletesedés felé akar törekedni és hazájának, rokonainak, embertársainak javára akar dolgozni.

10. FEJEZET.

Első házasodási kísérlete.

Otthon az első hetekben élvezte a szülői szeretet melegét. Szülei mindenekelőtt vagyoni viszonyaiban óhajtottak rendet teremteni, ami sikerült is, mert adósságmentes lett. Meg kellett ígérnie atyjának — s ezt megtette, mert, mint mondja, atyja óhaja a legszentebb törvény neki, — hogy megelégszik havi 100 arannyal, míg egy évi jövedelmét meg nem takarította; megígérte, hogy kiadásairól beszámol neki, hogy nem kölcsönöz pénzt senkinek. Itt azonban ellentétbe került ígéretével csakhamar, mert egy szükségbejutott ismerősének jót állott, viszont azonban egy gróf társának ilyen kérését azonnal és határozottan visszautasította. Ez az eljárás az akkori erkölcsi és vallási kérdésekkel foglalkozó lelkében erős visszhangot kelt. Amikor szegény ismerősének pénzt adott, jót tett, ugyanakkor ellenben szüleinek tett ígéretét megszegve, rosszat is. Keresi az okot, miért van ilyen ellentét az életben, miért nevelik a szülők gyermekeiket oly módon, hogy ily ellentétbe jussanak. Belátja, hogy a szülők szükségképen járnak így el, mert különben az összes semmittevők kiszipolyoznák a tapasztalatlan, jószívű ifjakat. Arra a meggyőződésre jut tehát, hogy mindenkinek természetes ösztöne alapján kell a megszorultakon segítenie s ne engedje senki, hogy akaratát bárki is ebben befolyásolja. Idejét e napokban Tyraeus középkori jezsuita író vallásos művének olvasásával töltötte. Közben Bécsből gyalog lement Cenkre. A 11 mérföldes útban jól elfáradt s megfogadta, hogy ezentúl vándorlegényeknek, kiknek eddig nem adott, szívesen fog néhány garast adni borra vagy sörre, mert a friss ital nagyon jól esik a fáradt embernek. Általában az életet alulról kellene kezdeni, jegyzi meg helyesen, mert szükség és szenvedés után belátnók, mily keserves az édes kenyér előteremtése s akkor kevésbbé volnánk igazságtalanok a munkáskéz iránt.

Csakhamar új szívbeli zivataros napok következtek reá. Alig egy héttel hazaérkezte után meglátja Selinát s bár ez elfordult tőle, ami annál jobban felizgatta, régi szerelme nemcsak felújul, de erős képzeletétől, izgatottságától és türelmetlenségétől tüzelve magát gyötrő szenvedélyes kitöréssé válik, amely állapotában igazságtalan önmaga és mindenki, még szülei iránt is. Ekkor naplójának él, annak panaszolja el bánatát, a keserű, lehetetlen helyzetet, amelybe jutott. A főhiba szerinte az, hogy korán lépett az életbe nevelés, elvek és barátok nélkül s hogy nevelői csak az élet elméletét ismerték, magát a világot nem, és azt sem, mi áll az ifjúi hiúság és önszeretet ellenében. Ezért vált multja számára kellemetlen emlékké, a jelen elviselhetetlenül tespe ő pillanattá, a jövő pedig elérhetetlen, számára örökké elveszett boldogság után való pillantássá. Most, ebben az állapotában, úgy látja, hogy elutazása előtt 1818 júliusában a legnagyobb lelki rázkódtatásban hagyta el Bécset, holott naplója akkor erről semmit sem tud, inkább azt árulja el, mennyire sóvárgott Gabriella után. Akkor, mondja, hosszú küzdelem után lelkében arra a megállapodásra jutott, hogy belenyugszik sorsába és célul azt tűzte ki maga elé, hogy igyekezni fog naponként a tökéletesség felé haladni, ami ugyan nem sikerült neki, de

szívében annál többet szenvedett, ha haszontalanul elpazarolt életére visszatekintett.

Selinához írt leveleiben[1] még kegyetlenebb és igazságtalanabb maga és nevelése iránt, de látható, hogy túlzó, s izgatott lelkének és természetének türelmetlenségében teszi ezt, amint mindig csak akkor ilyen, ha szerelmi, és később társadalmi és politikai életében akadályokra talál. Egyik levelében például azt írja, hogy amikor először meglátta,[2] hiú gyermek volt[3] nevelés és tanácsadók nélkül, majd a háborúban vagy utazásban töltötte el idejét a legrosszabb emberek között, nem voltak elvei és tudatlan volt életének legszebb szakában 1818-ig; egy másikban pedig előző életére visszagondolva megborzad könnyelműségén, de itt is azt hozza mentségül, hogy 15 éves korában[4] nevelés, barátok nélkül került a világba, rossz társaságba, elvek nélkül, sőt itt még rokonait is leszólja, csakhogy Selina részvétét maga iránt felkeltse.

Ilyen lelki gyötrődés közt elpanaszolta bánatát sógorának és barátjának Esterházy Vincének és gyengeségében megmutatta azokat a leveleket, amelyeket keleti útja előtt lepecsételve édesanyjának adott át s amelyekből kiderült, hogy atyja kívánságára utazott a Keletre. Esterházy elkérte az iratokat, hogy Selina megtudja az igazat, ő pedig odaadta, ahelyett, hogy elégette volna, mert — mint írja — így nem volna úgyszólván vádlója atyjának, amiért Selinának, ha nincs angyal szíve, még meg is kell őt útálnia. Valahányszor látja Selinát, nyugtalan, Selina és rokonainak hideg viselkedése pedig bántja; boldogtalannak érzi magát, mert Selina nem szereti, mert szülei, Selina rokonai ellene vannak és nincs egyetlen barátja sem.

Szüleivel, különösen súlyosan beteg atyjával hazaérkezte után Selináról nem beszélhetett. Leveleiből ők azt következtették, hogy elfeledte és más összeköttetésre gondol. Éppen ezért otthon ajánlották neki, házasodjék meg. Ekkor ilyen keserű érzések között egyenesen feltárta, hogy csak egy nőt szeret, Selinát, és vagy ez lesz a felesége, vagy senki. Beteg atyját meghatotta fiának szívóssága, megadta beleegyezését, sőt Selina kezét maga kérte meg fia számára, amiért boldogan és hálával telten borult atyja lábai elé. Most azonban Selina nevelőanyja részéről keletkezett akadály. Megdöbbent, amikor a kérést meghallotta és sírásban tört ki, anyjának nem is adott választ, neki magának akarta azt megmondani. Izgatottan, ébren, ima közt töltötte el az éjjelt, mert nem tudott aludni, nem tudta, mi lehet

[1] Valószínű, hogy ezek a levelek (a Függelékben 832—5, 836—8) csak tervezetek voltak és maradtak.
[2] T. i. Selinát 1811-ben.
[3] 20 éves volt és már két éve főhadnagy!
[4] 18 éves volt.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

a titok, amelyet Lichnowsky hercegnő mondani fog, vajjon ifjúkori meggondolatlanságai olyanok-e, hogy egész életére romlást hoznak. A romantikus és szeszélyes Lichnowskyné az összeköttetést szerencsétlenségnek, lehetetlennek vélte, mert azt hitte, hogy Széchenyinek Selina iránti szerelme csak szenvedélyes szeszély, de hátráltatják előbbi viszonyai, előbbi életmódja, ismert könnyelműsége. Széchenyi a nevelőanya ez ítéletével meg volt elégedve, csak borzasztónak tartotta, hogy egy ifjúkori csinyéért,[1] amelynek semmi következménye sem lett, egész boldogságát fel kell áldoznia; azért azt hitte, hogy Lichnowskyné még megváltoztatja nézetét. Atyja azonban sehogysem volt a válasszal megelégedve s most a leghatározottabb szószólója lett. De hiábavaló volt minden kísérlet. Nehezebbé tették szívét ismerősei, akik mintha összebeszéltek volna, Selinát ajánlották neki feleségül. Keserűségét naplójának panaszolja el, lelki izgatottságának ellensúlyozására a testi fáradalmakat keresi, majd reménytelenségében abban talál vigaszt, hogy megfogadja, életének minden helyzetében jól és lelkiismeretesen fog cselekedni, majd abban, hogy e szerelmi szenvedélye csak nemes és nagy tettekre sarkalhatja, máskor meg teljesen elkeseredik s az a gondolat villan át fején, hogy csak addig marad az országban, amíg szülei élnek, aztán elmegy e szerencsétlen vidékről, lemond mindenről, amit a rokonság, honfiak és a haza nyujthat, porai idegenben is pihenhetnek minden emlék nélkül. Majd viszont nem tud belenyugodni abba, hogy Selina ne legyen a felesége. Levélben, majd szóval kéri Selina nevelőanyját határozatának megmásítására, de semmi sem használt. A naplóírást is abba akarja hagyni, de még ekkor is Selina van előtte s azzal az elhatározással teszi le a tollat, hogy sok éven át hűen szolgálva hazáját, királyát és embertársait, be fogja bizonyítani, hogy méltó Selinához és hogy boldoggá tette volna. Elhatározása azonban, hogy abbahagyja naplóját, csak néhány napig tartott. Sógorának és barátjának, gróf Esterházy Vincének látogatása és megigért újabb közbenjárása reményt támaszt benne, de rövid idő mulva be kell látnia, hogy hiába reménykedik. A társaságban való viszontlátás élesztette bánatát, úgy látta, hogy semmi sem pótolja életében Selinát s Byron Manfrédjának búskomor soraival[2] jellemzi fájdalmát. A társaságban víg kedvűnek kell lennie s ezt félremagyarázzák, pedig belseje bús és izgatott, amint ez naplófeljegyzéseiből kitűnik.

Éppen ebbe az időbe esik, hogy gróf Hardegg Henrik a katonai ménestelepek felügyelője meg akarja nyerni őt arra, hogy a telep részére szükséges arab lóállomány beszerzésére a Keletre utazzék. Meg akarja ragadni az alkalmat, sőt maga is ajánlkozik,

[1] Kétségtelenül Karolinára gondolt.
[2] II. felv., 1. jel.

csakhogy távozhasson; útjára Angliából a szükséges felszereléseket is meghozatja, hogy kényelmesen utazhassék, de a legfelsőbb megbízás késett. 1820 februárjában a haditanács előterjesztésére útban van a megbízás, de ekkor Széchenyi már nem volt hajlandó elmenni.

Ezért a vállalkozásáért egyébként egyik barátja kedélyes gúnyolódását kellett elviselnie és nem lehetetlen, hogy éppen ilyen tréfálkozás miatt mondott le útjáról. Hűségesen feljegyzi a csipkelődést, t. i. hogy maga kérte a huszártiszthez éppen nem méltó kiküldetést s hogy Arábiába akkori vallásos felfogása miatt törekedett, hogy a szent sírnál megtalálja nyugalmát, pedig ezt egy erényes nővel való házasságban kellene keresnie. Feljegyzi azt is, hogy ez az angol barátja, Gordon Róbert veszedelmes rajongónak tartja, aki óhajait, szenvedélyét a lelkiismeretesség, az igazság mezébe ölti és azt képzeli, hogy a kötelességet dicsőíti, pedig csak kívánságát teljesíti; sőt feljegyzi azt is, hogy Gordon túlzónak is tartotta. Ezt már néhány hónapra a visszautasítás után írja le egy filozófiai elmélkedés keretében, amikor Selina távozott Bécsből és Széchenyi kissé meghiggadt. Ezután még a rendszeres naplófeljegyzéseket is abbahagyja. Idejét olvasmánnyal tölti el, felváltva testmozgással. Rousseau *Du contrat social*-ját olvassa, amelynek hatása elmélkedésein is érezhető. Vallási és filozófiai olvasmányai alapján a naplóírás helyett jelentős ilyen elmélkedések maradtak 1819 második feléről, amelyek azt mutatják, hogy Selina szerelmének hatása alatt mily erős volt elhatározása lelki újjáalakítására.

II. RÉSZ.

A szerelem hatása Széchenyi életére.

1. FEJEZET.

Karolina sógornője.

Széchenyi életében 1814—1819 közt 4 fordulópontot látunk. E fordulópontok mindig egy-egy utazásával vannak kapcsolatban, még pedig:

1. 1814 novemberi nápolyi,
2. 1815 szeptemberi párizsi es londoni,
3. 1817 májusi milánói és
4. 1818/19-iki keleti utazásával.

Ez utak közül az 1915 szeptemberi párizsi és londoni utazását a külső körülmények szerint akkori hivatása, a katonai kötelesség kívánta. Tény ugyanis, hogy Párizsba jelentkezni ment Schwarzenberg Károly herceghez, a szövetséges hadak főveze-

réhez, akinek táborkarához volt ismét futártisztnek beosztva. Az 1815 június 18-iki waterloo-i ütközet után azonban ez a jelentkezés többé-kevésbbé formaság volt, mert a szövetségesek július 7-én már Párizsban voltak s amire Széchenyi jelentkezett[1] *Párizsban*, a táborkarhoz beosztottakat visszahelyezték csapattesteikhez. Londonba pedig jóbarátainak meglátogatására, angol nyelvi készségének tökéletesítésére, gyakorlati ismeretek szerzésére utazott. Már az év elején Nápolyból akart lord Sligo barátjával Angliába utazni, de megakadályozta ezt Murat nápolyi királynak Ausztria ellen való állásfoglalása, hadakozása és a háborúban Széchenyinek részvétele.

E külső körülmények mellett éppen ezért nagyon felmerülhet az a gondolat, hogy Széchenyi szívesen ment, mert kerülni akarta a Karolinával való találkozást.

A többi három útját kizárólag vagy elsősorban a szerelem idézte elő. Nápolyba sógornője: Karolina, Milanóba gróf Saurau Gabriella, keleti útjára pedig sógornőjének huga: lady Meade Selina miatt utazott el, mert Széchenyi akkori életében a főrúgó, a sarkaló a szerelem volt.

E korszakban e szerelmei irányítják életét s így mindegyik fontos, de legtovább, egész életére kihatott az első. Sokat írtak e szerelmeiről, de hézagosan, homályosan. Igaz, hogy éppen e szerelmekre vonatkozó sok részlet törölve van naplójában, mégis megmaradt a naplókban és egyéb irataiban annyi, hogy e fordulópontokat a saját vallomásai alapján megvilágíthassuk és megérthessük.

Az első fordulópontot életében, a legkényesebbet, sógornője, Pál bátyjának felesége, Karolina idézte elő. Ezt a kérdést, a Karolina-problémát éppen azért, mert eddig túlságos titokzatosan kezelték vagy elhallgatták, nem oldották meg s így téves, különösen Széchenyire nézve nem egészen igazságos vélemény fejlődött ki, mert amint az a lappangva terjedő híreknél szokott lenni, mindjobban torzítva került a köztudatba. Nagyon elősegítette ezt a helyzetet a naplóknak az a kiadása, amelyet Zichy Antal tett közzé az Akadémia megbízásából, továbbá e kérdésről közzétett értekezései, amelyek gondosan kerültek minden kényesnek látszó boncolgatást, tág teret adva a képzeletnek, a találgatásnak.

Gróf Széchenyi István ma a magyar nemzeté! A nemzet, a magyar történettudomány tisztán akar látni és tisztán is kell látnia e kérdésben. Az igazság vagy legalább az igazságra való törekvés minden kérdésben a leghelyesebb, a legjobb álláspont. Széchenyi életének jelentősége és hatása ma olyan, hogy minden igazságot elbír.

[1] Szeptemberben.

Kétségtelen, hogy a Karolina-kérdés Széchenyi életében kényes kérdés. Nem annyira Széchenyi akkori életére hatott súlyosan, mint inkább néhány év mulva és azontúl lelkileg és szívbelileg nehéz napjaiban sok-sok lelki gyötrődést okozott neki. A lelki gyötrődés benne *önvádat* fejlesztett ki s ez kíséri egész életén át, sőt borús napjaiban mindjobban fejlődik, elhatalmasodik lényén és elősegíti elméje elborulását is.

Karolina neve és emléke élete végéig együtt van vele, összeszövődik lelki és erkölcsi fejlődésével, sok-sok tettével, ezért is szükséges, hogy tisztában legyünk azzal, milyen kapcsolatban volt Karolinával s az eddigi homály helyett lássuk, mi felel meg a valóságnak.

Az újabb időben két mű jelent meg s ezek e kérdés tárgyalását nemcsak megkönnyítik, de szükségessé is teszik.

1908-ban jelentek meg Thürheim Lulu osztrák grófnő igen érdekes emléiratai.[1] Thürheim Lulu, Karolina nagybátyjának sógornője a Karolina-kérdést minden szépítés nélkül, talán a kelleténél nyersebben tárja fel. Ez adatok egy része magyarul is megjelent. (*Történeti Szemle* 1915. évf. 425. l.)

E műtől függetlenül csak a legutóbb jelent meg Károlyi Árpád nagybecsű műve: *Széchenyi István döblingi hagyatéka*[2] s ebben Károlyi Árpád Karolinának és néhány más e körhöz tartozónak levelei alapján szintén véleményt mond e kérdésben. A két mű véleménye egymással ellenkező, az első Széchenyit bűnösnek tartja, a másik a szerelmet plátóinak. Melyik felel meg az igazságnak? Véleményem szerint egyik sem; Széchenyi nem volt bűnös ugyan, de eljárásában sok oly vonás volt, amiért nem alaptalanul vádolta magát.

A kérdés megértéséhez mindenekelőtt szükséges azonban, hogy legalább is fővonásaiban ismerjük azt a kort, amelyben az megtörtént, továbbá tisztában legyünk az ifjú Széchenyinek jellemvonásaival és életfelfogásával.

Ausztria akkor már több mint egy évtized óta élet-halálharcot vívott Napoleonnal. Napoleon többször legyőzte Ausztriát, 1809-ben már-már az uralkodóház trónfosztásának az eshetősége is kísértett s csak az hárította el, hogy Napoleon rangbeli nőt

[1] Gräfin Lulu Thürheim: Mein Leben. Erinnerung aus Österreichs grosser Welt. 1819—1852. In deutscher Übersetzung, mit einem Vorwort, vier Stammtafeln, Anmerkungen und Personenregister versehen, herausgegeben von René van Rhyn. I—IV. kötet. München 1913. (Denkwürdigkeiten aus Altösterreich VII., VIII., XI. és XII. kötete). II. kötet 272—273. l.

[2] Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Károlyi Árpád. I. kötet. Budapest, 1921. (A Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai VII. kötete.)

akart házastársul s most 1809 után alkalma is nyílott erre és feleségül is kapta I. Ferenc leányát, Mária Lujzát.

Napoleont azonban nyugtalan szelleme, mérhetetlen nagyravágyása — mert az egész európai kontinensen akart uralkodni — nem engedte nyugton. Az orosz kudarc után az orosz, osztrák és porosz uralkodók szövetségre léptek, hogy leszámoljanak Napoleonnal. Az 1813-ban lefolyt kemény tusa Napoleont 1814-ben arra kényszerítette, hogy lemondjon trónjáról és megelégedjék Elba szigetének szuverén birtoklásával. Erre, az első párizsi béke után a hatalmak 1814 második felében Bécsbe kongresszusra gyűltek egybe, hogy a Napoleon önkényével felforgatott területi rendet helyreállítsák.

A történelem azt mutatja, hogy a háborúk nyomán az erkölcsök meglazulása járt. Ez a francia háborúk után is bekövetkezett s annál súlyosabban, mert a francia forradalom előtt és alatt az eszmék szélsőséges, sokszor helytelen értelmezése nemcsak az addig uralkodó eszméket rengették meg, hanem mert a francia főuri és nemesi társadalmat pusztító könnyű erkölcs akkor már a polgárságban, sőt a legalsóbb néprétegekben is elharapódzott, s ez viszonylag rövid idő alatt történt meg, mivel a zavaros és felfordult politikai viszonyok között borzalmas pusztulás és gyilkolás után úgyszólván átmenet nélkül az ő kezükbe ment át a hatalom.

Viszont a francia eszmék, a francia könnyű erkölcs nagyon hamar elterjedt Európa-szerte. A vallási és társadalmi hitetlenség az erkölcsök általános lazulásával járt s a carbonári szellem befészkelődött a lelkekbe. Az egykorú emlékiratok szerint Bécs akkor nemcsak a politikai tanácskozásoknak, hanem a mulatságoknak, a dőzsöléseknek, szeretkezéseknek is központja és színhelye lett. Az emlékiratok, de Széchenyi naplójának egyes idevonatkozó feljegyzései is azt mutatják, hogy az uralkodók jártak elől a példával. Az orosz cár, a „világfiak nagymestere", a szépségeknek nevet adott, udvarolt nekik, kalandok után járt, beleavatkozott környezetének kalandjaiba. A többi uralkodó és hercegek nagyobb része hasonlóképen cselekedett. Ezt a példát követte a környezetük, a katonák és diplomaták, ezt a főhivatalnokok, a főurak és gazdagok tekintélyes része.

Volt olyan magasállású egyén, akinek nem egy városban volt kedvese, felesége viszont, amikor udvarlója elhagyta, nem restelt barátnőinek panaszkodni emiatt. Általában a hitvesi hűtlenség férfiaknál, nőknél egyaránt lábrakapott. Több orosz és más hercegnő háza gyűlőhelye volt a magasrangú kalandvágyó férfiaknak, de azért a hercegnők éppoly számottevő tagjai voltak a társaságnak, mint a legkifogástalanabbak. Természetes, hogy ez a légkör mindenütt, még a legdiszkrétebb női körökben is nyomot

hagyott és hatása még évek mulva is megvolt. Csak így lehet megérteni, hogy Thürheim Lulu grófnő emlékirataiban[1] nem restelli leírni azt, hogyan szövetkeztek és versengtek ő, Meade Selina és Saurau Gabriella grófnő egy híres udvarló katonának, gróf Wallmoden Lajosnak vagy a híres angol festőnek, Lawrencenak meghódítására.

A kortanu Thürheim Lulu grófnő emlékirataiban[2] így festi a kort: „Kellemetlen érzéseim annak a levegőnek különbözőségéből keletkeztek, amelyeket lelkem az ifjúkorban szítt magába és amelyeket most kellett élveznie. Az atyai tűzhelynél az erényekhez, a jó és keresztény jelszavakhoz, minden szent és jó tiszteletéhez és minden gonosz utálatához szokott lelkem a bűn lehelletétől elsatnyulva érezte magát, az önzés, a becsületesség köpenye alatt lappangó erkölcstelenség, vallástalanság, sőt aljasság kihágásai alatt elfulladt, úgy hogy igazi jellegét csak nehezen engedte fölismerni. De ne gondoljátok, hogy Bécs akkor rosszabb volt mint más városok, alapjában éppen oly rossz volt, színleg talán még jobb. A lakosok számában voltak nagyérdemű asszonyok és erényes férfiak is, de sem ezek, sem azok azért nem részesültek nagyobb tiszteletben, ellenkezőleg, nem volt meg más előnyük a közbecsülésre, míg a bűnök a többieknél tiszteletet szereztek. . . Becsületes kedélyemnek föl kellett háborodnia, ha hallottam, még jó emberek könnyelmű kijelentéseit, amint a bűnt elnézve az erényen csúfolódtak. Igazságérzetem nagyon megsértődött mindenekelőtt azon, ha ezek az egyének különös házassági felfogását tekintettem, amely a hitvesi hűséget követő férjet kigúnyolta, de azt viszont szigorúan elítélte, aki kacér nejének megtiltotta, hogy becsületével játsszék."

Széchenyi István ezt a kort, amelybe a Karolina-időszak is beleesik, 1819-ben[3] saját életére visszatekintve szigorúan ugyan, de elég tárgyilagosan jellemzi még önmaga iránt is, ami különösen figyelemre méltó, mert egyébként saját magát ítéli el a legszigorúbban, becsüli le a legjobban. E jellemzése szerint keleti útját 1818-ban teszi meg határkőnek. Az út előtti időszakot, tehát 1814-től 1818-ig, az ostobaságok korszakának nevezi. Élete tudatlanságban telt el, amíg a háborúkból 1814-ben haza nem jött. Hazaérkezte után kezdett csak gondolkodni: a kívüle álló viszonyok világosodni kezdtek eszében, az embereket kezdte megismerni, csak saját magát s azt nem látta, hogy hová vezeti határtalan becsvágya. Erre meggondolatlan, könnyelmű, közben rossz csínyei következnek. Majd Nápolyba utazik s innen visszatér Bécsbe. Itt ismét ostobaságok és mindenféle különcségek

[1] II. kötet 307—312. l.
[2] II. kötet 185—86. l.
[3] Napló, 1819 november, 702—5. l.

következnek. Majd ismét Olaszországba megy. Sokáig marad itt, unalmában kedvet kap az olvasáshoz, bár már többször megkísérelte, hogy tudatlanságából kikerüljön. Majd szabadságra megy, Bécsbe utazik és belátja, hogy csak a *belső nyugalom* kívánatos. Meg akar házasodni, de mikor látja, hogy szándéka nem sikerülhet, elhatározza keleti útját.

Már e rövid önjellemzésből is kitűnik négy olyan tulajdonsága, amelyek életének alakulására hathatósan befolytak; még pedig:

a) élénk képzelete,
b) különcködésre való hajlama,
c) meggondolatlansága és következetlensége,
d) és becsvágya.

a) Képzelete túlságosan élénk és csapongó. Látjuk ezt mások és saját maga ítéleteiből.

1815 januárjában[1] megtekintette egy társával a nápolyi katakombákat. Egy fáklya világítása mellett izgatott képzelettel mentek a föld alá. Itt azután képzeletet képzeletre halmozott. Abba a helyzetbe képzelte magát, ha földrengés következtében itt az enyészetben egyedül, étlen-szomjan kellene elsenyvednie, majd önmaga megfélemlítésére mindenfélét emlékezetébe idézett, úgyhogy már alig birta az ottlételt. Mint a hajtóvadászaton agyonfélemlített nyúl került ki a föld alul és örült Nápoly utcáin a friss levegőnek, ugyanolyan érzelemmel mint a halálraítélt, ha kegyelmet kap. Megfogadta, hogy sohasem megy ily helyre, de azért 1818-ban[2] ismét megkísérelte a corgnale-i cseppkőbarlangban. Itt az a gondolata támadt, mit tenne, ha a barlang bedőlne és magába zárná. Arra gondolna, jegyzi meg, aki a legkedvesebb neki a világon s ha viszontszeretve volna, keserű könnyeket sírna; ha nem, kétségbecsnék, mert csak a boldog ember hal meg nyugodtan, a boldogtalan önmagával vad harcban. Ezután elhagyta társait és messze a barlangba távozott a teljes sötétségbe, ott maradt $^1/_4$ óráig és képzeletét mindenféle gondolattal annyira halmozta, hogy sohasem merészelné ezt a próbát megismételni.

1815 decemberében,[3] mikor Angliából hazatér, herceg Windischgrätz Alfréd ezredes Párizsban biztosítja, hogy kitűnő ember válhatnék belőle, ha sokat forogna az ő társaságában, mert mindig elláthatná tanácsaival és sok ideáinak kellő irányt adhatna. Nem minden gúny nélkül jegyzi ezt fel, de jellemző, hogy képzeletének túltengése, sok ideái mások előtt is ismeretesek voltak.

[1] Napló 1815 január 8.; 76—80. l.
[2] Napló 1818 július 19.; 249—250. l.
[3] Napló 1815 december, 173. l.

Gyakori nála az, hogy ébren álmodik vagy képzelete oly élénk, mintha előtte valamely esemény lefolynék. Jellemző 1815-ben a következő francia feljegyzése:[1] „Néhány napja annyi gondolat járt át fejemen, hogy úgy éreztem magamat, mintha valami látványosságon volnék jelen. A gondolatok észrevétlenül és minden fáradság nélkül oly különböző módon jelentkeznek, hogy igen gyakran magam is meg vagyok lepve képzelődésemen. Betegség-e ez vagy erény, ezt nem tudom vagy legalább elég kellemes állapot-e, mert az ember egyedül éppoly jól szórakozik, mintha valami báli társaságban szórakoznék."

Ez az élénk képzelete sokban hozzájárul, hogy néhány év mulva a Karolinára való visszaemlékezést a fentiekhez hasonló módon ébren tartsa, részletezze és fokozza, amint azt a későbbi adatok mutatni fogják.

b) Az élénk képzeleten kívül Széchenyinek nagy hajlandósága volt ebben az időben a különcködésre.

Már külsejében is kifejezésre jut e hajlama. Mikor 1815-ben[2] Angliából hazatér, öltözete feltűnően angolos, úgyhogy két hannoveri tiszt fogadást köt arra, hogy angol.

1818 júliusában[3] pedig Paduában olyan szalmakalapja van, hogy a járókelők kellemetlen megbámulását idézi elő.

De tetteiben is nagyon gyakori a különcködés.

1815—6-iki nápolyi tartózkodása a különcködések sorozata. Még évek múltán is beszéltek ott csínyeiről és különös viselkedéséről, amint azt 1817-ben[4] onnan egyik kapitánytársa hírül hozza.

Könnyelműségét is feltüntető olyan csínye után, amikor a rábeszélésnek engedve egyik barátját bemutatja annak a hölgynek, akinek azelőtt feltűnően udvarolt s ezzel helyzetét eléggé megnehezítette, nevetséges helyzetét így jellemzi:[5] Bárki is nevessen rajtam, mint ahogy sok ember Nápolyban kinevetett, nincs igaza, mert később érett megfontolás után nem tudtam jobban bizonyítani — habár nem akartam és csak véletlenül történt —, hogy szeretem, mint éppen azzal a látszólagos zavarral.

Ugyancsak Nápolyban egy alkalommal[6] elmélkedik az akkor kezdődő pompeji ásatásokról s a hátramaradásért a nápolyi főnemességet okolva kijelenti, hogy sokat lármázott a becsületes, ostoba stájerekre, de inkább lenne stájer mint olasz duca. „Én egy kissé bolond vagyok, írja, kétségkívül, de nem tagadhatom, hogy

[1] Napló 1815 február eleje, 98. l.
[2] Napló 1815 december vége, 172. l.
[3] Napló 1818 július 25., 209. l.
[4] Napló 1817 július 25., 183—4. l.
[5] Napló 1815 július, 127. l.
[6] Napló 1815 január 11., 82—3. l.

a verejték üt ki homlokomon, ha élénken elképzelem, hogy olasz vagyok."

Vagy nem különcködésére, idegességére mutat, amikor Angliából visszajövet[1] a hajón nem tudja megvárni a rendes kiszállást, hanem egyik hajóról a másikra ugorva, a vámhivatalnokokat félrelökve nyakánál ragadott egy fiút s azzal futott a calais-i szállóba.

1919-ben[2] keleti útjáról való hazatértében nem Nápolyban, hanem a környékén vett lakást s ezt írja: „Az emberek ezt megint különösnek és eredetinek fogják tartani."

Még később is megvolt e tulajdonsága. Jellemző 1821-ben[3] Nimsch grófné nyilatkozata. Széchenyi barátjánál, gróf Esterházy Vincénél érdeklődik iránta; kérdi, mit csinál az amerikai (t. i. Széchenyi, ki akkor Amerikába szeretett volna utazni), szellemes, de a legkomikusabb ember, akit látott; mindig nevetnie kell, ha csak látja. 1823-ban[4] pedig feljegyzi, de kifejezi, mennyire fáj neki, hogy Lajos bátyjának leánya tréfálkozott „különcségein — eredetiségén stb."

c) Különcködésével együtt járt könnyelműsége és következetlensége. Bécsi és nápolyi élete a könnyelműségek és következetlenségek sorozata. Csak ifjú könnyelműségével menthető, hogy barátai unszolásának engedve megszólította[5] a szinházból kijövet azt a bájos és szende, zsenge asszonyt, egy olasz herceg feleségét, akinek sokat udvarolt s akit udvarlásával nem kellemes helyzetbe hozott. A herceg úgy tett, mintha nem vette volna észre s ezért azután Széchenyi párbajra is hívta. A párbajból ugyan a herceg gyenge viselkedése miatt nem lett semmi, de Széchenyi még ezt az alkalmat is felhasználta s a nő helyzetét megnehezítette. Mindezt csak az ifjú könnyelműségével, meggondolatlanságával lehet menteni.

Hasonló helyzetbe hozza e tulajdonsága még ez évben Londonban is.[6] Itt az orosz követ neje előtt könnyelműségében olyat mond az osztrák követség titkáráról, ami nem fedte teljesen a valót. Amikor azután ez higgadtan helyreigazítja, megsértődik és utána kérdőre vonja. A párbajból ugyan semmi sem lesz, de jellemzi Széchenyi gondolkozását az a megjegyzése, hogy nem tudná életét elviselni, amelyet tréfából annyiszor kockáztatott, még ha érezné is, hogy egy diplomata neki imponálni tudna.

Könnyelműségét és következetlenségét sokszor beismeri a sorok közt és nyíltan is, sokszor veti önmagának szemére később

[1] Napló 1815 december, 171. l.
[2] Napló 1819 május 16., 621. l.
[3] Napló 1821 március 5.
[4] Napló 1823 február 18.
[5] Napló 1815 június, 112., 114—116. l.
[6] Napló. 1815 november, 155—158. l.

is. Igen jellemző 1823-iki bejegyzése.[1] Egy nőismerősének, gróf Pálffy Jánosnénak e szavait jegyzi föl: „Én önt mindig figyelem s nagy örömöm van, ha látom, hogy állhatatos“ (következetes).

d) Túlságos nagy volt önérzete és becsvágya.

Mikor 1815-ben Párizsban herceg Schwarzenberg János tábornagy előszobájában sokat kell várakoznia,[2] méltatlankodik s azt találja, hogy jövő életének sorsa eldült, mert megismerte, mily kevéssé ismerte a világot és mi kell az életben való előhaladásra; arra a következtetésre jut, hogy meg kell elégednie az életben alárendeltebb szereppel. Az előszobázás egyébként később is nagyon ellenszenves előtte. Egy alkalommal később megtette, hogy Lajos főhercegnél jelentkezett kihallgatásra s mikor fél óra mulva sem fogadja, eltávozik, mert nincs arra teremtve, hogy várakozzék. Gróf Esterházy Vincéné nagyot nevet az eseten s azt találja, hogy lényeges különbség van közte és bátyjai között.

Mikor Londonból 1815-ben[3] távozik, számot vet magával. Azt hiszi, többet tud, de töpreng azon, vajjon közelebb jutott-e a nyugalmas boldogsághoz vagy még mindig az elérhetetlen ideál után futkos. Felteszi magában, hogy elhagyja a világot minden pompájával, különben ambiciója elronthatná. „Isten veled becsvágy, mondja, mely annyira éltetett, minden cselekedetem ezentúl az élvezetre irányuljon; még mindig állás és rang után kapkodjam, amikor minden elfordul tőlem.“

1819-ben[4] így nyilatkozik magáról: „Amily tudatlan és becsvágyó voltam ifjú éveimben, azt hittem, hogy az egész világ tapsát elnyerem, ha egy „seducteur“ szerepét teljesítem. Óh mily sok könnyembe került ez ifjú vakság, de nem volt senki tanácsadóm, nem volt egyetlen barátom sem!“

Még 1822-ben angliai második nagyobb útja alkalmával is bensejében azt veszi észre,[5] hogy az ambició az ő legnagyobb gyengesége.

Mind e tulajdonságait élesztette bizonyos fokig kétségtelenül az is, hogy az érzékiség ellen is kellett küzdenie. Amit Falk Miksa életrajza[6] Széchenyinek ezen vonásáról mond, nem nagyítás, az valóság. Zsófia nővére öccsének látogatásakor minden nőcselédet eltávolított, mert István öccsének könnyelmű, csínykereső vágya miatt veszélyben voltak.

Naplójában a törlések egy része kétségkívül érzéki megnyilvánulásának emlékeit távolítják el igen helyesen, mert ilyenmű rikító gyónásai bizonyára sok igazságtalan következtetésre adnának okot.

[1] Napló 1823 február 9.
[2] Napló 1815 szeptember 21., 132. l.
[3] Napló 1815 decembet 13., 165. l.
[4] Napló 1819 április 9., 586. l.
[5] Napló 1822 április 16.
[6] Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora.

Egyes célzásaiból, elejtett szavaiból, különösen pedig a harmincas évek-ben feltoluló vádjaiból látjuk, mennyire küzd az érzékiség (Sinnlichkeit) ellen, mennyire hibáztatja magát a mult ilynemű cselekedeteiért.

Mind e tulajdonságok leginkább az ifjúsággal járnak s amint most is, akkor sem voltak megbocsáthatatlan vonások, sőt mint most is, akkor is gyakran némi érdekességet kölcsönöztek a személynek. Ehhez járult, hogy Széchenyinek sok jó tulajdonsága is volt, s ezek közt a legkiválóbb: pajzánságig menő életvidámsága. De kellemes társalgó és szórakoztató is volt s amellett hogy önképzéssel sokat tanult, megmaradt szívének bizonyos naivsága, amit sokan félre is magyaráztak. Egy francia tisztársa például azt jegyezte meg róla, hogy Széchenyi szerettette meg vele a tudatlanságot; egy porosz tiszt pedig Bécsben a kongresszus alatt így jellemzi: „Ennyi jó kedély ennyi pajzánsággal, az a fiatal oroszlán, amelyet egy selyemszálon vezethetni.“ Mindezzel sokszor különleges, mégis választékos ízlés is párosult s így nem csodálatos, ha a társaságnak szívesen látott tagja volt, de az sem csodálatos, hogy ő is követte azt a példát, amelyet az uralkodók, a hangadó előkelőségek, diplomaták és magasrangú főtisztek mutattak. Ennek hódolt a bécsi társaság legnagyobb és hangadó része s ez csábította Széchenyinek is arra kissé hajlamos lényét.

Belevegyült a forgatagba, a mulatságokból kivette derekasan a részét, sőt kissé zabolátlan természettel még gúnyolódott is a megcsalt férjeken. Az akkori légkör nagyon lazította az emberek erkölcsi felfogását, lazult Széchenyié is és éppen ebben a kritikus korszakban került közelebbi vonatkozásba Karolina sógornőjével.

Karolina, a kongresszusi szépségek egyike, az orosz cár elnevezése szerint a kacér szépség (la beauté coquette) volt. Thürheim Lulu grófnő, rokona így jellemzi:[1] „A legbájosabb, de egyúttal a legféktelenebb lény volt, aminőt csak látni lehetett. Holló tollaihoz hasonló fényes fekete hajzata nagy fürtökben övezte barna, bársonypuha arcát, villogó szemei, rendes finom orra, szép szája és gyöngyfogsora, amely mint a villám úgy megvilágította könnyen felkelthető kedvetlenségének felhőit, kedves személyének oly bájt kölcsönöztek, ahogy azt senkinél sem láttam. Jelleme hasonlított testalkatához, csak inkább ingerlő volt mint kellemes. Mint elkényeztetett gyermek nem tűrt ellenmondást és baráton, ellenségen egyaránt uralkodni akart. Meggondolatlansága gyakran sértett, de szíve kitűnő volt és telve nemes, fennköltt érzelmekkel.“

[1] II. kötet 271. l.

A vígkedélyű Széchenyit a családban is mindenki szerette, kedvelte. Pál bátyja legjobb barátja volt. Kedvelte Karolina sógornője is. Igen megható és gyengéd bizonyítéka az a levele, amelyben kéri, hogy annak a napnak emlékére, amelyen a szövetségesek Párizsba bevonultak, készíttessen és hozzon számára egy egyszerű kis gyűrűt, szerencsehozó talizmánul, mert az a nap, amelyen a sok gonoszság és öldöklés megszűnik, áldásosabb lesz, mint az alkorán minden jelszavai.

Elképzelhető, hogy Széchenyit a nagy és győzelmes háborúból hazatérve mily szeretettel fogadták! Nimbusszal volt övezve és ez a misztikus, romantikus érzelmektől duzzadó Karolinában az érdeklődést erősen kiváltotta. Széchenyi is erősen hajlott a romantikusságra, olvasmányai is fokozták ezt benne s az érzelmeknek ez a közössége oly helyzetbe sodorta kettejüket, amely a szabad és nem szabad határán volt.

Széchenyi ifjú meggondolatlansággal a kelleténél jobban érdeklődött és foglalkozott sógornőjével és gyengéd érzelmeket keltett benne életre. Ezt bizonyítják Karolina levelei is, amelyek Széchenyi e felírásával: „Halálom után elégetendők" egy csomagban voltak lepecsételve döblingi lakásán, de az 1860-iki emlékezetes házkutatás alkalmával a rendőrségen felbontattak és összes lefoglalt irataival a bécsi volt udvari és házi levéltárba kerültek s ott hozzáférhetők. Károlyi Árpád már e levelekre támaszkodik a Karolina-problema tárgyalásánál.[1]

Karolina leveleiből (1814—1816) egy kissé magára hagyott és egy súlyos betegség csiráját és első nyilvánulásait feltüntető gyengéd női léleknek sóvárgása lüktet. Szereti férjét, de érdekli minden, ami sógorára vonatkozik. Nem tudja leplezni, hogy szívesen gondol reá és szeretné látni rokonai, leginkább sógornői körében, mert csak így láthatja.

Vajjon Széchenyi átérezte-e a levelek gyengédségeit, a belőlük kiáramló végtelen finom szerelmet? Vannak naplójában oly nyomok, amelyekből arra következtethetünk, hogy igen.

1815 április 1-én ezt jegyzi fel[2] s e sorok sem az előzőkkel, sem a következőkkel nincsenek semminemű összefüggésben: „Isten veled kedvesem, sejtem, hogy nem tudok tovább élni, szívem a szerelemre kihalt, szerencsém a harcra eltűnt, azért hadd találom boldogságomat a halálban, amelyet az életben hiába kerestem volna — ha ez a balga könyv valaha részvevő kezekbe jut, ne vessenek követ reám; eltaláljátok, kire gondolok? Szerettem és szerelmem bűn volt."

Mikor 1818-ban[3] valóban szép költeményét írja Karolinára

[1] I. kötet 142—3. l.
[2] Napló 1815 április 1. 110 l.
[3] Napló 1818 július 21, 196. l.

való visszaemlékezéssel, ezt jegyzi föl: „A szerelem első szent gerjedelme, a szív ösztöne lelkemben pompás eget festettek — most nem tudok már úgy érezni mint akkor, amikor bűnösen a névtelen szerelemnek dalolva, keblemben a tüzet fellobbanni éreztem."

1819-ben pedig,[1] amikor Karolina hugába, Selinába szerelmes és kezét is megkérte, előzetesen felkereste soraival Karolinát, valószínűleg közbenjárását kérve. Karolina azonban késett válaszával s ekkor így nyilatkozik: „Karolina még válaszként sem ír levelemre. Hosszú és keserű viszontorlást vesz és azt a látszatot akarja elérni, mintha jól bánnék vélem. Ő finomabb, mint én és tudja, hol vagyok a legérzékenyebb. Ki fog-e velem békülni a sír előtt? Nem szeretem már úgy mint egykor szerettem, kezdek szíve jóságán gondolkodni és kételkedni."

Mindezen nyomok mellett azt hiszem, hogy Széchenyiben csak hirtelen fellobbanó és múló érzés keletkezett, nem több a rokonszenvnél, amelyet egy kedves, finomérzésű lény iránt érezhetünk, csak később e levelek újraolvasásakor érezte, mi sugárzik ki ezekből.

Amikor 1830-ban[2] az akkor is már lepecsételt levélcsomagot felbontotta és Karolina leveleit újra elolvasta, Karolina „leggyengédebb levelei" „a velőkig megrendítették". Vissza tudott emlékezni a legapróbb körülményre. Majd újra elolvasva a leveleket ily szavakkal fejezi ki bűnbánó érzelmeit: „Tartalmuk szétdúlta bensőmet. Akkor, amikor irattak, alig olvastam, nem is értettem meg őket. Ahány szeretetteljes gyengéd kifejezés, megannyi tőrszúrás szívemben."

Csak azzal lehet magyarázni, hogy Széchenyi szívében nem volt mélyebb érzés ekkor Karolina iránt, azt a körülményt, hogy igen hamar tudatára ébredt, hogy a nem természetes helyzetből ki kell szabadulnia. 1814 júniusában érkezett haza a nagy háborúból. A nyári hónapokban fejlődött ki közte és sógornője közt a szorosabb rokonszenv, szeptembertől már Bécsben tartózkodtak, mert úgy kívánta a társas élet, hogy a kongresszus örömeiben és terheiben részt vegyenek. Itt Bécsben igen hamar észrevette a család a kifejlődött kényes helyzetet s erről lassanként tudomást szereztek az ismerősök is.

Édes anyjának az a szemrehányása,[3] t. i. amikor könnyek közt kérte, gondoljon néha az örök életre is, minden bizonnyal e helyzetével hozható kapcsolatba. Édes anyja szívreható gondoskodása meghatotta, fel is jegyezte emlékeztetőül naplójába.

Azt, hogy a kényes helyzetet általánosabb körben meg-

[1] Napló 1819 augusztus 2.
[2] Napló 1830 április 3 és 13.
[3] Napló 1814 november 21, 45. l.

ismerték, elősegítette Széchenyinek meggondolatlansága is, amely körülmény szintén arra vall, hogy Széchenyi érzelmei ezen időben nem voltak mélyek. Eldicsekedett ifjú hiúsággal herceg Schwarzenberg János tábornagynak, volt főnökének,[1] minő sikert aratott sógornőjénél s hogy ezért el kell távoznia s el is utazik Olaszországba; Schwarzenberg herceg pedig még meggondolatlanabbul és valóban „nem nemes módon" tovább adta Széchenyi dicsekvéseit. Ez az indiskreció nagy ártalmára volt Széchenyi hírnevének különösen a nők előtt. 1823-ban[2] barátjának, gróf Esterházy Vincének nejétől tudja azt meg, hogy semmi sem ártott hírnevének különösen a nők előtt annyira, mint az, hogy Schwarzenbergnek elmesélte, hogy Karolina miatt utazik el Nápolyba; hozzá is fűzi Széchenyi: „Nyugodjék békével, hogyan értelmezhette így és élhetett vissza így bizalmammal!"

De közvetlenül elutazása előtt, 1814 novemberében még egy másik meggondolatlanságával súlyosbította a helyzetet. Károlyi Árpád *Gróf Széchenyi István döblingi hagyatéka* című művében Széchenyi István másik sógornőjének, Lajos feleségének levele alapján már megvilágította ezt az eseményrészletet, amely némileg a probléma megértését is elősegíti, másrészt rámutat arra, hogy a férfiak gyengesége, úgy látszik, minden korban egyforma. Férfimulatságon borközi állapotban történt. Széchenyi „a maga nőhódító allürjeivel, boros fővel nem restelte azt mondani, ha akarná, ez az asszony is az övé lehetne."[3]

Széchenyinek ebből a meggondolatlanságából több kellemetlensége támadt. Először is Lajos bátyjának felesége, Lujza sógornője levélben azonnal kemény szemrehányásokkal illette a mértékletlen ivásért, továbbá ez esetben következményeiért, azután hiúságáért és meggondolatlanságáért. E férfias szemrehányások, e kemény lecke mély benyomást idéztek elő Széchenyi lelkében, de ezek is csak később, a megbánás idején jutnak, de szerfelett nagyítva felszínre, mert akkor már avval vádolta magát, hogy ez esettel sokban elősegítette Lujza sógornője halálát.

Majd meg barátja, herceg Lichnowsky Ede, Karolina unokabátyja támadt reá.[4] Nyílt társaságban más ürügy alatt olyképen bánt vele, hogy ezért komoly szándékkal kérdőre vonta. Az így eredt levélváltásból kiderül a feszültség igazi oka s úgy látszik, a helyzet kényessége miatt kölcsönös kimagyarázással a két barát elintézi egymással az ügyet, de ez is mély nyomot hagy Széchenyi lelkében.

Széchenyinek egyéb levelei mutatják, hogy már októberben

[1] Napló 1830 július 29.
[2] Napló 1823 január 28.
[3] I. kötet 143. l.
[4] Napló 1814 november végén 52. és köv. lapok.

megérlelődött benne a gondolat, hogy távoznia kell, csak így szabadul meg a ferde helyzetből. November végén távozott is, megrázó búcsú után. Ez a jelenet, amikor ismét a maga valóságában látta sógornője mély vonzalmát, hallotta kérését, megmaradt lelkében tövisként, hogy később állandóan marcangolja, mint maga mondja, „szívtelenségéért".[1] De ez a jelenet nemcsak később, ugyanakkor, utazása alatt és közvetlen utána szeme előtt volt! Ezért emlékeztette útjában minden Karolinára, mert előtte a kép, s ezért oly szívreszólók szavai.

„Miután különböző okokból, írja 1814 december 11-én,[2] amelyeknek emléke mindig szent ugyan előttem, de nagyon borzasztó is, már rég elhatároztam, hogy bárhová Olaszországba utazom, végre november 29-én este megkaptam utasításaimat Metternichtől. Több nap óta készültem az útra, amelynek sebeimet meggyógyítani, régi szívemet ismét visszaadni és lelkiismeretemet megnyugtatni kellett volna. Pál bátyám el akart kísérni. Már minden intézkedés úgy történt, hogy együtt éljünk, utazzunk és haljunk. Rám nézve nagyon kívánatos volt, mondhatni szerencsés, hogy utitársam a legközelebbi rokonom, a legjobb barátom, mert együtt nevelkedtünk, a világon mindenem volt. Habár az elválás reám nézve borzasztónak látszott, el voltam rá készülve, mert, Istenemre, eszemet még sem vesztettem el egy pillanatra sem annyira, hogy mindent hajszálnyira előre nem láttam volna, mi származik cselekedeteimből, vállalkozásomból — és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy némileg megnyugodjam, az is, hogy bátyám velem jött. Ebben a boldog biztosságban éltem Bécsben az utolsó napokat gondtalanul, de mégis boldogtalanul, amikor szegény bátyám 28-án délután egyszerre beteg lett és én 30-án éjjel . . . a legborzasztóbb hangulatban Bécset elhagytam. Utamban sokat szenvedtem, bárcsak még több lett volna, talán e pillanatban nyugodtabb volnék."

Útjában a Wörthi-tó (Széchenyi Werther-nek írja) Wertherre emlékezteti s a név „végtelen sokszor szerencsétlen barátunkkal majdnem egyező sorsomra", azután meg egy előtte ismeretlen pénznem, melynek neve Paul és egy másiké Carolina névvel szintén emlékeztető volt s gyakran úgy érezte mintha az egész természet és minden a földön csak azért volna, hogy bizonyos cselekedetekre, amelyek már eddig is sok átkot hoztak reá, emlékeztessék, és hogy őt kínozzák, a kétségbeesésbe vigyék.

Ez a hangulat azonban nem volt tartós, nagyon hamar elmúlt. Nápolyban víg volt az élet és elég ledér s a 23 éves Széchenyit teljesen lekötötte. Vígsága, merész fellépése, megnyerő modora, deli külseje utat nyitottak mindenüvé számára s elfeledve

[1] Napló 1845 február 26.
[2] Napló 1814 december 11, 54. és köv. lapok.

a multat, a társadalmi élet örömeinek élt. Úgy élt, hogy még évek mulva is emlegették Nápolyban csínyei miatt. Az első hónapban még egyik bécsi barátja azt tanácsolja neki, adjon más irányt életének, jöjjön haza, házasodjék meg vagy szakítsa ki magát teljes erővel e helyzetből, mert ez az utazás csak táplálja Karolina érzelmeit. A hosszú távollét mégis meghozta azt az eredményt, amelyet a család és Széchenyi is remélt.

Csak 1815 végén[1], amikor Angliából hazatér s a tengeren vihar éri és elkészült a pusztulásra, akkor, mikor lefeküdt a fedélzetre és Istenre gondolt, meg egy asszonyra, „akit talán szerencsétlenné tett és akinek emléke a legjobban terhelte lelkiismeretét", akkor gondolt szíve mélyéből Karolinára.

E sorokban látjuk az önvád első nyomait.

Mielőtt az önvád kifejlődését fejtegetném, rá kell világítanom arra, mi volt Széchenyi hibája.

Széchenyi a Karolina-kérdést, valószínűleg egész terjedelmében, 1830-iki aldunai útja alkalmával taglalta, amikor lázbetegen feküdt hajójában, életével számot vetett és töredelmes vallomásával könnyített lelkén. Ezek a helyek, körülbelül $1^1/_2$ lap részben ki vannak vágva, részben törölve igen helyesen, mert bizonnyal a legkeserűbb önvád lehetett, de túlon túl nagyítva. Itt-ott elszórtan maradtak azonban nyomok s ezekkel is megvilágítható a kérdés.

Igaz, van több olyan hely, ahol azt írja, hogy szerelme bűn volt, viszont több helyen egészen másként nyilatkozik.

1819 júliusában,[2] amikor Karolina hugába, Selinába szerelmes és meg is kéri kezét, de mindkettejük családja részéről akadályok merülnek fel, Selina nagynénje pedig semmiképen sem akar beleegyezni, mert, mint Széchenyi feljegyzi, szerelmét szenvedélyes szeszélynek hiszi, amelyet kiverhetne fejéből, de örök akadálynak látja előbbi szerelmi viszonyait, mult életmódját és ismert könnyelműségét. Széchenyi elismeri ugyan Selina nagynénje itéletének igazságát, mégis megjegyzi: „Borzasztó elgondolni, hogy egy ifjúkori csíny miatt, amelynek most már semmi következménye sincs, egész boldogságát feláldozza."

Ugyanezen időtájt levelet írt[3] ugyancsak e kérdésről, szerelmében közvetítőjének, gróf Esterházy Vincének és erről a leveléről, amelyben Selina nagynénjének kifogásait taglalja, azt írja, hogy Karolinát nem kompromittálja, ha nyilván is elolvasnák.

Ugyanezen időben, amikor Selina és nagynénjének kifogásait taglalja, méltatlankodva jegyzi meg,[4] hogy a rágalmazás elől

[1] 1815 december végén, 170. l.
[2] Napló 1819 július 29.
[3] Napló 1819 augusztus 2.
[4] Napló 1819 augusztus 9.

nem menekülhet meg senki. Mit vethetnek szemére? Milanói útja előtt nem gondolt házasságra, szabad volt, udvarolt Gabriellának, mert azt hitte, meghódíthatja; nem maradt hű egy nőhöz sem, mert az udvarlást udvariasságnak, kalandnak tekintette, végül házasodni akart, de szülei ellenkeztek. Mit vethetnek szemére? Olyan következetlenül járt el, mint mondják? Nyugodtan közeledhetnék bármely bíróhoz.

De talán legvilágosabban közvetlenül nápolyi útjában[1] nyilatkozik a Karolinával szemben való helyzetéről. Eszerint elutazásával sebeit akarta volna meggyógyítani, régi szívét visszanyerni és lelkiismeretét megnyugtatni. Pál bátyja akarta elkísérni s ez reá nézve kívánatos volt, mert legjobb barátja legközelebbi rokona, mindene volt e világon és nagyban hozzájárult, hogy némileg megnyugtassa magát.

Ezek a jelentősebb helyek, amelyeket e kérdésről Karolina halála előtt feljegyzett, — és ez fontos, — nyomatékosan amellett szólnak, hogy Széchenyi érzi helyzetének nem természetes voltát, ferdeségét, érzi, hogy ő is hibás ennek előidézésében, de azt is, hogy bűn nem terhelte lelkét. Ha neki megnyugtatás, hogy Karolina férje, az ő testvérbátyja, vele utazzék el, nem lehetett lelke bűnös, mert ha az lett volna, annak jelenléte, aki legjobb barátja, testvérbátyja volt és akinek becsülete forgott kockán, nem szolgálhatott volna néki semmiképen sem megnyugtatásul.

Széchenyi azonban hibás volt, mert bátyjának feleségével szemben úgy viselkedett, hogy ebben a gyengédebb érzelmek elhatalmasodhattak, hizelgett hiúságának a helyzet s engedte ez érzelmeket kifejlődni. Hibája volt az is, hogy ugyanakkor — mint alább látni fogjuk —, másnak is udvarolt s mint 1821-ben megjegyzi,[2] Gabriellaért hagyta el Karolinát.

Ez volt hibája: „meggondolatlansága" és „szívtelensége", ezért tett magának lassanként mindjobban fejlődő és fokozódó szemrehányást, érzett lelkiismeretében furdalást és önvádat.

Az önvád nyomai, mint láttuk, már 1815-ben is megtalálhatók, de 1818-ban kezd bontakozni. Minden valószínűség szerint Byron költeményeinek hatása alatt eleinte kedélyének melancholiájában, és abban nyilvánul, hogy jövő boldogságát nem látja reményteljesnek, de lassanként, különösen pedig Karolina halála után keserű, szigorú és torzított önvád fejlődik ki benne.

Keleti útja előtt[3] azt véli, hogy rendkívül megcsalja önmagát, ha ez életben még valaha boldog órákat eltölthetni remél; vannak emberek, akiket egyetlen szemrehányás nem enged, hogy valaha boldogok lehessenek. Néhány nap mulva új napló-

[1] Napló 1814 december 11., 54. és következő lapok.
[2] Napló 1821 november 24.
[3] Napló 1818 július 12., 190. l.

kötetének első lapjára[1] Moore Tamás angol költő egyik költeményének következő versszakát jegyzi föl német fordításban: Szomorú visszaemlékezés, bánat, amely ráveti sötét fátylát fájdalminkra, örőminkre egyaránt, amely örömben az élet sem boldogságot, sem szomorút sem hozhat többé, amely örömre nincs balzsam, sem szomorítás, csak tövis. Ugyanekkor[2] Gabriellárol ábrándozva, bölcselkedik az életről s valóban bölcsen megjegyzi, hogy a legtöbb, amit akarunk, nem jó és csak fáradsággal, munkával lehetünk jóvá. Talán vannak oly szerencsés emberek, akiknek nincs hajlamuk a rosszra, talán szerencsés nemtő kiséri őket vagy boldog órában születtek. Én nem voltam (t. i. szerencsés), mert Istenemre nem szaggathattam volna el hidegvérrel kötelékeket, amelyek vétkességét leróni egy emberélet sem volna elég; de meggondolatlanul, akaratlanul történt, oly ellenségesen egy szerencsétlen napon — és még ma is úgy mint akkor és azon nap óta örökké megmagyarázhatatlanúl titokzatosan — előttem.

1818 augusztus 25-én[3] leírja egy tengeri vihar után gondolatait. Az ember nyomorult teremtés s addig örülhet és lehet boldog, amíg határtalan gyengeségét és tudatlanságát be nem látja. „Ha életem néhány pillanatára visszagondolok, írja, nem hiszem, hogy akkor józan észnél vagy cselekedeteimnek ura voltam. Majdnem lehetetlen saját akaratával boldogságát így szétzúzni. Mi szegény emberek a sorsnak vagyunk alávetve és életünk útja előre meg van jelezve! Jövőm örökké el van rontva, mégis néhány boldog pillanat emléke megmarad számomra."

1818 végéről[4] egy levéltöredéket jegyez fel, amelyet Scio szigetén írt. E levél nincs híján a regényességnek. Megérzik rajta Rousseau regényének hatása, de jellemző, mert (Karolina) bocsánatát kéri, hogy életét meglopta és mint egy gonosz jelenség legdrágább boldogságát feldúlta; nyugodt napokat kíván neki, kéri, felejtse el nevét, hogy emléke boldogságát tovább ne dúlja, utolsó kérése, ne átkozza porait.

1819-ben[5] már elhatalmasodik rajta az önvád, eddig vigaszért naplójához fordult, de nem tudott megnyugodni. Épen husvét ideje volt, a vallás vigaszát keresi, de az sem tud megnyugtatást adni, azért ismét naplójának panaszolja el lelke mardosását. A 28 éves, egyébként életvidor ifjú sötét színben lát mindent, keserűen, torzítva ítél meg mindent!

„Jómagam, mondja, mostani fogalmaim szerint nem kaptam

[1] III. 2. jelzésű naplója, 190. l.
[2] Napló 1818 július 17., 191. l.
[3] Napló 1818 augusztus 25., 294. l.
[4] Napló 1818 május, 615. l.
[5] Napló 1819 április 19., 593. l.

semmiféle nevelést drága szüleim példáján kívül; ifjúságom tudatlanságban, nemtörődömségben éltem át. Rossz és egészen romlott nem voltam — s ez alig lehet az ember — de sok hibámban megrögződtem és tetteimben kegyetlenebb voltam mint a vérszomjas állatok, mert ezek saját fajtájukat csak éhségből vagy védelemből tépik szét, én azonban a legnyugodtabb lelkiismerettel tönkretettem egy engem szerető lénynek egész földi boldogságát. Annyira megszoktam minden tisztább érzést és természetes kedélyességet elnyomni, hogy mindazt, aminek a legszentebbnek, legkedvesebbnek kellene lennie, ifjú könnyelműségemnek feláldoztam. Nem tudom, hogyan kerültem ki ebből az állapotból. Való azonban, hogy álmomból azonnal felébredtem, mihelyt lelkembe pillantást merészeltem vetni. Egy évig erkölcsileg és testileg nyomorult életet éltem. Mindent elveszettnek tartottam magamra nézve s arra gondoltam, hogy a másvilágra menjek. Két egész hónapig azzal a gondolattal álmodtam és ébredtem, hogy megölöm magam. Nem tettem meg, mert nem egyezik elveimmel. Végtelen fáradalmak, szórakozás és gondolkodás az emberi létről lassanként visszaadták nyugalmamat és megtanultam belátni, hogy az élet minden állapotában jó rokonnak, jó barátnak, jó polgárnak kell lennünk, hogy boldogok lehessünk és emellett vallásunk külső formáira is figyelemmel kell lennünk". Meggyónt, minden hiúságát leküzdve egy nála kisebb értékű embernek elmondta minden hibáját, olyan rossznak, gyengének mutatta, amilyennek képzelte magát. Elmondta élete legnevezetesebb mozzanatait és a bánat őszinte könnyeit sírta. A pap el volt ámulva, sokat beszélt, de ő nem hallotta szavát, mert esküt fogadott, hogy nem akarja azt a boldogságot, amelyet ellopott, amíg az okozott sebek egészen meg nem gyógyultak; még a családi boldogságot sem akarja szeretett nővel, vídám gyermekekkel élvezni, hanem a világban bolyongva tapasztalatot tapasztalatra gyüjt, hogy egykor egy szeretett gyermeket a boldogság felé vezessen, akit a legdrágább anyától ellopott. Mint megjegyzi, a pap túlzásnak vette vallomását s nehány tallérért és imádság elmondásáért feloldotta. Ment volt a vallás fogalmai szerint a bűntől, de belseje másképen szólt. Az emlék nem hagyja el, már egy hónap mulva ismét tépődik. A 28 éves ifjú boldog évekre vágyik, azt hiszi, elérheti, ha sikerülhet önmagával kibékülnie.

Az önvád mégis a maga teljességében Karolina halála után bontakozik ki. Amikor 1820 szeptemberében[1] értesül haláláról, ily panaszos hangokban fejezi ki érzelmeit: „Karolina meghalt! Mindenható, útaid borzasztók, amelyeket az emberiségnek kijelöltél, ne adj több fájdalmat, keservet, mint amennyit elbírunk vagy adj acélkeblet! Légy irgalmas boldogtalan és lesüllyedt

[1] Napló 1820 szeptember 6.

nemzedéked iránt, adj örök békét és nyugalmat az elhúnyt, örökké imádott lelkemnek, amen!"

Másnap[1] azonban már így ostorozza magát: „Túlélem-e Karolina elvesztét? Lesz-e még megelégedett órám? Ez életre vagy örökre elveszett számomra az öröm? Nincs nyugalom, amíg lélekzem, amíg szívem ver? El kell pusztulnom és semmivé kell lennem, semmit sem szabad gondolnom, éreznem, hogy megnyugodjam? Hol találok békét, hol van kibékülés, megbocsátás? Nem fognak kérdőre vonni, mintha egy lélek elveszett volna? Az idő vagy csak a halál fogja sebeimet behegeszteni? Oh végem van, az ima megmered lelkemben! Szegény, szerencsétlen emberi nemzedék! Mindenható, morzsolj szét, pusztíts el haragodban, zúdíts fejemre nyomorúságot, csak engedd, hogy egykor viszontlássuk egymást! Könyörülj szerencsétlen leányodon, kétségbe esett fiadon! . . . Családom, balsorsotok megkezdődik. Ezentúl senki, ki nevemet viseli, nem lesz boldog, hanem a szerencsétlenség nyomorúságát, csapást csapás után mérve, fogja reátok kiterjeszteni. Jobb lett volna, ha a világ ölében maradtunk volna örökké!"

A bősz Eumenidák ostorozásai ezek, a 29 éves Széchenyi borzasztó önvádjai; lelkének eltorzult rémképei, amelyekből már kitetszik, hogy minden lehető és kieszelhető következményért önmagát okolta.

Most még csak azzal vádolta magát, hogy Karolina boldogságát meglopta.

Amikor 1820 szeptemberében[2] sógornője sírját először tekinti meg, megnevezhetetlen bánatot érzett, amely — véleménye szerint — évről évre nagyobbodni fog, ép úgy mint az ifjúság, egészség, szerencse és az élet vidám kilátásainak lassankénti eltűntével a hanyatló évekkel, a fanyar öregségben elviselhetetlennek, tépőnek érzünk minden tövist, amely az ifjúság boldog idejében csak kissé sebzett, és szomorúan így kiált fel: „Mennyi könnyet fogok még a sírnál ejteni!" Igaza volt: súlyosbodott önvádja, nagyobbodott tépelődése, bánata.

1821-ben[3] a kriptában misét szolgáltatván sógornője lelkiüdvéért, még így kiált fel: „Borzasztó, ha egy szeretett lénynek létét megloptuk." 1828-ban[4] azonban már azt képzeli, hogy azért van zilált lelkiismerete, mert sógornőjét megölte. 1830-ban[5] újra elolvasván Karolina leveleit, így ír: „Én ezt a gyermekien elfogulatlan lényt nyugodt vérrel (egy szó törölve), szíve bánatában halt meg; és én őrült remélek és vágyom megelégedettség és boldogság után, miközben belsőmben kígyók és skorpiók lakoznak. Szent nemezis! Ahogy Karolinát (egy szó törölve), úgy öl meg most (egy név[1] törölve). Életem azonban napról napra útálatosabb lesz előttem. Minél jobban kiépítem magamban az erényt, annál jobban kell éreznem, milyen szörnyeteg voltam egykor."

1835-ben[2] Karolina halála évfordulóján örök nyugalmat kíván neki, de itt is kijelenti, hogy gyilkosát látja magában. S ezentúl is megmarad ez a vád benne, hogy 1848 után teljesen kétségbeejtse és megőrülését elősegítse.

De éppen a vád ily megnyilvánulásában látjuk a legjobban, mily torzítottak rémképei, s hogy ezeket a rémképeket első sorban élénk, izgatott képzelete alakította ilyenekké, lelkének mértéken felül való érzékenysége pedig elősegítette ezt a kialakulást. Hozzájárult ehhez még az a tulajdonsága is, hogy sűrűn vizsgálta belsejét, kereste tettei rúgóit, hibáinak okait és ilyenkor önmagának legszigorúbb, mint látjuk, mértéken felül szigorú és sokszor igazságtalan, saját magát gyötrő bírája volt.

Nem Karolina volt az egyedüli, akinek gyilkosául magát tartotta! Többen is voltak, akikkel közelebbi vonatkozásba került és mivel ezek előbb haltak meg, mint ő, halálukat lelkére vette. Ilyen Andor, Karolina fia, akire folyton visszatérve azt hajtogatja, hogy elrabolta anyjától, ilyen Saurau Gabriella grófnő, ilyen gróf Zichy Károly (Crescencia férje), ilyen Seva nevű szakácsa, akit magával vitt egyik aldunai útjára s itt meghalt.

1842-ben[3] például így ír: „Visszarettenek a haláltól. Kétszeres bűn, vagy kétszeres behatás a halálra — ami egyre megy — súlyosodik reám, aminek a világ mathematikai szabályai szerint bosszúban kell részesülniök: Karolina és Károly[4] nélkülem, vagy ha nem lettem volna, mindketten valószínűleg élnének. Nem tettem készakarva." Ezzel szemben az igazság az, hogy Karolina és Gabriella mindketten ifjan tüdővészben, gróf Zichy Károly pedig 56 éves korában halt meg. De Széchenyi élénk képzelete, izgatott kedélye, érzékeny lelke az önmegismerés mániájában így formálta ezt meg oly időben, amikor szerelmes volt, vagy kedélye vagy teste beteg volt, vagy nem úgy alakultak dolgai, ahogyan azt szerette volna, vagy valamely évforduló vagy külső esemény vagy valamely olvasmány szomorú gondolatokat váltott ki belőle. Így aztán, mivel rendkívüli munkásságában töprengő, kellemetlen napjai egész életében bőven voltak, valami okot pedig lelke keresett,

[1] Napló 1820 szeptember 7.
[2] Napló 1820 szeptember 20 körül.
[3] Napló 1821 január 31.
[4] Napló 1828 november 17.
[5] Napló 1830 április 3.

[1] Természetesen Crescentia.
[2] Napló 1835 augusztus 29.
[3] Napló 1842 szeptember 18.
[4] Napló 1822 május 2.

ezt az okot mindig önmagában, előző életében kereste és találta meg élete végéig.

1822-iki angliai útjában[1] egy alkalommal talán nem úgy fogadták, amint várta, ez a körülmény ily elmélkedést vált ki belőle: „Ma megvilágosodott előttem. Mindenütt ismernek, ismerik életem történetét, azért minden ajtó zárva van előttem. Úgy kell nekem. Szívesen eltűröm, de nehezemre esik. A rossz hírnév előhírnökként (jár)! Nincs ész, nincs szeretetreméltóság, amely különösen Angliában segítene! . . . Ég a velőm, ahová csak fordulok, mindenütt lenézés, gyűlölet. B— hercegné (így nyilatkozik): „Oh gróf Széchenyi István, ez az ember nem kelt bennem bizalmat!“

Amikor keleti útjából hazatér és Karolina hugát, Selinát akarja feleségül venni, de éppen Karolina miatt is akadályok merülnek fel, kesergésében ott van a mult kellemetlen képe. Amikor 1823-ban Liechtenstein Henrietta hercegnőbe szerelmes s nem úgy alakul a dolog, ahogy szeretné, megjegyzi,[2] Karolina hat reá az árnyékvilágból. Majd álmatlan éjtszakái is vannak, nem talál tanácsot magában s így kiált fel: „Karolina borzasztóan megbosszúlja magát rajtam!“ Még nagyobb mértékben és még többször figyelhetjük meg ezt nála akkor, amikor Crescenciáért lángol. Ekkor is minden legcsekélyebb neki nem tetsző jelenségnél arra gondol, hogy ez nemezis Karolináért.

Nem egyszer csekélységek, hasonlóságok idéznek fel benne szemrehányásokat. 1833-ban[3] a *Norma* előadásán Karolina áll előtte. 1838-ban[4] mostoha fia ragályos beteg lett, akkor előző élete, Karolina lebeg előtte, mert mindenben büntetést látott. 1842-ben[5] az *Ahnfrau*-t tekinti meg s úgy látszik, ez este az érzékiség ellen is küzd, mert ily szókra fakad: „Világos előttem, hogy átok alatt vagyok, ellenséges hatalmak kezében. Velőm remeg e miatt. K(arolina), Gabriella, A(ndor), (Zichy) Károly, én zavarban.“ 1845-ben,[6] mikor egy ismerősét, Khewenhüller grófnőt meglátja, Karolinára emlékezteti s kínos érzelmek élénkülnek meg benne.

Ugyanez évben[7] ismét felbontja a leveleket s elolvasásuk után így kiált fel: „Istenem, hogyan követhettem el ennyi szívtelenséget!“

Sokszor szeretné az emléket kitépni szívéből.

Már 1822-ben azt mondja, ha a megtörtént eseményt, amelynek egész örökkévalóságára behatással kell lennie, meg nem történtté tehetné, életét nem cserélné egyik halandóval sem. 1821-ben[1] ürményi tartózkodása alatt (itt halt meg Karolina, itt Gabriella is), azt óhajtja, bár törölhetné ki emlékezetéből életének hat évét,[2] akkor senkivel sem cserélne. 1845-ben[3] azt hiszi, hogy valószínűleg Karolina halálának évfordulóján fog meghalni. 1846-ban[4] pedig félelem és fájdalom nélkül, kéjjel kiállana 100 botütést, ha az eset meg nem történt vagy másképpen történt volna. Azt véli, hogy az évfordulón fog meghalni. Abban az évben nem, mert még jó egészségben van s keveset kellene szenvednie, pedig reá hosszú szenvedés vár.

Ime, láthatjuk, a Karolina-probléma vörös fonálként vonul végig Széchenyi életében. A multnak ez idejére a visszaemlékezés mindig megremegteti lelkét, mindjobban fejlődik, fokozódik a a remegés, végül határozott, de alaptalan váddá alakul.

A legborzalmasabb s legeltorzultabb az önvád 1830-ban[5] aldunai útjában. Lázbetegen hajójában fekszik, eszébe tolulnak egész életének tettei. Ezeket feljegyzi, egyúttal megfogadja, mindent megtesz az önismeret útján.

„Ha betegségem eredetét átgondolom, írja, két jellemvonást találok magamban élesen kifejlődve: a gyengeséget és türelmetlenséget. Az első fecsegővé tett, a másik fokozta bajomat s mindem emberemnek, akiket a vérig kínoztam, valóságos ostora lettem . . . Lázálmaimban, melyet a helyiség fokozott és amelyek valóban életemnek legszerencsétlenebb és legkínosabb pillanatai voltak, tisztán és világosan elém tolultak életemnek tévedései és számtalan elkövetett ostobaságaim, amelyek azonban csakis nekem egyedül voltak ártalmamra. Mindenekelőtt szívem rákja ($1^1/_2$ lap Karolinára vonatkozó kivágás és törlés). Mindebből könnyen megérthető, mennyi gondot okoztam atyámnak, anyámnak, Louisa sógornőmnek, akinek halálát bizonyára nagyon siettettem . . . Ami hibáimat, mondhatom szerencsétlenségemet illeti, mivel kevéssé vagy semmit sem tehetek róla (a hibák felsorolása törölve) és úgyszólván öntudatlanul űztem. Ezeken a zátonyokon szenvedett létem hajótörést és itt találom lelkem és testem rothadását. De ez idegeimtől, gyengeségemtől és a bennem levő betegségi anyagtól függött, mert görvéllyel, kettős izülettel, kettős sérvvel születtem. Ebből a bajból eredt minden — jellemem határozatlansága, a rendszertelenség stb., mert hányszor kellett, anélkül hogy hibáztam volna, a mélységbe zuhannom, ahol egész lényemet megvetni tanultam. Mint valami kétségbeesett, elpazaroltam életem tőkéjét, mint aki érzi, hogy veleje napról napra fogy. Nem mertem a jövőbe tekin-

[1] Napló 1822 május 2.
[2] Napló 1823 november 23.
[3] Napló 1833 december 17.
[4] Napló 1838 január 13.
[5] Napló 1842 október 1.
[6] Napló 1845 július 12.
[7] Napló 1845 február 26.

[1] Napló 1821 április 20.
[2] T. i. 1814—1820 közt.
[3] Napló 1845 augusztus 14.
[4] Napló 1846 augusztus 30.
[5] Napló 1830 július 29.

teni, mert nem láttam, vagy inkább sejtettem mást, mint a kétségbeesés óráját, amelynek egyszer egész bizonnyal el kell jönnie. S ha volt életemben tűrhető pillanat, melyet talán sokan irigyeltek, azok voltak, amelyekben kínjaimat el tudtam feledni. S hogy küzdöttem, hogy e bajból megmeneküljek, azt tudja a Mindenható! El is nyomtam éveken át, de egészen nem volt lehetséges és még most is ébren kell aludnom, hogy egész nyomorultan, létemet elátkozva ne ébredjek." —

Ez a hang ugyanaz, mint amilyenekkel 1849—1851 közt ostorozza magát, minden elképzelhető felelősséget, bűnt önmagára tolva.

Karolina halála évfordulója körül 1848 szeptember 3-án, mikor az ország állapotai miatt izgatottsága nőttön nő, ezt jegyzi meg: „Nem alszom semmit, — még 5 percig sem tudok széken ülni. Borzasztó lelkifurdalások. Karolina stb. Úgy érzem, el vagyok átkozva."

1849 március 21-iki Döblingből írt levelében pedig így mardossa önmagát: „Karolinát lassú tűznél öltem meg hét éven át. Láttam elhalni s a legnagyobb lelki nyugalommal engedtem, hogy megtörténjék. Amikor meghalt, kétségbeesés fogott el. Bánat és vezeklés helyett minden bűnben elmerültem. Bor, érzéki örömök stb. minden nagyobb felbuzdulást elnyomtak bennem . . . Amikor a pokol dicsőségére e két derék dolgot (t. i. hogy miniszter lett és ezért Esterházy herceg is az lett, továbbá hogy Kossuthot bankók gyártására rávette) elkövettem, a szerencsétlen Karolina halála napján, 1848 augusztus 30-án eloszlott a hályog szemeimről és világosan láttam, hogy magamban minden istenit már régóta, 1811 óta elnyomtam és a szó szoros értelmében mint szörnyeteg éltem és cselekedtem, rosszabbul mint a leggonoszabb állat; és én a természettől és szerencsétől gazdagon felruházva fajomnak nem jótevője, hanem gyilkosa lettem."

Azt hiszem, alig van különbség önvád tekintetében e már a döblingi magántébolydában írt sorok és egyik-másik pl. 29 éves vagy 39 éves korában írt sorai között. 1848-ban azért bomlott meg agya, mert nem volt hová menekülnie a rettenetes önvádtól; a felfordult politikai állapotok, a társadalmi élet ziláltsága, izgatottsága elől nem tudott sehová sem menekülni, hogy megnyugvást találjon, hisz családját is elküldte maga mellől.

A Karolina-probléma azonban Széchenyiben oly hatást váltott ki, amely a magyarságra jót eredményezett.

A tépelődés, lelkiismeretének folytonos vizsgálata mindinkább megismertette őt gyengéivel, rávette, hogy küzdjön ellenük s ez folytonos és szívós küzdelemmel lassan-lassan sikerült is néki.

1821-ben[1] már töpreng azon, vajjon a javulás és tökéletesedés útján van-e vagy éppen nem. Ekkor még azt érezte, hogy nem és La Trappe van egész nap fejében, vajjon nem ott fogja-e életét végezni.

[1] Napló 1821 október 8.

Ugyanezen évben[1] a sírhely mellett kéri az Istent, tisztítsa meg szívét, eszét és kedélyét, töltse meg szellemét igaz bölcsességgel és tiszta tűzzel.

1830-ban[2] pedig úgy imádkozik naponta: Csak akkor engedj, atyám, élnem, ha hasznos lehetek és éltem tavaszát az ösztönszerű elfeledtetni képes vagyok, ha ifjúságom minden tévedését a nemes tettek sorozatával ismét jóvá tudom tenni."

1831-ben barátjának, az ifjú gróf Waldstein Jánosnak, akit lázbetegségében vezeklésül beavatott életének minden fájó titkába, egy alkalommal, amikor ez hibájára figyelmezteté, így válaszol: „Bár élhetnék még egyszer' vagy ‚bár ne éltem volna soha.' Semmi egyéb mondani valóm nincs — s mivel élnem kell, csak azon vagyok — — hogy az éltem második része mossa meg az éltem úgynevezett „Tavaszát", ámbár soha fehérré azt tenni nem fogja. „Legyen elég eskünnöm sok botlásim, sok véres bukásim után, mellyek jeleit bizonyosan más világra viendi lelkem stb." (Világ, p. 47.)[3] — — — Igazad van! S ha egyszer Pesten fájdalmasan vevém, midőn tán *akkor* egy kissé vigyáztalanul penditéd meg ezen húrt, melly a lelkem legmélyebb fájdalmira hat — — most inkább köszönöm, hogy a multba vissza vivél — ámbár jobbára ott lakom! De akkor még nem valánk annyira összeszorítva a Barátság szent kötelékétül mint most — azóta tárva állt emberi gyarlóságom előtted, minden gyengeségeimmel lepleztelen! Előtted minden szégyenimet — s bágyadtságimat visszatorlás nélkül bevallám. Néked most már minden szabad — s ha annyival ifjabb mint én a legkeserűbb érzeteket fellobbantó tükört teszel szemeim elé, ez semmi egyéb, mint felsőbb hatalmi igazság és én ha tűrni még nem tudok, tanulni íme fogok! Ne hidd azonban, soraid elgyengítének, épen az ellenkezőt. Nem tudom meddig fogja éltem még ereimet melegíteni — s igy épen ezen okbul sietnem kell — hogy el ne érjen a halál, még semmit nem tettem úgy szollván hogy a Második rész ki jobbítsa az Elsőt."

Tömörítve így tárul fel előttünk a Karolina-probléma, amely kétségtelenül egyike a legjelentősebb kihatású eseményeknek életében. Örök égető nyomot hagy lelkében, amely borús napjaiban felzaklatja lelkét és testét. De ez kényszeríti lelkiismeretének folytonos elemzésére, ez idézi elő azt is, hogy fogadalmat tesz s rajta van, hogy éltének e hibáját elfeledtesse. A magyar

[1] Napló 1821 március 21.
[2] Napló 1830 szeptember 14.
[3] Waldstein t. i. ezt idézte levelében Széchenyi *Világ*jából s erre válaszol.

nemzet nemtője úgy akarta, hogy a hibából ismét erény váljon, a szerelem vitte a hibába, a szerelem segítette, hogy erénnyé váljon. Egy nő Crescencia iránti szerelme idézte elő, hogy vivódásai, mint majd annak idején látni fogjuk, még nagyobbak és kínzóbbak legyenek, de azt is, hogy vívódásai közt kifejlődjék Széchenyi lelkében a már ott lévő az a szent fogadás, hogy életét embertársainak és a hazának fogja szentelni. S ezt a fogadást emberül be is váltotta.

2. FEJEZET.

Gróf Saurau Gabriella.

A Karolina és Gabriella név körülbelül egy időben lett Széchenyi előtt emlékezetessé. Hunyady Gabriella grófnőt, 1814 óta az osztrák gróf Saurau Zenónak feleségét az orosz cár a bécsi kongresszuson üde szépségéért, elevenségéért és frisseségéért „la beauté diable"-nak nevezte el. Thürheim Lulu grófnő is naplójában többször említi, mint Bécs legszebb asszonyát,[1] aki híres volt bájos mosolyáért.[2] Széchenyi pedig meg nem hallgatott szerelmének kesergése közt később azt mondja róla, hogy Európa legszebb asszonya.

A vidám kedélyű, bájos és örökmosolyú asszony a mulatságok forgatagában Széchenyinek is feltűnt már 1814-ben s „nőhódító vágyában" versengeni kezdett érte. 1819-ben Meade Selina iránti komoly szerelmi hevében,[3] amikor Karolina és Gabriella emléke akadályként jelentkezik életében, Gabriella iránti szerelmét már nem tekintette komolynak. Amint ekkor kijelenti, udvarolt Gabriellának, mert azt hitte a mulatságok zajában, hogy meg fogja hódíthatni; de az udvarlás ekkor nála csak udvariasság, kaland volt s minthogy gyakran sikerre vezetett, meresszé tette és csapodárrá, mert nem maradt hű egy asszonyhoz sem. Kétségtelenül annak a háborús kornak betegsége, az érzékiség, a kalandvágy vezette ebben az udvarlásában. Ő is a „seducteur" szerepére vágyott s ez rontotta el hírnevét és ezért voltak hozzá később a komoly pillanatokban a nők bizalmatlanok. Később sokszor vezekelt korának e betegségéért. Keleti útjából hazatértekor Siciliában ily bűnbánó szavakkal emlékszik vissza e vonására[4]: „Tudatlanul és becsvágyóan, amilyen ifjú éveimben voltam, azt hittem, az egész világ tapsát elnyerem, ha a seducteur szerepét teljesítem. Oh ez ifjúi vakság mennyi könnyembe került?"

Bizonyára igaz, hogy e szerelme kaland volt, de naplójának sok helye azt mutatja, hogy ha kezdetben játszott a szerelem-

[1] Mein Leben, II. k. 307.
[2] Mein Leben, II. k. 111.
[3] Napló, 1819 aug. 9. 684. l.
[4] Napló, *1819 ápr. 9.* 586. l.

mel, 1817, 1818-ban erős érzelmeket váltott ki belőle. 1814 októberében van az első nyom,[1] hogy Gabriellának mint „a szerelem bolondja" udvarol, tehát körülbelül akkor, mikor már elhatározta, hogy Karolina miatt elutazik Bécsből. Egyszerre udvarol a két szép nőnek, sőt mint később bevallja, az egyiket elhagyja a másikért. 1815-ben félbe szakad ugyan udvarlása, de 1816-ban újra feléledenedik, 1817 májusában pedig oly szenvedélyes, hogy félbeszakítja szabadságát és inkább bevonul ezredéhez Milanóba, csakhogy a férjével Olaszországba, éppen Milanóba távozó Gabriellát követhesse s közelében lehessen. Nem célzás nélkül írja,[2] hogy mindentől, ami egykor oly kedves volt előtte, könnyen vált meg s látta, hogy egy adag könnyelműség mily símán viszi az embert az életen át. Veronában pihenőt tart, s mikor megérkezik a vendéglő udvarára, Gabriellát látta kellemmel eléje ugorni s minden szenvedélye felszabadult, alig tudta magát fékezni, hogy el ne árulja magát. Oly szép volt, írja,[3] amilyennek előbb még sohasem látta s ez a pillantás még a halált is megédesítette volna.

1816 elejétől 1818 júliusáig nem vezetett rendszeres naplót, amit azonban feljegyez, az majd mind Gabriellára vonatkozik. Amig Milanóban és Olaszországban volt Gabriella (1817 május—június), csak vele foglalkozik, csak reá gondol, naplójába jegyzi Gabriellához intézett leveleinek egyes részleteit s ezek mutatják, hogy kétségtelenül Rousseau *Nouvelle Heloïse*-ének hatása alatt, Gabriella távozása után is, Gabriellaért kesereg. Nem bánja, hogy Gabriellában csalódott, mert vallomásait meghallgatta, hogy legszenvedélyesebb szerelmi vallomásait barátnőinek tovább mondta, hogy így nevetség tárgyává tette.[4] Tovább kesereg. Találóan jegyzi meg Gabriella távozása után[5]: „Sajnált engem és örömmel távozott innen és csak számomra marad vissza szerelmem bánata; egyébként minden feledve és ő talán nem is hiszi, hogy élek." Lemondással állapítja meg,[6] hogy ha igazán szerencsétlenség Európa legszebb asszonyát szeretni viszontszerelem nélkül, akkor persze nem nagyon szerencsés, mert Gabriella nagyon is szép, és őt legkevésbbé sem szereti.

Mielőtt Gabriella távozott, arra kérte, hogy minden este tíz órakor gondoljon reá, mert akkor ő is csak vele fog foglalkozni. Távozása után, mikor már rég nem hallott hírt róla, egy este egyik kapitánytársa feleségének kezét fogta meg s ifjú hévvel azt gondolta, hogy az Gabriella keze, akinek távozása

[1] Napló, 1814 október. 28. l.
[2] Napló, 1817 május. 177. l.
[3] Napló, 1817 május. 178. l.
[4] Napló, 1818 július. 201. l.
[5] Napló, 1817 július 25. 185. l.
[6] Napló, 1817 augusztus. 186. l.

után „szerencséje örökre elveszett és az este tizedik órája az egyedüli, ami még a nap szakában kedves nekem.“ [1] Mindez bizonyára azt mutatja, hogy a szerelem lángja komolyan égett benne. Nem is marad sokáig az ezrednél, még 1817 végén szabadsággal Bécsbe tér és folytatja udvarlását. Az 1818. évben szívviszonyai tekintetében még jobban bonyolódik a helyzet Széchenyire nézve, hogy azután 1819-ben teljesen tisztázódjék. 1818-ban ugyanis Karolina elhidegült iránta és haragszik reá. Széchenyi udvarol Gabriellának, de komolyan foglalkozik a házasság gondolatával is és el akarja venni Karolina hugát, Meade Selinát. Annyi akadály gátolja azonban e lépését, hogy szülei, különösen atyja kívánságára eltávozik keleti útjára. Útja előtt és útjának első idejében mindig Gabriella van előtte, ezután sóvárog és éppen e folytonos visszaemlékezések arra vallanak, hogy a kaland nyomot hagyott Széchenyi szívében. Ekkor panaszolja el, mily nevetséges helyzetbe került azzal, hogy Gabriella szenvedélyes vallomásait elmondta barátnőinek, ekkor árulja el, hogy udvarlásában figyelemmel volt arra is, nehogy ezzel családja előtt Gabriellának kellemetlenséget szerezzen. Ekkor vallja be azt, hogy egyik régi barátja el akarta téríteni e szerelemtől, mondván: [2] „némely asszonyt büntetésül küldött az Isten, hogy a helytelen szerelmet megbosszúlja, mert ha egész vérét a legfájdalmasabb kínokban elcsepegtetné, még így sem indulna meg egy pillanatra sem.“ Belátta barátja szavainak igazságát, de még jobban szerette Gabriellát. Ugyane barátja arra akarta rávenni, hogy e „hozzá méltatlan szenvedélyt szívéből szakítsa ki, még ha életét is kockára kellene tennie“, de bevallja, hogy „meghalni tudna boldogan, de őt szívéből és emlékéből kiszakítani nem képes sohasem.“ [3] Olaszországi útjában, mielőtt a Keletre megy, a visszaemlékezések egész sora foglalkoztatja. Minden városban, ahol Gabriella volt, visszaidézi a kedves emlékeket szenvedélyes sóvárgással. Visszatér emléke mindenütt, a munkánál, olvasmányainál.

Szenvedélyes szerelme Gabriella iránt egész ismeretköre előtt ismeretes volt. De ismerték állhatatlanságát, csapongását is és gyakran évődtek vele. Így járt Paduában is Odonell ezredes feleségével, aki látogatásakor azzal gúnyolta Gabriellára célozva: „Szereti-e még, vagy talán már belefáradt?“

De ezután útjában már elhallgat Széchenyi, csak itt-ott találunk egy-egy vonatkozást naplójában. Keleti útjáról való hazatérte után látja ugyan rövid ideig, de ekkor már szívét a komoly szerelem érzése foglalja el Selina iránt. Ennek heve közt,

[1] Napló, 1817 július 25. 183. l.
[2] Napló, 1818 július 21. 197. l.
[3] Napló, 1818 augusztus 4. 240. l.

mikor Karolina és Gabriella emléke csak gátló körülmény életében, 1819-ben azt írja,[1] hogy 14 hónap után látta Gabriellát, akit egykor oly szenvedélyesen szeretett és ezt a szerelmet akkor már mint valami hamis álmot látta maga mögött. Időnként azonban ezután is, ha látja a gyönyörű asszonyt, egy-egy pillanatra még fel-felébred az őrjöngő szerelem, a „valmonizmus“ vágya benne.

Gabriella és Karolina emléke némi kapcsolatban marad meg benne, mert szerelme Gabriella iránt segített neki feledni Karolina szerelmét.

Ez az emlék nagyon hamar fájó érzéseket keltett benne. Mint maga mondja, mihelyt lelkébe pillantást vetett, azonnal fölismerte, hogy helytelenül cselekedett s azóta volt a két nő emléke reá nézve kínzó furdalás. Ez az idő keleti útja alatt állott be, amikor sokat foglalkozhatott magával, amikor az élet fáradalmait gyakrabban megismerte.

A kapcsolatot később erősítette az is, hogy Karolina 1820 augusztus 30-án ott halt meg Ürményben Gabriellánál egyik látogatása alkalmával és hogy Gabriella 1821 november 24-én halt meg ugyanott hasonló betegségben. Halálának hírére azon töpreng,[2] nem Karolina hatott-e reá s vajjon nincs-e az egész üggyel ő is kapcsolatban és érzi a csontember közeledését. Gabriella halálát is lelkére vette, bár összehasonlíthatatlanul enyhébb alakban mint Karolináét, mégis megtette. Mikor 1842-ben[3] felsorolja azokat, akiknek emléke fájdalmat idéz elő benne, Karolina után ott van Gabriella is.

3. FEJEZET.

Lady Meade Selina.

Lady Meade Selina, Karolina huga iránti szerelme a végeredményében szintén lelkifájdalmakat okozott Széchenyinek. Miután keleti útjában, különösen visszatérésekor Sziciliában valóban szokatlan példáját adva az önmegismerés felé törekvésnek, erős bánat közt bensejében maga elé idézte ifjúságának hibáit, erősen megfogadta, hogy igyekezni fog a tökéletesedés felé haladni. Ezzel a szándékkal érkezett haza keleti útjáról és ezen lelki küzdelem és tisztulás után kellett neki a Selina iránti szerelem miatt lelki fájdalmakat elviselnie. Selinát ugyanis megkérte, de visszautasításban részesült. Ez a visszautasítás erős izgalmat váltott ki belőle, mert mult szerelmeiért és ifjú hibáért való megtorlásnak vette, de az még

[1] Napló 1819 augusztus 12. 689. l.
[2] Napló 1821 november 26.
[3] Napló 1842 október 1.

nagyobb fájdalmat okozott neki, hogy Selina is cserbenhagyta, hogy megnyilvánult szerelmét megtagadta. Még 1821-ben is megvan a fájó nyom lelkében s csak miután Selina már másnak felesége, csitul el lassanként szívében a fájó érzés, férje azonban ellenszenves marad, amíg csak összeköttetésbe juthat vele s anyagot szolgáltat néki egy regénytervezet elkészítésére.

E szerelem ismertetésénél egy feltünő körülményre kell rámutatni. Széchenyi nyilt természetű volt, ami szívén feküdt, megmondta, akárhányszor volt is ilyesmiért kellemetlensége. Naplójának meg éppen elmondta minden titkát, akár kellemes, akár kellemetlen volt önmagára nézve. Selina iránti szerelméről pedig csak 1819-ben ír a fejlődésének legutolsó szakában. Akkor írja le az előzményeket, amelyekről addig sehol egy szóval sem emlékezett meg, még csak Selina nevét sem írva le soha, pedig mint 1819-ben megírja,[1] 8 éve, tehát 1811 óta esküdt neki „hűséget és szerelmet" és hordja nevét kezén. Selina iránti szerelme tehát 1811-ben kezdődik s 1819-ben éri el kifejletét. Igaz ugyan, hogy még 1820-ban is fel-felcsillan a remény benne, mégis már 1819 végén záródik le reá nézve.

De nemcsak nem ír Selináról és szerelméről 1819 előtt, pedig egészen kétségtelen, hogy egy évi keleti útjára Selina miatt távozott, hanem más okokat hoz fel és jó ideig Gabriellá-ért sóvárog.

Keleti útja előtt azt írja,[2] hogy elutazásának, önkéntes számüzetésének „egyetlen", bár ártatlan oka a kedves, kegyetlen (t. i. Gabriella) s tényleg felsőolaszországi útjában újra átéli azt az időt, amikor egy évvel előbb (1817-ben) Gabriella is ott volt; de olvasmányai és minden más vonatkozás is csak Gabriellát juttatják eszébe. Szüleiről, akikről 1819-ben azt írja, hogy az ő kívánságukra utazott el a keletre, gyengéd szeretettel szól s azt érzi, mily kevés örömet szerzett nekik igaz szeretetük ellenében. Ugyanezen időben írt útinaplójában,[3] ahol újra fölveti elutazásának okát, ismét Gabriella kerül előtérbe. Szüleiről itt is benső szeretettel szól s atyja búcsúszavai csengenek még most is fülében, Isten áldását kérve a jó öregre. Egy hónappal hazatérte előtt 1819 május elején[4] pedig még azt írja, atyja levele fogja eldönteni Nápolyba érkeztekor, Kaunitz Karolina lesz-e felesége vagy pedig sohasem fog-e megházasodni. Nápolyba érkeztekor azonban kedélyében változás áll be. Eddig csak egyszer, amikor 1819 húsvét táján vallásbeli kötelességét teljesíti, meggyónik, csak akkor háborog lénye izgalmas önzaklatásban,

[1] Napló 1819 július 27. 663. l.
[2] Napló 1818 július 17. 190. l.
[3] Napló 1819 július 20. 244—45. l.
[4] Napló 1819 május 9. 611. l.

egyébkor nyugodtan ír utazása eseményeiről. Május vége felé, mikor Nápolyba ér, nyugodt feljegyzések után egyszerre ismét érzékeny és szenvedélyes panasz tör ki belőle.[1] S ezt atyjának sorai váltják ki belőle, amelyeket oly óhajtva várt. Már régóta nem hallott hírt az édes otthonról, további sorsát pedig atyja óhajától teszi függővé! Palermóból érkezve a vámnál sokáig kell várnia; türelmetlenségében 20 percen át futva megy a követségig, hogy mielőbb olvashassa atyja levelét. Mikor megtudja, hogy beteg és látni akarja, rögtön elhatározza, hogy siet haza. Atyja szeretete elmélkedésre készteti s azt fejtegeti, mily boldog érzés az, ha az embert szeretik, különösen akkor, ha nem vagyunk hiúk és nem képzeljük azt, hogy jó tulajdonságainkért szeretnek bennünket. Erről eszébe jut, hányszor gondolkozott önmagáról s azt találta, hogy nincsenek jó tulajdonságai, hogy mindig szülei ellenére cselekedett és szülei mégis szeretik. Ezután szüleit jellemzi. Véleménye sokban eltér az övékétől, gyermekkora óta hányszor megbántotta őket nyerseségével, neki feledhetetlen események pedig ellentétbe hozták szüleivel, akiknek igazuk volt. Egy ideig egyedül állott és arra az elhatározásra jutott, hogy el kell hagynia hazáját, szüleit és N.-t. Itt találjuk az első vonatkozást Selinára, mert az N. csak ő. Ugyanitt van először kínzó szemrehányása Karolina miatt is. Ha okát keressük annak, miért tolul ez most útjának végén eszébe, naplója ad nekünk erre útmutatást. Olvasmányainak: Alfieri tragédiáinak, különösen a *Sophonisbe*-nak, de legfőképen és első sorban a világfájdalom képviselője lord Byron költeményeinek hatása alatt áll. Byron hatása alatt írja ezidőtájt *„Ich wagte einen Blick in mein Inneres"* kezdetű komor költeményét. Amikor Byron *The Giaour* című költeményét olvassa, ott találja Moore egyik komor költeményének 4 sorát jelszóképen s ezek a keserű visszaemlékezést megörökítő sorok Karolinát juttatják eszébe; itt találja *The Corsair*-jában Dante nehány komor szavát, amelyeket mind ő is felhasznál. Byron hatása alatt lesz Széchenyi is melancholikussá.

A fentiek után lássuk Selina iránti szerelmének történetét.

Széchenyi együtt nőtt fel Pál bátyjával, 1809-ben vele együtt lett katona és önálló. Amikor Pál bátyja 1811 előtt a 17 éves lady Meade Karolinának udvarolni kezdett, vele együtt ő is a Lichnowsky hercegnő nevelése alatt álló Karolina és a 14 éves Selina közelébe jutott.

Ekkor szerette meg a19 éves ifjú Széchenyi Selinát s a miként Pál és Karolina szerelme nem volt romantikusság nélkül — hisz a 17 éves Karolina egy szép napon térden állva kérte ki nevelő-

[1] Napló 1819 május 21. 635. l.

anyjától a házassághoz való beleegyezést,[1] romantikusan kezdődött Széchenyinél is, mert ő meg „hűséget és szerelmet esküdött a 14 éves leánykának“[2] és nevét karjára írta.

A katonaélet és a franciák elleni háború azonban kiragadta Széchenyit az otthonból és a gyermekifjú érzelmeit másfelé irányította. A Karolina- és Gabriella-epizód, a bécsi és nápolyi víg élet, franciaországi és angliai útja is mind azt mutatják, hogy érzelmét más események foglalják le. 1816 és 1817-ben valószínűleg sokszor látta Selinát a társaságban, de a házasság gondolatával nem foglalkozott, minden nőnek udvarolt, akinek csak lehetett, de különösen Gabriellának. Az 1818. év, Milanóból való hazatérte hozza meg a fordulatot. Az 1809-től 1818-ig eltelt időt, amikor önmagát, nevelését leszólja, hogy előbbi viselkedését mentegesse, Selinához intézett egyik levélfogalmazványában[3] így jellemzi: „Alig kerültem ki a gyermekszobából, amikor önt először láttam. Hogyan éreztem akkor ön iránt, arra még emlékszik tán? Hiú gyermek voltam, azonban nevelés nélkül, tanácsadók nélkül. Azután sok év telt el háború közt, utazásban és a legrosszabb emberek társaságában. Alapelveim nem voltak, tudatlan voltam — így mult el életem legszebb része időpazarlásban, tudatlanságban az 1818-ik évig.“

1818-ig elég gondot okozott szüleinek, akiknek szintén füléhez jutott merész csinyeinek, udvarlásainak híre, de sok gondot okozott jószágigazgatójának, volt nevelőjének is, mert Széchenyi életmódja, szenvedélyei sokba kerültek s neki kellett a pénzt előteremtenie. 1817-ben vagyoni viszonyai rosszabbodtával jószágigazgatója úgy akart reá hatni, hogy levelei telve voltak panasszal a sok baj és költség miatt, azonkívül mindazon híreket is közölte vele célzatosan, amelyek Sopron megyében elterjedtek költekezései nyomán járó vagyoni romlásáról. És e terve sikerült is, mert Széchenyi gazdaságosabban élt. A jószágigazgató egyéb eszközzel is igyekezett reá hatni. 1817 októberében ecsetelte egyik levelében a házas élet előnyeit, úgy hogy Széchenyi tréfásan meg is kérte válaszlevelében,[4] keressen neki menyasszonyt, mert oly meggyőzően magyarázta a házas élet előnyeit, hogy kedvet kapott a házasodásra. Liebenberg célzása nem maradt hatás nélkül, mert 1817 végén, mikor hazatér, tervei közt ott van a házasság is. Bécsben folytatta udvarlását Gabriellánál s udvarolt Selinának is. Selinának való udvarlása mind komolyabb lőn s minthogy visszamaradt levele szerint Selina viszonozta a

[1] Thürheim Lulu: Mein Leben. II. kötet 272. l.
[2] Napló 1819 július 17. 658. l.
[3] Függelék 832. l.
[4] Liebenberghez, 1817 október 24-én.

szerelmet, Széchenyi feltárta szülei előtt szándékát, de szüleinek, különösen atyjának véleménye nem volt kedvező reá nézve. A főakadály előző szerelmei, különösen Karolina volt, azért nem óhajtották az összeköttetést és igyekeztek hatni reá, hogy szándékáról mondjon le. Ez nem ment simán. Két feljegyzése is ezt bizonyítja. Nápolyba való utazásakor ennyit árul el:[1] „Kicsiny koromtól fogva mindig nyilt voltam és számtalanszor megsértettem szüleimet nyerseségemmel, azután más nékem mindig elfelejthetetlen események történtek és én egy pillanatra úgyszólván összes rokonaimtól el voltam hagyatva. Nekik volt igazuk. Azt gondoltam, hogy szükséges elhatározás lesz az, ha országomat, szüleimet és N—t (Selinát) soha sem látom többé. Elhagytam Bécset sírás nélkül, mert még ezt sem tudtam. Az ember a poklot már e földön láthatja és én életemben már láttam. Nem tudtam imádkozni sem. Ily állapotban voltam, mikor Bécset elhagytam: minden reményeim szertefoszlottak és én magamnak minden bűnnek borzalmas képét, önmagamat kellett kerülnöm, mert semmin sem ijedtem meg annyira, mint azon visszaemlékezéseken, melyek védhetetlenül torlódtak eszembe.“ Később pedig azt írja,[2] hogy Bécsből való elutazása előtt „szándéka volt N—t (Selinát) elvenni. De a szerencsétlen körülményeknek egész világa ellenezte ezt, egy megnevezhetetlen esemény, a legkülönbözőbb félreértések. Akkor nékem megmagyarázhatatlan erkölcsi lehetetlenség tényleg akadályul szolgált, azt világosan éreztem, hogy mindazon nehézségeket legyőzzem, amelyeket az emberek elém gördítettek.“

Végül engedett szülei kívánságának és elhatározta keleti útját. Mielőtt távozott, megírta távozásának történetét s ezt az erre vonatkozó iratokkal együtt egy csomagba lepecsételve anyjánál hagyta. E lépése nincs minden regényesség nélkül, kiérezhető Rousseau *Nouvelle Heloïse* hatása s hazatérte után tényleg meg akarta írni egy regényben e szerelmi történetét, de csak a tervezetet készítette el.[3] Két helyen is kissé regényesen és szenvedélyesen nyilatkozik útja alatt lelkiállapotáról. Mielőtt Nápolyba ér, azt írja,[4] hogy kilenc hónapot töltött el mindig ébren, borzasztó állapotban. Egyetlen egyszer sem üdítette fel édes nyugodt álom szerencsétlen lelkét, elvesztett évei, megbántott szülei, szerencsétlen szerelmese voltak mindig szeme előtt s egyedül az önmagának tökéletesítése adott némi nyugalmat. Később meg azt írja,[5] hogy elutazása előtt sokat gondolkozott helyzetén. Multja rossz, szerencsétlen emlékezés, a jelen elviselhetetlen,

[1] Napló 1819 május 21. 636.
[2] Napló 1819 július 17. 652—3.
[3] Lásd a Függelékben! (849—853. l.)
[4] Napló 1819 május 21. 637. l.
[5] Napló 1819 július 17. 654. l.

örökké tespedő pillanat volt számára, a jövő pedig örökre elvesztett boldogság felé való pillantás. Nagy szerencsétlenség alkalmával két eljárásnak van sikere, ha megválunk az élettől, vagy ha nyugodtan elviseljük. Sokáig volt kétségben, melyik a becsületesebb. Ilyen lelkirázkódtatásban távozott Bécsből. Nyolc hónapon át keserves időket élt s végül elhatározta, hogy elviseli sorsát; de csak gyenge akaró volt.

Útjában Széchenyi igyekezett atyja kívánságának eleget tenni. Úgy látszik akarta feledni Selinát, hisz sohasem említi, csak Gabrielláért eped. Rómában, illetőleg Frascatiban megtetszik neki Kaunitz Karolina s jó ideig avval a gondolattal foglalkozik, hogy feleségül veszi. De Selinát azért még sem tudta elfelejteni. Mikor 1819 júniusában hazatér s néhány nap mulva a bécsi Praterben kocsin meglátja az akkor 22 éves „virágzó és szép" Selinát, egyszerre fellobog szerelme, feledve atyjának tett igéretét.

Igen, de most másutt jelentkeznek az akadályok. · Bécsből való távozása Lichnowsky hercegnőt, Selina nevelőanyját, aki Karolina miatt nem nézte szívesen Széchenyi udvarlását, csak megerősítette abban a véleményében, hogy Széchenyi szerelme csak szeszély, hogy benne bízni nem lehet. Úgy látszik, Selina hite is megrendült Széchenyi állandóságában előtte megmagyarázhatlan távozásáért és hallgatásáért.

A szerelem azonban szenvedélyesebben lobogott fel Széchenyiben, mint valaha és Lichnowskynénak és Selinának hidegsége még jobban fokozta azt! Nem vitte előre sorsát sem az, hogy az anyjánál lepecsételt levélcsomagot megmutatta gróf Esterházy Vince sógorának és barátjának, aki feleségével együtt hűséges közvetítője volt szerelmi ügyében, nem használt már az sem, hogy szüleinek azon noszogatására, nősüljön meg, bevallotta, hogy ő csak Selinát veszi el vagy senkit, és szülei, látván gyermekük szenvedélyes szerelmét, most már maguk jártak közben, hogy Selina kezét elnyerje. Lichnowsky hercegnő hajthatatlan maradt. A választ neki mondja meg: lehetetlen Selinával való házassága, mert ez csak szenvedélyes szeszély, akadályozzák ezt előbbi szerelmei, előbbi életmódja, ismert könnyelműsége.[1] Nehezíti helyzetét, hogy mindenki Selinát ajánlja neki feleségül. Fájdalmas néki, hogy Selina is — bár most már tudja Széchenyi távozásának körülményeit — megneheztel reá, mert füléhez jutott Széchenyinek egy szorult helyzetében tett kijelentése, hogy nem szerelmes. Ez fájón rezegteti meg lelkét. Később felvillog ugyan még egyszer lelkében a remény, hogy talán mégis sikerül célját elérnie, de minden törekvése hiábavaló volt.

1819 július vége és augusztusa nagyon nehéz időszak volt

[1] Napló 1819 július 30. 666. l.

Széchenyi életében. Ekkor lobogott legszenvedélyesebben, ekkor vesz erőt rajta az izgalom legjobban. Naplója részletetes, közvetlen, valóban drámai. Byroni búskomorság vesz erőt rajta, Selinát is egy ízben Byron Manfrédjének szavaival jeleníti meg. Kedveséhez tervezett leveleiből is ugyanaz a melancholia áramlik ki, mint naplójában. Búskomor hangulatában leszólja nevelőit, nevelését, még szüleit is, de legfőképpen önmagát.

A sors könyvében úgy volt megírva, hogy Széchenyinek nemcsak e lelki küzdelmeken kellett átmennie, még később is sokat szenvedett egy másik nő iránti szerelméért, hogy a szenvedések, gyötrelmek tüzében megtisztulva Magyarország újjáteremtője legyen.

III. RÉSZ.

Erkölcsi és vallásos érzésének fejlődése.

1. FEJEZET.

A francia forradalom általános hatása.

Széchenyi erkölcsi és vallásos felfogása a szerelemmel szoros kapcsolatban alakul ki benne. E szempontokból keleti utazása valóságos határkő életében. 1809—1818 közt két világnézet hatása küzd benne: az, amelyet az otthon adott neki és az, amelyet a külvilágban látott; az otthon magába szitt erkölcsi tisztaság és vallásos határozott irány — a francia forradalom és a háborúk nyomán járó erkölcsi szabadossággal és vallásközönbösséggel, amelyet ifjú, forrongó és szilaj természete elég mohón szítt magába.

A francia forradalom eszméi, erkölcsei nem egyszerre alakultak ki. A nemzetek életét nem a véletlen irányítja, egy nemzet közállapota előzetes pontos körülmények és okok eredményéből alakul. A francia forradalmat is másfél század politikai körülményei és az ezeknek nyomán járó társadalmi és erkölcsi elfajulások idézték elő. XIV. Lajos alatt a kegyencnők uralma először a közerkölcsbe vetett hitet ásta alá, az uralkodóban pedig kifejlesztette az egyeduralkodásra való törekvést s alapja lett a zsarnoki uralomnak, amelynek környezetében csak szolgalelkűség és kétszínűség honol. Ily körülményekkel együtt járt a fényűzés, a pazarlás s ez viszont az ország gazdasági képességét korhasztotta meg alapjaiban. XIV. Lajos 72 éves uralkodása alatt fényűző, könnyű erkölcsű lett a francia nemesség és papság nagy része, de romlott a város és vidék lakossága is. Utódja, XV. Lajos 59 évig tartó uralma alatt mindenben követte elődje nyomait s alatta erkölcsi teljes lehanyatlás, pénzügyi teljes leromlás állott be.

Hűen tükrözteti vissza a politikai, társadalmi állapotokat a francia irodalom. XIV. Lajos alatt a moralista írók, Lafontaine állatmeséi mondták a francia udvar és kormány szemébe az igazságot, amelytől az irtózott, azt, hogy kiveszett az altruizmus és mindenben a legridegebb önzés uralkodik. Lafontaine mesterien gúnyolja ki az oroszlán igazságtalanságában a királyt, a vérszopó tigrisben, farkasokban a főurakat, a hízelgő majmokban az udvaroncokat, a ravasz macskában a hivatalnokokat, az esetlen medvében a vidéki nemességet, az ostoba szamárban és a bárgyú birkában a köznépet. De a moralisták és Lafontaine burkolt szatirái hatástalanul hangzottak el. Már XIV. Lajos uralkodásának vége felé, de még inkább XV. Lajos alatt az udvar feslettsége, a főnemesség, a hivatalok, a katonaság tekintélyének és erkölcsének leromlása. a sok abbé könnyű erkölcse miatt merész és kíméletlen lesz az írók támadása. Montesquieu Lettres Persannes-ei elég tárgyilagosan adnak képet a francia udvar állapotáról, Rousseau a Nouvelle Heloïse-ben, Emile-jében, Du contrat social-jában és Confessions-jában már nyíltan támadja a fennálló társadalmi és politikai rendet, de a legkíméletlenebb Voltaire az encyclopaedisták élén, aki ragyogó stílusú műveiben a legtöbbször pellengérre állítja az erkölcsöt, a király, haza és vallás fogalmait, ellensége a fennálló társadalmi rendnek. Kétségtelenül el akar gázolni mindent, amit eddig nemesnek, szentnek tartottak, de kétségtelen, hogy a XIV. és XV. Lajos kora alapot szolgáltatott erre s egyáltalán nem csodálhatni, hogy az encyclopaedisták elve: a multnak és minden tekintélynek megvetése a XVIII. század végén Franciaországban el volt terjedve s XVI. Lajos gyenge egyénisége a forradalmat feltartóztatni nem tudta. Borzalmasan végigsepert a forradalom Franciaországon, egyidőre megszűnt minden rend, borzalmas gyilkolás után a királyságból, nemességből, papságból úgyszólván csak az menekült meg, aki elmenekült. Az öldöklések és zavar után a XIX. században még alkalma volt a királyságnak és nemességnek régi prestige-jét visszaállítani, de gyengült erkölcseiből nem tudott kiemelkedni. A másfél század erkölcsi züllése előidézte azt, hogy Franciaországban teljesen háttérbe szorult a királyság eszméje, eltörpült a nemesség és az önfeláldozó buzgalom ellenére sem tud érvényesülni az államban a vallásos eszme.

A francia felvilágosodott eszme igen hamar elterjedt. Hulláma a Habsburg-birodalomba is elért II. József alatt. Nálunk azonban az történt, hogy az uralkodó használta fel azt a nemesség és a katholikus vallás megtámadásával a magyar nemzeti állam megszüntetésére. Rendszere megbukott, de a francia felvilágosodás nálunk is elterjedt és ennek kapcsán igen sok főúri és nemesi házban helyet foglaltak Rousseau és Voltaire művei. II. József rendszerének szolgálatában állott gróf Széchenyi Ferenc is, István atyja, ő is lelkesedett a felvilágosodás eszméiért. Nem követte uralkodóját rendszerének teljes kifejléséig, visszavonult, később azonban volt titkára, Hajnóczy József útján a radikalizmus hatása alá is került. Hajnóczy Széchenyi Ferenc házában írta meg két radikális röpiratát, csak hajszálon múlott és a forradalmi káté is Széchenyi Ferenc kezébe és ő is az örvénybe kerülhetett volna. De ha nem is került bele, lelke végigszenvedte a pör és végkifejlete izgalmait annál is inkább, mert a mindezeket előidéző francia forradalom borzalmait is ismerte. Megrendült lelkében és ellenhatásként 1795 után mindinkább a trón és a vallás lett világító sugara. Ennek a két eszmének élt, ennek nevelte István fiát.

De hiába óvta gyermekét Széchenyi Ferenc az új, a francia szellemtől, ott volt az az életben, amelybe Széchenyi Istvánt 1809-ben kibocsátotta. Vértezve távozott azonban azokkal az elvekkel, amelyeket az atya állapított meg: az Isten, trón és haza tisztelete és a tisztesség volt belecsepegtetve és az atya künn az életben is mindig szemmel tartotta, leveleiben irányítva gyermekét a helyes úton. De a becsvágy és érzéki hajlam voltak kísértői és az ifjú vér türelmetlensége — mindent látni és tapasztalni — vitte előre. Megismerte ő is az új eszméket a legelső forrásból, magából a francia irodalomból, a moralisták, Lafontaine, Rousseau, Voltaire stb. műveiből; megismerte a francia forradalom nyomán mindenütt elterjedt laza erkölcsöket a katonaságnál, ifjú és öreg barátai közt és abban a társaságban, amelyben megfordult. Becsvágya és érzéki hajlama sarkalta és így az otthon szigorú erkölcse gyakran ellenkezésbe és háttérbe került az életben látottakkal-tapasztalttal.

2. FEJEZET.

Széchenyi általános elégedetlensége *a)* az uralkodók, *b)* a kormányzat, *c)* a katonaság, *d)* a nevelés, *e)* önmaga iránt.

Az új szellem hatása Széchenyiben általános elégedetlenségben nyilvánult meg, s ez gyorsan fejlődött nála: *a)* gúnyolódik az uralkodókon, de különösen elégedetlen az osztrák uralkodóházzal és családdal, *b)* a kormányzattal és közállapotokkal, *c)* a katonasággal, *d)* a neveléssel és neveltetésével és emiatt még szüleivel is, *e)* önmagával, szóval mindennel.

a) György angol regensherceg nem tetszik neki nem túlságosan sikamlós tréfáiért, hanem nagyotmondásaiért, semmittevéseért, találó az a megjegyzése is, hogy egyébként nem is igen fontos Angliában, az uralkodó jó-e vagy rossz, mert az angol alkotmány csak azt engedi meg, hogy a király jót tegyen, rosszat nem.[1] Nem tet-

[1] Napló 1815 november, 161. l.

szik neki Murat nápolyi király, később a bourbon Ferdinánd sem. Igen sokszor csípősek, gúnyosak megjegyzései az ausztriai uralkodóházról és tagjairól. A lipcsei csata első évfordulóját Bécsben az uralkodók nagy pompával ülték meg. Széchenyi Sándor cár kíséretében lovagolt ki s lova kissé a kelleténél jobban előrenyargalt s ekkor, mint írja[1] az első alkalommal részesült abban a kimondhatatlan szerencsében, hogy Antal főherceg, az uralkodó öccse megszólította. Haragosan azt mondta neki: „De maradjon vissza!" Angliai útjában 1815-ben[2] feljegyzi, hogy ugyanakkor János és Lajos főhercegek is Angliában voltak tanulmányúton s mikor György regensherceg fogadta őket és a díszebéden is egész kíséretükkel együtt ostobán és ügyetlenül viselkedtek. Párizsban Angliából hazatéret az egyik tábornokot azért nem szereti, mert hasonlít Ferdinánd főherceghez, főhadparancsnokához.[3] Keleti útja elején a corgnalei cseppkőbarlangot 6 fáklya fénye mellett tekinti meg. A mikor hallja, hogy néhány nappal előbb I. Ferenc császár 2000 szurokfáklya fénye mellett tekintette meg, gúnyosan megjegyzi,[4] hogy szerencsét kíván a császárnak és az országnak is, ha minden ügyben annyival világosabban lát, mint „mi szerencsétlen lovaskapitányok". Firenzében Ferdinánd toscánai nagy- és osztrák főhercegről[5] szintén gúnyosan nyilatkozik, mert a délutánra tervbe vett felvonulást dörgés, villámlás és zápor ellenére is meg kellett a toscánaiaknak tartaniok. A nagyherceg ugyanis, mint írja, nem fél sem a veszélytől, sem az időjárástól, sem a sorstól; Napoleon alatt elkergették, nem törődött vele, Napoleon bukása után ismét visszahelyezték s azt is természetesnek tartotta. Keleti útjából visszatérőben találkozik Palermóban két Khewenhüller gróffal. Ezektől megtudja, hogy Ferenc császár Nápolyban az egyiket kihallgatáson fogadta, bécsi tájszólásban megkérdezte, látott-e már mindent Nápolyban, megjegyezvén, hogy itt az könnyebb is, mint Rómában. Ezt Széchenyi a következő gúnyos megjegyzéssel kísérte: „Ezek a fenséges szavak a hű alattvalót elragadtatták és ezek szívében mindörökre megmaradnak, hogy a többi hűeknek továbbadhassa. — Szegény ország, ahol ilyen nemes emberek lehetnek!"[6]

Csak Napoleonnal szemben látunk kivételt. Atyjához írt leveleiben leszólja, itt-ott naplójában is talál kifogásolni valót rajta, de igen gyakran dicséri. Mikor 1815-ben Párizsból Londonba utazik, az általános vélemény ellenében azt találja, hogy a francia nemzet kimutatta, hogy a többi közt a legméltóbb

[1] Napló 1814 október 18, 25. l.
[2] Napló 1815 október 26, 143. l.
[3] Napló 1815 december, 173 l.
[4] Napló 1818 július 19, 249. l.
[5] Napló 1818 július 28, 259. l.
[6] Napló 1819 május 16. 624. l.

a nagyságnak arra a fokára, amelyre jutott, mert megvolt benne az igaz lelkesültség, a bajban pedig higgadt tudott maradni, amiért is a visszatorlás jövője nyitva van számára. Napoleonról pedig Boulogne-ban a franciáktól tervbe vett emlék megszemlélésekor elmélkedve megjegyzi, hogy elfeled minden nemzeti gyűlöletet és az egész emberiségért érez, mert megnyugtató az, ha látjuk, hogy az ember magától ily nagy előhaladásra volt képes.[1] S ezt a véleményét a franciákról és Napoleonról nemcsak naplójába írta le, hanem a társaságokban nyiltan hangoztatta és vitába is bocsátkozott különösen nőismerőseinek megbotránkozására.

b) Nincs megelégedve az ausztriai vezető és kisemberekkel, a kormányzat és a köz állapotával. Mikor Tenedos szigetén van s a hadihajóval nem szabad a Dardanellákon áthajózniok, elégedetlen, mert a frank miniszterek gyengesége miatt van az, hogy a hadihajót csak leszerelés után engedik be a törökök, ezt pedig Metternich nem engedte meg, amit Széchenyi e megjegyzéssel kísér: „Ezt nevezem magát megnemadásnak, ez aztán mély politika".[2] Az osztrák konzulok gyakran nincsenek inyére. A korfuit kiállhatatlan fecsegőnek, korlátoltnak tartotta, akin rögtön megismerte volna, hogy osztrák, mert „mi, habár minden egyébben nem vagyunk ügyetlenek, csak lassúk, különös súlyt helyezünk arra, hogy a külföldön igen gyakran nevetséges emberekkel képviseltessük magunkat."[3] Ugyanígy látja ezt Málta szigetén is. Sció szigetén a konzullal ugyan meg van elégedve, de itt viszont sok rosszat hall tőlük a kereskedelmi hajóskapitányok visszaéléseiről s belátja, mily szükségesek a jóravaló konzulok, de nem lehetnek jók, mert „a jó Ferenc császár sem kaphat jókat, ha nem fizeti meg őket, ezt pedig semmiképen sem akarja, míg a többi hatalmak igen jól fizetnek. De mi, akik mindenben visszamaradunk, ami nem jár biztos haszonnal, elalszunk még a legbiztosabb nyereségnél is. Ki fogja ezt az államot egyszer felébreszteni — angyala, amely megmenti, vagy éppen tán halála, ha állam meg tud halni?"[4]

Amikor keleti útjára indul[5] az ausztriai állapotokon elégedetlenkedik, mert Ausztria sokkal inkább a divat országa mint más, amelyet ismer és amióta él, azt vette észre, hogy minden a pillanatnyi benyomáson múlik és hogy egyetlen feltünő tulajdonság elegendő, hogy valaki divatba kerüljön. „Mindezen tulajdonságok azonban, hangsúlyozza, nagyon gyarlók és múlók, csak egyetlen tart örökké, az *ész* és *kedély* ereje, azért minden évvel

[1] Napló 1815 szeptember 28, 137. l.
[2] Napló 1818 szeptember 10, 329. l.
[3] Napló 1818 augusztus 25, 300. l.
[4] Napló 1818 november 28, 441. l.
[5] Napló 1818 augusztus 3, 235. l.

inkább divatba fogok jutni, mert mindkettőből több van bennem, mint más emberben, mindamellett, hogy minden másban ügyetlen vagyok, testalkatomban talán némi félszegség van, ami eszemhez semmikép sem illik; mert jól lovagolni, táncolni, labdázni, úszni, verset csinálni az mind semmi, a fő: férfinak lenni és erélyesen cselekedni, csak a férfiasság és erő körül egyesül ugyanis az emberiség éppúgy, mint ahogy a hatalmas Isten a világegyetem központja."

Eustace-nak[1] a nápolyaikra vonatkozó megjegyzései 1819-ben[2] egyéni és nemzetnevelési rendszerének kifejtésére sarkalják. Véleménye szerint az ifjaknak oly nevelésben kellene részesülniök, hogy minden szenvedélyüket a haza dicsőségének és javának alárendeljék. S ekkor megjegyzi, hogyan volna ez lehetséges oly országban, ahol nem szabad szatirára és sarcasmusra való hajlammal a világra jönnünk, nehogy a kormány intézkedéseinek legtöbbjét nevetségesnek találjuk; és hogy jobb is, ha némely országban az ifjúságot egyáltalán nem nevelik és utazni nem engedik, mert akkor. ha csak kissé felülemelkednek a középszerűségen, be kell látniok, hogy az ostobaság és nemtörődömség a legnagyobb mértékre emelkedett s egy becsületes ember zavarba jut, hogy izgató vagy nagymester legyen vagy pedig otthon vessen és arasson. Valóban a törököknek a világban tekintélyes vetélytársai vannak a tudatlanságban és lustaságban.

A legnagyobb elégedetlenséggel és lenézéssel szól a kormányzatról Nápolyban is, amikor keleti útjából visszatér.[3] Ott voltak a császár és tanácsadói meg majd minden disztingvált fiatalember Ausztriából, akik módot találtak, hogy mint *fontos küldönsök* a császárhoz kikűldessék magukat. „Nagyon kedvetlen voltam, írja, hogy ezt a kíséretet Olaszországban találtam és nem volt szükséges Metternich herceg elutazásával a postalovak miatt zavarba jutnom, hogy ezt *az egész vándorló színésztársaságot* sürgősen a sötét hatalmaknak ajánljam."

Ugyancsak hazatértében, amikor a vesztegzár kérdése fontos előtte,[4] azon elmélkedik, milyen ostobák a nápolyiak, hogy saját országukban (t. i. Sicilia és Nápoly közt) való utazásnál vesztegzárat tartanak fenn; de még szerencsétlenebbek az osztrákok, mert saját országaikban vámhatáraik vannak, amelyek az államban azt idézik elő, amit a kötelek idéznének elő egy testben, ha az idegeket azokkal lekötnék: megakadályoznák a vér keringését. Magyarországot sokszor külön megemlíti útjában. Ahol valami jót lát, sajnálkozás támad benne s így megtudjuk, mennyire

[1] Eustace 4 kötetes műve Olaszországról: A Classical Tour trough Italy.
[2] Napló 1829 ápr. 9, 578. l.
[3] Napló 1818 június 5, 640. l.
[4] Napló 1819 február 6, 503. l.

elégedetlen az ország állapotával. Konstantinápolyban a borzalmas vendéglő bejárata eszébe juttatja a magyar vármegyei börtönöket.[1] Prinkipos szigetén a harangszó felébreszti, az kellemetlenül érinti és hazájára emlékezteti, habár már nem szereti hazáját. A kisázsiai Bazárkőnél csodálja a szép nemes fákat s a mérhetetlen gaznak, amely „jó országunkban" a gabonát elnyomja, nyoma sincs itt; Gemlik körül pedig jó fekete komlót látott, amely egész Magyarországon nem található.[2] Ugyanitt csónakokat építenek, mert az ottani tóban csónakon közlekednek, általában — mondja — mindenütt a világon csónakon hajóznak az öblökben, a legtöbb helyen vitorlákkal, „csak az én együgyű hazámban nem jutottak még ennyire!"[3] Amikor a Ryndacus folyón levő fahídon áthalad, megjegyzi, hogy az még rosszabb, mint amilyeneket eddig hazájában látott.[4] Sció szigetén úgy találja, hogy a törökök a sziget lakóinak, a görögöknek régi jogait megőrizték, „jobban még mint jó hazámfiai teszik, akik sok más okból szintén nem akarnak változtatást".[5] A tripolitzai pasa palotája magyar csárdára emlékezteti, az udvar sara és a faépületek pedig „a mi piszkos juhakoljainkra".[6]

c) A katonasággal egyáltalán nincs megelégedve. Mikor Nápolyba utazik,[7] nyolcszáz közlegényt talált, akiknek irgalomból, hogy éhen ne haljanak, összesen 200 frtot ajándékozott. Az, hogy a katonának koldulnia kell, elkeserítette és vágyat érzett arra, hogy kilépjen a hadseregből. Véleménye szerint a hadsereg lezüllött, nincs benne fegyelem, nincs felszerelése, ruhája. Ugyanígy elégedetlen az osztrák hadsereg állapotával, amikor Angliában van s indokolja, miért nem foglalkozott mint huszárkapitány a hadsereg szervezetével, amely Angliában a legjobb a világon.[8]

„Nekünk nincs már hadseregünk, írja, és létezéséhez éppoly kevés kell, mint amennyi Ausztria mostani uralkodó nemzedékének kipusztításához. Ily közel van és mégis örökre — távol. Ilyen célt, mely után minden igaz szív sóvárog, nem siettethetünk. Az Isten vagy a véletlen vezethet ilyen állapothoz. Eljön-e az idő vagy nem? hogyan sejtse az ember?" A kormányzat ellen való e legnagyobb elégedetlenségének kifejezése után lemondással jelzi, hogy „ily körülmények közt nyugalmunk kedvéért ne gyarapítsuk ismereteinket, belátásunkat, mert erkölcsi bajunk

[1] Napló 1818 szeptember 21, 348. l.
[2] Napló 1818 október 26, 373. l.
[3] Napló 1818 november 1, 393. és 394. l.
[4] Napló 1818 november 8, 409. l.
[5] Napló 1818 november 28, 437. l.
[6] Napló 1819 február 8 518. l.
[7] Napló 1814 december 12, 58—62. l.
[8] Napló 1815 december 13, 167. l.

nem tudásában, az érzékek tompultságában államunkban létünk tűrhető lehet, míg ájultságunk első ébredésekor némi önérzet mellett ostoba életünket egyáltalán nem viselhetnők el". Angliában olyan a hadseregszervezet, hogy 200,000 embert 6 hét alatt fel tudnak ruházni és fegyverezni a legjobb anyagból, miért érezze még jobban legközelebbi bevonulásakor a nagy különbséget, amikor tudja, hogy még közembereink is mily pompásak és még sincs egyiknek sem még nadrágja sem. „Hibám, beismerem, írja, hogy lelkesültségemben, ha a Habsburg-ház ellen zsörtölődöm, illetőleg megfontolatlanul beszélek, mindig a nadrágokig lesülyedek. Miért nem beszélek másról? De a nadrág egy huszárnál, ily bátor és derék férfinál nagyon szükséges s még az sincs neki. Mit lehet akkor ily kormánytól várni?"

d) A neveléssel és saját neveltetésével, különösen akkor, amikor lelke nyomott helyzetben volt és ezért keserű hangulat lett úrrá rajta, mindig elégedetlen és ily alkalommal megtörténik az, hogy elégedetlenségében szüleit is hibáztatja, akik iránt egyébként a legnagyobb tisztelettel van.

Már 1814 szeptemberében[1] feljegyzi, hogy államainkban (t. i. Ausztriában), ahol némely helyen a nevelés teljesen hiányos vagy természetellenes alapon megy végbe, sok gyermek azt gondolja, szüleinél mindent a legkomolyabban és pontosan kell teljesítenie, s ebből következtet arra, hogy atya és fiú közt sokszor feltűnő hidegség és idegenkedés áll fenn. Siciliai útjában[2] bőven kifejti, mint alább ki fog tűnni, nevelési elveit, amelyet minden szabadságszerető nemzetnek mindennemű polgáraitól követel, de amelyet még névszerint sem ismernek. Nápolyban közvetlen hazatérte előtt[3] megemlékszik arról a nevelésről, melyben atyja részesíttette. Olyan embert akart nevelni belőle, aki hazájának hasznára, neki pedig vigaszára lesz. Eddig, írja, egyik sem vált valóra.

Még keményebb az a nyilatkozata,[4] hogy ha nem kockáztatnak a gyermekeken semmit, őket magukat kockáztatják, testüket valószínűleg, szellemüket biztosan; inkább szeretné látni, hogy egy gyermek agyonüti magát, mint azt, hogy ügyetlen, alkalmatlan és elnevelt.

A maga nevelésével a legjobban elégedetlenkedik — igaz, hogy különösen akkor, amikor akadályok merülnek fel első házassági kísérlete alkalmából, amikor Meade Selinát megkéri és multja akadályként látszik feltűnni. Ekkor úgy látja, hogy nevelés, alapelvek, barátok nélkül lépett az életbe, hogy nevelői csak az elméletet ismerték, azt nem, ami az életben az ifjú becsvágynak és önszeretetnek ellenében áll, mert különben tovább tartották volna az atyai háznál.[1] 1819 novemberében[2] szintén nagyon súlyos kritikát gyakorol neveltetésén, azt írván: „Neveltetésem, ha azt a viszonyt, melyben nevelőim és szüleim iránt voltam, így nevezhetem, az 1809-i háborúval befejeződött."

e) Önmagával a legtöbbször elégedetlen, de különösen akkor, amikor életében akadályokra bukkan, leginkább pedig keleti útjában, amikor sokszor foglalkozik önmagával. Eddig azt mondhatni másban találta a hibát, ezután leginkább magában.

[1] Napló 20. l.
[2] Napló 1819 április 9, 577—8. l.
[3] Napló 1819 május 9, 620. l.
[4] Napló 1819 július 1, 654. l.

3. FEJEZET.

Byron és Eustace hatása.

Keleti útja fordulatot ad ifjú életének. Az otthont 1809-ben elhagyva, az életben az otthon szigorú erkölcsi felfogását lassanként tulszárnyalta a levegőben lévő új szellem laza erkölcsi felfogása, amely ifjúkori becsvágyának és az érzékiségre hajló ifjúságának tetszetősebb volt. Csak akkor volt a régi, amikor atyja levelének hatása alatt állott, válaszaiból mindig ez tűnik ki, e válaszaiban mindig a szülei és felsőbbsége iránti tisztelet szól. Mégis az új szellem szabadossága igézet alatt tartotta. Ennek következményei voltak szerelmi kalandjain kívül, sógornőjének és Gabriellának való udvarlása és az is, hogy míg Gabriellának udvarolt, Selinát akarta feleségül venni. Ennek következménye az is, hogy erkölcsi és vallásos felfogása lesülyedt oda, hogy — mint a magábaszállás napjaiban megjegyzi — a tetszenivágyásnak hódolt, amely abban a korban elfogta az embereket és a legnagyobb erőltetéssel inkább rosszabbnak tüntették fel magukat. Azt hitték az emberek, hogy frivolitással és az unalmasság kerülésével az emberek tetszését érik el. Egész nemzedékek erkölcsének alapelve volt: az unalmasság kerülése. „Én magam is, írja[3] Széchenyi, életemnek sok évét éltem át, amelyben egyetlen törekvésem az volt, hogy ne legyek unalmas és világosan emlékszem arra az időre, amikor mindent — még a legszentebb érzelmet is — egy mulatságos elbeszélés kedvéért feláldoztam."

Ennek az erkölcsi felfogásnak hódolt keleti útjáig. Ez útjában az idő és a körülmények arra késztették, hogy lelkébe pillantást vessen és akkor Karolina emléke az, ami fájó emlékként mindjobban a felszínre kerül benne. Négyhavi utazás fáradalmai meg önmagával való foglalkozás után azt találja már, hogy tényleg sok megváltozott benne, előző életét látja maga előtt képekben elvonulni, mindent, ami kedves, de azt is, ami gyűlö-

[1] Napló 1818 november, 711. l.
[2] Napló 1819 július 17, 653. l.
[3] Napló 1819 november, 702. l.

letes volt neki s gonosz emlékül megmaradt nagyon is élénk emlékezetében, mégis azzal a különbséggel, hogy az a kevés, ami örvendetes volt, nagyon elhalaványult, az viszont, amit csak megsirathat, nagyon sok, és mindezt képzeletében nem tudja már elnyomni.[1]

A multnak ez a fájó emléke folyton forr lelkében, nagyon szítják benne azt kiváló költőjének, az angol Byronnak költeményei (Child Harold, The Corsair stb.) Byron költeményeinek búskomor hangulata átszáll reá, teljesen eltölti lelkét. Athenből való elutazása előtt a régi Görögország dicső férfiainak élete eszébe juttatja „csúnyán eltöltött ifjú éveit" és ez szomorú gondolattal tölti el. Fájdalmas érzés fogta el, hogy el kell távoznia, mintha ily derült eget máshol már nem találna. Byroni reminiszcenciával mondja, úgy van az, ha az ember nem örül már haza övéihez, nem távozik élvezettel, a megérkezés sem örömteljes, hanem a napok egyforma búskomoran múlnak és jó, ha az éjjel a feledékenység szenderébe ringat bennünket. 1819 áprilisában Byron Child Haroldjának IV. énekét olvassa. A költemény búskomor hangulata, a szerelem dicsőítése különösen megkapja lelkét, sok részletet kijegyez és hangulatának megfelelő megjegyzéssel kísér. Helybenhagyja (IV. ének, 176—7. vsz.), hogy a szerelem édessége után, ha már nem találunk többé ily szerelmet, a magány a legkedvesebb, amikor boldogan gondolunk a multra vagy a jövő boldogságot reméljük. De ha a mult ifjúságunk hibáit juttatja eszünkbe, véli, akkor a nyugalmat és csendet kerüljük, hogy lelkünk keserves állapotát ne érezzük. Ugyanekkor olvassa Eustace angol írónak Olaszországról irt négykötetes művét, még pedig a Siciliára vonatkozó részt, amely hazafias elmélkedésre és nevelési elvének kifejtésére készti. E két író vezeti arra, hogy multjával foglalkozzék, lelkébe mélyebb pillantást vessen. Byron hatása alatt búskomor költeményt is ír (Ich wagte einen Blick in mein Inneres), amelyben ifjú életének bús mozzanatai: a női alakok nyugtalanitják.

4. FEJEZET.

Vallásos meggyőződésének megállapodása.

A lelki erjedés április 19-ével[2] éri el tetőpontját. Amint írja, úgy mint sokan mások, elég sokáig gondolkozott Istenről, a lélekről, a halhatatlanságról, és miután ifjú tűzzel több ily tárgyú művet elolvasott, végre sokáig tartó ingadozás után bensejében megállapodott, hogy tudatlanságunk öntudatában minden vallás jó, ha cselekedeteinkben és elveinkben alakoskodás nem vezet

[1] Napló 1819 november 13, 422. l.
[2] Napló 1819 április 19, 591. l.

félre, hanem belsőnk szavára ügyelünk. Minden becsületes ember szívének, lelkének vallása megegyező, csak a forma más, ahogyan Istent imádjuk. Mindenkinek a világon van vallása, mert a sötétségből a világosság felé törekszünk. Olyan a vallás, mint a katakombák. Az ide bezárt emberek: keresik, kutatják a kijárást, de nincs egy sem; aggodalmasan bolyonganak benne, keresnek, míg végre a tető magától megnyílik. Így voltakép egyik vallás sem jó. Majd önmagára térve úgy látja, hogy egyáltalán nem részesült nevelésben, csak azt ismeri el már most, hogy egyedül „drága szüleinek példája" volt nevelése. Az, hogy nem volt nevelése, volt oka, hogy ifjú becsvágyának a legszentebbet is feláldozta s csak akkor ébredt fel, amikor lelkébe pillantást vetett; belátta ekkor, hogy a jövőre jó embertársnak és polgárnak kell lennie és ezenkívül saját vallását még formáiban is meg kell tartania. Sokat vétett ez ellen, de ezentúl e törvények ellen nem fog véteni. Vallásának parancsa szerint meggyónt és megáldozott, megfogadván, hogy soha többé nem fogja azt, minden kétely és túlzás kizárásával, elmulasztani. Ezt azonnal megtette Cataniában, életének minden bűnét alázatosan bevallva.

5. FEJEZET.

Az önismeret.

Vallása szempontjából nem kifogástalan ugyan ez a vallásos elmélkedése, de a lényeg az a fogadalma, hogy a jövőre vallását külső formában is meg akarja tartani. Így jutott érvényre benne az otthon szigorúbb erkölcsi és vallásos felfogása a laza új életével szemben. Kételyek, ingadozások megmaradtak benne azontúl is, de ezek ellen küzdött állandóan és katholikus vallásának mindenkor hitéletet élő hű fia maradt. A küzdelem, mely lelkében lefolyt, nehéz volt, de értékes volt, mert rávezette annak az erénynek gyakorlására, amely mindenkor a legnehezebb volt embernél, az önismeretre. Későbbi korszakában úgy szoktatta magát az önismeretre, hogy naponként ellenőrizte, mi ellen vétett. Csak így volt lehetséges, hogy hazája megreformálásának nehéz, tövises útján meg tudta állani helyét. A Mindenható Isten útjai gyakran csodálatosak. Bekövetkezhetett volna az is, hogy a francia forradalomnak hatása a vallástalanság, az erkölcsi lazaság útjára viszik Széchenyit, hogy szerelmi hibái is arra irányítják, hogy Byron hatása elősegíti a folyamatot és mégis az ellenkezője vált valóra, ezek a jelenségek vezették a tisztult erkölcs, a nemes vallásosság útjára.

Az önismeretre való törekvés első fokán már látjuk egyes megjegyzéseiből, hogy a nevelésről más felfogás is érvényesül benne. Ekkor már azt is mondja, hogy sok tiszta és tartós boldogság vár az életben arra, aki zsenge ifjúságában az óvó baráti

szóra hallgat.[1] Most már azt véli, hogy az ifjúságnak céltudatosság és szándékosság nélkül átélt évein át kell mindenkinek esnie, s ezt nem lehet örökölni.[2] Otthon pedig feljegyzi atyjának szemrehányását, előző életére vonatkozó súlyos ítéletét, hogy eddig mindig a maga esze és akarata szerint cselekedett, de mindig csalódott.[3] Azért ezentúl is vannak e téren is ingadozásai és csak a következő időszakban, 1820-ban szolgáltat teljes igazságot atyjának és nevelési rendszerének, amikor ezt írja:[4] „Ismerek egy öreg, tiszteletreméltó férfit, aki fiainak minden évben néhány szót szólt az ember becsületességéről, amígnem magukra hagyatva eltávoztak tőle. A bölcsőtől fogva az volt beléjük oltva, hogy becsületesen kell cselekedni, úgyhogy sohasem voltak kétségben, hogyan viselkedjenek, mert második természetük lett a becsületesség."

6. FEJEZET.

Életcélja.

A lelki küzdelemnek megvolt az a hatása is, hogy életcélt tűzött maga elé. A szerelem volt életének főmozgatója, a szerelmet tartotta minden rendkívüli előidézőjének. Ez teszi az embert jóvá vagy rosszá ;[5] ez naggyá, íróvá, művésszé s azt óhajtja, vajha őt is valamivé tenné,[6] ezért tartja a földön az ember részére a legnagyobb boldogságnak — bizonyos tökéletességnek — a boldog házasságot, amelyben a férfi legnagyobb értékét kimutathatja, ha a hazáért és az emberiségért küzd.[7] Lelki küzdelmei közt a lelki tökéletességhez való közeledés áll előtte. Igen helyesen azt tartja, hogy amiként egészségünk elvesztével egészségünket újra el akarjuk nyerni és meg akarjuk óvni, úgy kell lelkünkre is vigyázni, mert testi és lelki egészség feltétlenül szükséges, ha embertársainknak, hazánknak, Istenünknek szolgálni akarunk.[8] Egy másik elmélkedésében újra hangsúlyozza, hogy csak az lehet boldog, aki az erkölcsi és testi tökéletesség lehető legnagyobb fokán van; a lelki beteg éppúgy nem lehet boldog, mint ahogy a műveletlen a műveltség élvezetei iránt érzéketlen. Egészen jó senki sem lehet, mert ez nem abban merül ki, hogy nem cselekszünk rosszat, hanem abban, ha az élet minden alkalmát megragadjuk, hogy Istent imádjuk, embertársaink boldogságát gyarapítjuk. A Mindenható a jó megtestesítője, minél közelebb

[1] Napló 1819 ápr., 589. l.
[2] Napló 1819 máj. 9., 606. l.
[3] Napló 1819 júl. 27., 663. l.
[4] Napló 1820 aug. 9.
[5] Napló 1818 júl. 22. 201. l.
[6] Napló 1818 júl. 23, 205. l.
[7] Napló 1818 júl. 25, 209 l.
[8] Napló 1819 máj. 9, 608 l.

vagyunk hozzá, vagyis minél tökéletesebbek vagyunk, annál boldogabbak leszünk. S mivel lelkünk a testtel egybe van kapcsolva s a halál elválasztja e kapcsolatot, életünkben kell ügyelnünk a test és a lélek tökéletességére, mert néha teljes szellemi erőnk mellett sem vagyunk képesek a gonosz hangulatot leküzdeni, amelyet a betegség és állandó bajaink bennünk megteremtenek.[1] A tökéletes embert és nőt nem a fölöttünk levő régiókban, az angyalok közt kereste, hanem a földön azok közt, akik jótékonyan szolgáltak az emberiségnek és hazának, amit azonban kortársai exaltatiónak tartottak, mert nem szerették az önfeláldozó munkát.[2] Ezenkívül azt tartotta, hogy egyedül a szellemi és testi tevékeny élet vezethet bennünket az emberi boldogság legnagyobb fokára.[3]

Célul tűzte tehát az önmegismerés útján a tökéletesedéshez, az Istenhez való közeledést, hogy így szolgáljon embertársainak, hazájának és az Istennek. Amikor Meade Selina részéről visszautasításban részesül, fájdalmát avval igyekszik csillapítani, hogy sok éven át szolgálni akar hazájának, királyának és embertársainak, hogy méltó lehessen Selinához és bebizonyíthassa, hogy boldog lett volna vele s hogy szerelme jobbá és tökéletesebbé tette. Ekkor is a keleti útjában maga elé tűzött életcél van előtte. Egyelőre azonban ez csak jó szándék volt. Csak a következő korszakban egy másik nő, Crescentia iránti szerelmében ismétli meg ezt a fogadalmát s ekkor be is váltja.

IV. RÉSZ.

Hazafias megnyilatkozásai.

1. Olvasmányainak hatása. 2. A magyarság és a közbirodalom. 3. A hazafias nevelés. 4. A jövő népe, az amerikaiak. 5. Kortársainak felfogása róla; hazafias életcélja.

1. Atyja nevelési elveinek sarkpontja volt a vallásosság mellett az uralkodó iránti engedelmesség és a hazaszeretet. Az élet az első két eszmét illetőleg ezen időszakban sok ellentétes elvet tárt fel előtte addigi meggyőződésével szemben, a haza irányítóira és állapotára vonatkozó elveit is támadta, kétségtelen mégis, hogy a haza fogalma még ebben az időben is eléggé érintetlen maradt.

A háborúból való hazatérte után megkezdett naplójában idézetei nagyobbrészt hazafias irányúak, pl. Öhlenschläger svéd és német költő hazafias drámájából (Axel und Wahlburg) és De La Motte Fouqué német költő romantikus műveiből (Der Held des

[1] Napló 1819 máj. 618. l.
[2] Napló 1819 aug. 12, 688. l.
[3] Napló 1819 nov. 5. 705. l.

Nordens, Die Fahrten des Thiodolfs). Staël-Holstein francia írónőnek Németországról írt művéből is nagyobbrészt ily részleteket tartott megemlékezésre méltóknak:

„Bécsben azt hiszik, hogy csak franciául beszélni izléses dolog, pedig minden ország dicsősége, sőt tetszetős volta is mindig a nemzeti jellegben és szellemben van."

„Egy ország igazi ereje természetes jellegében van: a külföld utánzása bármilyen vonatkozásban is a hazafiságnak hiánya."

„Az utánzásban nincs semmi természetesség, semmi élet."

„A szellem hiába ítéli meg pártatlanul a szülőföldet, érzelmeink sohasem szabadulnak meg attól, s ha el kell hagynunk a szülőföldet, úgy látszik, mintha létünk gyökereitől volna megfosztva: az ember önmaga előtt is idegennek tetszik. A legegyszerűbb szokások éppúgy, mint a legbensőbb kapcsolatok, a legfontosabb érdek éppúgy, mint a legcsekélyebb öröm: minden a hazáé volt, mindez nincs többé. Senkit sem találunk, akivel a multról beszélhetnénk."

„Napjainkban csak a nemzeti jellegben van igazi erő."

Az egyik Hohenlohe-Langenburg herceg hazafias nyilatkozata is mutatja, mily nagyra becsülte ezt az érzést. Azokat a szavakat idézi, melyeket ez jegyeséhez, a világon legkedvesebbjéhez intézett, akit mégis a német nép egysége, boldogsága kedvéért képes volna akkor, amikor első gyermekével reményteljes, áldozatul kardjával szíven szúrni és a vért a pengén megcsókolni.

Tetszik neki a legyőzött franciák okos hazafisága, ugyancsak az angol Blake admirális kijelentése, hogy kötelességünk a hazáért harcolni, bármilyen kezekbe is jusson a hatalom, Keleti útjában bálványa az egységes Itáliáért rajongó Alfieri és lelkesedik hazafiságtól áthatott tragédiáiért. Gyakran beszél önállóságról, függetlenségről és szabadságról, amelyre törekedni akar. Egy eddig ismeretlen francia írótól idézi valószínűleg azt, hogy „a szabadság a társadalmi rend első boldogsága, egyedüli dicsősége: a történelem csak a szabad népek erényeivel van díszítve; az egyedüli nevek, amelyek századról századra minden nagy lélekben visszhangzanak, azokéi, akik a szabadságot szerették. Van bennük a szabadság részére külön lelkiismeret éppúgy, mint az erkölcs részére: egy ember sem meri megvallani, hogy a szolgaságot akarja, egy embert sem lehet vádolni pirulás nélkül".[1] Ugyancsak ettől az írótól idézheti azokat a szavakat, amelyekre könnyen rámondhatjuk, hogy Széchenyi hazájára értette, amikor így ír: „Egyáltalán nincs még nemzet (kifejlődve) h—ban, még hosszú szerencsétlenségekre van szükség, hogy ebben az országban közszellem alakuljon, amely rávésse a bátor emberre a maga vonásait és legalább megmutassa neki a kedvező véleményt, hogy

[1] 1817 aug., 185. l.

kártalanítson a sors csapásaiért. Most oly kevés közöttünk a lelki emelkedettség és a szellembeli igazságosság, hogy nem is remélhetni más sorsot a politikai pályán, mint az irgalmatlan elgáncsolást, ha az ember szerencsétlen, ha pedig hatalmas, akkor a megbecsülés nélküli engedelmességet".[1]

2. Magyar voltáról legelőször 1814-ben[2] nyilatkozik. Azt tartja, hogy a húnok igazi fajából kell származnia, mert Svájc legszebb alpesei közt úgy, mint Italia üde völgyeiben soha sem érez oly melegen, lelkesülten, mint hazájának (itt bizonnyal Magyarországot érti) pusztaságain, sík felületén. Nem a hegyilakók erénye van eszében, akik inkább a védelemben bátrak és csak bosszúból támadnak, hanem inkább — akár jó vagy rossz tulajdonság ez — különös szenvedély az elárasztó, pusztító csatákra. Attila számtalan lovasainak egyike, akikkel az országokat elpusztította, ha minden kultúrától és észszerűségtől eltekint, természetes hangulata szerint, nagyon boldog ember lehetett.

Hazájára vonatkozó megjegyzéseiben nem mindig pontos. Többször határozottan megjelöli Magyarországot, de igen gyakran kétségben vagyunk aziránt, Ausztriát vagy Magyarországot érti-e, igen gyakran határozottan Ausztriát nevezi hazájának; éppígy a legtöbbször azt látjuk szavaiból, hogy magyarnak vallja magát, de nem egyszer osztráknak is.

Így pl. kétes, határozottan Magyarországot vagy Ausztriát érti-e, amikor Eustacenak Olaszországról írt műve nyomán megjegyzi,[3] hogy szegény honfitársai az egyedüliek, kik engedték, hogy egész szabadságukat és boldogságukat elvegyék, anélkül hogy a legcsekélyebb ellentállást kifejtették volna, valószínűleg azért, mert közelükben nem láttak leigázott népeket és nem ismerik a szabadság isteni voltát. Vagy Nápolyban honfitársait (akik Ausztria és Magyarország uralkodójával ott tartózkodtak) éppoly fiataloknak találja tapasztalatokban és oly öregeknek energiában, mint mikor Bécsben elhagyta őket.[4] Amikor hazatérőben Pontebbánál elhagyja az olasz határt és Stájerországba jut, azt tartja, hogy az olaszoknak jól eshetik, ha stájer földről olaszra lépnek, „mert mindenki kedvező szemmel tekint hazájára, akármilyen jelentéktelen és nevetséges is, míg a mi szemeink Itáliára csak kancsalítanak".[5] Ellenben „a mi osztrák kereskedelmünkről" beszél Csesmében,[6] holott ugyanitt később Magyarországot is említi. Amikor a két morva Khewenhüller gróffal

[1] 1817 augusztus, 183. l.
[2] 1814 nov. 21., 45. l.
[3] Napló 1819 április 7., 576. l.
[4] Napló 1819 május, 629. l.
[5] Napló 1819 június 5., 643. l.
[6] Napló 1818 december 4., 459. l.

Palermóban találkozott, örömüket avval magyarázza, hogy vele mint földijükkel találkoztak a messze idegenben.

Széchenyinek ez az ingadozása az akkori állapotnak, a külés az osztrák felfogásnak megfelelő volt, sőt az aulikus magyarok sem tiltakoztak ez ellen. Ausztria 1804-ben lett e néven császársággá. Ismeretlen adat bizonyítja, hogy több magyar aulikus főúr, köztük gróf Széchenyi Ferenc is, 1800 körül tárgyalt az udvarral az alkotmány érdekében s ekkor hajlandók voltak oly alkotmánytervezetet támogatni, hogy minden ország kapjon alkotmányt s belügyeire nézve mindegyik önálló legyen, így Magyarország is, egyéb tekintetben pedig egységes közös kormány álljon az egész birodalom élén. Ez a terv nem került ugyan tárgyalásra, de a valóságban ezt hajtották végre. Az ifjú Széchenyi pedig 1809-ben a katonai pályára lépve ennek az alkotmánynak érvényesülését látta. A katonaságnál — ahol (jobbágyain kívül) csak huszárjai tartották fenn magyar szavát — németül vagy franciául beszélt, Ausztriáról, közbirodalomról, császárról hallott, nem csoda, ha e fogalmak némileg háttérbe szorították, illetőleg magukba foglalták magyarságát. Csak a következő korszakban szabadul meg e felfogástól, ekkor nyomul előtérbe nála magyar érzése, magyar hazája is és az 1825-i országgyülésen már teljesen a magyar eszme szolgálatában van, sőt ezen az országgyülésen ő az első, aki a főrendi táblán a latin helyett magyarul tartotta beszédeit.

3. De ezen ingadozása mellett, jobban mondva, ha magyar hazáját az ausztriai közbirodalom keretében látja, ezt a magyar hazát, mint mondja, minden hibájával, hátramaradottsága mellett is szereti, mert mindenki jobb szemmel nézi hazáját, a szülőföldet, mint más országot; szeretné azonban, ha segíthetne hátramaradottságán.

Már 1814-ben feljegyzi Staël D'Allemagne-jából a nép nevelésére vonatkozó azt a mondását, hogy a kormányok a népeknek igazi művelői, az állami nevelés maga azonban bármily jó is, tudományos embereket nevel és nem polgárokat, sem harcosokat, sem államférfiakat. 1816-ban[1] úgy látja, hogy a nemzetek hasonlók az emberekhez. Amint az emberek gyermekéveken át némi tökéletesedésre, kamaszévek után az életbe s itt vagy a tökéletesség felé vagy a romlásba jutnak, így járnak a nemzetek is, csak nagyobb méretben, mert míg az ember életében e szakokat hamar átéli, egy nemzet léte évezredekre, szakai századokra terjednek, a kamaszévek pl. 300 évig is eltarthatnak. Ehhez Széchenyi hozzáfűzi, szeretné tudni, hogy mi (a kamaszéveknek) hányadikát éljük.

[1] Napló 1816 március 17., 175. l.

1819-ben Rousseau Du contrat social-jának olvasása közben[1] szintén azt a gondolatot fejezi ki, hogy egy nemzet olyan mint az ember: születik, ifjú évein át a serdült, majd a férfikorba jut, innen az öregségbe és meghal. Egyetlen különbség az, hogy az ember testét halála után férgek eszik meg és léte megszűnik, míg a nemzet túlélt része még sok éven át tengődik.

A hasonlat egyes ember meg nép és nemzet közt megmaradbenne s mint az egyes embernél fontos a nevelés kérdése, különösen fontosnak tartotta azt a nemzeteknél. Valóban mindenkorra súlyos gondolatot fejez ki,[2] amikor görögországi útjában Egina szigetén eltöpreng azon, hogy a kis sziget mennyi gondot okozott az athenieieknek. „Gyakran ugyanis néhány ember elegendő, hogy egy népet halhatatlan magasságra vigyen, de sokszor ezer esztendő is kevés egy nemzetet oly hangulatba hozni, hogy felemelkedjék és hogy oly férfiakat, amilyenek a görögöknél voltak, megérthessen és megbecsüljön. Nevelésnek, ízlésnek és divatnak kell egyelőre az embereket arra a magaslatra vinni, hogy *életüket kevésre becsüljék*, mert csak az a nemzet emelkedhetik minden más fölé és szabadíthatja meg magát a szolgaságból, amely a legnagyobb áldozatot képes hozni a dicsőségért és szabadságért: a földi boldogságot és az életet." A népnek nevelését oly fontosnak tartja, hogy nevelési rendszerében is fejtegeti. Azt véli,[3] hogy egy keletkező népet boldoggá és dicsőségvágyóvá csak úgy lehet tenni, ha az ország kiváló egyénei a szigorú szokások gyakorlását mutatják és játsszák a nép előtt; példát adnak, hogyan mondhatnak le mindenről a világon s hogyan kelljen megvetni minden testi örömöt, sőt magát az életet. „Ezek ugyan a világ legostobább chimerái, mondja, bármily szépen hangozzanak is és hasznosak, szükségesek is és bármily lelki megnyugvást és tartósan jóleső érzést okozzanak is annak — amire törekedni a célom —, aki meggyőződésből teljesíti, hogy ezen erények felvételével embertársait boldogságukhoz juttassa."

Talán a leghatározottabban nyilatkozik e kedves kérdéséről Eustace-nak a nápolyiakról szóló véleménye nyomán. Egy nemzetet[4] védelmében naggyá és halhatatlanná csak a nagyobb részének nevelésével lehet. Aki a seregek győzelemittasságát látta az utóbbi időkben, az be fogja látni, hogy a létét és szabadságát szerető országban az ifjúság nevelésének a haza iránti kötelességek tekintetében teljesnek kell lennie. De ez a nevelés, sajnos, még név szerint sem ismeretes. Minden társadalmi rend-

[1] Napló 1819 május, 629.
[2] Napló 1819 február 6., 510—1. l.
[3] Napló 1819 április, 572. l.
[4] Napló 1819 április 9., 577—8. l.

hez tartozónak úgy kellene felnevekednie, hogy szükség esetén képes legyen hazáját védelmezni, de sajnos, erre nem oktatják őket. A fiatal embereket úgy kellene tehát nevelni, hogy kiskoruktól hozzászokjanak, hogy minden szenvedélyüket hazájuk dicsőségének és javának alárendeljék.

4. Érdekes körülmény, hogy nagyon fogékony a régi (római és görög) nagy nemzetek dicsősége iránt s a jelen nemzetei között a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkozik az amerikai Egyesült Államokról, amikor Messinában két hadihajójukat, a hajók alkalmazottait megfigyeli.[1] A nagy római birodalomhoz hasonlítja azzal, hogy a római birodalom kicsiny méretben kezdődött. Amint az Ázsiából üldözöttek, kalandorok (Trója elvesztése után) hoztak életet Európába, majdnem ugyanezen módon megy Európából át Amerikába a műveltség és tökéletesedés. Amerikában azonban eddig ismeretlen nagy méretben kezdődik minden, azért nőnek oly nagyon hatalomban és műveltségben s az eddig tapasztaltakat és látottakat felülmúlja a mód, amellyel a tökéletesség felé sietnek. Ezért oly hő a kívánsága s ez marad még jó időre azontúl is, — nőismerősei el is nevezik tréfásan amerikainak, — hogy az Egyesült Államokba utazzék, mert a volt országok Egyiptom, Görögország és Róma, a leendő ország pedig nekünk Amerika.[2]

5. Minthogy Széchenyi hazafias felfogását és egyéb elveit nemcsak naplójába jegyezte, hanem a társaságban is hangoztatta, nem is volt jó híre, állhatatlannak, megbízhatatlannak, túlzónak tartották, mint ez a következő időszakban többször kitűnik. Ezért írta keleti útja elején,[3] hogy ha az ember másoknál mélyebben és körültekintőbben gondolkozik és ehhez még önállósággal, függetlenséggel és szabadsággal is egybekötött úgynevezett eredetiség is járul, akkor sok más országban is félreértik az embert, Ausztriában azonban egyenesen kinevetik és bolondnak tartják. Eléggé hiú azt gondolni, hogy ez igen sokszor történt meg vele, mert abban az országban, melyben született (bizonyosan Ausztriát érti elsősorban), alig van ember, aki az előítéletektől és hamis nézetektől egészen menten ítél. Ezért mondja ő maga Scio[4] szép vidékén, hogy hazáját (itt biztosan Ausztriát érti), melyet szeret, de amely őt nagyon határozott nézetei miatt nem használhatja, itt talán elfelejthetné. Ezt azonban csak keserű hangulatában írja, mert gondolatai nagyon gyakran vannak a hazával egybekötve. Nem képes attól elvonni semmi sem, még szerelme sem, sőt ez a bánatban csak erősebbé teszi benne a hazafias érzést.

[1] Napló 1819 április 9., 589—90. l.
[2] Napló 1819 május 9., 612. l.
[3] Napló 1818 augusztus 3., 235. l.
[4] Napló 1818 december 4., 457. l.

Nem tudja elhomályosítani ezt még egyes olvasmánya sem. Rousseau e tekintetben hirhedt Du contrat social-jának olvasása után pl. így elmélkedik[1] arról, hogy mi a haza. Nem tudom, azt sem tudom megmagyarázni, mi a szerelem és mégis az asszonyok iránti érzelem kisebb mint az, amelyet a szent ország, a szabad nép iránt érzünk. Csak azt tudom, hogy a levegő ott jobb, a fák, szántóföldek szebbek s hogy ott minden kedves nekünk ; mindig csak oda kívánkozunk és egyetlen óhajunk, hogy ott éljünk, ott haljunk.

Ha pedig idegen országban halunk meg, könnyebben búcsúzunk az élettől, ha barátunk megígéri, hogy porladó csontjainkat visszaviszi a hazába: ha nem volt megengedve az életben az ottlakhatás, legyen megengedve földjében a sír, mert szerette azt minden hibáival.

Csak egy alkalommal, abbeli elkeseredésében, hogy Selina nem lehet az övé, gondol arra, hogy szülei halála után elhagyja ez országot (itt is első sorban Ausztriát érti), e szerencsétlen vidéket, csontjai emlékezet nélkül idegen országban is nyugodhatnak. De ez csak múló, felvillanó ötlet, amelyet csakhamar valódi érzése vált fel, hogy hazájáért, embertársaiért élve megmutassa, hogy boldoggá tette volna Selinát s így érdemes is volt reá.

Naplói ékesen bizonyítják már ez időben, hogy a hazafias érzelem, amelyet szerelmei mindig fokoztak, nemesen és tisztán lobogott benne. Egyenesen életcélja közé tartozik a vallás és a tiszta erkölcs ápolása mellett a hazáé is.

Egy nőismerősének szomorú sorsán elmélkedve, már 1818-ban[2] azt írja Gabriella iránti meddő szerelmére is célozva, hogy önállóságra, függetlenségre és szabadságra fog törekedni a jövőre, mert jobbra született, mint hogy egy nő lábainál elsóhajtozza életét. Elég férfi és büszke, azonkívül gazdag, fiatal, van akarata mindenre, amit egy férfinak vállalni és teljesíteni nem szégyen: bárcsak lehetne egykor, ha névtelenül és ismeretlenül is, sok embernek boldogságára és vigaszára. Ha ezt megtehetné, buzgón imádkoznék éjjeleken át, hogy a hazára és az emberiségre üdvöt hozó lény lehessen. 1819-ben[3] pedig hazatértében Alfieri hazafias drámáinak hatása alatt elhatározza, hogy nem fog visszavonulni Nápolyban, — bár kedves volna az előtte, — mert érzi, hogy tapasztalatai, egészen magára hagyott ifjúsága idővel kifejtendő fáradságával és szorgalmával alkalmassá fogják tenni, hogy sok fiatal embert a jobb útra vezessen, boldogabbra, mint amilyenen ő egyedül és magára hagyatva járt. Virágzó államban a tevékeny

[1] Napló 1819 május, 633—4. l.
[2] Napló 1818 aug. 2, 224. l.
[3] Napló 1819 aug. 9, 609. l.

polgár élete ugyanis pompás élet, mert minden, amit a hazáért tett, meg van jutalmazva és látja népét boldogságban és más nép felett kiemelkedni. Habár nem ilyen a hazája, hanem szűk, polgárai is gyengék és tudatlanok s ezeket dicsőségre vezetni már nem lehet, maradjanak hát visszavonultságukban boldogok, de menjen a jövő nemzedék egy lépéssel közelebb a világossághoz, erre akar vállalkozni.

Így forronganak már ez időben a hazára vonatkozó gondolatai. A szerelem vezette e gondolatokra, a szerelem fokozta e gondolatokat benne, a szerelem az oka, hogy a jövő időszakban hazafias kitűzött életcélját megvalósította.

V. RÉSZ.

Írói munkássága.

a) Költeményei. *b*) fordításai, *c*) értekezései, *d*) regénytervezete, *e*) levelei és naplója.

Széchenyi írói munkássága e korszakában teljesen német. Egyetlen magyar nyelvű verse van e korból édes anyjához (1817 máj. 1. kelettel) abban a díszalbumban, mellyel valószínűleg a 40. házassági évforduló emlékére lepte meg a család. Ha nem is tudnók, hogy Széchenyi István németül és franciául írt, levelezett, olvasott és beszélt szüleivel és testvéreivel, barátaival, de volt nevelőjével is s hogy magyar nyelvi tudását csak jobbágyai és huszárjai tartották ébren, ennek a versnek facsimiléje is elárulja (az ékezetek elhagyása, vagy helytelen helyen való alkalmazása), hogy Széchenyi magyar nyelvi tudása nem volt kifogástalan, s hogy e verset nem ő költötte. 1817 márc. 8-i levelében verset kér Liebenbergtől, jószágigazgatójától, ez lehetett az a vers s ezt másolta az anyja számára készített díszalbumba.

Német nyelvű írói művei közt vannak *a*) *költemények*, *b*) *fordítások* és *c*) eredeti *értekezések* és *d*) egy *regénytervezete*.

a) *Költeményei* szoros kapcsolatban vannak szerelmeivel és olvasmányaival. Legtartalmasabb, legszebb, igazán önálló becsű legelső költeménye, amelyet Karolinára való visszaemlékezésképpen 1818-ban keleti útja elején Olaszországban írt Alfieri drámáinak hatása alatt. A költemény egész berendezése, hangja erre mutat. Azt a kérdést veti fel, miért nem jöttek akkor segítségére a képzelődés, azután életének hű kísérője, a szerencsés könnyelműség meg a bosszú istennői, amikor őt (Karolinát) szeretni kényszerült. A képzelődés azt válaszolja: élete álom volt e megnevezhetetlen időig, nem ismerte a csendes megelégedettségnek sem örömét, sem fájdalmát, maga volt világa magának, szívében elfogulatlan s csak őbenne, a képzelődésben élt. Tovább vitte

virágos mezőkön és engedelmeskedett neki mindenütt, hol a szerelem vele össze volt fonódva. Ekkor jött ő (Karolina) s rögtön elfeledte a képzelődést, gyorsan el is kellett távoznia, mert csak őt (Karolinát) szerette. A könnyelműség így válaszol: borús volt gyermekségének derengő tavasza, ekkor a képzelődés magához vonta és szerelmi lendületet adott neki. Társult a képzelődéssel, s vidám életben, gondtalanul és fájdalmat nem ismerve élt nyugodtan, amíg ő (Karolina) nem jött. Ezután csak reá gondolt, reá (a könnyelműségre), többé nem figyelt, elfeledte azonnal tanítását s már soha sem találkozhatnak. A bosszú istennőinek válasza: a képzelődés és a könnyelműség magukkal vonták élete tavaszán, elfogulatlanul és öntudatlanul vétkezett rövid örömért, tönkretette az ártatlanságot s ezt nem tudja helyrehozni; szeretve volt, de ő soha nem szeretett, megcsalta egész életére. Öntudatlanul, ifjú örömmel szorosan hozzáfűződött egy megcsalt szív, melyet most megöl a fájdalom.

Azon megnevezhetetlen idő óta kerüli őt örökre a vídámság s az okozott sebeket viselje sírjáig.

Ez a költemény hangja, tartalma, külső formája, szerkezete miatt egyaránt figyelemreméltó, lendületes és megkapó. Többi költeményei sokkal gyengébbek, csak szárnypróbálgatások. Így a Karolinára emlékeztető *Wenn alles um mich still ward und finster*[1] (1818 VIII.) és a Gabriella iránti szerelmének hatása alatt készült *Wenn des sterbenden Tages letzter Sonnenstrahl*[2] (1818 VII.), az *Einem Kranz habe ich mir geflochten*[3] (1818 VIII.) kezdetű egyaránt bús hangú költeménye. Lelki erjedésének napjaiban 1819 áprilisában szerelmeire való visszaemlékezéssel írta Byron hatása alatt *Ich wagte einen Blick in mein Inneres*[4] kezdetű búskomor költeményét. Selina iránti szerelmének hatása alatt készültek *Es gibt Schmerzen, die von Wenigen gekannt*[5] (1819 VII.), *So blühen sie wieder auf*[6] (1819 VII.), *Ferne von mir magst du glücklich sein*[7] (1819 XI.), *Meine Brust erfüllt es bange*[8] (1819 XI.) és *Und ich lebte und ich lebte nicht umsonst*[9] (1819 IX.) kezdetű költeményei és általában szerelmi bánatának hatását fejezi ki az *Oh könnte ich so fühlen, als ich einstens fühlte*[10] (1818) kezdetű. Valamennyi költeménye komor hangulatú, szívének bús érzelmét tárja elénk.

[1] 240. l.
[2] 211. l.
[3] 272. l.
[4] 574—5. l.
[5] 668—9. l.
[6] 671. l.
[7] 692. l.
[8] 739—9. l.
[9] 857. l.
[10] 846. l.

b) *Fordításai* jelentéktelen kísérletek. Gyakorlatképpen, részben egyik kísérője segítségével egyes részleteket[1] lefordított Plato Phaidros-ából, de ez a fordítás csaknem szóról szóra egyező gróf Stolberg Friedrichnek 1804-ben kiadott fordításával. Lefordította Byron Manfred-jének (II. f., 1. jel.) 11 sorát[2] is.

c) Sokkal jelentősebbek elmélkedései, illetőleg *értekezései*. Itt is vannak töredékes kísérletei. Jelentős gondolatokat tartalmaznak saját életére, multjára, jövőjére, követendő céljára vonatkozó, továbbá vallásos elmélkedései. II. 3. jelzésű jegyzőkönyve (855—7. l.) azt mutatja, hogy ily vallásbölcseleti elmélkedésekbe külön is belékezdett. Különös kedvvel foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan hozható kapcsolatba az életbölcseség a lélek tökéletességével. Ehhez a kérdéshez is (Sonderbare Begebenheiten in dem Leben, und die Frage in wie weit die Lebensklugheit mit der Vollkommenheit der Seele in Verbindung sein könne) külön kötetben fogott hozzá (III. 5. jelzésű), de ez is töredékes maradt. Töredékes elmélkedése a katonai állapotokról és a harcképességről is (59—62. l.), amely sötét képet nyujt a korabeli felszerelésről, hadseregszervezetről, de világos képet ad bátorságáról, vakmerően bátor nézeteiről. Jelentősebb az egyéni és nemzetnevelésről folytatott elmélkedése.[3]

A nemzetnevelés szerinte azt kívánja, hogy az ország vezetői, nagyjai jó példával járjanak elől, még ha ez nem is őszinte náluk. A királynak kell az együgyű nép védőrének lennie. Az egyéni nevelésnél a gyermek- és serdülőkorban kapott nevelés az alapja a férfi- és öregkor boldogságának. Különösen fontosnak tartja a haza iránti kötelességeknek már az ifjúkorban tökéletes elsajátítását, hogy bármily rendben felnőve legyünk képesek a hazát megvédeni, éppezért a nevelés olyan legyen, hogy mindent a hazának alárendelni tudjunk. A legfontosabbaknak tartja egy visszamaradt országban, hogy a falusi iskolák jók legyenek, de sajnos, ilyet nem ismer. Az atya helyzete nehéz, hogy meddig tartson a szeretet, hol kezdődjék a szigor. Az egyik apa meg van elégedve, ha fia jó keresztény lesz, mással nem törődik, a másik csudaférfit akar nevelni. Minthogy az ifjúkori nevelés a legfontosabb, a nevelés módjának megválasztása tekintetében mindent el kell követnünk. Néha a terv kiváló, de a gyermek gyenge tehetségű, sokkal rosszabb azonban az, ha a gyermek kiváló, de hálátlan nevelője iránt. Még ebben az esetben sem szabad azonban a nemes tervet feladni, hogy fiatal embertársainkat jólétre segítsük. Meg van elégedve, ha növendéke jó, kedves és testi és szellemi képességeit gyakorolni tudja, mert jobb az emberiségre,

[1] 202—3. és 212—4. l.
[2] 687. l.
[3] 571—5., 577—582. és 583—7. l.

ha hasznavehető polgár lesz, mint ha alamizsnával néhány sanyargó családot ideig-óráig eltart.

A nevelésnek a 17. évvel be kell fejeződnie, ha tovább tart, vagy nem volt jó az anyag, vagy a nevelés nem volt szabadelvű. E korban meg kell elégedni, ha az ifjú ismeri a vallás átgondolt elveit, a becsület alapelveit, a király, a haza és az emberek, különösen az asszonyok iránti kötelességeket. Ezenkívül sok nyelven kell jól beszélnie, írnia, anyanyelvét pedig tökéletesen; a történetet, a számtant, a jogot alaposabban kell tudnia, minden mást felületesen. A fej túlterhelése veszedelmesebb, mint a gyomoré: azt okozhatja, hogy az ifjú meggyűlöli a könyvet. A testgyakorlást a gyermekek szeretik, erősíti is a testet s ami a fő, a serdülő korban távol tartja a léha gondolatokat és ellensúlyozza a szellemi fáradtságot. A gyakorlatoknak megerőltetőknek kell lenniök és az egész testre kell kiterjedniök. Fontos még, hogy az ifjú egészségét becsülje meg és arra vigyázni tudjon.

Büszke volna, ha 17 éves növendéke jó erkölcsi alapelvekkel és jól átgondolt elvekkel válna tőle, mert akkor biztosan nem cselekednék rosszat. Amit jó szívnek neveznek, az véleménye szerint semmi, mert ezt úton-útfélen kihasználják a jellemtelenek. Azután legyen növendékének ízlése olvasmány és műveltség iránt, hogy nevelését maga befejezhesse. Az egészségszeretet fejtegetésénél kitér az örök problemára: az asszonyra. E tekintetben a nemi felvilágosítás híve. Rávenné azután növendékét, hogy a háborúba menjen, majd a legkülönbözőbb vállalkozásokra, utazásra, míg egészségesen, boldogan viruló férfiasságában magára hagyná.

Szép gondolatok, de utopisztikusak, amelyeket a belső erjedés, Karolina emléke vet föl benne, mert mint mondja, „csak egy gyermeknek (t. i. Andornak) lehetne ily nevelője s akkor lelkiismeretével is kibékülne".

Nyomtatásban is megjelent egy értekezése a hátasló́ról. Egy bécsi hetilap, az *Erneuerte vaterländische Blätter für den oesterreichischen Kaiserstaat*[1] 1818. évfolyamának novemberi és decemberi négy száma közölte az értekezést „Über die Zucht und Veredlung der Pferde mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungerns, über Gestütte, Wettrennen u. s. w." címen a végén „Von dem Husarenrittmeister S" aláírással. Ebben az értekezésében a lovakra, versenyekre vonatkozó angliai tanulmányait dolgozta fel.

Az a jó hátasló szerinte, amely a hátán nagy teherrel aránylag rövid idő alatt nagy utat képes megtenni és megengedi,

[1] A lapot Armbruster Mihály alapította 1808-ban Vaterländische Blätter címen és Hormayr, Collin, Vierthaler segítségével szerkesztette 1814-ig, amikor Sártori Ferenc (1782—1832) cenzurai revizor vette át a szerkesztését. A lap sok magyar vonatkozású cikket közölt, eleinte jó volt, de Sártori alatt lesülyedt, úgy hogy 1820-ban megszünt.

hogy erejét és egyéb tulajdonait lovasa célszerüen felhasználhassa, amelynek alkata, szervezete olyan, hogy minden mozgást könnyen tud végezni és amely éhséget, időjárást, fáradtságot egyaránt el képes viselni. Azt nem tudni még, hogy a jó tulajdonságok a fajban vannak-e vagy a neveléstől függenek. Két hasonló vérü és fajú ló magához hasonlót nemz, néha jobbat, néha rosszabbat, de a fajt fenntartja; két különböző faj azonban mindig rosszabbat nemz a jobbnál s végre elfajzik. Ezen alapelvek után részletesen ismerteti Anglia lótenyésztésének történetét, az egyes uralkodók alatt kibocsátott intézkedéseket, törvényeket, majd a versenyek kifejlődését, a verseny hatását a lótenyésztésre, amelynek következtében az angolok keleti fajkeveréssel olyan nemesített lovakra tettek szert, hogy ezek később az arab lovaknál is jobbaknak bizonyultak. A versenyeken nagy jutalmakat tűztek ki s ennek következménye lett, hogy Angliában a lótenyésztés mindjobban felvirágzott. Ezután ismerteti a különböző szolgálatra való lovakat s kifejti, hogy milyen körülmények között nyereséges a lótenyésztés gazdasági szempontból. Egyesek szenvedélye (ménesek tartásával) nem fejleszti a lótenyésztést a nagy költség miatt. A lótenyésztés pedig csak akkor lesz a hazára nézve hasznossá, ha valaki bebizonyítja, hogy ménese hasznot hajtott. Nem a szenvedély, hanem a nyereségvágy fog a fejlesztésre buzdítani, a lótenyésztés fellendülésének főfeltétele tehát oly módszer alkalmazása, mely megtanít arra, hogyan lehet jó lovat olcsón nevelni.

Ezeket az elveket kellene Magyarországon is alkalmazni, ahol eddig több magyar gavallér sok kiadással és fáradsággal igyekezett a lótenyésztés fejlesztésére. Ha nálunk is a nyereséget alkalmazzák sarkalónak, az az embereket itt is meg fogja győzni. Nagy ménesek csak akkor hajtanak hasznot, ha jó legelő, olcsó takarmány áll rendelkezésre, ahol ez nincs, juh- és marhatenyésztéssel kell foglalkozni; az ország gazdagabbjai azonban tartsanak ily esetben is ménest, mert ez a hágatással szerzi meg a hasznot. A különféle lovak tenyésztéséről való elmélkedése után visszatér a verseny ismertetésére és kifejti, hogy ha Magyarország gazdagabbjai sok biztos és örök díjat tűznének ki versenyekre, valószinűleg nálunk is akadnának sokan, akik jó csikókat nevelnének. A verseny előnyeinek és hátrányainak taglalása után kifejti, hogy csak arab vagy ezektől származó angol nemesvérü méneket kell a nemzésnél használni, és mindig ugyanazon fajú kancákat. Szükséges tehát, hogy ismerjük a mén származását, formáját, jóságát, amelyet a verseny mutat meg és tenyészőképességét. Aki hazájának használni akar, szerezzen arab vagy angol telivér méneket.

Ez az értekezése az első nyomtatásban megjelent műve, ezenkívül fontos még azért is, mert ezt használta fel Széchenyi 1828-ban közrebocsátott első magyar nyelvű művénél, a nemzetgazdasági és politikai *Lovakrul*-nál. Ebben ugyanazokat az elveket fejtette ki bővebben, mint amelyeket ezen első nyomtatásban megjelent értekezésében fejteget.

d) Foglalkozott végül Széchenyi azzal a gondolattal, hogy Selina iránti szerelmének történetét regényben írja meg. A regénynek azonban csak tervrajzát (849—853. l.) készítette el, amely azt mutatja, hogy levélregényt akart írni Rousseau Nouvelle Heloïse című regényének mintájára.

e) Nem mellőzhetők el írói munkásságának felsorolásánál ez időben írt levelei. Ezek közt kitűnnek atyjához írt levelei kedves és sokoldalú tartalmukkal, különösen katonai pályafutására és keleti útjára vonatkozó becses adalékaikkal, továbbá jószágigazgatójához, Liebenberg Jánoshoz írt levelei változatos, tréfás hangjukkal, mindannyi stílusának elevenségével. Meg kell említeni naplófeljegyzéseit is, ekkori életére és a korra vonatkozó becses és gazdag adataiért.

VI. RÉSZ.

Milyen képet nyerünk Széchenyiről?

Gondos, de túlságosan óvatos nevelés után 17 éves korában meglehetősen tapasztalatlanul lépett a világba s lett önálló. Az atyjának széles körben élvezett nagy tekintélye állandóan egyengette útját. E nagy támogatás mellett vidám természetével, szolgálatkészségével mindenütt, még a legmagasabb körökben is kedveltté tette magát. A bécsi kongresszuson azonban belekerül az élvezetek forgatagába s a laza élet következtében akkor mindjobban érvényesülnek benne lelkének gyenge tulajdonságai: becsvágya, a tetszenivágyás, érzéki hajlamai s e gyengeségei merészségétől, könnyelműségétől, néha meggondolatlanságától támogatva többször ferde helyzetbe sodorják, híres lesz csínyeiről. Becsvágya a katonai pályán nem nyer kielégítést, azért nagyobbrészt szabadságon van, de nem tölti idejét tétlenül. Élénksége, állandó tudásvágya ismereteinek kiegészítésére: olvasásra és utazásra sarkalják. Ismereteinek bővítése nagy mértékben sikerül neki. Angliai útja munkásságát csak fokozza, ezóta nagy erővel akarja a lótenyésztést, lóversenyt fellendíteni, hogy Magyarország neki köszönhesse a jó lovakat. Ezenkívül megismeri a francia, német, angol és olasz irodalmat, érdeklik a történeti események, sokszor belevegyül a napi politika vitatásába, ami nem egyszer kellemetlenséget szerez neki és rossz hírét kelti. Merész fellépése, élénk fantáziájának csapongása, ötletessége miatt általában excentrikus-

nak, exaltáltnak tartották, sokszor kinevették, kedélyének szeszélyessége és szerelmi csapongásai miatt pedig az a hír terjedt el róla, hogy állhatatlan, csélcsap. Ilyen körülmények közt indul keleti útjára, amelyen lelke nagy átalakuláson megy át. A magány, az út fáradalmai és olvasmányai előző életét juttatják eszébe és lelke erős töprengés, erjedés és bánat után a szenvedések tüzében tisztul. Nemcsak tudása bővült és mélyült, tapasztalatai meg sokasodtak, de lelkének tartalma kezdett kialakulni, megállapodni: erkölcsi, vallásos, társadalmi és hazafias elveket tűzött maga elé. Házassági kísérletének meghiusulása kissé lehűti ugyan és szórakozottá, átmenetileg életúnttá teszi, mégis 1819 végén egy olvasott, művelt, sokat tapasztalt 28 éves ifjú áll előttünk, aki a legnagyobbat képes volt megtenni: erős lelki küzdelem után győzedelmeskedett önmagán.

A lelki nagyság ezen kétségtelen jeleivel kíváncsiakká tesz bennünket, mi lesz belőle. Erre a pontos választ megadja életének következő (1820—1827.) korszaka,

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓI

I. kötet. (1814—1819.)

Az eredeti kézirat
a Magyar Tudományos Akadémia
Széchenyi-Múzeumában.

SZÉCHENYI HELYESÍRÁSÁRÓL.

Széchenyi naplóját németül írta, de vannak részletek, levelek, idézetek franciául vagy idézetek, rövidebb párbeszédek angolul vagy olaszul, előfordul elvétve egy-egy latin idézet is, továbbá egy-egy szó vagy mondat, 1820-tól pedig kisebb részlet magyarul is.

Széchenyi 1814—1819 közt németül beszélt és írt a legfolyékonyabban, még pedig abban a bécsi köznyelvi alakban, amelyen az akkor Bécsben tartózkodó magyar főurak is beszéltek. Ez a nyelv sűrűn tarkítva volt francia szókkal, mert a bécsi úri körökben a német mellett a francia is erősen divatban volt. Németül, franciául beszélt Széchenyi otthon, a társaságban, majd a katonaságnál, németül (ritkábban franciául) írta leveleit szüleihez, rokonaihoz, barátaihoz, még nevelőjéhez is: innen van, hogy naplóját is németül írta.

1814—1819 közt helyesírása a németben és franciában egyaránt következetlen; a nyelv törvényeivel még nincs tisztában.

A németben és minden más nyelven gyakran írja a főnevet kis kezdőbetűvel, viszont a melléknevet, igét, határozószót naggyal. Az összetett szavak írása rendszertelen, mert gyakran egybevonja azt, ami külön való, vagy külön írja azt, ami egybevaló (pl. jugend-Fehler, Athem-holen, kleinen-Spielen vagy Sünden Pfuhl, versöhnungs Brief, angriffs Krieg, Seelen Bereitung, gegen Besuch, zusamen gerafftes, eigen Liebe, nach Grübeln). Van több így írt szava: allMächtiger. Többször hibás egy-egy főnév neme.

A ragozásban gyakran cseréli fel az accusativust a dativusszal és viszont; a birtokos jelző alakja is gyakran népies vagy helytelen (Wentzel sein Ring, den seine Liebe, auf den Prinz Regenten seine Langschweifer); gyakran ragozott a névelő mellett a melléknév is (im italienischem Genre, zum Bösem); a melléknév gyenge ragozása gyakran hiányos; több erős ragozású igét gyengén használ (streiteten, scheinte, rathete, schaffte). A viszonyszók vonzata sokszor népies: *wegen* genitivus helyett dativust vonz (wegen dem Morast); *durch* és *ohne* accusativus helyett dativust (durch dem Garten, ohne aller Gefahr); *von, mit* dativus helyett accusativust (mit die); *anstatt; längst* szintén accusativust. Nagyon gyakran írja a hosszú mássalhangzót egyszerűen (Herzoginen, Schif, kan, könte, bestimen, dum, zusamen, himlisch, männlich, vileicht, kömt, denoch, auser, blos, preusisch, den, dan, wen, wan; idegen szóknál: comandant, aprobation, raisonire stb.) máskor viszont egyeseket indokolatlanul hosszan ír (Beruff, tretten, tratt, bliess, speisste, trösstenden, höfflich, diess). Az írásjelek használata is ingadozó. Pont helyett gyakran kettőspont, pontosvessző, egyes vagy kettős vonal áll. Pont után többször kis kezdőbetű, vessző után meg nagy van. A vessző sokszor indokolatlanul gyakori, máskor viszont közbevetett mondatok között sincs, ami az amúgy is bonyolult mondatszerkezettel terhelt szöveg megértését gyakran megnehezíti.

A francia szövegnél gyakran elmarad a szóvégi *e, s, es* vagy a néma szóközi *e* (diné, envoyé, aimrois), *ai* helyett régiesen *oi* van; az ékezet gyakran elmarad vagy helytelenül van alkalmazva (etoit, desir, a, etiéz, diné, ame, craindol, proméner, declarér stb.); a hosszú mássalhangzók gyakran rövidek (taile, ocasion, aplication, enuent, raisonement, coment stb.). A jövő időben sokszor a kiejtés szerint is (pl. recontrerez recontrerai helyett). Az angol szövegben néha a kiejtés szerint írja a szót, az olaszban pedig gyakran alkalmaz ékezetet, hogy a helyes kiejtést megjelölje.

[III$_1$ jelzésű kötet.][1]

[1814 július].[2] Nulle reflexion, nulle complaisance ne peut faire qu'on s'y amuse de ce qui n'amuse pas. (L'Allemagne. M[ada]me Staël).[3]

Le talent de conter est très-rare en Allemagne: les auditeurs y sont trop complaisants, ils ne s'ennuient pas assez vite, et les conteurs se fiant à la patience des auditeurs, s'établissent trop à leur aise dans les récits. En France, celui qui parle est un usurpateur, qui se sent entouré de rivaux jaloux, et veut se maintenir à force de succès: en Allemagne, c'est un possesseur legitime,

[1] A szegélyeken elül, hátul és a könyv fokán gazdagon aranyozott bőrkötet, kívül a táblán a következő aranynyomású felirattal: „Das Gute und Schlechte, welches ich erfahren I." (több ily feliratú nincsen). A kötetben elülről 153 lap (133-at maga Széchenyi számozott meg) van megszámozva és telerírva, ezután 88 lap üresen maradt, hátulról pedig 13 oldalon von feljegyzés, visszafelé menőleg. (Lásd a Függelékben!) A kézirat lapszámai itt a nyomtatásban zárjel között vannak feltüntetve. E kötethez tartozik az I$_3$ jelzésű jegyzetkönyv. A jegyzetkönyvbe jegyezte föl Széchenyi előbb az adomák nagyobb részét és innen másolta le a III$_1$ kötetbe. Az adomák egy része, továbbá útjára és nápolyi tartózkodására vonatkozó több feljegyzése nem került a III$_1$ kötetbe. A megfelelő utalások az egyes adomáknál olvashatók. A jegyzetkönyv tartalmát lásd a Függelékben!

[2] Az I$_3$ számú jegyzetkönyv bizonysága szerint Széchenyi az adomák feljegyzését s így a naplójegyzeteket Bécsben 1814 július havában kezdette meg.

[3] Staël-Holstein, Marie Anne, Germaine, baronne de, született Necker (1766—1817) francia írónő, aki 1808-ban német körúton s Bécsben is volt. Német útjának eredményeként adta ki Párizsban 1810-ben De l'Allemagne I—III. című művét, amelyet Napoleon parancsára elkoboztak. Újra megjelent London. 1813-ban. E részlet idézet e mű I. kötetének 11. fejezetéből (106. l.) A mű megvan Széchenyi könyvtárában.

qui peut user paisiblement de ses droits reconnus. (L'Allemagne. M[ada]me Staël).[1]

L'on peut se plaire dans la société de Vienne, par la sûreté, l'élégance et la noblesse des manières que les femmes y font régner: mais il y manque quelque chose à dire; quelque chose à faire, un but, un intérêt. On voudroit que le jour fût différent de la veille, sans que pourtant cette variété brisât la chaine des affections et des habitudes. — ***La monotonie, dans la retraite, tranquilise l'âme; la monotonie, dans le grand monde, fatigue l'esprit.***[a] (Allemagne M[ada]me Staël).[2]

Il y a sur chaque sujet tant de phrases toutes faites en France, qu'un sot avec leur secours parle quelque tems asséz [b] bien, et réssemble momentanément à un[1][3] homme d'esprit. (Ibidem).[4]

. . . . . Fünf Jahre sind es her,
Als hier ich kniete, um Gott anzurufen,
Um meiner Liebe, meinem Vaterland
Das letzte, schwere Lebewohl zu sagen.
(Öhlenschläger, Axel und Walburg).[5]

Sie hob empor
Die schön geformten Hände, weiss wie Schnee,
Sie bat wie ich: „Gott, tödte meine Liebe,
O, Mutter stärke deiner Tochter Tugend!"
(Ibidem).[6]

Hiordisa [a] . . . . . Leb' wohl, Leb' wohl,
Du sprichst von Wiedersehen?[c] Nein täusch' uns nicht,
Nun bist du dem Geschick, der Welt vertraut,

a) Széchenyi aláhúzása. b) assez helyett. Széchenyi gyakran használ *ez* és *er* végződésű szóknál ékezetet. c) Nyomtatásban: Wiederseh'n.

[1] Idézet Staël említett művének I. kötetéből (11. fejezet, 106—7 lap.)
[2] Idézet Staël említett művének I. kötetéből (8. fejezet, 76. lap.)
[3] A kézirat lapszámainak jelzése.
[4] Idézet Staël említett művének I. kötetéből (10. fejezet, 88. lap.)
[5] és [6] Idézet Oehlenschläger, Adam, Gottlob, (1779—1850) dán, svéd és német költő Axel und Wahlburg (Eine Tragoedie, Tübingen. 1810) című művéből.

Und schöss'st du auch noch einmal als Nordschein
Durch diese Hallen hin — es bleibt nicht fest;
Die Mutter giebt ihr Antheil weinend auf: —
(La Motte-Fouqué „Held aus Norden").[1]

Hiordisa.[a] Zur Kammer zurück.
Schleier umhüllt, schluchzend schleicht
Matt die Mutter im Grämen stumm.
Sieh! den säugt ich, zog auf ihn . . . .
Fort nun fleucht er . . . . .
(Ibidem).[2]

Brinhildis.[a] Weberin, webe fort
Web' in des Teppichs Prunk
Alle dein Lieb' und Leid:[2]
Gleissende Glut um die Burg,
Glänzender Reiter durchhin,
Träumende Magd sein harr'nd,
Weberin, webe fort,
Web' in des Teppichs Prunk
Alle dein Lieb' und Leid:
Ward Zauberschlummer verscheut,[b]
Die Schäferin süss entflammt,
Glänzenden Kriegers Braut!!
Weberin, webe fort.
Nornen auch weben fort,
Dein Leben zu Lieb' und Leid,
Führen unreissbare Fäden,
Fingen früh' an ihr Gespinnst
Eh' flog dein Weberschifflein. (Ibidem.)[3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Nyomtatásban: verscheucht.

[1] Idézet Fouqué, Friedrich, Heinrich, De La Motte, Baron (1777—1843) német romantikus költő Der Held des Nordens (Drei Heldenspiele. Berlin 1810. I. kötet: Sigurd, der Schlangentödter. II. kötet: Sigurds Rache, ein Heldenspiel in 6 Abentheuern. III. kötet: Aslauga, ein Heldenspiel in 3 Abentheuern) című művéből. I. kötet, Vorspiel 33—4. lap.
[2] Idézet Fouqué említett műveből: I. kötet, Vorspiel, 35. lap.
[3] Idézet Fouqué említett műveből: I. kötet, Zweite Abentheure, 82—3. lap.

Brinhildis.[a] Halt! Stell' dich nochmal vor mich hin —
So siehst du aus — so! — Schau du auch mich an,
Recht fest drück dir mein ganzes Bildniss ein,
Wer weiss, wie seltsam wir uns wiedersehen.[b]—
Nun geh! — Nichts bleibt ja, was den Menschen freut.
(Ibidem.)[1]

Sigurd.[a] Denn du, Brinhildis, wirst es nicht ertragen,
Mich lang zu überleben. Für uns zwei
Gibt's wenig Tage nur von heute an. —
Hör' mich noch jetzt, Brinhildis. Diese Worte
Brechen mir vor aus meinem tiefsten Sinn. —
O, wahrlich solch ein zauberisches[b] Vergessen[3]
Hielt mich befangen, dass ich nicht des Bund's
Gedachte, nicht was sonst geschehen war,
Bis du als Gunnars Hausfrau vor mir trat'st.
Da erst — doch unvollkommen, stückweis nur, —
Kam die Vergangenheit in mein Gemüth;
Nun fieng die Angst in meiner Seele an,
Und Überdruss all meines Thun's und Sein's.
Ich schwieg doch vor den Königen,[c] meinen Schwähern
Von deinem Anblick innerlich gestärkt,
Von deinem süssen Anblick; — ja, Brinhildis
Nun berg' ich dir's nicht länger — naher Tod
Entbindet mir die Zunge — lieber viel,
Als mein selbsteignes Leben bist du mir.
(Ibidem).[2]

Gunnar.[a] Weh mir! was bleib ich nun?
Brinhildis.[a] Ein Todtenbild
In dessen knöchernem, kalten Gebäu
Noch die Gebein' etwas zusammen klappern, —
Tod ist dein Losungswort, du selbst bist hin.[3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Nyomtatásban.: wiedersch'n — zaubrisches. c) Nyomtatásban: Kön'gen.

[1] Idézet Fouqué említett művéből: I. kötet, Zweite Abentheure, 89. lap.
[2] Idézet Fouqué említett művéből: I. kötet, Fünfte Abentheure, 167—8. lap.
[3] Idézet Fouqué említett művéből: I. kötet, Sechste Abentheure, 203. lap.

On croit trop à Vienne qu'il est de bon goût de ne parler que le[a] français; tandis que la gloire et même l'agrément de chaque pays consistent toujoures[b] dans le caractère et l'esprit national.
(L'Allemagne par M[ada]me Staël.)[1]

Les Allemands pourroient se créer une société d'un genre très-instructif et tout à fait analogue à leurs goûts et à leur caractère. — Vienne étant la capitale de l'Allemagne, celle ou l'on trouve le plus facilement réuni tout ce qui fait l'agrément de la vie, auroit pu rendre sous ce rapport de grands services à l'esprit Allemand, si les étrangers n'avoient pas dominé presque exclusivement la bonne Compagnie. — La plupart des Autrichiens qui ne savoient pas se prêter à la langue, et aux coutumes françaises, ne vivoient point du tout dans le monde: il en résultoit qu'ils ne s' adoucissoient point par l'entretien des Femmes, et restoient à la fois timides et rudes, dédaignant tout ce qu'on appelle la grâce, et craignant cependant en secret d'en manquer. Sous prêtexte des occupations militaires, ils ne cultivoient point leur[4] esprit et ils négligeoient souvent ces occupations mêmes, parcequ' ils n'entendoient jamais rien qui pût leur faire sentir le prix et le charme de la gloire. — Ils croyoient se montrer bons Allemands en s'éloignant d'une société où les étrangeres[c] seuls avoient l'avantage, et jamais ils ne songeoient à s'en former une capable de développer leur esprit et leur âme.
(Ibidem).[2]

Il faut avoir respiré l'air d'un pays, pensé, joui, souffert dans sa langue pour peindre en poésie ce qu'on éprouve.
(Ibidem).[3]

La véritable force d'un pays, c'est son caractère naturel: et

a) A nyomtatott szövegben nincs meg. b) A nyomtatott szövegben: toujours. c) Nyomtatásban: étrangers.

[1] Idézet Staël: De l'Allemagne című művéből (I. kötet, 9. fejezet, 79. lap.)
[2] Idézet Staël említett művének I. kötetéből (9. fejezet, 82—3. lap.)
[3] Idézet Staël említett művének I. kötetéből (9. fejezet, 84. lap.)

l'imitation des étrangers, sous quelque rapport que ce soit, est un défaut de patriotisme.

(Ibidem).[1]

Il n' y a point de nature, point de vie dans *L'imitation.*[a]

(Ibidem).[2]

C'est une disposition très-agréable que le desir de plaire, — mais elle diffère pourtant beaucoup du besoin d'être aimé. — Le desir de plaire rend dépendant de l'opinion, le besoin d'être aimé en affranchit: etc. (Ibidem).[3]

C'est en vain que l'esprit juge avec impartialité le pays qui nous a vu naître; nos affections ne s'en détachent jamais, et quand on est contraint à le quitter, l'existence semble déracinée, on se devient comme étranger à soi-même. Les plus simples usages, comme les relations les plus intimes, les intérêts les plus graves, comme les moindres plaisirs, tout étoit de la patrie: tout n'en est plus. — On ne rencontre personne qui puisse vous parler l'autrefois — etc. etc. (Ibidem).[4]

Quand la douleur agite violemment notre âme, on ne peut se persvader que la nature y soit indifférente — (Ibidem).[5]

De nos jours, il n'y a de véritable force que dans le caractère national. — (Ibidem).[6]

C'est par l'action seule que le caractère aquiert[b] le fermeté nécessaire pour se guider dans la conduite de la vie. Le caractère est un instinct, il tient de plus près à la nature que l'esprit, et

a) Széchenyi aláhúzása. b) Nyomtatásban: acquiert.

[1] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (9. fejezet, 85. lap.)
[2] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (9. fejezet, 86. lap.)
[3] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (11. fejezet, 94. lap.)
[4] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (13. fejezet, 117—8. lap.)
[5] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (13. fejezet, 118. lap.)
[6] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (17. fejezet, 152. lap.)

néamoins[a] les cinconstances donnent seules aux hommes l'occasion de le développer.[5] Les gouvernements, sont les vrais instituteurs des peuples, et l'éducation publique elle-même, quelque bonne qu' elle soit, peut former *des hommes de lettres*[b] mais non *des citoyens,*[b] des *guerriers*[b] ni des *hommes d'état.*[b]

(Ibidem).[1]

L'âge mûr peut se soumettre aux circonstances, — mais à l' entrée de la vie, *au moins,*[b] le jeune homme doit puiser ses idées dans une source non altérée. (Ibidem).[2]

Au sommet de la pensée *l'imagination*[b] d'Homère et celle de Newton semblent se réunir. (Ibidem).[3]

L'esprit de l'enfant doit s'accoutumer aux efforts de l'étude, comme notre âme à la souffrance. (Ibidem).[4]

Si l'on examine le cours de la destinée humaine, on verra que la légèreté peut conduire à tout ce qu'il y à de mauvais dans ce monde. — Il n'y a que l'enfance dans qui la légèreté soit un charme: il semble que le créateur tienne encor l'enfant par la main, et l'aide à marcher doucement sur les nuages de la vie. — Mais quand le tems[c] livre l' homme à lui-même, ce n'est que *dans le sérieux de son âme*[b] qu' il trouve des pensées, des sentiments et des vertus. (Ibidem).[5]

On est orgueilleux, irritable, *étonné de soi-même,*[b] quand un peut[d] d'esprit vient se mêler à la médiocrité du caractère, mais le vrai génie inspire de la reconnoissance et de la modestie: car on sent qui l'a donné, et l'on sent aussi quelles bornes celui qui l'a donné y a mises. (Ibidem).[6]

a) Nyomtatásban: néanmoins. b) Széchenyi aláhúzása. c) Nyomtatásban: temps. d) Nyomtatásban: peu.

[1] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (18. fejezet, 153—4. lap.)
[2] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (18. fejezet, 156—7. lap.)
[3] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (18. fejezet, 158. lap.)
[4] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (18. fejezet, 162. lap.)
[5] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötetéből (18. fejezet, 163. lap.)
[6] Idézet Staël: De l'Allemagne I. kötet, 2. részéből (V. fejezet, 224. lap.)

Drum, wer sich an der Blüthen heiterm Licht
Am unschuldvollen Grün der lieben Blätter
Erlustiget hat, der schrecke nicht zurück
Vor den,[a] was unter solcher Milde lauert,[b]
Ausbrechend vor der strengen Forschung Kraft,
Oft auch vor des Himmels Sturm, der Wurzeln umwühlt,
Vor Himmels Blitz, der keck aufreisst den Grund.
— — — — — — — — — — — etc.
Wir kennen es, wenden nicht davon uns weg.
So gönnt dem Norden auch sein strenges Recht,
Und seh't männlichen Auges in den Graus
Der alles Lebens dunkle Wurzel ist. —
Nicht zürnt dem Dichter, der dahin Euch führt.[6]
Auch ihn oftmals ergriff's, riss ihn zurück
Bei'm sträubenden Gelock aus solchen Grüften,
Darin der Tod ein blutiges[c] Siegerthor
Sich aufbaut, drüber prangt der wilde Hass.
Nur selten klang von Sigurd's Herzlichkeit
Von Sigurd's Mild' ein süsser Laut herab
Noch seltner halbverirrten Scherzes Wink,
Mahnung an jenes Helden bess're Zeit.
Doch auch der Rache dunkler Hölengrund
Er will durchschritten sein, vom Fackellicht
Beleuchtet auch der Warnung ernste Bilder,
Die sich zusammen reihen[d] um *Sigurd's*[e] Grab. —
Wollt Ihr nur weissen Schein des Nordlichts sehn?
Die blutigen[e] Streifen nicht an dessen Saum?[1]
(La Motte Fouqué an Fichte).[2]

Grimhildis an *Gudrunna*.[c]
Ach wo ich fehlte, fehlt' ich Dir zu Lieb!
Wo ich irrging, — dein Heil und deine Lust,

a) Dem helyett. b) Nyomtatásban: laurt. c) Nyomtatásban: blut'ges — blut'gen. d) Nyomtatásban: reihn. e) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi e részlethez keresztben a következőket jegyezte föl: Dieses ist ein Gedicht welches ich immer im Herzen tragen sollte! —

[2] Idézet Fouqué fenti művéből, a Sigurds Rache előtt lévő An Fichte című költeményből.

Mein Wünschen heiss erweckend, meinen Blick
Verblendend durch des holdes[a] Zieles Glanz. —
Das trug die Schuld . . . . . .
(La Motte Fouqué — *Sigurds Rache*).[1]

Grimhildis.[b] . . . . . Nun habt ihr sie
Ob ihr ein unheilbringendes Gespenst,
Ob eine Braut gewannt — da schaut nun selbst zu.
(Ibidem).[2]

Dietereich.[b] Nun denn, nimm deinen Gastfreund wieder hin.
Nb. Du öde Haide, wüster Wald und Moor,
Das einzige[c] Haus, was[d] mich noch nicht verrieth!
(Ibidem).[3]

Atle.[b] Blick nicht so keck, du stehst vor deinem Richter.
Gudrunna.[b] Ein Richter mir? Den trägt der Erdrund nicht.
(Ibidem).[4]

Gunnar.[b] Diess eben regt mir den[e] Gedanken auf,
Und sagt mir „kurz sey meines Lebens Bahn."[7]
Högne.[b] Mag sein. Es werden Kriegsherrn selten alt.
Gunnar.[b] Sag' nur, was du von diesem Zuge meinst?
Högne.[b] Das Schlimmste, Bruder. Diese Träume all'
Sie logen nicht, die treulich warnenden.
Jedoch um Frage Frage. Dünkt dich nicht
Viel wen'ger Übel der Niflungen Tod
Als der Niflungen schmächlich Wortverdrehn?
(Ibidem).[5]

Gudrunna.[b] Jedwedes hat sein Ziel. — Beschränke nicht

a) Nyomtatásban: holden. b) Széchenyi aláhúzása. c) Nyomtatásban: einz'ge. d) Nyomtatásban: das. e) Nyomtatásban: die.

[1] Fouqué: Sigurds Rache, Vorspiel 18—19. lap.
[2] Fouqué: Sigurds Rache, Vorspiel 27. lap.
[3] Fouqué: Sigurds Rache, erste Abentheure. 33. l.
[4] Fouqué: Sigurds Rache, erste Abentheure. 40. l.
[5] Fouqué: Sigurds Rache, zweite Abentheure. 70—71. l.

Zu eng' des edlen Flusses Bett, — zwing nicht
Dein treues Ross gewissen [a] Sturz entgegen,
Nicht gegen Felsenwand treib' dein gutes Schwerdt;
Sonst fluthet, bäumt und splittert zum Verderben
Die einst getreue Kraft auf dich zurück. —
(Ibidem).[1]

Der Berühmte Pater Sanchez[2] merkt in seinem eben so lehrreichen, als keuschen Buche de Matrimonio an, dass eine *angehende* [b] Liebe anders bey einer *jungen* [b] Wittwe, und anders bey einem *jungen Mädchen* [b] operire. — Die erste, sagt er, wird davon munter, aufgeweckt, muthwillig: da man hingegen an der andern, ein in sich selbst gezogenes Staunen, und eine stille Schwermuth bemerkt, welche (setzt dieser scharfsinnige Erforscher der weiblichen Geheimnisse hinzu) die Wirkung des geheimen innerlichen Abscheues ist, den die Seele von der Gefahr empfindet, aus dem glorreichen Stande der Engel herabzustürzen und in eine grobe materielle Leidenschaft zu sinken, die in ihren Folgen endlich zu dieser unanständigen Verkörperung führt, wodurch die Welt mit Sünden bevölkert wird.[8]

(9 sor törlés).[c]

Als unsern liebenWentzel[3]sein [d] Ring gestohlen wurde, liess er seinen Jäger einsperren. Mit dem gefundenen Ring wurde die Unschuld des armen Büchsenspanners wieder anerkannt, der bis dahin aber schon 8 Tage bei Wasser und Brodt ausharren musste: um ihm diese unangenehmen Täge nun einigermassen

a) Gewissem helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) 2 történetke volt feljegyezve. d) A birtokos esetnek ilyen bécsies alakja Széchenyinél igen gyakori.

[1] Fouqué: Sigurds Rache, fünfte Abentheure. 134. lap.

[2] Sanchez Tamás (1550—1610) spanyol jezsuita pater itt említett művének címe: Disputationum de sancto Matrimonio sacramento, tomi III, 1592 Genua, azóta többször és több helyütt kiadva.

[3] Herceg Liechtenstein Vencel (1767—1842) eleinte a papi pályán működött. Mint kanonok a francia háborúban engedélyt kapott, hogy hazáját ősei szokása szerint karddal védje. 1814-ben már ezredes és herceg Schwarzenberg Károly tábornagynak, a Napoleon ellen harcoló szövetséges hadak fővezérének egyik főhadsegédje. Később tábornok lett.

einzubringen, wollte Schulenburg[1] ihn persvadiren für ihn etwas zu thun — welche Unterredung Wentzel mit diesen Wörtern aufhören machte — „ja, ich hab' ihm [a] ja schon wieder *in meinen Dienst aufgenommen.*“[b]

Graf Fuchs[2] begehrte von Metternich ein Billiet zum Congress.[3]

Ein vormaliger Bedienter meiner Schwester Fanny[4] wollte als Leib Lakey bey unserm Kronprinzen angestellt werden — und wandte sich an mich, der Esel, um bey Hansel Trautmannsdorf[5] dieselbe Charge für ihn zu erbetteln. Seine Anrede an mich, um mich zu bewegen, das äusserste für ihn zu wagen, endigte mit einem Lobspruch über unsern gnädigsten Daphin.[c] „Der Herr ist so gut, er kann wirklich kein Hendel beleidigen.“ — Welche erhabene ruhige Eigenschaft — könnte ich nur so sein!! —

Xavier[2] behauptet „man brauche zum Congress gar nicht viel, nur ein wenig *Geschicklichkeit* [b] und ein bischen Menschenkentniss.“

a) Ihn helyett. Széchenyi nagyon gyakran cseréli fel egymással a tárgyesetet és a részeshatározót. b) Széchenyi aláhúzása. c) (dauphin) tudniillik a trónörökös, később V. Ferdinánd király.

[1] Gróf Schulenburg-Vitzenburg, Károly Rezső (1788—1852 után), alezredes, akkor mint őrnagy herceg Schwarzenberg Károly tábornagy egyik szárnysegédje.

[2] Fuchs, Franz Xavier Graf, (szül. 1767), akkor a bécsi miliciánál őrnagy, aki 1801-ben Gallenberg Eleonora grófnőt vette feleségül, a szeretetreméltósága és szépsége miatt a bécsi társaságtól kedvelt: Lory Fuchs-ot.

[3] Tréfás feljegyzés, t. i., hogy Fuchs gróf jegyet kért a bécsi kongresszusra. Napoleon első leveretése után az európai hatalmak Bécsben egybegyültek, hogy a Napoleon által felforgatott erő és hatalmi viszonyokat helyreállítsák. A kongresszus 1814 szeptember 20-ától 1815 június 15-éig tartott, amikor is Napoleonnak Elba szigetéről való elmenekülése miatt szakadt félbe.

[4] Gróf Széchenyi Franciska, férjezett gróf Batthyány Miklósné (1873—1861), István legidősebb nővére, jótékony és vallásos nő, élte végén a maga alapította irgalmas apácaklastromba lépett s itt is halt meg.

[5] Herceg Trauttmannsdorff János, Norbert (1780—1834), akkor főlovászmester, akkor még gróf.

Meine Schwägerin Caroline[1] behandelt den Eduard Woyna[2] und ihren Schuhmacher ganz gleich: den[n][a] Sie hinterliess neulich die Post bei sich zu Hause *„die beiden können warten."*[b] Im Grunde finde ich, ist Eduard recht glücklich, den[n] wird man eben so von einer hübschen Frau geliebt, wie der Meister der ihren Fuss reitzend machen kann — so ist man, bei Gott, mit der Frau schon ziemlich weit gekommen.[9]

Steigentesch[3] sagt von meinem Vater „er ist ein braver, schätzenswerther Mann, aber ein *merkwürdiger* [b] Vergifter."

Papa Zichy[4] bekam während dem Congress „Madame Tofetti née Nani."

Eine Küchenmagd vom alten Carl Zichy[4] bekam einen Liebes Brief von Pest unter folgender Adresse „Seiner Excellenz dem Hochgebornen Herrn Grafen Carl Zichy Ritter des goldenen Vliesses, Grosskreutz des heiligen Stephans Ordens, Obergespann etc. etc. —" „Alles diess war mit der grössten Genauigkeit ausgeführt und ganz unten stand es ganz klein geschrieben *„Der Nani in der Kuchel abzugeben."*[b]

Es ist ein Stuhl manchmal Ursache, dass eine Frau, die in ihrer Jugend sich gerne ganz dem Laster ergeben hätte, als Tugend stirbt.

a) A denn, dann, wenn és wann szókat a legtöbbször egy n-nel írja. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lady Meade Karolina (1794—1820) lord Clanwilliam leánya, akit 1811-ben Széchenyi István bátyja, Pál feleségül vett s akit az orosz cár a bécsi szépségekhez sorolt s „beauté coquette"-nek nevezett el.

[2] Gróf Woyna Ede altábornagy (1795—1850), akkor deli ulánus kapitány.

[3] Báró Steigentesch Ágost tábornok, ismert német drámaíró (1771—1826) a bécsi kongresszus idején a dán király mellé volt beosztva főhadsegédnek.

[4] Gróf Zichy Károly I. (1753—1826) államférfi, a magyar udvari kamara elnöke, majd judex curiae, később a bécsi udvari kamara elnöke, 1808-tól államtanácsi miniszter, az aranygyapjas rend lovagja, a Szent István rend nagy keresztese, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, győri főispán.

Hamerstein[1] borgte sich zum Caroussel[2] ein Pferd vom Bach;[3] als nun die Musik anfing, gallopirte das arme Thier alsogleich und wollte ein Schnupftuch apportiren, welches Lato Wrbna[4] par hassard verlor.

Leopoldine Liechtenstein[5] begreift nicht wie man in einem gut organisirtem [a] Staat die Heyrath von der Adele Keglevits[6] mit ihrem Mann zugeben kann.[b]

Genz[7] sagte vom Carl Zichy[8] „Ich will nichts Böses vom Zichy sagen, den[n] er ist mir ein Gräul [c] in der Seele, aber diese Beotische Dummheit, diese Wasserscheue, diese Hundswuth vor der Forme eines Buches, diese Abscheue von jeder Cultur übersteigt alle menschlichen Begriffe."[d]

Virginia[9] liebt Paris nicht, den[n] sie sagt, es wäre gar zu ein grosser Sünden Pfuhl: und frägt mich ob ich da auch viel gesündigt habe? — Dieses himmlische Wesen! Soll das Beweis von höchster Tugend oder etwa ganz vom Gegentheil sein?[e]

a) Gyakran fordul elő Széchenyinél, hogy a névelő és a melléknév is ragozott. b) E feljegyzés némi változtatással megvan az I. 8. jegyzetkönyvben. c) Greuel helyett. d) Megvan azonosan az I. 8. jegyzetkönyvben. e) Megvan némileg rövidebben az I. 8. jegyzetkönyvben.

[1] Báró Hammerstein-Ecquord Vilmos lovassági tábornok (1785—1861) hannoveri' westphaliai, majd francia katonai szolgálat után osztrák szolgálatba lépett s megbízták Napoleon ellen az osztrák német légió parancsnokságával s ennek feloszlása után ezredes lett az I. ulánusezrednél.

[2] A bécsi kongresszus alatt 1814 november 23-án rendezett híres lovasjáték.

[3] Bach akkor cirkusztulajdonos volt Bécsben.

[4] Gróf Wrbna—Freudenthal László (1795—1849) tábornok, akkor a 2. (Schwarzenberg) ulánus ezred kapitánya.

[5] Herceg Liechtenstein Móric, akkor altábornagy felesége, született herceg Esterházy Leopoldina.

[6] Gróf Keglevits Jánosné, született Zichy Adél grófnő (Zichy Károly I. leánya.)

[7] Genz Frigyes (1764—1832) államférfi és politikai író a restaurátiós politika szolgálatában. Eleinte a poroszoknál szolgált, majd mint udvari tanácsos, osztrák szolgálatba lépett A bécsi kongresszuson Metternich óhajára a kongresszus jegyzőkönyvének vezetésével bízták meg.

[8] Gróf Zichy Károly minisztert érti.

[9] Ismeretlen.

In der Türkey ist die Musick im allgemeinen noch in der Kindheit: ein Hoboist par exemple hat gar keine Idee vom Athem-hohlen zu verschiedenen reprisen, sondern er blast so lange fort bis er Luft in sich fühlt, und dan hört er ganz auf, bis er gänzlich wieder zu Athem gekommen ist. So sah einer meiner Bekannten einen virtuosen und zugleich Kapel[l]meister in der Türkey, der eine Arie auf dem [a] Clarinette recht niedlich bliess,[b] bis er ganz *dick* [c] und *blau* [c] wurde — und dan wegen Mangel des Athems aufhören musste. *„Ich wollte dieser Nation wohl anrathen recht fein bei der Violine zu verbleiben.“* [c] [d]

(5 sor törlés.) [10]

Bei einem Gastmal . . . (2 sor törlés.)

Ein Adjutant von Prinz Ligne[1] wollte gar zu elegant französisch [e] sprechen, und sagte bei Gelegenheit einer Taufe, anstatt „voulez vous des *framboise — des frambaise*“ [c] [2] worauf Ligne ihm alsogleich anstatt j'eu serois extremement aise — *oise* [c] zur Antwort gab.[d]

Nachdem wir in der Campagne 1813. 1814. endlich in Paris glücklich ankamen und ich beinahe ganz ohne allem Gelde den letzten Theil des Feldzuges mitgemacht, schrieb mein Vater mir in einem Brief, den er in der heiligsten Stimmung, nämlich über die Freude, dass mir nichts geschah, Gott mein Leben, meine Tugend und Ehre so wunderbar erhielt, wahrscheinlich geschrieben haben muss, folgen[d]e Worte, in finanziel[l]er Hinsicht —

a) Der helyett. b) Blies helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) Megvan némi változattal az I. 8. jegyzőkönyvben. e) Französisch helyett. Széchenyi e szót általában így írja.

[1] De Ligne, Karl, Josef, Prinz (1735—1814) belga származású katona és katonai író, tevékeny részt vett II. József alatt a török háborúkban és kitünt vitézségével és vidám kedélyével. 1807-ben a testőrgárda parancsnoka lett, 1808-ban tábornagy, de beosztást nem kapott. Ismert volt szellemességéről.

[2] Magyarul: akar ön málnát? (Framboise = málna, de frambaise-vel értelmetlen.) Válasz: Nagyon jól laktam vele. (Aise, de oise-val értelmetlen.) Értelmetlen kérdésre, értelmetlen válasz szójátékkal.

„Schreibe mir, mein Sohn, [a] *ob,* [b] *wie viel* [b] *und wie* [b] *du Geld brauchst.“* [a] [c]

In einem andern seiner Briefe schreibt er mir von meiner ganzen Famillie [d] und giebt mir folgende Nachricht *„Uns* [b] allen geht's, Gott lob, recht gut, doch empfinden *wir* [b] bei jeder Änderung des Wetters einen *uns* [b] noch unbekannten Reomatismus“ — die ganze Famille leidet also auf einmal — und theilt Schmerz und Freude gleich.[d]

[1814 augusztus 9.] Der 9-te August war einer der merkwürdigsten Tage meines Lebens. Das war der erste Schritt zum Unglück, der Beginn des Lasters: der Grund zur einmaligen Verzweiflung.[1]

England wünscht, dass auf dem Platz wo Oestreich nun steht eine feste, und wo die Türkey ist, eine dumme Nation lebe. — Was geschieht wohl mit meinem lieben Vaterland in 10 Jahren.[c]

Ist den[n] das Leben nur wirklich im Gesang? [a]

Aus den Klugheits Lehren Wentzel's[2] *Professor in Linz.* [a]
„Gatten müssen einander mit Gefälligkeiten zuvorkommen; einander unaufgefordert angenehme Dienste erweisen. Ein solches Betragen wird ihre Herzen immer fester und inniger verbinden.“

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva. c) Megvan rövidebben az I. 8. számú jegyzőkönyvben. d) Familie vagy Famille helyett.

[1] Az Is sz. jegyzetkönyvben (5. l.) is megtalálható e feljegyzés a következőképpen: „Der 9-te August 1814 war einer der merkwürdigsten Tage meines Lebens — Ich bin mit einer sehr hübschen Frau von Zinkendorf nach Wien gefahren.“

[2] Venzel Immanuel Gottfried (1574—1809) pædagógiai és filozófiai író, a linzi lyceum tanára. Művének címe: Vollständiger Lehrbegriff der gesammten Philosophie, dem Bedürfnisse der Zeit gemäss eingerichtet I—IV. Linz 1803—5. 1. Logik 2. Metaphysik stb. 3. Moral und Recht über die Wissenschaft von dem sittlichen und rechtlichen Verhalten des Menschen. 4. Klugheitslehre oder Anleitung zur vortheilhaften Menschenbehandlung, Haushaltungskunst und Politik. Az összes idézetek megvannak azonosan az Is jegyzetkönyvben is.

„Was die Leibesbeschaffenheit zweier Ehleuten betrifft, so wollen wir nur so viel bemerken, dass in diesen Stärke[a] bei beiden Gatten, keine zu grosse Differenz stattfinde. Ein Hercules passt nicht für eine Phsiche,[b] und eine Grazie sticht zu sehr ab an der Seite eines Cyclopen: die Gattin soll die Hälfte des Mannes sein, unschicklich ist also wenn Sie viertel oder gar Sechstel ausmacht."

(4 sor törlés).

„Vor allen Dingen wird zu einer glücklichen Ehe *Gesundheit*[c] und *Unschuld*[c] erfordert: Beide Gatten müssen endlich *geschickt*[c] und *geneigt*[c] sein, die Pflichten des Hausstandes treu zu erfüllen. Der Mann muss seinem Beruff[d] gewachsen sein, u[nd] s[o] w[eiter.][11]

Desselben witzigen Autors Klugheits Lehren in Ansehung des schwelgerischen Wohllüstlings.[c]

„Lasse ihm delicate Speisen und Getränke auftischen, überrasche ihn mit Leckerbissen und Seltenheiten der Küche und des Kellers: ich wette, er wird im Kern seines Herzens dich tragen, dich bis in die Sterne erheben, alles für dich thun."

In Ansehung des verzärtlten Wohllüstlings.[c]

„Wirbst um die Gunst eines solchen Menschen, so schone seiner ja nach Thunlichkeit, entferne jede Beschwerniss von ihm, übernehme seine Geschäfte, komme ihm darin zuvor, verlange nie unmittelbar eine Bemühung von ihm, sorge dafür, dass er an deiner Seite und in deiner Gesellschaft alle Gemächlichkeit finde, an deinem Tisch weich sitze, gut esse und trinke, in deinem Hause gut schlafe, belustige sein Ohr, ergötze sein Aug, schmeichle seinem Geruch (übrigens ist das eine Art von Schmeicheley die ich mir selbst von der hübschesten Frau verbitte) erschüttere seine Nerven nicht, schütze ihn von Sonne, Wind und Regen, pflege und warte seiner wie eines Kindes, interessire dich sichtbar für ihm,[e] sein Wohlbefinden, seine Zufriedenheit."

a) Dass in der Stärke helyett. b) Psyche helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) Beruf helyett. e) Ihn helyett.

In Ansehung des geilen Wohllüstling's.[a]

„Freund! (und in manchen Gelegenheiten auch Freund*in*)[a] wenn dir ja Tugend heilig ist und deine Ehre, so meide diese Geschöpfe.'"

Es giebt Menschen, von deren Geiste selbst man nicht erschrecken könnte, wenn sie einem bei der grässlichsten Einsamkeit erschienen, z[um] B[eispiel] wenn der arme verstorbene Liechnowsky[1] mir bei der Nacht erschien[e], ich glaube, ich müsste darüber lachen. — Ferdinand Palfy[2] wäre nach meinem Sinn auch ein spassiger Geist, so wie auch Philipp Bathianyi[3] gar eine komische Figur in der Rolle spielen würde.

(3½ sor törlés.)

Elias Almasy[4] war zur Audienz bei König von Baiern[5] in dem gewissen ungrischen Kleid mit die[b] 87 Tausend Ellen Schnur — — Es wäre beinahe unmöglich mit der grössten Anstrengung einen hässlichern Anzug zu erfinden. Wie der König nun aus seinem Zimmer kam, um alle auf einmal loszuwerden, sagte er ihm in Vorbeigehen *„Wie? Almasy hier? und noch immer so brillant."*[a] Und wie froh war der gute Narr — über diess *Compliment!*[a]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Den helyett.

[1] Lichnovsky, Karl, Fürst (1756—1814) zeneкedvelő és zeneszerző. Beethoven mecenása volt.

[2] Gróf Pálffy Ferdinánd (1774—1840) a bécsi udvari színháznak volt igazgatója, a Theater an der Wien színház tulajdonosa, az ünnepélyek rendezője, úgy hogy Bécsben általában Theater-Graf-nak hítták. Az osztrák színészetet emelte, ez sokat köszönhet neki, de e passziójára reáment egész vagyona.

[3] Herceg Batthyány Fülöp (1781—1870) cs. és kir. kamarás, később v. b. t. tanácsos és aranygyapjas, Vasvármegye örökös főispánja, az Akadémia alapító tagja.

[4] Gróf Almássy Illés (1779—1838) cs. és kir. őrnagy.

[5] Maximilian Josef (1756—1826) a bajorok első királya. A királyi címet Napoleon jóvoltából kapta, akinek hű fegyvertársa volt. A lipcsei csata után a szövetségesekhez csatlakozott. Jó kedvéről és jó szívéről általában ismert volt.

Der alte Schönfeld[1] und mein Vater sind seit zwanzig Jahren in Wien und kein Mensch wusste, dass sie sich jeh gesehen haben — nun findet sich's auf einmal dass sie die besten Freunde sind.[12]

Marie Bathianyi[2] sagt, dass man, wenn die Bernsdorf[3] tanzt, immer in der Angst sein muss, dass sie Juhé aufschreit.

Bombelles[4] hat sich neulich bei Hermann Chotek[5] beschwert, dass er ihm nie zurückgrüsst *„Wie willst du aber mein Schatz,*[a] meint dieser zur excuse, ich war ja mit meiner Frau. Ist das nicht ganz allerliebst? seine Gattin ist auf diese Art für ihn ein brevet für alle Grobheiten.

[1814 szeptember.] Es giebt, besonders in unsern Staaten, wo die Erziehung allenthalben beinahe ganz fehlt oder nach den unnatürlichsten Grundsätzen vorgenommen wird, sehr viele kleine Kinder, die glauben, dass Sie bei ihren Eltern alles sehr serios und pedantisch machen müssen, daher auch die auffallende Kälte und Fremdheit zwischen Vater und Sohn stattfindet.

(4 sor törlés.)

Ist Haugwitz[6] nicht eine Art von einem Grätzer Valmon?

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Schönfeld János Hilmár, szászeredetű, II. József alatt 1788-ban lett gróf.

[2] Gróf Batthyány B. Jánosné, született gróf Esterházy Mária.

[3] Gróf Bernstorff Keresztély dán, később porosz diplomatának neje, született gróf Dernath Erzsébet (1789—1867), aki férjével együtt részt vett a bécsi kongresszuson s élményeit emlékiratban is megörökítette. Nagy termetével kitünt a többi nő felett, ezért a tréfás megjegyzés.

[4] Gróf Bombelles Károly (1785—1856) akkor mint őrnagy herceg Schwarzenberg Károly tábornagy mellett szárnysegéd.

[5] Gróf Chotek Hermann (1786—1822) akkor mint alezredes herceg Schwarzenberg Károly tábornagy mellett főhadsegéd. 1813-ban vette feleségül gróf Brunswik Henriettát.

[6] Valószínűleg gróf Haugwitz Vilmos valóságos belső titkos tanácsos, Niamest ura. Felesége gróf Fries Zsófia jól tudott hárfán játszani, fia Károly Vilmos is szenvedélyes muzsikus volt.

Le sentiment du bonheur se réveille en nous,[a] (très souvent)[b] sans nulle raison, sans nul motif, mais parcequ'il faut que le coeur respire et qu'il se ranime quelquefois tout à coup à l'approche des plus grands malheurs: comme il y a presque toujours un moment de mieux avant l'agonie.[1]

Ich finde, dass der Todt des Götz von Berlichingen[2] oder eigentlich die Seelen Bereitung datzu eine der ritterlichsten ist, die man finden kann.

„Il demande à voir encor une fois le soleil, pense à Dieu, dont il ne s'est point occupé, mais dont il n'a jamais douté et meurt courageux et sombre, regrettant la guerre plus que la vie[3]

Es giebt Leute von so *sanftem zärtlichem*[c] Character, dass sie alle Menschen lieben, mit denen sie umgehen, und andere von so *trockenem und hartem,*[c] dass auch die ausgezeichnetsten Verdienste sich nicht rühren.

Madame de L.[d] — disoit à son fils „Mon ami, ne vous permettez que les sottises qui vous feront un grand plaisir.“[4]

L'amour[e] profond et mélancholique pressent[f] le malheur avant même qu'aucun revers l'annonce. — Les Ecossais appellent ces présentiments[g] du coeur, la seconde vue de l'homme: ils ont

a) Nyomtatásban: elle. b) Nyomtatásban: nincs meg. c) Széchenyi aláhúzása. d) Nyomtatásban; Lambert. e) Nyomtatásban: cet amour. f) Nyomtatásban: qui presse. g) Nyomtatásban: pressentiments.

[1] Idézet Staël De l'Allemagne című művének II. kötetéből (18. fejezet, 68. lap.) Az idézet megvan az Is számú jegyzőkönyvben is.

[2] Goethe (Johann Wolfgang), drámájának: (Goetz von Berlichingen) főhőse. Staël e drámát említett művének 21. fejezetében tárgyalja s ennek hatása alatt szól róla Széchenyi. Egyébként a feljegyzés megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben is. A következő feljegyzés éppen Goetz haláláról szól.

[3] Idézet Staël De l'Allemagne II. kötetéből (21. fejezet, 138. lap.) Megvan az Is számú jegyzetkönyvben is.

[4] Idézet Staël De l'Allemagne II. kötetéből (28. fejezet, 319. lap.) Megvan az Is számú jegyzetkönyvben is.

tort de l'appeller la seconde, *c'est la première, et peut-être la seul* a) *vrai.*a) b) [1]

In Spanien waren ganze Legionen von Franciscanern, die dann später, wie schon Lord Wellington[2] die Armée commandirte, abkamen, da sie beym *Halt,*b) mit dem Tabakschnupfen[13] so einen gewaltigen Lärm mit ihrem Schnupfen, Räuspern, Husten, etc machten, dass ihre Gegenwart dem Feinde beinahe immer entdeckt wurde.

(34 sor törlés.)[14]

Batist Bathianyi[3] sein Abschieds Brief, wie er aus Italien kam, (an die Ruzofska[4]) klang folgendermassen „Je suis de retour, après avoir bien servi ma patrie etc. etc.“

Simonyi[5] gieng in Wien in einem Jagdröckel und dem Commandeur Orden des heiligen Leopolds, bloss in der Hoffnung

a) Nyomtatásban: seule vraie. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Staël De l'Allemagne II. kötetéből (25. fejezet, 246. lap.) Megvan az Is számú jegyzetkönyvben is.

[2] Wellington, tulajdonképpen lord Wellesley Artur (1769—1852) angol tábornagy és államférfi. Mint katona Portugalliában és Spanyolországban tűnt ki 1801—14-ben a franciák elleni harcokban. Itt szerzett érdemeiért kapta a Wellington hercegi címet és 400.000 font sterling jutalmat. 1815 február 1-étől lord Castlereagh helyett a bécsi kongresszuson Anglia meghatalmazottja. Napoleonnak az Elba szigetéről való elmenekülése után az európai szövetséges hadsereg egyik részének vezére s mint ilyen 1815 június 18-án Blücher porosz tábornaggyal Waterloonál végleg legyőzte Napoleont és a franciákat. Ekkor kapta a Waterloo hercege címet.

[3] Gróf Batthyány B[aptist] János (született 1784) a fentemlített Fülöp herceg öccse, kamarás, akkor az 5. huszárezred alezredese. Az ezred a háború alatt Olaszországban volt.

[4] „Gräfin Lulu Thürheim: Mein Leben 1788—1819.“ (II. k. 315.) így ír róla: er (t. i. gr. Wallmoden osztrák generális) in den Netzen einer Art Courtisane gefangen lag, einer Frau Ruchoffska.“ Az Is számú jegyzőkönyvében ez is fel van jegyezve s itt így írja: Rusovsky.

[5] Báró Simonyi József a 4. vagy Hessen-Homburg huszárezred ezredese (később ebbe az ezredbe került Széchenyi is). Fiatal korában nem akart tanulni s beállott a huszárok közé. Itt vakmerő vitézséggel és hős tetteivel tünt ki s tiszt lett. Ez időben már ezredes és a Mária Terézia rend és más rendek tulajdonosa

herum, dass man ihn für einen Hofrath oder gar für dem a) Stadion[1] nehmen würde.

Eine gewisse Frau von N. hat ein falsches Aug von Glas gehabt, welches, da es immer in Wasser sein musste, ihr Mann par hasard wie er von der Jagd kam, ausgetrunken hat. Er wollte aus Schmerzen beinahe untergehen, als man ihm ein Klistir anwendete: ein wackerer Barbierer Geselle sollte diess Werk vol[l]enden, doch die Natur kam ihm zuvor, den[n] gerade, als er das instrument apliciren wollte — schlich das Auge sich heraus — so dass unser arme Esculap aus Schrocken beinahe in Ohnmacht fiel und hellaut aufschrie — Ach herr Jesus, da schaut mich ja einer an.b)

Ferdinand Zichy[2] erzählt uns: was er alles thun würde, wenn er p[ar] ex[emple] eben so reich wie der Fürst Liechtenstein[3] wäre und Eisgrub besitzte,c) durch eine lange Stunde, und nachdem er uns von allen Glückseligkeiten, die man in einem gut montirtem Hause geniesst, mit ritterlicher Wärme spricht, setzt er sogar hiezu „Sogar ein Ringelspiel müsste ich haben.“d)

a) den helyett. b) Megvan bővebb változattal az I. 8. számú jegyzőkönyvben. c) besässe helyett. d) Megvan némi változattal az I. 8. számú jegyzőkönyvben is.

1828-ban felfüggesztették állásától, 1832-ben megfosztották rangjától, érdemjeleitől és az aradi várba fogságba került s itt halt meg. Széchenyi már 1821-ben részletesen ír bűneiről, de ekkor még elkerülte sorsát.

[1] Gróf Stadion-Warthausen János Fülöp (1763—1824) berlini és szentpétervári követségi szolgálat után 1805—9-ig külügyminiszter, (utána Metternich lett azzá), 1815-től pénzügyminiszter.

[2] Gróf Zichy Ferdinánd (1783—1862) gróf Zichy Károly I. fia, Károly II. öccse, gróf Széchenyi István nénjének, Zsófiának férje, akkor a Liechtenstein-huszárezred ezredese, aki a Napoleon elleni háborúban vitézül harcolt. Később mint altábornagy Velencze katonai parancsnoka. 1848-ban az itt kitört forradalomban a véráldozat elkerülésére a polgári meghatalmazottal egyetértve a várat átadta a felkelőknek. Ezért haditörvényszék elé került s 10 évi várfogságra ítéltetett, de 1851-ben kegyelemben részesült. Szerette a jó és különleges ételeket.

[3] Herceg Liechtenstein János (1760—1836) tábornagy, kitűnt II. József alatt a török és németalföldi háborúban, majd a Napoleon elleni háborúkban. 1805-ben majoresco lett, nagy birtok ura (a birtokhoz tartozott Eisgrub csehországi község is), de mindamellett megmaradt a katonai pályán. Később ennek leányába, Henriettába lett szerelmes Széchenyi.

Tettenborn[1] heisst den Kayser von Russland[2] den Grossmeister aller Feshenebl's."

Zichy sagt mir bey einer Partie Visk, in der Kunst ich übrigens keine besondere Fähigkeiten äusere — „Ich spiel wie ein *Gott* [a] und du wie ein *Zuchthäusler*." [a] [b]

Es wohnte beiläufig vor 14 Jahren eine ausgewanderte französische Dame, namens La Croix, in meines Vaters Nachbarschaft, die mit einem so abscheulich garstigem Kinde niederkam, dass der ehrliche ungrische Dorfpfarrer sich nicht unterfangen hat es zu taufen, bevor er sich nicht bei der Dioces [c] anfragte. — Es soll übrigens eine Frau in Wien mit einem Kinde niedergekommen sein, was so eine grosse Nase gehabt hat, dass die Hebamme

a) Széchenyi aláhúzása. b) Megvan az I. 8. számú jegyzőkönyvben is. c) t. i. a püspökségnél.

[1] Báró Tettenborn Károly (1778—1845) 1812-ig osztrák katona (Budán is), herceg Schwarzenberg Károly, a későbbi tábornagy kíséretében résztvett Mária Lujza koronázásán Párizsban, elkísérte a tábornagyot orosz diplomáciai útjára is, s ekkor átlépett orosz szolgálatba s itt rövid idő alatt ezredes, tábornok lett. Később badeni szolgálatba lépett és bécsi követ lett.

[2] I. Sándor cár (1777—1825) atyjának I. Pálnak meggyilkolása után lépett a trónra 1801-ben. Nevelői a XVIII. századi világboldogító filozófiai eszmékkel telítették meg lelkét, de ezeket nem emésztette meg teljesen. Majd emberszerető, majd zsarnok volt, aszerint, ahogyan tanácsadói befolyásolták. Magas testalkatú, deli termetű, csinos és barátságos arcú férfi volt, modora pedig leereszkedő, nyájas, úgyhogy mindenütt első látásra megszerették a népek. A névai békeangyal, ahogy általában hítták, Bécsben is nagyon népszerű volt. Ide 1814 szeptember végén érkezett nagy kísérettel. A nagyszámú katonai kíséreten kívül (1 nagyherceg, 7 főhadsegéd, 3 szárnysegéd és 2 tábornok) eljött felesége, két nővére és 9 hercegnő, akik diplomáciája szolgálatában állottak, továbbá 3 miniszter és 3 követ. De Metternich sem maradt tétlen. Bécs legszebb asszonyaival vetette körül. A szépségek közül különösen 6 tetszett meg a cárnak, s ezeket maga látta el névvel, még pedig: herceg Esterházy Pálné, született Thurn-Taxis Teréz hercegnőt a „beauté étonnante", gróf Hunyadi Gabriellát, 1814-től gróf Saurau Zenónét a „la beauté du diable", gróf Széchenyi Pálné, született lady Meade Karolinát a „la beauté coquette", gróf Zichy Károlyné, született Festetich Júlia grófnőt a „la beauté celeste", gróf Zichy Ferdinándné, született Széchenyi Zsófia grófnét a „la beauté triviale" és özv. herceg Auersperg Vincéné, született Lobkovitz Gabriella hercegnőt a „la beauté, qui inspire seule du vrai sentiment" névvel. (Strobl von Ravelsberger Ferdinand: Metternich und seine Zeit. I. kötet, 235, 240; Gräfin Thürheim Lulu: Mein Leben. II. kötet.)

es für einen kleinen Elephanten hielt, und aus Schrocken beinahe in Ohnmacht fiel.[a]

Ein Gelehrter in Gri[e]chenland sagte, dass er gar nichts anders wisse, *als dass er nichts wisse.*[b] [1]

L'esprit humaine est comme un paysan ivre à cheval, quand on le relève d'un côté, il tombe [c] de l'autre.[2]

Es war ein junger ungrischer Edelmann, den man bei einen [d] Monarchen aufführte. Sein Vater war erst ohnlängst gestorben. Nachdem der König ihm mehrere sehr gnädige Fragen machte, wollte er auch wissen, ob er nun den auch schon ganz frey und sein eigener Herr sey? worauf der Magnat ihm zur Antwort gab — „Nein, er sey noch unter den *Dutel*"[b] anstatt *Tutel.*[b] [e] [15]

Wie noch die Hetze[3] in Pest existirte, fragte mein Vater einen ungrischen Edelmann, der eben herauskam — „És hát honnan jön az ur? — a viadalbul. — és mitsoda ujság vagyon ottand? — más éppen nints, hanem hogy a borjut meg ette a *Cleopatra.*"[b]

[1814 október.] Ferdinand behauptet nach einem 3 stündigen Nachdenken, dass eine Cotlette nicht mehr und nicht weniger, als 43 Kreutzer kosten kann.[e]

Den 18. October 1814 war ich das erstemal so unaussprechlich glücklich vom Erzherzog Anton angesprochen zu werden. Er sagte mir ganz böse, wie ich in der suite des Kaysers Alexander

a) Megvan az I. 8. számú jegyzőkönyvben is. b) Széchenyi aláhúzása. c) Nyomtatásban: retombe. d) einem helyett. Széchenyi gyakran használja a tulajdonító esetet a tárgyeset helyett és megfordítva. e) Megvan az I. 8. számú jegyzetkönyvben némi változtatással.

[1] Lásd Platon: Sokratos Apológiája, VI. fejezet végét! („Ő azt képzeli, hogy tud, pedig nem tud semmit, én pedig, valamint nem is tudok semmit, nem is képzelem, hogy tudok." Gyomlay fordítása.) Kornis Gyula szíves közlése.

[2] Idézet Staël De l'Allemagne III. kötetéből (2. fejezet, 13. lap, az írónő idézi Luther szavait.) Megvan az I. 8. jegyzetkönyvben is.

[3] A lipótvárosi bazilika helyén volt *A peleskei nótáriusban* is említett *hecc* a 18. század utolsó negyedében. 1793 körül egy leopárd is szerepelt, amely a hozzáeresztett kost vagy borjút megette. (Schoen: Pest-budai művészi almanach. 1919.)

zu dem Jahresfest von der Schlacht von Leiptzig[1] mitritt *„bleiben sie doch zurück."*[a)]

Es ist ganz gewiss, dass einer von denen Ahnen des unsterblichen Bihary's[2] Kapel[l]meister bei Atila war.[b)]

(1¼ sor törlés.) (57.) [c)]

Wenn ich mich einigermassen der Reue, über mein vergangenes Leben, überlassen wollte, so müsste ich beim Todtschiessen anfangen. — Es sind beinahe gar keine Menschen, die nicht in den [d)] nämlichen Fall sind — und so muss man sich, um glücklich zu werden, den Grundsatz fest einprägen sich mit dem albernen betrauern der Vergangenheit keineswegs zu beschäftigen, den(n) diess nach Grübeln unserer jugend-Fehler und leichtsinnigen Schritten, gleicht einem Labyrinth aus den [d)] man nicht mehr heraus kommen kann. — Man hat ja in seinen [e)] Leben, so wenig Stunden gut zugebracht, wie hat man daran gearbeitet, die besseren Eigenschaften zu unterdrücken — die Gesundheit, die Jugendliche Kraft zu zerstören und so weiter — wenn man nun das in die Wagschale legt was man *ist* [a)] oder was man mit allen diesen Eigenschaften *hätte sein können,*[a)] die man so schändlich von sich geworfen, da glaube ich, muss einen doch so ein gewisser Schauer überläufen, der nach meiner Idee, *nicht sehr angenehm ist* [a)] und das ist genug, das man sich nie damit abgebe — *weil es unangenehm ist* [a)] — Wie glücklich sind also jene, die sich bloss des *Leichtsinns* [a)] der *jugendlichen Unerfahrenheit* [a)] und des *Unwissens* [a)] zu beschuldigen haben — es gleicht denen morgen Gewölken die durch die sanften Strahlen der Sonne leicht getheilt werden — wo das augenblickliche Nachdenken durch einen ganz

a) Széchenyi aláhúzása. b) Némi változattal megvan az I. 8. jegyzetkönyvben is. c) Széchenyi e számmal jelzi feljegyzéseinek számát. d) dem helyett. e) seinem helyett.

[1] A lipcsei csata, amelyen a szövetséges európai hatalmak seregei diadalmaskodtak, 1813 október 16—18-án volt. Egy év mulva, a bécsi kongresszus idején, az évfordulót nagy ünnepéllyel ülték meg.

[2] Bihary János zenész (1769—1828) a lipcsei csata után az udvar előtt játszott 1814 december 23-án a Mária Ludovika főhercegnő rendezte hangversenyre is meghívták és itt is játszott.

unbedeutenden Gegenstand auf immer zerstört wird —. Wie muss aber jenen zu Muthe sein, die sich [mit] Thaten beschuldigen — die sie nicht unwissend, die sie geflissentlich begonnen haben! — Die meisten Menschen sind wieder in diesem Fall: man könnte darüber erschrecken und es ist doch so —

Sidnai Smith[1] kam um 4 Uhr Nachmittags mit seinem Wagen vor das Haus vom Carl Schwarzenberg.[2] Der portier meldete, der Feldmarschall sei gar nicht zu Hause. Das wäre ihm ganz gleich, sagte er, übrigens wollte er ihn gar nicht besuchen — und last [a)] ihm hiemit nur das sagen, dass er einen Ball giebt und *will* [b)] datzu Grenadiers, wegen der Ordnung haben; übrigens wolle er die Ausstellung dieser Leute ganz der Einsicht des Fürsten überlassen.[16]

So oft ich in die[c)] Campagne 1813 und 1814 zu Blüchern[3] kam, fragte er mich stets *„Nun was macht den[n] der alte Schwarzenberg?"*[b)]

a) lässt helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) der helyett.

[1] Sidney-Smith, William (1764—1840) angol admirális, volt svéd szolgálatban is. Küzdött Napoleon ellen is, midőn 1799-ben Alexandriát bombázta és midőn a törököket segítette St. Jean d'Acre védelmében, úgy, hogy Napoleon nem tudta bevenni. A bécsi kongresszuson különösen mint az 1809-ben trónvesztett IV. Gusztáv svéd király meghatalmazottja vett részt koronája visszaszerzése érdekében.

[2] Herceg Schwarzenberg Károly Fülöp tábornagy (1771—1820) harcolt II. József alatt a török háborúban s már 20 éves korában őrnagy volt. Végigharcolta a francia háborúkat, közben diplomata-szolgálatot is teljesített Szentpétervárott és Párizsban. Az 1813/4-iki háborúban a szövetséges hadsereg zömének (a csehországi csoportnak) vezére (az északié, a Havel és Spree mellett a svéd trónörökös, a középsőé Szileziában Blücher), azonkívül rábízták a fővezérséget is, ami igen kényes dolog volt, mert három uralkodó — köztük a nagy ambiciójú Sándor cár — tartózkodott főhadiszállásán.

[3] Blücher, Gebhard Leberecht, Wahlstatt hercege, porosz tábornagy (1742—1819) sok háborúban harcolt a franciák ellen. 1813/4-ben az egyesült sereg sziléziai csoportjának vezére. Napoleon visszatérte után 1815-ben Wellingtonnal január 18-án Waterloo-nál végleg legyőzték Napoleont. Tüzes katona volt, el is nevezték Marschall Vorwärts-nek. Blücher ekkor 72 éves volt, Schwarzenberg pedig 43.

Ferdinand Palfy sagt einer Frau „Ich bin so ein guter Kerl! — Man kann mir alles abschlagen, nur kein *Wasser*.“ a)

Ein alter Husar meines Vaters machte die eloge der Schnautzbärte im allgemeinen mit folgende[n] Wörter[n] — „A Nagy Palinak tsaknem ződ a Bausza, és még is jó illik néki.“b)

Trogoff[1] sagte in Paris von mir „*Széchényi m'a fait chérir L'ignorance*.a) c)

Ein Preusischer Officier hiess in einem Discours den Iffland[2] „Dieser infame *Spenatstecher*.“a)

Heute war ich in der Loge von Fürst Metternich,[3] und fand die vortrefflichste G[rä]fin Saurau mit ihren d) *Liebennarren* a) e) darin: wie aber die Marie Metternich[4] kam, bat sie mich aus der Loge zu gehen, was auch in aller Demuth, und in der grössten Geschwindigkeit geschah.c)

Prinz Carl[5] von Baiern finde ich, hat eine gewisse

a) Széchenyi aláhúzása. b) Megvan teljesen így az I. 8. jegyzetkönyvben. c) Megvan némi változattal az I. 8. jegyzetkönyvben. d) ihrem helyett. e) Liebesnarren helyett.

[1] Trogoff, Joachim, Simon, Louis, de (1760—1840) royalista érzelmű francia tiszt, bretagnei nemes. Résztvett az amerikai szabadságharcban, ahová a forradalom alatt kivándorolt. Napoleon ellen osztrák szolgálatba lépett, csatlakozva Rohan herceghez. 1814-ben a szövetséges sereggel visszatért Párizsba, s ezredes és gróf Artois hadsegéde lett. Napoleon visszatértekor Belgiumba menekült a királyi családdal, végleges leverése után ismét visszatért Franciaországba. Az 1830-iki forradalom után számkivetésbe ment. (Larousse Grand Dictionnaire Universel du XIX. siècle).

[2] Iffland August Wilhelm színész, drámai író és költő (1759—1814) a berlini szinházak főigazgatója.

[3] Herceg Metternich Klemens Lothár (1773—1859) a híres osztrák államférfi, követségi szolgálat után 1809-től Stadion után külügyminiszter és irányítója az osztrák politikának, különösen az 1814-iki bécsi kongresszus óta, 1821-ben államkancellár 1848-ig.

[4] Metternich Mária hercegnő (1797—1820) Metternich kancellár leánya, 1817-től gróf Esterházy József neje.

[5] I. Maximilian bajor király másodszülött fia (1795—1866).

baierische Finesse die ihm a) in der Folge unangenehm macht. b)

(4 sor törlés.)

Fer[dinand] Zichy sagte vom Theater in Turin,[1] da werden stets Character Stücke nur gegeben, es sind beinahe immer 20 bis 30 Kerle auf der Kette.b)

Ein Engländer hat sich bei c) soupée d) von c) alten Zichy[2] bei meiner Schwester Sophie[3] deswegen nur aufführen lassen, weil sie eine Bouteille Champagner vor sich stehen hatte; sonst glaube ich, hätte Sie in hundert Jahren seine Bekanntschaft gemacht.b)

Reis der 19-te[4] sagte mir als Ferdinand Pálfy in einem sehr garstigen ungarischem Kleide auf dem Hofball mit einer unserer schwachen Erzherzoginen tanzte „wo ist der Husár blessirt worden.“b)

Leopoldine Liechtenstein[5] hasst mich deswegen so ungemein, weil ich vor 2 Jahren in Böhmen nach einem in Wirtshaus zu Vrannay[6] genossenen Dinée von ihr sagte „Diese Frau sieht-aus wie ein von Federn geraubtes Rebhuhn, welches auf einer Schrolle Eis steht.“ Ist diese Frau nicht barbarisch mich, wegen dieser Kleinigkeit so lange zu verabscheuen, den[n], mein guter Gott was sagt man nicht alles nach „einem böhmischen Dinée.“b)

Meine gute Tante George Festetich[7] versicherte mir,e) dass

a) ihn helyett. b) Megvan némi változattal az I. 8. jegyzetkönyvben. c) beim — vom helyett. d) soupé helyett. e) mich helyett.

[1] Olaszország északnyugati részén akkor a Sardiniai királyság egyik városa.

[2] Gróf Zichy Károly I., a miniszter.

[3] Gróf Zichy Ferdinándnak, a miniszter fiának felesége, született gróf Széchenyi Zsófia (1790—1865) István nénje, akit Sándor cár la beauté triviale-nak nevezett el.

[4] 19 ik Henrik (1790—1836) reuss-greizi herceg.

[5] Herceg Liechtenstein Móric altábornagy felesége, született herceg Esterházy Leopoldina.

[6] Wrana cseh helység, Prágától északnyugatra az Eger-folyó jobbpartján.

[7] Valószínűleg gróf Festetich Györgynek, a Keszthelyi Helikon alapítójának felesége.

auf dem Ball von altem Zichy zwar sehr viele hübsche Männer waren, es sei aber doch kein einziger *„hinreissend."* [a]

Wie die Gräfin Kinsky[1] das erstemal beglückt wurde, dass der Kayser Alexander mit ihr sprach, wurde sie so ungemein roth und verlegen, dass mir folgende Phrase zum F[ürsten] Reis[2] entschlüpfte *„Sehen Sie doch die Böhmin an, wie sie sich dumm benimmt."* [a] [17]

Ein Adjutant von Lord Stuart[3] sagte von seinen sechs Wagen Pferden die er aus England mitbrachte „vraiment ces chevaux ont une discipline comme un Regiment."

Wer nicht lasterhaft, nicht grausam sein kann, kann auch nicht tugendhaft nicht mild sein. Kann der lieben der nicht hassen kann? — Es sind ganze Völker aufzuweisen die in dem ungeheuren [b] Laster versunken sind nicht hassen zu können.[c]

Der Kronprinz von Baiern[4] sagt zu der amusenten [d] Tante George „Die Gräfin Julie[5] könnte eine strenge Frau sein, ich glaube man könnte bei ihr recht übel ankommen, wenn man ihr die Cour machte, wie?

Antwort.[a] Ach nein, Eure königliche Hocheit, Sie ist nicht so wie man glaubt, man verkennt sie, etc etc. — Wie viele haben sich wohl für die Gräfin Julie erschossen? *Ant[wort]* [a] ach!

a) Széchenyi aláhúzása. b) ungeheueren helyett. c) Kevéssel alább Széchenyi ezt megismétli. d) amusanten helyett.

[1] Gróf Kinsky Ferenc felesége, született gróf Wrbna Teréz (1789—1874).

[2] 19. Henrik reuss-greizi herceg

[3] Lord Stewart (Stuart) Charles, William (később 3-ik lord Castlereagh). bécsi angol követ. Szerette és hajhászta a tréfát, de nem ismert határt és nem volt válogatós benne. Ügyes, erős férfi volt s szeretett a köznéppel, különösen a bécsi fiakkerosokkal ingerkedni. Egy alkalommal, éppen a kongresszus idején, a kocsisok ostoraikkal kíméletlenül elverték. Erről alább Széchenyi is megemlékszik.

[4] Lajos herceg (1786—1868) 1825-től mint I. Lajos bajor király, híres műpártoló.

[5] Gróf Zichy Károly II, a miniszter fiának felesége, született gróf Festetich Júlia (1790—1816), akit Sándor cár „la bauté celeste"-nek nevezett el.

Spass, keiner, Sie ist ja so gut, es hat wirklich keiner Ursache noch gehabt u[nd] s[o] w[eiter].

Wie der Lord Stuart[1] in dem so sehr bekannten Kampf mit die [a] Fiakers begriffen war, sagte er immer, um sich der Wuth des Volkes zu entziehen „ich bin der britisch Petsafter.[b]

(2½ sor törlés.)

Bei einer Partie Visk [c] fragte ein Herr seine Gegnerin, comment? vous n'avez pas du carro und sie wollte sagen j'n'ai que du coeur — sprach aber so ungemein schlecht aus, das[s] *Schneckenleker* [d] herauskam.[2]

Bei einem Dinée in Güns [e] wie die Franzosen da waren, trank die ganze Gesellschaft, à la santé des absents et du beau sexe — Da war ein unglückliches Fräulein die nicht französisch sprach, und bei jedesmaligen Aussprechen der gesagten Phrase, ganz ungemein roth und verlegen wurde — Endlich kam die Reihe an Sie — Nun wollte sie auf keinen Fall zur Gesundheit mit trinken bis endlich nach langen [f] Sträuben ihr Nachbar sie überredete — es zu thun — Sie ergriff den[n] das Glas und sagte — *Hopsassa — Podex.*[d][2]

(5 sor törlés.)

[1814 november.] Den 3-ten November um 8 Uhr auf den Abend geschah mir etwas was für mich auf jeden Fall traurige Folgen haben muss — aber es ist auch möglich — dass ich mich bloss deswegen einstens noch todtschiesse.[18]

Eine Frau in Wien sagte als ihr Mann vom Lande kam „Ach! heute ist mein Baptist angekommen."

a) den helyett. b) a Botschafter népies alakja. c) whist helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) Kőszeg. f) langem helyett.

[1] A bécsi angol követ.

[2] A tréfa a francia kifejezés rossz kiejtéséből keletkezett.

(1½ sor törlés.)

In der Stadt *Güns* [a] wohnt ein Strumpfwirker der ein gar spassiges Aushengschild hat — auf der einen Seite steht — *Hier macht man Kinder* [b] — und auf der andern *„und auch Männer Strümpfe.“* [b]

(½ sor törlés.) ... Landy, dass der Kayser von Russland,[1] König von Preussen[2] etc. etc. bei seiner Frau gewesen sind, um ihr zu ihren [c] Namensfest Glück zu wünschen — Er konnte langemächtig nicht begreifen wie sie zu dieser Ehre kam — und erst nach langen [d] studieren rief er auf einmal aus — ah je sais la raison la quelle ils sont venu, [e] c'est certainment pour faire un plaisir à M[onsieur] Le Comte de Razumofsky.[3] — Wie *der* [b] Mensch überhaupt geschickt sein muss die geheimen Triebfedern aller Handlungen im Allgemeinen zu errathen, da seine Beurtheilung in Hinsicht dieser Visiten schon so richtig ist.

Meine Schwägerin Caroline[4] sass bei einem soupée;[f] ich glaube es war oder bei Zichy[5] oder bei Stakelberg[6] neben dem Kayser von Russland — während dem soupée [f] kam Clamm [7] par hasard zu ihr und bath um etwas essen zu bekommen, — Sie nahm für ihm [g] etwas Compotte und sagte dem Kayser Alexander „Le pauvre Clamm[7] il etait [h] bien malade, et à présent il n'ose pas manger des glaces, il faut bien que je lui donne de la compotte — und gab's dem Herrn Adjutanten, der aus Spass zu ihr sagte „Was haben Sie gemacht? wissen sie nicht, dass der Kayser nicht ausstehen kann wenn ein Officier eine Compotte speisst“ — und die liebe kleine — wandte sich ganz erschrocken gleich zum Kayser und frägt — est vrai que votre Majesté ne peut pas souffrir si un officier mange de la compotte? —

a) Kőszeg. b) Széchenyi aláhúzása. c) ihrem helyett. d) langem helyett. e) venus helyett. f) soupé helyett. g) ihn helyett. h) était helyett. Ez igealaknál az ékezet gyakran elmarad.

[1] I. Sándor cár.

[2] III. Frigyes porosz király (1780—1840).

[3] Herceg Rasumoffsky András (1752—1836) akkor orosz nagykövet volt a bécsi udvarnál.

[4] Gróf Széchenyi Pálnak, István bátyjának felesége, született lady Meade Karolina.

[5] Zichy Károly I. miniszternél.

[6] Gróf Stackelberg Gusztáv orosz miniszter (1766—1850) Sándor cár kíséretében résztvett orosz részről a kongresszuson. Vendégszerető házát szerették felkeresni.

[7] Gróf Clam-Martinitz Károly (1792—1840) altábornagy és diplomata, akkor őrnagy, herceg Schwarzenberg Károly tábornagy segédtisztje, aki 1821-ben elvette lady Meade Selinát, akibe Széchenyi is szerelmes volt.

(5 sor törlés.) [19]

Bagradion[1] versichert, dass sie bei der Unterredung mit dem Prinz Carl[2] gar nichts bemerkt habe, welches ihr nur einigermassen die Liebe dieses Obbenannten Herrn zu erkennen gegeben hätte.

Mein Vater gab mir vor einigen Tagen diese Lehre „Mein Sohn hütte[a] dich *von allen,*[b] besonders aber von dem *Spiel*[b] und denen *Tänzerinen.*“[b] Und dieses geschah bloss aus der association der Ideen, da er in ganz Wien den Latzy Ortzy[3] und den Franz Palffy[4] für die unglücklichsten Menschen hält — den Ersteren, weil er in [c] Palais Royal[5] all' sein Geld verlohr, und den Zweiten, weil ihm [d] unser Kayser wegen der Bigottini — aus der Liste der zu dem Dienst fremder Monarchen taugenden Männer ausstrich,

a) hüte helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) im helyett. d) ihn helyett.

[1] Bagration Katalin hercegnő (1783—1857), herceg B. Péter orosz tábornok (1765—1812) özvegye, rokona a cári családnak, aki a bécsi kongresszusra Sándor cár kíséretében jött és orosz érdekeket szolgált. A könnyűvérű hölgy hirhedt volt szerelmi viszonyairól. A többek közt Metternich-hel is volt nem eredménytelen szerelmi viszonya.

[2] A fentemlített bajor herceg.

[3] Báró Orczy László Orczy József zempléni főispán fia, született 1787-ben akkor a palatinus huszárezredben kapitány.

[4] Valószínűleg gróf, illetőleg később herceg Pálffy Ferenc (1764—1827) a magyar udvari kancellária tanácsosa, pozsonyi örökös főispán, akiről a „Nostiz' Leben Dresden 1848“ című mű után Graf De La Garde Gemälde des Wiener Kongresses, München, 1912 című mű (I. köt., 255. l.) bővebben nyilatkozik Bigottini Emilia akkor híres operai táncosnővel (1783—1858) való szerelmi viszonyáról.

[5] Eredetileg a Bourbon hercegek palotája, később a palota egyik része áruház lett, amelyben mindenféle üzlet volt (kereskedések, vendéglők, zenéskávéház, kártyahelyiségek, stb).

und dabei noch obendrein die niedliche Bemerkung machte „*Na, den Liederlichen Lumpen den brauch' i nit.*“ a)

(1½ sor törlés.)

Wie der arme Mühlenfels[1] in etwas seine Sinne verlohr, waren wir in Oroszy[2] alle versamelt,b) um einigermassen die Zeit zu bestimen,b) wenn man es am ersten wahrnahm, dass er nicht ganz bei Vernunft war — da nahm Ferdinand[3] auf einmal die Sprache, und sagte bedeutungsvoll diese Wörter „*Ich bemerkte seine Narrheit schon damals wie er gestern zu Mittag vom Fische nicht ass.*“ a) c)

On demandoit à M[r] d'Aranda (ambassadeur d'Espagne à Paris) la permission de faire jouer une tragédie de Don Carlos, que l'auteur venoit d'achever, et d'ont il espéroit une grande Gloire. „Que ne prend-il un autre sujet? répondit M[r] d'Aranda. — M[r] L'ambassadeur faites attention que la pièce est terminée, que l'auteur y a consacré trois ans de sa vie. Mais, mon dieu réprenoit L'ambassadeur, n'y a-t-il donc que cet événement dans L'histoire? qu'il en choisisse un autre. — Jamais on ne put le faire sortir de cet ingénieux raison[n]ement — qu' appuyoit une volonté forte.[4]

Il y a toujours dans l'assasin d) politique un désir confus de se justifier même auprès de sa victime: il veut dire quelque chose pour son excuse alors même que ce qu'il dit ne peut persuader ni lui même, ni personne. — Peut-être aucun homme n'est il capable d'aborder le crime sans subterfuge.[5]

Nachdem wir bei Montaureau[6] von dene) Herrn Napoleon einen

a) Széchenyi aláhúzása. b) versammelt — bestimmen helyett. c) Megvan rövidebben az I. 8. jegyzetkönyvben. d) assassin helyett. e) dem helyett.

[1] 1829 május 10-iki feljegyzése szerint 1813 május 3-án agyonlőtte magát.

[2] Hevesmegyei község Gyöngyös közelében.

[3] Sógora, gróf Zichy Ferdinánd.

[4] Idézet Staël De l'Allemagne II. kötetéből (17. fejezet, 36—7. lap). Megvan az I. 8. jegyzetkönyvben is.

[5] Idézet Staël De l'Allemagne II. kötetéből (21. fejezet, 144. lap). Megvan az I. 8. jegyzetkönyvben is.

[6] Napoleon 1814 február 11-én a marne-kerületbeli Montmirail községnél megverte Blüchert és az oroszokat, 18-án Montereaunál a württembergi herceg seregét. Az I. 8. jegyzetkönyvben Montmirail van.

kleinen Daps bekamen, ging unsere Retraite in ziemlicher Unordnung, ohne jedoch vom Feinde verfolgt zu werden. Ich ritt in einer ziemlichen[20] Rührung, da ich so viel auf einmal wieder zerrinnen sah, neben Steigentesch.[1] — Wie wir den[n] nun eben im besten Erzählen über unsere Ansicht sind — schleicht Grossfürst Constantin[2] neben mir vorbei — wie Steigentesch den ersieht, fasst er mich bei der Hand und sagt mir „*Sehen Sie, das ist der einzige der nicht mit der langen Nase abzieht.*“ a)

In Frankreich hat ein Bote nachdem er 2 Tage lang die ganze Gegend dem Kayser Alexander gezeigt, den Bauer, der ferners zur Begleitung bestimmt war, folgendermassen presentirt (nämlich er nahm den Russischen Kayser bei der Hand) und sagte „voici je te présente L'Empereur de Russie, et la bas, le Gros c'est le Prince de Schwarzenberg.

Ein anderer Bote bekam 2 Ducaten von Fürst Schwarzenberg, welche ihm John Paar[3] auszahlte... Paar machte ihm noch mehrere Fragen, und unterandern auch ob er wohl wisse, wer der gewesen sey — den er herumgeführt — er sagte „*Nein.*“ a) Wie er ihm den[n] nun exsplicirt, dass das der Feldmarschall sei, so giebt er (der Bauer) zur Antwort „*J'ai bien vu que c'étoit un bon diable.*“ a)

Auf dem Ball vom Stewart[4] sass G[rä]fin Odonel[5] und Peri-

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Báró Steigentesch Ágost (lásd a 14. lapon is) akkor mint ezredes herceg Schwarzenberg Károly tábornagynak főhadsegédje, Széchenyi pedig mint kapitány parancsőrtisztje volt.

[2] Sándor cár öccse, Konstantin-Pawlowits nagyherceg, durva fellépésű, kíméletlen autokrata. Egy ilyen fellépésért (mint ezredtulajdonos Windischgrätz Alfréd herceg ezredparancsnokot arculütötte, aki ezért kardot rántott, mire a nagyherceg elmenekült) el is kellett hagynia a kongresszust. Később lengyel alkirály volt. Széchenyi szüleihez írt leveleiben többször említi és kedvezően ír róla.

[3] Gróf Paar János (1780—1840) ezredes, herceg Schwarzenberg Károly tábornagy első főhadsegédje.

[4] A bécsi angol követ.

[5] O Donell Móric altábornagy, akkor 61. gyalogezredbeli ezredes felesége, született Fleury (Ligne) Christina (becéző neve Titin).

gord[1] beisammen. Eben als ich hinter ihre Stühle kam, machte G[rä]fin Odonel die Bemerkung, dass das candirte Zucker,[2] welches auf dem Tisch war und mit sehr vielen Zwirn an einander hieng — *auf die gewissen holländischen Thee's erinern*[a] *müsse*,[b] etc. etc. Nun wollte ich die Bemerkung darüber machen — dass es vis à vis und téte à téte von einer hübschen Frau es nicht am unangenehmsten sein müsse so Thee zu trinken, war aber mit der Perigord zu wenig bekannt, um ihr in diesem Genre etwas so gerade heraus zu sagen (da ich die gewisse *terroristische Art*[b] mit Weiber Umzugehen gar nicht leiden kann. Es braucht ja im Grunde auch nicht mehr Courage datzu als um Kanonen zu erobern). Ich weigerte mich also durchaus. — *Odonel*[b] „Hören Sie, was Sie uns da sagen wollen, ist entweder *indecent*[b] oder ist's *schmutzig*[b] — Ist es *indecent*[b] so können Sie es für sich behalten — — und ist es schmutzig (Hier glaubte ich, würde ihre Neugierde den Preis davontragen, da sie das indecente und schmutzige so unendlich distinguirte) — so — wollen wir auch nichts hören. — Endlich gieng's doch so weit, dass ich es sagen musste, und da fand die schöne G[rä]fin Perigord mit einer unschuldsvollen Miene, war übrigens gar nicht böse — *„dass es alle Beide zugleich wäre.“*[b]

[1814 november 10.] Wie die Pferde von Wentzel[3] in Wien ankamen, die Bremberger[4] aus England brachte, versammelten sich mehrere im Rothem Hause,[5] um sie zu sehen. Es war der Oberststallmeister von König von Preussen, namens Jago, auch dabei. —

a) Széchenyi következetesen így írja e szót erinnern helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Gróf Perigord Ödönnek (1817-től herceg) herceg Talleyrand, a híres francia államférfi kisöccsének felesége, Dorottya kurlandi hercegnő (1793—1862), aki szintén jelen volt Bécsben a kongresszus ideje alatt.

[2] Régebben az olvasztott cukrot cérnán kristályosították s így került eladásra.

[3] Herceg Liechtenstein Vencel.

[4] Valószínűleg angol lovászmester vagy kereskedő, Liebenberghez 1816 január 10-én intézett levelében Bremberg-nek nevezi.

[5] Herceg Esterházy Miklós testőrkapitány nagy háza (4 udvarral és egy nagy fedett lovardával, amelyben az átvonuló műlovar-csapatok adták elő időnként mutatványaikat) az akkori Alservorstadt elején (am Glacis). A ház száma 197 volt. Ma emlékét a kis Rottehausgasse őrzi a Votiv-templom közelében. (Hofbauer Karl: Die Alservorstadt mit den ursprünglichen Besitzungen der Benediktinerabtei Michelbeuern am Wildbache Als. Wien 1861.)

Man führte uns mehrere Pferde bereits vor, als endlich die Tour, an 2 Wagen Pferde kam, wo von das *erste*[a] ein[21] ganz gemeines, das *zweite*[a] aber wirklich ein Bild von einem Pferd war. Wie nun das schönere herausgeführt wurde, sagte Jago *„das ist doch ein mächtig' Pferd“*[a] und Wentzel *„Na, das seyn zwei mächtige Pferd“*.[a] 100.[b] *Den 10. November 1814.*[c]

Der Ferdinand[1] sagte bei einer Visite nach einem Dinée von Lord Stewart[2] anstatt „Le grand éccuyer[d] — „Le grand maitre des culs (da er d'éccurie[d] sagen wollte und in der Mitten stecken blieb).

Der Kayser von Russland machte den Vinzenz[3] auf dem Ball von der Roisin Eszterházy[4] die Fragen, da er nicht bei dem masquirten Ball des F[ürsten] Metternich war — „Pourquoi n'etiéz vous pas hier au bal' — *„Sire: je n'avois pas un Domino*[a] — „eh bien pourquoi n'etiéz vous pas en Frack — — *J'ai cru que ce n'etoit pas permis“*[a] — Wie er diese 2 Fragen ganz laut und unerschrocken beantwortete — war er so stolz, dass er nur mit der Molly[5] und Odonel[6] tanzte.

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi jelzi ezzel, hogy ez már a 100-ik feljegyzése. c) Kétszer aláhúzva. d) écuyer — écurie helyett.

[1] Gróf Zichy Ferdinánd, Széchenyi sógora.

[2] A bécsi angol nagykövet.

[3] Gróf Esterházy Vince (1781—1835) tábornok, akkor ulánus őrnagy. 1817-ben elvette Liechtenstein Zsófia hercegnőt, Henriette nénjét (akibe később Széchenyi István lett szerelmes). Az idő tájt különös jó barátság fejlődött Széchenyi és az Esterházy-házaspár között.

[4] Gróf Esterházy Miklós (1775—1856) tatai gróf, kamarás, később valóságos belső titkos tanácsosnak felesége, született Roisin Franciska marquise (1778—1845). Thürheim Lulu grófnő feljegyzi, hogy férj és feleség igen ügyes volt ünnepélyek, mulatságok rendezésében s házuk kellemes összejövetelek színhelye volt.

[5] Gróf Zichy Ferencné, született Ferraris Mária grófnő.

[6] Lásd a 35. lap 5. jegyzetét.

Wie ich dem G[rafen]. Wartensleben[1] sagte wie sich *General Pactod* [a)][2] bei der Affaire von Fère Champenoise[3] gut vertheitigt, und dem Kayser Alexander, der ihn fragte, warum er sich nicht schon früher ergab, da er doch gar keine Hoffnung haben konnte seine Division zu retten, die Antwort gab „*Je suis soldat et je suis français*“,[a)] machte Eugen Wratislau[4] die Bemerkung — „*Wo existirt den[n] auch ein General in der Welt der so ein Hundsfot ist sich früher zu ergeben, bis ein einziger* [a)] *Hund*[b)] *von so einen*[c)] *Gemeinen* [b)] *noch lebt.*“ [a)]

Es sind mehrere Engländerinen in Wien gewesen die nicht walzen konnten und sich äuserst bemühten es zu erlehrnen. — Eine meiner Bekannten war einmal bei ihnen, wie eine, eine Sonatte von Mozart[5] spielte und die andern darauf tanzten.

L'Histoire d'L. N.
l. n. e. o. p. y.
l. a. v. q.
l. a. m. e.
l. a. d. c. d.[6]

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva. c) einem helyett.

[1] Gróf Wartensleben Ferdinánd (1777—1821) osztrák altábornagy, akkor tábornok.

[2] Pacthod, Michel-Marie (1764—1830) francia tábornok, 1814-ben Fère Champenoise-nél a gárda élén hősiesen ellenállott a szövetséges csapatok ellen, míg megsebesülve fogságba nem esett. (Larousse: Grand Dictionnaire Universel du XIX. siécle.)

[3] Fère Champenoise, francia helység a marne-i kerületben, Párizstól kb. 120 km-re koletre. 1814 március 25-én ott szenvedett vereséget Marmont francia tábornok.

[4] Gróf Wratislaw Jenő tábornagy (1786—1867) akkor vitéz őrnagy a 3. (Ferdinánd) huszárezredben, aki Fère Champenoise-nél vitézül harcolt. (Egy egész tüzérüteget zsákmányolt és 1200 embert fogott el.)

[5] Mozart, Wolfgang (1756—1791) az ismert nagy zeneszerző.

[6] L'Histoire d'L. N = L'Histoire d'Héléne (Helena története).
l. n. e. o. p. y = elle *née au pays* grec (született Görögországban).
l. a. v. q. = elle *a vécu* (élt).
l. a. m. e = elle *a aimé* (szeretett).
l. a. d. c. d = elle *a décédé* (meghalt).

Der Virginia sagte ein Engländer auf dem Ball von Stewart, ich weiss gar nicht aus was für einer Ursache — „On voit bien que vous avez toujours dansé *sur* [a)] le *continent.*“ [a)][22]

Auf dem Ball von Fürst Metternich war die Lady Castelreaghe[1] als eine Russin masquirt: zur grösseren Verschönerung nahm Sie auf ihre Haube einen Stern vom Hosenband Orden, und zur *Centure* [b)] selbst den *Honny soit qui mal y pense.*[a) c)] Wie das Fürst Stahremberg[2] sah, wollte er aus Spass, seinen Toison [d)] ihr borgen: welches Sie aber aus vollem Ernst annehmen, und auf dem Kopf placiren wollte.

Ein Engländer erzählte dem Franz Zichy[3] „chez nous les Messieurs vont à la chasse, et les jeuns gens se vont promener dans des Caruiles[e)] avec les demoiselles — et c'est là ou se font les mariages — — — et on peut, chez nous, se remarier si on n'est pas content de son mari“.

Sidnai Smith fuhr vom masquirten Ball des Fürst[en] Metternich nach Hause, und wollte gerne aus der Reihe aller Wägen herausfahren, um nicht so lange stehen zu müssen — und befahl seinem Kutscher selbs zu thun — da stürzte aber Curassier Bürgermacht und Policey herbei um den Zügellosen Kutscher in die vorige Ordnung zu bringen — In dieser Seelenangst dachte der *Admiral* [a)] sich zu nennen, wusste aber voraus, dass ein Wiener Policey vermuthlich nicht wisse was ein Admiral ist — und so nannte er sich *der Bischof.* [a)]

Der Unterstallmeister von [f)] Kayser von Russland fand, dass

a) Széchenyi aláhúzása. b) Tulajdonképpen ceinture (öv). c) A tördszalagrend felírása: legyen átkozott, aki itt rosszat gondol. d) az aranygyapjas rend jelvénye. e) Kétkerekű könnyű divatos kocsi. f) vom helyett.

[1] Castlereaghe, Róbert (viscount, eredetileg Stewart (1769—1828) angol államférfinak és a bécsi kongresszuson Anglia egyik kiküldöttjének) felesége.

[2] Starhemberg Ludwig, Herzog (1762—1833) diplomata, az aranygyapjasrend lovagja.

[3] Lásd a 33. lap 4. jegyzetét!

der alte Seilern[1] eine sehr gelehrte und der Kutsera,[2] eine sehr scharfsinnige Phisionomie habe.

Ein östreichischer General wurde när[r]isch weil er den Leopoldi Orden, den er doch zu verdienen glaubte, nicht bekam: und was das sonderbarste ist, dass seine Narrheit gar nicht im melancholischem genre, sondern in dem ausgelassensten Lustigen ist — Im Grunde könnte einem Menschen, der keine heitere Aussichten in der Welt mehr hat, gar nichts *Lustigeres* [a] oder (ich weiss gar nicht wie dieser Ausdruck in meine Feder kam) vielmehr *angenehmeres* [a] geschehen, als wenn ihm, nach diesem exempel, welches sich, wie man sagt, allemal ganz richtig wiederhohlen soll — dieser erhabene Orden — entgienge. —

Der Kayser Alexander fragte den Carl Zichy[3] auf einen[b] Hofball, *qu'elle uniform avéz* [c]*-vous?* [a] und er gab ihm zur Antwort *„c'est uniform de la chambre"*.[a] [4][23]

(2¼ sor törlés.)

Bei einem soupée von der Bagradion[5] wurden nach denen

a) Széchenyi aláhúzása. b) einem helyett. c) avez helyett.

[1] Gróf Seilern-Aspang, Josef, Johann, Friedrich (1752—1838) volt müncheni követ, 1772-ben kamarás (Széchenyi Ferenc 1776-ban), valóságos belső titkos tanácsos.

[2] Kutschera János († 1832) Ferenc császár és király főhadsegédje, 1819-től báró.

[3] Gróf Zichy Károly I., az államtanácsi miniszter.

[4] „Milyen egyenruhája van önnek?" — „Ez házi ruha." A tréfa a *házi* szón van, holott Zichy „hivatalos, vagy egyenruhát" értett. I. Ferenc ugyanis 1814 április 25-én kelt rendeletével megengedte, hogy az udvari és állami tisztviselők egyenruhát viseljenek. Az államtanács tisztviselői a legdíszesebb egyenruhát viselhették, még pedig fehér kasmir nadrágot és mellényt, sötétzöld posztóból kabátot búzavirágkék bársonygallérral, 3-szögű fekete kalapot aranyozott paszománttal, fekete kokárdával és fehér tollal, aranyozott kardot. A kabáton 27 aranyozott gomb volt a dupla császári sassal (9 elől, 6 a galléron, 6 a zsebeken, 6 hátul), a mellényen ugyanilyen gomb lehetett akárhány, csak a zsebeken háromnak kellett lenni. A kabátot azonfelül a főtisztviselőknél sűrű aranyhímzés díszítette.

[5] Lásd a 33. lap 1. jegyzetét!

kleinen-Spielen, die Pfände ausgewechselt, und um sie zu bekommen, wurden von denen Männern den Damen verschiedene Strafen und Proben aufgelegt — „Die Gräfin Saurau[1] war eine von jenen die einen Mann *bloss vom Tanzen*,[a] mit zugebundenen Augen" erkennen musste. „Chernichoff[2] hatte sich ihrer bemächtiget als sie gleich beim ersten Schritt im Walzen ganz laut ausrief *„ah c'est vous"* [a] — Späterhin tanzte derselbe Liebling der Weiber mit der Lory Windischgrätz,[3] die, ich weiss es nicht, aus Dumheit[b] oder Feinheit, ihm [c] für den Pototzky[4] hielt.

Ich liess aus Ungarn 2 grosse Schäfler Hunde [d] für die Lady Castelreaghe[5] kommen. Sie war ganz ungemein artig gegen mich, und ich bath Sie, wenn ich einstens nach England reisen würde mir einen englischen Hund en revanche zu geben. Ich fand Sie ungemein geneigt meinen Wunsch zu erfüllen, nun fragte Sie mich, was ich eigentlich für eine Race und Farbe haben wollte. Ich versicherte Sie mehrmal, dass es mir ganz gleich sei besonders da ich noch gar nicht weiss, wenn ich eigentlich hinkommem werde. Sie bestand eben so lange darauf bis ich endlich die Braune Farbe wählte — und Sie mir sagte. Il faut le savoir, pour commander en attendant ce chien.

Der Kayser Alexander wusste sich auf der Stelle nicht zu errinern was *Sidnai Smith* [a] so berühmtes in seinem Leben ge-

a) Széchenyi aláhúzása. b) Dummheit helyett. c) ihn helyett. d) Schäferhunde (juhászkutya) helyett.

[1] Gróf Hunyady Gabriella, férjezett gróf Saurau Zenóné.

[2] Gróf Chernicheff (Tschernyschew) Sándor Ivanovitsch (1779—1857) Sándor cár főhadsegédje, később herceg lett, orosz hadügyminiszter is volt; merész katona, merész volt a társaságban is.

[3] Herceg Windisch-Graetz Alfréd tábornagynak, akkor a 8-ik vértes-lovasezred parancsnokának valamelyik nővére lehetett (Lori nevű nővére azonban nem volt, csak Eulália lehetett), mert csak 1818-ban nősült meg, elvévén Schwarzenberg Eleonóra hercegnőt.

[4] Valószínűleg gróf Potocki Artur (1787—1832) lengyel ezredes, történetíró, Sándor cár szárnysegédje.

[5] Lásd a 39. lap 1. jegyzetét!

than, und fragte dem [a] Uwarow[1] darum, der, als ein sehr gelehrter Russe mit der Antwort gleich fertig war, c'est le même qui a prit *Jeane d'arc*,[b] anstatt — *Jannes d'acres*.[b]

(1½ sor törlés.)

Ebenderselbe.[c] *Tod ist nicht der Tod, der Tod ist bloss eine Veredlung der menschlichen Seele*.[b] [24]

Es war bei meiner Mutter die Rede von der Liebe: und ich behauptete, dass man im allgemeinen ohne Liebe doch gar nicht bestehen könne, so sagt Pepi Cavriani[2] nach einem tiefen Nachdenken und langen Stillschweigen „Zum Leben ist die Liebe doch nicht nöthig" das heisst, dass auch die Gefangenen bei *Wasser* [b] und *Brodt* [b] und ohne Liebe nicht sterben.

Man sagt, dass, nachdem der Fürst Stahrenberg[3] dem Verführer Ojarosky[4] bei der Bagradion,[5] wegen der scheinbaren Entführung seiner Tochter, die unangenehmsten Sachen mitgetheilt, er noch obendrein zur Fürstin gegangen sei, um ihr zu versichern wie es ihm gar unangenehm sei diesen, mit seiner Fräulein Tochter verübten scandal, oder vielmehr, diesen Unschulds Raub als Vater in ihrem Hause erlebt zu haben, und dass es ihm allerdings schmerzlich sein müsse sie so ganz uninteressirt bei dieser Geschichte, die die Ehre seiner Leo[3] angienge, zu

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Kétszer aláhúzva.

[1] Gróf Uwarow Fedor (1769—1824) orosz tábornok, I. Sándor cár első főhadsegédje. Uwarow összetéveszti Saint-Jean d'Acre (Accon, törökül Akka) szíriai kikötővárost, amelyet Napoleon egyptomi hadjárata idején 1799 március 19-től május 20-ig nagy vitézséggel, de sikertelenül ostromolt, Jeanne d'Arc-kal, az orleans-i szűzzel. A törökök azért tudtak oly szívósan ellentállani, mert Sidney-Smith angol tengernagy ellátta őket a franciáktól elvett ágyúkkal, élelmiszerrel s rendelkezésükre bocsátott egy jó tűzérségi szervezőt. Phélippeaux-t, Napoleonnak a katonai iskolában iskolatársát.

[2] Gróf Cavriani Miksa Ferenc († 1837) neje, született gróf Esterházy Jozefa. (Kneschke: Deutsches Adelslexikon 1860).

[3] Starhemberg Ludwig hercegnek leánya, Leo[poldina] (1794—1859) 1817-től férjezett Thürheim József grófné.

[4] Ojarowski (Oscherowsky) Ádám (1776—1855) lengyel gróf, orosz tábornok. I. Sándor cár főhadsegédje.

[5] Lásd a 33. lap 1. jegyzetét!

finden, da Sie doch Gattin und Mutter sei (übrigens ist ihr Mann gestorben[1] und von Mutter will diese Frau nun durchaus gar nichts wissen) — Bagradion war ganz in Zorn gerathen und expedirte dem [a] Herrn Fürsten mit folgenden Worten, *Je ne suis que Fille* [b] (da Ihr Vater in der Gegend von Irkutzk noch leben soll.) Übrigens muss ich gestehen, dass ich's nicht glauben kann, dass eine Frau, die so einen ausgezeichneten Verstand hat nebst allen ihren merkwürdigen Schulden so ein Feshenebl's Haus zu machen, so eine Dumheit sagen könnte.

Alles Herrliche, Grosse und Edle liegt in der Natur. Wer ganz einfach, ohne sich durch falsche Eindrücke irreführen zu lassen, nach ihren Gesetzen handelt, — wird alle Sachen, in was für immer einem Genre ziemlich gut machen. — Es gehört aber das Talent des *Nachdenkens* [b] des *Ausharrens* [b] — und des *Treubleibens* [b] ganz unwiederruflich datzu — So ein Mensch also, der bloss auf die Haupt Ursache eines Gegenstandes strebt und nach dessen innerlichen Sinn forscht, der kann ohne das geringste in seinem Leben gelehrnt zu haben z[um] B[eispiel] ein *Uhrmacher werden* [b] — *gut reiten* [b] — *psichologische Kenntnisse haben* [b] u[nd] s[o] w[eiter] in das Unendliche — Übrigens will ich gar nicht behaupten, dass ein Junge der,[c] ganz ohne allem[d] *Talent Mühe* [b] und *Aplication* [b] 2 Jahre bei Bregent[2] in der Lehre stand keine,[c] ohne vergleich bessere Uhr machen könne als ein geborener Mechanicus, der mit allen [e] *Verstand* [b] — und *Ausharren* [b] 30 Jahre seines Lebens diesem Studium geweiht, der NB. von einer Uhr gar nichts anderes gewusst, als, dass ein instrument existirt, das von sich selbst eine bestimmte Anzahl [25] von Stunden läuft, und die gleicheingetheilte Zeit richtig anzeigt. Und diess auch nur weil ihm die ganze Reihe von Jahren der Erfahrung fehlt, die einem gelehrten U[h]rmacher vorangieng. — Der Beweis, dass mein Satz ganz richtig ist, ist schon der, dass man nie *ausgezeichnet* [b] in seinem Fach sein könne, wenn

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Széchenyi a vesszőt az összetett mondatokban gyakran a kötőszó vagy a második mondat első szava után teszi. d) Bécsiesen dativust használ. e) allem helyett.

[1] 1812-ben halt meg.

[2] Breguet, Abraham Louis (1747—1823) híres svájci órás és mechanikus volt.

man nicht, so zu sagen, zum zweitenmal der Schöpfer seiner Kunst wird. — Ein junger Mensch p[ar] ex[emple] der in einer Reitschule reiten gelehrnt hat, und endlich in einen[a] Spazierritt sein Pferd im Galopp einsprengen will, und selbes nach allen Regeln des Stallmeisters beginnt, kann nach meinem Sinn kein guter Reitersmann werden. — Er muss die Ursache der Dinge selbst erfinden, die Wahrheit selbst in seinem Herzen tragen, in seinem tiefen heiligen Sinn die Quelle der Ächtheit suchen. — Und darum sind wir Menschen nicht so, wie wir sein sollten. Der *Gebrauch*[b] die *Sitte*[b] die *Lebensart*[b] drängt die Natur die Kraft die Tugend von uns.[c]

Es ist nichts leichter wie Verse machen; es giebt, besonders in der Teutschen Sprache ganz fertige Model's datzu. Es ist aber sehr schwer jedes Einzelne dem Zusammenhang zu unterwerfen, jedem[d] Theil, in dem Ganzen wiederzufinden, eben so wie dem[d] Wiederschein des Ganzen, in jedem Einzelnen Theil.[e]

Bei einem Dinée in Paris, ich glaube es war bei Robert,[1] läs[s]t Wentzel[2] eine Bouteille Champagner sich geben — sie wird aufgemacht, — er kostet „elle est mauvais — une autre Bouteille — In diesem Genre schickt er 4 Flaschen weg und lässt immer eine neue aufmachen, bis er endlich bei der 4-ten oder gar 5-ten dem Garcon sagt, der sie brachte „*passable,*[b] — und sich auf der stelle umdreht und dem[d] Genz versichert „*Ich verlang' mir in meinem Leben keinen bessern.*"[b] [f]

Bei einem Soupée von Carl Zichy begehrte ich von einem Bedienten eine kalte Pastette. — Er brachte mir indessen eine warme Fleisch Pastette — „Das ist ja keine kalte mein Sohn." Ach ja sie ist auch schon kalt, gab er mir zur Antwort. — — Ein

a) einem helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Megvan rövidebben az I. 8. számú jegyzetkönyvben. d) jeden — den helyett. e) Megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben. f) Megvan némi változattal az I. 8. számú jegyzetkönyvben.

[1] Párizsi vendéglős. (Larousse.)
[2] Liechtenstein Vencel herceg.

anderer Bedienter sah eine leere Champagner Bouteille — und nahm sie mit einem besonderen Diensteifer und sagte „*die will ich gleich anfüllen lassen.*"[a]

[1814 november 21.] Den 21. November 1814 bath meine Mutter unter Thränen mich, dass ich doch manichmal auf das ewige Leben denken möchte. — Ich war schon sehr lange nicht so gerührt — diese gute alte Frau wie Sie immer für uns alle mit liebenden Herzen sorgte, wie viele Jahre sind den[n] ihr wohl noch zum Leben bestimmt? [26]

Die Wache einer Kanone entfernte sich und gieng in das nächste Wirtshaus. — Da man nun den armen Teufel da gefunden und zum Tode verurtheilt hatte, entschuldigte er sich folgendermassen „*Wenn nur ein einziger Mensch gekommen wäre, so hätte er die Kanonen ohnehin nicht weg nehmen können, und wären es mehrere gewesen, so wäre er auf jeden Fall weg gelaufen.*"[a] [b]

Dass ich aus der aller ächtesten race der Huhnen abstammen muss, ist schon der Beweis genug, dass ich in denen schönsten Alpen der Schweitz, oder in denen üppigsten Thälern und Gegenden Italiens nie so warm, nie so exaltirt, und enthusiastisch fühlen und empfinden kann, als in der Öde, Fläche meines Vaterlandes — In meinem Sinn liegt nicht die Tugend der Bergbewohner, die mehr oder weniger doch immer nur die *Vertheitigungs Tapferkeit*[a] in ihrem Character haben, und zu angriff's Kriegen von jeh'her nur aus *Rachsucht,*[a] die übrigens in einem ganzen Volk, wenn es in keine kleinliche Persönlichkeit ausartet, eine sehr wünschenswerthe Tugend ist, bewegt worden sind. In mir liegt, ob diess den[n] eine gute oder schlechte Eigenschaft sei, will ich hier gar nicht behaupten, und etwa denen, die par hasard, einstens diess Buch in die Hände bekommen könnten, ein eigenes Lob vorzusingen — eine ganz besondere Leidenschaft zu denen *überschwemmenden verhärenden*[c] *Kriegen*[a] — einer von denen unzähligen Reitern Atila's, mit denen er alle Länder verwüstete,

a) Széchenyi aláhúzása. b) Megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben. c) verheerenden helyett.

scheint so nach meiner natürlichen Stimmung, wenn ich so ganz von jeder Cultur und Raisonement abstrahire, zum Beispiel, ein sehr glücklicher Mensch gewesen zu sein. — Chateaubriant[1] wundert sich so ungemein über den Araber, der so heiss versicherte „dass er nie froher nie glücklicher gewesen sei, als wenn er sich ganz allein auf einem Kamel, tief in einer sand Wüste, befunden hat."

Wie ich mit meinem Bruder nach Neapel gehen wollte, blieb Caroline[2] ganz allein zurück. Der König von Preussen[3] fragte Sie „wer nun die provisorische Regierung über Sie erhalten werde", und Sie gab ihm folgende vortreffliche Antwort „Ich bin ja keine Provinz, dass man eine solche Regierung bei mir anmassen könnte." — Wohl zu bemerken ist hier, dass damals beim Congress eben wegen Sachsen,[4] so unendlich viel gesprochen wurde. etc.

Der Fürst Hohenlohe Langenburg[5] der sehr lange in seine Cousin verliebt war, und aus verschiedenen Gründen Sie nicht heurathen konnte, kam endlich durch den Sturz Napoleons in seine vorige glücklichere Verhältnisse wieder. — In einigen Monaten sind Sie vermuthlich vermählt. Er war in Rehhof[6] beim War-

[1] Châteaubriand François, René, vicomte de (1768—1848) francia író és államférfi.

[2] Sógornője, gróf Széchenyi Pálné.

[3] III. Frigyes Vilmos porosz király, aki szeretett volna Szászországból részt kapni. A szász király ugyanis szövetségese volt Napoleonnak.

[4] A szász király végig kitartott Napoleon mellett, azért szóba került országának felosztása s éppen a porosz király tartott igényt reá.

[5] Hohenlohe-Langenburg, Ludwig, Christian, August (szül. 1774) württembergi tábornok lehet csak, aki 1816 szeptember 23-án elvette Hohenlohe-Kirchberg, Christian, Friedrich, Karl herceg leányát, Lujzát (a Mária tehát tévedés). Hohenlohe tulajdonképpen grófság, később hercegség, 1806-ban nagyobb részben württembergi, kisebb részben bajor fennhatóság alá helyezve (mediatisálva). Van protestáns (Hohenlohe-Neuenstein) és katholikus ága (Hohenlohe-Waldenburg). A langenburgi ág a protestáns ág egyik mellékága.

[6] Rehhof helység a Forst Rehhofban, a Visztula jobboldalán, Kelet-Poroszországban, Marienburg várostól délre.

tensleben[1] und da sagte er diess alles mit einer gewissen Teutschen Biederkeit die mich ganz ungemein rührte, und, dass er seiner Braut selbst gesagt hat „*Sehe Marie*[27] *du bist mir das Liebste auf der Welt, davon bist du überzeigt, aber könnte ich mein Volk glücklich, könnte alle Teutschen ein Volk, sehen — so wär ich im stande, dich, wenn du mit dem ersten Kinde in der Hoffnung bist, wenn es davon abhänge, mit meinem Schwerth durchboren, und das Blut an der Klinge küssen.*[a] — *Zieh deinen Hut ab?*[b]

Wer nicht lasterhaft nicht grausam sein kann, kann auch nicht tugendhaft nicht mild sein. Kann der lieben, -der nicht hassen kann? — Es sind ganze Völker aufzuweisen, die in dem ungeheuren Laster versunken sind „*nicht hassen zu können.*"[a] —

Der siegt, der mit neuer Kunst gegen die alte kämpft, sogar wenn auch die neue fehlerhaft wäre. Nur ein neuer Streich entscheidet eine Schlacht.[c]

Windischgrätz's[2] Mistification in Turin[3] fieng damit an, dass er mir 150 Napoleon d'or's[d] borgte.[e]

Wirginia will einen Rosenkranz von Rom haben, um, wie Sie sagt, *meine*[a] und *ihre*[a] Sünden damit einigermassen auszusü[h]nen.[e]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva. c) Megvan az I. 8. számú jegyzetkönyvben. Ismétlés, fentebb már egyszer előfordult. d) a 20 franc-os arany. e) Megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben.

[1] Gróf Wartensleben, Gustav, Hermann, August (1773—1834) porosz tábornok lehet, aki Marienburgban született s övé lehetett Rehhof.

[2] Herceg Windisch-Grätz Alfréd tábornagy (1767—1862) akkor a 8. vértes-ezred parancsnoka, akit Széchenyi 1814-ben elkísért Turinba, hogy Napoleon bukása után a sardiniai királynál királysága újra elfoglalásakor Ausztriát képviselje. 1848-ban a magyar szabadságharc leverésével megbízva, ő volt az, aki a kihallgatást kérő magyar küldöttségnek azt üzentette, „mit Rebellen unterhandle ich nicht".

[3] Város Olaszország északnyugati részén, akkor Sardinia királyságban.

Ich schrieb in dem Vorzimmer[1] des Königs von Baiern[2] die Namen aller hübschen Frauen von Wien auf eine grosse Liste. Pappenheim[3] machte sich das Vergnügen ihre Männer datzu zu setzen: und so geschah's dass wir über jeden dieser Herrn eine Bemerkung machten. Ich unter andern zeichnete ein par grosse Hirschgeweih zum armen Lanskoronsky[4] — und wie ich mich einen Augenblick umsehe, so steht er selbst vor mir, und hält das papier in der Hand — und lacht über meinen *guten Gedanken* [a] recht herzlich eine halbe Stunde.[b]

Ein Engländer[5] in Wien sagte zum alten Seilern,[6] j'ai reconnu tout de suite votre fils qui vous ressemble beaucoup. — Indessen war dieser vermeinte Sohn, der Ferdinand Palfy.

In dem unglücklichen[7] Prinzen August von Preussen lebt so eine ganz ungemeine Leidenschaft sich bei allen schönen Weibern vorstellen zu lassen — dass er einmal auf dem Hofball, wo ich mit Moritz Woyna[8] aus Spass über die Liaisons dangereuses[9] sprach — und er sagte *„die Presidentin ist doch sehr*

a) Széchenyi aláhúzása. b) Megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben.

[1] Széchenyi a kongresszus elején a bajor király kiséretéhez volt beosztva szolgálatra gróf Hadik András altábornaggyal és gróf Batthyány B. János alezredessel. (Hofkriegsrath Litt. G. 5972. sz., 1814. szept. 14.)

[2] Maximilian.

[3] Gróf Pappenheim Theodor, Friedrich (1771—1853) tábornok, először osztrák, majd 1809-től bajor szolgálatban.

[4] Gróf Lanckoronsky Antal (kamarás, 1812-ben már val. belső titkos tanácsos, 1817-ben pedig aranygyapjas) felesége, született Rzewuska Ludovika grófné.

[5] Az I. 8. számú jegyzetkönyv szerint Sidney Smith.

[6] Gróf Seilern-Aspang, lásd a 40. lap 1. jegyzetét!

[7] Az egykorú feljegyzések is azt bizonyítják, amit ez, hogy a herceg nagyon futott az asszonyok után.

[8] Gróf Woyna Móric, akkor őrnagy a 4. ulánus-ezrednél, akivel 1815-ben Széchenyi Angliába utazott.

[9] Laclos, Pierre-Ambroise-Francois Choderlos de (1741—1803) francia tüzérségi tiszt akkor igen olvasott regényének címe (Les Liaisons dangereuses, peinture des moeurs de l'aristocratie au XVIII. siècle.) A regény egyik főhőse: „la présidente de Tourvel".

hübsch" [a] auf der Stelle zu mir kam, und mich bath, *ihn bei ihr augenblicklich vorstellen zu wollen.*[a] [b]

(3½ sor törlés.)

Chernichoff[1] sagte von denen Wiener-Frauen „c'est impossible de faire quelque chose avec les fem[m]es de Vienne dans ce moment, parceque si on est assez bien avec une, L'empereur s'y mêle tout de suite, et alors c'est finis."[c] [28]

Baptist Bathiányi[2] sagte seiner Frau auf dem Ball bei Zichy's weil sie mit dem Bouharnois[3] getanzt „vor zwei hundert Jahren, wie die Ritterszeiten noch waren, hätte auch keine Frau mit dem getanzt, der erst vor 8 Monathen, auf ihren Mann geschossen hat."[b]

Der Kayser von Russland sagte bei der anniversaire von der Schlacht von Leiptzig[4] zu dem Fürsten von Schwarzenberg *„après Dieu c'est à vous mon Prince que nous devons cette journée.*[a] [b]

Virginia sagt im Prater mir *„Ich betrüge Menschen, die es am wenigsten glauben."* [a] Wen hat sie da doch meinen kön-

a) Széchenyi aláhúzása. b) Megvan némi változattal az I. 8. számú jegyzetkönyvben is. c) Megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben.

[1] Lásd a 41. lap 2. jegyzetét!

[2] Lásd a 22. lap 3. jegyzetét!

[3] Beauharnais, Eugène de (1781—1824), Napoleon mostohafia, Itália alkirálya volt. A reánk nézve szomorú emlékű 1809. győri ütközet győztese. Felesége Amália bajor hercegnő volt. Napoleon bukása után birtokára, a leuchtenbergi hercegségbe vonult, azóta a herceg Leuchtenberg nevet viselte. A bécsi kongresszus alatt Bécsben jó barátságban volt Sándor cárral. Az egykorú feljegyzések szerint egyenes jellemű, általában rokonszenves ember.

Batthyány mint az 5. huszárezred alezredese Olaszországban harcolt a franciák ellen, akiknek vezére Beauharnais Jenő volt.

[4] 1813 október 16—9.

nen, ihren Mann doch unmöglich, den[n] der arme schwört, *dass er es ist.*[a) b)]

Ein preussischer Officier sagte in Wien von mir „So viele Gutmüthigkeit bei so vielen[c)] Muthwillen, das ist ein junger Löwe. den man mit einem seidenen Faden leiten kann.[d)]

Ein gewisser Herr von N. sprach von seiner Geliebten „la pauvre est morte précisement comme elle avoit ma lettre à la main" — worauf ein sehr witziger Engländer ihm allsogleich die Antwort gab „oui je m'en souviens très bien d'avoir entendu dire qu'elle etoit morte à sa chaise percée." [d)]

Der Kayser Franz[1] fühlte sich durch alle die Unterhandlungen beim Congress dermassen schon gekränkt, dass er aus Spass so in seiner tiefen Zerknirschung gesagt hat „wenn das noch so lange fortwährt, so lass ich mich noch pensioniren."[b)]

Der General Unterberger[2] sagte von seinem Artillerie Officiers-Corps, da die Herren auf einem Ball in Prag so ungemein schlecht tanzten „Es ist wahr meine Kanonir-Officiers walzen schlecht aber sie schiessen sehr gut."

Talleyrand[3] bath in Paris dem[e)] Bruder von Minister Humbolt[4] der auch eine Reise in America schon früher machte, zum essen. — par hasard geschah es, dass er selbst zu Mittag nicht

a) Széchenyi aláhúzása. b) Megvan némi változattal az I. 8. számú jegyzetkönyvben. c) vielom helyett. d) Megvan azonosan az I. 8. számú jegyzetkönyvben. e) den helyett.

[1] I. Ferenc (1768—1835) magyar király, ausztriai császár.

[2] Unterberger Leopold, Freiherr, táborszernagy, a 4. tüzérségi ezred tulajdonosa, a tűzérségi főhadszertár egyik előljárója.

[3] Talleyrand Charles, Maurice herceg (1754—1838) eleinte pap, már püspök, majd a forradalom után diplomata és államférfi, többször külügyminiszter. Felesége 1802-től egy angol özvegye: Mc Grant, akitől azonban később elvált.

[4] Humboldt Vilmos (1767—1835) nyelvtudós és porosz diplomata, a kongresszuson porosz meghatalmazott. A jegyzőkönyv vezetésében Gentznek segítőtársa. Öccse, Sándor (1769—1859) természettudós, Dél-Amerikában felfedező úton volt, később Ázsiában is.

kommen konnte, und übertrug daher das Geschäft, ihm[a)] bei Tisch zu amusiren, seiner Frau, und trug ihr besonders auf so viel wie möglich von verschiedenen Ländern zu sprechen, um ihm[a)] da einigermassen auf seine Reisen zu bringen. — Die gnädigste Fürstin, die übrigens die reputation hat sehr eine bornirte Frau zu sein, wurde ganz erstaunt verlegen so ein gefährliches Tête à tête, mit so einem merkwürdigen Gelehrten zu haben und gieng so in ihrer Seelenangst in ihres Gemals Bibliothek, um da in einigen Reise Beschreibungen nach zu schlagen: zum grössten Unglück fand Sie von America gar nichts anderes als den *Robinson,*[b)] [1] von dem Sie NB. früher in ihrem ganzen Leben nichts gehört. — Nun gieng den[n] das lesen sehr fleissig an, und ehe als der Gast zum Speisen kam, war auch das Buch bereits durchgeblättert, und[29] die Bekanntschaft der meisten, darin vorkommenden so sehr merkwürdigen Personen, gemacht. — Als Humbolt nun zu Tische kam empfieng Sie ihn mit viel kälterem Blute ihrer Gele[h]rsamkeit bewusst und frug ihm[a)] unter andern Sachen auch — *vous connaissez certainment ce fameux M[onsieur] de Vendredi? ça m' étonne cependant que vous n'avéz*[c)] *jamais entendu parler de lui, car c'est le même qui a fait ce Voyage si célèbre en Amérique avec M[onsieu]r de Robinson."* [b)] — Diese Geschichte hat der fameuse Werner[2] meiner Schwester erzählt.

Ich kann dich nicht leiden.[b)] [3]

Auf dem Ball von Zichy fragte der Prinz Leopold von Neapel[4] die Marie Bathiányi[5] *ob Sie Toback schnupfe?*[b)]

a) ihn helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) n'avez helyett.

[1] Defoe angol regényíró regénye.

[2] Werner Zacharias (1764—1823), a sorstragédiáiról különösen ismert német költő; katholikus pap. Széchenyi, későbbi feljegyzései szerint — műveit ismerte s a költőt méltányolta. Werner Széchenyi nénjének, Franciskának (férjezett Batthyány Miklósnénak) bécsi szalonjába járatos volt. Volt többször Pinkafőn, a grófné birtokán és ennek emlékére költeményt is írt.

[3] A kapcsolat nem érthető meg.

[4] Lipót bourbon herceg (1816-tól I. Ferenc leányának, Máriának férje). Anyja Mária Karolina osztrák főhercegnő. Mindketten a nápolyi királyi trón visszaszerzése érdekében időztek Bécsben, ami Murat elűzetése, majd halála után tényleg meg is történt.

[5] Gróf Batthyány B. Jánosné, született gróf Esterházy Mária.

[1814 november végén.] Nach der Art mit welcher gestern du mir vor so vielen meiner Bekannten begegnetest, kann ich diese Beleidigung bloss durch eine Abbitte vor denen nämlichen Herrn, in deren Gegenwart ich dein, gegen mich so sehr untactmässiges Betragen erfahren musste, ausgesöhnt wissen.

Mein Name und meine Ehre setzt hiemit alles Unglückliche und Verderbliche was auch daraus für mich und meine Famille entstehen könnte, beiseiten, und wird dieses ungesittete Betragen, nach jeder Art zu rächen wissen, wenn du weiter beharrtest dein gegen mich verübtes Unrecht nicht einsehen und wieder gutmachen zu wollen.

Auch handle ich nur so, weil ich unmöglich glaube, dass ein Edelmann viele Tage einem [a] Groll im Herzen tragen kann, und dass aller deiner Ausdrücke, deren ich zu erinnern mich schäme, bloss die Übereilung und Erhitzung der Grund sei.

In Hinsicht des *Vorhergegangenens* [b] will ich allein mit dir sprechen: hievon also auf *Ritterwort keine Sylbe, den[n] unser Leben ist nichts und die Ehre einer Frau alles.*[b] [1]

Wien den 1. Decemb. 1814.[2]

Ich bin nicht Jung und unerfahren genug, um wegen des gestrigen Anlasses die gestrigen Reden geführt zu haben — es musste also eine andere Ursache geben, und wenn es zu ernstlichen Schritten kommt so muss auch diese Ursache laut werden, indem die Welt ein Duell einen Jugendstreich nennt, und ich der Welt alsdan zeigen will, dass eine ernsthafte Ursache allein mich in dem Grad erhitzen konnte. Die Ehre einer Frau kann nur durch Reden

a) einen helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyinek herceg Lichnowsky Edéhez intézett levele. Lichnowsky ugyanis (Lásd Károlyi Árpád: Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. köt. 143. lapját!) Széchenyit Karolina sógornőjére egy férfimulatozás alkalmával borközi állapotban tett meggondolatlan nyilatkozatáért hevesen megtámadta. Meg kell jegyezni, hogy Lichnowsky Ede és Karolina — az édesanyák testvérek lévén — unokatestvérek voltak.

[2] Mint alább írja, november 30-án éjjel utazott el, így tehát a december 1-ei bécsi kelet nem lehet helyes.

solcher Art, wie man sie mir hinterbrachte, nicht aber durch die Rüge derselben leiden.

Was den Groll betrifft, so hast du mir selbst gestanden, dass du ihn kantest und die Ursache wusstest — du sagtest mir auch, dass du mich hättest zu einem öffentlichen Ausbruch desselben reitzen wollen. — Diess entschuldiget mich genug, wenn ich auch ein Wort zu viel gesagt hätte. Ich will über das wenig edle dieses Verfahrens hinaus gehen.[30]

Was aber die Erklärung der Erhitzung anbetrifft, so kann diese meine Ehre nicht im mindesten verletzen, und ich thue sie sehr gerne, da es natürlich ist, dass man gereizt sich erhitzt.[1]

[1] Herceg Lichnowsky Edének a fenti levélre adott első válasza. Széchenyit azonban ez a levél nem elégítette ki, erről tanuskodik Lichnowskynak egy megmaradt másik levele, amely így hangzik: „Da du durch meine mündliche Erklärung nichts anders zu bezwecken scheinest, als ich durch meinen letzten Brief bereits gesagt habe, so glaube ich, dass (das) erste durch letztere (bereits geschehene) unnötig wird.

Jedoch zu deiner vollendeten Beruhigung zeige immer meinen letzten Brief — und ich glaube gewiss zu seyn, dass jeder, dem du ihn lesen zu lassen für dienlich halten wirst, sicher so zufrieden damit seyn wird, als ich zu vermuthen Ursache habe, dass du bereits bist.

Lebewohl, und solltest du in der That schon morgen abreisen müssen, so komme glücklich uns bald, nebst deinen Bruder wieder, doch hätte ich gerne wie nie mündlich lebewohl dir gegeben. E[duard] F[ürs]t Lichnowsky. Sonntag Nachmittags. S[eine]r Hochgeboren des H[err]n Grafen Steph[an] v[on] Széchényi k[aiser] k[öniglichen] Rittmeisters und Ritters mehreren Orden. E levél azt látszik bizonyítani, hogy ez és a fenti első levél közt még egy levelet írt Lichnowsky Széchenyinek, de ez nem maradt meg.

Thürheim Lulu (Ludovika) grófnő 1914-ben kiadott érdekes naplójában (Mein Leben, II. kötet) így jellemzi Lichnowsky Edét 1816-ban, tehát egy évvel később: „Ich erinnere noch wie ich aufbrauste, wenn ein gewisser Herr von dem Rechte der Gattin eines alten Mannes sprach, sich einen Liebhaber zu halten, und wie ich in Tränen zerfloss als der Prinz Eduard Lichnovszky, der Neffe Rasumoffskys, mich zu fragen wagte, wen meine Schwester unter den jungen Herrn denn vorziehe. (187. l.)

„Alle jungen und alten Herren umschwärmen meine Schwester, es scheint mir, dass das Herz einer jungen, eleganten Frau, die einen alten Gatten hat, ein Ding sei, dessen Eroberung Ruhm bedeutet, das dem Geschicktesten und Glücklichsten zufallen muss. Diejenigen, welche es bisher versuchten, waren weder das eine, noch das andere, so Eduard Lichnowsky mit seinem schwerfälligen, ränckesüchtigen Gehaben, seiner abstossenden Roueric, seinem bei jeder Gelegenheit lügenhaften Auftreten ...“ (198. l.)

Ich schrieb in Wien, wie ich nach Neapel gieng, zur Politzey um 2 Postpferde: sie gaben mir zur Antwort, dass ich den Pass vorzeigen müsste — und da schrieb ich ihnen folgenden Brief:

„Mein Name ist zu bekannt, um dass ich meinen Pass der Wiener Politzey vorzeigen müsste, den[n] denselben will ich gar nicht aus der Hand geben, und habe ihn auch übrigens diesen Augenblick gar nicht. Übrigens steht es der hochlöblichen Politzey Direction ganz frei zum Fürst Metternich, der mich expedirt,[1] zu schicken, um Wahrheit einzuhohlen, da ich meinen Namen bis jetzt wegen 2 Postpferden noch nie verschwendet habe, und in demselben bis jetzt auch noch kein Mensch gezweifelt.[a)]

Széchényi.

[1814 december 11.] Nachdem ich aus verschiedenen Gründen,[2] deren Andenken mir zwar immer ***heilig*** [b)] aber auch ***ungemein fürchterlich*** [b)] bleiben wird, eine Reise nach Italien, ***wo es auch immer sei,***[b)] schon längst beschlossen habe, bekam ich endlich meine Abfertigung von Fürsten Metternich[1] dem [c)] 29 Abend um 10 Uhr. — Ich rüsstete mich seit mehreren Tagen zu der Reise, die meine ***Wunden heilen,***[b)] die mein ***voriges Herz mir wieder geben,***[b)] ach mein Lieber Gott, die mein ***Gewissen beruhigen*** [b)]

a) t. i. hat. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett.

A fiatal asszony, akiről Thürheim Lulu szól, nénje, a 30 éves Konstantine, akit 1816 elején vett feleségül Lichnowsky Ede előbb elhúnyt nagynénjének férje, a 64 éves Rasumoffsky András herceg, a volt bécsi orosz követ.

[1] Széchenyi Metternichtől diplomáciai megbízást kapott nápolyi utazása alkalmából.

[2] Széchenyi Karolina sógornője miatt utazott el. A Napoleon elleni háborúkból való hazatérte után ugyanis sógornője melegen érdeklődni kezdett iránta. 1819 augusztus 2-iki naplófeljegyzésében Széchenyi bevallja, hogy ő is szerette Karolinát. Ezért *szent* és *borzasztó* neki ez útjában az emlék. Későbbi naplófeljegyzéseiben gyakran nyilatkozik Karolináról s e nyilatkozatokból ellenőrizhetjük őt Karolinával szemben. Itt csak a következőkre kell rámutatni: Széchenyi azzal vádolta magát, hogy felkeltette sógornője szerelmét. Talán hibás volt, de bűnös nem. Ezt elkerülte azzal, hogy kiragadta magát a *borzasztó* helyzetből és elutazott. A bűnösséget határozottan cáfolja, hogy éppen Pál bátyjával akart elutazni. Ha neki, mint írja, megnyugtatás az, hogy bátyja vele utazik, akkor lehetetlen, hogy bátyja feleségével olyan viszonya volt, amely bátyjára esetleg homályt vont volna.

hätte sollen. — Mein Bruder Paul wollte mich zu dieser Unternehmung begleiten. — Auch waren alle unsere Anstallten schon so getroffen, dass wir zusamen [a)] leben zusamen reisen und beisamen sterben sollten. Für mich war es sehr wünschenswerth und ich kan[n] sagen glücklich, einen Reisegefährten zu haben, der mein nächster Anverwandter, — mein bester Freund, den[n] ich war ja mit ihm erzogen! — mein Alles in dieser Welt ist. — So sehr mein Abschied schrecklich für mich sein musste, so sehr war ich doch darauf gefasst, den[n] bei Gott, ich habe meinen Verstand doch nicht einen Augenblick so sehr verloren, dass ich nicht ***alles,***[b)] was aus meinen ***Handlungen*** [b)] und ***Beginnen*** [b)] entstehen werde[31] schon im Voraus Haar Klein vorausgesehen hätte — und was auch viel datzu beitrug mich einigermassen zu beruhigen, ist, dass mein Bruder mit mir gieng. — In dieser glücklichen Gewissheit lebte ich sorgenlos aber dennoch sehr unglücklich die letzten Tage meines Wiener Sejours — als mein armer Bruder den 28 Nachmittag auf einmal krank wurde und ich den 30. November 1814[1] um 12 Uhr bei der Nacht, (1 sor törlés) in der schrecklichsten Stimmung Wien verliess. — Auf dem Weg habe ich viel, sehr viel ausgestanden — wäre es nur noch mehr gewesen, vielleicht könnte ich in diesen [c)] Augenblick ruhiger sein. — Meine Reise gieng über Klagenfurth[2] nach Ponteba[3] recht ***glücklich,***[b)] das heisst eben so gut wie es in einem Lande möglich ist, wo keine vernünftige Regierung — keine Chausséen, keine Brücken, keine Postanstallten, und keine Menschen, sondern Thiere wohnen: ich hab' vorhin geglaubt, dass es mit einer Nation eben so sei wie mit einem Regemente, dessen Güte, oder Mittelmässigkeit, nach einer ***bestimten***[a)] ***Zeit***[b)] und ***angewendeter Mühe,***[b)] ganz allein von dessen Beherrscher oder Commandanten abhengt — es ist aber ganz falsch, den[n] seitdem ich Steiermarkt das letztemal durchreiste bin ich fest davon überzeigt, dass aus der ganzen Nation gar nichts zu machen sei. — Es ist sonderbar, dass gerade

a) zusammen — beisammen — bestimmten helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) diesem helyett.

[1] Ha november 30-án utazott el, nem írhatott Bécsből december 1-én.

[2] Karinthia fővárosa.

[3] Határváros az olasz határon, helyesen Pontebba.

die Völker, die in Gebürgen wohnen, die Eisen führen, und die meistens dieses Metall bearbeiten, gerade die jenigen sind, die die Waffen am wenigsten gebrauchen können, die sie selbst verfertigten. — Die schnelle Änderung von [a] Winter zum Frühjahr frappierte mich ganz ungemein in dem Übergang über die Carniolsche[n] Gebürge,[1] obwohl ich diese schnelle Abwechslung, die immer eine *sonderbare* [b] Empfindunng ist, schon diesen Frühjahr wie ich aus Frankreich nach Genua[2] gieng, erfahren habe. Es sind so viele Menschen, die diese *Empfindung* [b] oder eigentlich dieses Behagen von einem kalten nassen unangenehmen Winter Tag durchnässt und durchgefroren sich auf einmal in den [c] himlischen Italien zu befinden, auf die gute Chaussée auf einmal hinzufallen, wo sie gar nichts zu bezahlen brauchen, und zu dessen Bau sie gar nichts beigetragen haben, und es ihnen übrigens auch nie einfällt in ihrem Vaterlande, einen solchen Weg einstens zu besitzen, ein *göttliches reines erhabenes Gefühl* [d] nennen, weil es ihnen auf einmal so gut geht, und weil die Sonne sie ein wenig durchwärmt, und dan sind sie erst solchen Empfindungen solchen Ideen fähig, die *wir* [b] bei 30 Grad Kälte haben: So sind auch die Bewunderer der Donnerwetter, die Gott und seine Grösse bewundern, um ihre Angst vor dem Blitz einigermassen zu decken, und auf diese Art, so ein *kleines, schmeichelhaftes* [b] Gebetchen zu verrichten.[32]

Bei solchen Gelegenheiten empfinde ich also ganz natürlich, freue mich über die reine Luft, die warme Sonne, guten Weg, schnelle Postpferde — 4 *Kleinigkeiten,*[b] die auf einer Reise eine schöne Sache sind — überhaupt wenn man Tag und Nacht, und sehr lange reisen will. — Für eine Lustfahrt von 3 bis 4 Tagen sind alle Beschwerlichkeiten piquante, besonders in der Gesellschaft einer recht jungen ganz neu verheuratheten Frau, die im allgemeinen Durchschnitt und von allen Nationen beiläufig 2 Jahre ihrer Ehe sehr gerne Spatziergänge über steile Berge, unwirthbare Gegenden machen — und viel lieber auf einen [e] schändlichen

a) vom helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) dem himmlischen helyett. d) Kétszer aláhúzva. e) einem helyett.

[1] Karni-alpok Karinthia és Olaszország határán.

[2] Atyjához írt levele szerint 1814 május 4-én utazott el Párizsból Turinba.

Leiterwagen auf Steinen und Felsen sich ganz jämmerlich zerstossen lassen, als in einem guten Wagen, auf einer gemachten Chaussée zu fahren. Woher diess kommen kann, weiss ich nicht zu ergründen, nach meiner praxis halte ich aber viel auf dessen Wahrheit. — Mein Jäger Joseph der mich auf dieser Fahrt begleitete, und der übrigens einer der dumsten Menschen ist, die ich in meinem Leben gesehen habe, war ganz exaltirt über diess neue Spectacl, und besonders wirkte der schnelle Übergang so auserordentlcih auf ihm,[a] weil er in der Gegend von Tarvis,[1] so eine wilde Aussicht, und so eine abscheuliche race von Menschen sehen musste, wo er über die ganz auserordentlich hässlichen Weiber die Bemerkung machte „die Weiber von hier sehen aus als ob eine jede etlichemal von einem Steinfelsen heruntergefallen wäre."

Er sah nur garstige Weiber und Felsen, und so ist diese Bemerkung der richtigste Beweis, die er gemacht, wie geschwind die äusern Gegenstände, die gesehen werden, auf die Idee eines dummen Menschen wirken, da ihr Eindruck bei ihnen viel weniger, durch *eigene Gedanken,*[b] und *Errinnerungen,*[b] gestört wird wie bei verständigen Menschen. — In diesem Jubel in dem sich Herr Joseph befand fragte er mich ob den[n] Caffé hier wachse, ob das die Heimath der Canarien Vögeln und Papageie sei? worüber ich so unendlich lachen musste. — So gieng meine Reise ohne der geringsten Merkwürdigkeit von äusern Gegenständen bis Bologna:[2] indessen in meiner Seele die schrecklichsten Ahndungen sich thürmten. In Bologna fand ich meinen Obristen[3] nicht, und keinen einzigen meiner Bekannten auser dem *jungen Carl Eszterházy,*[b] [4] ich verliess auf diese Art auch diese Stadt noch bei der Nacht. *Neapel 11. December 1814.*[b] [33]

a) ihn helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Karinthiai község.

[2] Olasz város a Lombardiai síkság délkeleti részén, akkor Ausztriához tartozott.

[3] Széchenyi akkor kérelmezte a Merweldt-ulánusezredtől való áthelyezését az 5-ik (Prinz Regent von England, vagy második tulajdonosáról Radetzky) huszárezredhez, de csak 1815 március 1-étől helyeztetett át. (Hofkriegsrath Litt. G. 883. 1815 február 18. Radetzky József második ezredtulajdonos február 10-iki jelentése szerint Széchenyi maga kérte áthelyeztetését.) Az 5-ik huszárezred ezredese Gavenda Mátyás volt.

[4] Rangban előtte levő kapitány az ezredben.

[1814 december 12.] Von Wien bis Welden[1] (die Post hinter dem Werther See) bezahlte ich im Durchschnitt für 2 Pferde für eine einfache Post 4 Gulden „In Einlösungsscheinen,“[2] für die Pferde 3 Gulden Trinkgeld und 12 Kreutzer für das Einspa[n]nen: von Welten[1] bis zur Grenze von Italien 2 Gulden, Trinkgeld 1 und für das Einspanen 12 Kreutzer in Conventions Münz[en][3] — Von Ponteba bis in das Römische[4] — 5 und $^1/_2$ Franke — 3 für den Postillen — $^1/_2$ für den Staliere.[5] — Im Römischen giebt man 10 Paul's[6] für die Pferde 5 für den Kutscher 1 für den Staliere[5] — und im Neapolitanischen 13 Carolinen[7] für die Post 5 für den Führer und 1 für das Einspanen. — Ein Napoleon d'or war damals 36 Pauls —. Was sonderbar ist, der *Werther* [a] See, der Name, der mich im Vorbeireisen so unendlich oft auf mein nahe gleiches Schicksal mit unsern unglücklichen Freund erinnerte, dan die Erscheinung einer Münze die ich nicht gekannt, und die *Paul* [a][6] heisst, und gleich darauf eine andere Münz Sorte, die *Caroline* [a][7] sich nennt. Es war mir oft so als ob die ganze Natur und alles was auf der Erde lebt nur bloss darum da wäre, um mich auf manche Handlungen zu errinern die mir bis jetzt schon so viel Fluch gebracht haben, und um mich zu quälen, um mich zur Verzweiflung zu bringen. — Bis nach Bologna habe ich übrigens einige 8 Hundert *einzelne* [a] Gemeine gefunden denen ich zu 5 Groschen und Halben Gulden gegen 200 fl[orins] aus Barmherzigkeit, damit sie nicht vor Hunger sterben, verschenkt habe. Diess ist vielleicht der letzte Stoss den mein wankender Wille wartete um meine Waffen Seiner Mayestät zu Füssen zu legen, den[n] ich kann einmal mit aller Leidenschaft der Welt, in der Armée länger nicht mehr aushalten, wo der ausgezeichneteste Soldat betteln muss. Übrigens kann diese ganz demoralisirte Armée keinen Menschen schlagen — den[n] eine Schaar von 6-mal 100 Tausend Mann indisciplinirter *Bauern Jungen* [a] ist höchtens auf eine grosse Hasenjagd nicht aber um eine tüchtige Schlacht zu schlagen gut. — Zusamen gerafftes Volk ist glaterdings zu gar nichts.[b] Eine Trupp muss im Frieden obgerichtet werden — die alte Disciplin die Ordnung, der alte, schon längst im Herrn entschlafene Gehorsam und *subordination* [a] wieder eingeführt — die verschiedene Truppen Gattung, auf verschiedener Art, nach seiner Waffe, und nach dem reiflich überdachten Sinn, nach der sie im Krieg gebracht wird, exercirt.[c] Der Gemeine Mann mit seiner *Schuldigkeit*,[a] der *Gefahr* [a] dem *Tode*,[a] die[d] *Ehre* [a] bekannt, vertraut gemacht;[e] der militair Stand mit unendlichen Auszeichnungen behandelt,[c] den[n] wer ist wahr für dem[e] Staat[34] gewesen als ein braver Gemeiner Mann, der etliche Campagnen gemacht, oder ein Hund von so einem Schreiber oder advocaten, der Gott und die Welt betrügt. — Ist den[n] ein Geschenk, ein Gut ein Schatz, die eine einzige Winter Campagne, die ein Gemeiner Infanterist in der Comis Montour[1] ausgehalten hat, und sich dabei gut und tapfer geschlagen, belohnen und vergessen machen könnte? Darum ist es der einzige Stand den ich mich widmen kann, und leider, mit Thränen im Auge muss ich's gestehen, werde ich nicht lange mehr in demselben bleiben:[2] den[n] ich kann einmal gegen meine Überzeugung nicht handeln, und ich kann der Sache der ich nun diene nicht so heilig nicht so gewissenhaft dienen als ich sollte, und so darf ich, als ehrlicher Mann nicht einen Augenblick länger mehr bleiben. Diese arme Armée! nicht eine gute Hosen! eine Sache, die gar nicht zur Organisirung einer Armée gehört, den[n] sie wird als unumgänglich nothwendig supponirt. Unsere Seele hengt nun einmal mit dem Körper in so enger Verbindung zusamen, dass eine[f] ohne den anderen auf einen *etwas längern Moment* [a] gar nicht das Min-

a) Széchenyi aláhúzása.

1 Velden, fürdőhely a Wörthi-tó mellett, Karinthiában.

2 Osztrák papirpénz.

3 Pengő pénz (osztrák pénz a devalvatio után).

4 Az egyházi állam, amely a Lombard-Velencei osztrák tartománytól délre volt.

5 Aki a lovakat gondozta.

6 Olasz ezüstpénz az egyházi államban.

7 Olasz ezüstpénz.

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. zu gebrauchen. c) t. i. muss . . werden. d) der helyett. e) den helyett. f) t. i. die eine (t. i. die Seele).

1 Közkatonaruhában.

2 Még 10 évig maradt katona.

deste wirken kann. Ein Mensch also der 8 Tage ohne Kleid und ohne [a] aller Nahrung dem Elende preis gegeben war, *taugt gar nichts.*[b] Der gute Commandant einer Armée ist also der, der seine Soldaten dem [c] ganzen Krieg hindurch gut nährt und immer gut gekleidet erhällt: ist übrigens sonst Geist in der Truppe sind viele Officiers von Auszeichnung und gut bezahlt, um dass sie sich, wie sie vom Siege daheim kehren, vor ehrlichen Leuten nicht verstecken müssen, um, wie bei uns, ihre etwelchen Erdäpfeln zu braten, so kann der Armée gar nichts mehr geschehen.— Sie kann durch Manoeuvers und durch Überzahl *zurückgedrängt* [b] werden aber geschlagen, nie, den[n] überhaupt giebt es nach meiner Kentniss nur eine einzige tactische Bewegung, und die ist, sich gut *schlagen* [b] alles übrige giebt sich von sich selbst, den[n] wenn der Geist und die Courage einer Truppe sich nicht verkleinert, wenn sie schon in der Flanque und im Rücken genommen wird, so macht's im Grunde gar nichts, den[n] was der eine durch seine excentrische Bewegung (das heisst *Flanquiren* [b] und *Umgehen* [b] gewinnt, eben das selbe gewinnt der andere durch das concentrische.[35] Es ist aber ungemein schwer so ein disciplinirtes Regement zu haben, was den selben Muth im Vordringen und im Zurückgehen behält — daher muss es einen Commandanten haben der das Regement kennt, und im Frieden eine ziemliche Zeit exerciert hat, dan kann er dafür gutstehen und ein Commandierender soll wenn eine Trupp[e] sich mitelmässig[c] schlagt nur den Commandanten zur verantwortung ziehen; an denen liegt die Schuld allein, nicht in die [d] armen Gemeinen, den[n] die sind im Durchschnitt alle gut, und ich behaupte, dass man in 5, 6 Jahren aus allen Nationen ganz gleich gute Soldaten machen kann — *NB. auf verschiedenen* [e] *Wege:*[b] den[n] dem [d] einen führt seine natürliche Courage und Ehrgefühl dahin, wohin der andere durch eiserne disciplin, schreckliche Strafe, Religion etc. etc. gebracht wird. — In hinsicht meiner Meinung, dass es gar kein anderes Manoeuvre gebe, als sich *gut Schlagen,*[b] ist richtig — soupponiren wir 40 Tausend Mann gegen eben so viele, die an *Muth Stärke Waffengattung* [b] sich nun ganz gleich sind und in

a) az *ohne* bécsiesen gyakran dativus-szal áll. b) Széchenyi aláhúzása. c) mittelmässig helyett. d) den helyett. e) verschiedenem helyett.

einem Terrain, so flach wie ein Tisch durch gar keine Wälder, Flüsse, Gärten, Äcker etc. durchschnitten, gegen einander stehen: wer von beiden wird den[n] die Schlacht gewinnen? Ich behaupte, gar *keine* [a] den[n] in der *Gleichheit* [a] und auf solchen [b] *Grund* [a] welche in der Natur zwar nie existiren, und welche ich hier nur soupponiren will um eine Folgerung daraus zu ziehen, findet nun gar keine militärische Bewegung statt — da aber 2 ganz gleich brave Arméen in der Welt nun nicht existiren können, und übrigens so ein Feld auch nicht ist, wo nicht auf einer Seite Vortheil und auf der anderen Nachtheil von sich selbst entstünde — so giebt's in der ganzen *Kriegs Kunst* [c] *nur* [d] 2 einzige Maassregeln die zum Sieg führen, die eine ist „*die Güte der Truppen*“ [c] die in *heftiger Courage,*[a] *Geschwindigkeit in der Bewegung,*[a] und im *Ausharren in der Gefahr,*[a] eingetheilt werden kann; und die andere „*dem* [e] *Terrain so gut zu brauchen, dass man auf vielen Puncten mit 1 Mann 2 beschäftiget, und dan auf einen* [f] *Fleck, wo man nur einigen Vortheil ersieht, mit doppelter Stärke dem* [e] *Feind anfällt, und auf jeden Fall, wenn man auch dem* [e] *brawsten Gegner vor sich hätte, die Schlacht entscheiden muss.*“ [a] Diese letzte Massregel ist der Grund von aller *Tactic* [c] und *Strategie,*[c] [36] ist auch übrigens leicht ausgesprochen und gesagt, aber aus dem Grundsatz quillt die unendlich complicirte militair Wissenschaft, die viele studieren, aber auf dessen entstehen, dessen Geburt, dessen heiligen Entzweck [g] niemals zurückgehen. Ich will hier nur ein Beispiel anführen, welches im Grunde gar nicht hierher gehört. — „Eine Verschanzung, sagt man, ist nur damals gut, wenn sie nicht umgangen werden kann, den[n] sonst taugt sie gar nichts.“ Welche absurdität ist die nicht, erzeugt in der Hirnschale eines After Generalen. „Geht man sie um, so zwang man den Feind an-statt gerade zu gehen, einen Umweg zu machen — geht man aber darauf, so beschäftiget man mit 1 Herrn, 3 Messieurs — die chance ist also die „Es kann unendlich viel nützen und schaden kann es gar nie“ kann man also,

a) Széchenyi aláhúzása. b) solchem helyett. c) Kétszer aláhúzva d) Háromszor aláhúzva. e) den helyett. f) einem helyett. g) Endzweck helyett: e szó után Széchenyi tollában maradt e szó: *sic.*

wenn man schon bec à bec[1] mit dem Feinde steht, zu viel Schanzen bauen? wenn ich eine Armée hätte die müsste stets in der Erde wohnen wie die Feldmäuse.[2] — So ein Officier vom Generalstab glaubt das aber nicht, versteht eine Schanze, eine Redoutte[3] nur in so ferne, dass er ein ganzes Werk, welches recht fest und stark und hoch und breit bearbeitet war, tadelt, wenn in einem Ausspringenden Winkel Z[um] B[eispiel] anstatt 70, 80 Grad wären. — Zu der 2-ten Massregel, wo man nämlich mit 1 Mann 2 beschäftigen soll, gehört die 1-ste am meisten datzu, nämlich das *Herz* a) wo par hassard b) die imponierende Anhöhe, der Wald, der Fluss, die Schanze fehlen sollte. — Ich habe oft gesehen, dass ein wohnwitziger Adjutant ohne Athem dahersprengte, um dem Commandierenden Generalen gehorsamst zu vermelden, *dass ein Bataillon [sich] nicht mehr halten könne,*a) welches in einem Dorf zur Vertheidigung beordert wurde. — Was heisst das? Wenn ich Commandierender wäre, ich glaube, ich könnte ganz gelassen, den Überbringer dieser Nachricht, fragen ob der Commandant des Bataillons noch lebe? — wäre 's der Fall, so liess ich ihm sagen, dass ich ihm eine glückliche Todesstunde wünsche (wie man auf eine Reise Glück zu wünschen pflegt) und dass ich mich von ihm beurlaube, da ich ihn nie mehr sehen will — der Hund soll ganz allein das Dorf vertheidigen bis er krepiert —, was liegt an einen c) dum[m]en Regement am Tag der Schlacht. — Ich glaube ich könnte eine Schlacht verlieren, es ist alles möglich, da ich jedes gezwungene Zurückgehen, eine *verlorene Affaire,*a) wegen denen Folgen, die meistens in hinsicht der Lebensmitteln daraus entstehen, heisse, aber bevor ich einen einzigen kleinen Schritt zurückwich, hätte $^3/_4$ meiner Truppen und Soldaten, noch frühe[r] die Ehre, das Glück da zu liegen. —[37]

In Bologna blieb ich also wenige Stunden nur und war den

a) Széchenyi aláhúzása. b) par hasard helyett. c) einem helyett.

[1] Szemben.
[2] Ma általában így van.
[3] Négyszögű sánc.

andern Tag gegen 8 Uhr abends in Florenz[1] — der Weg über die Bolognesischen Gebürge[2] und einem a) Teil der Appeninen,[3] die von Turin nach Genua dem b) Weg theilen und Boquetta[3] heissen, war ganz ungemein schlecht, ich glaube es muss mitten im Sommer ihre Passage unangenehm sein. — Ich musste überall Ochsen nehmen, die aber zu meinem grossen Glück so ungemein mager und von einem so schlechten Schlag waren dass wir mit ihnen zum Erstaunen meines Josephs Berg auf und Berg ab stets im *gestreckten* c) Trab fuhren. — Man wahrnte mich von Bologna aus bis Neapel von Strassenräubern da erst vor 8 Tagen zwischen Rom und Neapel ein Courir ermordet, und ein General mit seinem Adjutanten ausgeplündert worden sind. — Ich war auch so dum[m] eine ganze Post mein Leben durch 2 Dragoner, die wegen denen Spitzbuben zu jeder Meile beinahe aufgestellt wurden, bewachen zu lassen, nachdem ich aber jedem von diesen Herrn 1 Ducaten bezahlen musste, hörte ich ganz auf für mein Leben zu Sorgen, und kam ganz ohne aller Angst und Abentheuer bis nach Neapel, denn so d) Gegenden sind nur dan gefährlich wenn schon lang kein Mensch ausgeraubt worden ist, — hat man das besondere Glück gleich nach so einer That durchzureisen, so geschieht einem gar nichts, obwohl alle Menschen die höchste Gefahr mit denen grellsten Farben malen, weil sie denen Räubern, nach denen (nach so einer Geschichte) gleich eine Jagd angestellt wird, und die sich über alle Berge flüchten, eine übermenschliche *Courage* c) oder *Raubsucht* c) attribuiren. Wen auf einer Strasse lang nicht geraubt und gemordet worden ist, dan soll man sich in Acht nehmen. — In Florenz kam ich sehr spät an, und stieg in einem Wirthaus ab welches ganz nahe bei der Post ist. Wie ich aus meinem Wagen ausstieg war meine erste Frage „*um Austern*“ c)

a) einen helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) inkább: denn solche helyett.

[1] Firenze olasz város az Arno folyó két partján, akkor a Toscanai nagyhercegség székhelye.
[2] Bolognától délnyugatra.
[3] A Liguri alpok egy része: a Bochetta-hegység és szoros Genuától északra, Torinótól délkeletre van.

und der Wirth gab mir zur Antwort, dass im ganzen Hause keine mehr zu haben wären, weil Lord Burghers[1] sie schon alle gespeisst habe. Durch diesen Zufall erfuhr ich, dass er samt der Lady *Priscilla*[a)1] da sei. — Ich hatte eine rechte Freude sie beide[38] zu sehen. In Siena[2] fand ich einen Landsmann, der Französischer und Lateinischer Sprachmeister in einem institut ist — in Rom war Lebzeltern[3] und Hügl.[4] — In Terracina[5] fand ich dem b) Major Drouville[6] — und dem b) 10ten um 11 Abends war ich in Neapel.

Meine Reise von Wien nach Neapel kostete 350 fl[orins] E[in] L[ösung] S[cheine] 37 Stück Napoleon d'or's und 13 Ducaten.[a)]

Wie ich in Neapel ankam, bestand mein Vermögen aus 23 Stück Louis d'or's, 175 Stück Ducaten und 988 fl[orins] Einlösung Scheinen, die ich für meine Zurückreise vorbehielt. Dan hatte ich einen Credits Brief aus Wien von Banquier Herz[7] nach Mailand — Rom und Neapel von 2000 Ducaten, auf welchen Wechsel ich in Wien bereits 1400 Stück Ducaten erlegt habe.

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

1 Lord Burghersh, eredetileg John Fane (1784—1854) 1841-ig lord Burghersh, azontúl earl of Westmorland; katona, a franciák elleni szövetséges háborúban herceg Schwarzenberg tábornagy táborában katonai megbízott (itt ismerkedett meg vele Széchenyi); 1814-től toscanai követ Firenzében, aki együtt vonult be az osztrák hadsereggel Murat leveretése után Nápolyba; később berlini, majd bécsi követ. Neje Priscilla (1793—1789).

2 Olasz város Firenzétől délre.

3 Lebzeltern Lajos (1744—1854) 1823-tól gróf, 1814—1816-ban vatikáni, 1816—26 orosz, azután nápolyi követ.

4 Báró Hügel Károly (1796—1870) diplomata, 1815-ben résztvett az olasz háborúban, később természettudományokra adta magát és külföldön több utat tett.

5 Olasz város Róma és Nápoly közt, a Thyrrheni-tenger partján.

6 Valószínűleg báró Durville Ferenc, de ez az akkori katonai kimutatás szerint még százados volt.

7 Herz, Leopold, Edler von, a bécsi Herz et Compagnie bankház tulajdonosa.

Mier[1] führte mich bei dem König[2] und Königin[3] auf. — Er ist, und sieht ganz einem aventurier ähnlich. — Sie ist eine Liebenswürdige elegante Frau. — Ich war den nämlichen Abend, als ich bei denen beiden Monarchen vorgestellt wurde, auf einem Ball bei der Princessin von Galles.[4] Sie ist eine der merkwürdigsten Caricaturen[5] die es in der Natur giebt, und hat dabei die Wuth die schwärsten Tänze, als französische Quadrille u[nd] s[o] w[eiter] zu unternehmen: Sie sieht ganz frappant dem Diable Boiteux[6] ähnlich. — Ihre Hofumgebung war auch sonderbar 2 Kammerherrn ganz weiss angezogen à la Henry quatre[7] mit ganz kleinen Schnautz- und Spitzbärten; die Knaben sahen aus wie die Narren — überhaupt der ganze Ball etwas ganz ungemein komisches — ein *Gewimmel* a) von Herzoginen und Fürstinen die man aber mit Füssen tretten kann — und nicht eine einzige *leidentliche* a) Figur von Weibern in der ganzen Gesellschaft. Die kleine Herzogin von *Avalos* a) 8 Nichte des Königs von Neapel ist ein hübscher artiger Aff. — Madame Vaudricourt[9] eine intrigante infame liederliche Francösin: mir komt

a) Széchenyi aláhúzása.

1 Gróf Mier Felix (1788—1857) diplomata, akkor követ a nápolyi királyságnál (Murat alatt).

2 Murat Joachim (1771—1815) vakmerőségével és vitézségével fölkeltette Napoleon figyelmét, úgy hogy tábornok, gárdafőparancsnok lett; majd elvette Napoleon húgát, Karolinát. 1808 óta mint I. Joachim nápolyi király. A lipcsei csata után elhagyta Napoleont s 1814 január 11-én szerződött Ausztriával, mely elismerte nápolyi királynak. Miután Napoleon Elbát elhagyta, Ausztria ellen hadat indított, de vereséget szenvedett és elmenekült. 1815 szeptemberében újra kísérletet tett nápolyi királyságának visszaszerzésére, de elfogták és főbelőtték.

3 Mária Annunciata, Karolina (1772—1839) l. Napoleon huga. Férjének, Muratnak halála után Lipona (Napoli bctűcseréje) grófnő.

4 Az angol trónörökösnek (az alább többször előforduló György wales-i herceg) felesége, Karolina, aki 1814-ben eltávozott Angliából s ez időben Olaszországban tartózkodott. Lásd alább is!

5 Kövér termetű volt.

6 Lesage, Alain, René (1668—1747) francia költő, „A sánta ördög" (Le diable boiteux) című regényének főhőse.

7 IV. Henrik francia királyról elnevezett divat.

8 Pescara d'Avalos ismeretlen.

9 Valószínűleg Vaudoncourt, Murat hívének felesége. (Helfert: Joachim Murat. Wien, 1878. 112. l.)

sie ecklich vor. Gräfin Waleska[1] (1 sor törlés) exaltirte Pohlin die übrigens recht viel Geld hat.

Ich war mit Inkei[2] auf dem Ball — Ombteda[3] war auch zugegen. Die Königin tanzte mit mir einen Walzer. — Ich könnte mich in die Frau verlieben.

[1814 december 13.] Neapel 13 Decemb. 1814.[a] Heute war ich beim Herzog von Gallo[4] zu Mittag. — Die Lady Proctort[5] sah ich ein einzigesmal in meinem Leben, sie ist eine recht herzige Frau und schrieb mir den folgenden Brief nachdem ich sie gebethen habe, mir[39] ihren italienischen Sprachmeister zu schicken.

Madame Proctor a l'honneur de présenter ses mellieurs[b] compliments à Monsieur Le Comte. Elle lui a envoyé[e] M[onsieu]r de Perret maitre de la langue italienne, comme il le désiroit hier au soir. — Madame Proctor désire bien que Monsieur le Comte ne fasse pas plus, de progrés dans la Langue qu'elle ne fait, elle en sera bien jalouse.

Comme Monsieur Le Comte aime beaucoup les bons dinés[c]

a) Széchenyi aláhúzása. b) meilleurs helyett. c) diners helyett.

[1] Gróf Walewska Athanázné, született Lascinski Mária, aki lengyel hazája érdekében Napoleon kedvese lett (1807—9). 1814-ben Elba szigetén felkereste Napoleont s innen ment Nápolyba Murathoz. 1816-ban férjhez ment gróf d'Ornano tábornokhoz, ami fájt Napoleonnak, hogy ily hamar feledte.

[2] Inkey Ferenc (1775—1836) hasonló diplomáciai megbízatásban volt Nápolyban, mint Széchenyi.

[3] Ompteda, Friedrich, Baron, előbb mint westfáliai miniszter, követ Bécsben. Jeromos király bukása után elvesztette hivatalát. A bécsi kongresszus elején Bécsben tartózkodott, majd angol megbízásból Olaszországba távozott Karolina hercegnőnek, az angol trónörökös feleségének megfigyelésére (a házasságtörés megállapítására szükséges adatok és tanuk megszerzése végett).

[4] Gallo, Mario Mastrizzi, marchese del (1753—1833) külügyminiszter Murat királysága alatt.

[5] A Wiener Zeitung 1814 december 19. száma Italia rovatban közli, hogy november 18-án mutatták be az udvarnál lord Sligo, French, Proktor és Graham angol gentlemeneket, Proktor és Graham nejeit, továbbá Inkey de Pallin magyar nemest és kamarást.

Madame Proctor lui conseille d'être présenté à Monsieur *Falconet*,[1] ou elle va diner demain."

[1815 december 15.]

Den 15-ten December 1814 speisste ich bei *Mier*[a] wo ich die Bekanntschaft vom General Filangieri[2] gemacht, dem sein Vater das unendliche Werk über die Legislation schrieb. Er ist ein charmanter Mann. Er brachte als französischer Officier in Garnison 1 Jahr seines Lebens in Cape[3] zu (in der Schweitz, aufenthalts Ort von der Madame Staël, die bald hierher kommen soll, um von hier eine Reise nach Griechenland zu machen), die Gesellschaft die er stets um sich hatte, den[n] das war eben die Epoche, wo so viele schöne *Geister*[a] in Genf sich versammelten, scheint seinem Geiste eine ungemein schöne und interessante Tournure gegeben zu haben.

Ein Rotolo ist ein Gewicht von 33 Unzen nach dem alles verkauft wird — auser Wachs welches nach Pfunden von 12 Unzen geht.

Frau von Proctor schreibt mir wieder, ohne dass ich mich für den ersten Brief, weder schriftlich noch mündlich bedankt habe, folgende Zeilen„

Madame Proctor a L'honneur de présenter ses mellieurs compliments *au*[a] M[onsieu]r Le C[omte] de Sz[échenyi] *Elle ne peut*[a] s'empécher de lui dire comme elle est *enragé*[b] *contre lui*[a] de l'avoir *trompée*[a] par rapport à ses *connoisance de langue*[a] Italienne. M[onsieu]r Perret vient de lui dire que Monsieur Le Comte de Sz[échenyi] la parle *déja*[a] très bien. Madame de Proctor a etoit extrêmement faché[b] hier au soir de ne pas rencontrer M[onsieu]r L[e] C[omte] chez Monsieur de *Falconet*[a]: elle croit que L'idée *de la rencontre l'a effrayée.*[a]

N'envoyez pas de reponse.[a]

a) Széchenyi aláhúzása. b) enragée —fachée helyett.

[1] Nápolyi bankár.

[2] Herceg Filangieri, Carlo nápolyi generális (Murat híve). Atyja F. Gaetano olasz publicista és nápolyi tanár. Művének címe: La scienza della legislazione. (Az 1807-iki kiadás 5 kötetből áll.)

[3] Coppet svájci falu a Genfi-tó nyugati partján, Genftől körülbelül 12 km-re északra.

Je vous rencontrerez ce soir au Ball — je l'éspère au moins. Diess waren ihre lieblichen Ausdrücke, die ich Wort für Wort und Buchstaben hiemit der Nachwelt schenke. — Ich gab Ihr folgende Antwort„[40]

Sono incantato della vostra amabile Lettera Signora: ma posso assecurarvi che il Signore Perret a voluto adularmi quando ha detto che io sapevo l'italiano. — Vi confesso che non ho *bastantamente talento per capire tutta cio che mi si dice.*[a] — Spero se fossi piu tempo nella vostra gratiosa società acquistare quelle cognizioni che mi mancano — perche io credo che avete assai pazienza per me. —

Vous me pardonnerez Madame de ce que j'ai prit[b] la Liberté de vous avoir écrit: c'est seulement sous le prétexte d'apprendre la Langue Italienne, que j'ai pu avoir cet courage. —

Vous m'avez promis, de me consoler —, eh bien Madame c'est à vous à présent de me pardonner — c'est tout ce que j'ose suplier de vous. — Vous est[c] la plus séduisante personne que je n'ai jamais vue — sachéz que j'ai bien peur de vous — J'aimrois[d] vous voir toujours quoique je devrois vous éviter par tout, parceque il n'y a rien de plus sûre, que je serois entrainé tellment par vos charmes, qu'enfin enflammé d'une passion malheureuse, à la quelle vous ne repondrerois jamais — vous feriéz mon malheur — ce que vous ne desiréz certainment pas.

Je vous prie Madame d'agréer les sentiments de mon plus profond respect. Est ce que j'ose espérer de recevoir une réponse?

Auf diesen Brief den ich im englisch-französischen Styl verfasste gab sie mir folgende Antwort„

Mon cher Comte, Je crois bien que vous me blamerez dans votre coeur, quand vous aurez lu cet Billiet[e] du confession que je vais vous faire, que *malheureusment*[a] pour mois[f] je vous *aime à la folie,*[a] vous me demandez de *vous consoler.*[a] sachéz bien qu'il n'y a rien au Monde que je ne voudrois *pas faire*[a] pour vous donnez *un seul moment*[a] de plaisir — Vous avez bien dit

a) Szóchenyi aláhúzása. b) pris helyett. c) ôtes helyett. d) j'aimerois helyett. e) billet helyett. f) moi helyett.

hier que vous trouviez que j'avois l'air triste, c'etoit le verité; je pensoit[a] *que je sentois un sentiment pour vous*[b] que vous ne retourniez pas, vous n'est[c] pas le moindre juge *de mon coeur*[b] — La Princesse de Galles nous a donne un Diné magnifique, mais pour mois il n'avoit pas de charmes — *vous n'etiéz pas la*[b] j'ai l'intention d'y aller ce soir, et de là à L'opera, expréssement pour vous voir. Je serois à la promenade aujourd'hui. Pour l'amour de Dieu n'ayez *jamais*[d] la basesse[e] de dire a *qui que se soit*[b] [41] que vous avez recu un Billet de mois[f] — je ne vous crois pas capable d'une telle chose. —

Adieu Mon cher Comte, ne me sachez pas mauvais gré de ce que je viens de vous dire vous est[g] *le plus aimable*[b] personne que j'ai *jamais*[b] vue — *Profitons toujours des chasses*[b] pour nous rencontrer — et donnez moi *seulment*[b] une reponse l'orseque vous me voyez — Addio mio caro Amico — J'n'ai pas *fermée les yeux hier au soir.*[b]

Es war nun durchaus gar nicht möglich auf die Promenade zu kommen, obwohl ich nichts anders als eine italienische Lection vor hatte — da aber die ganze Geschichte mit der Frau, die übrigens gar nicht übel ist, mich anfieng enorm zu ennuiren (25 sor törlés) [42] — ich sah Sie dem[h] andern Tag bei sich wohin Sie mich aus dem Theater S[aint] Charles hinschleppte. — Ihr Mann der ein sehr starker, nervoser, und überhaupt schöner Kerl ist, und noch obendrein, dem Kayser von Russland auf ein Haar ähnlich sieht, bath mich auch zu kommen, und so war nicht auszuweichen. — Was aber das sonderbarste dabei ist, dass ihr Mann nicht ein Wort anders als englisch kann, und ich mit ihm kein Wort sprechen kon[n]te — doch schien er mir recht sehr gut zu sein; — wieder ein Beweis, was eine Frau für ein unbegreifliches Wesen ist, den[n] ich möchte nun wissen was Sie eigentlich mit ihren[i] Mann gemacht hat, um dass er mir stets so freundlich begegnet —. Um meinen embarras einigermassen hinter dem Vor-

a) pensois helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) n'êtes helyett. d) Kétszer aláhúzva. e) hassesse helyett. f) moi helyett. g) êtes helyett. h) den helyett. i) ihrem helyett.

hang zu stecken schützte ich vor, dass ich eine ganz ungemeine Leidenschaft hätte englisch zu sprechen — nun gab er sich alle mögliche Mühe mich zu instruiren, und meine Aussprache zu verbessern — ich hätte 2 Jahre meines Lebens darum gegeben, wenn wer immer von meinen Bekannten Zeuge dieser soirée hätte sein können — den[n] es war zu komisch — was für eine Freude der arme gehörnte Ehmann, der keine leise Ahndung von der schweren Wolke hatte, die so dicht über seinen a) unglücklichen Kopf hing,b) wenn ich aus Zufall ein Wort ziemlich gut aussprach — (3 sor törlés) lehrnte 60 englische Vocablen auswendig, trank so viel Thee, dass ich die Kolick bekam, und gieng endlich um 2 Uhr morgen's auf eine halbe Meile nach Hause, (3 sor törlés) Einladung zur selben Fischerei auf meinen Tisch — (2 sor törlés)[43] in eine Gegend und auf eine Art, die ich noch nicht gesehen, mitgemacht — (3 sor törlés) Ich gieng also in Gesellschaft von Inkey und Ombteda durch die Grotte di Posilippo[1] zu dem Lago del Fusaro,[2] wo erstens gefrühstückt, dan Fische gespeisst, und endlich ein wenig getanzt wurde — überhaupt auser der Natur und dem herrlichen Tag, alles übrige, Menschen und Kunstunterhaltungen sehr mesquin — Z[um] B[eispiel] dass Austern in dem Teich angesetzt sind, die in unendlicher Menge fortkommen: Monte Nuovo[3] — mehrere Teiche — und das Zuhaus Fahren — wie die Narren. — Wie schön war die kleine Avalos den Tag! herrliche kleine Frau!

Nach geendigter Promenade glaubte ich mit M[adame][4] auf immer verdorben zu haben, welches mir recht wünschenswerth war — den[n] ich brauchte keine Liebe — wie betrog ich mich aber den[n] ich fand folgen[den] Brief zu Hause,,

„Mon cher ami, — Je suis vraiment — la plus malheureuse femme qu'il y ait dans l'univers. Je ne pense qu'à vous, et je sais bien au contraire que vous me haisséz. Je voudrois volontiers donner tout ce que je possède dans le monde, pour ne vous avoir jamais rencontré a) — vous ignorez ce que je souffre — L'idée que vous ne m'aimez pas me fait mourir — Je sais bien que ce n'est pas la place d'une Femme, de declarér b) sa passion pour un homme: si je ne souffrais pas tant que je fait, rien ne m'auroit engagée à la faire — C'est seulment me rendre détestable dans vos yeux — Croyez moi toujours etc. etc. Ayez compassion pour moi, venez ici demain matin pour aller avec nous à la Musée.

(2 sor törlés.)

Gestern war ich bei Marquis Berio,[1] der die himlische Statue von Canova von der Venus und Adonis besitzt. Sonderbar wie er vor 8 Jahren mit seiner ganzen Famille vom 2-ten im c) 1-ten Stock herunter fiel.

(3 sor törlés.)

Ompteda wurde angetragen, wie er in einer pit[t]oresquen Gegend von Teutschland eine kleine Fussreise machte, ob er die Briefpost nicht etwa mit nehmen wollte: da er aber versicherte dass er sehr obachsam [44] gehen würde — sagte man — es thäte gar nichts zur Sache.

Die Karthause auf dem St. Helmo[2] zu Neapel ist ein schönes Gebäude — die Gegend und die Aussicht auf Neapel ganz unglaublich herrlich — die Gegend von diesem Kloster, Constantinopel und Messina[3] sollen in der Welt bekannt die schönsten sein — Ich war mit Ombteda da. —

Die Gallerie[4] in Neapel in hinsicht der Statuen ist weit zahlreicher als die von Paris — (1 sor törlés.)

a) seinem helyett. b) t. i. hatte.

[1] Alagút Nápoly délnyugati határán.
[2] Nápolytól nyugatra a Thyrrheni tenger partja közelében.
[3] A fentebb említett tó közelében.
[4] T. i. lady Proctorral.

a) rencontrer helyett. b) déclarer helyett. c) in den helyett.

[1] Berio-Salsa marquis.
[2] Nápoly nyugati részén egy dombon, ahonnan az egész város látható, ma katonai fogház.
[3] Város Siciliában.
[4] Múzeum és képtár, ma a Muzeo Nationale.

Wie Filangieri in Paris im militärischem Erziegungshaus [a] war, kam Napoleon sehr oft hin um Sie über viele Gegenstände, am meisten aber von der Mathematic auszufragen — einstens sagte er — „une volonté forte triomphe de tout — d'abord, — c'est le secret de ma vie — —"

Madame Proctor, die mich mit Ihrer heftigsten Liebe noch immer verfolgt, schreibt mir wieder folgenden Brief, (11 sor törlés.)

„Mon cher Comte

Je ne saurais vous dire comme votre conduite hier au soir m'a causé de douleur, vous aviez l'air si faché contre moi: ditez moi, je vous supplie ce que j'ai fait pour vous deplaire. — Etoit ce parceque j'ai loué le marquis Gulliani? je l'ai seulment fait pour me badiner avec vous .— Je vous donne ma parole d'honneur que je ne lui ait *jamais parlée*[b] trois mots — je l'ai vu seulment a l'Opera avec L[ady] E[lisabeth] Forbes,[1] je vous aime beaucoup trop pour aimer causer avec aucun autre. Vous m'avez demandé hier, pour mon portrait — cela me sera impossible, mais je donnerai tout ce que je possède, pour avoir[45] le votre. Je l'aimerai tout petit pour mettre dans mon boite d'ouvrage en habit d'Hussards comme je vous ai vue la première fois — Voulez vous m' accorder cet grace. — J'ai l'intention d'aller cet soir chez la princesse de Galles, allez, y je vous prie — et peut-être après L[ady] E[lisabeth] F[orbes] me prendra à l'opera si la princesse ne vas pas — S'il fait beautems je me promenerez [c] aujourd'hui — Adieu Mon cher Comte, si vous est [d] chez vous envoyez moi une reponse par ma femme de chambre —.

(7 sor törlés.)

„Madame

Comment pouvez vous croire, que j'aurais pu être faché contre vous comme je n'ai jamais eu le courage d'aspérer à cet

a) im militärischen Erziehungshause helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) promenerais helyett. d) êtes helyett.

[1] Lady Forbes Elisabeth, az angol trónörökös (később IV. György király) feleségének komornája és kísérője, mikor 1814-ben Angliát elhagyta, Forbes Rómáig kísérte, azután eltávozott.

grand bonheur d'être aimé par vous — Non certainment: je suis trop heureux, si vous permettez, comme vous l'avez fait jusqu' à présent, que je vous admire, que je vous adore —. Mon départ peut-être, qui pourra bien s'accélérer de quelques semaines après les Lettres que j'ai eu hier de chez moi, etoit la cause, que je ne possedois pas asséz indifférement, pour vous cacher mon secret, qui enfin, parceque vous avez désirez ainsi, ne l'est plus — et qui etoit cépendant, vous conviendrez, d'un genre peut amusent pour moi et pour vous.

Mon portrait Madame sera trop heureux d'être admis dans vos souvenirs — tout à vous.

Ich bin doch ungemein neugierig was aus allen dem mit der Zeit entstehen wird — den[n] auf jeden Fall ist's mein festester Wille gegen diese Frau, immer fort den grausamen zu spielen: ich möchte doch auch gerne wissen, wie lange Sie aushalten wird.

(21 sor törlés.) [46]

Wie ich in Neapel war, ist das Wetter immer so schlecht gewesen: mein Jäger, der übrigens mit der Natur beinahe immer in einigen Zank ist, war dadrüber sehr aufgebracht — einen Morgen frage ich ihm,[a] wie es mit dem Regen sei — und er gab mir ganz Böse die Antwort *„heute weiss die Witterung gar nicht was sie machen soll"* [b] — Spassig! er musste in seiner Einbildung das Wetter personificiren um böse sein zu können!! — Einen andern Tag machte er mir alles verkehrt — nachdem ich ihm mit einer ungewöhnlichen Geduld alles auseinander setzte und bewiess, dass er Unrecht habe, und er nach hundert excusen und protestation gar keine Ausrede mehr hatte — versicherte er doch, dass die Schuld ganz allein an mir sei — Ich war ganz erstaunt und fragte wie so? — *weil ich ihn mit mir genommen und nicht längst weg gegeben habe.*[b]

Mier[1] schreibt mir heute dass ich, auf ein Wort zu ihm kommen soll.

a) ihn helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Az osztrák követ Murat udvaránál.

Ich suchte Heute in der Früh in dem Dictionnair vom Alberti[1] einigen Wörtern nach, und komme auch aus Zufall auf das französische Wort *Chaudeau,*[a] welches folgendermassen expliciert wird:

Chaudeau,[a] s[ubstantif] m[asculin] sorte de brouet ou de bouillon chaud, que l'on porte quelquefois aux mariés, le matin du lendemain de leurs nôces, —

Vor Zeiten war in Italien die Methode seine Schulden zu bezahlen, wenn man kein Geld hatte, sehr komisch — es hiess *la zitta buona;*[a] man war nämlich zu Gericht citirt und wurde es erwiesen, dass man zu zahlen nicht im Stande sei, so wurde man auf einen grossen Platz geführt in dessen Mitte eine Säule war, die man mit *herunter gelassenen Beinkleidern,*[a] umfassen musste, um dass jeder Gläubiger an dem nackten Hintern des Schuldners, anstatt der Bezahlung schlagend und prügelnd, einigen Ersatz nehmen könne. — Es ist auch eine alte Geschichte dem Volk noch bekannt, wo ein aventurier auf diese Art mit seinen Creditoren Rechnung machte — die Säule mit folgenden Wörtern bei der execution, die übrigens nicht sehr schmerzlich sein konnte, da man bloss mit der flachen Hand gestraft werden durfte, anrufend „Colonna santa, colonna beata: sià benedetto chi t'ha piantata: io mi h. fatt' i debiti, e tu l'hai pagati: se avessi saputo questa tua gran virtu, ne avrei fatti altrettanti di più. — Nach meiner Idée ist's, *für das Volk NB.*,[a] oder auch für die niedrigere Classe[47] allenfals[b] auch für einen Kammerdiener der incognito in einer grossen Stadt lebt, und nach der Bezahlung seiner Schulden, auf die obbenante [b] Art nähmlich, sich alsogleich weit in ein anderes Land verfügen will, eine allerliebste maniere sich zu acquittiren. — Ich recomandire auf jeden Fall bei Weibern, und wo möglich hübschen, zu borgen — den[n] deren weiche Hand kann nicht sehr weh thun.

a) Széchenyi aláhúzása. b) allenfalls, obbenannte helyett.

[1] D'Alberti de Vileneuve, Francois I. rész, Grand Dictionnaire Francoise Italien, II. rész. Grand Dizionario italiano-francese. A Bassanoban 1811-ben megjelent harmadik kiadást használta, amely megmaradt könyvtárában.

Diceva Carlo — Quinto[1] che parlarebbe

„Francese ad un amico
Tedesco al suo cavallo
Italiano alla sua Signora
Spagnuolo a Dio
Iglese agli uccelli.

(9 sor törlés.)

[1815 január 8.] Cosi all' egro fanciul porgiamo aspersi
Di söave[a] licor gli orli del vaso:
Succhi amari ingannato intanto e beve
E dall' inganno suo vita riceve:
Tasso[2] Gerusalemme[3]

Den Torquato Tasso fieng ich an zu lesen anno 1815 gerade am Neujahrstag.

(3½ sor törlés.)

In Neapel sah ich den gewissen Engländer, Bonnar,[4] den seine Eltern, durch einem[b] Bedienten der sehr lange in ihrem

a) az ékezet megjelöli, hogy az *o* külön szótag. b) einen helyett.

[1] V. Károly (1500—1558) német-római császár, spanyol király Nápolyban is uralkodott.

[2] Tasso, Torquato (1544—1595) olasz költő. Jogot és filozófiát tanult, de költő lett. 17 éves korában írta Rinaldo című epikai költeményét Estei Lajos bíborosnak ajánlva, aki 1565-ben Ferrarában szolgálatába vette. 1572-ben a bíboros fivérének, II. Alfonz ferrarai fejedelem szolgálatába lépett. Itt a herceg két nővére, Lukrecia és különösen Eleonora voltak reá nagy hatással, s itt írta 1573-ban híres pásztordrámáját, az *Aminta*-t, s itt kezdett nagy eposzába, a *Gerusalemme liberata*-ba. Melancholikus és izgatott kedélye, a ferrarai udvaroncok és írók áskálódása élete további folyását tönkretették. Többször távozott az udvartól, de mindig visszavágyott. A beteg kedélyű költő azonban II. Alfonznál kegyvesztett lőn s egy visszatérte alkalmával oly izgatottan viselkedett, hogy a fejedelem a ferrarai Szent Anna-kórházba záratta, ahonnan csak 7 év mulva szabadult ki. Végigbolyongta Itáliát többször, míg 1594-ben a költők dicsősége várt reá, mert a pápa költői koszorúval akarta megkoronázni. Azonban beteg lett s meghalt.

[3] Idézet a Gerusalemme liberata (Megszabadított Jeruzsálem) I. énekéből (3. versszak, 5—8. sor).

[4] Valószínűleg Bonnard angol orvos Nápolyban. (Gräfin Thürheim Lulu: Mein Leben, III. köt., 115. l.)

Hause war, und den eine Art von Wahnsinn ergriffen haben muss, ermordet wurden, es stand sehr viel in denen Zeitungen davon: Nachdem der Bediente die Mordthat begangen hatte, fiel er dermassen in die Verzweiflung, dass er sich die Gurgel abschneiden wollte, hatte sich auch eine tiefe Wunde am Halse gemacht, ohne jedoch sich gänzlich getödtet zu haben. In diesem Zustande fand man ihm,[a] und er wurde[48] 6 Monate lang durch die geschicktesten Ärzte, auf Unkösten der Regierung kurirt, 3 oder 4 Consilien über ihm [a] gehalten, da sein Leben doch immer in der grössten Gefahr schwebte, und alles diess, um ihm [a] nach geendigter Cour aufhengen zu können.

Vien poi Tancredi; e non è alcún [b] fra tanti
(Tranne Rinaldo) o feritór maggiore,
O più bel di maniere, e di sembianti,
O più eccelso, ed intrepido di core.
S'alcún' ombra di colpa i suoi gran vanti
Rende men chiari, è sol follia d'amore,
Nato fra l'arme amór di breve vista,
Che si nutre d'affanni, e forza acquista.

Torquato Tasso.[1]

Heute war ich in denen Catacomben. — Um dahin zu kommen geht man durch das Ospedale dei Poveri di S[an] Gennajo[2] — welches ein altes baufälliges und ganz ungemein unreines Gebäude ist. — Der Eingang ist „eine sehr schöne doppelte Grotte, die aber gar keinen mahlerischen Effect machen kann, da es zu nahe ist — wie man nämlich aus der Kirche herausgeht, so ist die Höhle auf 3 Schritte nur, und verliert dadurch ganz an der Schönheit und Erhabenheit — gewint aber so ungemein an der Furchtbarkeit — den[n] eben so wie das ganz *Grosse* [c] und *Ausgezeichnete* [c] für uns immer *beinahe* [c] mehr als imposant wird; den[n] es scheint als ob die *Grösse*,[c] in der Art in der ich's

a) ihn helyett. b) Széchenyi az ékezettel sokszor a hangsúlyt is megjelölte a helyes kiejtés végett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Tasso: Megszabadított Jeruzsáleméből (I. ének, 45. versszak).
[2] Nápoly északi részén van az Ospedale dei Poveri di San Gennaro.

nähmlich meine, in ungeheurem Zwist und Hader mit denen Gesetzen der Natur wäre, eben so ist das *versteckte Grosse*,[a] was es wirklich in sich selbst ist, oder, was übrigens ganz gleich, bloss in unserer Einbildung — auch imponirend, den[n] es scheint auch mit denen Gesetzen der Natur uneinig zu sein. — *Die Cultur* [a] ist der *einzige Feind* [a] der Natur, die *grösste Perfection* [a] *der Tod.*[b]

Die Ciceronis dieser Unterirdischen Höhle sind die Bewohner des Spitals, deren jüngster, nämlich unser Begleiter, beiläufig 80 unglückliche peinliche Jahre in Kummer und Sorge wird verlebt haben, — die phisische Nahrung dieser unglückseeligen mag den[n] auch viel Ursache haben, dass sie so blass und so bleich und abgelebt aussehen, und trägt sehr viel datzu bei die Sache in unserer Einbildung zu verschlimmern, den[n] sie sind meistens blind, taub, und wissen nicht einmal eine Fabel von denen Catacomben um sie denen Reisenden zu spenden, und eben diese Unwissenheit giebt dem Ganzen diese gewisse geheimnissvolle Stille, die der Grund alles Schrecklichen ist. Wären die Anstalten bequem um alles diess ansehen zu können; die Geschichte der Catacomben sicher und gegründet — es würde am interessanten ungemein verlieren, — indessen die *Vergessenheit*,[a] welche schreckliche Sache! wenn man sich so denkt in einigen Jahren bin ich von allen meinen Freunden auf immer vergessen! und die Stille, die Abgeschiedenheit von der lebenden Welt, diesen unterirdischen Gängen das volle Grässliche giebt was wir wünschen: — Ompteda war mit mir — beim Eingange bemerkte er, dass unser Wegweiser nur eine einzige Fackel habe, welches doch sehr imprudent ist, da man in [c] Finstern, im Fall dass sie auslösche, leicht in ein Grab fallen könnte, welches dan doch nicht die ganz angenehmste Empfindung sein muss[49] besonders mit der gereitzten Einbildungskraft mit der man den Keller betritt. Er fieng den[n] nun auch einen ganz heillosen Lärm an, und brachte mich auf einige Momente aus meinem Ernst, in dem ich mich, mit Falten in Gesicht und einiger Mühe schon gesetzt hatte, den[n] ich hab' nun einmal das Unglück, dass ich für das Alterthum keinen be-

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva. c) im helyett.

sondern Respect habe — es exaltirt mich z[um] B[eispiel] die Kirche von S[an] Marcus in Venedig gar nicht — der Übergang über dem [a] Mont Cenis[1] ganz auserordentlich — mein Urtheil ist hierüber, das erstere ist alt aber kleinlich — das zweite Erhaben aber neu. — Wir sind auch nur ganz allein deswegen gewohnt das Alterthum zu bewundern, weil man in jeder Art ungemein mehr Geschmack in der Wahl und mehr Keckheit in der Ausführung damals hatte: und was sind den[n] die Catacomben, diese so berühmten Gänge? — Ein kleinlicher Keller, der 2 Stöcke hat, mit vieler Mühe im Felsen ausgehauen — und voll der grässlichsten Leichen, und Gerippen — *das is das Ganze.*[b] Nun kömt aber die Geschichte der Christen datzu, die da vor denen römischen Verfolgungen sich geflüchtet und versteckt hielten, die unendliche Reihe von Ideen, die sich an alles diess knüpft, wie viele Menschen unsere Mitbrüder da schrecklich[c] ausgestanden und wie viele unseelige Stunden verlebt haben— gestärkt von allen denen Leichen, die man noch ganz mit ausgedorrtem Fleisch und Haaren, aufeinander gehauft da liegen sieht, und die, durch Zeit und Nässe eine natürlich ganz verdrehte Stellung angenommen haben, und die, ganz matt beleuchtet zu leiden zu schmachten scheinen. Ich betasstete mehrere dieser Toden um zu sehen, ob ich keine Wunde vieleicht[d] finden könnte, um daraus zu urtheilen, welchen Tod sie starben, nahm auch einige Köpfe in die Hand, die mich anzusehen schienen, und überliess mich so ganz der Ewigkeit, unser Begleiter, der wie ein halbtoder mit der dumpfen Fackel herum gieng, war über alles das was ich mit denen Toden machte unzufrieden, und geängstigt durch sein Alter, hörte ich stets die Töne, hu, hu, hu, die er vermuthlich aus Angst, weil ich auch manchmal ein Bein tief in einem [e] Grab warf, aus seiner Brust stöhnte. — Nun bildete ich mir ein, dass es ein Erdbeben geben,[f] und ich da zwischen der Verwesung aus Hunger und Abscheu verschmachten werde müssen, ich häufte Einbildung auf Einbildung

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) talán kimaradt e szó: *viel*. d) vielleicht helyett; e szót általában így írja. e) ein helyett. f) t. i. könnte.

[1] A Gráji Alpokban levő Mont-Cenis-hágó, illetőleg út Franciaországból Olaszországba. Az alagút sokkal később épült.

um mich recht zu ängstigen — und hielts beinahe nicht mehr aus, den[n] ich erlaubte mir jeden Gedanken, die in dieser Art, in einem Augenblick millionen von schrecklichen Ideen gebähren. — Es müssen doch viele grässliche fürchterliche Sachen in der geheimen Natur liegen — da der *eine Theil* [a] unserer Seele so einen grossen fond von Furcht hat, und der *andere Theil*,[a] der göttliche Herrschende Geist, sich über unsere Angst, die übrigens ganz ohne aller Ursache kömt, und von Furcht sehr zu distinguiren ist, die aus denen unsichtbaren tiefen Geheimnissen der Welt entstehet, sich nie mit dem andern Theil in ein raisonement einlassen will — den[n] ein *Mann*,[a] im ganzen Sinn des Worts, der keine Furcht kennt, wird wenn man ihm [b] z[um] B[eispiel] in diesen Catacomben in ein Grab zwischen 20 Leichen einsperrt, nicht von dem üblen Geruch etwa oder was man den[n] da immer vorbringen will — disgoustirt sein — nein — seine Seele wird in vieler Angst schweben, und warum? da liegt's. — Will der eine Geist in uns schlechtes thun, so entstehet immer ein innerlicher disput in uns — und so bei jeder kleinen Handlung ist eine Stimme in uns die wünscht, wählt, die andere — setzt hingegen alles Gute und Verderbliche, was daraus entstehen werde — Diese zweite bessere Seele ist in jedem Menschen gleich — bei denen einen wird es so wohl in hinsicht des Herzens als auch des Verstandes von der menschlichen Seele, die mit dem Körper auch abstirbt — verdunkelt und verkleinert — daher entstehet dummer gescheider, guter, schlechter Mensch — Jeder hat den nämlichen Stoff zu allen in der Welt, wie der andere — kann dadurch durch *Erziehung* [a] viel entwickelt werden. — Der Mensch, in dem grosse Einigkeit ist, der ist[50] *gut* [a] — der hat *Verstand* [a] mit dem einzigen Bemerken, dass der Mensch *von sehr vielem Verstand* [a] viel mehr ausgesetzt ist, in hinsicht der Menge seiner Ideen, dem innerlichen Zwist. — Warum erlaubt sich der göttliche Geist, der ewig lebende, nun also kein raisonement über diese Angst? — Er bemüht sich in uns Gedanken solcher Art zu *verscheuen*,[a] indem er uns andere Ideen von jeder Art, um uns zu zerstreuen giebt — und will nicht *auseinander* [a] *setzen*, [a] nicht durch *Be-*

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihn helyett.

weise [a] und die nicht existenz der Dinge, die uns ängstigen, verscheuen, [sondern] *uns beruhigen.* [a] — Wie ist's den[n] also im Tod? Wer weiss was der Mensch *in die* [b] *Zukunft* [a] sehen könte, wenn er ganz vertieft in denen unzählbaren Reihen der ewig gebährenden Ideen des Schrecknisses lange bleiben könnte. — Ich kann's nicht. — Überhaupt, der Mensch hat Gott in sich, und oft will der Mensch übernatürlich sein — und die Welt stürzt zusamen. — Warum sind nach denen grössten Perfectionen, nach der gebildetesten Welt — rahr barbarische Zeiten geworden. Was war vor der Sündfluth? — Da ist aber alles begraben, der Mensch soll in dem Menschlichen bleiben, das ist unser Fluch und mit einem Blick in die Sonne in die Göttlichkeit — ist unsere letzte Stunde.

Geängstiget also wie ein Haase auf einer Treibjagd tratt [c] ich aus dem finstern abscheulichen Keller, und war froh in der Luft zu sein: eben so muss ein zum Todverdammter, der Gnade bekömmt, empfinden, wie ich empfand — werde auch nie in meinem ganzen Leben mehr hinkommen. — Eine Generation unter der Erde, ruhig und in heiliger Stille — und in 2 Minutten [c] darauf war ich in der Strasse Toledo[1] — und tausende von Menschen schwärmten ihrer Arbeit nach und machten in mir einen frappanten Eindruck. — Alle die, von so viele[n] Schwächen und Begierden in ihrem kurzen Leben gepeinigt — die unzählige verschiedne [d] Wünsche, verschiedne in jeder Brust, das Bestreben nach Wissenschaft, Ehre, und Reichtum — und alles zum letzten Zweck die Catacomben. — *8. Jänner 1815.*

[1815 január 11.] Heute war ich bei Wiliam Gill[2] — wie

a) Széchenyi aláhúzása. b) der helyett. c) trat — Minuten helyett. d) unzählig verschiednen helyett.

[1] Nápoly főutcája ma: via Roma.

[2] Gell, William, sir (1777—1836) angol archeologus. 1800—1803-ban diplomáciai kiküldetésben volt a Jóni-szigeteken s ez alkalommal beutazta Kisázsiát és Görögországot. Utazásáról több könyvet írt (Topography of Troy and its Vicinity. 1804. Geography and Antiquities of Ithaca. 1807. Itinerary of Greece with a Commentary on Pausanias and Strabo 1810—1827. Itinerary of the Morea. 1816.) 1814-ben az angol trónörökös (később IV. György angol király) feleségét Karolinát, mint kamarás elkísérte olaszországi útjára, do Nápolyban elvált tőle. Olaszországi útjáról s a trónörökös feleségének botrányos életéről is írt könyvet. (The Encyclopaedia Britannica, XI., 558. l.)

AKADÉMIA KÖNYVTÁR

schön ist so viel zu wissen, und wie viel verliert der Mann von der Gesel[l]schaft, gegen einen Gelehrten in dieser Art, in meinen Augen. — Ich habe in meinem kurzen Leben meinen Zweck ganz verfehlt — und nun will ich mich bloss des [a] Wissens-Leidenschaft ergeben.

Ma il fanciullo Rinaldo e sovra questi,
E sovra quanti in mostra éran condutti;
Dolcemente feroce alzar vedresti
La regál fronte, e in lui mirár sol tutti.
L'età precorse, e la speranza; e presti
Pareano i fior, quando n'usciro i frutti
***Se'l miri fulminár nell' arme avvolto,
Marte [b] lo stimi, *Amór.* [b] se scopre il volto.
Gerusalemme Liberata. [b] [51]

***Vous le prendriez sous son armure pour le dieu, *Mars* [b] et pour *L'Amour*, [b] s'il vous montroit son visage. — Kann man etwas hübscheres erfinden?[1]

Seimila Elvezj, audance [c] e fera plebe,
Dagli alpini castelli avéa raccolto;
Che 'l ferro uso a far solchi, a fránger glebe,
In nove forme, e in più degne opre ha volto;
E con la man, che guardò rozzi armenti,
Par ch'i Regi sfidár nulla paventi.[2]
Gerusal. Liber.

In der Gesellschaft von Gallenberg,[3] Ompteda, und dem Fürsten Dentici war ich heute in Pompei. — Die Empfindung

a) der helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Nyomtatásban: audace.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (I. ének, 58. versszak). A francia idézet mutatja, hogy francia jegyzetes kiadást használt.

[2] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (I. ének, 63. versszak, 3—8. sor).

[3] Gallenberg, Wenzel. Róbert, gróf (1783—1839) kamarás, Krajna tartománybeli fővadászmester, zeneszerző, aki 1803-ban Guiccardini Giulia grófnőt vette el feleségül.

die man hat in einer ganz alten Stadt herumzugehen lässt sich beinahe gar nicht beschreiben: — die jetzige Regierung die auf das Nachgraben alle Jahr 24.000 *Ducati* [a] spendet, bemüht sich in jeder hinsicht der Welt mit neuen Entdeckungen ein Geschenk zu machen, indessen man vorhin so lange wirklich in einem strafbaren Nichtsthun Jahre lang stecken blieb, und der Menschheit das Recht entzog, an dem Beispiel der Alten, an ihrer Perfection und Grösse sich zu spiegeln —. Und was am himmelschreiendsten war, ist, dass man in der Gewissheit alle Tage die grössten Schätze und Kostbarkeiten der Kunst zu finden, dennoch in der schrecklichen Trägheit verharrte. Die Erde, oder vielmehr die zur ziemlich weichen Erde gewordene Asche, mit welcher die unglückliche Stadt bedeckt wurde, ist übrigens ganz leicht zu bearbeiten, — welches nicht der Fall in Herculanum ist, die durch die Lava verschüttet: [b] und der Plan der Regierung scheint ziemlich ausgedehnt zu sein, da man in diesem Augenblick bloss an der umgebenden Mauer der Stadt arbeitet; dessen unendlichen Umfang die grösse der Stadt jetzt schon genugsam bedeutet. — Auch sind die 24.000 Ducati eine Summe, die jetzt von dem König ausgeworfen sind, die nicht bedeutend genug ist um tüchtige Fortschritte machen zu können, und werden mit der Zeit gewiss vermehrt werden, da die Königin eine unendliche Leidenschaft für das Alterthum und für Entdeckungen hat — und das Land in einigen Jahren vieleicht seine natürlichen Kräfte wieder erlangen wird — und im Stande sein [c] nebst dem Nothwendigen und unausweichbaren, auch auf das Nützliche und Schöne einen Blick des Wohlwollens zu werfen. Es scheint als ob die Erde alles verstecken wollte was sie einmal verschlang; den[n] warum sind keine Engländer warum keine Franzosen oder Teutsche die Bewohner Italien's? es würden die verborgnen Geheimnisse des Alterthums bald an das Tageslicht kommen. — Ich begreife zum Beispiel gar zu gut dass mir nie der Gedanke kommen wird in Zinkendorf auf einmal in der Erde zu wühlen um da einen Schatz heraus zu ziehen — auch in Italien nicht, aber ober Pompei — wo nicht probabilität aber Sicherheit ist, dass unter einen [d]

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. ist. c) t. i. wird. d) einem helyett.

Weingarten auf ein [a] Klafter etwas Merkwürdiges liegt — Die vorige und auch jetzige Regierung hat freilich mehrere Anträge abgeschlagen, (NB. von keinem einzigen Italiener) die ihr gemacht wurden, da nachgraben, und alles Gefundene für sich behalten zu wollen — da finde ich, haben alle beiden Theile recht, warum sollte zum exempel ein Monarch zugeben, dass die Merkwürdigkeiten aus seinem Lande von einem Fremden, herausgestohlen werden, und warum soll ein Engländer[52] der Narr sein, hier sein ganzes Vermögen verschwendend, den Antiquar-Gräber des Königs von Neapel zu machen. An wem liegt also der Fehler? — An allen denen kleinen Duca's und Principi's [b] die hier ohne Zweck und Ursache herumirren, und in meinen Augen, zu der verrächtlichsten [c] Race der Menschen gehören, die mir vorgekommen sind. — Bei uns finden wir oft Menschen die ein Gesicht haben, welches zu einer Ohrfeige, ohne aller Ursache inditirt — derley phisionomien begegneten mir mehrere: das gestehe ich — den[n] nach meiner Idee kann man aus der ganzen Nation nicht einen guten Tropfen herausdrucken. — Ich schrie einstens viel über die Bewohner des unruhigen Steuermarkt[s] — ich glaube aber beinahe, dass ich lieber ein geborner, ehrlicher dummer Steurer wäre, als ein italienischer Duca — — und da mache ich gar keinen Unterschied — Neapolitaner, Genueser, Venezianer; das, glaube ich, ist das ärgste was einem in der Natur geschehen kann — oder gar aus einer alten Römischen Famille[1] —. Ich bin etwas närrisch da hat's gar kein [d] Zweifel, aber ich kann nicht läugnen, dass mir der Angstschweiss auf der Stirne sitzt, wenn ich mir recht lebhaft vorstelle das[s] ich ein Italiener bin. — *Dem* [e] *11. Jäner 1815. Nacht.* [f]

Wo mich *Mier* [f] begegnet macht er mir die gewalltigsten [g] Vorwürfe, dass ich nie bei ihm speisse [g]; *NB.* speisst er nie zu

a) eine helyett. b) olasz hercegek. c) verächtlichsten helyett. d) keinen helyett. e) dem helyett. f) Széchenyi aláhúzása. g) gewaltigsten-speise-speist helyett.

[1] Olaszország akkor sok államból állott (Sardinia királyság, Lombard-velencei osztrák tartomány, Párma, Modena hercegség, Toscanai nagyhercegség, a pápai állam és a Nápolyi és Sziciliai királyság.

Hause — und wird wohl nicht ahnden, dass ich davon unterrichtet bin, und, dass ich bei nahe alle Tage mit Merz,[1] seinen [a] unglücklichen Secretair speise. — Mir kam diese effronterie doch zu lächerlich vor, um es nicht weiter zu erzählen — Ompteda lachte ungemein darüber, und gab mir den Rath, eine der Besten Ideen die man haben kann, ich sollte ihm einen Tag schreiben, *dass ich dem* [b] *andern zu Mittag kommen, und wenn er's nicht übel nehmen wollte „Merz mit mir bringen werde."* [c]

Ich wünschte ungemein, dass einige Zeit Ruhe in Europa sei, um allen diesen Entdeckungen [d] mehr nachsehen zu können — wenn das aber der Fall in diesem Reich ist, so muss erst die Armée auf die Hälfte reducirt — die Gagen der Officiere vermindert — und so in dieser hinsicht eine bessere Proportion getroffen werden — den[n] es ist mit denen *Ausgaben* [c] und *Einnahmen* [c] in diesem Lande gar nicht das mindeste Gleichgewicht — und es ist ein unnatürlicher Stand, in dem es nicht lange aushalten kann. — Für dem [b] Moment waren es sehr gute Massregeln die Armée auf 80.000 Man zu bringen, alle Officiere, gute und schlechte — an sich zu ziehen, jeden letzten Gulden in die Regimenter zu stecken, zwischen denen jungen Leuten, einen gewissen militärischen Geist, der sich übrigens nur bis zum Geschmack einen Uniform zu tragen, und einen grossmächtigen aufgewichsten Knebelbart fürchterlich zwischen denen Fingern herumzudrehen, erstreckt, — den[n] diese Bande joyeuse, war so ziemlich die Ursache, dass Herr Joachim[2] ganz fest auf dem Throne sitzen blieb. — Ist nun aber der Sitz seiner Mayestät einigermassen in Sicherheit, von andern Ländern NB., so kann das Land diese Charge nicht mehr tragen, den[n] das jetzige Verhältniss ist beinahe mehr übernatürlich. — Er könnte aber das Volk mit noch[53] grösseren Lasten beladen als jetzt, und in einer Epoche, in der es nicht nothwendig wäre — ich glaube, [e]s wäre doch keine Unruhe zu befürchten — den[n] das Volk ist ruhig — und der Adel — *gut.* [c]

a) seinem helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) t. i. a fentebb említett ásatások.

[1] Merz Károly követségi titkár volt Nápolyban.
[2] Murat nápolyi király.

Trattiamo il ferro pur noi cavalieri:
Quest'arte è nostra, e 'n questa sol si speri.
T. T. 2. 51. [a] [1]

[1815 január 17.] 17. Jäner ein Dinée bei Sligo[2] — (5½ sor törlés.)

Vor einigen Tagen war ich bei Gell, der noch immer an seinem Fuss Schmerzen hatte: denohngeachtet war er recht amusant und aimable und erzählte mir sehr viel von seinen Reisen in Griechenland.[3] Ich sagte ihm dan später so ganz im Scherz, dass er einer der angenehmsten und unterhaltendesten Menschen sei, die mir bis jetzt vorkamen — er entschuldigte sich gar nicht sagte mir aber, dass es unmöglich sei mit der Podagra diese 2 Tugenden, oder Vortheile zu vereinigen, und dass es seine *Tische* [a] — auf denen verschiedene Bücher, Landkarten, musikalische Instrumente etc. etc. in Unordnung lagen, wären, die mich unterhielten, und, dass ich mir's nur einbilde, dass er es sei. — Ich war über die neue Invention dieser Idee ganz frappirt, und sagte es ihm auch auf der Stelle, obwohl ich von der Richtigkeit seines Gedankens eine gute Meinung in den selben [b] Moment schon bekam: und er setzte weiter fort „dass er davon überzeugt sei, dass man ein Zimmer, und Moeublen und vorzüglich Tische so arrangiren könne, dass sich alle Menschen gut amusiren

a) Széchenyi aláhúzása. b) demselben helyett.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (II. ének, 51. versszak 7—8. sora).
[2] Sligo marquess of, tulajdonképpen Browne, Howe Peter (1788—1845) ír államférfi, a Mayo-grófság lord-lieutenantja, Jamaika kormányzója és viceadmirális. Helfert: König Murat című művében említi, hogy lord Sligo Nápolyból igen kedvező jelentéseket küldött Angliába. Széchenyi a Nápolyban tartózkodó angolokkal jó ismeretségben volt.
[3] Görögországi utazásait több könyvben írta meg.
1. The Geography and Antiquities of Ithaca. London 1807.
2. The Itinerary of Grece, with a commentary on Pausanias and Strabo, and an account of the Monuments of Antiquity at present exishing in that country; compiled in the years 1801. London 1810.
3. Itinerary of the Morea, being description of the Routes of that Peninsula. London 1817.

müssen — da man unsern schlafenden Ideen immer Gegenstände lievern [a] muss — um sie zu erwecken. — In England, behauptet er, sind 2 Frauen die gar keinen besonderen Verstand, und keine Wissenschaftliche Kentnisse haben, die aber für sehr gelehrt gehalten werden, da sie so eine grosse Qualität von Büchern, Instrumente, und der Himmel weiss was in ihren Zimmern etabliert haben, dass der grösste Ignorant etwas findet, was er versteht — und seine geschmeichelte eigen Liebe der Gelehrtheit dieser beiden Fraun zuschreibt. — Eben so kommen wir oft von einer Gesellschaft, und finden einen Menschen so unendlich aimable, und wenn wir ganz ruhig zurück denken, was er den that um, dass wir[54] ihm [b] so finden — so errinern wir uns, dass er schwieg, wir aber immer sprachen, und er uns nur ganz ruhig und mit Geduld anhörte.

Marechal *Lefebre*,[c] [1] der, wie es bekant ist von [d] Gemeinen bis zum General avancirte, ohne dabei aufzuhören gemein zu bleiben, war bie Talleyrand in Paris zu Tisch gebethen. — Er kam sehr spät, und alle Gäste und der Hausherr warteten ganz allein auf ihm [b] nur: — wie er den[n] nun erschien, war er ganz auserordentlich embarrassirt, und brachte zur Excuse „vous me pardonnez que je vien si tard, mais j'etois habillé, ce que nous appellons *en pequin* [c] — est ce que c'est bien dit M[onsieur] — Le Minister? — T[alleyrand] O, oui et nous appellons *militair* [c] tout ce qui n'est pas *civil*.[c]

. . . . . Van le percosse vote
Talor, che la sua destra armata scende;
Ma colpo mai del bello ignudo volto
Non cade in fallo; e sempre il cor m' è colto.

a) liefern helyett. b) ihn helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) vom helyett.

[1] Lefébvre, Francois, Joseph francia tábornagy (1755—1820) Danzig elfoglalása után herceg. Őrmester volt a forradalmi hadseregben s 1804-ben már tábornagy. Felesége mosónő volt. Mindketten társadalmi viselkedésükben nem tudtak lépést tartani emelkedésükkel s ismeretesekké váltak parlagiasságukról. Sardou később a nőt megörökítette *Madame Sans-Gêne* drámájában.

Risolve alfin, benchè pietà non spere,
Di non morir tacendo occulto amante.
Vuol, qu' [a] ella sappia, ch'un prigion suo fere,
Già inerme, *e* supplichévole, e tremante.
Onde le dice: o tu, che mostri avere
Per nemico me sol fra turbe tante
Usciám di questa mischia: ed in disparte
I' potrò teco, e tu meco provarte.

Cosi me' si vedrà s'al tuo s'agguaglia
Il mio valore. Ella accettò l'invito:
E com'esser senz' elmo a lei non caglia,
Già baldanzosa: ed ei seguia smarrito.
Recata s'era in atto di battaglia
Già la guerriera, e già l'avea ferito, — — — .

Gerus. Lib. 24. III. [b] [1]

General Mathiw,[2] sagte der Waleska vor allen Leuten, Madame, je vois de cheveux d'un homme qui a fait trembler tout L'Europe. Da Sie das medaillon von Bonaparte, dessen maitresse Sie war, um den Hals gehabt.[55]

Ein gewisser Herr N— war so enorm zerstreut, dass er, wie er sich einmal von einer Gesellschaft von sehr vielen Damen entfernte, um der Natur dem [c] Tribut des Speissens [d] zu bezahlen, und wieder zuruck kam, „*anstatt dem kleinen dreieckigen Hut, dem* [c] *couvercle von dem Leibstuhle unter die Hand nahm.*“ [b]

a) Nyomtatásban: ch' b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett. d) Speisens helyett.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (III. ének, 24. versszak 5—8. sora, 25., 26. versszak 1—6. sora).

[2] Mathieu, de la Redorte David, Maurice (1768—1833) francia tábornok Napoleon alatt, később 1819-ben francia peer.

Oh miracol d'amór, che le faville
Tragge dal Pianto, e i cor nell'aqua [a] accende.

IV. 76. T. Tasso.[1]

Wie viele Menschen betrügen sich die um den Winter angenehm zuzubringen nach Neapel reisen. — Wie wir nach genossenen Freuden, beinahe immer leiden, und das *Frohe* [b] mit dem *Schmerz* [b] bezahlen müssen, eben so glaube ich, ist's mit denen Jahreszeiten in allen Welt Theilen, und der die lieben Strahlen der Sonne genoss, der muss, und der kann nim[m]ermehr entfliehen, durch Regen, oder Kälte im Winter gekränkt werden. — Es gehört zu dem *Gleichgewicht* [b] welches in deren [c] Reich der planeten existirt, sonst würde die Welt zusamenstürzen, und sich bis zum kleinsten phisischen Gegenstand, und selbst bis zu unserer Seele, und allen Handlungen und Empfindungen, deren Mittelpunkt sie ist, erstreckt.[d] — Würde die Seele des Menschen mit dem Leben aufhören, so könnte man, ich glaube es wenigstens, unser Leben, in hinsicht der Dauer, und deren darin vorkommenden Glücks- und Unglücksfällen beiläufig im voraus berechnen. „*Die Menschen sind gleich glücklich*",[b] dieser Satz ist aus unserer Religion, den[n] sonst könnten wir nie auf Ersatz in der anderen Welt, wenn wir hieniden Unglücklich sind, hoffen — wir glauben also alle auf ein Gleichgewicht — daran hofft immer ihr unglücklich Liebenden — auf eine schöne Lust.

Die 3 schrecklichen Sachen für unsere Seele sind: „das Stillschweigen oder vielmehr die *Stille*,[b] die *Einsamkeit*,[b] und die *Finsterniss*.[b]

Heute habe ich bei der Princessin de Galles ungewöhnlich viel gelacht. — Ich sass neben der Frau von Vaudricourt, mit der ich mich wieder ausgesöhnt habe, und wir sprachen von recht amu-

a) acqua helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) dem helyett. d) erstrecken helyett.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (IV. ének, 76. versszak 5—6. sora).

senten kleinen aventuren, die in Neapel geschehen sind, als sich mein unglücklicher Landsmann „Herr von Inkei" datzu gesellte — und durch die Gegenwart dem Gespräch die gewöhnliche Lauigkeit, die mit dem *anlanden* [a] eines Prophanen immer richtig ankömmt, gab. — Nur einzelne Wörter kon[n]te er hören, die so wie der Nachschall in einem Donnerwetter, nach einem langen Discours auch gewöhnlich kommen. — Sie sagte, ohne jedoch in einer sehr gerührten Stimmung gewesen zu sein — j'ai eu bien des malheurs — und er um den[n] auch etwas zu sagen, glaubt diesen Zufall sehr glücklich und anpassend einen amusenten und schmeichelnden Discours anzuknüpfen, und fing den[n] seine Rede mit folgender witzigen Bemerkung an: „Ah Madame, c'est une chose que je ne croirai jamais parceque vous avez vraiment la mine de prosperité. — Mit dem hörte es auch auf — den[n] weder ich noch Madame Vaudricourt hatt[e] Kraft genug, die zweite Construction an[56] zuhören. — Sie erzählte mir dan aber später, dass er ihr einmal schon so komisch vorgekommen sei, weil er ihrer Tochter, die ein recht hübsches junges Mädchen ist — vor einigen Tagen die spassige Bemerkung gemacht habe, „dass die Princessin de Galles von so hübschen Kamerherrn entourirt sei — die alle dem Adonis ähnlich sehen." Übrigens ist sie 15 Jahr alt — und ganz französisch, so recht timide erzogen.

(8½ sor törlés.)

Kann man hübscher sein wie die kleine Avalos? — Sie spielt noch den ganzen Tag mit einer *Puppe!* [a] (1 sor törlés.) Wenn ich mit ihr spreche, so ist sie so ungemein verlegen, und sagt Albernheiten. Ich erzählte ihr unter andern Dummheiten, die man gewöhnlich einer Frau von 16 Jahren sagt — (aber doch von keinem Adonis): — „Dass ich so oft unter Ihren Fenstern herumgehe, um Sie zu sehen, — dass ich secretair bei Mier, der in [b] nämlichen Haus ist, werden will, um zu sehen, wie sie ihren Tauben zu essen giebt, — dass ich den Merz (secretair bei Mier) so lieb habe, den ich vorhin gehasst — weil er in dem nämlichen Haus wohnt — und, dass ich immer mit ihm bin, um von ihr zu sprechen, und dass es mir so wohl ist wenn ich sie sehe" — auf alles diess gab Sie mir ganz touchirt und lächelnd die Antwort — , *vous est* [b]

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. dem. c) êtes helyett.

bien bon.“ [a] — Später frug Sie den Ompteda, wie man meinen Namen aussprechen müsse? — und ich kam datzu, wie sie gerade die Lection na[h]m *auf dem Ball von Grafen Mosburg* [a] [1] — und über meine Gegenwart sehr embarrassirt wurde, in der Angst, dass es mich vieleicht ärgern würde, von ihren Rosen Lippen ausgesprochen zu werden — und detaillirte mir die Ursache, warum Sie eigentlich die courage datzu bekam — „vous aviez la bonté, Monsieur Le Comte de m' envoyer un de vos Billets — hier unterbrach ich Sie — und sagte ihr recht dreist — est ce que mes Billets vous font plaisir — et voulez-vous que j'aye bien souvent cette bonté pour vous? — Sie wurde dadurch so verlegen, dass ich jetzt für immer ein gewisses ascendent über Sie habe, welches mir nicht ganz unangenehm ist.

Man kann einen [b] Menschen, der die Begierde hat etwas zu erzählen, und von seiner Neuigkeit einen günstigen Effect hofft, unmöglich unangenehmer begegnen, als wenn man ihm [c] nicht aufmerksam anhört, oder wenigstens der gleichen macht.[57]

Der Zufall ist sonderbar, dass gerade *ich* [d] von Wien nach Neapel reisen musste, um den Herrn Perret der mein italienischer Sprachmeister zu sein das Vergnügen hat — dem [e] Torquato Tasso lesen zu machen, den[n] sonst wäre er ohne der Lecture gestorben.

[1815 január 25.] Den 25-ten Jäner bin ich zu einer Wasser-Jagd, auf dem Lago Agnano[2] eingeladen worden. Der König war recht artig gegen mich — dem *Sligo* [a] hatte er ein Pferd geschenkt, weil er den vorigen Tag in *S[an] Carlo's* [a] [3] ein soupée gab, bei welchem auf seine Gesundheit getrunken wurde — und der Polnische General Lonsinsky so betrunken war, dass er ein

a) Széchenyi aláhúzása. b) einem helyett. c) ihn helyett. d) Kétszer aláhúzva. e) den helyett.

[1] Gróf Mosbourg, Agar, Murat nápolyi király pénzügyminisztere. Murat bukása után visszatért Franciaországba.

[2] Nápolytól nyugatra kb. 4—5 km-re.

[3] A nápolyi színház.

volles Glas Champagner in[s] Parterre hinab warf. — In Mitten von der Jagd kam die Princessin de Galles — Lady Forbs, und Beli Ostin.[1]

Heute war ich in der Gesellschaft von *Parish* [a] [2] und *Ompteda* [a] *in* Portici[3] — das Schlafzimmer von der Königin ist charmante — mehrere Gemälde aus denen Romanen Florian's,[4] gemahlt von Forbin[5] verzieren das recht niedliche Appartement. — Herculanum[6] ist gar nichts, wenn Pompei[6] zu sehen ist.

Favorita[7] bedeutet auch sehr wenig — das Museum in Portici sah ich nicht.

E lusingato da speranza ardita,
Soffrii lunga stagion ciò, che più spiace:
Ma poi ch'insieme con l'età fiorita
Mancò la speme, e la baldanza audace
Piansi i riposi di quest' úmil vita,
E sospirái la mia perduta pace:
E dissi: o corte addio. — Cosi agli amici
Boschi tornando, ho tratto i di felici.

VII.—13.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószínűleg Austin Williamot érti az angol trónörökös feleségének fogadott fiát, aki lady Forbes-szal jött.

[2] Parish John, angol nemes, az ismert természetbúvár, a francia háborúk által zilált Ausztriának pénzügyi téren szolgálatot teljesített. 1815-ben megvette Seftenberget, s 1816-ban a báró Seftenberg nevet kapta. Ennek fia az itt említett Parish David.

[3] Város Nápoly mellett.

[4] Florian, Jean, Pierre, Claris (1755—1794) francia költő, írt vígjátékokat, Gessner után idilleket, regényeket és meséket.

[5] Forbin, Auguste comte (1777—1841) francia festőművész, grafikus, műtörténetíró és költő. 1809-től Rómában élt. 1816-ban a párizsi nemzeti múzeum igazgatója. (Thieme: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. Leipzig 1911.)

[6] A Vezuvnak 79-ben történt kitörésekor elpusztult, de kiásott római városok.

[7] Villa Favorita Herculanum mellett.

Sovente allór, che su gli estivi ardori
Giacean le pecorelle all'ombra assise;
Nella scorza de' faggj, e degli allori,
Segnò l'amato nome in mille guise:
E de' suoi strani, ed infelici amori
Gli aspri successi in mille piante incise;
E in rileggendo poi le proprie note,
Rigò di belle lágrime le gote.

VII.—19.

Poscia dicéa piangendo: in voi serbate
Questa dolente istoria, amiche piante;
Perchè, se fia, ch'alle vostr' ombre grate
Giammái soggiorni alcún fedele amante[58]
Senta svegliarsi al cor dolce pietate
Delle sventure mie si varie, e tante;
E dica: Ah troppo ingiusta empia mercede
Diè Fortuna, ed amore, a si gran fede. 20.

Forse avverrà, se'l ciel benigno ascolta
Affettüoso alcun prego mortale,
Che venga in queste selve anco talvolta
Quegli, a cui di me forse or nulla cale;
E rivolgendo gli occhi, ove sepolta
Giacerà questa spoglia inferma, e frale,
Tardo premio conceda a'miei martiri
Di poche lagrimette, e di sospiri. 21.

Onde, se in vita il cor misero fue
Sia lo spirito in morte almén felice:
E 'l céner freddo delle fiamme sue
Goda quel, ch'or godere a me non lice.[1] 22.

Bloss um diese einige Strophen lesen zu können, verdient es italienisch zu lernen. — Ich habe in Neapel 4 Wochen, ich kann

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (VII. ének, 13., 19., 20., 21. és a 22. versszak 1—4. sora).

sagen, mit allen meinem Talent Mühe und Aplication mich dem Studium dieser Sprache ergeben, und es fieng mich an schon gewaltig zu ennuiren, wie ich aber diese Stelle durchlas, war meine Begierde, sie recht gut zu kennen, wieder auf's neue begeistert.[a]

Io credo, che l'uomo ha un Luogo apparte[b] nel suo cervello per le sue idee: e che L'idea deve distinguersi dallo *spirito*[c] e dalla *memoria*.[c] L'uomo di spirito, secondo me, non è vicino alla follia — ma bensi, quello ch' è pieno d'imaginazioni. — Ho ancora osservato che lo spirito e il vero giudizio, ch' è, per cosi dire, il fondamento del primo, s'enuncia già dalla nostra tenera età; mentre le imaginazioni rimangono lungo tempo nascoste nell' anima nostra, e spesse fiate nell' eternità. — Se si avesse una volta una nuova idea ne partorirebbe mille altre; ciò e adire,[d] se si è ben avviato. — Ma qui ho fatto l'osservatione,[e] che quasi tutte le persone hanno una sola idea in tutto il corso della loro vita, ma che si lusingano, come se fossero sempre nuovi pensieri, mentre sono gli stessi, un poco rinnovati. — La parte del cervello, che suppongo rinchiudere le idee, mi pare com' un' armario, che puol apprirsi[f] e chiudersi a volunta.[f] —

Jeder Mensch hat einen point d'honneur[1] — der Eine im Kopf, der andere im Herzen, der dritte im Wadel — (alles diess ist personificirt) bouchirt[g] man den, so kann man alles mit ihm machen.[59]

Ich speise seit 8 Tagen, alle Tage mit einem Engländer, der ein Gelehrter sein soll, bei der Villa di Napoli. — Er kömt mir vor *„wie eine Flinte“*[c] — man kann die Flamme überall hinhalten, so gehts nicht los, bis man nicht auf das Zündloch kömt — wo seine pointe steckt, habe ich noch nicht erfahren.

a) Széchenyi e sorokat a 19. és 20. versszak mellé irta keresztben, de oldalvonallal megjelölte, hogy a 19—22. versszakokra vonatkozik. b) à parte helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) cioè a dire helyett. e) osservazione helyett. f) puo aprirsi — volontà helyett. g) Valószínűleg poussirt (előmozditani) helyett.

[1] Kényes pont.

Sul Tago il destriér naque [a] ove talora
L'avida madre del guerriero armento,
Quando l'alma stagión, che n'innamora,
Nel cor l'instiga il natural talento;
Volta l'aperta bocca incontro l'ora,[b]
Raccoglie i semi del fecondo vento;
E da' tepidi fiati (oh meraviglia!)
Cupidamente ella concepe, e figlia.[1] VII—76.

[1815 január 28.] Ich habe über den König von Neapel menge Dumheiten nach Wien geschrieben, die aufgefangen wurden[2] — ich war in der Angst weg geschickt zu werden; das Meer war zu unruhig, um nach Sicilien zu segeln — der heilige Vater[3] in Rom auf dem Punct unsern ehrlichen Franzl[4] zu excomunicieren, so blieb mir der einzige desparate Streich übrig, folgenden Brief, den ich spasses wegen an Rosty[5] adressirte, der Politzey in die Hand zu spielen.

Naples Le 28 Janvier.[c]

„La seul[d] raison qui m'a empêchée de vous écrire jusqu' à présent, mon cher ami, a été, la fatigue, et je l'avoue, la paresse, si naturellement causée par mon dernier séjour de Vienne. — On peut avoir des malheurs, je trouve, qui au fond ne méritent pas ce nom, et qui s'oublient si facilement, mais qui suffisent cependant, pour donner une direction toute nouvelle et souvent même très désagréable à notre vie, et qui consiste, au moins pour notre métier, dans l'ennui et le tems perdu, qui en resultent naturellement. —

C'est dans cet état languissant que je suis, ainsi dire, conduit par le tems et le sort, et en me reposant sur mes funestes

a) sacque helyett. b) Nyomtatásban: a l'óra. c) Széchenyi aláhúzása. d) seule helyett.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (VII. ének, 76. versszak).
[2] Tehát nem a legjobbat írhatta.
[3] VII. Pius.
[4] I. Ferenc akkori királyt és császárt érti.
[5] Rosty Károly, akkor mint őrnagy, szárnysegéd herceg Schwarzenberg Károly tábornagynál.

trophées, je suis comme à la passé de nouvelles entreprises, et silencieux, en apparent, bon et quelquefois même nigaud je trâme l'acquisition de nouveaux l'auriers.[a] — Je me porte très bien, c'est-à-dire je mène une vie toute nouvelle. Le repos, l'oisiveté, et même l'ordre, je vous vois rire s'avisement, en me maîtrisant de régler mon Séjour.[60] Comme nous ne dépendons pas de nous mêmes! — et comme tous les objects, qui se présentent à nous, sont faites pour diriger notre volonté!

La cour de Naples est une de plus aimables, que j'aie encor vu. J'avoue qu'en arrivant ici j'avois une prévention contre cette nouvelle Dynastie; mais j'en reviens de bon coeur, en m'accusant de mon tort. — Dabord,[b] je ne suis presque jamais à la cour, donc ce n'est pas personalité comme vous pourriez croire, qui m'a touché momentanément, et me laisse entrevoir les choses et les circonstances dans un jour favorable: non, mais j'aime enfin voir, un peuple heureux et content, et plus encor une armée belle, forte et disciplinée „eine Sache, die wir bei uns ziemlich lange nicht sehen" — En partant de Vienne je connoissois bien le sort du Roi et de son Royaume, mais j'ai cru qu'il dependoit tout-a-fait des alliés et du congrés, mais je vois bien maintenant que son existence ne dépend que de lui même, et qu'avec son armée, et ses talents militairs, dont j'ai été malheureusement convaincu „wir haben in dem Augenblick, das ist nun einmal gar nicht zu läugnen, in der ganzen lieben Allianz, keinen bessern Feldherrn" il pourroit soutenir la guerre très longtems et même très avantageusement. Wenn er sich in die Gebürge wirft, keine grosse Schlacht annimmt, — ganz Italien hengt an ihm, etc. — et nos finances! — *e poi siamo stanchi a guerreggiare sempre*,[c] et nous n'aurons j'amais[d] un allié aussi fort, et qui plus est, aussi soldat, qui nous sera très bon, en cas, dass wir wieder gegen die nördlichen Hebriden herhalten sollten" —

Ah mon cher je me perds tout à fait en Politique, une chose dont on ne devroit jamais parler, et surtout moi, qui ai eu tant des Leçons, mais un *homme*,[c] welch ein erhabenes Geschöpf! sans volonté, sans opinion, n'est ni bon, ni mauvais pour un

a) Iauriers helyett. b) D'abord helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) Jamais helyett.

régent, et toujours très mauvais pour sa nation — ayons don volonté et courage de ne pas supprimer[61] nos idées. Si tout l monde etoit comme nous celă seroit très mauvais, mais que l monde seroit esclave et ridicule s'y il n'y avoit pas des gen comme nous —

Schreiben Sie mir von Wien, — Parlez-moi de ma petit Louise — a-t-elle grandi — que fait Wartensleben?[1] dites lu bien de choses de ma part — enfin écrivez — moi si tôt qu possible. — J'envois cette Lettre par un Anglais qui part demai pour Florence, et que je ne connais pas: mais cette une occasio très sûre comme Mon[sieur] Joseph qui est bête, comme toujours prétend. —

Il y a quelque jours que j'ai été invité par le roi a une chass qui ma extrêmement amusé.[a] Le clima, ce *confortable*[b] et vra ment tout l'ensemble, rend toutes ces fêtes, non pas brillantes ma du goût d'un homme qui a beaucoup d'esprit, et qui a beaucou voyagé. —

Malheureusement il faut que je finisse, je vous dirai beaucou de choses dans ma premiere Lettre Adieu —

P. S. Si vous voyez le Prince de Schwarzenberg et surtou le Prince de Metternich dites leur bien de choses de ma part „Ic werde Ihnen nächstens schreiben".

Tu piangi, Solimán! tu che distrutto
Mirasti il regno tuo col ciglio asciutto?[2]

Nachdem ich mit vieler Mühe bei der alten Bellmonte,[3] d übrigens ganz nach einem Cadaver ri[e]cht, von der kleinen Ho tensia herausgearbeitet habe, *dass Sie ihren Mann nicht liebt;* frug ich Sie, eh bien, Ma chère, vous ne connoissez donc p l'amour? — est ce que vous n'aimez pas? — ou, n'avez-vous p aimée? — Und Sie gab zur Antwort mit einer Röthe, die den

a) m'a . . . amusée helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Gróf Wartensleben Constantin, Széchenyi barátja, akkor az 1. vértesezre kapitánya.

[2] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (IX. ének, 86. versszak 7—8. sor

[3] Talán Bellmonté-Pignatelle Francois, Strongoli hercegének (1732—18 özvegye.

ersten Morgenstrahlen der Sonne, wenn sie zwischen denen Schweitzer Alpen aufgeht, gliech, und ihr hübsches kleines Gesichtchen sanft überzog, O, oui, j'aime mes Parents —. Amor, willst die arme schonen, um sie dann nur noch mehr zu quälen?

Ich finde dass die Menschen im Allgemeinen so einen verdorbenen Caracter haben, und so ein schlechtes Herz, dass sie nie denen Armen etwas geben; und ihren abscheulichen Geitz damit bemanteln wollen, dass sie die *Bittenden*[a] für Betrüger und Spitzbuben halten, was zwar sehr oft der Fall ist — aber es giebt uns doch nicht das Recht, sie von uns zu stossen, und Hülflos zu lassen — den[n] wie man lieber 100 Schuldige laufen soll lassen, als einen einzigen Unschuldigen zu strafen, eben so soll man lieber 1000 Betrügern etwas schenken, als einen einzigen wirklich Unglücklichen ohne Hülfe, ohne Trost von uns zu jagen. — Ein Armer ist so nahe zum ewigen Leben, dass wir von der Armuth erschrecken wollten. — Und wie wenig Menschen sind, die das wirkliche Elend kennen; und sich in die Lage setzen können es wenigstens zu begreifen? — Wie sprechen wir von hohen[b] Geist, Entschlossenheit und Character, aus denen wohllustigen Marmor Palästen unserer Ahnen? — bloss der im Jammer, im Elend seinem[c] festen Sinn männlich im Busen trägt — ist ein Ehrenmann. — Wenn ich z[um] B[eispiel] mit allen Bequemlichkeiten der mennschlichen Einbildung — Hohn der ganzen Welt spreche, ist was Rechts. — Auf der Öde, im Ungemach, im schnödesten Elend — da muss man sich in vollen[b] Glanz in der Furchtbarsten Herrlichkeit zeigen.

(4½ sor törlés.)

Mein italienischer Sprachmeister hat eine recht hübsche Frau, ich erfuhr's par hassard.[d] — Sie liebt aber, was sonderbar ist und wirklich selten, nicht ihren Mann. —Er ist die ganze Woche mit verschiedenen Lectionen beschäftiget, und der Zufall brachte mich noch obendrein hierher, um denen Liebenden auch dem[e] Sontag zu schenken, der früher ein Eigenthum, des auf

a) Széchenyi aláhúzása b) hohem — vollem helyett. c) seinen helyett. d) par hasard helyett. e) den helyett.

seinen rühmlichen Thaten ruhenden Sprachlehrers war, — Sie frägt ihm,[a] und auch der Verführer seiner Unschuldigen nun alle Tage, wie er mir lächelnd versichert *„wenn ich den doch einmal weg gehen werde,*[b] — Sie, um zu wissen wie lange der Lieben Sontag noch zu benützen, er, der arme schwache amant, wenn der Feiertag, der verscherzte ruhige, wieder erscheint — der Mann aber der Organe,[c] glaubt eben, das verkehrte. Eh bien, il ne suffit pas même d'être un maitre de Langue, pour ne pas devenir cocu! — [63]

Il y a quelques jours ou tant d'idées passent par ma tête, que j'ai lair[d] d'assister paisiblement à un spectacle: car elle[e] viennent sans que j'en[f] m'en appercoive, et sans me donner aucune peine et d'un genre si différent, que je suis très souvent moi même étonné de mon imagination. Est ce une maladie ou une vertu, c'est ce que je ne sais pas du tout, au moins c'est un état assez agréable car on s'ammuse *tout seul*[b] certainment aussi bien qu'on s'amuseroit dans une société de bal. —

[1815 február 7-én.] Heute habe ich dem[g] ersten Effect meines Briefes gespürt. — *Den 7. Februar.*[b]

[1815 február 8.] Die kleine Hortensia ist so jung und so ein grosses Kind, dass ich ihr von der Liebe gar nichts mehr sagen will: ich glaube Sie würde erschrecken — da Sie von dem kleinen Gott Amor noch gar nichts ahndete. —

> Mostra il bel petto, le sue nevi ignude,
> Onde il foco d'amor si nutre e desta:
> Parte appár delle mamme acerbe e crude;
> Parte altrúi ne ricopra invida vesta:
> Invida: ma s'agli occhi il varco chiude
> L'amoroso pensier già non arresta.[1]

Wenn der König von Neapel französische Quadrille tanzt,

a) ihn helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) t. i. a nyelvmester. d) l'air helyett. e) elles helyett. f) je helyett. g) den helyett.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (IV. ének, 31. versszak 1—6. sora).

so kömt er mir vor wie ein abgerichteter Löwe, der aufwarten und barrière springen kann. — Heute auf dem Ball bei Hof fand ich einen grossen Unterschied — und mein Brief fängt an zu wirken. Ich tanzte mit der Hortensia, und da Sie etwas früher mit der alten unangenehmen Landaff,[1] die frappant einem ausgehungerten alten Leoparden ähnlich sieht wenn er ein kleines Kind auffressen will, meinen Csákó und Federbuschen in die Hand nahm — so sagte ich ihr, dass mir dieser Csákó nun so unendlich lieb sei, dass ich ihm[a] nie ablegen werde. — Sie lachte so jugendlich darüber, dass ich, zu meiner Verzweiflung mich auch nicht enthalten konte, mein ganz melancholisches und serioses Gesicht auf einige Momente zu verändern: den[n] so viel Natur sah' ich noch nie. — Späterhin sagte ich Ihr, dass ihr Mann mich recht gar freundschaftlich gegrüsst habe, worüber Sie sich sehr freute, und unter andern, dass ich ihm viel tiefere complimente mache als dem König, über was Sie sich sehr vergnügte, und mich frug „warum"? Ich gab ihr keine Antwort, und sah Sie so inniglich und tief sehend an, dass Sie meinen Blick nicht ertragen konte, und mit so tief und schön gefärbten Wangen, sich von mir drehte. — Ich glaube, es ist das erstemal dass Sie sich über sich selbst erstaunte — und lächelte gleich wieder, so wie ein Kind — welches den Schmerz nicht kennt. — Die Dery, Schwester von Noja, ($1^1/_2$ sor törlés) von Ihrem Tod geschossenen Mann par hassard kannte, und gleich theilnehmend, und im guten[64] unglücklichen Genre vor ihr erscheinte[b] und mich in ihre Lage setzte. (2 sor törlés.) *Den 6-ten Februar 1815.*[c] [2]

Heute war ich um das Grab Virgils zu sehen: und dan späterhin die Grotta del Cane.[c] [3]

a) ihn helyett. b) erschien helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Angol nő. Abban az időben sok angol tartózkodott Murat udvarában.

[2] A keltezés téves, mert már február 7-ike is volt. Valószínűleg február 8-a a helyes.

[3] Nápoly délnyugati részén, a Posilippo-hegy tövében van a Tomba di *Virgilio.*

A Grotta del Cane szintén e tájt van 4—5 km-re a várostól.

[1815 február 10.] (8½ sor törlés.) *10. Februar 1815.*[a]

Coglie il fedél Sigiéro; il qual ricetta
Profondamente il ferro entro la gola:
Nè gli rincresce, del suo caro Duce
Morendo in vece, abbandonár la luce.

11. 80. T. T.[1]

Ho core anch' io, che morte sprezza; e crede
Che ben si cambi c'oll onór[b] la vita.

12. 8. T. T.[2]

[1815 február 17.] Nach dem dritten Tag bin ich wieder in meinem langweiligen Neapel angekommen, nachdem ich die Ruinen von *Pesto*[a][3] genugsam angesehen habe. — Mann muss, oder eine grosse Kenntniss und Leidenschaft der Alterthümer, oder sehr viele Langweile, oder die Idee, dass sich andere Menschen wegen seinen Reisen erstaunen werden, und man ein gewisses Obergewicht dadurch erhalten wird, haben, um wegen denen 3 Tempel,[4] die zwar äuserst interessant sind — 3 ganze Tage zu verlieren, so viel Ungemach auszustehen, und eine so grosse Ausgabe zu machen, besonders da man das Portrait dieser Kolonnen und Mauern so frappant getroffen in der grössten Menge, en face und en profil, und noch mit variationen, sowohl gemalt, gestochen, gezeichnet als auch in Bildhauer-Arbeit und en Basrelief findet, dass man sich mit dem besten Willen, keinen Falschen Begriff von denen wirklich existierenden machen kan, und bei ihrem Anblick die Freude einer Überraschung nun gar im mindesten nicht empfindet. — Parish und ich zusamen gaben z[um] B[eispiel] gegen hundert Piaster[1] aus. — Es ist wahr, mit mehr Bequemlichkeit und agrements wird die Reise nicht bald wieder einer machen: den[n] nebst andern kleinen, nicht ganz unangenehmen Dingen, hatten wir für 3 Tage, NB. dem[a] dritten waren wir zu Mittag schon in Neapel, für das edle Paar,[2] 8 bouteillen bordeaux,[3] 2 B[outeillen] Champagner, und 2 B[outeillen] Lacrima Christi[4] in einem sehr angenehmen Englischen Wagen, und zwischen uns eine — kalte Pastete. — K. J. H. 66.[5]

Die Engländer die in Neapel sind heissen den König *„un magnifique Lazaroni"*.[b][6] [65]

Piangendo a me ti porse; e mi commise,
Ch' io lontana a nudrir ti conducessi
Chi può dire il suo affanno, e in quante guise
Lagnossi, e radoppiò gli ultimi amplessi?
Bagnò i bacj di pianto: e fur divise
Le sue querele da i singulti spessi.
Levò alfin gli occhi, e disse, o Dio, che scerni
L'opre piu occulte, e nel mio cor t'interni;

Se immaculato è questo cor, se intatte
Son queste membra, e'l maritál mio letto:
Per me non prego, che mille altre ho fatte
Malvagità: son vile al tuo cospetto.
Salva il parto innocente, al qual' il latte
Nega la madre del materno petto.
Viva, e sol d'onestate a me somigli:[b]
L'esempio di fortuna altronde pigli.[b]

T. T. 26., 27. XII.[b][7]

a) Széchényi aláhúzása. b) Nyomtatásban: con l'onor. Az ékezettel a hangsúlyt jelezte.

[1] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XI. ének, 80. versszak 5—8. sora).
[2] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XII. ének, 8. versszak 1—2. sora).
[3] Pesto, kis falu a Salernoi-öbölben. Már a görögöknek is volt itt gyarmatuk (Poseidonia), a rómaiak idején pedig itt volt Paestum s az öblöt is sinus Paestanusnak hívják.
[4] Neptum-templom, bazilika és Ceres-templom.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ezüst pénz, akkori értéke körülbelül 5 frank.
[2] T. i. Széchenyi és Parish.
[3] Francia vörösbor.
[4] A Vezuv egyik lejtőjén termő édes vörösbor.
[5] Széchenyi e betűkkel és a 66 számmal jelzi, hogy a 66. lapon folytatja ezt.
[6] Lazzaroni a nápolyi dologkerülők neve, általában a nápolyiak gúnyneve. E feljegyzés megvan az I. 8. számú jegyzetkönyvben is.
[7] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XII. ének 26. és 27. versszak).

K. J. H.[1] Als wir nach Pompea[2] ankamen, welches ich wegen meinen Mitreisenden noch einmal ansehen musste, erfuhren wir, dass uns 3 Engländer dévancirt haben. — In der Seelenangst, dass uns diese Kerls das Gasthaus in Salern[3] besetzen werden, kam uns die glückliche Idee, einen von unsern drei wackern Postillons im Galopp voraus zu senden, und die ganze Locanda alsogleich im Beschlag zu nehmen: was auch glücklich réussirte, den[n] wie die Herrn ⚔ ♯ ☌ abstiegen, um sich alsogleich ins warme Bett zu legen, stand mein Herrlicher Italienischer Postknecht mitten in dem grossen, aber den[n]och ganz schlechten appartement und wies die Britten ab — die aber in der ungewöhnlichsten rabbia Salern ganz verliessen um die ganze Nacht, ganz nahe bei Pesto zu bivouaquiren. — Was aber das sonderbarste und das Spassigste dabei war, ist dass wir dem [a] andern Tag alle ruinen bereits angesehen haben; da wir eine relais von 6 Neapolitanischen Hengsten hatten, um 2 Uhr in der Früh Salern verliessen und noch obendrein 12 Milien [b] zu Pferd machten, und ihm [c] Zurückgehen Sie in einem ganz infamen Wirthaus aus einem alten ledernen Otro [d] Wein mit vieler Mühe herauszusaugen sahen.

Nè per temenza lascierò,[e] nè lice
A magnánimo cor, l'impresa, e l'armi:
Non se la morte nel più fier sembiante
Che sgomenti i mortali, avessi innante.
T. T. 41. XII.[4] [66]

Heute war ich so übel aufgelegt, und hatte nun gar keine fröhliche Aussicht in die Zukunft mehr, dass ich beim Nachhausegehen auf dem [a] Selbstmord dachte. Als ich nach Hause kam, grif[f] ich nach der gelandenen Pistole, und fand anstatt der Schiessbüchse eine Einladung vom Neapolitanischen Finanz Ministerium[1] zu einem Mittagsmal. Danke dir herrlicher französischer Chemist,[2] den[n]du fristest Mein Leben wenigstens um einige Täge länger! — Ich werde Hortensien wenigstens, wenn auch weinend und mein Schicksal beklagend, sehen: und so ist manchmal ein Weib, ein Koch Ursache, dass wir lange leben, Sie tödten uns aber mehrmal, diess ist wahr. — Mir ist aber Na[h]rung und Glückseeligkeit was andern Menschen Gift und Hölle wäre — Drum lebe, Koch, und Frau —, der Teufel hohle Spiel und die Bouteille! 17. Februar 1815.

a) den helyett. b) mérföld. c) im helyett. d) tömlő. e) Nyomtatásban: lascerò.

1 Lásd az előző lap 5. jegyzetét!
2 Pompéji.
3 Nápolytól délre fekvő város.
4 Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XII. ének, 41. versszak 5—8. sora).

Mein Freund Parish wollte die himlische Venus, die dem [a] glücklichen Adonis umarmt und die aus umbelebten Stein, fühlend und Wohllust athmend dem Marquis von Berio, von Cannova geschenkt wurde, vor seiner Abreise nach Paris sehen, und bath mich bei dem Besitzer dieses Herrlichen Werks ihm [b] aufführen zu wollen. Ich schrieb ihm folgenden Brief.

Monsieur Le Marquis, Permettez-vous que je présente à Venus et à Adonis, M[onsieu]r de Parish, un anglais qui dans peu de jours se rend à Paris, et qui désire extrêmement de faire la connoissance de Vénus la nièce,[3] pour la comparer à sa tante.[3] — Il sera dans un bien plus grand embarras que son grand Père,[4] voyant deux Vénus — qui disputent la pomme. etc.

Antwort: [c] „Vénus vous attend avec impatience. Elle vous préfer peut-être à Son Adonis. Son temple est toujours ouvert à ses fideles adorateurs. etc.

Um 2 Uhr des Mittags waren wir bei ihm. Er ist einer von denen Menschen, der so gut so artig witzig, und weise spricht, dass man nicht sehr jung und unerfahren sein muss, um von so einem Menschen im ersten Augenblick nicht einigermassen zu erschrecken, und von seinem Verstand sich imponiren zu lassen. Man steht so dum[m], so einfältig gegen über von ihm, dass man sich ärgert, schämt — und sich wirklich ganz *ungemein* [c] Mittel-

a) den helyett. c) ihn helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

1 Gróf Mosbourg Agar.
2 Itt: szakács.
3 A nápolyi Venus-szobor később készült, mint a párizsi, azért unokahug.
4 A trójai Páris-ra céloz, aki két Venust látott (Venust és Helenát).

mässig findet. Mir ist dieser Fall, ohne mich ganz falsch anzuklagen, so ungemein oft vorgekommen, dass ich mir jetzt vis-à-vis von so einem Gelehrten immer die grösste Mühe gebe, etwas Albernes und Lächerliches an ihm oder an seinem Betragen zu finden. Und diess ist auch beinahe das einzige Mittel sich *einige* [a] contenence [b] wenigstens zu geben: Bei Berio fand ich zum Beispiel, was man bei denen meisten viel sprechenden und sich komisch ausdrückenden Gelehrten (besonders Francosen) findet, nämlich, dass sie sich in einem fort wiederhohlen. Es ist wahr, sie sagen manichmal Dinge, die den Vesuv zum lächeln bringen könnten und so kann man es ihnen beinahe vergeben, dass sie das selbe zweimal sagen, den[n] es ist nichts in der Natur schwerer, als einen guten Gedanken zu unterdrücken. — Solche Menschen sind, wenn sie auch immer ganz neu wären und sich gar nie repetiren würden, in einer Gesellschaft von wenigen Leuten zur grössten Last, den[n] unser Zustand ist unnatürlich, und wir müssen, so zu sagen immer en garde sein, um den[n] manichmal auch etwas[67] von uns zu geben. Eine conversation mit Berio kömmt mir z[um] B[eispiel] vor, wie eine Lection von der Mathematick, wenn wir aus *eigenem Antrieb* [a] NB. schnelle fortschritte machen wollen: und nach einer Stunde vor Anstrengung meistens einen geschwollenen Kopf bekommen. — Um aimable zu sein braucht man beinahe gar nicht zu sprechen: zwei Dinge sind's die uns datzu machen können: andere sprechen zu machen — und sie geduldig anzuhören. Für diese zwei Sachen sind uns die Menschen so ungemein dankbar.

(10 sor törlés.)

E poi ch' amor di me vi fece accorta
Fur i biondi capelli allor velati,
E l'amoroso sguardo in se raccolto.

Metas[tasio].[1]

a) Széchenyi aláhúzása. b) contenance helyett.

1 Széchenyi ekkor fogott Rousseau „La Nouvelle Heloïse ou Lettres de deux amans" című regényének olvasásába. Rousseau Jan Jacques (1712—1778) francia író az encyclopaedistákkal volt összeköttetésben és müveiben a fennálló

(16 sor törlés.) [68]

Coffin[1] sagt, dass es Menschen giebt, wie z[um] B[eispiel] der jüngere Bonafon,[2] die die taile [a] eines Erdapfels haben.

D'un bel pallore ha il bianco volto asperso,
Come a' gigli sarian miste viole;
E gli occhi al cielo affissa e in lei converso
Sembra per la pietate il Cielo, e'l Sole,
E la man nuda, e fredda, alzando verso
Il cavaliero, in vece di parole
Gli dà pegno di pace. In questa forma
Passa la bella donna, e par' che dorma.

T. XII. 69. [b] [3]

Le sort pourra bien nous séparer, mais non pas nous désunir. Nous n'aurons plus que les mêmes plaisirs et les mêmes peines: et comme ces amants dont vous me parliez, qui ont, dit-on, les mêmes mouvements en différents lieux, nous sentirions les mêmes choses aux deux extrémités du monde.

Nouvelle Heloise. [b] [4]

Si nous voulions, ma charmante amie, nous charger d'un

a) taille helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

francia társadalmi rend ellen foglalt állást és előkészítette a francia forradalmat. Az új Heloïse című érzelmes regényével előfutára a romantikusoknak. E regény nagy hatással volt Széchenyire. 1819-ben maga is akart hatása alatt ily regényt írni.

E háromsoros verset Széchenyi a Nouvelle Heloïse 2-ik leveléből idézi. Rousseaunál és a mű összes kiadásaiban e vers szerzőjéül Metastasio Pietro (1698—1872) olasz költő van feltüntetve; szerzője azonban nem ő, hanem Petrarca Francesco (1304—1374), a leghíresebb olasz dalköltő, akinek *Canzoniere* című művében található meg e három sor. (1-ső ballada, 2-ik rész; a szókezdő E helyett Ma van.)

1 Valószínűleg Coffin, John Pine, angol tábornok (1778—1830), 1810-ben védte a Messinai-szorost Murat ellen, 1814-ben angol katonai megbizott az osztrák seregnél.

2 Az egyik Bonafoux tábornok Murat hadsegédje volt.

3 Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XII. ének, 69. versszak).

4 Idézet Rousseau Nouvelle Heloïse-éből (I. rész, XI. levél, 3. bekezdés).

KÖNYVTÁRA

étalage d'erudition et savoir pour les autres plus que pour nous. mon système ne vaudroit rien, car il tend toujours à tirer peu de beaucoup de choses, et à faire un petit recueil d'une grande bibliotheque. — La science est dans la plupart de ceux qui la cultivent une monnoie dont on fait grand cas, qui cependant n'ajoute au bien-être qu'autant qu'on la communique, et n'est bonne que dans le commerce. Otez à nos savants le plaisir de se faire écouter, le savoir ne sera rien pour eux. Ils n'amassent dans le cabinet que pour répandre dans le public, ils ne veulent être sage [a] qu'aux yeux d'autrui, et ils ne se soucieroient plus de l'étude, s'ils n'avoient plus d'admirateurs. (C'est ainsi que pensoit Séneque lui-même *„Si l'on me donnoit*, disoit-il, *la science, à condition de ne la pas montrer, je n'en voudrois point.*[b] Sublime philosophie voilà donc ton usage.)[c] Pour nous, qui voulons profiter de nos connoissances, nous ne les amassons point pour les revendre, mais pour les conserver à notre usage: ni pour nous en charger mais pour nous en nourrir. Peu lire, et penser beaucoup à notre lecture, et ce qui est la même chose, en causer beaucoup entre nous, est le moyen de les bien digérer.[1] NB. Ob übrigens über eine Sache zu sprechen, und zu denken einerley sein soll, zweifle ich beinahe ein wenig, den[n] man spricht ja von so vielen Dingen, ohne an sie gedacht zu haben. — Je pense que quand on a une fois l'entendement ouvert par l'habitude de réfléchir, il vaut toujours mieux trouver de soi-même les choses qu'on trouveroit dans les livres; c'est le vrai secret de les bien mouler à sa tête, et de se les approprier. Au lieu qu'en les recevant telles qu'on nous les donne, c'est presque toujours sous une forme, qui n'est pas la nôtre. — Nous sommes plus riches que nous ne pensons.[2] [69]

Dieser Tage habe ich die Tour von Baja[3] gemacht — die

a) sages helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) A zárjel közti rész a nyomtatásban jegyzetben van.

[1] Idézet Rousseau Nouvelle Heloïse-éből (I. rész, XII. levél, 4. bekezdés).

[2] Idézet Rousseau Nouvelle Heloïse-éből (I. rész. XII. levél, 4. bekezdés).

[3] Nápolytól nyugatra a Puzzuoli-öbölben volt a rómaiak Bajae-fürdőhelye, amely hírhedt mulatóhely is volt.

Beschreibung Ancora's[1] ins französische von Manville[2] übersetzt ist ein ziemlich vollständiges Werk hierüber.

Vivrò fra in[a] nemici[a] tormenti, e le mie cure,
Mie giuste furie, forsennato errante.
Paventarò l'ombre solinghe, e scure,
Che'l primo errór mi recheranno innante:
E del sol, che scopri le mie sventure.
A schivo, ed in orrore avrò il sembiante.
Temerò me medesmo, e da me stesso
Sempre fuggendo, avrò me sempre appresso.

Torquato Tasso. 77. XII.[b] [3]

So ist den[n] die excentrische Liebe, die uns so-zusagen alle Augenblicke wahnsinnig zu machen in Stande ist, dass [c] einzige was uns dem [d] Begriff der höchsten Seeligkeit geben kan? Armes Geschlecht der Menschen! welches abstirbt, sobald es sich aus seinem begrenzten unglücklichen Kreis erheben will. — Eben so wie kein Sterblicher mit himlischen Gefühlen geboren wird, eben so müsste ein Mann gleich in sein voriges Nichts zurückgehen, wenn in ihm göttliche Begriffe entstehen würden!

. . . . . O viso, che puoi far la morte
Dolce, ma raddolcir non puoi mia sorte.

T. T. 81. XII.[b]

Lei nel partir, lei nel tornár del sole
Chiama con voce stanca, e prega, e plora
Come usignuól, ciu 'l villán duro invole
Dal nido i figli non pennuti ancora.

T. T. 90. XII.[b] [4]

a) Nyomtatásban: i miei. b) Széchenyi aláhúzása. c) das helyett. d) den helyett.

[1] Ancora, Gaetano D' (1757—1816), olasz régiségbúvár Nápolyban. (Oettinger: Moniteur des dates. Lipcse 1869.)

[2] Ancora (D') Guide de voyageur pour les antiquités et curiosités naturelles de Puozol et des environs, traduit par Barles de Manville. Naples 1792. (Blanc: Bibliographie Italico-Francaise universelle. Milano, II. kötet, 1358. lap.)

[3] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XIII. ének, 77. versszak.)

[4] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XII. ének, 81. versszak 7—8. sora és 90. versszak 1—4. sora.)

Sligo[1] sagt von einem Engländer (Propock) il n'a pas d'imagination point de mémoire point d'esprit, ni prudence, ni connoissance, mais c'est un assez bon garçon. —

Vor einigen Tagen hatte ich einen ganz auserordentlich seriosen Discours mit Sligo, von welchem Augenblick unsere Freundschaft eigentlich ihren Anfang nahm. — Wie doch alle Menschen aufsitzen, wenn man sie auf eine feine Art zu loben weiss!

Je hais les mauvaises maximes encor plus que les mauvais[es] actions. — Ce sentiment est juste et sain. — Les passions déréglées inspirent les mauvaises actions: mais les mauvaises maximes corrompent la raison même, et ne laissent plus de resource pour revenir au bien.[2]

Deh mira, egli cantò, spuntár la rosa
Dal verde suo modesta, e verginella,
Che mezzo aperta ancora, e mezzo ascosa,
Quanto si mostra men, tanto è più bella.
Ecco poi nudo il sen già baldanzosa
Dispiega; ecco poi langue, e non par quella:
Quella non par, che desiata avanti
Fu da mille Donzelle, e mille amanti [70]

Cosi trapassa, al trapassár d'un giorno
Della vita mortale il fiore, e 'l verde:
Nè, perchè faccia indietro april ritorno
Si rinfiora ella mai, nè si rinverde.
Cogliam la rosa in sul mattino adorno
Di questo di; che tosto il seren perde:
Cogliám d'amór la rosa; amiamo or, quando
Esser si puote riamato amando. — —[3]

XVI.—14. T. T. a)

(18 sor törlés.)

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd a 85. lap 2. jegyzetét!

[2] Idézet Rousseau Nouvelle Heloïse-éből (I. rész, 30. levél, 5. bekezdésében).

[3] Idézet a Megszabadított Jeruzsálemből (XVI. ének, 14. és 15. versszak).

[1815 március.][1] In dem kritischen Moment[2] wie Napoleon mit seinen 1000 wackern Geselln aus seiner Elba[3] herausruderte, machte ich in Neapel die Bemerkung, wie ein Mensch von einiger *Beurtheilung* a) und *kaltem Blute* a) in einem solchen Moment über alle andere triumphiren könne. — Vom König angefangen bis zum letzten *bartbierer* a) Gesellen war alles im grössten

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ismeretes, hogy Murat nápolyi király Napoleon mellett foglalt állást Elba szigetéről való menekülése után. Március 17-én megkezdte seregével az előnyomulást s minthogy az osztrák sereg lassanként visszavonult, április 2-án a Pó-vonalig jutott. Itt azonban Bianchi altábornagy hevenyében szervezte már a támadáshoz szükséges sereget s április 10-én megkezdte az előnyomulást.

Széchenyi már március 11-én (I. 8. számú jegyzetkönyv) elhagyta Nápolyt s Milanóba ment, csatlakozott a sereghez. Április 3-án Bologna körül már résztvett az előcsatározásokban, mint előőrs-parancsnok. Atyjához írt levelei szerint az egyik kapitánnyal egyezséget kötött, átvette századát s ezzel mint előőrs előnyomult. Május 2-án Tolentinonál támadást intéz az ellenség ellen s lehetővé teszi az előőrs visszavonulását. A másnapi ütközet azonban eldönti a háború sorsát, Murat vereséget szenved. Május 4-én Maceratánál, 14-én Castel Sangronál támadja a gyorsan visszavonuló ellenséget. A május 23-iki díszes bevonulásnál már Nápolyban volt.

Katonai működéséről Gróf Starhemberg Antal Gundakar (1779—1842), akkor lovas generális a Murat ellen küzdő csapatoknál, Széchenyi részére a hadjáratról a következő bizonyítványt állította ki:

Zeugniss. Unaufgefodert sehe ich mich verpflichtet dem Herrn Rittmeister Graffen Széchenyi v Prinz Regent v Engelland Hussaren meine volle Zufriedenheit über sein Benehmen vor dem Feinde als selber unter meiner Brigade stand, hiemit öffentlich zu erkennen zu geben. Vorzügliche erwaehnung verdient sein am 2-ten May auf meinen Befehl gemachter Angriff, auf eine sicher zehnmahl überlegene feindliche Abtheilung. Herr Rittmeister Graf Széchenyi führte diese Attaque mit solcher Geschicklichkeit und Entschlossenheit an der Spitze eines Flügels seiner Escadron aus, dass in wenigen Augenblicken die feindliche Cavallerie in Unordnung gebracht wurde, und er selbe obwohlen er mehrere Wunden erhalten hatte, mit einen bedeutenden Verlust bis an ihre Infanterie Massen und angeführte Artillerie verfolgte, hiedurch hat selber nicht wenig dazu beigetragen, dass der anbefohlene Rückzug der Avantgarde in die Position mit Würde und Ordnung statt finden konnte Eben so hat er, als er mit seiner escadron unter den Befehlen des Herrn Oberstleutenant Grafen Bathiany am 4-ten Früh um Macerata herum auf diese Strasse nach Civita Nova vorausgeschickt wurde, die ganze feindliche Cavallerie der Garde mehr als eine Stunde aufgehalten, selbe gehindert diese Strasse zu gewinnen und so der Avantgarde die Zeit verschaffet, diese Strasse zu erreichen, wodurch dem Feinde ein so bedeutender Abbruch geschah, dass der mit Zurücklassung des grössten Theils seiner Bagagen, sein Heil auf Seitenwegen, und in der unordentlichsten Flucht suchen musste, welcher zur gaenzlichen Auflösung des Restes seiner Truppen nicht wenig beytrug. In dem Gefechte am 14-ten May bey Castel Sangro, unterstützte er mit seiner Escadron den Herrn Rittmeister Ettyös des nemlichen Regiments, der mit einer überlegenen feindlichen Cavallerie Handgemein wahr, auf das tapferste, attaquirte mit besonderer Kaltblütigkeit und Entschlossenheit eine feindliche Infanterie Masse, und sprengte selbe gaenzlich. Diese Waffenthaten verdienen einer ehrenvollen Erwaehnung. Neapel, den 30-ten May 815. Gundacker Gr. Stahremberg. Gf.W. M. (Zichy: Gr. Széchenyi István levelei szülőihez. Budapest, 1896. 158. lap.)

[2] 1818 február 26-án.

[3] Sziget Olaszország nyugati partja mellett; Napoleon francia császár tartózkodási helye 1814 májustól—1815 február 26-ig.

Affect. Es könte wohl auch sein, dass diese Schaar von 1000 desperaten[1] dem Congress, der nicht endigte, weil der K[aiser] Alexander und unser nicht mindere tapfere Herr von Franz jeder 500,000 Mann hinter sich, gewaltige Gesichter auf einander noch schnitten — ein fröhliches Ende machen will.

Auch habe ich die Erfahrung gemacht, dass man, um etwas zu erfahren was man nicht weiss, nichts bessers beginnen könne, als viele Urtheile über einen Gegenstand, wenn sie auch ganz falsch sind, als ganz gewiss, und geheimnissvoll vorzutragen — den[n] man findet wenig Menschen, die eine Sache die sie besser wissen, und die nicht existirt, zugeben. Sie finden so ein grosses Glück einen auf den rechten Weg zu bringen. — Und sind sie einmal im Gange — so muss man nun gar nichts glauben wollen — den[n] dieser Schande, dass Sie ignorant sind — setzen [71] sie die grösste Aufrichtigkeit und auch die unglaublichste Geschwätzigkeit entgegen.

[1815 április 1.] Lebe wohl meine Geliebte — ich ahnde ich kann nicht mehr leben — für die Liebe ist mein Herz abgestorben — für die Schlacht ist mein Glück verschwunden — darum lasst im Tode die Seeligkeit mir finden, die ich im Leben vergebens gesucht hätte — kömmt diess alberne Buch einst in *theilnehmenden Händen*,[a) b)] so beklage man mich nicht — errathet Ihr wem[c)] ich meine? — Ich liebte und meine *Liebe*[a)] war ein Verbrechen.[2] — *Mailand den 1-ten April 1815.*[a)]

Einsam schaut von Rosenhügel
Gräfin Laura's helle Burg
Schwalb und Meis' und sonst Geflügel
Zieht den Öden Hof hindurch.

Ritter sonst mit art'gen Mienen
Hielten Tanz hier und Turnier
Wie so plötzlich nun von hinnen
Alles Leben, alle Zier? Thiodolf.[3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) theilnehmende Hände helyett. c) wen helyett.

[1] Itt: elszánt.

[2] Emlékezés Karolinára.

[3] Idézet De La Motte Fouqué: Die Fahrten Thiodolfs (Hamburg 1815) című romantikus hőstörténetéből.

Er sah aus wie ein schmerzlich Verwundeter, der sich in edlem Führer-Muth vor den Schaaren noch aufrecht erhält.[1]

Und viele feindliche Geschichten quollen von Pietro's Lippen „vor allem die That des Leonidas und seiner Dreihundert, und wie der einzige aus der Schlacht Entronnene geächtet und entehrt herumgehen musste, bis er in einem andern rühmlichen Treffen fiel, und der Tod ihm seine Schmach löschte, mit eignem Herzens Blut — das war die Schlacht von Thermopilas. Ib[idem]"[1]

Lorbeer, so lautet
In Liedern der Helden
Sein siegender, seeliger Name durch Noth und Tod.
Ib[idem][1]

Der Kaiser[a)] „Ihr seid ein sehr weichherziger Soldat!"
Thiodolf[a)] „Ja gegen gute Freunde ganz ausnehmend, vorzüglich gegen Weiber und Kinder. Zertritt ja doch wohl ein rechter Kerl nicht einmal ein freundliches Blümchen ohne Noth.[1]

[1815 június.] Seutin[2] war bei mir, und wir sprachen von der Schlacht bei Brüssel den 18-ten Juny, und da kommt Kiss[3] in einem schwarzen Frack zu mir — en visite, und sagte gleich beim hereingehen, „On dit que Blücher a été retroussé jusqu' à Brüssel." [4] [72]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet De La Motte Fouqué: Die Fahrten Thiodolfs című romantikus hőstörténetéből.

[2] Seutin Seraphin katonaorvos.

[3] Valószínűleg Kiss János huszárfőhadnagy Széchenyi ezredében.

[4] „Azt mondják, hogy Blüchert visszaszorították Brüsselig."
A hír nem volt egészen igaz. Blücher ugyanis, mint a porosz hadak fővezére, Wellington angol hadvezér beleegyezésével a belgiumi délnyugati határon levő Ligny falunál Napoleonnal ütközetbe bocsátkozott, de vereséget szenvedett, mert az angolok nem jöttek meg. Blücher az egyik lovastámadásnál lova alá került s az elfogatás veszélyétől hadsegéde mentette meg. A vesztett ütközet után vezérkari főnöke a visszavonulást nem az összekötő vonalra, hanem Wellington serege felé rendelte el s így volt lehetséges, hogy június 18-án a sereg éppen a legszükségesebb pillanatban érkezett meg Waterloo faluhoz a Napoleontól megtámadott Wellington segélyére és eldöntötte az ütközetet.

Nachdem ich das zweitemal glücklich nach Neapel ankam,[1] sah ich die kleine Hortensia mit ihrem Manne aus dem Theater herausgehen. Starhemberg und mehrere andere, denen ich von der holden Erscheinung oftmalen früher in der Campagne schon gesprochen, zwangen mich sie und ihm [a] anzusprechen — welches den[n] auch auf eine sehr artige Weise geschah. — Sie war recht höfflich nachdem ich seit ziemlich langer Abwesenheit ihr einen guten Abend wünschte: er aber schien auf meine Worte gar kein [b] Acht zu geben — schlep[p]te die Kleine zum Wagen — und setzte sich — und fuhr mit Ihr, vor meiner Nase weg ... (1 sor törlés.) — Das ärgerte mich ganz toll, und ich hätte ihm gerne die Fenster eingeschlagen, (3¾ sor törölve) aber es schien mir doch zu unrittermässig — und so liess ich's auf den andern Tag und wollte ihm folgenden Brief schreiben:

„Monsieur, j'ai été extrêmement étonné de vos manières peu polies et prévenantes avec les quelles vous m'avez acceuli[c] hier sortant du Theater, après que je vous ai salué et adressé la parole avec toute la politesse possible.

J'avois le projet de partir aujourd'hui — vous me faites rester — et je ne partirai jamais, je vous assure, avant que d'avoir eu toute la satisfaction et réparation d'honneur que vous me devez — ou avant de m'avoir vengé de votre impolitesse — J'attend votre réponse ou rendez-vous. —

Gerade wie ich diesem [d] Brief weg schicken wollte kam d'Aspre[2] zu mir und zwang mich folgenden Brief anstatt den meinen, den er aufsetzte und den ich auch wirklich viel besser fand — abzusenden.

„Monsieur le Duc, Après la manière insolente avec la quelle vous m'avez quitté hier, il ne me reste que de vous proposer le choir des armes du lieu, et de l'heure qui vous conviendra, car il m'est impossible de croire que vous puissiez avoir en autre intention que celle de me chercher querelle. Comme je suis aussi peu

a) ihn helyett. b) keine helyett. c) accueilli helyett, d) diesen helyett.

[1] Atyjához 1815 május 21-én kelt levele szerint május 20-án érkezett Nápolyba, I. 8. jegyzetkönyve szerint 22-én.

[2] D'Aspre Constantin (1789—1850) tábornok, akkor a 8-ik vadászzászlóalj őrnagya, az olaszországi vezérkarhoz beosztva.

habitué à me soustraire à pareille rencontre qu'à la rechercher j'ai differé mon départ qui etoit fixé pour ce matin, afin de terminer ce différent.[73]

Je crois qu'il est inutile de perdre encor du tems en paroles, et que nous ne pourrons faire autrement que de nous dépêcher autant que possible.

Je saisi cette oc[c]asion pour vous donner l'assurance de ma plus haute consideration —

Es mag sein, dass wenn ein Mann im recht strengen, ernsthaften Sinn und Muthe etwas begehrt, die wenigsten Leute im Stande sind, es ihm abzuschlagen.

O ihr Fluthen, ihr alles verknüpfenden, mit tausend fachen umarmungen die Erde umschlingenden, die ihr in endlos freudiger Gemeinschaft lebt mit denen, die Islands waldigen Hügelstrand umrauschen, mit denen, die sich um Africa's goldgelbe Küsten ziehn, ja ich flüchte zu Euch, Ihr sollt mir Kunde bringen, von der starken Heimath — Kunde von den Helden, die ich suche, durch manch ein schweres, an innern Kämpfen hartes Jahr — Kühlen solltet Ihr mir die heisse, von Südlands glühenden Strahlen verletzte Brust, heraufrufen mir den Schatten meines herrlichen Vaters —

Thidolf.[1]

Der Ruhm ist eine göttliche Sache Allvaters, und wen er mit ihren begeisternden Palmen umkränzte, der wird auch — dafern er nur sonsten treu bleibt und wahr — der wird auch das Höchste und Seeligste gewinnen — disseit und jenseit des Runensteins. Ib[idem][1]

(1 sor törlés.)

Croyez-vous, qu'on puisse juger quelqu'un sur le choix des airs qu'il préfére?

[1] Idézet De La Motte Fouqué: Die Fahrten Thiodolfs című romantikus hőstörténetéből.

La foiblesse paternelle peut faire aimer un fils coupable, mais le public estime les enfants dont les pères sont heureux.

Laissez-moi vous fuir, ou espérer que vous répondrez a mon affection. *Eugène de Rothelin.*[a] [1]

Être avec les gens qu'on aime, cela suffit: — Rêver, leur parler, ne leur parler point, penser à eux, penser à des choses plus indifferentes, *mais auprès d'eux,*[a] tout est égal.
de la Bruyère.[a] [2]

Nachdem dieser Brief[3] geschrieben, und bereits durch meinem [b] treuen Lohnbedienten auf Ort und Stelle gebracht wurde — nahm ich auf Anweisung des Herrn Ventrillo's[4] ein Brechmittel — [74] (7½ sor törlés) — Das Brechmittel fieng an, heftig zu wirken — so, dass ich in einer halben Stunde beiläufig, mit meiner Cour fertig war — als auf einmal Baptist[5] aus dem andern Zimmer zu mir schreit: *„Er kömt"* [a] der eben so wie ich in der grössten negligé noch war — ich machte die Thüre zu — den[n] ich konnte mir doch nichts anders denken, als dass der Kerl nun schon mit Säbel und Pistolen angelangt sei, um mich zu vernichten — und brauchte indessen doch einige Momente um mein Gesicht in die gehörig ernsthaften Falten zu legen — und mit Anstandvoller Contenance aus meinem Zimmer heraus zu tretten. — Der Herzog kam indessen, wie ich mir's dachte in das Zimmer Bathiányi's nachdem er ganz en parade angezogen unter der Thüre stehen blieb — und etwa so verweilte als ob er die Erlaubniss datzu zu bitten im Sinn gehabt hätte = Bathiányi der in solchen Fällen ein ganz werfluchter Kerl ist, spielte seine Rolle ganz gut — sah ihn mit seinen *einem* [a] Aug finster an — und liess Tod und Verderben ahnden — der Duca bebte aber

a) Széchenyi aláhúzása. b) meinen helyett.

[1] Ismeretlen.

[2] Idézet Bruyère, Jean, de (1645—1696) a XVII. század egyik legnagyobb moralistájának Les Caractères ou les moeurs de ce siècle (Jellemek, vagy a század erkölcse) című művének IV. (A szív) fejezetéből.

[3] Lásd fentebb (a D'Aspre által fogalmazott levelet)!

[4] Olasz orvos.

[5] Gróf Batthyány János alezredes.

wie eine Laube — und umarmte Baptist mit Gewalt — versicherte ihn, dass er ihm [a] schon sehr lange kenne — und sprach solche Dumheiten und so verwirrt in seiner Seelenangst — vom Spiess und Schwert war übrigens gar keine Idee mehr, dass ich dem [b] Augenblick für anpassend fand, auf einmal mit meinem componirtem[1] Wesen — auf dem,[b] in Unordnung gebrachten Feind — loszugehen — Er nahm mich beim Kopf, den[n] stark ist der Herzog wie der Teufel, küsste mich 10-mal und sprach so viel und so verschiedenes — dass ich am Ende lachen musste. — Vom Duell war natürlicher Weise keine Rede mehr. — Ich war so froh, den[n] zum schlagen war's[75] mir doch in meinem ganzen Leben nie so wenig Ernst. Ich versicherte ihm [a] den[n] auch, dass wenn er's nicht so böse gemeint hat — so wäre es mit der Sache gänzlich abgethan. — Bei allen dem hatte ich doch die présence d'ésprit [2] auf seine Frau zu denken, und es fiel mir ein, dass der beste und vorteilhafteste Moment und die schönste Art wäre — mit dem Kerl ganz gut zu werden und durch diese Einleitung — in sein Haus — und doch vor meiner Abreise noch einmal in Hortensiens Nähe kommen zu können. — Ich sagte ihm den[n], dass ich in einigen Tagen abreisen werde und dan Neapel wohl nie mehr sehen — um den armen Teufel doch einige contenance zu geben — den[n] vor mir hatte er eine ganz rasende Angst — ich wusste auch übrigens dass er mich ganz gewiss überreden werde recht lange da zu verweilen, weil er schon so en train war mir den Hof zu machen. — Er sagte auch früher z[um] B[eispiel] um mir etwas Angenehmes zu sagen, dass er in seinem ganzen Leben nie *schönere* [c] Truppen als unsere gesehen habe — da muss man den[n] doch bei Gott in der grössten Todesgefahr sein, um das zu behaupten. Ich tournirte die Rede auf diese Art so lange — bis wir von Zweikampf — und von der Ursache seiner Visite gänzlich vergessen [d] — und ich auf einmal sehr höflich, für seine Attention *„mich zu besuchen"* [c] dankte, und es natürlich fand vor meiner Abreise *Ihm* [c] und *seiner Frau* [c] einen gegen Besuch zu machen und mich bei Ihnen zu beurlauben — Das *Natürlichfin-*

a) ihn helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) t. i. haben.

[1] Rendbeszedett.

[2] Lélekjelenlét.

den [a] geschah aber mit so einem ernsthaften Gesicht und so rauher Stimme — dabei hab' ich die Stunde 6 Nachmittags fixirt — dass er wohl ahndete — dass ich das Weib — im Haus werde finden *wollen.*[a] Da fiel mir ein ihm zu sagen, dass ich seinen Bruder in Mailand kenne, und ob er ihm nicht etwa durch mich schreiben wolle. — Er ist 10 Jahr mit ihm brouillirt — er sagte mir aber freundlich *ja* [a] und so verliess ich ihn — den[n] er war, in seiner Idee, immer zwischen 2 Dinge, ***meine leisesten Wünsche zu erfüllen, oder sich mit mir zu schlagen.***[a] [b]

Les passions, [a] subordonnées à la raison, ne sont destinées, par l'auteur de la nature, qu' à procurer a l'homme l'espèce de félicité dont il peut jouir sur la terre. — Mais elles lui deviennent bientôt funestes par l'abus qu'il en fait, et par l'ascendant qu'il leur laisse prendre.

Vernier. [a]

Le jugement est la plus précieuse des qualités de l'âme; c'est celle que l'on doit principal[e]ment cultiver dans tous les âges — c'est par elle que l'on acquiert la solidité, la justesse, la profondeur du genie. — Le jugement est la lumière de l'âme et[76] le guide de la volonté.

Ib[idem].[1]

Nach seiner Abreise[2] proponirte ich dem Bathiányi zu Mittag zu Hause, nämlich in der Grande Bretagne[3] wo wir wohnten, zu speisen — er nahm den Vorschlag an — ich machte alsogleich ein Speise-Zettel im welchen herrlichen Werk den[n] natürlicher Weise auch ein Seefisch vor kommen musste. Casparius — der erste Kam[m]erdiener in dem Hotel, übrigens ein Mensch den man wegen seiner äuseren Tournure, und wegen seiner Ehrlichkeit lieben muss — kam bald darauf zurück und versicherte mir dass

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi itt jelzi, hogy alább folytatja.

[1] Idézet Vernier M. francia író *„Caractère des passions, au physique et au moral"*. Moyens de les mouvoir, de les diriger, de les rendre utiles à l'homme, à la société, à la patrie. Paris. 2. kiadás, 1807. című mű 1. (De l'âme, siège des passions, et de son immoralité) és 2-ik (De la nature de l'âme et de ses facultés) fejezetéből.

[2] Széchenyi folytatja elbeszélését Avalos hercegről.

[3] Még ma is van Nápolyban hasonlónevű fogadó.

kein *guter* [a] Fisch der *weniger* [a] als 16 Pfunde wiegt — zu haben sei. — Nach einigem Bedenken und einer ziemlich langen Pause nickte ich mit dem Kopf, — und der Fisch war um 4 Uhr in Malaga[1] gekocht, zwischen mir und Baptist, die Tête à tête ganz allein zu Tisch und ganz traurig beisammen sassen, das grosse Thier besehend. — — Ferdinand[2] war indessen bei Prinz Leopold[3] zu Mittag, der um 2 Uhr isst — Gleich nach dem Speisen kam er zu uns — das war eben wie wir über den enormen Fisch noch immer im Erstaunen waren. — Er kam bis zum Tisch NB. in Uniform ohne ein Wort zu sagen. — Wie er aber das ungeheure Seeprodukt ersieht, zieht er den knappen blauen Dolmán aus sprechend *„a, wegen den Kerl muss ich mich ausziehen* [a] — und speisste, ohne weiters sich mit unnöthigen Grüssen abzugeben dem [b] halben *Merlan.*[4]

Er war noch immer beim Essen als es die kaum mehr erwarteten 6 schlug. — Ich machte mich auf dem Wege [c] — und bald war ich auf der Stiege — die zu dem Tempel meines Glücks (2 sor törlés) — Ein Bedienter kam mir entgegen; ich fragte ob er's den gewusst habe, ***dass ich kommen werde;*** [a] o ja rief er ***es ist auch schon alles bereitet,*** [a] was er sich dabei wird gedacht haben, das weis auch der liebe Himmel. — Ich glaube aber wirklich, dass er sehr viele Anstalten gemacht hat, um mich würdig und nach meinem Rang zu empfangen — sogar die Stiegen, wenn ich mich nicht irre, sind neu gewaschen gewesen. — Zwei Flügelthüren giengen den[n] endlich auf, und Er und Sie ganz allein kamen mir entgegen. — Er hat Ihr gewiss empfohlen mit mir recht artig zu sein, den[n] Sie war charmante, was ich doch, nach der *Gräul-That,* [a] [d] die ich an der armen ausübte, nachdem ich von Ihr *verstossen* [a] mit Sligo's abreisen musste, und die ich diesem Buch kaum zu vertrauen mich Wage,[e] selbst nie geahndet hätte. — Ich setzte mich neben Sie auf das Canapé, und der Mann auf einen Stuhl neben mir — er tropfte Angstschweiss, obwohl ich mit

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) auf den Weg helyett. d) Greuelthat helyett. e) wage helyett.

[1] Spanyol aszúbor.

[2] Zichy Ferdinánd, a 7. huszárok ezredese, Széchenyi sógora.

[3] I. Ferdinánd siciliai király legfiatalabbik fia.

[4] A tengeri hal neve.

Hortensien in seiner Gegenwart, doch nichts gefährliches für seine Existenz entscheiden konnte. Da ward mir langeweile — den[n] was ich zu sagen wünschte, war nicht möglich — und so wollte ich[77] der in sich selbst so äuserst unangenehmen Visite ein schnelles Ende machen — ich wollte schon aufstehen und weg gehen, da fiel mir auf einmal der Brief ein, den ich an seinen Bruder nach Mailand mitzunehmen mich so *artig* [a] angetragen hatte — ich verlangte ihm [b] mit einem finstern Blick — er entfernte sich, den[n] er vergass ganz auf meinem,[c] für ihm [d] nun so schrecklich gewordenen Antrag. — Ich blieb mit Ihr ganz allein. — Nach allem was zwischen mir anjetzt und Ihrem Mann — und nach allem was zwischen Ihr und mir, bei meinem ersten Abschied vorgefallen ist, konnte ich Ihr, meine Liebe gegen Sie, *nach meiner idée*, [a] unmöglich mehr beweisen; ich war auch zu wenig von Ihr touchirt und — eingenommen, um mich so ganz natürlich verstellen, um so meine Rolle die ich spielen wollte — recht gut spielen zu können. — Alles war mir so komisch — und doch war ich einen Augenblick verlegen. — Ein grosses Stillschweigen erfolgte — ich sah Sie wehmütig an, und nahm Sie bei der Hand — savez-vous que c'est pour vous — wollte ich Ihr sagen — *que j'ai cherché querelle à Monsieur votre mari* [a] — da blieb ich aber stecken und setzte fort, — oui c'est vous qui me chasser pour jamais de cette Ville. — Sie war zu verlegen — und ich glaube wirklich, dass ich einen Augenblicklichen Eindruck gemacht habe, und wollte Sie nicht mehr kränken, den[n] ich bin Ihr doch sehr gut, ohne Sie im geringsten zu lieben. — Ich lenkte also ein wenig langsamer ein — und empfahl Ihr meine Cousine Starhemberg,[1] der ich, wie ich Ihr sagte, das Quartier von G[ra]f[en] Mier, der ober Ihr gewohnt hat — verschaffen will — ich sagte das so gut — und

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. a levelet. c) meinen helyett. d) ihn helyett.

1 Starhemberg feleségének, született gróf Esterházy Juliának (1780—1829) édes anyja, született gróf Festetich Erzsébet, Széchenyi édes anyjának, gróf Festetich Juliannának huga lévén, Starhemberg felesége Széchenyi első unokatestvére volt. Starhemberg második felesége Kaunitz Alajos herceg leánya, Karolina lett, akire Széchenyi is gondolt 1818. évi keleti útja alkalmával, midőn a házasság gondolatával foglalkozott.

scheinte [a][b] mich so zu bemeistern, von meiner liebe Ihr nämlich gar nichts sagend — mich so *ruhig* [a] in mein unglücklich Schicksal findend — alles Ihr *empfehlend* [a] was mir theuer und lieb zu sein schien, dass 2 schöne Perlen aus Ihren lieben Augen quollen, und weil Sie den[n] wirklich überzeigt war, dass Sie mein Unglück gemacht. Da hätte es einem [c] *Augenblick* [a] wohl weiter kommen kön[n]en aber Ihr Mann, der mit dem Brief, den er an seinem [d] Bruder schrieb, mit welchen [e] er so lange brouillirt war, und nun vielleicht durch mich wieder gut geworden, bereits fertig war — trat plötzlich in's Zimmer. — Sie und ich componirten uns auf der Stelle — und aus dem habe ich gesehen, dass wenn Sie mich auch nicht geliebt hätte — Sie doch viel natürlicher in meiner Umgebung gewesen wäre, als in der Ihres grauslichen Mannes, den Sie hasst, verabscheut. So gieng ich den[n] endlich weg. — Alle beide kamen mir bis in das Vorzimmer nach.[f]

Cato the censor used to say, there were but three actions of his life which hi [g] regretted The first was, the having told a secret to his wife: the second that he[78] had once gone by sea when hi [g] might have gone by land, and the third, the having passed one day without doing any thing. Letters of Chesterfield.[1]

[1915 július 5.] den 5. July 1915. [a]

Latzy Festetich[3] war dieser Tagen [h] bei mir — und

a) Széchenyi aláhúzása. b) schien helyett. c) einen helyett. d) seinen helyett. e) welchem helyett. f) Széchenyi jelzi, hogy alább ezt folytatja. g) *he* helyett. h) Tage helyett.

1 Chesterfield, earl of, Philip Dormer Stanhope (1694—1773) angol államférfi. Műve „Letters to his son, Philip Stanhope Esqu", I—IV. kötet, megjelent Londonban 1777; levelek fiához, ki drezdai követ volt. Az idézett részlet a 9. levélből van véve.

2 Széchenyi Nápolyból valószínűleg 1815 június elején érkezett Bécsbe, hogy a hadjáratban megrongált egészségét helyreállítsa és azután Schwarzenberg herceg tábornagy vezérkarához induljon, ahová két nővérének közbenjárására ismét futártisztnek rendelték ki. Seutin Seraphin katonai orvos gyógykezelésében állott Bécsben több hétig s ez idő alatt nem járt társaságba.

3 Gróf Festetich László (1786—1846) a keszthelyi Festetich Györgynek fia. Széchenyinek unokatestvére.

erzählt mir, dass alle die Pferde die der Fechtich[1] aus Cairo bringen lässt *Brutpferde* [a] sind — er besitzt bereits einen Hengsten, der nach meines Bruder Louis[2] Aussage 8 Faust hoch sein soll — und der zum Unglück alle Augenblicke ein Fieber hat — und dabei stets *phantasirt.*[a]

Die Tante George besuchte mich in Wien, wie ich von der übrigen Menschheit isolirt war — und sprach sehr viel von der Literatur, besonders aber von der Mittelmässigkeit der Wiener Schauspiele — und kam endlich auf ein Stück welches doch so ziemlich ihre aprobation erhielt und machte folgende Bemerkung über das selbe. *„Klossen*[3] *thun weh, — und Moral thut doch endlich einem reelen Ohr wohl.“*[a]

Doux sentiment dicté par la nature
Besoin d'aimer est toujours dans le Coeur
Et l'âme helas, en est elle moins pure
Pour désirer et vouloir le bonheur.

Ne pas aimer, oh! destinée affreuse
Est ignorer le plus doux bien du Coeur
Il faut aimer, aimer pour être heureuse
Et plus encor pour donner le bonheur.

Bonnais.[4]

Wir giengen beide Hand in Hand
Ihr Auge sprach was ich empfand
Es kämpft auf ihren Wangen
Verwirrung und Verlangen

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Báró Fechtig Ferdinánd (1755—1831) valóságos belső titkos tanácsos, az alsó és felső ennsi fellebbezési és büntető főtörvényszék elnöke.

[2] Gróf Széchenyi Lajos, István legidősebb bátyja.

[3] Talán a francia *glose* után: szemrehányások.

[4] Ismeretlen.

Gott Amor folgte Schritt von Schritt
Sie seuftzte still — ich seuftzte mit
Und Nachtigalen sangen.

Jetzt suchte Sie zum Busenstrauss
Vergissmeinnicht und Veilchen aus.
Ich bückte mich und drückte
Die Hand, die Blumen pflückte
Sie zog die Hand, beschämt zu sich
Erröthend fragt' ich „Liebst du mich“
Sie schwieg, ward' roth und nickte.

Steigentesch.[1] [79]

Über die Freude als continuazion.[a]

„Nun endlich erhascht ich der *Flüchtigen* [a] Spur,
Am Ende des Dorfes auf blumigter Flur
Da trieb sie mit Kindern ihr fröhliches Spiel
Und hatte des Scherzens und Lachens gar viel.

O! kehret ihr Tage der Kindheit zurück
So rief ich mit Thränen befeuchtetem Blick —
Vergebens! — sie liess mich verzweiflenden stehn
Und nie hab ich wieder ihr Auge geseh'n.

Meyer.[a] [2]

Es giebt verborgne Schmerzen,
Die klagt nie der Mund,
Getragen still im Herzen
Sind sie der Welt nicht kund.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Steigentesch, August, Ernst, Freiherr (1774—1826) osztrák költő, *Lied* című költeménye, amely Schiller Musen-almanachjában jelent meg legelőször 1797-ben. Steigenteschről, mint katonáról, Széchenyi a 14. és a 35. lapokon is szól.

[2] Valószínűleg Meyer, Friedrich Ludwig Wilhelm (1758—1840) német költő.

Es giebt ein tiefes Sehnen,
Es scheu[e]t stets das Licht,
Es giebt geheime Thränen
Die sieht der Fremde nicht.

Wollt ihr das Wesen kennen,
Das jene Sehnsucht hegt?
Soll ich den Engel nennen
Der jene Schmerzen trägt?

Es ist, — das Kind der Jugend,
Von Unschuld noch umspielt,
Das in der Brust voll Tugend
Die *erste Liebe* a) fühlt.

Salis.[1] [80]

Der ist der menschlichen Würde nicht werth,
Der nicht sein innerstes Wesen erfährt.

Im eigenen Inn'ren liegt dir die Welt
Wie vor Gottes Augen, entfaltet,
Da steh'n die tauschenden Bilder erhellt
Die Urform des Lebens gestaltet
Was ewig sein wird, was ist und war —
Es wird dem stillen Gemüthe klar.

Schreiber. b) [2] *Die Innere Welt.* a)

Der Karl Paar[3] hatte die gute Idee die Molly Zichy,[4] wie

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva.

[1] Salis, Johann Gaudenz von Salis-Sewis (1762—1834) az ismert német költő.

[2] Valószínűleg Schreiber, Alois Wilhelm (1763—1841).

[3] Herceg Paar Károly (1773—1819) osztrák tábornok.

[4] Gróf Zichy Ferencné, született Ferraris Mária grófnő, aki, mint alább kitűnik, a szövetséges seregek bevonulása után Párizsban tartózkodott.

Sie in die Campagne 1815 zog[1] „dem a) *Galopin von der Angoulême*[2] a) zu heissen."

Der Seutin hat mir nebst andern vielen sehr verzierten Geschichten noch die erzählt — „1o, dass in einer Campagne gegen die Franzosen, die die grössten Poltrons von der Welt sind, 400 Mann von einem leichten feindlichen Infanterie Regement, *aus Angst* b) da sie von unsern Rothmäntlern[3] überfallen wurden, auf dem Platz „ohne blessur Todt geblieben sind" — 2-tens dass die gemeinen Russen dem a) Tod *lieben* b) und nicht *fürchten.* b) Zum Beispiel sagt er „es wird sich kein Russ in einem c) Fluss werfen, weil ihm d) die Religion hindert, sieht er aber einem c) Menschen, der aus Zufall in das Wasser gefallen ist, so wird er ihm ganz gewiss nicht heraus helfen, in der Angst — ihm einen sehr schlechten Dienst erweisen, und wird ihn *beneiden* b) und *glücklich schätzen.* b)

Ein Gemeiner Husar von meiner Escadron — namens Balásty, sagte mir in der Napolitanischen en[n]uenten Campagne, in der so wenig zu thun war — und sein Herz welches mächtig sich gegen italienisches Blut scheute, noch unbefriedigt blieb, B = Én a gyalog világ' lassú járását.[81]

Des progrès de la puissance Russe b) „nachdem in diesem, für und von Napoleon geschriebenen Buch alle horreurs über die Russen gesagt — und die Zahl Ihrer Armée auf 4-mal hunderttausend Mann gebracht — und der Author sich beinahe erschöpft,

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) einen helyett. d) ihn helyett.

[1] Elment Párizsba a második bevonulás alkalmával.

[2] Angoulême Marie-Thérèse-Charlotte, duchesse d' (1778—1851) XVI. Lajos francia király leánya és Angoulême Louis, Antoine bourbon herceg, az utolsó francia trónörökös, később mint X. Károly francia király (1824—1830-ig) felesége, aki Napoleonnak Elbáról való visszatérte után a leghathatósabb ellenállást szervezte Franciaország déli részén (ellenállásra buzdította a népet, tisztek kíséretében megvizsgálta a kaszárnyákat és a hadsereget), úgy, hogy Napoleon mondása szerint „a hercegnő volt az egyedüli férfi családjában" (Larousse). Ezért nevezte tréfásan Paar Károly herceg gróf Zichy Ferencnét az Angoulême hercegnő futárának.

[3] A horvát-szlavon határezredek katonáit hítták így, mert vörös tengerész köpenyt viseltek. (Gräffer: Kurze Geschichte... der k. k. Regimenter. Wien, 1800. I. 259. l.) Braun Tivadar fregatta kapitány szíves közlése.

um seine Beweise zu beschwichtigen, setzt derselbe zu letzt noch hiezu „tout le monde sait [a] que les soldats russes figurent trés souvent sur les états de leur régiments,[b] comme les villes sur les cartes de leur empire.[1]

($3^1/_2$ sor törölve.)

Il faut écorcher un russe [c] pour lui donner du sentiment.
Montesquieu.[d] [2]

Le russe n'est pas né sans esprit, il possède surtout, comme nous l'avons déjà dit, comme les voyageurs l'ont remarqué, le talent d'imitation dans un degré supérieur. — Son maitre lui commande d'être tailleur ou cordonnier, ou même peintre copiste et musicien symphoniste: s'il a quelque répugnance, s'il ne se sent pas de disposition pour l'état qu'on lui destine, s'il va trop lentement on lui donne les battogues, et il devient ce qu'on a décidé de lui etc.

Ibid[em].[3]

Amor, leggan pur gli altri
Le Socratiche carte,
Ch'io in due begli occhi apprenderò quest' arte:
E perderan le rime
Delle penne più sagge
Appo le mie selvagge,
Che rozza mano in rozza scorza imprime.
Aminta.[d] [4] [82]

a) Nyomtatásban: sache. b) Nyomtatásban: regiment. c) Nyomtatásban: Moscovite. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle. Par Mr. L. ** (Barbier: Dictionnaire des ouvrages anonymes Paris 1882, III. k. 1060. l. szerint C—L. Lesur) Paris, 1812.

Idézet a 11. fejezetből (État de l'Empire russe au commercement du XIXe siècle) 403. lap. itt a hadsereg létszáma 465.525.

[2] Idézet a Des progrès de la puissance russe című mű 446. lapján levő jegyzetből. Itt idézi a szerző Montesquieu e mondatát (Esprit de lois című művéből, 4. k., 2. fejezet.)

[3] Idézet a Des progrès de la puissance című műből (451. lap).

[4] Idézet Torquato Tasso „Aminta Favola Boscheremia" című pásztordrámájából. II. felvonás, a kar vége.

Silvia [a] Pianto d'amor non già ma di pietate
Dafne [a] La pietà messaggiera è dell'amore,
Come 'l lampo del tuono.
[Coro] Anzi sovente
Quando egli vuol ne petti verginelli
Occulto entrare, onde fu prima escluso
Da severa onestà, l'abito prende,
Prende l'aspetto della sua ministra
E sua nunzia pietate; e con tai larve,
Le semplici ingannando, è dentro accolto.
Aminta.[a] [1]

Facilmente s'adira, facilmente si placa:
E nel suo viso
Vedi quasi in un punto
E le lacrime e 'l riso.
Amore fuggitivo — T. T.[a] [2]

78.[b] Und so war ich entschlossen H[ortensien] nie in meinem Leben mehr zu sehen. Meine Abreise nach Wien war auf folgenden Tag festgesetzt — und gleich darauf, durch einen umbedeutenden Zufall wieder auf dem [c] dritten verschoben. — Ich vergass auch ganz auf diese aventure, die sich schon in die Länge hinauszog — und dadurch eine grosse Lauigkeit erhielt — und gieng des Abends mit Lady Burghersh[3] in's Theater —. Das erste was mir in die Augen fiel — war die durch Mann, und Frau besetzte Loge — des Herzogs, der mich bereits über alle Berge geglaubt — und mit ganzer Sicherheit sein hübsch Weibchen in's Spectacl zu führen dachte. — Mir war's unangenehm Sie da zu sehen — da ich nicht mehr zu Ihr wollte und im Theater zu sein, ohne

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi folytatja a kézirat 78. lapján abbahagyott történet elbeszélését. c) den helyett.

[1] Idézet az Aminta IV. felvonásának 1. jelenetéből.

[2] Idézet Tasso „Canzoni amorose" című költeményéből. A XXVI. Canzone az Amore fuggitivo.

[3] A toscanai angol követnek felesége: lady Burgersh Priscilla. A toscanai követ ugyanis az osztrák sereg vezérkaránál tartózkodott a Murat elleni háború alatt s a sereggel együtt vonult be Nápolyba.

mit Ihr sprechen zu dürfen — war mir noch unerträglicher. — In meinem Zweifel über diese Handlung — half d'Aspre mir aus der Verlegenheit, und bath mich ihn bei dem Herzog und der Herzogin aufführen zu wollen. — Ich wollte es nicht, den[n] ich fühlte in mir, dass ich dabei ganz[83] rasend embarassirt sein werde, da ich beim Eintritt in die Loge mit einer Excuse und Auseinandersetzung anfangen werde müssen *„warum ich noch nicht weg bin* [a] — ich weigerte mich den[n] eine ganze Weile, bis ich zu meinem Unglück doch überredet worden bin — den[n] so eine *dumme alberne* [a] Rolle hat noch niemals jemand wieder gespielt — als ich in der unvergesslichen Loge. — Ich presentirte d'Aspre mit sehr vielem *Anstand* [a] bei'm Herzog zuerst und dan bei der Herzogin, stell mich so ungeschickt, dass ich nach der Vorstellung eines Menschen, dessen Namen zu nennen ich par hassard vergessen hatte, neben ihn, und d'Aspre neben Sie zu sitzen kam. — Der Herzog ganz erschrocken mich wieder zu sehen, war auch ganz auser sich und fragte mich, ohne aufzuhören, bald diess bald jenes. — Ich war aus dem resultat meines so infam geleitetem manoeuvre's[1] ganz aus der Fassung gebracht, und in dieser üblen Stimmung und Position vor Ärger so verwirrt — und in dem Ansehen des göttlichen, ewig blühenden so tief versunken, dass ich auf alle die Fragen, gar nicht, oder höchsten *ja* [a] erwiederte. — Endlich frägt er mich ob das der General Starhemberg sei, von dem ich schon früher erzählt und dessen Frau in sein Haus kommen werde, um da zu wohnen? — ich sagte *ja.*[a] — Er adressirt den[n] das Wort an den vermeinten Generalen — mit der Frage, ob *seine Frau bald kommen werde?* [a] D'Aspre — je n'etoit jamais marié. — Darauf frägt mich der Herzog — ob er mit kommen werde. — *Ich* [b] — *ja* [a] — *Avalos* [b] — Monsieur le Baron vous partez donc demain? — *D'Aspre,*[b] *non je reste ici au moins deux mois* [a] — endlich nachdem er mich schon ganz spassig angesehen hat — und ich ihm auf alle seine weiteren Fragen, mit einem imponirenden *Brumen* [a] [c] antwortete — sagt er mir — „il est cependant général" — *oui.*[a] — *„Mon* Général" — — —. — *non, je ne suis que Major.*[a] So giengs den[n]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva. c) Brummen helyett.

[1] Itt: föllépés.

noch eine halbe Stunde fort — ich kam aus dem Labyrinth in den ich mich verstrickt,[84] gar nicht mehr und früher heraus, als aus der Loge. — Wer immer über mich lachen will, so wie ich von so vielen Leuten in Neapel ausgelacht wurde, hat ganz und gar unrecht — den[n] nach späterer reiferen Überlegung konte ich unmöglich mehr *beweisen,*[a] dass ich Sie liebe — welches zwar hier gar nicht meine Idee — aber ein blosses Ohngefähr war; als durch so eine scheinbar-wirkliche Verlegenheit. —

Es war einmal zu Ephesus
Ein Männchen und ein Weibchen,
Sie lebten unter Scherz und Kuss
So zärtlich wie zwei Täubchen.
Einst gieng aber zum Austernschmaus
Gesund und frisch das Männchen aus
Und kam maustodt nach Hause.

Das Weibchen stand nun muthlos da,
Wie Vögel die sich maustern,
Und fluchte manch Anathema
Auf die verdammten Austern
„Nein", rief sie, „eh der Tod uns trennt,
Eh lass' ich mich ins Monument
Mit meinem Schmerz begraben."

Man hängte just in nächster Nacht,
Ein Kraft-Genie von Schelme,
Ein Fähndrich hielt bei ihm die Wacht
Ein Liebesgott im Helme
Doch wenn man den Gehengten stahl
So stand's um seine Schönheit kahl,
Es galt um Kopf und Kragen.

Um Mitternacht erblickt er Licht
In eines Grabmals Fenster.

a) Széchenyi aláhúzása.

Man weiss wohl, solch ein junger Wicht
Glaubt selten an Gespenster
Rasch läuft er nach dem Grabmal hin
Erblickt die junge Witwe d'rin,
Und müh't sich, sie zu trösten.

Zum trösten taugt ein Fähndrich mehr
Als zwanzig Generäle.
Man findet bald, er gleiche sehr
Dem sel'gen Herrn Gemahle
Schon wird der schöne Fähndrich keck,
Doch plötzlich heisst's zum grössten Schreck
„Man hat den Schelm gestohlen."

„Sey ruhig", hebt die Witwe an
Ich rette gern dein Leben!
Ich will dir meinen todten Mann
Statt des gestohlnen geben!"
Gesagt, gethan! Man packt ihn auf,
Und eine Viertelstunde drauf
Hing Herr Gemahl am Galgen.[85]

Oh weichgeschaffnes Witwenherz
Dem solch ein Sieg gelungen
Zu deiner Ehre hat Properz[1]
Die grosse That besungen.
Oh selten ist zu uns'rer Zeit
Das Beispiel gleicher Zärtlichkeit!
Und gleicher Seelenstärke —

[1815 július 25.] Seutin versichert mir, dass er in der Campagne wenn schlechtes Wetter war zu jederzeit unter einem Wagen, oder in Ermanglung dessen *unter* [a] einem *Pferd* [a] übernachtete. — Überhaupt erzählt er *Dinge*,[a] die keinem [b] Schein

a) Széchenyi aláhúzása. b) keinen helyett.

[1] A Kr. e. II. században élő római elégia-költő.

von Möglichkeit oder Probabilität haben, mit einer Dreisstigkeit, die mehrmal mein heftigstes Erstaunen erregte.

Heute war nach lang eingesperrter Luft [1] — das erstemal meiner Lunge wieder ein frischer Athemzug erlaubt. *Dem 25. July 1815.* [a]

Ich habe meinem Bruder Louis[2] heute bewiesen, dass man sich durch eine gut organisirte Eintheilung des Tages — zum glücklichen Menschen machen könne — Wenn der Frühling des Lebens nicht mehr blüht — wenn auch die schöne Aussicht in das heitere Leben verloschen ist, so gab uns die Natur doch ein mächtiges, kraftvolles Mittel — ruhig unser Schicksal welches Tag für Tag einen Theil unser's gehofften Glück's ze[h]rt — und mit getrössteter Miene anzusehen — Haben wir kraft dem schnellen, sichern Tod, mänlich entgegen zu blicken — warum sollten wir nicht fröhlich, einem langsamen Vergehen entgegen sehen können? — Ist den[n] das Leben, wenn einmal der erste Traum vorbei — wenn die erste Liebeszeit nicht mehr blüht — etwas anderes als ein langsames Sterben? — Der kluge Mann, wenn er nicht mehr lieben kann, so beweint er der vergangenen Liebe Schmerz, der Liebe Lust nicht — *er findet sich was anderes.* [a] So gut ist's nicht — Es liebt, es lebt sich ja aber nur einmal — und wer den Himmel auf Erden einmal sah — der sieht ihn nimmermehr — den[n] er ist ja ein sterblicher — [86] Und die Natur gab nach verlohrner Lust — der Empfindung zwar zum Raube, dem Mann Verstand, und Vernunft — zu bekämpfen, den Wahn — das Bestreben zum höchsten Genuss — den[n] der wartet da wo keine Blumen verblühen — dort, wo die Jugend ewig lebt — dasheisst „im Tode" —

Wie wäre die *Frucht*,[a] ach! so glücklich, wenn sie sich in der Phantasie der Blüthe-Zeit — Ihrer Stärke freuen könte — und wenn nicht das *Verdorren* [a] an seine schöne herrliche Gegen-

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A gyógykezelés után Czenkre utazott s onnan meglátogatta bátyjait.
[2] Bátyja, gróf Széchenyi Lajos.

wart geknüpft wäre — — Könte das heitere Sehen, das fröhliche Hoffen, das glückliche Sehnen — in des Mannes Brust sich bergen — ich glaube er würde sein Glück nicht ertragen — da diese Proportion der Leidenschaften, diese Übereinkunft oder vielmehr Übereintreffen — des *Verstandes* [a] — und der *hellen Aussicht in die Welt* [a] der *Vernunft*, [a] der *Ruhe* [a] und der *Erfahrung*, [a] uns in einem [b] so übernatürlichen Stand der Freude und der Zufriedenheit setzen würde — dass wir etwas anderes als ein Mensch sein müssten um fähig zu sein es ertragen zu könen. Die meisten Menschen die nicht glücklich sind, suchen zu *Vereinigen*, [a] was sie in Ihrer Kindheit empfanden, und was sie dan später erfahren. — Sie wollen, gescheide — gelehrt — und kindisch auf einmal sein — Sie jagen aber umsonst nach diesem Glück. . . . .

Die Empfindung ist der grösste Feind des Glück's, der Ruhe — und eines dem andern so entgegen gesetzt — dass sie auf einmal in dem selben Körper, unmöglich wohnen können. Wo die Empfindung lebt, da flieht das Glück —" Nur zu wahr ist diese Sentenz — und da liegt der ewige schreckliche Fluch des Menschen, empfindend kann er seelig nie werden.

Ich finde die Weiber haben ihre ganze Courage im Magen. Man sieht sie, Niederkommen, Krämpfe von 48 Stunden ausstehen, an allen möglichen indigestionen leiden — und mit wahrer Grösse dulden sie alles diess — indessen ein *Magen Wind* [a] — einem [b] Feldherrn oft auf lange Zeit, darnieder beugt.[87]

Meine Mutter findet, dass kein Theil des menschlichen Körpers weniger phisionomie[1] habe als ein Knie.

Es scheint beinahe als ob wir in unser eigenes Wesen nicht blicken könten, da wir doch die Lage anderer Menschen so gut beurtheilen können, die aus unserm Zirkel sind — und folglich die Entscheidungs Gabe, über — Handlungen der Menschen ein gutes und richtiges Urtheil zu fällen, im vollsten Maasse besitzen —.

Wie oft sehen wir einen jungen Menschen, dem nur eine Klei-

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett.

[1] Itt: jellegzetesség.

nigkeit fehlt um ganz besonders ausgezeichnet zu sein — und wie erstaunt blicken wir ihn an, dass er's nicht weiss, da es doch so nah vor ihn [a] zu liegen scheint — Eben so sieht er aber — viele Kleinigkeiten, und oft bedeutendere Dinge in uns — die fehlen, und die wir nicht ahnden. — Umstände sind's, die unsern Willen ganz bestimen, die oft verborgen sind — und die Freiheit des Menschen ist nichts und handelt er frei — ohne zu schauen was neben — und um ihn liegt, so führt diese Freiheit zum Verderben ihn.

Je vous dois, Mademoiselle, la plus douce jouissance que puisse éprouver un homme de Lettres, celle de sauver du ridicule toutes les vertues réunies qu'embellit la beauté. Jugez, d'après cela, si vous devez craindre de perdre mon attachement et mon estime. Ne l'oubliez jamais, les Muses sont des vieilles coquettes qui ne se plaisent qu'avec les hommes: jalouses de toutes les femmes elles ne font semblant, de leur accorder quelques faveurs, que pour [88] le tourmenter. Aussi furent — elles assez souvent brouillées avec les grâces, qui leur préférent la verité, toute nue quelle soit, et lui font répéter cet adage que je vous offre ici pour la récompense promise à qui me rendrait mes tablettes.

Sans esprit, femme belle et bonne
Vaut mieux que femme belle esprit. } réponse de Florian.

[1815 szeptember 9.] Dem [b] 9-ten September 1915 bin ich von Wien nach England[1] gereiset.

[1815 szeptember 21.] Dem [b] 21. Sep[tember] 1815 an meinem Geburstage speisste ich mit die Gebrüder [c] Parish[2] bei dem Ro-

a) ihm helyett. b) den helyett. c) mit den Gebrüdern helyett.

[1] Atyjához 1815 szept. 16-án kelt levele szerint a svájci Baselen át (ott, ahol a Rajna északra kanyarodik) utazott s 15-én vagy 16-án érkezett meg. Párizs akkor a szövetséges seregektől volt megszállva. Itt jelentkezett Schwarzenberg hercegnél, akihez futártisztnek volt ismét beosztva. Minthogy a háború hamar befejeződött és a Schwarzenberghez beosztott tiszteknek ismét ezredükhöz kellett volna bevonulniok, Széchenyi Párizsban három havi szabadságot kért és kapott Angliába való utazásra, elkísérvén Woyna Moritz őrnagyot, aki egy gránátost és egy ulánust vitt György angol uralkodó herceghez bemutatásra.

[2] David és John. Lásd a 91. lap 2. jegyzetét!

chet de Cancal[1] mit der Pauline von Sligo, die mit Pamela anjetzt verheurathet ist — Bethmans[2] Jäger, der bei diesem Mittagsmal in der grössten pretension hinter seinem Herrn stand gab bei so einem freien Dinée,[1] mir ein wahres Fest.

Nie ist der Mensch in seinem Sinn mehr erniedrigt als wenn er in eines grossen Herrn Vorzimmer lange warten muss[3] — ich finde es benimmt einem zuletzt ganz den Verstand — und doch ist's beinahe jedem grossen Mann im Anfange seines Laufbahnes so gegangen. — Wie viele niedrige Stellen muss man *durch kriechen.*[a)] [89]

Über meinem[b)] Séjour in Paris will ich einen langen Gedankenstrich ziehen — da hat sich mein künftiges Schicksal entschieden, und da war, so zu sagen die Höhe meines Berges erstiegen, und hinab in's Thal gieng dort mein Weg — da hab' ich erkannt — wie wenig ich die Welt gekant — und was man brauche um in der grossen Welt fortzukommen — es ist sonderbar, dass ich mich so lange betrogen hab' und immer in die Weite hinaus hoffte. — Ich fand auch meine Gesundheit meine Tugend, so verdorben — so geschwächt — dass ich nun mit der 2-ten Rolle in der Welt wohl vorlieb werde nehmen müssen.

M[onsieu]r Dunau„ Laperiere, Quinzy — und endlich Desteinville — Monsieur Livri[4] — der Salon,[5] und einige ziemlich

a) Széchenyi aláhúzása. b) meinen helyett.

[1] Le Rocher de Cancal párizsi vendéglő volt s így bárki szabadon ebédelhetett ott *a* vendéglői személyzet kiszolgálása mellett.

[2] Valószínűleg Bethmannn Simon Móric (1768—1820) az ismeretes majnai frankfurti bankár-családból, aki pénzügyi szolgálataiért 1808-ban osztrák nemes lett. Az orosz cár főkonzullá és államtanácsossá nevezte ki. Nagybátyja, János Jakab Bordeauxban telepedett le

[3] Atyjához szept. 21-én kelt levelében írja: „Schwarzenberg — Metternich sind so beschäftigt und so sehr besucht — dass man sich ganz glücklich schätzen kann, wenn man nach mehrmaligen Versuchen — bei ihnen vorkommen kann".

[4] Francia marquis-k, főnemesek.

[5] Az olasz cassini-nek, az angol clubnak a franciáknál a XIX. század elején megfelel a salon.

gute Restaurateurs[1] waren die einzigen lebende[n] Wesen — die mich bei dem Athem erhielten — bis ich den[n]endlich meinen Pass — und Urlaub erhielt um nach England reisen zu können —. Diese kleine Bitte, um mein Geld weg gehen zu dürfen, hat mich 3 Tage saure Arbeit gekostet — so beschäftigten sich unsere Ministers — *Tag* a) und *Nacht* a) — par hassard fand ich eines Abends Schwarzenberg[2] — den man in so viele Geschäfte verwickelt glaubt, dass man selbst mit denen heiligsten und seriosesten Vorträgen die das Glück ganzer Nation betrafen — ihn nicht zu stören sich unterstand — in der Loge bei Molly[3] — Flor[a][4] — und der gelehrten Jablanoska.[4] — Ich war früher bei Prinz Carl von Baiern[5] in der Loge — und sah alle diese[90] Damen — und ganz hinten eine Dickbackigte phisionomie — was konnte ich den[n] anderes denken, als dass es Franz Z[ichy] sein müsse — und gieng mit M[oritz] Woyna[6] gerade in die Loge, da ich diese Wiener Damen doch sehen wollte — und Sie ohne einem[b)] Kaiser oder König wo anders nicht gefunden hätte — was sah ich aber bei dem Hereingehen — dem[c)] schlafenden Schwarzenberg — der ohne einem schlafenden Löwen im mindestens ähnlich zu sehen — doch eine ganz sauere phisionomie bei meiner und Woyna's Ansicht der mit mir war — machte. — Er hätte sich auch lie-

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett. c) den helyett.

[1] Larousse a Széchenyi által többször említett Beauvillers és Robert vendéglősöket tartja a vendéglők megalapítóinak: szerinte neves volt a Le Rocher de Cancal. Reichard Guide des voyageurs en Europe c. könyvében, 1807, a következőket említi: Beauvilliers, Véry, Robert, Naudet, Léda.

[2] Napoleonnak Elbáról való visszatérte után a szövetségesek három hadsereggel tervezték megfékezését. Wellington az angol és Blücher a porosz sereggel június 18-án Waterloonál megadásra kényszerítette Napoleont, úgy hogy a Schwarzenberg Károly herceg vezérlete alatt levő osztrák-orosz seregek minden harc nélkül vonultak be Párizsba.

[3] A fentebb említett gróf Zichy Ferencné, született Ferraris Mária grófnő.

[4] Herceg Jablonowsky Max felesége, született Lubomirsky Teréz hercegnő (1790—1847), akiről Thürheim Lulu grófnő emlékirataiban említi, hogy olvasott, eszes nő volt, aki Staël-lal sokat vitatkozott. Elválaszthatatlan barátnője volt gróf Wrbna Ernőné, született Kageneck Flóra grófnő (1779—1857). (Mein Leben, I. köt., 133. és 234. l.)

[5] A bajor király második fia.

[6] Gróf Woyna Moritz, akkor a 4-ik (császár) ulánus-ezred őrnagya.

ber zum Fähndrich degradieren lassen als mit dem Moritz oder mit mir eine gefällige Sylbe zu conversiren. — Nachdem ich den[n] mit denen Damen, die mich auch, ich glaube aus Verlegenheit, ganz rasend misshandelten, ohne mich sehr zu geniren — einige Wörter wechselte und bei einem Compliment dem Feldherrn auf dem[a] Fuss trat, gieng ich gerade aus der Loge — und fühlte mich in meinem ganzen Leben nicht so stolz — und hatte nie, in meinem Sinn, einen so kleinen Gegner als es Schwarzenberg vorige Augenblicke früher war. — Es giebt in der Welt Gelegenheiten — wo der Bettler erhaben und gross vor einem Könige stehen kann. — Traurig ist's im Grunde — dass der Spitz der Armée so stumpf und dick geworden ist!!! [91]

Es war dem[a] 28-ten Sept[ember] früh als ich Paris mit M[oritz] Woyna — dem Grenadier und Uhlanen[1] verliess. — Wir liessen Amiens rechts und nahmen die Strasse über Beauvais[2] — wo des Prinz Regenten von England prächtiges auffallendes Husaren Regement stand. — In 36 Stunden waren wir in Boulogne[3] — nachdem man uns auf dem ganzen Weg die Ehre anthat — meine kleine Britschka,[4] die leichteste die ich in meinem Leben gehabt, La Berlinne zu taufen und 5 Pferde zahlen zu machen. — Ich fand dem[a] Geist der Franzosen auf dem Lande nicht in dem Grad exaltirt wie in Paris. — Welch sicherer Beweis, dass bloss die Menschen eines *Enthusiasmus*[b] fähig sind — die an der Quelle der Perfection und der Kunst sind. — Phanatismus und andere Fieberhitzen der Nation sind so verschieden von dem was wir enthusiastisch nennen dürfen. Es hat sich auch nie eine der so vielen Nationen so fähig bewiesen alle Grösse zu übersteigen, und auserordentlich zu werden — als eben die französische in dieser letzten Epoche — und wie schwimm' ich gegen Strom mit dieser meiner Behauptung! — Gehört es nicht zu denen *Mitteln*[b] eine gewisse Grösse ersteigen zu könen — *oft*[b] in dem Leben in denen kritischesten Augenblicken sich reservirt zu zeigen? in-

a) den helyett b) Széchenyi aláhúzása.

1 Lásd a 131. lap 1. jegyzetét!
2 Város az Oise kerületben, az Avelon és Thérain egyesülésénél.
3 Város a Calaisi-szorosban.
4 Könnyű utazókocsi.

dessen ein toller Ausbruch des leidenschaftlichen Gefühls — für den Augenblick eben so wie für die Zukunft — blos Verderben nach sich ziehen würde. — Was würde z[um] B[eispiel] der französischen Nation helfen, wenn ein einzelner[92] enthusiastischer Fiacker — 12 Russische Grenadiere ermorden wollte? Man würde den armen Teufel aufhengen — die Wache wäre verdoppelt — die ganze Nation noch mehr gekränkt — und[a] so zernichtet und zerstört werden — dass sie in der Zukunft keiner revanche mehr fähig wäre — *die ihr jetzt doch ganz gewiss frei bleiben wird.*[b] Die Falschheit und der Doppelsinn, sind in dem Character eines Menschen wenn er *allein*[b] und *einzeln*[b] in der Welt stehet — grosse — infame Fehler — in dem Character einer ganzen Nation ist's ganz anders.

Die Posten von Paris gegen die See Küste sind ziemlich schlecht mit Pferden bestellt — Woyna war aber noch mehr über meine dormeuse[1] aufgebracht, die so sehr kurz ist — dass wir nach 2 Posten gegenseitiger Aufopferung — ganz steif und gelähmt herauskrochen. — M[onsieu]r Joseph hat sich auf jeder Station mit denen Postillons wegen dem 5-ten Pferd jämerlich heraus gezankt — in meiner Praxis kam mir nie ein so determinirter Zänker vor — den[n] er wechselte Wort — regelmässig auf jeder Post mit der grössten assiduität, mit dem Postmeister — mit seiner Frau und wenigstens 3 Knechten — bis ich ewig mit einem stark ausgesprochenen Silence! dem Hader ein Ende machte.

Wir kamen gegen 6 Uhr Abend's in Boulogne an — und nach vielem Anerbieten — nahmen wir endlich an von da aus dem[c] Trajet[2] zu versuchen, und die $3^1/_2$ Posten bis Calais[3] zu ersparen — Ich kaufte den[n] 2 Mantelsäcke[93] liess meine Effecten in 2 Theile theilen — und schickte meine durch einige Mautbeamte durchgesuchte Bagage an Bord. — Unser Packet boot hatte Duc d'Angoulême geheissen. — Mit gerichteten Geschäften — zurückgelassenem Wagen in dem hotel de Londres — und anbrechendem

a) Itt kimaradt e szó: *würde*. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett.

1 Utazókocsijuk, amelyben feküdni lehetett.
2 Átkelés.
3 Város a hasonló nevű szorosban. Itt a legkeskenyebb a szoros, innen hajóznak át rendszerint Angliába.

Tag schiften wir mit einer englischen Famille — bestehend „aus einem Vater, einer Mutter und einem sehr blassen Sohn“ der die Abzä[h]rung haben muss, uns endlich ein. — Kaum waren wir eine halbe Stunde zum Schif — so drehte sich der Wind, und auf einmal schrie der Capitain auf den Pilote[n] den man gewöhnlich in allen Hafen hat, um die Schife da heraus zu bringen, was übrigens keine Dumheit sein muss, eh bien Pilote répondez-vous du Batiment (NB. stand ich bei dem Herrn Pilot der mit einer Kehle wie ein Auerstein zurück-antwortete „Non Capitain je ne repond [a] pas ..... Ich hab' gleichgültig — meine Rechte an dem[b] Grenadier gelehnt dem Schifbruch entgegen gesehen oft wiederholend — „*A halál tsak tempó*“ [c] Als ich[d] mich aus diesem heroischen Gefühl — die prosaische Ansicht des Capitains in eine indignirte Stimmung versetzte — der ganz gleichgültig über die Gefahr seiner Gäste, ich kann sagen, hinüber hüpfend mir das Wort adressirte „Comandant — il faut retourner au port parceque je ne pourrais pas risquer mes 40.000 Franc's que *mon*[e] Duc d'Angoulême vient de me couter. — Ich konnte in meinem[94] Zorn nichts anders sagen „que le diable emporte votre Duc d'Angoulême et aussi l'autre — en compagnie — comment est il possible de donne[f] un nom si malhereux à votre diable de vaisseau“ ich hab sagen können was ich wollte — wir waren nach langemächtigen *Wackeln*[e] wieder auf die Erde gesetzt — „auf die *discretion*[e] des Windes hoffend. Ich hab' mich auch so geschämt, dass ich nicht in unser hôtel zurück wollte und Woyna einem[g] Vorschlag machte gegen die Anhöchen eine Promenade zu unternehmen, wo einstens die Armée Napoleons, mit der er die déscente nach England versuchen wollte,[1] lange Zeit campirte. — Die Aussicht von da ist charmante, und man sieht Dower — und die weisen[h] Küsten Englands

a) reponds helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) az ich felesleges. e) Kétszer aláhúzva. f) donner helyett. g) einen helyett. h) weissen helyett.

[1] Napoleon Boulogne északi részén 1804-ben 200.000 embert vont össze, hogy Angliába átkeljen és Anglia alkotmányát a maga ínyére átalakítsa. Katonái az átkelésre már jól be voltak gyakorolva, az átkelés azonban mégsem történt meg, mert az angol hajóhad meghiusította a francia hajóhad egyesülését. Az átkelés emlékére készült emlékoszlopnak *(Colonne de la Grande Armée)* alapkövét 1804-ben tették le, de csak 1841-ben fejezték be, s erre az oszlopra került akkor Napoleon szobra.

ganz deutlich. — Auf eine[m] dieser Berge wollte die Armée auf ihre eigene Unkösten — Bonaparte zu Ehren eine grosse Säule bauen, die auch angefangen wurde — es ist Schade dass dieser grosse Wiedersacher[a] der *glücklichen*[b] Al[l]ianz — so frühe von seiner vorigen, so lange treuen maitresse, der Fortuna meine ich, verlassen wurde. — Wenn ich die Kunst so weit erhaben sehe, da gestehe ich lege ich jedem[c] Nations Hass ab, und fühle für die ganze Menschheit — und es ist herrlich und behagend zu wissen — dass der Mensch durch *sich selbst*,[d] so grosse Fortschritte [95] gemacht hat. — Nahe bei dieser in sehr grossem Maassstab angefangenen Säule — wohnte ein 70-jähriger gesunder frischer Bildhauer. — Er glaubte wir wären Engländer — und empfing uns sehr trocken; nachdem er aber eine halbe Stunde gesprochen, und durch das Reden, sich selbst, und seinem armen[e] Vaterland, an dessen Unglück er so viel Theil zu nehmen schien, doch in ein helleres Licht setzte — war er ganz artig — und endlich — da er erfuhr, dass ich und Woyna Östreicher wären, da wurde er besonders freundlich: — mich hat nichts so sehr in seinen Reden frappirt — als der Contrast zwischen seiner — und eines Engländers, den ich in einer Stunde darauf in Boulogne sah, idée[f] — über die Sitte in England — Der Francose fand es sehr schlecht, dass man sich in England mit keinem Menschen anständig schlagen könne — und selbst eine Ohrfeige sich in der Geschwindigkeit unmöglich bedienen[g] den[n] diese koste 4 Pfund — etc. der Engländer — fand aber „dass es so gut — in seiner Insel zu leben sei — weil man gar keine Beleidigung jeh zu fürchten habe. — Welch unterschied zwischen dem leichtdenkenden, und dem systematischen Menschen! So vergieng den[n] bis zu Nacht ziemlich gleichförmig unser Tag — bis wir den[n] endlich uns das zweitemal in den nämlichen verdammten Angoulême einschiften. — Diesmal giengs aber besser, den[n] in 2und½ Stunde[n] war der Duc bereits in Dower. — Man kann sehr froh sein — so wenig Zeit auf der See zuzubringen — den[n] es ist kein sehr angenehmes Gefühl. — Ich dachte[96] dass es mir sehr schlecht gehen werde — und nahm daher sehr acht auf mich selbst; und behaupte, dass es auf 2 Dinge

a) Widersacher helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) jeden helyett. d) Kétszer aláhúzva. e) sein armes helyett. f) E szó előtt levő közbevetett mondat zavarja kissé az értelmet. g) t. i. einer Ohrfeige bedienen könne.

vorzüglich ankömmt gesund zu bleiben — etwas philosophie und eine gerade ruhige stellung. — Woyna und alle übrigen — 2 Soldaten nämlich und 2 Bediente, waren bedauerungswürdig. — Sie bestiegen aber das Schif mit so vielem Stolz, und ich so demüthig — dass ich, ich kann's nicht läugnen — einen Moment über ihr Elend — welches natürlicher Weise nicht sehr gross sein musste, da es 2 und $^1/_2$ Stunde währte — mich belustigte —. Mir war's beinahe ganz gut — ich war aber doch sehr froh wie die Reise zu Ende war — und wie ich in dem guten *Ship Inn*[a] [1] nach gutem Thee — im Bette lag.

Bremsden ist — wie Parish sagt — ein Professor —. Ich glaube eben dasselbe — nur nicht von der gourmandise — den[n] er speiste *nur*[a] Morgen*brod*[a] — Mittag*brod*[a] — Nachmittag*brod*[a] — und endlich Abend*brod.*[a] — Diese 4 verschiedene Malzeiten des Menschen — kann er und will auch nie, wie mir scheint — in seinem Ausdruck — nie[b] variren. Er hat übrigens eine grosse Muschel mit heiligen Gemäldern verkritzt aus Jerusalem gebracht — und nun schreibt er, um das *Tägliche*[a] aus denen Menschen herauszukriegen, und seine schlechten Beefsteck's die er sich zu Hause machen last — bezahlen zu können — eine Reisebeschreibung von vielen Ländern NB. in der englischen Sprache — die er nur um ein wenig besser verstehet[97] als ich —. Die 2 einzigen Handlungen seines preusischen Leben's.

Unsere Reise von Dower[2] bis London gieng ganz rasend schnell — wo wir um 7 Uhr Abends ankamen — (in Brunet's hotel). — Ich finde dass es immer eine Art von aventure ist in eine grosse Stadt anzukommen — und besonders wenn man sie noch gar nicht kennt — und die *Lebens Geister*[a] werden neu — wie bei jedem interessanten Gegenstand — aufgezogen — von denen sie gleich eine[r] Bombe abprallen — und neue Kraft erhalten — und man ist mehr geneigt — oder vielmehr in der bessern Stimmung — zu sehen, zu hören enfin zu geniessen — welcher Wunsch

a) Széchenyi aláhúzása. b) Az egyik *nie* felesleges.

[1] Vendéglő Doverban: hotel de York ou à du vaisseau (hajószálló). (Reichard: Guide des voyageurs en Europe. Paris, 1807.)

[2] Dover a Calaisi-szorosban levő angol kikötőváros.

mehr oder weniger bei Vermehrung des *Verstandes*[a] (ich wollte sagen *Erfahrung)*[a] alle Tage abnimt — wie auch unsere lebensgeister abnehmen — und unsere 60 Jahre die wir durchleben wieder in der Rundung zur Kindheit zurückeilen. — Mit diesem lieben Wunsch — alles was ich kann — dass[b] auf einmal zu verschlingen — fragte ich bei dem Aussteigen — dem französischem[c] Wirth was man in London nun beginnen könne? worauf die kurze aber denoch zum sehr langen Nachdenken apte Antwort erfolgte „rien de tout" — die der verdammte anglisirte Franzose mit so vieler Zufriedenheit herausbrachte — um zu zeigen dass Paris — woher wir kamen — und das ahndete der Kerl — doch ein ganz anderer Ort sei — dass ich dem,[d] ersten Abend in London mit einem *Selbstgespräch,*[a] welches eben nicht sehr Herz erhebend sein musste — und einem tiefen Seuftzen an dem[b] Continent zu Bett' gieng.[98]

Dem[d] andern Tag schrieb Woyna an Neumann,[1] der auch auf der Stelle bei uns erschien — und — mir wenigstens bei seiner ersten Visite eine ganz ungeheure Langeweile verursachte. — In 2 Tägen, glaube ich, wurden wir bei dem Prinz Regenten[2] vorgestellt —. Er sieht dem Fürsten Schwarzenberg und der Princessin de Galles,[3] seiner theuren Gemahlin frappant ähnlich[4] — übrigens glaube ich ist er ein Narr. — Unter andern Sachen sagte er auch, nachdem er seine völlige Kentniss von allen östreichischen Regementern abgelegt — dass er Feldmarschall sei — und sogar *das*[a] Dolmán und *das*[a] Pelz von der *ungarischen Campagne*[a] uniform besitze — eine Sache die in denen an[n]alen des östreichischen Kaiser Staates noch nicht vorkamen —. Dan behauptete er, dass das Tuch von unserer Gottseeligen Armée

a) Széchenyi aláhúzása. b) das helyett. c) den französischen helyett. d) den helyett.

[1] Neumann Fülöp követségi titkár volt Londonban.

[2] György Frigyes Agoston angol trónörökös, aki IV. György néven 1820-tól Anglia királya volt Osztrák tábornagy lett a háborúból kifolyólag és az aranygyapjas rend lovagja, továbbá az 5. huszárezred tulajdonosa. 1811-től fogva beteg atyja helyett (III. György) régens volt.

[3] Széchenyi Nápolyban ismerte meg.

[4] Schwarzenberg herceg, továbbá az angol trónörökösnek felesége is nagyon kövér volt.

besser sei, wie das englische — und verliess uns nach einer 2-stündigen Inhalts *leichten* [a] Unterredung wieder unserem Schicksal — Ein einziges Frühstück bei Gen[eral] Bloomfield[1] war der Lohn — *bis jetzt,*[a] [für][b] meine gefährliche Seereise zu meinem brittischen proprietair.[2]

Und was einmal heraus muss an das Licht der Sonne, wohin es seinem finstern Wesen nach nicht gehört, tritt es am mindesten schrecklich hin durch plötzlichen Blitz.[3]

Das Leben übt eine Art von spottender Vergeltung, man darf es nicht heraus fordern und ihn [c] gesetze vorschreiben wollen.

Sintram—L[a] M[otte] F[ouqué].[3]

[1815 október 19.] In diesem Augenblick gehe ich mit M[oritz] Woyna nach New-Market.[4] 1815. 19. 8-ber.[99]

Diese Reise gieng hin in einer *Mail coach*[5] — und das zwar in dem schwersten unangenehmsten und langsamsten in England — den die Oeconomie Woyna's in London ausgefunden hat —. Die 12 längsten Stunden meines Lebens hab' ich in so einem verdamten Verschlag zugebracht —. Ein englisches Küchen Mensch — und ein alter lungensüchtiger Pfarrer oder was der erschreckliche Mensch gewesen sein muss — waren auf dem Ehrenplatz — indessen — ich gestehe es mit Erröthen, ich und Woyna gegenüber von diesen canaill' sassen — der alte Kerl hat übrigens unser gutes Herz so in Beschlag genommen, dass ich dem [d] ganzen Weg hindurch seinen Stock, ein anderes Paquet

a) Széchenyi aláhúzása. b) kimaradt e szó: *für* c) ihm helyett. d) den helyett.

[1] Bloomfield Benjamin, lord (1768—1846) angol tábornok, felesége 1797 óta Douglas Harriet.

[2] Az angol trónörökös volt az ezredtulajdonosa a huszárezrednek, *amelyben Széchenyi szolgált.*

[3] Idézet De La Motte Fouqué Sintram und seine Gefährten. Eine nordische Erzählung nach Albrecht Dürer (Berlin 1814) című romantikus hőstörténetéből.

[4] Város a Cambridgei grófságban, mely híres volt már akkor lóversenyeiről.

[5] Nehéz utazókocsi a közönséges forgalom lebonyolítására. Minthogy a legolcsóbb volt, az utazóközönség vegyes volt.

— und seine Flasche, die ich für Medicin in Anfang hielt, mit der gewissenhaften Achtsamkeit aufbewahrte —. Ich pflegte ihn so gut ich konnte — er war übrigens gar nicht touchirt darüber — mit einem Wort ich hielt es für unmöglich den Kerl lebend bis Newmarket zu bringen — und hoffte, da er doch lang unmöglich leben kann — bloss um meinem Grausen ein Ende zu setzen — dass er verscheiden werde — und schlief mit dem einzigen trösstenden Gedanken, der mir übrig blieb — endlich ein. — Eben so wie *Neumann*[a] — der dem[b] Hauptmann *Bauer*[a][1] gebethen hat, ihn aufzuwecken, wenn der Botschafter (Merweld)[1] bereits gestorben sein wird.

Nach einem sehr langen lärmen und poltern — welches in England aber doch immer weniger stark geschieht wie bei uns — machte man uns endlich auf. — Wie man schlecht[100] empfangen wird wenn man aus einem so vermaledeytem MailCoach heraus kriecht, mich kriegt nie wieder welcher! —

Die horse race[2] ist wie man sich's vorstellt — eine Narrheit um scheussliche 50 Pounds[3] 2 bis 3 Jahrige edle Pferde laufen zu lassen —. Der Old Snipe von den Jockeys ist mir nur aufgefallen — Es hat mich übrigens nichts besser amusirt und ich gebe viel darum sie bei uns eingeführt zu wissen —. Auf dem [b] Abend fuhren wir endlich in einer Postchaise[4] nach London: *diess geschah* [a] in 8 Stunden. So weit bin ich heute. — Mein journal ist an Anecdoten eben so leer, wie meine Lebensart — Mariane und Selina — bei M[i]striss Wood sind meine *tägliche*[a] consolation[5] — und das weiss der liebe Himmel — nur um englisch zu sprechen —. Neumann ist oft bei Tisch mit mir — und macht mich sehr lachen wenn er als *minister* [a] [6] eine vi[e]rtel Bou-

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Gróf Merveldt Max (1764—1815) osztrák lovassági tábornok, 1814-től rendkívüli követ az angol udvarnál; Bauer százados segédtisztje volt. Róluk különben alább újra ír Széchenyi.

[3] Lóverseny.

[2] Font, az angolok pénzegysége.

[4] Póstakocsi.

[5] A felsorolt nők valószínűleg a szállodához tartoztak, ahol Széchenyi lakott.

[6] Miniszterré akkor lett herceg Esterházy Pál, Neumann pedig titkár volt.

teille *Bucellas* [a] [1] — mit einer Art von emphase verlangt — und dem [b] sonderbaren Namen des productiven spanischen Berges mit einer heroischen Stimme enoncirt. — Der *Riding-tailor* [a] bei Asly[2] ist was mich 2-mal amusirte — Woyna dem [b] ich alle täge weniger lieb hab' da er so ganz ein Pohle ist, der nichts aber gar in der Welt nichts originelles in sich hat — machte neulich der Madame Chevalier ihr[c] Bekanntschaft —. Gestern zum Beispiel — hat er sich in Newmarket[101] geschämt zu fragen — wie die Pferde laufen werden — um ja nicht unwissend angesehen zu werden.

Ich hab' doch in meinem ganzen Leben nicht gedacht, dass ich in London auf den Prinz Regenten seine unglückliche Langschweifer[c] im Haydepark[3] werde herum reiten müssen.

Heute war ich bei denen Ostindischen Jugglers. — Ihre Künste sind auserordentlich. — Ein Schwerth im Leib zu stechen — mit 4 Ballen zu spielen — und endlich aus einem weissen Sand — verschiedene Farben zu nehmen — sind etwa die sonderbarsten und schwierigsten Dinge die Sie machen. — Noch mehr fiel mir aber auf, dass sie so hübsche und ganz junge Kerl[e] waren — da doch die meisten Taschenspieler, die ich bis jetzt gesehen hab' — etwas krippelhaft aussehen. —

Es ist zu sonderbar, dass nachdem sogar der halb Tode junge Engländer auf dem Angoulême, bei der Ankunft in Dower,

á) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) Tipikusan bécsies.

1 Falu Portugáliában, a lissaboni kerületben, jó bor terem a vidékén. (Ritter: Geographisch-Statistisches Lexikon.)

2 Astley cirkusztulajdonos volt Londonban. A lóidomításról könyvet is írt, amely megvan Széchenyi könyvtárában. (Astly's System of. Equ. Ed. Exhibiting the Beauties and defects of the horse with serious and important advice; stb. 1801.) Riding-tailor (lovagló szabó) az egyik szereplő lehetett a cirkuszban.

3 Hydepark kert London nyugati részén keskeny fasorokkal szelve, nagy úttal kocsik, több úttal lovaglók számára; akinek pedig nem volt lova, a gátak mellett járhatott. A londoni előkelők igen gyakran látogatták, vasárnap. déli órákban pedig gyülőhelyük volt.

sich gut befand, auf einmal M[onsieu]r Joseph[1] — nach 2 Stunden, wie schon kein Mensch an das übel werden dachte — sich noch einmal mit éclat übergab.

[1815 október 26.] Dem [a] 26. Octo[ber] 1815 sind die beiden Erzherzoge Johann und Louis[2] angekommen — dem [a] andern Tag war ein grosses Dinée bei dem Prinz Regenten — wir speissten im Gardenhous in dem niedrigen appartement: wie sich da unsere guten Herrn dum und ungeschickt benommen haben — und Mister *Blei* [b] und *Morzin*,[b] [3] da macht man sich keinen Begriff. Der Prinz Regent hat unter andern bei dem Speissen nach einer sehr langen Tirade seine Geschichte folgendermassen geendigt —[102]

Aux yeux qui tuent
Aux fesses qui remuent
Aux culs qui dansent —
honny soit qui mal y pense.

Die[c] bei Gelegenheit eines toast's von dem Mr gesagt wurde: — Von der ganzen Gesellschaft hat er dem [a] alten Hessenhomburg am meisten in Affection genommen, vermuthlich da er dem alten Blücher so sehr ähnlich sieht. —

But that the dread of something after death —
The indiscover'd country, from whose bourn.
No traveller returns, — puzzles the will,

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) t. i. Tirade vagy Phrase.

1 Széchenyi inasa.

2 János és Lajos főhercegek tanulmányi útra mentek Angliába s egyúttal I. Ferenc császár és király nevében üdvözölték a regens herceget. János főherceg útijegyzeteket is készített, amelyek megjelentek Hormayr Archiv für Staats- und Kriegskunde című folyóiratában (1816. évf. 132—146, 1817. évf. 140—155. számaiban.)

3 János főherceg főhadsegédei; Morzin (Peter, Graf) tábornok és Pley von Schneefeld (Andreas, Freyherr) ezredes.

And makes us rather bear those ills we have,
Than fly to others that we know not of —[1]
Kean.[2]

Wie Meerfeld[3] sterbend war, so ist alles in der grössten confusion in seinen [a] Haus gewesen, — alle seine Leute — die ganze medicinische Facultät von London — alle Bekannte versammelten sich bei ihn [b] — theils um ihm Hülfe zu bringen — theils um der so sehr betroffenen Gräfin einigen Trost zu verschaffen — sein Adjutant Bauer hat besonders alle Mühe angewandt um seinen Generalen zu retten — eben demselben[c] fragte Neumann in dieser kritischen Epoche — wo beinahe alle Anwesenden — von dem Übergefühl der Meerfeld angesteckt waren — wie es dem Generalen gehe? Nachdem Bauer ihn [b] sagte, er sey sehr schlecht — so bath er ihn mit dem grössten sang froid — ihn, so bald der Botschafter Tod sei — aufwecken zu wollen — und gieng ruhig zu Bette.

Eben geht mein Schuh-macher in London weg — *er weinte* [d] Freuden Thränen, dass ich und Woyna ihn dem E[rz] H[erzog] Johann und Louis anempfielen![103]

Portersloge ist der alten Sligo schöne Wohnung.

a) seinem helyett. b) ihm helyett. c) denselben helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Shakespeare Hamletjéből (III. felvonás, 1. jelenet, 80. és következő sorai Hamlet híres monológjában.)

Atyjához írt levelei bizonyítják, hogy Shakespeare műveit szorgalmasan olvasta és sokszor járt színházba.

Okt. 21-én: es ist gut — dass ich ganze Täge zu Hause sitze um den Shakespeare zu studieren.

November 3: Mit meinen englischen geth's mier ziemlich schlecht — das heisst, ich fühle dass ich alle Tage schlechter spreche, — obwohl ich mir genug Mühe gebe; es ist aber eine sehr schwere Sache — und noch mehr sie zu verstehen, wenn zwei Engländer zusammen reden. Ich gehe daher alle Tage ins Theater, welches sehr langweilig ist, um mich zu verbessern — der Shakespeare hat dennoch einen grossen Verehrer an mir gefunden — obwohl ich mich manchmal grausam über ihn ärgere.

[2] Kean Edmund (1787—1833) kora egyik leghíresebb színésze, feltünt a Drury Lane színházban Shakespeare tragédiáiban.

[3] Lásd a 141. lap 1. jegyzetét!

Die Frau von Joseph[1] schreibt ihn [a] von Wien nach London, dass es Ihr und denen Kindern recht gut gehe, und dass ihr gar nichts anders fehlen könnte als eine Uhr und ein Mann die Sie zuweilen aufweckten.

[1815 november 4.] Dem [b] 4[-ten] November 1817 [c] habe ich die Bekanntschaft von Ch. Baader gemacht — ich bin neugierig ob der Mann mir durch seine machinen-Kentniss so viel inspiriren wird, dass ich in Zinkendorf diese Art von Beleuchtung einstens haben soll?

Gestern habe ich bei der Lady Holland[2] im Holland-house[3] gegessen — ich war verlegen neben dem Secretair[4] des — abgelebten Murat's[5] par hassard zu sitzen, der erst ohnlängst aus Italien kam. Lady Holland ist eine Frau die ich mit Leidenschaft hassen und mit Leidenschaft lieben könnte. — Sie gleicht einer stolzen Kaiserin — deren man ohnmöglich *gleichgültig* [d] sein kann — sie zwingt uns zu einer *lebhaften Empfindung.* [d] — *Er* [e] ist der Neffe des unsterblichen Fox.[6] — Der Herzog und Herzogin von Bedford[7] haben auch da „sich ennuirt" und giengen um 11 Uhr zur Lady *Melborn*[8] — wo ich alsogleich der närrischen Lady Caroline Lamm[9] presentirt wurde — ich errinere mich

a) ihm helyett. b) den helyett. c) Téves, 1815 helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) Kétszer aláhúzva.

[1] Széchenyi inasa.

[2] Nem lehet más, mint Holland (tulajdonképpen Fox—Vassal, Henry Richard lord) (1773—1880) a híres Fox ellenzéki vezér unokaöccsének felesége Vassal Elisabeth, ki első férjétől elvált (1768—1846).

[3] Akkor London külön kertvárosa.

[4] Galvani (Helfert: Joachim Murat, Wien 1878).

[5] A volt nápolyi király, akit 1815 október 13-án főbelőttek.

[6] Fox, Charles James (1749—1806) a híres angol (whigpárti) ellenzéki vezér, az ifjabb Pitt William angol miniszterelnök (tory-párti) ellenfele.

[7] Russel, John, a 6-ik bedfordi herceg (1766—1839) felesége, született Bing Elisabeth.

[8] Melbourne, 1-ső viscount of (Lamb, Pennyston) (1740—1828) ir államférfi felesége, született Milbanke Elisabeth.

[9] Lamb, William (1828-tól 2-ik vicount of Melbourne) (1779—1848) angol államférfi (mérsékelt whigpárti) 1805-ben elvette feleségül Ponsonby Frederick, 3-ik earl of Bessborough leányát, Karolinát (1785—1828), aki regényíró is volt és összeköttetésben állott Byron angol költővel.

kaum wie ich darauf kam ihr zu sagen — dass mir der Namen Caroline so gefährlich sei — und dass ich mir umsonst so viel Mühe gegeben habe ihn zu vergessen[1] — auf welche tragische Sentenz sie mir antwortete. „Mon nom est aussi Caroline — et j'en suis bien aise — car je suis sûre que vous ne m'oublierez plus“.... und so starb der Witz auf der Zunge! —

So eben komme ich aus Lady Besboro's[2] Loge, die die Mutter von der Lady Caroline Lamm ist. — Es wurde im Drury Lane Theater[3] die Magpie[4] aufgeführt. Miss Kelly[5] hat die Rolle der Annette vortrefflich gegeben. — Gräfin Liwen[6] bemerkte, dass sie einen sehr grossen Fuss habe — worauf ich in der grössten distraction vor mehreren Damen — unter andern die Lady Gersey[7] — antwortete — oh pas de tout — je trouve qu'elle a vraimente [a] un charmant pied pour une anglaise — Ich war in meinen [b] ganzen Leben nicht so embarrassirt —[104] Gräfin Liven hat mich noch einigermassen durch folgende Sentenz herausgebracht — ah quelle charmante naiveté. — L[ady] C[aroline] Lamm, die närrisch ist — sagte mir unter andern — dass Sie die Gabe habe — alle Menschen im ersten Augenblick richtig zu beurtheilen — und machte folgende kurze Beschreibung meiner Geistes Gaben. — „Vous n'avez pas du principes: beaucoup de Legerté [a] — un cœur excellent — beaucoup d'esprit — et vous avez lu passablement dans votre vie — votre experience n'est pas grande. Vous avez un talent d'amuser le monde, et de donner une tournure agréable à toute [b] ce que vous dite[s]. — Vous ne saurez guère vous attacher — et l'amour reste constent dans vous — mais vous changes très souvent l'objet. —!

a) vraiment helyett. b) meinem helyett.

[1] Karolina sógornője nevét.

[2] Besasborough earl felesége, Spencer Henrietta Frances grófnő.

[3] London régi színháza. Itt lépett fel a híres Kean Edmund angol színész.

[4] Caigniez, Louis-Charles és d'Aubigné (Baudouin, Jean M. T.) francia íróknak 1815-ben megjelent La Pie voleuse ou la Servante de Palaiseau című 3 felvonásos melodrámája, amelyet azonnal lefordítottak angolra a Drury Lane színház részére. Egyik angol fordításának címe: The Magpie; or, the Maid of Palaiseau etc. (British Museum Catalogue és Larousse Dictionnaire.)

[5] Kelly Frances Maria, Kelly Michael ir énekes és zeneszerző testvére, akkor hires operaénekesnő.

[6] Liven Christoph, Andrewitsch herceg, akkor még gróf neje, született Benkendorff Dóris grófnő (1785—1857), akinek szalónja a politikusok és diplomaták gyülőhelye volt. Thürheim Lulu grófnő emlékiratai szerint Metternich-hel szerelmi viszonya volt.

[7] Széchenyi fonetikusan irja Jersey helyett; Jorsey, Georg, Child, az 5-ik earl of Villiers felesége lehet: Fane Sarah, Sophia, a 10-ik earl of Westmoreland leánya.

Ich war heute in Covent Garden[1] und war daselbst nur um dem [c] Gamester Moor's[2] zu sehen — indessen aber fand ich *Pudel Bing* [d] [3] und sah von der Tragödie gar nichts, desto mehr aber von einem Theil des menschlichen Körpers dem ich meine geschwol[l]ene Hand — und alle übrigen kleinen désagrements zu verdanken habe. — 1815.

Philip Hessenhomburg[4] hasst so ungemein die Freie und zu sehr ungenierte tournure eines jungen Mädchens, dass er immer — wenn eine angesprochen wird oder in eine Gesellschaft kömmt *für Sie* [d] roth und embarrassirt werden möchte.

Der Woxhall[5] ist bei Tag frappant — wie muss es sein wenn es ganz beleuchtet ist!

Nachdem ich mit P[aul] Eszterházy bei Sheldons[6] war — wollten wir zur M[istress] Mils — da diese Frau auch nicht zu finden gewesen ist — so dachten wir zur N[ummer] 17 Green Street zu wandeln, da war aber ein Gentelman der uns verscheute — was blieb uns übrig? auf der Gasse um Mitternacht

a) légèreté helyett. b) tout helyett. c) den helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Covent Garden londoni színház és opera.

[2] Moore Edgard (1652—1757) angol drámaírónak tragédiája: Tragedy of the Gamester 1753.

[3] Ismeretlen.

[4] Hessen-Homburg, Philip őrgróf (1779—1846) osztrák lovassági tábornok, később tábornagy.

[5] Wauxhall nyilvános kert Londonban a Themse jobb partján, ahol zenét hallgatni, üdülni lehetett. Volt a kertben épület vendéglő számára.

[6] Valószínűleg az a Scheldon gróf, akiről Thürheim Lulu is megemlékszik naplójában. (II. k. 286.) Egy Scheldon gróf az osztrák hadseregben szolgált.

herum zu gehen — da fanden wir eine schwarz angezogene Frau — von einer alten Mama bewacht. — Ich wünschte Ihr „guten Abend.“ Esz[terházy] zwickte Sie in die Backen —. Sie sagte — you Gentelman are mistaken — und der grösste und dickste Engländer erschien, den ich in meinen [a] Leben sah. Ich wünschte Ihr „*eine gute Nacht*“[b][105] (4½ sor törlés.)

Gestern sah ich die Gemahlin von Marechal Moreau[1] bei G[rä]fin Liven.

Lady Hescot[2] behauptet, dass alle jene Weiber, die ein garstiges Gesicht haben meistens sehr hübsche Füsse zu haben pflegen. Z[um] B[eispiel] die Lady Burghers.[3]

Die Famille Accum[4] kömmt mir vor wie die Gesellschaft auf dem Lande in dem englischen Roman Evelina[5] — Die Französin, die sich da befindet ist die alte M[adam]e Duval[6] — und die dicke kleine Haustochter — die Miss Anville.[6] — Wenn man von dem Vater seine neu erfundene Gasbeleuchtung ablernen — von der Mutter Geld borgen — (½ sor törlés) — so wäre alles gethan — was man für die so sehr interessante Famille thun könnte — c'est tout ce que le famille peut prêter.

a) meinem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Marechal Moreau Jean Victor (1761—1813) előbb francia szolgálatban, de Napoleon ellenfélt látva benne 1804-ben elfogatta, később száműzte. 1813-ban Sándor cár hívására a szövetségesek táborában volt s a drezdai csatában a cár mellett egy ágyúgolyó találta és meghalt.

[2] Valószínűleg Heathcote William, baronet (1746—1816) felesége.

[3] A toscánai angol követ felesége, lásd a 64. lap 1. jegyzetét!

[4] Accum londoni chemikus művet is írt a gázvilágításról. E műve megvan Széchenyi könyvtárában. »A practical treatise on Gas-light. Exhibiting a summary description of the apparates and machinery best calculated for illuminating streets, houses and manufactories with Carbuthered Hydrogen, or Goal-Gas with remarks in the utility, safety, and general nature of this new branch of civileconomy. By Frederik Accum operative chemist. London 1815.«

[5] Burney, Frances (1752—1840) 1793-tól M. D'Arblay, angol regényírónőnek 1778-ban névtelenül megjelent regénye, Eveline. Korában ismert regény volt, németre 1779-ben, magyarra 1900-ban fordították a *Budapesti Hirlap* kiadásában.

[6] A regény két szereplője.

Ich glaube nicht, dass es Menschen giebt die so gar Elend und im Nichtgefühl auf die Welt kommen — dass Sie jeden Reitz, für Freiheit und Recht vermissen. —

Der alte Nesselrode,[1] erzählt G[rä]fin Lieven — fragte in Berlin eine Dame — die neben ihn [a] sass — qui est cette grande Hackney que je vois? — C'est ma Soeur Monsieur — Ah pardi je la disoit belle et grande.[106]

(20 sor törlés.)

Wie froh wären manche Menschen — bei Gott — Weiber, mit so einer reinen Seele zu besitzen! —

Lady Hescot — sagt mir, dass Lady Gersay — vom F[ürsten] Metternich eine Locke Napoleons — und auch andere H — meint Sie — dieser Tage erhalten habe.

Es war beiläufig um 8 Uhr, dass ich ganz allein in dem Zimmer der M.[2] — gesessen habe — (1 sor törölve) — als auf einmal etwas an der Thür klopfte. — Ich ruffe come in — und ein Mensch steckt seinem [b] weissen Kopf in's Zimmer — und läuft auf der Stelle wieder weg, — wer war es — Beroldingen!!!![3]

Eszterházy, den viele Engländer mit einem jungen, eben zum grellen habilen Fuchsen vergleichen — ist ein im Grunde, ich glaube ein guter Kerl — noch hab' ich's aber nicht errathen können ob er mir oder ich ihn [a] imponire — und ob ich ihn [a] gut oder er mir gut ist —? Wenn Geitz die Eszterházy's übrigens rangiren könnte — so wird er es ganz gewiss recht bald — wenn Gott das Leben ihm schenkt.[107]

a) ihm helyett. b) seinen.

[1] Nesselrode, Max Julius, Wilhelm Franz Graf (1723—1810) orosz titkos tanácsos, legutóbb berlini orosz követ.

[2] Valószínűleg Mils.

[3] Beroldingen Joseph, Ignatz Graf (1780—1868) württembergi tábornok, akkor londoni követ.

Die Reiterei von der kleinen Coquette Stephanie, in dem Hyde Park, die in kurzer Zeit den letztem [a] Heller des Herrn Plummer herausbringen wird — hat mir zu meiner Freude die Bekanntschaft — der ehrlichen Famille — Douglas zugezogen.

Lady Holland hat sich, wie Sie aus Italien über Frankreich zu Hause kam, auf dem Schif, das Sie über's Meer brachte, krank gemacht. Man hatte Sie aus der Ursache auf 2 grossmächtigen Madratzen aus dem Paquet bot heraus getragen. — Der Mautbeamte schämte sich dennoch nicht die Tücher einigermassen durch zu suchen, und fand dass die Lady auf Contrebande liege — Sie wurde herunter geworfen — und alle Waaren verhaftet! — So sind die englischen Frau[e]n!!

Isabella.[b] I'll but say my prayers, and follow you —
My prayers! no, I must never pray again.
Prayers have their blessings to reward our hopes,
But I have nothing left to hope for more.
What heav'n could give, I have enjoy'd, but now
The baneful planet rises on my fate —
And what is to come, is a long line of voe —
Yet I may shorten it. —

Miss O'neil[1] in Isabella — *Southern* [b] [2]

Heute hab' ich dem Diffident Dandi[3] begegnet der mich lange suchte. Es ist ganz bestimt, dass eine grosse effronterie, unter der Larve der modestie — das beste Ding ist um in der Welt fortzukommen — Byng[4] ist ein guter Kerl, und ich mag ihn recht wohl leiden.[108]
(19 sor törlés).

a) letzten helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett.

1 O'neill, Eliza (1791—1872) híres ír színésznő feltünt 1814-ben a londoni Covent Garden színházban. Ő játszotta e tragédiában a főszerepet.

2 Southerne, Thomas (1660—1746) angol drámairó. Az idézet Isabella, or the fatal Mariage című tragédiájából való.

3 Bátortalan ficsúr (Széchenyi gúnyosan érti).

4 Byng Frederick, Széchenyi barátja, kivel később levelezett.

Der heutige Tag, wird in meinem Leben immer merkwürdig bleiben — Byng, Bramsen[1] und Parish waren in aller Früh bei mir ($1^1/_2$ sor törlés). — Nach dem gieng ich mit Paul nach der Banque — wo uns der Director der Banque, alles was man in einem Augenblick sehen — und verstehen kann, zeigte und detaillirte. — Es ist merkwürdig — auf einmal mehrere Millionen Pfund Sterlinge zu sehen. — Baron Knor[2] und Pillerdorf,[3] haben auch von der Gelegenheit profitirt — alles mit an zu gucken, und — die grössten Dumheiten, und Albernheiten die man erfinden kann hervorzubringen. — Mich hat das ganze Mitansehen abscheulich ennuirt. — Späterhin war ich mit Paul bei der Lady Hescot, ($1^1/_2$ sor törlés).[109]

Ich kann nicht sagen, dass mich die gute Madame Lefebre[4] sehr viel genirt hat.

Admiral Blake says [a] „It is our duty to fight for our country into what ever hands the governement may fall![5]

Lady Hescot sagte zum Paul Eszterházy, — I am so happy to see you — you was quite a child — it is now; I think about 4 years — when I saw you the Last time. Je suis sûre qu'on vous aimera beaucoup ici parceque on n'a pas peur de vous — Ist es möglich zwei Dinge in 2 Phrasen zu finden, die besser sind einen Botschafter in die grösste Verlegenheit zu bringen. — Er gab auf die erste Bemerkung auch keine Antwort = seine replique hingegen auf die zweite war allerliebst „Je ne désire pas de tout de me faire craindre et, qu'on aye peur de moi — j'aimerai [b] beaucoup plus posseder le talent d'attirer tout le monde."

a) Széchenyi aláhúzása. b) aimerais helyett.

1 Bramsen, Jens Andr. lehet, ki beutazta úgyszólván egész Európát, Egyptomot, Kisázsiát s utazásáról 1818-ban 2 kötetes művet adott ki és lefordította Grillparzer Sapphóját.

2 Báró Knorr József udvari kancelláriai tanácsos, egyúttal a telekadó szabályozó udvari bizottság előadója.

3 Báró Pillersdorf Ferenc a pénzügyminisztériumba beosztott udvari kamarai tanácsos.

4 Lásd a 86. lap 1. jegyzetét!

5 Blake tengernagy mondja: „Kötelességünk harcolni a hazáért, bármilyen kezekbe is jusson a hatalom."

Ich machte heute die Bekanntschaft der Madmoiselle Narcisse, durch dem [a] Doctor Shavernague — est il possible de trouver un homme plus adroit, que ce bon medecin? =

(13 sor törlés).[110]

So eben treffe ich von meiner Tour — in Fabriquen, die ich in Begleitung des Herrn Baader machte, ein — Der erste Gang war zum Engineer Maudslay (Cheltenham Place Lambeth)[1] der die wichtigsten und grössten Machinen in der Welt macht — Alles wird mit der Dampfmachine betrieben — seine ist gleich von 6 Pferden. Es giebt aber in England welche die Arbeit von 60 Pferden — NB. die viel stärker sind, wie die unsere[n] und wenn sie Tag und Nacht arbeiten würden — gänzlich ersetzen. — Die Art aber die Maudslay hat — ist die beste, und entbehrt so gar dem [a] Balancoir. — Übrigens hat beinahe schon jeder Mensch eine Dampf Machine in der perfectesten Insel. — Ein Wurstmacher z[um] B[eispiel] hat eine ganz kleine in seinem Zimmer, die ihm alle Würste macht — (2½ sor törlés).

Der zweite Gang war zu einer Gas Machine — die zur grössten Perfection gehört — 25 englische Meilen sind bereits — unter der Erde Geführte, eiserne Röhren. — Sonderbar, dass man auch aus dem Te[e]r — Gas machen kann.

Der dritte [b] war endlich die Säge und Schuh Fabrique des Herrn Brunel in Chelsea[2] — das finde ich auserordentlich — dass mann 500 paar Schuhe in einem Tag von 40 Personen gemacht kriegen kann. — Die Säge Machine die Rund ist — zerschneidet — eine Zoll Breite in 20 und auch 30 Theile um Moeublen damit zu belegen. —

(4 sor törlés).[111]

(Egy lap törlés.)[112]

Wie doch jeder Mensch aufsitzt, wenn man das lobt was ihm angehet oder angehört!

a) den helyett. b) t. i. Gang.

[1] Lambeth ma London egyik városrésze a Themse jobbpartján.

[2] Akkor még külön város London mellett, ma egyik városrésze.

So eben komme ich mit Eszterházy von Woborn Abbey[1] von den [a] Herzog von Betford — ich war mit dieser Reise ganz ungemein zufrieden. — Der Herzog und Sie empfingen uns ganz kalt — Lady Holland, die einzige, war gegen mich sehr artig, aber nur so wie es eine Kaiserin gegen einen ihren unterthan sein könte — diese Frau ist gegen 60 Jahre alt.[2] — Sie muss aber einstens sehr hübsch gewesen sein — nun aber hat Sie gar keine persönliche Reitze mehr, (14 sor törlés).

Übrigens war die ganze Compagnie, einigermassen — über die Ar[r]estation des Gen[eral] Flauhalt[3] bestürzt; Lady Holland hat mir aufgetragen — von seinem Schicksal Ihr sobald möglich von London zu schreiben.

Die Opposition hat hier seine Residenz — und Fox — blüht hier wieder auf![113]

Bombelles[4] spielt recht gut Comodie (2 sor törlés).

Jaffier — — — — Yet stay:
We have a child, as yet a tender infant,
Be a Kind mother to him; when I am gone,
Bred him in virtue and the paths of honour,
But never let him know his father' story,
I charge thee, guard him from the wrongs my fate
May do his future fortune or his name.
Kemble sagt's zu Miss O'neill. *Otway's Venice preserved.* [b] [5]

a) dem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Wooburn Abbey angol helység a Buckingham grófságban, körülbelül 40 km.-re Londontól nyugatra. Bedford hercegről lásd a 145. lap 7. jegyzetét!

[2] 50 körül volt.

[3] Flahaut, Auguste Charles comte De, Napoleon alatt tábornok és diplomata (1785–1870.)

[4] Gróf Bombelles Henrik (1789–1850) mint katona beosztva a londoni követséghez, később nagykövet volt több helyen, majd Ferenc József nevelője.

[5] Idézet Otway Thomas (1651–1685) angol tragédiaíró *Venice preserved* című tragédiájából. A tragédiában Jaffier szerepét Kemble (valószínűleg John Philipp 1757–1823), a női főszerepet pedig O'Neill ír színésznő játszotta. Az angol színpadon a XIX. század legelején John Kemble és nővére Mrs. Siddons voltak a leghíresebb tragikai színészek, majd kiváló versenytársaik lettek: Edmond Kean és Miss O'Neill. (The Encyklopaedia Britannica).

(10 sor törlés).

Ich presentirte mich bei dem G[eneral] Sebastiani[1] — um zu wissen ob Flahault wirklich arretirt sei, um der Lady Holland davon zu schreiben.

Gestern machte ich bei der Gräfin Lieven die Bekanntschaft von denen beiden Fräulein's Berry[2] — und erzählte Ihnen alsogleich, dass ich ein Recomandation Schreiben von Gell an Sie gehabt habe, welches ich aber zu erst gelesen [a)] und endlich verbrannte.[114]

(3 sor törlés).

Ich hab' einem [b)] Moment Verlegenheit empfunden wie ich mich bei Msr. Cruncton[3] selbst presentirte. — Nun aber ist alles in Ordnung — und Eszter[házy] und Marie werden mit mir — und dem Doctor Schavernague morgen speisen.

Wie wenige Menschen sind, die vorziehen würden wenn man ihnen sagte „Sie sind der beste — der schätzenwertheste Mensch, aber sie sind langweilig" anstatt „Sie sind ein infamer Kerl, aber es ist nicht möglich amusenter zu sein."

(3 sor törlés).

Der vormalige Adjutant vom Marquis of Angelsee,[4] (Cap-

a) t. i. habe. b) einen helyett.

[1] Sebastiani Francois Horace, comte (1775—1851) Napoleon alatt tábornagy; bukása után XVIII. Lajos szolgálatába állott, Napoleon visszatérésekor ismét hozzápártolt. Waterloo után Angliába ment, ahonnan 1816-ban tért vissza Franciaországba. Később miniszter, majd követ is volt.

[2] Berry Agnes és Mary. Ez utóbbi írónő (1762—1852) Walpole Horace angol író barátnője.

[3] Valószínüleg vendéglős.

[4] Anglesey, 1-sö marquess of, 2-ik earl of Uxbridge, eredetileg Paget, Henry William (1768—1854) angol tábornagy és lord lieutenant.

tain Simor)[1] hat mich durch seine Figur im Erstaunen gesetzt — Ich fühle mich immer so klein, wenn ich so einem perfectem [a)] Menschen sehe. — Eszter[házy] sagt mir aber, dass seine Geistes fähigkeiten mit seiner körperlichen Schönheit nie in Gleichgewicht sind. Es bleibt also immer eine chance für dem [b)] geistvollen Menschen.

Ich hab' auf einem[c)] meiner englischen Säbeln dieses Motto setzen lassen:

„Do you wish to be dispach'd to the next world?
I grant pasports, and Charon will ferry you over."

Hamlet „'Tis now the very witching time of night
When churchyards yawn, and hell itself breath[es] out
Contagion to this world: now could I drink hot blood,
And do such business as the bitter day
Would quake to look on — Soft, now to my mother —
O, heart, lose not thy nature, let not ever
The soul of Nero enter this firm bosom:[115]
Let me be cruel, not unnatural:
I will speak daggers to her, but use none.[2]

Es lässt sich über eine Stall Thüre wohl nichts hübschers aufschreiben — als „Honny soit qui mal y *pense*." [d)]

Sligo erzählte dem Gen[eral] Mathieu „vous savez que Rozamufsky va se marrier [e)] „Ah ce vieux B[ête]!" war die Antwort.

Werde ich mich mit Neumann schlagen, oder nicht?
Es war gestern der verfluchte Balk bei der Gräfin Lieven — der anjetzt vieleicht mein Leben kosten soll. — Er ist unter der

a) einen perfecten helyett. b) den helyett. c) einen helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) marier helyett.

[1] Valószínüleg Seymour, Hugh Henry, John (1790—1821) később angol alezredes.

[2] Idézet Shakespeare: Hamlet-jéből (III. felvonás, 2. jeleneténck vége).

[3] Herceg Rasumoffsky, a volt bécsi orosz követ 64 éves korában elvette a 30 éves Thürheim Konstantine grófnét.

Regierung Napoleons — von Paris weggeschickt worden — und spielte — in dem letzten Theil des langen Krieges eine — sehr verwickelte aber sehr interessante Rolle. — Ich kenne übrigens seine Frau — die in Neapel lebt. Ich sprach von dem der Gräfin Lieven — und sagte Ihr —, il a été renvoyé de Paris — was auch der Fall war „da sagte Sie aus Scherz — eh bien, s'il a été proscrit — vous nous devez donner toute l'histoire! — N[eumann] aber nahm eine sehr wichtige Miene an — und sprach, „il ne faut jamais entamer la renomée [a] d'un homme qu'on ne connoit point — ou il faut dire tout." — Die Wahrheit dieser Lehre, die ich aber keinesweges verdiente = kam wie ein Donnerkeil zu meine[r] Seele, und ich hätte dem, der es sagte — mit Wohllust durch das Herz bohren können. — Ich moderirte mich — und stellte ihn zur Rede — wie ich von Ihr weg gieng. — Er ist ein Mann, der viel klüger ist, wie ich, der viel besser spricht — als ich — und der so viel Kaltblut hat — dass er nie ausgesetzt ist eine Dumheit zu begehen = er excusirte sich sehr gut, gab dem Ganzen eine lächerliche Wendung — und entliess mich — ganz gleichgültig. — Wie schmerzt diess den Menschen, der mit der Natur erzogen, jeder feinen Sitte — und jedem Gebrauch, und tournure, die man nur in der grossen Welt erlangen kann, gar nichts, wie seine tapfere Brust entgegen setzen kann. — Ich überdachte die ganze Laage der Dinge — und könnte mein Leben, welches ich so oft aus Spass aussetzte, nimmermehr ertragen — wenn ich auch fühlte, dass ein diplomat mir imponiren könnte — ich schrieb ihm auf der Stelle folgenden Brief „Le Comte Széchenyi invite M[onsieu]r de N[eumann] de fixer le tems, le lieu et les armes, afin de terminer un différent,[b] qui a eu lieu enter eux hier soir[116] gardez le secret, et donnez moi la réponse. — ich überschickte diess Zettel gegen 12 Uhr Mitternacht meinem Freund Bombelles — mit der Bitte, mein secundant zu sein, und ihm das Billet geben zu wollen. — Er schrieb mir gar kein Wort, und liess mir durch M[onsieu]r Joseph — der sich bei der ganzen Historie ganz ungemein verblüfft benommen hat, nur sagen, dass er gar nichts thun und übergeben könne — da alles im Hause breits schlief — dass er aber dem [c] andern Tag

a) renommée helyett. b) différend helyett. c) den helyett.

um ½8 Uhr zu mir kommen wolle. — Das halb acht Uhr erschreckte mich ganz ungemein — ich liess es gehen — und schlief recht sanft. Die kleine Ehre, die man sich samelt [a] — bei Gott, die muss man, so lange man dem Gott Mars dient — wie eine zarte Jungfrau bewahren. — B[ombelles] war punct zur selben angesagten Stunde, in mein [b] Schlafzimmer — und erweckte mich — aus meinen [b] süssen Schlummer „Wie ist es möglich so ruhig zu sein" war seine erste Rede. — Ein Soldat, soll der nicht glücklich sein, wenn er sein liebstes bestes auf der Welt vertheidigen kann und wenn sein Leben, *„die Ehre"* [c] gerettet ist? — was hilft die andere existenz in einer Welt ihm, wo die lächerlichste Appretur — der Ächtheit vorangeht? — So war meine Lage.— Nachdem dieser gute Freund, der wirklich einer der seltensten und besten Menschen ist, die ich kenne, und an dem ich mich ganz ungemein attachiren könnte — seine Ängstlichkeit einigermassen ablegte, suchte er alle möglichen Gründe vorzubringen, um die ganze Sache mit Stillschweigen zu übergehen. — Ich hab' mich datzu nicht bereden lassen, und schrieb dem [d] Brief das zweitemal, den er aus lauter gutem Willen, um mein Leben zu erretten, in das Feuer warf — und schickte es gerade nach seiner Bestimmung. — Nach kurzer Zeit gieng ich aus — und Herr Joseph, der alles ahndete, und aus Angst — über meine seriosen Blicke, und misterioses Benehmen — ein ganz geschwollenes Gesicht bekam — gieng mir nach und übergab mir folgendes Zettel — M[onsieu]r de N[eumann] prie M[onsieu]r le C[omte] Sz[échenyi] de vouloir bien lui accorder du tems, jusque mecredi[e] ayant une expedition de courier[117] demain ce qui mettrait l'ambassadeur dans l'embarras —.

Ich bereitete alle meine Waffen auf das beste — und erwartete was geschehen soll. — Spassig war es auf jeden Fall, dass ich dem [d] nämlichen Tag bei Paul in seiner Gesellschaft zu speisen und zu sein hatte. — Ich nahm mir vor bei dem ganzen Dinée sehr ernsthaft aber ungewöhnlich artig mich mit ihn [f] zu benehmen. — Es kam aber zu allem dem nicht — mein geängstigter B[ombelles] hat dafür nur zu sehr gesorgt — er war 4-mal bei mir, ohne mich zu finden — und endlich blieb er gar bei mir —

a) sammelt helyett. b) meinem helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) den helyett. e) à mereredi helyett. f) ihm helyett.

um alles vor dem essen zu arrangiren = ich war leicht datzu zu bereden — da ich zufrieden bin „wenn ich solche Menschen in einer gewissen Entfernung halte“ was der Fall hier gänzlich war — „es erfolgte nämlich eine sehr artige auseinander-setzung der Dinge“ eine Zerknirschung der Seele — und, mit einem Wort alles, was ein Diplomat für einen Husaren Rittmeister thun kann, wenn der selbe in die Enge getrieben wird — und wenn es etwas anders heisst, als schreiben, Federn schneiden — chifriren und dechifriren.[a]

So gab ich mit Anstand die Hand zu[r] Versöhnung — und alles war abgethan.

Glaubt darum, junge Leute, und vertraut auf Eure Säbel und Pistolen — und last Euch um Gotteswillen — durch keine Wörter imponiren — *die That* [b] in jeder Sache in der Welt steht so herrlich so mächtig gegen das leere schwache Wort —

Die Teutschen schreiben viel
Die Franzosen sprechen viel
Und die Engländer thun viel.

Die Geschichte ist wie ein guter Vater, der denen Kindern lehrnt wie sie sich in jeder Lage des Lebens benehmen sollen. — Man kann wohl auch kein gebildeter Mensch sein, ohne etwas von dem Vergangenen zu wissen: — es ist nothwendig — dass man das was geschehen ist kenne, um im Voraus beiläufig urtheilen zu können was werden wird — um dass gar nichts in der Welt uns begegne, auf was wir nicht gefasst sind. — Diess gehört zu der Basis der Lebensphilosophie —.

Nescire quid antea quam notus [c] sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi memoria rerum nostrarum cum superiorum aetate contexitur.

Cicero.[1]

a) chiffriren-dechiffriren helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) natus helyett.

1 Idézet Cicero, Marcus Tullius (Kr. e. 106—43) „Ad M. Brutum. Orator“ című művéből (34. caput, 120 pont; azzal az eltéréssel, hogy Ciceronál nostrarum helyett veterum van).

Ich hab so oft nachgedacht was eigentlich der Verstand ist — und bis jetzt hab ich's noch nicht finden können. — Ist's die grosse Kentniss, ist's Lebensweisheit, ist's der Egoismus ich weiss es nicht. — Der sich glücklich zu machen im stande ist — wäre vieleicht der Klügste. — Man lehrne daher den Weg kennen, und frühzeitig kennen, der einem [a] zum Tempel des Glücks führt — es sind deren so viele — und so verschiedene — und jeder Mensch beinahe muss einen andern wählen, dass man sich in Acht nehmen soll keinem unrechtem [b] zu wandeln — und nach etwas zu jagen — was für uns verlohren ist. — Man nehme jede Sache wie sie kommt. — Das Glück ist doch eines — und der Eroberer begegnet nach[118] der Siegereichen-Schlacht — dem ruhigen Landmann — am Tage der Ehrnte am nämlichen Ziel. *Hab' ich schon einen Weg?* [c]

Lady [Macbeth] ..... are you a man?
Mac[beth] „Ay, and a bold one, that dare look on that
„Wich might appall the devil.

Kean.“[1]

Ich hab' vor einigen Tagen mit Sligo bei dem Prinz Regenten im Carltonhouse[2] gespeisst — es waren im allen beiläufig 10 Personen. — Wir haben uns um halb sieben zu Tisch gesetzt, und sind am andern morgen um 3 Uhr aufgestanden. — Im Anfang hat jeder seinen Witz nach möglichkeit am Tage gebracht — Sligo zum Beispiel sagte — „Paris, von wo [er] erst ankam „is realy devlish [d] dull and stupid in this moment — there is no gentleman nor, since Louis XVIII.... La Chatre,[3] der neben ihm und mir sass (französischer Botschafter) macht eine sehr unangenehme Miene — und ich glaubte es würde zwischen dem dicken

a) einen helyett. b) keinen Unrechten helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) really devilish helyett.

1 Idézet Shakespeare Macbeth című tragédiájából (III. felvonás, 4. jelenet). Kean színész játszotta Macbeth szerepét.

2 Az angol trónörökös szép palotája Londonban.

3 De La Chatre, Claude-Louis duc et pair, londoni francia követ, meghatalmazott miniszter.

Irrländer, und dem Voltigeur a tout crain,[1] zu etwas kommen — ein Glas Claret[2] — machte alles wieder gut. — *On a beaucoup parlé de la Duchesse Dunau* [a] — und endlich setzte man Hardenberg[3] — mit verschiedenen Weinen, — gab ihm Ginger Bier[4] — anstatt Champagner — Soda Water für Malaga — Chery Brandi[5] für Port Wein[6] — u[nd] s[o] w[eiter]. — Ich wurde mit kleinen Husaren Geschichten aufgezogen — mit einem Wort, man webte den Scandal — und alles übrige was zur bonne compagnie gehört — in ein Enges zusammen — endlich giengen die Bedienten weg — und die Gesellschaft blieb für sich ganz allein — Da erhob der Prinz Regent seine Stimme, und erzählte — ohne mehr einem [b] andern zu Wort kommen zu lassen — bei Gott 4 Stunden lang — Alles kam in seinem Mund — was eine Frau Horreur nennen würde — und die heftigste Einbildungskraft würde zu schwach sein alle jene Fabeln die er erwähnte — sich vorzugaukeln, und die er alle für war ausgab — (3 sor törlés).

— Er erzählte auch von einem Cardinalen der mit seinem Haus Caplan masquirt in der öffentlichen Redoute war (½ sor törlés) — der par hassard einem Officier auf den Fuss stieg — der aus schmerz ausrief — ah Boug [c] — worüber der Caplan gewaltig erschrack — und den Cardinalen — der über den Speech auch etwas betroffen war — in's Ohr flüssterte „partons, nous sommes reconnus —"

So gieng's lange fort — der Kaiser von Russland war auch oft im Discours den er so wie die Sünde hasst. — Er sprach auch von allem was er gethan — und zu der Ruhe Europas bei-

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett. c) Valószínűleg bouge helyett.

[1] Talán: minden szolgálatra kész (mindenre csélcsap); abban az időben ugyanis igen sokan pártoltak Napoleonhoz, bukása után XVIII. Lajoshoz, majd Napoleon visszatértekor ismét Napoleonhoz, teljes leveretése után ismét XVIII. Lajoshoz.

[2] Vörös bor (bordeauxi).

[3] Hardenberg, Ernst, Christian Georg, August Graf (1757–1826) hannoveri diplomata, akiről Thürheim Lulu emlékirataiban (II. k. 223. l.) megjegyzi, hogy nagyevő volt.

[4] Habzó édes sör.

[5] Angol pálinka.

[6] Híres portugál-bor.

trug — das geht wirklich in das Lächerliche — wie er da[119] aufschneidet, und mit welcher presumtion er alles auseinander setzt — wenn man ganz bestimt weis, dass er gar nicht's macht. — Übrigens ist's in England nicht von der höchsten Wichtigkeit, dass ein König ein kluger Mann sei, wie bei uns — die Constitution Englands ist von der Beschaffenheit, dass der König allein Macht habe Gutes zu wirken — Böses kann er gar nicht thun.

Dem [a] andern Tag liess er durch Sligo, den er sehr viel um mich ausfragte, mir sagen, dass er wünschte, dass ich seine Knöpfe trüge.

Bei dem Dinée hat er dem R[egimente] eine Standarte[1] geschenkt, die ich machen werde lassen.

Gräfin Lieven wundert sich, dass ich Ihr immer *Liebe Gräfin* [b] sage — Heute war Ihr Mann zugegen, wie ich bei Ihr war, und da nante ich Sie stets *gnädige G[rä]fin* [b] — Sie hat's gemerkt — und fragte mich warum ich diesen Unterschied mache?

Lady Elisabeth Forbes,[2] hat mir den lächerlichsten Brief geschrieben den ich bis jetzt sah — „Es sollte eine Antwort auf ein von mein [c] Schreiben sein, wo ich Ihr viele complimente mache, die ich für *unangenommen* [b] glaubte, da sie extravagant waren — und sie so ein hässlicher ennuenter Teufel ist dass ich's unmöglich denken konte, dass Sie es annehmen, und alle meine Sentenzen glauben werde. — Enfin ich betrog mich — und es ist wider Probe, dass man einen *Drachen* [b] versichern könnte, dass man ihn küssen will — und er es glauben soll — so unendlich macht die Eigenliebe uns blind, dass wir uns nie schauen können wie wir sind. —

Sie schrieb an Earl of Morley[3] alsogleich mir eine visite zu machen — und bemerkte — in dem Brief den Sie an mich geschickt „If you are acquaintet with my brother in Law — you will have afterwards the possibility to see me every day! — (1 sor törölve) — wenn Sie ahndete dass ich übermorgen weg reise!

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) vagy von meinem vagy auf mein Schreiben helyett.

[1] Zászló.

[2] Lásd a 72. lap 1. jegyzetét!

[3] Parker, John volt 1815-től 1-ső earl of Morley (1772–1840).

Das Mittagmahl bei Sheldons war recht lustig = Hardenberg ist ganz bestimmt der determinirteste Fresser, den ich noch begegnet habe und was mich noch dabei[120] frappirt, ist dass er kein ganz übler Drinker ist = Der Claret[1] ist nahe mit seiner Seele anverwan[d]t = Beroldingen — der für seinen König bereits mehr als ($^1/_2$ sor törlés) — speisste auch da, und machte uns gewaltig lachen, da er mir proponirte „de prendre un chien qui est beaucoup plus gros que *lui*." [a] Der Vergleich zwischen *ihm* [b] und dem *Hund* [b] — war in *zu* [a] evidentem Licht gestellt. Der alte Sheldon erzählte mehrere Geschichten von Köchen die er sterben sah — als Gegenstück zu[r] Marchal Ney — execution[2] und versicherte, dass ein guter Koch doch unmöglich lang leben könne — da die immerwährende Anstrengung seiner Ideen — nicht lang' auszuhalten sei. — Paget[3] hatte einen Koch — der durchaus nicht sterben wollte — und nebst seiner Todeskrankheit am Abend seines Lebens ein Soupée ferfertigte [c] — nachdem er durch alle sacramente bereits geschickt gemacht gewesen sei, gerade in dem [d] Himmel zu steigen.

Die Ehrlichkeit eines Koch's der bei Sheldon im Dienste stand — verdient auch einige Bemerken. — Er war ohne Rettung übel — der Artzt gab ihm keine Hoffnung des Lebens — gewissheit des Todes aber — man administrirt ihm — die Hostie, und das letzte Öhl — er macht testament — ist mit seinem Gewissen ganz gut freund — und erwartet so seine letzte Stunde = Als das letzte Wort schreit er noch bei Abendzeit = Il ne faut pas donner toute la salade à supé, parceque la moitie pourra très bien servir pour demain" —

Von allem [e] Koch Geschichten ist aber doch die die beste, die mir geschehen ist = Ich kante Francois von Livron[4] —

a) Kétszer aláhúzva. b) Széchenyi aláhúzása. c) verfertigte helyett. d) den helyett. e) allen helyett.

[1] A bordeauxi bor.

[2] Ney, Michel (1769–1815) moszkvai herceg, Napoleon vitéz tábornagya Napoleon bukása után XVIII. Lajos szolgálatába állott, pair lett s megbízást nyert királyától, hogy a visszatérő Napoleont elfogja, de hozzápártolt, amiért Napoleon második bukása után főbelőtték.

[3] Angol főnemesi család, amelynek legidősb tagja Uxbridge earl és Anglesey marquess volt.

[4] Akkori szakács

lange Zeit und hatte lang dem [a] Wunsch ihn aufzusuchen — und in meine Dienste zu nehmen — ich fand ihn in London und bevor ich ihn zu Gesicht bekam — nahm Sligo ihn = ich hätte mich für diesem [b] Streich schlagen könen = dem dicken Kerl[1] aber würde ich noch mehr vergeben — und ich schwieg — Francois — den seine [c] Liebe zwischen mir und dem Herrn Marquis getheilt ist — bemerkte meine Unzufriedenheit — und sagte mir „si vous voulez un beaucoup mellieur [d] cuisinier que moi — je vous en aurez un — et je vous l'enverez [e] — demain matin — bon. [121]

Dem [a] andern Tag erscheint ein ganz anständiger Mann bei mir eben bei Frühstück. — „Ich frug ihn, ganz serios — erzählen Sie mir ihre ganze Lebensgeschichte" Antwort *„ich bin in der Grossherzöglichen Küche[2] zu Weimar erzogen"* [f] das war genug, um mich für eine halbe Stunde lachen zu machen, da F[ranz] Zichy mir einfiel — der von Nesselrode[3] immer pretendirte dass er so eine gute Erziehung bekam, dass heisst in der *Hatzfeldischen* [e] Küche.[2] — Ich war so verlegen, da ich dem Mann die Ursache meines Lachens doch nicht umständlich erzählen wollte — und legte mein Gesicht in traurige Falten, um seine Erzählung anhören zu können — welche er folgendermassen fortsetzte „Von da war ich — wegen meinem Eigensinn — wie sie es hiessen weg gejagt = es war aber zu meinem Glück, den[n] ich kam nach Paris in Roberts[4] Schule. Da blieb ich 3 Jahre — und nun 9 Monate hier — bloss um einige Fisch-saucen, die die Engländer *mitelmässig* [f] zu bereiten wissen — zu erlernen. Ich war im Dienst bei Earl of N. — kann aber bei dem Mann unmöglich mehr aushalten — da er alle Tage das nämliche speisst — und nie versteht was er isst — übrigens muss ich ihnen Herr G[ra]f preveniren, dass ich nicht zu Ihnen kommen kann noch will — wenn Sie von der Kochkunst gar nichts verstehen = ich hoffe es aber nicht — und — ich errinere mich anjetzt — das Francois mir von Ihnen sprach,

a) den helyett. b) diesen helyett. c) dessen helyett. d) meilleur helyett. e) aurai — l'enverrai helyett. f) Széchenyi aláhúzása.

[1] T. i. Sligonak.

[2] A német konyha akkor sem volt a legjobb hírben.

[3] Nesselrode, Karl Robert Graf (1780—1862) orosz titkos tanácsos, akkor orosz kancellár.

[4] Híres párisi szakács és vendéglős.

dass Sie in diesem Fach nicht ganz prophan sind. — [Auf] alle Conditionen gehe ich übrigens ein, die Sie mir natürlich vorschlagen können und pretentionen hab' ich gar keine." — So sprach mein Mann — und mein Gesicht glühte vor Freuden, endlich meinen irdischen Schutzengel gefunden zu haben = ich war geneigt mit dem Menschen mein Vermögen brüderlich zu theilen = und ihm [a] so zu sagen, moralisch zu heurathen = Da kam aber eine kleine Geschichte, die er selbst zu besten gab — und sie[122] mir doch alle courage benahm, die folgendermassen lautete — „Sie können Pfeffel[1] (auch ein berühmter Diné Held)[2] fragen — wie ich bin. — Ich hab' ihm neulich ein Mittagsmahl arrangirt, und er war so zufrieden, dass er nach dem Speisen mich zu sich herauf kommen liess — und mich vor allen seinen Gästen umarmte = da war ich einige Stunden in der Gesellschaft — *wir* [b] nahmen Caffée — *wir* [b] sangen, spielten Guitarre — etc. —"!!! Da glaubte mich der Mann gänzlich für sich gewonnen zu haben „ich nahm aber meinen Hut —und sagte —kurz —„Mein Herr, wen Sie eben so geschickt in der Musick als in der Kochwissenschaft sind — so bin *ich* [b] ihrer nicht würdig = adieu. —" Ich gieng und er blieb wie ein Esel stumm und betroffen vis-à-vis von Joseph — der vermuthlich auch kein sehr witziges Gesicht wird gemacht haben =

Diese Geschichte erzählte ich der Gesellschaft — und alles war müde vor lachen — dem [c] alten Minister Pfeffel — der etwas fumo[3] — und des Namen[s] wegen schon etwas gelehrten Stolz[3] hat — mit dem Koch in einer sentimentalischen embracade sich vorzustellen =

(5 sor törlés).

Fanny[4] schrieb mir einem [d] Brief, den ich heute bekam, wie ich ihn aufmachte — sah ich dem [c] Namen Dominique = und ich wurde blass = was ich doch für ein Esel bin? =

a) ihn helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett. d) einen helyett.

1 Pfeffel Christian Hubert, Freiherr (1765—1834) akkor bajor követ és meghatalmazott miniszter Londonban, később Párizsban. (Gothai almanach 1818).

2 Ebéd-hős = inyenc.

3 Büszke. Célzás Pfeffel Gottlieb (1736—1809) német költőre.

4 Nénje, férjezett gróf Batthyány Miklósné.

Endlich sah ich L. Sharlotte Kembl[1] — wie freit mich das =? — Warum lehrnte ich Sie so gar spät kennen —?

Sollte der Zufall Menschen — ohne ihren Willen, zusammen bringen die sich conveniren?[123]

[1815 december 13.] Dem [a] 13. Dezem[ber] 1815 — Morgen in der Früh gehe ich von London weg um einige Täge in Paris zu bleiben — und dan nach Wien und von da nach Zinkendorf zu eilen — wo ich verbleiben will. — Wen ich nun von dem Tag als ich Wien verliess — die Rechnung über meine Handlungen ziehe — so bin ich unsicher — ob ich mit mir zufrieden oder unzufrieden sein soll. — Bin ich besser oder gescheider geworden — als ich war? — Das weis[s] ich nicht? Mehr wissen thue ich — das ist kein zweifel — bin ich aber klüger geworden —? Bin ich anjetzt zum Glück der Ruhe näher als ich war = oder renne ich noch immer nach dem unerreichbaren Ideal? — Ich will die grosse Welt — mit allem ihren Prunk — verlassen — meine Ambition könte mich sonst verderben, und ich will — das Glück in der Mittelmässigkeit finden. — Lebe wohl du Ehrgeitz — der mich so belebte — alle meine Handlungen sollen für dem [a] Genuss anjetzt — gerichtet sein = Sollte ich noch immer nach Ehrenstellen und Rang schnappen = nachdem sich alles von mir wendet. = Ich hab' aber ein Vaterland ein armes unglückliches Vaterland — und dem ist nicht zu helfen — jetzt noch nicht — erscheine also Pflug nach dem Schwert — und komme du Apoll[2] in meine niedrige Halle — da Mars[2] mir schon zum Eckel ist =

Der kleine M[onsieur] Amor[2] ist auch zu mir geladen?

Gott der Allmächtige, Herr der Elemente, sei gelobt = ich bin glücklich in Calais angekommen =. Meine Reise von London bis Dower gieng ganz vortrefflich — ich war in neun Stunden auf Ort und Stelle. — Es ist nicht zu läugnen Chaise[3] and 4 ist

a) den helyett.

1 Kemble, Sarah (nem Charlotte) (1755—1831) férjezett Siddonsné, akkor híres színésznő Londonban. Atyja, huga, 3 fivére szintén jeles színészek voltak.

2 Itt arra céloz, hogy elhagyja a katonaságot és költő, író lesz, de szerelemmel is lesz dolga.

3 4 üléses postakocsi, ez volt akkor a leggyorsabb közlekedési eszköz.

die bequemste und herrlichste Art zu reisen. Ich kam beiläufig um 8 Uhr Abends in Ship Inn bei M[onsieu]r Write[1] an — ich wollte gleich einschiffen, um ja nicht einen Augenblick zu versäumen — der Wind war aber contraire — und ich musste mit der Hoffnung schlafen gehen, dass mich den andern morgen ein französischer Packet bot — *Mo[dest]*[124] (5 sor törlés) dem [a] andern Tag der Sturm und der Schifscapitain der Modeste erweckten — einer als Zeuge der unmöglichen Fahrt — und der andere als Fürsprecher für das *stille stehen* [b] und *warten.*[b] — So sehr ich das *Warten* [b] und *harren* [b] — vom Herzen hasse — da doch in der Welt gar nichts lächerlicheres in der Natur lebt als ein *geduldiger Mann,*[b] so muss ich gestehen vergieng der Tag ziemlich unruhig — folglich nicht ganz langweilig. — Ich hatte ein Model[l] von der Gas-Machine die mir viel Mühe und Arbeit kostete, und die nur mein fester Wille und meine Beharrlichkeit erzwingen konten — Die herüber zu bringen — war nun meine Sorge, und ich kann sagen Ängstlichkeit — da doch auf diese Art Exportation der Machinen — Todesstrafe gesetzt ist — Die wollte ich nun auf keine Weise verdienen — und gieng mit vieler *Offenheit* [b] zu Werke = da in meinem Handwerk — mir das Schicksal viele Chancen gelassen hat — auf eine hübsche Art zu sterben, und ich doch nicht ganz gerne hätte — für eine Gaslight Engen[2] aufgehenkt zu werden. —Es haben auch mehrere meiner Bekannten — viel darüber gelacht, dass ich mich mit Machinen, besonders aber mit der, die für die Beleuchtung dient — in meinem Aufenthalt in England so viel abgegeben habe =. Sonderbar ist's aber auch wenn ein Husaren-Rittmeister — 3 Stunden alle Tage, nicht nur von Machinisten — aber von denen Arbeitmännern selbst = Theoretische- und practische Prelection nimt — und in der Früh von Baum Öhl — und auf dem [a] Abend von Eau de Razumofsky[3] träufelt. In England sind nach meiner Idee aber

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Write vendéglősnek fentemlített szállodája a hajóhoz (hotel du vaisseau), még ma is fennáll.

[2] Széchenyi a kiejtés szerint írta engine helyett: gaslight engine = gázfejlesztőgép.

[3] Illatszer.

3 Dinge nur die man lernen muss — und all das übrige ist nichts — *die Constitution*[a] = *die Machinen*[a] — und *die Pferde Zucht*[a] — Von der Organisation einer Armee,[1] die anjetzt die beste der Welt ist wollte ich nichts hören = den[n] wir haben keine Armée mehr — und es fehlt zu deren[125] existenz nur so wenig als zu der Vernichtung der Generation — der anjetzigen Beherrscher Österreichs = *So nahe ist's und doch ewig — entfernt.*[a] — Solches Ziel, nach welchem jedes Herz in wahrer Brust — sehnlichst athmet — können wir nicht beschleinigen.[b] — Gott und der Zufall — müssen zu solchen Stellen uns laden = kömmt die Zeit oder kömmt sie nicht? wie soll man das ahnden? — Vermehren wir aber *um unserer Ruhe willen* [a] unsere Kentnisse unsere Einsicht nicht. = In der Unwissenheit unseres moralischen Übels und in der Apathie der Sinne — kann in unserm Staate die Existenz erträglich werden. — Bei dem ersten Erwachen aus der Ohnmacht — könten wir unser albernes idioten Leben — bei einigen Ehrgeitz — unmöglich ertragen. — Warum soll ich also wiederhohlen, dass in England anjetzt solche Krieg's etablissements sind — wie zum Beispiel in Woolwich[2] für die Artillerie — dass man 200,000 in 6 Wochen kleiden und bewaffnen kann, dass der Gemeine Soldat Hemden von Percal — Beinkleider von Hirschleder, trotz denen des Herrn Täubel[3] in Wien — Sätteln — wo Rowand[3] in Wien sein Zettelchen ganz gewiss wenn er sie hätte — bei der Nacht — aufkleben würde = besitzt = etc. etc. — warum soll ich doch das noch mehr begreifen, als ich's leider schon thue — um bei meinem Einrücken, zu meinem Regiment = dem[c] Vergleich ganz frisch treffen zu können = wo diese prächtigen Kerle — wo jeder so viel in sich Werth fühlt — als ob er von Gold wäre, wo der Gemeinste — wenigstens so brav und tapfer ist — als Wellington[4] = und wo kein einziger keine [d] Hose hat. — — — Es ist mein Fehler — ich bekenne es, dass ich in meinem Enthusiasmus wenn ich gegen das Haus Habsburg raisonire,[e] und vieleicht auch

a) Széchenyi aláhúzása. b) beschleunigen helyett. c) den helyett. d) eine helyett. e) raisonnire — deraisonnire helyett.

[1] Akkor az angol volt a legtökéletesebb.

[2] Londontól keletre (9 km-re), ma is híres tüzérségi- és lőszertára.

[3] Bécsi kereskedők és hadiszállítók.

[4] Az angol hadvezér.

deresonire = immer bis zu denen Hosen mich erniedrige = warum ergreife ich nicht einem [a] andern Gegenstand? Ein Beinkleid für einem [a] Husaren für so einem [a] tapferen Ehrenman ist aber so nothwendig — und nicht einmal das — hat er. — Was ist dan von so einer Regierung zu erwarten? — Amen.

Ich gab' mich also denen Machinen =. Die Dampfmachine ist für unser Land unnütz. — Sie ersetzt die Kraft von 4 bis 6 Pferden, wenn sie sich auszahlen soll — und wer braucht so eine immerwährende Arbeit bei sich? — und keine Fabriquen haben wir nicht — und Gott sei dank — dass wir keine haben. — Diese Perfection ist immer die Folge von [126] Elend — wenn viele Menschen sind — die die Noth zwingt, durch ihre Industrie sich das Leben zu fristen = Und bloss die Lage Englands erlaubt's — dass diese Perfection — Reichthum mit sich bringe = Zum *Anfang* [b] einer kriegerischen Nation — gehört — eine unüberwindliche Wildheit — das verlange ich von Ungarn — und nicht eine Spinnfabrique. — — —

Eine Bierbräue Machine ist hassenswerth da das Bier dem [c] Menschen dumm und schläfrig macht — und käm' so ein Zeug einmal in dem Athem, wo zum Teufel könten die Ungrischen Magnaten ihrem [d] sauern Wein verkaufen?

Es musste also die Gaslight Machine sein, auf die ich mich verlegen sollte — das war mein Wille — und ob ich in dem fest war, oder sein werde — soll Zinkendorf bald sagen = = Mit L. 2[1] war die grosse entreprise gerichtet — und der stolze Engländer, als Mautbeamter masquirt — rückte dem [c] Hut vor mir nicht — vorkaufte aber um 4 Ducaten beiläufig — die Seele seiner Nation — eine Machine — — —".[2]

Dem [c] Tag des Windfeiern[s] hab ich also zwischen, Bestechen eines königl[ich] britischen Maut und Zoll Beamten = „Lecture" des amours secrètes de Napoleon" [3] — Liebäugeln mit der

a) einen helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett. d) ihren helyett.

[1] 2 font sterling.

[2] Erről a gázgépről többé nem ír semmit.

[3] Amours secrètes de Napoleon Bonaparte, par l'auteur du „Précis historique" et des „Memoires secrets" (Barbier: Dictionnaire des ouvrages Anonymes Paris 1882 szerint Charles Doris) Paris, 1815, még ebben az évben négy kiadás jelent meg.

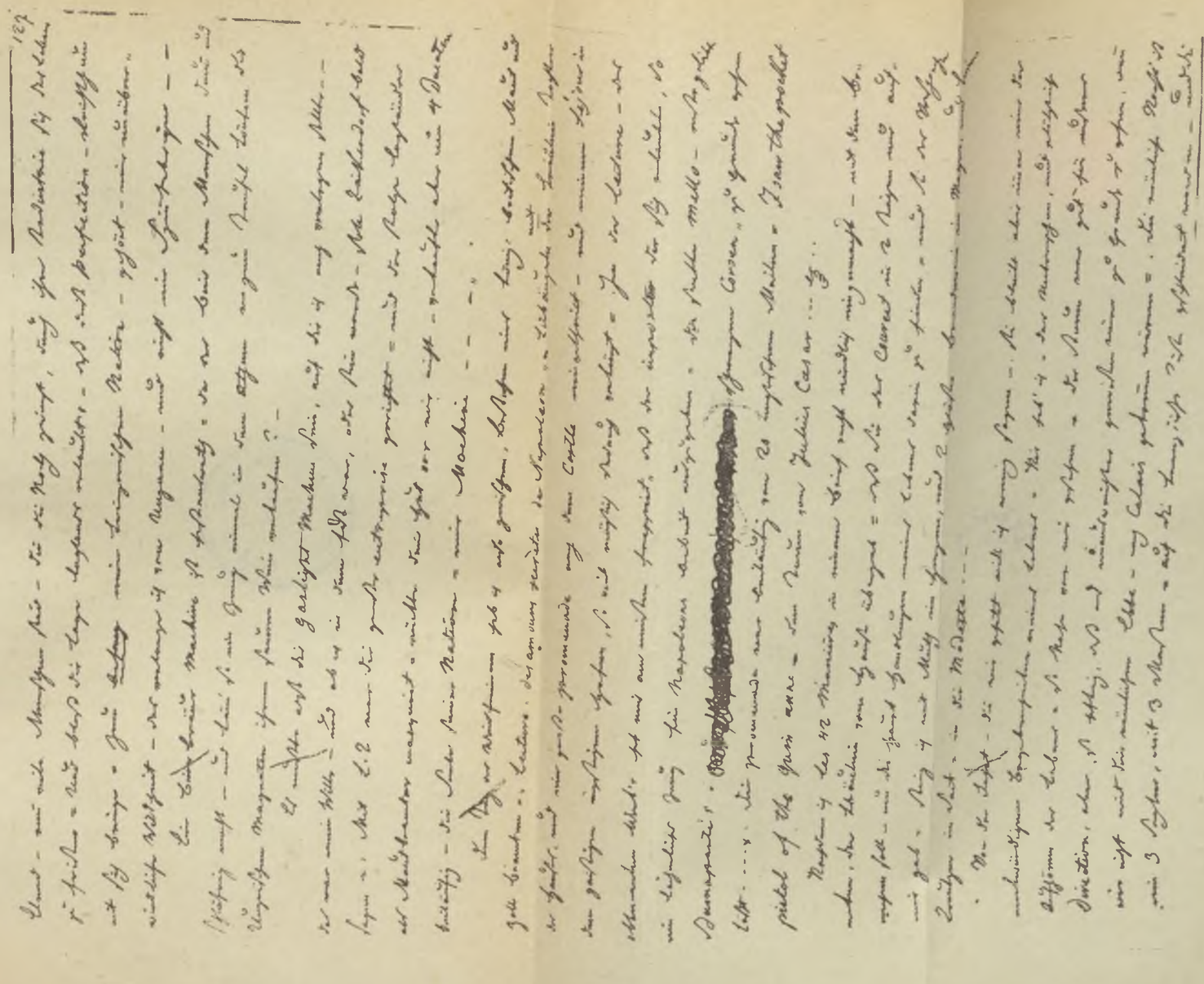

A III. 1. jelzésű naplókötet 127. lapjának hasonmása.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Fräulein Tochter des Hauses und eine grosse promenade nach dem Castle[1] eingetheilt — und meinem a) Séjour in dem garstigen ängstigen Hafen, so viel möglich dadurch verkürzt. — In der Lecture — des obbenanten Werk's hat mich am meisten frappirt „dass der imposteur, der sich erlaubte so ein lächerliches Zeug für Napoleons Arbeit auszugeben, die sanfte Mello — erste geliebte Bounaparte's (1/2 sor törlés) schwarzen Corsen „zu Grunde gehen lässt. — — —

Die promenade war beiläufig von 20 englischen Meilen — I saw pocket pistol of the quin anne[2] — den Turm von Julius Caesar. ect.[1]

Nachdem ich les 42 Manières[3] in einem Brief recht niedlich eingemacht — mit dem Beamten, der Fräulein vom Hause übergab — dass Sie das couvert in 2 Tägen nur aufmachen soll — um die Haupt Handlungen meines Lebens darin zu finden — und Sie das Versprechen mir gab — stieg ich mit Muth im Herzen, und 2 Gläser Brantwein im Magen, und keinen Kreutzer im Sack — in die Modeste. — —

Von der Fahrt — die wir gehabt will ich wenig sagen — sie bleibt aber immer eine der merkwürdigen Begebenheiten meines Lebens. Nie hab' ich „das Untergehen, und plötzliche Aufhören des Lebens — so Nahe vor mir gesehen = Der Sturm war gut für unsere Direction, aber so heftig, dass es unausweichbar gewesen wäre zu Grunde zu gehen, wenn wir nicht mit der nämlichen Ebbe — nach Calais gekommen wären =. Die nämliche Nacht ist ein 3 Segler, mit 3 Masten — auf die französische Küste geschleidert worden — und die [127] Kraft des Windes und der Fluthen war so schrecklich, dass das Schif auf ganz gemeinen Wellsand — stiess und scheiterte. Kein einziger von denen die darauf waren — lebt anjetzt mehr —.

a) meinen helyett.

[1] *Dover Castle*, Dovernak az angol történelemben ismert erődítményei a római korból egy órányira a várostól. Caius Julius Caesar római hadvezér korában Kr. e. 54-ben, amikor Róma biztonsága érdekében átkelt Britanniába, építették a római őrtornyot a legionáriusok részére. (British Encyclopaedie és Révai Lexikon).

[2] Dover Castleban van egy 24 láb hosszú ágyú: a *Queen Elisabeth's pocket pistol.* (Baedecker: London. 1871. 324. l.)

[3] 42 erkölcs-szabály.

Das Paquet Bot war von denen Wellen, die wie Berge angeströmt kamen, so herangeschleudert — dass selbst der Pilot mehreremal fiel =. Ich hab' es für unmöglich gehalten nicht zu ersaufen „ich gestehe es = und alles was ich sah trug datzu sehr viel bei. — Die Schifleute liefen im Schif wie unsinig herum — der Mastbaum wackelte — der Steuer Mann konnte denen Bewegungen der Wellen nicht mehr folgen. — Ein unangenehmes Stillschweigen herrschte = =. So war's — ich war bestimmt zu ersaufen — und hab neuerdings erprobt, dass ich wie ein ganzer Kerl sterben kann — und ich liebe mich etwas mehr =. Ich wollte aber doch einige Bestimtheit haben — wie es in der That sei — und wendete mich mit einer Frage an dem [a] Pilot[en] — der so ruhig war, dass es mich in Erstaunen setzte. — — „Croyez-vous que vous pourriez nous mettre à Calais avec la même marée? — „seine Antwort war „M[onsieur]r nous aurons bien du mal ... das war mir hinlänglich — ich legte mich auf dem [b] Verdeck und dachte an Gott — und an eine Frau[1] — die ich vieleicht unglücklich gemacht — und deren Errinnerung am meisten auf meinem Gewissen lastete. — — —

So blieb ich beinahe 4 Stunden liegen — nachdem ich so viel herumgeschaukelt gewesen bin — und durch das ewige jammern und Speien einiger französischen Kaufleute, die Gott straf mir, [c] nicht würdig sind — Jagdhunden als Speise vorgeworfen zu werden, so geeckelt [d] — dass ich wirklich recht übel See krank war — und von denen ewigen Wellen, die in das Schif liefen so durchnässt und durchfroren,[e] dass meine Lage anfieng mir lästig zu sein. — — — Ich zitterte in ganzem Leibe — besonders bewegten sich meine Knie aber so krampfhaft hin und her — dass mir in der scheusslichen existenz, die verdamt war, die spassige Idee einfiel — ob wohl ein Violin-spieler in der Welt sei, der so einem [f] geschwinden Triller zu machen im Stande sei =.

Auf einmal erklärte der Capitain, der übrigens ein erschrockener Hase ist, dass wir anjetzt ganz gerade in dem [a] Hafen segeln werden — dans une heure nous y sommes — das war ein Balsam für mich, da ich durchaus eine Änderung der Dinge

a) den helyett. b) das helyett. c) mich helyett. d) t. i. haben e) t. i. war. f) einen helyett.

[1] Karolina sógornőjére.

brauchte. — Schnell wie ein Blitz giengs forwärts — und eben so schnell verflohen meine Gedanken, die dem [a] Tod mit Siechel und Sanduhr stets vor sich hatten — und auf einmal waren wir im Hafen. [128] Kaum angekommen — sprang ich alsogleich mit meinem [b] wackelnden Beinen von einem Schif in das andere — bis ich zu dem Lande [c] kam — „wo mich ein Maut Beamter aufhielt — da es nie erlaubt ist — ohne sich ansagen zu lassen, aus dem Schife herauszugehen — dem [a] Kerl rann ich über dem [a] Haufen, wie einen Ballen — erwischte einem [d] Buben bei dem Kragen und zwang ihn mit mir in Trabe und Gallop bis zu Quillacq's[1] zu laufen — wo ich Feuer machen liess — mich trocknete — dem Allmächtigen dankte — mich schlafen legte — in Traum 3-mal aus dem Bette herausfiel — und immer vom Herzen lachte — wenn ich mich recht derb anschlug — dankend — „Gott lob es ist kein Wasser — und ich anjetzt — mitten unter meinen Geschäften — diess schrieb ...[2]

Olivia was often affected from too great a desire to please — Sophia even represt excellence from her fears to offend — Olivia wished for many lovers — Sophia to secure one — The one entertained me with her vivacity when I was gay, the other with her sense when I was serious.[3]

Wie ist's möglich dem [a] Character eines Engels mit so wenigen und so wenig auffallenden Wörtern besser zu geben als Sophia's? =

Steigentesh[4] sagt, dass man mit dem was die Menschen in denen östreichischen Staaten nicht wissen, mehrere tausend Gelehrte machen könte." —

a) den helyett. b) meinen helyett. c) an das Land helyett. d) einen helyett.

[1] Hotel de Quillacq, szálloda Calaisban (Reichard: Guide des voyageurs en Europe, Paris 1807). Még ma is van egy ily nevü szálloda.

[2] Széchenyi jelzi, hogy alább folytatja ugyanezt.

[3] Idézet Goldsmith, Oliver (1728–1774) angol költő és író „*The vicar of Wakefield* (A vékfieldi lelkész) cimü regényéből (1. fejezet utolsó szaknsza, azzal az eltéréssel, hogy az eredetiben e mondat áll elől: Olivia wished for many lovers — Sophia to secure one.) Olivia és Sophia a lelkész két leánya.

[4] Lásd a 14. lap 3. jegyzetét!

Nachdem die Debarcation meines englischen Wagens und aller meiner Mautwürdigen Gegenstände nach Zurücklassung einer sehr bedeutenden Summe, beendigt war — gieng meine Reise ohne besondere Merkwürdigkeit über Beauvais nach Paris wo ich in 42 Stunden ankam. — Zu meinem grossem [a] Erstaunen fand ich Windischgrätz[1] (7 sor törlés.) — Nachdem ich ihn (1 szó törölve) einige Fragen gestellt hab' — bath er mich auf dem [b] andern Tag — zum Speisen — und ersuchte mich — Trogoff[2] und Wilson[3] auch zu dem Gastmal ziehen zu wollen =.[129]

Trogoff fand ich bei sich — der noch immer ein tüchtiger Royalist ist — und machte da die Bekantschaft seiner Nièce — die eine charmante Frau ist — dem [b] einzigen Fehler aber hat nichts verdauen zu können — und immer speit. — —

Alle übrigen Geschäfte die ich zu richten hatte giengen ganz vorwärts — (4½ sor törlés).

Robert[4] gab einem [c] seiner besten Köche in meine väterliche[n] Hände — auch empfang ich dem [b] Sohn Epicur's[5] mit wahrer Seelen Freude — bis mir der schändliche mit Undank zurückzahlte. — —

(8 sor törlés).

Ich speisste bei Beauvilliers[4] — und fand dem [b] grossem Nostitz[6] da, und mehrere andere meiner Bekannten. — Mein Anzug war so englisch, dass zwei hanoveranische Officiere, die neben mir gesessen sind, um eine Bouteille champagner gewettet haben — was ich für ein Landsmann sei? — Der eine sprach mich auch

a) grossen helyett. b) empfieng . . . den helyett. c) einen helyett.

[1] Lásd a 47. lap 2. jegyzetét!

[2] Lásd a 28. lap 1. jegyzetét!

[3] Wilson, Robert, (1777—1849) angol tábornok, volt katonai megbízott a porosz, orosz, osztrák udvarnál, részt vett a Napoleon elleni háborúban, megkapta a Mária Terézia rendet is 1810 után. Az orosz hadseregről könyvet is írt (Brief Remarks on the characters and composition of the Russian army). London, 1810.

[4] Beauvilliers és Robert párizsi híres vendéglősök voltak.

[5] A szakács.

[6] Valószínűleg Nostitz Karl, Graf, katona először porosz, majd osztrák, végül orosz szolgálatban. 1815-ben ezredes Troyesban, majd Párizsban az orosz megszálló sereggel.

englisch an und fragte mich, nachdem wir eine gute Weile zusammen redeten ob ich nicht von dem 10-ten englischen Husaren Regemente sei — welches das des P[rinz] Regenten ist, als ich auf einmal — jede Hoffnung — die Flasche Wein zu gewinnen mit einem barschen, „Pardon me Sir I am not an englishman" beraubte. — —

Marchall[1] sieht zu sehr dem Erzherzog Ferdinand[2] ähnlich um, dass ich ihn lieb haben könnte. — Wagner[3] gleicht einem decidirtem Kindermörder.[130]

7. Mai [a] [4]

Wilson versichert mich, dass in Petersburg ein Russisch-ungrischer Dictioner[5] verfasst wird — um die gleiche origine dieser beiden Nationen zu beweisen! —

Windischgrätz giebt mir Hoffnung — ein sehr ausgezeichneter Mensch einstens zu werden — wenn ich viel in seiner Gesellschaft leben würde — da er mir dan mit Rath beizustehen, und meinem [a] vielen Ideen eine gehörige Richtung zu geben im Stande wäre. Er sagt mir auch, dass er sich alle Mühe geben würde meine Erziehung zu vollenden!

[1816 január 2.] Dem [b] 2-ten Jäner 1816 bin ich in Wien angekommen. Mit welcher Angst und mit welchem Zittern habe ich mich dem Haus meiner Eltern genähert! wie viel Übles glaubte ich zu finden! und der liebe Gott sei gelobt, ich fand alle gesund. —

a) meinen helyett. b) den helyett.

[1] Valószínűleg Marchall von Perelat, Peter osztrák altábornagy.

[2] Valószínűleg Estei Ferdinand főherceg lovassági tábornokot érti.

[3] Ismeretlen.

[4] E feljegyzés 1815 decemberében történt, tehát vagy téves, vagy azért jegyezte fel, mert e nap fontos lehetett rá.

[5] Wilson oroszországi tartózkodása alatt valószínűleg Köppen Péter orosz császári tanácsostól hallhatott erről. Köppen 1810—1812 közt beutazta Oroszországot, Magyarországot és Erdélyt. Útjáról írt füzetében (Literarnotizen betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungarn und Siebenbürgen. Petersburg 1826; tulajdonképpen Adelung német nyelvtudós számára írt jelentés) a 24. lapon említi, hogy Leschko István néhány szót küldött atyja ilynevű munkájából: Elenchus vocabulorum Slavicorum, amelynek Trattner pesti nyomdásznál kellett volna megjelennie 1812—3-ban, de abbamaradt. (Köppenre Melich János hítta fel figyelmemet.)

Ich war dem [a] nämlichen Abend bei der Vermählung des Prinzen Coburg.[1] — Die kleine Braut war gar nicht verlegen, das *Ja* [b] sehr dreisst heraus zu sagen — indessen der Bräutigam, wie Fer[dinand] Pálfy[2] sagt, *„einer kranken Turtel Taube ähnlich sieht.*[b] Auf dem [a] Abend war ich bei Virginia. — Sie unterhaltet sich ganz gut — sagt Sie — fürchtet sich aber einigermassen in England zu ennuiren =.

Unterandern wollte ich auch der Liechnowsky[3] die Freude gewähren — Ihr einen versöhnungs Brief zu schreiben — und sagte Ihr „Wenn auch nicht meine Handlungen so wird doch vieleicht die Länge der Zeit, die ich von Ihnen, Gnädige Fürstin abwesend bin mich mit Ihnen versöhnt haben.— Sagen Sie mir ob Sie mich sehen können. oder wollen — sonst würde ich nicht Muth genug haben, Ihren Blick zu ertragen.“ — Sie antwortete mir folgende Zeile „Ich konnte Ihnen gestern nicht antworten, weil ich Besuche hatte und ausfahren musste — den Kummer den Sie meinem Herzen gegeben haben, können auch nur *Sie* [c] und in der Länge der Zeit von mir nehmen, aber keiner Versöhnung bedarf es nicht. — Kummer ist kein Groll. — Ich kann Sie sehen wenn und wo Sie wollen ich konnte es nur alsdan nicht, weil ich in der ersten Erschütterung, meiner Fassung nicht gewiss war.“ — So angenehm schrieb Sie mir — und empfing mich stolz wie eine Königin. Ich vergebe aber doch dieser Frau für alle Ihre Misshandlungen!

(1½ sor törlés). — Von dem Rosenkranz den ich Ihr aus Rom mitgebracht habe fällt mir eben ein — wie man ein solches Istrument [131] anständig übergeben kann. — Eingewickelt — oder in einer Tabattière oder etwa nur ganz in seiner natürlichen Freiheit? —

(2½ sor törlés).

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Kétszer aláhúzva.

[1] Coburg-Sachsen-Saalfeld, Ferdinand Herzog 1816 január 2-án vette el herceg Koháry József Ferenc leányát, Antoniát.

[2] Lásd a 19. lap 2. jegyzetét!

[3] Herceg Lichnowsky Ede 1813-ban elvette gróf Zichy Károly miniszter leányát, Eleonorát, s minthogy Zichy Eleonora bátyjának, Zichy Ferdinándnak neje Széchenyi Zsófia grófnő volt, István nénje, a két család rokonságban volt.

[1816 március 17.] Kayser Franz sagt, „schauen's dem [a] Genz[1] mag ich nicht, den[n] er spricht mir ein biserl zu hoch Deutsch“ — Genz erfährt's und äusert entrüstet „soll ich den[n] vor diesem monarchen jodeln!“ —

Der Palatin[2] in Ungarn harangirte, zwar ganz schwach, aber dennoch nach denen Gesetzen der Redekunst die Ungarn an einem Landtage — Etiam ego ex sanguine Arpadiana etc. etc. fieng er an — und ein ganz grauer alter Ungar stöhnte — Thränen im Auge „Nagy szó, gerjeszti a' magyar szivet....“ Und so ein Blut in solchen Adern muss abgekühlt sein — und kein Gegenstand des Zorn's zeigt sich noch.

Nationen und Menschen sind sich ähnlich — was im kleinen bei jedem einzelnen vorgeht — geschieht auch in Grossem in ihrer Zusammensetzung. — Der Mensch geht durch Kinderjahre — so ganz im Dunkeln ohne die Ursache seines Daseins noch zu errathen. — So ist's mit Völker —! Er kömt dan in eine gewisse aber dennoch sehr beschränkte Perfection. — So ist's mit denen Nationen —! Ganz sachte ist er auf einmal in denen Tölpeljahren — von da gehts in's Leben — von da zur Vollkommenheit oder zum Verderben. — So gehts *uns*[b] —! nur mit dem Unterschiede dass das Leben *eines*[b] Menschen nur kurz — und alle

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd a 15. lap 7. jegyzetét!

[2] József nádor (1776—1847) e beszédét az 1805. évi országgyűlés október 18-iki ülésén mondotta az egybegyűlt rendekhez a királyi előadás felolvasása után. Nem a Széchenyi idézte szavakkal kezdte buzdító beszédét. Valóban hatásos beszédében kifejtette, hogy az ellenség (a francia) már Magyarországot sem veszi számba. Majd ezt mondta: „Honnan ez a maga hittség? vajjon *mi*, mert én is méltán így szólhatok, mivel *az én ereimben is az Arpád vére forr* (et in *meis venis Arpadi sangvis manat*), vajjon mondám mi — talán azt véli, hogy — úgy megfogyatkoztunk, minden reménységünket elvesztvén, olyannyira elcsüggedtünk, hogy hazánkról és maradékainkról is elfelejtkeztünk? Avagy azt képzeli-e, hogy nagy kisebbségünkkel királyunkat, koronánkat, országunkat s tulajdon fennmaradásunkat méltóságunkat eláruljuk? — — Haljak meg inkább, mintsem hogy ez a gyalázat rajtunk maradjon.“ Az ország rendjei „valóbbi érzékenységgel, többszöri éljen kiáltással nyilatkoztatták ki buzgó tiszteletüket“ a nádor iránt. (Diarium Comitiorum Regni Hungariae, 1805; 28. lap.)

seine Perioden bald abgelebt[a] — indessen die Existenz einer Nation tausende und dessen gradationen Jahrhunderte währen *muss.*[b] *Tölpel Jahre*[b] eines Volks zum Beispiel könen 3,00 Jahre[132] bestehen. — Gerne würde ich nur wissen im wie vielten Jahre wir schon stehen! *1816 Wien dem 17. März.*[c]

(1/2 lap kivágva; 6 sor törölve).[133] (2 sor törölve, 1/2 lap kivágva).[1]

[1817 május vége.] Dass es gewiss ein[d] meiner dumsten Streiche gewesen ist, alles was mir lieb und theuer ist in Wien und auf denen in mehreren Familien branchen eingetheilten ungarischen Landhäusern zurückgelassen zu haben; um der, zwar bezaubernden aber für mich gar nicht's fühlenden Gräfin S[aurau][2] nach Italien nach zu kutschieren.[3] Ich hab mich dem[e] 18. Mai 1817 von Zinkendorf getrennt — bin über Apáthy[4] und Gratz[5] in einem Athem bis Klagenfurth.[6] — Ich hab' mich von allem, was mir einstens so[134] sehr lieb gewesen ist, ziemlich leicht getrennt — nur damals hab' ich wieder gesehen, wie eine Portion Leichtsinn angenehm den Menschen durch's Leben bringen kann — wenn aber einmal die gewohnte Leichtigkeit ausbleibt, nur einem[a] einzigen Tag — so kann man sich aufhengen! — Meine Reise gieng ganz ohne allen Abentheuern vor sich. — Joseph ist von dem hochen Bock meines Wagens heruntergefallen, und[b] sich beinahe Todgeschlagen, — dieser Zufall hat für einige Augenblicke mein decidirtes Stillschweigen gebrochen — um dan, nachdem der von dem Himmel herabgestürzte Kamerdiener eingerichtet und eingeschmiert war — den gar nicht gefährlichen Gebrauch der Karthauser[1] streng wieder anzunehmen. — In Klagenfurth hab' ich übernachtet — da einem[a] Officier von einem Teutschen Linien Regement 13 Tassen schwarzen Caffé ausdrinken sehen,[c] ohne welcher Massregel er — der Mann wegen seinen Gebräuchen schon berühmt; sich niemals zur Ruhe bequemen kann! wie er's behauptet — und so bin ich fort über Pontafel[2] — mit Überlesen einiger Bücher, als die langeweiligen Nachtstücke von R[3]— und mehrere Flugschriften von Paris, ganz allein und immerfort beschäftiget. — Mehrere Posten von Verona[4] entfernet sah ich zwei zweispännige leere Postpferde zurückkommen, und ein Schlag empfand ich im Herz, und eine Röthe überzog mein Gesicht — und ich fühlte und ahndete, welch Engel vor mir schwebe. — Wie ich mein ganzes künftiges Schicksal — mit dem *Sein*[d] dieses herrlichen Weibes, verwoben und meine Seele — wenn auch [135] ewig von ihr getrennt, doch ganz nach ihrer existenz für die Zukunft umgeformt, und umgestalltet voraus *witterte*[d] — da eine Stim[m]e mir, halt zurief — als wie ein rettender Engel — da ihr Bild, wie ruffend, mich an sich zog — wie weit im Schatten sich so viel Gräuliches mir zeigte —

a) t. i. sind. b) Széchenyi aláhúzása. c) Kétszer aláhúzva. d) einer helyett. e) den helyett.

1 Széchenyi ezután 1817 májusáig nem írt naplót. Ez időre levelei nyújtanak némi felvilágosítást életére. Szabadsága lejártakor a katonai főhatóságtól előbb 1816 augusztus 20-áig kapott újabb szabadságot, majd kieszközölte ennek egy évre való meghosszabbítását. Idejének legnagyobb részét Bécsben töltötte, de többször volt birtokán Czenken, Pál bátyjánál a vasmegyei Apátin, lóversenyen gróf Hunyady Józsefnél a nyitramegyei Ürményen és Holicson. Sok figyelmet és időt fordít a (simmeringi és holicsi) lóversenyekre. A lótenyésztés érdekében Angliában angol lovakat vásároltat magának s minthogy a lovakat az országból nem akarják kiengedni, 1816 október 7-én Frankfurton és Párizson át Angliába utazik rövid tartózkodásra, de 1816 november 26-án már Bécsben van. (A vásárolt lovak jegyzékét lásd a Függelékben.) Szabadsága a katonaságnál 1817 augusztus 20-ig volt ugyan érvényben, mégis Saurau grófné iránti szerelme arra késztette, hogy utána utazzék Milánóba, ezrede tartózkodási helyére és szolgálatra jelentkezzék.

2 Gróf Saurau Zenóné, született Hunyady Gabriella grófnő, 1814-ben ment férjhez.

3 Széchenyi 1814 szeptemberétől volt szabadságon és csak augusztusban kellett volna bevonulnia ezredéhez Milánóba. Minthogy Saurau és felesége több hónapi tartózkodásra mentek Olaszországba, különösen Milánóba, Széchenyi szívesen vonult be előbb ezredéhez s ottmaradt az 1817. év végéig. Széchenyi szerelme a férjes Saurauné iránt — mint 1819-ben írja — csak kaland volt.

4 Vas megyében.

5 Stájerország székhelye a Mura partján.

6 Karinthia székhelye.

a) einen helyett. b) t. i. hat sich. c) austrinken gesehen helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

1 A karthausi szerzeteseknek t. i. csak meghatározott időben szabad beszélniök.

2 Község az olasz határ mellett Karinthia délnyugati részén, az olasz határon Pontebba van.

3 Nachtstücke herausgegeben von dem Verfasser der Fantasiestücke in Callots Manier. Berlin 1817. Hoffmann, Ernst-Theodor-Wilhelm (1776—1822) német író fantasztikus és humoros röpirata. (British Museum Catalogue.)

4 Olasz város Velencétől nyugatra az Adige (Etsch) partján.

und wie so — halb in denen Spheren der Träume — ich im gestreckten Galop[p] dem[a] Wagen vor mir verfolgte; alles diess kam mir vor, wie ein schöner herrlicher Traum — mit langer geängstigter Brust. — Wie ich nach Verona kam, hielt ich bei dem Thor, und fragte mit einem Beben, welches ich noch nie in meinem ganzen Leben empfunden, wer eben zur Stadt hinein gefahren sei, den[n] sicher wusste ich's noch nicht, ob Sie's auch sei. — Wie man mir Sie nennte bin ich erschrocken — ich hab', ich weiss nicht warum, die Gewalt einer höheren Macht über mich wirken sehen[b] — und mein Herz hat es errathen, dass Sie's war, — nachdem in meiner Reise hundert Postpferde mir begegnet sind — ohne mir aufgefallen zu sein — und nachdem ich in Wien gar nicht wusste wenn Sie nach Italien gehen wird — und durch so viele Hindernisse meine Reise gar nicht nach der Ihren richten konte — und Sie in der ersten Stadt in Italien, in welcher unsere Wege sich kreutzten — begegnete — Unvergesslich —! [136]

Wie ein Verwirrter bin ich, in das selbe Gasthaus abgestiegen und sah Ihre Jungfer und Ihren Mann im Hof —, und Sie, mit einer grazie mir entgegen hüpfend — auf einmal — und was ich dabei empfunden, weiss ich nicht mehr. — Alle Leidenschaften durchschnitten meine Brust — und ich hab' beinahe der Anstrengung unterliegen müssen, die ich brauchte, mich nicht verrathen zu lassen und mich so viel [wie] möglich zu componiren —, übrigens war Sie so schön wie ich's noch nie früher gesehen — und der Anblick — hätte mir selbst den Tod versüssen können —. Ach! was wird aus mir! —

Je mehr ich Sie sehe, desto schrecklicher wird meine Laage — ich glaube ich werde — noch rasend werden — diess alles kann nur unglücklich enden. — „Ihr Äuseres ist so, dass man da schon stehen bleiben kann — man braucht in die Seele dieser Frau gar nicht zu blicken, um — auf immer ein elender Mensch zu werden. — Sie hat ein Buch in welches Sie zuweilen etwas aufschreibt — wie schön, wie fühlend ihr Herz sich zeigt — in der Wahl die Sie da getroffen, soll diese Kleinigkeit beweisen, die ich herausschreiben muss —.

a) den helyett. b) t. i. gesehen.

„Ach sich sehen, sich so ansehen, mit jedem Blicke aus dem Herzen gegenüber reiche Wonne schöpfen — nein gewiss im Himmel spricht man nicht." [137]

„Fast möchte ich glauben, wahre Liebe sei kein Gefühl für diese Welt — sei nur für Engel geschaffen, die nichts anders zu thun zu denken und zu empfinden haben. — Wenn in des Menschen enger Brust die Liebe entglüht, wo soll er noch Raum hernehmen für Dinge auser ihr?"

„Der Blumenduft ist also keine Ausdünstung — ich möchte ihn *Liebe*[a] nennen."

„S — croyoit que des êtres qui s'étoient bien — bien aimés ici bas se confondoient aprés leur mort et ne formoient ensemble qu'un ange." —

[1817 június 2.] Dem[b] 2-ten Juni 1817 ist G[abriele] in meiner Landaulet[1] nach Genua von Mailand.[2]

Vergeben Sie, dass ich diese wenige Zeilen an Sie zu schreiben wage; der unübernatürliche Schmerz, dem[b] ich empfinden würde, ganz aus Ihrem Gedächtniss aus Zufall oder [durch][c] andere Umstände, oder die länge der Zeit oder Zerstreung,[d] die doch jedes Andenken in uns verlöschen kann, und[e] unwiederbringlich herausgebracht zu sein — giebt mir einiges Recht, mich in Ihre Errinnerung zu bringen — und Sie einige Augenblicke, um die ich Sie so sehr bitte, mit mir zu unterhalten. —

Wie meine Seele leer ward, wie mein Leben zwecklos mir schien und mein ganzer Sinn einem schweren Traum gliech — wie ich Sie nicht mehr sah — wie mein Schicksal mich zurückzubleiben [138] hiess, werden Sie doch jetzt glauben — da an meiner Liebe Sie nimmermehr zweifeln können — wie wohl ich nie Ihnen bewiess, wie sehr ich Sie liebte, wie Ihre Zufriedenheit mein Glück war — und meine ganze irdische Seeligkeit welcher

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) Kimaradt egy szó: *durch*. d) Zerstreuung helyett. e) az: *und* felesleges.

[1] Landaulet, kis két üléses kocsi.

[2] Olasz városok, Milano Olaszország északnyugati részén a Lombardiai síkságon, Genova Milanó-tól délre a Genovai öböl partján.

ich noch in dieser Welt werth bin, nur in einem Opfer sein kann — welches ich Ihnen bringe — und in der Liebe die ich für Sie fühle — nehm't [a] man mir auch diess, und könte ich im Traum nimmermehr um Sie schweben und Sie so wie jetzt mit aller innigkeit und meiner ganzen Jugend Sie lieben — so nehmt man mir mein Leben — So aber hab' ich noch so viel Glück — so viel Freude, so wenig Ursache zu klagen, und bin zufrieden — und denke oft, dass ich manchmal in Ihrer Seele erscheine — und Sie einem Wehmüthigem [b] Errinnerung der Vergangenheit schenken, und da fühle ich's um mich schweben wie Frühlings-Luft, und mein Herz füllet sich dan mit übernatürlicher Wonne — und dan ist mein Unglück mir wieder lieb — und mein Leben mir werth. — Ich bitte sind Sie mir doch etwas gut, ich verlange sonst nichts, ich weiss nur zu gut, dass ich Unglücklicher — Ihre Liebe nimmermehr in diesem Leben mir verdienen kann — diese Wonne des Himmels — diese Seeligkeit der Engel nie erreichen [c] — ich fühle mich zu wenig zu schlecht — um solche Träume mir zu erlauben — und halt mich für den glücklichsten der Menschen, wenn ich den Saum Ihres Kleides berühren kann — einen Ihrer lieben Blicke — [139] kann die aufrichtigste Liebe einer Frau hienieden mir nicht mehr ersetzen. — Fürchten Sie sich vor mir nicht mehr — ich hab' Rechnung mit mir und meinem künftigen Leben gemacht, und vergessen sei das Vergangene. Fürchten Sie keine Wallung mehr, von mir. Ich habe für dieses Leben keine Arbeit mehr als die Errinnerung an Sie — und Ihr Glück — und zu dem gehört vieleicht, dass ich gar keinen Platz in Ihrem Herz haben soll! — Schliessen Sie mich auch da heraus — wenn Sie so glücklicher sind — und ich danke, und bin dankbar, für mein Schicksal —.[1]

Je conserve pour vous cette douce confiance du premier âge de la vie, de cet âge ou l'on croit avoir tout fait pour ceux qu'on aime, la leur montrant ses sentiments, et leur développant ses pensées.[2]

a) nimmt helyett. b) Wehmüthigen helyett. c) t. i. kann.

[1] Részlet Gabriellának írt leveléből.
[2] Úgy látszik részlet Gabriellához írt egyik leveléből.

Quelle fin de vie m'est reservée, vous ne pouvez pas vous faire une idée des dernières douleurs d'une existence sans avenir, sans espoir![1]

Die Zukunft kan ich mir nicht träumen, ohne dass ich Sie lieben sollte und mit süsser Freude denke ich an manche Augenblicke in welchen Sie die Bewegung Ihres Herzens mir nicht verstecken konten — wäre es möglich, dass Sie mich in die Zahl Ihrer Freunde zählten? hat ja doch kein Mensch tiefer in Ihre Seele geblickt, den geheimsten Ihrer Regungen [140] errathen — und so ihr Herz erkant, wie ich — der Wunsch der Wille Sie glücklich und zufrieden zu sehen, und nicht als eine feindliche Erscheinung in Ihrem Leben zu erscheinen — giebt mir gewiss Kraft, Sie ruhig zu sehen — und ruhig in Ihrer Nähe zu leben — die einzige Möglichkeit Sie [a] hienieden noch zu begegnen, noch einmal die Freude des Wiedersehens zu empfinden. — Sprechen Sie doch mit keinem Menschen von mir — hab' ja doch keinen Freund vieleicht — und folgen Sie Ihrem Herz, welches Sie doch nie betrügen kann. — Auser Ihnen kent mich ja doch kein Mensch auf dieser Erderund [b] —.[1]

Apprenez-moi successivement et régulièrement les événements qui vous intéressent, je croirai presque avoir vécu dans votre histoire: je conserverai des souvenirs; je jouirai par vous des sentiments que je n'ai pu ni inspirer, ni connoitre. —[1]

Il s'établissoit entre nous cette douce familiarité la preuve la plus intime des affections de l'ame: [c] il me sembla que nous nous étions expliqués, que tous les obstacles étoient levés, tous les sermens [d] prononcés: et cependant je ne connoissois rien de ses projets: nous n'avions pas encor eu un quart d'heure de conversation ensemble: mais j'étois sure [b] qu'il m'aimoit — et rien alors dans le monde ne me paroissoit incertain.[2]

a) Bécsies: ihnen helyett. b) diesem Erdenrunde helyett. c) âme — sûre helyett. d) serments helyett.

[1] Részlet Gabriellának irt leveléből.
[2] Valószínűleg részletek Gabriellához írt leveleiből.

Il est des situation qui peuvent condamner à cacher les sentiments qu'on éprouve, mais il n'y a que l'avilissement dans le caractère qui rende capable de feindre ceux que l'on n'a pas.[1] [141]

Ah journée trop heureuse, la première et la dernière peut-être de cette vie d'enchantement, que la merveilleuse puissance d'un sentiment m'a fait connoitre [a] pendant quelques heures![1]

Il n'est plus tems de vous résister: qu'importe si nos caractères et nos opinions s'accordent en tout, il n'y a pas dans l'univers une autre femme de la même nature que vous: aucune n'a dans les traits cette empreinte divine que le ciel y a gravée, pour qu'on ne put jamais vous comparer à personne: cette ame,[b] cette voix, ce regard se sont emparés de mon être : je ne sais quel sera mon sort avec vous, mais sans vous il n'y a plus sur la terre pour moi, que des couleurs effacées, des images confuses, des ombres errantes, et rien n'existe, rien n'est animé, quand vous n'êtes pas là.[1]

(10 sor törlés). [142]

Pour moi je vis et je meurs d'amour. Dans cette religion à la quelle je me livre je ne comprends rien que son empire sur les peines du cœur, et je n'ai pas, dans m'a foible [a] et pauvre tête une seule pensée qui ne soit née de l'amour.[1] —

Je n'écrirai point, mais souffrez que je le dise, pour la première fois je m'élevois jusqu'à la vertu, oui c'est de la vertu qu'un tel [c] sacrifice, et ce qu'il m'en coûte, mérite le suffrage d'un honnête homme, et la pitié du ciel.[1]

a) Régies alak connaitre — faible helyett. Az igeragozásnál is gyakran van *ai* helyett *oi*. b) âme helyett. c) telle helyett.

[1] Valószínűleg részletek Gabriellához írt leveleiből.

mais j'aime cette vie solitaire, enchainée, regulière, qui doit calmer enfin les mouvements désordonnés du cœur.[1]

[1817 július 25.] Bei dem See Lecho[2] — gehe ich in einer grossen Gesellschaft um die Monte della Madonna[3] anzusehen. — Die Damen wurden getragen, die Männer ritten — endlich sitzt G[abriele] auch auf, und (4 sor törlés)!

(2 sor törlés).[143]

E tu, chi sa se mai
Ti sovverrai di me.

Je veux l'attendrir profondément par mon malheur, et qu'il lui soit impossible d'oublier celui qui souffrira toujours. Les anées[a] qui refroidissent l'amour, l'aissent subsister la pitié ect.[1]

Und wie sie so ganz auf immer von mir geschieden war — und ich lange nichts mehr von ihr hörte, da sass ich einem [b] Abend mit der Frau von Ritt[meister] M. und nahm ihre Hand — und dachte mit innig gefühlter Jugend Lust, dass es die Hand G[abrielens] war, und seit der Zeit ist mein Glück — auf imerdar verlohren — und die zehnte Stunde[4] des Abends ist mir das einzige, was mir noch im Tage lieb ist.

Wie der Hügel[5] aus Neapel kam, erzählte er mir, dass er so

a) années helyett. b) einen helyett.

[1] Valószínűleg részlet Gabriellához írt egyik leveléből.

[2] A Lago di Lecco, a Lago di Como-nak déli jobb nyúlványa Milánótól északra fekszik Olaszország északi részén.

[3] 890 m magas hegy a Como-tó közelében. Híres búcsújáróhely: 14 kápolna után a hegy tetején Mária tiszteletére templom van és kolostor. A hegyről szép a kilátás a tavakra. (Baedeker: Oberitalien.)

[4] Mikor Gabriella távozott, Széchenyi arra kérte, hogy a nap egy szakában (este 10 órakor) gondoljon reá, s így legalább gondolatban találkozzanak.

[5] Hügel Karl, Freiherr (1796—1870) akkor az 5. huszárezredben kapitány, később a nápolyi, majd oroszországi követségnél teljesített szolgálatot; híres utazásairól is.

unendlich viel von mir gehört habe, dass ich berühmt sei wegen allen espieglerien[1] die ich ausgeführt. Wie die Menschen doch glücklich sind, wenn man en train ist gutes von ihnen zu sagen? Hat die Menge aber einmal die Tendenz schlecht von einem zu sprechen, so ist man auch verlohren, den[n] wer kann der Meinung des Volkes, wenn es auch sehr ungerecht wäre, wenn's einmal ausgesprochen ist, eine andere Wendung geben? trachtet daher, *Ihr Jungen,*[a] im Anfang eueres Lebens dem *Fluss* [a] eine gute Direction zu geben die ich [b] mitreissen soll. — [144]

Je ne sais pas par quelle bizarrerie cruelle, on craint toujours d'être plus aimé par la femme qu'on n'aime pas, que par celle qu'on préfère. — Il vaut mieux n'entendre aucune expression de tendresse, et que tout se taise quand G.[2] ne parle pas.

Alle Artigkeits Beweise einer hübschen Frau, können einem jungen Mann, die [c] zu etwas gewünschterem führen, im ruhigstem Zustand des Lebens, nur angenehm sein, in welcher Art sie immer sind, wenn sie auch gegen dem [d] sistematischesten Philosophen gerichtet wären —, einem Verliebten — ist aber die leidenschaftlichste Liebe einer Frau, die seinem Herz fremd ist — nur unangenehm — oft sogar lächerlich — und wie oft geschieht's dass nachdem man alle moralische Schmerzen eines zerrissenen Gemüths leidet — und Monate an der Seite seiner Geliebten *ver-*[a] seufzet, eine *Unrechte* [a] bewegt — und rührt.

Wie beneide ich die Menschen, die mit so einer reitzenden Figur und einem so hellen lebhaften Verstand in die Welt tretten, und das Leben sozusagen durchspielen — indessen ich, durch tausend Bemühungen, so oftmalige Verstellung, um die parties honteuses,[3] *die man mit sich*[a] gebracht, einigermassen zu verstecken, auch nicht weiter kommen kann als sie schon stehen — und glücklich genug bin um dahin zu gelangen.

— Wie ich G[abriele] gefragt, wenn Sie angefangen K. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) euch helyett. c) t. i. Artigkeits-Beweise. d) den helyett.

1 Csintalanság.
2 Bizonyára Gabriella.
3 Itt talán: gyarlóságok.

etwas gut zu sein — und dan zu lieben? so hat Sie mir ganz offenherzig [145] gestanden, dass Sie ihn im Theater in G. — erblickt angesehen und geliebt hat. — Ist das ein glücklicher Kerl? Was hilft da auch, die amabilität, die Erziehung, die Lebensart? das Herumdrehen, herumwetzen, sich tode zappeln, Briefe zu kritzeln Verse zu schmieden, zu recitiren und déclamiren — wenn so ein Liebling des Glücks ernsthaft, kalt und stillschweigend sich einem gegenüber stellt —? und wie ecklich muss einer Frau so ($1^1/_2$ sor törölve).

Mit dieser Ansicht der Dinge, hab' ich doch nicht anders thun können als sie lieben —, Sie bedauerte mich — und zog freudig von hinnen, und nur mir bleibt mein Schmerz meine Liebe zurück, sonst ist alles vergessen, und Sie denkt vieleicht nicht mehr, dass ich lebe. — *25 July 1817* [a] *in Mailand.*[b]

[1817 augusztus] La liberté, vous l'avouerez avec moi, est le premier bonheur, la seule gloire de l'ordre social: l'histoire n'est decorée que par les vertus des peuples libres: les seuls nom [c] qui retentissent de siècle en siècle à toutes les ames[d] généreuses, ce sont les noms de ceux qui ont aimé la liberté. Nous avons en nous même une consience pour la liberté comme pour la morale: aucun homme n'ose [146] avouer qu'il veut la servitude, aucun homme n'en peut-être accusé sans rougir. — —[1]

Il n'y a point encore de Nation en h. — il faut de longs malheurs pour former dans ce pays un esprit public, qui trace à l'homme courageux sa route, et lui présente au moins les suffrages de l'opinion pour dedomager [e] des revers de la fortune. Maintenant il y a parmi nous si peu d'élévation dans l'ame [d] et de justesse dans l'esprit qu'on ne peut espérer d'autre sort dans la carrière politique que du blâme sans pitié, sie l'on est malheureux, et si l'on est puissant, de l'obéissance sans estime.[1]

a) Kétszer aláhúzva. b) Széchenyi aláhúzása. c) noms helyett. d) âmes — âme helyett. e) dédommager helyett.

1 Bizonyára idézetek valamelyik 18. századvégi francia moralista-író művéből.

La vieillesse est rarement aimable, parceque c'est l'époque de la vie où il n'est plus possible de cacher aucun défaut. Toutes les resources pour faire illusion ont disparus, il ne reste que la réalité des sentiments et des vertus: la pluspart des caractères font naufrage avant d'arriver à la fin de la vie, et l'on ne voit souvent dans les hommes agés que des ames[a] avilies et troublées, habitant encore comme des fantômes menacans,[b] des corps à demi, ruinés; mais quand une noble vie à préparé la vieillesse, ce n'est plus la décadence qu'elle rappelle, ce sont les premiers jours de l'imortalité.[c] [1][147]

Wenn es wirklich ein Unglück ist die hübscheste Frau in Europa zu lieben — ohne wieder geliebt zu werden — ja freilich da bin ich nicht sehr glücklich — den[n] sie ist gar zu hübsch, und hat mich nicht inmindestem lieb! —

Der junge Wimpfen[2] der seit zwei Jahren in einem Athem herumwandert — in Neapel in Sicilien etc. etc. war, machte auf allen seinen sonst sehr interessanten Reisen die einzige Bemerkung, dass man die Hühner, die man braten will, in Palermo[3] an eine Mauer wirft um sie Tod zu machen, — und ihnen nicht so wie bei uns, den Hals beschneidet!

Leben Sie wohl, denken Sie an mich nicht mehr, eine Begebenheit, eine schreckliche, unerhörte hält mein Schicksal fest, und macht mir nunmehr' jede Hoffnung unmöglich — theilen Sie mich von der Vergangenheit von der Zukunft, von dem Leben — das ist das einzige was ich wünsche, was ich kann. — *Extr[acte] von Briefen an . . .*[d]

a) âmes helyett. b) menaçants helyett. c) l'immortalité helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

1 Bizonyára idézet valamelyik 18. századbeli francia iró művéből.

2 Valószínüleg Wimpfen, Franz Emil Graf (1797—1870), aki már 17 éves korában hadnagy volt a 16. gyalogezrednél Olaszországban, akkor pedig az 5. vadászezrednél főhadnagy; később táborszernagy lett.

3 Sziciliai város.

Auf eine grosse Trauerweide schrieb ich folgendes,

On ne me répond pas, mais peut-être on m'entend"

„in Simonetta — Marie" [1]

Je trouve qu'il vaut infiniment mieux ne rien faire, que de faire des riens —." [1]

Que je serois content si j'avois pu remplir l'espérance qu'elle avoit conçue de moi, — comme elle a surpassée celle qu'on avoit dejà d'elle: — peut-être qu' aujourd'hui je n'admire davantage ses vertus, que parceque [148] je les connois mieux: quoique à vrai dire je ne les connoisse pas encore assez.[1]

Die Östreichische Armee war darum so stark in denen zwanzigjährigen französischen Kriegen — weil man eine Art Luxus herein setzte, viele Menschen über eine verlohrne Schlacht erstaunt zu erblicken — und oft war das resultat unserer Strategischen Bewegungen, dass in einer Affaire dreimalhunderttausend Mann nicht einem[a] Schuss thaten, und nichts anders zu thun hatten als das, dass sie geschlagen sind, zu erstaunen.

Aujourd'hui ce n'est pas assez pour les hommes que de n'être pas vexés, on veut être aidé: de ne pas être garrottés, on veut être libre; de n'être point gouvernés, au contraire on veut l'être, mais d'une manière éclairée, et d'après des principes fixes. —[2]

(4½ sor törlés).

[1818 május 10.][3] Vor meiner Abreise nach Constantinopel schrieb ich folgenden Brief an G[abriele] —

a) einen helyett.

1 Valószínüleg idézetek.

2 Bizonyára idézet, de a szerző nem volt megállapítható.

3 Széchenyi 1817 júliusától 1818 júliusáig nem írt naplót. 1817 végéig Milánóban volt ezredénél, azután pedig szabadságon, legnagyobbrészt Bécsben

Die wenig höffliche Art mit welcher ich Sie seit einigen Tagen begegne hat Sie gewiss nicht beleidiget — in meiner Lage können Sie mir auch vergeben — wenn ich mein Benehmen nach [149] äusern Formen nicht mehr richten, meinen Wörtern keine Grenze setzen, und das was ich Ihnen sagen wollte nicht überdenken kann — entschuldigen Sie mich also wegen dieser scheinbaren Kälte. —

Ich suchte allein mit Ihnen zu sein, Sie vermieden es, so entsage ich hiemit auch der einzigen glücklichen Stunde, die mir zu verleben noch übrig war, und die Sie mir nicht geben konnten. — Dieser Entschluss kostet mir viel, Sie scheinen es aber zu wünschen — und das ist genug um dass ich dabei fest verbleibe.

Ich kann nur der glücklichste oder der elendste aller Menschen sein, für mich bleibt kein Mittelweg übrig — um von Glück zu träumen bin ich leider über mein Schicksal zu sehr wach und sehend, — meine Träume zeigen mir aber Bilder andrer Art, die unveränderlich in meinem Leben eingewoben sind, zum Trost aber nur *meine* [a] Zukunft bezeichnen — die keinem [b] Menschen betrüben wird. — Diese zu ertragen wird von nun an meine einzige Arbeit mein einziges Bemühen sein. — Vergessen Sie mich nicht ganz — ich liebe Sie unaussprechlich — und hab' mich selbst solcher Leidenschaft nicht fähig gehalten — bevor ich Sie nicht kannte, — Sie sind mir alles in dieser Welt, auser Sie will ich kein Glück.

Verleben Sie frohe, glückliche Tage. — 1818 dem [c] 10. Mai. [150]

Was wird so sehr geliebt, so sehr gehasst,
Das nicht verhasst, nicht lieblich werden könnte,
Wenn Zeit und Ort, und Licht und Schatten ändern?

Denique sit quod vis simplex duntaxat et unum.[1]

a) Széchenyi aláhúzása. b) keinen helyett. c) den helyett.

[1] Idézet Horatius, Quintus Flaccus (Kr. e. 65—Kr. u. 8.) római költő Ars poetica című költői leveléből (23. sor). Szóval legyen, amibe kezdesz, csak egyszerű és egész. Érdekes Széchenyi felfogása. Nála az *unum* = egyetlen.

So war auch *Sie* [a] beiläufig das Einzige und einfache Begehren welches ich mir erlaubte — sonst wünschte ich gar nichts. — Mein Ziel mein Bestreben war Ihr Besitz —

[1818 július 12.] Um meine Abreise mir nicht noch mehr zu erschweren trachtete ich Sie zu vermeiden, erlauben Sie aber, dass ich jetzt, durch diese wenigen Zeilen Abschied von Ihnen nehme. Löschen Sie mich nicht ganz aus Ihrem Andenken, und verleben Sie frohe, vergnügte, glückliche Tage: was mein Schicksal aus mir machen wird, und wo es mich hinbringt, weiss ich noch nicht, nie werde ich aber aufhören Sie zu lieben Sie zu schätzen, das schwöre ich Ihnen.[1]

J'ai été extrêmement étonné de voir arriver un des gens d'affaire de Mon Seigneur précisement au moment de mon départ, pour m'anoncer [b] que son Altesse me renvoyoit l'alezan[151] que j'ai en l'honneur de vendre à M[adam]e de Plaideux.

Son Altesse se souviendra que je lui ai offert de reprendre le cheval en question le lendemain du jour que je l'ai envoyé à ses écuries et me pardonnera, si je le supplie à présent de vouloir le garder, en l'assurant que je me trouverai dans un embarras cruel, si cependant elle l'ordonnoit.

Une fièvre violante qui m'a saisi au Brühl chez ma belle sœur Caroline m'a empêche [c] de rentrer en Ville, et de faire mes devoirs à Son Altesse, que je prie de vouloir agréer les voeux que je lui porte pour un bien agréable voyage, ainsi que les assurances . . .[3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) m'annoncer helyett. c) empechée helyett.

[1] Részlet Gabriellának írt leveléből. A napló e részletei azt mutatják, hogy csak Gabriellát szereti, csak vele foglalkozik, mégis egy évvel később másként emlékszik meg elutazásáról. Lásd a következő lap 3. jegyzetét!

[2] Herceg Esterházy Miklós (1765—1833) akkor altábornagyhoz, a magyar testőrség kapitányához írt levél töredéke. Herceg Esterházy híres volt gazdagságáról. Ahol a bécsi udvar pompát akart kifejteni, Esterházyt is felhasználta, mert szerette és tudta a pompát mutatni. A bécsi kongresszus feljegyzői megemlítik, hogy katonaruhájának díszítése (gyöngyök, gyémántok stb.) felértek egy nagy vagyonnal; de feljegyezték azt is (De La Garde: Gemälde des Wiener Kongresses, München 1912, kiadta Gugitz Gustav, I. kötet 230. l.; Gräfin Thür-

Morgen gehe ich von hier über Florenz nach Constantinopel — bin phisisch und moralisch sehr krank — und *betrüge* [a] mich auserordentlich wenn ich noch glückliche Stunden in diesem Leben einstens zubringen sollte, den[n] ich glaube und hoffe es in [152] diesem Augenblick nicht. —

Es giebt Menschen, die ein einziger Vorwurf, den Sie sich machen können — nie mehr glücklich werden lässt. —[1]

Wien dem 12. July 1818.[a]

[III. 2-jelzésű kötet.][2]

[1818 július 17.] Der 13-te July 1818 ist's gewesen, als ich Wien verlassen habe. Es war ein schöner, heiterer Morgen, ich errinere mich noch so wohl! — Wehmüthig blickte ich noch einmal zurück zu dieser lieben Stadt — wo so viel Theueres mir noch lebte, und gab das letzte Theuere Lebewohl — (so aufrichtig — so wahr als es je im Herzen gefühlt gewesen ist) — der lieben Grausamen,[3] die die einzige[3] — obschon unschuldige Ursache, meiner freiwilligen Verbannung war.

a) Széchenyi aláhúzása.

heim Lulu Mein Leben, kiadta René van Rhyn, München, 1913. I. kötet 130. l.), hogy szerette a hölgyeket, sokat neveltetett Párizsban, Drezdában és másutt. René van Rhyn (I. kötet 244. l.) megemlíti a levélben említett Plaideux aszszonyt is, akiről Széchenyi 1818-ban a keleti utazásáról vezetett naplójában szintén megemlékezik, midőn Rómában megtekinti Thorwaldsen műtermében szobrát, amelyet Esterházy készíttetett (bacchansnő).

[1] Itt önmagára gondol és arra a szemrehányásra, amelyet Karolina miatt magának tesz.

[2] A szélen és fokon dúsan aranyozott bőrkötet 77 lap teleírva, 15 lap üres (csak a páratlan oldalak vannak számozva). Az első lapon a következő három felírat van:

Erster Theil meiner Reise nach Griechenland.[a] [A második rész sajnos nem maradt reánk.]

„Es ist besser mit der Geliebten im Tode Vereinigt zu sein als im Leben getrennt."

Eine traurige Errinerung, ein Gram der seinen dunkeln Schleier auf unsere Leiden eben so, wie auf unsere Freuden wirft —. In welcher das Leben nichts Glückliches und nichts Trauriges mehr bringen kann, — Für welche Freude kein Balsam ist — noch Betrübniss nur Stachel — — — — —

[Moore, Tomas angol költő egyik alább idézett költeménye egyik versszakának fordítása.]

[3] Hunyady Gabriella grófnő, férjezett gróf Saurau Zenóné.

A III. 4. számú kötet végén keleti útjából visszatérte után úgy nyilatkozik Széchenyi, hogy atyja kedvéért utazott el, aki nem akart beleegyezni, hogy Karolina sógornője húgát, Meade Selinát vegye feleségül. Mint alább kitűnik, útja közben arra is gondol, hogy feleségül vegye Kaunitz Karolina grófnőt. Mind e körülmények arra mutatnak, hogy szerelmében ez idő tájt nem volt állandó, érzelmeinek kifejezésére pedig hatottak a korabeli sentimentalis regények, főleg a Nouvelle Heloïse.

Die Thränen des ungeliebten Wesens rühren und treffen das Herz uns [a] nie — Sie scheinen sogar uns Rechte zu geben da gleichgültig zu sein, wo wir vieleicht Erbarmen gefühlt würden haben. Sie geben uns Waffen, Schreckliche! aber Siegende, denn was vermag innige Liebe, gegen Eiskalte Gleichgültigkeit? —

Meines Lebens Würfel war längst schon geworfen, in Italien war es über meine Zukunft dahin geschleidert![1] — Das wusst ich damals schon — und konnte es auch nie vergessen, nie einen falschen Begriff darüber mir machen. — Ich lebte fort ohne Bestimmung, ohne Ziel, ohne Wunsch. — Mich selbst zu zwingen, mir Gesetze vorzuschreiben, die Engeln anzuruffen, Gott innig anzubeten, mir sie zu nehmen diese unglückseelige Liebe, das gab ich längst schon auf — es half eine halb Jährige Trennung nicht mehr als ein Augenblick.[1] — Ich konnte mich selbst nicht betrügen, wie oft ich es auch versuchte. — Ich fand mit Mühe alle Ihre Fehler, ich suchte sie sorgfältig auf, ich liebte Sie noch mehr — Ach sie hatte ja auch nur Fehler der glücklichen Jugend — und vieleicht eine Sünde gegen [2] mich. — Die vor allen andern verzieh ich Ihr, weiss der Himmel, immerdar aus ganzem Herzen, und freue mich allemal, wenn ich zurückdenke dass mein Character in dieser Hinsicht niemals die geringste Bitterkeit in sich hatte. Wir können das irdische Treiben unserer Leidenschaften allemal von einem ruhigen Standpunkt bemerken, wo die Seele allein steht, wir müssen uns nur erforschen wollen, und tief in uns selbst herein blicken — das meiste ist übel was wir wollen, und nur mit Mühe und Arbeit können wir gut werden. — Finden wir aber so etwas recht gutes und liebenswürdiges in uns selbst, was die Natur so mit sich brachte — ach dann freuen wir uns so wahrhaft, so aufrichtig. — Ich bin so. — Es giebt vieleicht so glückliche Menschen — die keinen Hang zum Bösen haben, — Es begleitet sie vieleicht ein glücklicher Genius — oder sind

a) Valószínűleg *in uns* helyett.

[1] Gabriellát követte oda 1817 májusában és csak december végén láthatta ismét.

sie in einer glücklichen Stunde geboren worden. — Ich bin es nicht gewesen — denn, bei Gott, mit kaltem Blut, hätt' ich gewissenlos Bande nie zerreissen können,[1] deren Frevel kaum ein Menschen Leben zu tilgen, hinlänglich gewesen wäre. — Es war aber unbedacht, *ungewollt*,[a] es kam so feindseelig einem[b] unglückseeligen Tag, in meinen[c] Flachen Vaterlande — und jetzt ist es mir eben wie damals, und seit jenem Tag, ewig unerklärbar geheimnissvoll. —

Ich sitze einsam hier, und allein, wahrhaft, ganz allein am Rande des Meeres welches mich tragen soll, weg, vieleicht auf immer; es wäre gut, Gott giebt ja seinen Lieblingen [3] frühzeitigen Tod „und *wer wollte sich quälen länger unter vers[ch]mähter Liebe Pein.*"[a] [2] Mein lieber Romeo, mein theuerer Shakespeare! Ach könnte ich Euere Schatten wecken, oder friedlich zu euch mich gesellen — — — wo bin ich?

Meine armen alten Eltern! Hab' ihnen auch so wenig Freude gemacht — und sie lieben mich so wahr. — Noch diess Bild in meine Seele — um mir selbst zu geben den Inbegriff unverzeihlichster Schwachheit![3]

„Das Schicksal wie mächtig es auch immer sei, gezwungen kann es werden durch Mannskraft und Wille."[4]

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett. c) meinem helyett.

[1] Karolinára gondol.

[2] Emlékezetből idéz Shakespeare Hamletjéből (III. felvonás 1. szín Hamlet nagy beszédének 17—19. sora.

Arany fordítása: *Mert ki viselné* a kor gúny-csapásait,
Zsarnok bosszúját, gőgös ember dölyfét,
Utált szerelme kinját,...) Széchenyi Romeót említi, mert ő a szerencsétlen és bús szerelmes legkiválóbb alakja, de szerelme nem utált (verschmäht) s ez mutatja, hogy Széchenyi emlékezetből idéz.

[3] T. i. hogy nem volt erős és nem kerülte ki azt, hogy sógornője szerelemre gyulladjon iránta. Alábbi költeménye is erre vonatkozik. Egy évvel később azt írja, hogy atyja kedvéért utazott el. A napló e részlete is mutatja, hogy egy évvel később más — nem egészen hű beállítással magyarázza elutazását.

[4] Valószínűleg visszaemlékezés Byron Manfredjére. (A II. felvonás 4. jelenetének vége. Ábrányi Emil fordítása:

Egy szellem: Vonaglik (t. i. Manfréd). Így jár porból vett halandó,
Ha azt kutatja, ami túlesik
Halandóságán.
Más szellem: De magán erőt vesz,
Gyötrelmeit legyőzni akaratja.)

Das sagst du herrlicher Mensch? — ich glaube es nimmermehr. — Ich kann nichts bezwingen, kann nicht gut nicht böse sein, könnte ich nicht wie Manfred, den Wahnsinn als Seegen mir erbitten?[1]

Wie L[andschütz] und E[nder][2] heute mir zur Last waren? Wär ich nur ganz allein weggereiset — um so recht innig meinen Lieben Gedanken nachhengen zu können?

Triest den 17-ten July.

[1818 július 21.] Warum kamst Du damals
Mit allen deinen Engeln
Mir zur Hülfe nicht
Holdseelige Einbildung?

Wo warst du damals
Meines Lebens
Treuester Begleiter
Glücklicher Leichtsinn? [4]

Und ihr Rachgöttinnen
Wo bliebt ihr damals?
Als ich Sie zu lieben
Dahin gezogen war?

„Die Einbildung antwortend."[a]

Traum war dein Leben
Bis zu jener unnenbaren Zeit
Ein ruhiges sanftes Streben

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd Byron Manfredjét (II. felvonás 1. jelenet. Ábrányi Emil fordítása:
Zergevadász: Nagy Isten! Őrülő — még se hagyhatom.
Manfréd: Bár az lehetnék... akkor minden, minden
Amit látnom kell álom volna csak.)

[2] Széchenyi kisérői keleti útjában. Landschütz, aki gróf Zichy Józsefnek volt nevelője, mint a klasszikus nyelvekben és tudományokban jártas férfiú, a görög nyelvre tanította és a klasszikus vonatkozások felvilágosítására szolgált; Ender János, a később jó hírű festőművész pedig rajzfelvételeket tett. E felvételek jelenleg a Széchenyi-Múzeumban vannak.

Du kantest weder Freud' noch S[ch]merz
Nach stiller Zufriedenheit.
Deine Welt warst du dir
Unbefangen war dein Herz
Du lebtest nur in mir —
Auf Rosen Fluren
Zog ohne Spuren
Ich dich fort
Blieb an keinem Ort.
Kindlich folgsam
Warst du einsam
Da wo Liebe lebt
Mit mir verwebt
„Da kam Sie a)
Weisst du wie? a) [5]
Um mich war's gleich geschehen
Du vergassest die Phantasie
Eilend musst ich von dannen gehen
Du hattest, Liebe nur für Sie ...

„Der Leichtsinn antwortend." a)

Getrübt war deiner Kindheit
Dämernde b) Frühlings Zeit
Ernst, drückte tief im Sinn
Sich damals schon in deine Seele in,
Da zog freundlich die Einbildung
Dich zu sich, und gab dir Liebesschwung
Ich gesellte mich zu Ihr
Den[n] sie ist oft vermählt mit mir.
In frohen Tänzen
Geschmückt mit Kränzen
Lust nur athmend
Freud nur habend
Kummerlos
Schmerzenlos
Lebtest du

a) Széchenyi aláhúzása. b) Dämmernde helyett.

In stiller Ruh'
„Da kam Sie a)
Weisst du wie?" a) [6]
Da hast du nur an sie gedacht
Auf mich gabst du nimmer acht —
Vergessen war auf einmal meine Lehr'
Und ach! wir begegnen uns nimmermehr!

„Die Rachgöttinnen antwortend." a)

Die Einbildung der Leichtsinn
Die zogen dich im Frühling hin.
Unbefangen und unbewusst
Sündestest du für kurze Lust
Nahmst der Unschuld das Leben
Kannst's nie wieder geben
Warst geliebt und liebtest nie
Betrogst um's ganze Leben Sie.
Unbewusst
Mit Jugend Lust
Schnürzte b) sich
Fest an dich
Ein betrognes Herz
Nun tödt's der Schmerz
Du umfasstest
Du küsstest — — — — —
„Da kam Sie a)
Weisst du wie?" a) [7]
„Seit jener unnenbaren Zeit
Fliehe von dir auf immer Heiterkeit
Die Wunden die tief du geschlagen
Sollst bis zum Grab nun selbst tragen." [1]

Sino alla amica tomba. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) schnürte helyett.

[1] A költemény megírására Karolina emléke késztette.

Ach wie lang musste ich an denen wenigen Versen arbeiten, und wie schlecht sind sie — wie wenig sagen sie von dem was ich fühle — was so quälend und peinigend an meinem Herzen lastet. —

Die Nacht hab' ich wenig geschlafen, und auch nicht denken können — Arme Sofonisbe,[1] ich hatte keine Tränen für Dich. — Alles ist Öde und ausgetrocknet in des Menschen Gehirn und Brust, der nicht liebt, und seelig die Geliebte an das wallende Herz sich drückt. Ich liebe ja nicht mehr — nicht wahr? Ich liebe nicht. —

Der Morgen gieng so heiter auf — das Meer war so ruhig so still — ach könnte ich nur weinen? Mit so vieler Ruhe kann ich in keiner Sympathie leben, das Leben eckelt mich: Es enden darf ich nicht — „alles errinert mich an *jene Zeiten* [a] als ich das erstemal in Italien gewesen bin. — Wie hat sich seit *jenen Zeiten* [a] alles in mir geändert. Nur ich bin [b] anders geworden.

Kann nichts glückliches die Zukunft Dir mehr bringen [8]. Ist denn alles versiegt und ausgebrannt? Der Liebe erste heilige Regung — des Herzenz Drang malten in meine Seele so herrliche Himmel — Jetzt kann ich nicht mehr so fühlen, als damals wie ich sündhaft — der namenlosen Liebe singend, Feuer in meiner Brust entbrennen fühlte. —

Es war in meinem Vaterlande — als ich — Ach, wotzu diese Errinerung! Damals gieng ich vom bübischen Leichtsinn zur *männlichen Langeweile*[a] über. Ja, bei Gott, anders könnte ich es nicht nennen, denn besser und werther bin ich nicht geworden. — Ich vergass Pflicht und Gewissen — Sündigte gegen das heiligste Gefühl der Menschen, gegen die Dankbarkeit — ich opferte selbst meine Erschaffung tödtend mit Ruhe und Gleichgültigkeit — mich selbst verwundete ich kaum — ich sah sie vor mir knieen — mich rührte es aber nicht —! — Dan gieng ich nach Italien — der Zufall brachte mich beinahe zur selben Stunde, in Verona mit Ihr (Ach könnte ich sie nur hassen) in dem selben Gasthaus — zusammen [2] —. Ich lebte

a) Széchenyi aláhúzása. b) Itt valószínűleg kimaradt e szó: nicht.

1 Alfieri Sophonisbe című tragédiájának főhősnője.

2 Ez már Gabriellára vonatkozik (1817).

nur in Ihr, das Weltall war mir nichts — ohne Sie — damals schwur ich bei denen schützenden Geister — der reinsten Jungfräulichkeit — Sie zu lieben zart und rein — wie seraphinen in denen himmlischen Spheren sich liebkosen —, ich war entmannt — ein heiligeres Gefühl, als ich bisher kannte schien in mir sich zu regen —. Sechs wochen [9] verlebte ich der seeligsten Zeit. Sie liebte mich nicht, das wusst ich — glücklich war ich aber doch — denn ich sah sie den ganzen Tag —

Den 25-ten Juny 1817 verliess sie Mailand [1] — ich blieb zurück — Was mich zurückhielt weiss ich nicht. Es war aber gut, denn Sie hätte mit ihrem Mann und Eltern Verdruss gehabt —. Ich liebte Sie immer mit gleicher Wärme — Hoffnung, die kannt ich niemals, Vernunftgründe peinigten mich — und ich trennte mich von einem alten Freund, der mir viele Beweise von wahrer Liebe gab, da er mich sorgenvoll in meine vorige Ruhe einwiegen wollte „Es giebt solche Frauen, die Gott zur Strafe auf die Welt sendete — um unrechtmässige Liebe zn rächen — Ihr ganzes Blut, lieber Freund durch peinlichste Qualen vertreuflend — könnte, *Sie* [a] einen Augenblick nicht rühren—" So sprach er und irrte sich nicht —. Was damals in meiner Seele erwachte, kann ich nimmermehr beschreiben — es sei aber hinlänglich wenn ich sage — „dass ich zu meiner unnenbaren Qual die Wahrheit seiner Rede völlig einsah — Sie nichts desto weniger nur noch mehr liebte — und ihn, den einzigen Mann der mir bis jetzt gut rathete [b] — kalt und ungerecht von mir stiess —: Damals wusste ich auch noch nicht welche Seele in der Engels Gestallt wohnte — Ach hätte ich es nie erfahren — und nie gehört — wie Sie [10] mit meiner innigen Liebe Spiel getrieben hat [2] — und mit meinem Unglück scherzte —! O wäre das nur nie geschehen! Hätt' ich nur meine Ahndungen nie in Wirklichkeit tretten sehen [c]! —

Sie verliess Mailand den 25-ten Juny — Morgens um

a) Széchenyi aláhúzása. b) rieth helyett. c) t. i. treten gesehen.

1 Milano az akkori Lombardia fővárosa volt.

2 Gabriellának tetszett ugyan Széchenyi udvarlása, de kinevette, szavait elmondta barátnőinek. (Lásd a 201. lapon!)

7 Uhr —. Ich brachte die Nacht wachend zu, gedankenlos — und stumm — Sie war auch schon früh auf — Ich wohnte in demselben Haus —. Wir wollten zusammen frühstücken, es geschah auch — Ihre Leute und Angehörigen giengen mit dem Gepäck immerfort aus und ein; so, dass ich nicht einen Augenblick mit Ihr allein sein konnte —. Wie lieb wäre es mir gewesen noch einmal zu Ihren Füssen mich zu werfen, Ihr ewige heilige Liebe zu schwören, und da vor Wehmuts Qualen auf immer zu vergehen — doch war solches Glück mir nicht beschieden — „und Gott weiss, wie ein Augenblick von Selbst Unterdrückung, späterhin auf mein ganzes Leben, und besonders auf meine Gesundseit wirkte — — Ich musste aber einer Stimme gehorchen, die sich in mir allemal so klar und deutlich ausgesprochen hat — „Ihr alles aufzuopfern". Und so war es mir möglich kalt und Ernsthaft Abschied von Ihr zu nehmen, in einem Augenblick, wo kein Gott ein grösseres Recht auf Ihr Herz hatte — wo Sie, durch meine unendliche Liebe mein Eigenthum 'geworden war. — [11] Sie selbst, menschlich genug, um sehend und den Jammer hörend — an dem Elend anderer Menschen sich nicht zu ergötzen — fühlte Mitleid mit mir — und dahin gezogen durch Jugend und Leichtsinn — hätte Sie beinahe, in dem letzten Augenblick, thörichte Gedanken — in Ihres Gemals Einbildung geweckt — und sich, häusliche Unannehmlichkeiten zugezogen — deren Erduldung, wenn sie noch so unbedeutend gewesen wären, ich nimmermehr verdiente —. War ich es nicht, der Ihr mit männlicher Strenge, Vernunft geboth? —

Errinern Sie sich G[abriele]? Sie zeigte mir ein kleines Tuch welches ich Ihr gegeben — dass Sie es zur Reise nehme — Sie weinte wie Sie im Wagen stieg —, und ich blieb zurück —. Seit der Zeit ist in mir alles erstorben — ich lebe nur aus Gewohnheit.

Ich bat Sie, zu einer gewissen Stunde[1] des Abends alle Tage an mich zu denken, denn ich weiss, dass liebende Seelen, über Meere sich berühren können —. Sie aber dachte niemals mehr an mich, das fühlte ich so entsetzlich wohl — Ich versäumte aber die so feyerliche Stunde nie — mit aller Kraft

[1] Este 10 órakor (lásd a 183. lap 4. jegyzetét!)

meiner Einbildung Sie mir zu gegenwärtigen, in das bodenlose Gefühl meiner Liebe mich zu versenken — Sie aber ahndete das nie — und mein Zauber wirkte auf [12] Ihr Herz niemals —. Und indem ich mein eignes Leben beweinte, kam keine Botschaft in die mir Öd und Leer gewordne Stadt — ohne, Neue Siege, der über ein ganzes Volk siegenden Frau — laut und überall zu verkünden. — Mich schmerzten sie nicht, diese Botschaften, denn ich glaubte sie niemals — „ich beweinte aber die Möglichkeit — dieses unbegreifbaren Ungefühls — ich beweinte Sie — denn mit so vielen Reitzen — kein Herz für Liebe, für gefühlvolle Liebe zu haben, das wäre schrecklich! Das wäre vollends noch das einzige Peinliche was mir begegnen könnte — wenn ich es zu glauben gezwungen würde! Ist ja doch die Liebe, wenn sie wahr ist — die Glorie aller menschlichen Gefühle — aus ihr nur stammt das Edle — und Gute. — Lieben denn die Engeln nicht durch alle Ewigkeiten? Und können wir sie uns anders vorstellen? — Nur denen Bösen Geistern ist das Lieben untersagt — darum sind sie auch verdammt und verflucht! —

21 July[a]

[1818 július 22.] Heute morgens war ich zu Fuss nach der Höhle von Cornaglia[1] gegangen. Ich war ganz allein. Die Gegend ist nicht hübsch — Die Vorgebirge von Istria[2] bilden zwar erhabene Bergketten — Sie verlieren sich aber, wegen der zugrossen Entfernung in die unendliche See und denen [13] hellblauen Spheren. Das *Schöne*[a] besteht, nach unseren beschränkten Augen und Ansichten, in menschlichen Proportionen, und in menschlicher Einheit. Das Schöne einer Fliege — ist uns unbemerkbar — und Gott allein erfreut sich der Schönheit des Weltalls. — Ich blickte so angestrengt ich konnte — gegen das äuserste Vorgebürg von Istrien, um die herrlichen Ruinen

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Corgnale kisközség Görz grófságban, Triesttől keletre 10—12 km-re (Ritter: Geographisch-Statistisches Lexikon). Útjáról írt külön naplója szerint Széchenyi július 19-én tekintette meg a barlangot.

[2] A félszigetet északi részén.

von Pola[1] mir vergegenwärtigen zu können — doch ist mir's nicht gelungen, da ein leichter Nebel das Meer bedeckte, welches mir aus zwei Ursachen unangenehm war, wegen der ersten gesagten nämlich[2] — und weil dieser Hauch des Meers Südwinde bedeutet die mein Einschiffen in diesem Hafen unmöglich oder wenigstens verlängern werden.[3] — Ich war recht müde geworden! Kann vieleicht auch nicht mehr recht zu Fuss gehen, oder bin ich ganz aus aller Übung — „Nun werden wir es sehen!

Die Grotte ist, wie Spalanzany[4] beschreibt. Ich könnte nichts datzu fügen — übrigens interessirt mich diese Höhle auch gar nicht in mindesten — es giebt ja in Europa 2 weit schönere, (um nicht bis zum Fuss des Berges Malaha, die[a)] die Grenze zwischen Ostindien und China bildet, gehen zu müssen) die eine ist auf der Insel Paros,[5] die andre [14] in Spanien ohnweit Gibraltar[b)][6] — und ich liebe nur das aller Schönste und vollkomenste[c)] — das Mittelmässige ist mir zuwider. Liebte ich denn G[abriele] aus der Ursache etwa? Weil Sie mir als das schönste und vollkomenste[c)] Weib vorgekommen ist — oder nur, weil ich dahingezogen wurde, Gedankenlos — und mit Widerwillen — als von einer höchern Macht — ? —[7]

a) der helyett. b) t. i. vom Gibraltar. c) vollkommenste helyett.

[1] Istria déli részén, később az osztrák-magyar monarchiának megerősített hadikikötője volt. Nagyszerűek a római korból való romok: Augustus és Roma temploma (16 m széles, 8 m magas, 7 korinthusi oszlopból álló portikussal), a 24 m magas amphiteatrum 25.000 néző számára, a Porta Aurea diadalkapu és Diana temploma.

[2] T. i. hogy nem láthatja a romokat és a szép vidéket.

[3] Eddig azt hitte, hogy Triestből indul Konstantinápolyba. Itt Triestben találkozott gróf Lützow internuncius-szal, aki Konstantinápolyba utazott állásának elfoglalására s megállapodtak, hogy augusztusban indulnak Anconá-ból.

[4] Spallanzani, Lazzaro (1729—1799) az olaszok neves földrajzi- és természettudósa, beutazta Svájcot, a Földközi tenger partvidékét, az Adriai partvidéket, Kontantinápolyt, Kisázsiát s utazásairól sok műben számolt be. Nem sikerült megállapítani, hogy melyik művében ír e barlangról, valószínűleg a Viaggi alle due Sicilie e in alcune parti dell' Appennino című műben.

[5] A Kyklad szigetcsoport egyik szigete az Egei tengerben.

[6] A Gibraltár sziklái között sok barlang van. Valószínűleg a Gibraltár nyugati lejtőjén lévő *San-Miguel* cseppkőbarlangot érti. (Hoffmann: Encyclopädie der Erd-Völker-und Staaten-Kunde. Leipzig. 1864 I kötet 862.)

[7] 1819 augusztus 9.-én azt írja, amikor már Meade Selinába szerelmes, hogy kalandnak tekintette ezt az udvarlást.

Sag' mir's o innere Stimme — — Gott weiss ich glaube, es war eben so wenig raison[n]ement als Eitelkeit — denn ich liebe Sie ja noch — und so innig so warm —. Meinem Verstand fröhnt es aber nicht — noch meiner Eitelkeit — ich schäme mich vielmehr — und schliesse diese Leidenschaft in mir ein — denn wüsste es jemand — und schauete er meine Seele bis in ihre Tiefe herab — wie arm wie verwüstet sie ist — könnte er sich enthalten der Welt zu posaunen, dass ich Tag für Tag elend an meinem Herzen zähre — indessen das Weib, welches ich vergötterte — — jedes Wort, Ihren Jugend *Bekanntinnen,*[a)] Freundinnen könnte ich nicht sagen, scherzend und lachend wiederhohlte — welches ich in meinem Liebeswahnsinn Ihr gesagt habe —! Ach wär Sie ein Wesen so seelenvollkommen, als Sie Anmuthsvoll — und Schön ist, bei Gott, ich würde mich nicht schämen, meine Liebe der ganzen [15] Welt zu gestehen — und wenn auch ewig getrennt von Ihr — bis zu meinem letzten Athemzug, so zu sein so zu handeln, als ob ich Ihre Gegenliebe verdienen wollte, und das könnte nur durch *grosse edle*[a)] Handlungen geschehen! — Jetzt aber — muss ich es in mir kerkern — dass es ja niemand wisse —" Müsst ich nicht die Hölle beschwören, um dass sie sich aufthue um mich zu verschlingen, wenn ich mit dieser Last von wahnsinniger Liebe — Sie als Raub eines gemeinen Verführers einstens sehen müsste —![1]

Liebe ist, wie man sagt die Grund Ursache alles excentrischen, sie macht gut oder böse —. Mich machte sie zu keinem von beiden — abgespannt und lebensmüde bin ich geworden — leider das fühle ich — gleich untauglich zum Bösem als Gutem. Ein gemeiner Mörder und Strassenräuber — ein kalter lauer Soldat — mit einem Wort nichts! — — —

Vorgestern fing ich Phädros[2] mit *Land[schütz]*[b)] an zu lesen.

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva.

[1] Egy évvel később azt írja, hogy azért távozott keleti útjára, mert atyja nem akart hozzájárulni, hogy Meade Selinát feleségül vegye. Feltűnő, hogy egész útjában nem tesz erről említést, nincs célzás sem arra, hogy Selinát szereti, mindig csak Gabriellaért sóvárog.

[2] Plato (Krisztus előtt 427—347) Sokrates tanítványának, a kiváló görög bölcsésznek műve: Phädros vagy a szépről.

Er muss mich für recht zerstreut halten, indem ich — bei dieser entzückenden Lecture, nicht einen Augenblick gesammelt bleiben konnte —. Ist's nicht eine erbärmliche Schande —? Gestern morgens, es schlief noch das ganze Haus, zwang ich mich — einige Stellen davon zu übersetzen — und blieb 5 lange Stunden am Sessel fest in einer Stellung sitzen [16] und stöhnte vor ungeduld — gewann es aber über mich — Ich war also stärker als einer meiner liebsten Heiligen, Alfieri,[1] denn der konnte es moralisch über sich nicht gewinnen, sondern liess sich anbinden, um die italiänische Prosodie erlehrnen *zu müssen*,[a] denn auch dieser arme Teufel konnte, *dankgesagt seiner Erziehung*[a] so wie ich, mit allen seinen Dichter Gaben, nicht gehörig es erklären — Und Lessing![2] Heil deiner Seele! Du liessest[b] des Morgens aus dem Bett durch deinen Bedienten werfen, um Teutsch schreiben zu lehrnen! Das alles brauche ich nicht — — Ah, könnte ich nur durch unendliche Ermüdungen des Leibes, und *Anladen*[a] meines Gehirn's — Dich aus meiner Seele reissen, du liebes seeliges Bild? Wenn du aus meinem Gedächtniss weggeblitzt werden köntest — bei dem allMächtigen ich gäbe es zu — denn wahrlich kein kleines Glück wäre es mir gewesen, wenn ich Dich Feindseelige hieniden[c] nimmermehr begegnet haben würde — Du warst ja solcher Liebe nicht werth — —

„Kein andrer[d] kann zu Belebung der Seele eines andern gelangen. Denn glanzlos sind hieniden[c] die Gerechtigkeit und Bescheidenheit Abbildungen, und andrer Eigenschaften, welche den Seelen ihren Werth geben."

Nur wenige nahen diesen Bildern, und mit blödem Blick, und schauen in ihnen des Urbildes Art. Hell war damals [17] die Schöne zu schauen, als im glücklichen Reigen, wir mit Zeus; andre mit andern Göttern, des seeligen Augenblicks[e] und der Schau genossen, und in das Geheimniss eingeweiht wurden, dessen Weihe mit Recht die seeligste von allen heissen mag.

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. dich. c) hienieden helzett. d) Stolberg fordításában: keine andre. e) Stolbergnél: Anblicks.

[1] Alfieri, Vittorio (1749—1803), az olaszok híres tragédiaírója, akinek Széchenyi, úgyszólván, minden tragédiáját olvasta éppen ez útjában is.

[2] Lessing, Gotthold Ephraim (1729—1781) német költő, esztétikus és híres műkritikus.

Selber vollkommen, ungetastet von Übeln, die in der Zukunft unserer harreten, bringen wir diese Feyer: wurden geweihet im Anschauen vollkommener, einfacher, unwandelbarer seliger Gesichte! Selber lauter, erblickten wir sie in lautrem Glanze, waren noch nicht wie versiegelt in diesem Leibe, oder wie wir das nennen, das wir, nach Art einer Muschelschaale, gefesselt mit uns umher tragen.[a]

Die Urschöne also strahlete damahls uns zugleich mit jenen andern Vollkommenheiten. Als wir hierher kamen, wurden wir noch der Schönheit gewahr, weil sie dem meistvermögenden unsrer Sinne glänzet. Denn des Auges Wahrnehmung ist die schärfste von allen, die durch Sinne zu uns gelangen. Doch wird die Weissheit[b] von ihr nicht[c] erschauet. Zu gewaltiger Liebe würde die uns entflammen, wenn ein solches Bild von ihr in unserer Seele wallete! So auch jene andere liebenswürdigen Vollkommenheiten! Nun aber ward nur der Schönen das beschieden, weil sie unter ihnen die augenscheinlichste ist, und die holdeste."

Dieses bischen von einer Übersetzung[1] war das glückliche [18] resultat fünf Stündlicher Arbeit! Ungestört, und allein, auch ziemlich gesammelt — Ich dachte nur selten an Gabrielle (ich muss den Namen ausschreiben, denn selbst das geschieht mir so wohl) denn ich habe mir festvorgenommen mir einzubilden, dass ich Sie hasse —, ich kann nicht anders als Sie lieben — aber einbilden will ich mir, dass ich Sie hasse. — Gehet das? Oder ist's Unsinn? — Fünf Stunden hab' ich also an dem Wenigen gearbeitet! ein anderer hätte es gewiss in einer halben Stunde gemacht — — Kein Talent hab' ich also auch nicht — ich hab' also gar nichts — als Reichthum? Infames loos! — Könnte mich vieleicht selbst nicht ernähren — und muss vor einen[d] gemeinen Bauer der sich seinem Weibe

a) Stolbergnél ezután még egy mondat van. b) Weisheit helyett. c) Stolbergnél: nicht durch sie. d) einem helyett.

[1] Feltűnő, hogy az egész szöveg egy-két szó s egy mondat kihagyásával teljesen azonos Stolberg fordításával.

(Auserlesene Gespräche des Platon, übersetzt von Friedrich Leopold Graf zu Stolberg. Wien. 1804. I. kötet, 46. lap).

und Kindern — ein bequemes friedliches Leben schaft,[a] beschämt aus dem Wege gehen —! Hätte mich nur die Höhle verschlungen[1]!

Den 22. Abends[b]

Der Wind kömt von Süd West, die Wälschen heissen ihn Garbino — hier bleiben kann ich nicht mehr, morgen also nach Florenz — in Ancona wird eingeschifft!!!

In Padua[2] war Sie ja auch, nicht wahr? Wenn ich nur den Hotel wüsste wo sie wohnte — — denk doch immer an Sie — und was nützt so ein Tagebuch? Wenn es voll ist werde ich es verbrennen. [19]

[1818 július 23.] *Geschrieben den 23 July in Padua*[b]

Heute morgens bin ich hier angekommen: es war gegen 7 Uhr. Landschulz und Ender gingen nach Wenedig: ich wollte ihnen das Vergnügen machen —. Meine erste Frage in dem Gasthaus Aquila d'oro, wo ich vermuthete dass Graf und Gräfin S[aurau] gewohnt haben, war, se non avessero veduto una donna tedesca dui anni fa, viaggiare col suo marito et colla famiglia sua" Sie wussten mir durchaus kein[en] Bescheid zu geben, und ich fand Padua seit dem Augenblick unausstehlich — indessen unterdrückte ich mein Missbehagen — als ob ich geforchten hätte von allen denen Bedienten im Gasthaus errathen und ausgelacht zu werden!

Auf meiner Reise, da ich allein im Wagen war, Landschulz vorausschickte, und in meiner griechischen Unternahme[3] mir augenblicklich Ruhe und Rast gönnte — las ich, ununterbrochen Antigone, Virginia und Mirra von meinem Abgott, *Alfieri*[b] —. Ich bin noch im Rausch des reinsten Vermögens über diese 3 Trauerspiele. Er wusste alles das, ich möchte sagen, in Szenen ***zusammenzudrängen***,[b] was man in einem Leben hindurch, über die Edelheit der Gesinnungen, der Richtigkeit des Geschmacks, mit einem Wort, was man über die Vollkommenheit und Glorie

a) schafft helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] A cornagliai barlang megtekintését III. 3. számú naplójában böven leírja. Erre a tartózkodásra céloz. Lásd alább!

[2] Olasz város Velencétől nyugatra.

[3] Landschütz tanította a görög nyelvre.

des menschlichen Characters, in hinsicht des Gemüth's und der Bildung, nur immer Vernünftiges und Gegründetes sagen könnte — und mit so vieler elegance und Leichtigkeit, dass man glauben sollte, dass ihm das ein Spiel, und [20] ein angenehmer Zeitvertreib gewesen sei, was andere Menschen kaum fühlen können — und so selten einer es halbwegs auszudrücken im Stande ist —. Ach könnte ich nur schreiben, so mich ausdrücken! Ich hab' es in mir liegen, bei Gott, das fühle ich — Alle meine Werke würde ich nur Ihr zuschreiben — aber der Welt unbekannt!

Jetzt werde ich zum O[Donell].[a][1] Hier hab ich nichts zu thun! Das Grab des Titus Livius[2] — das Altarblatt des Paul Veronese[3] — und die Transformation der Engeln in Teufeln, das sind die 3 Gegenstände, die ich noch einmal ansehen werde, — Mir ist es so wohl zu denken, dass die Menschen nur durch Liebe, in das wahre Leben tretten — dass sie, nur durch Liebe gross, und edel werden können! Gewiss hat Liebe ihn zum Maler — Liebe ihn zum Schriftsteller, Liebe ihn zum Bildenden Künstler gereift — Ach! wenn ich auch nur etwas durch G[abriele] werden könnte! Bei mir ist es aber anders — denn wenn ich nach vielen Jahren, so werden könnte, dass eine ganze Gegend wo ich wohnte, mich segnete und anbethen würde — und es wäre aus Liebe zu Ihr — ich mich selbst hassen müsste —. Nein bei dem herrlichen Himmel — das wäre eine Schwachheit — dessen (ich niemals)[b] Schändlichkeit, Schande ich nie ertragen könnte. Durch eigenes Bewusstsein meines Willens und meiner Männlichkeit sollt ich das zu thun nicht im Stande sein — was ich für ein Weib thun könnte, die einem[c]

a) t. i. gehen. b) A zárjel közt levő két szó felesleges. c) einen helyett.

[1] O'Donell, Moriz, Graf (1780—1843) akkor a 61. gyalogezred ezredese.

[2] Livius Titus (Kr. e. 59—Kr. u. 17.) római történetíró Pataviumban (ma Padua) született.

[3] Veronese, Paolo (tulajdonképpen Caliari vagy Cagliari, Paolo) (1528—1588) olasz festőművésznek 1575-ben Paduában festett képe, Szent Justinia martiriuma, amely a szentnek nevéről elnevezett templom főoltárképe. (Thieme—Becker: Künstler-Lexikon v. 392).

Ball und ein neues Kleid — mir [21] und meinem ganzen Leben vorzieht — bei der der *Reitz der Neuheit*[a] mehr gilt, als eine Reihe von Jahren — inniger, aufrichtiger Liebe!

[1818 július 25] Den 25-ten Abends in Padua.[a]

Vorgestern erlebte ich ein gräuliches Schauspiel! Ich wollte Graf O'Donell aufsuchen, und begegnete einen[b] solchen Auflauf von Menschen, dass ich gleich vermuthete es sei ein *Volksfest*[a] irgend einer Art, im Entstehen. Padua ist sonst so langweilig und traurig — ich erkundigte mich was es wäre — Eine Hinrichtung, weiter gar nichts antwortete man mir, die auf eine so schreckliche Art belustigte Menge — — Das muss ich ansehen, war mein erster Gedanke, und ich liess mich ohne die Stunde und Ort dieser scheusslichen Szene im mindesten zu wissen, von dem Wellen[c] vergleichbaren Volk mehr als eine halbe Stunde tragen.

In meiner frühesten Jugend sah ich das erstemal 5 Menschen aufhengen — es war in Ungarn in Arad[1] — Der Eindruck den mir jene Begebenheit damals machte, war gräslich und unauslöschbar — Auch späterhin — wie ich in meinen Dienstjahren leider nur zu oft in die Gelegenheit kam Menschen peinigen quälen und tödten zu sehen — fühlte ich allemal, meine Kraft entmannt, und eine gewisse Bewegung meiner Nerven, die wahrscheinlich vorausgehen muss — wenn man in Ohnmacht fällt oder vom Schlag gerührt wird —. Selbst als Kind aber nahm ich es für Schwäche, und zwang mich über das Leiden, Gesetzlich gestrafter Menschen, mich völlig [22] abzuhärten und gleichgültig zu sein. — Es wäre ja auch unvollkommen wenn ein Mann, aus falschem Mitleid — die Ruhe eines ganzen Landes — einen[b] einzigen Menschen aufopfern würde. — *Im Herzen*[a] könnte ich niemals einen Neben Menschen, wenn er noch so schändlich gehandelt hätte verdammen und verurtheilen, denn ich sah auch wirklich noch nie einen aus Absicht und Wille schlechten Menschen — —

a) Széchenyi aláhúzása. b) einem helyett. c) t. i. zu Wellen vergleichbaren.

[1] 1810-ben lehetett, mert ez évben mint katona huzamos ideig állomásozott Világoson.

Das Geschlecht der Menschen ist aber, in ewigen *Irrthum*[a] und in Grenzloser *Leidenschaft*[a] — und könnte ein Engel mit dem doppelten Fluch, nicht dahin gerissen werden, nicht fehlen, sündigen? Die Gesetze für Gesellschaft und *diese Welt*,[a] die sollten aber streng, unabweichbar unveränderlich sein — und mannbar gehandhabt werden —

In Spätern Jahren sah ich oft sterben — und dachte oft tief versunken an den Tod! Wenn man recht nahe daran ist — kein Funke von Hoffnung mehr leuchtet —. Wie dann? — Der Gedanke *wenn man ihn fasst*,[a] ist entsetzlich — und doch auch nicht — wie man eben in der Stimmung ist, und wie weit der *Ehrgeitz*,[a] die *Eitelkeit*,[a] Stärke zum Tode giebt! —

Menschen Urtheil ist aber verschieden von Gottes Urtheil — Das erste ist willkührlich und beinahe im jeden Lande verschieden, das zweite, unveränderlich, ewig — — Und wäre es möglich dass der Vater, dieses harmonischen Univers[b] — ein Wesen erschaffte[c] — weches[d] selbst in seiner Vollkommenheit, schwach und elend ist — um ihn dan gemaledeyt — zu ewigen Qualen [23] weg zu blitzen — — Wenn das jemand glauben könnte, im Wahnsinn, in der Fieber Hitze — Herr Jesus — wohin würde den die Verzweiflung bringen! — —

Durch meine Kriege meine Reisen, kam ich mit dem Alter der Gleichgültigkeit für das Hinscheiden, näher, ganz nahe, möchte ich sagen — Ich sah auch oft, in Krankheiten, oder Wunden, den Letzten Lebens Hauch verfliehen — Fühlte den letzten Pulsschlag sterbender Herzen — und das krampfhaft gräsliche Zuken? —

„Vom Tode weiss ja keiner etwas, weiss nicht, ob er nicht etwa das grösste Gut für die Menschen sei —“ (Σοκρατες)[1]

Mit der Menge kam ich zur öffentlichen Renn Bahn — allmählich näher — und begegnete den[c] Major B — in Uniform, den ich seit dem unseeligen Tag der Dresdner Schlacht[2] nicht mehr gesehen hatte —. Ich hatte grosse Freude ihn zu sehen —

a) Széchenyi aláhúzása. b) Universums helyett. c) erschuf helyett. d) welches helyett. e) dem helyett.

[1] Idézet Platon: Sokrates apologiája XVII. fejezetéből (Kornis Gyula szíves közlése).

[2] 1813 augusztus 26, 27.

obschon mein Gemüth grosses Vergnügens unfähig ist — Es lebt im Herzen des Mannes aber nebst der Liebe noch etwas — welches die Frauen im *allgemeinen*[a] nicht kennen, — da ihr ganzes Leben, ihr ganzes Sein, nur in Liebe bestehet — —. Wir umarmten uns auf das freundschaftlichste — und bald hernach erfuhr ich, dass er die Unanehmlichkeit[b] habe le pouvoir executif, zu sein — — Durch seine Protection bekam ich den deliquenten allsobald zu gesicht — und erfuhr dass er *bestimmt*,[a] wegen 3maliger desertion, in einer halben Stunde erschossen werde. [24] Es wurde mir ein *Ehrenplatz*,[a] ganz nahe zu dem Gepeinigten angewiesen — Ein Sitz, zur grössern Bequemlichkeit — angetragen — das Carrée geschlossen, das neugierige Volk, mit Kolben Schlägen auseinander gejagt — ect. ect. ect.

Der deliquent war ein Italiener, von unansehnlicher Gestallt — und auf das aller entsetzlichste besoffen — Ein Franziscaner mit einem grossen crucifix war sein Begleiter! — Der arme Kerl war in dem Zustand eines Vieh's — welches, nahen Tod ahndend, wüthend stöhnt —. So lange er im Gang war, bethete er taumelnd — dem Priester nach — Sobald er aber den Platz erreichte — von welchem er ringsum die Welt zum letztenmal schauen sollte — so ergriff ihn eine Wehmuth die in häufigen Thränen ausbrach — die aber augenblicklich in eine Raserey endigte, dessen gleichen — ich nie gehört — und wäre er nicht gebunden gewesen, und hätte man ihn nicht auf der Stelle fest gehalten — er würde gewiss in dem Wahnwitz seiner Raserey mehrere die ihn umgaben verwundet oder getödtet haben —. Es war scheuslich anzusehen — Sein gellendes Lachen war aber das — was mich schaudern machte —. Zuzureden wäre dumm gewesen — und so wurde der arme Teufel zu Boden geworfen und wie ein Hund Schussweiss erschossen — Nicht gut getroffen bis endlich eine Kugel sein Gehirn auseinander zu spritzen verursachte —. Mir war eiskalt — und meine Haare waren [25] steif —. Ich wendete die ganze Zeit, so nahe als ich war keinen Blick von seinem Gesicht — und würde jetzt, wenn ich ein Maler wäre, eine[c] menschliches Angesicht malen können — vor welchem die Menschen erstrarren sollten! — —

a) Széchenyi aláhúzása. b) Unannemblichkeit helyett. c) ein helyett.

Mein Freund B — hatte noch zu richten, ich weiss nicht was — Versprach mir, allsobald er könnte, mich zu O'donell's führen zu wollen — und ich gieng in die Kirche des heiligen Antonius[1] indessen — wo er mich abhohlen sollte, indem es nah' und in seinem Weg gewesen ist —. Das wunderschöne Altarblatt dieser Kirche — Mein Gott, in wecher[a] Opposition stand es mit dem was ich eben gesehen hatte —" diese engels Ruhe der lieben Heiligen — im Augenblick des Sterbens —! — Auch Gabrielle war in der Kirche vor anderthalb Jahren! —

B — kam — und wir gingen zu O'donell's —. Ich sah weder ihn noch Titin[2] — seit Mailand.[3] — Ihre beiden Söhne waren bei ihr — der ältere schwächlich, still und in sich vertieft — der jüngere üppig vor Gesundheit — und Lebens Fülle — Man hiess ihn Fritzi — und er wurd' mir in einer viertel Stunde lieber, als alles was in Padua gewesen ist —.

Die Frau Gräfin — scherzte mich über G[abriele], welches mir unerträglich schien — est ce que vous l'aimez encore — ou, en est vous déjà fatigué — war der Anfang dieser dummen Conversation — wie es endigte weiss ich nicht —. Genug an dem ich speisste mit ihnen, wir lachten auch zum Theil — und fuhren [26] En pâté[b] auf dem langweiligen Corso spazieren —. Ich hatte einen weissen Stroh Hut auf — der beinahe so viele Menschen an sich zog als der arme Erschossne des Morgens. — Wie wenig die Leute doch bedarfen — um erstaunt und verwundert zu werden, und wie sehr urtheilen sie, das Innere des Menschen nach der äusern Schaale — —.

Das höchste Glück was ein Mensch auf dieser Welt erreichen kann — was mit meiner Religion und Ansichten so übereinstimt ist doch eine glückliche Ehe —! Durch welche ein Mann seinen höchsten Werth erreicht — indem er seinem Vaterland und der ganzen Menschheit dienend lebt — mit gesunden Kindern, einem zärtlichen Weib — die nur in seiner Ehre und Tugend athmet

a) welcher helyett. b) Talán: összezsúfolva.

[1] Szent Antal bazilikája.

[2] O'Donell ezredes neje, született Fleury (Ligne) Christianne; gyermeke Max 8 éves, Móric 5 éves.

[3] T. i. mikor Milanóban tartózkodott 1817 második felében.

— ein seeliges Bild, darstellt — über welches — so viele meiner Bekannten zurückbeben müssten —!

Zu dieser Vollkommenheit gehört ein Vaterland! Kräftige Männer — und züchtige Frauen! „*Glocke von Schiller*“ a)[1] komme, komme doch in mein Gedächtniss völlig und lebend zurück! Und du Wilhelm Tell, unabhengiger freyer Alpen Bewohner komme mit deinem Weib und Sohn — " —

Auf dem Corso begegnete ich dem M[ajor] F[ackh][2] aus Mailand — ein Wesen, welches ich vor meiner Seele nicht leiden kann —: er liess mich aber nimmer aus — und in meinen Verhältnissen konnte ich ihn auch nicht los werden — er kam [27] zu mir — bewunderte meine Wägen, durchsuchte alles aufs genauste, besah meine Stiefeln, meine Gewehre — mit einer *Kleinheit*a) einer mesquinerie, die mich empört haben würde, wenn sie leider nicht so gar allgemein wäre — so aber langweilte es mich nur —. (18 sor törlés) [28] (1 egész lap kivágva). [29]

Gestern in aller Früh nahm ich ein Bad — und fuhr ganz allein nach Abano[3] und Arqua[3] um da das Grab des Petrarca[4] anzusehen — ich speisste bei der Gräfin D[ietrichstein][5] — die ich auch seit mehreren Jahren gesehen habe. Die Gegend um Petrarca's Grab ist eines der hübschesten Sachen die man nur sehen kann —. So eine Gegend möchte ich gerne von der Welt abgeschieden bewohnen — und werde es einstens vieleicht —. Über die alte Närrin (der Gräfin Die[trichstein]) musste ich lachen — (4 sor törlés) Ich aber nahm meinen Hut (¾ sor törlés) zu kommen — und fuhr noch einmal zu dem Grab des

a) Széchenyi aláhúzása.

1 Schiller, Friedrichnek (1759—1805) híres költeménye: Die Glocke és drámája: Wilhelm Tell, amelyek ilyen férfiakat és nőket örökítenek meg.

2 Fackh József akkor az 5. huszárezred őrnagya, később ezredese.

3 Abano és Arqua olasz falvak Paduától délnyugatra.

Arquában élt Petrarca élete végén s itt halt meg 1374-ben. Lakóháza és sírhelye ma is megvan.

4 Petrarca, Francesco (1304—1374) a Laura iránti szerelmét olaszul zengő híres szonettek költője.

5 Herceg Dietrichstein Franz felesége, született Schuwalow Alexandrine grófnő.

Petrarca. Ich kenne keinen Dichter der mir mehr Langweile gab —. Gewiss nicht weil er geschmacklos ist — wahrscheinlich aber, weil ich ihn nicht verstehe. — Es sei nun auch, wie immer, lächerlich bleibt es allemal, dass er so lange, und so viel von der Liebe, und was noch mehr ist, von einer unglücklichen Liebe, gesungen hat — und Laura, wie es allenthalben bekannt ist, in 9 Jahren 7ben Kinder gebahr —[1]: es müsste nur sein, dass (1 sor törlés) —

Der Tag war heiter und warm — ich wollte des Abends in der Kühle zurückkehren — und blieb an dem frischen Brunnen [30] sitzen um den Sonnen Untergang zu bewundern — Ich hatte Blei und Papier — kritzelte allerhand — auch diess folgende. (Könnte übrigens gut werden, wenn man es ein wenig rimailliren und überarbeiten wollte — *Gereimt*a) zu sein wäre übrigens kein Schade, das kann ich aber nicht prestiren —:)

Wenn des sterbenden Tages letzter Sonnenstrahl
In SommerAbends Dämmerung sich selbst wegweint,
Wer fühlt da nicht die Wehmuth dieser Stunde?
Sinken an das Herz, wie der Thau auf die Blume?
Mit einem reinen Gefühl welches mahnt und ahnden lässt
Indess die Natur diese melancholische Pause macht —
Ihr Athem Augenblick an welcher die wechselnde Zeit
Von Licht und Dunkel bildet einen erhabnen Bogen —
Wer theilte damals nicht diese Ruhe, so still, so tief?
Der wortlose Gedanke welcher weinen wollte reden nicht,
Eine heilige Eintracht, und ein stilles Sehnen
Eine glorreiche Sympathie mit der Sonne die sinkt[2]
Es ist nicht herbes Leiden, sondern ein zartes Weh
Nahmenlos aber theuer für edle Herzen hieniden —
Gefühlt ohne Bitterkeit, aber voll und klar
Eine sanfte nieder Geschlagenheit, eine reine Thräne [31]
Ungemischt mit weltlichem Schmerz, oder Selbstsuchts Trieb
Vergossen ohne Schande, und geweint ohne Pein —

a) Széchenyi aláhúzása.

1 A végzet elérte Széchenyit, mert hasonló helyzetbe jutott, amikor szerelmes lett gróf Zichy Károlyné, született Seilern Crescentia grófnőbe.

2 Széchenyi széljegyzete: „mit der sinkenden Sonne“ wär's besser,

Eben so wie die Wehmuth, die diese Stunde einflösst
Wenn der Sommer Tag sinkt entlang der Hügeln
So fühlt ein Andenken, mein Herz und Auge —
Und alle Stunden die vergebens — — — — —

Weiter brauchts in dieses Buch nicht mehr herein zu kommen, denn auf die ich dachte, auf die passt es wahrlich nicht — und wenn ich es jeh endigen und bearbeiten könnte, so dass es Sinn, Bestand und Werth erhielt — und Ihr es widmen sollte, sie würde es vieleicht nicht verstehen. — Traurig für mich — „lachen würde Sie aber,[1] davon bin ich fest überzeugt, dass man über einen Sonnen Untergang so viel schreiben und in solche extase kommen kann; ist ja doch eine so gar gewöhnliche und gemeine Sache — —

Kaum zu Haus[a)] — ging ich zu O'Donells — meine Gefährten waren bereits von Wenedig angekommen und von der Wasserstadt exaltirt — ich konnte in Padua nicht mehr bleiben — alles wurde zusammen gepackt — (4½ sor kivágva) [32] war der Wagen zerbrochen und ich lege mich anjetzt zu Ruche — mit Erröthen — über meine sinnlichen Verkörperungen —

[1818 július 26] *Ferrara den 26-ten Abends.*[b)]
Der Tag war heiss und unangenehm. Ich war mit Land[schütz] —, in einem Wagen, und wir lasen uns gegenseitig vor —, Briefe von Pausanias[2] über seine Reisen in[c)] Attischen Gebieth[3] in der Argolide[4] und Sparta,[5] dann einige Briefe von Horaz, unter andern den an die Pisonen — und endlich *Platos Phädros oder von dem Schönen.*[b)][6]

„Daher verlässt sie auch den *Schönen*[b)] nicht freiwillig, schätzet ihn über alle, weder der Mutter eingedenk noch der

a) t. i. angekommen. b) Széchenyi aláhúzása. c) im helyett.

[1] Természetesen Gabriella.
[2] Pausanias (Kr. u. a 2. században) görög történetíró, utazásait Periegezis címen írta le.
[3] Görögország délkeleti része, Athén fővárossal.
[4] Görögország déli félszigetének keleti része.
[5] A déli félsziget középső része.
[6] Lásd a 201. lap 2. jegyzetét!

Geschwister, oder irgend jemandes, auch nicht des vernachlässigten Vermögens welches sie so viel achtet als nichts —

Sie verrachtet[a)] Sitten und Anstand, wo sie vormals stolz auf war, bereit zu fröhnen, und zu übernachten in des verlangten Gegenstandes Nähe, wo man es ihr nur zulässt. —"[1]

Das ist eine Stelle, über weibliche Liebe! — Ich möchte wissen was er über G[abriele] — gesagt haben würde —?

„Lässt sie[b)] des Liebhabers Reden und genauen Umgang zu, so geräth sie[b)] in Staunen über dessen Zärtlichkeit, und empfindet das alle[c)] andern Freund' und Anverwandten Wohlwollen auch nicht ein Theilchen von der Inbrunst gewähre, mit welcher der Begeisterte Jüngling ihr[d)] hingiebt —. Wenn diese Verbindung eine Zeit [33] gedauert hat, und der Geliebte der Geliebten immer näher gekommen, wenn er sie[e)] nur berührt, oder[f)] andern Anlässen der Vertraulichkeit; dann entströmt dem Geliebten jene Quelle, welcher Zeus als er die Europa[2] liebte, den Namen Liebreitz gab. Vollströmend ergeusst[g)] sie sich in die Geliebte,[h)] durchdringet sie,[e)] erfüllet sie[e)] und fleusst[g)] über. —

Und wie der Wind oder Wiederhall, von glatten und festen Dingen zurückprallt, hin von wannen er kam, so wallet die Ausströmung der Schönheit durch des Schönen Auge, welches für sie der natürliche Pfad zur Seele ist, in ihn zurück, öffnet Bahn den keimenden Kielen, netzet sie, treibt des Gefieders Wachsthum hervor, und erfüllet nun auch die Seele der[i)] Geliebten mit Liebe. — Diese liebt nun, weiss aber den Gegenstand seiner Empfindung nicht zu nennen, weiss nicht was ihm wiederfährt,[j)] vermag nicht es anzuzeigen. Gleich dem der mit Augenkrankheit, von einem andern angesteckt ward, kann

a) verachtet helyett. b) Stolbergnél: er. c) Stolbergnél: dass aller. d) Stolbergnél: ihm. e) Stolbergnél: ihn. f) Valószínűleg kimarad e szó: in. g) Régies alak: ergiesst-fliesst helyett. h) Stolbergnél der Liebhaber. i) Stolbergnél: des. j) widerfährt helyett.

[1] Szó szerint megegyező Stolberg fordításával (I. kötet. 49. lap).
[2] Zeus, a görögök főistene szerelmes volt Európába, a feniciai Kadmus nővérébe, akit a monda szerint bika alakjában elrabolt; Stolberg fordításában der Ganimedes van Europa helyett.

sie[a] die Ursache nicht sagen, weiss nicht, dass sie,[a] wie in einem Spiegel im Liebhaber sich selber sehe —

Ist der Liebhaber zugegen, so ist gleich ihm, auch die Geliebte frei von ihrem Schmerz" — u[nd] s[o] w[eiter] pagina 55.

Weiter konnten *wir*[b] es nicht übersetzen[1], *wir*[b] — das heisst wo Land[schütz] — alles und ich beinahe nichts gemacht habe — [34]

Von Horaz will ich den guten Rath befolgen — nie etwas Poetisches *für den Druck*[b] schreiben zu wollen." — „*Nur nichts Mittelmässiges*[b][2] und das wäre gewiss das einzige was ich leisten könnte, wenn ich mit vieler Mühe aus meiner Unwissenheit heraus kommen könnte.

Die überFahrt über die Boara[3] war langsam und langweilig — an denen Mauten des heiligen Vaters wollte man uns aufhalten — und uns visitiren — ich wurde ungeduldig und endlich zog ich voll Ingrimm meinen Säbel — Warum das weiss ich nicht, den niemand hatte Waffen — und tod hauen wollte ich auch keinen Menschen. —

Ich erwischte heute Enders Tagbuch — und fand, dass er jede Stadt — jeden Fluss, die kleinste Brücke, das kleinste

a) Stolbergnél: er. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Feltünő, hogy a megjelölt eltéréseken kívül teljesen azonos Stolberg fent idézett fordításával (I. kötet. 55. lap).

[2] Horatiusnak a Pisókhoz írt levelében fordulnak elő: (Csengery fordítása:

ám középszerü
Költő kegyelmet nem talál sem isten,
Sem ember, sem — a kiadó előtt.

Ha mégis egykor írnál valamit
Juttasd el a műértő Maecius
S atyád füléhez, az enyémhez is,
S kéziratát kilenc esztendeig
Tartsd a fiókban: mig ki nem adod,
Megsemmisítheted; a kibocsátott
Szó vissza többé nem repül soha.)

[3] Boara (Polesine) olasz helység az Etsch folyó jobbpartján, akkor az olasz egyházi állam határán.

Dorf adnotirt und zum Theil auch poetisch beschreibt — Allenthalben die Namen aber verwechselt —. Das wird ein sauberes Werk! — Mein Tagbuch hat zum wenigsten keine grosse pretention — kann auch bei Gelegenheit verbrannt oder in das Wasser geschmissen werden —: über Italien aber zu schreiben nachdem Eustace[1] 4 Theile schon geschrieben hat — datzu bin ich nicht jung genug — ich werde erst nach meiner Einschiffung in Ancona zu kritzeln anfangen. Und jetzt gute Nacht, liebe theuere Eltern, Gott segne und beglücke Euch —! morgen [35] werde ich früh. morgens Tasso's[2] Kerker und Ariost's[3] Sessel ansehen, und dan ununterbrochen nach Florenz uns schleppen lassen! —

[1818 július 27] *Den 27 Früh.*[a]

Tasso's Kerker[4] hab ich gesehen — und ich gestehe es zu meiner grossen Schande das erstemal besucht, obschon ich einigemal hier durchgefahren bin —. Er bleibt doch einmal mein lieblings Dichter; seine Ritterlichkeit, seine Liebe in seinen Werken ist nach meinen Begriffen der Triumph der zarten edlen Gefühle — und obschon Voltaire, diese Standarte von Geschmack — Virgil's Aeneide der Jerusalemme Liberata vorzieht — und dieses letztere sogar *unbedeutend*[a] heisst — so

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Eustace, John Chetwode: A classical tour through Italy an 1802, I—IV. kötet. London 1815. Kútforrások alapján írt szép útleírás.

[2] Tasso, Torquato (1544—1598) olasz epikus költő, a Gerusalemme liberata és Aminta című hősköltemény, illetőleg pásztordráma szerzője.

[3] Ariosto, Lodovico (1474—1533) ferrarai udvari költő, az Orlando Furioso című romantikus éposz szerzője.

[4] Tasso mint Estei II. Alfonz ferrarai herceg udvari költője szerelmes volt, a herceg ifjabb nővérébe, Eleonorába. Az udvari emberek irígysége és ármánykodásai (azért, mert a herceg és a hercegnők kitüntették bizalmukkal) a gyenge szervezetű, izgatott természetű költő életét elkeserítették, úgyhogy búcsút vett az udvartól. Később ismét visszatért, de akkor hiába fordult a herceghez, majd a hercegnőhöz közbenjárásért, nem fogadták, amiért keserüen kifakadt. Erre a herceg elzáratta az izgatott költőt, mint elmebeteget az Ospedale Santa Anna-ba s 1579-től hét évig ott fogva tartotta. A herceget ezért nagyon elitélték később. Tasso a kórházban szabadon mozoghatott s nem volt abba a szobácskába zárva, amelyet fogsága helyéül mutatnak.

lieb ich den Tasso doch mehr —. Ich bin überzeugt, dass ich Unrecht habe — Virgil ist mir aber so feyerlich — indem der andre nur Gemüth sein kann — Alle beide Werke dieser *beiden Dichter*[a] sind Effecten der Liebe —. Virgil liebte unglücklich blieb aber August's Liebling — und nahm sein Unglück, so wie man es in der grossen Welt und bei Hof zu machen pflegt, kalt und gleichgültig — Tasso liebte aber glücklich[1] liebte aber getrennt, von der Geliebten, sieben Jahre im Kerker schmachtend —! So behandelte ihn Alfonso.

Ein *glücklicher*[a] Liebhaber (so nennen wir weningstens die, die erhört werden — und im vollsten Besitz eines Weibes sind) ist mir in meinen Augen gewöhnlich ein Gräul[b] — denn alzumal[c] hört damals, bei *gewöhnlichen Leidenschaften*,[a] die Liebe, die Zartheit [36] der Empfindungen — und die Uneigennützigkeit auf: — die Bequemlichkeit, die Inattention die Langweile tritt an dessen Stelle ein — Tasso behielt in seiner so liebvoll erhörten[1] Leidenschaft — eine stille Melancholie[2] — eine Reinheit des Herzens, einen Drang zum Schönen, zum Geschmackvollen — mit einem Wort — einen göttlichen Beruff zur Dichtung! —[2] Ich möchte immer gerne weinen, wenn ich sein Leben durchdenke —! *Nicht ihn beweinen*,[a] nein bei dem Allmächtigen, das wollte ich nicht —, denn Liebe, so innig, so rein sie in menschen Brust je gelebt — athmete er von seiner frühesten Kindheit — bis zu seinem Grab —. Sein Dasein war ein beneidenswerthes Leiden — beneidenswerth, führwar, für jene, die den süssen Schmerz der Liebe nicht kennen. —

Mir war Aminta, und die Gerusalemme Liberata ganz im Gedächtniss, und wiegte mich in so liebe Träume, in so angenehme Bilder ein — dass ich mich nicht zu errinern weiss einen heitereren Morgen — einen grösseren Calm, einen grössern Frieden, in meiner eignen Seele erlebt zu haben! als es der

a) Széchenyi aláhúzása. b) Greuel helyett. c) allzumal helyett.

[1] Tasso semmiképen sem volt szerencsés szerelmes, mert Eleonora hercegnő levette róla kezét s nem pártfogolta, ezért került fogságba.

[2] Széchenyi széljegyzete: Wer kennt nicht die überirdisch seelige Melancholie der Liebe?

heutige morgen war — „Noch sehe ich Tancred's[1] stille, innige nie ganz ausgesprochne Leidenschaft, gegen das Felsen Herz der ihm so theuer gewesenen Clorinda[1] abprallen —. Er erträgt die Qual, die unnenbare Last seiner Leidenschaft kaum — doch trägt er sie als Christlicher WallBruder — als Ritter — In Schlachten [37] in Gefahren, in[a] Zweikampf — sieht er den Frieden seiner Seele — Sonst flieht ihn allzumal der Schlaf die Ruhe — Clorinda's Bild steht immerdar vor seinen Augen — ungerührt, unbewegt, ihn hassend —! —

Herminie,[1] die Tancred liebt, der das nicht ahndet, kömmt in Clorinda's Rüstung in Bouillons[1] Laager; die Liebe giebt ihr Muth und Stärke, ach! was kann sie auch über edle Seelen nicht? — Schon ist sie dem Zelte ganz nahe, der grössten Gefahr beinahe entronnen; die feuchten Nebel der Nacht, die dumpfen Feuer des Laagers — die von der nahen Schlacht ermüdeten Ritter — lassen ihr freyen, gesicherten Eingang — Schon glaubt sie sich entronnen der Gefahr — Nahe ist sie dem Geliebten — Lust und Seeligkeit athmend — Ach ihr unseeliges Herz ahndet nicht — dass sie vergebens liebt — umsonst, und Ursachlos ihre Tage vor sich schwinden sieht — Sie fühlt nicht Angst und Verlegenheit den geliebten Ritter in Feindes Laager aufzusuchen — „Lieben kann Tancred sie doch nicht — den[n] schon ist auf immer seine Zukunft ihm verfallen — Er liebt ja sich selbst nicht mehr — achtet kaum seinen Glauben; das Leben schon längst nicht mehr —! Seine grosse Seele fasst nur einen Gedanken — sein Herz nur einen Engel, s' ist — Clorinda. — Und so — als wenn der Geliebte — in der tollen Einsamkeit Mitten im Meere, im Huricane[2] — nur der Geliebten [38] Auge — und ihr Weh und Entsetzen, in seiner Seele sich selbst spiegelt, unbekümmert des empörten Meeres Raserey, wüthen lässt — nur eines einzigen Gedankens eingedenk, —

a) im helyett.

[1] Tankréd, a Bouilloni Gottfried vezérelte keresztény sereg egyik legnagyobb hőse megszereti Clorindát a pogány amazont. Herminia, az antiochiai szultán leánya viszont szerelmes lesz Tankrédba s hogy a cserkesz Argante-tal való párbajban megsebesült Tankrédot ápolhassa, Clorinda fegyverzetében Tankréd sátrába akar lopózni, de észrevesszik. Sokan üldözőbe veszik, maga Tankréd is, hogy megvédje, de szem elől veszti.

[2] Orkán.

eben so sah Tancred — nur die goldgelockte Jungfrau — im rasenden Schlacht getümmel —! wenig ahndend — wer, und was ihn *Umgab*[a] — denn keine Gefahr hatte er je mehr — Sie zu beschützen, zog er sein Christlich-Schwerdt — zu beschützen gegen Freund und Feind — *„Eine Ungläubige*[a] —.[1] Er dachte nicht — an dem[b] *Eiteln Wahn*,[a] der Schlachtgeübten Männer, — die in Kampf — Weib, Kind und was noch um so viel mehr ist, die Geliebte vergessend — nach Ehre sich drängen — nach *Welt Unsterblichkeit*,[a] — das suchte er nicht — „Er blieb ein tapferer Kriegsmann, ein Kreutz Ritter, ein Held, aus Gewohnheit vieleicht, und aus heiligem, unveränderbaren Sinn —, doch liebte er dem[b] Eiteln Wahn des Lobes des Rufs — nimmermehr — denn nicht möglich war ihm noch etwas anders zu lieben, als Clorinda —

Das wusstest du nicht arme Herminie, und hättest auch, wenn du nicht zu peinvollen Tagen schon voraus bestimt warst — niemals erfahren sollen; doch dafür sorgen die Erinnen,[2] davon kann auch ich so gut sprechen, dass das Böse das Ungewünschte, welches lange verborgen in unserer Nähe gewesen ist, zur *rechten Zeit*,[a] klar und deutlich in das volle Leben trette — [39] Herminie war ganz nahe zum Laager schon — und es zitterten ihr die Knie — — Was wird sie auch sagen, wenn sie Tancred sieht — Wie überwinden den Jungfräulichen Anstand — ohne den Anmuth und Grazie nimmermehr zu finden ist —? Der Zufall, wie feindseelig und grausam er auch war — rettete sie, aus dieser lieben Verlegenheit —. Sie wurde entdeckt —, Clorinda! Clorinda wiederhallte in der WallBrüder weit dahin gezogenem Laager — Angst ergriff viele — der Rache *bittre*[a] Freude, noch mehrere — Tancred aber eilte — vor allen andern, sie schützen, sie retten. — Ach, es wusste keiner welches *Weib*,[a] Clorindas schwere Rüstung drückte — es wusste keiner dass es Herminie war! — Die aber bebte — so wie *Frauen*[a] zu fürchten pflegen — mit einmal alle Rettung vergessend — Zur Selbstvertheidigung zu weiblich — an den kräftigen Mann bewusstlos

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Széchenyi széljegyzete: Es lebt in der Welt keine grössere Ähnlichkeit der Religionen als wenn man sich innig liebt.

[2] A bosszú istennői.

sich schmiegend — als ob doch in der Natur unserer Welt leise ausgesprochen wäre — dass der Mann — Herr und die Frau untergeordnet sein müsste — —. Sie flohen, jene verfolgten —, ihre Treuen Begleiter — wie wohl wenige, schützten im ersten Augenblick gegen die Menge sie — fielen zum Theil als liebliche Muster — der dankbaren Erkenntlichkeit (denn Herminia war ihren Sclaven so gut) in ihrer Vertheitigung —. Sie hatte bloss einen alten Diener ihres Vaters [40] der sie, mehr mit kalten[a] Blut und Verstand vertheitigend, als mit seinen[a] alt gewordnen Arm, bald den Verfolgenden entzog — sie kam endlich an dem[b] Rand des Jourdans, und sank ohnmächtig — in der Blumen reichen Gegend, weich geduftete Wiesen — und schlief — — doch ruhig war der Schlaf nicht — sie träumte ihre Zukunft bestimmt und klar — — Der Ton der Schalmey[1] in denen gesegneten Gegenden so gewöhnlich — erweckte mit lieblichen accenten, ihren erstarrten Sinn — und sie öffnete ihre dunkeln Augen — um mit bittern Thränen, ihre Zukunft laut und schluchzend zu beweinen — „Sie merkte mit Zeichen die Bäume, als Zeugen, ihrer so unermässlichen, als unglückseeligen Liebe — „und wenn Tancred mich im Leben nicht lieben konnte, so mög er doch, wenn der Zufall in diese Gegend ihn bringt, an meinem Grab — wenn auch wenige, aber aufrichtige Thränen meinem Andenken, weinen — So liess Tasso Herminie. Tancred sucht sie auf einem andern Weg — tödtet im Dunkel Clorinda — die er zur Christin täuft —. Sie liebt ihm[c] in dem letzten Augenblick des dahin Scheidens — weil die *Todes*[d] *Nähe*[e] (Angst kann ich nicht sagen, den[n] das fühlte sie niemals) sie zur Weiblichkeit holdseelig zurückführte. — Sie liebt ihn freylich spät, es ist aber doch besser dass sie ihn liebt, denn sie erwartet [41] ihn im Himmel[2] — *„und ihre Seelen werden in Ewigkeit einen Engel bilden*[d][3] — der immerdar in seeliger Harmonie fort glühen wird —

a) kaltem — seinem helyett. b) den helyett. c) ihn helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) Kétszer aláhúzva.

[1] A pásztorsíp.

[2] Jegyzetet akart hozzá írni, de elmaradt.

[3] Lásd a 179. lapon Gabriella emlékkönyvének egyik idézett (francia) feljegyzését! Széchenyi színes kivonata mutatja, hogy a fogalmazás alkalmával Gabriella iránti szerelme lebegett előtte. Herminia szerelme olyan szenvedélyes, de viszonzatlan, amilyen az övé Gabriella iránt.

Tancred sucht indessen den unüberwindlichen Argante auf — denn nun dürstet er nach Thaten —. Sich Clorindas Liebe würdig zu machen — ist sein einziger Gedanke, wachend, und im Traum. Sie begegnen sich endlich nach vielen *Neben Umständen,*[a] Argante wird getödtet — Jerusalem gestürmt errobert[b] — das Gedicht ist aus. — Alle Freuen sich, alle sind glücklich und zufrieden — an Herminie denkt kein Mensch; Tancred kömmt nie in die Gegend, und kömmt er auch dahin, ihre Zeichen kennt er nicht — den[n] sein Herz sagt ihm 's nicht — und so bleibt Herminie vergessen — mit ihrer Liebe — ihren[c] Schmerz ganz allein! —

Armida beschliesst indessen Rinaldos[1] Tod — als den fürchterlichsten der Christlichen Ritter —. Sie findet ihn schlafend — will in[d] tödten — kann aber nicht — Er ist zu schön — Sie verliebt sich in ihn —.

Jetzt gehe ich frühstücken[a]

Man vergiftet mich und alles riecht nach Öhl — Ferrara bist eine merkwürdige Stadt —! an deinen Wällen versplitterte sich der Neapolitansche Muth — in dem Krieg gegen den König Joachim[2]! — Doch wo bleibt Armida? — Sie führt Rinaldo nach ihren[c] Garten, *„aux jardins d'Armide*[a] [42] um mit ihm Flitterwochen der Liebe zuzubringen —. Rinaldo sonst Keusch und Hagestolz folgt Armida allenthalben — denn er findet sie hübsch — und besonders wohllüstig gebaut —. Hier kömmt der geschickte Contrast, zwischen der Liebe des Rinaldo und Tancred —. Bei den einem[e] ist alles Sinn — indessen bei dem andern nur die Seele liebt —. Wäre da nicht eine Mittelstrasse anzurathen —? Und ich begreife recht gut dass man in moralsche[f] Eigenschaften verliebt sein kann, indessen eine hübsche Phisionomie und eine schöne Taille durchaus nichts verderben kann — (2 sor

a) Széchenyi aláhúzása. b) erobert helyett. c) ihrem helyett. d) ihn helyett. e) dem einen helyett. f) moralische helyett.

[1] A szép és bűbájos Armida sok keresztény hőst tart kastélyában fogva, Rinaldo a keresztények legerősebb hőse azonban kiszabadítja őket, de rabja lesz Armidának, aki tündérkertjébe viszi, ahonnan később két keresztény hős kiszabadítja.

[2] Az 1815. évi nápolyi hadjáratra nézve lásd a 109. lap 1. jegyzetét!

törlés). Eine Frau oder ein Mädchen hat immer einen ascendant über den Mann der sie liebt (2 sor törlés). Ich könnte so wie Rinaldo — unmöglich lieben — So wie Tancred — vieleicht — obschon ich diese Liebe für unmännlich halte — Man kann aber von einem geliebten Gegenstand *entmannt*[a] werden — das fühle ich und doch

„Ich bin ein Mann, wer ist es mehr
Der hüpfe hoch und springe,
ectectect[1]

Schiller[a] besucht mein Gedächtniss auch, schönen Dank!!! Wo bleibt aber Rinaldo, Armida, — die herrliche Beschreibung von Antonius [43] und Cleopatra[2] — der schöne Rath zu lieben wenn man noch geliebt werden kann, und es nicht verschieben[b] auf den Herbst oder den Winter des Lebens. —

Amiamo quando si puol riamato amando[3]
ect. ect. etc.

In Ariost's Sessel bin ich über eine halbe Stunde gesessen und aus seinem Orlando Furioso ist mir Gott Lob auch nicht ein einziger Vers eingefallen —. So einen verdorbnen Geschmack hab' ich nie gehabt — und werde es auch nicht[c] —. Nun ist es eingespannt[4] — und es folgt wieder eine Pause bis Florenz.[5] [44]

[1818 augustus 1.] *Florenz den 1-sten August.*[a]

Schon einige Tage bewohne ich die friedlichen Ufer des Arno —. Es verstehet sich von selbst, dass ich bei dem Herrn

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. soll. c) t. i. haben.

[1] Idézet Schiller Kastraten und Männer című költeményéből (az utolsó versszak utolsó két sora).

[2] Valószínűleg Shakespeare drámáját érti.

[3] Idézet Tasso Megszabadított Jeruzsáleméből (XVI. ének 15. versszak 7. és 8. sora), de az eredetiben így hangzik:

amiamo or, quando
Esser si puote riamato amando.

[4] Utrakészen állott a kocsi, hogy Firenze felé tovább utazzanak.

[5] Akkor Toscana nagyhercegség fővárosa.

Schneiderff[1] wohne — einem alten Bekannten — der oftmal Zeuge meiner Abentheuer in dieser Stadt gewesen ist —

Gr[af] Lützow[2] kam gestern hier an; und wiederhohlte mir so oft, dass es ihm angenehm sei, mich mit allen meinen Leuten am Bord des Kriegs Brigg[3] Orione zu nehmen, dass ich endlich mich bewegen liess, von des Kaisers Erlaubniss gebrauch zu machen. — Dieser Brigg wurde ausschliesslich zum Gebrauch des Gr[afen] Lützow equipirt — daher konnte ich von dem Rath des F[ürsten] Metter[nich] indessen auch keinen Nutzen ziehen, dessen Gedanke diess eigentlich war, bevor ich nicht ganz überzeugt war, dem neuen InterNuncius auch keinen embarras und keine Langeweile zu verursachen. — Ich sprach daher mit dem Gr[afen] auch sehr wenig über meine Reise — und war in mir selbst über-eingekommen, meinen Weg nach eignen[a)] Kopf und mit eignen Mitteln einzuschlagen, im Fall ich den[b)] Gr[afen] lästig gewesen wäre, indessen machte er mir den Antrag, mich mit zu nehmen so oft, und auf eine so aufrichtige loyale Art, dass ich es mit Vergnügen annahm —. Es wurde also bestimmt, dass wir den 17-ten August in Ancona[4] zusammentreffen und uns von da aus auf der Stelle einschiffen sollten. Diess gethan bleibe ich nun einige Tage noch hier und werde sodan[n] über Rom nach Ancona mich begeben — [45]

[1818 augustus 2.] *Den 2-ten in Florenz.*[c)]

Hier komme ich durchaus gar nicht datzu mein Tagebuch zu *bereichern.*[c)] Das schadet aber nicht — und es wäre beinahe vernünftiger gewesen — wenn ich *so ein*[c)] albernes ungeschicktes Tagebuch gar nie angefangen hätte zu schreiben: ich werde es wahrscheinlich doch nie mehr überlesen, und sonst gebe ich es auch keinen[d)] Menschen — Mich so ganz in meiner Schwäche zu zeigen, das wäre ich nur einen[e)] Wesen zu thun fähig, welches

a) eignem helyett. b) dem helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) keinem helyett. e) einem helyett.

[1] Ismeretlen, valószínűleg vendéglő tulajdonos.

[2] Lützow, Rudolf, Graf (1780—1858) kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, osztrák államférfi, előzőleg több helyt követ, akkor a konstantinápolyi követséghez internuntiusnak kinevezve, állomását elfoglalni indult.

[3] Kétárbocos vitorlás hadihajó.

[4] Akkor az egyházi állam kikötő városa.

ich eben so liebte — als ich G[abriele] lieben hätte können, wenn Sie wirklich die Frau gewesen wäre, von welcher ich in meiner trügerischen Einbildung so oftmal schon träumte — und ein solches Wesen, lebt es denn auf diesen[a)] Erdenrund? und wenn es auch lebte könnte ich es den[n] auch wiederlieben, und könnte sich ihre Leidenschaft in meiner öden verdorten Seele glücklich abspiegeln — — das ist nicht mehr möglich denn diese Blumen blühen zum zweitenmal nicht mehr

„Und so fliehen meine Täge
„Wie die Quelle rastlos hin,
„Und so bleichet meine Jugend
„Wie die Kränze schnell verblühen[1] —

Einer wahren aufrichtigen Leidenschaft ist man auch nur einmal im Leben fähig — So wie Juliette[2] liebte, könnte man in *einem Leben*[b)] zweimal nimmermehr lieben — *einmal so gefühlt*[b)] ist schon hinlänglich um die Sinne zu verwirren, und zu zerrütten und im Wahnsinn sich selbst zu ermorden, wenn man nicht wiedergefühlt wird — oder, wenn zurückgeliebt — aus seeligem Entzücken dahin scheidend — ein Engel zu [46] werden —. Solche Verzweiflung, solche Seeligkeit überlebt eines Menschen Seele nicht — und Schmerz sowohl als Freude giebt im extremen uns schwachen Erdbewohnern allemal den Tod —.

Meine erste Frage hier — ist um die L. B. — gewesen. Ich freute mich so sehr sie nach 4 langen Jahren einmal wieder zu sehen. — Zum Unglück ist sie in Genua[3] und eben so die M. B. — sie kommen erst in 20 Tagen — und bis dahin bin ich längst in Rom gewesen — und nach aller wahrscheinlichkeit im Schif — von dem Meer gepeinigt und gemartert — —

Diese Frau soll sich äuserst geändert haben — Wie sie doch jugend Froh und Leichtsinnig gewesen ist! Nun hatte sie zwei Kinder verlohren, und soll so tief gesinnt und nachdenkend geworden sein —! So ändern einige Jahre, und wenige

a) diesem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Schiller Der Jüngling am Bache című költeményéből (az 1. versszak második fele).

[2] Shakespeare Romeo és Julia c. tragédiájának női főhőse.

[3] Akkor a Sardiniai királysághoz tartozott.

Umstände die Menschen zu ihren[a] Vortheil oder zu ihren[a] Nachtheil — — und so werden sie durch Ereignisse, Zufälle und das Schicksal unaufhaltsam und mächtig getragen — und wer sich allenthalben gleich erhalten kann und in seinem Innern ruhig —, vor dem kann man den Hut mit Ehrerbietung abziehen —! denn es ist selten einen[b] Mann zu finden an den die Begebenheit dermassen abprellen, wie die Ebbe der See an einen unbeweglichen ewigen Fels! Datzu gehört *Selbst Ständigkeit*,[c] *Unabhängigkeit*[c] und *Freiheit*.[c] In der Zukunft, so Gott will, mein einziges Streben, mein einziges Forschen — — ich ahnde, dass ich zu etwas Besserm geboren bin, [47] als um zu denen Füssen einer gemeinen Frau, mein Leben dahin zu seufzen und dahin zu schmachten: nein, datzu bin ich zu sehr ein Mann, und bei weitem viel zu Stolz —. Ich bin reich, bin jung, hab' Willen um alles, dessen ein Mann sich nicht schämen sollt', zu unternehmen zu vollführen — Ach könnte ich nur einstens sein, wenn auch Namenlos und unbekannt, vielen Menschen Glück und Trost —! Könnte ich nur das, mit Inbrunnst würde ich bethen können Nächte lang, um ein Heil und Seegen bringendes Wesen dem Vaterlande und der Menschheit sein zu können! — Wie viele traurige Jahre müssen da erst vorüber gehen — die Jahre die in ihrem trägen Gang ewig still zu stehen scheinen, indessen Augenblicke der Liebe, des Glücks Pfeilschnell entschwinden! —

Gute Nacht lieber Vater und theuere Mutter. Ich schliesse Euch alle Tag in meine *Samlungs Stunde*"[c] So nenne ich mein Gebeth.

[1818 augusztus 3.] *Den 3-ten Früh morgens.*[c]

Konnte beinahe gar nicht schlafen: bin so bewegt — (2½ sor törlés; — 4 sor törlés) [48]

Vous, Seigneur, vous osez me tenir ce Langage?
Vous, cruel!... Apprenez que ce Coeur qu'on outrage,
Et que par tant d'horreurs le ciel veut éprouver,
S'il ne vous aimait pas, est né pour vous braver. —
Je ne crains rien ici que ma funeste flamme;
N'imputez qu' à ce feu qui brûle encore mon âme,

a) ihrem helyett. b) ein helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

N'imputez qu' à l'amour, que je dois oublier,
La honte où je descends de me justifier.
I'ignore si le ciel, qui m'a toujours trahie,
A destiné pour vous ma malheureuse vie.
Quoi qu'il puisse arriver, je jure par l'honneur,
Qui, non moins que l'amour, est gravé dans mon Coeur;
Je jure que Zaïre, à soi même rendue,
Des rois les plus puissans détesterait la vue;
Que tout autre aprés vous, me serait odieux.
Voulez vous plus savoir, et me connoitre mieux?
Voulez vous que ce Coeur, à l'amertume en proie,
Ce Coeur, désespéré devant vous se déploie?
Sachez donc, qu'en secret il pensait malgré lui,
Tout ce que devant vous il déclare Aujourd' hui;
Qu'il soupirait pour vous, avant que vos tendresses.
Vinssent justifier mes naissantes faiblesses — [49]
Qu'il prévint vos bienfaits, qu'il brûlait à vos pieds,
Qu'il vous aimait enfin, lorsque vous m'ignoriez;
Qu'il n'eut jamais que vous, n'aura que vous pour maitre.
J'en atteste le ciel, que j'offense peut-être;
Et si j'ai mérité son éternel courroux
Si mon Coeur fut coupable, ingrat, c'étoit pour vous[1] —

Und so giengs weiter — — — Ich habe diess aus Zaire[1] herausgeschrieben — indem beinahe jeder Vers auf mich passt — wenn man sich die Mühe nehmen will den Article zu vertauschen. —

Paganini[2] spielte dan später etwas aus seiner eignen Composition, beinahe ganz ohne aller Begleitung — Ich verwunderte mich über sein Spiel — schön konnte ich es aber nicht finden — Meine lieblings Musick kann nur einfach und gemüthlich sein — Ich möchte sagen „sie muss etwas Hirtenmässiges an sich haben —

Später kam eine italiänische Übersetzung von einigen Stellen

[1] Idézet Voltaire Zaïre című tragédiájából. (IV. felv. 6. jelenet, Zaïre Orosmanhoz).

[2] Paganini Nicolo (1782—1840) híres olasz hegedűművész. A genuai születésű művész már 1805-ben ismert volt Olaszországban, de csak 1828 óta ment hangversenyutakra.

im Doncarlos,[1] die mir aber niederträchtig schienen — — besonders fiel mir die folgende unvergleichbare Stelle auf. Im italiänischen lässt es sich auch durchaus nicht gut übersetzen!

M[arquis][2] Kann niemand
In diesen nächsten Zimmern uns behorchen?
K[önigin] Kein Mensch — Warum, was bringen Sie
und wie
So ganz verändert, Was ist das, sie machen [50]
a) Mich zittern, Marquis — alle Ihre Züge
Wie eines Sterbenden enstellt —
M. Sie wissen
Vermuthlich schon —
K. Dass Carl gefangen worden,
Und zwar durch Sie, setzt man hinzu — So ist
Es dennoch wahr? Ich wollt' es keinem Menschen
Als Ihnen glauben.
M. Es ist wahr.
K. Durch Sie?
M. Durch mich.
K. Ich ehre Ihre Handlungen,
Auch wenn ich sie nicht fasse — diessmal aber
Verzeihen Sie dem bangen Weib! Ich fürchte,
Sie spielen ein gewagtes Spiel
M. Ich hab' es
Verlohren.
K. Gott im Himmel!
M. Sei'n Sie
Ganz ruhig, meine Königin. Für ihn
Ist schon gesorgt. Ich hab' es *mir*[b] verlohren [51][3]
K. Was werd' ich hören Gott!
M. Denn wer,

a) Innen Landschütz írása. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Schiller Don Carlos című tragédiája. Lásd a 234. lap 1. jegyzetét.

[2] Idézet a Don Carlosból (IV. felvonás 21. jelenet).

[3] Széchenyi jegyzete: „Continuation folgt pagina 63 —." A 62., 63. és 64. lap azonban ki van vágva; a 63. lapból egy kis szelet visszamaradt Széchenyi jegyzetével, melyről alább. Az összefüggés miatt az idézet együtt következik.

Wer hiess auf einen zweifelhaften Wurf
Mich alles setzen? Alles? So verwegen,
So zuversichtlich mit dem Himmel spielen?
Wer ist der Mensch, der sich vermessen will,
Des Zufalls schweres Steuer zu regieren?
Und doch nicht der Allwissende zu seyn?
O es ist billig! — Doch warum eben jetzt
Von mir? Der Augenblick ist kostbar, wie
Das Leben eines Menschen! Und wer weiss,
Ob aus des Richters kargen Hand nicht schon
Die letzten Tropfen für mich fallen?
K. Aus
Des Richters Hand? — Welch feyerlicher Ton!
Ich fasse nicht, was diese Reden meinen,
Doch sie entsetzen mich —
M. Er ist gerettet!
M. Um welchen Preis er 's ist, gleich viel! doch nur
Für heute. Wenig Augenblicke sind
Noch sein. Er spare sie. Noch diese Nacht [65]
Muss er Madrid verlassen.
K. Diese Nacht noch?
M. Anstalten sind getroffen. In demselben
Karthäuserkloster, das schon lange Zeit
Die Zuflucht unsrer Freundschaft war gewesen,
Erwartet ihn die Post. Hier ist in Wechseln,
Was mir das Glück in dieser Welt gegeben.
Was mangelt, legen Sie noch bei. Zwar hätt' ich
An meinen Karl noch manches auf dem Herzen,
Noch manches, das er wissen muss; doch leicht
Könnt' es an Musse mir gebrechen, alles
Persönlich mit ihm abzuthun — Sie sprechen
Ihn diesen Abend, darum wend' ich mich
An Sie —
K. Um meiner Ruhe willen, Marquis
Erklären Sie sich deutlicher — nicht in
So fürchterlichen Räthseln reden Sie
Mit mir — Was ist geschehen?
M. Ich habe noch [66]

Ein wichtiges Bekenntniss abzulegen:
In Ihre Hände leg' ich's ab. Mir ward
Ein Glück, wie es nur wenigen geworden:
Ich liebte einen Fürstensohn — Mein Herz,
Nur einem einzigen geweiht, umschloss
Die ganze Welt! In meines Karlos Seele
Schuf ich ein Paradies für Millionen.
O meine Träume waren schön — doch es
Gefiel der Vorsehung, mich vor der Zeit
Von meiner schönen Pflanzung abzuruffen.
Bald hat er seinen Roderich nicht mehr,
Der Freund hört auf in der Geliebten. Hier,
Hier — hier — auf diesem heiligen Altare,
Im Herzen seiner Königin leg' ich
Mein letztes kostbares Vermächtniss nieder
Hier find' er's, wenn ich nicht mehr bin.

K. Das ist
Die Sprache eines Sterbenden. Noch hoff' ich, [67]
Es ist nur Wirkung Ihres Blutes — oder
Liegt Sinn in diesen Reden?

M. Sagen Sie
Dem Prinzen, dass er denken soll des Eides,
Den wir in jenen schwärmerischen Tagen
Auf die getheilte Hostie geschworen,
Den meinigen hab ich gehalten, bin
Ihm treu geblieben bis zum Tod — jetzt ist's
An ihm, den seinigen —

K. Zum Tod?

M. Er mache
O sagen Sie es ihm! Das Traumbild wahr,
Das kühne Traumbild eines neuen Staates,
Der Freundschaft göttliche Geburt. Er lege
Die erste Hand an diesen rohen Stein.
Ob er vollende oder unterliege —
Ihm einerley! Er lege Hand an. Wenn
Jahrhunderte dahin geflohen, wird
Die Vorsicht einen Fürstensohn, wie er, [68*a*]
Auf einem Thron, wie seiner, wiederholen,

Und ihren neuen Liebling mit derselben
Begeisterung entzünden. Sagen Sie
Ihm, dass er für die Träume seiner Jugend
Soll Achtung tragen, wenn er Mann seyn wird,
Nicht öffnen soll dem tödtenden Insekte
Gerühmter besserer Vernunft das Herz
Der zarten Götterblume — dass er nicht
Soll irre werden, wen des Staubes Weisheit
Begeisterung, die Himmelstochter, lästert.
Ich hab'es ihm zuvor gesagt —

K. Wie, Marquis?
Und wozu führt —

M. Und sagen Sie ihm, dass
Ich Menschenglück auf seine Seele lege,
Dass ich es sterbend von ihm fordre — fordre!
Und sehr dazu berechtigt war. Es hätte
Bey mir gestanden einen neuen Morgen
Herauf zu führen über diese Reiche. [68*b*]
Der König schenkte mir sein Herz. Er nannte
Mich seinen Sohn — Ich führe seine Siegel,
Und seine Alba sind nicht mehr. — Sie weinen —
O diese Thränen kenn' ich, schöne Seele;
Die Freude macht Sie fliessen. Doch vorbei,
Es ist vorbei — Carl oder ich. Die Wahl
War schnell und schrecklich. Einer war verlohren;
Und ich will dieser Eine seyn — ich lieber,
Verlangen Sie nicht mehr zu wissen.

K. Jetzt,
Jetzt endlich fang' ich an, Sie zu begreifen —
Unglücklicher, was haben Sie gethan?

M. Zwo kurze Abendstunden hingegeben,
Um einen hellen Sommertag zu retten.
Den König geb' ich auf. Was kann ich auch
Dem König seyn? In diesem starren Boden
Blüht keine meiner Rosen mehr — Europa's
Verhängniss reift in meinem grossen Freunde —!
Auf ihn verweis' ich Spanien — Es blute [69]
Bis dahin unter Philipps Hand! — Doch weh —!

Weh' mir und ihm, wenn ich bereuen sollte,
Vielleicht das Schlimmere gewählt! Nein! Nein!
Ich kenne meinen Karlos — das wird nie
Geschehn — und meine Bürgin, Königinn,
Sind Sie!
Ich sah sie keimen diese Liebe, sah
Der Leidenschaften unglückseligste
In seinem Herzen Wurzel fassen — damals
Stand es in meiner Macht, sie zu bekämpfen,
Ich that es nicht. Ich nährte diese Liebe,
Die mir nicht unglückselig war. Die Welt
Kann anders richten. Ich bereue nicht.
Mein Herz klagt mich nicht an. Ich sah Leben
Wo sie nur Tod — In dieser hoffnungslosen Flamme
Erkannt' ich früh der Hoffnung goldnen Strahl,
Ich wollt' ihn führen zum Vortrefflichen,
Zur höchsten Schönheit wollt' ich ihn erheben!
Die Sterblichkeit versagte mir ein Bild,
Die Sprache Worte — da verwies ich ihn [70]
Auf dieses — meine ganze Leitung war,
Ihm seine Liebe zu erklären.

K. Marquis!
Ihr Freund erfüllte Sie so ganz, dass Sie
Mich über ihn vergessen. Glaubten Sie
Im Ernst mich aller Weiblichkeit entbunden,
Das Sie zu seinem Engel mich gemacht,
Zu seinen Waffen Tugend ihm gegeben?
Das überlegten Sie wohl nicht, wie viel
Für unser Herz zu wagen ist; wenn wir
Mit solchen Namen Leidenschaft veredeln.

M. Für alle Weiber, nur für Eines nicht.
Auf Eines schwör ich — Oder sollten Sie,
Sie der Begierden edelster sich schämen,
Der Heldentugend Schöpferin zu sein?
Was geht es König Philipp an, wenn seine
Verklärung im Escurial den Mahler,
Der vor ihr steht, mit Ewigkeit entzündet?
Gehört die süsse Harmonie, die in

Dem Saitenspiele schlummert, seinem Käufer, [71]
Der es mit tauben Ohr bewacht? Er hat
Das Recht erkauft, in Trümmern es zu schlagen,
Doch nicht die Kunst, dem Silberton zu ruffen,
Und in des Liedes Wonne zu zerschmelzen.
Die Wahrheit ist vorhanden für den Waisen,
Die Schönheit für ein fühlend Herz. Sie beide
Gehören für einander. Diesen Glauben
Soll mir kein feiges Vorurtheil zerstören.
Versprechen Sie mir, ewig ihn zu lieben,
Von Menschenfurcht, von falschen Heldenmuth
Zu nichtiger Verläugnung nie versucht,
Unwandelbar und ewig ihn zu lieben;
Versprechen Sie mir dieses? — Königinn —
Versprechen Sie's in meine Hand?

K. Mein Herz,
Versprech' ich Ihnen, soll allein und ewig
Der Richter meiner Liebe seyn.

M. Jetzt sterb' ich
Beruhigt — meine Arbeit ist gethan —.

K. Sie gehen, Marquis — ohne mir zu sagen, [71*b*]
Wenn wir — wie bald uns wiedersehn?

M. Gewiss
Wir sehn uns wieder.

K. Ich verstand Sie, Posa —
Verstand Sie recht gut — Warum haben Sie
Mir das gethan?

M. Er oder ich.

K. Nein! Nein!
Sie stürzten Sich in diese That, die Sie
Erhaben nennen. Läugnen Sie nur nicht,
Ich kenne Sie. Sie haben längst darnach
Gedürstet. Mögen tausend Herzen brechen,
Was kümmert Sie's, wenn sich ihr Stolz nur weidet,
O jetzt — jetzt lern' ich Sie verstehn! Sie haben
Nur um Bewunderung gebuhlt.

M. Nein darauf
War ich nicht vorbereitet —

K. Marquis,
Ist keine Rettung möglich?
M. Keine.
K. Keine? [72]
Besinnen Sie Sich wohl. Ist keine möglich?
Auch nicht durch mich?
M. Auch nicht durch Sie.
K. Sie kennen mich.
Zur Hälfte nur — ich habe Muth.
M. Ich weiss es.
K. Und keine Rettung?
M. Keine.
K. Gehen Sie.
Ich schätze keinen Mann mehr.
M. Königinn!
— O Gott! das Leben ist doch schön —. [73]

a) Und folgende Stelle noch schlechter — Es ist jammerschade so etwas herrliches auf eine so erbärmliche Art zu verderben.[1]

[Karlos][2] Einen Leichenstein will ich
Ihm setzen, wie noch keinem Könige
Geworden — Über seine Asche blühe
Ein Paradies!

[Königin] So hab' ich Sie gewollt!
Das war die grosse Meinung seines Todes!
Mich wählte er zu seines letzten Willens
Vollstreckerinn. Ich mahne Sie. Ich werde
Auf die Erfüllung dieses Eides halten.
— Und noch ein anderes Vermächtniss legte
Der Sterbende in meine Hand — ich gab ihm
Mein Wort — und warum soll ich es verschweigen?
Er übergab mir seinen Karl — Ich trotze
Dem Schein — ich will vor Menschen nicht mehr zittern,
Will einmahl kühn sein wie ein Freund. Mein Herz

a) Innen ismét Széchenyi írása.

1 T. i. ahogy Bozzi fordításában teszi.
2 V. felvonás utolsó jelenése.

Soll reden. *Tugend nannt' er unsre Liebe?*[a]
Ich glaub'es ihm, und will mein Herz nicht mehr —

[Karlos] Vollenden Sie nicht Königin — Ich habe
In einem schweren langen Traum gelegen.
Ich liebte — Jetzt bin ich erwacht. Vergessen
Sey das Vergangne — Hier sind ihre Briefe [52]
Zurück. Vernichten Sie die meinen. Fürchten
Sie keine Wallung mehr von mir, Es ist
Vorbey. Ein reineres[b] Feuer hat mein Wesen
Geläutert. Meine Leidenschaft wohnt in den Gräbern
Der Todten. Keine sterblichen Begierde
Theilt diesen Busen mehr — — — — — —
— — — — — — — — — — Ich kam, um Abschied
Zu nehmen, Mutter, endlich seh' ich ein
Es giebt ein höher, wünschenswerther Gut,
Als dich besitzen — Eine kurze Nacht
Hat meiner Jahre trägen Lauf beflügelt,
Frühzeitig mich zum Mann gereift. Ich habe
Für dieses Leben keine Arbeit mehr,
Als die Errinnerung an ihn! Vorbey
Sind alle meine Ernten —
Sagen Sie
Mir gar nichts, Mutter?
[Königin] Kehren Sie sich nicht
An meine Thränen, Karl — ich kann nicht anders —
Doch glauben Sie mir, ich bewundre Sie.
[Karlos] Sie waren unsers Bundes einzige
Vertraute — Unter diesen Namen werden [53]
Sie auf der ganzen Welt das Theuerste
Mir bleiben. Meine Freundschaft kann ich Ihnen
So wenig, als gestern noch meine Liebe
Verschenken an ein andres Weib — doch heilig
Sey mir die königliche Wittwe, führt
Die Vorsicht mich auf diesen Thron — —
Jetzt geh' ich

a) Széchenyi aláhúzása. b) Nyomtatásban: reiner; ezt kívánja a jambusi mérték is.

Aus Spanien, und sehe meinen Vater
Nicht wieder — Nie in diesem Leben wieder.
Ich schätz' ihn nicht mehr. Ausgestorben ist
In meinem Busen die Natur — Seÿ'n Sie
Ihm wieder Gattin. Er hat einen Sohn
Verlohren. — Tretten Sie in Ihre Pflichten
Zurück — Ich eile — mein bedrängtes Volk
Zu retten von Tyrannenband. Madrid
Sieht nur als König oder nie mich wieder.
Und jetzt zum letzten Lebewohl!
[Königin] O Karl!
Was machen Sie aus mir? — Ich darf mich nicht
Empor zu dieser Männergrösse wagen;
Doch fassen und bewundern kann ich Sie.
[Karlos] Bin ich nicht stark, Elisabeth? Ich halte [54]
In meinen Armen Sie und wanke nicht.
Von dieser Stelle hätten mich noch gestern
Des nahen Todes Schrecken nicht gerissen.
(Er verlässt Sie)
Das ist vorbey. Jetzt trotz ich jedem Schicksal
Der Sterblichkeit. Ich hielt sie in den Armen
Und wankte nicht —." etc ect ect.

O warum bin ich der Schöpfer dieser herrlichen Dialogues nicht? Ich würde so unbeschreiblich glücklich sein, wenn ich so voll, klar und liebvoll das auszudrücken im Stande wär' was ich mir so oft in der Tiefe meiner Seele dachte — und was in meinen[a] Gemüth so mächtig lebt?

Die Italiänische Übersetzung ist von dem Herrn Anuncio Bozzi[1] — der die Kraft und Gemüthlichkeit der teutschen Sprache gar nicht ahndet und folglich auf eine andre Sprache gar nicht bringen kann, indem er die Composition völlig und durch und durch gar nicht verstehet —. Ich liess mir heute Morgens den ganzen Schillerschen Don Carlos geben — und mir hat es wohl

a) meinem helyett.

[1] Közelebbi adat nincsen. Nem ismeri a Goedeke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung c. mű (V. k. 181. l.) sem.

gethan, diese wenigen Stellen davon heraus geschrieben zu haben, den[n] jetzt zum wenigsten enthällt mein Tagebuch einen Schatz „wenn auch alt und bekannt, gross genug aber, um es vor dem Verbrennen [55] zu schützen — Soll auch in Rom oder Ancona zurückbleiben, wenn es bis dahin voll sein wird — da es mir auf meinen Reisen doch von gar keinem Nutzen sein kann". Das Papier ist auch zu hübsch —.

Ob doch G[abriele] mit Aufmerksamkeit solche Stellen gelesen hat — ob es doch in Ihrem Geschmack und Sinn gedacht ist —? Wie glücklich wär ich wenn ich das wüsste —! Das werde ich aber wohl nie — denn meine Verhältnisse sind von den Ihren so ganz verschieden — dass ich in meinen Leben wohl nie so ein angenehmes Gefühl haben werde — Sie ganz, ohne allen Zusätzen kennen zu lehrnen. Ich war kaum einmal mit Ihr ganz allein — und im Grunde kenne ich doch nur Ihre Ausen Seite — so wie Sie nur mein äuseres kennen kann.

Und wenn man das Glück hat — weiter, tiefer und ausgebreiteter zu denken als andre Menschen, und kömt datzu noch eine, so genannte Originalität, die mit Selbständigkeit, Unabhengigkeit und Freicheit allemal eng verschwistert ist, dan wird man zwar in vielen andern Ländern auch, durchaus missverstanden, in Östreich aber geradetzu ausgelacht und für einen Narren gehalten. Komisch ist es allerdings wenn ein dummer Mensch einen gescheidern und an Vernunft und Kenntnissen weit überlegnen Mann [56] so ***recht von Herzen auslacht.***[a] Ich bin eitel genug zu denken, dass mir das unendlich oft geschehen ist; denn in dem Land in welchem ich geboren bin, finden sich selten Menschen, die ganz Frei von Vorurtheil und falschen Ansichten urtheilen, und ihre Ansicht und Meinung établiren können!

Östreich ist bei weitem mehr das Land der Mode als alle andern die ich kenne — und so lange ich lebe — was doch ziemlich unbedeutend ist — wenn man nur die Jahre Mannheit rechnet — bemerkte ich, dass alles von dem Augenblicklichen Eindruck abhengt — und dass eine einzige auffallende Eigenschaft hinlänglich ist, einen Menschen in die Mode zu bringen. Indessen sind alle diese Eigenschaften äuserst hinfällig und precaire —

a) Széchenyi aláhúzása.

eine einzige währt aber ewig, und ist *Verstand und Gemüthskraft,*[a] und darum werde ich alle Jahre, *wirklich*[a] mehr in die Mode kommen, denn von beiden habe ich mehr als gewöhnliche Menschen — indessen ich aber in allen andern ungeschickt bin — und meine Gestallt vieleicht etwas Lächerliches an sich hat — welches mit meinem Sinn durchaus gar nicht passt und übereinstimmt!

Gut reiten, gut tanzen, gut Ball spielen und schwimmen, Verse machen, — alles das heisst nichts — *„Ein Mann zu sein*[a] das ist eine Hauptsache — und *Kraftvoll zu wollen;*[a] denn [57] nur um die Mannheit, und um die Kraft vereinigt sich die Menschheit so wie der mächtige Gott der Mittelpunkt des Welltalls ist!

Genug von diesen[a]

Sgrichi,[1] der bekannte Improvisator war auch bei der Abend Gesellschaft. Ich sah ihn das allererstemal. Sein Äuseres hat etwas phantastisches. Er ist klein, übel gewachsen, und wie mir scheint ein klein wenig bucklig —; hat kein Halstuch, und rechts und links Locken — Man gab' ihn[b] ein sujet auf um dass er darüber improvisiren[2] sollte. Es war Alceste.[3] Er sammelte sich einen kurzen Augenblick — nannte die Personen „Apollo, Admet, Alceste, den alten Vater, und den Heracliden — und erzählte ziemlich geläufig aber äuserst monoton, die Geschichte dieses unglücklich glücklichen Königs — Er sprach in ottave rime[4] — und das meiste war aus Alfieri[5] — einige Gelehrte bewunderten ihn, die meisten schliefen ein, denn es währte eine gute Stunde, und ich ennuirte mich auf das allererbärmlichste, indem ich sehr viel nicht verstand — und mir das gezogne italiänische declamiren durchaus nicht zum Herzen klingt. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihm helyett.

[1] Sgricci, Tommaso (1788—1836) akkor neves olasz rögtönző és író (Boccardo: Nuova Enciclopedia Italiana. 20 k. 749. l.).

[2] T. i. versben.

[3] Pelias leánya, Admetos a thessaliai Pherae királyának felesége. Feláldozta saját életét, hogy férjéét meghosszabbítsa, de Herakles felhozta az alvilágból.

[4] Nyolcsoros rímes olasz versszakokban.

[5] Alfieri Alceste című tragédiája.

Die beiden Töchter des russischen General H[itroff][1] fielen mir auf —, Eine ist, die aus dem Meer emporsteigende Hebe. (1½ sor törlés.) [58]

Jetzt werde ich meinen Anacreon[2] mit Landschulz vornehmen. O wie mich das langweilt — und doch muss ich dadurch um bis zu Dir Homer,[3] und Euripides[4] gelangen zu können. — Meisterhaft ist ein herrliches Ding! Lehrjahre sind teuflisch lang und es kömt mir vor als ob man in seinem Leben nie heraus käme, bis auf eine einzige Sache, die Liebe; da lehrnt man bald ganz aus — — und so gieng es leider mir!

Da ist der Herr Professor[5] *mit denen dicken Büchern!*[a]

[1818 augusztus 4.] *Den 4-ten Morgens.*[a]

Gestern Abends ist mir wieder etwas sonderbares begegnet. Ich speisste bei A[pponyi][6] wie alle diese Tage früher. Ich sass neben der Fräulein D[illon]. Sie gefiel mir ganz wohl — Sie lachte viel über ihr Verhältniss mit dem König von Preussen[7] — und ich lachte mit — Sie liebte ihn niemals: — ein Weib kann einen König auch gar nicht lieben weil er ein König ist, er muss noch obendrein etwas mehr sein —. Ach hätte mich G[abriele] geliebt — ich wäre mehr als ein König gewesen — Mein Glück hätte ich mit dem Heil eines seeligen Engels verglichen! — Mir schwindelt wenn ich daran denke. — Ich bin doch recht unglücklich — wenn ich mich selber nicht täuschen will — — Es ist wahr — ich denke nur an Sie — und nur in ihrer Nähe [59]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószinűleg Hitroff (Khitrovo) Nikolaus firenzei orosz követnek mostohalányai, gróf Tiesenhausen Ferdinand († 1805-ben), I. Sándor cár főhadsegédének leányai. Az egyik később Ficquelmont Karl Ludwig Graf osztrák táborszernagy felesége lett. (Thürheim: Mein Leben III. 121. lap.)

[2] Anakreon (Kr. e. a 6. században) a bor és szerelem görög költője.

[3] Homeros (Kr. e. a 9. században) a görögök világhírű eposz költője.

[4] Euripides (Kr. e. 480—406) Sophokles és Aeschylos mellett a görögök nagyhírű tragédiaköltője.

[5] T. i. Landschütz jött görög tanításra.

[6] Gróf Apponyi Antal akkor toscánai és luccai osztrák rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

[7] III. Frigyes Vilmos.

ist mir's wohl. O könnte ich nur, als ein Gemeiner Diener, mein Leben hindurch in ihrer Nähe leben — wie gerne würde ich verlassen — alles was mir hieniden theuer und lieb sein sollte — Sie würde meine ganze Seele, mein ganzes Herz besitzen — Indessen lacht Sie mich aus, und ich schäme mich meiner schändlichen Schwäche meiner Thränen nicht —

So weit bin ich also mit mir selbst schon gekommen? — Und wird mich der Fluch denn bis an das Grab begleiten —!

Meine Geschichte, die auf diese Gefühle, weiss Gott, gar nicht passt, und die ich aus Liebe zu mir unterdrücken sollte — war wirklich sonderbar —. Es war abends um 9 Uhr —. Es war hell, und eine milde Sommernacht — Eine Ruhe — eine stille Harmonie in der Luft und denen Spheren, so wie wir in unsern Ländern es nie haben — Ich wandelte allein an denen Ufern des friedlichen Arno —. Einsamkeit war mir wünschenswerth — — Mir kamen alle Augenblicke die ich mit G[abriele] zugebracht habe — gegenwärtig in den Sinn — die kleinste unbedeutendste Begebenheit und ich war von der innigsten Wehmuth ergriffen —. Wenn Sie nur glücklich ist — und ihr fröhliche Jahre blühen —

Meinem Herz wird es wohlthuend sein, zu hören, in was immer für einen Winkel der Erde ich auch verbannt sein sollte, dass Sie vergnügt und zufrieden ist, denn weiss Gott, meine Existenz [60] ist mit Ihren[a)] Wohl so verbunden, und in einen[a)] solchen engen Zusammenhang — dass meine noch übergebliebene Ruhe ganz schwinden würde, wenn ich Sie nicht glücklich und zufrieden wüsste — Ich kam in solche innige Begeisterung, das ich seit Jahren das erstemal wieder weinte, und das Wehmuthvolle Glück des weinens empfinden konnte! — Es war mir so voll, so leicht so unbekannt im Gefühl, als ob mich eine Schaar von guten Genien umgeben hätte — Ich konnte für Sie bethen — das erstemal, denn vor diesen[a)] Augenblick konnte ich es niemals —: es war mir immer als ob mich eine innere Stimme dagegen bestimmt und gezwungen hätte —. Ach — ich hab' Ihr auch geschworen Liebe für Hass zu geben — und ich verlohr mich — in grenzenlosen Gedanken — über die Ewigkeit, den Tod — das Wiederaufleben! Es war eine herrliche Nacht — So lustwandelte

a) Ihrem — einem — diesem helyett.

ich mit meinen Errinerungen bis gegen die Mitternachts Stunde — vertieft und versunken in mein eignes Selbst! —

Endlich setzte ich mich an die Brücke — ich war müde: — und war zu letzt gedankenlos, was uns wohl gar oft wiederfährt[a)] wenn wir forschend in das Grenzlose des Weltalls uns verlieren —. Da kam ein kleiner Mann auf mich zu und (1 sor kivágva) [61] (3 lap kivágva).[1] [62, 63 és 64]

(¼ lap kivágva.) In diesen[b)] Buch kömmt nun nichts mehr geschrieben, um für meine Extracte Raum zu lassen.

B— schreibt mir aus Frankfurth einen langen, langen Brief, unter andern auch diess „Wozu soll am Ende alles studieren, alle Einsicht uns nützen, wenn sie nicht dazu nü[t]zt uns gemässigter, und weiser, als andre Menschen zu machen? — Mancher gemeine Mann, der nie eine Zeile von dem gehört hat, wovon Sie ganze Bücher gelesen haben, sieget dennoch bei heftigen Anfällen, und Versuchungen; und freylich mag ihm oft sein Temperament, seine Schüchternheit dazu verhelfen; was aber dieser bei allem Mangel des Geistes vermag: soll das bei Ihnen die Kraft ihres Geistes nicht ausrichten können?

Schon als Knabe haben Sie angefangen, an sich zu verbessern, und liessen keinen Tag vorüber, wo Sie nicht unruhig wurden — wenn Sie nicht besser geworden sind. —

Ich werde es Ihnen nie vergeben, wenn sie kein grosser [74] Mann werden! Wie weit müssen Sie es schon gebracht haben? Wie nahe müssen Sie dem Ziel, das Sie ausstreckten,[c)] gerückt sein? Und nun wollten Sie das auf einmal abreissen, und einen Schwertstreich thun in das Geweb, dass Sie seit einiger Zeit mit so vieler Mühe angelegt haben. Auch hat man Sie, so wenig Sie gesehen sein wollten, beobachtet, und Ihr Betragen fieng an, vielen zum Muster zu werden. — In der That, wenn Sie nachgeben, thun es hundert nach Ihnen, und wenn Sie fallen, so werden hundert sagen; „Es ist nicht möglich aufrecht zu stehen" —

a) widerfährt helyett. b) dieses helyett. c) inkább: ausstreckten.

[1] A 63. lapból visszamaradt szeleten csillag alatt ezt irja Széchenyi: „als ich weiter schreiben wollte, fand ich die folgende Seite (t. i. a 64—73. lapokat) durch die Bemühung und Güte des Herrn L[andschütz] so voll angeschmiert, dass ich auf pagina 74 springen musste."

Lassen Sie uns, aus einer unzeitigen Schüchternheit, nicht von der Wunde schweigen die wir geheilt wissen wollten —. Ach, ich sah ja entbrennen diese unglückliche Flamme[1] — ich kenne diese Liebe, und ich weiss wie sie in Ihren[a)] Herzen wüthet —. Sie füllt das Innere Ihres Herzens völlig aus, und lebt und wächst in allen Säften, und Nerven und Adern. — Sie ist Ihnen über alles, und besser sei es, meinen Sie, nicht zu leben als nimmermehr zu lieben.

Sie wussten längst, dass es Tugenden giebt, die so mächtig sind, als die Liebe, und länger als die Liebe dauern. Ach lassen Sie sich, Theuerer noch einmal rathen, diese, Ihrer unwürdige Leidenschaft, aus Ihrem Herzen reissen und wenn Sie Ihr Leben auf das Spiel setzen müssten! [75]

so beiläufig lautete der Brief — Mir kamen die Thränen in das Auge — — —. Sterben könnte ich, und mit Vergnügen — Sie aus meinem Herz und Andenken reissen, das kann ich nimmermehr!

[1818 augusztus 11.] *Frascati[2] den 11-ten August.*

Wenn alles um mich still ward und finster
Und vernunft zurückzog seine Beurtheilungskraft
Und Hoffnung nur einen bleichen Strahl
Auf meine Zukunft warf —

In dieser tiefen Ruhe meiner Seele
In dem innern Stillsein meines Herzens
Dachte ich an längst vergange Zeiten
An den Mai meines Lebens

Damals wenn Glück sich änderte
Aus Liebe Hass entstand.
O könnte ich nur so fühlen
Als ich damals fühlte! [76]

a) Ihrem helyett.

[1] T. i. szerelme Gabriella, egy férjes nő iránt.

[2] Nyaralóhely Róma közelében. Itt lakott Kaunitz herceg családja, amelynek körében útinaplója szerint kellemes napokat töltött el.

MAGY. NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Oder sein, was ich damals war
Oder so seelig weinen
Als ich damals weinen konnte
Jetzt wäre ich nicht Mitleidswerth —

Denn in meinen[a)] öden, verdorten Herz
Würden Thränen Seegen bringen
Und zurückzaubern wenn auch nicht die Freuden
Doch die Schmerzen jener Zeit —[1]

Es mag nun kommen was es immer sei — Sie liebt mich und ich trotze jedem Schicksal —[2] [77].

[III_3 jelzésű kötet.][3]

[1818 július 20.] *1818 20-ten July Triest.*

Gestern Abend ist's mir eingefallen, dass ich doch mit meinem Tagbuch einmal anfangen sollte — welches ich noch nicht begonnen hatte,[4] da Landschultz, von dem Tag meiner Abreise, doch auch jede Kleinigkeit, die uns begegnete, oder vorgefallen ist, anmerkte. — Die Reise von Wien bis Triest ist übrigens, dachte ich mir, eine so kleine und unbedeutende Reise, dass mir eine *schriftliche*[b)] Errinerung, sie einstens gemacht zu haben, nach-

a) meinem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ugy látszik, Széchenyi eredeti költeménye.

[2] Széchenyi Frascatiban a Kaunitz-családnál jól érezte magát. Kaunitz Karolina kedvesnek tünt föl előtte s az a gondolat fogamzott meg benne, hogy jó felcség volna. Valószínűleg reá céloz.

[3] Bőrkötésben 1—16 számmal ellátott füzetkék egybekötve, amelyek útifeljegyzések keleti útjáról, Triesztől kezdve. Az egyes füzetek: az 1. számú Triesttől Firenzéig, a 2-ik Firenzétől Corfuig, a 3-ik folytatólag Corfutól Bunarbachiig, a 4-ik Bunarbachitól a Principos szigetekig, az 5-iktől a 8-ikig folytatólag Karamusalig, a 9-ik Mohatitsig (folytatása Smyrnáig a 16-ban), a 10-ik a smyrnai utat Scioig, a 11-ik a Smyrna Athen közti utat, a 12-ik az Athen—Thermopylo köztit (töredékesen), a 13-ik az Athen—Patras, a 14-ik a Valetta Cumino, Cuminotto, Goso szigetek közti utat, a 15-ik a siciliai utat, a 16-ikba pedig lemásolta báró Ottenfels konstantinápolyi útmutatóját.

[4] Széchenyi itt jelen útinapló megkezdését érti, mert rendes naplóját, az útinaplóval egyidejűleg folytatta (III_2 jelzésű és III_4 jelzésű), úgyhogy 1818 július 20-tól augusztus 11-éig mindkét helyen, néha ugyanazon tapasztalatról vannak feljegyzések.

dem ich sie NB. mehrmal schon machte — nie von einer so grossen Annehmlichkeit sein wird, um das mühsame und langweilige Aufschreiben der unbemerkbarsten und albernsten Dinge der Welt — mir in der Folge vergessen zu machen. — Es ist zwar wahr, dass die meisten Menschen entfernten und mit Mühe oder Gefahr zu besehenden Gegenständen, wenn sie in sich selbst auch von gar keinem interesse sind, einem[a] weit grösseren Werth beimessen als sie verdienen; und im Gegentheil, — alles jene versäumen und gar nicht achten, die etwa gar in ihrem eigenem Land — oder was wenigstens bequem anzusehen wäre —. Wiewohl das letztere für alle jene, die einmal dem[b] Genre angenommen haben *unbelebte Dinge*,[c] anzuschauen — und sich einbilden einen grossen Genuss darin zu finden — mit längst verstorbene[n] [1] personen sich zu beschäftigen — eine kleine Schande ist — so finde ich doch sehr natürlich, dass alles jene weit mehr interessiren könne — was nicht wohl jeder Mensch sehen — und wohin man nur mit Zeit und Fatigue kommen kann. — Ich denke, dass noch nie ein Mensch, ganz allein, aus der Absicht — von seinem Lande gegangen sei — um sich mit dem *Augenblicklichen Genuss*[c] der Reise ganz ausschlüsslich — zu beschäftigen — es müsste nur ein Unglücklicher sein, dem sein eigenes Land fremd geworden, und der mit Gewallt seine Tage vor sich hin treiben will — um das Leben geschwind durchzuleben — Ein jeder *geht*[c] aber aus andern Gründen — und eine neben Ursache findet sich immer vor — Viele, um Werke zu verbessern — oder ganz neue zu verfassen, andre um sich Kentnisse zu sameln — die meisten um da gewesen zu sein — In einem einzigem Puncte aber, wiewohl sie verschiedene Wege um zu ihrem noch manigfaltigeren Ziel zu gelangen, erwählen, kommen sie doch alle insgesamt zusammen — „um sich nämlich berühmt oder wenigstens um von sich sprechen zu machen" —. Diesem Reitz entgehet hieniden keiner, und mehr oder weniger ärgert der Eremit sich nicht, wenn er in dem Mund eines jeden ist. Kein Fehler ist das auch gar nicht — und die Eitelkeit, durch [2] grosse, ausgezeichnete Eigenschaften — berühmt zu werden — ist wohl zu einer Tugend zu rechnen — und daher alle die kleinen Wünsche die dieser untergeordnet sind, sich auf

a) einen helyett. b) das helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

eine oder die andre Art, im Guten und Wissenschaftlichen auszuzeichnen — für keine *Sünde*[a] zu nehmen sind — Auf der ersten Post also, — sozusagen, bei dem erstem Schritt aus dem Land, wo doch gewiss ein jeder mit einem frommen Gedanken — dem[b] Augenblick vorzusehen sich bemühet, wenn und wie er in die Heimath wiederkehren — und wie er alle jene wieder finden wird, die ihn lieben — und ob Sie alle noch leben werden — freuen sich alle auf dem[b] Moment des Wiederkommens —, *und wenn Sie auch noch so wenig vernünftigen Grund datzu hätten*[a] — die Hoffnung baut aber Ihren Tempel auf Sand — und den keine belebt, der kann nicht leben, den[n] so wie Blut eine condition, sine qua non, unser[c] phisischen Lebens ist, so ist, zu unserer moralischen existenz, die Hoffnung — das prinzip. — Der Gelehrte freut sich nach Griechenland und Egypten, um die Geschichte dieser merkwürdigen Länder — daselbst reisend, neuerdings durchzublättern und auf denen alten Ruienen, zwar längst vergangenen Zeiten — einer epoche sich zu errinern — in welcher die Menschen so waren, wie sie jetzt, leider — nicht sind — er fürchtet sich zwar von Krankheiten, Fatigue — und, weiss der liebe Himmel, [3] vor was allem — hofft aber — wenn einmal zurück — alles das, was er ausgegraben, und angemerkt — oder gar in Pausanias[1] oder in Clarke[2] unrichtig gefunden — zu bessern, der literarischen Welt anzukünden — das andere hingegen, zu ordnen, zusammen zu setzen — und von manch' andern, dan beneidet zu sein — die da, wo er, nicht gewesen, und das nur per traditionem sagen können, was er mit eigenen Augen gesehen! — Im Grunde ist es selbst für einem[d] prophanen keine unangenehme Errinerung dem[b] Parnass,[3] dem Olymp[4] mit eigenem Auge angesehen zu

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) unseres helyett. d) einen helyett.

[1] Lásd a 212. lap 2. jegyzetét!

[2] Clarke, Edward, Daniel (1769—1822) angol utazó, aki 1812-ben hazánkban is tartózkodott s aki boutazta úgyszólván egész Európát, Kis-Ázsiát és Egyiptomot. Itt görögországi, kisázsiai útjára gondol, ahol ő is utazott. (Travels in various countries of Europa, Asia and Africa. 3 kötet. A 2. kötet Greece, Ägypt and the Holy Land 1816.) A könyv megvan Széchenyi könyvtárában.

[3] Görögországi hegy (Phokis tartományban), a régi mythologia szerint Apolló és a múzsák helye.

[4] Görögországi hegy (Thessaliában), a mythológia szerint az istenek lakóhelye; esetleg a kisázsiai Brussa melletti hegyet érti.

haben —: ich sollte es zum wenigsten denken. — Der verliebte, was denkt der, wenn er seine Heimath, seine Geliebte verlässt? — will er ewig ausbleiben? — nehmt sich's vieleicht vor, es gelingt ihn[a] aber nicht — und im voraus weiss er es schon, dass er mit dem *Vorsatz — ganz allein,*[b] bleiben — und doch nie in Erfüllung gebracht wird —. Wenn man eine Frau[1] *wirklich*[b] liebt, so kann man nie dem[c] Gedanken haben — Sie aus dem Kopf durch Zerstreuung zu bringen, — ich glaube es nicht möglich, dass man sich die Mühe geben könne — ein geliebtes Wesen — vergessen zu wollen! — Freilich giebt es Frauen, die so räthselhaft — so un[4]begreifbar sich eben gegen dieselbe Menschen benehmen, denen sie so unendlich theuer sind — dass wohl mancher — der in dem Fall ist verkannt zu werden, dem[c] Entschluss fassen kann — einige Jahr sich von dem Land zu entfernen — wo sie lebt. — Solche Leidenschaften können nur unglücklich machen — das ist wahr —. Würde ich in dem Fall sein — — so gebe[d] ich mir auch keine verabwendete Mühe — mich zu zerstreuen, und könnte es auch nicht — ich würde aber, besonders wenn ich eine Frau liebte, die so wie ——[2] ist, Länder bereisen, die nicht bevölkert und doch interessant sind, und wo ich so immer und ungestört an sie denken könnte — es ist ja doch schön *zu denken,*[b] dass man in seinem Leben ein Wesen begegnet habe, welches man aller der Liebe werth fand, der man fähig ist. — *Amor non ragiona, e si ragiona piu non è amor.*[b] Alle die projecte die man sich macht, wenn man — nicht mehr sich selbst gehört, sind wirklich unberechnet —;

Warum ich aber eigentlich mich entschlossen habe zu reisen und lange von Wien weg zu bleiben — wer weiss das?[3] weiss

a) ihm helyett, b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett. d) gäbe helyett.

[1] Az előző naplóból világos, hogy gróf Saurau Zenóné, született Hunyady Gabriella grófnőt érti.

[2] T. i. Gabriella.

[3] A III$_4$ számú napló végén feljegyzi, hogy atyja óhajára utazott el, 1819 július 27-én ezt jegyzi naplójába: „Wie ich, das letzte Jahr Wien verliess, wollte ich S[elina] wirklich verlieren und vergessen — denn mir gefiel ihnen das Opfer zu bringen — und glaubte mit einer andern mich in der Folge verheurathen zu können." A feledés mellett a tapasztalatszerzés is sarkalta Széchenyit az utazásra.

ich's den[n] selbst? und wird's *jemand*[a] jeh wissen? — Mich treibts aber so herum, ohne dass ich's merke, — und ich muss mich oft zer[5]streuen, nicht so sehr um auf etwas anders meine Ideen zu wenden — als um nicht traurig und übelgelaunt zu werden. — Meine Errinerungen sind mir lieb — und wie wohl mein Gedächtniss mir nicht viele glückliche Stunden — zurückruft, so weiss ich und fühle es, dass ich nie mehr so glücklich sein werde — als ich's schon war. — Seit dem ich in Italien eine Reise[1] gemacht habe — — bin ich nie mehr froh' und vergnügt gewesen — damals träumte ich mir schöne Tage, eine herrliche Zukunft, und wie ist — du lieber Gott, meine kleinste Hoffnung, zerstört! —

Meine Gesundheit ist seit 4 Monathen äuserst schlecht, und ich hab' die Zeit hindurch — nicht essen und nicht schlafen können —, einige Tage vor meiner Abreise von Wien, consultirte ich Seutin um meine Gesundheit mir wieder zu schaffen, übrigens that ich das mehr des Spasses als der wirklichen Absicht wegen, mich von ihn[c] behandeln zu lassen, den[n] wie wohl er ein guter Kerl ist — so halte ich ihn für keinen besondern Arzt — es war aber so veranstalltet, um ihn[c] auf eine delicate Art, einige ducaten zum Geschenk zu machen: — Er greift mir nach dem Puls — und sagt mir ganz bedeutend — [6] Mon[sieur] le Comte vous avez un pouls, qui m'annonce des souffrances morales! — ich lachte viel, aber ich war über dem[b] Zufall erstaunt, der ihn das errathen machte. —

Meine Eltern waren traurig wie ich weg gieng — und ich vergesse nie in meinem Leben mehr — das was mein Vater mir bei meinem Abschied gesagt „*Auch ich hab' meinem*[d] *Vater nicht mehr gesehen — und er starb' ohne mir seinen Seegen gegeben zu haben!*[a]" Der gute alte, Gott segne ihn, und lasse ihn bis meiner Rückehr ruhig, und unbesorgt für mich fortleben — Erst 10 Tage vom Haus und schon merke ich, dass mich der Augenblick wieder glücklich machen wird — wenn ich in Wien ankommen werde — Jetzt würde ich nicht wünschen da zu sein —

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) ihm helyett. d) meinen helyett.

[1] 1817-iki útját érti, mikor ezredéhez bevonult s Gabriella is ott tartózkodott.

Auf dem Lande aber, nicht weit von Wien, da möchte ich gerne bleiben: das wird aber nie sein. — So war Sie mir doch gut; und ich wusste es nicht! beschuldigte Sie der Gleichgültigkeit, und Sie liebte mich.[1]

Dem[a)] 13 July 1818 bin ich gegen 12 Uhr Mittags von Wien aufgebrochen — Mein Wagen eine Pritschka[2] — neben mir sass Landschulz, und auf dem Bock, mein vormaliger Kutscher Johann —. Der andre Wagen war eine Calêche[3] — in der sass Ender, und einer von denen beiden folgenden" [7] mein Kammerdiener Zimmermann, und mein Koch Krebs, wovon der eine immer sich mit einem Sitz neben dem Postillon, auf dem Bock, vorlieb nehmen musste. — In 24 Stunden waren wir in Grätz. Da blieben wir 6 Stunden — Ich war bei der Gräfin Dietrichstein,[4] und gieng ganz traurig von Ihr, und dan von Grätz wieder weg. In Adelsberg[5] blieben wir 12 Stunden. — Die Höhle daselbst gehört zu einer merkwürdigen natur Erscheinung — sie ist übrigens eben so wie alle übrigen Tropfstein Grotten die ich früher gesehen habe. Auf zwei Meilen von Adelsberg ist eine noch weit grössere und wird Santa Maria genannt — die soll äusserst gross und wegen der wunderlichsten Laage der Steine, die Säulen, Altäre, Tempel und dergleichen häufig bilden, merkwürdig sein. — Ich wollte aber in Triest früher als G[raf] Lützow[6] ankommen — und konnte es nicht combiniren anzusehen. — Landschultz und Ender haben das Meer noch nie gesehen — Sie wollten durchaus beim Tage in Triest ankommen, wir arrangirten daher meine Reise dergestallt, dass wir recht zeitlich früh morgens in Opcsina[7] anlangten — um so dan mit dem Sonnen Aufgang das Adriatische Meer, zu begrüssen — es [9] [b)] regnete aber so häufig, dass wir recht ruhig im

a) den helyett. b) Széchenyi a 8 számot átugrotta.

[1] Később beiktatott részlet. Az összefüggés nem érthető.
[2] Könnyű kocsi szétcsukható fedéllel.
[3] Könnyű kétüléses kocsi.
[4] Gróf Dietrichstein Maximilian felesége, született Saurau Antónia grófné. A név (Gabriella is férjezett Saurau grófné volt) eszébe juttatta szerelmét, ezért ment el szomorúan.
[5] Adelsberg község Triesttől 30—34 km.-re.
[6] Lásd a 222. lap 2. jegyzetét!
[7] Község Triest közelében.

Wagen sitzen blieben und von da aus Triest und den Hafen betrachteten — Der Anblick ist wahrlich herrlich, und war für mich auch ganz neu — den[n]ich bin früher nie in Triest gewesen; und erfreute mich ganz ungemein. Ich war schon vielmal in Italien — kam aber nie näher zu dieser Stadt als zwei Posten, nach Prewald[1] nämlich, wo sich der Weg über Görz[2] rechts dreht, und sodan nach Udine[3] ect. ect. führt. —

Das Albergo Grande, wo wir abgestiegen sind, kann bei Gott, ohne dem Padrone di Casa[4] zu nahe zu tretten, zu einem äuserst schmutzigen und unangenehmen Aufenthalt gerechnet werden — man gab uns aber 2 Zimmer die die Aussicht auf das Meer hatten, und das consolirte meine Reise Gefährten — mir war's so ziemlich gleichgültig: den[n] mir ist das spectacle nicht mehr neu, und ich hasse noch obendrein die kleinen Handels Häfen, so wie Triest zum Beispiel ist, wo — der nie aufhörende gleich lautende Lärm der ein- und auspackenden und das radoubiren[5] der Schiffe — einen äuserst wiedrigen[a)] Eindruck auf mich macht — Wer wird aber auch in die Länge der Zeit, ein paar tausend emsige aber ganz ausnehmend schmutzige und garstige Leute, die so wie Bienen sich immer und ohne Ende hin und her drängen, zuletzt nicht satt —? [10]

Selbst eine Meeres Gegend ist selten so schön, dass ich sie einer frischen aber zugleich cultivirten Land Gegend — an einem Strom oder an einem See liegend, vorziehte[b)] —. Das Meer hat etwas grosses — aber nichts liebliches — und keinen fröhlichen Eindruck kann der Ocean nicht machen. —

18-ten. Heute habe ich dem[c)] Brig Orione[6] angesehen. Der Commandant heisst Stalimene[7] (Lemnos) — Ein alter, aber noch

a) widrigen helyett, b) vorzöge helyett. c) die helyett.

[1] Präwald község Adelsbergtől nyugatra.
[2] A hasonló nevű grófság székhelye, Triesttől északra.
[3] Akkor lombardiai határváros.
[4] Háztulajdonos.
[5] Javítás.
[6] Orione két árbocos vitorlás hadihajó, amely gróf Lützow konstantinápolyi új internuntiust állomása helyére vitte s amelyen Metternich közbenjárására az uralkodó engedélyével Széchenyi is utazhatott kiséretével.
[7] A kapitány neve Stalimene, Lemnos-nak olasz neve.

munterer Mann, scheint die Weiber zu lieben —. Hasst die Engländer ohne Maass, behauptet sogar, dass sie schlechte Seeleute sind! — Wie kann der Hass die Menschen doch dum und blind machen? — Der erste Officier nach ihm heisst Dabowits, ein schwarzer dalmatiner, sonst ein determinirter Kerl, (wie die übrigen sagen). Ich denke aber, dass es nicht schwer sein muss unter Italiener für einem[a] braven Kerl sich passieren zu machen. — Der selbe hat übrigens die Schlacht von Trafalgar[1] mitgemacht — NB. nicht mit, aber gegen dem[b] L[ord] Nelson. — Er hat mir ganz natürlich erzählt, dass er an der Küste von Africa so eine Borasca[2] ausgehalten hat dass er samt der ganzen Equipage[3] — die Haar[e] so steif und aufwärts stehen hatte, als ob vorläufig ein Friseur die ganze Gesellschaft tapirt und frisirt hätte.

Ein[e] Brig hat, Un bon presso, una trinchetta, und una maestra[4] — so dann Körbe auf denen Mastbäumen — und [11] eine Brigantine unterscheidet sich von dem letzterem schon dadurch merklich, dass selbe keine Körbe hat.

G[raf] Carl Choteck[5] der vor einigen Monathen Kreis Hauptman allhier gewesen, ist geheimer Rath geworden — und vice President in Insspruck unter dem G[rafen] Pissing[6] — Nach Rosetty's Tod war er bei dem Gubernium Hofrath — und versah alle Geschäfte des Gouverneurs — Er ist die grösste Person hier gewesen. *Eine Hof Loge*[c][7] — und alles übrige in dem Genre. Seine Frau ist eine Gräfin Bertold: gutes

a) einen helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Trafalgarnál, a Spanyolország déli részén lévő hegyfoknál, az Atlanti-óceánban győzte le Nelson Horatio (1758—1805) angol tengernagy 1805 okt. 21-én a francia-spanyol hajóhadat.

[2] Zivatar.

[3] Hajószemélyzet.

[4] Jó orr-, elő- és főárboc.

[5] Chotek Karl, Graf (1783—1868) 1818-ig udvari tanácsos a triesti kormányzóságnál és a kormányzó helyettese, Rosetti Bernhard kormányzó halála után pedig kormányzóhelyettes. Innen a tiroli kormányzósághoz került helyettesnek Innsbruckba. Később Tirol, majd Csebország kormányzója. 1817-ben feleségül vette Berchtold Mária grófnőt.

[6] Bissingen-Nippenburg, Ferdinand Graf 1818-ban a tiroli tartomány kormányzója.

[7] T. i. van udvari páholya a színházban.

Weib — und sein Kind, welches der Kaiser aus der Taufe gehoben — ein Ring geschenkt, und Franz genannt, ist, bei Gott, schöner, als Papa. — *Catanio ist Politzei Director*[a][1] charmanter Mensch. — Der Börse Saal ist infam. Vor einigen Monathen hat man auf der Citadelle[2] mehrere alte Steine herausgegraben — Basreliefs, sie stellen Kämpfe von Männern zu Fuss gegen Amazonen zu Pferd vor — sind schön — haben keine Inschrift. — Der vormalige Architect *Nobili*[a][3] weiss was sie vorstellen — Nun ist er in Wien angestellt. Mir ist unendlich leid seine Bekanntschaft nicht gemacht zu haben; den[n] er soll ein merkwürdiger Alterthum Forscher sein — war 7 Jahr in Rom um sich mit dem *Alten*[a] zu beschäftigen. [12]

19-ten. Heute bin ich nach der Grotte von Corniaglia[4] gefahren — bin um 6 Uhr früh aufgebrochen, und um 2 Uhr nachmittag wieder zuhause gewesen — Acht Stunden braucht man beileifig[b] wenn man die Grotte und auch das Gestütt des Kaisers Lipitza,[5] weil es schon so zu sagen im Wege liegt, anzusehen wünscht. Die Grotte hat einige Ähnlichkeit mit der zu Adelsberg, nur scheint mir der Tropfstein in der Höhle zu Corniaglia glänzender und fester zu sein. In die Grotte geht man tief hinab — durchgehends sind Stiegen von Brettern und teils auch in Stein gehauen. Wir hatten 6 *Holzfackln*[a] zur Beleuchtung. Der Kaiser war vor einigen Wochen da, der aber hatte 2000 Pechfackeln, der sah' es allso heller, — und ich gratulire ihn[c] und auch dem Land, wenn er in jeder Sache um so viel besser beleuchtet und erleuchtet wird, als gewöhnliche Reisende in der Grotte zu Corniaglia! und wenn er auch überall um so viel besser sieht, — als wir unglückliche Cavalerie Capitains! — Wenn ich unter einem Berg bin, denke ich mir, was ich machen würde wenn er eben damals einstürzte, mich aber nur heraus oder vielmehr hinein [13] sper[r]te, ohne mich Tod zu schlagen

a) Széchenyi aláhúzása. b) beiläufig helyett. c) ihm helyett.

[1] Cattanei. Carl kormányzósági tanácsos.

[2] A Triest közepén emelkedő magaslaton levő vár.

[3] Nobile Pietro (1774—1854), a bécsi akadémián az építészeti iskola igazgatója (Singer: Allgemeines Künstler-Lexikon. Frankfurt, 1898.)

[4] Lásd a 199. lap 1. jegyzetét!

[5] Lipitza község Triesttől 8, Corgnale 12 km-re keletre van.

oder zu beschädigen wenn ich unter ihm bin — ich würde auf das denken, was mir in der Welt am liebsten ist — und wäre ich geliebt, da würde ich bittre Thränen weinen, und wäre ich das nicht, so würde ich verzweifeln — Ein glücklicher Mensch allein kann sanft sterben, ein Unglücklicher stirbt in einem wilden Kampf. Ich bin ohne allen Fackeln weit vor denen andern gegangen — den[n] das kann man, so gut und sicher sind die Stiegen die Gländer haben — und stellte mich so, dass ich gar keine Lichte sah. — So blieb ich mehr als eine Viertel Stunde, da Ender ganz in dem Vordergrund zeichnete — und brachte es mit meiner Einbildung so weit, dass ich nie mehr diese Probe anzustellen wagen würde. Nicht einmal das hätte ich gerne gehabt oder gewunschen, wenn der Fels ober meinem Kopf zusammengestürzt wäre — und es ist doch gewiss nichts angenehmeres für mich aufbehalten. —

Das Gestütt in Lipitza ist nicht merkwürdig — einem[a] Hengst heissen die Stall Leute, der schlechti Antonio! ein wohl verdienter Nahme! — [14]

In Sommer sind die meisten Stutten in Prestrani.[1] Fechtig[2] hatt da *unterderhand*[b], wie mir scheint, ein arabisches Gestütterl. Wünsche mehr Glück als ich habe.

Alle Officiers des Orione, ich mit meine[n] 2 Adjutanten[3] — M[onsieu]r Wallenburg[4], der ein paar Dutzend Sprachen auswendig kann, Medicus Kranichsfeld,[5] ein dummer Kerl und ehemaliger Aide de Camp des Augen Arzt Bähr[6] — speissten bei Gr[afen] Lützow. Dabovits sagte ziemlich spassig „Commandante dovete maritarvi, il *conte*[b] non fara la corte alla vostra moglie —

a) einen helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Község Lipitzától keletre.

[2] Fechtig Ferdinand, Freiherr, az alsó ausztriai fellebbezési és büntető főbiróság elnöke.

[3] Ender és Landschütz.

[4] Wallenburg Jakab, a bécsi ismert orientalistának (1763—1806) fia.

[5] Kranichfeld, Friedrich Wilhelm Georg, később a konstantinápolyi követségen, majd Oroszországban, majd a berlini egyetemen mint szemész-tanár működött. (Dr. Hirsch: Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte. Wien 1886.) Lützow vitte magával Konstantinápolyba.

[6] Beer, Georg Josef (1763—1821) a bécsi egyetemen a szemészet tanára volt.

ed io naturalimente no — *Ich*[a], e perche? *Er*[a] perche la mia phisonomia a piutorto contraria alla Galantheria!

Nicolaus Pahlen[1] schreibt mir von Mailand er kann dort nicht mehr bleiben, sagt er mir — den[n] Virginia liebt ihn nicht; So ist den[n] zum Teufel die Liebe ausgestorben? —

Mir ist leid nicht in Pola gewesen zu sein. Man braucht 5 Tage um hin und her zu reisen. — Capo d'Istria[2] liegt schön, ist 2 Posten weit — guter Wein verbessert [15] ein wenig das steinerne Promontorium.

[1818 július 24.] 24-ten. Dem 22-ten bin ich von Triest weg, und werde meine aventuren (die zwar nicht sehr bedeutend sind) erst in einigen Tagen aufnotiren können die mir auf der Reise und in Padua geschehen sind — da mein alter M[onsi]g[no]r Fackh[3], der mich schon so oft in meinem Leben ennuirte, auch hier wieder erwartet — und durch seine Gesellschaft, und seiner Neugierde in dieses Blatt zu sehen, mich hindert mein Tagebuch fortzusetzen.

[1818 július 27.] *Florenz dem 27-ten Julius.*[a]

Gestern[4] gegen 7 Uhr bin ich hier angekommen —. In Padua habe ich meinem[b] Aufenthalt beinahe um einem ganzem[b] Tag verlängert um die angenehme Gesellschaft der Titin O'Donel[5] zu geniessen, die seit mehr als zwei Jahren verurtheilt ist — in einem so äuserst langweiligen und warmen Ort zuzubringen[c] als Padua ist. —

Kaum bin ich angekommen, so erfuhr ich, dass ich in dem nämlichen Gasthaus abgestiegen sei, wo vor mehr als einem Jahr

a) Kétszer aláhúzva. b) meinen — einen ganzen helyett. c) t. i. ihr Leben.

[1] Pahlen Nikolaus Graf (a Pál orosz cár elleni összeesküvés fejének, Pahlen Péternek fia), aki nem viselt semmiféle hivatalt s akkor Olaszországban tartózkodott.

[2] Város a Triesti öbölben.

[3] Ornagy az 5. huszárezredben.

[4] A lap szélén Széchenyi jegyzete: Padua (t. i. itt volt 26-áig, 26-án Ferrarán át Firenzébe utazott).

[5] Lásd a 209. lap 2. jegyzetét!

die Gabrielle Saurau einige Täge verlebte. — Der Kellner im Hause, erzählte mir sehr viel von Ihr und ich werde nie vergessen dass ich mehrere Stunden mit ihn[a] verplauderte, und über meine jetzige existenz nicht wenig erschrack, wie ich eine paralelle zwischen meiner jetzigen Reise; und der vor einem jährigen [16] in der Begleitung dieser herrlichen Frau zog. — Wie hat sich mein Leben mir damals doch anders gezeigt — und von welchem Standpunkt betrachtete ich damals alles jene was mich umgab! — So glücklich werde ich nie mehr sein — das fühle ich — wie ich in der mir so theueren Zeit gewesen bin —! Das Übergehen vom Jüngling zum Mann,[1] flösste immer eine Wehmuth ein, die man nicht erklären kann: Alle Träume hören mit einmal auf, die schönen Bilder die man sich gemacht verschwinden — und das Leben erscheint in der Wirklichkeit —. Damals war ich noch, für ein glückliches Leben empfänglich — Jetzt — hab'ich nicht mehr Muth genug mir eine fröhliche Zukunft zu versprechen —. Es müsste mir der liebe Gott, mein Gedächtniss mir nehmen — oder alles jene, welches ich, mir so theuere[n] Gegenständen, kränkendes und schmerzliches gethan — durch unerwartetes Glück und Seegen reichlich ersetzen! — Könte ich einstens wieder gut machen was ich so unbesonnen, so sträflich — meinen besten Freunden in der Welt gethan! und auch einstens von Ihnen wieder als Freund aufgenommen werden! *wird nie sein*[b]*!*

Ist's ein unverzeihliches Verbrechen, aus Leidenschaft der Liebe — alles übrige in der Welt zu vergessen, und [17] alle übrigen Fesseln zu brechen? — ein Unglück ist's, und ich weine über dem,[c] dem[c] es traf. — —

Titin O'Donel führt ein unangenehmes Leben — Sie ist mit keiner Frau liirt, und alle teutschen Beamtens Frauen, und Officiers Weiber bringen Sie zur Verzweiflung. Ich kann mir auch vorstellen, was man, in der charmanten Gesellschaft dieser Damen, von ihr sagen wird, da Sie das Unglück hat keine Mutter zu haben, *der sie sich expliciren können,*[b][d] — Gr[af] O'Donel, hat mich zu Mittag gebethen, und ich hatte *das Vergnügen*[b]

a) ihm helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett. d) inkább: könnte kellene.

[1] Széchenyi akkor 26 éves mult.

mit der *repudiée*[a][1] des Fürst Ditrichstein,[2] die in Bataglia wohnt (ein Bad Ort in der Gegend von Abano) meinem erstem[b] halben Tag daselbst zuzubringen. Sie ist in ihren Mann und in dem[c] Pabst zugleich verliebt, und da der Fürst mit der singenden Wetzlar herumzieht — und der heilige Herr auf sein eigenes Seelenheil sehr bedacht is, so bleibt die arme Frau proscribirt. Sie ist immer krank — und lamentirt über ihr mannigfaltiges Unglück mit so einer kleinen polnischen Stimme und im ganzen ist sie so possierlich, dass die meisten Menschen sie auslachen, — auch mir kam sie komisch vor —

Um dass jemand interessant sei, muss er weder glücklich [18] noch unglücklich sein — keines von beiden gehört ausschlüsslich datzu, es ist aber etwas mir *unbekantes*[a] was einem Menschen — so einem[d] Ruf' geben kann, einem[b] gewissen teint; dass sich alle übrigen um ihn interessiren werden; réelle Eigenschaften, und Modestie gehört datzu; Ein alter Mann wird immer als *etwas*[a] in der Welt passiren, wenn er in seiner Jugend der Liebhaber von vielen Weibern gewesen ist. — Oft war ich geneigt zu denken, dass die Magnetische Kraft die ein jeder Mensch in sich hat — oder vielmehr die quantität von diesem *fluid'*[a] bestimme in wie weit sich die andern ihm gerne nähern, oder vermeiden. — in der Gesellschaft von manchen personen ist einem so unbegreiflich wohl — dass man gerne sein ganzes Leben mit ihnen zubringen möchte = andre aber sind von solcher Aus Strahlung, dass man immer in peinlicher Verlegenheit in ihrer Nähe sich befindet: und man liebt sich, und hasst sich nachher, jenachdem die *vitalschen-ausdünstungen*[a] homogen oder heterogen sind. Wie schrecklich ist's heterogen von allen Menschen zu sein, und es zu fühlen. In Padua ist der grosse Saal[3] und der darinn angegebene Grab Stein[4] des Titus Livius ein Object welches[e] den

a) Széchenyi aláhúzása. b) meinen ersten helyett. c) den helyett. d) einen helyett. e) welche helyett.

[1] Férjétől elváltan élt.

[2] Dietrichstein, Franz Josef Fürst (1767—1854) val. belső titkos tanácsos, felesége született Schuwalow Alexandrine grófnő (1775—1847). (Thürheim).

[3] 312 lépés hosszú, 108 széles és 108 magas volt.

[4] Mellszobor egy oszlopon.

Lohnbedientern[a] einige Gulden verdienen machen. — Die Kirche S[anta] Justina [19] hat ein schlecht conservirtes Bild des Paolo Veronese.[1] Alles übrige kann man, nicht gesehen haben. Die Universität vom Palladio[2] gebaut, ist klein, aber elegant und von einem äusserst schönen Styl, ganz in dem genre wie alle seine übrigen Gebäude.

Der Marquis M[onsieu]r[3] besitzt von einem unbekannten Meister, einem[b] Sturm der Teufeln, dem[b] sie aber verlieren, und der ihnen von dem Erzengel Michael rund abgeschlagen wird. — Canova[4] soll weit mehr über die Kühnheit dieses Unternehmens als über die Ausführung selbst erstaunt gewesen sein, die indessen nicht eben schlecht genannt werden kann. — Der Engel ist äuserst schwach, der alle die Teufeln, die eben in dem Übergang von der idealisirten Welten Form der Engel in die Gestallt von äuserst starken Männern sind, mit wenig Unkösten von Tapferkeit und Bravour, da er Gott im Hinterhalt hat, besiegt. — Der Übergang vom Engel zum Teufel ist ziemlich gut gehalten, und die Composition des ganzen so verwickelt und so schwer dass der Meister doch einigermassen verdient hätte, wenn man [20] seinen Namen mit so vielen andern schlechten Malern und Bildhauern vermengen darf, in dem grossen Haufen auch genannt zu werden. — Das Theater ist äuserst mittelmässig. Vor einigen Monathen tanzte die kleine Bacini, mit äuserst vielen succes, unter allen denen übrigen *Springern*[c], und die Gr[äfin] O'Donel ist so lang schon in Padua, und hat daselbst so gräuliche Langeweile dass sie sie ganz ausnehmend gefunden hat — Ein neuer Beweis, dass man sich zu dem guten Geschmack bilden muss — und dass man im Gegentheil, keinen sens cornuum[5] hat das geringste

a) Lohnbedienten helyett. b) einen, den helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd a 205. lap 3. jegyzetét!

[2] Palladio, Andrea (1508—1580) az olaszok nagy építőművésze. Vizenzában, Velencében és Páduában levő középületek, templomok hirdetik művészetét.

[3] Padua az osztrák velencei tartományi kormányzóságboz tartozott. A kormányzóság mellett az egyes tartományok és királyi városok kiküldötteinek központi gyülekezete intézte a közigazgatást. Padua királyi város kiküldöttje — a marquis monsieur — Scavini-Sanson Blasio Antonio marchese volt. (Hof- und Staats-Schematismus 1818, 443. l.)

[4] Akkor élő olasz szobrászművész.

[5] Józan ész.

zu beurtheilen, wenn man sich verlegt und so zu sagen verrostet. — Das ältere Kind[1] des O'Donel (fünf Jahr alt, ein Knabe) hat nicht viel talent und ist schwach — spricht aber 3 Sprachen, *französisch von der Mama, Teutsch vom Papa*[a], und italienisch von einem Abbé lehrnend auf einmal, en front. — Wie ich ihm[b] sah dachte ich, wenn nur mein kleiner neveu Andor[2] auch schon so viel wüsste, und wenn nur seine Erziehung mit der Zeit ernsthaft betrieben würde. — Der kleine Sohn Moritz genannt, ist ein charmantes Kind, und man stellte ihn als kleinem[b] Abbé vor — in velchem [21] Costume er der Spiegel,[3] wie die aus Neapel kam, entgegen geführt wurde. — Welches Glück in einem so hübschem-gesundem Kind sich wieder aufleben zu sehen!

Ich vergesse beinahe meine beiden Reise Gefährten, — die haben Venedig früher nie gesehen — und ich machte mir das Vergnügen Ihnen dem[c] Spass zu gewähren, sie auf meine Unkösten nach der Wasser Stadt zu schicken. — Diese Reise kostete gegen 10 Ducaten, und nachdem sie 24 Studen später als ich in Padua angekommen sind als ich, bezeigte mir Ender vollkommen seine Dankbarkeit, Landschultz fand es aber ganz natürlich — jemehr ich indessen diesem[c] letzt benannten kennen lerne, desto mehr missfällt er mir — und ich denke dass er einem[c] jungen Menschen, vor dem er sich nicht fürchtet und der ihm gar nicht imponirt zu einem Blut Schweiss bringen kann. Welcher egoist! wie streng für andre, und wie wenig für sich! — Es ist war, er kann die alten Authoren lesen, sie zu verstehen aber, und sie befolgen das weiss er nicht.

In Ferrara hielt ich mich einigen Stunden auf — und besah dem[c] vorgegebenen Kerker des Tasso[4] — und das Kloster[5] wo [22] er mehr als sieben Jahre eingesperrt gewesen ist — in

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihn — kleinen helyett. c) den — diesen — einen helyett.

[1] Max, a gothai almanach szerint 7 éves volt.

[2] Karolina sógornőjének fia.

[3] Spiegel Raban Freiherr, akkor osztrák tábornok neje, született De Ligne Flóra grófnő (1775—1840), tehát a fiu nagynénje.

[4] Lásd a 215. lap 4. jegyzetét!

[5] Széchenyi oldaljegyzete. — S. *Anna*.[a] Tasso war durch duca Alphonso pincirt.

der Bibliothek ist das manuscript von der Gerusalemme liberata und von einigen ungedruckten Briefen, und *versen.*[a] L[ord] Byron[1] war vor einiger Zeit da, und erlangte bei denen Aufsehern dieser interessanten reliquien die Erlaubniss, die Briefe sich abschreiben zu dürfen, welches bewilligt wurde, und welches auch geschah — L[ord] Byron wird sie gewiss bald publicieren[2] und mit leichter Mühe seinem[b] poetischen Ruhm erweitern und vergrössern. Aus einem seiner Briefe, dem[b] er zu einem Cardinalen zu Rom schreibt, ersieht man, dass er *nie*[a] in einem finstern Loch eingesperrt gewesen ist, sondern in Kloster Umgang mit denen übrigen Geistlichen hatte. Der Herzog von Ferrara soll ihm[b] so lang verhaftet gehalten haben, um über seine Frau,[3] die die ganze Zeit hindurch mit gleicher Wärme Tasso's Geliebte gewesen ist — eine Gewalt zu behalten — die er verlohren haben würde, so bald der Geliebte seine vorige Freiheit wieder erhalten hätte. — Bei Gott, eine himliche[c] existenz für einem[d] Mann, der sonst keine Macht über sein Weib haben kann. — Ariosto hat auch einige seiner Briefe hier in Aufbewahrung — auch einen Stuhl — und ein Dinten Fass. Ender zeichnete dem kleinem[e] finstern [23] Kerker in welchem Tasso eingesperrt gewesen sein soll — welches[f] aber nicht wahr ist, so es man aus seinen eigenen Briefen ersehen kann, von welchem ich so eben gesprochen habe. — Zu einem kleinem Tableau kann's übrigens recht gut, für ein kleines Studium Cabinet gebraucht werden.

In Bologna[4] hielt ich mich gar nicht auf. Die Passage über die Appenin ist ausnehmend unangenehm — und man zwingt die Reisenden, wegen denen grossen Bergen, stets das 3-te Pferd

a) Széchenyi aláhúzása. b) seinen — den — ihn helyett. c) nyilván: himmlische. d) einen helyett. e) den kleinen helyett. f) was helyett.

[1] Byron, George Noël Gordon lord (1788—1824), a híres angol költő, a világfájdalom költője, akinek műveit Széchenyi jól ismerte s akit később többször idéz.

[2] Byron 1817-ben volt Ferrarában s még az évben megírta s kiadta költeményét: The Lament of Tasso (Tasso panasza). Széchenyi a költeményt éppen ez útjában kapta kézhez gróf Apponyi Antalnétól.

[3] Széchenyi ebben téved, lásd a 215. lap 4. jegyzetét!

[4] Ferrarától délre a Reno jobb partján, innen kezdődnek az Apenninek, ezeken át lehetett Firenzébe jutni.

zu nehmen — welcher Gebrauch bis in die Gegend von Florenz Fuss gefasst hat, was wirklich ein Betrug ist, nachdem der Weg einige Hügel ausgenommen immerfort Berg ab geht. Auf dem Berg Giogo, zwischen Covigliajo und Filigare, ist im dessen Abhang, Monte di fo[1] genant,[a] der kleine bekannte, aber bis jetzt unbegreifliche Vulcan, der keine erruption macht, sondern still und unaufhörlich mit hellen Flammen, die Gegend erleuchtet. Die Postillons bleiben gerne stehen, wenn man sich eine Stunde aufhalten will diess φενομεν anzusehen. Diessmal nahm ich mir die Mühe nicht — den[n] ich kannte es aus der Neapolitanischen Campagne.

Florenz.[b] Mein erster Ausgang, nachdem ich meinem[c] alten Freund [24] Schneider[2] sattsam über seine Verhältnisse, ausfragte, war zu Aponyi.[3] Ich kenne ihm[d] lang, aber nicht viel — er bewohnt ein angenehmes Haus, bezahlt wenig dafür, und hat sich in der Welt bereits eine existenz gemacht. Man bezahlt ihn äuserst mittelmässig so denke ich wenigstens; den[n] 12000 Gulden C[onventions] M[ünzen] sind nicht viel Geld; nachdem der englische Minister L[ord] Burghess[4] mehr als 5000 Guineas[5] in einem Jahr ausgeben kann. Aponyi's Frau ist gross, und singt hübsch, mir gefällt sie nicht besonders —. Sie ist gar nicht schön, und eifert sehr wenn ihr Mann ein anderer Frau dem[e] Hof macht — ($7^1/_4$ sor törlés). — Aponyi führte mich in die Pergola[f] (une treitte). Hübsch' Theater. Schlechtes Ballet. M[ademois]elle Torelli prima Ballerina. [25] Der Herr Grossherzog[6] war in

a) Nehezen olvasható szó. b) Széchenyi aláhúzása. c) meinen helyett. d) ihn helyett. e) den helyett. f) Az ily nevű opera ma is fennáll.

[1] Covigliajo és Filigare községek a Bologna és Firenze közti régi országúton vannak s ugyanitt van az Apenninekben az említett két hegy is.

[2] Ismeretlen.

[3] Lásd a 237. lap 6. jegyzetét!

[4] Lásd a 64. lap 1. jegyzetét!

[5] Angol arany, értéke valamivel nagyobb 1 font sterlingnél.

[6] Ferdinánd főherceg (1769—1824) volt Toscanának mint nagyhercegségnek uralkodója természetesen osztrák pártfogás alatt. Akkor ugyanis a mai Olaszország a következő államokból állott (délről—északra): 1. A két siciliai és nápolyi királyság, 2. az egyházi állam, 3. Toscana nagyhercegség (osztrák főherceggel), 4. Modena hercegség (osztrák főherceggel), 5. Párma hercegség (osztrák főhercegnővel), 6. Lucca hercegség (Bourbon herceggel), 7. A lombard-velencei tartomány (osztrák alkirállyal) és 8. Sardinia királyság (olasz királlyal).

seiner Loge. Spielt einem[a] strengen ernsthaften Monarchen. Ist gar nicht verwundert Grossherzog von Toscana zu sein! Er findet es ganz natürlich. Er fühlt, dass er von Gott geruffen[b] sei, durch seine erhabene[n] Eigenschaften ein Volk glücklich zu machen! Man hasst ihm:[c] das ist ihn[d] aber ganz gleichgültig. —

[1818 július 28.] Dem[e] 28-ten war eine Gesellschaft bei dem Marquis Caponi,[1] — Marquise *Motzi*[f] (ich glaube nicht dass sie sich so schreibt) war unter denen Frauen die hübscheste. Um dem[e] M[onsieu]r Sgrichi[2] zu hören versammelte man sich bei *Capon'*[f] — Der alte Deley war auch da — und sonst ganz voll von gescheiden und gelehrten Menschen. Gegen 12 Subjecte waren auf ein Papier aufgeschrieben über die improvisirt werden sollte: unter denen, Susanna, Mucias Scaevola, Trajan, Alceste, Coriolanus, Demetrius,[3] u[nd] s[o] w[eiter]. Alceste wurde festgesetzt. In einigen Minuten — nachdem die Personen die er sich fingirte, genannt waren, began[n] er mit einem Prolog vom Apollo — sodan die Tragödie über eine Stunde ununterbrochen in *Stanzen*[f] fort — Einige dictionen waren elegant, und einige wenige, erhaben — alle aber durch die [26] Reihe gestohlen — Ein ehrlicher Mann überhaupt kann nicht improvisiren, er muss ein Dieb sein, sonst wäre es gar nicht möglich —. Sgrichi ist klein; declamirt wie ein Kalb — und an der ganzen Sache ist nicht mehr, als, wenn ein 3 jähriges Kind die Guittare spielen könnte, welche[g] keinem Menschen gefallen würde, und welches[g] in sich selbst doch bewunderungswürdig wäre. — Zu Mittag bei dem Minister. Deley beinahe erstickt; Finger im Hals gesteckt, und als philosoph gehandelt: wenn der gute Mensch anstatt einer *lecture*[f] alle Tage nur ein[e] viertel Stunde ein Fussbädchen nehmen wollte, wie gut wäre das für einem[h] *ganzen Salon.*[f]

a) einen helyett. b) gerufen helyett. c) ihn helyett. d) ihm helyett. e) den helyett. f) Széchenyi aláhúzása. g) was helyett. h) einen helyett.

[1] Capponi, Gino Alexandro marchese (1792—1876) toscanai államférfi és történetíró.

[2] Lásd a 236. lap 1. jegyzetét!

[3] A bibliai Zsuzsanna, a római hős, a római nagy császár, a görög önfeláldozó hitves, a római hadvezér és valószínűleg a makedoniai király.

Nachmittag Casini[1] — Abend bei mir allein mit Pausanias[2] und meinem[a] Gedanken an Sie, die mir bis zu meinem Grab mir das liebste in der Welt bleiben wird wiewohl sie mich hasst, und ich an Sie niemals schreibe —

28[b] *Morghen*[c][3] und seine Schüler angesehen. Eine schlechte alberne Kunst, gegen dem[d] Bildhauer, gegen dem[d] Maler, individuellement unangenehm — Für das Generale aber eine schöne Erfindung! Kunst und naturalien Cabinet[4] — nicht viel daran. Die Gallerie — [27] wurde aber um 12 Uhr zugeschlossen, da Nachmittag ein Corso dei Barberi[5] statt haben sollte, welche auch *exequirt*[c] wurde wiewohl es blitzte donnerte und regnete. Grossherzog brawirt[6] jede Gefahr, jedes Wetter, jedes Schicksal! wird weg gejagt,[7] und macht sich nichts daraus, und wird wieder eingesetzt nachdem sich kein Mensch um seine eigene Sachen weniger annehmt[e] wie er selbst — und find's[f] ganz in der Ordnung. —

Mit Ender speisste ich bei'm Aponyi und Landschultz ganz allein zu Hause — wenn der Gelehrte keine Furcht hätte, dass ich ihm[g] weg schickte, was würde der sich alles herausnehmen? Armer Joseph Zichy, denke ich mir immer, den muss er geplagt haben — Sobald ich aber ein wenig griechisch lesen kann, werde ich dem[h] Kerl auch aus dem Weg räumen: Was muss man sich alles gefallen lassen, wenn man etwas lehrnen will. — (2 sor törlés).

Der Kupferstecher Müller[8] in Dresden — dessen Sohn, wie

a) meinen helyett. b) Kétszer aláhúzva. c) Széchenyi aláhúzása. d) inkább: für den. e) annimmt. f) findet's. g) ihn helyett. h) den helyett.

[1] Itt ismerte meg Széchenyi a kaszino fogalmát már 1814—5-ben.

[2] Olvasta Pausanias útleírását Görögországról.

[3] Morghen, Raffaello, a kiváló olasz rézmetsző (1758—1833).

[4] Gyüjtemény.

[5] Annak az útnak neve, amelyen a felvonulás végbement.

[6] Nem fél.

[7] 1790-ben lett toscanai nagyherceg, de 1799-ben a franciák elűzték s csak 1814-ben Napoleon bukása után térhetett vissza.

[8] Széchenyi összetéveszti a fiú művét az atyáéval, mert a drezdai (sixtini), madonna rézmetszete Müller, Christian Friedrich (1783—1816) híres német rézmetszőtől, a drezdai művészeti akadémia tanárától való, aki e kép alkotása után búskomor lett és meghalt s nem atyjától Müller Johann Gotthardtól (1747—1830)

mir scheint, vor 2 Jahren gestorben ist, lievert unstreitig hübschere Kupferstiche als Raphael Morghen — Seine Madonna [28] *von Raphael*[a] (in der Galerie zu Dresden) neben welchem — jeder andre Stich verliert, schlägt alles was Morghen und Longi[1] (in Mailand) bis jetzt verfertigt haben: das findet, ohne Mühe jeder der sich das Vergnügen machen will — diese drei Künstler in ihren Werken zu vergleichen. —

Jean de Bologne[2] zeigt sich oft — aber in meinen Augen mit äuserst wenigem succés — Es wäre gut gewesen wenn der Mensch weniger fleissig gewesen wäre.

Der Perseus vom Benvenuto Cellini[3] (auf dem Piazza del Gran duca) ist von bronze — äuserst stark — und die Beine krum, mir gefällts nicht. Der Perseus von Canova, der jetzt in Rom ist und dessen Gips Abbildung in der Academie der schönen Künste allhier als Zeichnungs Muster aufgestellt ist — sieht dem andern gar nicht ähnlich — und hat die Stellung, vielmehr vom Apollo Belvedere,[4] und kann nicht einmal unter die bessern

a) Széchenyi aláhúzása.

szintén híres rézmetszőtől, aki a madonna della Seggiola rézmetszetét készítette el nem kevésbbé mesteri módon. Nagler Neues Allgemeines Künstler-Lexikon (XI. köt. 67. l.) szerint ezzel a metszetével Müller Christian Friedrich a híres Rafael Morghennel is kiállja a versenyt. Müller Johann Gotthard metszetéről pedig azt mondja (100. l.), hogy jobban van a festmény jellege kifejezve mint Morghen metszetében.

[1] Longhi Giuseppe (1766—1831) híres rézmetsző, Milanóban a szépművészeti akadémián a rézmetszés tanára volt s innen sok tanítványa vitte el hírét. (Nagler: Neues Allgemeines Künstler-Lexikon. Linz 1907.)

[2] Valószínűleg Bologna, Giovanni (1524—1608) XVI. századbeli híres szobrász Flandriából, aki Firenzében a nagyherceg szolgálatában dolgozott s a legtermékenyebb művészek közé tartozott. (Híres műve, a Sabin nők rablása Firenzében.) (Nagler: Neues Allg. Künstler-Lexikon).

[3] Cellini Benvenuto (1500—1571) firenzei szobrász, vésnök és aranyműves. 1545—1554-ben készítette a ma is ott levő szoborművét, Perseust Medusa fejével. Canova 1801-ben készített egy Perseus-szobrot márványból, olykép, hogy egy régebben megkezdett Mars-szobrát dolgozta át a belvederi Apollo-szobor hatása alatt. Thieme Allgemeines Lexikon der Bildenden Künste (V, 518) szerint ez a szobor a kortársak minden dicsérete mellett messze az antik minta mögött marad. (A belvederi Apollo-szobrot valószínűleg Leochares görög szobrász készítette Kr. e. a IV. században.)

[4] Tényleg azt vette mintául.

Werke von Canova gerechnet werden, indessen es wohl sehr viel verlieren würde — wenn man's gegen Antiquen stellen wollte. Eine Statue muss von allen Seiten anzusehen sein, welches die grösste Schwierigkeit für dem[a] Bildhauer bleibt, indem er in der *Plastique*[b] einem[c] Bedeutendem Vortheil gegen jedem[c] Maler hat, der alles berechnen, vieles scurzieren[1] und durchaus in allem die perspective beobachten muss. — [29]

Der Bildhauer muss wahr bleiben — und die Wahrheit darstellen, der Maler der wirkt auf die Einbildung, und jemehr er täuschen kann desto grösser ist er in seiner Kunst. — Ein *privat Mann*[b] ist folglich ein Bildhauer vom Handwerk, ein *Geschäftsman*[b] hingegen ein Maler. — Das Gesicht, des Perseus von Canova ist das eines hübschen Weibes — und die ganze Gestallt von einem Adonis — von hinten gefällt er mir gar nicht —.

Aponyi hat in seinem Cabinet zwei Nachtstücke, worunter eins das Pantheon in Rom, von einem teutschen Maler, Catel[2], alle beide haben 70 Louis d'ors gekostet — sind hübsch — die Öffnung vom Pantheon, wenn man das Bild von weitem ansieht — unperspectivisch gezeichnet —. Bei dem andern ist das Bouquet neben die[a] 3 Nonnen, von einem Licht, welches hinter einer dieser Damen so gestellt ist, dass man es nicht sehen kann, zu sehr und übernatürlich beleuchtet. Gräfin Aponyi hat mir Nachmittag The lament of Tasso, vom Lord Byron geschenkt: ich werde es morgen überlesen — es ist auch in's Italienische von Leoni[3] übersetzt, und dem Marquis Brignoli[4] dedicirt. Ender wird das portrait von denen beiden, äuserst schwachen Söhnen des *Ministers*[b] und *Landsmann's*,[b][5] in dem Genre des Isabey,[6] machen. [30]

a) den helyett, b) Széchenyi aláhúzása. c) einen bedeutenden — jeden helyett.

[1] Nehezen olvasható szó, értelme valószínűleg: megtisztítani.

[2] Catel, Franz (1778—1856) igen termékeny és jóhírű német festő.

[3] Valószínűleg Leoni Michele (1776—1858) olasz író.

[4] Valószínűleg Brignole-Sale Antonio marchese (1785—1863) olasz államférfi.

[5] T. i. Apponyi.

[6] Isabey, Jean Baptiste (1767—1855) híres francia arcképfestő. Napoleon udvari festője.

Heute sprach ich mit Aponyi, in seiner eigenen Lage, sehr viel vom Metternich, — Wie leicht hengt sich der letztere an einem[a] superficielen Menschen, der einem[a] teint von elegance und dem[b] timbre[1] der *guten*[c] Gesellschaft hat, indessen er, würdige Männer oft, mit einer etwas unmodernen Ausenseite, beseitigt. Durch Lützow glaubt er einstens dem[b] alten Boul[2] zu ersetzen. Paul Esterhazy[3] liebt er ganz ausnehmend. Aponyi selbst ist über seine Berichte erstaunt. Jablonowsky[4] protegirt er ausgezeichnet, der von der ganzen Staatskanzlei verfolgt wird — jetzt aber wird er ihn wahrscheinlich fallen lassen, — da er seine Schulden nicht bezahlen kann. Steph[an] Zichy[5] hat, nach seiner Meinung mehr Tact als alle die übrigen diplomaten. In seinem Séjour von Florenz protegirte er dem[b] *Bartholdi,*[c][6] der aber wirklich einer der geistreichsten Menschen ist, die ich kenne. Eine *nicht langweilige*[c] Enciclopedie.[7]

Jetzt komme ich von denen Malern, Fabri,[8] und Benvenuti. Der erste „ein Niederländer, hat mit einer Marquise ein *altes*[d] *Verknüpfniss*[c] (Ompteda frägt dem[b] Aponyi ($^1/_2$ sor törlés) — ist reich — viel Geschmack — *franzos*[c] — käuft alle alten Landschaften von *Poussin*[c][9] — als dem Maitre de l'école

a) einen helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) kétszer aláhúzva.

[1] Bélyeg.

[2] Buol-Schauenstein, Karl Rudolf, Graf (1763—1834) osztrák államférfi, több helyt követ, a német szövetség (Bund) első elnöke 1816-tól, 1822 után államminiszter Bécsben a külügyminisztériumban.

[3] Az angol nagykövet.

[4] Herceg Jablonowsky Lajos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a siciliai királyságban.

[5] Gróf Zichy István rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a porosz királyságban.

[6] A porosz konzul a toscanai nagyhercegségben.

[7] Széchenyi tréfás megjegyzése az előzőleg írottakról.

[8] Széchenyi oldaljegyzete: Fabre ist der Name geschrieben. Fabre, Francois Xaver (1766—1837) francia és (nem németalföldi) történelmi és arcképfestő, műgyüjtő, akkor Firenzében tartózkodott. Korában jóhírű festő volt, ma feledett. A Széchenyi említette képek a művész szülővárosában (Montpellierben) felállított múzeumban vannak. (Allgem. Lexicon der bild. Künste.)

[9] Poussin, Caspar (tulajdonképen Dughet Caspar) (1613—1675), híres francia tájképfestő (olasz tájakról), akinek művei egész Európában el vannak terjedve.

francaise en fait de paysage[1] — bewohnt ein charmantes [31] Haus, und lebt, wie mir scheint, in dem wahren Styl eines *vernünftigen*[a] Künstlers; in dessen Tableau's zwar der *Tipus*[a] der exaltirten Schwärmerey fehlt — der aber ein *Lebemann*[a] ist. — ein Genie kann in dem engen Geleise eines Menschen, nicht bleiben auf dem gewöhnlichem Weg nicht gehen — indem er sich in höchern Spheren verliert — wo sein eigentlicher Aufenthalt ist, und wo *wir,*[a] wenn wir auch hinkommen könnten, uns über kleine Eigenheiten und Capricen nicht mehr wundern würden, die uns jetzt, wenn wir von unten auf sie hinauf blicken, oft so sehr frappiren. — Sein Tableau vom Abel hat eine herrliche incarnation, sonst aber gar kein Verdienst — das portrait von Canova ist mittelmässig, das von Tempest, nicht gut. — Stiller[2] ist ein weit besserer portrait Maler; im historischen genre denke ich mir alle beide äuserst unbedeutend. Er hat eine charmante Bibliotheque: bei ihm sah' ich das erstemal, die Pracht Auflage der Reise und Nachforschungen in Griechenland, herausgegeben von einer Gesellschaft.[3] Sir W[illiam] Gell spielt in diesem Werk, eine haupt figur. — Lord *Elgin*[a][4] (ich weiss nicht wie er seinem Namen schreibt) *entwendete*[a] aus dem Tempel des Apollo und der Minerva in Athen die schönsten basreliefs, die uns die Griechen überlassen haben — Sein charge d'affaire[5] in diesem Geschäft, war kein geschickter [32] Mensch —. Lord Burghers brachte aus England Gips Abgüsse dieser Bas-

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Tényleg a francia iskolának mestere a tájképben.

[2] Stieler, Joseph (1781—1858) bajor udvari festő, Nadler (Neues Allg. Künstler-Lexikon 19. k. 442. l.) szerint a jelenkor egyik legnagyobb mestere az arcképfestésben. Más irányú művét nem említi.

[3] Valószínűleg Chandler R.: Travels in Asia minor and Greece; or, an account of a tour made at the expense of the Society of Dilettants (Utazás Kisázsiában és Görögországban, vagyis tudósítás egy a műkedvelők társasága költségén tett útról) London 1817. c. műve 3. kiadása. Megvan Széchenyi könyvtárában.

[4] Elgin (Thomas Bruce, earl) (1766—1841) mint konstantinápolyi angol követ (1799—1803) engedélyt kapott a portától, hogy Athenben ásathasson és attikai emlékeket elvitethessen. Megbizottai megvesztegetéssel kivitték, hogy a Parthenon oromzatát stb. is elvihessék. A tulajdonjog miatt később per lett, de a parlament elismerte és 35.000 fontért megvette és a British Museumban helyezte el. Elgint eljárásáért Byron Child Haroldjában meg is támadta.

[5] Megbizottja.

reliefs mit sich, und machte der Academie der —[1] ect, im Namen des Prinz Georg', ein Geschenk. M[iste]r Cocorell[2] (ich bin überzeigt, dass er sich anders schreibt) zeichnete bei Faber, die Art nach welcher die Niobe[3] mit ihrer Famille gestellt sein soll — diesem[a] Rath gab ihm Bartholdi, wie er es selbst gestehet. —

Der zweite[b][4] ein geschickter Mensch, — eine schöne Jungfrau, für dem[c] König von Spanien — „Ogulino mit einigen sterbenden Kindern ausgezeichnet schöne Composition; der Olymp ébauchirt[5] und die *Heurath*[b] vom Hercules mit der Hebe; wird schön! Sein Pinsel etwas angenehmes; gute Farben; excellente Beleuchtung. — Benvenuti macht immer schöne Gesichter, schöne Gestallten — und um so viel ich im Lebendem Zustand eine schöne Frau, hübsches Kind, kraftvollen Mann lieber sehe, als ein hässliches Weib — und blasse Fratzen von Kinder und Männer, eben so bin ich dem Maler dankbarer der sich die Mühe nehmen will — *schöne Gegenstände*[b] nach der Natur zu schildern — um mir auf einige Augenblicke vergessen zu machen — dass es Hexen und Gnomen ohne Zahl giebt.

Heute speiste ich wieder bei Aponyi — er hat mir Bruderschaft angetragen. — Landschütz und Ender auch bei ihm gespeist. — Der Maler, die 2 Kinder in dem Isabeyschen Genre gezeichnet und getroffen.

a) diesen helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett.

[1] A név elmaradt. Valószínűleg a firenzei, mert itt volt lord Burgersh az angol követ.

[2] Széchenyi a lapszélen helyesen így jegyzi fel a nevet: *Cockerell.* (Cockerell, Charles Robert (1788—1863) angol építész és rajzoló, aki ekkor Firenzében tartózkodott. Itt tanulmányozta, hogy a Niobe-csoport hogyan volt elhelyezve és erre a kérdésre vonatkozó tanulmánya 1817 és 1818-ban Firenzében meg is jelent. (Thieme: Allg. Lexikon der Bild. Künste VII. 147. l.)

[3] Niobe, Tantalus leánya, akinek gyermekeit Apollo és Artemis lenyílazták, őt magát keservében Zeus sziklává változtatta. Az erről készült régi szoborcsoportot Rómában ásták ki (Niobidák).

[4] Benvenuti, Pietro (1769—1844) olasz festő, a firenzei szépművészeti akadémia tanára. Thieme és Becker Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler c. mű (III. 358. l.) szerint kortársai nagyobbra becsülték értékénél, ma festési modora üresnek, felületesnek látszik.

[5] Vázlatban.

Cajetano[a] ist bei dem Café delle quatro Stagioni zu erfragen, hat mir heute wieder etwas verschnipft. [33]

[1818 julius 31] *Florenz*[a] dem[b] 31 July 1818. Gestern vergieng der Tag sehr schnell. In der Früh war ich einige Stunden in der Bibliotheque des Maler[s] Fabre — und machte daselbst einige adnotationen aus ganz neu in England erschienenen Werken über Griechenland. — in der aller letzten Ausgabe einer Gesellschaft von dilettanti, bemerkte ich sehr viel détail, und tiefe Ergründung der Baukunst und Architectur der Alt Griechen — in Gegenden, Landschaften und Costum's fand ich übrigens in dieser Edition, einem[c] decidirten Geitz und Armuth — Jede weitläufige Beschreibung vermied man mit vieler Sorgfalt, die ich dankbar anerkenne; den[n] langweiliger und insipider kenne ich nicht bald etwas, als bekannte und längst abgedroschene notizen über ein Land noch einmal aufzunehmen, und sie aufgewärmt oder mit einer andern sauce asaisonirt[d] dem Publicum noch einmal als etwas ganz neues und frisches aufzutischen. —

Ein Tagebuch, und eine Abhandlung einer Reise sind zwei höchst verschiedene Dinge, — aus einem sehr langen Journal kann man oft eine interessante Reisebeschreibung zusammen schmieden, so aber, ohne aller Weglassung und Umsetzung, ein mémoire der Welt bekannt zu geben, wie man es für seine eigene Errinerung, und für die Lecture einiger intimen Freunde — ohne allem Rückhalt, verfasste — ist ein actus von impertinenz [II. füzet 1] dessen ich, Gott lob, nicht fähig bin.

Ich hab' noch nicht recht entscheiden könnnen, in welchem Genre ich mein Tagebuch einrichten soll — Jedem[e] detail, und alles jene was zur Oeconomie des Menschen gehört, anzumerken scheint kindisch und höchst überflüssig zu sein — Es sind aber oft unbedeutende Kleinigkeiten, die uns an vergangene Zeiten so köstlich errinnern, dass ich sehr dafür bin, sich die Mühe geben zu wollen, lieber mehr als zu wenig anzumerken, den[n] weglöschen kann man immer. Soll man das Land, so trocken weg, beschreiben wie ein Generalstabs Officier in einem Bericht — oder sich in weite explicationen seine Gefühle[f] einlassen? mit

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) einen helyett. d) assaisonirt helyett (más lével fűszerezve). e) jedes helyett. f) mit seinen Gefühlen helyett.

einem Wort soll man dem Papier alles anvertrauen was einem im[a] Kopf kömt was einem das Herz bewegt — ohne einem[b] steifen Schlüssel und eine wiedrige[c] Formalität sich selbst aufzudringen, oder nur in einem Fach und in einem Genre zu schreiben sich erlauben. Ich denke eine unberechnete Unordnung und eine natürliche Zügellosigkeit, ist in einem memoire von einem prophanen, wie ich bin, zu vergeben — und da es unwissende Menschen gewiss mehr giebt, als Gelehrte, so hoffe ich, dass diese letzte Art, *ålles*[d] anzumerken, was ich sehe, was ich denke, was ich fühle — eben so viele proselyten finden wird, als eine gelehrte Ausgabe über einige Tempel in Griechenland — die so sehr in jeder Kleinig[2]keit sich aufhalten, dass nur ein Bildhauer, ein Maler, und ein Baumeister, einen wahren Genuss ihrer Lecture haben können.[e]

Landschütz hat bereits 32 Blätter angeschrieben! Er schreibt charmant, und dieser Eifer ist mir ein angenehmes Omen, dass sein Tagebuch, wenn wir einmal in Gegenden sind, wo keine Itinérair's und Bücher dieser Art,[f] jede Anmerkung überflüssig machen,[g] von einem nicht kleinem Interesse mir und allen jenen sein wird — die die Zeiten des Sophokles[1] bewundern, und an meinen Reisen einigen Antheil nehmen. — Ender merkt auch an, was er sieht, und was man *ihm sagt*,[d] da er aber oft falsch instruirt wird, die Sprache der Wällschen nicht gar gut kennend, so geschiehts manchmal, dass er auch ganz falsch adnotirt; gestern z[um] E[xempel] las er mir sein Tagebuch vor, und nachdem er auf 4 Seiten Padua beschreibt, kömt er endlich aus der Stadt, und so clopin — clopant bis Ferrara — geht aber früher über die *Boarà*[d] (ein kleiner Ort neben dem Etsch) und so in dem Genre fort. Ich hab' dem Landschütz auch gesagt, dass wenn man diess Journal fände und wenn's kein[h] Titel hätte, gewiss eine geräume Zeit brauchen würde, das Land und die Gegend zu erkennen, in dem man reiset. — Von dieser Leidenschaft muss ich ihn, wie immer degoutiren um damit er in dem

a) in den helyett. b) einen helyett. c) widrige helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) inkább: kann. f) t. i. sind vagy Aufklärung geben können. g) t. i. wird. h) keinen helyett.

[1] Sophokles (Kr. e. 496—406) görög tragédiaíró. Működése a görög irodalom és művészet fénykorára esik.

Land der Musen, seine ganze Zeit dem Maler wiedme, und sie mit so albernen Gekritz nicht verliere. —

In Ancona denke ich das Mémorial um die Mitternachts Stunde in das Meer zu schmeissen. —

In Italien mache ich keine regulirten Anmerkungen, und die ich mache, schreib' ich ab', so wie es alle ehrlichen Leute thuen mit dem Unterschied nur, dass ich mir diese Mühe nur darum nehme, weil ich mir's ungemein leichter merken kann, indem mein Gedächtniss alle Tage schlechter wird. Es ist aber eine Dumheit ohne Gleichen sein Urtheil, über die Madonna impanata ╫ Z[um] B[eispiel] (Raphael)[2] oder die Venus von ΚΛΕΟΜΕΝΕΣ[2] der Welt aufdringen zu wollen. Ein Künstler kann sich wohl hie und da etwas anmerken, ad proprium usum, aber für keinen Menschen sonst.

Nachmittag war ich in dem palazzo Pitti. Die Madonna della segiola[3] die andre╫, die ich so eben genannt, Ezechiel,[3] und eine Magdalena von Pietro Perugini,[3] würde ich mir auswählen — Von allen andern Bildern handelt mit profusion en fait de minucies die Brochure de la Galerie — Der Palast ist im alten Cyclopischem genre und Styl erbaut.

Meinen Abend brachte ich zu Hause zu. [4]

[1] Santi (tévesen Sanzio), Rafael (1483—1520) a híres olasz mester említett két Madonna-képe (a Madonna dell'Impannata majdnem életnagyságú térdkép fára festve, és a Madonna della Sedia kerek alakú fára festve, Ezechiel látomása fára festve) a firenzei Pitti-képtárban van. A ╫ jellel utal a másik képre.

[2] A Medici-Venus híres szobra a firenzei Uffici-képtárban van. A szobor talapzatára Kleomenes (athéni szobrász) neve van vésve, de ezt hamisítottnak tartják s azt hiszik, hogy a szobor az 1. századból való.

[3] Perugino (eredetileg Vannucci) Pietro (1446—1524) híres olasz festőművész, Rafael Santi tanítómestere. Említett képe a firenzei Pitti-képtárban van.

Heute in der Früh aber blieb ich eine geräume Zeit zu Hause und fing Anacreons[1] Poesien in Griechischem das erstemal mit sehr vieler difficultät zu lesen an: ich fühle in mir so vielen Willen und Beharrlichkeit, dass ich jetzt schon ganz gewiss bin, es in dieser alten Sprache, zu einer grossen Leichtigkeit einstens zu bringen. —

Im Theater sah ich ein Ballet, welches einem[a)] interessanten Titel als sujet hat „Gvelfi e Ghibellini[2] — die beläufig in denen Jahren 1224 in Florenz hausten.

Ich speise alle Tage bei Aponyi, und er überhäuft mich mit seiner Güte — Er gefällt mir gut. Lützow ist gestern abend, von der Sonne ganz abgebrannt, hier angekommen. Aponyi und er fingen ihre diplomatische carriere zu gleicher Zeit an — und zu meiner nicht kleinen Langeweile, errinern sie sich ohne Unterlass ihrer unzähligen Jugend Streiche; und der Anecdoten die sie mit dem alten *Hügel,*[b)][3] der ihr principal gewesen, späterhin aber närrisch geworden ist, ohne Zahl und ohne *Satz*[b)] hatten. L[ützow] ist mir ein äuserst unangenehmer Mensch, und mein Freund könnte er unmöglich werden, den[n], vor allen ist er eingebildet, und hat gar keine Verdienste, und für's zweite, macht er eine parade von seinen Wienerischen Manieren[4] — und affectirt eine *unwissende Natürlichkeit,*[b)] indessen er doch zu garstig zu bloss [5] und zu schwächlich ist um einem[a)] andern als einem[a)] instruirtem[a)] Genre annehmen zu können. Solche Leute, die die Natur mit wenigen ausgerüstet hat, müssen trachten durch ihr Wissen sich hervor zu thun, den[n] sonst bemerkt sie kein Mensch, — und mit dem was Gr[af] Lützow affectirt zu wissen, kann ein independenter Mann, aber kein Gesandter zufrieden sein, car il est payé pour briller — Er denkt durch seine albernen Spässe etwa mir ein ridicule zu geben; das mag er in Gottes Namen.

Die langhelsigste Gräfin A[pponyi] wollte mich bei der ## [c)]

a) einen — einen instruirten helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Széchenyi, úgy látszik, jegyzetben akarta megírni, hogy kinél, de nem jegyezte fel.

[1] Lásd a 237. lap 2. jegyzetét!

[2] Guelfeknek hívták a pápa híveit, ghibellineknek a császárság híveit abban az időben, mikor a császárság és pápaság harcban állott egymással (XII—XIII. sz.)

[3] Hügel, Alois Freiherr (1753—1826) osztrák diplomata.

[4] Fitogtatja bécsi modorát.

aufführen und sodan bei der Hüdrow[1] die 2 charmante Töchter hat — und bei M[ademoisell]e *Dillon mit der Tochter*[a)] (König von Preussen), ich wollte nicht, da mich jede neue Bekanntschaft eckelt — sie aber dachte, dass ich in Wien ein Gelübd gemacht habe, mit keiner Frau in Italien zu sprechen. Hat Sie's errathen? — nein —, den[n] wiewohl ich jetzt keine Frau mehr suche — so finde ich auch keine Gefahr in der Gesellschaft der aller reizendsten, und will mir daher die langweilige Mühe nicht geben, sie zu vermeiden. — Es ist noch wenig Zeit vergangen, dass ich mir gerne diesen Roman erlaubt hätte, und mich, um mir selbst interessanter zu scheinen, in diese situation gesetzt — nun ist es aber mit diesen Albernheiten aus — und ich mache mir keine illusion mehr. Eine Frau[2] nur liebte ich in meinem Leben aus meiner ganzen Seele —, die wird mir immer das theuerste bleiben; Sie kennt mich aber zu wenig, und wird mir nie gut sein — jeder glücklichen Stunde sag' ich ein Lebewohl — und will nur Ruhe und [6] ein bequemes Leben mir bereiten. — Zwei Wege bleiben mir offen, der eine ist, mich an keinem[b)] Menschen zu schliessen — und in abstracten Wissenschaften und in einem guten untadelhaftem Leben, meine Zeit zu verleben — der andre, — ein Mädchen, welches keinem[b)] Anspruch auf dem[c)] Besitz eines Mannes machen kann dem[c)] Sie liebt, und die sanft und einfach erzogen, ein häusliches Glück nur wünscht, und die Seeligkeit der Liebe nicht kennt, nicht ahndet, mir zum Weib zu nehmen. — Es giebt viele solche Mädchen! — Glückliche Ehen kenne ich aber nur wenige! — Wenn man so nahe war, übernatürlich seelig zu werden, wie ich's gewesen bin — und so weit wie ich, gekommen ist — dan kann man nur mit gewalt sein Leben enden — oder ganz ein neues Leben anfangen. — Ich will in Epirien, von der Spitze des Felsen Leucadie dem[c)] gefährlichen Sprung machen, um von meiner Leidenschaft, wie Artemise *(Schlacht bei Salamis merkwürdig*[a)]*)* geheilt zu werden[3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) keinen helyett. c) den helyett.

[1] Hittroff, lásd a 237. lap 1. jegyzetét!

[2] Gabriellát érti.

[3] Leukas vagy Leukadia-sziget, Görögország keleti részén a Jóni-tengerben (38—39 szél. fok közt). (Nem Epirus, hanem Acarnania.) Déli csúcsát (ma Ducato fok) a régi görögök leukadiai sziklának hítták, amelyről (65 méter

Bei Pisani[1] war ich noch nicht.

Ender malte dem[a] kleinen Rudolph und dem[a] Julius, und die Gräfin Aponyi, verwunderlich gut, wird wahrscheinlich 12 Louis d'ors bekommen.

(4 sor törlés.)

Je me suis fait faire une grande quantité d'ustensiles de cuisine pour mon voyage de Gréce — J'ai acheté du The de deux [7] espéces, d'indias Soy deux bouteilles, et autant d'Anchovies — Mon peintre et le savant sont tellement occupés, de leurs travaux et de leurs besognes, que je suis forcé de penser et de pour voir à tout. — Mon valet de chambre est un excellent garçon, il est très honnête, il a même reçu un genre d'éducation, mais c'est un grand imbecile pour le voyage — et à tout moment il se surprend d'avoir été trompé —. Il n'est pas assez méfiant pour faire un bon domestique, ce qui en est une des conditions éssentielles. En France il y a des sociétés toutes entieres de frippons, il est vrai, mais il ne se contente pas d'un gain mediocre, d'un petit vole, et parlà ne mettent jamais dans le danger de se voir une grande perte, par la bétise d'un serviteur, tandis qu'en Italie, toute la nation paroit être conspiré contre[b] votre bourse, et qu'il y a des *conspirateurs*[c] sous une figure si chétive, et misérable, qu'on ne croit pas à la nécessité de s'en garder. —

[1818 augusztus 1] Le 1 d'aout, je pars demain pour Rome, en prenant la route de Perugia qui est plus long de 4 postes que la chemin qui conduit par Radioffani[2] — mais elle[est] beaucoup meilleur et sans comparaison plus agréable. — N'ai-je pas raison d'éviter le passage affreux des montagnes arrides et sulfureux — pour voyager dans une vallée charmante pleine des

a) den helyett. b) contre helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

magasságból) a tengerbe ugrottak némelyek, hogy szerelmi kínjaiktól megszabaduljanak, illetőleg meggyógyuljanak, de legtöbbnyire meghaltak, mint Sappho és a halikarnasossi Artemisia, aki Xerxest a görögök elleni háborúba kísérte és résztvett a salamisi csatában is (480 Kr. e.). (Brockhaus Konversation-Lexikon XI. 118.)

[1] Pisani, Giuseppe, firenzei szobrász, aki Bécsben és Modenában is dolgozott a 19. sz. elején.

[2] Olasz falu Ternitől délre.

beaux arbres — et abondante en maison de campagne — et de [8] châteaux. Je me réjouis beaucoup de parcourir le même pays en *bonne voiture,*[a] que je connois assez de la campage de Naples — je comparerai les *sentions*[b] *civiles,*[a] avec celle d'un militair, — que ce pays a opéré sur moi — et qu'il me fera éprouver ces jours — ci.

[1818 augusztus 3] Dem[c] dritten August bin ich um 4 Uhr in der Früh von Florenz weg. Die morgen Luft war so sanft so angenehm, dass ich ein Behagen fühlte, welches das *Einathmen*[a] in Wien oder in Ungarn, wo so viel Rauches, so viel Wiederwärtiges[d] in der Atmosphere ist, mir noch nie gewährte; welch ein herrliches Land ist Italien, dachte ich mir — und von was für einen[e] niedrigen Volk ist's bewohnt! — In Arezzo[1] blieb ich zu Mittag; man gab uns *Zuchi*[a][2] zu speisen. Gleich aus der Stadt heraus geht ein Weg, der nach Montepulciano führt. Eine ziemliche Strecke von Perugia[3] ist der Lago di Perugia (Trasimeno) von dem Sieg Hanibals über dem[c] C[ajus] Flaminius[4] berühmt. Perugia gab dem[c] Namen dem Maler Vanucci (Pietro Perugini, Meister des Raphael) — und ist reich an Gemählden, von diesem, von Raphael, Albano,[5] Vasari,[6] Guido Reni[7] ect.

In Assisi[8] ist die wunderthätige Madonna degli Assisi. S[ankt] Franciscus war da geboren.

a) Széchenyi aláhúzása. b) bizonyára sentiments helyett. c) den helyett. d) Widerwärtiges helyett. e) einem helyett.

[1] Város Firenzétől délre.

[2] Kis tök vagy befőtt.

[3] Umbria fővárosa. Itt működött sokáig az umbriai festőiskola legkiválóbb mestere, Vannucci Pietro (1446—1523), akit működése helyéről Peruginonak neveznek. Itt lett tanítványa Santi, Rafael.

[4] Perugiától nyugatra van. Kr. e. 217-ben verte itt meg Hannibal a Flaminius konzul vezérlete alatti római sereget.

[5] Valószínűleg Albani, Francesco (1578—1660) olasz festőművész.

[6] Vasari, Giorgio (1512—1574) olasz építő- és festőművész. (Nagler.)

[7] Reni, Guido (1575—1642), olasz festőművész és rézmetsző.

[8] Perugiától délkeletre. Itt született Szent Ferenc (1182—1226). Gazdag kereskedő volt, de lemondván a gazdagságról, 1210-ben megalapította a róla elnevezett rendet.

In Terni[1] besah ich dem[a] Wasserfall des Velino: er fällt in die Nera. — Der in die Tiber.

Tacitus[2] ist da gebohren. [9]

Man hat uns überall das 3-te Pferd aufgedrungen: über Aquapendente[3] zu reisen ist bei weitem oeconomischer.

Auf dem ganzen Weg dachte ich mir, dass es bei weitem besser ist im Frieden, als im Krieg zu leben!

[1818 augusztus 5.] *Rom.*[b] 5-ten Abend bin ich hier angekommen. Hab' mit Ompteda gesprochen — Genotte's[4] Bekanntschaft gemacht (il est premier Conseiller de L'ambassade d'Autriche pres du S[ain]t Siège!) Ich bin auser Athem von Laufen — und müde; will hier kein Journal schreiben, den[n] es hilft zu nichts — man würde damit nie fertig werden.

Einem[c] Kranz habe ich mir geflochten
Von selbst gezogenen Blumen —
Eine jede bezeichnete eine Freude
Die ich einst empfunden.
Die hast du aber mir genommen
So nehme auch dem[a] Kranz hin —
Ich gebe ihn gerne dir
Und will nicht einmal die Errinerung.[5] —

[1818 augusztus 6.] Dem[a] 6-ten in der Früh hab ich die Peterskirche angesehen — die *Transfiguration*[b] von Mosaique[6]

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) einen helyett.

[1] Város Rómától északkeletre a Velino folyó mellett. A város közelében három vízesés (15 méter, 100 m és 60 m) van. A Velino a Nera folyónak s ez a Tiberisnek mellékfolyója.

[2] Tacitus, Cornelius (54—117) a rómaiak nagy történetírója.

[3] Falu Ternitől délnyugatra, ettől délre van Radiofani falu.

[4] Genotte, Wilhelm, Ferdinand követségi első tanácsos a római szentszéknél.

[5] Széchenyi saját költeménye.

[6] Santi Rafael híres festményét, a Transfiguratiot, Medici Giulio kardinális megrendelésére a narbonni templom számára festette, de nem tudta befejezni (valószínűleg tanítványa Romano Giulio fejezte be). A festmény 1797-ig Rómában volt, ezután Napoleon múzeumába került Franciaországba, ahonnan 1815-ben került vissza s ma a Vatikánban van. A Szent Péter-templom egyik hajójának falán mozaikból készült másolatát Crisfari Pietro Paolo (1685—1743) mozaikművész készítette.

ist weniger lebhaft als das Bild selbst — — *Vatican*[a] — ist mir neuerdings wie ein *Traum*[a] vorgekommen — man macht sich davon keinen richtigen Begriff. Canova[1] ist noch weit hinter die[b] Griechen. Von Raphael die Madonna di Fuligno[2] am meisten bewundert — Wenn man die Maler classificiren würde, so gieng *bestimt*[a] [10] Sanzio ganz vorne an, sodan blieb ein sehr langer Raum leer, und endlich käme — Michel Angelo, Buonarotti,[3] Caravagio[4]—Leonardo da Vinci,[5] Dominiquino.[6] Die Stanzen[7] des Raphaels, und mehrere von denen Zeichnungen, die nicht vom Regen und Schnee verdorben worden sind, erregten neuerdings mein höchstes Erstaunen — Ich glaube, dass nie ein vorzüglicheres Genie in der Malerei gewesen ist, als Urbino.[8] — Rubens[9] verräth ungemeines Talent, und seine compositionen sind im Allgemeinen auserordentlich, er ist aber ein fauler Kerl, und arbeitet gar nichts aus[10] — und sein Pinsel ist détestable — Raphael hingegen malt mit so vielem Fleiss und so vollendet, dass das Übereintreffen, von guter Zeichnung, einer schönen Composition, und einer herrlichen Wahl von Farben, nebst dieser *kleinlichen*

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Canova Antonio (1757—1822) olasz szobrászművész.

[2] Rafael 1511-ben oltárképnek festette s eleinte Rómában, majd a folignoi Szent Anna-templomban volt, 1798-ban Párizsba vitték, 1813 után visszakerült Itáliába. Ma a Vatikán egyik legszebb képe. A színezés friss és harmonikus. (Nagler: Künstlerlexikon XVI. k. 217. l.)

[3] Michelangelo, Buonarotti (1475—1519) egyike a legkiválóbb olasz festőművészeknek és szobrászoknak, (Híres szobra a Pietà a Szent Péter-templomban és falfestményei a Sixtini kápolnában.)

[4] Caravaggio (tulajdonképen Michelangelo Merisi, élt a 16. század végén) olasz festőművész. (Híres festménye a Hamis játékosok.)

[5] Vinci, Leonardo da (1452—1519) egyike a legkiválóbb olasz festőművészeknek, azonfelül szobrász, építész és természettudós is volt. (Híres festményei: a Mona Lisa és az Utolsó vacsora.)

[6] Domenichino (tulajdonképen Domenico Zampieri) (1581—1641), a barokk Mona Lisa festészet jelentékeny képviselője.

[7] Vaticani szobák Rafael falfestményeivel.

[8] Santi, Rafaelt születése helyéről így is hítták.

[9] Rubens, Petrus Paulus (1577—1640) németalföldi festőművész „a flamand-iskola legnagyobb mestere".

[10] Ilyen volt az iránya a kidolgozásban.

Mühe[a] die er sich giebt alles zu verfertigen (vom Pietro Perugino[1]) ihn zu dem grössten und perfectesten Maler statuirt.

Nachmittag fuhr ich mit Ompteda auf dem[b] Monte Pincio[2] — und Porta Pia[3] — Kaunitz[4] ist stolz, Sie ist faul, die Töchter sind dumm — Pálffy[5] ist immer ohne Halstuch — und war ganz auf dem Hund wie die H[erzogin] von Abrantes[6] hier gewesen ist, erhohlt sich wieder. — Der kleine Maler Sutter[7] erhielt durch Bartholdi[8] einen Pass seine Frau hierher kommen zu lassen, welchen Kaunitz nicht verschaffen konnte oder wollte, — deswegen von denen Alt Teutschen Küntslern — verhasst. Auf dem Abend war ich bei einem *Clavier Meister,*[a] der um sich Leute [11] zu attiriren alle Donnerstag eine Versamlung von 40 guteingesungenen diletanti, und einige freiwillige *soprani,*[a] bei sich hat, und alte choral[9] und Kirchen Musique exequiren lässt, die in seinem Genre einzig ist.

[1818 augusztus 7.] Dem[b] 7-ten in der Früh war ich auf dem capitol[10] — hab' die 7 Hügel gesehen — u[nd] s[o] w[eiter],

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Ezt a modort t. i. mesterétől tauulta.

[2] Monte Pincion van Róma szép közkertje.

[3] Az ókori Róma határát jelző egyik kapu.

[4] Kaunitz, Alois Fürst (1774—1848) akkor rendkívüli követ a római szentszéknél, felesége született Ungnad-Weissenwolf Franciska grófnő (1773—1859), leányai Karolina Leopoldina (1801), Leopoldina (1803) és Fernandine (1805). Néhány nap mulva egészen más volt a véleménye a hölgyekről.

[5] Gróf (később herceg) Pálffy Antal (1793—1879) akkor második követségi tanácsos volt a szentszéknél, később követ Angolországban és Szászországban.

[6] Junot, Andoche (1771—1813) francia tábornok Napoleon alatt 1807-től Abrantes hercege lett, mert Abrantes portugál városból kiindulva foglalta el Lissabont. Itt özvegyéről van szó.

[7] Talán a svájci Sutter Jakob.

[8] Bartholdy Jakob Salomon (1779—1825) a bécsi landwehrben hadnagy volt, majd 1805-ben protestáns vallásra tért s porosz szolgálatba lépett. Ez időben porosz főkonzul volt Rómában. Görögországi utazásáról könyvet adott ki.

[9] Templomi ének.

[10] A régi Róma hét halmon épült (mons Palatinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Aventinus, Caelius, Capitolinus).

das Colisée[1] — und dem[a] Triumph Bogen von Constantin[2] — Bemerken will ich über alles diess gar nichts — den[n] ich müsste nur das Itineraire des Nibbi[3] abschreiben (Nibby hat dem[a] Pausanias übersetzt und er lässt eine Karte von Alt und neu Griechenland verglichen, in diesem Augenblick stechen.

Da ich meinen Aufenthalt in Rom nicht mehr verlängern kann und dem[a] fünfzehnten August in Ancona mich einschiffen muss, weil ich, die mir immer merkwürdige Dummheit begangen habe, von der Ambassade[4] des Gr[afen] Lützow einem[b] Gebrauch zu machen und nun eben so sehr geniert bin als ob ich Seiner Hochgeboren erster dragoman[5] wäre, so hab' ich entschieden alle Ateliers der berühmtern Maler und Bildhauer zu erst anzusehen, da die bis zu meiner Rückkehr in diese interessante Stadt, villeicht sterben könnten und die übrigen *Merkwürdigkeiten*[c] auf mich noch warten, und mich ganz gewiss überleben werden.

Ich bin nun in dem Atelier des Thorwalzen,[c][6] in welchem seine Gehülfen und Schüler arbeiten, den[n] er selbst ist nur selten da, und verlässt sein Haus wo er auch eine[d] extra établissement [12] hat, wo er zeichnet und *modelt,*[c] nur dan, wenn seine Gegenwart nothwendig ist, um seinen jungen Leuten mit Rath beizustehen, oder dan wenn eine Statue schon so sehr ausgearbeitet ist, dass er, um sie zu vollenden, selbst dableiben muss. — Indessen kommen viele Statuen aus seinem Atelier ganz fertig, ohne dass er sie angerührt habe, nicht etwa aus

a) den helyett. b) einen helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) ein helyett.

[1] Colosseum (az ismert római amphiteatrum romjai).

[2] Nagy Constantinus római császár, aki a keresztény vallást államvallássá tette, Maxentius feletti diadalának emlékére emelte e diadalívet.

[3] Nibby, Antonio (1792—1839) olasz archaeologusnak Róma és környékéről írt leírása: Guida di Roma e suoi dintorni, ossia itinerario storico-archeologico rifatto da Fil. Porona; volt francia fordítása is (Itinéraire de Rome et de ses environs).

[4] Követség.

[5] Tolmács.

[6] Thorwaldsen, Bertel (1770—1844) a legnagyobb dán szobrászművész. Thieme szerint korának legnagyobb művésze. Széchenyi Canovát, olasz kortársát sokkal nagyobbnak értékelte, a domborműkészítés kivételével.

einer nonchalence,[a] wie man vermuthen könnte, sondern weil er mit dem Zeichnen, in welcher Kunst er über alle excellirt, und mit dem moduliren sich begnügt, und dem[b] mechanischen Theil der Arbeit, andern mit denen Händen vieleicht geschickteren überlässt — Il est jaloux de la gloire, et se voit avec un charme dont on ne se fait point d'idée, àpeuprés à la même hauteur de Canova —. Je la place beaucoup au-dessous de lui — et je dirai mes raisons, *plus bas.*[c] — Er lebt seit 20 Jahren hier, ist ein Däne und hat viele Stunden dem Studium geweiht! Er kann keine Sprache sprechen — Ich möchte wissen ob er kein talent zum Schreiben hat; ich bin portirt zu glauben, dass er gar nichts weiss, auser Basreliefs,[1] und Statuen zu verfertigen:

In dem ersten Atelier sehe ich die Büste, des zu dem Marmor gar nicht qualificirten Fürst Esterházy[2] dem[d] Garde Capitain, und die der M[adam]e Plaideux — ein junger Künstler arbeitet an ihrer Statue: sie ist eine Bacchante, hübsch und jung, — sich gar nicht ähnlich. [13] Wenn der F[ürst] Nicolas diese Statue in einem seiner 36 Schlössern établiren wird, so werden meine Landsleute ihm die Maitresse beneiden, den[n] wenn sie so wäre als der Däne sie darstellt, da gestehe ich wärs sie mehr, *als ein Pferd werth,*[c] welches in einer Stunde 13 bis 17 englische Meilen traben kann: so aber ist nur ein wenig caquet, e quello francese, non so che, was an ihr gefallen kann.

Die Basreliefs, unter dem Titel, *Il Triompho d'Alexandro*[3] [c] für dem[b] Marquis Somariva[4] sehe ich in Unordnung ringsherum

a) nonchalance helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) des Garde Capitains helyett.

[1] Dombormű.

[2] Herceg Esterházy Miklós akkor a magyar testőrség kapitánya 1817 tavaszán volt Olaszországban. Rómában Thorwaldsennél több szobrot rendelt meg márványban (a saját mellszobrát, egy bacchánsnőt, — amelyhez, mint Széchenyi feljegyzéseiből kitűnik, Plaideux asszony állott mintául — és a győző Ámort). A fiatal művész, akit Széchenyi említ, valószínűleg Tenerani volt.

[3] Thorwaldsen dombormüve: Nagy Sándor diadalmenete. Eredetileg francia császári rendeletre a montecavalloni pápai lak egyik termének (29 öl hosszú) oromzatául készült gipszből 3 hónap alatt 1811-ben s Napoleonra való tekintettel a művész Nagy Sándor diadalmenetét Babylonba választotta. Napoleon megbízásából egy párizsi szobor díszítésére márványkivitelre kapott megrendelést. Napoleon bukása után a Bourbon XVIII. Lajos királynak azonban nem kellett,

liegen, einige sind vollendet, die meisten angefangen, und nur wenige bleiben zum ébauchiren übrig. — In diesem Genre scheint Thorwaldsen am meisten sich geübt zu haben, und übertrifft alle, selbst Canova, der, wie mir scheint, diesen[a] Studium nicht so viele Zeit gewidmet hat, indem er sich stets mit etwas weit schwereren und sublimeren[b] beschäftigte. — Somariva weiss noch selbst nicht ob er sein Haus in Paris oder an dem Lago di Como mit diesen herrlichen Verzierungen verschönern wird.

In einem kleinen Neben Saal erkenne ich Lord Elcho[1] mit seiner Frau (geborne *Luchan,*[c] schreibt den Namen gewiss nicht so) — und eine Venus[2] steht neben ihnen, die nicht ganz vollendet ist, deren composition aber für allerliebst gehalten werden [14] kann — Der Schwieger Vater des Lord Elcho — wird mit ihrer schönen Gestallt seinem einfachen Haus in England einem[d] relief[3] geben. — In einem Zimmer neben bei steht Adonis (proprietät von einem Engländer, heisst *vieleicht*[e] Opp[4] und hinter ihr Jason[5] (Prinz von Baiern) und sind grosse, schöne Statuen — Adonis besonders ist von allen Seiten so hübsch anzusehen — es ist noch nicht fertig, — Ein Mars,[6] ein

a) diesem helyett. b) schwererem, sublimerem helyett. c) Kétszer aláhúzva. d) ein helyett. e) Széchenyi aláhúzása.

de elengedte a kapott előleget. Ekkor a gazdag Sommariva Giovanni Battista olasz gróf és maecenas rendelte meg a Como partján (Cadenebbia faluban) levő nyaralója díszítésére. Később a szász-meiningeni György herceg birtokába került. (Thiele M. Thorwaldsens Leben, Leipzig 1852.)

[1] Lord, Elcho (később Wemyss, Francis — Douglas Charteris earl) (született 1796) skót államférfi 1817-ben elvette feleségül Bingham Richard earl (előbb lord Lucan) leányát, Louisa-t (Moniteur des Dates).

[2] A Venust 1810-ben kezdte meg. Thiele ezt a szobrát leghíresebb művei közé sorolja. Több példányban készítette, de az első Lucan lordé lett.

[3] Fény.

[4] Thiele szerint Ropp Theodor mitaui utazó, aki több szobrot rendelt meg Thorwaldsennél 1804-ben.

[5] Thorwaldsen első nagyobb műve (Jason megszerzi az aranygyapjat), melyet 1800-ban mintázott, de összezúzott s 1803-ban újra mintázott, Thiele szerint nem Lajos bajor herceg, hanem Hope Thomas rendelte meg márványban. A bajor trónörökös az Adonist rendelte meg.

[6] Mars mintája 1808-ban készült egy régebbi minta alapján. Ezt tulajdonképen Lajos bajor herceg rendelte meg márványban, de meglátván az Adonist, ezt választotta. Münchenben van.

junger Schäfer[1] und eine Psyche[2] verschönern diesem[a)] Aufenthalt, und einige Basreliefs, die so componirt sind, dass man sie mit leichter Mühe für Griechische Antiquen halten kann; ein Centaur[3] ist von ausnehmender Schönheit! In dem fond dieses établissement finde ich einen jungen Ungar (Ferentzi)[4] der den Csokonyai modelt! — hat leider gar kein Talent. Ich glaube nicht, unter uns gesagt, dass ein Magyar für einen Bildhauer taugt! —

Thorwalzen selbst wohnt weit von seinem Atelier — nahe bei der Frau v[on] Humbolt[5] — ich bin bei ihm vorgefahren, ein Billet mit dem Zusatz durch meinem[b)] Lohn Bedienten Melchior zu ihn[c)] gesendet, dass ich wünschte seine Bekantschaft zu machen, und sehr höfflich von ihn[c)] empfangen worden — Er modelt einem[d)] Mercur[6] der noch nicht bestellt ist, ich halte das für sein bestes Werk.[7] Büste von Lord Byron[8] und Frau von Humbolt.[9] —

Thorwalzen hat viel Genie, componirt charmant, zeichnet vorzüglich [15] verstehet aber gar nicht dem[e)] Stein zu wählen und zu bearbeiten.

a) diesen helyett, b) meinen helyett. c) ihm helyett. d) einen helyett. e) den helyett.

[1] 1817-ben készült, előbb Amerikába, majd Drezdába került.

[2] Psyche az urnával (1811) Angliába került Hope birtokába.

[3] Nessus centaur elrabolja Dejanirát, 1814-ben készült. Nápolyba került.

[4] Ferenczy István (1792—1856) első szobrászunk. Csokonai Vitéz Mihály mellszobrát a debreceni református kollegiumnak ajándékozta. Ferenczy életrajzírója, Meller Simon szerint Ferenczy akkor ötödnapja lehetett Thorwaldsennél, a Csokonai-szobor pedig, melyet metszet után hazafias érzésből készített, csak idomtalan vázlat lehetett s ezt a kezdetet tekinthette Széchenyi tehetséghiánynak, holott a kész szobor „határozott mintázó tehetségről és a márvány megmunkálásában meglepő ügyességről tanuskodik".

[5] Humboldt, Wilhelm Freiherr (1767—1835), német tudós és államférfi felesége, született Dachroedent Karoline. Humboldt 1806—8-ban porosz meghatalmazott miniszter volt Rómában.

[6] Merkur az Argosölő (1818). Thorwaldsen egy teherhordót látott egy kövön ülni. Ez megkapta s ezt ábrázolta Merkurnak. Thiele szerint kevés újkori művet dicsértek úgy, mint ezt; az újkori művészet egyik legszebb alkotása, amelyet a régi alkotásokkal egyenlő értékűnek tartanak.

[7] Széchenyi itt és feljebb (Hebe-nél) azonos jelt tett, valószínűleg, mert nehéz volt a választás.

[8] 1817-ben készült, amikor Rómában volt.

[9] 1805-ben mintázta s még ez évben márványba faragta.

Alle Teutsche[n] stellen ihn mit Canova in gleiche Höche — und ziehen ihn in Basreliefs vor — es ist aber eine illusion die sie sich machen, und man kann gar nicht auf eimal von diesen beiden sprechen.[1]

Granet[2] malt eine Versamlung Kapuziener dem König Louis 18. — Der Effect ist unerwartet — gross. Der Künstler bleibt aber ein Francose! — Er ist mit Forbin[3] liirt der von Egypten erst neulich, auf Order des Königs, gerade über Marseille nach Paris ist — nachdem er dem M[onsieu]r Granet von Memphis[4] schreibt, que les ruines de Memphis sont beaucoup plus intéressantes à voir que le *Colisée*,[a)] qui paroit un pavillon détruit (en comparaison) et une mauvaise maison écroulée. Das muss ich sehen, dachte ich mir. —

Shadow[5] ist wegen der fileuse, et la petitte fille sortant du bain, merkwürdig geworden —. Ein schwacher Künstler! ich halte gar nicht viel auf ihn.

Endlich komme ich zu Canova — er selbst zeigt mir einiges sodan wird er abgeruffen, und überlässt mich einem alten Diener, der aber über alles Auskunft zu geben versteht und übrigens ein gutes Gedächtniss hat — Was dieser wunderbare Mann, der *ganz voll*,[a)] zum zerplatzen voll [16] mit dem gewissen Götter Saft angefüllt ist, welcher alles belebt und jeder Sache in der Natur, selbst einem Stein, eine Seele giebt — der Nachwelt für

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Nagler (Künstlerlexikon) szerint „magasan állott kortársai felett, mert úgy mint ő, egyik sem tudta a görög művészet nemességét és tisztaságát magába venni és épp oly gazdag szellemmel, mint mély és benső érzelemmel egészen új és jellegzetes alkotásokban megeleveníteni." „Canovát is elhomályosította, aki élethű, gyakran érzéki a puhaságban."

[2] Granet, Francois (1774—1849) francia festőművész. Említett képe a legjobb festménye, amelyet 1820-ban 12-szer ismételt meg (vett a francia és az angol király is).

[3] Lásd a 91. lap 5. jegyzetét!

[4] Egyptomi régi város (Kairótól délre). Romjai ma is megvannak.

[5] Schadow, Rudolf (1786—1822) szobrász, Nagler szerint a Széchenyi által említett két szobor korában tetszett. (1. A fonónő 16 éves leányt ábrázolt és több példány készült belőle, az eredetit a porosz királyné, egy másolatát herceg Esterházy vette meg; 2. a fürdőből kilépő leány — körülbelül 11 éves —, általában a sarukötő leány néven volt ismeretes.)

Geschenke gegeben hat ist ungeheuer —! Seine Statuen zu sehen und von ihrer Wahrheit und élégance hingerissen zu sein — ist *das Loos*[a] eines jeden selbst der Altteutschen, der mit der Absicht und dem festen Vorsatz hingeht einen Fehler aufzufinden. — Sein Atélier war leer, NB im Vergleich mit andern Zeiten — die Gips Modeln ersetzen aber dem[b] Stein ganz — und auf dieser Art ist sein établissement dennoch ganz voll. — Er setzt viel Coquetterie herein seine Statuen gut zu beleuchten, gut zu stellen, mit einem Wort seine Werke gut und auf eine vortheilhafte Art vorzustellen — er weiss aus dem Marmor das zu machen, was man für möglich nicht hält, bevor man seine Meister Stücke noch nicht gesehen hat — dan aber hällt man etwas auf einem[c] hübschen Stein — und bedauert dem[b] Alabaster[1] dem[b] Carrarischen Marmor, der nicht von Canova eine Gestallt bekömt.

Seine Werke sind eben so verschieden, als die Zahl seiner Statuen gross ist, und wie wohl die Kunst des Bildhauers beschrenkt ist und Grenzen zu haben scheint, da der Künstler [17] seinen Ideen nie folgen darf, sondern auf die Schwäre und die Gebrechlichkeit des Stoffs die grösste Rücksicht nehmen muss, so würde man doch denken, das Canova nie in Verlegenheit ist, immer neu und neu Statuen, Positionen und Gruppen zu erfinden: er macht es leicht, und wenn man so eine grosse Varietät vor Augen hat, so glaubt man es sei nicht schwer. Die Weiber sind ganz anders wie die Männer, so weich, so zart, ganz ein anderer Stein! — in seine Mädchen kann man sich verlieben, und ich würde es gewiss geworden sein, wenn ich nicht schon in einem[c] andern Marmor[2] verliebt gewesen wäre — Welche Thorheit ist bedeutender, in seine Geliebte, oder in die Ebe[d] des Herrn Albrici[3] in Venedig verblüfft und vernarrt zu sein —? Bei Gott ich weiss es nicht.

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) einen helyett. d) Hebe.

[1] A gipsz egy faja, áttetsző és márványszerű, a legszebb Toscanában található.

[2] Gabriellára céloz.

[3] Albrizzi Giac szerezte meg márványban. Canova 1796-ban mintázta, 1800-ban márványba véste, most a berlini National-Gallerie-ban van.

Canova ist, un cavaliere, e un Marchese:[1] ob auch Praxiteles[2] und Apollodorus[3] ein Marquis war? —

Seine Werke sind unendlich, wiederhohle ich noch einmal, die Venus von Berio[4] in Neapel, die Hebe in Venedig — Damosseno, Creugante,[5] die beiden Gladiatoren,[6] in Vatican — herrliche Burschen! Der Perseus! Die schöne Venus, die schläfft und von dem Amor mit der Guittarr erweckt wird — *(Prinz Regent*[a]*)*. Er ist im Begriff sie zu copiren — ist auf halben Weg — und [18] wirds nicht vollenden, weil sich auf ihren Hintern, der allerliebst ist, eine schwärzliche Ader zeigt, die im Stein liegt! Mir ist's leid, aber er ist unerbitterlich, und honorirt diesen Theil einer Frau so sehr, dass er lieber alles schwarz und grau gestreift haben will, als dieses Meisterstück der Natur! — So einfach, und so schön! eine wunderbare Sache, und der Effect noch wunderbarer!

(2 sor törlés) Centauren,[7] ein gewaltiger Kerl! nach Mailand muss er — Bossy's[8] geistreiche phisionomie, und Waschingtons[9] englisches Gesicht stehen gegenüber, der eine ist in Gesellschaft der Musen der andre — — — in keiner so guten. — Wo werde ich den[n] einst leben? mit denen brawen meiner Escadron? oder

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] 1817-ben lett cavaliere e marchese d'Ischia (lovag és őrgróf).

[2] Praxiteles (Kr. e. a 4. században) az új attikai szobrászati iskola legkiválóbb képviselője.

[3] Apollodoros atheni festőművész 415 körül Kr. születése előtt.

[4] 1794-ben készítette a nápolyi Salsa-Berio hercegnek (Venus és Adonis, lásd a 103. lapon!). 1820-ban Fabre Guillaume birtokába került (Eaux-Vives-be, a Genfi-tó partján).

[5] Mintája már 1790-ben megvan, befejezte 1801-ben (a Canova-múzeumban).

[6] 1801-ben készült; mintául a franciáktól Párizsba vitt Belvederi Apollót vette (egy Mars-szobrát alakítván át); a Canova-múzeumban van.

[7] Theseus harca a centaurral. Mintázta 1805, márványba faragta 1818 körül (Bécsi Hofmuseum).

[8] Bossy, Giuseppe lombardiai festő (Milanói könyvtárban).

[9] Washington, George (1732—1799) az amerikai szabadságharc fővezére s utána az Egyesült-Államok első elnöke. (Canova ülve hadvezéri ruhában ábrázolta, tehát mint katonát, ezért mondja valószínűleg Széchenyi, hogy nincs oly jó társaságban, mint Bossy. A szobrot Canova az amerikai nemzetnek ajánlotta. Raleighba, Carolina fővárosába került, de tüz elpusztította.)

mit angenehmere[n] Leute[n]? — Die Marie Louise[1] verschönert sitzt gegenüber der F[ürstin] Leopoldine[2] — unter uns gesagt, finde ich alle beiden Statuen hässlich. Sie sind aber auch in Natura nicht ganz besonders — ($2^1/_4$ sor törlés) Jede von diesen Weibern handelt nach der prediction des Evangeliums[3] — „um dem Mann zu folgen verlässt sie Vater, Mutter, Freunde, *Vaterland*[a)] — ect. die *verläugnen sogar*“[a) b)] [19] Ich gehe weiter und finde wieder eine Hebe,[4] die ich schön, geschmackvoll, und sogar wohllüstig *finde.*[a)] ($4^1/_2$ sor törlés). Es giebt aber doch Frauen die schöner gebaut sind als Venus selbst — so denke ich mir wenigstens, und schwöre auf diesen Gedanken, so schön aber als Apollo von Belvedere[5] ist, kenne ich keinen Mann.

Der Paris[6] — dan, der Amor und Psyche,[7] und endlich die Terpsichore von Malmaison[8] (die der Kaiser von Russland jetzt besitzt) haben mich neuerdings entzückt, und ich halte dem[c)] Menschen für einem glücklichem[d)] der eine einzige Statue von Canova besitzt. — Er verfertigte erst neulich mehrere Köpfe[9]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Valamit kihagyott Széchenyi, talán: sie. c) den helyett. d) einen glücklichen helyett.

[1] Napoleon feleségének, Mária Lujzának, 1814 után Párma hercegség fejedelmének szobra (ülve). (Még Napoleon rendelte meg 1810-ben, a pármai képtárban van.)

[2] Herceg Liechtenstein Móric altábornagy felesége, született Esterházy Leopoldina hercegnő. (Ülő helyzetben, ma Kismartonban.)

[3] Máté evangeliumának 19. rész 5. és Márk X. rész 7. pontjában mondja (Mózes I. könyv 2. fej. 24. p.): „annak okáért elhagyja ember atyját és anyját és ragaszkodik az ő feleségéhez és ketten lésznek egy testté“. Széchenyi itt szószerint érti. Mária Lujza elhagyta szüleit, barátait és hazáját, ugyanúgy Esterházy Leopoldina, mert Csehországba ment.

[4] Több példányban készítette el.

[5] Apollot, a napistent erős szép ifjúnak ábrázolták, mint ezt a ránk maradt belvederi Apollo szobor (Vatican) bizonyítja.

[6] Paris (a trójai királyfi) szobra (1811) Josephine excsászárnéé volt, de Szentpétervárra került (van ismétlése is).

[7] Az Amor és Psyche csoportot 1793-ban fejezte be. Egy példány Angliába, egy Murat birtokába jutott, aki egy nyugodtan álló csoportot (az elsőnél csók után ébred Psyche) is készíttetett. Mindakettő ma a párizsi Louvre-ban. Több másolata van.

[8] Josephin excsászárné kastélya Párizs közelében.

[9] Sappho, Estei Eleonora, Beatrice.

die von einer wunderbaren Schönheit sind — diese werden aber nicht verkauft; *zu meinem Glück,*[a)] den[n] ich würde mein Reise Geld ganz gewiss verthun, und anstatt nach Griechenland zu reisen oeconomisch in Rom verbleiben! — Es ist doch ein Unglück alle Leidenschaften der Welt in sich selbst vereinigt zu sehen! ich muss mich sehr in Acht nehmen, keine überwiegende Lust für Bilder und Statuen zu bekommen, den[n] ich bin sehr nahe daran — und das fehlte noch um den zweiten Theil der *Komödie*[a)] zu vollenden.[1]

Der König von Baiern hat eine Copie der Terpsichore[2] — überhaupt giebt der Monarch gerne ein paar Gulden für eine [20] Kunstsache, das hab' ich schon gemerkt — Sein nachfolger[3] wird aber noch mehr geben. — Für alles jene was Cockerell[4] und[b)] in der Insel und Tempel[b) 4] ausgegraben haben gab sein chargé d'affaire (der Maler Wagner)[4] gegen 12000 # — Canova findet sie nicht besonders schön und mit Lord Elgins[5] antiquitäten kann man sie gar nicht vergleichen: sagt er. Bartholdi[6] hingegen findet sie herrlich — Thorwalsen auch der sie restaurirte.[4] Morgen in der Früh werde ich sie ansehen, da ich heute nicht kann, indem ich in einigen secunden nach Frascati zu der Fürstin Kaunitz fahre, wo ich übermittag bleiben will. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi meg akarta jegyezni a neveket, de elmaradt. Lásd alább a 4. számú jegyzetet!

[1] Gyakran terjedtek el Sopron megyében hírek Széchenyi pazarlásáról és jósolgatták, hogy vagyona zár alá fog kerülni. E híreket Liebenberg, Széchenyi jószágigazgatója el-elküldötte Széchenyinek nem minden célzat nélkül. (Lásd 1817 június 28-án, augusztus 29-én és december 1-én kelt leveleit.) E hely itt ilyen célzás, hogy ez kellene mégis beteljesülne a romlás.

[2] Terpsychore, a tánc muzsája, egy táncosnővel (1811) Josephine excsászárné számára készült. Halála után (1814) az orosz cár birtokába jutott (Szentpétervár). Több másolata készült, egy Maximilian bajor királynak.

[3] I. Lajos, Maximilián fia.

[4] Cockerell, Charles Robert (1788—1863) angol építész és archaeologus szövetkezett Haller von Hallerstein Carl (1774—1817) német építésszel 1811-ben, továbbá Forster és Linkh építészekkel és kiásták Aegina szigetén a panhelleniosi Zeus (később kiderült, hogy Athene) templomának romjaiban talált szobrokat. Ezeket Wagner Johann Martin (1777—1858) bajor festő és szobrász a trónörökös részére megvásárolta, Rómába szállíttatta s itt Thorwaldsen restaurálta. (Most a münchoni Glyptothekban.)

[5] Lásd a 263, lap 4. jegyzetét!

[6] A porosz főkonzul Rómában.

Ein Hercules[1] embellirt des Herzog Torlonia's Palast. Ein *Frieden*[a] ist nach Russland[2] ein grosser Napoleon[3] ist nach England, ich glaube nach Brighton; einige andere kleinere Statuen sind nach Spanien; und so ist jede Gegend, jedes Land wenigstens, mit einigen Inventionen Canovas verschönert. — Wie viel könnte ich, und wie viel sollte ich schreiben, ich muss aber auch einige Augenblicke dem Camucini[4] schenken, der viel Attention verdient — dieser scheint mir wenig oder gar kein talent zu haben; er studierte aber so viel und so fleissig, dass er doch etwas geworden ist — aber doch noch die Höche nicht erreicht hat, die so viele Künstler in dem Mittelalter überschreiteten.[b] — Seine Copien sind unverbesserlich, und an Zeichnung und Colorit so sehr ausgezeichnet, dass man treueres und gewissenhafteres in der Welt gar nicht mehr finden kann. — Seine Studien mit *Reisblei*,[a] die *Nachzeichnungen*[a] separirter [21] Figuren des Raphaels sind, erstaunten mich übermassen: Ich kenne für dem[c] Augenblick keinen bessern Zeichner. Seine Farben sind hingegen horrible, und man wundert sich nicht wenig wie der eine und der selbe Mann, so gute für seine Copien und so schlechte für seine eigenen Compositionen nehmen könne.

Seine Virginia mit dem *Appius Claudius*[a][5] — der Scipio — und der Julius Cesar — die Heirath des Amor und Psiche — die *Zeichnung ganz allein*[a] ausgenommen, schlechte tableaus. Fürstin Grasalkovits hat eine liegende Magdalena von ihm — sie hällt gewiss mehr auf sie, als andre Menschen. Die beiden Portraits

a) Széchenyi aláhúzása. b) überschritten helyett. c) den helyett.

[1] Herkules Lykast egy sziklához taszítja. Ezt már 1796-ban rendelték meg s mintája el is készült, de márványban csak 1811 után kapta a bankárból lett Torlonia Giovanni olasz marchese (1754—1829).

[2] Moszkvában a Romanzoff-muzeumban.

[3] Napoleonnak végleges eltávolítása után Wellington herceg 1815-ben elvitte Angliába, Brightonba (kikötőváros a Sussex grófságban).

[4] Camuccini, Vincenzo (1771—1844) festőművész, „az akadémiai klasszicizmus legjelentékenyebb képviselője és Mengnek legsikeresebb követője Rómában". 1789-ben sikert ért el Rafael másolataival, később sok éven át a római festészetben diktátor volt.

[5] Appius Claudius római decemvir Kr. e. 449-ben hatalmába akarta keríteni Virginiát, egy volt tribunusnak jegyesét, de atyja az utolsó pillanatban leszúrta.

von der F[ürstin] Dietrichstein, und ihrer Mutter der Schuwalow[1] sind nicht ohne Verdienst. — Camucini war durch 7 Jahre der Liebhaber der F[ürstin] Dietrichstein. Das ist keine Kleinigkeit! ich denke, dass es viel leichter ist so ein guter Maler als Camucini ist, zu werden, als der Amant dieser gräulichen Russin.

[1818 augusztus 7.][2] Dem 7-ten. Bartholdi besuchte mich heute vor Mittag nachdem ich bei ihm gewesen, und dem[a] kleinen

a) den helyett.

[1] Lásd a 253. lap 2. jegyzetét!

[2] Széchenyi római tartózkodását és tevékenységét atyjához augusztus 9-én intézett levelének következő részlete vázolja: Ich schlafe sehr wenig, theils kann man wegen der Wärme nicht und über das tröste ich mich, den es geht jeden Menschen so, und en compagnie, was kann man da nicht erleiden? theils aber wegen den Fliegen, die ich aber in Ancona mit meinen excellenten Bett, gewiss abhalten werde, mich so wie hier zu peinigen, tröste mich also auch mit der Aussicht in's bessere Lager. Es wird also mit dem Anfang der Sonne aufgestanden — und eine lange Zufuss promenade vorgenommen — die gewöhnlich bis 9 auch 10 Uhr verlängert wird — diess übrigens geschieht nicht aus Oeconomie, der andre Opfer gebracht werden, von denen zu sprechen meine Modestie nicht erlaubt, — die depense eines Wagens war aber durchaus nicht zu vermeiden, theils da es der Gesundheit schädlich wäre, in der brennenden Hitze sich zu grosse Bewegungen und fatiguen zu erlauben, und alle Landparthien durchaus ausbleiben müssten, theils aber — weil die steife Cravatte und die jetzt gewöhnlichen Anzüge, wenn man halbwegs in Gesellschaften gehet wo Frauen sind, die Vorsicht einer Remise indispensible machen um in seiner toilette nicht ganz fanirt und chiffonirt — seinen anjetzt zum Mann gereiften Gesicht, nicht in unelegance und Blässe noch mehr zuzugeben. — Ein Jüngling braucht freilich alle diese Vorsichts Massregeln gar nicht, aber mich kann man schon entschuldigen, wenn ich meinem Anzug und meinem Halstuch zu ehren etwas unternehme. — Die Wagen coursen verschieben sich indessen, nachdem ein frugales Frühstück die Kräfte wieder geben soll — meistens bis gegen 4 Uhr — Sie sehen lieber Vater, dass ich, zumahl wenn ich in einom Wagen bin, die Italiänische Wärme gar nicht fürchte, und von der gewissen à la Fraicheur de Vendôme alle Tage im vollsten Mass geniesse. Zuhause wird dan eine Stunde manchmal mehr, meistens aber weniger, jenachdem der Appetit sich einstellt, ausgeruht, und ein wenig meditirt, und sodann gespeisst. — Die Abende bring ich meistens zu Hause zu, und hab' auch in Florenz das selbe gethan, den es ist doch das einzige Mittel recht früh aufstehen zu können, wenn man sich des Abends frühzeitig niederlegt, wenn man auch nicht schläft — In Italien denke ich ist aber das Schlafen gar nicht so nothwendig, und ein gewisses Assoupissement welches nach vieler Fatigue erfolgen muss, ist bei weiten alles was man braucht um sich zu restauriren.

Saal, den mehrere Teutsche Künstler[1] à la Fresco ausmalten, angesehen habe. — Fürst Metternich bestellte bei fünf Künstlern, Landschaften, die besorgte Bartholdi — ich finde keines von grossen Werth. — Dieser kleine jüdische Preusse hat viel Verstand, gutes Gedächtniss, viele Kentnisse — erlaubt sich viel, hat Industrie und eine gute portion Verwegenheit: wird seinen Weg ganz gewiss machen — man hasst und *beneidet*[a)] [22] ihn, da er sich bei denen mächtigern einzuschmeicheln weiss — In ganz Rom ist bekannt, und man spricht davon, dass er alle Donnerstäge bei dem Gonzalvi[2] speist — und manchmal noch obendrein tête à tête. Metternich soll ihm schreiben, und seine mémoires von seinen *campagnen*[a)] in Dresden vorgelesen haben, so *erzählt*[a)] er; ich will's glauben, den *unser Clemens*[a)][3] liebt solche Leut gar sehr.

[1818 augusztus 9.] Dem[b)] 9-ten. Gestern bin ich mit Bartholdi und Landschultz um 12 Uhr Mittag von hier weg gefahren, um bei der F[ürstin] Kaunitz in Frascati zu speisen, es gieng in *der Mittags Hitze*,[a)] drei Stunden brauchten wir um endlich in dem Landhaus ganz vom Staub eingepudert anzulangen. — Die Fürstin Kaunitz empfing mich freundlich — ihre 3 Töchter sind charmante, Caroline gefällt mir besser als Leopoldine und Fernandine. Die mittlere hat dem[b)] meisten Verstand. — Caroline wäre eine Frau für mich, sie gefällt mir recht gut[4] — kann ich aber jeh heurathen? mit so vieler Liebe in meiner Brust, eine andre nehmen, um mein Leben, traurig fortzuziehen — Nein das werde ich nie. — Es wäre doch ein Glück wenn ich an Sie[5] nicht mehr denken könnte — jetzt sehe ich's ein — Sie hat mich doch recht unglücklich

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Schadow Friedrich festő, a fentemlített Rudolf bátyja, továbbá Cornelius Peter, Veit Philipp és Overbeck Johann festettek egyes részleteket József történetéből; a freskót 1887-ben a berlini Nationalgalerie-ban helyezték el (Brockhaus Conversations-Lexicon II. 425).

[2] Consalvi, Ercole marchese (1757—1824) biboros, pápai államtitkár.

[3] T. i. Metternich.

[4] Kaunitz Karolina iránti érdeklődése megmaradt; kiérezhető atyjához írt leveleiből (pl. Smyrna december 14); megmaradt e gondolata hazatértekor is, de otthon Meade Selina teljesen háttérbe szorította.

[5] Gabriellára céloz.

gemacht. Mein Gott — was liebe ich doch diese Frau — kann Sie nie mehr vergessen und keine Zerstreu[u]ng, keine Zeit und ich denke der Todt selbst wird Sie aus meinem Herz nicht bringen — dem[a)] Triumph soll Sie geniessen, einem[b)] Menschen liebe[s]verrückt gemacht zu haben [23] und ihm[c)] dan auszulachen. — Kein gutes Weib ist Sie doch nicht — aber schön und anmuthig — wie kein Engel es sein kann. — Ich liebte Sie nicht mehr, wie ich Sie jetzt anbethe, — und weiss, dass Sie mir nie gut wollte — es wäre ein Genuss für mich vor Ihren Augen zu sterben — und Ihr nur einem[b)] Vorwurf, nur einem einzigen zu machen, dass Sie gegen mich nie aufrichtig war, nie auf meine Liebe achtete — und doch hab' ich mich mit Ihr als ein ehrlicher Kerl benommen.

Bei der F[ürstin] Kaunitz machte ich die Bekanntschaft der Frau Peregrini und der M[adam]e Blacase —

Wenn man in Rom nicht visitirt werden will, oder gar selbst mit seinem eigenem Wagen auf die Haupt Maut geführt,[d)] was mir wegen meiner ignorance geschehen ist. so muss man vorläufig an seinem[e)] Banquier oder sonst an einem[b)] Bekannten schreiben um einen *Lascia Passare*[f)][1] zu haben der alle difficultaten hebt.

Ich speiste bei Ompteda; sein Legations Secrétaire heisst *Kestner*,[f)] hat einen Hieb über das Gesicht — und ist der Sohn, der Geliebten des Werthers, *erzählt mir Palffy*,[f)] heute auf dem Abend; dass kann aber gar nicht sein, den wir wissen dass Göthe[2] diesen Roman auf *sich*[f)] gemacht hat. — Gegen abend

a) den helyett. b) einen helyett. c) ihn helyett. d) t. i. nicht geführt werden will. e) seinen helyett. f) Széchenyi aláhúzása.

[1] Beutazási engedély (vámvizsgálat nélkül).

[2] Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832) a nagy német költő Werthers Leiden című regényének egyik hősét érti, de Pálffy is, Széchenyi is téved. Abban igaza van Széchenyinek, hogy Goethe a regény hősében, Wertherben, a saját szenvedéseit örökíti meg, de van a regénynek történeti alapja is. A 23 éves Goethe ugyanis 1772-ben a wetzlari bíróságnál volt joggyakorlaton s itt megismerkedett Kestner J. Chr. hannoveri követségi tisztviselő jegyesével: Buff Charlotte-val és beleszeretett, de nem talált viszontszerelemre. Még ez év őszén Goethe eltávozott Wetzlarból. Távozása után történt, hogy egy követségi tisztviselő, a lipcsei egyetemről ismerőse (Jerusalem) — aki szerelmes volt egy tisztviselő társának feleségébe, a férjjel való heves jelenet után — a Kestnertől kölcsönkért pisztollyal agyonlőtte magát. Goethe megrendült e hírre s úgy vélte, hogy helyzete hasonló volt, a baj vele is megtörténhetett volna.

bin ich wieder nach Frascati — dort [24] gefält's mir recht gut — wiewohl in dem *Haus*[a] ein décousu ist wovon es wirklich sehr schwer ist sich einem[b] Begriff zu machen. — Palffy schwört mir, dass er die Leopoldine nicht heurathen wird — das glaube ich aber nicht[1] — sie sind so heimlich zusammen —. Im Anfang verzweifelte die Kaunitz an dem glücklichen Ausgang — dieses längst entworfnen projects — da mein Landsman Tag und Nacht bei der alten Abrantes [Gunot][2] gesessen ist: nun ist diess Verhältniss aus, indessen fürchte ich, dass die Abwesenheit, des Jünglings Herz erleichtern und er alle die Versprechungen vergessen wird die er dem ohnehin nicht sehr hübschen Mädchen, in langweiligen Stunden in Frascati machte. — Das wird die Zeit am besten lehren. — Dem[c] andern morgen hatte ich mit der Fürstin K[aunitz] eine sonderbare Unterredung — Vor einem Jahr schrieb ich wegen einer Angelegenheit an dem[c] Fürsten selbst, und da ich hörte dass seine Tochter C[aroline] dem[c] Fürsten *Sch*— heurathen soll, so wünschte ich ihm an dem Ende meines Briefes, Glück und Heil, zur Union — Die ganze Nachricht war falsch, und die Fürstin versicherte mich nun, dass es ungegründet gewesen sei — da der benante *jung Gesell*[a] nie ein Wort gesprochen hat —. Sie sprach so offen, so dachte ich auch mein Recht vergrössert, so zu reden, als ich dachte, und ich erzählte auch offen, dass [25] man in Wien, und auch an andern Orten hörte, das Fürst *Louis*[a] L. und Palffy die ersten beiden Comtessen heurathen werden. — Sie war beinahe aufgebracht über — diese Rede und gab ihr eine gänzliche démentie.

[1818 augusztus 18.] *Adriatischem Meer 43 Latitude.*[a]

Sobald ich nach Rom gekommen bin machte ich dem[b] Plan, meinen Aufenthalt in Frascati so viel möglich zu verlängern. Wie ich Florenz verlassen habe, gab ich dem Gr[afen] Lützow rendez vous in Ancona und das zwar ohne allen Ausflüchten, auf dem 15. August: ich wollte mein Versprechen halten, den

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett. c) den helyett.

[1] 1820-ban tényleg elvette feleségül Leopoldinát. Megjegyzendő, hogy Fernandine-t 1822-ben gróf Károlyi Lajos, Karolinát pedig 1830-ban gróf Starhemberg Anton Gundakar, Széchenyi sógora vette el feleségül.

[2] Junot, Andoche (Abrantes hercege) francia tábornok özvegye.

ich würde in einer Verlegenheit gewesen sein, dem Orione in Ancona nicht mehr zu finden, und Lange auf ein Kauffarthei Schif warten, oder mit tausend Unbequemlichkeiten über Land nach Manfredonia[1] und Otranto[2] zu müssen. In Ancona finden sich selten Schife vor, die nach Corfu und nach Constantinopel segeln. — Gr[af] Lützow sendete seine Calèche von Ancona nach Triest, *über See*,[a] um dass es von Triest nach Constantinopel geschickt werde, von wo viele Gelegenheiten nach der Levante[3] sich vorfinden; — in denen Staaten des Pabstes stockt der Handel allgemein, daher die Häfen auch in keinem besondern Flor sein können. Genotte[4] hat mich aber auf dem[b] Samstag dem[b] 15-ten August zu Mittag gebethen — welches ich rund refusirte, nachdem ich aber in Frascati neuerdings übernachtete [26] und in dem angenehmen Umgang der 3 Fräulein K[aunitz] mehr Vergnügen fand, als ich mir in der Gesellschaft des Commandanten des Brig's versprechen konnte, und F[ürstin] Kaunitz mit kleiner Mühe zu bewegen war, in Rom über Mittag zu bleiben, so entschloss auch ich mich ohne allem Bedenken, was daraus entstehen wird, erst dem 15-ten Weg zu gehen — und sodan meine Reise dergestallt zu beschleunigen, dass ich in Ancona dem 17 Abend antreffen könne. — Die Posten von Rom nach Ancona sind gut bestellt, die Chaussée aber ein wenig steinig, weswegen eine schnelle Reise für jenem[c] gefährlich wird, der von Angst getrieben wird zu spät anzukommen, und der in einem schlechten Wagen sitzt —. In dieser Laage war ich beiläufig, den[n] meine beiden Reise Wägen, die bis Triest, wo ich mich einzuschiffen dachte, berechnet gewesen sind, und die ich obendrein dem preusischen General Consul in Rom, Bartholdi, um die unbedeutende Summe von 70 Louis d'ors verkaufte, waren in einem wirklich nicht sehr brillanten Zustande — indessen bin ich doch ohne allen aventuren in Ancona über Loretto,[5] dem[b]

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) jenen helyett.

[1] Kikötőváros Olaszország délkeleti részén a hasonlónevű öbölben.

[2] Kisebb város Olaszország délkeleti partján.

[3] A Kelet (különösen Kis-Ázsia).

[4] Osztrák követségi tanácsos a szentszéknél.

[5] Az ismert kegyhely Anconától délkeletre.

17-ten August nachmittag gegen 4 Uhr angekommen. Gr[af] Lützow war in Sinigaglia[1] — und kam erst um 1 Uhr Abend nach Hause; damals schlief ich schon ganz ruhig — und das war mir lieb, den[n] ich hatte doch eine Art Verlegenheit, mich zu excusiren, indem er auf mich etwa gewartet haben [27] konnte. Diese Möglichkeit fiel mir erst dan ein, wenn ich des Grafen Lützow gefälligen und freundlichen Character erst recht vollkommen überdachte — und das Gefühl welches ich empfand, ihn in Verlegenheit gesetzt zu haben, war mir weiter nicht so angenehm als man es glauben könnte. — In Rom vergass ich alles, auser mir recht wohl zu thun; es gieng mir so lang schon gar nicht am besten! Gr[af] Lützow ist in Geschäften und kann und wird auf mich nicht warten — ich bin kein Attaché von seiner Ambassad,[2] und auch kein Reise Gesellschafter — so war meine Idee. — Dem[a] andern Morgen nach meiner Ankunft in Ancona, gieng ich gegen Früh zu ihm, und überhäufte mich selbst mit so vielen Vonwürfen, dass er mich über meine désolation consolirte.[3]

Dem[a] 17-ten Abend und dem[a] 18-ten Früh endigte ich alle meine Geschäfte; schrieb mehrere Briefe: einem[b] an die Fürstin Kaunitz, — und gieng abends um 9 Uhr am Bord — Das Wetter ist ganz ausnehmend schön gewesen — der Wind so dass wir mit 65 Grad fahren das heisst segeln konnten.

[1818 augusztus 19.] *Dem[a] 19-ten August 43—31 Latitude um 11 Uhr abends.*[c]

Die vorige Nacht schlief ich 8 Stunden. Der heutige Tag war schön — Wind ist schlecht und contraire. In dem Schif gar keine Bewegung — Mir geht's vortrefflich — Wir sind 75 Milien[4][26] wovon 60 auf einem[b] Grad gehen, von Ancona entfernt. — Es ist so viel Musick, so viel Lärm und Spass dass man gar nicht schreiben kann.

a) den helyett. b) einen helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Tengerparti város Anconától északnyugatra.
[2] Követségi alkalmazottja.
[3] Szomorúságomban megvigasztalt.
[4] Tengeri mérföld.

[1818 augusztus 20.] *Dem[a] 20-ten August.*[b]

Der gestrige Tag vergieng sehr angenehm — heute in der Früh hebte[c] sich ein ganz contrairer Wind — und bis jetzt machen wir gar keine anderen Bewegungen als Laviren[1] — höchstens eine halbe Milie in einer Stunde. So eben sehen wir Lissa und Lisemina[2] — Mir gehet's heute nicht so gut wie gestern — indessen ist es doch erträglich — da auch die See nicht sehr hoch ist.

[1818 augusztus 25.] *Den 25 August 1818 in Corfu.*[b][3]

Gestern gegen 11 Uhr Vormittag sind wir mit einem ziemlich günstigen Wind in diesem Hafen eingelaufen. — Die Gelegenheit auf dem Brig ist zu unbequem und die Bewegung beinahe immer zu stark, um daselbst ein Tagebuch regelmässig fortführen zu können, daher merkte ich auch nur die, mich am meisten frappirenden Gegenstände auf, und will sie jetzt in der Geschwindigkeit wieder sameln in besserer Ordnung als ich sie mit Bleistift in meiner Brieftasche anmerkte für wieder aufschreiben [29]

Den 20-ten Abend gegen 11 Uhr Abends zeigten sich mehrere Gewitter Wolken auf dem Nord Westlichen Himmel, und der Brig wurde in die Bereitschaft gesetzt einem[d] grossen Windstoss ohne aller Gefahr aufnehmen zu können — Diese Vorsicht ist äuserst nothwendig, da zu Zeiten der Wind so geschwind kommt dass man dan die Segeln die vom Winde übernatürlich stark angespannt werden, mit keiner Macht einziehen kann, und das Schif, im Fall es auch glücklich genug wäre nicht zu chaviriren, die Mastbäume sehr leicht verlieren kann. — Bei Tag kann ein gechickter Seemann dem[a] Wind von weiten kommen sehen, und daher kann man auch bei Tag, wenn kein Veränderliches Wetter ist, alle möglichen Segeln spannen, um den höchst möglichsten Weg zurückzulegen, bei der ruhigsten hellsten Nacht geht das aber nicht an, et il faut absolument respecter la nuit. —

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) hob helyett. d) einen helyett.

[1] Kerülés-fordulás.
[2] Dalmát szigetek (Lissa és Lesina).
[3] Város a hasonlónevű és az Adriai-tengerben levő szigeten (a legészakibb Jóni szigeten), keskeny csatorna választja el Epirustól. A régi görögök Kerkyranak hítták.

Die preparatifs einem[a] Sturm zu empfangen haben auf einem italienischen und einem französischen Schif weit etwas inposanteres als an einem englischen, den[n] der Lärm am Bord der beiden ersten ist mit der religiösen Stille des letzteren in gar keinem Vergleich zu bringen —, die Blitze werden immer häufiger, der Wind heftiger und die See zorniger, und gewöhnlich denkt man dass es noch heftiger und lebhafter kommen wird —, diese Nacht zog das Centrum des Gewitters nach Dalmatien, und wir bekamen nur dem[b] rechten Flügel — der mit sich einen so guten Wind brachte, dass wir nebst der *lächerlichen*[c] Langsamkeit des Brig's gegen 9 Milien in einer Stunde ganz [30] in unserer Richtung, en poupe,[1] segelten. (60 italienische See Meilen gehen auf einem[a] Grad = 15 teutsche Meilen.) Dieser Wind war der einzige gute, den wir bis Corfu gehabt haben — er sendete uns 180 Milien näher zu unserm Zweck. Werde mich auf dem[b] guten Wind dankbar errinern! — Die Bewegung im Schif war um einem[a] grossen Theil verstärkt, und auser mir dem Gr[afen] Lützow und dem Herrn Wallenberg[2] spie alles in der schönsten *See Ordnung*[a] = Mir war auch nicht gut, ich gestehe es ganz frei, und ich hoffte mit ein par maliger Vomitation meine vorige Wohlbehagenheit wieder zu erhalten, und mich mit *einmal*[c] aller der scheusslichen diners wieder loszumachen mit welchem,[d] die spitz Bübischen italienische[n] Wirthe mich seit drei Wochen vergifteten! Ich überliess mich denen tiefsten *Gesundheits Nachgrüblungen*,[c] die den gesundsten Mann krank machen könnten — mit einem Wort allen moralischen Beweg Gründen, die einem[a] ehrlichen Mann zur Übergabe reitzen könnten — es gieng aber nicht; und zu phisischen Hülfsmitteln, die mir ganz zu absurd vorkommen wollte ich auf keine Weise schreiten; daher blieb ich dem[b] ganzen Tag mit einer tüchtigen nausée[e] — und das was ich gegessen und getrunken habe war wenig, und nicht mit Begierde genommen; ein gross Stück Salami hab' ich gegessen, und ein Glas Bordeaux getrunken das war das beste — indessen rathe ich keinem Menschen ganz gegen sein Verlangen etwas zu

a) einen helyett. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) a vessző *mit* elé való. e) nehezen olvasható; valószínűleg nausée = rosszullét.

[1] Farral.

[2] Lásd a 250. lap 4. jegyzetét!

sich nehmen zu wollen, den[n] das wäre ganz thöricht, den[n] der Magen digerirt, wenn man sich NB nicht [31] ganz gut befindet, weit schlechter, als im gewöhnlichen Zustand — daher auch viel weniger gegessen werden muss — Auf einem Schif hingegen isst man immer mehr, wie in dem all Täglichen Leben, und darum muss man krank werden. — Man isst aus Langweile mehr, und weil jeder Mensch einen engagirt, mit der dummen Bemerkung dass man etwas haben muss um wieder von sich geben zu müssen und das ist ganz falsch, den[n] der Augenblick ist für dem[a] Seekranken der aller unangenehmste, wenn er zu digeriren anfängt, und wieder herausspeyen muss. — Wenig essen — und gar keine Mittel brauchen ist die beste Methode, und endlich wenn man sehr ermüdet und schwach geworden ist, *Suppe mit Gewalt*,[b] meinet wegen, und auch ein Glas guten Wein nehmen — alles übrige ist pansch und verdirbt den Magen anstatt dass er ihm[c] stärken soll. — Herr Kranichsfeld[1] zum Beispiel, der Augen Doctor des Internuncius, war im Anfang der Seefahrt nicht wohl, und späterhin, da er alle möglichen Mitteln anwandte die man ihm gerathen hat, so krank, dass er aus Schwäche nicht auf seinen Beinen stehen konnte. — Durch die immerwährende Bewegung des Schif's liegen alle Speisen die man zu sich nehmt so hoch, dass man ein immerwährendes Drucken fühlt und zum Speyen geneigt ist — die aller grösste Pointe also um nicht krank zu werden ist, so wenig in dem Magen zu haben wie möglich, und sich ein wenig Gewalt anzuthun — Der jenige der sich schwach hingiebt und gegen das Übelbefinden nicht kämpft muss unterliegen. — Die Wellen im Adriatischen [32] Meer sind viel kleiner als in dem Ocean — Les vagues sont semblables au bouillonement de l'eau dans une chaudière — et les marins disent très souvent, si la mer est agitée fortement du vent, et si elle commence à être houleuse, que les *haricots*[b] grossissent. La houle ne reste pas très longtems aprés une tempête, et généralement la mer n'est pas aussi désagréable dans un bon tems, qu'elle l'est toujours dans l'océan. On prétend qu'il y a beaucoup de danger, en hyver et aux

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) ihn helyett.

[1] Lásd a 250. lap 5. jegyzetét!

équinoxes — parceque la mer est trop petite, pour se mettre au Large, et le vent quelquefois beaucoup trop fort pour que l'on puisse se tenir en travers, sans courir le danger de chavirer. — Stalimene sagt mir eines Abends — se il vento e troppo gagliardo, e bisogna di andare in puppa, o stare in traverso — ma se la tempesta vuol cacciare il bastimento nelle scoglie, che alora *per forza*[a] si deve tenir il Largo; perche, *se e necessario di negarsi, si fa con molto piu piacere stando in traverso, che nelle maledete Scoglie, che gia e una cosa terribile assai.*[a] — Der Wind blieb die ganze Nacht hindurch gleich, der Lärm anhaltend; — gegen Mitternacht, nachdem ich das herrliche Schauspiel eines Donnerwetters und der sich am Schif brechenden Wellen sattsam angesehen habe, bin ich ruhig in meine Zelle, und machte neuerdings die Bemerkung, dass der Mensch ein elendes Wesen ist! und so lang' nur froh und glücklich bis er seine grenzenlose Schwachheit und Unwissenheit nicht einsieht —. Wenn ich auf einige Augenblicke meines Lebens zurückdenke, so glaube ich nimmermehr, dass ich damals bei gesunder Vernunft, oder meiner Handlungen Meister gewesen bin. Es ist beinahe nicht möglich, mit eignem Willen sein Glück so zerstören zu wollen! — Wir arme Menschen sind dem Schicksal untergeordnet, und der Weg unseres [III. füzet 1] Lebens ist uns vorgezeichnet! Meine Zukunft ist auf immer verdorben; doch bleibt mir noch immer die Errinnerung von einigen seeligen Augenblicken! —

Landschulz ist ein äuserst unangenehmer Mensch, und wenn ich mit dem gut auszukommen gelehrnt habe, was schon ziemlich gut geht, so ist die mir angeborne Ungeduld, und Laune, auf ewig ausgepeitscht. Ender ist der talentvollste und beste Jung, den ich kenne, ich werde mein ganzes Leben mich um ihn interessiren — „der erste war im Anfang krank — dan giengs besser. Ender, der, jede Minute zu benützen sucht, hat auch ein wenig gespien, dan sich aber zusammengenommen, und einige charmante Gegenden an der Küste Dalmatiens aufgenommen und alle merkwürdigen Menschen auf dem Orione gezeichnet[1] —. Ich

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] E rajzok megvannak a M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumában.

hab' bis 7 Uhr geschlaffen, nicht ruhig, den[n] das kann ich seit einer Zeit nicht einmal auf dem Lande mehr, da ich ein gewisses Zucken durch alle meine Glieder fühle, das mich alle Augenblicke krampfhaft erweckt. — Nachdem ich angezogen war zeigte man mir die kleine Insel (es ist ein kahler Fels) Pomo, und Lissa[1] — von weitem sah man die hellblauen Gebürge Dalmatiens — und andre unbedeutende Inseln — die in der schlechtesten Karte angedeutet sind, und die höchstens ein Marin *oberflächlich*[a] kennen muss; nicht einmal der braucht ihre Laage genau zu kennen, da der Golph an der gegengesetzten Seite so viel Wasser dem *Schiffer*[a] darbiethet, dass er ein Esel sein müsste, in der Zeit eines heftigen Sturmes sich zwischen alle die Klippen festzusetzen. Die Insel Lagosta[1] ist mit gefährlichen unsichtbaren Inseln umgeben. — Der Fels Cazza[2] dient denen Schifern der benachbarten Inseln zum Spital, und man sagt dass die kranken Schafe' und Geisse daselbst, von denen aromatischen Kräutern, reschem Wasser und guter reiner Luft, wieder gesund werden — Oft, wenn sie länger auf diesem abgesonderten Felsen wohnen, werden sie ganz wild [2] und man braucht Geschicklichkeit um sie wieder zu bekommen! Die Pelagosa[3] liegt mitten in dem Adriatischen Meer, und ist der gefährlichste Fels in dem ganzen Golf, unter dem Wasser ziehen sich die Klippen rechts und links von diesem Feind der Seefahrer, und manchmal steht ein Schif mit dem günstigsten Wind durch eine lange Winternacht, über das Quer, um nicht in das selbe zu gerathen — Überhaupt wissen die Schif's Leute doch nie recht wo sie sind — und wiewohl die Seefahrt dem menschlichen Verstand die grösste Ehre macht, wie man's gewöhnlich zu sagen pflegt, so hat der gescheidste Marin, wenn er wo glücklich ankomt, viel mehr Glück als Verstand, das ist meine unmassgebliche Meinung. Auf dieser *Insel*[a] wenn man es so nennen kann, leben einige Fischers Leute, und die Sardeln die man in Winter daselbst zu fangen pflegt, haben in der ganzen Gegend die meiste Renommée. — Gegen 10 Uhr

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Dalmát szigetek.
[2] Dalmát sziget Lagosta magasságában.
[3] Dalmát sziget Lissától délre.

abend hat der Wind ganz nachgelassen, und wir lavirten die ganze Nacht hindurch; nicht eine Milie in einer Stunde! — die folgende Nacht ein wenig besser gesegelt, und den 22 darauf dem[a] ganzen Tag noch besser — nous n'avons pas discontinué de faire border le bâtiment autant que possible — Mehr als 65 Grad von einem rechten Winkel kann man das Schif gegen dem[a] Wind nie zwingen, und selbst dan muss man sich ziemlich in Acht nehmen, um keinen Segel zu verlieren.

Dem[a] 22-ten auf dem[a] Abend sahen wir Brindisi[1] — und kamen beinahe an das Land — Die Gegend ist hübsch, pitoresque kann es aber gar nicht genannt werden. Wir haben einige Schife begegnet — und eins davon segelte gerade auf uns zu — Der alte Stalimene liess die Kanonen laden — wegen welcher precaution ich vom Herzen lachen musste! — Man hat sie von weiten mit dem Sprachrohr angesprochen — und sie antworteten höfflich [3] und mit erstaunlicher soumission. Die Rechte des Stärkern auf dem Meer sind schrecklich! — Man hat mir gesagt, dass es sehr leicht wäre aus Otranto[2] einem[b] sehr guten Hafen zu machen: indessen kan jetzt kein Kriegs Schif einlaufen, oder auch die unbequemste Herberge finden. — Den 23-ten in der Früh waren wir 60 Milien von Corfu — Links presentiren sich die Gebürge von Albanien in der Prachtvollsten Schönheit. Kein Maler kan die dunkel blaue See und die lichten Berge malen! — Fano[3] zeigt sich allerliebst. — Fische sahen wir in der Menge; konnten keine fangen — Palameden heissen sie! — — Nachmittag sahen wir mehrere kleine Inseln[3] die vor dem Canal von Corfu liegen — die Nacht vergieng äuserst unruhig, da die kleinsten Manoeuvres, per bordegiare,[4] auf unserm Schif so viel Pfeifen erfordern, dass man mit der besten disposition nicht einem[b] Augenblick schlafen kann. Der Wind hat sich übrigens auch mehrmal geändert — Um 8 Uhr Früh den 24-ten August waren wir völlig in dem

a) den helyett. b) einen helyett.

[1] Kikötőhely Olaszország délkeleti részén az Adria partján.
[2] Brindisitől délre az Adria szűkületénél.
[3] Kis sziget Korfu körül, ilyen még Merlara (Erikussa), Mathraki, stb.
[4] A kerülés-fordulással.

Canal, beiläufig in der Höche von Casopo[1] (wo einstens Cassiopea hauste). Die Aussicht von einem, mitten in dem Canal liegenden Brig ist sehr schön — Albanien hat etwas grosses, rauhes, uncultivirtes, indessen die Insel Corfu selbst, ein mildes Clima verräth, und mit vielen Öhlbäumen die Küste bewachsen hat — die Franzosen haben sehr viele Verbesserungen daselbst vorgenommen. — In welcher Geschichte sind solche 26 Jahre zu finden die *wir*[a] verlebt haben![2] —

Die Nordseite von Corfu ist äuserst schön, die Ostseite hingegen Öde. — Die an der Küste liegenden Landhäuser, verschönern das Land ein wenig, sie haben aber gar keine schönen und grossen Bäume zur Zierde — En Albanie (precisement à Bussingtro[b] — petite Ville vis-à-vis de l'isle de Corfu à la distance de 3 lieues à la même hauteur) on fait des moutardes des Oeufs de *Mulets.*[c] — On prétend que le canal de Corfu est assez grand et sûr pour qu'une flotte toute entière y mouille avec assez d'agrément. Je näher wir nach Corfu gekommen sind, desto mehr concentrirte[d] die schöne [4] Aussicht. Links vom Ort sieht man ein grosses Arsenal ganz nahe zu Govine — Um 11 sind wir angekommen, Anker gelegt und einem[e] Officier vom Bord in die Stadt geschickt, wir haben uns indessen zum Frühstück gesetzt. Die Sanität sendete 2 Menschen zum Schif — die alles aufschrieben was man in solcher Gelegenheit zu wissen

a) Kétszer aláhúzva. b) Baedeker (Griechenland) térképén Butrinto. c) Széchenyi aláhúzása. d) t. i. sich = összpontosult. e) einen helyett.

[1] A sziget északkeleti részén levő község. Cassiope (Kassiopeia), Kepheus aethiopiai király felesége szebbnek vallotta magát a tengeri isten (Nereus) leányainál, amiért Poseidon büntetésül tengeri szörnyet küldött országára. Engesztelésül leányát Adromedát kellett feláldoznia a szörnynek, de Perseus megmentette és feleségül vette. Róla van elnevezve az ég északi részén levő csillagzat is (Kassiopeia). (Pecz Ókori Lexikon.)

[2] A Jóni-szigetek: Korfu (Kerkyra), Paxos és Antipaxos, Leukas (St. Maura), Ithaka, Kephallenia, Zakynthos (Zante) és délen Kythera. 1797 előtt a velencei köztársasághoz tartoztak, 1797-ben Franciaország uralma alá kerültek. 1799-ben a törökök és oroszok foglalták el s előbb török, majd orosz fennhatóság alatt a hét sziget egyesült és köztársaság volt. Az 1807-iki tilsiti béke után Napoleon uralma alá kerültek, 1809 és 1810-ben Anglia szállotta meg a szigeteket (Korfu kivételével, amely 1814-ben adta meg magát). 1815-ben a szigetek ismét szabad állammá egyesültek britt protektorátus alatt. (1864 óta Görögországhoz tartoznak).

braucht —. Der grösste Kahn wurde zurecht gemacht, und wir waren eben im Begriff, zu dem G[eneral] Fredrick Adams[1] uns zu verfügen, als der Obristlieutenant John Maitland (Sohn des Earl of Lauderdale)[2] von dem General, der anstatt dem G[eneral] Maitland[3] der Gouverneur von denen Jonischen und auch von der Insel Malta ist, sich aber in diesen Augenblick in Mailand befindet, gegen uns abgesendet wurde, um den Herrn Internuncius (das konnten sie sehr leicht erkennen da wir an der Maistra dem[a)] Pavillon quaré[4] aufgesteckt haben) in Namen *der Britten*[b)] zu beneventiren. Das ganze Gepack wurde also in das Castel geführt — und eine Ceremonieuse Unterredung fand statt — Ich übergab meinem[c)] Recommandations Brief, dem[a)] ich von der Fürstin Kaunitz hatte, an dem[a)] G[eneral] Adams — er ist ein hübscher Mann, grau, und 34 Jahre alt: die Fürstin Kaunitz hat ihn vor 10 Jahren in Sicilien gekannt. — Die Engländer benützen jede Gelegenheit, denen Östreichern, einen Beweis ihrer Anhänglichkeit zu geben — da sie keine Ursache dagegen haben, und weil es dem Vernünftigeren und dem Gescheidern viel besser stehet — die ungebildeten und unkräftigen Nationen, mit Höfflichkeit zu behandeln, als ihnen mit Unart zu begegnen — Die émulation von zwei Nationen, ist die Mutter des Hasses den wir in dem englischen und in dem französischen Volk neuerer Zeit bemerken können: alle übrigen versameln sich gegen gie Mächtigen, und werden aus nothwendigkeit und Interesse Freunde — Es ist noch kurz dass Frankreich eine allgemeine Obermacht, über alle die übrigen erhielt, um dass die Freundschaft, der Engländer [5] und der Östreicher, schon aufgehoben sein könnte — Mit der Zeit wird diese Liebe auch nachlassen; aber nicht darum weil die Östreicher die Emuli[5] der Britten werden, aber weil sie mit andern Völkern gegen die selben sich eben so sehr vereinigen müssen — wie sie gegen Napoleon einst vereinigt gewesen sind. — Wenn man die Karte in die Hand nehmt[a)] so wird man des Lachens sich kaum enthalten können die Engländern in denen jonischen Inseln zu erblicken —! Was soll dass heisen? — Sind den[n] Menschen so gut, so albern, dass Sie das Adriatische Meer für das Eigenthum des Kaisers v[on] Östreich halten? — Die wenigen Marin Offiiciers die in unserm Dienst sind, und die ich in der kurzen Zeit, als ich auf dem Brig Orione bin, kennen gelehrnt habe, fühlen leider nur zu gut, dass sie commandanten von Paquet-Bot's, und von keinen Kriegs Schiffen sind! — Eine grosse Monarchie, muss eine *grosse Macht*[b)] haben; ein kleines Volk, braucht keine Kraft, den[n] die brauchen immer die Stärkern nach ihrem Nutzen; und die können ruhig und glücklich — fortleben, — ihr Land gleicht einen[c)] Land See — welcher durch schöne Bäume und Blumen verziert werden kann — der Ocean ist hingegen das Land wo ein Schiffer leicht untergehen, aber auch über die Gewalt, der Wellen siegen kann. — General Adams empfing uns in dem Castel wo der General Maitland gewöhnlich wohnt, und welches auser dem private secretary Colonel # Hankey[1] jetzt ganz leer ist; die Citadelle ist in gutem Zustand, links von der Zug Brücke steht die Statue des General[s] Gr[afen] Schulenburg,[2] der diesen Platz gegen die Türken vertheidigte, als er in dem Dienst der Republique de Venise gewesen ist. Das ist der nämliche Gr[af] Schulenburg von dem, Voltaire in seinem Charles XII so ruhmwoll erwähnt. — Gr[af] Lützow scheint mir kein grosser Vorsteller zu sein — das ist auch eine der jenigen Eigenschaften die man sich nicht geben kann — und glücklich der sie hatt, denn es ist doch schön zu sehen, wenn ein Gesandter mit grace eine entrée de chambre[3]

a) deu helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) meinen helyett.

[1] Maitland tábornok után a Jóni szigetek kormányzója.

[2] Maitland, John (1789—1839) Maitland James 8-ik earl of Lauderdale, skót államférfi (pecsétőr) fia.

[3] Maitland, Thomas angol tábornok 1813-tól Málta és a Jóni szigetek kormányzója.

[4] A főárbocon a négyszögű zászló (p. carré) jelezte az internunciust.

[5] Vetélytárs.

a) nimmt helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) einem helyett.

[1] Valószínűleg Hankey Fredrick.

[2] Schulenberg, Johann Matthias Graf, eredetileg szász generális, majd 1715-től a Velencei köztársaság tábornagya, ennek szolgálatában védte Korfut a törökök ellen s ezért hálából szobrot állíttatott emlékére Korfuban. Voltaire (Arouet, Francois-Marie) a felvilágosodás híres harcosa, a francia forradalom egyik hathatós előmozdítója, Histoire de Charles XII. című történeti művében nagy dicsérettel írja le a vezérlete alatt levő szász sereg hősi visszavonulását XII. Károly svéd király elől.

[3] Hivatalos fellépés, bemutatkozás.

machen, und alle Leute unverlegen ansprechen, und mit [6] hübschen obligeanten Ausdrücken Antwort geben kann. — Die 7 Senatoren der 7 Inseln kamen auch in das Fort, und wurden von dem Baron Theodochy,[1] der hier Altesse gennant wird — in Reih und Gliedern angeführt. — Endlich wurden Complimente gewechselt, und weggegangen — die erste course gieng zu dem Herrn General Consul Obristen v[on] Paulich[2] (Bruder des Commandanten der Invaliden in Wien). Dieser wohnt in einem luftigen Haus, uud ist erst vor 4 Wochen angekommen — Er ist ein unausstehlicher Schwätzer, und ist so bornirt, dass ich ihn gewiss erkannt haben würde, dass er ein *Östreicher*[a)] in der Insel ist, wenn man mir gar nichts gesagt hätte, denn, das muss man schon gestehen, dass wir, wiewohl wir in allen übrigen nicht ungeschickt nur langsam sind, doch eine besondere pointe darein setzen, uns in dem Ausland durch lächerliche Menschen sehr oft representiren zu lassen — Die Engländer, die in Corfu sind lachen den guten Kerl aus. = Nachdem auch die Visite geendigt gewesen ist, und ich gleich eingesehen, dass so ein Dumkopf von einem Consul mir von gar keinem agrément[3] sein kann, bin ich mit dem Gr[afen] Lützow ein wenig in der Stadt herumgegangen. —

Corfu scheint mir von allen italienischen, und teutschen Städten umsomehr verschieden zu sein — die Strassen sind enge, das Pflaster ungeheuer schlecht, und die Menge der Leute, die schmutzig und auffallend stinkend sind — ist nicht unbedeutend. — Das gute Obst welches wir gefunden haben, war uns *Seemüden*,[a)][4] den[n] krank sind wir gar nicht gewesen, von einem

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi széljegyzete: Theotoky.

[2] Paulich Jakab ezredes, Paulich Ferenc ezredesnek, a bécsi rokkantakháza parancsnokának fivére (ez utóbbi nagyatyja br. Fehérváry Gézának).

[3] Élvezet.

[4] A hajón való tartózkodását a következőképen jellemzi atyjához augusztus 25-én intézett levelének alábbi részlete:

Unsere Lebensart auf dem Orion durch die 6 Tage hindurch war mit dem Winde verschieden — man konnte nicht immer lesen, und um zu schreiben war für mich die Agitation doch immerwährend zu heftig — Wir frühstücken um 10 Uhr und speisen gegen 3 Uhr, ich immer mit gutem appetit. Vormittag wird gelesen und gelehrnt wenn auch mit Zerstreuung. Nachmittag hingegen wird geraucht und Schah gespielt.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

nicht kleinen agrément. — Nachdem wir ohne Zweck und ohne Ziel zwei Stunden herumgelaufen sind, bin ich mit Landschulz und Ender durchgegangen, und haben in dem Wirtshaus di Venezia einige Zimmer genommen. — Es ist auch ein Engländer der ein Gasthaus hätte, aber keines von beiden ist gut nicht einmal erträglich, und ich kann dem, der einige Zeit hier bleiben muss oder [7] will, dem[a)] einzigen Rath geben, ein privat Haus zu suchen und das selbe zu bewohnen, den[n] diese établisements von denen ich gesprochen habe, sind mit Wanzen, Flöhen, und anderen Insecten dergestallt angefüllt, dass ich keine Nacht ruhig schlafen konnte, wiewohl ich nicht sehr leicht von dergleichen Geschichten abgeschreckt werden kann, dass ich nur aus der Ursach, um recht früh in das Land selbst, einen spazier Gang zu machen und von dem Nachen unseres Brigs nicht zu dependiren, den Aufenthalt auf dem Lande vorgezogen habe. — Ich speisste dennoch auf dem Brig und kam gegen Abend wieder ans Land — 25-ten in aller Früh bin ich nach Pagliopolis — wo einstens die Gärten des Alcinous[1] gewesen sind — Die Franzosen unternehmen, mehrere excavationen; das aber, was sie gefunden haben lohnte ihre Bemühungen gar nicht — es ist übrigens gar nichts zu sehen —. Zu Mittag war ich bei dem G[eneral] Adams, der uns ein excellentes Mittagmahl gegeben hat — ganz auf dem englischen Fuss = da erneuerte ich die Bekanntschaft des John Maitlands Obrist[2] von dem Inf[anterie] Reg[imen]t 32 (Sohn des Earl of Lauderdale) Sein Bruder commandirt die Frégate[3] Glascow und ist ganz zu dem Dienst des Lord High Commissioner[4] = Nach dem Speisen gieng ich nach Hause, und fand den kleinen Corfuaner Cazzetti; ein hübscher Name! — den ich par hasard den Abend vorher aufgegabelt

a) den helyett.

[1] Kerkyrát (Korfút) tartották a régiek az Odysseia phaiakok földjének. Ezen a mesebeli szigeten volt Alkinoos királynak kertje, ahol örökös tavasz volt. A Széchenyi által említett Pagliopolis (a vélt kert) a várostól délre van.

[2] Maitland Antony (1785—1863) később 10 earl of Lauderdale és admiralis, John bátyja (Burke: Dictionary of the Peerage and Baronetage stb. London 1903, 896. l.)

[3] Gyorsjáratú csatahajó.

[4] Főparancsnok.

habe, und der nebst allen avanien, in meinem ganzen Aufenthalt in Corfu, mit dem besten Willen, aber nichts destoweniger mit der grössten ignoranz, mich und meine compagnons, gleich einem Lohnbedienten bediente. —

[1818 augusztus 26.] Den 26-ten war ich bei Maitland und zu Mittag bei Theodochy — Jemehr ich die Engländer kennen lehrne, desto lieber habe ich sie — was für vernünftige reele Menschen! Talente und Genie zur Poesie Musick und Malerey haben sie gar nicht — *Denker*,[a] und *Sinner*[a] sind sie aber vorzügliche. [8]

Theodochy war von Bonaparte employirt, und ist ein gescheidter Kerl. Die Engländer halten ihn für einem[b] vernünftigen und einem[b] brawen Mann — Die Corfuaner hingegen hassen ihn. — Das ist das gewöhnliche Loos derer die in einem unterdrückten Lande, eine Rolle spielen — und es ist viele Seelen-Kraft erforderlich, von seinen Lands Leuten gehasst zu werden — vis-à-vis der *Lands Leute*[a] im Grunde eine sehr schlechte Figur und Rolle zu spielen, und ohne Dank, seinen[c] Lande doch zu dienen. Nach dem diner versamelten sich einige griechische Famillen bei dem Baron — und die Gattin samt einigen gelben Kindern erschienen in der cérémoniosesten Art. — Eine griechische Dame, die in ihrer frühesten Jugend sehr hübsch gewesen sein muss, und deren charmantes Benehmen mich in das grösste Erstaunen setzte, da sie von Corfu nie weg gewesen ist, setzte sich zu dem Piano forte, und sang einige duetten mit einem Insulaner, der eine Stimme wie ein Bär hat. — Einige englische Officiers Weiber embellirten[1] diese Gesellschaft — durch einen reinen nationalen Anzug, der mir noch viel komischer vorkommt, als die Mode der Frauen von Corfu. M[adame] Fraiser ist eine von denen Engländerinen von denen Voltaire in seiner Pucelle[2] so viel spricht, qui est modeste la nuit, et insolente le jour. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett. c) seinem helyett.

[1] Díszíteni.

[2] Voltaire szatirikus eposza, a La pucelle d'Orleans, amelyben a francia nemzeti hősnek, az orleansi szűznek emlékét a legerkölcstelenebb s legdurvább módon pellengére állítja.

[1818 augusztus 27.] Den 27-ten Früh hat mir Dabowits faux bond gemacht,[1] und ich musste mit einer Barchetta, von Golph die embouchure[2] des Baches potamos aufsuchen = Die Gegend von dem Dorfe Potamo[3] ist herrlich — das Gebürge St. Salvadore[4] in der Insel — und der Anfang von dem Acro Cerauno in alt Epirien schliessen die See dergestallt ein, dass man sich in der Gegend von Genf vermuthen [9] könnte. Das Wiedrige[a] einer Meer Gegend verliert sich ganz, — und die grossen Oliven Bäume, — und im Allgemeinen die Vegetation solcher Gesträuche die man nicht einmal in Italien kennt, machen die Spazier Gänge interessant. Um 4 speisste ich in der *Mess*[b][5] des 32 englischen inf[anterie] Reg[imen]t[es]. Wie mich neuerdings diese Anstallt, dass alle Officiers von einem Reg[imen]t mit einander speisen, erfreute, werde ich späterhin sub signo #[c] erwähnen und was ich über die Engländer halte, die in Corfu sind, und deren Bekanntschaft ich gemacht habe. Um 8 Uhr Abend sind wir mit gar *keinen Wind*,[b] von Corfu abgesegelt — und befanden uns

[1818 augusztus 28.] dem[d] andern Morgen, 3 Milien von der Stadt. — — Corfu hat einen sonderbaren Eindruck auf mich gemacht —. Mir kam alles verschieden vor — Die Häuser sind alle von Holz[c] die Strassen äuserst enge und die Menge der Menschen so gross — dass man auf denen Gässen kaum gehen kann. Wirtshäuser sind 2 — man kann aber, wie ich später in Erfahrung gebracht habe privat Häuser miethen, und daselbst ziemlich gut wohnen. Zu kaufen ist nicht viel: Obst ist gut. Die Malaria ist von dem Monat July und August sehr gefährlich — viele englische gemeine Soldaten liegen im Fieber. — In Herbst giebt es viele Wachteln aber noch mehr Wald Schnepfe. Der Winter ist milde, — in Albanien hingegen — vis-à-vis

a) Widrige helyett, b) Széchenyi aláhúzása. c) Széchenyi nem tette meg. d) den helyett. e) Úgy látszik jegyzetet akart itt írni, mert e szót megjelölte.

[1] Nem tartotta meg szavát.

[2] Torkolat.

[3] Korfu közelében.

[4] A sziget északkeleti részén.

[5] Étkező.

äuserst streng —. Eis haben sie auf der Insel nie, und man muss es von Albanien bringen, wo die Gebürge natürliche reservoirs bilden. Ich war nicht so glücklich, frisches Wasser trinken zu können, da seit 3 Wochen kein Transport Schnee von Epirus gekommen ist. Man schreibt diesen retard der Pest zu, die in denen Staaten des Ali Pacha[1] doch [11] bedeutende ravagen[2] machen soll. Ali Pacha ist der einzige *Türk*[a)] vor welchen die Türken in Constantinopel sich fürchten, und den sie respectiren. — Der gross Herr[3] hasst ihn. — Vor einigen Jahren hat man dem Ali Pacha prophezeit dass er in der Pest sterben wird, weswegen er sich ausnehmend fürchtet, und so viele précautionen gegen dieses Übel nehmt,[b)] als es in der Türkey nur immer möglich ist. — In seinen Staaten ist übrigens so eine Ordnung dass man einen geld Sack liegen lassen könnte, ohne dass es gestohlen würde. — Bis diese perfection erlangt wurde, sind viele Menschen um's Leben gekommen! — M[iste]r Cartright[4] dessen Bekanntschaft ich durch General Adams gemacht habe, sah ihn in Preveza,[5] wohin der Pacha sich begeben hat, um den G[eneral] Maitland zu empfangen. Capt[ain] Fraiser, einer der Colossalischesten Menschen, die mir vorgekommen sind begleitete den General; und man machte sich das Vergnügen dem Pacha zu sagen, dass alle Schottländer dieselbe Grösse haben, worauf er auf der Stelle erwiederte,[c)] dass die grossen Menschen nie braw sein können! Er ist 70 Jahre alt, und lacht wie ein Tiger — —, Die 7 Jonischen Inseln ist ein *Frey-Staat*,[a)] durch die Engländer protegirt! Sie haben einen Senat und der Theodochi ist ihr Praeses. — ! Kann man in der Welt ein hübscheres Pasquil auf einem[d)] Frey Staat und einem[d)] Protector machen? Wenn man vom Orient kommt, so muss man in Corfu 40 Tage quarantaine passiren: dass ist die Regel, indessen ist das Gouvernement zu

a) Széchenyi aláhúzása. b) nimmt helyett. c) erwiderte helyett. d) einen helyett.

[1] Ali janinai pasa (1741—1822), akkor Albánia, Epirus, Thessalia és déli Makedonia helytartója, aki a portának évdíjat fizetett. (Révai Lexikon.)

[2] Pusztítás.

[3] II. Mahmud szultán.

[4] Talán Cartwright John (1740—1824) angol őrnagy (The Encyclopädia Britannica).

[5] Kikötőhely Epirus déli csúcsán az Arta-öböl bejáratánál.

aufgeklärt um nicht manchmal, wenn in denen Gegenden wo von die Reisenden herkommen gar keine Spuren von der Pest sich zeigen [11] eine Ausnahme zu machen. Die von Corfu kommenden bleiben in allen übrigen Europäischen Häfen 21 Tage in der quarantaine — weshalb die Summe der Täge die man von denen andern Menschen abgesondert verleben muss 61 ist, wenn man von denen Engländern in Corfu keinem[a)] Nachlass bekommt, und seinem[a)] Weg von denen Staaten des Grossherrn zurück in's Vaterland über keine andre Insel nehmt = Der also die jonischen Inseln besuchen will (den[n] in allen übrigen ist's mit der Quarantaine eben so, wie es von der Insel Corfu gesagt ist) der muss sie in seinem Hinweg besichtigen. — In Triest kann man nach allgemeiner Meinung die Quarantaine am geschwindesten passiren, und datzu geben einige Geld Stücke den grössten impuls. — In Otranto hat man im Spital, einen Engländer der da seine 40 Tage aushalten musste, eine *grosse revier*[b)] zur Jagd Unterhaltung assignirt, und er hat sich während der Zeit dieser gewöhnlichen Langerweile, gar nicht übel unterhalten. — Ich werde meine Quarantaine vermuthlich in Malta aushalten — Das Lazaret[1] ist zwar von der Stadt selbst äuserst entfernt, und macht in Winters Zeit jedem[c)] Besuch unmöglich, indessen bekommt man alles zu leihen, was man benöthigt um 4 leere Wände eines in sich selbst ohnehin so unangenehmen Aufenthalts, so viel wie möglich zu verschönern und bewohnbar zu machen. Man stellt's sich als ein ungeheures Unglück vor 40 lange Tage in einem engen schlecht zu bewohnbaren Aufenthalt verleben zu müssen, [12] indessen glaube ich das gar nicht mehr, nachdem ich die Langeweile auf einem Schif' schon verkostet habe, und nachdem ich die Erfahrung gemacht, wie angenehm es sei, von allen dem eine gehörige ruhige recapitulation zu unternehmen, was man gesehen und unordentlich und geschwind sich angemerkt hat. —

[1818 augusztus 28.] Um 3 Uhr Nachmittag empfand ich einen kleinen Schlag — un coup de talon — ich war in meinem

a) keinen — seinen helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Jeden helyett.

[1] Vesztegzár-épület.

kleinen Cabinet, und las Aladin oder Corregio von Öhlenschläger[1] — war aber auf der Stelle aus meiner *Vertiefung*[a] (so nennt Herr Kranichsfeld seine Stimmung in welcher er Verse zu machen pflegt) so herausgebracht, dass ich der Neugierde nicht wiederstehen[b] konnte, auf das Verdeck mich zu begeben. Die Bewegung des Schifes war gar nicht zu stark — wie wir an die Sandbank gerathen sind — den[n] das war eigentlich das was ich entdeckte sobald ich mit meinem Kopf aus der Cahutte[c] war —, nichts mehr und nichts weniger — Wir segelten eine Milie in einer Stunde, daher konnte auch das Schif mit einmal nicht tief in dem Sand sinken — und die Bewegung am Bord war vorhin auch so unbedeutend, dass man das gänzliche still Stehen gar nicht gut merken konnte — indessen war es doch wahr, da sogar das Steuerruder unbeweglich geworden ist — der Commandant hat gesch[l]afen, und der Lieutenant, der die Wache hatte, begieng die Dumheit zu nahe zum Lande zu gehen, denn von dem waren wir nicht weiter als 500 Schritte, weswegen auch die ganze Sache in sich selbst mehr spassig und komisch gewesen ist, als es auch einen Augenblick gefährlich ausgesehen [13] haben konnte. Nur für dem[d] Commandanten war es ernsthaft, und für den Lieutenant, den[n] diese beiden wären in einem grossen Procès verwickelt geworden — der erste wegen der Unbesonnenheit keinen Pilote genommen zu haben, der andre aber, wegen der Ungeschicklichkeit selbst. Stalimene kam ohne Halstuch auf's Verdeck mit dem erschrockensten Gesicht welches ich bei einem italiäner bemerkt habe, und das will ziemlich viel sagen, Ender malte seine caricature mit eben so vielen[e] Talent, wie er alles übrige zeichnet. — Gr[af] Lützow, und sein Gefolg kam auch allmählig aus denen Löchern hervor — und man sah sich verwundernd, gar nicht ängstig, den[n] das Land war nah, die Luft rein, der Wind unbedeutend — wechelweise[f] in's Gesicht und auf die Équipage[2] — mir selbst war der ganze Vorfall ausneh-

a) Széchenyi aláhúzása. b) widerstehen helyett. c) inkább Cajute. d) den helyett. e) vielem helyett. f) wechselweise helyett.

[1] Ochlenschläger dán és német romantikus költő szomorújátékai: 1. Aladdin oder die Wunderlampe, ein dramatisches Gedicht és 2. Correggio: Ein Trauerspiel, in 2 Spielen (1816).

[2] A hajószemélyzetre.

mend spassig, und mein Plan schon gemacht, im Fall der Brig aus seinem Bett nicht mehr herausgebracht werden könnte, — mich samt denen meinigen auf das Land setzen, und bis Prevesa, wie es auch immer sei transportiren zu lassen — und sodan meinen Weg über Janina,[1] und des Ali Pacha's Reich — nach Salonik[2] und von da nach Constantinopel — bei Land zu beginnen, und den Orione seinem künftigen Schicksal gänzlich zu überlassen. Gr[af] Lützow wäre in weit grösserer Verlegenheit gewesen. Und wenn ich auch einstens Schifbruch leiden sollte, was wohl möglich wäre, da ich noch mehrere See Reisen in Vorschlag habe, so würde ich[a] es [14] bei Gott, in dem Canal von Corfu mir am willkommensten gewesen: — Ein Schifbruch ohne das[s] jemand dabei ersauft ist gewiss eine seltene Sache — und das[s] wäre doch geschehen wenn wir nicht das Glück gehabt hätten, in einer und einer halben Stunde ganz Flott zu werden. — Welcher Lärm aber und welche Unordnung auf dem Schif gewesen ist, das bleibt mir wieder als ein neuer Beweis — was die italiäner für superficiel Menschen sind, und wie wenig sie in ernsthaften Augenblicken taugen. Um uns Flott zu kriegen hat man zu nächst alle Segeln eingezogen um das Schif nicht noch mehr in den Sand zu schieben, und so dan einen grossen Anker gelegt, und in obliquer Linie an demselben gezogen — was in der Reihe der Matrosen die an dem grossen Sail, welches den Anker hielt, angestellt gewesen sind, geschrien wurde — ist wirklich merkwürdig —. Später hin, versprachen wir dem Commandanten, dass wir von der Begebenheit nie eine Erwähnung, in unsern Briefen nach Wien machen werden, welches ich auch halten will; da ein —[b] mit Cassation oder degradirung ziemlich leicht, auf eine solche Begebenheit verfolgen könnte. — Dieses Blatt mag diese Kleinigkeit also als Geheimniss aufbewahren — es wird's doch kein Mensch und ich selbst auch nicht mehr lesen. Gegen halb Acht Uhr sind wir aus dem Canal heraus gekommen, und segelten [15] in unserer direction 3 Milien in einer Stunde. Die Nacht vergieng ganz ohne Manoeuvres, was in der Schiffahrt eine äusert seltene Sache ist.

a) wäre helyett. b) egy szó hiányzik, talán Verfahren vagy Process.

[1] Ma görög város Prevesától északra, akkor török Epirusban.

[2] Szaloniki kikötőhely akkor török Macedóniában, a hasonló nevű öbölben.

[1818 augusztus 29.] In der Früh sah ich die Inseln *Paso*[a], und *St. Maura*:[a][1] diese letztere war einstens eine halb Insel — und das *Inselwerden*[a] verdankte wahrscheinlich einem Erd Beben, die in denen Jonischen Inseln äuserst oft vorkommen. — Von da kann man sehr leicht in dem[b] Golpho di Lepanto[2] — wo einstens Philip der 2-te von denen Türken geschlagen wurde.[3] — Um 11 Uhr morgens waren wir in der Höche von Monte Nero in der Insel Cephalonia[4] — dieser Berg ist der höchste in allen Jonischen Inseln, und erhielt seinen Namen wegen seiner ganz schwarzen Farbe — die ihm wegen denen Pinien die ihn bekleiden eigen ist — indessen war er noch bei weitem dunkler — und wird durch das Feuer welches aus Unvorsichtigkeit der Hirten in denen Wäldern oft enstehet, jährlich lichter. Die Pinien dienen gut für Mastbäume, und da die Engländer solches Gehölz benöthigen, so ist wohl zu denken, dass dieser schöne Berg, seine jetzige Farbe eine Zeit lang wohl behalten wird. Um 12 Uhr waren wir 38 Grad 21 Minuten N. B. — Man sieht einige detachirte[5] Felsen auf einem der Vorgebürge der Insel Cephalonia, wo nun die Stadt Scala unter dem Wasser liegt — da sie vor 200 Jahren von ihrer schönen Höche durch eine Erderschütterung herabgefallen ist. — Um $^1/_2$ 8 Uhr sind wir in der Mitte von der Insel Zante[6] gewesen, und würden bestimt in dem[b] Canal hereingesegelt sein, um den Hafen [16] und die Stadt Zante zu sehen — deren Aussicht und Laage vorzüglich schön und angenehm sein soll — Indessen ist das *Schöne in Gegenden*[a] noch vielmehr relatif, als das Schöne in denen Menschen, und man muss sich durchaus *angewöhnen*,[a] ein Land hübsch zu finden, wo keine Bäume, und eine durch die Sonne ausgebrante Vegeta-

b) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Paxos és Santa Maura (Leukos) a Jóni szigetcsoporthoz tartoznak Korfutól délkeletre.

[2] A Morea félszigetet elválasztja északi Görögországtól.

[3] Téves, mert II. Fülöp spanyol király hajóhada győzött 1571-ben a török hajóhadon a Lepantói öbölben.

[4] Kephallenia a legnagyobb Jóni sziget a Lepantói öböllel szemben. A fenyőerdőkkel körített Monte Nero (Aenos) 1588 m magas. (Ritter Geographisch-Statistisches Lexikon.)

[5] Különálló.

[6] Zante (Zakynthos) Kephalleniától délre (a legszebbnek tartják).

tion ist —. Früchte trägt zwar im Orient alles, was, auch ich möchte sagen, keinen Stamm und keine Äste und keine Blätter hat. Oeconomen müssen diese Sonne, die nur für das Nützliche Wärme hat — noch mehr lieben, als solche Verschwender wie ich — die einen Platanen und einen Eichenbaum allen übrigen in der Welt vorziehen, und wenn sie auch nur als Zierde in einem Garten stehen sollten. — Es war aber viel zu spät um uns bei der Nacht in dem[a] Canal zu wagen und wir blieben in grosser distanz heraus.

[1818 augusztus 30.] Dem[a] andern Morgen haben wir um 8 Uhr die Küste von Morea[1] erblickt, und ganz von weitem die Insel Sapienzia![2] — Das Land zu erreichen muss schwer sein! werde ich in meinem Leben in ihre Nähe kommen? —

Um 11 Uhr sahen wir die Stadt und Hafen Modon[3] — er soll gut sein; um $^1/_2$ 5 Uhr Coron:[3] diese beiden Häfen haben das gute dass man mit jedem Wind in einem oder in dem andern einlaufen kann, da sie an einer Land Zunge so zu sagen, rechts und links liegen. Den Abend legte der Wind [17] sich und wir blieben die ganze Nacht auf dem nämlichen Fleck stehen — das ist ein unangenehmer Spass — und der Lärm, und die Wärme, die man in der Cahutte ausstehen muss, erfordern Geduld, wenn man sie ohne Murren tragen will. — Mir ist's aber sehr gesund — und eine gute Lehre für die Zukunft, wenn ich's nur dan zu benützen verstünde —.

[1818 augusztus 31.] Den 31 in der Früh gieng es schon ein wenig besser mit dem Zephir[b] und gegen 9 Uhr waren wir in der Höche von Matapan.[4] Auf dem[a] Abend zeigte sich in der Nähe der Fels Ovo,[5] und von weitem die letzte jonische Insel Cerigo[6] —

a) den helyett. b) Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmarádt.

[1] Görögország déli nagy félszigete.

[2] Sziget a Morea félsziget délnyugati részén.

[3] Modon (Methone) a Morea félsziget nyugati nyúlványán levő kikötő, Korone ugyanezen nyúlvány keleti részen a hasonló nevű öbölben.

[4] Matapan fok, a Morea félsziget középső nyúlványának legdélibb csúcsa.

[5] Valószínűleg a Petra Carabi a Matapan foktól délre.

[6] Cerigo vagy Kythera szigot Morea félszigettől délre.

Die Nacht hindurch war wieder bonaza,[1] wie es die Marins in dem Golph und dem Archipelagus heissen; und wir avancirten nicht einen Schritt.

[1818 szeptember 1.] Der 1. September war auch kein äuserst angenehmer Tag — da der Wind beinahe entgegen gesetzt gewesen ist, und wir mit dem unbequemsten Tanz[a)] mit harter Mühe mittelst des langweiligsten Laviren's nicht weiter als zwichen Cerigo und Cerigotto[2] kommen konnten. Nach der Insel Candia,[3] die einem[b)] grossen prospect gewährt, hätten wir ganz leicht in 2 Stunden kommen können, den[n] in dieser Richtung hätten wir dem[c)] Wind beinahe ganz im Rücken gehabt.

[1818 szeptember 2.] Den Scheusslichsten Wind genossen! Quelle Tangage[4] —

16 Milien vor Milo[5] sind wir bei der Nacht stehen geblieben. Mein Koch Krebs, den wir schon früher wegen allen denen sonderbaren Bemerkungen die er macht, der Menschenkenner getauft haben — ist bei der Nacht auf's Verdeck — keiner von denen Mitgliedern der Equipage [18] bemerkte ihn — er aber merkte, dass ein grosser Anker, mit dem grössten Stillschweigen in's Meer gelassen wurde. In der Früh fragen wir immer wie viele Milien bei der Nacht gemacht worden sind — und die *bonaza*[d)] können wir uns nun leicht erklären — Die guten Leute kennen den Archipelagus[6] gar nicht und ohne Piloten den sie in Corfu zu nehmen versäumten, welches doch in des Commandanten Instruction gewesen ist, wagen sie sich nicht bei der Nacht vorwärts zu gehen — indessen ist dieses schöne bequeme Übernachten charmant, wenn man so wie wir, kleine Winde und schönes helles Wetter hat, indessen weiss ich nicht was sie, die

a) nehezen olvasható szó, valószínűleg Tanz. b) einen helyett. c) den helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] bonaccia = szélcsend.

[2] Cerigótól délre.

[3] Candia vagy Kréta szigete Görögországtól délre.

[4] Táncolás.

[5] Milo (Melos) a Kyklad-szigetcsoport egyik szigete, Krétától északra.

[6] Az Égei tenger és szigetcsoportjai (Kréta, Kykladok, Euboea, a Sporadok).

zwar grossen Muth und Kentniss in denen ruhigen und ungefährlichen Augenblicken in welchen ich sie sah, zeigten — bei Sturm und in dunkler Nacht unternehmen würden. =

[1818 szeptember 3.] Der dritte dieses Monath's vergieng sehr langweilig — wir hatten immerfort tramontana,[1] und wiewohl mir auch diese Bewegung des Schif's, wenn nämlich nicht von der Stelle — die Bewegung auf einem Fleck weit stärker geschieht als wenn man in einem ziemlich heftigen Sturm wäre; nicht unangenehm ist, so glaube ich, dass ich in dieser See Reise noch keine unangenehmere 12 Stunden verlebte — wir sind indessen mit Mühe und Fleiss endlich doch zwischen dem Fels Ananas[2] und der Insel Milo — wo wir auch *übernachteten*:[a)] der Tag war lang, indessen haben wir so viel dem Wind abgewonnen — dass wir den 3-ten[3] in aller Früh Meister gewesen sind, in dem Hafen Milo einzulaufen oder weiter zu laviren —. Der Commandant war der Meinung einzulaufen Gr[af] L[ützow] auch — ich auch — mit einem Wort, wir alle — indessen leben *wir*[a)] seit einiger Zeit auf einem so *gespannten Fuss*,[a)] dass wir uns gegenseitig nicht immer offen begegnen, und die beiden *Partheien*,[a)] aus übertriebener Artigkeit nichts vorzuschlagen sich wagen, sondern nur dem[b)] Willen des *andern*[a)] erfüllen wollen. Diese Art — ist in vielen Verhältnissen der Menschen die Grund Ursache alles Missverständnisses und Übels — dem man sehr leicht entgehen könnte, wenn man bei dem System festbleiben wollte, dass überspannte delicate[4] Menschen im gewöhn[19]lichen Leben eben so, wenn nicht noch unangenehmer sind als Grobe ungeschliffene Leute. — Der langweiligen Unentschlossenheit des Commandanten — dem[b)] Vorschlag zu machen, in dem Hafen einsegeln zu wollen, machte ich ein Ende — und nach einigen Complimenten — von einer Seite, dass der Brig und die ganze

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Északi szél.

[2] Annano sziget Milo közelében.

[3] Eredetileg *4-ten* volt. Széchenyi kijavította s a lapszélen ezt jegyezte meg: dabei ist anzumerken, dass ich mich in dem Datum geirrt habe und dass der 3 und 4 Tag eben derselbe und folglich der 3-te ist.

[4] Érzékeny.

Equipage nur zu dem Dienst des Inter Nuncius ausgerüstet sei, und von dessen Willen alles abhenge,[a] — von der andern — dass es einem so ausgezeichneten Com[mandanten] alles anheim gestellt sei, — wurde endlich entschieden im Hafen einzulaufen. — Um das letztere gänzlich zu bewerkstelligen mussten wir anderthalb Stunden dem[b] Wind erst suchen, to look for a Wind, und uns in die Richtung stellen — dieses Manoeuvre war nicht langweilig, den[n] mit jedem Schritt, wechselte die östliche Küste der Insel Milo: grosse steile Felsen bilden das Ufer — einige sind halb heruntergestürzt andre machen Miene das selbe zu thun — das Meer bricht sich hart an sie, und keine Bäume bedecken ihre Spitzen — das Land ist öde wie man sich's nur immer vorstellen kann — und sogar das Gras welches hie und da selbst zwischen Stein oftmalen sich zeigt, ist von der Sonne dergestallt verbrant, dass diese Küste der benanten Insel, ein vollkommenes Bild der unfruchtbarkeit zeigt: gegen 10 Uhr haben wir uns vor dem Canal der in dem[b] Hafen der Insel Milo führt, so gestellt dass wir die Insel Anti Milo in dem Rücken hatten und waren im Stande ohne aller Gefahr endlich einzulaufen. Links zeigt sich auf einem spitzigen Fels die kleine Stadt Castro, in einer dürftigen und ariden Unordnung, rechts hingegen, einige grössere Anhöchen und durchaus unbewohnte und uncultivirte Landschaften. Die linke Küste des Canals sieht auch sehr traurig öde und düster aus — einige Feigen Bäume — und andre Gesträuche erfüllen jedoch den harten Dienst, die abscheuliche Gegend einigermassen zu zieren —. Da wir seit 6 Tagen kein Rindfleisch gegessen haben — erfreute uns der Anblick der Kühe und Ochsen die am Rand zwischen Felsen Klüften — ärmlich ihre Nahrung suchten. Und ich [20] hab mir lebhaft vorstellen können, dass der Anblick dieses vortrefflichen Thieres — denen gewiss äuserst willkommen sein muss, die einige Jahre auf dem[b] kleinen Genuss, sich mit fettem Hammel Fleisch ernähren zu müssen, reducirt worden sind. — Keine Oliven Bäume merkte ich durchaus niergends —, später erfuhr ich auch dass auf der ganzen Insel keine sind. — Die ganze Passage[1]

a) abhänge helyett. b) den helyett.

[1] Útrész.

zeigt ein uninteressantes Bild — sowohl dem Maler, als auch dem Officier der für die Anschaffung frischer Lebensmitteln sorgen muss —. Der Maler braucht 2 Farben um die Insel Milo darzustellen — Blau und Grau — die Bäume sind auch grau, und die Häuser haben kein Dach — keine Fenster, und sind auch grau. — Wie wir in der Hälfte des Canals gewesen sind — kam ein kleines Bot gegen uns — 2 Menschen sassen darin — sie ruderten aber schwer den[n] sie hatten den Wind gegen sich, und das Meer war, gross — Wir dachten dass es Fischer seyen — doch zeigte sich's bald, dass sie den decidirten Willen hatten auf uns loszusteuern — der Brig wurde gegen sie gelenkt, einige Segeln eingespannt — und ein grosser Strick zugeworfen — den erhaschte der eine Grieche der darin sass — musste aber wegen der Gewalt mit welcher wir giengen gleich wieder auslassen — und in einigen Augenblicken waren wir so weit von ihnen das wir es aufschieben mussten — mit ihnen zu sprechen, bis wir vor Anker legten — Das geschah bald — nachdem wir das Vergnügen hatten mit jedem Schritt neue Schife in dem Hafen zu entdecken — Der Hafen formirt eine Schlucht oder vielmehr eine Buchte in welcher 1000 Fahrzeuge bequem stehen könnten — In dem ganzen Archipelagen findet sich kein andrer Schutzort für Kriegsschife — der mit Milo vergliechen werden könnte — der einzige Fehler den man ihm aussetzen könnte, ist der, dass er beinahe zu viel Grund hatt, und dass das Meer zu kräftig ist — Für Handels Schife ist das freilich ein grosser Fehler für Kriegs Schife gar keiner. — Es waren gegen 20 Fahrzeuge in dem Hafen, wie wir angekommen sind — worunter 2 österreichische: gegenseitig wurden Flaggen aufgespannt und die Handels Leute die unter K[aiser] Franz scepter [21] ihrem Gewinn nachgehen salutirten den Oriono mit 7-ben Kanonen Schüsse. — Der Grieche, der uns in dem kleinen Bot entgegen gekommen ist — spannte indessen ein kleines Segelchen auf und kam allmählich auch am Bord — es war ein Pilote der seine Dienste uns antragen wollte. — Wir nahmen diesen Antrag mit Vergnügen an, den[n] bei Gott — ist diese Person auf unserm Bord nicht überflüssig gewesen. — Dieser Grieche — der einer der angesehenen Männer in der Insel ist trug uns seine Dienste — in jedem Genre an — und erfreute uns nicht wenig, mit der Nach-

richt, dass man in Castro alles das was man auf einem Schif kaum entbehren kann, als Wein, Brodt, Fleisch und Wasser — in guter Qualität und in Abondanz bekommen könne. = ($2^1/_2$ sor törlés.) Der lieutenant Gnoato wurde mit 12 Matrosen und einige Unterofficiere ans Land gesendet um — alle nöthigen provisionen anzuschaffen — et pour faire de l'Eau. — Der Ragionato[1] begleitete ihn und der Pilote, der von Triest mitgekommen ist. — Ich und alle meine Leute konnten dem[a] Augenblick gar nicht erwarten — mit dem Fuss wieder ans feste Land zu steigen und wir schifften uns auf dem mittlern Bot ein. — Das Land ist sonderbar, — und ich dachte nicht, dass in dem Archipelagus solche Inseln geben könne —. Durchaus sind Felsen und grosse Steine, und man sollte glauben, dass Feuerspeyende Berge, und dan ganze Meere die Gegend in solche Unordnung gebracht haben, wie man's findet: kurz es sieht alles so arride[b] aus, dass ich die Empfindung gehabt, bevor ich das Land besser gelehrnt habe, mich um jeden kleinen Bissen zu ängstigen, den ich essen wollte — da ich mir glatterdings nicht vorstellen konnte, dass das Land das mindeste erzeigen[c] kann —. Der Fusssteig gehet zwischen Felsen bis nach Castro — wie beschwerlich und lang! — Sonderbar war auch die Empfindung wie wir [22] in dem Hafen eingelaufen sind — und nach und nach immer mehrere Schife und um den Hafen herum kein einziges Haus sahen! — und endlich merkten, dass das auf eine Felsen Spitze erbaute Castro der Haupt Ort der Insel sei! — Zwei kleine Wohnungen sind dennoch an dem Hafen angebaut — es sind Magazine von Wein und Brandewein — und ein guter Brunnen steht neben ihnen. —

Auf dem Hinweg nach dem Felsendorf, sah ich hie und da umgegrabnes Feld, — kleine Streifen zwischen Steinern, und von Mauern umgeben, die aber gar nicht hoch sind — sah das erstemal in meinem Leben, die Baumwolle blühen — und die Frucht an der Pflanze selbst! Sah' mehrere Gattungen von Marmor und Porphir — und endlich ein halb ausgegrabnes ausnehmend gut

a) den helyett. b) gyakran irja így: aride helyett. c) erzeügen helyett.

[1] Számvivő.

erhaltnes Theater — von Marmor aus Paros[1] — aus der Zeit der Athenienser. — Vor einigen Jahren ist es ausgegraben worden, und das zwar von einem Mylord[2] (ob das aber ein Engländer oder Italiener war das weiss kein Mensch — den[n] so heisst einmal alles was Geld ausgiebt) der vor kurzer Zeit in Athene gestorben ist — dessen Name in der Insel verloren ist, der aber von dem Grossherrn das Firman[3] erhielt, dass das Theater seine Proprietät sei, und kein Mensch sich wagen dürfe, auch an das kleinste Stück Hand zu legen —. Wer auf diese Proprietät des Verstorbnen wache — weiss ich wahrlich nicht; gewiss ist's aber, dass davon nichts abgehet — vermuthlich weil die Einwohner keinem[a] Gebrauch davon machen können. — Nach einer äuserst beschwerlichen Fussreise von beiläufig anderthalben Stunden, die mit der ascension des Vesuv's vergliechen werden kann, sind wir endlich in dem dürren Castro angekommen —. Unser erster Gang war zu dem Griechen der unser Pilote werden sollte, was er auch geworden ist. — Die Wärme war gross, der Weg lang und beschwerlich — wir fühlten uns erschöpft. Landsch[ulz] war ganz auser sich — und ich war besorgt, dass diese heftige Probe, einen bedeutenden und unvortheilhaften Einfluss auf seine Gesundheit haben könnte, in[23]dessen erhohlte er sich bald und befindet sich ganz wohl. — In Castro haben alle bedeutendere Nationen die einem[b] Handel in dem Archipelagos treiben — Consuls — Der K[aiser] von Öst[reich] — hat in diesem Augenblick keinem;[a] Was aber ein Consul dem Staat, dessen diener er ist in einer Insel wie Milo, und mit so wenigen oder vielmehr gar keinen Kentnissen wie die Eingebornen begabt und ausgerüstet sind, nützen können, hab ich noch nicht in Erfahrung bringen können — und begreife es auch gar nicht. Bezahlt werden sie aber gar nicht, das ist das aller Beste bei der Geschichte, und Diener unter solchen Conditionen kann man mehrere tausende halten. Die Einwohner ambitioniren aber sehr — eine solche Stelle zu bekleiden, da sie von allen Abgaben dadurch befreyet werden — und auch andre Prerogativen geniessen, die

a) keinen helyett. b) einen helyett.

[1] Kyklad-sziget Melostól északkeletre.
[2] A 283. lap 4. jegyzetében említett Haller; lásd alább is!
[3] A szultán rendelete.

ich trotz meines ewigen Nachfragens nicht erfahren konnte. — Dass ein Consul von keinem Nutzen in so einer Insel wie Milo sein könne, glaube ich aus der Ursache, weil ich an unsern Brig und denen andern Östreichischen Schifen die anjetzt in dem Hafen liegen, eben so viele Attentionen von denen Einwohnern prodiguiren[1] sehe — als wen alle Einwohner in Östreich angestellt wären, und vieleicht noch mehr: diese Leute leben aber zum Theil von allen dem was sie denen Schifen verkaufen die in ihrem Hafen einlauffen um sich zu ravitailliren[2] — Sie sind daher zuvorkommend und dienstfertig — ohne dabei ein zu sehr interessirtes Wesen zu verrathen, welches die Griechen im allgemeinen characterisirt — Die in der Insel Milo unterscheiden sich von denen andern hassens Werthen Lands Leuten auf eine auffallende Art und sie sind durchgehends gute gefällige und brawe Leute. — Unser künftiger Pilote zum Beispiel hat so etwas angenehmes und zuvorkommendes in seiner Art, dass wir alle ihn bereits sehr lieb gewonnen haben. — In dem Haus des letzteren hat man uns zur Erfrischung — Käse, Wein [24] Rhum — gutes Brodt und vortreffliche Weintrauben aufgesetzt. Alles in gehöriger Menge. — Wie in solchen Augenblicken Trauben schmecken, das kann auch nicht ein jeder sich vorstellen — Ich hab' aber in meinem ganzen Leben nicht so viele gegessen — 4 oder 5 Stunden hinter ein ander machte ich beinahe gar nichts anders. — Die Frau des Piloten ist eine bejahrte aber frische Frau — die Tochter hingegen 14 Jahr alt, und durchaus das aller hübscheste Gesicht was man nur in der Welt sehen kann — Von der taillo habe ich leider gar keine Idee, den[n] die griechischen Mädchen kriegen, wahrscheinlich des decorum wegen, so einen grossen Polster auf den Hintern, dass man durchaus gar nichts verrathen kann. — Ender der alle Augenblicke zu benützen pflegt — brachte sein kleines Zeichnung's Buch mit sich — und fing mit dem Portrait der Mamsel Marussa[3] an — *nur mit Bleistift*[a] —. Der ganze

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Pazarolni.

[2] Élelmiszerrel ellátni.

[3] Az ő és több más leány képe megvan a Széchenyi-Múzeumban.

Ort lief nach und nach zusammen, und wir mussten wegen der Eitelkeit der Mädchen, die alle in der Ordnung hübsch sind, und ausnehmend ambitioniren sich zeichnen zu lassen, recht viel lachen — Überhaupt stellte unser Caravan so bald sie angekommen war ein komisches Bild dar, — der Officier, der *im Dienste*[a] auf das Land gesendet wurde um alle Provisionen für die Equipage einzukaufen — ass und trank mit denen Matrosen ganz fidele — und schlief endlich ruhig ein — Ender malte oder zeichnete eine oder die andre Jungfrau — ich blieb bei denen Weintrauben und unterhielt mich mit dem Piloten der mir über manche Sachen einen nicht unbedeutenden Aufschluss gegeben hat — Landschulz ergrief[b] alle Mitteln um sich wieder heraufzukriegen, indessen der Ragionato mit Gewalt einen ducaten von mir nahm, in Paras[1] auswechselte und endlich, ohne aller Ursach, unter alle die Kinder austheilte, die sich allmählig um uns herum versammelten — Der Wein gefiel ihnen allen gut, der letzte aber genoss von dieser Gabe so viel und so geschwind, dass er total besoffen wurde, und in denen ersten [25] Stunden, dieser schönen Stimmung, die sonderbarsten exhibitionen von Spass und Scherz darstellte, die ich in meinem Leben gesehen habe. — Länger wollte ich nimmer bleiben — besonders da wir um 5 Uhr dem Gr[afen] L[ützow] zum diner am Bord rendez-vous gegeben haben. Der Rückweg ist äusert umbequem — und man machte uns den Vorschlag mit dem kleinen Schife, zu dem Fuss der Stadt Castro kommen zu wollen — und sodan uns zu Wasser zu transportiren — diess wurde angenommen, da diese Art gewiss die einzige bequeme ist, diesen Weg zu machen. — Die discipline auf einem Italiänischen Schif ist indessen nicht so gross, wie mir scheint, dass ein Officier ganz sicher sein könne, dass seine Befehle erfüllt werden, den[n] das Schif kam nicht, nachdem wir auf dem Strand mehr als 2 Stunden gewartet haben — und wir mussten mit Mühe alle Berge wieder ersteigen, und kamen endlich müde und hungrig gegen 8 Uhr Abends am Bord — So endigte der Tag — der mir immer in Gedächtniss verbleiben wird. — Die Einwohner dieser Insel, wie unangenehm und schrecklich sie

a) Széchenyi aláhúzása. b) ergriff helyett.

[1] Török váltópénz, 2 fillér.

auch sein mag, sind weit glücklicher als man's in dem ersten Augenblick denken sollte — In der Sphere in der sie leben, ist die einzige condition zum Glück, selbst bei denen Gebildeteren — gutes Essen — eine ruhige Wohnung und eine Frau — zu allen dem ein ununterbrochener Genuss und die leichte Verschaffung dieser *3 Articlen*[a] — In Milo ist der Grossherr Regent — der hat aber gar keinen Verwalter, kein einziger Türk ist im Land, und sie führen alle Jahre gegen 45,000 Piaster[1] (3000 ⌗) dem Cadi von Scio,[2] ab und sind dan vor Steuer und andern *Massregeln*[a] frei —. Sie bebauen das Land mit Fleiss, wo es nämlich möglich ist — und jede Planze[b] wenn Sie noch so klein ist bringt in diesem Clima Früchte! Man sieht die Frucht eher als den Baum. — Viele von denen Einwohnern sind Piloten [26] und werden für geschickt gehalten. Die meisten Handels Leute, die selbst dem[c] Archipelagus nicht kennen, nehmen gewöhnlich ihre Piloten in dieser Insel und es ist spassig alle die Frauen der Piloten aus Profession mit grossen perspectiven an denen Fenstern oder in kleinen von Holz gemachten observatorien sitzen und auf alle Schife acht geben zu sehen, die vor der Insel herumsegeln. = Der ganze Ort Castro bestehet aus 1500 Einwohnern, die sich beinahe alle verwandt sind. Ein junger Grieche, den ich frug warum er nicht verheurathet sei, gab mir zur Antwort, dass alle die Mädchen auf der Insel seine Cousinen seyen: Indessen ist es sehr leicht, ein Weib zu kriegen, sagt er mir, wenn man nur Geld hat — Woher der gute Mann aber sie hohlen will lassen, weiss ich nicht recht, wenn es nicht von denen neben Inseln wäre — von denen habe ich aber noch keine notizen eingehohlt.

[1818 szeptember 4.] Den 4-ten in der Früh bin ich auf die Jagd — es giebt sehr viele Rebhühner die sich zwischen Felsenschluchten aufhalten, und von dem besten Jäger nicht ausgerottet werden können, vielweniger also von denen Griechen die sich in Milo mit der Jagd beschäftigen — Der erste Schütz

a) Széchenyi aláhúzása. b) Pflanze helyett. c) den helyett.

[1] Török ezüst pénz.

[2] Chios (Skio) az egyik Sporad-sziget az Égei tengerben.

auf der Insel war mein Führer — mit einem ungeheueren Gewehr und einem magern Haushund und einer weissen Schlaf haube presentirte er sich mir, und nachdem wir einige Stunden herumgegangen sind, war ich so glücklich ein Rebhuhn zu erschiessen. Ich bemerkte, dass sie nicht wie bei uns in Compagnien auffliehen sondern beiläufig so wie bei uns im Frühjahr wenn sie paarweis sind — der Vogel ist übrigens ein wenig grösser und anderst gezeichnet mir scheint es ist die perdrix rouge[1] — sicher bin ich aber nicht — Hasen giebt es nicht viele. — Endlich bin ich in cultivirteres Land und Weingärten gerathen — und hab' mich in denen letzteren lang aufgehalten. Die jüngsten Weinstöcke tragen! — Die Trauben werden in der Weinlese — in der wir [27] nun sind, abgeschnitten, und neben die Pflanze gelegt. — Da erreichen sie die allerhöchste Stufe der Zeitigung — und werden dan theils zu Wein verwendet theils aber getrocknet. — Diess letztere aber nur zum eignen Gebrauch. — Sie handeln nur mit Wein — Baumwolle — Frucht und Gerste — Öhlbäume haben sie in kleiner Zahl — genug für ihren Bedarf. Zu Mittag bin ich am Bord, uud genoss die frischen Fische die die Equipage gefangen hat — es war aber nichts besonderes; den Abend blieb ich *ruhig*[a] in der Gesellschaft des Gr[afen] L[ützow] und auch ein wenig langweilig. —

[1818 szeptember 5.] Den 5-ten bin ich mit Ender und Kranichsfeld in einer griechischen Barke, in einem heftigen Wind — neuerdings an das Land nach Castro — und stiegen bei unserm Piloten (Sig[nor] Francesco Micheli) ab, der uns in der Stadt herumführte; von der äusersten Spitze des Felsens sieht man mehrere Inseln — Argentera, Srifa Srifanto,[2] u[nd] s[o] w[eiter]. Bei hellem Wetter sieht man Morea und das Land wo Athene liegt — bis dorthin sind nicht mehr als 60 Milien — Ender malte die Marussa in Farben der ich bei jeder séance einen ducaten geschenkt habe, — sodan eine andre

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Francia neve egy fogoly-fajnak.

[2] Argentiera (Kimolos) és valószínűleg Siphnos és Seriphos szigetek Milostól északkeletre.

griechische Jungfrau, die ein schönes bild darstellt und Raphaels Fornerina[1] in's Gedächtniss bringt. —

[1818 szeptember 6.] Der 6-te war Sontag — Der Sohn des verstorbenen östreichischen Consul wünscht in die Fussstapfen des Vaters zu tretten, und denkt, mit Recht, dem[a)] Internuncius für eine wichtige Person, um in dieser Angelegenheit zu réus[s]iren: veranstalltet daher ein Mittagmal, ladet den Gr[afen] L[ützow] zum Fest — schickte einen ganzen Teufel Eseln zu dem Platz, wo man zu debarquiren pflegt, und erwartet, mit denen nächsten Anverwandten, den[n] sonst müsst es das ganze Ort sein, den Gesandten und seine suite. — Gr[af] L[ützow] nehmt die Einladung an, und lässt nicht absagen und macht dem Griechen faux bond[2] — Überhaupt ist er ein spassiger Mensch — noch war er auf dem Lande nicht — und mir scheint [28] er wird auch gar nie an das Land steigen — Er treibt ein einfaches Leben, bei Gott! und vegetirt wie eine sehr unschuldige Pflanze. Gift hat diess Kraut nicht viel in sich — keine heilsamen Säfte aber auch nicht —, Wenn nur solche Menschen in der Welt wären — ich glaube sie würde aus langerweile einschlafen und ganz aufhören zu gehen. — Dabowich setzte uns alle, auser dem Gr[afen] L[ützow] und dem Com[mandanten] in dem[a)] mittlern Kahn ans Land — von wo die Cavalcade[3] auf denen Eseln seinen Anfang genommen hat — Wir lachten recht viel —! Ich war neuerdings erstaunt wie ein Esel sicher geht, den[n] wir sind über Berge und Felsen, die man zu Fuss schwer besteigen kann — ohne Zaum und ohne Gurten. Für den Gesandten wurde natürlicher weise ein extra Sattel auf dem ruhigsten Esel aufgelegt — dem[a)] bekam ich — (1 1/2 sor törlés) — — —

Diessmal stiegen wir bei dem Gastgeber ab. Die Leute waren besser, wie an denen Werktagen angezogen — Die Mädchen werden aber desto hässlicher jemehr sie sich anziehen, da der

a) *den* helyett.

[1] Rafael kedvesének neve (Fornarina); arcképe Romano, Giulio-tól a római Barberini palotában van.

[2] Nem tartja meg szavát.

[3] Felvonulás.

modeste maintien[1] einer griechischen Jungfrau die scheusslichste Tournure[2] in der ganzen Welt ist. Ich wahr sehr hungrig, da ich gar nichts frühstükte, und es bereits 2 Uhr war. — Es wäre möglich gewesen, dass der Gr[af] L[ützow] absagen liess, ohne uns davon zu avertiren — Das kleine Schif welches uns abhohlen sollte war um 5 Uhr erst bestellt, mir war Angst den ganzen Tag ohne Mittagmahl zu bleiben. — Ender war in dem selben Fall, wollte aber dennoch, um die Zeit mit beiläufig 50 Personen die in dem Zimmer vereinigt gewesen sind nicht gänzlich zu versitzen — da nur wenige Italiänisch sprechen — einige Zeichnungen Vormittag anfangen. Diesen Wunsch entdeckte ich dem Pilote[n], der mir den Rath gab — es bis auf dem[a)] Nachmittag aufschieben zu wollen — diess war mir genug, um auf einen baldigen Schmaus sichere Hoffnung machen zu können — Nach einer ziemlich kleiner Weile, wurde ein Tischchen aufgedeckt, und eine Unter Tasse, mit [29] schlecht eingesot[t]enen Citronen Schällern und einige Gläser Limonade darauf gesetzt — Ich und wir alle dachten, dass es das ganze Mittagmahl nun schon sei, und ich bin nicht wenig erschrocken, wie der Pilote zu mir kam, um mir zu sagen, dass wir nun Zeit haben würden, einige Gesichter zu zeichnen. Nicht einmal Brodt habe ich gegessen, den das kömt zu diesem vor Mahl nie — Mit der artigsten contenance nahm ich Abschied — wie ich aber hörte dass [wir][b)] wieder zurück kommen sollen, war ich endlich doch gänzlich überzeigt, dass das wahre pranso erst im Ankommen sei. In einer Stunde waren wir wieder zurück — das Mahl bestand aus einer Suppe mit Reis — in Wasser gekochten 2 schönen Hühnern — und 4 Eingemachten. Süsser Wein und Obst. — Die ganze Compagnie blieb im Zimmer — 5 Teller hat aufgethürmt jeder Gast vor sich, auf diese Art giebt man's nur immer weg und braucht nie zu wechseln! Das déjeuner welches mich so erschreckte ist eine Gewohnheit, wie man mir's späterhin explicirt hat, die überall statt findet, und die aus der Ursache dem[a)] Appetit zu schärfen allmählich adoptirt worden ist — Ich finde das un-

a) *den* helyett. b) kimaradt e szó: wir.

[1] Szerény magatartás.

[2] Itt talán: divat, viselet.

geschickt angefangen, und ein bittrer Wermuth taugt zu dem Behuff besser, wie mir scheint. Zu Mittag machte ich die Bekanntschaft des englischen Consul[s]. Auch ein Einheimischer aber nichts destoweniger ein vernünftiger Kerl. Die Speisen enthielten viel Gewürz.[1] — Die Luft in Castro ist allerliebst, und ohne im mindesten warm zu haben, kann man gerne leicht angezogen sein, ohne zu befürchten sich erkälten zu müssen — man fühlt's dass man der Gefahr gar nicht ausgesetzt ist — Durch ein Fenster des Appartements in welchem wir uns labten, sahen 4 hübsche Jungfrauen herein. — Es giebt viele hübsche Mädchen. — Wie Ender Marussa's Portrait malte sahen viele in das Bild, waren aber gar nicht erstaunt, wie wohl es charmant ist — Sie selbst aber fand es gar nicht gut genug gemacht, den Mund viel zu gross, die Linien [30] zu kräftig, zu marquirt. — Ihre Eitelkeit fand eine Menge von Ausstellungen zu bemerken nothwendig — Sie genoss aber doch die Satisfaction — durch das empressement,[2] welches wir hatten ihr Portrait zu besitzen, von allen denen übrigen distinguirt zu werden — in solchen Jahren setzen die Mädchen einem grossen Werth auf Auszeichnungen dieser Art.

[1818 szeptember 7.] Den 7-ten war ich wieder auf der Jagd — nicht so sehr des schiessenswegen, den[n] das verstehe ich gar nicht, als um die Gegend besehend ein wenig Bewegung zu machen. Ich hab' gar nichts geschossen, hab' aber einen grossen Berg bestiegen, und mit harter Mühe, um ein établissement von einigen griechischen Priestern zu sehen, die in dem Kloster[3] S[an] Marino ein Mönchen Leben führen. — Sie haben 2 Gemüse Gärten die einzigen auf der Insel — ein herrliches Wasser — und gute Früchte, sie waren gastfreundlich ich schenkte ihnen einen ducaten — Sie gaben mir nachdem ich Wein Liqueur Birnen, Weintrauben, und Brodt mit meinen Begleitern genossen habe noch zwei grosse Körbe Obst mit. — Gegen 2 Uhr Nachmittag hab' ich mich in dem Meer gebadet und fühlte mich sehr wohl, jedoch war das Wasser äuserst kalt. Gr[af] Lützow ist

[1] Széchenyi széljegyzete: für das Diner des zukünftigen Consul[s], gab ich denen Leuten die uns servirten 2 ducaten. Für 8 Eseln eben so viel.

[2] Buzgóságtól vagy törekvéstől.

[3] Széchenyi széljegyzete: das Kloster ist dem heiligen Georg geweiht.

endlich an das Land — Ich glaube er hat es so lang aufgeschoben weil — die See vorher zu unruhig gewesen ist — und er kein besonderer Freund des Wassers sein mag. —

[1818 szeptember 8.] Heute in aller Früh calmirte[1] der Wind gänzlich — und alle Bewegungen oder vielmehr Manoeuvres die am Bord successivement vorgenommen wurden, um bei der ersten favorablen Luft — den weitern Weg beginnen zu können, sind so kräftig gewesen, — dass ich nach und nach einsehen lehrne, dass ein Italiänisches Volk — gar nichts machen könne, ohne durch unnöthigen Lärm und Geschrei — der Handlung einem[a] gewissen relief zu geben. Ich wollte heute die vormalige alte Stadt Milo ansehen — wo anjetzt noch Häuser und Einwohner sind — wo aber die Luft so schlecht und tödtend ist, dass alle nach und nach ausgestorben oder weggezogen sind. — Es ist ein grosses Unglück [31] durch Verhältnisse gezwungen zu werden — solche Gegenden Bewohnen zu müssen, wo die Luft und das Wasser schlecht ist. — Diese 2 Sachen will sogar der Éremite gut und rein geniessen, wenn er auch auf alles übrige in der Welt verziecht leistet — dennoch kenne ich manche, die keine Einsiedler sind, und dem[b] Genuss der frischen reinen Luft sich doch nicht gönnen wollen. — Mein Vorhaben auch diese Gegend der Insel anzusehen, und sodan mit der Besichtigung dieses ariden Landes fertig zu werden — musste ich aufgeben — da der Wind in unserer Faveur zu blasen schien — und die ganze Flotte in Bewegung gerathen ist. — Unlieb war mir dieser Vorfall gar nicht da ich meine Zeit in interessantern Gegenden zu verleben gedenke: denen armen Handels Leuten die in dem Hafen lagen, musste es aber noch weit angenehmer, wie mir sein, denn manche von diesen sind über 2 Monathe hier, und wurden bis zu dem heutigen Tag durch wiedriege[c] Winde abgehalten, ihre Reise nach der Levante fortzusetzen. Überhaupt finde ich's merkwürdig wie die Jahrs Zeiten in dieser Latitude unveränderlich regulirt sind —, seit 6 Monathen z[um] B[eispiel] ist kein Regen gewesen! Die Periode der Kälte, der Regen, der verschieden[d]

a) einen helyett. b) den helyett. c) widrige helyett. d) verschiedenen helyett.

[1] Elcsendesedett.

Winde, kommen aber genau mit dem Tag. Einer von uns fragte einen der Einwohner — ob nun der Regen bald kommen würde, da sich mehrere Wolken am Himmel zeigten — mit der grössten Gewissheit sagte er, *nein*[a] — „da dieser Monath nun einmal nicht von der saison des Regens ist — Heute ist der Mond in das neue Viertel gegangen — und das soll die Änderung des Windes hervorgebracht haben —? Wie hengt doch das kleinste mit dem grössten in der Welt zusammen — und in einem ewigen Ganzen ist's vereinigt und concentrirt. — Im Herbst gibt es viele Waldschnepfen —. Der Winter ist nie streng, man sieht auch in dem ganzen Ort, keine *Anstallten*[a] um die Kälte ertragen zu können —. Die Häuser haben keine Dächer: sie sind oben ganz flach — und dienen um das Regenwasser aufzufangen, welches durch angebrachte Röhre von Thon — in eine, unter den Häusern angebrachte Cisterne läuft, und zum trinken und allen andern Bedürfnissen verwendet wird. — Manche Häuser haben auch mehrere Cisterne[n], und brauchen dan das Jahr hindurch für Wasser gar [32] nicht mehr zu sorgen. Jene, deren Wasser Verhältnisse zu klein sind, müssen durch Eseln das Wasser von dem Thal bringen lassen. Wenn das Regen Wasser durch Kohlen strömen könnte, so würde diese Art gewiss die aller beste sein, stets das gesündeste und reinste trink Wasser im Haus zu haben. — Die Weinstöcke haben keinen Pflock — sie sind aber mit Erde dermassen umgeben, dass sie, so zu sagen in einem tiefen Trüchter liegen und den Wind gar nicht im mindesten ausgesetzt, eine concentrirte Wärme empfangen. *Ob diese art Weinbaues nicht in jedem Lande vortheilhaft wäre?*[a] — Aloe[b] Bäume sah ich mehrere — Dateln tragen sie aber in diesem Clima, nie. — Haller,[1] einer von denen 4 die mit —[c] in der Insel Egina das Frontispice[2] in dem Tempel der Minerva gefunden hat, ist der Mylord der das griechische Theater hier ausgegraben hatte. Später ist er in Griechenland gestorben. — Auf der Insel sind

a) Széchenyi aláhúzása. b) nehezen olvasható szó. c) itt a név kimaradt, úgy látszik, jegyzetben akarta leírni, de nem írta. Lásd a 3. számú jegyzetet!

[1] Haller Carl német építész Cockerell-lel, Forster-rel és Linkh-kel szövetkezve 1810-ben Egina szigetén Athene (Minerva) templomának homlokzatán levő szobrokat kiásta. 1817-ben meghalt és Ampelachiában az Ossa lejtőjén temették el.

[2] Homlokzat.

noch 2 andere Kloster, die aber wegen ihrer Armuth unbedeutend sein sollen. — S[an] Marino liegt auf dem Fuss des Berges S[an]t[a] Anilea auf den vor einigen Wochen, der Commandant eines französischen Corvette[1] mit mehreren andern Astronomen und Gelehrten gestiegen ist. #[a] Die Einwohner geben an den gross Herrn das *Zehnte*[b] — und auserdem alles das was der Capitan Basha[2] unbestimt und willkührlich fordern mag. — Die Insel hat gegen 2500 Einwohner, und 3 Primas, von welchem der eine zuweilen auch Gouverneur genannt wird — sind ihre Obrigkeit. Die werden immer im Monat März — von dem Volk, durch Mehrheit der Stimme erwählt. Das Amt bleibt ein Jahr bei der selben Person — manchmal wird aber ein und derselbe durch mehrere Jahre beibehalten: wenn das Volk mit ihm zufrieden ist. Alle die Consuls sind von denen extra Abgaben frei, das Zehnte müssen sie aber auch geben. Wenn der Capitan Basha[2] 2 oder 3 Tausend Piaster haben will, so schickt er einen seiner Officiere mit dem Befehl nach der Insel — am Sonntag, wenn das ganze Volk versammelt ist, wird's ihnen von einem der 3 Primaten vorgetragen, und sodan alsogleich zur gerechten Vertheilung geschritten, im ganzen kann die Insel Milo des Jahrs 85 m[ille] piaster dem Gr[and] Signor abgeben. Die *gewöhnliche Zehend*[b] bringt der Gouverneur alle Jahre einmal regelmässig nach der Insel Naxia[3] —. [Der Commandant hofft gar nie zu sterben: da diese Änderung in der Welt alle Tage statt haben könnte] — Der Morgen des 8-ten ist angenehm — eine ganze Flotte läuft auf einmal aus dem Hafen. — Jetzt hab' [33] ich endlich erfahren zu was ein Consul gut ist. Gar nicht um denen Schiff's Capitains dienlich zu sein, sondern um auf die Waare der Handels Leute zu wachen. Es geschieht oft, dass ein Capitaine die Waare auf seinem Schif verkauft, und dan zu Fleiss Schifbruch macht — Solches Zeug muss der Consul melden. Gegen 12 Uhr Mittag hebt sich gewöhnlich in jedem Meer der Wind — als ob die Sonne zur Entwicklung seiner Kraft etwas beitrüge. — Mit kleiner Luft

a) Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Háromárbocos hadihajó.

[2] Kapudan basa = a török tengerészeti miniszter.

[3] Kyklad-sziget Melostól északkeletre.

kann ein Leichtes Schif leichter und geschwinder segeln, als ein schweres — „folglich hat ein Kriegsschiff gegen andre Fahrzeuge in einem häftigen Wind, den grössten Vortheil — mehr als 15 See Meilen in einer Stunde zu fahren, ist bis jetzt nicht möglich gewesen — Wenn das geschehen soll, darf der Wind nicht in puppa[1] kommen, da ein Segel den andern eine Bonazza[2] macht. Mit demselben Wind können sich 2 Schife begegnen. — Der beste Wein in Zante[3] heisst Verdea und ich bin überzeigt, dass aller der Wein, den wir in Wien für Madeira[4] kaufen — von denen jonischen Inseln, oder aus Marsalla[5] ist — die englischen Officiere die in Corfu en guarnison sind, und sich alles zu verschaffen wissen, können keinen Madeira bekommen! —

[1818 szeptember 9] 9-ten. In der Früh sah ich Negroponte und gegen 9 Uhr waren wir zwischen ihn und Andros gegen Abend Zea[6] — und bei der Nacht auf dem 10-ten Mitilene.[7] Wir hatten excellenten Wind — das Schif machte keine Bewegung — Ich hab' mich neulich durch's Meerbad' erkältet — befind mich nicht wohl —

[1818 szeptember 10] den 10-ten in der Früh kamen wir vor Tenedos.[8] In Tenedos ist die *Pest*[a], zwar nicht stark aber es

a) Széchenyi aláhúzása. b) nyilván tévedés szeptember helyett.

[1] Far.

[2] Szélcsend (tehát egyensúlyozza egymást).

[3] Zante, Joni-sziget.

[4] Híres portugál-bor, amely Madeira szigetén (Afrika nyugati részén) terem.

[5] Sziciliában.

[6] Negroponte (Euboea), Andros és Zea (Keos vagy Tzia) szigetek Milótól északra vannak, de itt téves lehet Széchenyi feljegyzése. Zeát előbb kellett érintenie, mint Androst és Negroponté-t, mert ezek északabbra fekszenek.

[7] Mytiline (Lesbos vagy Midillu) sziget Kis-Ázsia partjai közelében.

[8] A szept. 8-iki feljegyzések végén Széchenyi — úgy látszik utólag — még a következőket jegyezte fel: „Wir liegen vor Anker bei Tenedos. Zwei Östreichische Kauffahrtey Schife — die mit uns von Milo zur nämlichen Zeit weg sind — und hier um 8 Stunden — später ankamen salutirten uns soeben — im guten Tact — obschon sie nur 3 Kanonen haben — Wenn wir antworten müssen — ist immer grosse Confusion am Bord — Commandant ärgert sich immer. 10-ten August. b) [Tenedos sziget a Dardanellák bejárata közelében van.]

sterben doch alle Tag 2 auch 3 Menschen. Der Ort auf der Insel ist von der Farbe der übrigen Erde, so dass wir nur durch das perspectif entdecken konnten, dass nebst der Citadelle die schneeweiss ist, und die man weit sehen kann, noch andre Gebäude sind — Die Vegetation auf der Insel Tenedos scheint nicht sehr brillant zu sein. Der Wein wird übrigens vor allen anderm in dem Archipelagus von denen Kennern vorgezogen. Karapapas heisst eine Gattung rother Wein *(schwarzer Pfaff*,[a] den[n] die trinken ihn so gerne) Wie herrlich sieht die Küste Asiens aus! Die sind doch Farben! Bäume [34] schön geformte Berge! — Auf der Insel Tenedos sind einige grüne Flecke, die dem Auge äuserst wohlthun. Die Küste von Asien scheint auch mit Bäumen bewachsen zu sein. Die Vegetation die ich übrigens bis jetzt bemerkt habe gehet von Norden gegen Süden, mit jedem Grad der Breite decrescendo — und ich bin fest überzeigt, dass selbst im Frühjahr und im Herbst, wenn alles frischer ist, die Gegenden des Orient[es] an Anmuthigkeit mit unsern Landschaften nie verglichen werden können, und ich komme immer auf meinen alten Satz zurück, dass eine Meeres Gegend nie dieselben Gefühle in uns erwecken kann, als wir sie oft in unsern Wäldern und an unsern Flüssen zu haben pflegen. Die Weintrauben die der Östr[eichische] Vice Consul uns am Bord brachte, die sodan sorgfältig gewaschen wurden, um die Pest Qualität zu verlieren, sind mannigfaltiger als jene in Milo — die letzteren sprechen jedoch für ein kräfftigeres Clima — die ersteren hin sind besser um Wein daraus zu machen — sind auch unsern Trauben ähnlich — Wenn man Weintrauben von der Insel Milo in Wien haben könnte, würden sie auffallen. Die Weine die ich bis jetzt in Italien und in dem Archipelagus getrunken habe, sind dem jenigen durchaus entbehrlich der französische oder selbst gute ungrische Weine zur freyen disposition hat. — Für dem[b] Empfang des Gr[afen] L[ützow] wurde gar nicht gedacht — und wenn B[aron] St[ürmer][1] nicht genau ist und etwas pedantisch, welche gute Eigenschaft kann er noch haben? — *Sie*[a] versicherten mich,

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Stürmer, Ignaz Lorenz Freiherr (1752—1829) volt a konstantinápolyi internuntius 1818-ig. Az ő helyébe került Lützow, Stürmer pedig Bécsbe.

dass diese Inattention gar nicht aus Nachlässigkeit, sondern mit Willen geschehen ist. — *Er*[a] soll bereut haben dass er, um eine andre Bestimmung ansuchte — Wenn man 70 Jahre alt ist, könnte ein solche Übereilung für Unverzeihlich gehalten werden. Gr[af] L[ützow] sagt aber dass er auf alles bereitet gewesen sei! das ist ein Glück! So muss ich sogar diesen Menschen beneiden! — Der Francesco Micheli, unser Pilote, erzählt mir, dass er vor einigen Jahren mit einer englischen Fregate nach Smyrna[1] gesegelt ist. Es war im Herbst, der Himmel war hell, die Sterne leuchteten, und der Wind war günstig — Sie machten gegen 9 Milien in einer Stunde. Die Segeln war[b] beinahe alle heraus — da merkte er durch die *Bewegung des Meeres*,[c] dass ein westlicher Sturm [35] im Anzug sei. Welches Auge, welche Übung braucht man aber nicht, um den Wind vor seinem blitzschnellen Ankommen an denen Wellen erkennen zu können? Und wie sonderbar ist es, dass das Wasser seine Bewegung schneller mit theilen kann, als die Luft selbst ankommen? Man sollte es gar nicht glauben. Der Officier der Wache — war aber ein Hals starrigter Engländer, und glaubte dem Pilote[n] nicht — der Commandant war auch nicht leichter zu überreden, und die Segeln blieben alle heraus. Auf einmal kam der Wind und mit solcher Stärke, dass es nicht mehr möglich gewesen ist, die Segeln einzuspannen — Sie wurden abgeschnitten und die Fregate kam in verschiedene embarras — In der Breite konnten sie nicht stehen, es war nicht möglich und machten 13 Milien in einer Stunde, ohne Segel. — Ein Schifs Comm[andant] soll einem erfahrenen Piloten glauben — Sein ganzes Zutraun verdient jedoch nur eine gut organisirte Équipage und ein gut gemachtes und fest gebautes Schif: alles was ein Pilote bei gutem Wetter und beim Tag bestimmen kann — und alles das was er in ruhiger Gelegenheit wissen mag, gehet bei einer stürmischen Winter Nacht mit einmal verlohren.

Von Ali Pasha erzählt man mir folgende Geschichte „In Janina leben zwei Griechen, sie sind sich anverwandt und waren durch ihre Handels Geschäfte noch mehr vereinigt und hatten

a) Kétszer aláhúzva. b) waren helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Kisázsiai tengerparti város.

so viel Zutraun gegenseitig, dass sie sich mehrmal, ohne aller Schrift oder *Schuldschein*,[a] bedeutendere Summen borgten. Eines Tages aber läugnete einer derselben, von dem andern 60 m[ille] piaster empfangen zu haben — der es bestättigte und als Ankläger vor dem Ali Pasha auftratt — Alle beide schwuren, der eine dass er das Geld wirklich zur Leih gegeben habe, der andre hingegen dass er nichts bekommen. „Ali konnte nichts entscheiden — liess alle beide wiegen — und schickte sie fort —. Die Sache schien abgethan — der Unschuldige kam um sein ganzes Glück, der andre wurde Reicher. Der erste härmte sich hoffnungslos ab, der andre glaubte in sicherheit sein Vermögen geniessen zu können. Nach 3 Monathen wurden sie auf einmal wieder geruffen und gewogen — da entdeckte der Unschuldige durch sein geringes Gewicht sich auf der Stelle. — [36]

Die Ungeschicklichkeit und der schwache Willen der Fränkchen[1] Minister ist Ursache, dass bis jetzt kein Kriegs-Schif, durch den Canal der Dardanellen passiren darf. Jeder Reisende also der zu Wasser nach Constantinopel reisen will, soll, wenn er nicht unendlichen Unan[n]ehmlichkeiten ausgesetzt zu sein wünscht, auf einem Kauffahrthei Schif sich einschiffen — da dieselben, ohne angehalten zu werden, ungestört ihren Weg bis Constan[tinopel] fortsetzen können. — Wenn ein Minister für die Erlaubniss negocirt, mit einer Fregate oder mit einem Brig, den Canal durchfahren zu dürfen, so wird es von der gnädigen Pforte zuweilen erlaubt — wenn man sich gefallen lassen will, die Munition und die Kanonen ausschiffen oder wenigstens zu verstecken. F[ürst] Metter[nich] — hat dieses Manoeuvre mit einem Officier verglichen, der ohne Säbel und port d'epée eine Entrée de chambre machen würde — und hat es dem Gr[afen] L[ützow] untersagt. — Das nenne ich „sich nicht ergeben" — eine tiefe Politick! — Indessen haben wir keine Marine — das ist auch überflüssig. — Der G[ene]r[al] Vilson[2] war auf dem Berg Ida — er ist mit Schnee bedeckt: man hält ihn für höher als den

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Európai (a keleten az európaiakat frankoknak nevezik).

[2] Wilson, sir Robert Thomas (1777—1849) angol tábornok 1811-ben Törökországban tartózkodott.

Olympus.[1] — In der Gegend von Zara[2] kam ein Schif mit Reisenden an, — der Wind war günstig — der Capitaine sagte, dass sie angekommen sind, da er ganz nahe bei der Stadt Zara schon war; nun gieng's über die Provision her, und assen alles was sie hatten — da änderte der Wind sich, und sie wurden in's Meer zurückgeschlagen, erhungerten beinahe. Daher das Spichwort „siamo arrivati à Zara. Uns gieng's auch so, den[n] wir glaubten in Tenedos uns schon zu Haus und haben noch viele Täge und auch etwas Langerweile vor uns. Wir haben endlich vor Anker gelegt, und schickten eins unser kleinen Schife ans Land, und hofften einen Firman oder wenigstens eine Art renseignement[3] zu finden, auf welche Art wir unsere weitere Reisefortsetzen könnten — indessen war für alles das gar nicht gesorgt, und der Vice Consul der ein blossfüssiger Grieche ist, hatte gar keine andre Instruction als die Ankunft des Gr[afen] Lützow nach denen Dardanellen zu melden. — Wir blieben langweilig am Bord und sahen, viele Kaufmanns Schife ruhig bei uns vorbei segeln: Solche verlohrne Täge, kränken mich sehr — und für solche kann man sie annehmen, da man zu gar nichts aufgelegt ist —[4]

[1] Ida (Kas Dagh) az ókorból nevezetes kisázsiai hegy (1770 m), az Olympus ugyancsak Kisázsiában Brussa mellett (2500 m).

[2] Tengerparti város Dalmáciában.

[3] Értesítés.

[4] Széchenyi a megérkezésről atyjához szeptember 21-én intézett levelében a következőképen nyilatkozik:

Der Pavillon quarré wurde arborirt und ein Officier abgesendet, um mit Bedacht und Vorsicht Nachricht einzuhohlen. Wir blieben alle an Bord — Ich selbst mit ein wenig Umgeduld dass ich nicht auf der Stelle ans Land konnte; indessen musste ich mich fügen, da es doch leichtsinnig ist in der Levante auszusteigen ohne früher sich ein wenig um den Wohlstand der Musel Leute zu erkundigen. Ärgerlich ist's aber, dass muss mir Jedermann zugeben so lange umsonst seine Zeit mit Warten verlieren — den langweiligeres kenne ich doch bei Gott nichts als nahe am Ziel zu sein, ohne es erreichen zu können. Manchmal entschlüpft es uns am Ziele ganz und gar, und wir können es nimmer mehr haschen. — Die Pest war wirklich in Tenedos und wurde vor einigen Wochen aus Egypten dahin gebracht — Wir vermieden daher Contact, schickten den Vice Consul nach denen Dardanellen um die Ankunft des Gesandten anzuzeigen und warteten indessen ruhig auf dem Orione...

[1818 szeptember 11] Den 11 in der Früh um 11 Uhr kam endlich der H[err] v[on] Lippa[1] mit einem Michmandar[2] — vor denen erschien noch der Commandant des Forts in Tenedos: trug uns Weintrauben, und 10 Castraten an — wir machten ihnen kein Gegen Geschenk den[n] Gr[af] L[ützow] sagte, dass das nicht der Augenblick sei — wie vernünftig! = Der Michmandar ist der jenige der von dem Grand Signor gegen die aufrührerischen Pasha's abgesendet wird, um sie zu stranguliren: ist auch Kammerherr und hat Obristens Rang, [37] schönes Amt. = Diese[3] wurden endlich angenommen, da in Constan[tinopel] und in allen übrigen Gegenden sich keine Spur der Pest zeigen. — Ich war toll wie ich erfuhr, dass für unsere Abreise noch nicht gesorgt ist, und dass sie erst kamen, um die Befehle S[einer] E[xcellenz] einzuhohlen — Dümmer kann man nicht sein, wenn man die Verhältnisse so genau kennt, wie's der Consúl und B. Lippa es wissen soll. — Gr[af] Lützow indessen, der unentschieden, und langsam ist, hielt ein consilium und es wurde entschieden, dass das Schif mit welchem der Michmandar angekommen ist, zurückgesendet und andre Fahrzeuge bestellt werden sollen, theils um den Internuncius als auch alle Bagage nach denen Dardanellen zu transportiren. Ich war entschieden und das zwar, geschwind, mit meinen 2 Reise Compagnon's — nicht länger auf dem Schif mehr zu bleiben, und die gute Gelegenheit zu benützen — an das Land zu kommen. Was der Gr[af] L[ützow] in solchen Augenblicken für ein unangenehmer, pedantischer Mensch ist, werde ich nie vergessen —. Er findet alles unmöglich und risquirt. Auf der Reise haben wir ihn doch manchmal in gute Laune gebracht, wenn wir auf Buchner und Valentin gekommen sind —. Wir packten also unsere nothwendigsten Sache zusammen und bestiegen das türkische Bot, welches viel länger und tiefer wie die unsern sind.[4] — Sie segeln schneller, chaviriren aber leichter —

[1] Talán Lippa János harmadik tolmács a konstantinápolyi követségnél.

[2] Török neve annak a főtisztnek, akit a török porta az érkező vendég fogadására és kísérésére kiküldött.

[3] T. i. a szőlő.

[4] Arra a vitorlásra szállt (rajza megvan a Széchenyi-Múzeumban), amelyen Lippa jött és távozott, hogy Lützownak és poggyászainak Konstantinápolyba való szállítására szükséges vitorláshajókat megrendelje. Széchenyi Chanah-Kalesiban

das steuer Ruder geht ganz unter das Schif = Die innern Wände sind charmant ausgeziert. Wir sind gegen $^1/_2$2 weg, und kamen um 7 Uhr in *Chanak Kalesi*[a)][1] an —. Das Meer strömt, wie bekanntlich, mit grosser Gewalt von dem Mare di Marmora in den Archipelagus, ohne allen Wind geht dass Wasser gegen 3 Milien in einer Stunde. Von Constantinopel gehet der Courrent.

Von der Insel Tenedos sind nach Asien nicht ganz 3 Milien. Von dort wo der Orione gestanden hat, sieht man den Cap de Troya[2] ziemlich gut. (Das ist Troya des Alexander.[3]) Während unserer Fahrt, die ziemlich langweilig gewesen ist, da die Sonne äuserst brennend war, und der östreichische 1-ste Dragoman, ein Jude, die scheusslichsten Lieder die der Selim vor seinem Tode gesungen hat — die ganze Weile aus voller Kehle anstimmte. — Effendim sagte er allemal wenn er nicht recht verstanden hat! Die Juden sind in der Türkei viel reiner, und haben keine türkisch jüdische Aussprache. So oft wir in dem[c)] torrent gekommen sind, wurde gerudert. Um 7 Uhr ausgestiegen — — Sonderbare Empfindungen in Asien! *An G[abriele] gedacht.*[a)] Zum Consul gegangen — der war [38] nicht zu Hause — ein Sultan ist abgesetzt — wohnt in Gallipoli,[4] und ist krank, liess ihn mit *artiger Gewalt*[a)] hohlen —. Ein andrer Italiener emfieng uns, der, wie wir später erfuhren ein armer Teufel ist, der bei dem Consul für Speis und Trank — denen Kindern Lehr Stunden giebt — erzählt viel von der vorigen Königin von Neapel die in Constant[inopel] gewesen ist. Man führt uns in ein Zimmer welches 3 Fenster hat — und ein langes Sofa knapp an dieselben angelehnt ist. 3 Schritte von der Thüre erhebt sich der Boden um eine Stufe, ist mit feinem Rohrteppich bedeckt. An dem Sofa sind viele gute Pölster — und ich finde es vernünftig nahe

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

kiszállott,itt utólérte 12-én Lützow, Széchenyi azonban nem utazott vele tovább, hanem maradt s Koum Kali-ba (Kisázsia északnyugati csúcsán) hajózott, hogy onnan Trója vidékét tekintse meg (Ida-hegyét). Azután a Dardanellákon át Konstantinápolyba utazott, ahol szeptember 21-én érkezett meg.

[1] Canah-Kalesi (Chanah-Kalesi) ma Kalei Sultanije megerősített város a Dardanellákban, a kisázsiai parton.

[2] Tenedos-szigettől kissé délre a kisázsiai part egy kis nyúlványa.

[3] Azaz Paris.

[4] Város a Dardanellák felső végén az európai oldalon.

an die Fenster, festgemachte Ruhe Betten zu haben, zumal wenn die Fenster gut schliessen und wenn die Aussicht hübsch ist —. Man gab uns ungeheuer lange Pfeifen. — Der Consul kam — hat einen türkischen Shawl zu schenken bekommen, ist ein gescheider Kerl, und spielt seine Rolle aus[a)] Consul gut — war übrigens im Anfang nicht sehr freundlich — Wir genirten ihn aber so wenig, dass er zuletzt ganz freundschaftlich geworden ist —. Sebastiani[1] hatte grossen Einfluss, weil er sich *darum bemühte.*[b)] Admiral Druckward[2] ist anno 1817 mit 9 Linien Schiffen durch den Canal, von dem Fort des Dorfes, wo wir sind, wurden sie beschossen — Sie haben Kanonen die Kugel halten können, die mehr als 4 Zenten wägen. Eine einzige hat getroffen, dem Schif bedeutenden Schaden gethan, und 27 Menschen Tod geschlagen. — Damals, sagte er, haben die Türken in Constan[tinopel] dermassen gezittert, dass sie jeden Frieden ohne Anstand unterschrieben hätten — wenn nicht Sebastiani durch die Bekannte Geschichte mit denen falschen Briefen — sie verhindert hätte. Was der lange Bailly[3] auch immer sagen mag, so bin ich sicher, dass sich die Türken gegen keine regulirten Truppen schlagen können — die grösseren im Lande sehen das auch nur zu gut ein, und wollten mehrmal schon regulirte Soldaten einführen — das verhinderten die Janitscharen jedesmal — die letzte Revolution entstand aus der delben Ursache. — Die Janitscharen haben keine andre Art ihren Willen durchzusetzen, als die halbe Stadt in Flammen zu setzen. — Das geschah auch jetzt, indessen sagen die Leute — das macht gar nichts, hat nichts zu bedeuten. In der Insel Milo hiess es, dass 70 m[ille] Häuser in Constan[tinopel] abgebrannt sind, in Tenedos 30 m[ille] nun bin ich neugierig wie viele wirklich Raub der Flammen geworden [39] sind — Die Türken haben viele Feuerspritzen — Reissen ganze Abtheilungen der Stadt ab, um die Kraft der Flammen zu dämpfen, können aber nur dan réussiren wen der Kaiser erscheint — *dan muss es aber geschehen.*[b)] Opinion. Die Türken sagen, „ich baue mein Haus

a) als helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Sebastiani, Francois Horace Bastien comte (1772—1851) francia tábornok 1806-ban konstantinápolyi francia követ.

[2] Duckworth, sir John Thomas (1748—1817) angol admirális.

[3] Talán Bailly, Francois comte de Monthion (1776—1840) francia tábornok.

für mich, und so soll's auch mein Sohn, jeder nach seinem Geschmack" — darum sind sie von Holz und werden nur auf ein Menschenleben berechnet. Um übrigens ein Gebäu recht elegant und Licht machen zu können, ist allemal Holz dem Stein vorzuziehen. — Der Consul sprach von seiner Bekanntschaft mit dem Gr[afen] Capo d'Istria,[1] dessen Vater in Corfu noch lebt; er selbst ist ein Corfiote und heisst #.[a] Ein frugales Abendessen, wobei eingemachte Zuchy[2] keine unbedeutende Rolle spielten, machte den Schluss dieses Tages. — Der Brief des F[ürsten] Metter[nich] den ich auf der Stelle sorgfältig vorzeigte, machte keinen besondern Effect, und der Consul gab mir ihn mit dem Zusatz gleich zurück, dass ich keine recomandation Schreibens bedarf um von ihm gut empfangen, und nach Möglichkeit bewirthet zu werden. Natürliche Freundlichkeit mit heuterer Laune machte unsere Wirthe bald zu unsere Freunde, und noch denselben Abend theilten wir uns mit der Ungezwungenheit, die uns in unsern Ländern oft nur nach Jahren eigen wird. Ender machte eine kleine Skizze des Raumes welcher uns das erstemal in Asien zum Nachtlager diente — Die Nacht wurde ich von Flöhen auf das aller erbärmlichste misshandelt — musste aber — mitten in der schmerzhaften Operazion die gegen 8 Stunden währte über die Geschichte des Consuls lachen, der bei dem Abendessen erzählte, dass seine vorige Nacht so schrecklich gewesen sei, da er bei dem abgesetzem[b] Vezir von Wanzen so abscheulich zerbissen wurde. Von Flöhen fürchtet er sich also gar nicht — dachte ich mir, sonst könnte er in seinem eigenen Haus, die Augen keine Nacht schliessen —

[1818 szeptember 12.] Ein türkischer Caffe wurde den 12-ten Früh gereicht und Pfeifen, sodann giengs in die Stadt — In denen Caffe Häusern sitzen die Türken zu allen Stunden, in der

a) Széchenyi nem tudta a nevet, azért jelt tett ide, hogy később írhassa be, de nem írta be. b) abgesetzten helyett.

[1] Capo d'Istria, Johann Anton Graf (1776—1831) Korfuban született, orosz szolgálatba lépett. A Jóni-szigeteken szervezte a közigazgatást, mikor orosz fennhatóság alá került s itt volt néhány évig miniszter, majd a cár mellett külügyminiszter, 1822 után a görög kormány tagja.

[2] Befőtt kis tök.

Gasse liegen die gewissen *Gemeinde Hunde*[a] — und die Strassen geben das Bild, einer faulen schmutzigen und müssigen Männer Gesellschaft — Alle Häuser sind von Holz — manche darunter, nicht übel — Ein Grabmal eines Türken, in einem Garten mit Weinlaub bedeckt, ist nicht übel [40] gewesen, ich finde die freye Luft bei weitem besser als eine feuchte finstre Gruft — ein lebendiger *Pelikan*[a] steigt vor dem Consul sein Haus[b] herum. — Mit Ender war ich in einem türkischen Bade; erinnerte mich aux bains chinois in Paris. Wir zogen uns ganz aus, und waren in der Gesellschaft von einigen nackten Türken, die man bis auf das lächerlichste frotirte und abseifte — dieses letztere wurde sogar an die Augen und Haare operirt. — Die kleinen Schife wurden endlich, nach langen preparatifs um den Gr[afen] L[ützow] abzuhohlen, abgesendet — Der Consul schifte sich auch ein, aber mit grosser Aufopferung — überhaupt ist man in diesem Land viel furchtsamer und bequemer, wie man's bei uns zu sein pflegt — eine Nacht ganz ohne Schlaf zuzubringen, z[um] B[eispiel] ist etwas grosses. — Alle jene die mit Kriegsschiffen nach Con[stantinopel] kommen, müssen, wie bewusst in Tenedos aufhalten und sodan die übrige Reise mit kleinen Schiffen bis zur Hauptstadt fortsetzen, die, besonders wenn man keinen Firman[1] oder wenigsten einen Bujurdi[2] hat, die unangenehmste Art ist, die man sich vorstellen kann. Die Türkschen Barquen mögen sehr viel guts haben, ich will's glauben, für sicher halte ich sie aber nicht — und bequem, wenn es mehr als für einen Spatziergang sein soll, sind sie nicht im mindesten. Die Leute sagen einem freylich man soll auf ein Mercantil Schif nach Con[stantinopel] reisen, nachdem man aus dem Brig oder aus einer Fregate gestiegen ist, wie soll man aber das in der Praxis ausführen, was jene in der Theorie lehren. Die Schiffe halten sich niergends auf; soll man also zu erst ganze Täge mit Bagage und allen Leuten am Ufer sitzen um mit einem schnell vorbei segelnden Schif zu parlamentiren? — Das weiss ich nicht — und wenn man das Glück hat auf diese Art, bis

a) Széchenyi aláhúzása. b) Bécsies birtokviszony: vor des Consuls Haus helyett.

[1] Szultáni rendelet.

[2] Ajánlólevél valamelyik pasától.

Const[antinopel] seine Reise fortzusetzen so ist's allerdings eine angenehme Begebenheit, ein glücklicher Zufall — keine sichere Methode aber ist's nicht — und ich wiederrathe[a] noch einmal alle Kriegsschiffe, in so lang wenigstens, bis man schwach genug bleibt, sich von denen dummen Türken auf eine so gar täppische Art imponiren zu lassen. Gegen Mittag presentirte uns ein Türk, der in des verstorbenen Gouverneurs Haus wohnt Caffe. 6 Bediente und 2 Mooren stehen stillschweigend im Grund des Saals auf Befehl [41] harrend — sind ehrerbiethig und blossfüssig — bringen den Caffe und die blechernen Tassen auf welchen die Pfeifen ruhen — mit einer sondern àqui[1] — es muss in der Art eine besondere pointe liegen — Der Türk, der einen interims Geschäftsträger vorstellt, wie mir scheint, erlaubte auf unser Ansuchen, die grossen Kanonen in dem Fort anzusehen;[b] entschuldigte sich aber späterhin mit dem Bemerken, dass es nicht der Gebrauch sei — Bevor die Engländer die Dardanellen passirt sind, machte man in diesem Genre, nicht die mindesten Schwierigkeiten — Seit der Zeit sind sie dificil — da es Ihnen einläuchtend geworden ist, dass alle die Reisende[n], die Festungswerke ansehen Spione gewesen sind — Méfianc ist doch ein charmanter Zug der Türken — und wie sollte der dümmere gegen den gescheidern keine haben, besonders wenn er das fatale Verhältniss einsieht? Zu Mittag bewirthete der Consul uns mit allen griechischen Leckerbissen, die das Land und die Kunst der langbärtigen Artisten[2] darbiethet — leider haben sie noch keine Suppe erfunden! die auf solchen Reisen, wo man doch so viel entbehren muss, was zum Genuss des Lebens unbedingt gehört — eine der vorzüglichsten restauranten ist. — Auf diese Erquickung muss man wenn man keinen Krebs[3] mit sich führt, auf immer verzicht leisten — Sie können es gar nicht verfertigen, und mir scheint, weil es zu einfach ist, und weil man natürlich zu Werke gehet. Diess ist hinlänglich und von der übrigen Kocherey im allgemeinen einen kleinen Begriff zu geben — So viel ist es aber

a) widerrathe helyett. b) Valószínűleg nem engedte meg, azért mentegetőzött.

[1] acquit = elsajátított jártasság.
[2] T. i. szakács művész.
[3] Széchenyinek magával vitt szakácsa.

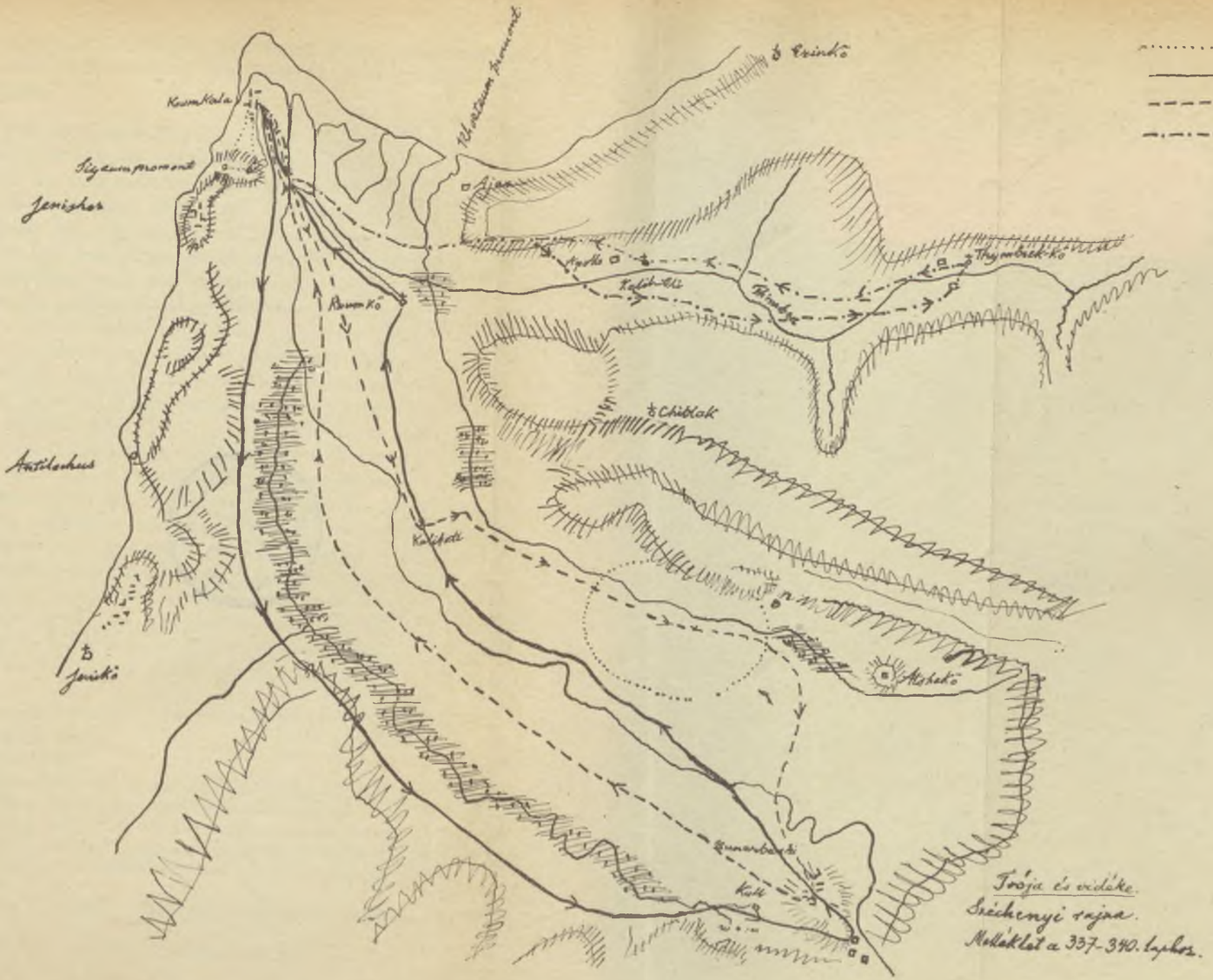

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

wahr, dass man 50 Jahre in der Gegend leben kann, ohne in der ganzen Zeit einen einzigen unverdorbenen Bissen in dem Mund zu kriegen.

[1818 szeptember 13.] Den 13-ten in aller Früh kam Gr[af] L[ützow] mit einem unendlichen Hallo an — Wir wurden en sursaut[1] aus unsern Betten herausgejagt, *ich brachte eine böse Nacht zu*[a)] — Später giengen wir neuerdings zu dem Commandanten bei dem wir den vorigen Abend schon gewesen sind — der gab uns den versprochenen Bujurdi[2] — und einen Türken zur Begleitung nach der Trojade — wir bekamen auch die Erlaubniss die grossen Kanonen anzusehen die wirklich merkwürdig sind — eine derselben wird mit 5 Cent[ner] schweren Stein Kugeln geladen — ist, wie alle andern von Bronze. Um 12 Uhr sind wir mit Stalimene in einem kleinen Schif nach Sitil Bahar,[3] wo der Bediente [42] des englischen Consul[s] uns das Werk des Herrn Rennell[4] gegeben hat, von da nach *Koum Kali*[a)5] — Ich könnte auf einem kleinen türkschen Schif Seekrank werden! In etwas mehr als 4 Stunden sind wir angekommen — Als wir ausstiegen wurde der Türk mit dem Bujurdi expedirt und wir warteten indessen — sahen das *Fort*[a)] an, wurden mit höfflicher Art abgewiesen und giengen gegen das Minaret — da verrichtete der Türk seine Commission schon, und kam mit dem voll Tumeurs[b)] behaffteten Gouverneur entgegen, auf welchen der Brief des Command[anten] zu Dardanellen einen ziemlichen Eindruck gemacht zu haben schien! Wir wurden in ein öffentliches Haus,[6] die so wie in Ungarn immer mit dem Amt verbleiben, geführt,

a) Széchenyi aláhúzása. b) olvashatatlan szó, talán: Tumeurs (= kelés).

[1] Álomból felverve.

[2] Ajánlólevél.

[3] (Sidd-el-Bahr) falu és erőd a Dardanellák bejáratánál az európai oldalon.

[4] Rennel, James (1742—1830) angol földrajz-író és katona „Observations on the topography of the Plain of Troy, and on the principal objects within and around it described or alluded to in the Iliad. Sheving that the system of M. de Chevalier — is founded on a most erroneous topography. London, 1814." című műve.

[5] Falu és erődítés a Dardanellák bejáratánál a kisázsiai part északi csúcsán.

[6] Középület, a kormányzó hivatalos helyisége.

und dan mit harten Eyern Weintrauben und recht gutem Kässe bewirthet. Der Gouverneur las den Bujurdi mehrmal, und nahm einmal sogar die Brillen des Landschulz, die ihm aber gar nicht dienten. = Wir blieben nicht lang und besuchten das Grabmal des Achilles, und das des Patroclus[1] — nahmen einen tendre[2] Adieu von dem Schifs Capitaine und wurden auf des erstern Grab,[3] durch ein Erdbeben ziemlich durchgebeudelt[a)] — diese Erfahrung hab' ich also auch erneuert = Gegen die Meer Seite zu links — sieht man ganz nahe das Vorgebürg Sigaeum[4] — gegenüber die Insel Imbra[4] und Tenedos, — man kann bei hellen[b)] Wetter dem[c)] Berg Monte Santo (Athos)[5] auch sehen. In dem öffentlichen Haus, wo man uns empfieng, wurden wir auch einlogirt, und eilten zur Ruhe, nachdem der Krebs das erstemal seine Geschicklichkeit an Tag gelegt. Um 9 Uhr ist allemal türkische Musick, die bestehet in einer Melancholischen Pfeife (ganz das ungrische Tarogató Sip) und einer Trommel, die eine $^1/_4$ Stunde auseinanderstehen, und beinahe eine $^1/_2$ Stunde ohne Tact und ohne Pause fortgespielt werden. — eine rothe Katz macht mir die Cour — manche sagen „man kan durch sie die Pest nicht kriegen, andre behaupten das Gegentheil: dass sie aber von allen Stanken, die in ihren Häusern welche haben[,] todt geschlagen werden[,] ist ganz gewiss — Hunde mit glatten Haaren sind nicht gefährlich desto mehr jene mit Wolle behengten. Wenn die Pest stark ist flüchten alle Leute in die Campagne,[6] man speist immer ohne servietten. Der östreich[ischen] Consuls Frau zu [43] denen dardanellen starb ein 40 Tägiges Kind welches sie an der Brust hatte an der Pest — die Liebe zu ihrem Leben musste der Liebe zum Kinde doch weichen und sie stillte es bis zum Tode — ohne angesteckt zu werden. Die Symptomen der Pest sind bekannt —.

a) nehezen olvasható szó. b) hellem helyett. c) den helyett.

[1] Kum Kale-tól délre a tengerparton.

[2] Gyengéd.

[3] T. i. Achillesén.

[4] Néhány km-rel délre a tengergerparton; Imbros-sziget a Dardanellák bejárata előtt északnyugatra, Tenedos délre fekszik.

[5] A Szaloniki-félsziget keleti nyúlványának déli csúcsán.

[6] Falura.

Thucidides[1] beschreibt sie am besten: die rothe entzündete Farbe des Gesichts und verdrehte Augen sind die vorzüglichsten Kentzeichen. — Der Consul in denen D[ardanellen] der ein Arzt ist, und sein ganzes Leben so zu sagen in der Levante zugebracht hat — verstehet von der Krankheit wie er es doch selbst gestehet gar nichts, — weiss nicht einmal ob's ansteckend ist. Die sich davor hütten werden oft gerade angesteckt, indessen andre, die das ganze Jahr mit pestiferirten sich abgeben und selbe sogar begraben und ihre Kleider anziehen, gesund bleiben! Gewiss ist mir, dass man sich in unsern Ländern, eine weit grössere Gefahr einbildet, als sie wirklich existirt. Die Menschen leben immer gerne und überall wo ich bis jetzt noch gewesen bin — man braucht daher nur die nämlichen precautionen zu brauchen, die die Einwohner gewiss nicht versäumen. Die Pest ist übrigens kein so ein übel, wie Feuer zum Beispiel, welches nur dan aufhören würde, wenn es alles verhe[e]rt hat, oder wenn es barrieren findet — Das Übel hört nie ganz auf — in Constant[inopel] sterben alle Tage wenigstens 5 oder 6 Menschen in der Pest, keine Gesundheits Anstallten, wie es bekannt ist, existiren nicht, und doch greift's nicht weiter! Die Luft muss also den[a)] Miasma der[a)] vorhanden ist, und bei zu grosser Wärme oder Kälte gar keine Kraft hat, erst entwickeln, um ihn[a)] gefährlich zu machen. Wenn 2 m[ille] Menschen in einem Tag sterben, so muss man sich in Acht nehmen — früher als die Krankheit solchen Grad erstiegen hat — ist das Flüchten in's Land übereilt, da man in Pera[2] viele Vorsicht brauchen kann. — Gut und rathsam ist's immer, wenn man sich selbst eine gewisse Regel macht, vor was allen man zu fürchten sich erlauben kann, und vor was nicht -- denn hat man die einmahl einstudirt und sich selbst fest eingeprägt — so braucht man sich weiter unnöthig nicht mehr zu kümmern und abzuhärmen — Vor ungewöhnlichen Unglücks Fällen soll man sich nur dann fürchten wenn man sich selbst für ein sonderbares Wesen hällt — Ich werde wie mir scheint auf eine ganz gemeine Art zu Grunde gehen — und,

a) das — es helyett.

[1] Thukydides (Kr. e. 5. században) görög történetíró a peloponnesusi háborúról (II. könyv 49. és 50. pont).

[2] Konstantinápolyi városrész, ahol a keresztények laknak.

weil mir noch nicht viel in der Welt geschehen ist, so wie ich's mir wünschte — und ich immer ein Liebhaber [44] von Sonderbaren, Auserordentlichen gewesen bin — so bin ich auf ein ganz gewöhnliches Ende gefasst: bekümmere mich daher für keine sichern Schife — trage nicht immer Waffen, und gehe in alle Häuser — Frag nie nach der Pest. —

[1818 szeptember 14.] Den 14-ten sind wir am linken Ufer des Mendere[1] bis Bunarbachi[1] — und haben den, auf der *Rennell*[a]schen Karte angezeichneten Simois[2] nicht getroffen — Der Rückweg gieng am linken Ufer des *Bunarbachy.*[a][3]

[1818 szeptember 15.] Den 15-ten bin ich bis *Kalifatty*,[4] um den *Simois*[a] zu finden: das hab' ich auch, aber nicht in dem Thal, der auf der Rennelleschen Karte angedeutet ist, sondern in der selben Ebne in welcher der *Mendere*[a] fliesst — Unser Rückweg war zwischen dem *Bunarbachi*[a] und der *Mendere.*[a]

[1818 szeptember 16.] Den 16-ten waren wir in der[b] Thal Thymbra[1] — konnten wegen Regen nicht nach *Athsekö*[a][5] was mich sehr interessirt hätte, um die grosse Quelle da zu sehen, die aus der Erde quillt.

[1818 szeptember 17.] Den 17-ten sind wir über Ekinkö — nächst dem Grab des Ajax,[6] nach Chanak Kalesi[7] =

a) Széchenyi aláhúzása. b) dem helyett.

[1] Az ókorból ismeretes Skamandros folyó mai neve: ennek középső folyásánál, a Thymbros befolyásával szemben van Bunarbaschi falu.

[2] Nem is találhatta, mert a Simois folyó a Kalifatival a Stoma Limnébe ömlik kissé keletre a Skamandrostól.

[3] A falu közelében, meleg forrásokból eredő kis folyó.

[4] Falu Trojától délre.

[5] Falu a Thymbros jobb oldalán.

[6] Északon a Dardanella-parton.

[7] Erről az útjáról (az első út a Keleten) Széchenyi térképet is készített (lásd mellékelve). Az útról érdekesen nyilatkozik atyjához szeptember 21-én kelt levelében. E nyilatkozat elénk tárja gondolkodását a régi világ, a naplóírás és az utazók tekintetében. Megállapítható abból, hogy ő maga — bár érdeklődött a régi kor maradványai iránt (akkor még nagyon kevés volt kiásva!) — nem ment semmiféle túlzásba, de nagyon lelkesedett a természeti szépségek iránt,

[1818 szeptember 18.] Den 18-ten sind wir weg und hielten uns in Gallipoli[1] eine halbe Stunde auf. = Die Karte des Lechevaliers[2] von den Dardanellen und von dem Hellespont[3] ect. ect. bis Constantinopel scheint nicht sehr genau zu sein = Die Türken halten die Distanz von Chanak Kalesi bis Constantinopel 250 tür[k]sche Meilen. (12 Türk. Meil[en] = 8 engl[ische] Meil[en]) indessen ist es nicht so viel wenn man selbst die Länge annehmen würde, die durch den Umweg, den ein kleines Schif zu machen gezwungen ist, entstehen muss. — Alle die Unbequemlichkeiten und der Zeitverlust den wir erdulden müssen, entsteht immer wenn man auf einem Kriegsschif

hűen megfigyelte és feljegyezte az élet rideg szükségleteit, amelyeket a tudós utazók mellőztek. „Ich hoffe, írja, nach meiner Rückkehr über die Bücher die ich genau und richtig gefunden — die Ausgaben die man machen muss, und die man zum Theil nicht berechnen kann, so wie auch über die Saison in der man reisen muss, einen Aufschluss geben zu können, den man sonst nicht findet, da die meisten Schriftsteller über gelehrte Gegenstände geschrieben haben, mit deren Lecture ich zufrieden bin — indem ich nur zu gut weiss, wie schwer es ist ein getreues genaues Reisetaschenbuch zu verfassen — Über den Reitz des Wissenschaftlichen vergisst man das, was zur Oekonomie des Lebens gehört — und kömt dan in so unangenehme Verhältnisse, dass man zum Untersuchen, Nachforschen nichts mehr taugt, und für den Augenblick ein frischer Trank ein Stück Fleisch mehr Werth gewinnt, als der gefundene Stoff zu einer Prachtausgabe. — Wie sehr wir die meisten Karten, die wir bis jetzt brauchen konnten, und beinahe alle Bücher unrichtig und oberflächlich gefunden haben, ist ein Beweis, das alle jene, die vor uns da waren, mit denen selben Beschwerlichkeiten zu kämpfen hatten wie wir — dass sie auch müde und hungrig gewesen sind — und manchen Fluss, manche Quelle dahin placirten wohin die Einwohner in ihrer Dumheit und Sorgenlosigkeit sie setzten. — So wie man aber bei einer Volksversamlung — sich leicht enthusiasmirt; und nach vielen ausgestandenen Fatiguen im Krieg hart und mit Selbstüberwindung seine Schuldigkeit erfüllt, so denkt man sich zu Hause beim warmen Ofen die Ebne von Troya schön — den Olympus majestätisch, so hell! Indessen kommt man dahin, so vergehen die Illusionen, und man sieht endlich auch das in der Wahrheit! und der Nutzen ist doch nicht klein, denke ich — den nur der ist auf der Höche wo ich seyn möchte, der sein Glück im wahren Leben sucht, und nicht in dem scheinbaren Guten, in dem betrügerischen Schönen.

[1] Város a Chersonesoson, a Dardanellák európai partján.

[2] Lechevalier, Jean Baptiste (1752—1836) francia archeologus, volt követségi titkár Konstantinápolyban; beutazta Itáliát, Kisázsiát, különösen a trójai vidéket. Műve: Voyage dans la Troade, Paris 1800, térképpel és Voyage de la Porpontide et du Pont-Euxin.

[3] A Dardanellák ókori (görög) neve.

embarquirt[1] gewesen ist. Die Unanehmlichkeiten denen man ausgesetzt ist bestehen,[a)] in der Unmöglichkeit weiter zu kommen, wenn Nordwind ist — Windfeyern zu müssen, und ohne Herberge und ohne guter Nahrung mehrere Täge bleiben zu müssen. Wir haben das Glück, schönes Wetter zu haben — Wir hatten auch etwas Wind en notre faveur, und mein Koch bereitet uns eine Suppe von alten Hühnern und Hammel Fleisch = Wenn es aber regnete, wenn ich keinen Koch mit hätte, wenn es endlich Tramontana[2] bliess, da wäre es in unserer Lage Fatal = Kein Mensch fühlt das mehr als L[andschulz] — der wie ein verzweifelter in einem Eck sitzt — und denkt, dass es ihm schon recht schlecht gehet. *Miriofte*[b)][3] ein türkisches Dorf — wohnen aber mehr Griechen darin, ist der Aufenthalt [IV. füzet 1.] in welchem ich schreibe. —

[1818 szeptember 19.] 19. Wir sind den 18-ten in der Früh gegen 9 Uhr von Csanak Kalesi weg, der Consul war so artig seinen Pavillon[4] mir zu Ehren spannen zu lassen; eine Pistole wurde, wie mir scheint, zu unserm salut abgefeuert und so ruderten wir mit heiterm Wetter von dannen. — Die türkschen Seeleute sind ziemlich ungeschickt mit denen Segeln, indessen rudern sie braw, und animiren sich durch ein Tactmässiges Gespräch manchmal = besonders aber wenn sie an den courrenten ankommen. Der Strom aus dem Schwarzen Meere — schlägt am heftigsten gegen Gallipoli von da nach Abydos[5] und endlich alla punta dei Baibieri[6] — Von dem alten Abydos, von wo Leander ins Wasser sprang, und Sesto, wo Hero[7] lebte, sieht man nur noch den Platz sonst aber gar keine Merkmale nicht einmal

a) a vessző: *bestehen* elé való. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Volt szállva.

[2] Északi szél.

[3] Gallipoli és Rodostó közt körülbelül fele úton.

[4] Zászló.

[5] Falu a Dardanellák közepe táján az ázsiai parton, vele szemben Sestos az európain.

[6] Sestostól délre.

[7] Leander, Aphrodite papnőjének: Heró-nak kedvese, a monda szerint esténkint átúszott Heró-hoz, aki világossággal jelezte az utat. Egyszer a vihar eloltotta a világosságot, Leander a vízbe fult, mire Hero a tengerbe ölte magát.

eine hübsche Gegend — L[ord] Byron soll zwischen Abydos und Sesto über die Dardanellen geschwommen sein. Allgemein glaubt man's — er selbst spricht in seinen Gedichten davon, — wahr ist's aber nicht, den[n] des Wassers Strom erlaubt es durchaus nicht wie er es mit einem englischen Fregaten Capitain versuchen wollte[1] — weiter hinab aber — wo es zwar um ein gutes Stück breiter ist gelang's ihm —. Ohne Liebe ist so eine tour auch unmöglich. — Von dem alten Lampsacum[2] sieht man gar nichts mehr als einige uninteressante Steine. Von der Zeit, die ich in der Nähe des alten Iliums zugebracht habe — werde ich auser meinem Tagebuch — ausführlicher schreiben. —[3]

Der Canal der Dardanellen engt und erweitert sich hie und da. Wo Xerxes seine Brücke schlug, wo man's nämlich glaubt, ist's am engsten.[4] Alexander der Grosse soll auch auf dem selben Ort mit einem Theil seiner Armée übersetzt haben — indem der Feldherr und sein Freund Parmenion bei der Halb Insel Cyrique, den Propontis übersetzte. —

In Rodosto sind die Grabmäler mehrerer Ungarn, unter andern die des Rákotzy — Bercsényi ect. ect. —[5]

[1818 szeptember 21.] 21. In aller Früh haben wir das Vorgebürg S[an] Stephano doublirt, und gegen 8 Uhr sind wir in S[an] Stephano[6] selbst bei einem Griechen abgestiegen, der der

[1] Byron 1810 május 3-án Ekenhead hadnaggyal átúszta a Hellespontost Leandert utánozván, amint ezt Don Juan című elbeszélő költeményében (II. ének 105. versszak) megénekli: He could, perhaps, have passed the Hellespont; As once (a feat on which ourselves we prided) Leander, Mr. Ekenhead, and I did.

[2] Themistokles ajándékba kapta Artaxerxestől, amikor Athénból való számüzetése után oda menekült.

[3] Ez nincs meg.

[4] Abydos és Sestos között kelt át (480 Kr. e.) Xerxes, perzsa király. Nagy Sándor makedoniai király seregének egy része (334-ben), még pedig a gyalogság nagy része és a lovasság itt kelt át Permenion vezérlete alatt (160 háromevezős és sok más teherhajón). Nagy Sándor állítólag a Chersonesos déli csúcsán fekvő Eläusból indult s maga kormányozta a hajót. (Arrian: Anabasis Alexandros. Lipcse, 1861. I. 11.)

[5] Széchenyi széljegyzete: Die übrigen Täge sind in einem andern kleinen Heft angemerkt.

[6] Kikötőváros a Márvány-tenger északi partján, nem messze a Bosporus bejárata előtt.

Sohn des bekannten Arztes ist, der auf eine Meuchelmörderische Art vor wenigen Jahren in Constant[inopel] erstochen wurde. Sein Haus ist gross und [2] hat eine sehr hübsche Aussicht gegen das Meer, — so pitoresque ist's aber dennoch nicht als man's in der Nähe von Constant[inopel] vermuthen könnte. — Die Wachteln halten ihren Zug über die nahe gelegenen Felder St. Stephanos, und die Franken pflegen häufig da zu wohnen, um den Augenblick der Jagd nicht zu versäumen — den[n] der Zug kömt gewöhnlich, beinahe allemal bei der Nacht, und verbleibt nur einen Tag hindurch. Manche Jäger haben's auf 200 Wachteln in einem Tage gebracht, ohne Hunde würde man durchaus gar nichts richten können, da die armen ermüdeten Wachteln sich beinahe tretten lassen, bevor sie aufstehen. Ich und meine Freunde haben toilette gemacht, indessen der Jude, unser dolmetsch den wir von den dardanellen mitgenommen haben, vortreffliche Weintrauben hohlte. Krebs machte Caffe. — Von dem Juden muss ich nur noch das bemerken, dass er einer der moralisch miserablen Menschen ist, die unser Erbarmen zu erwecken pflegen — da sie nicht einen Augenblick die Ruhe geniessen, die uns manchmal doch zu theil wird. Während der ganzen Reise, ass er beinahe gar nichts als Brodt und ein wenig Weintrauben — legte sich gar nie nieder, und verrichtete vor uns nach Sonnen Aufgang, sein ängstliches Gebeth — Wenn ich in der Früh aus einem ruhigen Schlaf erwachte sah ich ihn, blass und in seinem Gehrock eingewickelt wie einen tiefen Sünder, vor mir sitzen — und was noch mehr die Anthipathie die ich gegen diesen Meschino[2] fühlte, vergrösserte, war, dass er in Constant[inopel] wie ich ihn frug was er für seine Reise und Dienste die er mir leistete, zu haben wünscht, die indiscreteste Forderung von allen denen gemacht hat mit denen ich in Geld Contact auf meiner Reise gekommen bin. Ich hab' diese Frage auch nur aus der Ursache gemacht, um die schändliche Kleinheit dieses Elenden, ganz zu erkennen. Er hat mich übrigens auch noch betrogen, was ich so hingehen liess, um mit dem Kerl in gar keine weiteren démêles zu kommen. Von S[an] Stephano segelten wir also mit günstigem Wind weg — der aber bald in einem zu starken Wind ausartete und so schnell kam dass unsere

[2] Szolgai lélek.

Schifsleute kaum die Zeit hatten — die Seegel einzuspannen: in welchem Manoeuvre sie insgemein [3] ungeschickt und langsam sind. Meine 2 Reisegefährten, die in allen viel ängstlicher wie ich bin, haben das gute an sich, dass sie auf jede Gefahr dermassen aufmerken, dass mir zu sorgen, um auf meine Haut acht zu geben, wenn ich in ihrer Gesellschaft bin, ganz überflüssig wird. — Man sagt allgemein dass die Gegend von Constant[inopel] schöner ist, als jene von Neapel. Nach meiner Meinung ist das eine Dummheit, und ich begreife gar nicht, wem es zu erst eingefallen ist diesen Vergleich zu machen. — Ich liebe die Vergleiche gar nicht, am wenigsten aber diese — den[n] man könnte Constant[inopel] eben so gut mit einer andern See Stadt als Neapel vergleichen — den[n] ihre Laage sieht sich in gar nichts ähnlich — die Gegenden sind in ganz verschiedenem Genre. — Wenn man mich fragen würde, welche *mir*[a] besser gefiell[b] — dan würde ich Neapel sagen. Das ist aber ganz eine Geschmack Sache — und in einer Gegend, und einer Aussicht sind durchaus gar keine Regeln anzugeben — der eine liebt das Wilde, der andere die schöne Vegetation der dritte zieht eine Fruchtbare Gegend allen andern vor. — Neapel zum Beispiel ist ein grösseres Tableau — man übersieht das ganze Bild auf einmal — und Schnee Gebirge füllen den Hinter Grund aus — Const[antinopel] hingegen ist ein ewig wechselnder Canal — ohne dabei doch frappante Contraste zu geben. Garstig nenne ich in einer Gegend alles das was keinen besondern Character hat. Zum Beispiel das was kein Felsen und kein Fruchtbarer Berg ist ect. ect. Solche Öden sind an denen Ufern des Bosphor[1] mehrere, und um besser zu sagen sind die meisten Hügeln die das Meer einschliessen, graue — traurige Anhöhen; sind alle gleich hoch — ziehen sich in die Länge. — Die Häuser sind klein, — da sie aber Rothe Dächer haben, und grüne, schöne Bäume in ihrer Umgebung, so macht sich das ganze Bild — hübsch — ein wenig kindisch — wie ein Krippel Spiel. Für den Landschaftsmaler ist beinahe keine einzige hübsche Aussicht — den[n] es gibt so viel

a) Széchenyi aláhúzásn. b) geffel helyett.

[1] Bosporus vagy Bosphorus összekötő csatorna a Márvány- és Fekete-tenger közt.

kleinlichen[a] detail dass der Effect im ganzen verlieren müsste, wenn man sich in dem [4] einliess, und das kann man ja doch nicht vermeiden, zumal die Entfernungen nicht so gross sind als man sich's vorstellen könnte. — Die Varietät der Gegenden, glaubt man, ist gross, indessen ist man betrogen wenn man sich das einbildet — den[n] man sieht immer die Wiederhohlung derselben Aussicht — nie ein andres Thema — immer die selbe Variation. — Man beurtheilt aber die meisten Sachen falch — und immer nach dem Standpunct auf welchem man stehet: in allen Sachen ist das der Fall — und eben so wie in London die Verkauf Gewölber uns zu frappiren pflegen, weil wir uns da ennuiren, und unsere ganze Aufmerksamkeit ungestört auf dieselben richten können, eben so persuadiren wir uns dass die Gegend von Constantinopel viel schöner als alle andern in der Welt sei, weil wir da keinen andern Genuss haben — als den der Aussicht — indem alles übrige, was man da auch immer begegnen könnte, nicht den kleinsten Reitz gewähren kann. — Alle die Franken die in dieser Hauptstadt wohnen, scheinen die Abscheuen ihrer Nationen zu sein — und so wohl an Figur als Geist sah ich nie eine so zahlreiche Assemblée von unbedeutenden, inhaltsleeren Menschen, als in Constant[inopel]. — Ich nehme selbst das diplomat[ische] Personale nicht gänzlich aus — Den[n] wer könnte Constant[inopel] sich zum Sejour wählen, wenn nicht ein bedeutendes Geld Interesse einen datzu stimmte, und gelassen alle die Erniedrigungen dulden, der selbst die Gesandten, alle Tage ausgesetzt sind — und vor einer Nation[,] deren Stolz eben so lächerlich geworden ist, wie ihre ganze Verfassung. —

Nachdem die Segeln eingespannt wurden, nahm man das Ruder, und fuhr längst dem Quai des Serails[1] nach Galata[2] wo wir ausschiften. Mautbar sind nur einige Esswaren, als Getreide, Öhl, ect. ect, dem ohngeachtet wurden die unbedeutendsten unserer Mantelsäcke eröffnet, um uns zu zwingen, durch die Macht der

a) kleinliches helyett.

[1] A Bosporus partja az Aranyszarv-öbölig, a szultán régi palotájával.

[2] Galata és Pera Konstantinápoly külvárosai az Aranyszarv-öböltől északra, az európai kereskedők és általában az európaiak városrésze.

Baktschisch uns loszukaufen. — 2 Zechinen[1] wurden also einem der Mautbeamten in die Hände gedrückt, die er sorgfältig ansah, ob sie auch ächt und gewichtig wären — die Mantelsäcke hingegen und unsre Betten, von einer Menge von Trägern auf eine erbärmliche Art herumgerissen, die sich um den Rang disputirten. Die *Trinkgelder*[a] oder vielmehr das [5] was man in andern Ländern denen zu geben pflegt, die einem öffentlichen Amt vorstehen, um sie indulgent zu machen — ist in der Türkey heufiger als anderswo — und es gehet soweit, dass sich die Menschen gar nicht mehr schämen sich bestechen zu lassen, sondern gerade zu das Geld beim Namen nennen, wenn man sie engagirt, in ihrer Pflicht und Amt nicht so gar genau zu sein. Beim Hof ist's so wie in der nieder Klasse der Türken — und wenn das Geld wirklich als die mächtigste der Triebfeder angesehen wird, so könnte man glauben, dass in der Türkey es noch mehr Gewalt hat, als in allen übrigen Ländern. — Die Leute die sich zum Tragen bestimmen erreichen so wie überall, eine ungeheure Stärke in diesem Genre: dennoch war ich erstaunt zu hören, dass mein grösster Koffer, an dem sonst 4 Menschen genug zu tragen haben, da er gegen 3 Cent[ner] wiegt, von einem einzigen Türken, von dem Ort unserer Ausschiffung bis in die Hauptstrasse von Pera getragen wurde: was wirklich auffallend ist, da nicht nur die Weite des Weges, sondern der infame Weg und die Anhöchen die man ersteigen muss jede Exhibition dieser Art beschwerlich macht. — Von der Pest hörte man äuserst wenig in Constant[inopel] — wie man die vermeiden könnte, im Fall sie sehr stark wäre und man auf diese Art, wie wir, debarquiren müsste, begreife ich wahrlich nicht — den[n] man kann sie nur durch das Vermeiden der Berührung einigermassen vom Leibe halten — und in der Visitirung der Effecten, und in der Confusion die immer entstehet — kann man zufrieden sein, wenn man die Beine ganz behalten kann, und wenn sie einem nichts wegnehmen. — Lachen musste ich wie man Enders Zeichen buch untersuchte um zu sehen, ob kein Öhl darin verborgen sei. — Pera hab' ich mir

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Zechino Savoyában, a pápai államban és Törökországban akkor forgalomban levő aranypénz (értéke valamivel több volt 2 tallérnál).

ganz anders als Constant[inopel] vorgestellt — An dem Rand des Meeres, flach liegend — Eine lange breite Strasse — und so weiter mit einem Wort, ein wenig menschlicher — die Wirtshäuser erträglicher — mehr freyen Platz — Pera liegt auf Anhöchen, die Häuser sind so auf ein ander hinaufgebaut, dass man sich wundert wie es möglich ist, dass viele Menschen in einem so engen Platz wohnen können, ohne immerfort krank zu sein, zumalen die einzigen freyen Plätze die hie und da die Häuser theilen, zur Aufbewahrung der Verstorbenen dienen — die gewöhnlich neben ihren [6] Häusern begraben werden. Die eine lange Strasse in Pera[1] mag $2^1/_2$ Klafter breit sein — auf denen beiden Seiten sind ganz schmale Trottoirs — kaum für 2 Personen, und der pavé[2] so niederträchtig, dass man sich einen ganz andern Gang angewöhnen muss, wenn man da gehen will — und das muss man wenn man aus dem Hause zu kommen wünscht, indem gar keine zu Fuss oder Pferd Équipage existirt, der man sich ohne sein Leben zu risquiren vertrauen könnte. — Das Gasthaus zu den *Giosseppino*[a] wird für das beste gehalten, sie sind aber alle so schlecht, so dégoutant, dass man sich in dem grössten embarras du choix[3] ist, den[b] man sich nur immer vorstellen kann. Der Eingang vor allen andern Dingen, ist eine der greulichern Sachen, von denen ich noch eine Errinerung habe, mit keinem Gefängniss kann man's nicht vergleichen, ohne diesem letzteren zu Nahe zu tretten, auser einem ungrischen Komitats Kerker — Der Aufgang, die Stiege, sind natürlich von Holz — da nur wenige Häuser von Stein gebaut sind, und endlich das appartement selbst bestehet aus unmœublirten Zimmern, die gewöhnlich voll von Wanzen die in Holz einen herlichen Fortgang haben, Flöhen und manchmal auch Leisen[c] [sind und] den Reisenden die wenigen Stunden der Ruhe nicht gönnen, die sie in Traum wenigstens, in bessere Gegenden bringen würden. — Anstatt einer zu verschliessenden Thüre sind, einige zerlumpte Bettler und viele Hunde die Barriere über die man setzen muss, um in's

a) Széchenyi aláhúzása. b) das helyett. c) Läusen helyett; kimaradt még: sind und.

[1] Valószínűleg a mai Grande Rue de Pera.

[2] Kövezet.

[3] A választás miatt zavarban van az ember.

Haus kommen zu können. — Die Hunde sind, wie bekannt, die lieblinge der Türken, und im allgemeinen habe ich auch späterhin bemerkt, und was wirklich auffallend ist, dass die Türken, für Vögel, Schlangen Hunde Pferde weit besser gestimt sind, wie für Christen — Warum das aber ist, begreife ich nicht, da unsere Religion von der Ihren doch nicht so gar sehr verschieden ist. Eines Morgens waren wir in Scutari[1] und mein Bedienter David erschlug eine Schlange, die sich gerade auf unserm Weg befand — der Janitschar fragte ihn gleich, warum er das gethan habe, indem die Schlange ihn doch nicht beleidigte. — Aus diesem dumm guten princip entstehen nach und nach auch so viele Hunde, dass man oft nicht weiss, wie man seine Füsse setzen soll — Ihre Zahl fiel mir doch am meisten an dem Eingang der Pforte,[2] wo alle Minister wohnen, auf. — Böse sind sie nicht, da sie in dem [7] elendsten Zustand leben — die Racen vermischten sich auch dermassen, dass sie klein und schwach sind, und denen Wölfen ziemlich gleichen. Oder sahen die Hunde so aus wie sie noch wild geblieben, und [be]vor die Menschen sie apprivoisirten.[3] Zum Glück werden sie nicht wüthend — und man giebt, die Bequemlichkeit, *ihre Komodität zu pflegen*,[a] als Ursache davon an. — Ein Türk[b] hatte so viel aversion gegen die Hunde, dass er einmal eine hübsche Anzahl auf die Princen Inseln[4] Transportiren liess, wo sie sich untereinander aufgefressen, oder von Hunger krepirt sind. Gr[af] Lützow zeigt eine grosse aversion gegen diese Haus Thiere, zieht sie denen Katzen doch vor.

In dem Wirtshaus des Giussepino waren alle die Zimmer genommen und wir mussten mit Sack und Pack weiter suchen gehen. Auch fanden wir bald eine andre Wohnung — wo ich mich schnell umgezogen, und alsogleich zum Gr[afen] L[ützow] begeben habe, da ich doch wusste, dass man mir in dem Palazzo

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi jegyzetet akart irni, de elmaradt.

[1] Kisázsiai város Konstantinápollyal szemben.

[2] A török porta vagy kapu, vagyis azon rész, ahol a kormány épületei vannak.

[3] Megszelíditeni.

[4] Szigetcsoport a Márvány-tenger keleti részén.

di Venezia[1] ein Kammerchen bereitet hat. — Der Palast in welchem der Baron Stürmer[2] 16 Jahre zubrachte, liegt an dem Abhang eines Berges — und die von Holz bemalten Säulen, die über die Stiege placirt sind, geben dem Haus eine possierliche Ansicht —. Die erste Person die ich begegnete war der alte Baron Stürmer den ich gleich erkannte. Im Hause empfing man mich gut — aber mit Ceremonien, die später aufgehoben wurden. Der Baron St[ürmer][3] ist ein ehrwürdiger guter alter Mann — der sehr unrecht hatte seine Rappellation zu begehren — die Frau[3] ist, wie man sagt Ursache daran, den[n] die konnte den Aufenthalt in Const[antinopel] nicht mehr ertragen, da sie ihren eigenen Sohn in der Pest eben damals verlohren hat, wie sie beinahe gar nicht existirte. So aber wie der Baron vom Pferd auf den Esel kömt, wenn er nach Wien geht, ist's nicht bald jemanden auffallender ergangen — Die Fräulein[3] die noch den Schnabel nicht aus Constant[inopel] gehabt haben, sind hässlich und unangenehm, freuen sich aber nach Wien, wo sie kein Mensch ansehen wird. — Die Composition der Mission[4] in Pera ist zahlreich — die Russische noch mehr, die französische am meisten. Zu was aber so viele Menschen bezahlt werden, weiss ich wahrlich nicht, den[n] ein paar fleissige geschickte Leut würden dasselbe richten können; lächerlich ist's aber was für eine importanz[5] die Leute sich geben und welchen Staat und Representation [8] jeder einzelne dragoman in seinem Haus handhabt, und von dem gran' Signor[6] und dem Gross Vesir mit so vielem Nachdruck spricht, und dabei so wichtig thut, als ob es wirklich eine bedeutende Sache wäre, indessen wir andern in denen Zeitungen den Articel Constant[inopel] gar umschlagen, über die dummen Türken lachen, und wohl wissen, dass sie in der politique nun keine andere Rolle mehr spielen, als die des Apfels der

[1] Az osztrák követség épülete.

[2] Az előbbi internuntius.

[3] Stürmer Ignaz (1752—1829) felesége szül. Testa Elisabeth Freiin volt, Terézia leánya (1791) pedig Huszár Bálint konstantinápolyi követségi tolmács és titkár felesége; ezenkívül volt még két hajadon leánya: Philippine (szülctett 1799) és Elisabeth (1801).

[4] A kiküldöttek összetétele, t. i. a követségeknél.

[5] Fontosságot.

[6] A szultán.

Zwietracht, der NB. noch nicht ganz zeitig geworden ist. — Man gab mir ein sehr gutes Zimmer zur ebener Erde, und ich wurde zum täglichen Gast gebethen, — was man gerne annehmt, wenn man einmal die ecklichen Gasthäuser kennen gelehrnt hat. Landschulz und Ender wurden aus dem Wirtshaus was wir zum zweiten attaquirt haben delogirt, und in ein andres, mir scheint noch weit schlechteres logirt, welches von dem Herrn Husar,[1] Schwiegersohn des B[arons] St[ürmer], vorläufig für diese beiden Herrn bestellt wurde. Auf der Reise, gestehe ich, separire ich mich nicht gerne von meinen Reisegefährten, und theile alles am liebsten mit ihnen — Wohnung und Speise wurden mir aber so höflich aufgedrungen, dass ich's wohl annehmen musste. — Wenigstens konnte ich meine Abende unter Menschen zubringen, was nicht hätte leicht sein können, wenn ich nicht in dem Haus eine Wohnung gehabt hätte — da der Hügel, auf welchen die gewisse lange Gasse ist, wo auch das Wirtshaus existirt, so steil, und unangenehm zu ersteigen ist, dass man diese Reise vermeiden muss. — Gleich den ersten Tag nach meiner Ankunft, machte ich mir einen Plan, jeden Tag, so gut wie möglich zu benützen, zumal ich die gute Saison benütze und höchstens 3 Wochen in Const[antinopel] zu bleiben gedachte. — Durch manche Unterredungen mit dem Herrn von Husar, dessen Bekanntschaft ich gemacht habe — und bei dem ich die meisten Vor Abende eine Nargile rauchend, zubrachte, erfuhr ich verschiedenes was kein Reisender aufzuschreiben sich die Mühe nehmt, welches in keinen Büchern stehet und doch eben so nothwendig ist, zu wissen — wie man die nöthigen Reise Requisiten und Victualien nicht vergessen darf.

Kein besonders Tag Buch in Constant[inopel] zu führen nahm ich mir die Mühe nicht, besonders, da die ersten Täge meines Aufenthalts, meine Gesundheit so schlecht gewesen ist, dass mir das allermeiste uninteressant vorkam. Späterhin wurde ich dan ein wenig besser — dennoch errinnere ich mich in keinem Ort so angegriffene Nerven gehabt zu haben, wie in Constant[inopel]. Und ich bin neugierig zu wissen, ob ich [9] überall mit mir so viel zu thun haben werde wie in Pera, oder ob wirklich das Clima und die schnelle Veränderung des Wetters auf mich

[1] Lásd a 350. lap 3. jegyzetét!

so sonderbar gewirkt habe. — So gut sonst aber auch die Luft in Constant[inopel] sein mag, so gestehe ich doch, dass die schnelle Änderung, die mit jedem Nord oder Süd Wind auffallend erfolgen muss, zur Gesundheit keinesweges dienlich und zuträglich sein kann. — Neapel liegt beiläufig in der nämlichen Breite als Constant[inopel] — um sich aber einen Begriff des Unterschieds zu machen der in dem Clima dieser beiden Städte, statt hat — muss man nur bemerken, dass in Neapel die Pomeranzen und Ananas in Freiem gedeihen können — indessen [hier] das erstere in Häuser überwintert wird, und von dem 2-ten die Leute gar keine rechte Kentniss haben. — Vor einigen Jahren, machte der Baron Stürmer dem Gross Herrn mit einigen Ananas Geschenke, und bekam mehrere Schawls dafür. In Bujuckdere[1] sind einige gebildete Griechen, und unter andern der *spanische Gesandte Harat*,[a] die gute und leidenschaftliche Gärtner sind, und sich mit der Veredlung der Früchte sehr viel abgeben. Sie ziehen die Pfirsiche und Trauben zu einer auffallenden Grösse, man möchte sie aber viel besser finden, wenn sie nicht so übertrieben gross wären — und vom ihren feinen Geschmack nichts verlohren haben würden. Die Feige ist das einzige Obst, welches gut reussirt: man muss aber auch nicht vergessen, dass die Feige eigentlich ein wilder Baum ist, und in einer gewissen Wärme überall fortkommen muss.

Von der Gegend will ich also gar nichts mehr anders sagen, als dass sie niergends mir den Effect gemacht hat — in eine gewisse höhere Stimmung oder exaltation zu kommen. Der Bosphorus selbst ist auserordentlich schön, und die in Europa und Asien gelegnen Festen Plätze und Landhäuser geben der Fahrt, auf diesem einem Strom gleichenden Canal — eine immerwährende Abwechslung — und es ist wahr, dass ich keinen Ort in der Welt — dass heisst in meiner kleinen Welt, gesehen habe, der mehr Bequemlichkeit und Leichtigkeit anbiethete,[b] aus sich den aller herlichsten Aufenthalt mit kleiner Mühe und geringen Kosten, machen zu lassen. — Die alten waren in denen meisten doch vernünftiger wie wir? den[n] zum glücklichen Leben gehört auch ein gesunder — fröhlicher Aufenthalt — und ist ein Theil

a) Széchenyi aláhúzása. b) anbot helyett.

[1] Nyaralóhely Konstantinápolytól északra, a Bosporus európai partján.

Asiens und der Archipelagus samt Griechenland mit denen Cycladen und jonischen Inseln, dem kalten Teutschland, dem nassen Ungarn und dem stäubigen Frank[10]reich nicht vorzuziehen? — Ob man wohl in Achen[1] davon jetzt spricht? und ob dieses herliche Reich nicht, noch in meinem Leben zum Zank-Apfel wird?

— Italy's a pleasant place to me
Who love to see the Sun shine every day
Andwines, (not nail'd to walls) from tree to tree
Festoon'd, much like the back scene of a play,
Or melodrame, which people flock to see,
When the first act is ended by a dance
In vineyards copied from the south of France — ect. Beppo.[2]

Mir fallen diese Werse immer ein wenn von einem Lande die Rede ist, wo ich wohnen sollte und so ist beinahe die ganze Türkey wenn nur einige *wenn*[a] erfüllt werden könnten.

Der Baron Ottenfels,[3] der eine Weile in Const[antinopel] geblieben ist, verfertigte einen kleinen[b] Itinéraire[4] ausschlüsslich nur für Constant[inopel] und alle Reisende werden wohl daran thun, sich das Original, welches bei der Östreichischen Mission wohl zu finden sein wird, abzuschreiben. — So hab ich's auch gethan, und besah alles jene was in dem Itineraire geschrieben stehet, nicht durchaus um meine Neugierde zu befriedigen als um, „pour avoir la conscience nette — den[n] viele Sachen die da angemerkt sind, verdienen bei Gott nicht die aller geringste Attention. — Sehen muss man aber doch alles, was für *merkwürdig*[a] angenommen wird, besonders, da man doch nur damals ganz sicher sein kann, ob ein Gegenstand verdient, angesehen zu

a) Széchenyi aláhúzása. b) ein kleines helyett.

[1] Aachen, porosz város a belga határ közelében. 1818 szeptember 30-ától november 21-ig a szent szövetség három uralkodója: Oroszország, Ausztria és Poroszország uralkodói kongresszust tartottak. Széchenyi erre céloz.

[2] Idézet Byron 1818 februárjában megjelent Beppo című elbeszélő költeményéből (41 versszak).

[3] Ottenfels-Gschwind, Franz Freiherr (1778—1851) Konstantinápolyban működött, előzőleg mint gyakornok; 1826-tól ő volt ott az internuntius.

[4] Útmutató. Ottenfelsnek francia nyelven írt útmutatóját lásd a Függelékben.

werden, oder nicht, wenn man es selbst in Augenschein genommen hat, den[n] wer kann sich auf die Reisebeschreibungen wohl verlassen? die zum Theil unrichtig sind, und zum Theil auch äuserst superficiel ihre details enthalten. Sodan hat jeder seine Ansicht darüber und der eine findet das besonders und auffallend, was dem andern gänzlich entgehet. — H[err] v[on] Palin zum B[eispiel] der Schwedischer Gesandte ist, und eine hübsche kleine Tochter hat, die einem Finger wie Baron Miltig[1] sagt ähnlich sieht — findet eine kleine kupferne Münze, auf der gar kein Zeichen ist, die er aber für sehr alt anerkent, ohne gewisse Proben dafür zu haben — weit merkwürdiger, als ich den Canal von Lyon[2] oder den Weg über den *Mont Cenis*[a] [11] mit aller meiner Vorliebe, für derley neuere Kunstwerke — für sonderbar und ausgezeichnet statuiren könnte. — Wie kann man also, wenn man schon an denen Reisen in Orient, wo man mit so vielen Beschwerlichkeiten und so vieler Langerweile zu kämpfen hat, einen Gefallen, einen Genuss haben will — verhindern, durch Leidenschaften und falschen Illusionen in keine Irrwege und Abgründe geführt zu werden — sondern bewirken, dass man auf dem Weg bleibt, wo von man alles Schöne und Nachahmungswürdige, ohne falschen Ansichten beurtheilen könne — und durch Alterthums Leidenschaft das Verdienst der Neuen Erfindungen nicht abspreche? — wie kann man das? Ich hab' oft darüber nachgedacht, und hab gefunden dass die Menschen im Allgemeinen, das was sie in der Welt haben, so selten vernünftig geniessen, dass sie meistens — ausschweifen — und durch Übergenuss sich die Lust verkürzen, oder — sich andere Unahnehmlichkeiten[b] zuziehen — indem sie mit vernünftiger Ansicht der Dinge — ihre Freude, ihr Glück, so vervielfältigen, so mannigfaltig variiren könnten! —

Ich gestehe ich liebe alles, was nur als ein Beweis dient, dass die Menschen von ihrem Verstand einen guten Gebrauch machten — ob es nun alt oder auch neu sei — Aus dieser Ursache glaube ich auch nie, dass mich eine Leidenschaft für

a) Széchenyi aláhúzása. b) Unannehmlichkeiten helyett.

[1] Miltitz, Alexander Freiherr (1785—1843) követségi tanácsos.

[2] Város Franciaország délkeleti részében a Rhône és Saône összefolyásánál.

alte Münzen und schlechten ausgegrabenen Statuen bemeistern wird. —

Mit dem Itineraire des Baron Ottenfels ausgerüstet, machten wir durch mehrere Täge, die Tour von Constant[inopel] und haben beiläufig alles gesehen was in dem selben angemerkt ist. — Wir gaben uns alle Mühe die Mosquée S[an]t[a] Sophia zu sehen, das war aber glatterdings unmöglich, wiewohl ich gerne 200 Piaster gegeben hätte, um hinein kommen zu können. Vor einigen Jahren waren aber einige Franken unter der Protection der russischen Mission mit einem Firman ausgerüstet, um die ganze Tour der Mosqueen zu machen — die waren so glücklich die S[an]t[a] Sophia ungestört ansehen zu können, — In der Sulimanie, in dessen Nähe eine der zahlreichsten Schulen ist, giengs ihnen aber nicht so ganz gut[1] — und der Herr und Frau wurden von denen Studenten mit Steinen beworfen — und tüchtig durchgeprügelt und aus dem Tempel gejagt [12] einer aber der Begleiter, so sonderbar auf das Maul geworfen (Mr de Fonton), dass er um alle beiden Reihen von Vorder Zähnen gekommen ist. Seit dieser Begebenheit hat die Pforte den Grundsatz angenommen gar keine Firmans denen Franken mehr zu ertheilen, weil sie gesehen hat, wie schlecht derselbe respectirt wurde, mit dem, die benannte Gesellschaft seine Expedition antratt. — Nicht zu vergessen ist jedoch, dass das Russische Cabinet bei der Gelegenheit um eine éclatante Genugthuung sich mühte und auch wirklich — *erhielt*,[a] den[n] es erhielt — für die geprügelten und Zahn beraubten individuen — im Durchschnitt ein Geschenk von beiläufig 5000 Piaster, — nach welcher Gabe man die Sache auf die Seite legte. — Wundern muss man sich aber über das gar nicht, den[n] das Annehmen überhaupt ist in diesem Lande so weit gekommen, dass man sich gar nicht genirt laut zu erklären, dass man sich nach Constantinopel versetzen liess, um sich da einiges Geld zu machen, um dan *durch zu gehen*[a] —. Diesen letzten Ausdruck brauche ich nur, den[n] die Franken gehen nie durch, weil sie dem[b] Kopf sicher sitzen haben; das gielt nur von denen Türken — die aber — wie in allen andern —

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: Tamara.

so auch in Geld und speculatif Sachen, den Ton durchaus angeben. Ein Dragoman stirbt aber ruhig in seinem Amt, den[n] von weiterkommen ist keine Rede; was sollte man auch mit solchen, durch lange Tiraney, zur Sclaven dienst und Gehorsam angewöhnten Personen — in einer Freyen Welt vornehmen? Sie würden sich eben so wie allen andern, die mit ihnen leben würden, zur grössten Last sein. —

Über Constantinopel ist so viel gesprochen worden — und die *Sehenswürdigen*[a] Gegenstände sind so selten, und so wenige, der Geschmack fehlt allen dem was [13] in Morgenland seine Quelle hat — dass ich anzumerken weiter nicht viel habe als dass die Laage allerdings eine der aller Schönsten ist, die man in [der][b] Welt für eine Hauptstadt finden kann. Alles was Indien und Europa erzeigt, kann zu Wasser dahin gebracht werden, und die reiche Vegetation, die umgrenzende fruchtbare Gegend, der Überfluss an Wein, Früchte, Fische und Wild würde in Händen einer gebildeten Nation Constan[tinopel] gewiss zu dem schönsten Aufenthalt machen, den wir nur vorstellen können. Von angenehm und gesund will ich da nichts sagen — den[n] die Änderung des Wetters, und die schnell auf ein ander kalt und dan warm, wechselnden Täge, können Menschen von einer gewissen Empfindlichkeit gewiss nicht zur Gesundheit dienen. Durch meinen 33 Tägigen[1] Aufenthalt war aber meine Gesundheit in der Regel immer so schlecht, dass ich in diesen[c] Augenblick als ich diess schreibe, in schlechter Laune wäre, wenn ich mir die consolation nicht machen könnte, alle meine Nerven Krankheiten seyen Folge des Clima[s] in Constant[inopel].[1]

[1818 október 24.] 24. Jetzt bin ich in der grössten der Prinzen Inseln,[2] wohin wir in etwas weniger als $2^1/_2$ Stunden von

a) Széchenyi aláhúzása. b) kimaradt. c) diesem helyett.

[1] Széchenyi szeptember 21-étől október 23-áig maradt Konstantinápolyban. Mint látható, ez idő alatt nincs sok feljegyzése. Érdekelte volna látni Lützownak kihallgatását a szultánnál, de mivel ez későbbre halasztatott, megvárta legalább azt, míg a nagyvezér fogadta. Ezt a jelenetet Ender le is rajzolta.

[2] Konstantinápolytól délkeletre a Márvány-tenger északkeleti részén 9 sziget van, de nem mind lakott; a legnagyobb a Prinkipo. Nevüket onnan kapták, hogy ide száműzték a kegyvesztett hercegeket.

Tophana,[1] im Regen und starken Nordwind gesegelt sind —. Nun erst denke ich an alles was ich in meinem Séjour in Constant[inopel] gesehen und in ein kleines Anmerkbuch nur mit Bleistift angemerkt habe.[2]

Die Pest war nur in kleinem Maasstab und — täglich starben höchstens 6 bis 10 Menschen an der Pest — Wenn es wirklich wahr ist, dass man sie bloss durch atouchement bekommen kann, so wäre sie ziemlich leicht auszuweichen, da ich im allgemeinen bemerkt habe, dass nie ein Gedräng ist — jedoch darf man die Vorsicht nicht vergessen, sich in die Bézestans[3] und auch sonst in einigen Theilen Constant[inopels] nicht in denen Vormittags Stunden, zu begeben, da man dort nicht der Menge der Menschen wegen so sehr, als in Hinsicht der Engen Strassen, die Berührung nicht leicht vermeiden kann. Die Bezestans sind von Stein — und sind in dem Genre von Palais Royal,[4] und, *Passage Faideaux*[a] in Paris — Wenn Feuer entstehet, so werden alle Waaren dahin gebracht — Weswegen auch eine rechte Vermischung — der Pest Materie statt findet. — Wenn man [14] nach einer course, wo man viele Menschen begegnet hat, zurückgekommen ist, so pflegt man sich stets umzuziehen, und sich auch mit Aloe oder Wachholder[5] durchräuchern zu lassen — die Kleider werden aufgehenkt, und durch die Luft wieder rein gemacht. Manche behaupten dass der Morgen Thau, der auf was immer was durch die Pest inficirt gewesen ist — bei der Nacht und mit dem anbrechenden Tag fällt — hinlänglich ist, jedes Gift unschuldig zu machen. Und diese letzte Idée[b] hat schon der massen prevalirt, dass man einen Schawl, den ein Grieche oder ein Jude von Constant[inopel] bringt, zwar ansieht, ausseits aber nicht anrührt, bevor er eine Nacht hindurch nicht im freyen gehenkt ist. Sind das aber nicht alte Weiber Possen? Nachdem kein Mensch die leiseste Ahndung hat, was die Pest eigentlich ist — die meisten Leute fürchten sich aber so sehr, dass sie sich selbst

a) Széchenyi aláhúzása. b) rosszul olvasható szó, valószínüleg Idée.

[1] Konstantinápoly egyik városrésze Galata mellett.

[2] Ez a jegyzete nem maradt reánk.

[3] A bazárok elkülönített része.

[4] Párizsi híres palota és áruház, vendéglő, stb.

[5] Boróka.

eine Art Beruhigung ausgedacht haben, um, ich möchte sagen, nicht aus Angst vor dem Tod zu sterben. — 1812 sind alle Tage gegen 1200 bis 1800 Menschen in einem Tag gestorben, weiter hat das Übel aber nie um sich gegriffen —. Und was das sonderbahrste dabei ist, dass es gar keinen Unterschied macht, und die Alten sowohl als die Jungen, die Gesunden starken eben so wie die Schwächlinge attaquirt — die, die sich davor in Acht nehmen nicht weniger als jene die sich[a] nie daran denken. Bewiesen ist jedoch, dass die Krankheit auch zum Theil in der Einbildung liegt, da alle jene in grosser Gefahr sind selbe zu bekommen, die viel daran denken. Oder wäre das schon die Krankheit, die sie daran denken macht? Ich habe keinen Pest kranken gesehen — ich sah aber ein todten, der ein junger Grieche war, und den man — wie es die Gewohnheit ist im offenen Sarge zum Friethof trug — die Figur war nicht schön, bei Gott das könnte ich nicht behaupten. Den selben Tag wie ich dieses Muster gesehen habe — sind wir von denen 7-ben Thürmen,[1] in welche man uns, nicht hereingelassen hat, längst denen Mauern von Constant[inopel] spazieren gegangen, und haben [15] gegen 4 Individuen begraben sehen — wo von der eine aus dem Pest Spital, welches in der Gegend denen 7-ben Thürmen établirt ist herausgetragen wurde.[2] — Wenn übrigens ein Mensch ruhig vor Alter stirbt, so glauben alle, dass er an der Pest gestorben sei — und so wie man gewöhnlich jede Gefahr vergrössert, zumal, wenn Weiber im discours sind, so ist's eben auch mit dieser Krankheit, die manchmal zwar schrecklich und in entsetzlicher Gefahr sich zeigt, die aber nur selten — über die dummen Türken wüthet — das ganze Geschlecht müsste ja in einigen Jahren aussterben, wenn es immer so, wie viele Leute sich's vorstellen, fort gienge — Gewöhnlich, sagen die Leute, komt die Pest von Egypten. Ich glaube es nicht — den[n] Ali Pacha hält sogar eine Art von Quarantaine und wenn ein Reisender im Frühjahr nach Egypten kömt NB von Smyrna[3] oder Constant[inopel],

a) felesleges, valószínűleg más igét (talán kümmern) akart használni.

[1] A magyar történelemben szomorúan híres hét-torony (Yédi-Koule) Konstantinápoly délnyugati részén.

[2] Ezt a jelenetet Enderrel le is rajzoltatta.

[3] Kisázsiai tengerparti város.

so wird er von denen Einwohnern, und besonders von denen in Alexandrien[1] kaum empfangen. So ergiengs meinem Landsmann, dem Doctor Burkhard, der hier die Leute kurirt — und der aller erste Ungar gewesen ist, der eine Reise nach Egypten wagte. In Bujukdere und in Pera zeigten sich mehrere Fälle von Pest, und sogar auf einem östreichischen Handelschif — welches der Gr[af] L[ützow] in Quarantaine setzen liess — und welcher auch wirklich noch immer da ist — und sich nicht bald rühren wird, da die ganze lebende Equipage samt dem Capitaine durchgegangen ist —. So réussiren beiläufig alle Gesundheits Massregeln und es ist eine Schande bei Gott, dass man so ein herrliches Land solchen Wilden Thieren ruhig besitzen lässt — die nicht einmal den Verstand haben das Übelste aller Übeln zu unterdrücken. — Ob das ganz geschehen kann, ist übrigens eine Frage — zu versuchen wäre es er aber doch der Mühewerth. Ein teutscher Doctor war vor einigen Jahren in Const[antinopel] der es so weit gebracht hat, sich die Pestbäulen[2] zu inoculiren — mit denen Leintüchern eines verstorbenen Pestiferirten sich [16] einzuwickeln, mit Todten Pestkranken sich im Bett herumzuwälzen — ohne durch mehrere Monathe angesteckt zu werden. Endlich starb er an der Pest. Ein Engländer Namens Casstright hat sich mit Pfeffer und Brandewein, vor einigen Jahren kurirt. —

Die Caique's[3] in denen man gewöhnlich nach Scutari und Terapia,[4] Bujukdere[4] ect. ect. fährt, sind äuserst elegant. Von sehr guten[a] harten Holz gemacht, aber so leicht, dass man immer risquirt umzuschlagen, wenn man sich nur im geringsten bewegt. Ein starkes Meer würde sie ohne allen Zweifel zerschlagen — so wie das blosse Anstreifen an einer Mauer oder Felsen hinlänglich wäre, ein Loch zu verursachen. — Im Anfang wird kein Reisender mit denen Caïque's zufrieden sein — den[n] die unbequemliche Stellung, die man stets zu halten gezwungen ist, wenn man, nicht umschnappen, und eine ewige dispute mit

a) gutem helyett.

[1] Egyiptomi város a Nilus torkolatánál.

[2] Pestbeule = pestises kelevény.

[3] Török bárka.

[4] Terapia és Bujukdere kiránduló- és nyaralóhelyek Konstantinápolytól északra a Bosporus európai partján.

denen Caiquechy's[1] haben will — Besonders ist diese positur in Const[antinopel] äuserst unangenehm wo, wie gesagt, kein andrer Genuss überbleibt, als der, den die Gegend und die Laage der Stadt den — mit der Langenweile[a)] kämpfenden Reisenden geben könnte. Im Anfang also ist man mit diesen Boten[b)] gar nicht zufrieden gestellt, später aber gewöhnt man sich, und man findet sie ganz vorzüglich, wenn man sieht, dass alle andern Fahrzeuge dieser Art, die sehr häufig von allen denen Schifcapitaines gebraucht werden deren Handelsschife in dem Hafen liegen, so unausstehlich langsam und folglich langweilig sind, dass man gar nicht begreiffen kann warum sie nicht eben dieselbe schlanke schöne coupe[2] haben, als die türkschen — denen für dem Bosphorus durchaus nichts mehr gleich kommen kann, wo die Courenten so schnell und heufig[c)] sind, dass man gestehen muss — dass man nichts besseres erfinden könnte. Die 3 paar Ruderichen[d)] sind von denen, die gewöhnlich ohne Segel gebraucht werden die grössten — sie haben kein Steuer Ruder. Die Schifsleute müssen sich allemal umsehen, um mit allen den unzähligen [17] Schifen nicht zu caramboliren, mit denen der Hafen von Const[antinopel] besät ist. Sie sind geschickt — nur ein einzigesmal kamen wir mit ein[er] anderen Caique zusamen. Bei denen Süssen Wässern[3] war es — und Frau[e]n und Kinder waren darauf. Wir waren droben.[e)] Ein Schifsman hat 2 Ruder in denen 2 Händen, die sie äuserst geschickt zu brauchen wissen. Das Rudern auf diese Art wie man's in dieser Hauptstadt gewohnt ist, gehört zu denen grössten Kraft Ausübungen die man denken kann — die Türken animiren sich immer dabei, und eines Tages hatten wir einen unserer Caiquechy's, der uns nach Terapia führte — in solcher exaltation vor uns — dass er völlig in einer Art von Agonie zu sein schien wobei er die hässlichsten Gesichter gemacht, so wie beiläufig die Epileptischen Kranken zu machen pflegen. Späterhin bin ich noch mehrmal mit dem selben gefahren — ohne dass er alle diese Manœuvers wieder-

a) Langweile helyett. b) Booten helyett (csónak). c) nehezen olvasható szó, valószínűleg heufig. d) Ruderer (Dreiruderer) helyett. e) nehezen olvasható.

[1] A bárkás.
[2] Alak.
[3] Az Arany-szarvba ömlő két folyó vidéke.

hohlte. Manche von denen Caiques sind mit 2 die meisten mit 1 Ruder. Gewöhnlich verlangen sie für eine Course[a)] weit mehr als man ihnen geben soll. Nach Bujukdere bezahlte ich für ein 3 paar Rudriches Schif allemals gegen 18 Piaster. Man fährt in guten[b)] Wetter nie mehr wie $2^1/_2$ Stunden. Die Gesandten haben ein Missions Caique von 7 paar Rudern — und einem[c)] Steuer Mann der in ihrem Sold stehet, und der vorläufig die 7[ben] Kerl zu eine Fahrt, von der man ihn prevenirt, aufnimmt und sodan nach jeder Course seine Rechnung macht. Der Gross Herr allein hat ein gedecktes Caique und 28 Menschen, die Rudern. NB hat da jeder nur ein Ruder. Die Schifs Leute des Grossherrn rudern ganz anders, sagt man, ich hab's nie gesehen — Sie beobachten eine gewisse décence. Gewöhnlich muss man sich in denen Caiques auf dem[d)] Boden setzen — und bei der kleinsten Bewegung die man sich zu machen erlaubt, wird man von denen Türken ausgemacht — Sie müssen wahrscheinlicherweise viel schwerer arbeiten, wenn ihr Schif nicht in der völligsten [18] Balance ist. — Wer für die Gesandten die 7 paar Ruder bestimt hat, weiss ich nicht — Ich finde aber das schon von denen Türken, von denen wir uns alles gefallen lassen, eine äuserst grosse Gnade. Hinten bildet das Schif eine Art Sitz der gewöhnlich mit einem Tuch oder Teppich zugedeckt ist — den muss man sich zur Vorsicht stets aufheben lassen, es ist immer besser, da doch derley Fetzen am meisten der Pest Ansteckung ausgesetzt sind —. Es giebt auch eine grösser[e] Art von Caiques, die mit denen Mail Coach[1] verglichen werden können, da haben viele Menschen Platz; man zahlt wenig, fährt langsam — die Ruderer sind halbnackt ausgezogen und ihre Arbeit ist eine der anstrengen[d]sten, die es in der Welt geben kann. —

In wenig Tagen nach meiner Ankunft, gab der Baron Stürmer, der die Ankunft des Gr[afen] Lützow abwartete, um seine Abreise zu bestimmen, ein grosses diplomatisches diner — wotzu alle Gesandte und Chargé d'affaires[2] gebethen wurden. — Alle diese Festlichkeiten, so nenne ich sie wenigstens, den[n] sonst

a) nehezen olvasható, valószínűleg Course — út. b) gutem helyett. c) einen helyett. d) den helyett.

[1] Angol postakocsi.
[2] Követségi ügyvivő.

kann man das wahre Wort nicht finden (wenn man's gut ausdrückt[a]) haben bei jeder Gelegenheit statt, wo — der Namenstag eines Kaisers oder sonst eine merkwürdige Begebenheit — dem Jahrstag — ein gewisses Gewicht und interesse giebt. — Alle die Constan[tinopel] schon kennen, glauben dass es ein Exil ist, dahin versetzt zu werden, wenn sie einigermassen eine andre existenz haben könnten — da doch beinahe gar nichts da ist, was man für einen Genuss halten könnte — Man sollte folglich denken, dass jene die dahin einmal verbannt sind, sich das Wort geben, ferne vom Hof und der etiquette, ein ganz ungenirtes ungezwungenes Leben zu führen — da diese *Möglichkeit*[b], vieleicht doch die einzige pointe ist, in welcher Bujukdere oder selbst Pera einer Residenz vorzuziehen ist. Indessen ist die Schuldigkeit einen Besuch wieder zurückzugeben — eine Visite Karte abzugeben — allemal in kurzen Beinkleider[n] zu erscheinen, niergends so sehr zum Gebrauch und Gesetz geworden — als in dieser Hauptstadt. Es sind die Kleinstädter im vollen Sinn — Mir kommen sie manchmal vor — als ob sie Bedienten wären [19] die aus Spass unter sich die Herrn spielen wollen, und doch nicht recht wissen wie sie's eigentlich anfangen sollen. — Bei dem diner machte ich die Bekantschaft des Gr[afen] Beaurepaire[1] und die seines Chefs, dem[c] Marquis de Rivière[2] dessen Frau die Tochter der Gräfin de la Ferté ist, die 3 Jahre schon in Constant[inopel] sitzt, und nach meinem Urtheil die aller glücklichste der Fränkschen Weiber ist, die in Const[antinopel] wohnen: den[n] sie betrachtet Bujukdere — wie eine Campagne recht weit von Paris, wo sie in der Umgebung ihrer Kinder und einiger Freunde, ruhig die Zeit vorbeiziehen lässt. — Die französische Mission bestehet, aus wahren Voltigeurs de Louis 18.[3] —

a) Nehezen olvasható szó, talán ausdrückt. b) Széchenyi aláhúzása. c) des helyett.

[1] A francia követség tisztviselője.

[2] Rivière, Charles-François de Riffardeau marquis, később duc de (1763—1828) katona és 1816—20 közt konstantinápolyi nagykövet.

[3] XVIII. Lajos (Napoleon után) francia király köpönyegforgatói. T. i. Napoleon alatt szolgáltak, mikor XVIII. Lajos került a trónra 1814-ben, hívei lettek, midőn Napoleon Elba szigetéről visszatért, hozzápártoltak, Napoleon végleges bukása után ismét XVIII. Lajosra esküdtek.

Stroganoff der Russische Botschafter, ist der *aller einzigste*[a] Minister, der doch in einem honorablen Verhältniss mit denen Türken steht, und der einzige, der das vorstellt, für was er bezahlt wird — alle übrigen sind da um sich Geld zu machen. Stroganoff hat übrigens den unangenehmen Fehler, dass er von sich selbst zu sehr eingenommen ist, und dadurch einem erfahrenen Menschen gar leicht eine prise auf sich giebt.[1] — Palin[2] ist ein ungeschickter Antiquar, hat unterandern ein Werk über die Egyptischen Hiérogliphen geschrieben — die er später selbst nicht[b], nachdem sie in Druck erschienen, nicht mehr verstanden hat. — Allmählich wurde das diner des alten Stürmer von dem Sir Robert Liston,[3] Marquis de Rivière, Baron Stroganoff — à qui mieux[4] wieder zurückgegeben — wobei die kleinen Ministre als Baron Schlagen[5] Gr[af] Ludolf[6] ect ect — immer mitlaufen, ohne auch einmal an das Geben heran zu müssen. — (4 sor törlés) aber auch den aller höchsten Grad erreicht, und anstatt dass die exilirten, ein angenehmes vergnügtes Leben unter sich selbst weit vom Lärm und der Kabale, leben könnten, — befinden sie sich in ewigen Rang [20] Streutigkeiten — und unaufhörlichen Faschés, die wegen der kleinsten Ursache oft, verjahren. — — Meine Abende hab ich gewöhnlich zu Hause verlebt — Eine Menge von Menschen versammelte sich allemal in dem grossen Saal des Baron[s] Allgemein hatte die ganze Gesellschaft Langeweile — in einem andern Zimmer wurden einige Spiel Tische établirt — und auf denen um das halbe Zimmer geführten niedrigen divans lagerten sich die *Halbtürken*[a], und das Chor der Frauen. — Diese letzteren monstruosen producten der Schöpfung heisst Gr[af] Lützow die *Kometen*[a] weil sie einen langen Schlepp tragen, der gewöhnlich von Seide ist. — Auf den Kopf haben sie meistens ein türkisches Käpchen — mit falschem Gold an die Haare befestiget, die unausgekämt, und

a) Széchenyi aláhúzása. b) felesleges.

[1] Gyenge oldalát árulja el.

[2] A svéd követ.

[3] Liston, Robert (1742—1836) az angol követ.

[4] Egymással versenyezve.

[5] Schladen báró a porosz követ.

[6] Ludolf Wilhelm Const. gróf olasz diplomata, a nápolyi követ.

vertrocknet, gleich denen Haaren von todten Menschen, die abgelebt sind — in wilder Unordnung von allen Seiten herunterhengen — und für dem Prophan zum Eckel, dem Maler hingegen zu einem vollkommenen Studium, für Furien Medusen — ect, ect, zum Überfluss dienen. — Was sonst die Gesellschaft betrifft — schreibt hierüber Clarke[1] ausführlich und ganz vortrefflich.

Frau von Lippa wurde von dem Schwert der Calomnie zerhauen ($1^1/_2$ sor törlés). —

Alle die Gesandten auser dem unsrigen, der auch zugleich der Consul Generalissimus der ganzen Levante ist, werden bezahlt — Alles was die Kauffahrtei Schife bezahlen was gewöhnlich 2 bis 8 procente sind — werden, von einer Commission in Const[antinopel] einkassirt und von dem Gelde, die Consuls, Vice Consuls — dragomans ect bezahlt, die gehalten und bezahlt werden müssen, um die ewigen différents zu schlichten, welche die Franken mit den Türken haben. Bei uns empfängt der Internuncius alle jene procente und bezahlt die [21] meisten Spesen. Alle Consuls machen sich aber eben so wie die dragomans, auf alle Arten Geld — wie sie nur können. —

Gr[af] Lützow kann das Jahr gegen 150,000 piaster bekommen.

Nachdem die Post den 23-ten gegen 12 Uhr angekommen ist, uns aber 2 Tage warten liess, nachdem sie durch die Flucht des Walachischen Princen *Karaza*[a)2] aufgehalten wurde — habe ich unsere Abreise auf dem folgenden Morgen festgesetzt. — Der Herr von Testa[3] erster dragoman des östreichischen Hofs — war so gut ein Firman[4] des Grossherrn mir zu verschaffen — und nebstbei — auf Befehl des Gr[afen] Lützow 3 Veziral Recommandations Schreiben,[5] bei dem Gross Vezir selbst auszuwirken

a) Kétszer aláhúzva.

[1] Clarke, Edouard D. (1767—1822) angol természettudós és utazó.

[2] Jon Caragea 1812—1818 közt Moldova fejedelme, 1818 októberében több milliót összeharácsolva Olaszországba szökött. (Jorga: Geschichte des rumänischen Volkes II. 239.)

[3] Testa Károly első tolmács.

[4] Rendelet a szultán névaláírásával (tughra) ellátva. Megvan a Széchenyi-Múzeumban.

[5] A török miniszterelnöktől (nagyvezértől) kibocsátott ajánlólevél. Kettő megvan a Széchenyi-Múzeumban.

— das erstere kann jedermann haben und kostet 21 piaster. — H[err] v[on] Testa bezahlt nur 7 dafür — gewinnt also bei jedem Firman 14 piaster. Diess ist bekannt und erlaubt. Die Veziral Briefe sind schon etwas ungewöhnliches — und kosten daher mehr —. Mir hat man den Rath gegeben, gar nichts dergleichen zu thun — und für die 4 exemplarien gar nichts zu bezahlen. Ich folgte dem Rath, den[n] ich weiss gar nicht wie ich's angefangen hätte — dem *ersten Dragoman*[a)] an der Pforte, der die Ceremonie und Étiquette selbst ist, einige Piaster einzuhändigen. — Die 3 Véziral Schreiben sind an dem Pascha von *Brussia*[1] *Magnesia*[2] und *Tripoliza*[3] gerichtet — Ob ich sie abgeben werde, wird sich zeigen — ich glaube aber nicht, den[n] nach der Aussage aller Reisenden — geniren die Pacha die Reisenden durch ihre Höflichkeiten, die immer in Kafe[b)] und Pfeifen bestehen, weit mehr, als sie einem nützlich sein können. — Ein Firman ist eine lächerliche Sache, sagt der Herr von Testa, und man kann damit nicht bis Scutari reisen, indessen kann man sich davon nicht passiren[4] — den[n] — oft werden eben die um [22] den Firman angehalten und gefragt, die keinen haben — und dan ist es fatal. — Diese précaution muss man also nicht versäumen — und wenn man nach klein Asien oder Syrien reisen will, so thut man wohl sich einen Firman schicken zu lassen. Wenn ich das künftige Frühjahr wirklich nach Egypten reisen soll, wie ich jetzt denke, so wird mich mein Firman in Alexandrien oder Rosette[5], wo ich nämlich debarquiren werde, schon erwarten. In Egypten und Albanien ist's aber weit unnöthiger als in allen übrigen türkischen provincen: da die beiden Ali Pacha's[6] nur pro forma dem Grossherrn unterworfen sind. — Das Wetter war sehr schlecht, es regnete und der Nordwind war stark. Gr[af] Lützow engagirte mich gar nicht, einige Täge länger zu verweilen,

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kaffee helyett.

[1] Kisázsiai város nem messze a Marmara-tengertől a hasonló nevű vilajetben (kerület), Konstantinápoly elfoglalása előtt Törökország fővárosa volt.

[2] A brussai vilajettől délre eső vilajetben Smyrnától északkeletre.

[3] Valószínűleg a görögországi Morea félszigeten (Arkadia).

[4] Nem szabad elmellőzni.

[5] Egyiptomi tengerparti városok a Nilus torkolatánál.

[6] T. i. Albániában egy (l. a 304. lapon!) és Egyiptomban egy másik.

und das schöne Wetter abzuwarten — beim Abschied aber fragte er mich noch einmal ganz feyerlich ob ich den[n] wirklich entschlossen sei, ohne Janitscharen meine Reise anzutretten? Da ein Janitschar in einem Sturm von keiner besonderen resource ist, und ich für meine Person für jeden Vertheitiger danke, übrigens auch keinen Herrn zu haben wünsche, und gerne eine unnöthige Ausgabe ersparre[a)], war ich schon längst entschlossen mich ohne einen solchen[b)] Individuum nach Smyrna[1] zu wagen —. Alle Reisende haben mir's wiederrathen, und ich bin neugierig was ich, nachdem ich in Smyrna angekommen sein werde, in dieser hinsicht erfahren sollte. — Gleich als ich in Const[antinopel] angekommen bin, bekam ich auf Anrathen des Herrn von Hussar einen Bedienten in meine Dienste dessen Name David war, bald darauf schickte ich dieses Moeuble[2] wieder weg, da mich seine Sanftmuth und Dummheit beinahe ins Grab gebracht hätten — in wenigen Tagen nach seiner Entlassung kam ein anderer Bediente in meine Dienste der Gabriel heisst — eine absurde figur hat, gar nichts weiss, keine Sprache gut spricht, der aber auf Reisen vortrefflich sein soll — das werde ich sehen, indessen glaube ich's — Er begleitete den Doctor Burkhard — in seiner Reise nach Egypten und rettete ihm daselbst in einer Krankheit [23] das Leben. Durch diesen Menschen liess ich mir ein Caique von denen Prinzen Inseln[3] bestellen, die breiter als die gewöhnlichen Bo[o]te sind, die man in Const[antinopel] und selbst bei den Dardanellen finden kann. Sie haben Segeln und 4 paar Ruder. Die Équipage bestehet aus 4 bis 5 personen. — Den 24-ten in der Früh wurden also meine Effecten, in 3 Betten, 6 Mantel Säcken, 4 Packtaschen, und 7[ben] Sätteln bestehend, vorläufig *am Bord*[c)] gebracht — Wir aber schiften uns gegen 12 Uhr ein, nachdem uns mehrere Herrn von der Mission[d)] begleiteten —. Das Meer war ziemlich hoch — Wir hatten Nordwind — und in beiläufig $2^1/_2$ Stunden landeten

a) erspare helyett. b) ein solches helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) t. i. a követségtől.

[1] Tengerparti város Kisázsiában a hasonló nevű öbölben.
[2] Tréfásan: bútordarab.
[3] A Márvány-tenger északkeleti részén.

wir in Principos = (das Dorf auf der Insel Principos.[1]) Die Schiffer haben die Précaution immer Nahe bei dem Ufer zu bleiben — Wir kamen daher mit unserm Schif in die Höhe von Maltepe[2] (kleines Dorf welches gegenüber von Principos liegt). Die Schifs Leute auf denen Inseln, haben die reputation, sehr keck[3] zu sein — Für furchtsam halte ich sie gerade nicht aber sie nehmen précautionen. — Sie sind verheurathet, haben Kinder, und lieben Ihr Leben. — Wenn starker Südwind ist, können die Schiffer manchmal gar nicht nach Const[antinopel], da damals die See immer höcher ist, als beim Nordwind — Kein Reisender darf sich fürchten, wenn man ihn willig transportirt. — Die sogenanten Prinzen Inseln sind 9 an der Zahl. Principos, Calchi, Antigoni und Proti sind die grössern — die andern sind gar nicht bewohnt. — Wir stiegen in der grössten, in der Insel Principos nämlich, ab — da in der selben nur ein Art Gasthaus ist. In Const[antinopel] kennt man's unter dem Namen Signora Maria die eine Genueserin ist, auch einen Mann hat, der ein elender kranker Kerl ist, und von dem wir in dem Haus gar keine Notitz genommen haben — Sie gab uns 2 gute Zimmer, und besorgte dem[a)] Ankauf für unsere Küche — Sie soll gut kochen, uns war aber Herr Krebs[4] hinlänglich, um auf ihre Talente Anspruch zu machen. — Der Reisende der nach diesen Inseln kömt, braucht sich übrigens mit gar nichts zu versehen wenn er auch längere Zeit da bleiben sollte, den[n] man findet Reis, Hammel Fleisch, sehr gutes Brodt und excellent frische Fische. Wenn diese Frau nicht mehr leben sollte, so kann man sich bei andren [24] Griechen *einquartiren*[b)] — Si trovera[5] ist immer der alte refrain — und ich behaupte, dass es niergends angenehmer zu reisen wäre als in der Türkey, wenn man die Pest nicht zu befürchten hätte, den[n] man bekömt allenthalben Unterkunft und Lebensmitteln — der Übel aber dieser infamen Krankheit machts ein wenig bedächtig, den[n] man kann davor

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] A Herceg-szigetek legnagyobbika.
[2] A kisázsiai parton.
[3] Merész.
[4] T. i. Széchenyi szakácsa elég volt, nem kellett a vendéglősné.
[5] Majd lesz.

doch nie ganz sicher gestellt sein, wenn man auch so wenig als ich[a] daran kehre und mich darum bekümmere. In Const[antinopel] halten die Griechen und Armenier unter sich eine Art Quarantaine. Was kanns aber da helfen, wo so viele Türken sind, die darauf nicht achten —! Wohl können aber die Griechen auf denen Inseln diese Anstallt ungestört unter sich handhaben, da nur selten Türken, oder auch sonst andre Reisende sie aus Constantinopel besuchen. — Alsobald wir in unserm neuen Hausposse[s]sion, unsere Zimmer genommen haben, und Krebs seine Casroles[1] établirte, machten wir uns auf den Weg, die Insel ein wenig durch zu kreutzen, da man, in dieser Gegend überall, ohne Ausnahme sein eigener Wegweiser und Ciceroni sein muss — da sich die Leute mit dem gar nicht beschäftigen, was die Reisenden allenfalls interessiren könnte, den[n] sie haben mit den Türken, die[b] Pest und sich selbst hinlänglich zu thun — So kann's auch geschehen dass man manchmal an denen intéressantesten Gegenständen vorbeigehet, wenn man die nöthigen Bücher nicht immer mit sich führen kann, was gewöhnlich der Fall ist, und wenn man nicht Zeit genug hat, um alles durchsuchen zu können. — Wir sind, auf einen recht bequemen Weg — zwischen frischen Gesträuchen, gegen ein Gebäude welches sich auf einer ziemlichen Anhöche Südwärts presentirte, und fanden, dass das Gebäu ein Kloster sei welches dem H[eiligen] Cristoph geweiht ist — Ich hielt mich da nicht auf, den[n] ich sah ein anderes Kloster auf einem Weit höcheren Berg — in der selben direction, und ich habe den Fehler, dass ich jeden grossen Berg ersteigen will —; der Weg der dahin führt, ist so wie wir es in denen neueren Anlagen unserer englischen Gärten zu haben pflegen, und schlängelt sich zwischen äuserst frischen Bäumen, und grüne[c] Wiesen hindurch — Kein *Wald*[d] ist auf der ganzen Insel nicht — und auch keine grossen Bäume, auser einigen hochen schönen Pinien — Der untere Theil oder der Fuss der Insel so zu sagen, ist allenthalben angebaut — höcher hinauf [25] ist hingegen alles mit brousailles[2] verwachsen — Viele von denen Gesträuchen und

a) t. i. mich. b) der helyett. c) grünen helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Casseroles = főzőedények.
[2] Broussailles = bozót, cserje.

die meisten Bäume sind der Art, dass sie ihre Blätter im Winter nicht verlieren — welches denen Inseln überhaupt im ganzem Jahr, ein blühendes lachendes Ansehen giebt — Felsen sind hie und da entblösst zwischen einer üppigen Vegetation, welches hübsch in Groupen gesetzt, der wahrhaften Einöde, ein gewisses Leben giebt welches nur der begreift, der mit sich selbst nicht ganz allein ist — Als wir an dem[a] Kloster St. Georg kamen, fanden wir die Thüre verschlossen — 2 Hunde bellten ungeheuer — Von keiner Aussicht nach Const[antinopel] oder gegen die Gebürge von Moudanien und dem *Olymp*[b][1] konnte man dem[c] Genuss haben, da der *Jupiter Pluvius*[b] uns nicht einmal dem[c] Csamulga[2] zu sehen erlaubte — das Wetter war schlecht, sehr feucht und regnerisch — Ich dachte dass endlich das Hundgebell jemanden aus dem Kloster, der Neugierde wegen, herausbringen werde. — Nicht im mindesten; alles blieb ruhig, was mich ungeduldig machte, so dass ich an einem Thor gewaltig klopfte, um die insoucianten Mönche, aus ihrer Lethargie zu bringen. Es kam jemand an die Thüre, innerliche[r] Seite, und sprach, mehreres was keiner von uns verstanden hat, den[n] es war neu griechisch und es war kein Mensch mit mir als Landschulz und Ender — Nachdem wir aber insistirten[3] wurde die Pforte geöffnet und uns ein abgeschmackter Kerl vorgestellt, der italienisch mit uns sprach, und über *unsere Visite*[b] äuserst erstaunt zu sein schien — — jedoch zeigte uns ein Mönch, der sich da presentirte, uns die Kirche und fragte ob wir nichts zu uns nehmen wollten, nachdem diess artig abgelehnt und dem Mönch ein Trinkgeld von 30 paras empfangen[d] hatten, giengen wir einem[e] andern Weg wieder nach Hause —. Mir kam's im Sinn dass diese Leute in einer Art von Quarantaine seyen — und kaum erzählten wir im Hause wo wir gewesen sind, als meine Muthmassung sich durch die Angst des Gemals der Signora Maria verificirte, der einigermassen durch

a) das helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett. d) valószínűleg tévedés gegeben helyett. e) einen helyett.

[1] Prinkipos-szigettől délre fekszik a tengerparton Mudania a hasonlónevű öbölben s ettől délre Brussa, amelynek közelében van az Olympos-hegy.
[2] Ott a közelben levő hegy neve.
[3] Maradni.

unsere Versicherung, dass wir nichts anrührten, rassurirt wurde,[1] sich dem ohngeachtet bis heute Abend vor meinen Augen nicht sehen liess — Es kam ein Fremder aus Constant[inopel] um in der Insel einige Zeit zu bleiben — weshalb er ein Zimmer in dem Kloster St Georg genommen hat, wo an der Pest glücklich gestorben ist [26] und die ganze heilige Siebschaft der griechischen Mönche in die Fatale Laage gesetzt hat 40 Tage allein, und von allen Lebenden abgesondert, verleben müssen. Das ist eines der schrecklichen Sachen in der Pest, dass man die ganze Menschheit zum Feind hat, indessen in andern Krankheiten so viele ihre Hülfe, ihrem[a] Beistand anbiethen — Noch ist in einem vom Principos (dem Ort nämlich) links gelegenen Thal ein drittes Kloster — zu Ehren des H[eiligen] Nicolaus erbaut — dessen Laage nicht hübsch ist und durchaus gar keine Attention verdient. Die beiden andern haben eine angenehmere Laage. Das von St. Georg ist auf den höchsten Punct in allen denen 9 Inseln und die Aussicht von da muss sehr schön sein. — Der Umfang der Insel Principos kann gegen 2 teutsche Meilen haben. Es wird ganz und ausschlüsslich von Griechen bewohnt — Ein grosses agrément ist unter andern, dass keine Hunde die Luft impestiren — so wie in Constant[inopel]. — Die Luft wird auf denen Inseln für gesund gehalten — Auf mich machte der Unterschied von dem Clima in Constan[tinopel] und dem auf diesen Inseln einen auserordentlichen Unterschied, und eben so sehr ich vorher fest überzeugt war, dass das Clima, und ihre Einwirkungen auf unseren Körper nur in unserer Einbildung sei, eben so glaube ich jetzt, dass nichts so sehr auf uns wirkt — den[n] in Const[antinopel] fühlte ich dass ich Nerven habe, — und das ist ein schreckliches Gefühl — ich konnte nicht essen, nicht schlafen — ect — jedoch befand ich mich beim Nordwind immer besser, als wenn der warme Südwind, wehte. Die 3 Tage die ich hier bin, fühle ich mich, wie neugeboren —.

[1818 október 25.] Der 25-te 8[ber] war auch kein schöner Tag, den[n]och war[b] in der Früh brauchbar, und wir schiften nach

a) ihren helyett. b) talán kimaradt egy szó: er, mert különben a mondat homályos.

[1] Megnyugodni.

der Insel Calchi, auf welcher drei Klöster sind St. Georg–St. Trinita–St. Madonna. Zur ersten war unser erster Gang — in einer breiten allée von hochen Pinien, die besonders von der Insel Principos sehr schön und malerisch anzusehen sind — Der grosse Regen verhinderte uns ihren Garten die in Terassen eingetheilt sind, anzusehen. — Die Laage der St. Trinita scheint die aller vortheilhafteste zu sein, um Constan[tinopel] sehen zu können — die Position der St. Madonna ist nach meinem Sinn die aller Einladenste, und ich würde am liebsten in der mich établiren wenn ich ein griechischer Mönch wäre — die schöne Umgebung von [27] Bäumen, der grosse freye Platz — oder die frische grüne Wiese vielmehr, die man sich vorstellen kann, wenn man in England gewesen ist — macht den séjour unvergleichlich und wie glücklich ist der Gutsbesitzer, der seine Campagne — oder sein Landhaus in solcher herrlichen Gegend besitzt. Da wir auf der Insel Principos weiter gar nichts zu thun hatten, als um 6 Uhr zu Mittag zu speisen, verweilten wir auf Calchi so lang, bis wir von zu starkem Nordwind nicht gleich auf der Stelle nach Principos zurückkonnten, und das theils, um von der angenehmen Laage der Insel selbst zu profitiren, als auch, um einen günstigen Augenblick abzuwarten, wenn die Sonne Const[antinopel] bescheint — datzu hatten wir Hoffnung, den[n] der Nordwind trieb die dunklen Wolken so schnell von denen Gebürgen des alten Bithiniens[1] her, dass das Wetter alle Augenblick sich änderte. Indessen blieb für den Tag Const[antinopel] unbeleuchtet, und dicke Nebel Wolken verhinderten uns, an der bekannt schönen Aussicht uns zu ergötzen — Der Wind blieb immer stark — und wir warteten bis gegen 5 Uhr in einem griechischen Kafehaus, um dass er sich legen sollte — da aber das nicht geschah, so entschlossen wir uns doch *endlich alle,*[a] wegen dem diner was uns bei der Signora Maria erwartete, und wegen denen guten Betten, die daselbst schon établirt waren, auf unsern kleinen Kahn einzuschiffen. — Das Meer war hoch aber gefährlich nicht, und das kann es auch nicht recht sein,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Bithynia Kisázsia északnyugati része (a Bosporus mellett), az ókorban (Nikomédia fővárossal) önálló ország volt.

wenn man die Segeln bei Zeiten schon einspannt, den[n] die Tiefe ist unbeträchtlich. Die Schiffer machten zwar keine Einwendung uns hinüber zu transportiren, da gerade vor uns ein kleines Schif hinüber setzte — die Gefahr machten sie dennoch grösser als sie wirklich zu befürchten war — und das auch nur des Bakcsis wegen. Als aber unser Ender einigen Anstand nahm, mit uns diese Fahrt zu wagen, überredeten sie ihn selbst mit zu kommen, versichernd, dass gar nicht die mindeste risque sei. Überhaupt kann man, in der ganzen Welt alles mitmachen — was die andern Leute wagen. Ich hab noch keinen gekannt der sein Leben nicht lieb gehabt hätte — und besonders darf man sich nicht scheuen, das zu thun, was ein verheuratheter Mann einem vorzumachen im Stande ist? Fesselt etwas mehr an die Welt als Weib und Kinder? Wenn man ledig ist, kann man sich alle Tage todschiessen. — Nach mühsamen Rudern sind wir glücklich angekommen. Die Caique von denen Prinzen Inseln mögen gegen 30 bis 34 [28] Fuss lang, und in der Mitte gegen 8 Fuss und das kaum, breit sein. NB. sind die türkischen Caique in Constan[tinopel] und an denen Dardanellen im Verhältniss noch kürzer,[a] die haben 4 paar Ruder, und ein Steuer Ruder (welches nur die grösseren Caique in Constan[inopel] als die mit 3 paar Rudern haben, und alle die Kleinern). Wenn sie rudern, haben sie keinen Steuer Mann, dessen Amt fängt nur mit dem günstigen Wind und denen aufgespannten Segeln an. Ohne Segeln, glaube ich nicht, dass sie dem chaviriren ausgesetzt sein können, mit denen Segeln aber halte ichs für möglich.

[1818 október 26.] Den 26-ten wollten wir unsere Reise nach Nicomedien[1] antretten jedoch erlaubte das der Wind nicht, und wir waren genöthiget einen Tag Wind zu feyern.[2] Eine unangenehme Sache — die alle Reisepläne die man sich nur immer machen könnte, unrichtig macht. — Der 26-te wurde also in der Insel Principos zugebracht, und ganz allein datzu verwendet, um die Laage der Insel selbst als auch um die Ufer, und

a) Nehezen olvasható, talán kürzer.

[1] Város (ma Iszmid) a Márvány-tenger keleti részén a Nikomédiai öbölben.
[2] Vesztegelni.

insbesonders, um den Umfang derselben genau zu untersuchen. — Der Hofrath Brenner[1] hat ein kleines Werk über eine Reise nach Brussa herausgegeben, in welcher mehreres über die Prinzen Inseln angemerkt wird. — In der Früh gegen 5 Uhr weiss ich, erweckte mich eine Glocke aus meinem Schlaf — die in einer der griechischen Klöster geläutet wurde. In der Türkey ist der kleinste Fall, die unbedäutendste Kleinigkeit hinlänglich, den Reisen[den] unangenehm zu überraschen, wenn's ihn an sein Vaterland errinert — Mir gehet's auch so — wiewohl ich mein Vaterland nicht mehr liebe. Nach Sonnen Aufgang, war Constan[tinopel] einem[a] Augenblick ganz erhellt und beleuchtet —. Diese Gegend und Aussicht, gestehe ich ist gar nicht in meinem Geschmack — Man sieht auch eine Ebne, auf einer Sand Land Zunge, einige weisse Streifen und einige Mosquen en miniature [5. füzet 29.] das ist beiläufig das herrliche Bild, mit welchem uns alle die parvenus die einmal in Constan[tinopel] gewesen sind, enfiliren, und sie beneiden machen wollen. — Ziemlich zeitlich, das heisst gegen 12 Uhr unternahm ich eine lange promenade, und wollte an der Küste die Insel umgehen, die nach dem H[errn] Brenner 2 teutsche Meilen im Umfang haben soll — Viel wird daran nicht fehlen — Meine Probe die ich unternommen habe gelang nicht, da mich die senkrechten Felsen, die hie und da das Ufer bilden, hinderten — rund herum zu kommen. Einen grossen Fisch fand ich umgebracht an dem Ufer, und alle jene Kleider die dem armen Reisenden gehörten, der in dem Kloster St. Georg an der Pest gestorben ist, und die ganz nahe von einer kleinen Erdzunge die die Insel bildet, an einem Baum aufgehenkt waren, um da aus zu lüften! Diese kleine Landzunge gehet so zu sagen aus denen Felsen hervor, auf welchen das Kloster St. Georg stehet — und ist auf einer Seite von hochen Pinien umgeben. — Dieser kleine cultivirte Ort ist allerliebst. Ein kleiner Fusssteig führt zum Kloster. — An einem der höchsten Spitzen der Insel verweilte ich ziemlich lang und entdeckte, dass zwischen grossen und kleinen gerade 9 Inseln sind, die unter

a) einen helyett.

[1] Brenner, Igmar Freiherr: Ausflug von Konstantinopel nach Brussa in Kleinasien, mit Karte. 8°. Wien (Heinsius Bücherlexikon).

MTA KÖNYVTÁR

dem Namen, die Prinzen Inseln passiren. — Calchi ist unstreitig die hübscheste, aber wenigstens um die Hälfte kleiner als Principos. Von denen zwei Klöster[n] della Madonna, oder della Trinita. weiss ich wahrlich [nicht], welche[m] ich dem[a] Vorzug geben würde. — Auf Inseln — und in abgesonde[r]ten Plätzen ist mir so wohl. Gott weiss, ob ich mein Leben nicht in einer schönen Gegend allein und einsam enden werde. [30]

Was für gutes Wasser die Mönche haben? Cisterne enthällt ihr Getränk, welches auf dem Dach ihrer Klöster gesammelt wird. Ein hübscher Brunnen von Marmor ist auf die Cisterne placirt, und man schöpft sich so das Wasser, als ob's aus der Erde käme. Mit gar schönen Bäumen ist das umgeben — und bildet ein ensemble für die Wohnung eines Gelehrten, oder eines reuigen Sünder[s].

Auf der Insel Antigoni, wohin wir glatterdings nicht konnten, ohne unsere Schifsleute, auf einige Wochen unbrauchbar zu machen — ist wieder ein Kloster des H[eiligen] Georg, in welcher die griechischen Mönche, die rechte Hand des heiligen Johannes dem Taufer denen Reisenden zeigen — Auf der Insel Proti wird anjetzt das Kloster des Metamorphosis unsers Herrn Jesus — gebaut und établirt. Im ganzen scheinen die Mönche gut zu stehen — indessen kenne ich das Verhältniss welches zwischen ihnen und denen Türken ist nicht genau, um etwas hierüber zu erwähnen.

Auf denen Inseln giebt es viele wohlriechende Kräuter, zwischen denen die Wege sich zu denen Klöstern hinschlängeln — was aber noch schöner und angenehmer ist; das sind die ewig grünen Bäume und Gestreiche deren Anzahl bedeutend ist, so zwar, dass die Inseln in jeder saison ein frisches Ansehen haben müssen.

[1818 október 27.] Den 27-ten in der Früh brachte man unsere Bagage *am Bord*[b] des selben Caique welches uns von Const[antinopel] nach Principos gebracht hat. Mit excellenten Wind waren wir beiläufig in 3 Stunden in Arezzio[1] nachdem wir

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Aretzu (ma Daridscha) a Nikomediai öböl bejáratánál az Os bouroun (Kap burun) közelében. A többi falu és sziget Skutari és Aretzu között van a tengerparton.

nebst dem Dorf Maltepe, welches gegenüber von Principos liegt, weiter voran die Dörfer Cartali und Pendichi, und die Inseln Paulo und Andria gesehen haben. Sodan fährt man nahe bei dem promontorium, Os bournou vorbei, sieht die 3 unbedeutenden Insel Sardagani, längst Duzla und Jelken Kaja nach Arezzio [31] auf türkisch, darza. Dieses letzte Dorf ist am Abhang eines Berges und zeigt sich amphitheatralisch. Unser erstes Geschäft war, gleich nachdem wir débarquirten, uns eine Wohnung zu suchen. Suchen muss man übrigens wenn man die Nacht nicht im Freyen zubringen will: den[n] es giebt weder Wirtshaus, noch Khan.[1] Man brachte uns in ein Haus welches eins der aller ersteren im Dorf ist — das gefiehl uns nicht — wir suchten en anderes und begegneten in der Hauptstrasse von Arezzio die versammelten Griechen, deren Primaten eben von Haus zu Haus sind, um eine zu leistende Zahlung zu repartiren. Wir fanden erdlich ein schlechteres Haus, wie das erstere, welches man uns zegte, und wir gingen in das alte wieder zurück. — Wenn Pest im Lande ist und das Wetter kalt und regnerisch anhaltet, da wäss ich bei Gott nicht, wie man in diesem Lande mit Vergnigen reisen kann — den[n] nicht nur dass alle Provisionen fehlen, sondern die hölzernen Häuser sind so niederträchtig schecht, dass man à la lettre froh sein kann, wenn man nicht durch und durch fällt. — Nachdem eine kleine Collation eingenommen wurde, und ein grosser Palamede[2] um 4 piaster angekauft, erkundigte man sich bei gross und klein, um das Grab des Hannibals,[3] den[n] eigentlich war das die Ursache von unserm Aufenthalt in Arezzio. — Nachdem kein Mensch die Laage des Grabes wusste, und noch Le Chevalier[4] als auch H[err] von Hammer[5] sich die Mühe genommen haben, denen Reisenden

[1] Az egyes helységekben az utazók befogadására szolgáló nyilvános épület.

[2] Hal.

[3] Hannibal (Kr. e. 246—183) karthagói hadvezér állítólagos sírja az Os bourounközelében Libyssa bithyniai város romjainál van. (Baedeker, Konstantinopel und Kleinasien, 1905, 157. l.)

[4] Le Chevalier, Jean Baptist (1752—1836) francia archeologus. Itt Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin (avec une Carte particulière de la plaine de Brousse en Bithyne (Paris, 1801) című művét érti. (La Grande Encyclopedie XXI. k.)

[5] Hammer-Purgstall, Josef Freiherr (1774—1856) osztrák orientalista sokáig volt keleti követségi szolgálatban, később udvari tanácsos volt. Itt talán Umblick

anzukündigen, wo sie's eigentlich suchen sollen; überliessen wir uns ganz der Führung unseres Hausherrn. In dem Dorf wohnen [32] nur Griechen, welches man gleich merken konnte, da uns keine Türkschen Hunde entgegen gekommen sind, die nur bei denen Türken wohnen. Unser Hausherr führte uns entlang der Seeküste, auf einem steinigten Weg — und wir hatten Mühe genug den von ihm für eine halbe Stunde angegebenen Weg in $^3/_4$ zurückzulegen. Ich war für meine Ungeschicklichkeit gestraft, ein's von meinen Adnotationen, welches mir M[onsieu]r Beaurepaire[1] während einer Promenade zu Pferde in der Gegend vor Belgrad,[2] nicht gefunden zu haben — den[n] in der stehet es ganz ausdrücklich, dass man in Arezzio zwar débarquiren, das angegebene Grab Hanibals aber in der Nähe von Gebisé[3] am Fuss des Berges Gasi dag suchen müsse. Es war schon ziemlich spät — jedoch mussten wir es sehen, da — auser dem Vergnügen, sagen zu können, dass man das Grab des Hanibals gesehen hat — von Const[antinopel] bis nach Nicom[edien] wohl gar nichts zu sehen ist, was die Fatigue verdient, die man aushalten muss. — Es regnete — Ich war müde; es half aber nichts: und wir entschieden uns auf der Stelle, dass wir nach Gebsé müssen. Unser Hausherr war indessen stützig geworden, und suchte manche pretexte um uns von unserm Plan abweichen zu machen — Er muss keine grosse Idee von der Courage der Franken haben, noch muss er ihnen nicht viele Lust zum gehen zutrauen, den[n] er bediente sich der zwei alten gewöhnlichen *Schreckenberger*[a) b)], — Gefahr nämlich und einen langen beschwerlichen Weg, die er vorschützte — Alles das war nicht hinreichend uns abzuschrecken, Moi pour ma petite personne j'étois sur que a n'étoient que des farces. — Wenn man im allgemeinen, sochen discours anhört und glaubt, ist man ausgesetzt, aus der Türkey,

a) Széchenyi aláhúzása. b) ijesztgetés.

auf einer Reise von Konstantinopel nach Brussa (Pest, 1818) című művée, vagy Topographische Ansichten, gesammelt auf einer Reise in der Levante (Wien, 1811) címűre céloz.

[1] Francia követségi tisztviselő.

[2] Helység Konstantinápolytól kb. 15 km-nyire északra.

[3] Falu északibbra, de ez téves, mert Hannibal sírját Aretzu közelében mutatják. Közelében van a Kas Dag hegy.

wo [VI. füzet 33] solche Abschreckungsmitteln in der Mode sind, wieder heraus zu kommen wie man herein gegangen ist. — Der Haus Herr entschloss sich endlich, ziemlich de mauvaise grace, an unsere Spitze sich zu stellen und nach Gebisé zu geleiten — In einer guten viertel Stunde erstiegen wir den Hügel, der Gebisé dominirt, und wo von dieses beinahe nur von Türken bewohnte *Dorf*[a)] oder *Markt*[a)] sich sehr grazios presentirt —. In der andern $^1/_4$ Stunde waren wir im Ort selbst — und ich musste über den Griechen, dessen enfilade nicht gelungen ist, uns auf seinem schlechten Küsten Weg in sein Taubenkobel zurückzukriegen, recht lachen, wie ich erfahren,[b)] dass man von Palio Castro[1] in einer halben Stunde auf einem excellenten Weg nach Gebisé kommen könne, und dass uns die wenigen Türken die in ihren Gewölbern und Kafe Häusern sassen, freundlich empfingen. — Das patriarchalische Ansehen[c)] eines türkischen Schuhmachermeister[s] frappirte mich der uns dem[d)] Rath gegeben hat zum Gouverneur der ein Aga[2] ist, und von Constant[inopel] seine[n] Impuls[3] kriegt, zu gehen, und von dem die Erlaubniss zu nehmen, die Antiquitäten in der Gegend Gebisé ansehen zu dürfen. Ich machte mich alsobald auf dem[c)] Weg, zog meine Schuh aus und presentirte mich dem alten ein Nargile rauchenden Aga, der uns einen Mann, der einige italienische Wörter konnte, und eine enge rothe Hose anhatte, mitgegeben hat. Wir sind schnell 20 Minuten [34] gegangen, und waren gewiss noch eine kleine viertel Stunde von dem obern Abhang des Gasi dag entfernt, wo das Grab des Hanibals sein soll, und welches aus einem Schutt alter, aber nicht grosser Steine, bestehet.[4] — Ein kleiner morastförmiger Bach, der an dem Fuss des Berges vorbei fliesst, und uns davon theilte — und ein unangenehmer Nordwind der häufigen Regen uns gerade ins Gesicht

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. habe. c) valószínűleg Aussehen helyett. d) den helyett.

[1] Kastély a tengerparton.

[2] Főnök.

[3] Itt: utasítás.

[4] Nem itt van Hannibal állítólagos sírja (de itt is mutatják), hanem délre Aretzu közelében, ott vannak ugyanis a régi Libyssa romjai, ahova Hannibal menekült.

brachte, engagirten uns dieses kaum bemerkbare Monument eines Helden, der wahrscheinlich wo anders begraben ist, nicht noch näher anzusehen. — Lechevalier ladet den Reisenden ein diess Grab zu öffnen — der Reisende wird aber das wohl bleiben lassen da mit der Zeit mehrere Türken von Rang auf dem Hanibal hinaufbegraben worden sind, und der giauer[a] von denen Osmanen gewiss nie die Erlaubniss erhalten wird, die Türken aus der Erde zu reissen, um seinen Hanibal zu finden. — Hammer sagt nichts von dem Grab, was eine Erwähnung verdiente — und ich gestehe meine Unwissenheit dass ich gar die Quelle nicht kenne, als[b] welcher die allgemeine Meinung entsprungen ist, dass das, das Grab des Hanibals sei — Bekanntlich war Hanibal ein Gast des Königs Prusias,[1] der ihn die damalige Stadt Lybissa einräumte. — Da die Römer den Hanibal verlangten — endigte dieser selbst sein Leben, indem, wie bekannt, Prusias [ihn][c] ausliefern wollte. In einem solchen Augenblick würde man auf Erbauung eines Sarges für einen in so unglücklichen[d] Verhältniss gefallenen Mann [35] gar nicht gedacht haben, und hätte man's, so würde der angegebene Sarg gar nicht in dem genre von dem des Achilles ect. sein, sondern so wie die Särge damals alle zu sein pflegten. Der Stein Haufe den man aber sieht, ist nichts weiter, als ein Tumulus — Landschulz hat diese Meinung, und ich gebe ihm ganz recht. Im zuhause gehen fand ich mehrere Schnepfen — die häufig in dieser Gegend zu finden sind. Rebhühner giebt es auch ungemein viel, den[n] sie vermehren sich ohne gestört zu werden, da in Gebisé nicht ein einziger Jäger ist. — Gebisé soll von Arezzio nur 1 Stunde weit sein, indessen hat man gute anderthalb Stunden zu wandern. Wenn ein Reisender Zeit genug zu verlieren hat, dem[e] Golf von Nicomedien, (jetzt Ismit) zu bereisen, so rathe ich ihm es in Sommer zu thun, wenn er auf einem Schif schlafen, eine Nacht durchsegeln oder reiten kann: in der jetzigen Saison, wo man ohne grossem désagrément eine Nacht auf keinem türkschen Caique zubringen kann, da man allen elementen Preis gegeben wird, ist

a) Gyaur = hitetlen. b) als helyett: aus kell. c) e szó kimaradt. d) ein unglückliches helyett. e) den helyett.

[1] Bithyniai király.

die Reise nach Nicomedien und Nicea[1] zu beschwerlich und zu wenig interessant um dass man für seine Mühe belohnt wäre. — Den Abend haben wir ziemlich luftig in dem durchlöchertem Haus unseres Griechen zugebracht, welches so verschoben und gebogen war, dass man sich des Gedanken[s] nicht erwehren konnte, dass es bei der Nacht zusammen fallen muss: einige Gläser Punch mit dem Hausherrn freundschaftlich ausgetrunken stimten uns fröhlich und wir dachten an die, die uns lieben und unsere Freunde sind.

[1818 október 28.] 28-ten sind wir um 7 Uhr mit unserm alten Caique weg, nachdem wir gewöhnlich 2 Stunden zu thun haben, um flott werden — 50 türksch Milien sind von Arezzio nach Nicomedien; zu Land reitet man es in 9 Stunden im Schritt. — Von dem Caique sahen wir links das alte Genueser Schloss, Palio Castro zum zweitenmal [36] und links[a] Südwest *Bos bouroun*,[b][2] was der äuserste Spitz der Erdzunge ist, der den Golf von Nicomedien vom Golf von Mudania theilt. Auf beiläufig 18 Milien von Arezzio komt man zwischen die Vorgebirge Dil und Hersek welches letztere vielmehr eine Erdzunge ist, und dan eigentlich ist man erst in dem eigentlichen Golf von Nicomedien, den[n] durch diese zwei promontorien[3] wird die See eingeschlossen. Links in dem vorigen Bythinien sieht man mehrere Dörfer, die keine besondere Notitz verdienen; von Haraca das ganz nahe an der Küste liegt, und in welchem letztem Dorf das erste Karavan Sérai[4] von Nicomedien nach Scutari etablirt ist, gehet die Strasse der Karavanen längst der See, und wir sahen mehrere Reisende in sch[m]utzigem Costüm in ihrer Wanderung begriffen. Ich hab' von dem Caique auf eine Kit[5] Rebhühner geschossen die am Ufer gelaufen ist — hab' aber gefehlt, später hab' ich 4 See Tauben geschossen. — Wir hatten keinen Wind, und unsere Griechen mussten die 50 Milien immerfort rudern. Diese

a) ez téves, jobbra, mert délnyugatra van. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Város a Nikodemiai öböltől délre fekvő Nikäai (Isniki) tó mellett.
[2] A Mudaniai (Gemlik) öböl bejáratánál levő fok.
[3] Az egyik az öböl északi részén (Dil), a másik a délin (Hersek).
[4] Karaván ház (az országút mellett).
[5] Kitte = egy fészekalja.

Arbeit verstehet man in keinem Lande besser. 10 Milien von Nicomedien haben wir vor Anker gelegt — um da zu frühstücken; wir hatten Adrianopolitanische Büffel Zunge; hingegen kein Brodt. Die Schiffer borgten uns das letztere. Die Anker des Caique wegen[a] so viel, dass man's mit einem Finger aufheben kann: ich muss immer lachen, wenn er geworfen wird. Auf denen Caique ist viel angenehmer zu fahren, wenn kein Wind ist, und wenn man nur rudert, den[n] da stehen sie gerade, und halten selbst das grosse Meer sehr gut[b] — mit denen Segeln stehen sie aber so schif,[c] dass man immer denkt, dass ein kleiner Windstoss hinlänglich ist um sie umstossen. Diess kömt aber nur weil man die Gewohnheit nicht hat, und sich immer einbildet, man wäre im Wagen, der bei einer solchen[d] gewiss umfallen würde. Eben so gehet's mit denen [VII. füzet 37] hölzernen Häusern, die oft so verschoben sind, dass man sich fürchtet hinein zu gehen, den[n] steinerne könnten in der Laage nicht stehen. Die Berge die dem[e] Golf gegen Süden einschliessen presentiren sich mayestätisch, und erheben sich kühn über die See. Mir war sehr leid, dass es geregnet, und selbe nur selten beleuchtet worden sind. Sie errinern mich an die Schweitz. Gegen 3 Uhr sind wir in Nicomedien angekommen welche Stadt mir bei weitem nicht den Eindruck gemacht hat den ich mir vorstellte. — Man sprach mir immer von einem Amphi Theatre, und ich hoffte diesen Golf zu Ende mit hochen Bergen ganz eingeschlossen zu finden, — und war nicht wenig erstaunt dem[e] Golf, der so schön angefangen und so viel versprochen hat, so schlecht und garstig endigen zu sehen — und das ist beiläufig der Fall — den[n] anstatt denen hochen Bergen die ich vermuthete — tritt die See in einen hässlichen Morast über, der sich in die Länge zieht und der — endlich durch ein etwas erhöhtes Land pro forma aufgehalten wird. — Nicomedien presentirt sich nicht einmal von weitem sehr hübsch, wie es doch der Fall bei manchen türkschen Städten ist. Und ich sagte noch beim heraustretten aus unserm Caique, dass Nicomedien von Ausen sich nicht hübsch presentirt, — dass wir aber wahrscheinlich das Innere besser, wie gewöhnlich finden werden — was bis

a) wägen helyett. b) t. i. aus. c) schief helyett. d) t. i. Stellung. e) den helyett.

jetzt immer der entgegengesetzte Fall gewesen ist. Wir debarquirten bei der Maut — was in der Türkey immer der Fall ist, und man könnte was immer denen Schifsleuten geben, sie würden in einem Hafen nicht wo anders hinfahren — das türksche Schwerdt muss über die Contrebande gefährlich hengen. [38] Uns war das aber gleichviel, den[n] wir hatten eine Art Lascia passare[1] für alle Städte in der Türkey, was für die Reisenden von der grössten Wichtigkeit ist, wenn sie nicht allenthalben ihre Bagage unter einander geworfen wollen haben. Mich machte keiner von der Mission auf dieses Zettel aufmerksam — als Herr von Lippa eine halbe Stunde vor unserer Abreise mich darauf aufmerksam machte — und einen Janitscharen expedirte um es zu hohlen — der in einer halben Stunde auch ganz richtig damit erschien. Zu haben muss es also leicht sein — was es aber enthällt und wer es einem giebt, weiss ich nicht, genug, dass man sich bei einer Mission dafür bewerben kann. — Ich, Landschulz, Ender, Zimmermann und Gabriel sind ausgestiegen, Krebs bewachte mit Johan[n] das Gepäck. — Der erste Grieche wurde gefragt ob er kein Haus für uns wisse, gab er uns eine direction, die wir verfolgten; ich, ohne zu wissen, wohin — und nachdem wir gassen auf gassen ab, eine starke halbe Stunde herumgeführt wurden, gelangten wir endlich in ein[en] Chan. Das war glatterdings nicht bewohnbar, und wir packten uns wieder weiter — bis man uns in ein griechisches Convent[2] brachte, dessen Aspect auch scheusslich war. — Ich wollte wieder weiter, um ein andres zu suchen, da fiel es mir ein zum Aga zu gehen, den[n] ich hatte wie voran angemerkt ein Veziralschreiben an seinen Chef dem Pacha von Brussa. — Nachdem die Stiefel ausgezogen gewesen sind, tratt ich im Mantel, Cravatte bis an die Nase, dem[a] Hut auf dem Kopf vor meinem[b] Aga, der eben einen Process beendigt hatte, und eine ganze Gesellschaft von Griechisch Kaufleuten entliess — In der Mitte des hübschen türkschen [39] Saal[c] sitzte[c] auf der Erde ein jüdischer Schneider, und schnitt vor dem Auge des méfianten[3] Türken einen Kaftan von ziemlich

a) den helyett. b) meinen helyett. c) Saales sass helyett.

[1] Beutazási engedély (vámvizsgálat nélkül).
[2] Zárda.
[3] Bizalmatlan.

groben Zeug zu. Ich wurde mit Pekey, Usgeldi,[1] und einer Tasse Caffé empfangen. Individuellement liebe ich die Türken sehr — im ganzen hasse ich sie. Einzeln haben sie aber alle Eigenschaften die in dem freyen mächtigen Mann reif werden können, und die in einem Sc[l]aven selten bis zur Blüthe kommen. — Er gab mir einem[a)] Menschen mit, um mir ein Haus einzuräumen — Wie froh war ich — Landschulz etc. blieb indessen im Convent, um das wenigstens zu haben, im Fall der Aga mich zum Teufel jagen würde. — Nun wollte ich auf der Stelle die Bagage abladen — meine neue Wohnung, die ich auf 2 Tage zu bekommen hoffte — einrichten — Krebs an einen brennenden Herd stellen, meine Wachskerzen anzünden die ich von Constan[tinopel] mit genommen habe, und so Land[schulz] und Ender empfangen, die wahrscheinlich schon Langeweile hatten, den[n] alles das währte ziemlich lang. Wie ärgerte ich mich aber — wie man uns, als eine grosse Faveur das Convent, welches wir schon in posses hatten, anwiesen, und ich dem Türken 6 piaster zahlen musste, nachdem in des Aga's-Haus ich unter der Dienerschaft 6 piast[er] schon ausgetheilt hab'. — Was war zu machen? — *eh, patience!*[b)] Die 2 Löcher die in dem Convent sind — von Fenster ist übrigens keine Rede — wurden also verstopft und wir breiteten uns in das selbe aus. — Der Magen war leer. Einige kleine provisionen wurden schnell herbeigeschaft — *Wir*[b)] machten indessen eine promenade — um einige verfallene[c)] Gebäude anzusehen — die auf einem kleinen Hügel, nahe am Meer, hinter dem [40] Arsenal, in einem charmanten emplacement, von Zipressen umgeben — dem Auge ein gefälliges Aussehen geben. — Was es war weiss kein Mensch. Man hällt sie für Gebäude aus Diocletians[2] Zeiten. — Mag sein. Mir ist's gleichgiltig, den[n] im Grunde ist nichts daran. — Wir nahmen Reis und einen alten Hahn ein, und schliefen ohne Wanzen und Flöhen. Zu wundern! den[n]

a) einen helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) nehezen olvasható szó, valószínűleg verfallene.

[1] pekey = jól van; usgeldi = hoš geldin = Isten hozott. (Németh Gyula szíves közlése.)

[2] Széchenyi széljegyzete: *Sultan Murad.* a) Diokletian római császár 245—313 közt élt, Murad I. a XIV. században.

wir wohnen in der Schule — und die Knaben, die dem[a)] ganzen Tag gelehrt und von einem langweiligen Schulmeister auf die sonderbarste Art der Welt abgerichtet werden — kamen heute in aller früh,

[1818 október 29.] den 29-ten um ihre Dinten Fässer abzuhohlen —. Wir blieben lang im Bett. Besahen noch einmal die gestrigen ruinen — suchten dem[a)] ganzen Tag den Karavan Serai des Herrn Hammer[1] vergebens. — Besahen einige unbedeutende Ruinen auf der Höche von Nicomedien, sahen einige langweilige Inschriften — fanden mit vieler Mühe, die Cisterne imbaba[2] vom welchem man noch etwas sieht, und was das einzige in Nicomedien ist, was eine Art Attention verdient — Von da, nahe zu dem Oliven viertel ist die vielgepriesene Aussicht von Nicomedien — am schönsten — Leider kömt die partie honteuse dieser Aussicht, der infame Morast, immer ins Bild. — Es existirt kein Mosquée[3] die die kleinste Aufmerksamkeit verdient, wiewohl Herr von Hammer, als ein wahrer Orientalist, alles bewundert wo gar kein Geschmack ist. — Überhaupt wenn man mir nur mit dem Arabischen Persischen und Türkschen ausbleiben wollte! — Ich bin wieder zum Aga, um ihm meinen Firman zu zeigen, da ich erfahren wollte, ob der Befehl wegen denen Postpferden darin enthalten sei. — Der Aga war nicht zu Haus, ich wartete. Der Portier las mir mein Firman vor und es fand sich, dass wegen denen Postferden nichts darin gesagt ist. So muss ich mich den[n] nun bei jedem Pacha um diesen Befehl bekümmern. Das darf ein Reisender nie vergessen — *den[n] jetzt*[b)] weiss ich, dass man für die Postpferde einen extra Befehl von Const[antinopel] mit sich bringen [41] muss — Ein Türk warf mit *unglaublicher*[b)] Kraft ein Girit[4] über ein hoches Haus! ich war

a) den helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] T. i. a Hammer művében megemlítettet.

[2] Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt. — A város keleti szélén Imbaher mellett vannak a byzánci időből való vízvezetékek. (Baedeker, 158. l.)

[3] Török templom.

[4] Djerrid a törökök kedvelt hajítófegyvere, amely nagy erőt és ügyességet igényel. (Byron Giaurjának egyik jegyzete után.)

erstaunt. — Ein Türk fragte dem[a] Gabriel, alles im Hof des Aga — ob er ein Arzt sei — der sagte nein — ich sagte aber dass ich einer sei — Allsobald versammelten sie sich um mich, und ein jeder gab mir die Rechte, um dass ich dem[a] Puls greifen möge. — Der eine hatte einen agitirten Puls — den[n] alle die übrigen waren gesund — und ich sagte, dass er ein Fieber haben müsse. — Da wunderte er sich — Er hat auchKopfweh — sagte ich — noch eine grössere Bewunderung. Er hat nicht viel Hunger — wenig Schlaf, und unangenehme Träume!... Jetzt wusste er nichts mehr vor respect zu sagen — und fragte mich, was er brauchen sollte, denn ich musste es wissen, indem ich seinen Zustand so gut kenne. Gar nichts mein Lieber, wenn man jung ist hilft die Natur allemal, man muss sich nur schonen, wenn man alt wird, da muss man erst der Natur zur Hülfe eilen. — Nach diesem Spruch ward er gestrost und ich sein Meister! — Unter andern Patienten kam ein alter Kerl auch, (10 $^1/_4$ sor törlés). — Der Aga kam nicht — ich suchte ihm[b] in dem Arsenal auf — bekam Kafe und Taback, und einem[c] Bujurdi für Postpferde. Wie ich in sein Sallon[d] gekommen bin, fand ich mitten im Zimmer — einen Menschen auf einem kleinen Teppich knien, so dass er den Hintern [42] gegen den Aga gerichtet hatte, fervent und in sich gekehrt sein Gebeth verrichtete — Eine menge Türken standen im Zimmer ohne auf ihn zu achten — Ich war vorgelassen — endlich zeigte es sich dass der bethende der Secretair sei — der immer die gewissen türkschen Beth Bewegungen machte. — Morgen in aller Früh reisen wir zu Schif wieder ab. —

Wir accordirten mit dem türkschen Caiqu'chy bis nach Karamursal[1] welches 30 Milien (türk) auf der südlichen Küste des Golf[es] von Nicomedien, jetzt *Ismit*[e] (Sinus astacenus) in einer hübschen Gegend liegt. — Unsere erste Idee war, von Constant[inopel] über die Prinzen Inseln, das Grab Hanibals en passant ansehend, nach Nicomedien zu gehen, wo wir einen Tag bleiben wollten. Von da dachten wir dan über Nicea nach

a) den helyett. b) ihn helyett. c) einen helyett. d) Salon helyett. e) Széchenyi aláhúzása.

[1] Község.

Brussa zu reisen. Der erste Theil unsers Plans wurde glücklich durchgeführt wiewohl etwas langsam und im ziemlich schlechtem Wetter. Der zweite Theil hingegen,[1] wurde aus mehreren Ursachen aufgegeben. Und in dem selben Fall werden sich noch gar viele befinden, die in Klein Asien diese Tour unternehmen sollten — und ich halte es beinahe für unmöglich — in Europa einen Plan über eine Reise in Asien festzusetzen, ohne späterhin durch umstände gezwungen zu sein — hie und da seine Pläne zu ändern. Die Ursache die uns hauptsächlich abhaltete[a] — über Nicea nach Brussa zu gehen, war die saison, und die daraus entstehende Unmöglichkeit in einer so zahlreichen Gesellschaft, im schlechten Wetter, und mit einer so bedeutenden Bagage — über die Gebürge zu setzen, die Nicea von Nicomedien im Winter trennt. Mir war sehr leid diesen Weg aufgeben zu müssen, da er in denen schönsten Wäldern geht — Aus Nicea mache ich mir nicht viel da,[b] weder die Ruinen, die da allenfalls zu finden wären, noch die Gegend verdient — im Regen bis dahin zu gehen und seine Zeit zu verlieren. Die aber durchaus von Nicomedien nach Nicea müssen, nehmen ihren Weg, wie mir der Aga von Nicomedien erklären liess, über Karamu[r]sal: das ist beinahe ein Dreieck. —

[1818 október 30.] Gegen 7 Uhr wurde den[n] wirklich den 30-ten in der Früh vom Hafen gerudert. Der Morgen war schön, der Aufgang der Sonne herrlich — die Gebürge gegen über von Nicomedien malerisch schön beleuchtet [43] Die Nacht hindurch war ich durch ein unge[h]eures Winseln von jungen Hunden, und den traurigen gleichlautenden Gesang türkscher Seeleute, die beinache vor unsern Fenstern Anker legten, und die ganze Nacht arbeitend zubrachten — in meinem Schlaf gänzlich gestört, und blieb gegen 10 Stunden munter.

Unsere Fahrt gieng gut, aber langsam, den[n] wir hatten gar keinem[c] Wind — und sehr faule Schifsleute — dennoch haben wir's in 5 Stunden gemacht. Ich hab' auf dem selben Weg

a) abhielt helyett. b) A vessző viel után kell, az írásjelek ily alkalmazása nagyon gyakori. c) keinen helyett.

[1] T. i. Nikáát megtekinteni.

eine Wild Ente auf eine unglaubliche distanz geschossen. — Über Land kann man auch nach Karamu[r]sal; man braucht aber 9 Stunden, da man wegen dem Morast in dem der Golf endet, ganz ins Gebürg heraufreiten muss. — Gleich nach unserer Ankunft in Karamu[r]sal, gieng ich zum Aga, an den ich ein Recommandations Schreiben hatte. Durch dem gutem[a] Empfang, mit welchem mich bis zur selben Stunde noch alle Türken, von einem gewissen Stand beehrten, bin ich verdorben und ich machte mich alsobald auf den Weg, ohne allen andern Vorkehrungen, um den Aga in seinem eignen Haus selbst zu sprechen, diesen groben Patron fand ich eben unter seinem Thor, und er gieng wie er sagte in die Mosquée, und gebath mir zu warten. Das schien mir zwar sonderbar, indessen liess ich's gut sein, da ich mir dachte, dass er sein Gebeth genau verrichten will, und dan desto artiger und gefälliger mit mir sein wird — So wenigstens waren alle seine Lands-Leute zu mir bis zu ihm selbst. — Ich wartete eine halbe Stunde, liess auch mein Caique vor seinem Haus hinkommen, und wir stellten uns in Corpore auf, 7 Personen, wie wir waren, um dem Aga, doch einiger massen, einen respect für die Giaur's einzuflössen. Wir warteten wieder eine halbe Stunde, er kam immer nicht, endlich war ich auch ungeduldig — und ich gieng auf den Markt vom Ort, um zu sehen wenn er aus seiner Mosquée kommen wird, um ihn da gleich fest zu halten. — Sein Koch, und einer seiner Kammerdiener, da [sie][b] ganz zum Spass pretirten,[1] wurden ein wenig durch dem[c] Dollmetscher Herrn von Gabriel aufgezogen, und sie erwiederten[d] Scherz mit Scherz. Dem Koch liess ich dem[e] Krebs vorstellen — und bemerkte dabei — dass *mein Koch*[e] seinem Herrn [44] er hingegen für mich und meine Gesellschaft ein Abendmal Kochen müsse. — Welchen Spass er sehr goutirte. Der Kammerdiener, der auch einige Wörter Walachi[s]ch mit uns versuchte, wurde hingegen durch eine meiner Antworten abgeschreckt, nachdem er nämlich fragen liess, ob ich in der Gegend von Karamursal gewesen sei — oder ob es zum aller erstenmal in meinem

a) den guten helyett. b) A mondatnak csak így van értelme. c) den helyett. d) erwiderten helyett. e) Széchenyi aláhúzása.

[1] Alkalmasak voltak a tréfára.

Leben wäre, und ich ihm verdollmetschen liess, dass er überzeigt sein könne, dass es das erste und letztemal sei — und so mit der ganzen Türkey, den[n] bei uns gehet es uns so gut, und wir finden es im Vergleich mit der Türkey so hübsch, dass wir, wenn einmal aus seinem langweiligen Land zurück, wir[a] nicht dumm genug sind, noch das zweitemal hinzugehen. Er schien über die Antwort, die ihm treulich verdollmetscht wurde, nicht aufgebracht zu sein — er entfernte sich aber mit dem Wort Pekey.[1] — Sein Herr kam immer nicht, und ich fand ihm[b] anstatt in einer Mosquée, wie er es vorschützte, ganz ruhig in einem Kafe Haus wo er phlegmatisch ein Nargile rauchte — Ich gestehe, ich hätte mich an dem Kerl vergreifen können. Ich grüsste ihm auch nicht, sondern liess ihn in dem insolentestem Ton, den ich nur immer affectiren konnte fragen, warum er mich warten liess? — Er sagte, immer im grösstem Phlegma eins und das andre — und wir wurden nach Hersek[2] verwiesen, um dort unsere Postpferde für unsere Reise nach Brussa zu hohlen. — Hersek ist 15 Milien von Karamursal und liegt an der Erdzunge von Hersek westlich. Man debarquirt nicht in dem Ort selbst der gar nicht an der Küste ist, sondern an der Spitze der Landzunge, auf welcher ein kleines viereckigtes einschüchtiges Haus erbaut ist, wo man zu allen Stunden Kafe, zu manchen auch Kabab und Pilaf[3] bekommen, und für 2—3 personen eine Nacht nicht ganz schlecht passiren könnte. An der Spitze wurden wir ausgeladen, alle unsere Bagage auf einer kleinen Wiese rangirt. Der Caique der gegen contrairen Wind zu kämpfen hatte — segelte indessen mit gutem Wind ab — bald verlohren wir ihn aus denen Augen. Ein Man auf einem steifen Schimmel galopirte nach Hersek, welches eine gute halbe Stunde weit ist, um daselbst die Post zu avisiren dass Reisende mit so und so vielen Herrn um Bagage Pferden auf sie[c] an denen Ufern der See warten. *NB* both mir der Aga in Karamu[r]sal der endlich doch zu Hause gekommen ist — ein' Tasse Kafe und eine Pfeife an,

a) felesleges. b) ihn helyett. c) Azt akarja mondani, hogy: lovakra várnak.

[1] Jól van.

[2] Karamursaltól nyugatra a Nikodémiai-öbölnek fentemlített szűkületénél.

[3] Sült és rizses étel.

welches ich rund ausschlug. — Nachdem wir schon im Caique gewesen sind, welcher bis Hersek neue 25 piaster verlangte und auch erhalten hat — liess ich dem *Rés*[a)][1] sagen, dass ich dem Aga von Karamursal für einem schlechten Menschen hielt, fiel er in die Rede des Dollmetscher — *ja, das hab' ich gleich an seinen schiefen Augen abgesehen.*[a)] Der nämliche Rés war gegen mich aufgebracht, dass ich ihm nicht schon in Nicomedien anvertraute, ich sei ein Jäger, den[n] er hätte mir einen vortrefflichen Jagdhund geschenkt. Bei ihm, und dem Aga von Nicomedien [IX. füzet 45.] merkte ich, dass sie Pfeifen so rauchen, wie man's *Nargile*[a)] pflegt. Ich versuchte es auch und es gefiel mir ganz gut. Für die Brust kann's nicht gut sein.

Wir stehen noch immer an der Spitze der Erdzunge — deren nicht Existenz Landschulz 2 Tage hindurch, wie ein Leonidas behauptete. — Endlich, nachdem ich einige Lerchen geschossen habe, kamen 10 magere Gauler[b)] von 2 zerlumpten Chirugis[c)] getrieben die wurden gesattelt, gepackt und die schlepten uns bis nach dem Ort Hersek bis wohin wir 3 mal stehen bleiben mussten, um unser Gepäck in die balance zu bringen. — Im Ort wollten sie dan mit Strick alles so herumwickeln, dass wir nichts mehr zu richten hätten. — Die Sonne war lang untergangen — das Wetter scheinte[d)] sich trüben zu wollen — meine 2 Begleiter sind eben keine besondere Reiter — ich entschloss — zu übernachten — Kein Chan ist nicht im Dorf, wir mussten also mit dem Posthaus vorlieb nehmen. Die 2 Zimmer die da sind gab man uns und wir durchschliefen ein unruhig unangenehme Nacht — die Zahl der Flöhe und die der Kurire war gross — und das eine so wie das andre unangenehm.

Auf dieser Post sind gewöhnlich 150 jetzt aber nur 130 Pferde. Wir zahlen bis Bazarkö[2] 9 Stunden [18 englische Meilen] für's Pferd 12 piaster. Die Stallungen sind grosse Schupfen die eben so wie die Pferde geputzt werden. Sie fressen Stroh und Gerste, aber wenig. Keine Sätteln haben sie auf denen Posten nicht, die muss man mitbringen. Ihre Packsätteln hingegen halte ich

a) Széchenyi aláhúzása. b) Gäule helyett. c) Kocsisok, akik a lovakat kisérték. d) schien helyett.

[1] Rais = főnök, Széchenyit kisérte ez útjában.

[2] Község Hersektől délre.

für vortrefflich, den[n] wenn sie nur halbwegs gut gepackt sind, drehen sie sich nicht um, und haben beinahe keine Gurten und wenn sie auch welche haben, so sind sie nie angezogen. — Sie machen keine difficultäten Sätteln aufzulegen, die eine türksche oder Arabische figur haben. Englische Pritschen würden beschwerlich sein. Nebst denen Pointen die sie hinein setzen, dem[a)] Bau eines Sattels gut zu verstehn, sind alle ihre Pferde gedrückt. Die Pferde sind überhaupt miserable, sie zeigen aber viele Espece.[1] Die ganze Nacht kam ein Courir und der andere gieng — Mit solchen Gelegenheiten werden die Köpfe dem Grossherrn in Säcken übersendet, die er von ein[em] oder dem andern Pacha verlangt.

[1818 október 31.] Den 31 wollte ich in aller Früh, gegen 3 Uhr abreisen. Das war aber nicht möglich — und es war 7 Uhr vorbei, wenn alles fertig war und wir mit gutem Wetter glücklich abmarchiren konnten. Wir sind 7[ben] personen[2] gewesen, haben vier Packpferde und 2 chirugy's, im ganzen 13 Pferde. Ich musste ein Trinkgeld für die kleine Strecke, von dem Ort des debarquement[s] bis nach Hersek geben, und von Hersek bis Bazarkö 12 Piaster für Pferd. Ein exorbitanter Preis! — Die natürliche Folge, dass ich keinen Befehl vom Grossherrn für Pferde habe, in welchem sowohl die Zahl der Pferde als auch ihr Preis gewöhnlich angegeben ist. — Nachdem wir den[n] etwas nach 7[ben] Uhr in keiner sehr hübschen Gegend 2 Stunden beiläufig nicht weit von der Seeküste geritten sind, kamen wir (9)[b)] zu [46] einem unbedeutenden Chiflik — beiläufig eine Stunde von, in der Karte Hammers angegebenen Jalova.[3] Nach dem Chiflik, der eine starke viertel Stunde von der See liegen mag — dreht sich der Weg erst südlich, der bis dahin in eine Ebne zwischen Gesträucher und Bäumen sich fortwindet. In einer Stunde (10) sieht man eine halbe Stunde weit rechts von dem Weg auf einer Anhöhe das Dorf *Schachscha*[c)] — welches ärmlich sich presentirt — in einer halben Stunde ($10^1/_2$) liegt in einem nicht sehr tiefen Thal,

a) den helyett. b) t. i. Uhr. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Talán: faji tulajdonság.

[2] Széchenyi, Landschulz, Ender, a szakács, az inas, a török szolga (Gabriel) és a rais.

[3] Község Hersektől nyugatra.

welches mehr einer Schlucht verglichen werden kann, das Dorf, *Jortán.*[a] Nach einer halben Stunde (11 bis 11½) kamen wir in dem Dorf *Almagyük*[a] an, wo wir eine halbe Stunde verweilten, um unsere Packpferde ein wenig in's Gleichgewicht zu bringen, die uns nur ein einzigesmal gleich bei Hersek aufhielten, wo das eine ganz neu überpackt, das andre aber nur mit einigen Steinen balancirt werden musste. — Wein, von dem Jahr 1818 wurde auch angeschaft der sich späterhin als ein excellenter süsser *Auspresser*[a][1] bewehrte. Die Griechen, die einzigen Bewohner dieses Dorfes brachten uns Weintrauben, und während wir ruhig unser frugales Mahl, von Trauben und schlechtem Brot, ruhig und zufrieden zu uns nahmen, schüttelte mein Pferd sich, und eine meiner Pistolen die durchs Reiten vermuthlich aufgespannt wurde, gieng los, und verwundete, aus einem wirklichen Ohngefähr keinen Menschen. Auf unsrem Weg[b] konnten wir Arezzio — das alte genuesische Schloss — und dem Berg *Gasi dag*[a] samt dem gewissen Grab Hanibals genau ausnehmen. In 2 ziemlich beschwerlichen Stunden (1½) kamen wir endlich in das Dorf *Cingele.*[a] Der Weg gieng beinahe immer aufwärts: er war von Regen sehr verdorben — was sehr leicht geschehen kann, da er äuserst schmal ist, und der Boden, ein dicker pappender Thon ist. Zuweilen fanden wir auch einen[c] äuserst schlechten, eine Elle breiten Pavé,[2] auf dem es ganz infam zu reiten ist. Von der Anchöche auf welcher *Cingele*[a] ist, und die als der Hauptrücken der Berge zwischen Hersek und dem Bazarkö angesehen werden kann, sieht man südöstlich den Niceischen See[3] — der gegen Bazarkö morästige Ufer hat, sonst aber überall ziemlich knapp von Bergen eingeschlossen ist. Das Wetter war immer brauchbar: Nachmittag wurde es aber herrlich, und [bei] Bazarkö welches man in einer ziemlichen Entfernung sehen kann, endet die sanfte pente die von Cigele bis dahin ununterbrochen fortgehet. In siebenviertel Stunden (3¼) sind wir mit Sack und Pack in Bazarkö eingezogen — Vor dem Posthaus wurden die

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. amikor a Nikomediai öbölben Hersekig vitorláztak, jobbra láthatták. c) nehezen olvasható.

[1] Aszú.
[2] Kövezet.
[3] Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt. A tó neve ma Isnik-göl.

Effecten abgepackt. Mich frappirte sehr, dass die Türken über die Ankunft so vieler Europeer gar nicht erstaunt gewesen sind, da der Ort doch ganz aus dem Wege liegt, und wohl alle 20 Jahre nur Frack und Hut in die Gegend kömt. Von der indolence und insouciance macht man sich keinen Begriff. — Mehrere dieser Herren sprachen dennoch ihr *Us*[a] Geldi,[1] ohne uns dan weiter anzusehen. Das Posthaus ist ein gräulichs Gebäude — und es fängt, so zu sagen mit einer retirade an, ober welcher wir uns auf der Stelle établirten um eine Zunge, ein Huhn und etwas Chester[2] zu uns zu nehmen. Das Wetter war herrlich und es en[t]stand die Frage ob wir weiter ziehen oder daselbst schon verbleiben sollten. Ich war für's weg gehen, meine Herrn für's da bleiben, den[n] diese berechnen nie die Folgen, und ziehen immer die augenblickliche Bequemlichkeit vor. Es wurde pro et contra debatirt bis ich mich in dem Willen der 2 Herrn[3] ergeben habe — Ein Postillon der auf dem Weg ein wenig mehr getrunken hat [47] als er ertragen konnte, ist krank geworden, und hat häufig die ganze Zeit hindurch gebrochen. Seine blasse farbe pretirte[4] noch mehr zu meinem Spass, den ich mir machen wollte, und ich setzte denen zweien[3] im Kopf, er habe die Pest. — Von der Stimmung des gelehrten Vorsichtigen und dem Maler den Furchtsamen,[3] kann ich keine Beschreibung machen. Sie waren aber beide *ganz hin*[a]—. So sind die modernen Gelehrten; sie wissen nichts was auserhalb ihren Büchern stehet. Die beide sind in einem Athem disappointirt, weil sie sich über einen jeden Gegenstand eine andre Idee machen — und zu was hilft die Gelehrsamkeit, wenn man nicht im Voraus zum Theil schon errathen kann, wie man das Zukünftige finden wird. — Gott lob, dass ich auch diese Erfahrung gemacht habe in wie weit es unangenehm ist mit Gelehrten zu reisen. — Ich schrieb in meinem Tage Buch — sie aber legten sich zur ängstigen Ruhe — Frühe[r] bin ich, ganz allein, ein wenig ausgegangen, um mich dem See von Nicea ein wenig zu nähern. In einer Querstrasse waren

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Hoš geldin = Isten hozott.
[2] Angol sajt.
[3] T. i. Landschulz és Ender.
[4] Alkalmas volt a tréfára.

mehrere Buben beisammen, wie die mich sahen, ergriffen sie Steine, und einer von Ihnen, ein hübscher Knabe, drohte mich, als ob er mich werfen wollte. Ich aber klopte an mein Gewehr, welches ich beinahe immer mit mir nehme, mit der folgenden pantomime *„wirfst du, schiesse ich“* [a] da stutzte er — und wagte nicht zu werfen. Ein alter Emir, den ich nicht gesehen habe — der aber Zeuge dieser ganzen Scene gewesen ist — hiess mich ruhig fortziehen, und gab dem Kinde einen Verweis. —

In dem ganzen Ort ist kein Khan — auser einem Stall für Kamele, die darinnen auf und abgepackt werden; wir übernachteten im Chan des Posthauses — was ziemlich langweilig ist, da man keinen Augenblick Ruhe hat.

[1818 november 1.] Den 1-ten November wollte ich in aller Früh von Bazarkö wieder abreisen: allein mit dem aller Früh gehet's in der Türkey durchaus gar nicht, den[n] die *Leute* [a] machen die Reisenden auf ihr[e] türksche manier reisen, und nicht wie es jene wollen[1] — Mit so vieler Bagage wie ich mit habe, und die in so vielen kleinen Packeln eingetheilt ist, kann man auch vor sonnen Aufgang nicht gut weg. Vor 7 Uhr hab' ich's wenigstens noch nicht zu wege gebracht. — Gleich auser dem Ort kömt man in einen Frithof der nebst Pinien und Cypressen auch andre schöne Bäume enthällt NB. sind wir um $7^1/_4$ weg. Eine halbe Stunde weiter liegt rechts der Ort *Cseltik*,[a][2] links sieht man den See von Nicea dessen Ufer von dieser Seite mit schönen Gesträuchen bewachsen ist — die so eine verschiedenheit von Farben unter sich haben und so wenig Wild aussehen, dass man die Gegend für sehr cultivirt halten würde, wenn man's nicht von so gar nahe sehen könnte. — Es giebt viele Steppen, die gute Erde haben und fruchtreiche Gegend bilden könnten — schade dass sie so liegen bleiben; indessen würde die Arbeit viel Beschwerlichkeiten verursachen, ehe man aus selben ein erträgliches Land machen könnte — Die Gegend aber von Bazarkö bis Gemlik brauchte nichts um den schönsten

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] T. i. a kocsisok kényszerítik az utasokat, hogy török módra utazzanak, nem ahogy akarnak.

[2] Község Bazarkötől délnyugatra.

und fruchtbarsten Garten, den man sich nur immer einbilden kann, *denen darzubiethen* [a] die es nicht mit Gewalt von sich stossen wollen. Sonderbar genug dass es die Leute nicht haben wollen! — Die Bäume sind in der Regel alle Edel — die Obstgattungen auch — und von dem unzähligen Unkraut, welches in unserm armen Land wuchernd fortwächst und die gute Frucht unterdrückt — sieht man doch auch keine Spur. Ich war erstaunt Gersten, zum zweitenmale angebaut, zeitig zu sehen. $1^3/_4$ Stunde weiter kann man von der Anhöche, den [b] man ziemlich beschwerlich ersteigen muss, den Golf von Modania[1] sehen. $2^1/_4$ Stunde über ein kleines unbedeutendes Wasser: welches durch einen schönen Garten durchschlängelt (Balok Hüssü[2]). — Brunnen, vom reinsten Wasser, die von Anhöchen herunter geläutet werden, fanden wir viele in unserm Weg — Sie fielen nicht sehr auf, den[n] die Wärme war nicht unangenehm — und wir machten keinen grossen Gebrauch von Wasser — im Sommer aber, was muss das für eine Labung denen Reisenden sein die in denen schönen Auen, in der Kühle ausruhen können! [48]

In $3^1/_4$ Stunden in Gemlik, welcher Ort an dem Ende des Golf's von Modania[3] liegt, bevor wir hingekommen sind — zeigte man uns eine Grotte, die aber weiter nichts ist, als eine Höhle, die der aus Feldspat componirte Berg ganz an seinem Fuss formirt. Ich sah natürlich gekommenen, guten schwarzen Hopfen, der in ganz Ungarn nicht zu finden ist. Maulbärbäume [c] sind abgestutzt und so wie die Reben gezogen, es muss wahrscheinlicher Weise zur Seiden Cultur bestimmt sein — mit welcher sich die Griechen viel abgeben. Ganz nahe von der Strasse sah ich eine lange Säule im Weingarten liegen — Es war nicht alt, und nicht schön. — Der Gedanke kam mir aber dennoch, wie ich es da ganz verlohren sah, dass in andern Thälern und auf andern Wegen viele Ruinen sein können die wir noch nicht wissen, den[n] wer wird vermuthen und glauben können, dass die alten die selben Wege gehabt haben, wie sie anjetzt sind, und die man

a) Széchenyi aláhúzása. b) die helyett. c) Maulbeerbäume helyett.

[1] Délnyugatra van a Mudaniai (Gemlik) öböl, a Márványtenger délkeleti részén.

[2] A patak neve.

[3] A keleti parton.

nach denen Jahres Zeiten und nach Umständen so oft wechseln kann, als man nur immer will. — Herr von Hammer, der eine pointe in die Genauigkeit und dem[a] detail setzt, zog seinen Weg, von Caramursal nach Brussa durch eine Menge Dörfer — und wir fanden — auser 2, auf dem Weg kein einziges — Es muss also der Weg nun anders gehen den[n] wer könnte dem Herrn von Hammer wohl zumuthen, dass er seinen Weg ad libitum über Dörfer gezogen hat, die man gar nicht sieht und von denen Chirugis gar nicht erfragen kann? — In Gemlik ist ein Chan, und ein Arsenal — das letztere liegt gegenüber von Gemlik — so dass diese beiden Plätze den Golf von Modania an dem Ende ganz ausfüllen würden, wenn sie in der Mitte nicht durch einen traurigen Bach getheilt wären, über den eine hölzerne Brücke gebaut ist, aber nicht führt, und von dessen Ufern ein und der andere Ort gegen 600 Schritte entfernt ist. — Gleich nach dem Hügel, den man auserbalb des Arsenals ersteigen muss — sieht man *Keshih-Tah*[b], — den *Mönchs Berg*[b], den *Olymp*[a][1] — 4 Stunden von Bazarkö. — Dieser Berg zieht sich in die Breite — ist voll Schnee, ist allerdings schön — aber *ich*[b] halte ihn nicht einmal für so hoch, als der Schneeberg in Östreich ist. So kömt mirs vor. — So lang ich aber herum reise, hab' ich kein Land noch gefunden, welches ich so gerne bewohnen möchte als die Gegend zwischen Bazarkö und Gemlik NB wenn es so wie England cultivirt wäre. Der Himmel von Neapel — in einer hübschen Unordnung — ohne Alleen und verstümmelten Bäumen! Fruchtreich — und dennoch voll mit Felsen, klaren Quellen! Von der Anhöhe von welcher ich gesprochen, kann man den ganzen Golf Modania samt dem Orte Modania, der an dem Abhang eines Berges liegt, ganz genau sehen. In Gemlik werden Schife verfertiget und man bekömt gute Caique um in dem Golf herumzufahren. Überhaupt fährt man in allen Seen der Welt mit Schifen herum, und an denen meisten Örtern mit Segeln, nur in meinem albernen Vaterland ist man nicht so weit gekommen! Sind die Seen nicht tief genug? oder haben die Leute keinen Wind? —

a) das helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Gemliktől délre az Olympos (török neve Keschisch Dagh = Mönchs Berg) Brussa déli határában 2500 m, az osztrák Schneeberg 2075 m magas.

$4^1/_2$[a] vom Hause sind wir ganz nahe stehen geblieben, links in einem kleinen Thal ist das unbedeutende Dorf Engüre — der Olymp hingegen ragt über die andern Berge vor, die nicht gestatten, ihn von dem Fuss an zu messen. In der freundlichen Gegend verweilten wir gegen $^3/_4$ Stunden, und frühstückten ein Huhn — und tranken einen herrlichen Most. In $6^3/_4$ Stunden sind[1] wir den eigentlichen Berg Rücken erstiegen, der Gemlik von Brussa getrennt hält — von da aus kann man dem[b] Olymp in seiner ganzen Höche sehen. Ich glaube nicht dass er 1900 Toisen[2] haben kann [49] so wie es Andreossy[3] behauptet. Bald sieht man darauf dem[b] Ort Fahas Adé rechts von der Strasse liegen und reitet eine Weile längst denen Ufern des Torrenten Eili dür. $8^1/_2$ Stunde, ist von der Strasse rechts das Dorf *demür dasch*,[c][4] und links das Dorf *Kal hassan*.[c][4] Alle beide unbedeutend. 9 Stunden durch dem[b] Ort *Tabagyik*[c][4] welches mich nicht seiner Schönheit wegen, als des infamen Pflaster halber, auf welchem unsere ganz matten *Pferde*[c] kaum mehr gehen konnten, in ein[e] unangenehme Stimmung setzte. Solche Örter sollten in denen Karten gar nicht angemerkt werden, wenn sie Armeen oder Reisenden nicht als ein Hinderniss angezeigt werden müssten — den[n] vor allen Dingen sind sie zerstörbarer als Heu Trüsten,[d] können von einem Tag zum andern zu sein aufhören und der besten Karte eine Art dementie geben — und nebstbei können sie keinem Vogel oder selbst keinem Wolf als Obdach oder als irgend ein Comfort dienen. $9^3/_4$ Stunden passirt man eine Brücke von Stein unter welcher ein Bergstrom fliesst,[5] der, wenn er Wasser hat, was der Fall eben nicht war, ein Böser Courrent sein mag. Bald darauf kömt man zu einem Chiflick,[6] — das einzige Kentzeichen, dass bald eine Hauptstadt der *Pachaschaft*[c]

a) t. i. óra mulva az indulás óta. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) Tristen helyett.

[1] haben helyett.

[2] Öl ; nem oly magas, csak 2500 m.

[3] Andréossi, Antoine François comte (1761—1828) francia katona és diplomata, volt konstantinápolyi francia követ ; valószínűleg Essai sur le Bosphore et la partie du Delta de Thrace (1818) című művére hivatkozik.

[4] Kis falvak Gemliktől délre Brussa előtt.

[5] Széchenyi jegyzetet akart, de elmaradt.

[6] Tanya.

von Brussa, das heisst Brussa selbst erscheinen muss — was zwar nicht nothwendig ist, da die dicht neben einander eingepfählten Minares — schon von weiten, durch dem[a] Rauch der Brussaer Tabackgesellschaft heraus leuchten. — Wie ganz anders rührt sich alles in der Nähe von Wien, London, Paris ect. Eine frische kühle Au geengt an denen Vorstädten Brussa's durch welche Hammer's durstige Wanderer von Isnitmik (Nicomedien), und Isnik (Nicea) — in das Heiligthum der innern Stadt, anlangen. — Diese Au ist angenehm feucht — die schönen lieben Bäume, die da in ihrer wahren Temperatur, derb[1] gewach[s]en[b] und lange lange frisch bleiben — könnten jemanden wohl verführen, sich lang in ihrer Gesellschaft aufzuhalten — Ich kenne nichts angenehmeres aber auch nichts efficaceres für ein schlimmes Fieber. — $10^1/_2$ Stunden sind wir endlich das heisst um $5^3/_4$ in Brussa und bald darauf in dem Eski Jeni Chan angekommen — Die armen Pferde, die während der ganzen Course nichts, weder Futter noch Wasser zu sich nahmen, errinerten[c] uns an dem[a] Hirsch der bald Halali macht. Überhaupt geht man mit denen Pferden barbarisch um. Ich glaube nicht — dass man sie putzt: beschlagen werden sie mit neuen Eisen — Sind alle gedrückt — Während dem Marsch bekommen sie nie Wasser, wiewohl die armen Thiere sich gewaltig darnach sehnen, und man nur [mit] Mühe sie über ein zu passirendes Wasser hinüber bringen kann. — Auf dem Weg von *Bazarkö*[d] bis *Brussa*[d] den wir (die $^3/_4$ Stunden abgerechnet die wir im Frühstücken zubrachten) in $9^3/_4$ Stunden zurücklegten, begegneten wir einmal 28 Kamele — die ganz sonderbar aussehen, wenn man sie in der Zahl und der Taille begegnet. — Etwas später sahen wir einen *pensionirten*[d] Pacha der sich amusirte mit Falken Rebhühner zu fangen — Er liess sich zu Pferd — das Wild von denen Bergen treiben und harrte im Thal mit dem zahlreichen Gefolg und denen Falken. So lang wir vorbei passirten, waren[e] der Pacha in seinem Fang nicht glücklich — Lachen musste ich aber über die Treiber die auf denen Felsen, wie Gemsen und schwerbewaffnet mit ungeheueren Pfeifen Röhren, und magern Dorf-

a) den helyett. b) nehezen olvasható. c) erinnerten helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) war helyett.

[1] Erősen.

hunden, die kaum das Leben haben, die Rebhühner finden wollten. Bei [50] so einer Jagd werden alle Wege durch Reiter besetzt — und man glaubt nach denen Anstalten, dass sie einen Wolf oder einen Bären jagen, und ist erstaunt zu hören, dass sie auf Rebhühner ausgehen. — Überhaupt ist's mit denen Waffen so weit gekommen, dass ein Türk nicht angezogen ist, wenn er nicht ein paar Pistolen einen Dolch und einen Hanchar im Gürtel stecken hat. Der Chan in dem wir eingekehrt sind ist ein grosses viereckiges Gebäu, mit einer frischen Ci[s]terne in der Mitte. Es ist kein Wirth, und kein Kellner im Haus. Zwar gibt es viele Löcher (Zimmer) aber kein Mensch kann sie aufmachen. Unsere Bagage liegt im Hof. Wir warten geduldig — 8 Uhr wird von denen Moesin's[1] mit hocher Stimme angedeutet. Das Thor klirrt und der Khan, so wie alle Vierteln der Stadt, die Thore haben, werden verschlossen. Kein Mensch vom Khan kann mehr ankommen, wenn auch einer wollte und kein Mensch kann mehr heraus. Diese schöne Anstalt wird auch in Cairo[2] gehandhabt — Wir haben sehr wenig gegessen, und haben Hunger. So ist unsere Laage. Da wir aber in allen Glück hatten, verzweifelten wir auch heute nicht — und das Vertrauen in unserm Genius betrog uns nicht, den[n] wir fanden im Khan einen mit uns eingeschlossenen Armenischen Kaufmann aus Aleppo,[3] der uns ein Magasin aufmachen liess wo wir übernachteten — und dessen Koch uns ein Pilaf auf seines Herrn Befehl bereitete — welches uns ganz excellent schmeckte. Es war keine Zeit und keine Möglichkeit mehr mein Empfehlungs Schreiben an denen Herrn Arles und dem Herrn Doctor Julius Cesar Kelly zu übergeben.

[1818 november 2.] 2-ten Heute in der Früh wollte ich auf den Olymp, um den schönen Tag nicht zu versäumen, der einem wunderschönen reinen September Tag von unsern Ländern verglichen werden kann. Ich bin in aller Früh aufgestanden — hab aber dem[a] Doctor doch nicht mehr zu Hause getroffen. Er war bereits in dem Palast des Ahmed Pacha — von 3 Ross Schwei-

a) den helyett.

[1] Müezzin.

[2] Egyiptom fővárosa.

[3] Észak-sziriai város (török neve Haleb).

fen — ich eilte dahin, man wollte mich nicht herein lassen — ich gieng aber dennoch im Hof — gab mein Billet dem Doctor, wurde nicht gut aufgenommen — warf mein Empfehlungs Schreiben des Vezirs in das Zimmer — und wurde dan mit Kafe und Pfeifen genöthiget, die ich im Anfang mit vieler Jactance ausgeschlagen, aber endlich dennoch angenommen habe. — Überhaupt spiele ich aus Spass, dem[a] stolzen Trotzigen, da alle die Franken das Gegentheil thun: die Türken wundern sich darüber — ich glaube aber dass es nicht schlecht ist — Wir werden in der Zukunft sehen. — Der |=[b] wenigstens hat mich um Vergebung gebethen, dass er mich nicht gleich nach meinem Stand empfangen hat — der Doctor wollte mich in sein Haus nehmen, nachdem er aber von meiner zahlreichen Gesellschaft hörte — proponirte er mir ein leeres Haus welches ohne Meubles zu dem gewöhnlichen Aufenthalt der Franken bestimmt ist — Was konnte mir lieber sein, als ein leeres Haus? Ist den[n] etwas ärgeres als eine türksche Foule?[1] Eine Menge von stolzen Bettlern. — Kaum hatte ich mich in dem neuen kalten unmoeublirten Haus gefunden, als ein Grieche aus der Dienerschaft des Pacha[s] um mich geschickt wurde, der mir ein Zeichen gab, ihm folgen zu wollen. Ich war gleich bereitet und überliess mich ganz der Führung des Gesagten, mit dem ich gar kein Wort sprechen konnte. Gabriel war nicht zu Hause — und so musste ich mich der Leitung schon auf geradewohl vertraun, umsomehr als ich Grund hatte zu glauben dass mich der Pacha empfangen will, und dass mich der Doctor erwarten wird um meinen Drogueman[2] vorzustellen. — Ich wurde zum Pacha geführt — der Doctor [51] war nicht dort, und ich unterhielt mich eine Stunde in dem Hof des Pacha's — keiner von denen Türken würdigte mich eines Blickes —. Ich hätte einen dieser insolenten Kerle umbringen können — und machte die gräulichsten Augen — da ich nicht einmal mit der Zunge meine Verrachtung ihnen zu erkennen geben konnte. — Endlich erschien der Arzt — und ich wurde mit vieler Ceremonie dem alten, kränklichen Pacha vorgestellt — der mich mit

a) den helyett. b) Széchenyi itt jelet tett, a nevet talán később akarta leírni.

[1] Tolongás.
[2] Tolmács.

allen *türkschen Artigkeiten*[a] überhäufte. Nachdem diess geschehen war — empfahl ich mich bei dem Gran Personnagio[1] — und wurde von allen seinen Leuten, gleich bei der Thür angepackt — und ich musste mich um 34 Rubies loskaufen — dan aber gieng ich zu Hause. — Welcher Contrast! —

[1818 november 3.] 3. November. Heute war ich auf den Olymp — hab den grössten Theil zu Fuss gemacht und bin ganz auf dem Hund. Morgen ein mehreres. —

[1818 november 4.] 4-ten Andreossy giebt die Höhe des Olymp[s] auf 1900 Toisen. Ein andrer Engländer, der vor einigen Jahren hier gewesen ist — auf 1800. Herr von Hammer, der so eine ausführliche Beschreibung dieses Berges macht, dass man beinahe nichts mehr hinfügen hat, sagt von seiner Höche gar nichts — Ich gestehe, dass ich nicht recht glauben kann, dass er beinahe zweimal so hoch sein soll als der Schnee Berg — wiewohl meine Beine und meine Lunge die sonst etwas aushalten können — davor stimmen dass er äuserst hoch ist.[2] — Wir sind um 6 Uhr 30 Minuten vom Hause weg — und sind, gleich nachdem wir über eine Vorstadt Brussa's hinüber geglitscht sind, Bergauf geritten —. Ich[b] mit Pferden eine grosse Erfahrung, und weiss apeuprès was ein Pferd zu leisten im Stande ist — bin aber in meinem Leben nicht über solche Wege *geritten,*[a] die zu dem Olymp führen, und bei uns würde man jemanden auslachen dem es einfiel, oder der das project machen könnte, solche Anhöchen, über die man schlechterdings passiren muss, mit Pferden ersteigen zu wollen. Der Weg ist durch gehends für einem Esel dificile und ich wunderte mich ungemein über unsere Pferde — deren nicht eins seinen sichern Dienst einen Augenblick nur refusirte. — Nachdem wir 2 Stunden immer steil Berg auf, zwischen schöne[n] Kastanien Bäume[n] fortgeritten sind, kamen wir auf eine Platforme, die Herr von Hammer weitläufig beschreibt — an der aber weiter gar nichts anders ist, als dass sich im Sommer viele Turkomanen in Flecht Häusern und ganze türksche Familien in

a) Széchenyi aláhúzása. b) valószínűleg kimaradt: habe.

[1] T. i. a pasa.
[2] 2500 m magas.

Zelten da laagern — die einen um ihre Schafe und Geise zu hüthen, die andern um die *frische Gebürg's Luft einzuathmen.*[a] Schön ist dieser Aufenthalt übrigens gar nicht, da man keine Aussicht hat, indem es ein Art Kessel ist, und weil auch die Bäume die es umgeben von keiner sonderlichen Grösse sind. — Etwas mehr als eine Stunde weiter, kamen wir auf einen steilen Abhang — der mit Schnee und Eis dermassen bedeckt war dass wir durchaus absitzen, unsere Pferde führen, und à la lettre auf allen vieren heraufklettern mussten. — Einige Stellen war[en] mit Pferden zu passiren ein Meisterstück in seinem Genre —! — Eine Stunde später kamen wir auf eine grosse zum Theil mit Schnee bedeckten[b] Ebene, die ziemlich weit ausgedehnt den eigentlichen Olymp (Kisisch dash)[c] wie eine Haube im Hinter Grund hat. — Da sind wir stehen geblieben, da Ender einen schicklichen Platz fand — eine Zeichnung zu machen. — Ich hatte schon lang im Sinn, diesen Berg zu ersteigen — und hatte die Unvorsichtigkeit — nicht bis dahin, wo es möglich ist, geritten zu sein, sondern gleich von dem Anfang der Ebne meine Course zu Fuss angefangen [52] zu haben, den[n] ich war durch die unaufhörlichen Anhöchen, die sich nach und nach erst zeigten — und über welche ich mit meiner Gemse[1] wohl reiten hätte können, und die ich nun ungeduldig zu Fuss ersteigen musste, so müde geworden, dass ich mit aller Anstrengung nur — dem[d] letzten Gipfel zu ersteigen im Stande gewesen bin —. Der Führer, den ich und Landschulz hatten, war ein fauler Kerl — und keiner von uns beiden konnte mit ihm sprechen — dieser fand gar nicht nothwendig diesen Spaziergang mit uns zu machen, sondern setzte sich ruhig nieder und überliess uns den Berg zur disposition. — Der einmal auf einem Berg dieser Art gewesen ist kann denken, in welche infame Positionen wir uns mehrmal gesetzt haben, ohne den Weg zu kennen —. Überdiess war ich ungeduldig und gieng und stieg aus Leibes Kräften — Auch fand ich mich bald athemlos ganz allein in einer kalten rauhen Gegend! — Rastete nicht eine Minute aus um mich nicht zu erkälten, da ich mir sehr

a) Széchenyi aláhúzása. b) bedeckte helyett. c) Keschisch Dagh. d) den helyett.

[1] Lova (olyan mint a zerge).

MTA KÖNYVTÁRA

warm gemacht, und ganz Sommermässig gekleidet war. — Bevor ich ganz auf die äuserste Spitze gekommen bin, fand ich wieder eine Art Ebne auf welcher es recht gut und heiss war — Ganz oben hingegen wurde ich vom Wind durchgeblasen. Mein Thermometer war auf 7 Grad *ober*[a] dem Gefrier-Punct — an einem Tag der unten in der Ebne Brussa's mit einem warmen September Tag zu vergleichen ist, wenn der Thermometer 17 Grad ober dem gefrier Punct ist. — Die Aussicht von ganz Oben, wo ich noch einige Ruinen eines Klosters gefunden habe, welches vor einigen Jahren verlassen wurde — ist so wie von allen hochen Bergen — das Meer und das Land fliesst mit der Luft und denen Wolken in eins zusammen. — Dem ohngeachtet habe ich Constant[inopel], den Golf von Nicomedien und Modania, den See von Nicea und Apolonius[1] — die Insel[2] Marmara und Prinzen Inseln, das Meer von Marmara, den Berg Ida und den Gargarus[3] — ganz deutlich sehen können. — Lang wollte und konnte ich mich nicht aufhalten — da es oben kalt und mir sehr warm gewesen ist — Ich brauchte 2 Stunden und 40 Minuten um von dem Ort, zu welchem wir etwas mehr als 4 Stunden brauchten, bis an die höchste Spitze herauf zu gehen — Im hinunter gehen, nachdem ich meine durch einen Schuhmacher in Nicomedien verbesserten Stiefeln ganz durchgegangen habe — begegnete ich nicht weit von der höchsten Höche dem Landschulz — der auch erschöpft war und dem bei der Operation der Hosenträger, und die Binde der Unter Hose zerissen sind — Im Hinuntergehen spielten die Hände eine Haupt Rolle, — und ohne denen wäre es schwer ja selbst unmöglich gewesen einige steile Wände herunter zu steigen — die mir wie Mauern vorgekommen sind. Wir hörten Gemse pfeifen, man sagt dass gegen Osten dieser Anhöche deren viele geben soll. Ich glaub's den[n] die türkschen Gemsen Jäger mit ihren inefficacen Büchsen, und einer langen Pfeife mit dem Bernsteinernen Mundstück ohne der einmal gar nichts vorgenommen wird — werden diese Thiere nicht leicht ausschiessen. — Wir sahen ganz frische Ferte[b] von Gemsen und Wölfen. Viele Adler

a) Széchenyi aláhúzása. b) alig olvasható szó: talán Ferte = Fährte = csapás.

[1] Brussától nyugatra fekvő tó (ma Aboulliond Göl).

[2] A Márvány-tenger délnyugati részén.

[3] Az Ida-hegység legmagasabb csúcsa (Gargaron).

und kleine schwarze Vögel, die dicht bei mir in der Luft sich balancierten. — Bis zu Ender's Hauptquartier der ganz erstarrt bei einem grossen Feuer auf uns wartete brauchten wir laufend 2 gute Stunden. — Bis hinab etwas mehr als 2 Stunden. — Man rechnete im allgemeinen 8 gute Stunden für nothwendig um den Olymp zu ersteigen. — Die es bequem machen wollen, und in der warmen saison ihn besuchen, bringen die Nacht bei denen Turkomanen zu, die sich auf der zweiten Platte campiren — Schlafen bei einem grossen Feuer — trinken resches Gebürgs Wasser und essen frische Forellen. Übrigens hat der Olymp vieleicht etwas vor vielen andern hochen Bergen — dass er nämlich sich [nicht] [a] nach und nach erhöht, sondern auf einer fruchtbaren Blumenreichen Ebne stehet — und so zu sagen eine einzelne hoche Piramide bildet. — Mich hat diese Course so angegriffen, dass ich nicht essen, und nicht schlafen konnte. — Ich bin durch mehrere Stunden taub gewesen — bis meine Ohren, nach einem Schnalzer den ich deutlich vernommen habe, ihre Functionen nach und nach wieder angefangen haben. — Vorgestern brachte der Julius Cesar Kelly den Abend bei mir zu, und machte mir und den meinigen eine beispiellose Langeweile, da der Patron immer von seiner Expérience mit der Pest — uns unterhielt — über welchen [53] Gegenstand er auch mehreres geschrieben hat — was aber Gottlob nicht gedruckt ist — Gestern wollte ich zu ihm gehen, war aber auser Stand und liess mich entschuldigen. —

Heute war ich in dem neuen türkschen Bade — und wollte einmal versuchen, so ganz à la Turque abgeschwemmt zu werden, nahm daher den Gabriel, meinen drogman nicht mit, sondern aventurirte mich ganz allein in dem Vorsaal dieses Badhauses. — Nachdem die türkschen Badewascheln[1] merkten, dass ich baden wollte, zogen sie mich en presence von vielen Muselmännern ganz aus — und banden ein Tuch — der Sittlichkeit wegen um eine gewisse Partie — gaben mir zwei gespitzte hölzerne Schuhe, auf denen ich wie ein Betrunkner balancirte — und führten mich à deux unter dem Arm — in einem [b] andern Vorsaal — in dem

a) e szó tollában maradt. b) einen helyett.

[1] Fürdőszolgák.

ich gegen 20 nackte Messieurs gefunden hab, die den Franken an seinen Haaren gleich erkannten. — In dem Saal war's mir wohl und behaglich. — Die Bade Garcons sind auch für den äusern Dienst nackt und haben lange Bärte, und sind wegen dem ewigen Schwitzen mager wie Heringe. — Solche 2 Messieurs die sich ausschlüsslich mit meiner Person beschäftigten brachten mich bald darauf in einem [a] andern 8 Eckigen Saal, in dessen Mitte ein grosser runder 5 Schuhe tiefer mit sehr warmen [b] und vielen Türken angefüllter bassin ist — Die 8 Seiten dienen als eben so viele Cabinets da es Nichen vorstellen — In jeder derselben ist ein kleiner bassin mit Rubinet [c] — Ich nahm mir vor mit mir alles machen zu lassen, was sie nur immer wollen — und überliess mich ganz der freyen disposition der 2 gelben Kerl. — Kaum merkten sie das, dass sie anfingen mich zu bearbeiten — zu knöten — zu tretten — der eine verrenkte alle meine Glieder, der andre seifte meine Augen, Nase und Ohren ein, der andre rasirte alle meine Haare, auser einige, um die ich mich annahm — Ein kleiner Bube zwickte mich recht angenehm — und ***berührte alles*** [d] mit seinen kleinen Fingern — So ging das immer fort — bis mir der Athem ausging — dan überschütteten sie mich mit einem 44 Grad heissen Wasser — so dass ich beinahe die Besinnung verlohr — Setzten mich endlich — in ein beinahe siedendes Wasser — bis mir die Sinne schwach wurden und ich beinahe anfing zu schreyen — In 20 Minuten war die Operation zu Ende. Eine der schmerzhaftesten die es geben kann. — Ich ging heraus — Es war alles wie Eis — im Vergleich. — Und in einem [e] Bett legte man mich endlich — wo ich nach und nach wieder zu mir gekommen bin. Im Bade ging mein Puls auf 100 in einer Minute. — Nun sitze ich hier bei einem Licht — bin so matt von der heutigen Kur, dass ich — im Schlaf suchen werde, auf einige Stunden mich zu meine[n] guten Eltern zu begeben.

[1818 november 5.] 5-ten Noch fühle ich die gestrige türksche Kur, und ich bin überzeigt, dass ich einige Tage brauchen werde um meine vorigen Kräfte wieder zu erlangen. — Die Bade Gäste,

a) einen helyett. b) t. i. Wasser. c) valószínűleg Ruhebett helyett.
d) Széchenyi aláhúzása. e) ein helyett.

die mit Vortheil die Bäder in Brussa brauchen wollen, — halten einige Tage früher ein gewisses Regime — und bleiben in temperirten Bade-Wannen, deren man in mehreren Privat Häusern für eine Saison wohl finden kann, im Anfang nur eine viertel Stunde — mit der Gewohnheit aber bis eine ganze Stunde. — In dem Neuen Bad, Jeni Kaplitsa, ist die Wärme des ersten Saales — in welchem man, bei dem hinaus gehen, etwas verweilt, um von einem zu schnellen Wechsel der Temperatur keinen Schaden befürchten zu müssen — gegen 20 Grad — in dem eigentlichen Saal aber, in dessen Mitte ein grosser bassin ist, gehet die Hitz bis 26, die des Wassers auf 30 Grad. — In denen Neben Kabineten, deren es zwei giebt, erreicht die Wärme des Wassers — 35 Grad. — Bei der Quelle — ging mein Thernometer bis auf 68 Grad. — — Sonst hab' ich gar kein Bad gesehen, denn [54] sie sind alle in demselben Genre. Von Elegance und Geschmack hab' ich übrigens gar nichts bemerkt und man muss durch aus so ein determinirter Morgenländer sein, als Herr von Hammer ist, um einige Bögen — darüber schreiben zu können. — So sehr ich die Bade Anstallten unbequem und ecklich finde, da man in einem immerwährenden Contact mit so vielen wiedrigen[a] Leuten kömmt, so sehr lobe ich die Laage der Bäder, — und unstreitig kann die Gegend von Brussa, für eine der anmuthigsten gehalten werden, die man von Bade Örtern hat. Das Wasser enthält Schwefel und Eisen und wird für sehr heilsam gehalten. Das ist wahrscheinlich — M[onsieu]r Kelly, der 2 kleine brochure geschrieben hat, eine von der Pest, die andre von denen Seiden procreation in Brussa, kann keine *richtigen*[b] und *genauen*[b] Aufschlüsse über die Bestandtheile, und in welcher Proportion sie in dem Wasser — existiren — uns geben, da er nach 28 Jährigen Aufenthalt in Brussa nicht einmal die Wärme des Wassers bei der Quelle wusste, die er mit aller Sicherheit auf 44 Grad angegeben, und uns in keine kleine Verwunderung setzte, wie unser Thermometer 68 Grad anzeigte. Dieser Natur Forscher und Leib Arzt des Pacha glaubte bis zu seinen 52 Jahr, dass man kein Feuer machen kann, wenn der Thermometer auf dem *Gefrier Punct*[b] stehet! Wir haben ihm darüber einen Aufschluss

a) widrigen helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

geben müssen. — Dieser gute doctor an dem ich empfohlen gewesen bin — brachte mehrere Stunden mit uns zu, und war so *eifrig*,[a] uns nützlich und gefällig zu sein, als es ein Frank nur immer sein kann, der einmal die Dragomans Uniform anhat — 28 Jahre in der Türkey gelebt hat — und in[b] dem langsamen türkschen Genre annahm. — Dieser gute Mann kurirt übrigens alles — und ist sogar der Arzt der Frauen, die er sogar in dem Harem besuchen darf =. Angenehm war's uns — einige kleine Geschichten von Harem uns von ihm erzählen zu lassen — et quand nous parlions du costume des femmes turques, die er *turquesque*[a] nennt, il prétendoit qu'elles avoient des *culottes exterieusement* et *interieusement.*[a] *Er*,[c] Une fois, j'ai vu un jeune homme se noyer, et quand on l'a rétiré de l'eau, il avoit été tout bleu — e, examinons ce qu'il il y a à faire — et j'ai lui fait appliquer 300 coup de bâtons sur la semelle — et il *commenca*[a] à vomir — *Ich*,[a] eh bien il est mort de la bastonade? *Er Non pas*,[a] je l'ai sauvé! In diesem Genre erzählte er uns den ganzen Abend So sind die Ärzte in der Türkey, und wenn ich so einen Kerl sehe, so fällt mir immer die Geschichte des gewissen Mylord ein der einen Bedienten aus Italien mit sich nach Constantinopel brachte — der gleich nach seiner Ankunft in dieser Residenz, seinen Dienst aufkündigte, um hinführe ein doctor Medicine zu werden! —

Brussa[a] kann mir einstens türksche Seiden Waaren, nach Pick gerechnet, die etwas weniger als eine Elle, und deren 10 ein Stück ausmachen — liefern, und grosse blöcke von Meerschaum, der in *Eski Sher*,[a] 10 Stunden von Brussa, mit Erlaubniss des Pacha gegraben wird, welchen der Herr Julius Cesar mir verschaffen kann.

Ich fixirte meine Abreise auf den 6-ten in der Früh — Ich war nicht entschieden ob ich Postpferde nehmen, oder mit einem Menschen von Brussa accordiren soll — mich mit seinen Privat Pferden bis nach Smyrna zu senden. Es giebt so viele Gründe, das eine oder das andere zu erwählen, dass ich mich lang nicht entscheiden konnte, endlich zog ich vor mit Privat Pferden zu

a) Széchenyi aláhúzása. b) E szó felesleges, más igével fejezte be, mint amilyen eszében volt a kezdetén. E helyett: das langsame türksche Genre. c) Kétszer aláhúzva.

reisen, und bin dadurch gezwungen morgen noch hier zu bleiben, damit die Pferde beschlagen und zusammengerichtet werden.

[1818 november 6.] 6-ten. Heute sah ich mehrere Mosquéen — die grösste ist die *Ulu gyamy*,[a] und die einzige die ich anmerken will — weil sie wirklich, auch für die Abend Länder schön ist. — So wie in England die Machinen leicht und ohne Anstand zu sehen sind, die auf dem Land existiren, und in London versteckt werden, so ist in der Türkey — alles aus Constantinopel heraus mit leichter Mühe anzusehen und die Franken können in alle Mosquéen von Brussa ungehindert gehen. — Diese letzte Mosquée ist länglich viereckig — mit Teppichen bedeckt, und mit einer sehr eleganten offenen Kuppel — mit einem bassin in der Mitte — welche da existirt, weil der Platz einstens einer [55] Frau gehörte, die ihn nicht verkaufen wollte, wie man die Mosquée zu bauen anfing, und der ihr mit Gewalt später genommen wurde — Die Gelehrten behaupteten, dass ein mit Gewalt erzwungener Platz für kein Gotteshaus auswendbar sei, und — liessen die Kuppel offen und bestimmten den Ort für einen Wasserbehälter — welcher nun denen Türken datzu dient, dass sie vor dem Gebeth ihre Hände und Füsse abwaschen mögen. —

Unter andern sah ich das Grab des Sultan Orchan[1] — das seiner Frau, das Nil Ufer aber nicht —. Herr von Hammer schreibt in seinem Werk über Brussa so ausführlich, und auch eben so genau, als es dieser Asiatische Gegenstand verdient, dass ich nichts mehr — über Brussa hier sagen will. — — Die Seiden Würmer spielen eine grosse Rolle in dieser Stadt — und nach dem Calcul des Herrn Kelly — gewinnen die Einwohner der Stadt insgesammt gegen 4,000,000 Piaster des Jahres — das Geschäft der Aufsicht erfordert 60 Tage — den 7-ten April fängt man an = est[b] les femmes prennent des coquons d'aprés leurs possibilités dans leurs seins qu'elles conservent jour et nuit pendant 9 jours. =

In dem Haus in welchem wir wohnen sind keine Flöhe und

a) Széchenyi aláhúzása. b) Valószínűleg et helyett.

[1] Orchán 1326—1359 közt volt szultán; ő szervezte a janicsárságot s vele emelkedett a törökség hatalma. Felesége neve Nilufer volt.

keine Wanzen sonst aber auch gar keine moeubles in denen sie sich aufhalten könnten. Da hat wieder M[ister] Bailly[1] recht, dass man in klein Asien und Griechenland *nichts*[a] findet als das, was man mit sich gebracht hat. —

[1818 november 7.] 7-ten. Heute bin ich um 11 Uhr türk[isch] — 5 Uhr aufgestanden um bei Sonnen-aufgang mich in Bewegung zu setzen; indessen waren unsere Pferde nicht da und wir konnten uns erst um 8 Uhr in Bewegung setzen. Die 13 Pferde, die ich brauche gehören nicht den[b] nämlichen Menschen — und er brauchte so viel Zeit bis er sie alle zusammen finden konnte. — Mein Pferd, ein kleiner licht Fuchs mit kurzen Füssen — wurde gestern um 480 piaster erkauft, und ist vieleicht der beste im Transport. Um 9,40 — sind wir über die steinerne Brücke des Nilufers[2] *„der seine Ufer nicht verlassen will"*.[a] Um 11—45— sah ich links das Dorf Hassana, und um 1—20— eilten wir durch ein anders unbedeutendes Dorf, welches die Leute auch Hassana getauft haben, welches aber wahrscheinlich anders heisst: — bald darauf kamen wir auf eine kleine Anhöche von welcher man Acsélar und dem[c] See Appollonius[3] sehen kann, und hinter welchem das Dorf liegt, welches wir um 2 Uhr erreichten — und welches eine kleine halbe Stunde von dem benanten See entlegen sein kann. — Die Gegend die wir 6 Stunden in langsamen Schritt durchzogen — und nebstbei mehrmal wegen unser Bagage aufgehalten wurden — ist schön aber nicht fruchtbar — Das Wetter war herrlich: mein Thermometer ging bis auf 17 Grad. — Der See ist Fischreich — und Enten Reich — hat keine hübschen Ufer. — Den Olymp sieht man gut — Von hier nehmt[d] er sich noch ungeschickter aus wie von allen übrigen

a) Széchenyi aláhúzása. b) dem helyett. c) den helyett. d) nimmt helyett.

[1] Valószínűleg Bailly Jean Sylvain: The ancient History of Asia, and remarks on the Atlantes of Plato; to which are added observations on the learning of the ancient Brahmans. In letters addressed to Voltaire. London 1814 (francia nyelven 1779) vagy Lettres sur l'origine des siences et sur celle des peuples de l'Asie. London, Paris, 1777.

[2] Folyó Brussától nyugatra.

[3] Ma Aboulliond Göl.

Seiten. — Wir wohnen in einem Stall — und 2 Türken wovon der eine ein *patriarki,*[a] der andre ein pensionirter Kurir des Grossherrn — striegeln ihre Pferde, mit Striegeln die so wie unsere Riebeisen gemacht sind. Wenn ein Kurir des Grossherrn auf der Strasse ist, schreit sein Chirugy — lang aushalten bis er Athem hat. — Die Türken führen ihre Pferde sehr lang herum, wenn sie auch nur im Schritt angekommen sind — und lassen sie gewöhnlich 3 Stunden gesattelt. — Morgen will ich bis Mohatits. —[1]

[1818 november 8.] Den 8-ten sind wir um 7[ben] Uhr in der Früh, in einem feichten unangenehmen Nebel von Acselar weg: der Weg gehet an dem nördlichen Ufer des See[s] von Appollonia — auf türk[isch] Abilout — diesen letzten Ort haben wir wegen den grossen Nebel nicht sehen können. 12—20 kamen wir zu *Essis Chan*[a] welcher auf türk[isch] der verlassene Chan heisst. — Dieses Gebäu liegt ganz nahe am See — und ist der solideste Chan den ich bis jetzt gesehen habe. Nun stehet er ganz verlassen — und unter Selim's[2] Regierung war er ein Wohnort der Räuber, die jetzt ausgerottet zu sein scheinen. 1—12 ritten wir durch *Ulibad*[a] und dem[b] Thor eines alten Forts — welches seine [56] Entstehung wahrscheinlich denen Türken zu verdanken hat, keine besondere Attention verdient. Der Rhyndacus[3] fliesst neben diesem unbedeutenden Ort. Dieser Fluss — der etwa die grösse der *Leite*[a][4] haben mag, ist der grösste der sich in dem Mare die Marmora ergiesst, er wird vielmal mit dem Granicus[5] verwechselt, über welchen Alexander den Übergang forcirte. — Bevor er sich ergiesst, nehmt er den Nilufer auf. — Die Reisende[n] die von Constant[inopel] nach Smyrna wollen — schiffen sich in Const[antinopel] in die sogenanannten *Prinzen Inseln*[a] Schife ein, à quatre paires de rames, und fahren längst der

a) Széchenyi aláhúzása. b) das helyett.

[1] Helység a Susyghyrly folyó jobbpartján.
[2] Valószínűleg III. Selim, aki 1789—1807 közt volt szultán.
[3] Átfolyik az Abulliond-tón.
[4] A magyar Lajtha.
[5] Jóval nyugatra folyik. 334-ben itt győzte le Nagy Sándor a perzsákat.

Küste an dem Vorgebirg Bosbornu[1] vorbei — und schiffen in Modania[2] aus, oder fahren auf dem Rhyndacus[3] — den unser Türk Abilout Göl nennt, bis zur Scala von Muhalits[4] — welcher Ort auf manchen Karten unter den Namen Mikalitza[4] angemerkt ist, von keinem Menschen aber verstanden wird; daselbst nehmt man seine Postpferde. — Über dem[a] Ryndacus führt eine hölzerne Brücke ohne Geländer, und ist noch schlechter als alle jene die ich bis jetzt in meinem Vaterland gesehen habe. Die Überreste einer alten schlecht gebauten steinernen Brücke sind noch zu sehen. — Auf dieser Course begegneten wir einen Bevollmächtigten eines grossen Herrn in Brussa, der vor einigen Jahren mit einem unserer Begleiter Kurir bei dem Grossherrn gewesen ist — die unter dem Namen Tartar bekannt sind — Jetzt haben diese beiden Bekannten, die eine ziemliche Freude hatten sich wieder zu sehen — ruhigere Anstellungen — der eine begleitet Reisende von einem Ort zum andern, der andere convoirt sclavinen! — Wir sahen 3 von diesen unglücklichen aber höchst ecklichen Creaturen — en califourchon[5] wahrscheinlich ohne Pantalons zu haben — vor dem Türken herreiten, der sie von Cairo brachte. Diese armen Geschöpfe brauchen die Türken, wie bekannt, für die niedrigsten Arbeiten (3 sor törlés) [XVI. füzet 23] . . . dan ganz allein bekömt — welcher Umstand diese Leute gar nicht in Verlegenheit setzt. — Um 3 Uhr sind wir in Mohalits angekommen. Dieser Ort ist grösser als man sich's denken sollte. Man brachte uns in einen Chan der voll von Menschen und Pferden eine miserable Herberge ist. — Die Pferde stehen so eng, dass man unter sie gar nicht herein kann. In dieser Stallung werden sie gefüttert und übernachten. An denen Sätteln richtet kein Mensch etwas. Uns selbst führte man in ein ziemlich gutes Zimmer, welches NB mehrere zerbrochene Fenster

a) den helyett.

[1] Bos-Burun a Nikomediai és a Mudaniai öböl közt a Márványtengerbe nyúló félszigot legnyugatibb csúcsa.
[2] Kikötőváros a Mudaniai (Gemlik) öbölben.
[3] Mudaniatól nyugatra a Márványtengerbe ömlő folyó, amely az Abulliond Göl (Apollonius) tón átfolyik.
[4] Mihalidsch a Ryndacus és a Susyghyrly egyesülésénél.
[5] Lovagolva.

hat. Auch ist diese Pièce *meublirt*[a] „ganz nach dem Genre der Türken, welches wegen der Pest eine gefährliche unangenehme Sache ist — Ich für meine Person setze mich überal hin — und warf mich ermüdet ohne weiter's auf einen dieser ununterbrochenen divane. — Eine Reise in der Türkey ist, wie eine finstere Nacht, die man im schlechten Weg und Regen mit einem besoffenen Postillon durchfahren muss. — Man drückt sich in einen Eck[b] vom Wagen — und schläft ruhig ein — lässt die Allmacht sorgen und obwalten, so ist's in der Türkey! — — Von einer kleinen Anhöche hinter Mohalits nehmt sich der Olymp *endlich*[a] wie ein hoher Berg aus — und er scheint aus dem See Apollonia sich mächtig gegen die Wolken erheben zu wollen. — Die Gegend von Mohalits ist reich an allen möglichen Vögel Gattungen, und nie sah ich mehr Lerchen. In diesem Augenblick warten wir auf den *Pilaf*,[a] den uns der Herr Krebs zubereitet und werden von Flöhen ganz zerfressen; — das wird wieder eine angenehme Nacht werden!

Während wir bei unserm frugalen Abendessen gesessen sind — fiel ein Ratze von einem Brett, welches ober einigen Waffen als ein Meuble des Zimmers festgemacht war — Beinahe fiel er auf Landschulz — Seinen Compagnon sah ich ganz ruhig auf dem Brett herumspazieren. — So muss auch noch diess' datzu kommen, um uns jede erdenkliche Ruhe zu nehmen. — Gegenüber ist ein andrer Chan — in welchem eine Gesellschaft reisender Türken singt — das wird wahrscheinlich nicht lang währen, da die Osmanen gewöhnlich mit denen Hühnern zu Bette gehen — Würde aber diese Musick nicht aufhören oder wenigstens ein wenig nachlassen, so gebe ich einen défie[1] wer schlafen will — den ein türkisch Lied ist beiläufig der unharmonischste Ton den ein Mensch von sich geben kann — Einer unserer Begleiter, ein untersetzter kräftiger Kerl mit einem gelben Tuch auf dem Kopf, den wir wegen seiner puissance den Patriarchen nennen, ergötzt uns alle Tage mit einem dieser Lieder, und steigt mit seiner Stimme zu letzt so hoch, dass man glauben sollte, wenn

a) Széchenyi aláhúzása. b) vagy: in ein Eck vagy: in eine Ecke helyett.

[1] défi = kihívás.

man die dicke Stirne und den langen Bart dieses Patrons nicht sähe, es sänge ein 12 Jähriger Knabe. — [24]

[1818 november 9.] 9-ten. Die Nacht verging langsam, das weiss der liebe Gott — Ich konnte die Morgenröthe kaum erwarten — den[n] die Flöhe bewiesen sich hungrig und fleissig — so wie wir sie muthmassten. Krebs restaurirte uns einigermassen mit einem grossen Becher Mailänder Chocolade in guter Milch gekocht NB für dem[a] Mann ein Becher —. Es war noch grau als wir dieses Zeig in unserm Magen hatten — Die Packtaschen wurden geschlossen die Betten zusammen gerollt, und alles war zum Aufbruch bereitet, nur die Pferde nicht die ganz ruhig ihre Gersten und ihr gehacktes Stroh zu sich nahmen. Ich fing einen teufels Lärm an, und ärgerte mich wirklich — Liess dem Patriarch mancherley Hartes verdollmetschen — und machte — in Gegenwart aller Türken, die bereits aus ihren Löchern herausgekrochen waren, einen train du diable, über welchen Vorfall die Türken erstaunt zu sein schienen, da ein Giaur sich so etwas nicht herausnehmen pflegt — Indessen missfiel ihnen das gar nicht, wie ich denke, und einer von ihnen fragte seinen Nachbar neben welchen er Kafe trank und Taback rauchte ob ich ein Nemtze[1] sei — worauf der andre ihm mit ‚Magyar antwortete. — In Brussa sagte der Pacha den[b] Doctor Kelly, dass ich ihm so gut gefiel weil ich so viel Soldaten Feuer hätte. — — Unter andern zu übersetzenden Reprimanden erhielt Gabriel auch folgende Drohung zu verdolmetschen „dass ich bei der nächsten Post Postpferde nehmen will — wenn ich nicht damals aufbrechen kann, wenn ich es wünsche, da ich nie gewöhnen werde einen andern Herrn, als mich selbst auf einer Reise zu haben. — Nach einem langweiligen Aufpacken unserer Packtaschen gelang es uns endlich doch um 7—30— von Mohalits aufzubrechen. Ich ritt wieder Zimmermann's Braun mit dem Tartaren Sattel, der für 2 Personen berechnet ist. Wie wohl diess Sitzinstrument bequem ist, so finde ich's doch gar zu lächerlich, da man von einen[c] Pferd à la Lettre nichts als den Schweif

a) den helyett. b) dem helyett. c) einem helyett.

[1] Német.

und die Ohren sehen kann, wenn es mit einem deroley Sattel aufgesattelt ist. Ob nicht Malekadel[1] einen solchen Sattel hatte, als er Mathilde zu sich auf das Pferd nahm? —

Das Wetter war unangenehm und kalt. 7 Grad. Der Nebel ungesund und dicht. Vor und hinter Mohalits ist das Land tief und im schlechten Wetter muss die passage erschrecklich schlecht sein —. Die Gegend ist eben, — der Boden gut, und zum Theil auch angebaut und bearbeitet. 8 Uhr über eine schlechte hölzerne Brücke [25] über den Achköprü — der ein Waldstrom ist. Links auf der Ebne sahen wir 2 sehr hoche souterazy[2] — durch welche die osmanischen hydrauliquen dem Wasser eine Kraft zu steigen zu geben denken, die sie durch die Länge des Abflusses verlohren haben würde. — 11—15 in Cseltikcsy angekommen. Ein unbedeutendes Dorf.[3] Ein steinerner Chan ist da. Wir frühstückten. Unsere Begleiter auch aber auf eigene Faust, und eigne Art. — Die Hauptrolle bei ihrem Frühstück spielte eine Sauere Milch, von welcher die *Ram*[a) b)] bereits herunter geschöpft war. Ein herrlicher Brunnen, deren es so viele an denen Strassen sind, labte uns mit seinem guten Wasser. 12—30 ritten wir neben dem Adakö deresy — der in einem Thal gegen das Meer eilt — Bald darauf kamen wir in das Dorf gleichen Namens — etwas vor 3 Uhr passirten wir den Susugerlik deresy, der ein ziemlich bedeutender Waldstrom ist den man durchreiten muss, bevor man nach Susugerlik komt, welcher Ort beinahe an seinen Ufern liegt, und welcher für unsere Nachtstation bestimmt war. Im Winter muss dieser Torrent der so zu sagen für seinen Lauf ein Thal bildet — schwer oder gar nicht zu passiren sein — Und die Beschreibung des Reisenden, der von Mohalits nach Smyrna im Winter reiset, muss von der sehr verschieden sein, der diese Gegend in einer guten Saison durchläuft! Man hat uns in ein vorhaus oder Vorstall eines Harems gebracht; wem die

a) Széchenyi aláhúzása. b) der Rahm helyett.

[1] Valószínűleg célzás Cottin Sophie Ristaud (1773—1807) francia írónő Mathilde című regényére (a 12. századi keresztes hadjáratok korából). A regény két hőse: Malek Adél a török hadak fővezére és Mathilda, Oroszlánszívű Richard angol király nővére, akit Malek Adél megszeret és elrabol. (Larousse.)

[2] Valószínűleg víztorony-féle.

[3] Oly jelentéktelen, hogy nincs schol feltüntetve.

Anstallt[a)] gehört weiss ich nicht — nur ist's gewiss, dass kein Frank in dem Hof wo die Damen athmen herein darf — die Türken aber doch. — Unser Zimmer hat keine Fenster — aber einen Kamin —. Das Dach[b)] ein Loch, durch welches der Mond hereinsieht, als ein Vorkehrungsmittel gegen Rauch. — Ein kleines Mädchen etwa 8 Jahre alt brachte aus dem Harem ein[en] Kittenapfel mir zum Geschenk, den wir allsogleich gegessen haben. — Ein Huhn bezahlten wir 30 para — ein Indian 3 Piaster. Nun sitzen wir alle 3 bei einem einzigen Licht und schreiben Tagebuch. Wir hatten keinen andern Wein als in einem Tsutora aus Mohalits der schwarz und dick geworden ist [26] und den ich nicht trinken kann. — Ich löschte meinen Durst mit Wasser und Brandt Wein hereingemischt — Auf der hieher Reise sahen wir einen Transport Pferde zu Fuss führen. Ein Reiter voran liess uns den Weg räumen. Die Pferde waren leicht bekleidet — Alle Hengste. Hübsch und gut gehalten. Es schickt sie der Pacha von Magnesia,[1] dem Grossherrn, Grossvezir, Captan pacha, ect. ect. Ich sehe nichts mehr und meine Augen thun mir weh.[c)] — Sonderbar war es, wie der Patriarch alle die 15 Pferde die wir haben, da ein chirugy und ein Wegweiser zugewachsen ist, in einem Kreis um sich herumgetrieben hat um, dass sie auskühlen. — Die Pferde waren beim Schweif zusammengebunden und giengen sehr ruhig — als ob sie Getreide getretten hätten. Sie müssen an das schon gewohnt sein. —

[1818 november 10.] 10-ten. Mein Auszanken hat gewirkt und die beiden Chef's unser Caravane waren heute Morgen schon einige Stunden vor Ausbruchs des Tages auf —. En revanche waren wir ein wenig bequemer und wären gerne bei unserm Kamin Feuer ein wenig länger liegen geblieben, als 5—30. Indessen wollten wir die Türken nicht disappointiren, die Betten mussten aufgerollt werden, und wir hoben uns mit Mühe von dem ganz mit Flöhen angefüllten Laager. — Heute ist's uns gelungen ein gutes Stück vor Sonnen Aufgang uns in Bewegung zu setzen. Um 6—45 marchirten wir ganz ruhig. Das Wetter neigte sich

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. hat. c) Abba is hagyta, látszik az írásról.

[1] Város a Gadis Tschai (Harmos-folyó) balpartján; Smyrnától északra.

gegen Regen. Gegen 9 Uhr doublirten wir das rechts ganz nahe bei der Strasse liegende unbedeutende Dorf Ömerkö. — Etwas nach 10 Uhr kamen wir zu einem *Kafe Haus*[a] — welches einer Wein Schenke gleicht — die man in Ungarn — in denen Herbstmonathen auf die Landstrasse établirt um den jungen Wein zu verschenken. Daselbst wurde auf eine kleine halbe Stunde halt gemacht — und der Rest von einem holländischen Käse verzehrt. — Dieses kleine Cafiné[1] ist neben einem Brunnen, recht hübsch situirt.[2] Die Mauern eines verlassenen Chan[s] sind zu sehen — die gewöhnlich mit sehr starken Steinen gebaut gewesen sind. *Demür kapu*[a] das eiserne Thor heisst dieses établissement. Ein Kafé voll mit Satz und dick wie Chocolade machte dem dejeuner den Schluss. — Gegen 2—45 sind wir in Mendachora[3] angekommen. Unser Weg ging stets über ein Mittelgebürg welches öde und hässlich mich an die Appeninen errinerte. Nicht eine schöne Aussicht — kein einziger Baum! nur hie und da Gesträuche, die über glatte Felsen in Unordnung hinhengen! Der Weg zum reiten ist unangenehm — und ein gutes Pferd selbst kann sehr leicht fallen. — [27]

Mendahora liegt in einem Thal — welches von ausgedehnten — unfruchtbaren Hügeln und Bergen von allen Seiten eingeschlossen ist. — Dieser Ort presentirt sich wahrlich nicht sehr freundlich — und unterscheidet sich dadurch von allen türkschen Dörfern, die ich bis jetzt gesehen habe, dass keine einzige Mosquée und Minars so wie auch keine Bäume ihm zur Zierde dienen. — Zu erst wurden wir zu einem erdnen Haus ohne Fenstern geführt welches anstatt des Daches mit Gesträuchern zugedeckt ist: da sollten wir übernachten! — Ich stieg ruhig vom Pferd — und war im Innern ein wenig unmuthig — alle Tage in so scheusslichen Herbergen zubringen zu müssen — indessen — unterdrückte ich[b] wegen denen 2 Gelehrten, die — über diese Art zu reisen sich doch nicht die geringste Idee machten. Auch stehen sie manchmal mit offnem Maul, und wissen sich gar nicht auszu-

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. meinen Unmut.

[1] Kávéház.
[2] Szép fekvésű.
[3] Község Susyghyrlytől délre az ugyanily nevü folyó balpartján.

finden! Was die sich wohl denken mögen weiss der Teufel. — Gabriel, der bei jeder Gelegenheit non che male, non che periculo — und Trovera ausrufft, war selbst über dieses appartement so unzufrieden, dass er uns weiter zu suchen — anrathete.[a] Der *Chiaja*[b] oder der Richter des Orts, ein fleissiger guter Kérl, im Hemd, und ein Emir, machte sich voran und brachte uns gleich beim Eingang des Orts vis à vis von einem grossen Chan, in welchem aber nur für Pferde und Kamele gesorgt ist — in einen türkschen Laden[1] — oder Kafe Haus — Ich weiss nicht was es eigentlich ist: Es ist aber ganz offen und hat so zu sagen keine Fenster und keine Thüre, öffnet sich wie eine *Marktbude*[b] In diesem Haus werden wir also einen langweiligen Nachmittag und eine Schlaflose Nacht zubringen — indem die Zahl der Flöhe und Läuse die grösste Zahl erstiegen hat. Ich bin froh und dank Gott, wenn wir in diesem infamen Aufenthalt nicht die Pest und keine Leise kriegen. — Vor dem Ort haben wir in einem Friethoff mehrere ganz frisch begrabne gefunden! Auf welche Gedanken bringt dieser Aspect die Furchtsamen. — Krebs beschäftiget sich mit einem jungen indian. — Zum Essen bekömmt man. Hühner, Gänse, Indian: Seit vorgestern haben wir keinen Wein. — Ich hätte mich bei einem türkschen bartbier einlogiren können — dessen Haus nach M[ister] Brant's Empfehlung ohne *Vermin*[2 b] sein soll — da ich aber in dessen [28] Zimmer nur allein Platz hätte, will ich's aufgeben, so wie Alexander das Wasser. — Ender zeichnet unter einer Scheuer — einen ganzen Teufel Türken — Sie lachen alle und sind freundlich — den er ansieht läuft weg. — Ein grosser Moor will sich nicht zeichnen lassen — indessen ein andrer alter Emir einen Knaben, der nicht übel ist, in die Backen kneipt und zu mir aus vollem Halse lachend ‚questo bon, sagt — ($^1/_2$ sor törlés)!

Während ich gestern mein Tagebuch geschrieben, und manchen reflexionen, allein und abgeschieden von denen Menschen die mir werth sind — *liebreich*[b] Gehör gegeben habe — wurde eine grosse Trommel ohne Tact, aber geschwind — erbärmlich ge-

a) anrieth helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Bolt.
[2] Féreg.

schlagen. — Die Töne einer Pfeife die en front sieben Löcher hat, und gewöhnlich die Trommel begleitet — konnte ich kaum hören, — indessen überzeigte ich mich später, dass sie auch dabei war, und von einen[a] dicken Türken ausgezeichnet datzu gespielt wurde, dessen unerschöpflicher Athem und volubilität seiner Finger — in diesem Genre ihn wirklich zum Meister stempelt. In was aber die Kunst diese Pfeife zu menagiren eigentlich bestehet, konnte ich eigentlich noch nicht erfahren, da die virtuosen keinen Tact und keine Arie beobachten, sondern mechanisch die Finger untereinander bewegen, bis eine gewisse Musick entstehet, die der verglichen werden kann — wenn kleine Kinder Clavier spielen. Die pointe denke ich mir immer ist, eine so starke Brust zu haben, um es *tractiren*[b] zu können, wotzu nicht jedermann tauglich ist. — — In einem Ort wo alles zur Melancholie stimmet, ist die kleinste Ergötzung oder um besser zu sagen die kindischste distraction willkommen um à la lettre die Zeit zu tödten und ich habe mir obendrein zum Gesetz gemacht — aus jeder Blume die mir begegnet Honig zu ziehen, da die meisten meiner Blumen doch schon abgeblüht sind — ich verliess also meine luftige Zelle — um zu sehen weshalb in einem so kleinem Ort, wie Mendahora ist, die Trommel gerührt wird! Ich sah eine künstliche Fackel, das heisst von Eisen welches wie ein Korb (länglicher cylinder) holz fassen kann welches hell brennen sollte welches aber nur matt beleuchtet — bald zu Kohle wird — und verlöscht, wie wohl ein datzu bestimmter — es zu erhalten sich mühet. Um dieses von der Erde beiläufig 8 Schuh erhobnes Feuer, welches mitten in einem weichen Sande auf dem Platz des Orts befestiget war — sassen, ich glaube [29] alle männlichen Einwohner des Orts — und alle Reisende. Die Honoratior'n auf *Rohrtacken*[b] mit denen Füssen übereinander. Auf einer unbeleuchteten Anhöche gegenüber war das Heer der Frauen — verlassen und stum — keiner von denen Fachionablen des Orts näherte sich ihnen, und sie wurden ganz allein sich selbst anvertraut. Die Männer hingegen waren gesprächig und vergnügt —. Mir gefiel das Spectacle gut weil es animirt gewesen ist — und ich erfuhr dass es eine Hochzeit sei. L[andschulz] und E[nder] waren vor meiner Zeuge dieser Fête gewesen, und sahen mehrere

a) einem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

Männer tanzen, welchen Tanz der erste mit dem ungrischen verglich „indem sie sich wiegten" sagte er. — Mir war's leid nicht gesehen zu haben, und nicht im Stande gewesen zu sein es wiederhohlen zu machen, um zu sehen ob der Tanz der Türken und der Ungarn nicht aus der selbe[n] Quelle entspringt, da doch die gewisse Pfeife mit denen 7 Löchern das exacteste Tárogató Sip ist, welches man nur finden kann — und dessen Laut mich immer daran errinnert. — Mich hat man auf die Rohrtacke gezwungen, und in der Stellung mit denen gebogenen Knien zeigte man mir den Bräutigam, der ein junger Kerl unter dem Gesindel gesessen ist. — Ender versuchte auf der Pfeife zu spielen reussierte aber gar nicht — und der Inhaber des Instruments machte ihm immer ein Zeichen nur ein wenig stärker hinein blasen zu wollen —. Die Musick die versteckt gewesen ist, kam nun in die Mitte, und ein junger Türk, einer der männlichsten Osmanen die ich gesehen habe — bemühte sich einen Tanz zu organisiren; zog bald dem,[a] bald dem[a] andern: ein jeder währte sich —. Im kleinen so wie bei uns wenn eine französische Quadrille getanzt werden sollte. — Endlich wollte er sogar meinen Gabriel datzu zwingen, der sich diese Auszeichnung mit difficultät verbath — Nach langen Suchen fand man einen Griechen und zwei Türken die sich bei denen Händen haltend, den Bären Tanz abtanzten — wobei der Grieche immerfort eine verschämte, und die 2 Türken eine äuserst massive Tournure behielten — So gingen sie eine [30] halbe Stunde herum — die Türken schienen damit sehr unterhalten. — Ein grosser Moor der sich viele Airs gab,[1] rangirte zu einem andern Tanz die Anwesenden zu dem sich keiner bitten liess — und eine grosse Chéne[b] oder vielmehr ein Rond wurde gebildet, und mit denen sonderbarsten Bewegungen im Kreis herumgegangen. Einige warfen sich zur Erde nieder, andre drehten sich nur gegen *den Hügel der Damen*[c] und riefen allemal wenn sie sich umwendeten — einige Wörter, ganz laut — eigentlich schreyend — und da das schnell auf einander und von allen auf einmal folgte — gab es dem ganzen viel Leben

a) den helyett. b) Valószínűleg chaîne helyett (lánc). c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Aki nagyon fontoskodott.

und Bewegung. Die Musick schnell drein, und zu Zeit zu Zeit wurde eine Pistole abgefeuert. — So sind auch diese Menschen in ihrem Zirkel glücklich, und [so] muss ich allenthalben Leute finden, die ich nur beneiden kann.

[1818 november 11.] 11-ten. Heute sind wir um 7—30 in einem ruhigen Regen Wetter weg; gleich bei dem Ort ritten wir über ein Wasser, welches der Susugerlik dere zu sein scheint, von dem ich bereits vorhin erwähnung gemacht habe. In weniger als einer Stunde kamen wir in ziemlich gutem Weg nach Assélhan, ein unbedeutender Ort. Von da fing der Weg sich in das bergige zu verlieren an — und der Regen und Wind hinderten uns sehr in unserm Marsch. Die Pferd[e] gleiteten alle Augenblicke. Etwas vor 10 Uhr sind wir in Csalis angekommen, welches an dem Fuss eines niedlichen mit Gesträuch bewachsenen Hügels — liegt, und im schönen Wetter denen Reisenden einen angenehmen Ort zum Ausrasten und ein gutes Quell Wasser gewährt. — Hier drehte sich L[andschulz] samt dem Sattel vom Pferd, da er eine Gurte aufheben wollte! — Von diesem Ort angefangen reitet man sehr stark westlich und beinahe immer aufwärts. Der Regen und der Wind wurde nun unangenehm und heftig — unsere Bagage Pferde fielen alle Augenblicke; das eine davon welches mit dem Küchengeschier in einen Graben gerutscht und gefallen, wurde bei dem Schweif durch den Patriarch aufgehoben. Ibrahims des einen Chyrugis Reit Klepper[1] gwetschte[a)] sich zwischen zwei Felsen und konnte nicht aufstehen — wurde mit Mühe heraus [31] gezogen. Dieser Ritt gleichte[b)] dem Rückziehenden Hofstaat eines Generals, nach einer verlohrnen Schlacht. Wir wurden zum Theil bis auf die Haut nass. Um 1 Uhr sah ich rechts von der *Strasse*[c)] die 1 Schuh breit und 2 tief im Stein hinein gegangen ist, eine Oberschlächtige[2] Mühle und einen kleinen Hügel, der wie ein Tumulus aussieht und von Menschen Händen aufgeführt zu sein scheint. Auf 2 Stunden beiläufig rechts sahen wir — *Balok Hissar.*[b)] Durch diesen Ort gehet die Strasse für jene

a) quetschte helyett. b) glich helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Poroszkáló.
[2] Felülcsapó.

Reisende die mit Postpferden gehen. Ich sah nur den Tabaks dampf und einige Minares. — Um 2—30 waren wir in der Höche von Boadits[1] welches 1 Stunde links liegt. Dieser Ort ist bedeutend, und der Posten eines Aga. — Ein Waldstrom, der aber nie ganz trocken werden kann, fliesst nahe bei diesem Ort — und nehmt[a)] alle Torrenten von denen rechts und links liegenden Thälern auf, den selbst durchläuft er, ein breites langes prononcirtes Thal. Um 3—15 sind wir im *Gyülgyük*[b)] endlich angekommen. Diese 8 Stunden die wir auf dem Wege zubrachten waren die unangenehmsten auf unserer ganzen Tour. — Das Land ist halb Gebürg — keine Wälder — keine Äcker. Eine dumme Gegend: so ganz ohne Character — In Gyülgyük logirte man uns in einem[c)] Haus, in welchem alle Franken wohnen. — Im Grunde ist's schlecht — wir finden es aber charmant und trocknen uns bei dem Kamin Feuer, nachdem wir Pilaf eingenommen und Wasser mit Brandwein getrunken haben. Wein trinken wir seit 3 Tagen nicht, mir bekömts recht gut.

Je schlechter es mir gehet desto zufriedener bin ich — den[n] nur nach Entbehrungen und Aufopferungen kann mein Leben für mich wieder von einigem Werth sein. — Morgen gehen wir nach Akissar[2] welches 12 Stund entfernt ist — müssen um 4 Uhr aufstehen. Da es aber regnet und unsere Pferde ganz auf dem Hund sind, wird's wahrscheinlich eine langweilige Course werden.

[1818 november 12.] 12-ten. Heute wollten wir um 4 Uhr in der Früh weg gehen. Die Nacht hindurch stürmte es immerfort — und häufiger Regen fiel. — Meine 2 Türken glaubten den Tag erwarten zu müssen, um aufbrechen zu können: ich willigte gerne in diesen Plan, da ich die ganze Nacht vor dem Zug Wind und dem Klappern einiger Thürme und dem ununterbrochnen Herumlaufen der Türken, die, um im[d)] Stall zu kommen durch unser appartement gehen mussten, keinen Augenblick schlafen konnte. —

a) nimmt helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) ein helyett. d) in den helyett.

[1] Valószínüleg Bighaditsch.
[2] Akhissar város Gyülgyüktől délre.

Bei Tages Anbruch wurde aufgepackt, und wir verliessen unsere Herberge um 8—30 in einem infamen Wetter. — [32]

Eine kleine Strecke hinter dem Ort gehet der Weg in einer flachen Gegend. — Bald hernach steigt man aber beinahe immerfort. — Ein Cavalerie Regiment würde es citiren in einer schlechten Jahreszeit über diesen Berg marchirt zu sein, über den wir mussten — Gegen 11—30 sind[a] wir die äuserste Höche erstiegen, über welche unser Weg führt — und nachdem wir gestern schon viel Berg auf gegangen sind und *Gyülgyük*[b] selbst hoch liegen muss, so ist's gewiss, dass die Kante über die wir heute passirt sind — sehr hoch über die Meeres Fläche liegen muss — und ein Arm von dem Berg *Kondgeh*[1 b] ist. — Auch von der Vegetation konnte man schliessen, dass wir auf einer hochen Stelle sind: da wir oben keine Bäume; nur miserable Gesträucher fanden, und das ganze Land mit Steinen, wie sie im Grunde des Meeres liegen, angesät ist. Der Nebel war stark — und die Reise langweilig und beschwerlich. — Nach 11—30 formirten wir uns zu Fuss um den Berg hinab zu steigen — mehr als eine Stunde sind wir steil abwärts gegangen. Der Nebel stieg etwas in die Luft — und wir sahen eine lange Reihe von langweiligen Bergen die nichts vorstellen — und nackt und bloss da stehen, wie man sie zwischen Rom und Florenz sehen kann. — Ganz unten sind einige steinerne Brücken die über tiefe Bäche hinwegführen — ganz Rothe Platanen, die der Herbst so gefärbt, beschatten sie — und geben im Sommer dem Reisenden gewiss einen angenehmen Schatten — uns machten sie aber traurig, da wir doch einsahen — dass es in diesem Jahr mit unserer Reise wohl schwer gehen wird — und dass wir noch manche kalte Stunde verleben werden müssen bevor der Vaterländische Offen[c] uns erwärmen wird können. — Glücklich[d] meine Begleiter die sich nach Wien noch freuen können — für mich ist auch dort keine frohe Stunde! — Im Thal welches man allmählich erreicht — ist's freundlicher — und bei gutem Wetter mag man da gut gestimmt sein —. Der Boden ist fruchtbar und fleissig gearbeitet. Man bauet viele

a) haben helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Ofen helyett. d) t. i. sind.

[1] Valószínűleg a Schifa-Dagh nyúlványa.

Baumwolle. — *Gelembe*[a 1] wo wir um 1—15 angekommen sind zeigt sich nicht übel —. Gewiss kann man aber das nicht sagen, den[n] in einem schlechten Wetter zeigt sich jede Hütte hübsch und bequem in der sich nur ein Feuer zeigt. — Feuer ist doch das Leben und Kälte der Todt! — Mir ist's immer so kalt! — In *Gelembe*[a] wohnen auch Griechen — das kann man an denen Feldern schon sehen; ich und die andern waren ennuirt, und die Pferde in einen pitoyablen Zustand — neue Wolken thürmten sich [33] von grässlichen Wind feucht daher getragen — einen Genuss wollte ich mir noch gewähren — und ich entschied das wir bleiben sollten. — Zu unserem nicht unbedeutenden Vergnügen wurden wir in ein neu erbautes türksches Kafehaus logirt — das erste Gemach ist der *Sallon*[a b] selbst, wo wir ziemlich viele Menschen gefunden haben — in dem zweiten welches aber keinen extra Ausgang hat, wurden wir einlogirt. Wir fanden keine Meublen, auser einen Teppich der die 2 Seiten dieses Cabinets bedeckte, da in der Mitte der gewöhnliche Gang nur mit quadraten Ziegeln ausgepflastert war. — Da in dieser piece viele Fenster Stöcke aber keine Scheiben sind — und auch kein Kamin, brachte uns ein Einaugichter Türke einen Dandur[2] — der uns bald erwärmte. — Wir tranken türkschen Kafe, und assen en 3 einen excellenten Kalten Indian beinahe ganz auf. Zur nicht kleinen surprise brachte uns Gabriel Wein — den wir excellent fanden, der aber in andern Gelegenheiten wohl auf die Seite gesetzt werden würde. An denen fundamenten unsers Hauses fliesst ein Wasser welches die Leute *Gelembe Dere*[a] heissen. — Auf dieser Reise machte ich die Bemerkung, dass ich jedem, der mich darum frägt, wiederrathen werde von Brussa über Land nach Smyrna zu reisen, den[n] es ist durchaus ein Zeitverlust, und *sogar ich*[a] habe noch etwas besseres in der Welt zu thun. —

In der vorigen Post sah ich mehrere tiefdenkende Kamele die mit Sanftmuth warteten, dass man sie ihrer Bürde entledigen soll. —

Warum hab' *ich*[a] gerade einen Lohnbedienten getroffen, der

a) Széchenyi aláhúzása. b) Salon helyett.

[1] Gyülgyüktől délre s ettől délre Akhissar.

[2] Tandyr = parázzsal telt ércedény.

Gabriel heisst? Soll ich diesen Namen den[n] nie vergessen können?[1]

Ich möchte gerne wissen, was die Türken in dem Neben Zimmer denken mögen, wenn sie, wie heute, im schlechtesten Wetter Franken ankommen sehen, die mit ihnen kein Wort sprechen, zu erst essen, und trinken, und wie sie Taback und Nargile rauchen, hernach aber einige Stunden, ohne ein Wort zu reden schreiben, lesen, und studieren, während sie ihr ganzes Leben nichts gethan haben? — Ob doch manche unter Ihnen sind — die denken — dass das immerwährend Studieren der Franken, den[n] sie sehen sie nur beschäftiget, zuletzt doch einen [34] ascendant über sie erzwecken muss. —

Morgen gehen wir nach Akissar, 7 Stunden distant. Wir haben keine guten Leuchter, ich muss aufhören zu schreiben.

[1818 november 13.] 13-ten. Heute sind es gerade vier Monathe, dass ich Wien verlassen habe. Wie viel änderte sich indessen in mir! — Die Begebenheiten meines vergangenen Lebens reihen sich in Traum Bilder vor mir hin — und ich sehe lebhaft, das was mir einst lieb gewesen — oder das was ich gehasst, und der unbedeutendste meiner Gedanken, meiner Wünsche — steht als eine böse Errinerung vor meinem, nur zu regen Gedächtniss! — Das wenige was mich freute hab ich ganz vergessen — Ach — das was ich nur beweinen kann, da die Reue umsont nur zu spät wäre — ist viel — und ich kanns nie mehr in meiner Einbildung unterdrücken.

Wir sind nach 8 Uhr weg — um 9—30, liegt rechts an einem sonderbaren Berg Kerkats[2] — um 12 ritten wir an denen Ufern von Gürdük Csair und sahen recht[s] ganz nahe von dem Fussweg den wir geritten sind, ein altes Schloss, welches unsere Führer Cappi genannt haben. Es ist von Mittelalter und von keiner bedeutung: um 1 sind wir angekommen und wohnen in Akissar's bedeutendsten Chan. Das Gebäu ist gross und ganz verschlossen: in der Mitte hat's einen grossen bassin der so schön und rein ist, dass er sonderbar mit allen übrigen Anstalten contrastirt,

[1] Emlékezés Gabriellára.

[2] Baedeker térképe szerint Karakasch.

die gemacht werden um Reisende zu empfangen, da das besser wie bei uns, alles übrige aber um so viel schlechter und unvernünftiger ist, dass man das *sublime*[a)] und *gemeine*[a)] ganz knapp neben ein ander zu sehen glaubt. Wenn man in einem türkschen Chan ankömmt, welcher gewöhnlich von Griechen und Armeniern *besorgt*[a)] wird, in was aber das bestehet weiss ich nicht recht, — sucht man sich selbst ein Appartement aus — welches gewöhnlich von einem vier eckigen Zimmer bestehet, welches nur dann beleuchtet ist, wenn man die Thüre aufmacht. Das Gemach wird dan zur eignen disposition überlassen und man kann sich in demselben so breit und bequem machen wie man nur immer will. — Zur ebener Erde sind die Chans, die gewöhnlichen Magazins der Kaufleute — und in Akissar sind es für Baumwolle — für welchen Articel, der die Hauptbranche des Handels in der Levante ausmacht und in Smyrna [35] concentrirt wird, Akissar auch ein Filial concentrations Platz ist, — die Baumwolle wird, so wie man es von denen Pflanzen nennt, ungereinigt in derley filial Örter gebracht, und daselbst gereinigt, in Säcken à 2 bis 3 Centen eingepackt und mittelst Kamele, die 2 solche Säcke tragen können, nach Smyrna gesendet — das ist beiläufig die Manipulation. Komisch ist es zu sehen wie die Kamele bepackt werden, da sie bei jeder Bewegung des Sack's der auf sie kniend und wiederkeuend aufgebunden wird — die schmerzlichsten Töne von sich geben, die man sich nur vorstellen kann — und die finstersten Gesichter machen.

Ender zeichnete einen Türken der der Litta[1] ganz ähnlich sieht. Ich hab' mich vor dem Zimmer eines Türken, meines Nachbars gesetzt und gelesen. Landschulz nahm einen Blumen Topf in die Hände, die dieser Osman vor seinem Kerker wahrscheinlich als sein Eigenthum zur Zierde aufgestellt hat — worüber dieser Kerl imponirend ihm das Zeichen machte es stehen zu lassen — Ich gerieth im Zorn, und gab ihm zu verstehen, dass er es nicht fressen werde, und wäre bereit gewesen den Kerl umzubringen, im Fall er sich ernsthaft dagegen gesträubt hätte. — Überhaupt kenne ich nichts lächerlicheres in der Welt, als den dummen Stolz

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A konstantinápolyi követségi alkalmazott feleségéhez.

der Türken — und die noch albernere Geduld der Franken die das so ruhig ertragen, und angehen lassen. —

[1818 november 14.] 14-ten. Sind wir um 5—30 von Akissar weg — das Wetter war unangenehm und kalt — der Wind sehr stark. Gleich auser dem Ort bin ich abgestiegen und eine lange Strecke zu Fuss gegangen, besonders da der Weg nach und von Akissar eine der horriblesten ist, die man nur sehen kann. — Das Pferd welches man reitet muss ein Art Seiltänzer sein um von dem ehmal[ig]en *Steinweg*[a] der hoch über den Grund erhoben ist, mit dem Reiter nicht herunter zu fallen. Um 11 sind wir in dem Mohallu Chiflik angekommen und haben ein wenig ausgeruht. Früher sind wir über einen Fluss, den wir lang cotoirten, den die Leute Saranni heissen, und der Chandlers[1] Hyllus oder Phrygius[2] zu sein scheint. —

Wir sind wahrscheinlich über die Ebne in der Scipio[3] den Antiochus geschlagen hatte, welche Schlacht, die von Magnesia genannt wird. Der Berg Sipylus,[4] wegen der [36] Transformation der Niobe berühmt — ist einer der charactervollsten Anhöchen die man sehen kann. — Ein erhobner finsterer — eigensinniger Berg ist er, und dicke Wolken verlassen selten seinen vielgespitzten Gipfel. — Man ist noch weit von Magnesia und glaubt schon da zu sein. — und zumal wenn man den Hermus passirt hat — über den mehrere Brücken gehen und der nach Regen

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Chandler, Richard (1738—1810) angol archaeologus, beutazta a Peloponnesust, a Jóni szigeteket, Kisázsiát s útját megírta Travels in Asia Minor (1795); Jonian antiquities (1769—97); Travels in Grece (1776) című műveiben.

[2] Más neve: Kum Tschai, a Hermos jobboldali mellékfolyója.

[3] Lucius Cornelius Scipio Asiaticus és Publius Cornelius Scipio Africanus Kr. e. 190-ben a Magnesiai síkon verték meg III. Antiochus sziriai királyt, Hannibal szövetségesét.

[4] A Sypilos-hegy a Hermos-folyó balpartján levő Maghnisa (Magnesia) város déli határán terül el. Itt a hegy egyik sziklája egy ülő nőhöz hasonló (9 m magas) s Niobeval hozták kapcsolatba, de tévesen. Baedeker (Konstantinopel und das westliche Kleinasien 238.l. szerint Kybele, a phrygiai istenasszony tiszteletére faragott szobor volt, amelyről Pausanias is megemlékszik művében. A Pausanias említette Niobe természetes szikla lehetett, amely bizonyos távolságból hasonlított egy szomorkodó asszonyhoz, de ez ma nincsen meg.

Wetter nicht durchzureiten ist. — Die Gegend von Magnesia hat mich auf die von Brussa errinnert — nur finde ich das Thal der letzteren Stadt, so wie die Berge, die Ausdehnungen ect ect. grösser und blühender. — So einen interessanten Character aber als der Sypilus hat — ist mir in keiner Gegend vorgekommen, und man braucht keine besondre Einbildungskraft zu haben, um bei vorübergehenden Sonnen Schein und Schatten, die Niobe in vielen Stellungen zu sehen, so wie es Chandler dem vorüberziehenden Reisenden verspricht.

NB. Mir scheint immer dass ich mich irre, und dass wir den Hyllus gar nicht passirt sind aber nur den Hermus,[1] indem wir immer auf dem rechten Ufer des ersteren geblieben sind. —

In Magnesia sind mehrere Chane — davon sehen 2 bis 3 recht rein und bewohnbar aus. Unsern Türken aber gefiel es besser wegen ihren Pferden wahrscheinlich und dem Handel, den der pensionirte Tartar des Grossherrn allenthalben thätig treibt, uns in ein kleines unbedeutendes Haus zu bringen, wo wir à la lettre wie Häringe auf ein ander liegen mussten. Krebs bereitete unter dem Thor ein[e] Suppe, und nach meinen[a] geschmack war's beiläufig die unangenehmste Nacht die ich auf meinen Reisen, so zu sagen mit *Land*[*schulz*] und *End*[*er*][b] in einem Verschlag eingepackt[2] . . .

a) meinem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi téved, a Hermoson csak Magnesia előtt mentek át a fentebb említett egyik hidon.

[2] A további útra Smyrnáig nincs feljegyzés. Magnesiától Smyrnáig az út körülbelül 40 km, azaz kétnapi út. Atyjához Smyrnából 1818 november 16-án intézett levele szerint november 15-én este érkezett Smyrnába. A Smyrnáig tett útról így ír: „Während dem grössten Theil unserer Reise war das Wetter schlecht; und wir hatten von der Kälte und Regen viel auszustehen. Die Wohnungen, die wir an unserer Strasse fanden, können keine Häuser genannt werden — und allenthalben fanden wir eine unzählige Anzahl von Insecten, allerley Gattung, die uns verhinderten, einige Stunden zu ruhen. Was man auch immer über das Clima von Kleinasien segen kann, was zu dessen Lob ist, und was es auch verdient, so gestehe ich doch, dass das Reisen in denen spät Herbstmonathen und im Winter — äusserst unangenehm und langweilig ist — und dass ich jedem wiederrathen würde, diese Course in der schlechten saison zu unternehmen . . .“

Smyrnában Széchenyi november 24-éig pihent, november 25-én kirándult Scio szigetére, amely kirándulását külön fejezetben írta meg. Scióból december 4-én tért vissza s 9-én Ephesust tekintette meg, s erről is külön emlékszik meg,

[1818 november 26.] *Reise von Smyrna nach Scio.*[a)][1] Den 26-ten November 1818. Man kann zu Land und zu Wasser von Smyrna nach Scio. Ergreift man die erste Art, so pflegt man den ersten Tag bis Vourla,[2] das alte Clazomene, zu gehen. Man rechnet diesen Ritt auf 8 Stunden — den 2-ten hingegen reitet man bis Csesme,[3] welcher Ort auf 10 Stunden entfernt ist. Die Pferde die man zu dieser expedition nehmt[b)] kosten in Smyrna, von 8 bis 10 piaster täglich. Von Csesme findet man zu jeder Stunde Schife um nach Scio herüberzusegeln. — Hofft man aber

a) Széchenyi aláhúzása. b) nimmt helyett.

de feljegyzését nem fejezte be. Ephesusból december 13-án tért vissza Smyrnába, ahonnan Sardesbe is el akart még menni, hogy megtekintse Juno templomának oszlopmaradványait, de ez az útja abbanmaradt, csak a környékre rándult ki, amígnem december 22-én Athénbe utazott. Smyrnai tartózkodásáról atyjához 1818 november 24-én kelt levelében így nyilatkozik: „Meine Gesundheit hat sich wieder gebessert, und ich bin ganz ausgeruht und zu neuen Fatiguen tauglich. Das herrliche Clima das gute Wetter und die gesunde Seeluft haben meine Cour vollendet, und ich denke wirklich, dass man in diesen Gegenden alle Arzneyen entbehren kann, den[n] wie die Luft in Smyrna gut und angenehm ist, können Sie sich vorstellen, wenn Sie auf Neapel sich erinnern, und sich noch ein besseres vorstellen wollen. Meine Bekanntschaft die ich hier gemacht habe, sind Kaufleute, und wiewohl ihre Gesellschaft in allen Ländern die nämliche ist, hab' ich mir doch in meinem Aufenthalt hier — die Art Aufklärung über den Levantischen Handel zu verschaffen gewusst, den man sonst in jedem andern Ort nur schwer oder gar nicht bekommen könnte ... Hier in Smyrna gefällts mir sehr, und wenn ich nicht noch gar so viel schönes, interessantes zu besuchen und zu beschauen hätte, ich würde gewiss, auch den Monat Jäner hier zubringen ... Die Franken die hier von allen Nationen zusammengemischt sind, leben wie Anverwandte unter sich, und bewohnen einen separirten Theil der Stadt, der der allerschönste ist, indem er den Hafen bildet, dieser Theil is von Türken leer, und man kann athmen. Die Engländer insbesonders haben sehr viele Gärten und Landhäuser, in der Nähe von Smyrna. Einige davon die ich gesehen habe — können als Models von Bequemlichkeit dienen — und ich weiss mich nicht zu erinnern, in irgend einem Land hübschere, gefälligere etablissements gesehen zu haben. Alles was man nur in England geschmackvolles zu haben pflegt — unter einem solchen herrlichen, gesegneten Himmel!

[1] Chios vagy Scio a Smyrna alatt kinyúló félszigettel szemben fekvő szigetnek hasonló nevű városa.

[2] Vourla Smyrna közelében, előtte a tengerparton volt a régi jóni város, Klazomene.

[3] Vourlától nyugatra a félsziget nyugati csúcsán, a tengerparton.

zur See gutes und günstiges Wetter, so nehmt man ein *Sakolevi*[a)][1] in Smyrna — und trettet[b)] seine Reise auf dieser *frêle embarcation*[a)] an, die in einem Caique und 4 Matrosen bestehet. Diese Art Fahrzeuge sehen denen, von dem Prinzen Inseln sehr ähnlich, sind aber breiter und sicherer. Die Griechen sind auch anerkannt viel bessere und geschicktere Seeleute als die Türken, die jedesmal untereinander Streit bekommen, im Fall das Meer anfängt ein wenig gefährlich zu werden. — Wenn indessen jemand die See nicht liebt, und sich auf kein ohngefähr oder sein Glück verlassen will, so kann er auch wenn er die Stelle des alten Clazomene[2] sehen will, sich bis Vourla[3] zu Wasser hinübersetzen lassen, und dan daselbst Pferde bis Csesme nehmen, umsomehr, da diese Fahrt zur See niemals mit einer Gefahr verbunden, auch ganz sicher berechnet werden kann, die andre bis Scio hingegen, nur selten in 2 Tagen réussirt — und ganz allein, se dio lo vuol, abhengt. — In Vourla bekömt man nicht sehr leicht Pferde, und man soll ja nicht vergessen, einen Brief von Smyrna an einen bekannten Menschen daselbst mitzunehmen, der einem hilft selbe aufzufinden. — Da ich auf der ganzen Reise bemerkt habe, dass einer unter uns sein muss der viel Glück hat, entschied ich mich für die Wasser Fahrt bis Scio. Ich liebe auch vielmehr auf dem Meer herumzufahren als auf denen Überbauten halbkrepirten Pferden in der Türkey herumzureiten. Ein Sakolevi wurde also als unser Transports Schif, durch den Canciellière des Consulats in Smyrna um 150 Piaster engagirt, und wir segelten den 26-ten Novemb[er] unter einem herrlichen blauen Himmel mit günstigem Wind von Smyrna: es war 8 Uhr des Morgens. — Der Wind hat uns ziemlich rasch auf eine Entfernung weggetragen, aus welcher man Smyrna mit freyen Augen nicht mehr ausnehmen konnte: da wurde er schwächer. [X. füzet 1.] Je mehr man aus dem Golf komt — desto mayestätischer erheben sich die Berge die ihn einschliessen. — Der Tachtarli[3] (Pagus

a) Széchenyi aláhúzása. b) tritt helyett.

[1] Nagyobb csónak.

[2] Lásd az előző lap 2. számú jegyzetét!

[3] Smyrna mögött van a Pagos hegy, e mögött nyúlik magasra a Tachtaly vagy Nif Dag, amelynek csúcsán gödrökbe tapossák a havat s ezzel látják el Smyrnát nyárra.

des Plinius) der die Smyrnioten das ganze Jahr mit Eis versieht, thürmt sich dunkel und wild hinter Smyrna auf. — Die *Brüder*[a)][1] am linken Ufer des Golfs, mit denen vielen Piramiden hengen mit dem Vorgebürg Carabournou[2] in Verbindung, und begränzen den mittäglichen Theil des Golfs auf die schönst möglichste Art. Vourla konnten wir nicht gut sehen. Ein festes Schloss welches, Jeni kali[3] heisst, und etwa 20 Milien (türksche) von Smyrna entfernt sein kann — ist das einzige welches zu[r] Vertheitigung dieses grossen Hafens erbaut ist. Ich halte ihn für unbedeutend, und ungefährlich, wenn selbst Mr Grivel,[4] der Commandant der Esperance behauptet, que personne n'entreroit dans ce port, si j'avais des francais là dedans, pour diriger mes bouches à feu. — Vou[r]la ist 35 Milien von Smyrna. Scio rechnet man auf 100 und die pointe[5] des Carabournou's auf dem hälften Weg. Um nach Scio zu kommen braucht man, so zu sagen zwei Winde. Der unsere der ganz aufgehört hatt fing,[b)] stossweiss wieder an — und nach Sonnen Untergang waren wir an der nordlichen Seite des Golf's, zwar weit von eigentlichem Ufer aber doch so nahe, dass unsere Schifer die Vorsicht brauchten — allenthalben den Grund zu sondiren um nicht auf eine Sandbank zu gerathen. — Diese Seite des Golf's ist, wie bekannt, voll von Sandbänken und niedrigen Gründen, welches ihn für unpractische See Leute gefährlich macht. — Jetzt kennen ihn aber alle Leute, durch die immerwährende Übung so sehr, dass man den Hafen von Smyrna, als gut und sicher, citirn kann. Es ist auch beinahe kein Wind bei dem man nicht, bordegiando[6] hinein und herausegeln könnte. — Bei der Nacht dürfen keine Schife neben dem Jeni Kalesi vorbeisegeln. #[c)] Links liegen mehrere Inseln — die grösste von ihnen wird isola dei inglesi genannt. Wir mögen beiläufig 40 Milien von Smyrna weggewesen sein, als der eine

a) Széchenyi aláhúzása. b) a vessző *fing* és *hat* közé kell. c) Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt.

[1] A két testvérhegy (Dyo Adelphia, törökül Iki-Kardasch) az öböl déli részén.

[2] Kara Burun-fok a Smyrna előtti félsziget északi hegyes részén.

[3] Ma Sandschak Kalesi az öböl déli részén.

[4] Az akkor ott időző Esperance nevű francia hadihajó parancsnoka.

[5] Itt: fok, csúcs.

[6] Ide-oda kerülgetéssel.

Schifer, der immerfort die Tiefe sondirte angegeben hat, dass wir keinen Wind haben, dass die Leute ausruhen müssen, und dass sie Anker werfen wollen. — Wir haben den Caique nicht auf Täge sondern auf die distanze aufgenommen. [2] Der Nutzen der Schif Leute erforderte, dass sie keine Zeit verlieren sollen, — ich willigte also in diesen Plan — und habe neuerdings erfahren, wie wenig diese Leute risquiren, und wie sicher man eigentlich in ihrer Gesellschaft sein kann. — Den Tag hindurch sah' ich mehr Enten und Rohrhühner als vorhin in meinem ganzen Leben — so zwar, dass es nicht komisch gewesen wäre mit Kanonen und Karta[t]schen zwischen sie zu feuern, da sie auf keine Schussweite aushielten. — Die Salinen[1] die an denen tiefen Gründen établirt sind verdienen auch bemerkt zu werden indem sie zahlreicher sind, als man sich's vorstellen könnte. — Gegen 8 Uhr wurden unsere Betten déployirt — — und wir schliefen ein paar Stunden schon ganz ruhig als der Anker wieder gehoben wurde — den der Steuermann ohne Lärm und andern mechanischen Vorkehrungen mit der einen Hand herauszuheben pflegt — der Wind war ziemlich stark — der Himmel rein, die Sterne funkelnd — die Nacht kühl — Gegen Morgen haben wir die Höche von Fogia (Phocaea)[2] doublirt. — Die ehemaligen Einwohner dieser Stadt haben, nachdem sie von Cyrus[3] verjagt wurden, Marseille[4] gegründet. — Wir passirten den Cap Cara bournou — der Wind war en notre faveur und wir segelten frisch von dannen. Matt zeigte sich wie ein blauer Schatten die Insel Mythilene (Lesbos)[5] sich in ziemlicher Entfernung. Der Sakolevi — legte sich ganz auf die Seite auf welcher wir unsere Köpfe hatten, so dass ich mit denen 2[6] — diese Nacht auf dem Kopf, wie 3 Seiltänzer zugebracht haben. — L[andschulz] der auf die undeutlichste Art zu fragen pflegt, und sich wie ein Indian ärgert wenn ihn die Menschen nicht gleich verstehen, — fragte gegen

[1] Sósforrások.

[2] Város a kisázsiai tengerparton a Smyrnai öböl bejáratánál, itt volt a régi Phokïa, a legészakibb ion város.

[3] Perzsa király.

[4] Francia tengerparti város a Lyoni öbölben.

[5] Chiostól északra.

[6] T. i. Landschulz és Ender.

1 Uhr des Nachts, als das Meer unruhig und wild, mit seinen Wellen, sich herumtrieb — ganz zerknirscht — dove siamo? worauf der Steuermann des Sakolevi ganz moquant antwortete, in mezzo del mare! — Diese dumme Stellung hat mir ein tüchtiges Kopfweh zugezogen: Alle andern aber wurden Seekrank. — Um 9 Uhr sahen wir Scio als einen hochen ausgedehnten kahlen Felsen, die Inseln Spalmadori[1] scheinen von weiten — der Vordere, und dieser — wegen ihrer Schönheit berühmte Insel zu sein. Auf dieser Fahrt habe ich erfahren, dass es die aller beste Art ist d[ie] [3] Archipelagen zu bereisen, wenn man sich mit verlässlichen Leuten, sich ein so kleins Caique für eine ganze Saison miethet, NB muss es nicht im Winter sein, und so von einer Insel auf die andre herum springt. Sie halten die Fahrt nach Athene in dieser Jahreszeit nur wegen dem *Canal*[a] gefährlich, der der[b] Streif Wasser ist, der zwischen denen Inseln ein wenig breiter ist, und einer offenen See ähnlich sieht. Die Ursache aber, warum mir ein Caique für sicherer zu sein scheint, als ein grosses Schif, und selbst als ein Kriegs Schif, ist, weil die kleinen allenthalben Häfen finden, und überall landen, die grossen aber nur selten tiefen fond finden können, wo sie ohne Gefahr Anker werfen dürfen. — Übrigens sind die Griechen solchen[c] Hasen Füsse zu Wasser, dass man keinen bessern Fürsorgern sein Leben anvertrauen kann. Wir sind gegen halb zwölf Uhr zwischen 2 Spalmadoren Inseln knapp durch — alle andern müssen sie rechts oder links wegen denen Untiefen ausweichen — und gegen 2 Uhr waren wir in dem Hafen von Scio, der unbedeutend und für grosse Schife nicht gut brauchbar ist. — Früher sahen wir die Inseln Ipsera und Anti Ipsera,[2] die wiewohl klein, doch mehr als 80 grosse Handels Schife besitzen — Das tiefe Vorgebürg und Stadt Csesme[3] sahen wir links vor uns, und der Canal zwischen Csesme und Scio ist so bedeutend wie der Platten See in seiner grössten Breite. Scio ist ein kahler Fels und der kleine unter Streif der von weiten bearbeitet und baumreich zu sein

a) Széchenyi aláhúzása. b) valószinűleg da helyett. c) solche helyett.

[1] A Chios-sziget és a Smyrnától nyugatra eltörülő félsziget közti csatorna északi részén.

[2] Psara és Antipsara Chiostól északnyugatra.

[3] Kisázsiai tengerparti város a Chios szigettel szemben.

scheint, ist so klein, dass man lachen muss, wenn man sich denkt, dass das die vielgelobte, gesegnete und fruchtbare Insel Chios sei. Die Felsen sind hell, und sehen aus wie bei uns die unfruchtbaren Berge, die im Winter nach vielem Regen gefroren sind. Sie sind so kahl, dass man nicht begreifen kann, wie ein Baum da fortkommen kann. Ich bin auch überzeigt, dass wenn diese Insel, so wie alle andern die ich bis jetzt gesehen habe, in eine[a] nördlichen Meer lege,[b] es nicht hinlänglich hervorbrächte um 10 Menschen zu ernähren. — Viele Landhäuser, mit eingemau[e]rten Gärten, die sich gegen [4] Norden von Scio an dem Abhang der Felsen fortziehen, gewehren von weiten einen angenehmen Anblick — doch kann man die dunkel grüne Orangen Bäume mit der glühenden Frucht nicht von grosser Weite entdecken und bewundern; um den Duft dieser Frucht zu geni[e]ssen muss man in denen Gärten selbst sein. Die Stadt hingegen ist, rather dirty[1] — und errinert mich auf Genua im kleinen.[2] Den Herrn von Hammer gebe ich ganz recht, dass die Landhäuser und Mauern die sich nördlich und südlich weit von Scio selbst an der See Küste erstrecken — wie eine in die länge ausgedehnte Stadt aussehen — in deren Mitte der Hafen liegt. — Wir sind nicht ausgesti[e]gen als wir ankamen, da in Scio immer eine Art von Quarantaine gehalten wird — und weil in Smyrna vor einigen Tagen ein Geistlicher in der Pest gestorben ist, wurde diese Massregel uns verschärft. — Selbst die gemeinere Classe der Türken ist nicht ausgenommen, sich dieser Gesundheits Massregel zu unterwerfen — so sehr haben die Griechen dieser glücklichen Insel einen ascendant über ihre Unterdrücker sich zu verschaffen gewusst. Was doch das Geld, wenn es gut angewendet wird — und *gut angelegt*,[c] in der Welt für Wunder wirken kann. Man schickte also einen Mann ans Land um die Erlaubniss einzuhohlen aussteigen zu dürfen. Ich hatte, ich gestehe es eine geheime Angst, dass man uns dieses[d] Erlaubnis, wenn auch nicht verweigern dennoch erschweren würde, was uns einige Stunden von einem schönen Tag genommen hätte, denn bis man

a) einem helyett. b) läge helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) diese helyett.

[1] Meglehetősen piszkos.

[2] A XIV. és XV. században a genuai Giustinianik voltak urai.

den Consul gefunden, und er sich für uns interessiren hätte können, wäre es ganz bestimt Abend geworden. — Zum Glück machte man keinen Anstand, umsomehr da der Pestfall in Smyrna sich doch nicht ganz verificiren will. Scio unterscheidet sich von allen andern Städten, die ich in der Türkey gesehen habe, dadurch am meisten, dass die Häuser alle von Stein sind —. Man sollte denken, dass man eine imitation von Genua in denen Strassen wahrnehmen sollte. Sie sind alle sehr eng. — Unser Schifs Capitaine versicherte zwar, dass ein Wirtshaus in Scio sei, indessen wollte ich doch früher meinen Brief an dem Herrn Vice Consul, den mir Bertrand[1] gegeben hatte, überreichen; mein Gedanke war ein Haus für einige Tage zu nehmen, in dem ich den Monath November in Scio zu beschliessen, und die ersten Täge des Decembers daselbst unter einem lieben blauen Himmel zuzubringen, mir vorgenommen hatte. — Ein italienischer Kaufmann, der mich [5] in Smyrna gesehen hat, war so gefällig mich zum Herrn Bouliaque, Öst[reichischen] Vice Consul, zu geleiten. — Wir passirten einen grossen offenen Platz, der mich nicht wenig an Corfu errinerte. Ein dicker drolliger kleiner Kerl galopirte auf einem türkschen Fuchs Stuts Schwanz daher und man stellte uns den Mann vor den wir suchten. — Bouliaque sprang alsobald vom Pferde, und überhäufte mich mit complimenten — war übrigens schon prevenirt, dass ich kommen werde. — wie und durch wen, weiss ich nicht, bemerke aber allenthalben, dass sich die Leute in der Levante durchaus das Wort gegeben haben, mich für einen grossen Herrn passiren zu machen. — Dieser Spass und Irrthum gehet wenigstens von Constant[inopel] bis hierher an. Macht etwa mein grosser Hofstaat mir diesen Credit? oder das Schreiben des Fürsten Metternich, welches ich übrigens niergends presentire, oder etwa die empfehlungs Schreiben des gewaltigen Internuncius? Bouliaque trug mir sein Haus an, welches ganz in Unordnung ist, da dieser geschmackvolle Italiäner viele Änderungen daselbst vornehmt[a]: ich acceptirte und in einer halben Stunde waren meine Leute und meine sämtliche Bagage

a) vornimmt helyett.

[1] Bertrand M. A. a smyrnai főkonzul volt.

in dem Haus des Consulo Doctors, der vorhin beläufig alles in der Welt gewesen, ein guter geschwätziger Kerl ist, und dessen Hospitalität ich nicht genug rühmen kann: was mich[a] am meisten an diesem Vice Consul gefällt, ist[,] dass er nicht, wie alle übrigen Franken die,[b] einige Zeit in der Türkey sind, denen Reisenden ewige Zeitverlust durch Hindernisse und den langsamen türkschen Tact — verursachen und ihnen jede Notitz, die sie von ihnen herauspressen können, mit einer teuflischen Langerweile bezahlen machen. — Wir waren nicht 2 Stunden in dem steinern[en] Haus Bouliaque's als der Fuchs für mich, und 4 andre Maulthiere für die 2 unerträglichen, 1 für den Consul und 1 für einen Janitscharen vor denen Thoren standen, um uns zu der Schuhle Homers[1] zu bringen. — Um dahin zu gelangen, cotoyirt man die Seeküste gegen Norden und kömt, nachdem man eine sehr starke halbe Stunde geritten, und mehrere Gärten, die mit unverhältnissmässigen Mauern eingefangen sind, und Landhäuser passirt ist, zu einer Quelle und einer Groupe von Bäumen. — Die Felsen Wand, die nicht viel Raum zwischen dem Meer, und sich selbst überlässt — bildet daselbst eine imponirende Schlucht aus der ein kleines Wasser herunterquillt. — Gehet man nächst dem eingefangen[en] kleinen Garten, an dessen Nordseite der benannte türksche Quell' placirt ist, gerade gegen die Wand des Felsens zu — kömt man bald auf die sogenannte Schuhle Homers was aus einen oben abgeschlifnen ovalen Felsen bestehet, welches rund herum [6] einen Umfang hat, der gerade zum Gebrauch des Sitzens eingerichtet zu sein scheint. In der Mitte, ein wenig gegen die Ostseite geschoben, stehet ein *ausgelassener Fels*[c] — so kann man ihn jetzt nennen. Chandler[2] sah noch, wie die Statue, die dieser Klotz vorstellte, zu erkennen gewesen ist — dass es eine menschliche Figur vorstellen sollte — indem nur Kopf und eine Hand daran fehlte. — Er erkennt diesen Ort, den[n] kein Gebäu war es nicht, für sehr alt, und hält ihn für einen offenen

a) mir helyett. b) A vessző *die* elé kell. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] A várostól 1 órányira van: egy dombon magas szikla emelkedik ki, mely ülőhelyhez hasonlít. Chios versenyzett, hogy Homeros ott született, így könnyen kialakult a nép képzeletében, hogy ez Homeros iskolája volt.

[2] Travels in Asia minor and Greece, stb. By R. Chandler D. D. 2 kötet. London, 1817.

Tempel der Cybele.[1] — Er spricht auch von 2 Löwen-häuten die auf den Sitz dieser Göttin étalirt gewesen sind und deren Pratzen man jetzt noch mit ein wenig lebhafter imagination erkennen kann. — Hammer's Urtheil ist, dass es ein Opfer Tisch gewesen sei. — Diese[a] aber halte ich durchaus für falsch. — Viele andre glauben aber, dass Homer selbst auf den Sitz gesessen, und 12 seiner Schühler, die sich auf den gewissen Umfang um ihn herum tapirten,[2] davon belehrt und unterrichtet hat. — Was es auch immer gewesen sein mag, so ist's gewiss, dass dieser Ort etwas ungewöhnlich Schönes vereinigt, und die Ruhe der Felsen, die ihn mit Wilder Unordnung umgeben, die Blaue See, die farben wechselnd, bald glatt bald stürmisch an seinem Fuss liegt — der Berg Miletus der vis-à vis seinen Scheitel in denen Wolken oft versteckt, oder ganz rein den Glanz der Sonne zurückprellt, das rieseln einer Quelle, die grünen Bäume und glühenden Orangen — die in der Nähe und in der Entfernung die Gegend ein wenig zähmer[b] machen — Alles das kann für dem[c] Augenblick in der prosaischesten Seele — einen Funken von Poesie anzünden. — Der Wein Homers, der von denen Römern sehr gepriessen und hoch gehalten wurde, wächst wie man mir versicherte eine $^1/_4$ Stunde nördlicher an der Seeküste in einer ziemlichen Höche — der Wein soll gesund, geschmackvoll und sehr leicht sein. Manche behaupten sogar er soll die Verdau[u]ng befördern. — Wenn man beiläufig 400 Schritte in der benannten Schlucht fortgehet, kömt man auf die Quelle des Dichters —. Diese quillt imediat[3] ziemlich häufig aus einen[d] Fels hervor — Wir fanden etwas Leinzeug und Wäsche die in dieser Quelle gewaschen wird, an einem neben hervorragenden Felsen zum trocknen aufgehenkt —. Mit dem Becher, welchen ich mit genommen, hat jeder von uns von dem laulichen Wasser eine gute Portion getrunken. Ich hab' wie mir deucht mehr [7] Becher hintereinander heruntergeschluckt, ohne dass auch ein

a) t. i. Meinung. b) nehezen olvasható szó. c) den helyett. d) einem helyett.

[1] Kybele az anyatermészet istennője volt a frigiaiaknál.
[2] Összeszorultak vagy csoportosultak.
[3] Immediat = közvetlenül.

einziger *Vers*[a] mir eingefallen wäre. — Dieses Wasser ist für sehr gut gehalten — Ich denke auch dass es wahr ist, den[n] die Türken, die doch nichts aus Vorliebe für den Homer thun, finden, dass es gut ist, und es gehet so weit, dass viele in Scio kein anders trinken und dass die Scioten unter andern Geschenken, die sie dem Grossherrn machen, ihm auch in Flaschen eingefülltes Wasser aus dieser Quelle nach Constantinopel senden. Man sagt, dass in einen[b] nicht weit entlegnen Dorf die Einwohner viele Ausdrücke beibehalten haben, deren ausschlüsslich nur Homer sich bediente. — Seine Schuhle war da, sein Wein, seine Quelle, in der Nähe spricht man noch immer die selbe Sprache, sollen das nicht so viele Beweise sein, dass er wirklich einstens da gelebt hat? Und kann ein Dichter an einem ruhigerem Ort, unter einem heiterem Himmel wohl wohnen? — Den Rückweg nahmen wir zwischen denen Gärten die,[c] so wie in Italien mit hochen Mauern von einander getrennt sind. — Es war spät, kalt und dunkel — und bei dem ledigen Consul vermisste ich sehr — den guten Kamin, den warmen Tandour,[1] der mich in Smyrna manchmal erfreut[e]. — Mein Koch übernahm die Kuchel[d] — er kauft ein und sorgt für Frühstück Mittagmahl und Abendessen — Ich bin Gast in dem Haus des Consuls, und er mein Gast, alles was essen und trinken betrifft. Er scheint mit dem arrengement ganz zufrieden zu sein. — Die Sätteln[e] die man auf denen Maulthieren in dieser Insel hat, finde ich ganz vortrefflich. Wenn ich jeh in einer Gebürg's Gegend wohnen sollte, würde ich mir gewiss welche der Art bringen lassen. — Der Consul expedirt mir dieser Tagen gegen 100 Bouteillen von de la bien bonne fleur d' orange double de Scio — à 30 parrah die Flasche! Man bekomt auch Eau de Rose. Die Pomeranzen die ich bis jetzt gesehen habe sind mit denen von Malta oder der Insel Candia[2] in keinem Vergleich zu bringen. — Nach einer unruhigen schlaflosen Nacht bin ich

a) Széchenyi aláhúzása. b) einem helyett. c) a vessző *die* elé való. d) népiesen Küche helyett. e) Sättel helyett.

[1] Tandyr = parázzsal telt ércedény.
[2] Kréta szigete.

[1818 november 28.] den 28-ten in aller Früh wieder aufgewesen. Ender nahm ein Muli,[1] um die Schuhle Homers zu zeichnen. Ich gieng mit dem Consul und Landschulz — per fare un giro nella citta. — Die Strassen sind eng aber rein. Man fürchte kein Feuer. Esswaren werden von allen [8] Sorten in allen quantitäten um billige Preise verkauft — Die Häuser sind vom rothen und weissen oder viel mehr grauen Stein gebaut, die symetrisch unter ein ander festgemacht sind — und zur Zierde dieser auf italiänischen Geschmack erbauten Wohnungen nicht wenig beitragen. — Nachdem wir die 2 leeren Räume und das Schloss in welchem nur Türken wohnen, und Franken ohne Vorwand nicht zugelassen werden, ein wenig angesehen, und in einer catholischen Kirche, die einer griechischen ganz ähnlich sieht und mich wegen ihrer Reinheit frappirte — einige Vaterunser gebethet, das heisst, *ich*,[a] und gedacht, ob ich meine lieben Eltern in meinem Leben noch einmal sehen werde, sind wir zu einem der reichsten griechischen Kaufleute um sein Haus von Innen zu sehen, damit wir uns einen deutlichen Begriff machen können, wie alle übrigen aussehen, da eine der andern auf ein Haar ähnlich sieht. — Der Doctor machte sich den Spass mich als un principe d'Ungheria aufzuführen. Der Grieche der früher in der Christianita auch gelebt, und gut italianisch spricht, ist mit der Fränkschen Lebensart mehr bekannt, und war höfflich und artig — Eine sehr hübsche Stiege führt zu einem grossen □ Saal — der sehr hoch ist, und dadurch noch höcher wird, dass das Dach eigentlich die einzige Decke des Hauses ist. In einem so guten Clima, wo man alle die Feuer Comforts entbehren kann, finde ich diese Art für sehr gut, da die Höche der Wohnungen zur Gesundheit und agrément nicht wenig beizutragen pflegen. In einem Eck dieses Saals war ein kleines türksches établissement mit einer Galerie, und ein wenig erhöht — Im andern Eck war ein fränkscher Divan auf den man uns nöthigte. Es wurden Pfeifen gereicht — und eine Composition von Honig und Rosenwasser, welche in einer grossen Tasse conservirt, stets mit einem Kafe Löfel herausgehohlt wird — den jeder ablecken muss der davon verkosten will — Manchmal geht ein einziger Löffel durch eine

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Öszvér.

zahlreiche Gesellschaft von Mund zu Mund, welches nicht ganz apetitlich ist. Sodann wurde excellenter Kafe auf türksche Art cridenzt. Wie bekannt haben die Scioten vor allen andern Griechen Rechte, die sich nach und nach festgesetzt haben, und die die Türken, die alles alte noch getreuer beibehalten wie meine guten Landsleute, aus vielen andern Ursachen auch nicht ändern wollen. — Man sieht auch in dem Betragen der Türken, dass sie recht gut fühlen, dass sie indirectement [9] unter der Gewalt des *Griechischen Geldes*[a] stehen, welches die Scioten von jeher sehr anzuwenden wussten. — Man behauptet sogar, dass die Einwohner dieser Insel durch intriguen in Constantinopel zuwegen bringen könnten, ihren türkschen Aga wenn er ihnen nicht anständig wäre absetzen zu machen. — Nachdem wir des *Guten*[a] auf diese Art lang genug genossen haben, sind wir in die Schuhle die seit langer Zeit in Scio zwar établirt ist, die aber durch dem[b] neuen director Bamba, der seine vollkommene Erziehung in Paris erhalten hat, erweitert und fester gegründet wurde. — Nebst andern Vorkehrungen ist ein ganz neues établissement für eine angehende Bibliotheque gebaut worden, und chemische und experimental phisische apparate angeschaft. — 13 Professoren werden aus einem fond public bezahlt, der auf jährliche 50 m[ille] Piaster berechnet ist. — Neue Bücher werden angeschaft, instrumente aus Paris und England verschrieben,[1] junge Leute auf Reisen und fremden Schuhlen gesendet. Alles diess geschieht clandestinement, nicht so sehr der Türken wegen, die in der Levante alles lehrnen und lehren für einen Zeitverlust erklären, sondern des griechischen Bischofs wegen, der durch eine Art perfection die alte Form der griechischen Kirche umgestossen glaubt. — Mir hat es wohl gethan endlich einmal eine Art Antallt gesehen zu haben, die uns hoffen lässt, dass auch in diesem Theil der Welt die Menschen zur irdischen Vollkommenheit sich einen Schritt nähern werden. — Ob diese Anstallt aber einen bessern succes haben wird, als jene in Athen, für welche der Kaiser von Russland und insbesonders der Kronprinz von Baiern sich nebst andern *mächtigen Herrn*[a] so sehr interessirten, weiss ich nicht — und denke, dass

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Rendelni.

uns solche Veränderung[en] ganz nahe bevorstehen, dass so kleine établissements durch grössere und wesentliche bald verlöscht und ausgestrichen, oder wieder in das vorige Nichts zurücksinken werden jenachdem,[a] es in der Zukunft eingewoben ist. — Die jungen Griechen, die uns mehrere Aufgaben von der Trigonometrie, mit einer erstaunten precision und Feuer auslösten, sind im ganzen blasse schwechliche Créaturen, und haben wahrscheinlich mehr geistliche als phisische Eigenschaften. — — Die Maul Eseln waren an der Thür und Landschulz und ich bestiegen sie vor ein Uhr um uns zu dem Kloster Neamoni,[1] welches andre auch Jamoni heissen, zu begeben. Man reitet in das Innere der Insel geradetzu westlich — Als man aus der Stadt heraus [10] reitet kömt man zu einem torrenten, den die Leute Pardeni heissen. Längst den linken Ufer[b] dieses Quell[s] und Regen Baches reitet man ein gutes Stück auf Felsen und Steinen sanft aufwärts — Ich habe, ich glaube, alle Wäscherinen der Stadt Scio daselbst versammelt gesehen, die die gewaschne Wäsche an denen Felsen rechts und links ausbreiteten und durch die Menge der Seife, die sie gebrauchen, das ganze Wasser auf eine grosse distanz dermassen trübten, dass ich's im Anfang für ein warmes saturirtes Wasser hielt. — Man reitet auch neben einem Aqueduct der eingemauert auf der Erde fortläuft — und nur hie und da von einen[c] oder mehreren Arcaden von einen[c] Hügel zum andern übersetzt wird. — Später reitet man durch diess kleine Wasser, und steigt allmählich einen Felsen nach den andern. — Landhäuser, deren man mehrere hie und da zerstreut sieht, sind im italiänischem Genre, ohne Dächer gebaut, und verschönern die Gegend nicht. Bäume sind wenige, tragen aber alle zahlreiche Früchte, man sollte denken, dass keine unedlen Pflanzen auf der ganzen Insel sind. — Wie wir so weiter fortgeritten sind, kamen wir mehrmal so zwischen Felsen Wände, dass man sich vielmehr in der Insel S[anta] Helena[2] als in der fruchtbarsten des Archipelagus zu befinden glauben würde — Man sieht auch keinen Baum, nicht den kleinsten Strauch — kein Gras —

a) A vessző a *jenachdem* elé kell. b) des linken Ufers helyett. c) einem helyett.

[1] Nea Moné.

[2] Az Atlanti-oceánban, ahol Napoleont őrizték.

Weiter hinauf sieht man dan viele Bäume auf Felsen hie und da zerstreut, und die grüne Farbe auf den silber grauen durch Sonne beglänzten Felsen, in Unordnung hingeworfen, giebt eine bizarre Landschaft. Alles ist so licht so heiter —. Um es hübsch zu finden muss man sich daran gewöhnen und wäre es kalt, und die Bäume die man sieht keine Edeln Stämme, so könnte man sich einbilden, wenn man in der Mitte des Weges heruntergelassen würde, man sei in einer hochen Region, wo die Vegetation nicht mehr fortkommen kann. — Indessen trägt der kleinste Baum Früchte, und die Luft ist so heiter und warm, dass man ohne risque in Frack seine Promenaden beginnen kann. Die Weiber die gewaschen haben, und unter welche ich doch nicht eine einzige mittelmässige bemerkt, waren den 28-ten Novemb[er] im blanken Hemd! — In starken fünfviertel Stunden war ich auf meinen[a] guten Maul Essel vor dem Thor des Klosters Neamoni, über dessen Schwelle noch nie ein Weib oder Mädchen gekommen ist. — Aus dieser heiligen Anstallt, die bei weitem das ehrwürdige und anziehende unserer Carmeliter und Trapisten Klöster nicht hat [11] ist eine schöne Aussicht gegen die Küste Joniens — Schade dass sie von Felsen-Bergen die gegen Scio eine weite Sch[l]ucht formiren zu sehr beengt ist. — Ein kleiner Fels stehet knapp vor Scio hellweiss in der blauen See! — Dieses Kloster wurde von dem Constantinos Basileus monamatos[1] gebaut. Einige gläserne Mosaiquen zieren die Kuppel der unansehnlichen kleinen Kirche — an einer Seite sieht man das Bildniss dieses Kaisers und das seiner Frau Zoe. — Man zeigte uns einige neue Glocken, die die griechische[n] Pfaffen gerne für alte passirt hätten. — Der Jungfrau Maria ist übrigens diese Kirche gewidmet. Nachdem ich die Kirche und das weitläufige établissement[2], welches für mich nicht den mindesten Reitz hat — indem die griechischen Kloster Geistlichen mir gar keinem[b] respect und keine Liebe einflössen — sie sind schmutzig, intéressirt, und so lästig, dass ich sie hässen könnte, wurde ich zu ihrem prior geführt, den ich mit einem Türken in

a) meinem helyett. b) keinen helyett.

[1] IX. Konstantinos (Monomachos) bizanci császár (1042—55-ig uralkodott).

[2] Telep.

einem ganz kleinen Zimmer Tabackrauchend gefunden habe. — Man gab aus allerhand Schleckereyen, die ich nicht übel, und für meinen Durst sehr àpropos gefunden habe. — Der Türk, der mich wegen seiner Stärke und herrlichen Gesichtszügen erstaunte, ist ein Kafe Sieder in Scio — Er hatte Waffen bei sich, um 20 Menschen umzubringen, und errinerte mich auf Malek Adel.[1] — Welches Glück, so stark kräftig, und gesund zu sein. — Der Prior und der Türk versprachen mir den 29-ten nach Scio zum Frühstück zu kommen. Ender soll den Türken malen und den Bedienten des Priors, der das schönste altgriechische Gesicht hat welches ich bis jetzt in der Levante gefunden habe. — Ich nahm einen freundschaftlichen Abschied nachdem ich unter denen Geistlichen, Dienern einige Rubies und der Kirche 30 piaster geschenkt habe. Bei der Kirche zeigte man mir einen alten Mann, der 150 Jahr alt sein soll. — In diesem Kloster sind die Mönche, deren mit Geistlichen und Laiquen gegen 300 sind, zwar reich, aber dennoch interessirt, und auch noch freigiebig — alle diese Eigenschaften haben sie vereinigt. — Sie nehmen gerne von denen Reisenden, die ihr établissement besuchen — geben ihnen aber en revanche unentgeltlich — Wohnung — und Nahrung. Gleich als ich ankam, wollte man mich für die Nacht datzubleiben nöthigen, und schlachteten mehrere Hühner [12] in der Geschwindigkeit. Ich schlug zu ihrem Verdruss alles aus, indem ich lieber von Krebs's Kocherey speisen wollte, und nebst unsern hospitalen Consul auch noch einen Teutschen Arzt zu bewirthen hatte, der seit einigen Monathen seine Residenz in Scio aufgeschlagen hat, und daselbst nun der 15. doctor ist. — Die Türken kommen sehr oft in diess Kloster, um sich von denen Mönchen bewirthen zu lassen, und weil sie bei ihnen noch ungestörter Wein trinken können — in welchem Genre sie sich übrigens in Scio auch gar nicht im mindesten geniren. — Den Abend blieb ich ruhig bei mir zu Hause und liess mir von denen beiden doctor[e]n erzählen, auf welche Art die Schif-Capitaines sich durch ihre Niederträchtigkeiten Geld zu machen wissen. — Die mit Wasser angefüllten Tonnen, die für Öhl assecurirt wurden — ect. ect. Ein neuer Beweis wie nothwendig es ist, bei diesen Verhältnissen

[1] Török vezér a keresztes háborúk korából. Lásd a 412. lap 1. sz. jegyzetét!

für den Fortgang des Handels gute rechtschafne Consuls zu haben — die aber nicht einmal der gute Kaiser Franz bekommen kann, wenn er sie nicht bezahlt, und das will der Herr durchaus nicht, indessen alle übrigen Mächte über und über zahlen. Wir aber, die wir in allen zurückbleiben was keine sichern procente einbringt, schlafen auch bei dem sichersten und gewissesten Gewinn ein? Wer wird den Staat einmal aufwecken — Sein Engel der ihn retten wird? oder gar etwa sein Tod — wenn ein Staat auch sterben kann? —

[1818 november 29.] Den 29 war Sontag — Von keiner langen promenade war nicht zu denken da der Consul — exempli grazia in die Kirche muss — Ich konnte mich nicht dispensiren, da mein *Dasein*[a] in der ganzen Stadt zu bekannt war und ich denen wenigen chatoliquen die in der Insel wohnen, und an denen Sontägen, von denen Dörfern hereinströmen, keinen Ärger geben wollte. Übrigens wollte ich auch nicht versäumen in die Kirche zu gehen wie wohl ich nicht unbedingt auf den Ort sehe von welchen man Gott für Gnade und Barmherzigkeit anflehet — wenn man aber lang in keinem Tempel seines Glaubens gewesen ist — und in Gott sein grösstes Vertrauen setzt, so thut's einem wohl, endlich auch die Forme seiner Religion beizubehalten. Die Messe war in der Kloster Kirche der Kaputziner: dem heiligen St. Antonius ge-[13]widmet. — Die Kirche ist klein, aber niedlich — das Kloster für 2 Mönche bei weitem zu gross. Reisende die hieher kommen und bei ihrem Consul keine Unterkunft finden — was nicht wahrscheinlich ist, können bei diesen zwei Kapuzienern — einige recht reinliche Zimmer finden. — Für einen Reisenden mit seinem Bedienten ist's wahrlich ein Spass in der Türkei und in der Levante hereinzureisen, den[n] allenthalben findet man für *wenige*[a] Unterkunft und Nahrung. — Die Consuls überhaupt piquiren sich — in diesem Lande die Reisenden mit Gefälligkeiten zu überhäufen — es ist unter ihnen ein Gesetz geworden. Mein Vice Consul der übrigens auch Consul von Neapel ist, und auf dem Punct stehet Consul von Schweden und Dänermark zu werden, hat untern[b] andern *Avisi*[a] über meine

a) Széchenyi aláhúzása. b) unter helyett.

erhabne Person[a] von Smyrna ein Schreiben erhalten in welchem man ihm ankündet, che il principe d'Ungheria e arrivato! — Wenn man mit dem Namen reiset — und Gelehrte, Artisten, Köche mit sich schlept, entstehen freilich Ausgaben, die ein simpler Mylord oder Pittore vermeiden würde. Angenehm ist's aber gewiss für eine jede Klasse von Reisenden, die diese Gegenden besuchen, für mehr als sie sind gehalten zu werden — Auf das kann auch jeder eine ganz bestimmte Rechnung machen. Bei meiner Abreise werde ich dem Consul ein Geschenk von 200 Piaster machen müssen, andre Reisende sind durchaus dispensirt denen Geschäftsträgern Trinkgelder zu geben, auser es wäre im Haus — und denen dragomans. — In der Kirche bemerkte ich kein einziges hübsches Mädchen, auser einer kleinen blonden, die mich auf Caroline Kaunitz errinerte — die charmant war. — — Nach der heiligen Ceremonie machten wir badauds[1] um griechische Schönheiten zu begegnen, die anerkant für hübscher gehalten werden als die Catoliquen. — Wir begegneten weniger als ich hoffte, den[n] es war ein sehr heftiger, für dieses Land ausnehmend kalter Nordwind —. Das war nicht angenehm, den[n] Ender und ich hatten die Gelegenheit nicht, uns die Schönsten im Lande, um ihre Portraits zu machen, auszusuchen. — Die *berühmten belezze*[a][2] in diesen Gegenden und die ausgeschrienen, finde ich, sind gewöhnlich nicht die hübschesten, sondern allenthalben ein wenig passirt.[3] — Man sollte denken, sie brauchen einige Jahre um sich in Credit zu setzen — und *einige Jahre*[a] sind in diesem Clima hinlänglich genug um die strotzende reitzende Jugend mit einem Schatten von alter anzuhauchen. — Die jungen lieben Natur Kinder — die noch rein und blühend in voller Kraft und frisch dastehen, sind versteckt, und man muss sie durchaus im Nest aufsuchen. [14] Solche Pläne halten die Franken in diesem Land für unpracticable und unthunlich: Überhaupt alles was nicht ganz genau mit denen Gebräuchen der Türken und Griechen übereinstimmt. Ich aber der meine Gebräuche

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Bámészkodtunk.
[2] Szépségek.
[3] Hervadtak.

niergends ablegen will, und eine Art pointe hereinsetze allenthalben nach meinem Gedanken und Willen, so viel es thunlich ist, fortzufahren achte das nicht was man mir wiederrathet,[a] und hab' mich bis jetzt gut dabei befunden. Unser Consul zum Beispiel — wusste nicht wie man's anfangen soll, die Schönheiten im Lande zu finden, und sie und ihre Kleider zu copiren —. Wir machten es kürzer und giengen in die Häuser geradetzu wo sie wohnen, und bitten sie, ein wenig still und ruhig halten zu wollen. — Vis-à-vis vor dem Haus des directors Bamba, bei dem wir en visite waren, sahen wir zwei geschmückte geschmünkte[b] schwarze Schönheiten — allsogleich wurde ein Gespräch angeknüpft, und um die Erlaubniss angehalten mit Bleistift und Farbe ohne weiters hinüber zu dürfen —. Die Schönheiten wurden ein wenig in Verlegenheit gesetzt, und alsobald erschien Mama mit einem strengen Blick an dem Fenster — mit der weitershin unterhandelt wurde — Sie suchte mehrere Ausflucht, wurde aber so entwaffnet, dass sie endlich einwilligte — Der Consul, der immer in dem Mund hat, attendez, mais ayez un peu de patience, wurde als Dollmetsch' mit geschlept. — Ich machte kein Compliment nahm mein[en] Hut nicht herunter, sondern setzte mich mit einer gefälligen, sanften Miene — so gewiss englisch auf dem[c] Kanape, — Ender wählte sich die hübscheste und fing seine Operation an. — In diesem Genre wurden mehrere Gesichter gemalt. — Die meisten dieser Frauen sind *Strohwittwen*[d] — heurathen gewöhnlich 20 Jährige junge Leute — die dan gleich darauf abreisen — um Erfahrungen und Geld zu sammeln. Es geschieht manchmal, dass eine junge Frau ein wenig Langeweile bekömmt — und sich einem[e] Liebhaber erlaubt, indessen ist das selten, den[n] die Mütter geben acht, Verführer sind keine, oder sie sind von einer dummen, oder unglücklichen Gattung, — und es hat diess Übel, so wie bei uns in Wien, noch nicht eingerissen und überhand genommen. — Eine von denen Frauen, die Ender gemalt,[f] sah ihren Mann seit 30 Monathen nicht! — Mädchen sind in dem Archipelagus leichter zu bekommen als man denkt — *Alle*[d][,] sagen die *gescheiden Leute*,[d] mit denen ich über diese Materie conversirt[,] sind zu haben, wenn man ihnen die Heurath

a) widerrathet helyett. b) geschminkte helyett: tehát feldiszített és kendőzött. c) das helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) einen helyett. f) t. i. hat.

verspricht, oder sie *kauft.*[a] Gegen das letzte haben die Eltern sogar keine Einwendung. Sie sind aber theuer — gegen 40 m[ille] 50 m[ille] piaster [15] par personne. — Mit dem Versprechen muss man aber kein Dumkopf sein — den[n] das versucht ein jeder, das ist in der menschlichen schwachen Natur, dass man lieber etwas verspricht was man nicht halten will, als dass man gleich einige 1000 ducaten wegwirft. — Monsieur Escalons einem französischen jungen verheuratheten Negocianten[1] ist eine sonderbare Geschichte geschehen —. Er machte eine Reise nach der Insel Naxia,[2] um Lemonien und Pomeranzen einzuhandeln — indessen vergass er seine Geschäfte und vergaffte sich in eine gar schöne Insulanerin, sie soll, sagt man eine 'HBH gewesen sein. — Er versprach ihr, sie zu ehlichen, sie glaubte es, (2 sor törlés). Endlich (nehány szó törölve) und sie sprach von ernsthafteren Gegenständen, ($^1/_2$ sor törölve). — Sie sprach von Heurath — der Franke der auch zu Hause in dem warmen Smyrna ein Täubchen zur disposition hatte — wurde nun ängstig, versprach immer auf dem[b] andern Morgen — endlich aber mischte die ganze Famille sich in das Geschäft ($^1/_2$ sor törölve) — und setzte so viel Pistolen, die alle geladen und gespannt waren, so viele Handgar's und damascener klingen an die Brust des Handelsmann[es], dass er mit gutem Willen — in die Kirche St. Spiridion gieng, und bei dem Altar die Geliebte heurathete. — Nun hatte er eine Griechin und eine Französin. — So weit sind die Verhältnisse gewesen, als der accorte[3] Vater Eskalon, oder wie der Mann sich schreibt — Wind vor der neuen schwiegertochter bekam. — Er eilt den Sohn zu retten, rettet ihn auch wirklich — die Mutter aber der entzauberten — segelt nach — und presentirt sich mit dem Anstand bei dem alten Kaufmann. — Und verlangt satisfaction. — Er hat ja aber schon eine Frau sagt der Negociant, er kann die zweite doch nicht nehmen? — Das weiss ich antwortet,[c] die Mutter, ich will auch nicht, dass er sie heurathen soll — meine Tochter bekomt einen Mann schon, der ihres Sohnes Werth und Qualitäten hat, 30 m[ille] piaster will

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett. c) a vessző az antwortet elé való.

[1] Kereskedő.
[2] Kyklad-sziget.
[3] Ügyes.

ich aber haben — Man erstaunte, — der junge Herr kratzte sich den Kopf und bezahlte, seine Frau soll ihn tüchtig ausgelacht haben — das ist beiläufig das hübschste, — und aus dieser ganzen Geschichte könnte man eine gar niedliche Komödie machen — wenn das *Bezahlen*[a] durch eine andre *Verlegenheit*[a] auf die Bühne gebracht werden könnte. [16] Gegen 3 Uhr versammeln sich alle Schönheiten von Scio auf dem freien Platz zwischen dem Castel und der Stadt selbst. — Der Nordwind der sehr stark war — und die Wellen hoch an dem Ufer hinaufschlug, die neue[b] Promenade, so nahe zu[r] See, kalt und unangenehm macht, verhinderte die Schönheiten, en Masse daselbst zu erscheinen — Es waren aber doch viele versammelt — Wir sahen alle recht in's Gesicht und marquirten alle die, die wir zeichnen wollten. — Ich hatte Enders Zeichnungs Buch bei mir, und zeigte einigen damen die Portraits, die bereits darin gewesen sind — Allsobald versammelte das ganze Volk sich um uns, und ein Aufruhr entstand — Mich amusirte es ganz ungemein, — der Consul, der diesen Auflauf für Unanständig hielt, weil er seinen Janitscharen nicht mit sich gehabt, um alle die Buben, die auf uns hereinströmten, um die Bilder zu sehen, auseinander zu prügeln, aber war darüber sehr afficirt —. Alle Leute die ich begegnete fragte ich, ma chi e la piu bella donna di Scio, per fare il suo ritratto — non vogliamo altro —. Ein Kaufmann von Alexandrien, der auch hier viele Geschäfte macht, und für einem[c] amateur et connoisseur gehalten wird — versprach mir dem[c] andern Morgen einen Bericht und Aufschluss mir über diesen wichtigen Gegenstand zu geben, perche e bisogna di pensare un poco — per non gli mostrare signor principe, una donna, che forse non sarebbe degna della sua attentione. —

Ich habe gefunden, dass die Frauen in Scio sich grösstentheils ähnlich sehen. Sind durchgehend schlecht gewachsen, und geschminkt — haben hübsche Augen. Ich liebe diese gewisse Art von Schönheit nicht, den[n] sie scheinen einen mit ihrem Blick und Augen anzugreifen, durchboren zu wollen — und mir conveniren die aufnehmenden Augen, die unsere Blicke auffangen, um sanft und beschämt zurückzustrahlen. Das ist auch ganz in der Regel. — Ihre Haare sind flottant — wo kann aber das

a) Széchenyi aláhúzása. b) nehezen olvasható szó. c) einen — den helyett

gefallen wo keine englischen Patent Haar Bürsten eingeführt sind — und wo sie so unrein wie in Scio gehalten werden. — Den[a] Costum übrigens den,[b] Hammer beschreibt habe ich nicht gefunden. — Möglich, dass damals wie er hier war, die Mode anders war: was übrigens äuserst wahrscheinlich ist, den[n] seit einigen Jahren erst, nehmen die Einwohner von Scio fränksche Gebräuche an. Die Brust ist der Theil übrigens mit welchem die Frauen am ungerechtesten verfahren — Kein voller Busen darf sich da aufrichten — muss mit Gewalt abwärts —

Den Abend hindurch sprach ich viel mit dem Cancellière[1] des Consul[s]. Er ist [17] ein[c] grossmächtiger Chatolischer Geistliche, der in Scio geboren eine gute Erziehung erhielt, sehr gut italiänisch spricht — einen Schnurbart, und übrigens ein schönes anziehendes Wesen hat. — Er hat in der Stadt und der Campagne ein Haus. Stehet sich gut. — Er sieht aus wie ein Wallbruder.

Scio erzeigt in einen Jahr *in average*[d][2] 80 milionen Lemoni, Citroni, Naranci, Portogalli, Limonchini ect ect.[3] Ein Baum giebt bei 15000.[4] Gewöhnlich 3 m[ille] bis 4 m[ille] — das 1000 wird verkauft um 30 piaster. — Zeitig werden sie den Monath Februar hindurch — Man schneidet sie aber jetzt schon um *die ersten zu sein.*[d] Ich glaube das macht einen unterschied. — In dem Schneiden ist eine Metode um dass sie nicht faulen. *Die Grünen,*[d] das heisst unzeitigen werden in den Verschlag in welchem sie eingepackt werden, in Papier umgewickelt zeitig und gelb. — Ich glaube dass die Portogalli von Malta und Candia grösser und schöner sind. — Die Citroncini, die kleinen runden sauern finde ich für Austern elegant und gut. — Ich hab' 100 Bouteillen fleur d'orange gekauft à 50 parrah. — Die Blume der Bäume wird abgeschüttelt, durch den alambique[5] gelassen — das entstehende Öhl was sich oben sammelt abgeschöpft, das Wasser in Bouteillen gegeben — Gewöhnlich 100 zu 100 mit Brunnen Wasser getauft. So dan kann man's versenden. Es macht einen Satz, und muss in einem Jahr transvasirt werden. — Mit Rosen macht man die nämlichen Manoeuvres. Das Wasser kostet um ein unbedeutendes mehr. — Scio bringt viel ein, den[n] es ist gut und fleissig bearbeitet. Die Leute tragen Erde in Körben auf Felsen um Oliven Bäume einzupflanzen. Die Orangen Bäume werden mit Dünger forcirt, und brauchen viele Arbeit.

Heute hab' ich erfahren, dass in einigen Dörfern in der Gegend der Schuhle des Homers, die Einwohner sich vieler Ausdrücke bedienen, die nur in Homer gefunden werden. — In Voulissos sollen die Einwohner eine besondre Leichtigkeit für Poesie haben. Sie besingen alles was bei ihnen vorgehet, in der alten Art von Rapsodien — haben auch viel talent für Musique, Leider hörte ich keine von diesen beiden exhibitionen. Wäre es möglich, dass seit der Zeit Homers in der Sprache etwas beibehalten geworden wäre? —

Erstaunt hat mich, dass während Napoleon seine Faxen in der Welt spielte — die gemeinsten Leute in diesen Gegenden sich in die politique mischten und die jenigen die lesen konnten mit Neugierde fragten, was in denen Zeitungen enthalten sei — Durch seine Leichtigkeit mit welcher Napoleon unsere Religion [18] behandelte, hat er sich in diesen Gegenden ungemein geschadet — Die Russen werden das viel vernünftiger anfangen, für das gestehe ich. —

Diese Gegend ist nach meinem Sinn in einer Gehrung, und jemehr man es pressen wird, desto heftiger wird und um so früher die explosion erfolgen! —

Der Consul von Russland Mr de Roubeau — hat eine *böse affaire*[a] hier — man sagt, qu'il a eu le malheur de voler — Überhaupt hat man hier *das Unglück*[a] zu betrügen und zu stehlen —, und in der hinsicht wäre mir leid wenn bei meinem Leben in der Levante eine Änderung geschehe[b] weil es uns Franken als der Ort dient, wo wir unsern Mist hinthun — car c'est absolument la lie de la Chrétiennité. — Hat den[n] jeh ein Land existirt wo mehr Taugenichts und aventurirs versam-

a) das helyett. b) A vessző den elé kell. E mondatban is látjuk egyébként, mennyire nem ügyelt Széchenyi az írásjelekre. c) E szót kétszer irta, az egyik természetesen felesleges. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Irnok.
[2] Középszámban.
[3] Különféle citrom- és narancsfajok.
[4] Széchenyi oldaljegyzete: exemplum rarum.
[5] Alambic = pároló.

a) Széchenyi aláhúzása. b) geschähe helyett.

melt gewesen wären, als in diesen Gegenden. Menschen die alles waren, und überall vertrieben und verjagt wurden, haben hier die chance für recht brawe erliche Leute gehalten zu werden. — und ich rathe jedem ignoranten[1] und jedem Spitzbuben sich ohne weiters in der Levante zu niederlassen samt Hof und Famille, er wird sein Fortkommen schon finden wenn er nur Schwada hat, das ist durchaus alles was man braucht. — Am meisten muss ich über äusern Consul mich wundern, der ganz geradetzu sagt, wie viel bouteillen Eau de Fleur d'Orange er mit Wasser verfälscht und um theueren Preis versendet hat. —

Die Ärzte in dieser Gegend haben auch eine *eigne Natur.*[a] Von einer gewissen Liebe zu dem Kranken, welche[b] so viele unserer Doctoren characterisirt — ist hier zu Lande keine Rede, und man behandelt die Leidenden, nebst einer unverzeihlichen Unwissenheit, auch nach dem Handel den man mit ihnen geschlossen hat. — Die Hälfte der Kur Preise muss dem Doctor früher als er den Puls fühlt, baar erlegt werden — davon war ich bei unsern gutem Consul Zeige. Man sagt aber, und nach dem was ich gesehen, ist's auch zu glauben, dass manche Quacksalber — sich bitten lassen und arme dürftige Leute so hoch taxiren wie nur immer möglich, bevor sie sich bewegen lassen, sie in die Cour zu nehmen — Merkwürdig ist auch allerdings, dass denen hiessigen Ärzten Aventures begegnen — die wir in Europa gar nicht kennen. Der Arzt in Broussa rettet, z[um] B[eispiel] einen aufgehenkten, und resuscitirt durch 300 Fuss Sohlen Streiche einen Ertrunknen — der Consul in Scio castrirte bereits 200 Türken auf der Insel, und wird diesen Stamm bald ausrotten, wenn er so fortfährt, ($1^1/_2$ sor törölve) — der teutsch[e] Medicus Mr Leonardo, eine *Bömische,*[a] [c] errettet alle 14 Tage Weiber die sich [19] vergiften u[nd] s[o] w[eiter —

[1818 november 30.] Den 30-ten in der Früh erwartete ich den Prior von dem Kloster Neumoni mit seinem Bedienten, den der Ender zeichnen sollte, und den Ali Cselebi türkschen Kafesieder — den[n] ich hab' sie zum Frühstück eingeladen. Der

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. Liebe. c) Valószínűleg tréfásan érti.

[1] Tökfilkó.

Mönch mit dem Kamerdiener blieben aus — ($^3/_4$ sor törlés), *mein*[a] Ali kam aber. Ich bewirthete ihn mit brennendem Plumpudding und dergleichen *wunderbaren*[a] Geschichten und setzte ihn nicht wenig in erstaunen — Er ass und trank von allen mit Appetit — nur wollte er den Pudding nicht allein essen, forcirte aber den catholischen dragoman neben sich, der gleich à son aise gewesen ist[1] —. Welcher herrliche Mann ist der Türke nicht? Wenn man so kraftvoll ist und so natürlich wie er, und hat den Abschlief eines wohl erzogenen Menschen, (4 sor törölve) — Ich habe nicht gedacht, dass ich mich an einem Kafesieder, einem Türken, einem Menschen mit dem ich gar kein Wort sprechen kann, so sehr attachieren[2] könnte — Es gehet aber so weit dass ich ihm alles geben wollte, was er nur verlangt, und mir in seiner Umgebung die Zeit kürzer vorkömt, als in der Gesellschaft von denen gebild[et]sten, gelehr[te]sten Menschen — Um wie viel ist überhaupt die natürliche Amabilität — und diese gewisse attraction an jene Menschen die mit dem göttlichen Fluid angefüllt sind, überwiegender mächtiger, als in jenen — die Systematisch — aus Büchern — den Zauber — der alles in der Welt richten kann — schöpfen wollen — und die wie L[andschulz] die Musique nach Regeln und Terzen — *„den dreiklang und septrine"*[a] beurtheilen und nicht nach der Bewegung ihres dicken fleischigen Herzen[s]! — Ein Mädchen liebt doch die Stimme des klagenden Jünglings mehr, der ohne Kunst ein Lied singt — als den Ton eines Professors, den er nach denen Regeln des Generalbasses von sich giebt — Und kömt in der Welt nicht alles auf die Harmonie heraus —? und kennen wir eine schönere als die der Seelen? Kennt L[andschulz] einen hübschen zweiklang? — Ali hat auch gegen mich ein[e] Freundschaft gefasst — die wahr ist, und durch welche ich mich ausgezeichnet fühle — den[n] ich glaube seit der Zeit mich für Inhaltschwerer als vorhin — Ich muss selbst [20] darüber lachen, aber es ist wahr, mir ist kein Man so lieb gewesen. — So ein

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Fesztelen volt.
[2] Ragaszkodni.

Kerl lügt nicht — und heute sagt er mir — Wie ich Euch in dem Kloster das erstemal gesehen, und ihr mich bei der Hand genommen, glaubte ich ihr berührt mein Herz, und kannte Euch doch nicht! und seit der Zeit liebe ich Euch beinahe mehr — als ich kann — Dieser Natur Mensch, sagt unter andern, dass wie alle Nationen in der Unwissenheit waren — die Türken wohl einen ascendant über die andern haben konnten, den[n] ihre Religion macht sie braw — da nun aber alle Völker in der Bildung vorwärts sind, und die Osmanen auf den selben Fleck geblieben, — was sollen sie jetzt gegen alle jene ausrichten, die sie vorhin besiegten, da es doch entschieden ist, dass nicht die Tapferkeit sowohl, als die Kunst des Krieges den Sieg zu gewähren pflegt. —

Nachdem mein Frühstück vorbei gewesen ist machten wir einen Spazier Ritt gegen Süden an der Küste der See —. Ein Landhaus stosst an das andre ein Garten an den andern. — Die Promenade in sich selbst ist nicht hübsch, den[n] man reitet immerwährend auf Steinen und zwischen hochen Mauern über welche man nicht hinweg sehen kann, und der ganze Reitz solcher Coursen bestehet in der Neuheit, und dem herrlichen Clima —. Man kann recht gut in einem Überrock mit einem Gillet darunter den ganzen Winter aushalten, den[n] kälter wie heute, sagen die Leute, ist's im ganzen Jahr niemals —. Das Jahr wenn Napoleon aus Russland durch den Schnee vertrieben wurde — sind alle Pomeranzen Bäume erfroren. — Bis daher musste den[n] die strafende Hand des Gerechten gelangen, um einen Menschen zu vernichten! Es giebt — Menschen die nicht allein zu Grunde gehen können, die aber ganze Stämme mit sich in den Abgrund hinunterreissen — andre löschen still wie einem Lampe aus — Nahe zur Stadt reitet man neben einem verfallenen Landhaus unter einer Brücke vorbei — die von denen Zeiten der Genueser herstammen — Verdient keine besondre Attention, — Die Landhäuser aber der Insulaner sind beiläufig alle in dem selben Genre, und wenn man eines gesehen hat so kann man sich eine Idee von allen denen übrigen machen. Sie sind in dem [21] Genre der italiänischen. Ganz von Stein — unordentlich, décousu und für kein angenehmes Landleben eingerichtet — das überhaupt verstehen die Bewohner von warmen Ländern gar

nicht — und um so weniger die *ehrlichen Griechen*[a] auf denen Inseln. — Ich bin unter andern in einem vormaligen Landhaus des Hassan Pacha,[b] welches ihm ein Grieche freiwillig und mit Freuden geschenkt hat um den Kopf nicht zu verlieren welchen er ihn Gefahr glaubte — Dieses Haus gehört nun allemal den[c] Captan Pacha und während er seine tourné macht, um den Tribut allenthalben einzutreiben, pflegt er darinnen zu wohnen. — In dem selben Garten der nicht gross ist waren das vorige Jahr 300 m[ille] Pomeranzen. — In dem Vorhof dieser Häuser die mit schönen Stein[en] gepflastert sind — und mit Wein Reben zugedeckt, ist allemal eine Wasser Pumpe établirt um die Bäume zur nöthigen Zeit begiessen zu können. — Wir waren auch in dem Landhaus des Cancellière — und tranken bei ihm excellenten Ausbruch von St. Urino. Sodan ritten wir zu dem Garten der Kapuziner der in einem schlechten Zustand ist: den[n] sie bewohnen ihre Campagne nur immer in der Zeit der Pest. — Von da hält man die Aussicht für sehr schön und sie ist's so auch, den[n] man kann Scio mit denen Landhäusern ganz übersehen — die so wie eine lange[d] Stadt aussieht, die durch viele kleine Gärten durchkreutzt ist — das établissement des Rodokanaki, einer der reichsten Kaufleute in der Insel, ist eines der aller schönsten. — Ali ist auf seinem Schimmel immer mit geritten, und viele solche Kerle, wenn sie wollen, jagen den Teufel aus seiner Wohnung! — Ich möchte keinen solchen in einer Schlacht begegnen.

Den andern Tag sind wir in der Stadt herum. Ender malte den Ali[1] — den[e] ich einen[e] Caleidoscop geschenkt habe, aus dem er sich eben nicht gar viel machte. Gegen Abend waren wir in einem privat Haus, um einige Costums[2] zu bekommen: die wir bis jetzt gefunden haben verdienen nicht für eine Masquerade[3] nachgeahmt zu werden, den[n] sie haben durch die fränkschen Moden, die nach und nach einreissen, das Eigenthümliche ver-

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. gewesen. c) dem helyett. d) e szót kétszer írta Széchenyi, az egyik természetesen fölösleges. e) ein helyett.

[1] A festmény megvan a Széchenyi-Múzeumban.
[2] Ruha (t. i. amilyet Chiosban viseltek).
[3] Álarcos menet.

lohren, und sind ein Gemisch von altem und neu[e]m; das sonderbarste dabei ist aber, dass sie von der alten Tracht beiläufig das garstigste beibehalten und von der neu[e]n das hässlichste angenommen haben. — Ich machte dem Rodo [22] Kanaki einen Besuch und fand ihn mit Michaud's Biographie[1] in der Hand — Er macht Anspruch auf Bildung — und ist mit seinen Brüdern ein ganzer Russe. Auffallend war mir in dem Haus eines *Gebildeten* a) ein türkisches Établissement und Betten mit marmorne[n] Füssen zu finden. Die Tochter im Haus brachte Pfeife die Mutter Credenzte Kafé, süssen Wein, Honig mit Rosenblätter angemacht und einen excellenten Punch — Ich habe von allem reichlich genossen, und mir den Magen tüchtig verdorben, den[n] es war für mich vormittag indem wir mit dem Untergang der Sonne, nach geendigter Arbeit zu Mittag gehen — und mit denen Hühnern zu Bett — die *meinigen* a) um 9 Stunden glücklich hinweg zu schnarchen, ich um schlaflose Nächte zuzubringen — Ich sprach mit dem *Gebildeten* a)[2] über ihre Verhältnisse mit denen Türken *und ihren Hoffnungen* a) — Es kam Ipsera[3] Hydrria[3] — Sebastopol und Trebisonde[4] zur Sprache —. Bamba der zugegen war bemerkte, qu'il y avoit un moment ou les Grecs auroient presque été éffacés du nombre des nations! — pauvre homme! comme si elle pouvoit étre compté parmis les peuples qui ont un nom? — Cette nation sera toujours esclave, car la terre ne sera plus dominé que par la force, et elle ne pourra jamais avoir un autre ascendant sur les autres, si non par sa vivacité, sa finesse, et son bon gout — Nous ne sommes plus dans les tems, où une jeune beauté reussiroit de toucher une armé toute entière. Nos soldats sont gâtés par la discipline et l'eau de vie.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Michaud, Joseph Francois (1767—1839) és Louis-Gabriel (1773—1858) francia írók műve Biographie moderne (1806) vagy Biographie universelle ancienne et moderne (1811—28) első kötetei.

[2] T. i. Rodokanakival.

[3] Ipsera (Psara)-sziget Chiostól északnyugatra, Hydrea (Hydhra) sziget a Peloponnesos délkeleti részén, a szabadság-mozgalmak kiinduló pontjai voltak.

[4] Városok a Fekete-tenger partján, görög gyarmatok.

[1818 december 2.] Den 2-ten bin ich nach dem Kloster St. Maria — beiläufig 2 Stunden gegen Süden von Scio — die Geistlichen waren alle nach der Arbeit, an die sie selbst thätig Hand anlegen — Von diesem Kloster ist die Aussicht unvergleichlich — die Inseln Samos, Nicaria, Forni und Pathmos[1] erheben sich hell und licht aus der dunkeln See die der Nord wind schaumen macht — Ein Laique brachte uns getrocknete Feigen — excellente kleine Mandeln und frische Datteln die ich zum erstenmal ganz frisch gegessen habe. — Von da bin ich nach dem Ort νεο Χοριον um die Pflanzungen von denen Mastique's[2] zu sehen. Mich interessirte es, den[n] früher hab' ich's noch [23] nicht gesehen. 24 Örter beschäftigen sich damit welche zu ziehen und zu pflanzen und geben dem Sultan 24 m[ille] Oka[3] gratis alle Jahr — Der verjagte Vezir, der hieher seit 6 Monathen verbannt ist — geniesst diese Abgabe als pension. Verkauft den Oka um 14 piaster — Alles übrige was diese 24 Dörfer sammeln können, das heisst, was über die 24 m[ille] Oka hinausgehet, sind sie verpflichtet dem Aga von Scio zu überliefern.[4] Da sollen viele Betrügereyen geschehen — und der türksche Chef um den grössten Theil gebracht werden, — der jetzige war so vernünftig — mit einem Kaufmann einen Accord zu machen und es ihm ganz und gar um einen bestimmten Preis zu überlassen, der sich wahrscheinlich mit denen Dörfern verabfinden wird, den[n] er könnte mit grosser Mühe nur und nach grössern Unkösten auf die Einwohner von 24 Dörfern Acht geben, umsomehr da die Mastix Pflanzungen, zerstreut und frei gehalten, in keine Gärten durch Mauern eingefangen sind, so wie die Pomeranzen Bäume. —

Der *Doctor Marini,* a) ein Fanfaron von der Insel Cerigo[5] war unser Begleiter. Dieser Mann machte mir tüchtige Langeweile, den[n] er ist auch einer nach dem türkschen tact. — Ich wollte gerne weiter ins Land um noch mehrere Dörfer anzusehen —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Sporad-szigetek, Samos Chiostól délkeletre, Ikaria, Phurni és Patmos délre.

[2] Mézgafa.

[3] 1 oka körülbelül 1¼ kg.

[4] Széchenyi oldaljegyzete: um 3 Piaster den Oka.

[5] Kythera, a legdélibb Joni-sziget.

ich gab's aber auf, da mir die Gesellschaft dieses Menschen gar zu unerträglich war — Wir gingen in ein Frau[e]n Kloster, der St. Maria gewidmet in welcher 100 Jungfrauen sich in Andacht und Keuschheit üben. — Bouli[a]que fand ich, wie einen dicken Hahn unter allen denen Unschulden: die nichts weniger als verschämt oder furchtsam zu sein schienen. Man gab uns Mandeln und Caviar samt gutem süssen Wein. Ich schenkte dem Kloster 25 Piaster.

In Scio sind 75 oder 65 Dörfer — und 130 m[ille] Einwohner. Ihre Independenz und Regierungsform ist bekannt. Sie haben es so weit gebracht, dass sie regelmässig Quarantaine halten — leider manchmal nur zu 24 Stunden. Es ist besser wie gar nicht — hilft aber nicht wenn man denkt, dass die Pest in einem Wollsack länger als 30 Jahre — kraftvoll verbleiben kann! —

Die Griechen fühlen ihre Erniedrigungen — unter dem Joch zu sein — und richten sich nach und nach empor. Sie haben überall Correspondenten — sogar in England — die sollen aber, wie ich höre daselbst kein Glück machen —. Die Engländer sehen nicht gerne wenn andre Handels Leute in ihrem Land Fuss fassen —

Versprochen sind alle jungen Burschen und Mädchen — von der frühsten Jugend [24] Ender malte heute eine äuserst anständige Griechin von 19 Jahren, die ihren Liebhaber, den sie zärtlich liebt, und der wahrscheinlich ein blaser[a)] Kerl ist mit der Pelz Haube, so wie wir sie sehen, seit 3 Jahren nicht gesehen hat. Sie schreiben sich fleissig, und er wird sie in 6 Monathen heurathen, ihr, wenn's gehet ein Kind machen, und dan auf 6 Jahr wieder abreisen. Questo si deve fare, per quadagniare il nostro pane.

Der Erzbischof ist ein gebildeter Mensch — und mehrere andre die ich kenne[n] gelehrnet habe, schnappen nach Bildung. Sie schicken junge Leute nach Universitäten. Bald werden sie auch eine Buchdruckerey haben; dan die 3-te in der Türkei, 1 Constant[inopel] 2 Sidonia.[1] —

Alle sind hellenisten — Einer heisst seine 2 Söhne Epaminondas und Pelopides. — *Sie haben ein Spital für Aussätzige.*[b)]

a) blasser helyett, de bloser-nek is olvasható blosser helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Kisázsiai tengerparti város (ma Saida) Damaskustól nyugatra.

Wo der Wein des Homers wächst sind mehrere Meinungen. Manche behaupten in Kardamili — andre in Arraga. —

Ich will nach Samos[1] und von da über die Scala nova nach Ephesus,[2] werde aber mein Vorhaben aufgeben, den[n] in dem letzten Ort ist die Plague sehr stark — und in Samos, dem Vaterland Πιταγορας,[3] würde man uns 3 Tage in der Quarantaine halten — da in Scio auf einem Dorf mehrere Pest Fälle sich gezeigt haben.

Ali[4] liebt die Engländer nicht — Ich bemerke ihm, dass sie in denen Schifen doch tapfer und geschickt sind — ja, giebt er mir zu Antwort, werden von denen Americanern jetzt doch überwunden — kann und soll man von einem Muselmann mehr verlangen? —

L[andschulz] cópirte eine Inschrift in einem Gefängniss — Bamba gab ihm andre — die in Gräbern gefunden wurden, die man hier öffnet — der Erzbischof besitzt mehrere kleine jonische Vasen.

Heute hab' ich angefangen, auf der Weise der neu Griechen *ein alt Griechisches zu buchstabiren,*[a)] den

4-ten decemb[er] Heute in der Früh gab der Consul mir eine composition von Valeriana China und Orangen Schale, die ich clandestinement in die Retirade schüttete, um *meine Nerven*[a)] zu stärken wollte er das Mittel gebrauchen! — Späterhin zwang er mich zum Catholischen Bischof der mit dem griechischen Erzbischof, [25] nach seiner weisen Meinung, einen Streit bekommen haben würde, wenn ich nicht auch ihn mit einer visite beehrt hätte! Armes Land, arme Bischöfe, dachte ich mir, wo ihr Euch um den Besuch eines Rittmeisters so sehr ängstiget.

Der Doctor Marini dem man gesagt hatte, dass ich erst[b)] den 5-ten von Scio abreisen werde, um seinen Nachstellungen[5] zu entgehen, sein und seines Kindes Portrait malen

a) Széchenyi aláhúzása. b) inkább schon kellene.

[1] Sporád-sziget Chiostól délnyugatra.

[2] Scalanova (görögül Nea-Ephesos) kisázsiai tengerparti kis város Samos szigetével szemben; Ephesus tőle kissé északra.

[3] Pythagoras (Kr. e. a VI. században) görög bölcsész.

[4] Ismerőse, a török kávés.

[5] Cselfogás.

zu lassen, kam zu mir, und nahm einen piquanten Abschied — Bogliaco schützte vor, dass ich einen Brief von Const[antinopel] bekommen, der mich zwingt eilends nach Smyrna und von da nach Neapel zu gehen.

Meine Bagage wurde *allmählich*[a] in dem um 50 Piaster accordirten Sakolevi gebracht, Trinkgelder ausgetheilt, Versicherungen von Errinerungen und Freundschaft mit enthusiasm ausgesprochen und endlich am Bord gegangen. Der Consul bekam ein Percalnes Hemd zum Andenken, welches er sich NB ausgebethen hat — sein Janitschar, der Dragoman, ein Küchen Weib — und zwei engbrüstige Italiäner, die interims seine Bedienten vorstellen, da sie sein Haus mit Tischer[b] Arbeit versehen, bekamen alle zusammen 200 Piaster. — Theurer als ein Janitschar ist übrigens nichts in der Welt, auser einer französischen Maitresse. — Unser Sakolevi, welche Schife mit einem kleinen Mastbaum und lateinischen Segeln sind, war durch 4 ungeschickten[c] Italiäner bemannt. Wir hatten kein[en] Wind, und es musste über die ganze Breite gerudert werden. Wir vermissten bei dieser Gelegenheit die Türken, die ohnstreitig die aller besten Ruderer sind die es geben kann. Sie legen ein Kleid nach dem andern ab, und bleiben zuletzt im Hemd. Sie erhitzen sich so, dass man nicht recht begreifen kann, wie es möglich ist, mit solcher Anstrengung so lang auszuhalten.

Solche Fahrzeige wie ein Sakolevi, eine Mastigane ect ect. kann man per il giorno[1] um 18 Piaster haben, und vielleicht auch um weniger. Mir dünkt es aber doch angenehmer und œconomischer, wenn man den Archipelagus bereisen will, sich ohne allen Bedienten in *unsern*[a] Ländern einzuschiffen — einen in diesen Gegenden zu nehmen, und sodan von einer Insel zur andern sich herüber setzen zu lassen. Mit kleinen Schiffen ist durchaus keine Gefahr, den[n] sie warten das gute Wetter ab et perche vanno sempre terra a terra. Die Inseln sind so nahe, man sieht eine von der andern ganz gut und deutlich; weswegen die Engländer [26] den Archipelagus, den Lady's See heissen. Tutti porti sono ai picoli bastimenti. Die grossen Kauffahrtey Schife finden nur selten gute sichere Häfen und die Kriegs Schife noch

a) Széchenyi aláhúzása. b) Tischler helyett. c) ungeschickte helyett.

[1] Napjára.

seltener. Der Hafen in Scio selbst ist für grosse Schife untauglich, in Porto fino, auf der nördlichen Seite der Insel, und der Porto dei Mastichi[1] sind hingegen für sie excellente Herberge. Im Nothfall kann ein Kriegsschif in dem Canal selbst zwischen Scio und Csesme Anker werfen, den[n] die Spalmadoren[2] sind eine vor Mauer gegen die Tramontana.

Das Wetter war herrlich die Luft rein und warm, und eine grosse Anzahl von Handelsschiffen — die von weiten einer Flotte ähnlich sehen, suchten hie und da, um den Wind zu finden. Das ist übrigens eine grössere Kunst als man glaubt. — Wenn man in der Mitte des Canals ist, sieht man zwischen zwei Felsen, bei denen man knapp vorbei kömt, wenn man à la Burina della Tramontana[3] segelt, an der äusersten Spitze der Insel Scio gegen Nicaria[4] die kleine Insel oder vielmehr den, Scolio Veneto. Silber Rein glänzten die Berge in Scio — und nach und nach entwanden die grünen Orangen Bäume mit ihrer Gold Frucht, unseren Augen, und diese so fruchtbare Insel stand als eine Öde verwaiste Felsen Gegend vor uns. — Wenn du, dachte ich mir, von anderen Menschen bewohnt wär'st, so wie du's verdienst, unter denen man ungestört, und unbemerkt fortleben könnte, würde ich den[n] noch länger herum irren — nicht auf immer in dir mich einschliessen![a] — Mein Vaterland — was[b] ich liebe — was[b] mich aber, mit meinem[c] zu bestimmten Ansichten nicht brauchen kann, könnte ich in deinen Gärten vieleicht vergessen! — Mit solcher Ansicht — verliess ich dieses mir immer liebgewordne Eiland[5] — welches ich dem[d] nächsten Sommer oder niemals wieder sehen werde.[6] Ich konnte keinen Blick davon wegwenden und ich war durch nichts, als durch die Stimme des Herrn L[andschulz] aus meinem Traum geweckt, der mit

a) Kissé homályos, talán a nicht helyett vielleicht-ot akart írni. b) welches helyett. c) meinen helyett. d) den helyett.

[1] Valószínüleg délen, mert itt van a Mastix-fok, a sziget déli csúcsán.

[2] A Csesme és Chios közti tengerszoros északi részén levő szigetek (Agnusi és Oioni), amelyek szélességükben fekszenek az öbölben és így a szelet felfogják.

[3] Északi szél esetén való vitorlázás módja.

[4] Ikaria délre van Chiostól.

[5] Sziget.

[6] Ekkor t. i. az volt Széchenyi terve, hogy 1819-ben Egyiptomba utazik.

E[nder] heftig streitete[a] — dass Scio roth und die Ufer gegenüber gelb sind. Ich möchte gerne wissen ob er die Farbe der Inseln in seinem Tagebuch anmerken wird. — Die Sonne und die Wolken machen sie bald weiss bald schwarz — und eine Landschaft ändert sich durch Schatten und Licht durch die Beleuchtung in das Unendliche! Die Italiäner wurden müde, und waren froh nach 5 starken Stunden uns endlich nach Csesme[1] gebracht zu haben. [27] In dieser Stadt ist eine Abtheilung für die Osmanen die andre für die Griechen — Franken sind gar keine, auser einem *Griechen im Kaput*[b] der Kurtowich heisst, der Italiänisch spricht, der ein reicher Kaufmann ist, an den ich ein Schreiben von dem Consul in Scio hatte, und bei dem ich auch abstieg und übernachtete. Csesme liegt an dem Hafen, den die See bildet, und formirt ein Theater[2] — Man zeigte uns den kleinen Golf in welchem der türksche Admiral sich vor beiläufig 50 Jahren, von dem Gr[afen] *Orlof*[b][3] samt Flotte verbrennen liess — Die Russen schiften um die ganze Insel Scio, den[n] es war Nordwind, um den Vortheil zu haben — und manoeuvrirten mit 3 Schifen gegen die eingepressten Türken. Hassan Pacha der damals noch jung war — hatte einen bessern Plan, aus dem Golf herauszugehen — und wurde nachdem der Admiral seinen Plan verworfen hatte, mit einem Linien Schif in die Luft gesprengt, rettete sich später durch Schwimmen. —

Vor dem Hafen, der nicht gut ist, sind mehrere Säulen in der See, um die Untiefen zu bezeichnen. Wir sahen die Überreste einer englischen Fregatte φόνιξ, die vor 2 Jahren da Schiffbruch gelitten hat. — Der Captain Austin legte vor Anker, und hatte fond so viel er brauchte — Die Tramontana kam stark und geschwind, der Pilote rathete[c] die Fregatte an das Land zu binden, da der Grund in dem Hafen glatt ist; das wollte der Commandant nicht — und das Schif began plötzlich den Anker zu schleppen — Alle übrigen wurden geworfen — es

a) stritt helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) rieth helyett.

[1] Város Chios szigettel szemben a kisázsiai parton.

[2] A város köralakban veszi körül az öblöt és a házak lépcsőzetesen emelkednek egymás fölé.

[3] Gróf Orlov Alexej Grigorjevich, az orosz hajóhad főparancsnoka 1768-ban itt semmisítette meg a török hajóhadat.

half aber nicht mehr, und nach 3 Stunden Mühe und Arbeit gieng's ans Land und scheiterte! — Von der Equipage war nichts verlohren. —

Es war dunkel wie wir angekommen sind — der Neugierde eine sehr reine Golette die ich in dem Hafen sah, auch inwendig zu sehen konnte ich dennoch nicht wiederstehen, und ich *balancirte*[a] auf einer passera,[1] nachdem Herr Kurtowich mich 2-mal umarmt, zum Bord der Artemise.[2] — Eine Golette hat einem Mastbaum und den *boun*,[a][3] ist folglich zum bordegiren das beste und einfachste was man nur immer haben kann. Der Captaine dieses Fahrzeugs war ein *gebrochener*[a] Corsairen[4] Capitaine von der Bocca di Cattaro,[5] und war einstens reich und [28] machte Triest zittern — Mit der Zeit hat er wieder alles verlohren und sucht nun auf der Golette, die er um 4 m[ille] ducaten gekauft — durch Transport's Gewinn sein Leben fortzubringen. — Diese Art Schife sind für Reisende angenehm, wenn sie reich genug sind, eine eigne[b] samt der Bemannung zu haben; diese letztere bestehet aus 9 Menschen. Dieser alte Capitaine nimt nie Reisende auf seine Golette perche gli danno fastidio — Un viaggiatore vuol avere le[c] sue commodita — e questo in Mare non si puol.. Von unserm Östreichischen Handel sprach er sehr vernünftig; dass unsere Fabriquen durch die Engländer geschlagen werden, und dass wir *unser Geld*[a] im baaren nach der Türkey bringen, um Mandeln und Ziweben[d] einzukaufen — die nach *seiner Meinung*[a] doch nur eine luxus Waare ist, ohne welcher man recht gut bleiben kann. Die Studenten[6] konnten damit allenfals unzufrieden sein. — Wahr ist es, dass alle Nationen auser denen gescheiden Engländern, ihr Geld nach der Türkey bringen, und in der hinsicht wenigstens, gegen diese alberne Nation passiv sich verhal-

a) Széchenyi aláhúzása. b) itt valami kimaradt, talán Bedienung. c) la helyett. d) Zibebe = mazsola.

[1] Kis vitorlás csónak.

[2] A hajónak neve, melyet megtekintett.

[3] Németül Baum, az árboc alsó részén alkalmazható rúd, amely minden irányban elmozdíthatja a vitorlát. (Braun Tivadar fregáta-kapitány szíves közlése.)

[4] Kalóz.

[5] Cattaroi öböl (lehet, hogy a kalózhajó neve).

[6] A mandula és mazsola keveréket Studentenfutternak hítták. Ezért mondja, ha nem szállítanák, a diákok nem volnának megelégedve.

ten. — Im Handel hat nur eine rohe Nation und eine in Fabriquen und Manufacturen äuserst gebildete und weit gekommene, einen ascendant über die andern. — Den[n] die erstern produciren das was zum Leben am nothwendigsten ist — und bedürfen nichts — die andern hingegen erzeigen alles was machinen zuwegen bringen können um viel einen geringern Preis als die andern, die sich auf den[a] Genre verlegen — und schlagen sie dadurch, und richten sie dadurch zu Grunde. Jeder der sein Land liebt, und den seine[b] Stimme von seinen Landsleuten gehört wird, muss daher — recht gut erwegen,[c] zu was für einem[a] Genre es gehört, zum producirenden, oder zum manufacturirenden — wohin das Land sich mehr neigt zu dem muss er es machen. — In Ungarn z[um] B[eispiel] soll man zweimal so viel Frucht, zweimal so viel Wein, Wolle, Fleisch ect ect ect. erzeigen, die Bedürfnisse einschränken, und an keine fabriquen denken. — Die Nationen denen wir das *Leben*[d] erhalten, werden uns anziehen, und auch etwas zu unserm Vergnügen und Spass schenken — und nebstbei wird unsere Tasche voll bleiben. — Das Verhältniss von einem *Brodt Land*[d] zu einem *Rade Land*[d] ist wie das von einem reichen Herrn mit Koch und Kellermeister — gegen einen Künstler, den er in dem Haus ernährt. — — Eben so wie die Menschen immer von der Seite sich vortheilhaft zeigen wollen, die die wenigst [29] brillante ist und das verdecken[,] durch was sie sich bemerken machen könnten.[e] So machen es auch die *Länder*,[d] das heisst, die ein Land bewegen. Sie placiren die pointe des Reichthums und der Kraft ihrer *Untergeordneten*,[d] dem Volk[f] nämlich, dorthin wo sie nicht ist. — Lächerlich[g] ein Engländer, der Wein und Früchte baut, noch komischer aber ein Ungar — der englischen Stahl machen will. — Eine Nation kann gut, auf einmal das Feld bearbeiten — und die gebild'ste[h] sein —! Machinen können beitragen ein Volk systematisch und pedantisch zu machen — zu ihrer Bildung aber gar nicht. — Nachdem der alte corsaire uns mit Rum und einer composition von Wein, Mehl und Opium, was man in der Türkei allenthalben bekömt, bewirthete, schifften wir uns auf der passera wieder ans Land —

a) das — ein helyett. b) bécsiesen dessen helyett. c) erwägen helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) Pont helyett vessző kell, mert a következő mondattal fejezi be a gondolatot. f) t. i. des Volkes. g) t. i. ist. h) gebildetste.

und fixirten uns für die Nacht bei dem Herrn Kurtowich — der ein langer, langweiliger Patron ist. — Er, sein Bruder und die Haus Leute trieben sich in dem Zimmer in welches man uns brachte so herum, dass wir keine Zeit hatten, und keine Gelegenheit, unsere Tagebücher aufzumachen —. Die Küche die nahe dabei ist, wurde von Krebs genommen, der uns ein kleines soupé bereitete — Ein guter Caviar schmeckte uns allen mit gutem Wein von Csesme. — Mir war der Canal von Csesme immer im Sinn — und brachte den Platten[1] See in mein Gedächtniss. Der Mimas[1] gleicht dem Badacson. Alles ist aber grösser — und das ganze mit wie verschiedenen Farben beleuchtet? Armes kleines Vaterland, bist ja doch garstig, dachte ich mir. Kenne dich freilich nicht ganz, will dich aber doch ansehen — den[n] ich liebe dich zärtlich, nebst deinem Land und deinen *eingebildeten Einwohnern.*[a] — Und *mein*[a] Neusiedler See — dir bin ich ja auch gut — schön bist du aber wahrlich nicht — *wenn du nur*[a] bleibst um das muss ich bitten — den[n] du hast keine Ufer, und bist wirklich gut wenn du nicht wegläufst —. Alles das ist doch das liebste was wir haben. Und die Luft im Lande, wo wir geboren, wo als Kinder wir gelebt, ist doch die beste — die Frau, die als Jüngling wir geliebt — uns doch das theuerste — Wir reisen in der Welt — wir lieben alles was wir begegnen, zuletzt kommen wir alle doch zu dem alten Land zur alten Liebe wieder zurück.

Habe viele Länder, viele Völker gesehen, mein Herz vor Gram doch nicht genesen kann.[a] Ach — diese Verse, wie oft wiederhohle ich sie in einem Tage! [30]

Nachdem wir durch das Soupé, denen guten Mandeln und trefflichen getrockneten Weintrauben gestärkt waren — schritten wir zur Entscheidung, was mit uns geschehen soll.[2] — Um nach

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ma Bos Dagh a félsziget északi részén (1200 m).

[2] Atyjához december 4-én írt levelében így ír csesmei időzéséről: Vor einer Stunde bin ich hier erst angekommen und wohne bei einem griechischen Kaufmann — eine Nacht nur, des Morgens gehe ich nach Ephesus oder nach Smyrna wieder zurück — bin selbst noch nicht entschieden. Das Land ist so schön die Gegenden so reitzend, dass man sich gerne dem Zufall überlässt, ohne nach einem gewissen Plan zu reisen! Unsere Tagebücher werden mit jedem Tag dicker — ob auch

Ephesus zu kommen *muss man*[a] über Vourla, wenn man nicht bivaquiren und ohne allen Weg marchiren will —. Das war also bis Vourla — wodurch der Weg nach Smyrna führt, aufgeschoben. — Sollen wir einen Tag in Csesme bleiben, um den Berg Mimas und die alte Stadt Erythrae anzusehen!

Erythrae, anjetzt Litri liegt an der Seeküste gegen Norden von Scio — oder vielmehr von Csesme. Themistocles[1] hat in der Nähe das Heer der Perser gänzlich geschlagen! — Von Ruinen sieht man nichts andres als grosse Stein Blöcke und hie und da unbedeutende Inscriptionen. Die Münzen die man findet sind unbedeutend; Kurtowich gab mir einige die man erst ohnlängst ausgegraben hat. — Das Wetter war gut. — Litri ist nur 4 starke Stunden entfernt. — Alles schien uns einzuladen — einen Tag, im Genuss einer guten Luft einer himmlischen Gegend, und im Nachsuchen des alten, glücklich zu verleben. — Litri ist jetzt nur von wenigen Leuten bewohnt, da man die Laage für äuserst ungesund hält: den[n] die See artet hie und da in Morästen

a) Széchenyi aláhúzása.

das meine interessanter wird, indem es zunimmt? weiss ich nicht... Für mich werden diese meine Reisen gewiss immer merkwürdig bleiben — und in dem Alter geniesst man was man in der Jugend mit Mühe sich gesammelt! Das neue Jahr werde ich in Smyrna oder in Athene feyern. Ich weiss es noch nicht wie es sein wird. — — In der alten Hauptstadt der Griechen hoffe ich endlich — ganz ausruhen zu können den[n] wenn ich hinkomme, werden die bösen Zeiten, das heisst Regen und Wind eintreten, die die Reisenden zwingen sich daselbst längere Zeit zu etabliren. Dort ist's aber gut, den[n] man findet gute Wohnungen, wohlfeile Lebensmitteln und warme Kamine, was man hier allenthalben beiläufig entbehren muss. — — So eben sind wir mit unserm Abendessen fertig, und ich mit Seefischen und abgestandenem Caviar satt. Ein dragoman, ein Schifs-Capitain, ein Apotheker, 7 bärtige Griechen, der Hausherr samt dem Riesen, seinem Bruder, Landschulz, Ender und ich bilden die Gesellschaft. Ender zeigt eben die Conturen die er in Scio genommen, und der ganze Ort steht versammelt hinter seinem Stuhl, und die Griechen schreyen allemal laut auf, wenn sie einen von ihren Bekannten von Scio erkennen. Landschulz etalirt seine inscriptionen die er gefunden, und disputirt mit einem Schulmeister über die Art wie man eigentlich das altgriechische aussprechen soll. Alle übrigen rauchen einen Dampf, den man bei uns nicht einmal kennt, ich laborire an meiner digestion und schreibe diese albernen Zeilen — Das ist so ein Bild in meinem jetzigen Leben.

[1] Themistokles (Kr. e. 525—459) athéni hadvezér és államférfi, a perzsa hajóhad megsemmisítője Salamisnál, a kisázsiai görög gyarmatok támogatója.

aus. — Die Entscheidung blieb in suspenso, — „die Gründe dagegen waren folgende —. In der Jahreszeit ist das Wetter unbeständig und grosse anhaltende Regen Güsse hindern den Reisenden — seinem Willen gemäss zu gehen oder zu bleiben. Der Weg von Csesme nach Vourla, wo die aller erste Unterkunft gefunden wird, *ist im besten Wetter und Weg*[a] beschwerlich und lang. Heftige Waldströme durchreisen[b] den Fusssteig, den der Reisende folgen muss. — Die Nachrichten von der Pest, die ziemlich um sich herumgegriffen hat, und besonders in Scala Nova bedeutendere ravagen[1] machte, wurden auch alle Tage inquiétanter. — Der *kleine Handel*[a] zwischen denen See Hafen, die von der ärmsten Klasse der Einwohner betrieben wird und in Baumwolle und dergleichen besteht, ist zu lebhaft, um nicht in der beständigen Angst fortzuleben, dass dieses Übel von einem Tag zum andern, durch einen dieser Leute in eine von der Pest noch verschonte [31] Stadt gebracht werde. — Freilich sind hie und da quarantaines veranstalltet. Von wie unbedeutendem Nutzen können aber die sein, wenn man überdenkt dass sie von particuliers[2] gehandhabt werden, indessen die Regierung sich gar nicht darein mengt, und viel gethan zu haben glaubt, wenn es nicht geradezu dagegen ist. — Übrigens sind diese Inseln so nahe an einander da[c] die wachendste Regierung die Communication durch *contrebande*[a] unmöglich verhindern könnte. — Wenn die Pest in *der*[a] Jahreszeit anfängt, in denen kältesten Monathen nämlich, die die guten und glücklichen Leute haben, die aber auch warm sind, so verli[e]rt die gute Laune der Franken sich allmählich, den[n] bestimt ist es durch eine lange Erfahrung, dass sie dan bei aufgehendem Wetter, gegen das Frühjahr zu schrecklich um sich greifen wird. — Die grosse Kälte und die grosse Wärme, sagt man setzt diesem Übel Schranken. — Um uns nicht zu compromittiren, wollten wir am meisten nach Smyrna gerade wieder zurück — den[n] wenn unsre Bekannte[n] dort gewusst hätten, dass wir durch pestiferirte Dörfer sind würden sie uns

a) Széchenyi aláhúzása. b) durchreissen helyett. c) valószínűleg dass helyett.

[1] Pusztítás.
[2] Magánszemély.

in ihren Häusern mit Angst und mit einer grossen reluctance[1] empfangen. — Die Ruinen von Erythre sind auch zu sehr unbedeutend um,[a)] so viel Unangenehmes mit einmal zu risquiren. Und zuletzt rechneten wir sehr auf das Versprechen des Command[ant]en der Espèrance[2] M[onsieu]r de Grivelle — der uns versprochen hat, uns eine passage nach Athene zu geben — und dessen Corvette[3] den 14-ten December abgehen sollte. — Alle diese Gründe wurden halbschlafend mit einem Nargile im Mund — erwogen und endlich entschieden, dass man den andern Morgen à l'Alba[4] aufbrechen, gewiss bis *Vourla*[b)] vieleicht aber auch bis Smyrna kommen sollte. — Man räumte ein Zimmerchen von Erbsen und Studentenfutter, und wollte mich hinein legen, ich zog den Speisesaal vor, und wickelte mich in meinem Mantel und établirte mich in einem Eck des grossen tiefen türkischen établissemen[t]s, welches ganz bestimt das aller beste Moeuble [32] ist, was man zur Bequemlichkeit der müden Menschen bis jetzt erfunden hat. — Ich lachte über das Erstaunen der Famille Kurtowich, die la sua Excellenca wie eine Schwein da liegen sahen, und ihn auf keine Art in das feuchte Zimmer der Provisionen bringen konnten. —

Csesme und die umliegende Gegend erzeugt viele Weintrauben, und die Weinberge ziehen sich weitläufig an denen Seeküsten fort. Dem Auge gewähren sie den lieblichen Anblick in der Ferne nicht, wie unsere grünen Weingärten — den[n] die Weinstöcke sind alt niedrig und von Laum[c)] ganz entblösst: sie stehen auch viel weiter, wie bei uns auseinander, und jeder Stock hat für sich, einen in die Erde gemachten Kessel. — Die Erde an allen denen Küsten ist ausgebrannt und gelb —

Die Inseln im Archipelagus sind sich alle ähnlich, von Ferne erheben sie sich leicht und glänzend aus der dunkeln See. — Näher bilden sie grosse *sterile*[b)] Felsen Gruppen, die dem Auge der Seltenheit Willen gefällig sein mag — *ganz nahe*[b)] oder

a) a vessző *um* elé való. b) Széchenyi aláhúzása. c) valószínűleg Laub helyett.

[1] Ellenszenv.
[2] A francia hajó neve, amellyel Széchenyi Athénba akart utazni.
[3] Háromárbocos hadihajó.
[4] Valószínű jelentése: szürkületkor.

darauf — gewähren sie liebliche auffallende Contraste — zwischen Sterilität und Fruchtbarkeit! — Mann kann sich's viel schöner vorstellen — den[n] eine unordentliche Zusammen Mischung von Felsen und detachirten Steinen, — zwischen denen nur hie und da ärmlich kleine schwache Bäume fortkommen, und durstend und abgelebt aussehen, kann für keine hübsche reitzende üppige Landschaft gehalten werden — Sie sind wie alte blasse Frauens Gesichter — mit Diamanten und Perlen geziert. — Ich liebe aber des Mädchens ungezierte frische Jugend — Die Sonne aber, die alle Tage regelmässig, unbewölkt seinen Kreis vollendet, und wohlthätig die mit Mühe und Sorge gezogenen Pf[l]anzen des ermüdeten Arbeiters bescheint — alles beglänzt, alles verjüngt und belebt — die ist's, die diesen Gegenden diesen Inseln den Ruhm den Namen giebt — die blaue Luft, die man ungestört das ganze Jahr sehen kann [,] die warmen Nächte rein durch die glänzende Myriade[1] beleuchtet — die lieblichen Imbat's[2] die die brennende Hitze mildern, die kühlen Quellen, die allenthalben rauschen, und die *freundliche Ansicht der Dinge*[a)] [33] die man durch alle diese Wohlthaten — unwissend zum Gesetze sich macht — *das sind die Inseln*[b)] *im Archipelagus.*"[a)] —

Zibeben sind wie bekannt, rothe und schwarze. Die rothen werden mit Öhl bereitet — die andern ganz allein durch die Sonne. — Die Feigen werden auf eine eckliche Weise zusammen gegwetscht. Alte Frauen performiren diese Operation, und speyen sich, um die Arbeit zu erleichtern fleissig in die Hände.

Dass in denen grossen Meeren Courrenten sind, wusste ich wohl, dass aber das ganze Adriatische Meer von Strömungen durchschnitten ist, hab' ich mir nicht recht denken können. — Von Scio drängt das Wasser sich heftig gegen Nicaria und Pathmos:[3] daher von Constant[inopel] die Reise nach Alexandri[e]n äuserst angenehm und leicht ist — Zurück hat man ein wenig mehr Beschwerlichkeiten — besonders da nebst der Hinderniss der Courrenten 8 Monath im Jahr die Tramontana bläst. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) Kétszer aláhúzva.

[1] T. i. megszámlálhatlan csillag.
[2] Imbatto = tengeri szél.
[3] Szigetek Chiostól délre.

Da unsere Reise nach Vourla und von da nach Smyrna festgesetzt war — liess ich halb im Traum einen Griechen kommen, der mit Mauleseln die Reisenden weiter zu schaffen, das Handwerk hat. Bis Smyrna verlangte man 30 piaster, bis Vourla 13. Das letztere wurde angenommen und nach einer, in der unangenehmen Umgebung von Katzen und speyenden Kindern gebrachten Nacht wurden,[a] dem[b] andern Tag, diese guten Thiere in aller Früh herbeigehohlt und gepackt. — Nach dem Frühstück ersuchte mich Herr Kurtowich für einen an Gr[afen] Lützow adressirten Brief, den ich ihn[c] auf der Stelle, des Spasses wegen in englischer Sprache ausstellte. In dem Haus dieses glücklichen Handelsmann[es] war alles auf das schlechteste und unbequemste eingerichtet. Eine Pippe mit Wasser in einer Niche angebracht war das einzige gute was ich bemerkte.

Gegen sieben Uhr sind wir aufgebrochen. In aller Früh war der Himmel mit dicken Wolken überzogen, bald zeigte das Wetter sich gut, und wir athmeten die reinste gesundste Luft. — Der Weg gehet in einer durchaus unbearbeiteten unwirthbaren Gegend fort: und das ganze Land ist mit so vielen runden Steinen, und abgefallenen Felsen angehauft und durchgeschnitten, dass man [34] mit allem Fleiss und Anstrengung es nie brauchbar machen könnte — Einige Weingärten sahen wir in der Nähe, deren Bearbeitung eine Riesen Arbeit sein muss. — Dieser Weinbau ist doch der einzige Erwerb der Einwohner von Csesme und der umliegend[en] Ortschaften, und ist hinlänglich um gegen *uns*[d] einen activen Handel zu behaupten: den[n] die Einwohner haben durchaus gar keine Bedürfnisse, und weil wir ohne Mandeln und Ziweben nicht leben können. —

Nach 4 Stunden sahen wir ein ärmliches Dorf an unserer Rechten — und nach geraumer Zeit ein anders zur linken. Man bemerkt auch ein Schlöss, welches verfallen ist, und was keinen Namen hat und auch keinen verdient, es mag von denen Zeiten der genueser herrühren — Der Weg ist steinig und schlecht, in manchen Jahreszeiten wenn häufige Regen Güsse sind mag er inpracticable sein. — Auf unsern Pferden wäre es hart[e] möglich diese Strasse zu reiten, den[n] manchmal gehet es wie gegen

a) A vessző wurden elé való. b) den helyett. c) ihm helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) nehezen olvasható.

eine Mauer auf glatten Felsen, noch öfter aber ganz knapp neben Abgründen vorbei — Die Maulthiere sind zu solchen expeditionen vortrefflich — und in einer Reise von einem langen warmen Tag ermüden sie sich so wenig, dass man zu letzt eben so sicher, wie im Anfang sein kann, dass sie ihrem[a] Reiter über Berg und Stein, ohne aller Gefahr glücklich herüber bringen. Denen türkschen Pferden muss ich bei dieser Gelegenheit auch Gerechtigkeit wiederfahren[b] lassen — und ich glaube, dass sie allen Pferden in der Welt vorzuziehen sind, wenn es über Felsen Wege zu klettern heisst. In allen andern Exhibitionen, als Geschwindigkeit und Dauer setze ich sie weit hinter die englischen Vollblutpferde. — Nach einem langen und einförmigen Ritt haben wir endlich nach 7[ben] Stunden halt gemacht, und unter den[c] kargen Schatten von Uralten Oliven Bäumen, den Rest von einem Indian und von dem excellenten Brod welches wir von Scio mitgebracht haben — mit gutem Appetit verzehrt. — Denen Mauleseln die unsere Bagage trugen, wurden mittlerweile Bockshörnchen[1] vorgeworfen — die wir geritten haben, blieben ungefüttert und nachdenkend indessen stehen. — Ender gab die Beine des Indians einem herbeigeschlichenem unglücklichen Hund, der wiewohl alt, keinen angenehmeren Tag gewiss noch nicht erlebte. — Der Nachmittag unserer[d] [35] verging schneller. Grosse Adler wogten hoch über uns in der Luft. Rebhühner sahen wir in der Menge und hie und da Türken die,[e] in dem steinigten Boden ackerten und anbauten. — Es scheint dass die Bewohner dieser Halb Insel, in kleiner Quantität alles erzeigen was sie für ihren eignen Bedarf gebrauchen. — Gleich nachdem man Csesme verlässt, reitet man hart einen Meer Busen entlang, und sieht den Mimas von der Wurzel an — kömt man allmählich 7 Stunden weg, so erreicht man einen andern Golf — der einem[f] kleinen See zu bilden scheint — den mehrere Inseln, worunter die von denen Engländern,[2] ihn zu schliessen die Mi[e]ne hat. — „Denen Engländern wurde das Eiland, dem Chandler gemäss, aus der Ursache

a) ihren helyett. b) widerfahren helyett. c) dem helyett. d) kimaradt: Reise. e) A vessző *die* elé való. f) einen helyett.

[1] Az ismert Szent Jánosfakenyér.

[2] A Smyrnai öbölben, a fent is említett Dei inglesi szigot.

gewidmet, weil vor *so vielen Jahren,*[a] mehrere Reisende der brittischen Nation daselbst ums Leben gebracht worden sind. — Bevor wir nach Vourla gekommen sind, mussten wir über einem Berg Rücken, der mit der Insel in Verbindung stehet, die Alexander der Grosse durch einen Damm mit dem Festen Lande zusammen fügte, die nun eine halb Insel bildet, und auf welcher Chandler sich mehrere Tage aufhielt, um die Ruinen von Clasomene, und der Agamemnonianischen Bade[1] insbesonders aufzufinden. Dicht vor Vourla reitet man ein gutes Stück in einem dichten Oliven Wald. Wir sind bei dunklem angekommen — fanden aber die Türken noch auf, und an ihren Kaffe Häusern. Kein Empfehlungs Schreiben hatten wir nicht mitgenommen, da ich mich kleine Zeit nur in Vourla aufzuhalten gedachte, — den[n] ich vermuthete die *Scala*[a] dieses Orts ganz nahe vom Meer, oder vielmehr den Ort an der See Küste — Der Ort liegt aber auf einer Anhöche, und der kleine Hafen ist eine starke halbe Stunde entfernet — Unsere Eseln war[en] müde, die Inhaber dieser Bestien stützig, den[n] sie behaupteten mit der ernsthaftesten Gewissheit, dass die Echelle[2] 2 Stunden weit sei. Gleich auf der Stelle andre Eseln zu finden, um einen andren Weg von 8 Stunden bei der Nacht vorzunehmen war,[b] vielmehr eine unpassende Idee: Es wurde also unter meinem[c] Hut beschlossen, dass wir bleiben sollten. Wo, war die einzige Frage — da fand sich einer von unsern *Treibern,*[a] (den[n] man braucht auf denen Maul [36] eseln sich gar nicht zu rühren, indem man à la lettre, getrieben wird —) der mit dem Plan ausrückte uns zu einem Franken zu führen. Diess wurde angenommen, und wir ritten eine Zeit lang im Finstern Berg auf Berg ab — bis unsere Kolonne zwischen 2 grossen schönen Häusern stecken blieb. — Ich wartete mit Geduld eine viertel Stunde, bis man endlich mir verkündete, dass der Hausherr ausgegangen sei, und dass man ihn hohlt. Wir mussten wieder fortwarten. Ich stieg ab und gieng in das Haus, — wurde von denen Weibern gut empfangen — und so gut ich's auf griechisch verstehen konnt[e], eingeladen,

a) Széchenyi aláhúzása. b) A vessző *war* elé való. c) meiner helyett.

[1] A Két Testvér-hegy tövében meleg ásványfürdő.
[2] Kikötő.

ohne weiters herein zu reiten. Das wurde vollbracht, die Eseln abgeladen. Mittlerweile kam der Hausherr — ein Russe — der keine Sprache als griechisch spricht — Ich machte mich so gut wie möglich verstehen, und übernachtete endlich, nach einem Suppe[a] von Mandeln Nüssen Weintrauben und Granat Apfeln, ziemlich hungrig und durstig, in einem der reinsten und hübschesten Häusern, die wir in unserer Tour gefunden haben, andre Eseln wurden à 12 Piaster für dem[b] andern Morgen bestellt, und in aller Früh die weitere Reise, unter dem blauen Dach, dieser herrlichen Gegenden, mit guter Laune fortgesetzt. — Der Herr vom Haus war mit einem Hände Druck, das Hauspersonale mit 4 Rubies abgefertigt.

Um die Ruinen von Clasomene anzusehen, die in einigen Steinen und in einigen wenigen abgebrochenen Säulen bestehet, hatte ich nicht hinlänglich Zeit, da ich die für Ephesus und Sardes[1] sparren musste. Einige Stunden von Vourla sahen wir genau den Molo, von welchem Chandler en detail erwähnt, und wir befanden uns an der See Küste des eigentlichen Golfs von Smyrna. — Dieser Weg lässt sich schwer beschreiben und gehört zu den schönsten Promenaden die ich in meinen Leben gemacht. — Smyrna sieht man klein an der See Küste, und mayestätisch erheben sich die Berge im Hinter Grund. —

An denen Brüdern,[2] die man hier die Mamelle heisst, sind wir knapp vorbei, und kammen[c] an einem sehr schönen türkschen etablissement [37] vorbei und in Smyrna gegen 2 Uhr an, nach einem Ritt von 7 Stunden.

M[onsieu]r Bertrand kam zu mir, um mir einen Brief meines lieben guten Vaters zu übergeben — der mich herzlich erfreute — Mein Freund Brant, um mich zum Speisen einzuladen.

So endigte die kleine Reise nach Scio — und so vergehet alles nach und nach. Alla cherim![3]

Smyrna den 7-ten decemb[er] 1818. [38]

a) souper vagy soupé helyett. b) den helyett. c) kamen helyett.

[1] Ephesus Smyrnától délre, Sardes keletre van.
[2] A fentemlített hegység.
[3] Török köszönés: az Isten kegyes.

Reise nach Ephesus.[a]

[1818 december 8.] Mit den zwei Brüdern Brant, James und Richard bin ich mit denen 2 Begleitern, Zimmermann und Gabriel den 7-ten 10[ber] bis Sedikö[1] gegangen. Die Pferde zu diesen[b] *Spaziergang*[a] wurden auf unbestimmte Zeit, 7 Piaster den Tag in Smyrna genommen. 2 Türken die Inhaber unserer 7[ben] Pferde waren unsere Begleiter, von denen jedoch nur der eine bezahlt wurde, indem der andere nur als Inhaber der Pferde mitgekommen ist. — Sedikö ist auf 2 gute Stunden von Smyrna entfernt. Viele Franken haben daselbst Landhäuser, wo sie einen Theil des Sommers zubringen, zumal die Wirkung des Inbats[2] nicht so auffallend wie in Smyrna selbst ist, welche für den Augenblick zwar einen seltenen Genuss giebt, in der Folge aber bedeutende Übeln nach sich ziehen kann. In der Zeit wenn die Pest in der nahe liegenden Stadt wüthet, bleiben die Franken in Ihren Häusern von der übrigen Welt so lange separirt bis sie wieder alle Kraft verliert. Die Gewohnheit aber, dieses Übel beinahe alle Jahre zu sehen, machte die Franken wenn nach und nach auch schon kühner, und die Pest kann nie mehr so stark sein, wenn auch alle Tage bis 200 Menschen sterben, dass sie sich nicht sehen und gegenseitig besuchen sollten. — Alle Vorsichts Massregeln werden dabei jedoch immer beobachtet. Was sonderbar ist, dass man in allen denen Dörfern, wo die Franken in der Zeit der Pest sich flüchten, damals eben so wie in denen Augenblicken der besten Gesundheit, um die selbe Summe Menschen findet, die sich in die Stadt wagen, um provisionen zu hohlen, und was man über die Dummheit der Türken auch immer sagen mag, so finde ich sie wegen der einfältigen Ergebenheit in Gottes Willen, weit über uns erhaben, die wir mit allen Mitteln das Leben zu erhalten suchen, und ängstig dem Ende einer im Grunde elenden Existenz entgegen sehen! — Der G. Hauchpied — Holländischer Consul, hat da ein charmantes établissement. Wir sind gegen 2 Uhr weg, nachdem man in meiner

a) Széchenyi aláhúzása. b) diesem helyett.

[1] Helység délre, Smyrna közelében.
[2] Tengeri szél (imbatto).

niedlichen am Meer gelegenen Wohnung ein *déjeune*[a b] *dinatoire*[a][1] eingenommen hatte. Der Weg nach Sedikö ist ein hübscher Spazier Ritt, und der Berg tartali,[2] der den fond Smyrna füllt, presentirt [39] sich in seiner ganzen grösse. Von diesem Berg wird das ganze Jahr Eis nach Smyrna gebracht. — In Sedikö haben wir über die Angst der Gelehrten[3] gelacht, die sich nicht aus dem Haus wagten, indem vor einigen Jahren eine Hiäne und vor 3 Tagen ein junger Tieger erschossen wurde. Ich bin aber gewiss, dass ein Tiger von einem Professor mehr erschrecken würde, der ihm in schwarzen Frack begegnet, als ein Doctor philosophie Ursache hätte sich zu ängstigen, den[n] bei Gott, ich fürchte mich von nichts so sehr als von dem Chor der Professoren, seit dem ich den Herrn von Land[schulz] kennen gelehrnt habe. — Brant hat sich amusirt ihnen Käme und Haarbürsten zu leihen, um sie in Verlegenheit zu setzen, den[n] bis jetzt kennen sie diess instrument nur nach dem Namen, und nicht nach dem Gebrauch. — Auf dem Hinwege sahen wir ein charmantes kleines Haus eines Türken, der vor einigen Jahren die bedeutende Stelle eines Maut Einnehmers verlohren hatte, und auf eine Insel der Donau versetzt wurde. — Das Gebäu ist elegant und von allen Seiten durch Fenstert. Eine kleine Quelle, die von einem aqueduct geschickt hingebracht wird, erfrischt einen kleinen Hof, der mit Pomeranzen Bäumen beschattet ist. Das Dach ragt vier Schuh über das Haus heraus. Der *Harem*[a] ist angebaut. So ein kleines établissement ist allerliebst und kann nicht viel kosten, den[n] [es] ist von Holz und klein, bei uns noch weniger, da wir gar keine, oder nur *eine einzige*[a] Frau haben.[4] [40]

[1818 december 9.] [Den 9-ten 10[ber] bin ich bei schönem Wetter mit die[c] 2[3] und die[c] 2 Brant — auf einem unruhigen Schimmel

a) Széchenyi aláhúzása. b) déjeuné dînatoire (nagy reggeli) helyett. c) den helyett.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: expression de M[onsieu]r de Stroganoff. Frankini heisst der Russische Dragoman in Const[antinopel].
[2] Tachtaly.
[3] Landschulz és Ender.
[4] Ezzel az ephesusi útra vonatkozó feljegyzés megszakadt, a további lapok üresen maradtak. Némileg pótolható a folytatás az I. 11. számú jegyzetkönyvben levő rapszodikus feljegyzésekkel, amelyek zárjelben következnek.

und ohne aller Bagage nach Sedikö.[1] Zimmermann und Gabriel die augigsten Begleiter — Morgen um 3 Uhr in der Früh gehets nach Ephesus.

7 Uhr in das Dorf Devely kö.[2] Der Türk forcirt den Gang. [I. 11. sz. jegyzetkönyv 2] .....[a] an dem Abhang mehr, mit bewachsenem Berg bei einer Cisterne, der halbe Weg zwischen *Bergen*[b] wo einstens ein See wahrscheinlich.

Balamut Kassö ist darneben.

Steinerne glitscherige Hügel Wege — Wie Schlangen die Kamele. Alaman[3] — Cave 11 30 angekommen und gefrühstückt. Mein Pferd ganz weg und doch gut.

Man gehet über schlechte Wege und in defilen[4] anderthalb Stund, vor denen Ruinen[5] kömt man aus denen Bergen heraus — und übersieht die ganze Ebene bis Ajaluk[6] welches östlich gegen Berge gelehnt ist. Samos[c] licht blau aus der See. — Der vormalige Golf von Ephesus bildet einen seichten Sumpf über den ein Stein Fussteig führt — Im Sommer kann man geradezu über den Carysus[7] hinweg reiten — in dieser Saison ganz nahe beim Meer in △ viele . . .,[d] Kamele, eine Menge — Ich glaube man sieht auch Nicaria[8] —

Berg Coryssus[6] wie ein Schwamm zum Boden der nicht gewaschen ist.

Berg *Prion*[9] ist das Centrum, [ist] gespaltet — nichts in der Mitte — S[ank]t Pauls Grab[10] auf dem andern[e] und *viel*[b] aqueduct. Sumpf — ungesund, *Pest.*[b] Angst.

a) Olvashatatlan (egy helység neve). b) Széchenyi aláhúzása. c) t. i. ragt d) valószínűleg Quellen. e) t. i. Berge.

[1] Smyrnától délre 14 km-re.
[2] 28 km-re.
[3] Hegység Ajasoluk előtt.
[4] Szoros (Defileen).
[5] Valószínűleg a hegyen levő kastély romjait érti.
[6] Ma Ajasoluk falu közvetlen Ephesus romjai előtt.
[7] Ma Kaystros folyó.
[8] Ikaria sziget nyugaton.
[9] Ma Panajir Dag a romoktól nyugatra, a Pion-hegy, ma Bülbül Dag keletre.
[10] A Baedeker szerint nem sír, hanem fogház.

Der Türk wartete nicht. Nacht Laager in einer schlechten Cafine — Die *Poltrons aufs äuserste*[a] gebracht. —

In der früh Ephesus angesehen.

Ajaluk ganz nahe an den 14 .....[b] Ort. Viele Mosquéen, eine grosse von einer griechischen Kirche, in der mehrere Säulen, links in einer kleinen Abtheilung eine mit einen .....[b]. La porte de la persecution[1] mit eine[m] basrelief, dessen einen Theil ein ....[b] gestohlen — Zu Haus. [3]

[1818 december 25.]

Reise von Smyrna nach Athene.[a]

Die Bekanntschaft des Kapitain[s] Ramsden, Commandanten des Brig's Scout[s][2] von 18 Kanonen habe ich in Smyrna in dem Haus des M[iste]r[s] Brant gemacht. Damals als ich diesen *edelmanngleichen*[a] Officiers[c] das erstemal gesehen habe, dachte ich nicht, dass er mich nach Athene übersetzen werden, noch weniger, dass er die Ursache sein wird, dass ich mich von meinen beiden Gelehrten trennen soll. — Ich wollte in Smyrna um 2 Wochen noch länger bleiben — theils um Sardes zu sehen, theils um meine Eisenbäder die ich da angefangen habe fortsetzen zu können. — M[iste]r Brant der in Malta quarantaine zu machen dachte, und eine passage bis dahin, von seinem alten Schuhlkameraden, Capitaine Ramsden zu erhalten gewiss war, überredete mich, an der Idee, mich mit Zimmermann ganz allein auf die Brig zu wagen, einen auserordentlichen Gefallen zu finden. — Meine geschwächte Gesundheit, und meine so sehr gereitzten Nerven — hätten für Entschuldigung hinlänglich gepasst, mich von meinen Reisegefährten zu trennen zumal,[d] der Commandant mehr als 2 Menschen nicht unterbringen konnte und meine Gegenwart auf dem Schif, welches für die Zurückgebliebenen dan später genommen wurde, sie vor gar keiner Gefahr geschützt haben würde. — Diess ist gewiss, und auch das, dass ich mir und meiner Gesundheit schuldig war.

a) Széchenyi aláhúzása. b) olvashatatlan szó. c) Officier helyett. d) A vessző *zumal* elé való.

[1] Az üldözés kapuja (Baedeker).
[2] Kétárbocos hadihajó.

die best möglichste Art zu ergreiffen, mich von Klein Asien nach Griechenland herübersetzen zu lassen. Ein bequemeres wie ein englisches Kriegs Schif kann man nicht haben — und das hat sich zu meinem Dienst angebothen! — Ich schlug es aus — weil ich wusste dass L[andschulz] und E[nder] ohne mir, sich für verlohren halten werden.[1] — Ein grösseres Opfer zu bringen war ich nicht im Stande! — Von einem Gelehrten und Maler kann [XI. füzet 1.] man sich keine Dankbarkeit erwarten. — Ramsden sah Athene noch nie, und war entschlossen seinen Freund und Schuhlkameraden Brant einen Augenblick dahin zu begleiten und sodan seine Reise nach Malta fortzusetzen. Der 18-te december war für die Abreise festgesetzt. — Nicht geradetzu fort, aber aus dem Hafen zur Hälfte heraus — bis Vourla oder Foglieri[2] um da Wasser zu machen. — In einem Ort wie Smyrna macht man leicht Bekanntschaften, und ich glaube es hart[a] möglich, dass sich da zwei Reisende begegnen könnten, ohne sich bald recht gut kennen zu lehrnen, und in der Zukunft gegenseitig Freunde zu bleiben. So gieng's mir mit Ramsden und Grivel,[3] und ich habe zuletzt auser meinen schlaflosen Nächten, keinen Augenblick mehr ohne ihnen sein können. — Den 18-ten wurde also ein Frühstück an dem Bord des Scout[s] gegeben, um

a) Nehezen olvasható.

[1] Széchenyi a hadihajóval ment mégis, erre vonatkozólag atyjához december 21-én írt levelében így ír: „ . . . nun handelte es sich also nur darum, meine 2 Reisegefährten darauf zu prepariren, dass eine Trennung vor sich gehen wird. Ender fiel beinahe in Ohnmacht — Landschulz hingegen unterdrückte seine ängstigen Gefühle. — Mich dauerten im Anfange die armen Teufeln, zuletzt war mir's aber komisch, und ganz zu Ende lachten wir alle 3 — da es doch gewiss ist, dass ich auf einen Mann von 40 und den andern von 26 Jahren nicht Acht geben, sie auch nicht retten kann, im Fall das Schiff durchaus untergehen sollte. Eine grosse Mastigane wurde zum Glück aufgefunden, die par hasard gerade nach Athene segelt, auf der sich meine 2 Gelehrten, der M[onsieu]r Krebs, der sich gut befindet und mein treuer Johan den 23-ten einschiffen werden."

Megjegyzendő, hogy először a francia hadihajóval tervezte az utazást, majd mikor ez parancsot kapott a Senegalba való utazásra, úgy gondolta, hogy kis vitorlással utazik szigetről-szigetre, míg görög partra nem jut, de erről lemondott Landschulz és Ender félénksége miatt.

[2] Községek Smyrnától nyugatra a Smyrnai öbölben.

[3] Az első az angol, a második a francia hadihajó parancsnoka, akivel először tervezte utazását Athénbe.

den letzten Augenblick, wo möglich, beisammen bleiben zu können. Ich bestellte ein kleines Both mit Segeln um Ramsden bis zum alten türkschen Castel, der *den Hafen vertheitigen könnte*,[a] zu begleiten und dan zurückzusegeln. — Während des Mahls wurde viel getrunken — und der gute Cap Madeira setzte die Nationen in eine Stimmung in welcher man sich nicht gerne verlässt. Mir sprach man neuerdings von der Reise, und dass ich mit kommen hätte sollen — nachdem ich doch wegen meinen *Gescheiden*[a] diesen Antrag mehrmal abgeschlagen hatte. — Ich für meinen Wunsch — wollte noch einmal nach Bunarbad,[1] um die Grotte Homers und den kleinen See des Tantalus anzusehen — und wollte diese Course in der Gesellschaft der 2 Schif Capitains unternehmen, da mir die Gesellschaft meiner 2 Gelehrten durchaus den Contremur[b][2] giebt. Ich engagirte daher den brittischen Commandanten — einen Tag noch zu bleiben, es war übrigens Windstille, was ich aber im Cabin nicht wusste — Zur [2] Condition dieser Auszeichnung und Faveur, weil ich's für unausführbar hielt, da man ein Kriegs Schif doch nicht so wie einen Wagen still halten machen kann, both ich an, dass ich nach Athene mit ihm segeln werde wenn er um einen Tag noch länger bleibt. weg konnte er nicht, den[n] wie gesagt es war kein Wind und machte aus der Noth eine Tugend, und liess mit etwas freundschaftlicher Coquetterie Anker werfen. M[ister]r Brant, dessen Freundschaft ich für unvergesslich hallte,[c] bewiess seine Zufriedenheit, dass ich mit von[d] der Reise bin — auf die angenehmste Art, den[n] er gieng alsobald ans Land um bei sich ein grosses Mitagmahl für die Vereinigten Nationen[3] zu veranstalten. — Die Abreise indessen des Brig's ganz aus dem Golph wurde auf den 21-ten festgesetzt — den[n] so viele Zeit war beiläufig erforderlich um Wasser zu machen, indem ein Sontag dazwischen fiel — an welchem die Engländer ohne besondrer Noth keine schwere Arbeit zu verrichten pflegen. — Ich richtete alle meine Geschäfte und gieng zu Pferd den 21-ten von Smyrna nach der

a) Széchenyi aláhúzása. b) Nehezen olvasható. c) halte helyett. d) talán auf.

[1] Burnabad Smyrna nyaralóhelye.

[2] Szószerint ellenfal, itt talán ellenérzés.

[3] T. i. az angol Ramsden és Brant, a francia Grivel, továbbá Széchenyi.

Scala von Vourla. Für ein Pferd bezahlte ich 20 Piaster. Diess Geschäft arrangirte Brandt der dandi. — In der Scala von Vourla sind viele Schife, mehrere Häuser und eine ganz kleine Mosquée. Ich glaube dass man nie in Verlegenheit ist daselbst Sakolevis zu finden, um nach den Inseln und dem gegenseitigen Ufer des Golfs zu segeln. — Der Brig war vis-à-vis von einen[a] Brunnen, in einem kleinen Golf hinter der Echelle. Der Wind war stark, die Luft rein. Wir ritten wenigstens im Trabe, und kamen in 5 Stunden an Ort und Stelle. Die beiden Griechen die wir gegenüber des Brigs mit einen[c] kleinen Both gefunden haben, wollten uns um keinen Preis am Bord bringen. Der Wind war zu heftig — und diese Leute sind *vorsichtig*.[b] Wir warteten; bald sahen wir ein Both aus dem Kriegs Schif gehoben werden, und 6 *englische*[b] See Leute wurden [3] in das selbe embarquirt um uns abzuhohlen. Ich war Steuer Mann mit 2 kleinen Stricken an das Steuer Ruder gebunden, wir und Bagage wurden durch und durch nass. — Am Bord erwartete mich Ramsden in seinem Boudoir. wir hatten ein recht gesundes und einfaches essen, und ein gutes Wasser, denn sie haben eine machine zum filtriren am Bord. — englisches Rindfleisch und Pickel[1] mit Biscuits von London ist das aller beste was man in einem Schif haben kann. — M[iste]r Gower 1-ter Lieutenant gab mir sein[e] Cabin[e], und legte sich bei Nacht in dem Gunroom[2] in eine Hengematte. Mein Bett war so schmahl, dass ich die ganze Nacht auf dem Rücken balanciren musste. Dem[c] andern Morgen den 22-ten liess der Wind einen Augenblick etwas nach — und man lichtete die Anker. Es war gefährlich, den[n] der Wind trieb das Schif geradetzu gegen das Ufer. — Die Equipage wurde tüchtig hergenommen und mit 6 Bordés[3] waren wir an der Spitze des Karabornous[4] — Ich sah' während dieser Course Clazomene's Position — den Damm, den Alexander der Grosse machen liess, um die Insel, auf welcher diese Stadt gebaut war, mit dem festen Lande zu vertheitigen, sah ich deutlich. Der Wind war günstig aber so

a) einem helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett.

[1] Talán füstölt vagy pácolt hús.
[2] Az a hely, ahol az ágyúk voltak.
[3] Kanyarodás (a kedvezőtlen szél miatt).
[4] A Smyrnai öböl bejáratánál a félsziget északi foka.

stark, dass man auf dem Verdeck, welchen[a] die Brig's in Friedens Zeiten zu haben pflegen um das Steuer Ruder zu decken, and to make it comfortable, nicht stehen konnte. — Die Manoeuvres wurden alle mit précision vollzogen — et il n'y a absolument rien à comparez à l'habilité des anglais quand ils sont dans leurs sabors![b] — *Helms álee*[c][1] wurde 6-mal ausgesprochen. Das Meer war erzürnt, — die Wellen kamen häufig in das Schif, die Bewegung sehr stark — ich fühlte mich nicht wohl. — Wir steuerten ganz nahe bei der felsigen Insel Mytilene[2] vorbei: es war dunkel als wir die Spalmadoren doublirten. Der Wind wurde immer heftiger, die Nacht dunkel. Wir hatten nicht Platz genug um die ganze lange Nacht hindurch — allen den Weg zu machen, den wir mit Segeln machen hätten können, es wurden [4] daher alle Segeln eingespannt — und wir machten 7 und 8 Meilen in einer Stunde. Die Nacht war lang — ich sehr krank. Gegen Früh balancirte ich am Verdeck, und wir sahen nahe vor uns die Inseln Tine, Andri und Zea[3] — bald darauf doublirten wir den Cap d'Oro, und warfen Anker gegen 1 Uhr in dem Hafen Mandri — nicht weit von Cap Colonna,[4] gegenüber von der Insel Macro Nissi.[4] Der nächste Ort zu diesem Hafen ist Keratea — 2 Stunden entfernt: dahin wurden unsere Bedienten expedirt um den andern Tag in aller Früh Pferde zu bringen auf welchen wir nach Athene reiten sollten. Der 3-te Tag meines Séjours auf dem Brig vergieng schnell — und man braucht eine halbe Stunde, um alles das, was man auf einem Meer leiden kann, zu vergessen, um gleich eine neue Reise anzutretten. — Doctor Sintat, und die Übersetzung Barkers[5] des Titus Livius machten uns die Zeit bald vergehen. Ich musste sie laut vorlesen. — Die

a) welches helyett. b) Valószínűleg sabords (lőrés). c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Indulást jelző kiáltás.
[2] Lesbos sziget Chiostól északra.
[3] Tinos, Andros és Keos szigetek Athéntól délkeletre.
[4] Az Attikai félsziget déli csúcsa, a délkeleti részén nyúlik a Makronisi sziget s vele szemben van a Mandri-öböl.
[5] Barker Edmond Henry (1738—1859) angol filologus fordított ugyan latin írókat, de Livius fordítása nem ismeretes, Széchenyi valószínűleg összetéveszti e művel: The History of Rome by Titus Livius. Translated from the original with Notes and Illustrations by G. Baker. London 1797. (British Museum Catalogue of printed Books. London.)

kleine Insel Ipsera bei welcher wir gegen 11 Abends vorbei mussten habe ich leider nicht gesehen. — Diese Insel und Hydra[1] sind die beiden berühm[te]sten des Handels Wegen, in dem Archipelagus. Die erste soll 70 die zweite gegen 300 grosse Handels Schife haben. — Es sind mehrere Schife von Hydra bereits in denen Vereinigten Staaten gewesen; und ihre Schife sollen ganz excellent gebaut sein. — An dem englischen Brig fand ich die Lavetten[a)] der Kanonen weit besser, wie bei andern Krigs Schiffen, die ich bis jetzt gesehen habe, den[n] man kann sie von *Inwendig*[b)] laden. — Das Steuer Ruder mit dem Rade ist auch besser, und die runden patent Gläser auf dem Verdeck eine grosse Addition zum Comfort.

In dem Eisernen Brig,[2] welches ich in Smyrna gesehen habe, fand ich dem[c)] Compass ganz in Eisen eingemacht, eine herrliche Erfindung. Die doppelte Sand Uhr ein Kinder Spiel — die Beleuchtung des Compasses excellent. [5]

In Smyrna war es bequem von einem französischen Kriegs Schif auf ein englisches zu gehen. Wie auffallend der Unterschied zwischen diesen Nationen! Die Franzosen haben zur See gegen die Engländer eben so wenig chance wie wir gegen die Russen zu Land. *Da muss man sich keine Illusionen machen!*[b)]

Den 24-ten december sind wir vom Bord des Scout[s] weg, nachdem wir den ganzen Trajet von Vourla bis Porto Mandri in 26 Stunden durchgesegelt sind. Man brachte 4 Pferde und 5 Maulthiere — alle Elend und erhungert. In Keratea blieben wir 2 Stunden, um unsre Matten Thiere zu erfrischen — Das Dorf ist elend — von unterdrückten Griechen bewohnt.

Bis Athene bezahlten wir für ein *Stück Thier*[b)] 15 Piaster, man rechnet im Schritt die distanz von Porto Mandri bis Athene auf 12 Stunden, wir sind ein wenig geschwinder geritten, nachdem die Bagage mehrmal heruntergefallen, unsere Maulthiere davon gelaufen und wild geworden, und M[onsieu]r Antonio einer unserer Bedienten von einem Esel herunter geworfen und auf 20 Schritt geschlept wurde. Er kam mit mehreren Contusionen

a) Lafetten helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) den helyett.

[1] Psara Chios szigettől északnyugatra, Hydra sziget a Peloponnesos keleti félszigetétől délre.

[2] T. i. a francia hadihajón, Grivel parancsnoksága alatt.

davon und der aspect dieses vorfalls war schrecklich, aber drollig; wie es glücklich vorüber war musste ich gewaltig lachen. — Es schneite und war infam kalt, Wir sind den grössten Theil des Weges zu Fuss gegangen, der durch Oliven Gärten in der Ebene fortlauft — rechts von der Strasse sahen wir Marcopolo und früher das türksche Dorf mit einem Chiflick,[1] Doglana. Es war 11 Uhr Nachts als ich die Acropolis[2] von weiten erkannte. Bald darauf kamen wir an das *Thor von Athene.*[a)] Diese Stadt ist mit einer Mauer umgeben und des Nachts sind alle Thore verschlossen, und von doppelten Wachen besetzt, man wollte uns nicht aufmachen — durch insolenz und starkes Schütteln des Thores sind [6] die Herrn Türken endlich raisonabler geworden, und liess[en] uns herein. Wir kamen durch viele finstere Strassen und Bazars in das Haus des englischen Consul Logatheti. Wir blieben die Nacht in seiner Wohnung.

Den 25-ten december erwachte ich in der alten Residenz Stadt der Griechen.[3] [7]

[1818 december 31.] [Welch ein schönes Land in welchem ich jetzt lebe, welche gute Luft, welche herrliche Ruhe und Stille. Ich bin recht zufrieden hier, und werde meinen Aufenthalt so viel wie möglich in Griechenland verlängern —. Wer einmal in Constantinopel gewesen ist, der fürwahr, wird nie mehr wünschen dahin wieder zurück zu kommen, Athen ist aber so ein Aufenthalt, wo man sein ganzes Leben verbleiben möchte. — Ich unterhalte mich recht gut, meine Lebensart ist übrigens sehr Einfach — den ganzen Vormittag laufe ich herum, und die Abende bringe ich bei mir zu Hause zu. — Ich habe keinen einzigen Bekannten hier, und Landschulz und Ender sind noch nicht angekommen. Der Wind hat sie wahrscheinlich auf eine Insel verschlagen. So bald sie ankommen, mache ich eine Reise nach Thermopyle und Negropont, wo ich beinahe 14 Tage bleiben will. Der Unterschied

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Tanya.

[2] Az athéni fellegvár.

[3] Athéni tartózkodásáról nem maradt feljegyzés. Innen írt levele atyjához azonban némi világot vet itteni tartózkodására. E nyilatkozatai zárjelben következnek.

zwischen dem Clima dieser Stadt und Smyrna ist auffallend, hier zeigt sich der Winter in seiner ganzen Strenge — und alle Berge sind mit Schnee bedeckt. —... Das was von denen Griechen in Athen noch übrig geblieben ist, verdient nicht nur unsere Aufmerksamkeit, sondern unsere Bewunderung: ich selbst ein *profaner Beseher*[a] der Kunstwerke fühle mich jedesmal ergriffen, wenn ich neue Gegenstände der vormaligen Bildung und Vervollkommnung zu sehen das Vergnügen habe. — So hab' ich mir's nicht vorgestellt — Nach mehr als 2000 Jahren, solche Überreste! Und wie kleinlich sind selbst diese Tempeln diese Gebäude, die wir nicht nach-ahmen können, wenn man von ihrer Stelle hinaus in das Meer in die lieblichen blauen Wogen blickt. — Wie klein, wie albern findet man sich damals nicht? ...]

[1819 január 4.] Den 4-ten Jäner 1819 bin ich mit dem doctor Robert Wilson[1] von Athen weg um eine Reise zu denen Thermopylen[2] zu unternehmen. — Wir hatten 2 Bediente, einen Tartaren von Veli Pacha aus Larissa[3] der seinen Rückweg anzutretten im Begriff war, einen *dollmetscher*,[a] Demetrius, und 2 Bagage Pferde für unsere 2 Betten, und andere Geräthschaften. — Da zu 8 Pferden allenthalben 2 Chirugis nothwendig sind, so brauchten wir im ganzen 10: und nur mit grosser Mühe, und der Intercession des Herrn Gropius[4] waren wir so glücklich 10 Post Pferde zu unserer Reise zu erhalten. Die Summe von 60 Piaster wurden im voraus erlegt, und der Ort, wohin diese Pferde uns bringen mussten, war Negropont,[5] 14 gute Stunden im Schritt gerechnet. Der Mehmed Ali, der junge unbärtige gelbe Tartar, wollte alle Reise Unkösten bestreiten, für Pferde nämlich, und alle andern Ausgaben für Unterkunft und Nahrung, und uns über

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Atyjához írt levele szerint (1819 január 4) angol orvos, aki Keletindiából utazik haza hét évi távollét után s közben megtekinti Görögországot.

[2] Athéntől északnyugatra az Oeta hegy és Malisi öböl között lévő szoros.

[3] Város Thessalia északi részén.

[4] Gropius György osztrák alkonzul Athénban.

[5] Euböa sziget neve Görögország keleti részén, de itt a sziget nyugati partján levő hasonlónevű falút érti.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

Negropont nach Zeitun[1] und von da über Thebe[2] nach Athene um 1000 Piaster stellen, für seine Mühe verlangte er extra 200 Piaster. Da uns diese Summe zu gross schien, und eine Reise die ein Tartar, so zu sagen, für seinen Gewinn unternimmt, mit dem Jammer und dem Fluch der armen Griechen unzertrennbar verknüpft ist, konnten wir uns nicht entschliessen geradetzu einzuwilligen, wiewohl diese Art die bequemste und bei weitem die angenehmste ist, und behielten uns vor für alle Ausgaben selbst zu besorgen, und die 200 Piaster ihm zu bewilligen. — Mehrere Reisende die alle Ausgaben dem Tartaren überliessen, versicherten mir, dass sie niemals in hinsicht der Pferde, Wohnungen und Nahrung besser bedient gewesen sind, als wen sie vorläufig einen Contract mit einem Tartaren abgeschlossen haben, dass sie aber dennoch vorziehen würden, mit allen Beschwerden und Entbehrungen zu kämpfen, als [XII. füzet 1.] auf besagte Art, die kleinste Reise wieder zu unternehmen: den[n] die Art mit welcher ein solcher Türk die unglücklichen Einwohner dieser Gegenden behandelt ist empörend — und man kann nicht leichtsinnig und jung genug sein um ruhig und ungerührt, dermassen die Menschheit mit Füssen getretten zu sehen. Um 10 Uhr Morgens sind wir endlich unter glücklichen Auspicien, und [in] einem leidentlichen Wetter, nachdem wir uns um die Pferde, bis wir sie bekommen, tüchtig abgeärgert,[a] von Athen weg. Unser Dollmetscher, Herr Demetrius,[3] der seine 3 Söhne, Alcibiades, Themistocles und Pericles in Moskau erziehen lässt und sich in Athen indessen dem Trunk gänzlich ergeben hat, wurde um 6 Piaster, one dollar à day,[b] zu dieser Reise gemiethet. —

Die Pferde die wir bekamen waren gut, und nachdem unsere Bagage von denen Packpferden einigemal herunter gefallen ist, ohne welchem Zufall selbst die kleinste Tour nie vor sich gehet, und endlich fest und gut angemacht wurde, fing Mehmed A[li] an

a) t. i. haben. b) aday (naponként) helyett.

[1] Görög neve Lamia, város a Thermopylaei-szorostól északra.

[2] Város Athéntól északnyugatra, körülbelül fele úton a Thermopylaei-szoros és Athén között.

[3] I. 11. számú jegyzőkönyve szerint Georgio di Cagi Demetrio, aki újgörög nyelvmestere is volt. (22. lap.)

einen Galop zu reiten, der einem guten Train de Chasse[1] zu vergleichen gewesen wäre, wenn die kleinen türkschen Pferde einen solchen langen Sprung in ihrem Galop gehabt hätten, wie es die tüchtigen Jagdpferde in England zu haben pflegen. — Das Wetter zeigte sich nass und nachdem wir den Felsenreichen Berg oder vielmehr Hügel Parness[2] in einem Hunde Trabe, so wie die französische Cavallerie zu marshiren pflegt, hinüber gesetzt haben, fing es an derb zu schnein — und die Rosse wurden gepeitscht und mit denen türkschen Steigbügeln gewaltig durchgearbeitet — Es gieng rasch vor sich — und die kleinen Pferde die wir ritten zeigten sich so gut, so trefflich, dass ich wenigstens, ein Art Vergnügen daran fand, über glatte Felsen, und Bergab sie tüchtig zu treiben, um den Genuss zu geniessen, über gefährliche Wege [2] ohne der mind[e]sten Gefahr, so zu sagen, hinüber zu gleiten, den[n] wie diese Pferde und besonders das meine, seine Beine sicher setzte, hatte ich noch kein Beispiel. Man sagt dass zu solcher Kraftausübung und besonders um steile, glatte Felsen ab und auf sicher zu gehen wo nur Gemsen und Geisböcke wandern sollten, die kleinen kurz beinigen Pferde in Irrland die allerbesten sein sollen: das sagen aber Irrländer, darum will ich es nicht ganz glauben, den[n] sein Vaterland, und alles was darin lebt und vorgehet, sieht jeder Mann, der nicht ausgeartet ist, und das sind ja die Engländer nicht, durch ein besonders Glas an, welches vergrössert und verschönert. Die Art des Mehmed, seine Reise einzurichten, gefiel mir nicht am besten, den[n] zuweilen ritt er im Schritt und zuweilen in einem angestrengtem Galop — keinen gleichen Schritt, oder Trab verstand er: und doch ist es das einzige Mittel grosse Reisen zu Pferd glücklich und geschwind zu vollenden, wenn man immer ein gleiches und anhaltendes Tempo beobachtet. — Die Tartaren aber kehren sich wenig darum ob die Pferde des Postmeisters lange leben oder bald verderben, den[n] sie sind gewöhnlich ihre Feinde. Man sagt dass manche Tartaren aus Absicht die Postpferde zu Tode jagen, oder selbst den Augenblick abwarten wenn die Pferde Strahlen[3]

[1] A vadászatnál szokásos lovaglás.
[2] Ozea-hegységben (Parnes) Athéntől északra.
[3] Vizelni.

und sich strecken, um durch einen festen Stoss auf den Sattel, ihr Kreutz zu brechen oder zu verrenken.

Die Pferde die wir hatten, finde ich allen denen bei weitem vorzuziehen die man in Ungarn hat, und ich glaube dass leichte Cavallerie mit solchen Rossen, wie wohl sie nicht die gehörige taille haben, sehr gut beritten wäre, den[n] sie würden in denen Händen von vernünftigen Leuten und bei gutem Futter mehr als um die Hälfte gewinnen. — Gewöhnlich werden sie nur einmal in 24 Stunden gefüttert und getränkt [3] und selbst das auf die erbärmlichste Art. — Die Fiacker in Wien behandeln ihre Pferde viel besser als die Türken auf denen Posten. — Die meisten Pferde werden zu dem Amble[1] abgerichtet.

Nachdem wir zwischen wilden Mastiksbäumen, und andern *grünen*[a] die von dem Schnee mit denen die Berge bedeckt gewesen sind, gar hübsch abgestochen haben, sind wir um $4^1/_2$ in Kako Salesi[2] angekommen. Diesen Weg haben wir also in $6^1/_2$ Stunden zurückgelegt. Die Bagage blieb zurück. Es fing an zu regnen. Diess Dorf bestehet aus 40 kleinen elenden Häusern und wird ausschlüsslich von Griechen bewohnt. Wie die Einwohner, deren elendes Aussehen mir Mitleid einflösste, merkten, dass ein Tartar im Anzuge ist, flüchteten sie sich vorläufig in ihren[b] Hütten und wir fanden das Dorf leer und verlassen. Man hätte glauben können, es sei von der Pest völlig ausgestorben. Der Tartar schien durch dies Manoeuvre nicht im mindesten verlegen zu sein, den[n] *dieses Flüchten*,[a] da es immer geschieht wenn sie heran nahen, ihnen zu einer gewöhnten Sache geworden ist — und sie sich darauf eben so bereiten und gefasst machen, als der Tiger im voraus weiss, dass er die Herde in Flucht setzen wird, in welches er einbrechen will. — Mit dem grössten Phlegma und der schönsten Contenance näherten wir uns dem schönsten Hause im Dorf, und an dessen Thür ganz leise und mit manier klopfend wurde auf türkisch ein' Art von dit-donc[3] mehrmal ausgesprochen, nachdem aber aus dem appartement durch aus keine Antwort

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihre helyett.

[1] Poroszkálás.
[2] Athéntől északra.
[3] Mondja csak.

geleistet wurde, und im Innern des Hauses alles Mäuschenstill blieb, fing der Mehmed ein[en] andern Versuch an, die Hausherrn und Frauen zum reden zu bewegen. Er wollte die Thüre einbrechen — und alsobald erklang die klägliche Stimme von 3 oder 4 Frauen auf einmal, und das appartement stand offen vor uns. Bei dem Anblick der *Franken*[a] wurden [4] diese armen Leute, ein wenig getröstet, den[n] die sind's, die die Türken abhalten, sie in solchen Augenblicken zu misshandeln, welches nur gar zu oft geschieht, und von keinem Richter jeh geahndet wird. — Nachdem einige Hühner, Eyer und Milch angeschaft wurde, erstiegen wir, von dem nassen Wetter nicht abgehalten, einen links von dem Orte stehenden Hügel, der mit dem Parness und der Bergkette des Cytheron[1] in Verbindung ist. — Die Gegend schien pitoresque, es war aber das Bild von einem desolirten, unglücklichem Lande, — um diess zu denken, stimmte nur noch mehr die Laage in welcher wir uns selbst befunden haben — In Winters Zeit, bei üblen Wetter, in einem elenden Haus — ohne den kleinsten Comfort — mit sich selbst, und seinen eignen Gedanken,[b] die mich so selten erheitern. — Die Stadt Tanagra[2] war beiläufig in der Gegend — von welcher gar keine Spuren übrig geblieben sind. — Allmählich, und stück-Weise kam endlich auch unsere Bagage an. Unsere Leute hatten schlechte Pferde, sie stürzten und begegneten alle fatalitäten. Unsere Betten wurden gerichtet, ein grosses Feuer mitten im Hause gemacht, und in Ermanglung von allen den, was wir verlangten, ein Huhn, welches wir mitgenommen haben, gegessen. — Wilson wollte die famille aus ihrem *eignen*[a] Hause herauswerfen, was ich nicht zugab, und wir legten uns endlich zur Ruhe, nachdem wir bis 9 Uhr gelesen und geplaudert hatten. Die Gesellschaft in der wir schliefen, waren mehrere Männer Weiber und halbnackte Kinder, viele Katzen — Einige Küche[c] und Eseln, und 4 Schafe. —

Alles lagerte sich um's Feuer — und ich bemerkte wie doch jedes Thier nach dem Licht sich sehnt. — Wir mussten lachen dass einer von denen halb und bei Oliven erwachsenen Jüng-

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. zu sein. c) Kühe helyett.

[1] Athéntől északra levő hegység.
[2] Athéntől északra.

lingen des Hauses, mit lauter Stimme eine neugriechische Bibel anhub zu lesen nachdem er uns vertieft in unsern Büchern bemerkt hatte: die famille die gesponnen hat, hörte mit Andacht und ernsthaft, was der Jüngling vorgelesen. [5]

Die Einwohner haben wenige Öhlbäume, etwas Feld und bedeutende Knoppern.

[1819 január 5.] Den 5-ten kamen wir in 4 Stunden nach Negropont. Bei der Nacht haben die Chyrugis die Gerste die sie auf einem Packpferde mit sich gebracht haben, ohne aller Géne verkauft — und wir hatten den Genuss die ganz ermüdeten Pferde nach unserer nächsten Station zu reiten; den[n] zwischen Athen und Negropont ist keine andre Post. Im Anfang gieng's im Schritt, nachdem aber eine halbe Stunde vorüber war, fieng's im vollsten Carriere an — und so anhaltend, dass ich über die Güte unserer Pferde erstaunt gewesen bin, dass sie bei solcher Behandlung so viel aushalten konnten, — bald wurden sie aber müde, und ich musste einem[a] Theil des Weges zu Fuss machen, was in dem Regen und mit meinem Mantel eine schlechte Geschichte gewesen ist. — Wir kamen durch die Dörfer Dramisi und Vathi[1] die in dem Genre wie Salesi sind — man könnte da auch recht gut übernachten. Die Insel Eubea jetzt Negropont zeigt sich durch herrlich hoche Berge, und Negropont selbst, welches eben durch die Sonne für einem[a] Augenblick beleuchtet war — liegt an dem Vorfuss der Insel und sieht von weitem einer schönen grossen Stadt ähnlich — In gerader Linie ist's von Vathi auch nahe, man muss aber von Vathi links einen Golph umgehen, der von Felsen Anhöchen eingefangen ist. — Auf diesen Felsen gleitet man eine Stunde beiläufig bis man endlich neben dem festen Platz, Kara Baba[2] (schwarze Nase,) welcher hoch und dumm angebracht und weiss angestrichen ist, vorbei reitet, und über 2 Zug Brücken, die die ungeschicktesten sind, die man bis jetzt gemacht hat, und die die Insel Negropont mit dem festen Lande

a) einen helyett.

[1] Falvak közel az Euripos tengerszoroshoz, mely elválasztja Euböá-t a szárazföldtől.
[2] A szárazföldön Negropont faluval szemben.

zusammen halten, in eine[n] der schändlichsten Örter anlangt. — Wir sind lang herum geirrt bis wir das Haus des Herrn Basilico, einem dragoman und intriganten[a] des Herrn Gropius, gefunden haben. — Da sind wir abgestiegen und nahmen eine *excellente*[b] Milch, das erste welches eine Kuh gegeben [6] in diesem Jahr nämlich, und frischen Honig zu uns. — Die Bagage kam allmählich und ich setzte mich, so gut es mit meinen verrissenen Kleidern thunlich war, en parade, um den Pacha von Negropont zu besuchen. — Ich musste zu ihm um ein[c] Befehl für Postpferde zu erhalten — da mein Firman weder von diesen Gegenden, noch von der Morea eine Erwähnung machte — und ich keinen Befehl für Postpferde von dem Tartar Aga[1] in Constantinople erhalten habe. Die Haupt Ursache aber, warum ich mich entschloss, diese Ausgabe, und diese Langweile noch einmal zu tragen — war, um 3 Griechen aus denen Gefängnissen zu befreien, in welche der Waiwode von Athen's[d] sie ohne allen Verschulden, geworfen hat. — M[iste]r Wilson der den Pasha nicht sehen wollte, und den die dépense für einen so kleinen Spass zu bedeutend schien, machte sich, auf mein Begehren, von diesem Geschäft los, begleitete mich aber dennoch zum Ibrahim Pasha. — Gewöhnliche Ceremonie. — 300 Piaster wurden von dem Herrn Basilico ausgetheilt, von welchen er 150 behalten hat, wie mir scheint, den[n] einen tiefern Sünder hat Gott unter seinen Erde Bewohnern nicht. — Die 3 Griechen waren in einem Loch, dessen Thüre zu dem Hof leitete durch welchen wir mussten — Sie waren in der höchst betrübten Laage, in der man sein kann, und ihr Aussehen und Benehmen so zerknirscht so tiefgebeugt, dass ich Erbarmen mit ihnen hatte. — So erniedrigt kann ein Mann von Ehre nie werden — diese Blässe und diese eingegrabnen Züge ihrer Gesichter kann nur die Folge von langen Jahren der tiefsten Unterdrückung sein, und von dem schändlichen Sinn, sich willig so niederbeigen[e] zu lassen. — Alle schändlichen Gefühle eines Sclaven, der datzu von Gott bestimt ist, hatten diese guten

a) eines Dragomans und Intriganten helyett. Intrigant = cimbora? b) Széchenyi aláhúzása. c) einen helyett. d) vagy von Athen vagy Athens helyett. e) niederbeugen helyett.

[1] Tatár = futár; a tatárok agája = a futárok főnöke.

Leute, mit falscher Demuth und furchtsamer Seele, auf ihrem[a] Angesicht geschrieben — und wenn man sich gewöhnen könnte die Menschen von einem niedrigen Standpunkt zu beurtheilen, ich glaube, man könnte mit ziemlicher [7] die Griechen wie sie im allgemeinen sind, bei langsamen Feuer braten sehen — den[n] es mangelt bei ihnen beinahe an allen Männlichen Eigenschaften, auser der der Begattung, den[n] aussterben wird das Volk nie. — Die Türken entschuldige ich manchmal, wenn sie grausam mit

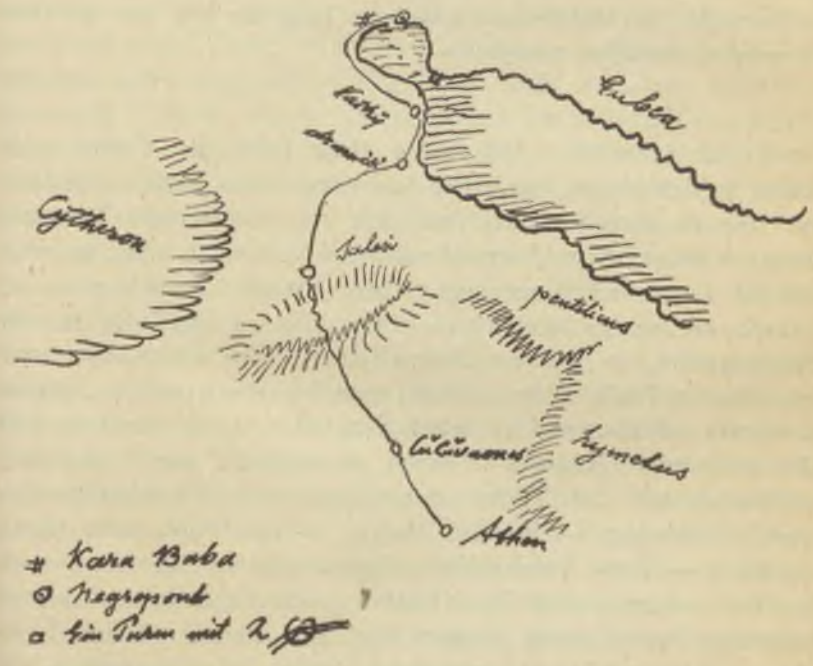

denen Griechen verfahren, wenn ich aber bedenke, dass sie selbst daran Ursache sind, dass dieses Volk so geworden ist, und dass sie sie nach und nach zu so infame Gesellen gezogen haben, da wünsche ich immer, dass eine *Macht*[b] von wo sie auch immer käme, denen Unterdrückten die Hand gäbe, um ihnen zu Helfen,

a) ihr helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

ein so schädliches Joch abzuschütteln. — Der Pasha versprach mir, sie in 4 Tagen herauszulassen. — Er war früher Janitschar Aga,[1] und ist einer der schönsten Türken, die ich gesehen habe. — Sein Posten in Negropont ist eine degradirung — Der Grossherr liebt ihn, die Prétorianer[2] in Constantinopel wollten ihn nicht. — Um ihn zu gewinnen, sagte ich ihm „dass alle Leute ihn für so gut hielten" „Gott allein weiss das, ob ich wirklich gut bin" gab er mir zur Antwort.

Ich kam ermüdet nach Hause, seine Leute folgten mich bis dahin um die Baktsis zu kriegen: das war mir zu Arg — ich wollte nicht, da établirten sie sich so lang bis ich, um sie los zu werden, bezahlen musste. —

[8]

[1819 janár 6.] Den 6-ten liess mich der Pasha noch einmal zu sich bitten, um allein und ohne allen Zeugen politique mit mir zu sprechen. Ich fand ihn wie alle übrigen Turquen, denen es an richtigen Vernunftschlüssen gar nicht fehlt, die aber von der Laage der Dinge, und denen jetzigen Verhältnissen in Europa so wenig unterrichtet sind, dass sie beiläufig in der Position sind, in welcher Julius Caesar oder ein andrer ausgezeichneter Feldherr sein würde, wenn er eine Armée mit Feuergewehren und Kanonen zu bekämpfen hätte. — Sie fürchten sich alle vor einem Congress in Wien, in welchem *nur*[a] und ausschlüsslich von der Türkei gesprochen wird. Ich schenkte ihm einen Caleidoscop — für den Harem. — Ich wurde mit Ehren entlassen — keine Trinkgelder erforderte dieser Besuch: — nach Eretria,[3] welches anjetzt Paleo Castro, so wie alle Ruinen, die keinen besondern Namen haben, genannt wird, sind 4 bis 5 Stunden. Postpferde gehen nie dahin. Bis man welche findet, ist es zu spät — und man findet vieleicht gar keine, den[n] die Griechen haben einen

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A janicsárok tábornoka rangban az első az agák közt, egyúttal a konstantinápolyi rendőrség feje.

[2] A szultán testőrfőtisztjei (katonai kamarilla).

[3] Euböa szigetén, Negropont falutól délre.

Festtag. — Unser Plan war über Scripu und Palanta[1] geradetzu nach über Thermopyle nach Zeitoun zu gehen, und von da bis Larissa über das Schlachtfeld von Pharsala,[2] und sodan zurück über Zeitoun, Livadia,[3] Thebe,[3] Platea[3] nach Athen. Nichts ist langweiligerer als im Winter — mit elenden Pferden, einen langen Weg zweimal zu gehen. — Nach Scripu geradetzu und dan Zeitoun gehen die Postpferde nicht, und man müsste, wenn man durchaus diesen Weg einschlagen wollte, Pferde in Negropont miethen, das ist aber mit so vielen Beschwerlichkeiten verknüpft, dass man es beinahe für unmöglich annehmen kann. — Wir mussten uns also entschliessen auf den Postweg zu bleiben, und der gehet nach Thebe,[4] 6 Stunden entfernt. — Mehmed hat sich indessen betrunken, und wollte nicht mehr mit uns weiter — die wahre Ursache dieses Betragens hab' ich nie erfahren können, und er wurde mit 10 piasters abgefertigt — Wir nahmen einen andern — Mustapha war sein Name, und er zeigte sich in der Zukunft als ein [9] guter ehrlicher Mensch, als ein elender Tartar hingegen, den[n] er war uns auf der ganzen Tour auch nicht von dem kleinsten Nutzen und Agrément, und die 200 Piaster die wir ihm gegeben haben, war ein[e] völlig unnütze Ausgabe. — Bevor nun die Pferde für Thebe gefunden und alle Trinkgelder bezahlt wurden, die der infame Schuft, Herr Basilico, erfunden hat, wurde es Abend — und es mag 5 Uhr gewesen sein, wie wir endlich zum Thor hinaus kamen. — Negropont ist ein bedeutender Ort, und die Residenz eines Pasha[s] von 3 Rossschweifen.[5] Auch ist es der Hauptort in dem Pashalick Negropont, in welchem unter andern bedeutenden Örtern auch — Athen, Thebe, Livadie und Salona[6] mit einbegriffen ist. Die Consuls in Athen schlichten alle Handels und anderweitigen Geschäfte in Negropont. Als Handels Ort kann diese Stadt eben nicht betrachtet werden, den[n] die See zwischen der Insel und dem festen Lande ist für grosse Schife nicht schifbar. — Sonderbar ist, dass das Meer

[1] Helységek Vathitól nyugatra.

[2] Larissától délre Thessaliában.

[3] Városok Zeituntól (Lámia) délre egyenes vonalban Athénig.

[4] Vathitól nyugatra.

[5] Vezér rang.

[6] (Amphissa) Livadiától északnyugatra.

zwischen zwei Landgegenden eingeengt, regelmässig Fluth und Ebbe beobachtet, nebstbei ist auch ein Courrent von Norden nach Süden, so wie in dem ganzen Archipelagus. Ein Stein, grün und weich, Jesmi genannt, wird in Castro vola nahe zu Cumi[1] — 16 Stunden von Negropont ausgegraben. Man macht davon Kafe Tassen und den untern theil von Pfeifen Mundstücken. Es ist hübsch und kostet nicht viel. —

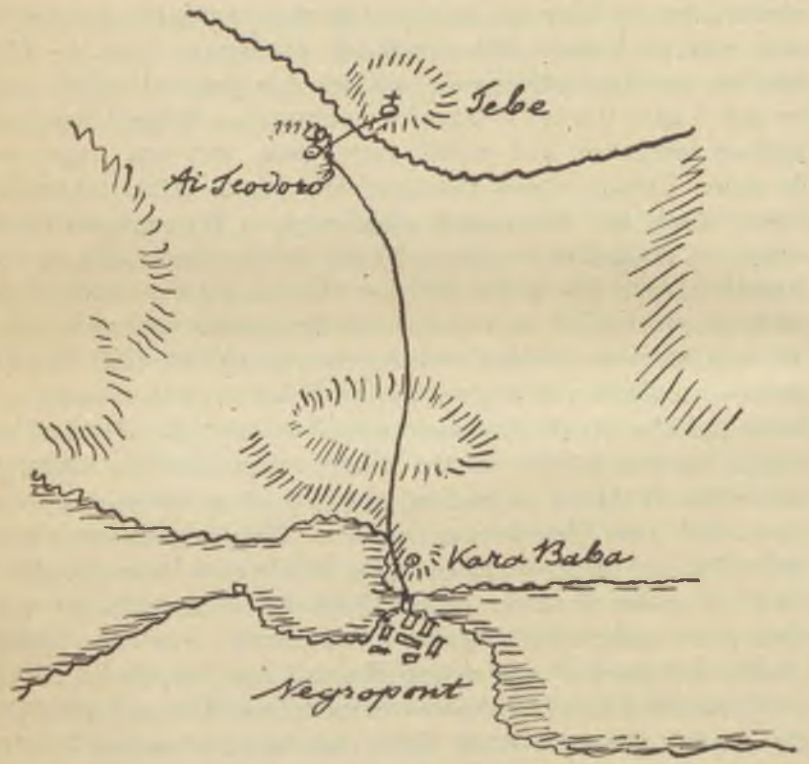

Um nach Thebe zu kommen reitet man nahe von Kara Baba vorüber, und kömmt, nachdem man einen ziemlich unangenehmen Felsigten[a)] Berg hinüber gesetzt hat, in eine Ebene. — Das Wetter heiterte sich ganz auf und wir ritten den letzten Theil

a) felsichten vagy felsigen helyett.

[1] Kumi város Euböa-sziget keleti partján.

unsers Weges im schnellen Galop, bei einem herrlichen Mondenlicht.[a)] Die Pferde waren passable, die Gegend und der ganze Weg mit tiefem Schnee bedeckt. Die Art, mit welcher einer unserer Chirugis unsere Pferde durch ein drolliges Pfeifen animirte, unterhielt uns recht wohl. [10] Wir stiegen in dem Haus des Nicolachy Antonado ab. Eine meiner Stiefeln war samt meinem Fuss am Steig Bügel angefroren. — Bei Mo[n]denlicht[a)] und im Winter sieht Thebe sonderbar aus, und ich dachte einen Augenblick ich sei in einer alten Stadt in Teutschland so wie Nürenberg. — Nicolachy, dessen M[iste]r Holland[1] nicht am vortheilhaftesten erwähnt, gab uns mit dem verfluchten freundlichen Gesicht, welches sie alle, die Romaiqui sprechen angewöhnt haben, ein recht reines, niedliches Zimmer. Zum Unglück hat es keinen Kamin, welches ziemlich empfindlich gewesen ist, indem der Thermometer einige Grad unter dem gefrier Punct gestanden ist,[b)] und das Zimmer so schlecht mit Fenstern und Thüren versehen war, dass M[iste]r Wilson mich ersuchte, ihm eine Lection im Walzen zu geben, bis wir uns beide ein wenig erwärmten, und einige Kohlen in einer Mangale[2] aufgeblasen wurden. Nach einem karken[c)] Mahl und einer äuserst kalten Lecture giengen wir endlich zu Bett. — Was man bei dem über Lesen und Nachdenken der Örter[d)] empfindet, die mit einem so klassischen Namen bezeichnet sind [11] kann man sich vorstellen. Gewiss ist aber, dass die Beschwerlichkeit in diesen Gegenden zu reisen, so gross ist, die Entbehrungen so übertrieben und der Ärger, den man nicht unterdrücken kann, in jeder kleinen Sache difficultäten zu finden, so bedeutend, dass zum Augenblicklichen Genuss sehr wenig überbleibt — Hat man aber einmal alles das wieder, was zum bequemen und erträglichen Leben nothwendig ist, dan giebt man die Errinerungen, da gewesen zu sein, um vieles nicht, und alles was man darüber geschrieben hat, liesst[e)] man mit einem hundertfachen Vergnügen und intéresse.

a) Mondlicht helyett. b) nehezen olvasható, lehet *hat* is. c) kargen helyett. d) t. i. Holland magyarázatairól a klasszikus nevű városokról. e) liest helyett.

[1] Holland, Henry: Travels in the Jonian Isles, Albania, Thessalia, Macedonia. During years 1812 and 1813. London 1815.

[2] Rézből készült parázstartó.

[1819 január 7.] Den 7-ten wollten wir in aller Früh nach Lebedea[1] — und nachdem wir in aller Früh aufgestanden, gefrühstückt und unsere Betten zusammen gerollt haben, kam Mustapha mit der Nachricht, dass wir nicht weg können, und keine Pferde bekommen. NB es sind 120 auf der Post — Der Waiwode war auf der Jagd — unser Firman war nicht in Ordnung — der Bujurdi des Ibrahim Pasha an den Waiwode[n] gerichtet — Höfflichkeit, Geld, gute Gedanken, Insolenz, Drohungen, alles das wurde versucht, um Pferde zu kriegen — der Postmeister blieb kalt und ruhig, indessen ich des Teufels geworden bin; wir bekamen doch keine Pferde, der Chef blieb bis zur sinkenden Nacht im Felde nach Hasen, und wir mussten unsere Rege gewordne Galle schlicken — und bleiben. —

Wir machten eine lange Promenade, und die Reisebeschreibung des Doctor[s] Holland in der Hand besahen wir die Brunnen der Dirce und Ismenas.[2] — Alles was M[iste]r Holland, den ich vor 4 Jahren persönlich in Neapel kennen gelehr[n]t habe — von diesem Ort sagt, fand ich so gut, und so genau, dass ich das was er schreibt nur geradetzu übersetzen müsste und etwas neues datzu zu bringen nicht im Stand wäre. [12]

In einem Tag wird uns in dem Ort, wo wir nicht sein wollen, die Zeit so erstaunlich lang, dass wir in der unangenehmsten Stimmung sind. Nachdem ich also und M[iste]r Wilson alles das angesehen haben, was man halbwegs intéressant nennen kann, sind wir ohne allen Zweck und Plan herumgegangen. — Was mich unterhielt, das ist die Jagd, die 10 Baumstarke Türken mit Flinten und Pistolen und in Pantofeln auf einen unglücklichen Waldschnepfen veranstalteten, der in einem Garten sich getuckt hat. — Sie formirten einen Zirkel und kamen gegen die Mitte zusammen. — Maagere Windhunde waren ihre traurigen Begleiter. Der Schnepf flog endlich auf, und so ungeschickt, das[s]

[1] Livadia.

[2] A görög mondabeli Dirke-t, Lykos thebai király feleségét, a fogoly királynénak: Antiopénak fiai egy bika szarvához kötötték, mert anyjukkal keményen bánt. A bika halálra hurcolta s e forrásba dobta. (Megörökítve a Farnesei bika nevű híres ókori szoborcsoportban, a nápolyi múzeumban.)

A Dirke-forrás Theba nyugati, az Ismene-forrás a keleti részén van. (Petz: Ókori lexikon.)

6 von diesen Herren ihn im offnen Feld recht gut zum Schuss bekommen haben. Sie fehlten alle, und ich, samt meinem Engländer lachte laut auf als ich das sah, und dass sie mit ein Klafter langen mit Silber beschlagnen Flinten — auf die Jagd gingen. Ein alter Emir mit einem schönen grauen Bart, der auch gefehlt hat, und bei dem ich ganz nahe gestanden bin, war über das Lachen gar nicht zufrieden. — In unserer Langenweile kamen wir vor das Haus des ehemaligen Commandanten . . . . [13][1]

[1819 január 18.] [Den 4-ten dieses Monats[a)] von hier [Athen] weg gereist, um bis zu dem Thal Tempe in Thessalien[2] zu gelangen. Vorgestern bin ich von meiner ermüdenden Course zurückgekommen, und änderte mein[en] Plan bis in die Gegend des Olymps[2] zu gehen, da das Wetter zu schlecht und der Schnee zu gewaltig gewesen ist — ich begrenzte daher meinen Ausflug bis Zietorin,[3] eine kleine türkische Stadt hinter Thermopyle, und kam zur See zwischen Beotien, und der langen Insel Eobea, jetzt Negropont, wieder hier zurück. In der hin Reise gieng mein Weg über Negropont, . . . dan mit einem Umweg über den Berg Cytheron[4] nach Thebe Livadien, den Berg Parnass,[5] und das Schlachtfeld von Cheronea[6] nach dem Pass von Thermopyle[7] selbst, wo ich einen Tag blieb und endlich nach Zeitorin.[2] — Das Wetter war für die türkische Art zu reisen nicht eben gar zu hübsch — den[n] es ist nicht angenehm auf schlechten Pferden, über Felsen und in tiefem Schnee und Koth von Sonnen Aufgang bis zur

a) t. i. bin ich.

[1] Ez útról a további feljegyzés ezzel megszakad (a XII. füzet további 31 oldala üresen maradt); de megmaradt atyjához 1819 január 18-án kelt levele, amelyben majdnem naplószerűen leírja ezen útját. A levélnek az útra vonatkozó része zárjelben következik.

[2] Görögország északkeleti részén van a Tempe folyó, tőle északra az Olympos-hegy.

[3] Lamia város török neve (közel a Thermopylaei-szorosnál).

[4] Hegy Theba mellett (Athéntól északnyugatra).

[5] Livadia város és Parnassos-hegy Thebá-tól északnyugatra.

[6] Livadia közelében; itt verte meg II. Fülöp makedon király Kr. e. 338-ban a görögöket s ezzel elvesztették szabadságukat.

[7] Itt halt hősi halált Kr. e. 480-ban Leonidas és 300 spártai társa Xerxes perzsa király serege ellenében.

sinkenden Sonne bei kalten und feuchten Wetter zu reisen — und dan in durchlöcherten Häusern zu übernachten. Im ganzen aber, nur einige Tage abgerechnet, waren brauchbar, und ich hab' aus ganzer Seele den Genuss genossen, in einer Gegend 14 Tage zugebracht zu haben, in welcher jede Kleinigkeit angenehme Errinnerungen weckt, und wo das Land selbst und die ewig wechselnden Scenen dem Reisenden das Vergnügen und diese gute Stimmung völlig gönnen, dessen er bedarf, um auf alles das zu vergessen, was man entbehren muss — und was wirklich in das Weitläufige gehet — . . . Von Zeitorin sind wir . . . zu einem Hafen, um eine barque zu nehmen und längst denen Küsten der Insel Negropont fort zu segeln, und in Marathon[1] oder Cap Colonna[2] auszuschiffen. — Dieses Vorhaben war gewagt, den[n] manche Schiffer brauchen 3 bis 4 Wochen um diese Fahrt zu vollenden, da in dieser hohen Zeit der Süd Wind der herrschende zu sein pflegt; wir trugen kein Bedenken, und waren auch so favorisirt von denen Elementen, dass wir in 60 Stunden in dem Hafen von *Marathon*[a)] wo die Perser landeten, aus unserm Bot gestiegen sind — Einige unangenehme Aventuren hätten dennoch diese Fahrt beinahe auf eine zu lange Zeit verlängert. Wir mietheten unser kleines Schif mit 3 albernen furchtsamen Griechen nur bis Negropont, wo wir aussteigen mussten um die Courrente[n] abzuwarten, die in diesem Canal Ebbe und Fluth beobachten. Zum Unglück war kein anderes Schif zu bekommen, und durchaus keine Pferde; unsere Ungeduld hingegen ein wenig zu übertrieben. Wie soll man aber nicht ein wenig *gelangweilt*[a)] sein, wenn man 12 Tage auf Brod und geröstete alte Hahnen reducirt ist, und endlich Wein zu trinken und warm zu essen, sich gewaltig sehnt? Die Schifer also von dem Hafen Stilida[3] wo wir uns embarquirten,... wurden à force de l'argent, das heisst am 200 Piaster genöthiget, nur weiter zu fahren, wiewohl sie in der See, die sie zu durchfahren hatten,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Athéntől északkeletre, itt győzte le Kr. e. 490-ben Miltiades vezetése alatt az athéni sereg a perzsa hadat.

[2] Az Attikai félsziget déli csúcsa.

[3] Lámiától keletre.

früher noch nie gewesen sind. — Ich erhob mich zum Piloten und wir segelten um 2 Uhr Nachmittag, den mir immer merkwürdigen 13-ten mit einem heftigen schönen Wind aus dem Hafen von Negropont. Ich wollte bis zur sinkenden Sonne fortfahren, und in einem kleinen Dorf, welches wir in der Nähe des Strandes vermutheten, ruhig übernachten, den[n] die Nacht durch zu fahren schien mir nicht rathsam, da der Himmel dunkel gewölbt war und dieser Canal voll von Felsen und Sandbänken ist. Vor dem Dorf Paleo Castro, wo ich mein Nachtlager aufzuschlagen gesonnen war, sind die Ruinen von Eretria,[1] wo die Griechen sich so lange gegen Xerxes Leute vertheitigten. — Diese wollte ich noch früher, als es dunkel wird ansehen, und von da zu Fuss nach dem besagten Dorf gehen. Der Wind war so stark und die Wellen so klein, dass wir mehr als 8 englische Meilen in einer Stunde machten. Ich berechnete es ganz genau — und es war eine schöne Combination! den[n] nachdem wir 2 und $^3/_4$ Stunden rasch von dannen segelten, erblickten wir Eretrias tüchtige Ruinen — und lenkten gegen das Ufer — kaum war dies kleine Manoeuvre vollendet, als einer der Schifs Leute ganz nahe von uns, einen steinernen Damm im Wasser erblickt, und mit Gewalt die Segeln auseinander schnitt. — Die Gegenwart des Geistes dieses Griechen rettete uns von einem completen Schifbruch, und wir waren mit einem starken Stoss und die Köpfe alle auf dem Boden für diessmal quitt. Die Mauer aber war ein Molo von dem alten Eretria! Wir sind wieder gegen die Tiefe, die Sonne gieng in dessen ganz roth in den Wogen unter, und der Wind wurde heftig, der gewöhnlich damals kömt, wenn man ihn am wenigsten braucht. Nach einer Fahrt von einer halben Stunde im dunkeln und unbekannten Meere, wogten wir uns wieder mit einem kleinen Segelchen nicht grösser wie ein Schnupftuch gegen das Ufer, und waren *so glücklich*[a)] geradetzu auf eine Groupe Felsen zuzusteuern um davon mit blassen Gesichtern abzuprallen. Der Wind war so stark, dass er unser kleines Fahrzeug beständig gegen diesen unangenehmen Felsen, der sich unter dem Wasser

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Euböa-sziget nyugati részén, a tengerparton. Lakosai vitézül harcoltak a perzsák ellen.

lang fortzog, mit Macht zutrieb. — Sie wissen, was für eine Confusion in einem solchen Augenblick entstehet. Das war auch bei uns der Fall, und wir schrien in mehreren Sprachen, aus vollen Leibes Kräften. Die Ruder wurden genommen, und nach einer lärmenden Arbeit von 2 Stunden hinter einem Felsenblock, der von Wind schützte, Anker gelegt, der NB. 24 Pfund schwer war. Das Fahrzeug erhielt mehrere Wunden und hielt Wasser; aussteigen konnte man nicht — und ich musste mit meinem Engländer 12 alberne Stunden in dieser lächerlichen Laage zubringen; den andern Morgen wurde auf die andere Seite gefahren, und um 1 Uhr Nachmittag landeten wir auf gut Glück in einem Hafen, der aus Zufall der von Marathon gewesen ist. Da blieb ich den und den andern Tag in einem alten verfallenen Kloster, und ritt am dritten Tag auf einem excellenten Esel, und meinem *ungarischen*[a] Sattel in diese Residenz,[1] — Fand Landschulz und Ender *die*[a] gegen alle Elemente gekämpft haben, und nicht weniger als 21 Tage von Smyrna hierher gebraucht haben! — Nun bleibe ich noch 2 Wochen hier und werde dan über Corynth Sparta ect ect ect nach Patras reisen, wo ich mich den 20-ten Februar für Malta einschiffen will....] [2]

[1819 február 6.] *Reise von Athen über die Insel Egina*[3] *nach der Morea*[4] *bis Patras.*[5][a] In der Hoffnung von meinen Eltern einen Brief in Athen zu finden, nachdem ich über 4 Monathe keine Nachricht von Ihnen erhalten hatte, und in der Erwartung dass Sie meine weitere Wanderschaft in der Welt und im Orient billigen würden, kam ich mit dem Vorhaben und dem Wunsch nach Griechenland, den Winter und den Anfang des Frühjahrs 1819 im Attischen Gebieth zuzubringen. Die nächst liegenden *Anziehungs*[a] Puncte „als Marathon, Phyle,[1] Cap Colonna[2] u[nd] s[o] w[eiter] wollte ich in denen 4 Monathen, die ich sozusagen immerfort in Athen zu verleben dachte, mit Bequemlichkeit ansehen — nach dem Verlauf dieser Zeit aber, eine Reise bis Salonika[3] unternehmen und über den Pindar,[4] und Janina[5] nach Patras zu gehen, von welchem letztern Ort man die Morea — *aus vielen Ursachen,*[a] am angenehmsten und sichersten bereisen kann. — Der Sommer und ein Theil des Herbstes desselben Jahres wäre mir übergeblieben uns einige Inseln in dem Archipelagus zu besehen, vor allen andern aber Hydra, Candia und Rhodus.[6] Im Monath 8[ber] war mein Plan nach Alexandria — und dan weiter in das Innere von Egypten zu gehen — und im allen 4 Monathe lang in dem Lande zu bleiben, in welchem der Aufenthalt von Monath März bis zu den Monath September, wegen der Pest, der unerträglichen Wärme und der Opthalmie,[7] allen Reisenden unaushaltbar wird, denn die können sich von allen diesen Übeln nicht so, wie die daselbst établirten Franken schützen — die ihre Häuser so eingerichtet haben, dass sie den Zeit Verlust und andere Krankheiten, die von der Lange[n]weile herrühren mögen, abgerechnet, leicht allen andern Unglück entgehen können. — Es hat mir ein sehr intéressanter Reisender erzählt, dass er im Monath März nach Alexandrien angekommen [XIII. füzet 1] ist, und NB. in einem Augenblick in welchem man daselbst von

á) Széchenyi aláhúzása.

[1] T. i. Athénbe.

[2] 1819 január 16-án érkezett vissza Széchenyi thermopylaei útjáról és február 3-áig maradt még Athénben. Ezen idő alatt azonban több kirándulást tett a környékre. I. 11. sz. jegyzőkönyve szerint január 20-a előtt megtekintette a márványbányájáról a régieknél is nevezetes Pentelikon-hegyet, január 20-án a Parnes-hegyen át a Phyle-várat, majd a Zoster-fokig ment s ez útjáról 1819 január 30-án ezt írja atyjának: so eben kam ich erst vom Cap Zoster nach Hause, wo ich grabe, und wo ich nebst andern zerbrochenen und unbedeutenden Erdgeschieren mehrere ganz kleine aber niedliche Krüge und Vasen gefunden habe. Meg kell még jegyezni, hogy I. 11. sz. jegyzőkönyve szerint január 2-án is volt a Pentelikonon.

[3] Athéntől délnyugatra a Saron-öbölben.

[4] Görögország déli félszigete, a Peloponnesos.

[5] Morea északnyugati részén.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Athentől északra. Phylét a 30 zsarnoktól Athénből számüzött Thrasybulos tette nevezetessé, aki Phyleben szervezkedett és Kr. e. 403-ban a zsarnokságnak véget vetett.

[2] Az Attikai félsziget déli csúcsán.

[3] Kikötőváros a hasonló nevű öbölben Görögország északkeleti részén.

[4] Valószínűleg a Pindos-hegységet érti Thessaliában.

[5] Város Epirusban Görögország északnyugati részén.

[6] Hydra a Peloponnesos délkeleti részén, Candia vagy Kréta délen a Földközi-tengerben, Rhodus az Egei-tenger déli részében, közel a kisázsiai parthoz.

[7] Szemgyulladás.

der Pest nicht ungewöhnlich geplagt war — und dass ihn kein Franke in seinem Haus empfangen wollte,[a)] und er endlich nachdem er nach einer langen Fahrt auf der See durchaus[b)] nicht an das Land kommen konnte — gezwungen gewesen ist nach Rosette oder gar nach Damiette[1] — mit keiner kleinen Gefahr, in einem unbedeutenden Schif zu segeln. — Bemerken muss ich dennoch, dass der Reisende von Constantinople gekommen ist, einem Ort, welchen alle Leute fürchten, indem die Pest daselbst auch wirklich nie ausgehet und erlöscht. — Von Rosetta, wo ich in denen ersten Tägen des Monaths März 1820 angekommen sein würde, wollte ich über das *gelobte Land*[c)] — gegen mein Vaterland wieder zurück — ob ich den[n] nach Malta gegangen wäre um da quarantaine zu machen, oder über Aleppo[2] nach Constantinopel wieder zurück — das weiss ich noch nicht. — Indessen hab' ich alle, diese ausgebreiteten Vorhaben bis zu *andern Zeiten*[c)] aufgegeben — auf bessere Zeiten warte ich nicht, um sie auszuführen, den[n] die können für mich nicht mehr kommen — aber auf solche wenn endlich alle Bande zerrissen sind, die mich in dem Leben halten, die Bande *der Pflicht*[c)] — die mich einstens glücklich machten — und mein Leben mir lieb, die sind lange schon zerbrochen — und liessen beinahe keine Spur, kein Andenken zurück! — Damals also, wenn ich ganz frei bin, und mich nicht Vater, nicht Mutter, kein Freund mehr rufft und hällt[d)] — dann können diese Vorhaben vieleicht noch reif werden — gleichviel wo mich das Schicksal auch immer erreichen mag. — Anjetzt aber — in meiner jetzigen Laage, in welcher mein Leben noch einen[e)] Art von Anstrich zu haben scheint, und alles das verborgen liegt, was in meinem Innern ist, und vieleicht noch lange nicht ausbrechen wird — dachte ich's meiner Pflicht gemäss — zu meinen Eltern wieder zu kehren. — Den ersten Mai setzte ich fest, um in Neapel einzutreffen — und das war leicht, nachdem ich die Umgebungen von Athene so wie den herrlichen Ort selbst so ziemlich genau gesehen — und nur noch die Morea schnell bereisen wollte, bevor ich Griechenland zu verlassen,

a) Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt. b) Nehezen olvasható szó. c) Széchenyi aláhúzása. d) ruft — hält helyett. e) eine helyett.

[1] Tengerparti városok, a Nilus deltájának egy-egy ágánál.

[2] Város Kisázsiában.

mir erlauben konnte. — Patras war allemal der Ort, den ich bestimte — um von den levantischen [2] Ländern wieder in die Khristenheit zu gelangen. Auser der sonderbaren und merkwürdigen Insel Hydra ist auch in der ganzen Morea und in Rumelien kein Ort — in welchem der Handel so ausgebreitet ist wie Patras — und in welchen man auf eine gewisse wahrscheinlichkeit rechnen könnte — Schiffe für Malta, Italien oder wenigstens zu denen jonischen Inseln zu finden. — Von Patras kann man leicht eine Gelegenheit finden um nach Zante oder Corfu zu gelangen. — Die 2 Inseln aus denen 7[ben], in welchen ein Lazaret ist und in welchen man pratique[1] bekommen kann. In der ersten sind 2 kleine schlechte Zimmer — in der zweiten, sagt man, sind um einige mehr, ich kenne es nicht, und im ganzen soll's äussert schlecht und ungesund sein. — In dem Augenblick wie ich in dem Hafen von Zante gewesen bin — war die Quarantaine für *die*[a)] aus der Morea kommenden, avec la patente nette,[2] 15 Tage —. Man sagte mir oft in meinen Reisen in der Türkei, wenn von der quarantaine die Rede war — Prenez un petit bateau, et allez à une des isles joniennes — avec un ou deux dollars vous aurez pratique à l'instant même, et puis vous accorter les côtes de la Calabre, ou dans le voisinage d'Otranto — et vous trouverez absolument la même facilité, alle diese Reden sind aber, une manière d'être agréable, von Franzosen erfunden, von denen kein Reisender die dupe[3] sein sollte. Möglich, dass Engländer in denen jonischen Inseln eine prérogative haben, die wir nicht geniessen — oder dass andre Leute eine bedeutendere vim persvadendi besitzen, wie ich — wiewohl — ein Gold Stück ohne eine Sylbe dabei gesetzt — im allgemeinen der Rede pro Corona[4] vergliechen werden kann. — Eine gewisse Klasse von Menschen, mag übrigens alle Leichtigkeit haben — das Lazaret zu entgehen — wenn sie sich in das Land *hereinstehlen*[a)] —. Ich fand diess eben so wenig der Mühe Werth, als sich den Kopf absche-

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Engedély a kiszállásra vagy egészségi bizonyítvány (a vesztegzár kiállásáról).

[2] Egészségi bizonyítvánnyal.

[3] A felültetett.

[4] Demosthenes e beszédével győzte le a makedón-párti Aeschinest (Kr. e. 330).

ren zu lassen und in dem türkschen Anzug die Mosquéen in Constantinopel anzusehen — Wenn man aber — eine [3] lange Tour in der propaganda des Mahomet vollendet hat, und noch Vergnügen findet, sich wieder zu kleiden, und zu essen zu trinken, die Gesellschaft der Menschen zu geniessen, da wird es doch eine ernstere Angelegenheit sich,[a] um eine schnelle quarantaine umzusehen, als man es etwa denken möchte — Wenigstens muss man trachten in einem solchen Ort, seine 40 Tage auszuhalten, der gesund ist und in welchem man schreiben und lesen kann. Um das zu erreichen muss man sich, vor allen andern Dingen nicht irre führen lassen, was durch brillante Hoffnung gar zu leicht geschehen kann — die selbst die Consuls in der Levante zu geben nie versäumen, um den erhabnen Reisenden vom Hals zu kriegen, und in dem Augenblick des Gesprächs etwas angenehmes zu sagen. Die Geschichte der Quarantaine ist aber so verwickelt und hengt mit so vielen zufälligen Umständen zusammen, dass man sich recht in Acht nehmen muss nicht angeführt zu werden. — In Augenblicken, wenn man keine patente nette mitbringen kann, ist man 42 Tage, bei Gottes Gnade, ein Gefangner, und wenn man auch alles *beste[c]hen*[b] sich erlauben würde. — Ist die Türkey aber von der Pest ganz frei, so mag man in 30 Tagen quitt werden. — Das aller ärgerlichste bei diesem Geschäft ist aber, dass die Regierungen sich mit der Quarantaine immerfort necken, die albernsten repressalien brauchen, um dadurch indirecte sich selbst schaden, indem sie, dem ohnehin zur See so leicht stockenden Handel Hindernisse im Wege legen. Der arme Reisende, um den kein Mensch frägt, leidet bei dieser Gelegenheit auch unbemerkt und vergessen. Das kann man aber nicht meiden, wenn man einmal die barrière passirt hat, die die Pest von *unsern*[b] Ländern ausschliesst — und wieder zurück kommen will. Von Repressalien nur so viel, dass man von Malta nach Sicilien 14 Täge quarantaine macht, und von Triest oder Venedig 5 Tage *Observation*[c] in Malta! — In diesen[d] Augenblick müssen alle Schiffe, die *rechts*[b] von dem Capo Spartivento[1] nach Malta kom-

a) A vessző sich elé való. b) Széchenyi aláhúzása, c) Kétszer aláhúzta. d) diesem helyett.

[1] Olaszország déli csúcsán.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

men, 5 Tage in quarantaine bleiben, alle andern aber, die von der linken Seite hersegeln, bekommen gleich — [4] pratique. Gut ist diess für jene zu behalten, die sich in Triest oder in Ancona oder in Otranto, mit heiterer Laune nach Malta einschiffen, um von da nach Egypten, oder Syrien u[nd] s[o] w[eiter] zu reisen, und die bei ihrem Ankommen 5 Tage *gefangen*[a] bleiben müssen! Das sind so angenehme Überraschungen, nach einer langen Fahrt, mit wiedrigen Winden, ausgestandener Seekrankheit — ausgegangenen provisionen! — Die Ursache der gewissen 5 Tage, die man mir angeben konnte, war das nahe liegende Littorale, und die Nachlässigkeit und Ungewissenhaftigkeit der östreichischen Contumaz-Officiren! — Quarantaine macht man von jedem Hafen kommend, in welchem ein pestiferirtes Schif angenommen wurde. „*Nicht eingeschifft also in Venedig*[a] den[n] das ist der Hafen, der alle Schife annehmt,[b] die von allen andern vertrieben wurden. — In Otranto soll die Quarantaine sehr angenehm zu passiren sein, NB. im Winter: den[n] in Sommer kann man dem Fieber beinahe unmöglich entgehen. — Lady Ruthwan[1] die von Neapel über Otranto nach denen Ionischen Inseln gekommen ist, wird nach ihrer Séjour von Athene in Otranto ihre Quarantaine passiren. Der General Church,[2] der in Leche[3] residirt, hat ihr versprochen — ein hübsches[c] Ort und ein gutes Haus auszusuchen, und zubereiten zu lassen! — Ich kenne einen Engländer, der ein sehr gutes Haus in Otranto bewohnte, und beiläufig eine teutsche □ Meile assignirt bekam, um zu jagen und frische Luft zu schöpfen — in Begleitung des Guardians[4]. — Von Allen Asiatischen und Africanischen Staaten ist das Königreich Tripolis[5] das einzige wo eine strickte Quarantaine gehalten wird. — In dem Archipelagus sind auch einige Inseln auf welchen die Griechen Oberhand über die Türken erhielten — in denen man dergleichen macht, als ob eine quaran-

a) Széchenyi aláhúzása. b) annimmt helyett. c) einen hübschen helyett.

[1] Valószínűleg Ruthven James lord (1777—1853) felesége, Walter Campbell leánya, Mary.

[2] Valószínűleg Church Richard (1784—1873), aki sokáig volt Görögországban.

[3] Valószínűleg Lecce Olaszország délkeleti részén, Otranto közelében.

[4] Őr.

[5] Afrika északi részén.

taine wäre, wie in Scio, Samos u[nd] s[o]w[eiter]. Das ist aber nur für Waare, oder für Menschen ohne Geld und ohne aller Protection. — Einem Reisenden kann [5] das nicht geschehen, wenn er an den Consul appellirt — die allenthalben leicht erschreckt und in Athem gesetzt werden können. — Von denen jonischen Inseln macht man in Otranto und Ancona 20 Täge. — Sir Frederick North[1] hat indessen nach seinem letzten Aufenthalt in Griechenland nur 7 Tage quarantaine in Ancona gemacht. Wie? das weiss ich nicht. — Es kömt auch sehr viel darauf an allein zu sein — als ob man für einen Menschen ein Auge zudrücken könnte, indessen eine grosse gesellschaft gar zu sehr auffällt und bemerkt wird — Wie das bei mir der Fall war — indem zu meinen 5 Begleiter[n] der doctor M[iste]r Wilson gerathen ist, und wir in allen 7 Menschen ausmachten. — Alles diess wusste ich so ziemlich, wie ich in Athen den Entschluss fasste, den 1-ten Mai in Neapel einzutreffen — und war lange unentschieden wie ich meine Reise einrichten sollte. — Zwischen Malta und Patras ist seit 2 Jahren ein Art Paquet-Bot von beiläufig 140 Tonnen établirt — Capitain Hunter — dieser hat die Obliegenheit in einem fort von Malta nach Patras und von da nach Malta wieder zurücksegeln — Geld und Briefe und andre unbedeutende cargaisons[2] mit zu nehmen. Er bleibt gewöhnlich 14 Tage in Patras, sodan 2 in dem Hafen von Zante, und 14 Tage wieder in Malta. — Dieses Schif hat ein erträglicheres Zimmer als andre Handels Schife, und ist gewöhnlich so wenig beladen, dass während der ganzen Fahrt die Dead-Lights[3] offen bleiben können, welche[a)] für Reisende von einem unbezahlbaren Werth sind. — Da diese Brig eine Proprietät des Gouvernements gewisser Maassen ist — oder wenigstens in dessen Protection, so werden alle Täge zur quarantaine gerechnet, die man in der Überfahrt zugebracht hat. So wie in einem Krigs Schif. Das Ehrenwort des Capitains, wenn er abgefahren ist, und dass er mit keinem Menschen in contact kam, ist hinlänglich. — Diess war einladend — und nachdem ich von Patras die ganz

a) t. i. Vorzüge.

[1] North, Frederick lord (earl of Guilford) (1732—1792) angol államférfi.
[2] Hajóteher.
[3] Hajóablakok.

sichere intelligenz[a)] erhielt, dass Cliffton[1] den 20 Februar von der Morea abfahrt, entschloss ich mich den 19-ten in Patras einzutreffen und den 1-sten Februar von Athene aufzubrechen. — „Von Malta ist nach Sicilien [6] seit einem halben Jahr gar keine quarantaine — und Sir Thomas Maitland[2] wird uns so viel grace geben als nur immer möglich" versichert mir M[iste]r Wilson, der erst vor 2 Monathen in Malta angekommen ist — und alle möglichen Notizen einhohlte, indem er nach seiner Tour in Griechenland wieder nach derselben Insel zurück zu kommen im Sinn hatte. — „Capitain Hunter braucht nie mehr als 8 Tage zur ganzen See Reise, gewöhnlich aber 3 bis 4. — In Malta werden wir in einem excellenten Lazaret 4 bis 5 Tage bleiben. — Alle unsere Kleider sind zerrissen, wir haben durchaus nichts anzuziehen — in Malta bekömt [man] alles was Indien und England gewähren kann, um viel wohlfeiler, den[n] es ist ein Freihafen, und folglich keine duty,[3] und die Kauf Leute gewinnen bei dem praemium der exportation, und können ihre Waare unter den Preis hergeben. — Um Sicilien anzusehen bleiben uns herrliche 4 bis 5 Wochen, in der schönsten Saison. Bei Malta selbst die Insel der Calypso zu sehen — und in Sicilien nebst Girgenti, mit Athena und Pesto das einzige, was man von denen Griechen gut erhalten sehen kann — ist der herrliche Gibello[4] an dem Fuss von Catania, Syracusa — Scylla und Caribdis — Messina und Palermo. In dem letzten Ort *alle wochen*[b)] 2mal ein königliches Paquet Bot nach Neapel, welches keine Quarantaine macht. (Man muss hier bemerken dass die Neapolitaner so albern sind in ihren eigenem Lande,[5] sich solche lächerliche Hindernisse zu setzen. Man würde geneigt sein, sie für noch unschuldiger oder wenigstens unglücklicher zu halten, als die Östreicher, wenn man von der Sache nicht völlig unterrichtet wäre — Die Östreicher haben aber in ihren eignen Ländern Grenzen, wegen der Maut, die das selbe in dem Staat hervorbringen müssen, als was Stricke

a) t. i. értesülés. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] A Patras és Malta közt közlekedő hajó neve.
[2] A fentebb is említett tábornok, Malta és a Jóni szigetek kormányzója.
[3] Vám.
[4] Az Aetna.
[5] A két Sicilia (Nápoly és Sicilia) királysága.

in einem Körper operiren müssten, die fest gemacht sind, um die Ner[v]en zu unterbinden, um [7] die Circulation des Bluts zu hindern. — In Sicilien sind aber alle quarantaine Angelegenheiten licitirt, und hengen von Privat Leuten ab, von denen man die quarantaine abkaufen kann. Daher der Abus, der in der Insel mehr als in irgend einem andern Lande, eine gewisse Fama erreichte) — — Alles diess waren Gründe pro. — Über Corfu zu reisen, wo ich schon war, und dan Otranto,[1] und von da über den aller uninteressantesten Theil Italiens nach Neapel — zu langweilig — diess war contra. Bequemlichkeit, Gesundheit und Oeconomie — alles stimmte bei nach Malta zu gehen — und so wurde es festgesetzt. — Späterhin zeigte sich alles das weniger brillant, indessen bin ich in diesem Augenblick froh — so gehandelt zu haben, als ich's that, den[n] alle unangenehmen und beschwerlichen Stunden, die ich seit dem 1-ten Februar bis zum heutigen Tag verlebte, werden leicht — durch alles das aufgewogen was ich indessen gesehen, genossen, und erfahren habe! „Von allen diesen reichlich in der Folge" —

Zu solchen Reisen, wie in Rumelien[2] oder in der Morea muss man sich gehörig vorbereiten — ich meine aber nur phisisch — den[n] die moralische Vorbereitung kann ich nicht so gut beurtheilen und es ist zu relatif — Ich meine aber das was man in denen Tägen der fatigue und Entbehrung mit haben muss, um sich das Leben comfortable zu machen, und um wegen den *Nichthaben*[a] derselben den Genuss sich verbittert zu sehen, den uns solche Gegenstände, wie sie sich im Griechenland uns mit jedem Schritt presentiren, erträglicher Weise gewähren müssen — und so wie man nur aus einer guten und angenehmen Stellung etwas mit wahrem Vergnügen sehen und betrachten kann, so ist man auch in dem Classischen Lande nur dan ganz wohl daran, wenn man vorauswissen kann, dass man essen und schlafen wird. — Für einige Zeit gehet es ohne dem auch ganz vortrefflich, und die glückliche Zerstreu[u]ng so viele neue, unerwartete Gegenstände zu sehen, auf die man sich [8] kaum

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Olaszország délkeleti részén.
[2] Ma Oláhország és Bulgária.

gefasst machte, sind hinlänglich uns auf alles übrige vergessen zu machen, wenn es aber in die Monathe, Jahre gehet, dan wird man über alles das, was man mit jugend Feuer geehrt, kühler — und die Natur verlangt wieder ihre Rechte. — So wie nach denen Flitterwochen. — Dass ich, wie ich von Wien abgereist bin, auf alles das nicht dachte was,[a] im Grunde so materiel scheint, ist ein Beweis, dass ich alles das in grosser Quantität mit hatte, was ich niergends und niemals brauchen konnte, und dass mir das nothwendigste gefehlt, was ich mir später nachschaffen musste. — Wie ich Wien verliess, habe ich aber gar nichts[b] gedacht — was man in dieser Welt braucht — und achtete so wenig auf die Bequemlichkeiten des Lebens — als ob sie für mich doch nie einen Reitz mehr haben könnten! Hab's damals ziemlich voraus gewusst und errathen — und wie wohl mir noch immer das, was von Ausen kommen mag, gleichgültig ist, so weiss ich doch, was ein andrer, ein auserwählter zum Glück und Genuss brauchen kann, um in denen Ländern, in welchen ich gewesen, gut und angenehm zu leben, den[n] ich habe viel darüber nach gedacht, und mehr à la portée von meinen Kentnissen gehalten,[1] als über den gelehrten Theil der Reise in Griechenland einem[c] Commentar zu verfertigen — nachdem solche Leute wie Pocock[2] Sir William Gell[2] ect. ect. Jahre lang da gelebt haben; zu dem Geschäft auferzogen, und in dem selben alt wurden. So viele présumption[3] habe ich nicht denen *nach*[d] schreiben und einen andern Weg gehen zu wollen. — Der meine Reise Beschreibung folgt, wird mich immer auf der selben Strasse finden — nur, dass ich meine eignen Ideen datzu gebe, in *hinsicht*[d] der Eindrücke, die ich empfangen habe. Von dem Material also ein Langes und Breites ein andermal. Hier will ich nur bemerken, dass ich die Insel Egina mit in meine Reise nehmen wollte, um den Tempel des Jupiters[4] zu sehen, dessen Säulen

a) A vessző was elé való. b) inkább: nicht. c) einen helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Inkább az ismeretszerzést tartotta fontosnak.
[2] Mindketten könyvet adtak ki görögországi utazásukról. Voyage de Richard Pococke, en Orient, dans l'Egypte, la Grèce ect. Gell művét lásd a 85. lap 3. jegyzetében!
[3] Talán: önhittség, vagy bátorság.
[4] Sokáig azt hitték, hogy Zeus-templom, de később kiderült, hogy Athene-temploma (Baedeker).

zwar stehen, das doch aber in einem Schutt zusammen [9] gefallen ist, in welchem der M[onsieu]r Cockerell den Fronton gefunden hat, den Torwalzen in Rom zu recht richtete — und den mir Herr Wagner in meiner Durchreise in Italien gezeigt.[1] — Der Kronprinz von Baiern kaufte diese Reliquie um 10 m[ille] Thalers! — Um die Insel Egina in der Jahreszeit, in welcher ich war, in denen 19 Tagen, die uns für die ganze Morea übergeblieben ist, mit anzusehen, war eine gewagte Sache, und ich musste ganz auf mein Glück vertrauen, den[n] es sind manche Leute bis 14 Tage in Egina durch wiedrige Winde aufgehalten gewesen, ohne heraus zu kommen. Indessen wollte ich das wagen. Alle meine Bagage schickte ich mit meinem Koch und meinem Bedienten nach Corynth[2] voraus — welche in dem Pireus[3] eingeschifft und in dem Hafen bei Corynth[2] # ausgeschifft wurde. Der Bediente Micheli begleitete sie. Diesen Bedienten, den besten willigsten und geschicktesten von allen die ich bis jetzt gehabt habe — — empfiel mir Herr Gropius in Athen — und ich engagirte ihn um 5 Piaster auf einen Tag, und Reisegeld von Patras nach Athen zurück. Micheli war 4 Jahren in dem Dienst des Baron[s] Haller,[1] und blieb bei ihm bis zu seinem Tod in Ambelaky nahe bei Larissa. — Für den Sakolevi der Bagage, bezahlte ich 35 piaster. Die distanz mag von 35 eng[lischen] Meilen sein.

Alles war bereitet. Ich, M[iste]r Wilson, Landschulz, Ender, Zimmermann, und ein italienischer Schneider,[4] den Wilson zu seinen[a)] Bedienten aufnehmen musste oder vielmehr wollte, machte unsere ganze Caravane aus. Man rathete[b)] uns einen Tartaren, oder einen Janitscharen — wir wollten aber nicht, und wir hatten nicht einen Augenblick Ursache es zu bereuen, dass wir uns ohne dieses Moeuble nach der Morea wagten. — Der 1-ste Februar war, wie gesagt zur Abreise bestimt. Wie gross war aber unser disappointment, als Lorenzo[4] auf einmal schlechter wurde, und

a) seinem helyett. b) rieth helyett.

[1] Lásd fentebb római tartózkodásánál (a 283. lap 4. jegyzet)!

[2] Város a hasonló nevű öbölben és szorosban.

[3] Kikötőváros Athén közelében.

[4] Lorenzo, az olasz szabóra, Wilson szolgájára nézve, akit egy angol őrülési rohamában meglőtt, felvilágosítást nyujt atyjához 1819 január 30-án írt levelének

den nächsten Tag darauf starb. — Bis er begraben und alle seine Effecten in Ordnung gebracht werden konnte, vergingen einige Tage, und es war der 3-te Februar — als ich nach einem frugalen Mittagmahl der Lord [10] Ruthwan,[1] gegen 10 Uhr Abend, in dem herrlichsten und mildesten Wetter — Athene verliess, um in einem Kloster an dem Hafen des Pireus zu übernachten — Obwohl ich ganz allein in Athene gewesen bin, und alle die Andenken der vergangnen Grösse, und der Vergleich meiner so hässlich zugebrachten Jugend Jahre mit denen, die ihr Leben so glorreich auf dem heiligen Boden, auf dem ich war, endeten, nur zu sehr traurige Gedanken in mir erweckten, so fühlte ich dennoch einen dumpfen Schmerz, einen unverständlichen Wiederwillen, diesen Ort zu verlassen, als ob ich keinen so heitern ruhigen Himmel mehr finden könnte. — So ist's wenn man sich auf die Rück[k]unft in's Vaterland zu denen Seinigen nimmermehr freuen kann. Man verlässt keinen Ort mit Vergnügen, und keine Ankunft ist erfreulich — sondern jeder Tag vergehet in gleicher Schwermuth — und glücklich wenn die Nacht in dem Schlumer[a)] der Vergessenheit — uns einwiegt. — Welch ein böser Geist ist aber der Mensch nicht, der mit sich selbst entzweit ist — dessen Herz blutet, in dem unnenbaren Schmerz — einer nie zu verbessernden Sünde, wie[b)] eine finstre Wolke, in einer lieben, heitern Mondnacht, auf einem wilden Ross daher sprengt; alles ist so ruhig um ihn, so calm, in einer himlischen Harmonie — und er ist im Kampf im Krampf mit sich selbst — Ihr glücklichen, die mit denen blassen Strahlen der lieben Planeten eine enge Sympathie fühlen könnt — und eu[e]r Herz nur durch ein

a) in den Schlummer helyett. b) A wie előtt kimaradhatott a vonatkozó névmás: die.

következő részlete: Vorgestern ist ein englischer Architekt, den eine unglückliche Leidenschaft und die Langeweile hierher brachte, zum Narren geworden bei der Nacht — er ladete seine Pistolen und nachdem er sie nach Mitternacht, die Stunde wo man in Athen 4 bis 5 Stunden schon geschlafen hat, einigemal abgefeuert und die Hausgenossen aus einem unglücklichen Schlummer geweckt, schoss er endlich einen dummen Bedienten eines noch dummern Engländer, der so vernünftig war sich vor dem Narren der alles vor sich trieb, nieder zu knien und um Gnade zu bitten, auf einen Schritt durch den Kopf.

[1] Lásd az 501. lap 1. jegyzetét!

leises Drängen, gegen glückliche Täge, geschwellt wird, die ihr ahndet — Träumet seelige Bilder, — Oh ihr lieben, —

So bin ich von Athen weg, und ich habe neuerdings gefunden, und tief gefühlt, dass es immer schrecklich ist, sich von einem Ort' zu trennen, der Epoche in unserm Leben macht und in welchem wir doch wahrscheinlich nicht wieder kommen werden. — Es ist als ob ich immer eine dumpf schreckliche Stimme aus dem Hades heraufruffen hörte „Wanderer, nehme Abschied von diesem Ort — den[n] wahrlich werden deine Gebeine ohne Staub — und von der Luft weit in die Fernen Regionen getragen, bevor du diese lieblichen [11] Thäler, diese Schneebedeckten Berge, noch einmal schauen wirst — „dieser Gedanke kann einen[a] ehrlichen *Landman*[b] bei Gott Angst machen — besonders in einer schönen Nacht, wo man sich in die Myriaden der hellglänzenden Sterne verschau[e]n kann, und Gottes Allmacht bewundernd — vor dem Bilde des Todes erzittert — den[n] wohin kömt dan die kleine Seele, in denen unendlichen Räumen? Können sich da Liebende wieder finden?

Land[schulz] und der End[er] sind am Morgen nach dem Pireus. — Eliotte begleitete mich und Wilson, und nach einer Course von 1 Stunde sind wir an dem versperrten grossen griechischen Kloster Thor angelangt, welches mit Lärm aufgemacht wurde. — Diese beiden Herrn lagen schon ausgestreckt und bewusstlos wie Schw[eine] in den Armen des Morpheus — in einem kleinen niedlichen Zimmer der Papa's[1] — welches mit einer Mangal in Winters Zeit sehr comfortable gemacht werden kann. Das empfehle ich denen Reisenden. Unsere Betten waren auf der Erde, in einen[a] grossen langen Saal — ohne Fenster Scheiben und Thüren, nebeneinander ausgebreitet — in dem Hof des Klosters ist die melancholische Kirche, die mit einer dunkel Rothen Lampe dumpf beleuchtet war, und in die ich auf einige Minuten ging — und da die langen Maria und Khristus Gesichter sah — In dem andern Eck — war für die Nacht der närrische M[iste]r Kirmaird, der Lorentzo erschossen, in einem engen Gilet angetzogen, unterbracht, um den andern Tag nach Patras expedirt zu werden. 4 furchtsame Griechen wurden ihm mit-

a) einem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] A görög papok.

gegeben, und an deren Spitze der Hasenfuss Demetrio Zoographo, mein ehemaliger fauler Lohnbediente, und Vater des Themistocles, Alcibiades, und Miltiades. Diesen besuchten wir auch, und fanden ihn, in einem gesunden Schlaf, aus welchem ihn der all' zu jung[e] M[iste]r Eliotte erweckt hat, um einen touchanten[a] Abschied von ihm zu nehmen, der ihn hasst, und mit ihm durchaus nicht sprechen wollte, sondern inständigst auf italiänisch bath, ihn ruhig liegen zu lassen. Es war hübsch und ich war nicht schläfrig — ich besuchte das bekante Grab Themis[12]tocles[1] und blieb stum[m] und starr —. Die Nacht verging schnell — M[iste]r Elliote aber ein Mitglied der Academie in Cambridge — zitterte wie eine Espe. — Der Morgen wie 300 andre in dem Attischen Gebieth, heiter und mild. — Unser Frühstück bestand aus Milch, Chocolade und eine grosse Quantität Honig von dem Berg Hymetus.[2] — Eine andre Trachantine[3] wurde aufgenommen und wir ruderten mit 4 faulen Griechen von dannen, um das letztemal den Acropolis mit dem schwarzen Pentilicus[2] im hinter Grund und den schnee weissen Cytheron[2] — in diesem Leben zu sehen! — Salamis[4] die herrliche von Solon besungne blieb uns rechts — die tiefen Gräber des Cap Soster[5] zur linken — wo ich bestimmt war einige uralte Gebeine in die Lüfte zu streuen!!! — Egina, sind 20 Meilen entfernt — und wir landeten gegen 3 Uhr Nachmittag links von der kleinen Insel Nissata[6] in einem natürlichen Hafen, den die Insel Egina für unbedeutende Schife bildet. Der nächste Platz zum aussteigen, wenn man den Tempel des Jupiters sehen will, der sich von

a) Itt gúnyos értelemben.

[1] A kikötő bejáratánál a délkeleti csúcson van Themistokles (Kr. e. 535—469) athéni hadvezér sírja, aki a salamisi tengeri csatában (480) megsemmisítette a perzsa hajóhadat és megalapította a pireusi kikötőt.

[2] Athén körül terülnek el a Kitheron, Parnes, továbbá Pentilikon és Hymethos.

[3] Bárka.

[4] Piraeus-szal szemben fekvő sziget, amelynek keleti részén folyt le Kr. e. 480-ban a híres tengeri csata. Solonnak (Kr. e. 640—599.), az athéni törvényhozónak van egy elegiája, amelyben az Isthmuson fekvő Magará-tól elfoglalt Salamis visszafoglalására buzdít. (Poetae lyrici Graeci). A 600 körül való visszafoglalásban nagy érdeme volt.

[5] Piraeustól délkeletre Vari körül.

[6] Széchenyi oldaljegyzete: „ich glaube Nissita". (Az Aegina-sziget északi részén.)

weitem zeigt, und auf den aller höchsten Punct der ganzen Insel placirt ist. Man braucht eine Stunde um aus den[a)] Hafen, in welchen[b)] wir debarquirten, bis zum Tempel herauf zu kommen, und da kann man sich's bequem machen. — Der Tempel ist von schöner Proportion — dorischer Ordnung, und ganz in dem Genre und Grösse des Theseus Tempel[s] in Athene, nur mit dem Unterschied, dass die Säulen in dem Tempel des Jupiter[s] Basen[1] haben, die bei denen andern fehlen — und dass der Stein bei diesem schlecht und dem andern herrlich ist — dieser ist Marmor aus denen Steinbrüchen des Pentilicus — jener nur ein fester weisser Sandstein. Sonderbar kam es mir vor, durchaus keine Spuren gefunden zu haben wo M[iste]r Cockerell[2] seine Ausgrabungen gemacht hat — Alles war so fest und verwittert, als ob einige hundert Jahre kein Mensch da gewesen wäre. — Von denen Säulen stehen noch 25 auf denen Füssen — Im ganzen sind gewesen[c)] — In dem Werk welches der Russ[ische] Künstler Stackelberg[2] heraus[13]geben wird — kommen die kleinsten dimensionen vor — die übrigens von keinem so grossen interesse sein werden, als jene des Tempel[s] der Minerva, dem Model[d)] aller Schönen und Verhältnissmässigen. — Die Aussicht von dem Tempel ist sehr hübsch, und man übersieht die hellblauen Berge des Peloponesus, die sich aus denen dunkeln Wellen der See leicht und gefällig erheben. — Man kann viele Inseln in dem Archipelagus ausnehmen. Nachdem Ender einen kleinen Entwurf des durch die Zeit und Wetter sehr beschädigten Tempels genommen hat, fing es an zu regnen und wir machten uns auf den Rückweg — um beim Tage nach dem Ort Egina zu kommen, der an der Ostseite der Insel liegt. — Indessen wurde es zu spät, da wir uns unwillkührlich so lange auf der kleinen Insel aufhielten, die denen Athenienser zu einer Zeit, so viel zu schaffen gab.[3] Einige Menschen sind oft hinlänglich, ein Volk zu einer

a) dem helyett. b) welchem helyett. c) A szám elmaradt. d) des Modells helyett.

[1] Alapzat.

[2] Lásd a 283. lap 4. jegyzetét! Stackelberg (Otto Magnus von) valószínűleg *La Grèce* című művében (1834) írhatott erről.

[3] Aegina vitézül harcolt a salamisi csatában az atheniekkel és a többi szövetséges görögökkel. Az athenick később hatalmuk kiterjesztésének ellenzőit látták a szigetben s harcot inditottak ellene és elfoglalták a szigetet (456 Kr. e.), lerombolták falait és hajóhadát elvették.

unsterblichen Höche zu bringen. — Tausend Jahre sind aber beinahe zu wenig um eine Nation, in eine solche Stimmung zu bringen, die es heben soll, und *Männer*[a)] wie die Griechen hatten, *aprériren*[a)] zu können. — Erziehung, Geschmack, und Mode, muss vorläufig die Menschen auf den Punct bringen — *das Leben gering zu halten*,[a)] den[n] nur die Nation kann sich vor allen andern erheben, und aus der Knechtschaft befreien, die das aller grösste Opfer für Ruhm und Freiheit zu gehen im Stande ist, das irdische Glück, und das Leben. — Nach Egina selbst wollten wir nicht — den[n] unser Plan war mit einem *guten Wind*[a)] nach Egina und von da auf der Stelle nach Epidaurus[1] in der Morea zu segeln von wo wir zu Lande nach Corynth[2] gegangen wären, indessen blieb der Wind ganz aus, und das Rudern gieng so langsam, dass wir die Nacht in der Nahe von Egina zubringen mussten, besonders da der Himmel sich späterhin mit schwarzen Gewölk überzog, und kein Mensch im stande ist, einen griechischen Seemann zu persvadiren oder zu zwingen — bei nicht ganz fixirtem Wetter eine Nacht auf dem Meer zuzubringen. — Nachdem unsere Schiffer erfahren, dass wir gar nicht nach Egina wollen, schlugen sie uns vor in einem kleinen Kloster auf der Insel Nissata die Nacht zuzubringen — das war angenommen, und — [in] einige[r] Zeit befanden wir uns auf dem 4 Joch grossen [14] Fels auf welchen kein Mensch wohnt, und Ziegen weiden. — Das Kloster bestehet in einem Stall für 2 Pferde gross genug, und einer Kapelle für etwa 10 Menschen — in welcher eine nachdenkende Lampe brannte. Keine Thür und Fenster. Es sah ganz romantisch aus, indessen halfen wir uns so gut wie möglich, und segelten um 12 Uhr bei der Nacht wieder weiter — bald regnete es sehr stark, und es war früh morgen, [als wir] ganz nass und zerknirscht in Egina ankamen — welchen Ort wir nunmehro gar nicht ausweichen konnten. — Der Anblick dieses ziemlich bedeutenden Ort's ist charmant — an einem Cap links von der Stadt, wenn man in den Hafen fährt, presentirt sich eine grosse Säule des Tempel[s]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Helység Aeginával szemben a Peloponnesos (Morea) félsziget keleti részén.

[2] Epidaurustól északra a hasonlónevű öbölben.

der Venus. Wir stiegen in einem Magazin ab, — es wurde Feuer gemacht, und Victualien herbeigeschaft. — Kaum war toilette gemacht, und gefrühstückt, als wir — uns gegen den Willen der Griechen einschifften, und mit einer guten Breeze[1] von dannen segelten — kaum waren wir einige englische Meilen vom Hafen als der Wind aufhörte, und wir noch einmal durch und durch nass wurden. Die Schiffer verlangten zurück —. Wir hatten Zeit, die eine stehende und eine liegende Säule des Tempels der Venus anzusehen, von welchem gar keine Steine mehr übrig sind, die wahrscheinlich datzu gebraucht wurden, um die grossen festen Häuser in Egina aufzubauen, deren es wirklich sehr viele giebt. Die Säulen sind ungeheuer, der Stein, wie von dem Tempel des Jupiter[s]. Unter andern Gebäuden fiel mir eine neue griechische Kirche auf, in deren Fabrication man einen *schwachen Willen*[a] eines guten Geschmacks bemerken kann — Inwendig sind gegen 12 Säulen dorischer Ordnung, mit 4 eckigen Kapitälern. „Ein Mittelding zwischen Gott und Teufel" — Menschen sah ich keine als 2 Hydrioten, die nach Athen reisen sollen, per la loro salute, e per godere della reduta della citta de' lori *Antinati*![a] Wie sie mir das gesagt haben, konnte ich mich des Lachens nicht erhalten, und es fiel mir auf der Stelle die Geschichte des *neu*[a] persischen Lohnbedienten ein, der das 2-tmal [15] auf das Schlachtfeld von Marathon nicht mehr wollte, um sich den Schmerz zu ersparen, den er das erstemal schon so tief fühlte, als ihn sein Herr, ein junger englischer Student, grausamer Weise nach einem Feld mit sich nahm, wo seine Voreltern, von Miltiades, so gräulich in die Flucht getrieben wurden. —"

Gegen Nachmittag, nachdem ein Fortunato[2] vorüber gewesen ist, zwangen wir unsere Matrosen die Segeln neuerdings zu spannen: und nach einer langen dubiosen Fahrt von 7 bis 8 Stunden warfen wir Anker an einem Hafen der 5 Inseln[3] (Pente Nissia, oder Diaporia) die alle unbewohnt und unbebaut sind. Es war nass und unangenehm. Wir stiegen aus, machten Feuer,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Szél.
[2] Forgószél.
[3] Az Aegina-szigettől északnyugatra.

tranken Punsh, und legten uns geduldig auf die nassen Steine unser[a] all zu engen Barke, auf welcher wir aushielten bis es 6 Uhr wurde, am 6-ten Februar. — All Wisdom[1] hat sich bei dieser Geschichte ganz dum[m], hülflos, und dissappointirt benommen: und ich komme immer auf meinen Satz zurück, dass es in der Welt nichts ungeschickteres geben kann, als einen Gelehrten ex professione. — Wir hatten diesen morgen guten Wind, bald änderte er sich aber, und es war trüb und es regnete. Die Scenen wurden dadurch ganz verdorben. Unser Vorhaben nach Epidaurus zu gehen, um dort das Theater des Polignotus[2] zu sehen, war aufgegeben, und es war schon nahe zum Sonnen Untergang, als wir in dem Hafen, oder Scala von Corynth ankamen.[3] Salamis konnten wir gut sehen — Die Höchen der Geranien,[4] und die Scironischen Felsen[4] in der Megaride[4] konnten wir, wegen denen Wolken und Nebel nicht ausnehmen. — Bevor wir nach . . . .[5] gekommen sind, stiegen wir aus, da das Schif nur bordeen machen konnte, und giengen in eine schöne Gegend einige englische[n] Meile[n] zu Fuss, bevor wir ankamen. — Man findet, ohne allen Anstand Pferde und Maulthiere. — Ich und Wilson ritten im Galop voraus, um die Pferde in Corynth auf den andern Tag zu bestellen, was man niemals nach [16] Sonnenuntergang thun kann, den[n] damals sind die *Häuser*[b] der Türken gesperrt und sie selbst in dem uneind[rin]glichen Harem. Ganz nahe bei der Scala — fand ich einige Cyclopische Steine, und in dem Weg nach Corynth einige ungeheure Reste von Subteranien,[6] die etwa das Saronische[7] und Aliconische[8] Meer,

a) unserer helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Mindentudó (Landschulzot érti, görög nyelvmesterét).
[2] Jó karban ránk maradt görög szinház, valószínűleg Polyklet (Kr. e. V. sz.) görög szobrász és építész műve.
[3] Az Aeginai-öbölben is volt kikötője (a csatorna csak a 19. sz. végén készült el).
[4] A szorostól északra Megara város közelében. (Skiron rabló a monda szerint innen lökte le az utasokat a tengerbe.)
[5] Itt Széchenyi nem írta ki a szót (valószínűleg Isthmia).
[6] Csatorna (a régiek is át akarták vágni az Isthmos szorost, hogy a Jónitengert összekössék az Egei-tengerrel, de munkálataik nem készültek el).
[7] Az Eginai öböl.
[8] Ma Korynthusi öböl.

vereinigen sollte — hievon heller Aufschluss in S[ir] W[illiam] Gell's *Itineraire of the Morea*[a] — Die beiden Pferde die wir ritten, gehörten einen Mühlner,[b] der uns im Anfang zu Fuss gefolgt ist, und einen gräulichen Lärm anfieng als ihm der Athem ausgieng und wir immer und immer schneller Ritten. — Der Acropolis von Corynth zeigt sich von weiten, den[n] er ist sehr hoch und die ganze Gegend und Laage der Stadt gewährt ein schönes ensemble, und hat keine einzige partie honteuse — die Entfernung mag etwa die von 5 englischen Meilen sein. — Wir hatten einen Brief an einen Griechen, der aber in Argos[1] gewesen ist, und wir hatten lange zu thun bevor wir,[c] den treuen Micheli[2] gefunden hatten, der für uns indessen ein reines und bequemes Haus gefunden und zubereitet hat. — Der Abend vergieng bald, indem wir unsere Bagage theilen mussten. Das schwere gieng mit Krebs und Johann, wir nahmen unsere 4 leicht zu transportirenden Betten, eine Thee und eine Caffe Kanne und einen Rost — alle die Kleider wurden in 2 kleinen Mantelsäcken und unsere Bücher in einem kleinen eingepackt — Wir nahmen 3 bagage Pferde die ganz leicht bepackt wurden: darauf muss man aber vor allen sehen, nicht gar zu viel auf ein Ross heraufzuthun, den[n] sonst erfährt man hundert fatalitäten. — Auch ist eine wohl einprägende Regel sich im Augenblick des Aufpackens geduldig zu verhalten, den[n] hetzt man die Surgy's[3] gar zu stark, und lässt man ihnen keine Zeit, so kann man ganz sicher sein 3 bis 4-mal auf dem Wege stehen bleiben zu müssen, was im Regen besonders eine äuserst unangenehme Sache ist. — Auser diesen 3 Pferden brauchten wir noch 7 für uns und 2 [für die] Surgis — In allen 12. — Ich liess auf der Stelle den Postmeister hohlen, der aus Zufall ein Grieche ist und viele excellente Pferde hat — und [17] [sagte ihm][d] dass ich einen Firman habe, der mit kräftigen Worten befiehlt mir allenthalben Pferde umsonst zu geben, dass ich aber das gar nicht wolle, die Billigkeit vor allen andern liebend — und ihn nun fragte was

a) Széchenyi aláhúzása. b) einem Müllner helyett. c) A vessző bevor elé való. d) csak így van értelme.

[1] Korynthustól délre.

[2] A poggyásszal előre küldött szolga.

[3] Kocsis a lovak mellett.

für ein Pferd bis Argos zu bezahlen sei? — Käme mir sein Begehren billig vor, so würde ich ihn auf der Stelle bezahlen, wäre das aber nicht, so würde mein erster Gang zum Aga sein — durch den ich ihn zwingen könnte, mir die 12 Pferde unentgeltlich geben zu müssen. — In der Wirklichkeit hatte ich aber gar keinen Firman für Morea, und erlaubte mir diese Ruse[1] um von dem grie[chi]schen Postmeister nicht gar zu sehr überhalten zu sein. — Es gelingte[a] und wir hatten den andern Tag sehr gute Pferde um einen unbedeutenden aber[b] billigen Preis. —

[1819 február 7.] Den 7-ten in der Früh giengs zeitlich aus dem Bett — und wir versuchten den Acropolis zu ersteigen, in welchem auser dem Maler Lusieri[2] noch kein Mensch gewesen ist — Indessen haben wir das Vorhaben aufgegeben, in dem auf der halben Höche des Berges auf welchem die türksche Citadelle erbaut ist, die Aussicht so herrlich ist, wie sie von der äusersten Spitze nur immer sein kann — Man sieht die beiden Golphe und dem Parnass[3] nebst denen Geranien — diese Aussicht gehört zu einer der schönsten die man in der Morea haben kann. Corynth ist viel weniger eine Stadt, als Athen und liegt zerstreut und weitläufig wie ein ungrischer Marktfleck. — Die Scala in welcher man in dem Golfe d'Egine sich einschifft, ist wie gesagt 5 englische Meilen von Corynth und heisst „ . . . . ,[4] der andre Hafen aber für den Golfe de Lepante nur $1^1/_2$ und heisst „ . . . . “ [4] In dem ersten sind einige Häuser und man könnte daselbst eine Nacht zubringen. In dem andern war ich nicht. — Nachdem wir gefrüchstückt haben, sind wir den Temple des Arts anzusehen gegangen. Von diesem Tempel sind noch 7 dicke dorische Säulen übrig — die in [18] dem Garten eines Harems stehen. Um sie besser zu sehen sind wir in einen Hof, des nächststehenden Hauses, ohne zu wissen dass es ein Harem gewesen ist. Kaum

a) gelang helyett. b) talán über-t akart írni.

[1] Csel.

[2] Tájképfestő. 1799-ben lord Hamiltont kísérte görög, kisázsiai és egyiptomi útjában, majd lord Elgint.

[3] A Korynthusi öböl északi partjain (2459 m).

[4] Széchenyi nem írta be a nevet, úgy látszik utólag akarta, de elmaradt: Isthmia, Lachaion.

ersah ein kleiner Bube 3 grosse weisse Hüte und die Bären Mütze eines Schott Länders, als er plötzlich ein heilloses Geschrei anfieng, und mit dem bekannten Wort Haide[1] uns drohte — da wir uns aber im Anschauen und Ender in Abzeichnen nicht im mindesten genirten — rief er einen alten Mann heraus, der ganz erstaunt zu sein schien uns so ruhig in einem Harem zu sehen — Zum Glück war er nicht angezogen, und bis er sich zu recht machte um über die Stiegen herunter kommen zu können, hatten wir keine Zeit mehr zu bleiben. — „Über Corynth weitläufig in Barthelmi[2] und in Gell nachzuschlagen." — Endlich sind wir weg — und kamen bald nach Nemea[3] — Von distanzen und allen dem was ich auf dem Weg gesehen, sage ich gar nichts — den[n] ich habe keine Zeit in diesem Augenblick den[a)] Itineraire des Sir William [Gell] abzuschreiben, so wie es meine Reisegefährten zu thun pflegen. Ender fiel mit seinem Pferd beinahe in einen Abgrund herunter. In dem kleinen engen Thal von Nemea, wo die Corynthischen Spiele zu ehren des Hercules gehalten wurden, sind nur 3 Säulen der Mühe Werth anzusehen — alles übrige ist nicht recht bestimmt und klar, und von dem Theater sieht man nur äuserst wenig mehr — So zu sagen nichts als die Forme des Berges, den die Steine hinein drückten — Von da gehet der Weg. über die aller scheusslichsten Steine und Felsen nach der Hauptstrasse von Corynth nach Argos — Unser gutwillige Surgi brachte uns nach denen Überresten von Mycene,[4] die wahrlich wegen ihrem Alter die aller Interessantesten in ganz Griechenland sind — in der angegebnen Schatzkammer des Atreus machte ich mit Mühe Feuer. — Gell ganz genau. — Es war spät als wir in Argos ankamen: und der letzte Galop schien

a) das helyett.

[1] Erigy!

[2] Barthelemy Jean Jacques abbé: Voyage du jeune Anacharsis en Grèce. Paris 1818.

[3] Helység Korynthus és Argos közt.

[4] A monda szerint Perseus építette a lykiai kyklopsokkal unokájának, Eurystheusnak, akinek szolgálatában állott Herakles, akit a 12 nehéz feladattal Hera parancsára el akart pusztítani. Utána a Tantalos-nemzetségbeli Pelops lett a város uralkodója. Pelops unokája, Atreus fia volt Agamemnon, akit felesége, Klytemnestra szeretőjével és sógorával Trójából való hazatérte után megölt. Fia, Orestes megboszulta halálát.

den γερον[1] ganz ungemein [19] ermüdet zu haben. Wir schliefen in einem ganz guten und insecten leeren Haus.

[1819 február 8.] Den 8-ten Früh von Argos weg — Wir wollten nach Mantinea[2] — das ist aber ganz aus dem Wege und man braucht 2 Täge wenigstens um diese Course gut machen zu können. Wir sind über steile Berge, wie man sich unwirthbare Wege nur immer vorstellen kann — Um nach Tegea[3] zu kommen, welches beinahe 3 englische Meilen aus dem Wege links liegt war es zu spät, und wir mussten uns gefallen lassen, ohne alle Interesse so zu sagen, ziemlich spät und müde in Tripolitza anzukommen. — Tegea muss in einer Ebne liegen und der Regen war so stark einige Tage vor unserm Ankommen, dass es *leider*[a)] gar nicht daran zu denken war, einen Seitenweg einzuschlagen. — Für Tripolitza hatten wir einen Brief, indessen war das Haus, wohin wir sollten, von einer ganzen Bande rauchender Türken besetzt, und wir hatten einige Mühe und difficultät in der Nachbarschaft eine andre Wohnung zu finden. — Kaum waren wir in unserm Haus établirt, als wir eine Visite von den Leib Arzt S[einer] H[oheit] dem Pasha von der Morea, der allemal in Tripolitza residirt, bekamen, der uns mit seiner gelben Farbe, und italiänischen Aussprache nicht wenig amusirte. — Wir wollten den andern Tag weg, und da man ohne den Befehl oder die Erlaubniss des alten Pashas keine Postpferde bekommen kann — waren wir gezwungen Mieth Pferde a 12 Piaster auf den andern Tag bis Mistra[4] zu nehmen — Indessen brauchten wir sie dem andern Morgen nicht mehr, wie es sich's später zeigen wird, und wir waren um die 25 piaster, die ich als Hand Geld gab — quitt — Den nämlichen Abend wurde aber der Wilson zum Pasha geruff[en] um seinen alten Fuss anzusehen, den er vor 6 Monathen zerbrochen hat. Ich liess ihn allein gehen — Wurde aber bald nachgehohlt da kein Mensch mit W[ilson] sprechen

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószínűleg a vezető.

[2] Helység Argostól nyugatra.

[3] Széchenyi oldaljegyzete (az előző oldalon): Tegea nach Gell. (Tegea Tripolitzától délre, Tripolitza pedig Argostól délnyugatra.

[4] Tripolitzától délre, Spárta romjai közelében.

konnte, der ausser englisch gar keine Sprache reden kann. Ich fand den Pasha auf einem Bett auf der Erde liegen [20] und den M[iste]r Wilson ohne aller Gène in dem Zimmer herumgehen und pfeifen. Kaum war ich da, als das Gespräch, durch 4 Dollmätscher, anfieng — englisch zu mir, italiänisch von mir zu einem Griechen, griechisch von dem Griechen zum ersten Kammerdiener des Pasha[s], und türkisch von dem zum alten Vezir — Diess machte die Erzählung lang und langweilig — und es war spät bis man uns den Abschied gab — Dieser Palast sieht einer ungrischen Csárda ähnlich und das Holzgebäu und der Koth im Hof errinert mich an unsere schmutzige[n] Schafställe —. Wenn man einen Unterschied zwischen einen wohlhabenden Menschen in der Türkey und bei uns machen will, muss man sie nur in ihren Wohnungen vergleichen! — Da wird doch kein Mensch denen recht geben, die die Türken beneiden, weil sie auf einen Fleck ruhig liegen und sitzen bleiben können, und den ganzen Tag taback rauchen. —

[1819 február 9.] Den 9-ten sind wir wegen den infamen Regenwetter in Tripolitza geblieben. Wir sahen noch einmal den Pasha, der uns eine *musicalische Academie*[a] gab, die alle Wölfe und farkass zum Teufel jagen würde. Ender malte sein altes Gesicht, und wir bekamen einen Bujurdy[1] für unsere ganze Reise in der Morea, der uns sehr angenehm gewesen ist, und ohne welchen wir in hundert Unan[n]ehmlichkeiten gerathen wären. Ender zeichnete eine ganze Gesellschaft von Türken, die unser Hausherr, auch ein Türk, in das Haus brachte. — Nachdem diese Kerle sich Wein und Kost geben liessen, und par person 3 piaster verlangten, gingen sie endlich weg, indem doch immer neue kamen, und wir keine kleine Mühe hatten, sie uns vom Hals weg zu schaffen. Nachdem das Zimmer rein war und wir im Lesen ganz vertieft — kam ein baumstarker Türke mit einem Moren — die die Bilder anzusehen verlangten, kaum erkannten sie ihre Bekannten, als sie so überlaut und unmässig anfingen zu lachen, als ob die Sache noch so sehr lächerlich gewesen wäre — und fielen auf

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ajánlólevél.

die Erde, um sich recht toll auszukrähen — Wir verwunder[21]ten, und sahen dieses Benehmen mit Erstaunen an, zuletzt wurden wir aber mit hinein gezogen und lachten mit. Die Türken lachen aber immer, wenn sie das ähnliche Bild ihrer Bekannten sehen: als ob man sie dadurch so zu sagen, *weg hätte.*[a] — Ich schickte dem Pasha einen Caleidoscope, und verlangte seinen Kahuk[1] den Ender abzeichnete. — Die Geschichte des Arztes[b] ist zu lang aber gut, die merke ich mir auswendig. — Wilson ordnete dem alten les douches — und war in dem Harem, wo er *gar*[a] nichts sah, wo es aber abscheulich nach der Retirade errinerte! — So viel von Tripolitza, alles andre aus denen Büchern. Holland[2] von keinem grossen Gebrauch, den[n] der kam, zwar in der selben saison wie wir, so tief in die Schnee Gebürge, dass er an das Tage Buch schreiben ganz vergessen hat und froh war mit heilen Beinen davon zu kommen! — Unter andern Fragen, die Wilson an den Pasha machte und die ich verdollmeschten[c] musste war die, ob er auch die ganze Nacht ruhig liegt? NB schläft der alte Herr im Harem — worauf er unwillkührlich lächelte. — But tell him he Shall not f— his girls at all just in this moment — — —

[1819 február 10.] *Den 10-ten Februar*[a] sind wir von Tripolitza weg, nachdem der Türk, unser Hausherr einen Mord Spectacle machte, dass wir ihm nur 10 piaster geben wollten — da uns aber der feine Muselmann betrogen hat, liessen wir uns durch den Lärm den er machte gar nicht imponiren, sondern absolvirten ihn mit 5 piaster. — Ein Tartar der mit denen Postpferden in unser Haus kam, verlangte auch ein Bahsits, welches ihm gar nicht gebührte, und verliess uns entrüstet, da ich ihm einen Rubié durch Zimmermann anbothen liess — der Postmeister der mit 5 piaster für ein Pferd zufrieden schien, da er gedacht, dass er sie ganz umsonst liefern müsse, betrog uns um ein Packpferd, welches wir nicht bemerkten, welches aber sehr

a) Széchenyi aláhúzása. b) ismeretlen. c) verdolmetschen helyett.

[1] Török sapka.

[2] Travels in the Jonian Isles, Albania, Thessalia, Macedonia etc. During the years 1812 and 1813. By Henry Holland. London. 1815. (Megvan könyvtárában.)

unangenehm in der Folge war, da unsere Bagage um 3 Stunden später wie wir angekommen ist. Der Weg von Tripolitza nach Mistra ist lang — und bis man nach Krabuta kömmt, ist die ganze Strasse uninteressant, von dem letzten Ort [22] aber angefangen — öffnet sich eine herrliche Gegend, und man sieht Mistra auf dem Fuss des vielgepflegten und mit Schnee bedeckten Teygetos[1] liegen. Man glaubt sich ganz nahe — der Weg verlängert sich aber in's unendliche, und es war ziemlich spät als wir bei hellem Mondenlicht[a)] in dem bequemen Haus des Demetrio Manusaki ankamen. — Die ganze Gegend errinerte mich an Brussa und Magnesia nur mit dem Unterschied, dass der Teygetos noch mehr Character zu haben schien als der Olympus und Sypillus[2] — datzu mag aber der Schnee viel beitragen der in dieser Saison natürlicher Weise alle die rauchen Spitzen dieses Spartanischen Berges reichlich bedeckte. — Nachdem wir ein gutes Feuer gemacht und ein Huhn zurecht gerichtet und eine Flasche Resina[3] Wein, von der aller erbärmlichsten Qualität zu uns genommen haben, warteten wir noch 2 Stunden, da aber Zimmermann und der Januario der Schneider mit der Bagage nicht ankam, liessen wir uns einige Decken und Pölster von unser[m] Hausherrn geben — und Wilson legte sich auf eine, und ich mit Ender auf die andre Seite des warmen Kamin[s] unter dieselbe Decke, indessen Land[schulz] — der [der] desperation sich wieder ergab, ohne seinen[b)] Bett die Nacht zubringen zu müssen und hülflos und nachdenkend bei dem Feuer sass, bis der junge Sohn des Hauses ihm einen Polster und eine Decke brachte, ihm die Stiefeln auszog, und ihn wie einen Kranken, oder ein Kind an der Brust einlullte. — Dieser Mann kömt mir vor als ein neu gebornes Kind, das hülfloseste Geschöpf in der Natur, welches ungewaschen und ungesäubert in einem schwarzen Frack die Illiade und die Aeneide recitiren kann. — Dieser schwarze Rock, der nie von seinen wackelnden Schultern kam, sondern ihn in seinen Unternehmungen beim Tage, und in das Feder Bett, bei der Nacht be-

a) Mondlicht helyett. b) sein helyett.

[1] A spártaiak híres Taygetos-hegye.

[2] Kisázsiában.

[3] Resina Spárta déli határán levő folyó.

gleitet, gab mir und Wilson viel zu lachen — so wie die ungewaschnen Pfotten, und Ohren, und das unbartbierte Kinn uns oft den Appetit beim Frühstück und Mittagmahl verdarben. — Zimmermann kam endlich an, nachdem eines der Bagage Pferde, einigemal gefallen ist, und ganz nahe war [23] den sterblichen Geist aufzugeben. — Wir sind aufgestanden, assen noch einmal und schliefen ruhig in unsern eignen Betten.

[1819 február 11.] Den 11-ten sind wir in Mistra geblieben, um die ganz nahe liegenden Ruinen von Sparta anzusehen. — In dieser Expedition begleitete uns der Sohn unsers Hausherrn, den Lord Aberdeen[1] und Bartholdy[2] in ihrem Aufenthalt in Mistra aus Spass ‚Lycurgus' nannten, indessen er aber das entgegengesetze ist, und sich von mir ganz ruhig einigemal einen Asino nennen liess —. Die Ruinen von Sparta sind weitläufig, auser viele[n] Steine[n], und dem ganz deutlich übergebliebnen Theater und Hyppodrome, sieht man aber gar nichts — der [a)] fliesst an der Nordseite der Stadt — der ganz unbedeutend ist, und nicht einmal mit unserer Raab verglichen werden kann. — Das Kunstück der jungen Spartanischen Mädchen muss nicht sehr gross gewesen sein, diesen Fluss hinüber zu schwimmen —. Auch war es nicht sehr schwer, den ganzen Winter hindurch denen[b)] Jünglingen nackt herum zu gehen, den[n] von der Milde dieser Luft kann man sich keinen Begriff machen. Eine türksche Willa, mit Cypressen umgeben, presentirt sich hübsch und contrastirt ganz besonders mit denen Ruinen von Sparta! — Meine einzige Bemerkung die ich, in loco, eines so sonderbaren Volks und Landes gemacht habe, war, dass ich nicht begreifen kann, warum man in gar keinem Lande die Gebräuche und besonders die Erziehung der Jugend denen Lacedemoniern nicht insoweit nach macht, als das mit unserm Jahrhundert thunlich ist. — Den[n] es ist wahr, dass unser irdisches Glück meistens von unserer moralischen und phisischen Erziehung abhengt — die erste *um nie im Traum*

a) Üresen maradt, valószínűleg az Eurotas-t érti b) Nehezen olvasható.

[1] Aberdeen (George Hamilton Gordon earl of) (1784—1860) angol államférfi. Útjáról 1822-ben könyvet is írt. (An Inquiry into the Principly of Beauty in Grecian Architecture.)

[2] Bartholdy J. L. S. Voyage en Grèce. Fait dans les années 1803 et 1804. Paris 1807. (Megvan Széchenyi könyvtárában.)

zu handeln,[a] und um auf alles gefasst zu sein, was das unerwartete Schicksal auch immer unserm Glück entgegen stellen könnte — die 2te um gesund und stark zu sein, und diese herrliche Empfindung des Wohlsein's bis in das graue Alter zu erhalten. — *Es ist ein ohngefähr*,[a] dass ich jetzt in einem wachen Zustande einsehe, 10 Jahre meines Lebens im völligen Traum zugebracht zu haben, und meine Gesundheit gänzlich verschwunden zu sehen. — Nachdem Ender einige Stunden, die Gegend ein wenig angemerkt, sind wir nach Slavo Choris, das [24] alte Amycla[1] — wo ich einen Stein mit $^2/_4$ Pferden gekauft — Im Rückwege ritten wir längst den Teygetos — über das von Mistra ganz nahe liegende Ort Paronic[2] — wo man uns wegen einer Inschrift absitzen machte, die aber modern gewesen ist. — Indessen ist die Laage dieser Ort[b] so pitoresque als ich nur immer etwas früher gesehen habe. Die Felsen die ein hübsches luftiges türksches Caffe Haus zu überdecken scheinen, eine Felsen Schlucht die tief in dem Teygetos herein gehet, und aus welcher ein Wald Strom mächtig und schäumend quillt, und die unendlichen und unermässlichen Platanen, die über gefüllte Bassins ewig schatten — ist für mich ein Ideal einer Stelle gewesen, die ich mir zum Aufenthalts Ort wählen würde. — Ein Landschaftsmaler kann ein Jahr glücklich in denen Umgebungen von Sparta zubringen, und reich beladen nach Hause kehren. — In Mistra selbst ist auser einem Sarcophage, den Ender abgezeichnet und in welchem man Wasser sammelt, gar nichts zu sehen. Man führte uns zu noch einem andern Sarcophagen, welcher aber gar keine Attention verdient —. Wilson kurirte den alten Chef der Bardaniotten — die mit denen Mainotten[3] ganz nahe anverwandt sind — — und einen unbewaffneten Franken — gerne um Hab' und Leben bringen —.

[1819 február 12.] Den 12-ten von Mistra weg — die Gegend war durchaus hübsch, den grossen Cypress[c] konnten wir nicht ansehen. — Gell ist einen andern Weg gegangen, wir blieben beinahe immer im Bett des Eurotas — Links von der Strasse haben wir einige Überreste gefunden, die Gell nicht anmerkt, und welche wir in Pausanias noch nicht nachschlagen konnten. Den modernen Namen dieser Ruinen konnten wir unmöglich erfahren, da unser Surgi besoffen war, und ruhig einschlief nachdem Wilson ihn tüchtig aber[a] das Gesicht haute —. So wie der Weg von Mistra nach Leondari,[1] so hab' ich mir Arcadien[2] vorgestellt. Grün mit Bäumen, Quellen, und sanften Hügeln. — Leondari ist eine décousu[3] von einem türkschen Ort. [25] Wir hatten einen guten Ritt. — Der Basar fiel mir auf. Unser Haus aber sehr schlecht. —

[1819 február 13.] Den 13-ten sind wir im Regen von Leondari weg. Gell war nicht in Tinano, in dem alten von Epaminondas erbauten Megalopolis.[4] Haller hielt sich aber 14 Tage auf. — Viele Überbleübsel,[b] sind gross und schön — diese Stadt muss herrlich gewesen sein, die Epaminondas denen Lacedemoniern zum Trutz aufbaute — Viele Säulen und umgefallene Tempeln. Ein sehr grosses Theater —. Ich habe einen gezeichneten Plan. — Den Alpheus[5] zweimal passirt — Wir kamen bald in Karitina[6] an, nachdem wir den Alpheus, der andere 3 moderne[n] Namen hat, über eine Venezianische Bogenbrücke[7] passirt sind — dieser Ort liegt zerstreut auf Felsen: wir hatten ein excellentes Haus — und erstaunten unsere Griechen durch die Toilette die wir machten. Noch mehr aber mit unsern Büchern und Punch. — Ich musste dem Waiwoda eine Visite machen, um der Unbilligkeit des Postmeisters einige Grenzen zu setzen. Welches auch bewerkstelliget wurde. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) dieses Ortes helyett. c) Inkább: die grosse Cypresse.

[1] Amykla romjai Spártától délre.

[2] Parori falu, a hasonló nevű folyócska mentén, 2 km-re Mistrától.

[3] Mani Spártától délre húzódó hegyes félsziget, lakói a spártaiak utódainak vallják magukat, szabadságszeretők, de híres verekedők.

a) über helyett. b) Überbleibsel helyett.

[1] Mistrától északnyugatra.

[2] Ez volt Arkadia és a Peloponnesos délnyugati része.

[3] T. i. rendetlen.

[4] Leondaritól északra fekszik Megalopolis vagy Sinano, amely a thebai Epaminondas sarkalására épült a spártaiak ellensúlyozására.

[5] Folyó, mely Leondari és Megalopolis, Karytäna mellett folyik el.

[6] Karytäna. Széchenyi a kiejtés szerint írja.

[7] Széchenyi oldaljegyzete: „Das alte Venezianische Schloss nicht zu vergessen."

[1819 február 14.] Den 14-ten in der Früh sind wir zeitlich von Karitina weg, und schickten unsere Bagage und Pferde geradetzu nach Fanari[1] wo auch eine Post ist, und nahmen unsern Weg über den Tempel von Bassae[2] — wo Gropius und auch Veli Pasha einstens ihren Antheil hatten. — Andruzzina ist auf dem Wege und eine Stunde von Fanari — Der Surgi der uns nach dem Tempel begleiten sollte, wotzu er recht guten Willen zu haben schien, rathete[a)] uns über Andruzzina[3] nach dem Tempel zu gehen, und auf dem selben Weg wieder zurückzukehren, nachdem die gerade Strasse im Winter nicht practicable sei, und er ihn gar nicht wisse — und sich wahrscheinlich verirren werde. Indessen wurde diess Project auf keinen Fall angenommen, aber der gerade Weg eingeschlagen — und das ist was ich jeden Menschen rathe. — Wir machten uns also mit dem einen Surgi [26] auf den Weg, der uns allen unbekannt gewesen ist. — Nachdem wir sehr hoch ein gutes Stück heraufgestiegen sind, kamen wir mit einem alten Mann zusammen, der um 10 piaster engagirt wurde uns zu begleiten. Wir kamen ganz bei Ambellona[4] vorbei — Skitro[4] ist der nächste Ort zum bekannten Tempel des Apollo. — Das Wetter war so, dass man nichts sehen konnte — und der Weg für Geissböcke. L[andschulz] und E[nder] haben sich zu sterben resignirt und auch ich weiss mich lange von keinem solchen Tag zu errinern — Wilson ist die ganze Zeit mit einem Paraplui in der Hand, und Land[schulz] auf dem Schweif seines Pferdes geritten — und Ender zu Fuss — endlich, nachdem wir bei der Nacht den Weg verlohren haben, und im tiefsten Schnee suchen mussten, sind wir nach peniblen 14 Stunden in Fanari angekommen, wo uns unsere Leute in einem ziemlich guten Zimmer mit einem grossen Feuer und einer guten Suppe in dem Haus des Aga's erwarteten. — In dem Augenblick als wir so viel comforts vor Augen hatten, war alles das vergessen, was wir ausgestanden haben — den Verlust aber, den wir machten, dass es gar so ein abscheuliches Wetter gewesen ist, werde ich noch lange bedauern, den[n] der Tempel ist auf einem so erhabnen Ort, dass die Aussicht eine der schönsten in ganz Griechenland sein muss — und auch in einem neuen Genre für die Gegend,[a)] den[n] die Berge ringsum sind mit herlichen Bäumen bedeckt. — Der Weg war manchmal *erstaunlich*[b)] und ich hab' mich über die Mitteln verwundert wie die alten die Steine zur Erbau[u]ng des Tempels heraufbringen konnten — die Künstler die den *Schatz*[b)] da gefunden, den der Prinz Regent besitzt und den Wagner ziemlich schlecht abzeichnete — haben ihre Figur[e]n[c)] kaum weg bringen können.[1] — In Sommer muss dieser Theil Arcadiens wahrlich von einer übernatürlichen Schönheit sein. — Wir sind über den Berg *Diaforti*,[b)] (den Jupiter Olympus)[2] auf welchem Jupiter als Kind, von [27] der Insel Creta gehohlt, mit ziegen Milch erzogen wurde. (Barthelemy) Der Woiwode den wir den andern Tag sahen, war gefällig und wunderte sich über den *ausgedachten*[b)] Preis den der P[rinz] Regent für die Statuen des besagten Tempel[s] gegeben hat, und dass er sie alle Tage vor dem Frühstück ansieht — Seine Leute haben die ganze Nacht eine kleine traurige Mandoline gespielt —. Ich sah hübsche Albaneser, doch kann ich mich mit ihren halb bartbirten Haaren nicht gut verstehen.

Manche haben mich mit ihren blassen Gesichtern und stumpfen Nasen frappirt — Wilson fand eine grosse Ähnlichkeit zwischen ihnen und denen Chinesern. — Enge Schultern, platte Gesichter, aber herrliche Beine und Sprung gelenke. — Die kleine Guittare, die die ganze Nacht gespielt wurde, lullte uns im Schlaf ganz herrlich ein.

[1819 februar 15.] Den 15-ten sind wir im Regen von Fanari weg. Noch muss ich aber bemerken, dass wir einen auffallenden

a) rieth helyett.

[1] Phanari, északnyugatra Karytänától.

[2] Apollo temploma a hegyen szép kilátással.

[3] Andritsäna helység Phanari közelében.

[4] Ampeliona és Skliru falvak Bassae közelében vannak. (Baedeker).

a) Valószínűleg azt akarja kifejezni, hogy új változatot mutat a vidék. b) Széchenyi aláhúzása. c) Nehezen olvasható.

[1] 1811-ben ásták ki a templom oromzatát Cockerell, Forster angol archaeologusok, Haller, Linkh német építészek, Gropius az athéni német alkonzul és Stackelberg oroszországi archaeologus. A 23 darabból álló oromzatot az angol kormány 15.000 fontért vette meg s ma a British Múzeumban van. Stackelberg műve (1826) részletesen leírta e leletet. (Baedeker).

[2] Diaphorti (ma Lykäon) hegy, ahol a monda szerint Rhea titkon szülte Jupitert, Kronos fiát.

Beweis bekamen welcher Unterschied zwischen denen Türken und Griechen ist. — „Die Post von Fanari gehet nur nach Arcadia (einem Ort an der Seeküste) und dass der Postmeister, der ein Türke ist, nicht gezwungen werden kann, seine Pferde für den Ritt nach Gastouni[1] zu geben, was übrigens mehr als 18 Stunden weit ist. Wir zeigten ihm den Bujurdi den uns der Pasha von der Morea gab, und bekamen den Firman des Sultan's en revanche, in welchem das besagte gestanden ist. — Da es keine Schuldigkeit war, mussten wir accordiren und uns der discretion des Postmeisters überlassen, den ich zu mir kommen liess. — „Der Waiwode von hier giebt mir 15 piaster für ein Pferd nach Gastouni, wenn er welche bedarf, sie aber müssen mir 18 geben — und *handeln*[a)] sie nicht, den[n] sie würden sie um 17 nicht bekommen!" So sagte er, und erstaunte uns durch seine Billigkeit — Ein Grieche würde von unserer Nothwendigkeit Vortheil gezogen haben — und wenigstens 40 piaster begehrt:[b)] wie wir Exempeln hatten. [28] Der Unterschied zwischen einem Türken und einem Griechen ist aber derselbe wie zwischen dem Herrn und dem Sclaven. — Die Nacht die wir zubrachten war angenehm, und nach so vieler Ermüdung, erquickend. — Zum Unglück regnete es in unsere Betten, und wir erwachten im kalten Bade.

Gastouni ist 18 Stunden von Fanari weg. Wenn kein Regen den Weg verdorben hat, so könnte man auf guten Pferden und auf einem geraden Weg — die ganze Strecke in 12 Stunden reiten. — Im Anfang war der Weg im Gebürg, und kam nur allmählig aus denen Bergen. — Unsere Pferde waren sehr schlecht. In 6 Stunden kamen wir in *Mundritza*[a)] an — wo nur Türken wohnen — und wo wie man sagt ein sehr guter Chan ist — da zu bleiben war es zu früh, wir entschlossen uns also bis Krestena zu gehen wo nur Griechen wohnen — wiewohl alle unsere Bagage schon in das Wasser gefallen ist. — Wir brauchten 2 Stunden um nach Kaestena[2] zu kommen — wo wir *rund*[a)] abgewiesen wurden — und wo mich ein Grieche empörte, indem er ganz phlegmatisch einige hundert parra's zählte und auf unsere Caravanne gar nicht in mindesten acht gab. — Auf das Anrathen unser[er] beiden Surgis sind wir weiter und kamen nach einer peniblen Stunde im Regen und Dunkel auf unsern sterbenden Pferden in Makritza[1] an. Welchen Ort [wir] mit „ [a)]" verwechselten — wohin man zu kommen gar nicht braucht, um das Thal von Olympia zu sehen, weil es rechts ganz aus dem Wege liegt — welches aber Gell wegen einen guten Haus[b)] des dortigen Aga[s] recommandirt. In Makritza übernachteten wir in einem holzernen Hause, wo es hinein regnete — und waren in jeder hinsicht übel daran — Die Nacht fiel häufiger Regen [29].

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. haben.

[1] Phanaritól északnyugatra.
[2] Krestena.

[1819 február 16.] Den 16-ten hingegen gieng eine heitere Sonne auf, und wir sahen den Alpheus[2] tief im Thal — gross gewachsen vorbeifliessen — und den Frühling in seiner ganzen Schönheit, alle Bäume blühten, und ich war von dem Geruch der ganzen atmosphere und der Schönheit der Gegend entzückt! — Ich glaube auch dass dem Theil Arcadiens von Leondari bis Pyrgo[3] gar nichts in der Welt verglichen werden kann, — „den[n] mit dem ewigen heitern blauen Himmel geniesst man auf einmal so eine herrliche Vegetation und Grün — wie man sich's nur in Teutschland wünschen kann! — und in welchem Lande ist das noch? — Nach einer Stunde kamen wir an dem Ort Rassi — von 14 Häusern — und [von] einer solchen Art wie sie Kotzebue in Russland beschreibt. — Palaio Fanari, über welchen Gell's Karte führt, ist mehr oberhalb des Alpheus — und wir übersetzten ihn bei Rassi — auf einem Schif welches nur 3 Pferde halten konnte: Unsere Bagage NB auf dem geraden Weg geblieben, von welchem Gell gar keine Mention macht. — Wir theilten uns in 2 Parthei[e]n — Wilson zuerst, und dan Ich mit meinen 2 blassen[4] —. Die Art um hinüber zu kommen war sonderbar und neu — und das Wasser so reissend dass gar keine andre Methode anzunehmen war. — Sie zogen uns an dem Ufer gegen 50 Schritte hinauf und überliessen uns dan denen Wellen und

a) Széchenyi üresen hagyta. b) bécsies wegen eines guten Hauses helyett.

[1] Makrysia falu közel Olympiához.
[2] Folyó, amelynek hosszában utaztak.
[3] Leondaritól, Olympiától északnyugatra a Joni tenger partján.
[4] T. i. Landschulz és Ender.

Courrenten — der W[ilson] ganz vortrefflich hinüber — uns aber beinahe auf eine Sandbank brachte — und wir bis auf eine lange Strecke hinuntergebracht wurden. — Das Thal von Olympia war's wo wir ausgestiegen sind —. Es blieben beinahe gar keine Überreste[1] — einige unbedeutende Steine ausgenommen, das Thal aber selbst — und die Lieblichkeit und Anmuthigkeit der ganzen Gegend gehört zu denen aller schönsten Landschaften die man in der Welt sehen kann — und so ist der ganze Lauf des Alpheus, der in jeder Jahreszeit ein bedeutender Fluss bleibt, und sehr viel Schifbauholz herunter schwemmt! — [30]

> And the soft quiet hamlet where he dwelt
> Is one of that complexion wich seems made
> For those who their mortality have felt,
> And sought a refuge from their hopes decay'd
> In the deep umbrage of a green hill's shade,
> Which shows a distant prospect for away
> Of busy cities, now in vain display'd,
> For they can lure no further; and the ray
> Of a bright sun can make sufficient holiday.[2]

Eine solche Gegend ist das Thal — und die Bäume blühten — und der Frühling zeigte sich in seiner ganzen Herrlichkeit. — L[andschulz] und Ender, die durch Ermüdung, Gefahr, und die respectiven Wölfe die [sie] sich geritten haben, nicht im Stand gewesen sind, die liebliche Ausdünstung der Bäume und Blumen zu geniessen, *sehnten*[a] sich gewaltig zum Ziel in das *„gelobte Land nach Wien*[a], wo sie, nach Zimmermanns Aussage, im 5-ten Stock wohnen, mit ihrem eignen Schmutz sich erwärmen, und sich mit Bier und Kaiserfleisch und Kudelfleck das ganze Jahr — erhalten. — Gell ist, wie gesagt, einen andern Weg gegangen — uns ist der Ort Ploka (Floka)[3] rechts geblieben. Palaio Fanari wo

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A görög nemzeti játékok színhelye. 1818-ban még kevés emlék volt kiásva, csak 1829-től kezdték meg rendszeresen az ásatást.

[2] Idézet Byron Childe Harold című époszából (IV. ének 32. versszak).

[3] Phloka az Alpheios jobbpartján Pyrgos közelében, Széchenyi a balpartján utazott.

Gells „μονοζιλος" angebracht ist — blieb uns um eine gute halbe Stunde rechts, am diesseitigen Ufer des Alpheus, sowie es die kleine Karte anzeugt. — In Pyrgo sind wir um 3 Uhr nachmittag angekommen. Es kamen heftige Regengüsse mit Donnerwetter, dan aber heiterte sich's wieder auf. — Ein Regenbogen, wie ich es nie gesehen — ruhte auf dem stürmenden Alpheus — „So ruhig und still — wie die Liebe — die Narrheit wacht. In Pyrgo — begegnete ich — einen betrunken[en] Mann — und nachdem er sich uns aufgedrungen, und gesagt, dass unsere Bagage vor einigen [31] Stunden passirt ist — erfuhr ich, dass er mein Landsmann war — aus der Famille „Medvetzky" — die in Arvaer Comitat durch einen Wolkenbruch verunglückte. — Seine Historia: und Erstaunen einen Reisenden zu sehen der ungrisch mit ihm gesprochen hat. — Gastouni[1] war noch 5 Stunden, — das Wetter schrecklich — unsere Bagage fortgegangen. Wir blieben bei einer freundlichen alten Griechin nachdem wir uns eine Suppe kochten. — Die Hausfrau gab uns gute Betten. Der *Ungar*[a] ist seit 2 Jahren auf Reisen, ohne Vorhaben, ohne Geld, aber mit *einer guten Portion*[a] — Ehrlichkeit, sagt er, und gutem Gewissen. Die Türken geben ihm allenthalben Reis und Wasser. — Die guten Betten sind mit Flöhen und Läusen so voll gewesen, dass wir in dem heitersten Mondschein nach Mitternacht weggeritten sind. Der Weg war nicht zu gebrauchen, und kalt — die Pferde infam müde. Ich bin die ganze Zeit zu Fuss gegangen. — In Missolongi[2] haben wir die Bagage eingehohlt — die den vorigen Tag unmöglich weiter konnten. Und endlich in 7 Stunden mit Mühe nach Gastouni angekommen. L[andschulz] E[nder] und Bagage mehrmal gefallen alles nass und „exhaust".[3] — Ich glaubte meinen Vater zu sehen als ich mich im Spiegel sah — Toilette — und nach etwas *Reis*[a] wieder im Stande gewesen, die aller schwersten, und schwierigsten Dinge zu unternehmen. L[andschulz] und E[nder] kennen diese Genüsse nicht „und — schlafen sie auch ruhiger wie ich, so gebe ich [nicht][b] die Augenblicke des Genusses meines vorigen Lebens,

a) Széchenyi aláhúzása. b) elmaradt, de a mondat értelme így kívánja.

[1] Helység a Peneios-folyó balpartján Pyrgostól északra.

[2] Helység Pyrgos és Gastouni közt (de nem a thessaliai Mesolonghion!).

[3] Megviselve.

und die, die ich noch zu ertragen im Stande wäre, für ihre dumme Ruhe und Existenz. — In Gastouni bekamen wir gute Pferde nach Patras, und man rechnet 14 Stunden. — Wir frühstückten in dem Haus eines wohlhabenden [32] Griechen, M[iste]r[s] Logathety Chichini an einer Tafel — aus complaisance trank er sehr vielen The[e], perche e una bona cosa per dar' un gentil sudore" — Wegen politique gefragt, — E[nder] und L[andschulz] wegen denen unausgezognen Stiefeln und weissen[1] ledernen Hosen, in Verlegenheit gewesen. — Geschichte des Surgis und den[a] γερον, der nach meiner über den Canal setzen wollte. — Wir sind gegen 12 Uhr weg — und nachdem wir durch einen charmanten Wald in der Ebne zu Fuss gegangen; in Ali Chelebi[2] angekommen. Man sieht die See und einen Hügel „Clarenca"[3] von welchem der König[liche] Prinz in England den Namen hat. —

[1819 februar 18.] Den 18-ten von Ali Cheleby um 3 Uhr in der Früh, im kühlen, mit guten Pferden weg, ein Surgi nur, und um 7 Uhr in Patras angekommen. Der Weg im Sommer, bis auf etwas Sand, a very good Racing turf. M[iste]r Zaniny[4] der noch im Bett gewesen den „Principe" mit der allergrössten Ceremonie empfangen.[5]

a) des helyett.

[1] T. i. mert már nem volt fehér a piszoktól.

[2] Helység Patrastól délnyugatra.

[3] Ma a domb közelében van Kyllene falu.

[4] Zaniny Ferenc osztrák konzul Patrasban.

[5] Széchenyi a moreai utazásról így nyilatkozik atyjának (február 20): „Im Anfang dieser Reise war ich von dem allerbesten Wetter begünstiget, seit 8 Tagen werde ich aber regelmässig alle Tage durch und durch nass. Die Torrenten sind alle angeschwollen, die Wege ganz verdorben, die Berge voll Schnee — und statt Vergnügen, das ich mir versprochen, diese wunderschönen Gegenden, so ganz aus vollem Herzen zu geniessen, fand ich Mühe und Ermüdung! Es war eine harte Arbeit." Patrasban Széchenyi 3 napig pihent és várt a hajó elindulására, hogy Máltában a vesztegzárt kitöltse. A pihenőről így ír (március 10): „die 3 Tage die wir in Patras bei dem östreichischen dicken Consul zubrachten — waren genug, um uns wieder zu allem im Stande zu setzen. Den[n] wir haben die Federbetten, und die 54 Schüsseln an der Tafel dieses guten Herrn ganz vorzüglich genossen."

A máltai tengeri útról I. 11. számú jegyzetkönyve tartalmaz rövid vonásokban feljegyzéseket. Ezek zárjelben következnek.

[1819 februar 19.] [Den 19-ten ruhig geblieben. Visiten von denen C.

[1819 februar 20.] Den 20-ten zur Cypresse — auf den Abend der Narr[1] und alle besoffen. —

[1819 februar 21.] Den 21-ten gesegelt. — Bei Cap Papa — Von dem Cap Chiarenza — der Herzog Clarence[2] den Namen hat. [I. 11. sz. jegyzőkönyv 76. l.] .....

le petit ventre en pompé et la gorge enfermée dans deux poches de mousseline. —

[1819 februar 22.] Den 22-ten auf den Cliffton[3] eine ganz gute Nacht zugebracht, in der Früh, nachdem der Scheusskerl ausgemacht worden, und der Narr und wir mit Botargo[4] und Mustarda[4] uns ganz satt gefüttert — vor Zante[5] gewesen, und das Haus des Herrn Strani, welches hübsch ist, gesehen.

[1819 február 23.] 23-ten Im Hafen von Zante[5] gewesen, die Nacht geregnet und ein infames Donnerwetter gewesen. In der Früh nach dem Parlatorium[6] gefahren — Anstallt von Lazaret — welche kindisch scheinenden Massregeln! Colonel Stuart — zu Hause gekommen, geschrieben — Enorme Kopfweh — Infames herum Rollen [77] — eine Frau sich herein geschift und sich übel befunden. Wind continuirt und schlecht — was man ausstehen kann, — spassig, dass ich immer besser bin wenn ich andere auch leiden sehe.

Wegen Wind noch immer in Zante geblieben — den Sohn der Lady Charlotte Campbell[7] gesehen — andre Provisionen gemacht, excellente Pomeranzen und vier andre dosis Mostarde angekauft, einen ganz mittelmässigen Verdea, den ich für einen schlechten Wein halte — Man macht in Zante 15 Tage Quaran-

[1] Az őrültet (lásd az 506. lap 4. jegyzetét!) ugyanazon hajóval vitték Máltába, a melyen Széchenyi utazott.

[2] Az egyik angol királyi herceg címe volt.

[3] A hajó neve, amelyen Máltába utazott.

[4] Halikrából és vérből készült hurka (Muret-Sanders), illetőleg mustár.

[5] Jón sziget.

[6] Őrház.

[7] Az 501. lapon említett Ruthven lord felesége.

taine und in dem Lazaret ist ein gutes Zimmer — Landschulz behauptet als Professor, dass Scio schöner ist als Zante. Ich bestätige[a] seinen Ausspruch[a] und finde Z[ante] [78] freundlicher — Grün und Bäume und Cultur. — L[andschulz] und E[nder] vor dem Narren eine grosse Angst im Anfang und den ewigen Umgang — M[adame] Portelli[1] die von dem 15 immer spricht, endet sich immer mit dem Wetter. Endlich von Zante weg, auf den Abend.

[1819 februás 25.] 25-ten Glasgow[2] aus Egypten angekommen — hin und zu[rück] in 17 Tagen! Cephalonia[3] — bis heute den

[1819 február 28.] 28-ten Februar kein Land gesehen und uns $^1/_2$ [zwischen] den Cap S[anta] Maria[4] und C[ap] Colonne[4] befunden. Alle desparat. L[andschulz] put his . . . . . .[b] — E[nder] ein O. — W[ilson] ein unangenehmer Mensch niesst ganz laut — und spricht zu allen Leuten auf englisch [79] Krebs arbeitet endlich — Caricatur von allen. Burly soupe — Roast . . . . . .[b] sea — Wir essen viel — Pillaf ă la . . . . . .[b] Z[immermann] wird endlich gesund —

[1819 március 2.] den 2-ten März ganz nahe an Cotrona[4] gekommen nachdem wir den ganzen Golph von Tarento[4] ausschifften, den wir erst erkannten, als wir Cap Colonna gesehen haben. Von Cap S[an]t[a] Maria bis zum letzten die ganze Küste gesehen — Auf gewisse Distanzen sieht man □ Thürme an der Küste für Wachen. Cotrone ein guter Hafen, gegen Südwind — die Stadt klein, alte Häuser [80] arrid — Erde[a] grün — [an] England errinert's mich — An dem Cap läuteten die guten Salainisten. Eine Säule dorisch und casselirt. Die Frau des Herrn Portelli wollte sich nicht malen lassen, was ein wenig ärgerlich — gute Nacht.

a) Nehezen olvasható szók. b) olvashatatlan szók.

[1] Az egyik útitárs felesége.

[2] Valószínűleg hajónév.

[3] Jón-sziget Zantetól északra.

[4] Olaszország déli részén, a Tarantói-öböl északi bejáratánál van a Cap Santa Maria di Lucca, a délinél a Cap Colonna; ez előtt Cotrone falu a tengerparton.

[1819 március 3.] den 3-ten Windstille. Die Frau in einem schlechten Zustand, den[n] gestern ist sie auf den A. gefallen, mir die Zukunft schön gezeichnet. Gebadet auf einem Brett, wenn es[a] mehr wie 3 M[ilien] gehet, kann sich kein Mensch halten[b] — I like to die but a faire wery. Auf den Abend gegen 7 Uhr von allen Seiten Blitz, endlich aus dem Golph Squirilla eine ordentliche Buraske. Englische Sprache thut wohl, alle übrigen den Kopf welche . . . .[c] Wenn es ein anderer Wind gewesen wäre,[d] an [81] das Land uns geworfen — Ich kann sterben aber nicht leben. Eine unangenehme Nacht zugebracht, W[ilson] war im Perpendicel — Die Hahnen und der Hund glücklich, dieser nach denen Wellen.

[1819 március 4.] den 4-ten der Wind von Westen wird wahrscheinlich mit dem Mond ausgehen — Unsere Direction gegen Tripolis.[e]

[1819 március 5.] 5 langweilig an Calabriens[1] Küste Cap Colonna und

[1819 március 6.] den 6-ten Abend den Mont Gibello[2] gesehen —

[1819 március 7.] 7-ten in der Früh ganz nahe an Augusta[3] — Nicht einen augenblick der Wind gut. Nachdem wir den Cap Passato[4] allmählich erreichten — Fische gekauft —

[1819 március 9.] den 9-ten März um 1 Uhr nach Mitternacht in Malta in dem Lazaret Hafen angekommen. [82][5]

a) t. i. a hajó. b) t. i. a deszkán. c) olvashatatlan szó. d) hiányzik: hätte er. e) t. i. délre.

[1] Olaszország délkeleti része.

[2] Az Etna-hegy.

[3] Város Sicilia nyugati partján.

[4] Sicilia déli csúcsa.

[5] Az út Máltába február 21-étől március 9-éig, összesen 18 napig, a kedvezőtlen idő miatt szokatlanul sokáig tartott. Felvilágosítást nyujt több tekintetben atyjához 1819 március 10-én intézett levelének néhány helye: „Nachdem ich so glücklich war den aller interessantesten Theil Klein Asiens und Griechenlands gesehen zu haben, wollte ich den 1-ten Mai in Neapel eintreffen — Die

[1819 március 19-től április 9-ig] *Von Valetta*[1] *nach der Insel Cumino,*[2] *Cuminotto*[2] *und Goso*[2] *den 19-ten März 1819.*[a]

M[iste]r Wilson und ich nahmen eine Calisse[3] — hübsche

a) Széchenyi aláhúzása.

Quarantaine, eine Periode auf die sich ein jeder Mensch fürchtet, ist allenthalben — anjetzt mit mehr Ernst und Gewissenhaftigkeit vorgeschrieben und gehalten, als in allen denen vergangenen Jahren. Vierzig Tage ist die aller kleinste Periode die man aushalten muss. — Diese Zeit ruhig und glücklich in einem eingemauerten Viereck zuzubringen, nachdem man so lange gewohnt war, in einer ewigen Unruhe zu leben, und nun auf einmal so ganz ungestört seinen Gedanken überlassen zu seyn, die nicht immer die vergnügtesten und heitersten seyn können . . . ist beinahe nicht möglich, und in meiner ganzen Reise fürchtete ich mich auf den langen Augenblick — Indessen ist zwischen Patras und Malta ein Paquetbot etablirt, welches 30 Tage Quarantaine macht, und nebstbei alle Tage gerechnet werden, die man auf der See zubrachte. Diesen Vorzug zu benützen hatte ich immer eine grosse Neigung, und zum Glück treft sich's zu dass ich bei meinen Ankommen in Patras den Brig Cliffton noch fand, der eben Segelfertig in dem Hafen wartete . . . . Das enge schmutzige Schif, auf welches ich die besagten 18 Tage gehaust habe, enthielt mehrere Kaufmanns Waaren, und nebst denen 7 Menschen der Equipage dem Capitaine und einem unausstehlichen Hund, mich mit meinen 5 Personen, einen englischen Reisenden — den närrisch gewordenen englischen Architect, ... einen blinden italiäner, 3 griechische Kaufleute, eine junge Frau mit einem hoffnungsvollen Zwillingspaar, und einen andern Reisenden. In Zante kam zu allen diesen noch ein junger Mann aus Levante und die Geliebte eines Doctors in Malta an unsern Bord. — Zur Stunde des Absegelns war der Schifs Capitaine gänzlich betrunken, die Equipage im tiefsten Schlaf, der Narr — in voller Wuth, das Weib in Thränen, meine 2 kühnen Unerschrocknen (t. i. Landschulz és Ender) in der unangenehmsten Laage. Unter solchen Ausspicien . . . hatten wir nicht eine Stunde günstiges Wetter, sondern kämpften mit dem Meer und Winden und allen dem, was einem Menschen auf der See begegnen kann . . . Es sey genug zu sagen, dass wir von Südwind bis zu dem Golf von Taranto herauf getrieben wurden, und uns sodann allmählich wieder gegen Süden drehten. Der Etna den wir 4 Tage vor unserm Ankommen in Malta immerfort im Auge hatten — gab uns den grössten und angenehmsten Zeitvertreib. Mir war die ganze Zeit ganz wohl, und ich unterhielt mich mit Lesen, wenn das Poltern im Schif nicht ganz zu toll gewesen ist, und mit denen Gedanken, die mein Herz immer erwärmen und Tag und Nacht meine liebste und angenehmste Beschäftigung sind. . . . Die 18 langen Tage sind Gottlob vorüber, und durch die Güte des Gouverneurs dieser Inseln werde ich 8 Tage aus meinem Kerker befreit werden, welcher übrigens geräumig, rein und in einer gesunden Gegend ist."

A vesztegzár letelte után Széchenyi március 30-áig maradt Málta szigetén.

[1] Malta-sziget fővárosa.

[2] Máltától északra fekvő 3 sziget.

[3] Kétüléses könnyű kocsi.

Equipage — bequem — M[iste]r Tooze hat es verschaft — der Kutscher muss aber darneben herlaufen. — Über S[an] Antonio[1] — und Beckikara[2] und Kozanassa —. Stein und Felsen. Die hässlichste Insel in der ganzen Welt wenn nicht cultivirt,[a] so aber interessant aber traurig, wie ein trockner grauer Geist! — Wir schickten ein Bot mit 4 Rudern und 2 kleinen Segeln von blau und weiss gestreiften Zeug voraus. Die warteten in Meliha[3] auf uns — worüber Wilson sich geärgert und sie nach Malta[4] geschickt, den nächsten Punct um von der Insel Malta nach denen beiden andern hinüber zu fahren. — Bevor wir aber Meliha erreichten — den Hafen gesehen, in welchem S[anc]t Paul[5] Schifbruch gemacht hat. — Von der kleinen Kapelle wenig oder gar nichts in welchem[b] er die Vipper getödtet. — Ein rother observations Thurm zeigt sich —. Bis Malta braucht man gute 4 Stunden: ich rechne es auf 19 engliche Meilen. — Man braucht kein Schif vorausschicken, da vis-à-vis auf der Insel Gozo immer welche sind, die man immer herüberwinken kann. — Cumino ist mit dem kleinen Cuminotto zwischen Gozo und Malta. 2 englische Meilen entfernt. — In Cumino ist auser einem Guard house,[6] und der Cottage[7] des M[iste]r[s] Wilson[8] kein Gebäude. — Der letztere bezahlt dem Gouvernement für die ganze Insel 60 ℔ — und hat dafür, la basse coure, et l'agrément d'une materie[c] — Sie (XIV. füzet I.) schiessen viele Wachteln im Durchzug und Schnepfen. Weisse Hasen aber das ganze Jahr. — In Cuminotto war ich nicht — den[n] wir spudeten uns indem es manchmal regnete, und der Wind heftiger wurde. — Diese Schiffe die man . . . . . .[d] nennt und höchstens für 6 personen auser denen Schifleuten sind — werden leicht umgeworfen. — Wilson hatte

a) t. i. wenn sie nicht cultivirt wäre. b) welcher helyett. c) metairie helyett. d) a nevet Széchenyi nem írta le.

[1] La Valette környékén a kormányzó nyaralójával.

[2] Birchicara.

[3] A sziget északkeleti részén.

[4] A sziget északi csúcsán kis falu.

[5] A sziget északkeleti részén van Mellihától délre. (Szt. Lukács: Az apostolok cselekedeteiről, XXVII. r.)

[6] Őrház.

[7] Major.

[8] Máltában levő angol kereskedő.

mehr furcht als die Schifleute und liess *einen*[a] Segel einspannen. Das alles braucht man mit denen Griechen nicht — In Gozo sind wir in dem Porto principale „Migiarro[1] ausgestiegen — 5 Meilen von Malta entfernt. — Ich hatte 2 Briefe an den Obristen de Corsi, ⌗[b] die schickte ich voraus — und fand den Obristen in seinem Garten. — Bei ihm gespeist — mit der Frau und 3 Mädchen getischelt,[2] und da geschlafen. Den andern morgen zeitlich — über Rabata[3] den Haupt Ort in der Insel — nach dem Fungo, auf Maltesich „Hagra tal General, = pietra del Generale —" eine Felsen Insel auf welcher das Remedium gegen das Abweichen gefunden wird — man fährt in einem kleinen Wagen hinüber — Recht gute Empfindung. — Von da nach Rabata wieder zurück wo 3 Kloster sind, in denen man übernachten muss, wenn man keinen Obristen da findet. Von da zur Grotta der Calypso,[4] und der Torre dei Giganti. — Diese beiden Merkwürdigkeiten sind in dem Grund Casal Caccia, auf Maltesisch Sciarcha. Das erste ist eine kleine Grotte — in einer sonderbaren Gegend — das andre eine Mauer von Cyclopischer Baukunst. — Man findet Maulthiere und Eseln in der Menge, und Officiosi — zu essen und zu trinken.

In Valetta sagt man dass man 2 bis 3 Täge braucht um die beiden Inseln Cumino und Gozo anzusehen, indessen kann man in 1-en Tag [2] alles ganz genau gesehen haben. In der Insel Gozo ist man empressirt denen Reisenden die Merkmale von alten Chausséen zu zeigen, das ist aber eine enfilade. — In der Insel Gozo sind 15 Dörfer und gegen 18 m[ille] Einwohner. Sie halten Wettrennen; und man kann den Platz des Ankommens und Weggehens durch kleine □ Säulen erkennen die établirt sind. — Viele Cultur — et des figues des Indes — In Rabata ist eine kleine Festung, und so an der Anhöche neben dem Porto principale — die letztere heisst Cambray[5] — Wir speissten

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt.

[1] A főkikötő a sziget délkeleti részén.

[2] Akkoriban divatos szórakozás a szellemek megkérdezése asztaltáncoltatással.

[3] Ma Viktoria.

[4] Ezt Malta északi részén mutatják ma (a Szt. Pál és Mellihai öböl közt levő hegy egyik barlangja).

[5] Ma Fort Chambray.

wieder beim Obristen und schifften uns in dem Hafen nach Valetta wieder ein — in $3^1/_2$ Stunden angekommen.

In Valetta sind die Fortificationen 43 englische Meilen im Umfang. — So wie in allen andern Örtern, als „Corfu, Patras — Dardanellen, Scio ect. ect. — die östreichischen Consuls den Spassvogel vorstellen, so hab' ich's auch in Valetta gefunden — und der Herr „Seiler[1] ist der beste und possierlichste Kerl den ich in meinem ganzen Aufenthalt auf denen Maltesischen Inseln gefunden habe. —

Die Quarantaine ist gut. In Sommer muss es warm sein: das kann man aber ertragen, den[n] es ist auf der ganzen Insel so wie in einem Offen[a] — und man kann der trocknen Hitze niergends entgehen: auser im See Wasser — und das kann man in dem Hafen der Quarantaine recht gut. Ich habe wenigstens, mit Wilson alle Morgen, vor Sonnen Aufgang im Meer mein Bad' genommen. [3]

Die Quarantaine für Reisende die aus der Morea kommen war 30 Tage. Die Passage des Packet Bots Clifton mit eingerechnet. — Doctor *Grives*[b] hat mir 4 Tage Grace[2] gegeben. —

Sir Thomas Maitland[3] war in Corfu. Ich habe die Bekanntschaft des Sir Richard *Plasket*[b] gemacht und die des Gen[erals] *Leyer.*[b] — Von Handels Leuten hat, Wilson und Grant viele Freundschaft für mich gehabt. Hunter[4] gab mir einen Cuter[5] nach Messina *umsonst*[b] — für die ich aber 100 dollars bezahlen werde: der Preis den man gewöhnlich für eine Speronara[6] geben muss. — M[iste]r Locker und seine Frau waren auch sehr liebenswürdig für mich. — Er lebte immer in guter Gesellschaft, *das sieht man:*[b] hatte viel Unglück und verlohr sein ganzes Vermögen. Seine Frau ist eine *einfache*[b] liebenswürdige Engländerin. Ihr Haus finde ich charmant eingerichtet. —

In St. Antonio speisste ich mehrmal. Der Garten ist hübsch —

a) Ofen helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Seiler Ignác volt a máltai osztrák konzul.

[2] Kedvezmény.

[3] Malta és Korfu kormányzója.

[4] Wilson és Hunterrel később üzleti összeköttetésben is volt.

[5] Egyárbocos vitorlás.

[6] 25 tonnás vitorláshajó fedélzet nélkül.

in Sommer muss es unausstählich warm sein — Die Menagerie ist unbedeutend und auser denen niedlichen Antelop's, einigen Chinesischen Schweinen und 7 oder 8 Straussvögeln, und einer ungeheuren Löwin ist daselbst nichts zu sehen. — Eine von denen vielen Straussvögeln ist vor einigen Wochen an einer indigestion gestorben, und man fand in dessen Magen 3 Tabacksdosen 7 Pfund Steine und andre indigestible Materie! die die Leute diesem armen Thier nach und nach zu verschlucken gaben — da man im allgemeinen glaubt, ein Strauss könne alles in der Welt verdauen. "— Das établissement in St. Antonio, die des Gouverneurs, ist für jeden andern Ort, als Malta — unbedeutend. — Sa Maison, das Haus in denen Rempars,[1] welches immer den[a] [4] Commandierenden Generalen gehört, hat eine hübsche Aussicht auf den Hafen der Quarantaine, und ist, wie ich vermuthe, das kühleste établissement auf der ganzen Insel — Alle die Winkeln, die in einer fortification *entstehen*[b] oder vielmehr sind, hat Gen[eral] Leyer recht gut benützt — und es sind in jedem Winkel andre Thiere, — *die junge erzeugen.*[b]" Nur der General ist das einzige athmende Wesen — in dieser ganzen Wirtschaft, der nicht brüthet — den[n] er ist 74 Jahre alt. — ($1^3/_4$ sor törlés). —

In Malta sind 2 öffentliche Spazier Gänge, die unter der kleinen Zahl der Einwohner berühmt sind. Lamtachlum ist der eine, und der Boschetto ist der andre. Sind unbedeutend. — Die Orangen Bäume sehr schön. Für die Insel Malta sind es aber gewünschte Aufenthalts Örter — den[n] man such[t] hier das Grüne eben so sehr, [wie] ein wüthender Hund, das Wasser flieht — und in jedem heuraths Contract verpflichtet der Bräutigam sich seine junge Frau, *einmal*[b] alle Jahre, zu diesen beiden Örtern zu führen, welche Operation allemal in einer *Calisse*[b] geschieht, welches ein 2 Räderiger enger Coupé[2] ist — wo 2 Menschen kaum Platz haben — der kutscher aber läuft neben [dem] Wagen daher. —

Das schöne Geschlecht ist im allgemeinen ganz verdorben.

a) dem helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Vársánc.
[2] Kétüléses kocsi.

Und die Geistlichen sind die besten Kuppler. — Nach meinen Reisen in Klein Asien, denen Inseln und Griechenland bin ich mit einer ziemlichen Begierde nach Valetta gekommen, ($2^1/_2$ sor [5] (1 egész oldal törölve) [6] (1 egész lap kivágva) [7—8] (2 sor törölve).

Während meines ganzen Aufenthalts war ich täglich zu Mittag gebethen. In St. Julien[1] ist das hübsche Landhaus des Wilson und Grant, die alle beide unverheurathet, gemeinschaftliche Ménage[2] machen. Hunter hat seinem[a] Cottege ganz nahe zu ihren[b] Haus. — Unstreitig ist *Tischzeug*[c] Glas und platine[3] der Engländer allen andern vorzuziehen und geschmackvoller: das Essen aber selbst — mit der französischen Kocherey gar nicht im Vergleich zu bringen. Die Einfache englische Küche ist aber gesünder, den[n] die Bereitung der Speisen ist so einfach, dass man gewiss nicht gereizt wird mehr zu essen, als man bedarf, und als zur Gesundheit dienlich ist, indessen man die resultate eines französischen Genies, mit der Gewissheit den Tod davon zu haben, nicht allemal refusiren könnte. — Die Art aber zu serviren, ist mir lieber, wo so wenig wie möglich Bedienten nothwendig sind — und die Art haben die Engländer. — (7 sor kivágva) [9] (1 oldal [10] és $18^1/_2$ sor törölve).

Die Tochter des Admirals Penrose[4] M[i]ssiss *Menwaring*[c] die man aber à la lettre „Manuari" ausspricht — ist die einzige Frau, die meine gänzliche conquête[5] gemacht hat. Sie vereinigt, wenn es möglich ist, die *decente Art*[c] und Noblesse einer Engländerin, und die Lebhaftigkeit einer Französin [11] und mir ist leid, sie vor meiner Abreise nicht mehr gesehen zu haben, den[n] sie bleibt mir immer eine angenehme Erscheinung im Leben. Ich konnte sie aber unmöglich besuchen, den[n] sie war durch die Trennung von ihren Vater und Mutter in eine zu traurige und heilige Stimmung gebracht — Wahrscheinlich wer-

a) seine helyett. b) ihrem helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] La Valette kertvárosa.
[2] Háztartás.
[3] Evőeszköz.
[4] Penrose, Charles Vinicombe (1759—1830) angol tengernagy leányát (Charlotte) Mainwaring William Bart vette feleségül 1817-ben.
[5] Hódítás.

den sie sich in diesen[a] Leben, oder vieleicht nie mehr sehen — Wer kann diesen tiefen Schmerz, den einzigen Genuss der mir übrig geblieben ist, mehr — ehren, und respectiren — als ich — der nur mit der Wunde fortleben kann — die mir, in einer unvergesslichen Trennung — auf immer unheilbar geworden! — Und ist in dieser Welt wohl eine rührendere Scene — als zwei geliebte trennen zu sehen? die für einander bestimt waren, um durch ein feindliches Geschick, welches oft in unsern[b] eignen Herz geboren wird — von einander gerissen werden? „Conoscete i dubiosi desiri?“[1] —

M[i]ssiss Calvert, die Frau eines künftigen Banquiers und Correspondenten, ist eine der hübschesten Frauen die ich gesehen, Ich möchte gerne ihr portrait haben, wenn sie mit Locker's Hund spielt. Locker und sie haben ein hübsches Haus. Die türksche Lampe mit gutem Öhl und die Vorhänge der Fenster, und das kleine Meuble für Bücher, sind 3 Dinge, die ich auch sehr gerne haben möchte. —

Der Consul gab mich für einen Obristen aus. Was er dabei zu erzielen dachte weiss ich nicht. — Plasket war lang in Indien, das kann man ihm auf der Stelle ansehen. — Lord Lauderdale[2] ist nach England zurück. —

La Rinella ist der Ort, wo man sich mit allen Weibern von [12] Malta ganz nackt badet. Die Saison war zu kalt, und die Smaits wunderten sich, dass ich und Wilson, ohne allen Bedenken, in das Wasser sprang.

Von der Geschichte der Ritter[3] nichts anders, als dass der

a) diesem helyett. b) unserm helyett.

[1] Idézet Dante Alighiere: La divina Commediájából. (L'inferno V. ének 120. sora.) A költő az alvilágban megszólítja Francesca da Rimini árnyát.

Ma dimmi: al tempo de dolci sospiri,
A che e come concedetto Amore
Che conoscete i dubbiosi desiri?

[2] Lásd a 298. lap 2. és 3. jögyzetét!

[3] Máltát V. Károly német-római császár adta 1530-ban a Johannita lovagrend ek, miután a törökök (II. Sulejman alatt) 1522-ben elfoglalták tőlük Rhodus szigetét. Ezóta a rendet Máltai-rendnek nevezik. A Széchenyi említette német nagymester Hompesch Ferdinand, aki 1798-ban minden komolyabb ellenállás nélkül átadta a szigetet az egyiptomi hadjáratra menő Napoleonnak.

erste teutsch[e] Grossmeister ohne aller Vertheitigung dem Napoleon die Inseln übergeben hat. —

Einige Bilder aus dem Ritter Saal zeigen sie im Schloss denen Fremden. — Cain bringt Abel um, in einem guten spanischen Gemälde. St. Giovanni Baptista ist die Kirche die man ansehen muss. — Links und rechts sind die respectiven Kapellen der Nationen. —

Civita Vechia[1] ist 5 Meilen von Valetta, und ist der grösste Ort auf der Insel — nach Valetta NB. — Man zeigt da eine Kirche mit dem Gemäld[e] des heiligen Paul[s] — und Catacomben. —

Die 3 Inseln sind ohne Cultur die aller hässlichsten in der Welt — die Cultur macht sie bewohnbar — Wenn man aber um sich herumsieht, auf was es auch immer für eine Seite sei, so kömt es einem vor, als ob man in einer unermässlichen grossen Stadt wäre aus der man nicht heraus kann — den[n] das kleinste Feld ist mit einer Mauer oder Steinen eingefangen, dan sind Häuser und bedeutende Kirchen in der ganzen Insel zerstreut. — Mir ist die Gegend, so zu sagen „auf die Brust gefallen, dass mir das freie Athmen vergieng — Die einzige resource der Einwohner ist Gesellschaft —! Wie wenig für einen Menschen, der zuweilen die Einsamkeit im Grünen und Freien liebt? — Ich könnte da nicht zufrieden leben, den[n] es wäre mir durchaus gar nicht möglich, denen Bäumen und einer Vegetation wie in Teutschland und England auf immer ein Lebewohl zu sagen.

Malta ist ein Freihafen,[a] und man findet alles was man in England in einer provincial Stadt finden könnte — für Kleidung, Nahrung [13] Moeublen. Von Fashionabler Gattung und Art aber gar nichts.

Malta ist von Sicilien sehr dependent. Malta kann im Krieg nur die Macht behaupten, die eine Flotte hat. — Die Einwohner sind die besten Leute in der Welt: wiewohl sie nicht weniger pfiffig und durchgetrieben, als die Griechen sind. — Ich war

a) Széchenyi aláhúzása.

1800-ban az angolok foglalták el a szigetet s bár az 1802-iki amiensi béke a szigot visszaadását mondja ki a lovagrend részére, ez továbbra is Anglia birtokában maradt.

[1] Citta Vecchia nyugaton van.

erstaunt, so viele englisch sprechen zu hören — besonders da das Gouvernement gar keine Mitteln ergreift, sie datzu zu engagiren. —

In meinem 3 Wochen langen Séjour hab ich in dem Gasthaus des M[iste]r[s] Tooze gewohnt. *Ein Engländer, und englische Reinheit und Art zu leben.*[a)]

Die Stadt Valetta ist eine der schönsten der Welt. Man stelle sich breite Strassen und gerade, mit prächtigen Häusern vor, herrliches Pflaster und englische Reinheit. — Die ersten Tage war mir das Glocken Geläute und der Lärm der Wägen willkommen dan aber unausstehlich, wegen denen unendlichen Variationen.

Lusieris[1] Landschaften sah ich bei Locker — Weiss nicht was ich davon denken soll. —

Calvert kann mir in der Zukunft Bordeaux, Madeira und Marsalla senden, englisches Ale und Kanaster gun powder.[2] —

Sir Thomas Maitland kam von Tripolis,[3] ohne die Quarantaine in dem Lazaret zu passiren. Diese Begebenheit machte den König von Neapel aufmerksam, seine Quarantaine in Sicilien von 7 Tagen auf 14 Tagen zu bringen, und die meisten Officiere der Gesundheits Anstallten zu wechseln.

Der eine sagte uns, dass wir für einige dollars, der andre, dass wir um einige Bouteillen Liqueur pratique[4] auf der Stelle bekommen würden — andre, dass man gar nichts machen könne. — [14].

Alle Meinungen getheilt und die Stunde des Abreisens nahe. Wir wussten nicht was wir thun sollten. Zum Glück erwählten wir das aller beste, und nachdem die Reise nun schon vorüber ist, kann ich sagen, dass in Sicilien kein Schif aus der Levante angenommen wird, und dass man auser Syracusa, Palermo, und Messina nirgends landen kann. — *Ein Reisender*[a)] einzeln könnte sich auf die Ufer bei Nacht setzen lassen — und mit éffronterie alle quarantaine entgehen — das sind aber Dinge, die von Zufall abhengen. — Eine Sparonara ist ein kleines unbequemes Schif von 25 Tonnen, ohne Verdeck. In Malta verlangten sie 100 dollars bis Malta. M[iste]r Hunter schickte zu eben der Zeit einen Cuter von 45 Tonnen nach *Prevesa in Albanien*[a)] und machte uns die Offerte, uns in Messina absetzen zu lassen, wenn wir ihm die porte charge[b)] bezahlen würden, was auf 30 dollar gekommen wäre. Ich nahm es an, mit der Condition jedoch, dass ich nicht weniger, als 100 dollar bezahlen müsse — der war eingegangen und wir schickten den 29 März alle unsere Bagage an den Bord des *Mercury*,[a)][1] nachdem wir 3 Tag umsonst auf guten Wind gewartet und von allen Leuten Abschied genommen haben.

In der Langweiligen Zeit dieses Wind Feuerns wurde eine Comödie von denen Engländer[n] der Insel aufgeführt, zum besten der am *4-ten März*[a)] verunglückten Malteser Schif Leuten — damals wie wir am Bord des Clifton[s] in dem Golf von Tarent[2] gewesen sind. — Das Schauspiel Haus ist charmante, und würde allenthalben fashionable sein — die Comödie selbst aber so etwas, was ich in meinem Leben nicht zu sehen glaubte. — Männer als Fraun Zimmer [15] angezogen. —

M[onsieu]r Mur der Sohn des französischen Consul[s] in Tripolis erzählte mir von denen 2 Reisenden die sich als Türken in Tripolis herumtreiben und nach Tumbuktu[3] bereiten — Der Engländer heisst M[iste]r Ritschi, der andere ist ein franzose!

Den 30-ten März haben wir uns endlich mit dem aller contrairsten Wind eingeschifft — da Wilson durchaus wollte, und noch einmal in der Gesellschaft zu erscheinen, nachdem wir so oft schon Abschied genommen haben, mir zu albern vorkam.

Unsere Pässe wurden von dem Sicilianischen Consul unterfertigt — die Patente[4] unserer Gesundheit in dem letzten Augenblick, nachdem wir alle auf dem Bord gewesen sind, von dem

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd az 515. lap 2. jegyzetét!
[2] T. i. borokat, angol sört és lőport.
[3] Máltától délre, afrikai tengerparti város.
[4] Engedélyt a kiszállásra (vesztegzár nélkül).

a) Széchenyi aláhúzása. b) port charges (kikötődíj).

[1] A hajó neve.
[2] T. i. mikor Patrasból a Cliffton hajóval Máltába utaztak s az olasz Tarentói-öbölben voltak.
[3] Timbuktu város Afrika északnyugati részén a Niger folyó északi kanyarulatánál.
[4] Bizonyítvány.

Capitain Jankowitz, oder Johnson, wie er sich umenglisirt hat, abgeholt. Ein Guardiano[1] besah uns — und zählte uns — und wir wurden, aus dem Hafen, durch 6 kleine Schiffe herausgezogen und von einer türkschen Musick begleitet. —

Ach, wie unangenehm ist es mit ganz contrairen und heftigen Wind — in einem ganz kleinen Schif auszusegeln! —

Den 4-ten April kamen wir mit Sonnen Aufgang in dem guten Hafen von Syracusa[2] an. — 6 Tage so zu sagen, verlohren! wiewohl ich gar nicht krank war und mich zum Lesen und Schreiben zwingen konnte — Es wird einem die Zeit aber gar zu lang, wenn man nicht schlafen kann, und meine Nerven greifts ganz ungemein an.

Das Wetter war gut, der Wind aber immer contraire — unsere Provisionen excellent. — Küste von Sicilien presentirt sich gar nicht besonders, nur der Monte Etna oder Gibello ragt über die ganze Insel empor . . und ist [der] aller schönste Berg, den ich gesehen hab', und der [16] in der Welt, den Pico die Teneriffa[3] nicht gerechnet, wohl geben kann: den[n] er stehet ganz allein, und man braucht nicht zu fragen *„welcher ist es"* a) — Und kann übrigens etwas schöner sein als ein einziger hocher, rauher, unwirthbarer Volkan, der eine Insel, einen Blumen Garten, dominirt? —

In *Saragusa*[a)4] schrieb ich einen Brief an den Cavaliere Sopra intendente della Sanita[5] um ihn zu bitten, mir einen Guardiano zu geben, der mich nach Messina begleitete,[b)] um, dass mir der Tag meines Aufenthalts in dem Hafen von Syracusa und die Täge meiner Reise bis Messina in der quarantaine gerechnet werden möchten — Er machte difficultäten und bestellte mich auf den Nachmittag — Ich kam auf die Stunde, er liess mich warten, und entschuldigte sich ziemlich lau, dass er noch nichts thun habe können, und dass er zweifle, dass der Magistrat

a) Széchenyi aláhúzása. b) begleite helyett.

[1] Őr.
[2] Sicilia délkeleti részén.
[3] Az Atlanti-óceánban levő legnagyobb Kanári-szigetnek 3711 m magas és tetején örökké hóval borított vulkánja.
[4] Syracusa.
[5] Az egészségügyi főfelügyelő.

es genehmigen werde, da der Pass unseres Cuters für Constantinopel lautete, was im Grunde wahr gewesen, aber zur Sache gar nichts beitrug, und dass ich bis auf den andern Morgen warten sollte. Ich unterdrückte meinen Unwillen mit harter Mühe, und brach beinahe in die folgende Sentenz aus — Gente villana e grossa ect. ect., da mir das ganze so vorkam, als ob sie uns umsonst nur aufhalten wollte[n], umsomehr da mir der Herr Cavalier immerfort von der Quarantaine in Syracusa sprach — und mir den Rath gab, dass wir sie lieber daselbst passiren sollten. Den andern Morgen schrieb ich einen Brief an ihn, der ihn den[n] endlich auch touchirte — und wir bekamen einen Guardian für Messina nachdem uns der Protomedicus vorläufig alle visitirt hat.

Nachdem wir so viele Formalitäten durchgegangen sind — und [17] einen willigen Guardiano auf dem Bord hatten, sind wir ziemlich sicher gewesen, dass man uns in der Quarantaine von Messina die 2 Tage die wir in dem Hafen von Syracusa, und alle die Zeit die wir von dort bis nach Messina bedarfen würden — von denen 14 établirten Tägen, abrechnen werde, welches keine Kleinigkeit ist, wenn man mit seiner Zeit geitzig zu sein, Ursache hat. Der Hafen von Syracusa ist excellent, die Laage der Stadt nicht sehr schön, wie wohl der Etna im Hinter Grunde ist, und der Frühling das Land und die Bäume so eben verherrlichte. — Die Stadt selbst mag klein und unbedeutend sein: mir kam sie gut genug vor, um einige Täge da recht angenehm zu leben, bis man die wenigen Überreste sehen kann, die da noch vorhanden sind! —[1]

Den 5-ten [April] sind wir den[n] also, mit ziemlich contrairen Wind, von Syracusa nach Sonnen Untergang weg — die Nacht war heiter und hell — eine frische Land Breeze[2] erhob sich — und wir segelten heiter und froh neben Augusta, Catania[3] — ect ect. Sahen gegen Abend den 6-ten [April] Taurminum,[3] waren ganz nahe von Reggio,[4] und Messina[3] — da wurde

[1] Még e hónapban átutazott a városon.
[2] Szél.
[3] Tengerparti városok, Sicilia keleti partján.
[4] Tengerparti város az olasz szárazföldön a Messinai szorosban.

Windstill — und der Courrent brachte uns wieder gegen Süden. — Das Gefühl ganz nahe zu sein und doch nicht ankommen zu können ist abscheulich —.

Den 7-ten [April] in aller Früh erhob sich endlich wieder eine kleine Luft, und wir waren um 8 Uhr in dem quarantaine Hafen — nachdem wir durch die wunderbaare Charibdis[1] — gefahren sind. — Im Hafen waren 2 Americanische Kriegs Schife, die Guerriere, eine Fregate, und der Franklin — ein Linien Schif. —

Wir kamen den nämlichen Abend noch in die quarantaine, hatten 2 miserable schmutzige Zimmer, und fanden im grossen Hof des Vierecks 20 Janky's[2] mit rothen Gillets, und von einer erstaunlichen Gesundheit [18] und Élegance — einen blinden halbnärrischen Sicilianer, der mit uns von Patras nach Malta kam, und der uns überall umarmen will, wo er uns begegnet, noch obendrein 3 Sicilianische Mamseln, die von Malta angekommen sind, und uns sehr freundlich gegrüsst haben. Alle diese Partheien, die nicht zur halben Zeit pratique bekommen, dürfen sich natürlicher Weise nicht berühren und haben daher ihren Guardiano immer hinterdrein, der sie so wie Schafe zusammen hält: und mit einem unendlichen Spiess bewaffnet ist. —

Den Herrn Jankowits wurden hundert dollar bezahlt. Der Cuter ist ein verdammtes kleines Zeug um krank zu werden, den[n] es rollt so zu sagen um und um. Segeln kann es nicht schnell, es ist aber ein good Sea bot.[a] Für die Grösse hat es ein gutes Cabin, mit 4 Betten, und mit 50 Louis d'ors könnte man es ganz gut einrichten — So einem Cuter könnte man für 800 bis 1000 dollar kaufen, die Équipage bestehet samt dem Capitain und dem Buben in 5 personen, und mit 15 dollar in einem Tag wären alle depensen gedeckt, um eine charmante Art in dem Mittelländischen Meer einige Jahre herumzukreutzen. — Nach meiner Erfahrung wäre mir's aber lieber, mit einen Bedienten und einen Mantelsack und ohne aller übrigen Bagage

a) boat helyett.

[1] Széchenyi idejében az örvény nem a Scyllával szemben, hanem valamivel délebbre, Messina körül volt.

[2] Amerikai.

mich in diese Länder wagen, in welchen ich einmal gewesen bin — desto leichter desto besser.

Messina den 9-ten April 1819.[a] [19][1]

Reise in Sicilien.[a]

[1819 április 14.] Den 7-ten April 1819 bin ich in aller Früh, in dem Cutter Mercury des M[iste]r[s] Hunter in Malta, vor dem Hafen von Messina gewesen. — Es war Windstille und der Cour[r]ent, der alle 6 Stunden, mit einer imperceptiblen Ebb' und Fluth sich ändert, gegen uns — Wir wurden allmählich ganz nahe am Ufer von Strom herunter getragen. Der Canal zwischen Calabrien und Sicilien[2] ist ganz enge: höchstens 4 englische Meilen. Die Speren, nicht frappant aber *einladend,*[a] very lovely indeed. — Messina errinerte mich an Genua: man sieht jedoch von weiten, dass die Stadt nicht schön sein kann. — Auf unserm kleinen Schif waren wir alle nach einer ziemlich *bewegten*[a] Nacht, ziemlich disapointirt, in der Mündung des Hafens zu sein, und doch nicht hinein kommen zu können. Ein Empfinden des Herrn Tantalus. — Viele solche Momente, in

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Máltai tartózkodásáról atyjához március 31-ikén intézett levelében így nyilatkozik:

Es hat mich nicht bald etwas so interessirt als zu sehen was der *Menschlich-Fleiss*[a] aus solchen felsigten Inseln zu machen im Stande ist. — Und auffallender kann doch gewiss in der Welt nichts sein, als der Unterschied zwischen diesen 3 Inseln und allen denen andern, die ich in meiner letzten Reise gesehen habe. Mir hat es und so denen meinigen, nicht wenig wohl gethan von allen privationen, auf einmal, in alle die Comforts so zu sagen, herein zu fallen, die Malta, dem ermüdeten Reisenden gewährt — und diese Comforts gehen wirklich so weit, dass ich manchmal in der Zerstreung glaubte, in England zu sein, wenn mich das herrliche Clima und der blaue Himmel nicht erinnert haben würde, dass ich weit davon weg bin. Die Engländer die hier angestellt sind, haben mich um nicht zu wenig zu sagen, auf *denen Händen getragen*[a] und wenn ich nicht mit allem Ernst gewollt hätte, so würde ich noch ein ganzes Jahr hier sitzen geblieben. Ich bin für die Reise in Sicilien, durch das viele Gute welches ich hier genossen — wieder verdorben. Was mich aber am meisten freut, ist — manche Menschen hier kennen gelehrnt zu haben, deren Andenken, mir immerfort angenehm bleiben wird.

[2] A Messinai-szoros választja el Siciliát Calabriától, Olaszország déli félszigetétől.

welchen man umsonst sich ärgern würde, und grämen, machen die Erziehung eines Menschen, in hinsicht — seiner Leidenschaften, vollkomner als alle Lehrmeister der ganzen Welt — und nach und nach lehrnt man in alle möglichen Umstände des Lebens sich zu finden, *und gut*[a] zu *befinden:*[a] den[n] dem Schicksal nicht zu entgehen, ist keine Kunst; ohne es zu lehrnen, wird ein jeder Hunger leider verstehen, sobald er nichts zu essen bekömt. Der Unterschied, zwischen denen Menschen wovon der eine auf alles gefasst ist, und der andre auf gar nichts — ist nur der, dass der eine immer und überall zufrieden ruhig und in seiner Seele Calm sein wird, und der andre, *das Gegentheil.*[a] —

Ich hab' mich also ganz geduldig, mit M[iste]r *Erwins*[a] Reise in Sicilien beschäftiget — welches Buch unstreitig das aller dumste ist, was jeher als [XV. füzet 1.] mit englischen Buchstaben gedruckt wurde. Bald änderte der Courrent sich — und es erhob sich ein heftiger Sirocco, der uns bald in die schaumende Charybdis gebracht. — So etwas komisches wie dieser *Strudel*[a] kann man sich glatterdings gar nicht vorstellen — es sieht gar nichts ähnlich — und gefährlich am wenigsten. Man sollte glauben, dass eine gewisse quantität Wasser, 10 Eimer, 5 Eimer und 1 Eimer z[um] B[eispiel] eine lebende Person vorstellten, deren Wille in dem Ocean gebunden ist, und sie dort in gleichförmigem Zusammenhang, von dem Winde getragen, oder vom Sturme getrieben, verhältnissmässige Wellen machen, und in einer gänzlichen Windstille einschlafen — Wie sie aber an die Stelle der Charybdis kommen — bekommen sie ihren eignen Willen, und sind von einander losgebunden — sie sind aber verrückt, und bewegen sich ohne denen Regeln die das Wasser beobachtet. Ich hätte mich gar nicht verwundert Syrenen zu sehen, denn mir kam das Wasser wie Lebend und personificirt vor. — — Schiller wusste in seinem Gedicht[1] nicht, dass kein Felsen in der Nähe der Charybdis ist — von welchem er seinen Jüngling in den Abgrund springen lässt —. Das ist nicht möglich, auser von einem Schif. Vom Ufer müsste man

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Schiller Taucher című balladája.

sich hinein schleichen, den[n] das ist[a] sehr tief und sandig —. Wenn man den Faro[1] von Süden gegen Norden durch fährt, ist es schwer in dem Hafen von Messina zu kommen, den[n] die Mündung stehet ganz gegen Neapel offen. Der Hafen ist übrigens excellent und besonders tief; auser ziemlich vielen Kauffahrthey Schiffen lag vor Anker das Americanische Linien Schif von 84 Kanonen der Franklin, und die Fregate — La Guerriere. — Wir sind ganz nahe bei der Quarantaine stehen geblieben, und haben da Anker geworfen [2] und sind in das parlatorium.[2] Vorläufig bereitete ich einen Brief an den Sopra intendente della Sanita,[3] den ich dort einen,[b] mit einen[b] langen Spiess, dessen Futral er in der andern Hand hielt, bewaffneten Guardiano übergab. — Ich setzte meine Gründe auseinander, die mich zwangen nach Neapel zu reisen — und keine Zeit zu verlieren, und das Recht was ich zu haben glaubte, nicht ganze 14 Tage in der quarantaine bleiben zu müssen, besonders da ich 9 Tage von Malta weggereiset sei und bloss um meine Quarantaine zu verkürzen, einen Guardiano genommen und in den Hafen von Syracusa eingelaufen sei. — Man liess uns lange warten — und ich knüpfte mit dem Spiessbewaffneten eine Conversation an, um die *Stimmung*[c] der Sicilianer ein klein wenig zu sondiren. — Dieser ehrliche Kerl, der übrigens einen[b] Gentelman von Terracina[4] ähnlich sieht gab mir den Rath, den Cavalier Orso kommen zu lassen, perche quelle puol far tutto, e poi e un giovane gentiluomo — Lui non stava a Messina molto nella sua giuventu, ma ben altrove' per Bacco! wo hat er den[n] und in welchem Ausland seine Frühlings Jahre zugebracht? A Palermo per Dio, Signor! Welch ein gewaltiger Unterschied! — Diesen hohlte man mir auf der Stelle, und ich fand in ihm, einen Edelman gleichen jungen Mann, der mein Ersuchen ziemlich sensiblement anhörte.

a) Itt valószínűleg elmaradt a: nicht. b) einem helyett. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] A Messinai-csatorna.

[2] Őrház.

[3] Egészségi főfelügyelő.

[4] Terracina, város Róma és Nápoly között, híres volt abban az időben rablóiról.

Den andern Tag musste ich mein Ehren Wort geben, dass ich von Malta aus, mit keinen[a)] andern Schif touchirt habe — und dass ich einen Character in der österreichischen Armee habe. Die Stimmen wurden gesamelt, und man entschied in unserm Vortheil, dass uns die Täge von Malta gerechnet werden sollten. Den 12-ten [April] in der Früh [3] bekomme ich also meine Freiheit, und vieleicht auch noch den 11ten — da es gerade Oster Sonntag ist, und in Messina ein öffentlicher Ball gefeyert wird. — Das Lazaret ist ein dégoutantes viereckiges Gebäude — per il mio gran Nuome, kam ein Barone und ein Cavaliere auf der Stelle zu mir, um ihre Servizia mir anzutragen. Sie sind schmutzig, und vortreffliche Caricaturen; nehmen auch mit Vergnügen einen halben Thaler an. — Der ganze Hoff war voll Menschen. — Ein dünner Officier der Americanischen Staaten, machte sich das Vergnügen vor 13 Tagen mit einem Bot in dem Hafen herumzusegeln — Sie carambolirten mit einem kleinen Caique welches noch in quarantaine war, warfen es auch richtig um, und retteten die in das Wasser gefallnen — wodurch sie quarantaine brachen. — Ihre Gesundheit, und frisches aussehen frappirten mich — Was werden die einst für ein Volk bilden. — 3 Mamseln — reizend und schön waren auch da. Tentant um quarantaine zu brechen — besonders da sie es selbst wünschten. Ihr Guardiano, ein alter Kerl — konnte ihnen kaum nach — und wir mussten über den Hahn viel lachen. Sie kamen von Malta und waren mit einem andern alten M[onsieu]r am Bord, den sie anrühren und anfassen konnten. Was sie mit dem alten getrieben haben — ist kaum zu glauben. — Uns amusirten sie aber vortrefflich —

In der quarantaine stehe ich alle Tage vor 6 Uhr auf, und schwimme zum Entsetzen aller Leute, in jedem Wetter eine $^1/_4$ Stunde — und gehe 20 englische Meilen. Die übrige Zeit Wird mit Lecture zugebracht. —

Brydon and Swimborn[1] sind die 2 besten Werke über das

a) keinem helyett.

[1] Brydone: A Tour through Sicily and Malta, in series of letters to W. Beckford. London 1773.

Swinborne, Henry: Travels in the Two Sicilies, in the years 1777—1780. London 1783—5. (British Museum Catalogue of Printed Books.)

Eiland. — Ich will nach Reggio[1] — Stromboli[2] und die ganze Tour von Sicilien, bis Palermo,[3] wo ich mich auf eine A[merikanische] Fregate nach Neapel einschiffe [4].

Oster Sonntag war der 13-te Tag der quarantaine, wir hofften gegen Abend pratique zu bekommen, den[n] in der Stadt feyerte man einen Ball, auf welchen[a)] alle Schönheiten von Messina versammelt gewesen sind — und unser Guardiano, den ich philosopho getauft für uns Interesse gemacht hat. Der Abend verging aber ohne aller anonce,[4] und wir continuirten unser zu Fusstrainiren und warteten den Montag mit Geduld. —

Den Montag in aller Früh hab ich meine osterliche Andacht verrichtet — Bis 10 Uhr kam kein Mensch auser einem Garcon aus dem Gasthaus Lion d'oro, um zu fragen ob er uns Mittags Essen in Messina bereiten soll oder ob wir noch in der quarantaine speisen werden? Kein Mensch wusste ob wir pratique bekommen sollten, oder nicht. — Mir war das zu langweilig, weil ich das Versprechen des M[onsieu]r[s] Orso hatte — und schickte einen dieser Leute, die in der quarantaine Commissionen machen, nach der Stadt, um [bei] denen Herrn, della commissione della salute[5] in meinem Namen zu erkundigen, dass ich mir selbst pratique geben werde wenn man mir es nicht machen liess. In der That war ich auch ganz entschieden — um 3 Uhr nachmittag in das parlatorio zu fahren und von dort, die Schildwachen aus einander treibend — geradetzu in die Stadt zu gehen. — Land[schulz] war darüber erstaunt — weil er sich vor allen fürchtet und meinem Wort glaubt. — Indessen kam der Garcon und hohlte uns ab — ($1^1/_2$ sor törlés) [5] ($1^1/_2$ sor törlés). Geschichte der Vergine — den andern Tag Geschäfte und Banquier: mit Ender fertig meine Ansichten —. Den 13-ten nach Reggio — und Sylla[6] — Macaroni machen sehen. Murats Nahme in dem Gebäude der Säulen ausgelöscht — das ganze ein Garten. Der Esel mit dem

a) welchem helyett.

[1] Város az olasz szárazföldön Messinával szemben (kissé délre).
[2] Az egyik Lipari-sziget Siciliától északra.
[3] Tengerparti város Messinától nyugatra Sicilia északi részén.
[4] Annonce = értesítés.
[5] Egészségügyi bizottság.
[6] Scilla az olasz szárazföldön Messinával szemben (kissé északra).

Parfum. Von Sylla in das Meer gesprungen. Wilson in das Wasser gefallen. Nackt in der Stadt herumgegangen. Der Commandant, der in Reggio ist und Murat fangen liess — nicht zu Haus gewesen. Von Reggio nach Neapel bequem 8 Taga e un piacere. — 14 ($^1/_2$ sor törölve).

[1819 április 15.] 15-ten auf den Hügeln — Franklin — und Guerrière.

Den 16-ten [April] nach — Taurmino[1] —. Von Reggio nach Sylla ist die Meer-Küste ein herrlicher Garten und Calabrien selbst muss ein schönes Land sein. Reggio ist ein hübscher Ort und bei weitem nicht so schlecht als man sich's vorstellen könnte — In dem Wirtshaus jedoch, welches miserable ist, fanden wir kaum etwas zum frühstücken. Wir sind von Messina nach Reggio mit einem recht guten Wind in $^3/_4$ Stunden. Man steigt in Calabrien an einen Parlatorio oder Wachthaus aus — und man muss die Pässe zeigen und sich eine halbe Stunde aufhalten bevor sie einem erlauben an das Land zu steigen. — Wir warteten eine viertel Stunde und forcirten endlich den Weg mit Gewalt — die Guardiani waren erstaunt und sagten — questi sono Inglesi — und liessen uns gehen. Die insolenz [6] oder vielmehr die Tölpelhaftigkeit dieser Nation ist so allgemein und bekannt dass man sich über nichts ärgert und formalisirt,[2] was sie auch immer thun mögen — und als Reisender ist nichts angenehmeres als für einen Britten gehalten zu werden. — Nach dem Frühstück schickten wir unsern[a)] Recommandations Schreiben an den Commandanten des Orts — Hopkins gab uns das Schreiben und machten einen grossen Spaziergang in der Stadt — Eine grosse lange gerade Strasse theilt den Ort in 2 Theile — Alle Gärten waren in der vollsten Blühte — und — hübsche, allerliebste coquette Mädchen begegneten uns in Menge. — Murat liess eine Rotonde am Meeres Ufer bauen — Zur Verschönerung der Küste wahrscheinlich, den[n] keinen Endzweck sah ich nicht ein — Ferdinand der IV. liess alles stehen, nur liess er in einer langen Inschrift den Namen Joachim auskratzen, und seinen eigenen dafür einsetzen. Wir giengen lange an dem Ufer des Meeres um die unvergleichbare Gegend des Pharo's so lang wie möglich in denen Augen zu haben — Ein gewisses Bedürfniss erreichte mich und W[ilson] nach dessen Beendigung wir wegen [Mangel] des Papiers — mit den Wellen des brausenden Sees uns bedienten. Ein Benedictiner, der eben vorbei gieng stutzte über den Vorfall — und blieb verwundert stehen. — 3 recht gute Eseln wurden endlich gebracht — und um einen Thaler brachten sie uns nach S[an] Antonio[1] — Genau gegenüber von Messina —. Von da nahmen wir ein andres Bot, und ruderten gegen den Strom in 70 Minuten bis Sylla —. Wir sahen ein ganz kleines Bot ruhig im Wasser stehen und gegen einen hochen Berg sehen — Es waren Fischer des Schwertfisches[2] — der auf folgende [Art] gefangen wird — „Von einer sehr hochen Anhöche sieht einer den ganzen Tag in die See — und wie er den Fisch an der surface[3] des Wassers erblickt, macht er ein Zeichen — nach welchem der Fisch von dem [7] Kahn verfolgt wird — Erreichen sie den Fisch, so werfen sie ihn mit Harpunen[4] — mit welchen er manchmal 10 bis 15 Meilen noch weg gehet, bis er endlich stirbt. — Manchmal fangen sie ein halbes Jahr keinen — und der Ausseher blickt 6 Monathe lang in das Meer, zu gewissen Zeiten sind aber so viele an der Oberfläche des Meeres, dass Leute von ersten Familien sich damit beschäftigen. Er heisst pe[s]che spada, und wird zu den besten in der Welt gerechnet. Er schlägt sich wacker mit dem Heufisch.

Der kleine Golf der sich bildet, bevor man den eigentlichen Fels erreicht auf welchen Odysseos Schifbruch gemacht hat[5] — ist der beste und angenehmste Ort zum Tauchen den ich gesehen habe — Wir wollten aber den Genuss haben von dem Sylla selbst in die Wogen zu springen — und befahlen unsern Schif Leuten uns daselbst abzusetzen —. Das Meer war aber unruhig und das gieng ein wenig schwer — W[ilson] der immer alles

a) unser helyett.

[1] Taormina Messinától délre a tengerparton.
[2] Rossz néven venni.

[1] Ma Messinával szemben Villa San Giovanni van.
[2] Fűrészhal.
[3] Felszín.
[4] Szigony.
[5] Homeros Odysseiája XII. ének 420—453. sor.

precipitirt,[1] wollte aus dem Kahn herausspringen — und fiel mit allen seinen Kleidern in das Wasser — Wir haben ihn mit Mühe herausgezogen. — Das Bad war rühmlich und erfrischend — W[ilson] dessen Kleider durch und durch Nass geworden sind, konnte sich aber nicht mehr recht anziehen und er war gezwungen, ohne Strümpfen und ohne Beinkleidern[a)] — in der niedlichen Stadt herumzugehen — Es liefen uns eine Menge Leute nach — meistens aber Mädchen und Frauen — die über uns lachten und ausriefen, questi sono Inglesi. —

Die kleinste distanz von Calabrien nach Sicilien ist von $2^1/_2$ englischen Meilen. Der Kurrent ist sehr stark, aber immer mit der Fluth — Ein guter Schwimmer kann es hinüber schwimmen, aber [8] nicht ohne Mühe und Gefahr — den[n] gar viele sind der Wirbeln und der bösen Heifische, die feindlich die Lebenden verfolgen. — Das Eiland Stromboli[2] erschien wie ein grosser Zucker Hut — Es ist nur 60 engl[ische] Meil[en] von der äusersten Spitze Siciliens — Wir waren alle beide in einer grossen Anfechtung gewesen dahin zu gehen. Mit wiedrige[n] Winden wären wir aber, es könnte geschehen sein, 14 Tage aufgehalten gewesen — und in unserer Laage und Eile konnten wir so viele Zeit auf kein Ohngefähr setzen — und schiften uns nach Sonnen Untergang ganz entzückt über den Tag den wir zugebracht haben — in der Compagnie von allen möglichen Leuten, wieder nach Messina ein. — Unser Capitaine, samelte indessen eine Menge von Calabresern die nach Sicilien wollten — und wir fanden kaum Platz in unserm eignen Caique —. In Messina liess man, uns zwei in das parlatorium steigen — alle andre mussten in dem Caique warten. Der Officier kam sehr lange nicht um uns zu visitiren — und 6 Tari[3] brachten uns in unser Gasthaus nach dem Lion d'oro — welches für Sicilien nicht eben ganz schlecht ist. — Alle Leute die beides gesehen haben, machen zwischen dem Faro di Messina und denen Dardanellen einen

a) ohne Strümpfe und Beinkleider helyett.

[1] Siettet.
[2] Stromboli-sziget Messinától északra fekszik.
[3] Valószínűleg Siciliában akkor használatos pénz.

Vergleich — „Ich kann keinen andern machen als dass der Faro in jeder hinsicht den Vorzug verdient. Weil[1]

In Messina wollte und konnte ich nicht länger mehr bleiben. Wir mussten uns zu der Tour in Sicilien bereiten. Wie bewusst, kann man sich in Latighi's[2] herumtragen lassen, und ohne der aller kleinsten Unbequemlichkeit die ganze Insel bereisen. Die Post ist die andre Art. Das erste schien mir zu Weiberisch zu [9] sein — und wie ich es mit der zweiten Art anfangen sollte, verstand ich auch nicht. — Man nehmt[a)] aber gewöhnlich von einem bedeutenden Ort — bis zum andern — Maulthiere — und accordirt. In keinem Lande aber, welches ich bis jetzt kennen gelehrnt habe, steigt die *Galle*[b)] in so grosser Quantität gegen das Herz als in Sicilien, den[n] wie man mit die Sicilianer[c)] handeln muss, ist schwer zu verstehen — Um allen dem zu entgehen, nahmen wir einen Mann, der uns so zu sagen in die Hände fiel — und accordirten mit ihm uns durch ganz Sicilien bis Palermo mit denen Maulthieren zu versehen. Der Contract wurde nach einem heftigen disput und Zank, von 3 Stunden, mit imprecationen,[3] und der Interposition des M[iste]r[s] Hopkins endlich folgendermaassen geschlossen, dass wir für 5 Maulthiere für uns und 1 für unsere Bagage 130 Thaler bezahlen müssen — die Reise kann 22 Tage währen. Der Entrepreneur muss sich dienstfertig zeigen, und — allenthalben gute Maulthiere für die schlechten und ermüdeten finden —. Mit allen den war es abgethan. — W[ilson] war nicht zufrieden damit, den[n] er spricht nicht italiänisch und hätte sich den Teufel darum geschert mich mit denen verdammten Sicilianern herumzanken zu sehen. —

In Messina möchte ich nicht leben. Es ist das Land nicht schön — Gesellschaft ist keine, (egy sor törölve) — Und über alles andre finde ich's nicht angenehm in einem Erdbeben[4] erschlagen zu werden, nachdem man seine 40 Jahre, die man denkend leben mag, sich ennuirt hat. — [10] ($2^1/_2$ sor törölve.) —

a) nimmt helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) tipikus bécsi használat: mit den Sicilianern helyett.

[1] Széchenyi oldaljegyzetet akart írni, de elmaradt.
[2] Lettiga = hordágy.
[3] Káromkodás.
[4] Siciliában gyakran van földrengés.

Auser dem Faro ist wirklich auch nicht das geringste was eines Reisenden Attention an sich ziehen könnte. — In denen Cassini versammelt man sich des Abends um zu spielen — und auch Frauen unterhalten sich in dem nämlichen Genre —. So ist's in der hinsicht wie in Neapel.

Über die Americaner und ihre Schife schrieb ich einen langen Unsinn in meinem Journal.[1] — M[iste]r Hopkins war sehr artig für uns. — Er ist der erste Engländer, den ich für einen decidirten fanfaron halte, und der mir unbedeutende Briefe von *grossen Herrn*[a)] als den Herzog von Clarence,[2] zum Beispiel, vorgezeigt — Ich bin neugierig ob ich jeh einen Woll Handel mit ihm schliessen werde.

Den 15-ten [April] hab' ich einen langen Ritt in die Gebürge gemacht — Stromboli und die Liparischen Inseln sind die lieben Eilande, die kein Mensch ansieht und die doch von der allergrössten Interesse sind. Sie schwebten im Nebel und der See, Calabrien — der Hafen von Messina — der Aetna von der andern Seite — können das kalteste Herz in Wärme bringen — man fühlt sich zu grossen Thaten fähig — die Luft der Orangen Bäume — und alle Blumen, die den Frühling — in unendlicher Menge und Varietät grüssen, ziehen aber die von der Mayestät der Scenen hochschlagende Brust allmählich zu[r] Erde herunter — und stimmen zur Liebe. —

Der Telegraphen menge ist beinahe unaustehlich — Man fürchtet sich auser Gott — noch einen andern Zeigen unserer geheimsten Gedanken, und Thaten zu haben. [11]

(1½ sor törölve) M[iste]r Ross war mein Banquier — das Wirtshaus zu dem Lion d'ore das beste in Messina — aber entsetzlich theu[e]r. Wir bezahlten für 5 Tage hundert Thaler. — Cavalier Orso hat als ein Edelmann gegen uns gehandelt. — Alle die Guardiani — und ihr Benehmen und Character. Die englische Brig aus Bristol —. Englische Teppiche. Das Unglück einer Messaliance des M[iste]r[s] Hopkins. — Die Gemeinen Leute essen den Heifisch der in dem Faro zählreich ist.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ugyanekkor ezen útinaplón kívül rendes naplót is vezetett, s így sicíliai útjára nézve kétszer jegyezte fel nézeteit, mint alább látható lesz.

[2] Az egyik, ifjabbik királyi herceg címe Angliában.

[1819 április 16.] Den 16-ten sind wir endlich weg. Giardini[1] ist 30 Milien von Messina — und der halbe Weg nach Catania. Unbedeutender Ort am Meere. Das Wirtshaus ist nicht übel, und wir bemerkten ganz wenig Flöhe. 4 Milien sind wir geritten — alles übrige zu Fuss mit dem Weg über Taormino. — In Sillio blieb der Muletier[2] stehen um seine Thiere zu erfrischen. Wir kamen in 5 Stunden dahin. Land[schulz] legte sich ganz müde nieder — Ich und W[ilson] giengen weiter, ohne allen Begleiter — Der Weg gehet immer am Meer im Sand. Von Calabrien sieht man den Cap Sparti Vento.[3] — Wir erreichten nach nicht geringer Fatigue den Cap S[an] Lessi in kurzer[4] Zeit — Wen man über den Hinaus ist, sieht man auf 4 Milien den Ort Taormino — mit denen Ruinen des alten Theaters — rechts auf einer ziemlichen Anhöche — *den Fuss höcherer Berge.*[a)] Der Weg theilte sich — am Meere nach Giardini — gegen die blumigten Hügeln nach Taormino. — Zimmermann, unsern einzigen Begleiter sendete ich um das Wirtshaus auf unsere Ankunft zu bereiten. — Taormina[5] erstiegen wir mit einiger Mühe — der jetzige Ort heisst auch so und [12] ist hübsch gross —. Wie gewöhnlich versammelte sich der ganze Ort — Inglesi!!! Ein Cicerone, von einem berühmten Namen, presentirt sich, und zeigt uns, das Theater[6] — die Catacomben, die Picinina[7] — und die Naomasie.[8] Das erste ist, mit einem Wort römisch — gut conservirt und in der schönsten Laage, in welcher jeh ein Schauspiel gebaut wurde. Mit W[ilson] einen different gehabt — und umvergebung[b)] gebethen. — Alles andre heisst gar nichts — Wir kamen vor allen andern ai Gardini — wo ein junger Geistlicher den Zimmerman zwingen wollte, anstatt in das Wirtshaus, zu ihm einzu-

a) Széchenyi aláhúzása. b) um Vergebung helyett.

[1] Messinától délre a tengerparton Taormina mellett. Széchenyi Messinától Syracusáig a tengerpart közelében utazott.

[2] Öszvérhajcsár.

[3] Olaszország déli csúcsán.

[4] Ma Cap S[an] Alessio.

[5] Taormino kb. 200 m. magasságban van Giardini felett.

[6] A görög korszakból való, de a rómaiak alatt restauráltatott.

[7] Valószínűleg ez volt a katakomba neve.

[8] Naomachia víztartó-medence (fürdő) a rómaiak korából.

kehren — das wurde aber auf eine ganz Rauche[a] Art ausgeschlagen —

[1819 április 17.] Den 17-ten sind wir nach einem Bade von Giardini weg und kamen nach Garro[1] in 3 Stunden — wo unsere Monture erfrischt wurde. Riposto ist der Hafen von Garro — und beiläufig eine Milie entfernt. Cento Cavalli,[2] wo der berühmte Eichenbaum ist — liegt rechts im Gebürg auf 6 englische Meilen: — Wir wollten keine Zeit verlieren. Von Garro nach Nicolossy[3] 4½ Stunde — Böser Weg — in dem Ort bleiben alle und gehen die Nacht in die Casa Inglese.[4] — Das konnten wir nicht — wegen Schnee, und besahen den Monte Rossy[5] — und erst den

[1819 április 18.] 18-ten in der Früh bestiegen wir den Aetna.[6] Von dem Boschetto[7] angefangen bis an den Crater zu Fuss. Alle liegen geblieben. Brydon nie da gewesen, schrieb nach dem Pilotto — Von Crater nach Nicolossy zu Fuss — mehrmal verirrt und von Nicolossy nach Catania im Trab auf die[b] Eseln — den Weg wieder verirrt — Die accension[8] von Aetna — zu Maul Esel 4½ zu Fuss 4¾ — herab geschwind — In Catania über die breiten Strassen erstaunt — und bei dem Elephanten eingekehrt — [13]

[1819 április 19—21.] Den 19, 20, 21 — gebeichtet — beinahe ersauffen[c] — und nach den Cyclopschen Inseln[9] gefahren.

a) rauhe helyett. b) auf den helyett. c) ersoffen helyett.

[1] Giarre város délre.

[2] 7 km-re az Aetna lejtőjén. Óriási gesztenyefa, amelyből ma alig van valami. (Baedeker.)

[3] Nicolosi Giarre-tól délnyugatra az Aetna déli lejtőjén. Innen indult Széchenyi az Aetna hegyre.

[4] 1811-ben építették az angolok 2942 m. magasságban.

[5] 948 m magas hegy Nicolosi mellett.

[6] 3279 m magas.

[7] Valószínűleg a Casa del Bosco 1438 m. magasságban.

[8] Ascension helyett = megmászás.

[9] Cataniától északra a tengerpart közelében kiemelkedő sziklák. Ehhez fűződik az a monda, hogy itt dobta Polyfemos e sziklákat Odysseus után.

Mit Prinz Butera[1] in demselben Haus gewesen. (1 szó törölve) Baden. Biscari mit seiner Sammlung — Die Benedictiner um der Orgel — Universität. Herr Rucipero. Bizani und Anekdoten von Erdbeben — Butera konnte auf den Berg nicht hinauf — Mehrere aus der Lava herausgegrabene Antiquitäten — schlecht. Schifbrüche — Sammlung von Lava und andern Dummheiten des *Gioini*[a][2]

[1819 április 22.] Den 22 zu Fuss nach Lentini[3] auf den Markt in 5 Stunden. — Über la Barea del primo Sole gesetzt — Den Fischteuch angesehen 3 Milien von Ort und heisst — la Biviere di Lentini — schlechte Antiquitäten. Jockey. 30 m[ille] rothe Ochsen. Schöne Laage. Ruinen von Leontino.

[1819 április 23—29.] Den 23-ten war ich in Syracusa[4] —
den 24-ten auch.
den 25-ten nach Palazzuolo[5]
den 26-ten Calata Girone[6]
den 27 Alicuta[7]
den 28 Giorgenti[8]
den 29 detto.
23[9] Geschichte mit dem Eccelenza — den groben Kerl —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Butera Giorgo principe (tulajdonképen Wilding, 1788—1841) hannoveri protestáns lelkész fia, aki az angol hadsereggel ment Olaszországba; itt a csinos fiatal ember megtetszett Butera herceg nála 20 évvel idősebb özvegyének, aki a siciliai királynál kieszközölte, hogy elvehette s volt férje cimét és vagyonát is megkapja. (Gräfin Lulu Thürheim, Mein Leben, III. k. 159 l.)

[2] Gioeni Giuseppe (1747—1822) olasz természettudós. Róla nevezték el 1823-ban a cataniai Accademia Gioenia di Scienza-t, amely Sicilia természettudományi átkutatásában tevékeny,

[3] Város Cataniától délre, amelynek helyén régi görög telepítvény volt.

[4] Idáig ment délre a tengerparton, innen Széchenyi nyugat felé folytatta útját.

[5] Syracusától nyugatra fekvő város, ma Palazzolo-Acreida, amelynek környékén volt a görögök Akrai városa.

[6] Palazzotól északnyugatra ma Caltagirone.

[7] Nyugatra a tengerparton ma Licata.

[8] Girgenti város Licatatól nyugatra a tengerparton.

[9] Először felsorolja a városokat, azután felsorolja az egyes nevezetességeket. Feljegyzései nagyon vázlatosak, ezek csak emlékeztetőül szolgáltak a későbbi feldolgozásra, de ez elmaradt.

Syracusa das Wirtshaus gut —. Viele Antiqu[itäten] Dionisius Ohr — Latomien — Aretusa[1] — ect.

25-ten die ausgegrabne Stadt des Baron — *Acra*[a)][2] [14] Calata Girone der Central Ort in Sicilien — Viel Handel, und Lärm. Das Belvedere — französischer Wirth — Bemerkung wegen Essén — Nach Alicata wegen Räuber gefährlich — kein Ort in zwischen — Frucht Land —. Rebellion der Maul Eseln. — Alicata schlecht — Mercurio? Ich war sehr krank. *Giorgenti*[a)] das schönste und lachendste was ich in meinem Leben gesehen habe.[3]

[III$_4$ jelzésű kötet.][4]

[1819 április 4.] long years —
Long, though not very many, since have done
Their work on both; some suffering and some tears
Have left us nearly where we had begun: — —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Syracusa, Siciliának az ókorban legjelentősebb városa nagyon felvirágzott I. Dionysios (406—362. Kr. e.) zsarnok uralkodása alatt. Régiségei között híresek a latomiák (sziklába vájt 40 m. mély kőbányák); ezekből vették a régiek az építéshez szükséges köveket; ma dús növényzettel vannak borítva. A leghíresebb a latomia del paradiso, amelynek nyugati falán mutatják a Dionysios-fület (felül csúcsban végződő S alakú barlang, erős akustikával). Azt mondják, hogy Dionysios börtönnek használta s itt egy helyről a legkisebb suttogást is meghallotta. Az Arethusa-forrás a monda szerint úgy keletkezett, hogy Alpheus folyóisten Nereus leányát, Arethusa nymphát Elistől, a Peloponnesus nyugati részén levő várostól a tengeren át idáig üldözte, itt azonban Diana istennő forrássá változtatta. Sok más régiség között nevezetesebb még a görög szinház, a római amphiteatrum, a katakombák és az Olympeion romjai. (Baedeker).

[2] A görög Akrai, amelyet Judica báró ásott ki (Antichità di Acre című 1819-ben megjelent művében mutatja be az eredményt. (The Encyclopaedia Britannica XX. 597.) Széchenyi a nevet nem írta ki, úgy látszik, később akarta, de elmaradt.

[3] Ezzel befejeződik az utazásáról felvett naplója. Széchenyi siciliai útjában rendes naplót is vezetett (III. 4. jelzésű), amely következik s amelyben egyetmást megismétel.

[4] Az előzőkhöz hasonló bőrkötet. Az első lapra Széchenyi a következőket írta: „Theil III. [t. i. *meiner Reise.*]
Was einstens so lieb und theuer uns gewesen — — —
Conoscete i dubiosi desiri?“ a) [Idézet Dante La divina Comediajából (L'inferno V. ének, 120. sor).]

Oh, that the Desart[a)] were my dweking place,
With one fair Spirit for my minister,
That I might all forget the human race,
And, hating no one, love but only her!
Ye Elements! — in whose ennobling stir
I feel myself exalted. — Can ye not
Accord me such a being? Do I err
In deeming such inhabit many a spot?
Though with them to converse can rarely be ourlot[1] —

Dass solche, *liebe Geister,*[b)] die alle Weiblichen Reitze und *Anstrengungen*[b)] durch ihre Gegenwart pflegen, auf unserer Erde wohnen, ist keinem Zweifel mehr unterworfen — den[n] nachdem man die süsst'en Früchte der Liebe — aus denen schönsten Händen gekostet — und keine schönen mehr finden kann — liebt man nichts so sehr als die „Einsamkeit“ — und würden sie sich erst zeigen? Wären da alle Frauen der *Kugel*[b)] nicht auf immer verlohren, und von allen ihren Liebhabern beraubt.

There is a pleasure in the pathless woods,
There is a rapture on the lonely shore,
There is society, where none intrudes,
By the deep Sea, and music in its roar:
I love not Man the less, but Nature more,
From these sur interviews, in which I steal
From all I may be, or have been before,[2 c)] [1]

Wenn man die Einsamkeit wirklich liebt, so errinnert man sich mit Vergnügen an Vergangne Täge, oder hofft ein kommendes Glück —. Wenn aber das Vergangne — Fehler unser[er] Jugendjahre in unser Gedächtniss bringt und unsere Hoffnungen welken oder schon abgeblüht sind — dan flieht man dem[d)] Ort der Ruhe und Stille — um den Zerütteten Zustand unserer Seele nicht zu sehen: — und die Menschen die sich *mühen*[b)] heiter und froh

a) Nyomtatásban desert. b) Széchenyi aláhúzása. c) Széchenyi itt jelzi, hogy a versszak két utolsó sorát e napló 4. lapján folytatja. d) den helyett.

[1] Idézet Byron Childe Haroldjából (IV. ének 176. és 177. versszak).
[2] Idézet Byron Childe Haroldjából (IV. ének 178. versszak).

zu sein, sind die unglücklichsten — wenn sie in der Gesellschaft ihrer eignen Gedanken sind —

———

But I have lived, and have not lived in vain:
My mind may lose its force, my blood its fire,
And my frame perish even in conquering pain,
But there is that within me which shall tire
Torture and time, and breathe when I expire:
Something unearthly, which they deem not of,
Like the remembered tone of a mute lyre,
Shall on their softened spirits sink, and move
In hearts all rocky now the lute remorse of love —[1]

Das steinerne Herz, *die böse B[r]ust*,[a] die ich einst so geliebt, — wird Sie von solchen Tönen, im Traume jeh hören?

It is not that I may not have incurr'd
For my ancestral faults or mine the wound
I bleed withal, and had it been conferr'd
With a just weapon, it had flowed unbound:
But now my blood shall not sink in tho ground;
To thee I do devote it — thou shalt take [2]
The vengeance, which shall yet be sought and found,
Which if I have not taken for the sake —
But let that pass — I sleep, but thou shalt yet awake.

And if my voice break forth tis not that now
I shrink from what is suffered: let him speak
Who hath beheld decline upon my brow,
Or seen my mind's convulsion leave it weak;
But in this paye a record will I seek.
Not in the air shall these my words disperse,
Though I be ashes; a far hour shall wreak

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Byron Childe Haroldjából (IV. ének 137. versszak).

The deep prophetic fulness of this verse,
And pile on human heads, the mountain of my curse![1]

That curse shall be Forgiveness — —[2]

———

And pale but lovely, with maternal grief
She clasps a babe, to whom her breast yields no relief.[3]

———

— And the azure gloom
Of an Italian night, where the deep skies assume,[4]

———

Hues which have words, and speak to ye of heaven —[5]

Ja sie sprechen von Himmel — und die Harmonie der Sterne verräth — welche glückliche Ruhe in ihren Spheren wohnt. — [3]

[a] To mingle with the Universe, and feel
What I can ne'er express, yet can not all conceal.[6]

In dem Universum sind aber zweierlei Geister, böse und gute — manche sind mit denen Guten, manche aber mit dem Bösen — und was man mit ihnen spricht kann man nicht schreiben —

This cave was surely shaped out for the greeting
Of an enamour'd Goddess, and the cell
Haunted by holy Love — the earliest oracle!

And didst thou not, thy breast to his replying
Blend a celestial, with a human heart?

a) Lásd az 561. lap c) jegyzetét!

[1] Byron Childe Harold, IV. ének 133. és 134. versszak.
[2] Byron Childe Harold, IV. ének 135. versszak 1. sora.
[3] Byron Childe Harold, IV. ének 167. versszak két utolsó sora. (A csecsemő IV. György angol király leánya, Sarolta.)
[4] Byron Childe Harold, IV. ének 128. versszak 2 utolsó sora.
[5] Byron Childe Harold, IV. ének 129. versszak 1. sora.
[6] Byron Childe Harold, IV. ének 178. versszak két utolsó sora.

And Love, which dies as it was born, in sighing,
Share with immortal transports? could thine art
Make them indeed immortal, and impart
The purity of heaven to earthly joys,
Expel the venom and not blunt the dant —
The dull satiety which all destroys —[1]

Die Menschen, die sich von gar keiner Sache einen Begriff machen können auser wenn sie es angesehen und mit denen Händen angegriffen haben, haben recht — wenn sie sich — die *Seeligkeit,*[a] in einer ewigen glücklichen Liebe, vorstellen —. Manche Leute von niedrigen Principien, und unkeuscher Lebens Art — wollen sogar — die Seeligkeit in einen immerwährendem Gefühl eines Vergnügens — beschreiben — welches, nach unserm Gesetz, nur in der heiligen Ehe empfunden werden sollte. — Was die ehelichen Leute in einer andern Welt auch immer zu erwarten haben — so ist schon das eine schöne Aus[4]sicht — wenn man denkt, dass eine Macht uns so *ausrüsten*[a] kann, dass wir alle Vergnügen der Welt auf einmal und immerfort zu ertragen im Stande wären und alle moralischen und phisischen Übeln so entfernte[n], dass wir nur in so weit mit ihnen bekannt wären, um uns zu freuen, dass wir mit ihnen nicht geplagt sind —. Das concentrirte Vergnügen aller der Gefühls[b] die unser Herz schwellte[n] — auf einmal und *rein*[a] zu empfinden — ohne degout — und Langeweile! *Man könnte*[c] *aushalten!*[a] —

Wenn Gutes und Schlechtes in der Welt giebt, und das giebt es — so rangirt sich der Mensch in seinem irdischen Leben schon, zu einem oder zum andern — und braucht keinen Richter —. Hat er sich selbst zum Bösen gemacht, so wird keine Barmherzigkeit einen Engel aus ihm machen — er muss es selbst wieder werden. Warum die Menschen aber glauben, dass die Sterbestunde das Ziel ist und wir nichts mehr zu fürchten haben? —

---

a) Széchenyi aláhúzása. b) Gefühle helyett. c) Itt kimaradhatott az: es.

[1] Byron Childe Harold, IV. ének, 118. versszak 3 utolsó sora és 119. versszak 1—8. sora.

Heaven gives it's favourites — early death.[1]

— — — and other days come back on me
With recollected music, though the tone
Is changed and solemn — — —[2]

And from the planks, far shattered o'er the rock's
Built me a little bark of hope, once more.
To battle with the ocean, and the shocks
Of the loud breakers, and the ceaseless roar
Which rushes on the solitary shore [5]
Where all lies foundered that was ever dear —[3]

Es giebt eine gewisse Ruhe in denen glücklichen Menschen, eine Zufriedenheit die sie nie ganz verlassen kann, selbst in grösster Unglück nicht. Kömt diese Gabe mit auf die Welt? oder kann man's durch ein Bemühen erlangen? oder hengt es ganz von der phisischen disposition ab? — Ich möchte einen Menschen kennen, der dieses *Harmonische Sein,*[a] auch damals behalten könnte, wenn alle die Reitzenden Gestallten, in welchen die Hoffnung seine Zukunft ihm malte, auf einmal in einem Klumpen, wie Wachs, zusammen schmelzen würden — und wenn er keine Bilder *auser sich*[a] zu sehen mehr bekäme — aber immerfort den kleinen Kreis anschauen müsste — in welchem seine Seele eingeengt ist. — Um etwas sonderbares zu sagen, den[n] sonst könnte man es nicht verstehen — behauptete einstens jemand, dass man in der letzten Stunde, oder Augenblick des Lebens seine eigne Gestallt vor sich sieht. Phisisch halte ich es für nicht wahr, den[n] ich sehe nicht ein warum ein duplicat unser[e]s Leibes existiren müsste, indem ein Exemplar schon zu viel ist — moralisch mag es aber so sein — und dass wir, vor dem Zustand unserer eignen Seele, allemal erschrecken, wenn wir sie ohne die Hülle sehen — ist natürlich — den[n] wir erbeben vor allen neuen Erscheinungen, und besonders von

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Byron Childe Harold, IV. ének, 102. versszak 6. sora.
[2] Byron Childe Harold, IV. ének, 104. versszak 3—5. sora.
[3] Byron Childe Harold, IV. ének, 105. versszak 1—6. sora.

solchen, die in uns wohnen, und sich in die unendlichen Spheren empor schwingen können. — Wie wenige haben einen Blick in ihre eigne Seele gewagt?

Even in thy desart,[a] what is like to thee![1]

Was sind die Tugenden aller Frauen, gegen deine lieben Fehler?
Was sind ihre Künste, zu dieser einfachen Ruhe.
Die dir so natürlich ist, selbst wenn dein bewegtes Herz
Stärker schlägt, — und tief verwundet den bösen Schmerz [6]
Du stillschweigend und unerforscht in dir verbirgst — —
Den ein minder glücklicher als du, unbewusst dir gemacht,

Und bloss und unglücklich dir erscheint, nicht verlangend.
Und sich sehnend — nach solchem Glück — den[n] es
[scheint ihm zu erhaben —
Und er denkt es und hofft es nicht — — — — — —

We gaze and turn away, and know not where,
Dazzled and drunk with beauty, till the heart
Reels with it's fulness; there — for ever there —
Chain'd to the chariot of triumphal Art,
We stand as captives, and would not depart —[2]

Für eine Statue[3] können sich nur wenige Menschen so sehr exaltiren; und es ist ein Glück — den[n] wenn noch nur etwas mehr von der Begeisterung, die wir uns für das schöne Geschlecht empfinden sollten, eine Antiquarische direction nehmen würde — so wäre es mit der Liebe zuletzt ganz und gar aus — und anstatt denen liebenswürdigen Menschen — die in diesem Jahrhundert fehlen — und die sich in der besten Schuhle für Tugend und Noble Grundsätze selbst gebildet haben — bekäme man nur *geitzige Samler*,[b] und *sholiasten*[b] zu sehen — deren Seele gewöhnlich so staubig ist, wie ihre Antique Niederlaage. —

a) Nyomtatásban desert. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Byron Childe Harold, IV. ének, 26. versszak 5. sora.
[2] Byron Childe Harold, IV. ének, 50. versszak 1—5. sora.
[3] Byron a fenti sorokban a Medici Venus-szoborról szól.

Es giebt aber solche Engeln auf dieser Erde, die in uns diesen Effect hervorbringen? Und wer ist, der sich rühmen kann, niemals sprachlos und verblüfft vor einer Frau gestanden zu sein? — Man würde für ein *Wort*[a] mehr als sein Hab und Gut geben — man findet es aber nicht — und diess *innigliche*[a] Anschauen, diese stimmet Unbeweglichkeit, diese Katalepsie in der wir versunken sind — hat bei Frauen, *unverdorbner Natur*,[a] eine *philipique*,[a] der gar nichts gleicht. —

Wie aber die Sprachen verschieden sind, so sind auch die Frauen in jedem Lande [7] von auffallendem Unterschied, — und die Sprache allein hat mehr Einfluss auf die Art, wie eine Frau einstens lieben wird, als alles übrige, was in der complicirtesten Erziehung vorkommen kann. —

Die Frauen die mit der französischen Sprache aufgewachsen sind — wenn sie auch andre Landsmänninen sind als französinnen, würden einen Jüngling nur *auslachen*,[a] der in einer so bizarren Stellung vor ihnen sich befinden würde „als ich gesagt —“ Eine Engländerin aber und die, der das teutsche Wort das liebste und natürlichste ist, würde den für Französinen gefährlichen Schwätzer nur verachten. —

Daher *vor-Zeiten*[a] in Wien *die Galanterie*[a] viel mehr im Gebrauch als jetzt, weil man weniger französisch spricht, und der *stillschweigende blöde Jüngling*[a] ein ganzes Leben hindurch der selben Frau, die er einmal geliebt, treu bleibt —

Glowing, and circumfused in speechless love,
Their full divinity inadequate
That feeling to express, or to improve,
The gods become as mortals, and man's fate
Has moments like their brightest, but the weight.
Of earth recoils upon us; — — — —[1]

Nothing so much debilitates the true vigour of the rendergstanding as an excessive study of Words. It is neither safe nor honorable to descend from philosophy to philology. —[2]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Byron Childe Harold, IV. ének, 52. versszak 1—6. sora.
[2] Valószínüleg idézet.

Diese Wahrheit errinert mich immer auf einen trocknen Gramaticus[1] mit dem ich einige Monathe meines Lebens in ziemlich naher relation zugebracht habe, und der so pedantisch die Richtigkeit der Sprache, und die Zusammensetzung der constructionen vor Augen hatte, dass ihm die Schönheit des Gedankens [8] und der diction immer entgieng: und ich halte es für durchaus unmöglich, dass ein S[c]holiast[2] — ein richtiges Urtheil über ein Gedicht oder eine elegante Prosa zu fällen im Stande sei. — So kann der pedantische Maler, der blind an denen Regeln hengt, die sein Meister ihm gegeben, eben so wenig, als der Tonkünstler der stets nur den Generalbass in einer composition sucht — ein genialer Richter eines Gemäldes, eines Gesangs sein! Nur die *Natur Liebe,*[a)] durch die Kunst verherrlicht kann einen geschmackvollen Richter geben! — Wo aber die Linie gezogen werden sollte, und in wie weit die natürliche Gabe und das Genie eines Dichters, Malers — und Tonkünstlers — durch *immer*[a)] abgeschmackte und langweilige Regeln eingezwengt — werden sollte, ist nicht einmal in unsern Gedanken zu bestimmen, und glücklich der, der in der Ausführung seinen natürlichen Talenten die Fesseln anzulegen, verstehet — ohne welchen — beinahe jedes Genie ausarten und einen übernatürlichen Schwung nehmen kann. —

Die Empfindung die wir beim Sehen, Hören, oder Lesen eines Products der Kunst haben sollten, ist — ein unerklärbares Wohlbehagen, ein Zustand des Wohlseins, eine stille harmonie in uns selbst, die einem glücklichen Traum gleicht — in welchem wir gerne bleiben möchten, wiewohl wir leise wissen, dass es nicht Wirklichkeit ist — und wer ist nicht durch ein Gedicht, ein Bild, eine Bildsäule — oder durch Gesang in solche Stimmung eingewiegt worden? —

Wäre diess aber möglich, wenn die Regeln der Kunst, wie ein Geripp hervorsahen, zwischen welchen der Stoff eingetragen wurde? [9] Der Gedanke allein ist hinlänglich uns alle möglichen Regeln erhasst zu machen — welche von nun an nur

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Landschulzot, görög nyelvmesterét érti.

[2] Scolasticus, aki előre megállapított szabályok szerint jár el.

immer so vorkommen muss, wie der hypochondrische preceptor in einer Menge von lieben, gesunden, glücklichen Kindern, der nur immer daran denkt — wie er ihre lieben Fehler, ihren Leichtsinn, und emportement rügen und bessern sollte —.

Wenn denn Regeln durchaus nothwendig sind, um unserer Sprache, unserm Pinsel, und unsern Tönen — eine grössere Gracie[1] und élégance zu geben — so sei es, in Gottes Namen, versteckt, und ohne, dass wir es merken können — Wir wissen ja alle, dass alles in der Welt nur nach Gesetzen — nach Principien gehen kann — daran errinert zu werden brauchen wir nicht — und errinert uns eine helle Stern-Nacht — an Regeln nach welchen die Gesteine sich drehen — und das *Weh'*[a)][2] — welches *er*[a)][3] in seinem Herz empfindet, wenn er in solcher nächtlicher Harmonie sich ganz allein überlassen ist — ahndet *das*[a)] principien, Systeme — oder sehnt er sich nur nach uncontrollirter Natur?

Man vergiebt — die Fehler der Künstler gerne — wenn sie gegen die Regeln sind —. Was verdienen sie aber, wenn sie gegen das Gefühl, das Gemüth fehlen? —

Und wenn ich zu meinem Gesellschafter einen von beiden wählen soll — so nehme ich mir allemal den enthusiasten vor einem Gramaticus. —

In dem Hafen von Syracus den 4-ten April 1819 [11]

[1819 április 7.] Es ist nicht möglich von dem jetzigen König von Neapel[4] etwas besseres zu sagen

„With regard to mental endowments, nature seems to have placed him on a level with the great majority, of mankind: that is, in a state of mediocrity and without either defect or

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Grâce = kellem.

[2] Széchenyi oldaljegyzete: ich meine jeden Jüngling, ohne ausnahme, der den ersten Schritt in die Welt macht — und sich in jeder Laage — Verliebt, oder nicht — Reich oder arm, glücklich, oder unglücklich — nach etwas „*Unbekannten sehnt*" a) was er sich selbst nicht erklären kann: und welches *Sehnen* a) nach und nach — in dem Maass aufhört, als er mehr ernsthafte Beschäftigung hat — oder — verdorben wird.

[3] T. i. der Jüngling.

[4] IV. Ferdinand.

excellency, a state the best adapted to sovereign power, *because least likely to abuse it.*[a][1]

Das Unterstrichne ist ein mächtiger Unsinn — den[n] die Erfahrung lehrte in den[b] letzten Jahrhundert, und in diesen[c] jetzigen wird es die Menschen noch besser, und kräftiger überweisen, — dass der Monarchische Staat weit unglücklicher ist, der einen dummen König an der Spitze hat — als der wo ein schlechter aber talentvoller Monarch das Steuer Ruder führt. — — — If one degree below it, a monarch becomes the tool of every designing knave near his person, whether valet or minister; if only one degree above it, he becomes restless and unintentionally mischievous, like the Emperor Joseph; and if cursed whit genius, he truns out like Frederic, a conqueror and a despot.[2] — Wenn die platte Dumheit, mit ihrer Schwester, die[d] Unwissenheit, geduldig und nachgiebig sein könnte, so wäre das Gesagte wahr: — leider ist aber das entétement — der Stolz und die Unbiegsamkeit — die Famille — der beiden liebenswürdigen [13] Geschwister — die die maitressen unser[e] aller vortrefflichsten[f] — zu sein scheinen — die den Armen mit ihrer Geistes Gabe — angesteckt haben. —

An dem Hof des Ferdinand den IV — sprach man von der ehemaligen Macht der Türken. Kein Wunder „ bemerkte der König, indem vor der Geburt unsers Erlösers — alle Menschen Türken gewesen sind![3]

---

a) Széchenyi aláhúzása. b) dem helyett. c) diesem helyett. d) der helyett. e) unseres helyett. f) t. i. Königs.

[1] Idézet Eustace: A Classical Tour through Italy an 1802 c. művéből. (London 1815. III. kötet, 4. fejezet: Return of the King to Naples — Rejoicings — Ornamental Buildings — Court — Character of that Monarch — of the Queen — Illuminations — Lazzaroni — Character of the Neapolitans. — 112. és 113. lapon.)

[2] Idézet Eustace fenti művéből. (IV. fejezet 113. l.)

[3] Lásd Eustace fenti művének következő helyét (IV. fejezet 113. l.): he (t. i. a király) observed that is was no wonder, as all the world were Turks before the birth of our Saviour.

„In furias ignemque ruunt, amor omnibus idem.“ —[1]

Die nördlichen Völker waren im Speiss und Trank, immer zügelloser und in dem Genuss der Tafel übertriebner, als die südlichen, indessen sie die Freuden der Liebe gar nicht, oder nur, nach gesetzlichen Formen suchten — Die südlichen Nationen hingegen enthalten sich — des Essens und Trinkens — und ergeben sich ganz und gar des Vergnügens[a] der Erzeugung —. So weit in ihren natürlichen Zustand. Der sogenannte *„Weltbürger“*[b] dieses Jahrhundert[s] — ergreift aber, ohne allen scrupeln die Freuden eines und des andern Volks — und isst und trinkt, so viel er immer kann, und so gut es möglich ist, ohne auf die Cythere[2] im mindesten zu vergessen. — Es ist Erstaunlich wie weit es ein Jäger nach Freuden auch bringen kann, wenn er jedes übertriebne Gefühl unterdrückt — und wenn sein ganzer Fleiss sich allein auf das Studium erstreckt, wie er sich das irdische Leben angenehm machen könne. — Was die Welt für einen Stoff in sich hat, bis in das aller höchste Alter sich stets *neue Freuden*[b] zu gewehren, ist wirklich wunderbar — nur muss moderation, die sich auf alle Zweige der Genüsse erstrecken sollte, mit grosser Strenge [15] von dem gehandhabt werden, der in der Welt sich ganz allein angehört — seinem Vaterlande mit keinem Beispiel voran zu gehen schuldig ist, und sich, ohne den Tadel seiner Mitmenschen, dem Nachsuchen des Princips überlassen darf, aus welcher — die wahren Freuden quillen. —

Da aber kein Vergnügen ohne guten[c] Gewissen, und vollkommener[c] Gesundheit wahrhaftig sein kann — so findet sich leicht, dass ich *mein*[b] ruhiges und dauerndes Glück auf keine unerlaubte und schlechte Handlung — und keine débaucherie gründe — denn aus denen entstehet, wie natürlich ein zerrüttetes Gemüth, und sacietät. — Wer wollte aber, in einem verdorbnen Vaterlande, mit gesunder Vernunft — die Gebräuche eines Spar-

a) dem Vergnügen helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) gutes, vollkommene helyett.

[1] Idézet Vergilius Georgiconjából (III. könyv 244. sora), de Széchenyi Eustace fenti művéből vette. (IV. fejezet 132. l.)

[2] T. i. szerelemről.

taner[s] annehmen, um sich quällend, dem Volk, einen Comedianten abzugeben?

Um ein *entstehendes Volk*[a] glücklich oder Ruhmgierig zu machen, müssen im Lande die marquanten personagen, immerfort eine Comedie spielen „strenge Gebräuche annehmen„ Beispiele geben, wie man alles in der Welt entbehren kann, wie man alle phisischen Freuden und selbst das Leben verachten soll" ect. ect. — Und diess sind die dümmsten chimären in der Welt, wie schön sie auch immer klingen, und wiewohl sie nützlich ja unentbehrlich sind — und dem, der aus *Überzeugung*[a] seinen Neben Menschen durch das Annehmen dieser *idealischen Tugenden*[b] zu ihrem Glück zu helfen, sie in Ausführung bringt, eine grosse Seelen Zufriedenheit geben müssen, und ein *dauerndes Wohlbehagen*,[a] nach welchen[c] mein Ziel ist. — Wenn der Grundherr in seinem Dorf so einfach und sparsam lebt, dass der grössere Theil seiner Unterthanen — die nämlichen Comforts des Lebens sich gewähren können — wenn er durch seine immerwährende Beschäftigungen lehrt — wie man die Zeit benützen solle — wenn er durch [17] das Handhaben, Gebräuche seiner Religion, welche sie auch immer sein möge — vorangehet — ihnen zu zeigen, wie man in jedem Fall des Lebens, Trost und ein stilles Glück in seiner eignen Seelen Ruhe finden könne — so denke ich, hat er eine Zufriedenheit sein *Lebelang*,[a] wenn er die Glücklichen um sich sieht, *die sein Beispiel gemacht*,[a] wie wohl seine ganze Lebensart — nur Comödie gewesen ist.

An der Spitze der Armee, soll der Feldmars[c]hal sich kein Vergnügen erlauben — welches er nicht mit dem letzten Soldaten theilen kann und ist diess etwas anders, als eine Scene aus einem Schauspiel?[1]

Da aber nicht jeder Mensch *reich*[a] sein kann, und sich die Freuden des Lebens gönnen,[d] so muss man sie überreden, *dass gar keine sind*.[a] Eine Nation kann man leicht *betrügen*,[a] und das muss man, um sie, so wie Kinder, vieleicht gegen ihren *eignen Willen*[a] glücklich zu machen. Durch gerade rechtliche Wege, wäre das kaum möglich — man muss durch Hinterlist

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva. c) t. i. zu gelangen vagy trachten. d) t. i. kann.

[1] T. i. mert nem teszik.

sie zu ihren[a] eignen Glück zwingen. — Kann man z[um] B[eispiel] durch raisonement[b] einen gemeinen Soldaten, der mit Gewalt aus dem Kreis seiner Famille gerissen wurde, dahin bringen, dass er mit *Vergnügen*[c] sich erschiessen lasse? Und doch hat man es so weit gebracht — In denen Armeen ist es bis zu unserer Zeit gekommen — das Alterthum giebt uns häufige Beispiele — von Civil Regierungen, die das Volk durch lange Jahrhunderte in einer glücklichen Stimmung erhalten konnten, alles in der Welt zu verrachten — was Vergnügen giebt. —

Diess *verrachten der Freude*[c] gleicht der Geschichte des *Fuchsen* [19] *mit denen Weintrauben:*[c][1] zum Glück weiss das Volk es nicht — und sollte es auch nie erfahren. —

Wenn die Eltern bemerken, dass ein Fehler in dem Gemüth ihres Kindes Wurzel schlägt, so nehmen sie einen *falschen Ernst*[c] an um den Sinn des Kindes zu beugen, und auf einmal die Kur zu vollenden — das gekränkte Kind erschrickt — und glaubt der finstern Miene des Vaters, der Drohungen der Mutter — die in sich selbst lachen, durch Betrug bessert er sich — raisonement[b] würde eben so wie bei einem Volk — verlohren sein. —

Der Staatsmann oder der König sollte wie ein Schutzgeist über das blinde unwissende Volk wachen. Es zu hintergehen ist erlaubt, wenn es dadurch glücklich wird. —

Der aber kein Vaterland hat — oder mit dem entzweit ist — und sich frei gemacht — *mit gutem Gewissen frei gemacht*,[c] der sollte doch — nach denen Stürmen seines Lebens eine *geschmackvolle solitude*[c] — oder das Leben in einer *gebildeten Gesellschaft*[c] nicht versagen. In allen beiden situationen die man sich gewählt haben mag — ist eine reitzende gesunde Gegend zum Wohn Ort — *der Apparat für den Kopf, für den Magen*,[c] *für alle übrige*[d] endlich, mit Maass und Ordnung genossen, *kein sündlicher Wunsch*.[c] Wenig Leute, *aber Treue*[c] wenn auch dumm und ungeschickt. Ich finde es ist eine Art Satisfaction der gescheidste in seiner eignen Menage zu sein. — Und noch obendrein — einige Menschen glücklich gemacht. Nach unsern Um-

a) ihrem helyett. b) raisonnement helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) kétszer aláhúzva.

[1] Aesopus ismert meséje: A róka és a szőllő.

stän-[21]den: — „die grösste Kunst, die es giebt; in die sich zu finden.

Hat es aber ein Ziel in wie weit man sich die comforts erlauben kann? — So weit, ist meine Antwort, *dass sie ihre Reitze nicht verlieren*[a] und um das zu erlangen, muss man *zuweilen*[a] Entbehrungen suchen.

Vor allen andern ist die Erziehung, die man in seinen Lehrjahren genossen hat, das Fundament zum Glück und Zufriedenheit in dem Alter des Mannes und des Greises, — und der phisisch und moralisch sich nichts vorzuwerfen hat, den wird seine *innere*[a] Zufriedenheit nie verlassen können, wie feindlich und unglücklich das Schicksal ihm auch immer begegnen sollte. Die Harmonie in unserm Sein — auf ein gutes Gewissen und Gesundheit gegründet, ist unzerstörbar — und ist tief in uns selbst versteckt, es sieht's und kennt's kein Mensch — und ein armer Bauer würde oft entsetzt sein, wenn er nur auf einen Augenblick, mit dem Reichthum das Gefühl und den Blick in sich selbst,[b] eines *beneideten*[c] versuchen müsste —

„Ich wagte einen Blick in mein Inneres,
Und erstarrte. Wie durch einen Nebel sah ich
Die Phantome — die in meiner Seele geboren.
Von der Luft getragen schwebten sie weit
Weit, und viele in die unendlichen Räume —
Nun wurden sie fortgerissen — wie von
Fremder Gewalt, in die tiefsten Tiefen im Wirbel
Es wurde dunkel — und wie ewige Nacht — still —
Da kamen, die Träume des Frühlings, meiner Kindheit [23]
Da kamen sie — gereiht an ein ander
Die Freuden die Wehen — die Trähnen der
Dankbarkeit — der Freude — wie blumigte
Jugend Gestallten — ohne Sorge, ohne Treiben.
Den[n] sie kamen, von Armuths Wehen
Gelüftet — in fröhlicher Eintracht und Liebe.
Alles in dem Bilde war Seeligkeit und Friede.
Meiner ersten Liebe Sehnsucht und Drang —
Rein und licht wie ein heiliger Gedanke

a) Széchenyi aláhúzása. b) A vessző selbst elé való. c) kétszer aláhúzva.

Schwebte nun hoch in den Spheren
Weit über alle andern hinweg —
Und nun verschwand alles in einem Blitz —
Eine öde Landschaft stand vor mir
Unbelebt und unbescheint — Es war
Keine Sonne kein Schatten und die
Thränen fühlte ich quillen aus meinen
Offnen, träumenden Augen —
Mit mir weinte aber kein Mensch —
Ach es war ja die Gegend, ich erkannte es erst —
Wo ich als Kind gelebt, und gebethet —
Da wollte es wieder bunt kommen
Vor meinen Sinn — Frauen Gestallten
Schlangen — alles im Chaos, es wollte sich entwickeln —
Was hätte ich noch gesehen, ich konnte nicht —
Und blickte wieder, wieder weg — weg [25]
Von denen entsetzlichen Gestallten
Und sah mich — mitten auf der See
Im Sturme, kalt und steif wie Marmor.
So kam ich wieder in das Leben. —[1]

Der gute ehrliche Bauer — würde von einem solchen Traum und Gedanken erschrecken können. —

Die Diversion ist lang und endlich komme ich auf den Vers Virgils zurück — der ganz und gar recht hat. — Nach dem Jahrhundert erlaubt man sich alles — und zum Unglück „die Sünde ohne allen Vergnügen.

Ah malheureux qui péchez sans plaisir,
Dans vos erreurs soyez plus raison[n]ables,
Soyez aumoins des pécheurs fortunés[2]

und man sieht der Jünglinge genug, die mit dem Allmächtigen entzweit, ihre Gesundheit, ihre Zeit, und ihr Vermögen verlohren haben.

---

[1] Valószínűleg Széchenyi költeménye. Érezhető Byron hatása.
[2] Idézet Voltaire La Pucelle című elbeszélő költeményéből. (VI. ének, 20—22. sor.)

Pausilypi colles, et candida mergellina,
Et myrteta sacris consita lettoribus" .....
Me tibi, terre beata, dico; tu meta laborum,
Jamque senescentis grata quies animi.
Tu, dum fata sinunt, lucemque auramque ministra;
Tu, precor, extincti corporis ossa tege.[a)1]
Von dem zweiten punischen Krieg„

Every page of it is a record of heroism that sets the soul in a blaze: it ought to be read over and over again, and every line committed to memory by the youth of every free state, and particularly of — — — — — — — — —,[b)] that they may learn how to appreciate the liberty and indepedence of their country, how to fight, and how to die in its defence.[2]

Als ein Anhang zur Erziehung der Jugend #[c)]

Courage is a quality inherent in man, but its exercise is the result of calculation. Give an individual that which is worth defending, and he will defent it; give a nation liberty with all its blessings, and it will fight for them; a bad governement has no value, and excites no attachement — who then will expose his life to support it? —[3]

Meine armen Landsleute sind die einzigen, die sich alle ihre Freiheit, und Glück nehmen liessen, ohne den geringsten Wiederstand zu leisten, denn sie haben unterjochte Völker nicht in der Nähe gesehen, und kennen das Göttliche der Freiheit nicht? — Frei zu sein schätzt man nur gewöhnlich damals, wenn man es nicht mehr ist, oder die Freiheit mit unendlichen Aufopferungen

a) Itt Széchenyi e jegyzete következik: + ist das Folgende, de ez nincs meg. b) az eredetiből kihagyta a Britain szót. c) Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt.

[1] Idézet Flaminius Marcus Antonius (1497—1550) középkori latin költő egyik ódájából. (Carminum lib. II, 7. carmen: De se proficiente Neapolim — 1., 2. és a befejező 107—110. sorok, de Széchenyi Eustace fenti művéből veszi. IV. fejezet 146. lap.)

[2] Idézet Eustace fenti művéből. (III. kötet, 7. fejezet — Character of the Romans, ancient and modern — 272. lap.)

[3] Idézet Eustace fenti művéből. (III. kötet, 7. fejezet 920—291. lap.)

errungen hat — Wächst man aber frei auf — und kömmt zur Freiheit ohne Mühe — so weiss man es nicht [29] zu schätzen. Die Erziehung kann allein ihren wahren Werth in unsere Seele und Sinn legen. —

Messina den 7-ten April 1819.[a)]

[1819 április 9.] National character, through it may be influenced both by the wil and the climate, is not tho effect of either. Government and education,[b)] are the grand and efficient causes in the formation and[c)] character both public and private. Is that government free, and that education liberal? the character will be open and manly. Is the one oppressive, and the other confined? the character will necessarily be abject and contracted.[1]

Um eine Nation, in ihrer eignen Vertheitigung, gross und unsterblich zu machen, ist die Erziehung *des grösseren Theils*[a)] die Condition ohne welcher jedes eroberende Volk alle Vortheile des Ruhm und Sieggierigen gegen sie haben wird, ohne den Wiederstand zu finden, der aus kühler und bedachter Vaterlands Liebe, überdachten Grundsätzen der Ehre, und gewohnter Tapferkeit ihr verderbend und vernichtend werden muss.

Wer die Sieges betrunkenheit einer Armee in neuern Zeiten gesehen hat — und das Feuer und den Impuls, dem nichts in der Welt an Macht Gewalt und Impetuosität gewachsen zu sein schien, der beim Allmächtigen wird glauben und einsehen, dass die Erziehung der Jugend in einem Lande, welches ihre Existenz und Freiheit liebt, in hinsicht *der Pflichten jedes Eingebornen gegen sein Vaterland,*[a)] vollkommen sein muss. —

Diese branche der Erziehung ist in *neuern Zeiten,*[a)] in gar keinem Lande, nicht einmal nach dem Namen nach bekannt! Sollte man das glauben? — Der Champagner Rausch, der *uns*[a)] †[c)] 3-mal unglücklich in französische Kriege brachte! #[c)] War den[n] zu denen Zeiten *unser Wille*[a)] zu Siegen, oder die Stunde unserer Knechtschaft nicht zu überleben, ein fester, unum-

a) Széchenyi aláhúzása. b) Nyomtatásban előtte még ez van: as I have elsewhire observed. c) Nyomtatásban; of. c) † és # alatt Széchenyi jegyzetet akart írni, de elmaradt.

[1] Idézet Eustace fenti művéből. (III. kötet, 7. fejezet 283. lap.)

stösslicher Gedanke? oder nur ein schön klingendes [31] Wort? In einem Theater — oder in einer Gesellschaft von Frauen leichtsinnig ausgesprochen? — Wir gestehen es alle wenn wir daran denken, dass wir in unserm tiefen Sinn nichts beschlossen haben — sondern wie Kinder — zur Vertheitigung unsers Vaterlandes ausgezogen sind — Freilich wie Kinder, den[n] man lehrte uns nie, das Land zu achten und zu ehren in welchem wir geboren, und weil, in der Zerstreu[u]ng unseres Leben[s], wir nie daran gedacht.[a] — In was immer für einen Stand geboren und aufgewachsen, muss man fähig sein, im Fall der Noth, sein Vaterland vertheitigen zu können. Ist der jenige aber fähig alles aufzuopfern, wenn es nothwendig ist, der nie daran zu denken gewohnt war, dass es möglich wäre. — Ich glaube es nicht — und in — — würden sich manche guten Leute verwundern, wenn sie ihrem Haus und Feld auf einmal Lebewohl sagen müssten — wie wohl sie in ihren Hütten nie ein wahres Glück genossen haben! —

Es ist nichts neues,[1] dass man sich gewöhnen kann, für das Leben und das aller grösste irdische Glück ganz gleichgültig zu werden.

Der Geist und der Körper müssen aber in der Jugend zu allen Dienstleistungen für das Vaterland — fähig gemacht werden: den[n] sonst ist die Erziehung für das Land, dem[b] Staat ganz und gar verlohren — und nur für das Interesse und Vortheil des individuum's berechnet.

Meine jungen Leute[c] sollten so erzogen werden, dass sie sich von Kindheit an gewöhnten, alle ihre Leidenschaften dem Ruhm und Vortheil ihres Vaterlandes zu unterordnen — Wie kann das aber in dem Lande sein, wo man mit keinen[d] Sinn für Satyre und Sarcasm auf die Welt kommen darf — um das meiste was die Regierung treibt oder erfindet lächerlich und komisch zu finden? — das ist freilich wahr — und es ist bei Gott besser wenn [33] man in manchen Ländern die Jugend gar nicht erzieht, und durchaus nicht aus dem Lande reisen lässt:

a) t. i. haben. b) den helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) keinem helyett.

[1] Jelentése: Nem új az, hogy . . .

den[n] sie müssen, wenn[a] eine Linie über die Mittelmässigkeit,[b] einsehen — dass die Dumheit und Indolenz auf die aller glorreichste Höche gestiegen ist, und ein Mann von Ehre in Verlegenheit kömt, ob er ein *Aufwiegler*,[c] *Radlführer*,[d] oder *gross Meister*[d][1] werden soll, oder ruhig sein Erd Apfel und Kraut bett anbauen und erndten?[e]

Ja es ist wahr, ich glaubte es nie früher „die Türken haben in der Welt respectable competitoren[2] — für Unwissenheit und Trägheit. —

Sich mitten in dem langsamen Wirbel, in die pedantische, laue confusion zu werfen? Um — die alten gros garcons[3] aus dem Wege zu räumen, und in die *luxuriante*[d] Jugend von einer gewissen Hauptstadt[4] — einen Lebens funken, ein gewisses Intéresse endlich *herein zu arbeiten*[d] — wäre einer der unbesonnsten Streiche, die man in der Welt spielen könnte, und selbst für einen Heidelberger Philosophen[5] unverzeihlich — Es wäre ein Wettlauf eines Schnecken, der Kampf eines Hasen, der Enthusiasmus eines sterbenden Cameleons — wenn man mit diesen guten Menschen, diesen dicken eingebildeten Tobackrauchern, einen Schritt gegen die Glorie versuchen wollte. — Im ganzen Lande kein einziger ausgezeichneter Mann? Sollte man das glauben? Freilich entwickeln sich die Menschen, gewöhnlich im Unglück, in der Gefahr, in Empörungen — Sollte sich denn aber aus einen[f] *advocaten*,[d] der seine Rechte *nur kennt*,[d] zu vertheitigen aber nicht verstehet, so etwas gar unerwartetes herauswickeln? — Man kann den Mann von Genie und Bildung — auf seinen[g] Landgut, wo er allein und unbeachtet lebt — vieleicht besser erkennen, als an dem Steuer Ruder des Staat's. — *Uns*[d] kann man aber nicht weiss machen, dass der Mann, der nach *alten Regeln*[d] 20 Jahre seine Felder angebaut[h] — und [35] sich endlich mit seiner Köchin, der er aus Zufall ein Kind gemacht

a) t. i. sie. b) t. i. sind. c) Széchenyi kétszer húzta alá. d) Széchenyi aláhúzása. e) t. i. soll. f) einem helyett. g) seinem helyett. h) t. i. hat.

[1] Szabadkőmüves nagymester.

[2] Tekintélyes vetélytárs (t. i. honfitársai).

[3] Hangadó legények.

[4] Bécs.

[5] T. i. aki derült szemmel nézi a világot.

hat, verheurathet, der Xenophon[1] sei, noch dass der junge Cavalier, der bald da bald dort seine Jagd Equipage[2] hat — und viel Talent zeigt im Dorfe die Mädchen zu verführen — ein Held — zur jeden Stunde werden könne. — Solche Dinge glauben nur solche Leute, die den Schnabel nie über die Barriere[3] gebracht — und so glücklich gewesen sind, sich in einer angenehmen Illusion, ihr ganzes Leben erhalten zu haben! — Ihr Erwachen wird freilich sonderbar sein, wenn sie nur einmal bemerken werden, dass alle Leute vernünftiger, instruirter — liebenswürdiger ect ect ect sind — als sie selbst —

Wie kann man aber dieser falschen[a)] Tendenz, wenn noch eine existirt, und diesen Eigendünkel der die *Eingebornen*[b)] ganz blind macht, und das haupt Hinderniss zur Besserung ist, endlich unterdrücken und kuriren? — durch gar nichts als durch die Erziehung der folgenden Generation. Die Edel Leute sind, zum Unglück unerfahren — und glauben nicht, dass ihre Nachbaren, auch brawe und tapfere Leute sind — eben so gut essen und trinken, den Pfeffer sogar vertragen können, und an denen Grundsätzen von Ehre ihnen in gar nichts nachstehen — — Sie auf ihre alten Jahre nun noch in die Fremde zu senden, wäre grausam, sie mögen daher ihr Sauerkraut und Toback nun schon ruhig fortgeniessen — ihre Kinder aber, die sollten keine so schlechte Erziehung aushalten, und ein wenig sich in der Welt herumblicken — denn jedes Land muss, wenn die Fluth unserer Erd Kugel die Menschheit wieder gegen die Bildung treibt, durch ihre Lehrjahre[c)] — und vieles Lesen, Nachdenken, und Reisen hat noch nie einen Menschen dümmer gemacht! Confus — können Bücher machen, besonders [37] wenn man mit einem Coup de hache[4] auf die Welt gekommen ist. (Ein allgemeiner Fehler[5] meiner guten, alten Lands Leute: sie werden aber böse wenn man ihnen das sagt, den[n] sie wissen nicht wie liebenswürdig es ist — ein wenig exaltirt und närrisch zu sein. — Der gewisse

a) diese falsche helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) t. i. gehen.

[1] Itt: hadvezér (Xenopbon t. i. görög hadvezér is volt).
[2] T. i. lovak, kocsik, fegyverek, szolgák stb.
[3] Sorompó (itt falu határán túl nem voltak).
[4] Talán: nem rendes ésszel.
[5] T. i. hogy nem hiszik el a fenti állítást.

Stoff der diesen aimablen Fehler in unsern Gehirn erzeugt, ist der selbe göttliche, der die Menschen aus ihrem gewöhnlichen Gleise herausbringt, sie zu Helden, Staats- und Finanz Minister, zu Poeten und Künstler macht — oder zu Atheisten, Empörer, Verführer — Strassenräuber. — Diese Materie, mit der man in der Jugend gewöhnlich zu freigiebig ist, und im Alter eine unangenehme disette leiden muss, lässt den Menschen in keiner Ruhe — und nebst denen Kindern die daraus entstehen, bleibt genug um sie vor- oder Rückwärts zu treiben. — Die Erziehung, um noch einmal das wichtige Wort zu nennen, muss daher das Rückwärtsgehen verhindern. Und aus einem Mann der mit vieler Einbildungskraft auf die Welt gekommen ist, und durch langes Studium, Kriege und Reisen die Menschen kennen gelehrnt hat und dessen Leidenschaften gestillt sind, kann wahrscheinlicher Weise ein für das Land äuserst nützliches individuum werden) — Mir sind aber die Leute beinahe lieber, die aus viel Wissen — irre geworden sind, als die, die niemals eine neugierde hatten, andrer Menschen ihre[a)] Ideen und Gedanken zu erfahren. — Ich mag unrecht haben, es ist aber natürlich, den[n] ich habe so viele Menschen gesehen, die alle Bücher vermieden haben, um keine Bibliotheque renversée[1] zu werden!!!

Eine gute Landschuhle[b)] ist also das, was ein zurückgebliebnes Land am meisten bedarf. Ich kenne aber keine solche Schule als ich sie wünschte, und als ich sie mir denken kann. *Ein andermal hievon.*[b)] [39]

Ein Vater hat's schwer um seine Söhne gut zu erziehen: und es ist äuserst schwer die Linie zu ziehen, zwischen dem was die Liebe des Vaters dem Kinde nachzusehen pflegt — und dem was allenfals seine Strenge von ihm verlangen könnte. Der eine ist zufrieden aus seinem Sohn einen *„guten Christen"*[b)] zu machen, ohne auf seine weitere Erziehung zu achten — der andre hingegen will aus seinem Kind ein wunderwerk, ein Chef d'oevre heraus bringen. — Da von der Erziehung in Kinder „und Adolescenten" Jahren alles abhengt, um uns zu guten Bürgern rechtschafnen Menschen — und glücklichen Greisen zu machen, so kann man, wie ich denke, nicht genug Zeit mit dem Nachsuchen

a) bécsiesen kifejezett birtokviszony. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Talán: élő könyvtárrá ne váljanak.

der Art und Weise, wie das vor sich gehen soll, anwenden — wenn man einem[a] geliebten Sohn — besitzt, in welchen[b] man sich wieder aufblühen und aufleben sieht.

Oft ist unser Plan, wie wir unser Kind erziehen wollen, vortrefflich — seine geistes Fähigkeiten aber schwach, sein Gemüth schlecht — diess ist traurig — das schrecklichste aber, wenn unser Zögling ausgezeichnet und glücklich — aber gegen seinen Lehrer undankbar wird. —

Wer möchte aber, wenn auch diess wissend, den edlen Plan aufgeben, seine jungen Neben Menschen zu einer so herrlichen Existenz zu helfen? Wollen wir den[n] immer alles für uns allein thun — und soll unser Zögling uns den[n] alle Tage danken, und unsere Mühe und Sorge abdienen? — Ich würde ganz zufrieden sein, wenn mein Zögling Ein guter, geliebter Mensch wäre, und sich selbst seiner Geistes und Körpers Fähigkeiten erfreuen könnte — denn ist das keine grössere Wohlthat für die Menschen, wenn ich ihnen einen nützlichen, brauchbaren Bürger gegeben habe, als wenn ich eine halberhungerte Famille, durch meine Almosen, um einige Jahre länger im Leben erhielt? — Man kann in einem Augenblick von Khristlichem Enthusiasmus, oder[1] [41] scrupeln, oder gar Angst vor dem Teufel, sein halbes Vermögen denen Armen verschenken — „der aber Jahre lang die Langeweile die ein Lehrer empfinden muss — denen *Lands Leuten*[c] zulieb auszuhalten im Stande ist, der ist ein Mann der von Verdienst sprechen kann. — ○[d]

[Shakespeare n'a fait que la description de la chambre obscene qui passoit devant sa tête.[2]

Tous les corps se réunissent autour de la force. Dans ce monde tout se réunit autour de la force morale des hommes —

a) einen helyett. b) welchem helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) Széchenyi ezzel jelölte meg, hogy alább folytatja elmélkedését a nevelésről.

[1] Széchenyi itt jelzi: *die Continuation ist pagina 45.*c) Ő ugyanis olvasmányaiból vett idézeteit sokszor előre beleirta naplójába, de az így megmaradt hely sokszor nem volt elegendő. Így volt ez esetben is. Idézeteit — minthogy itt csak a lap egyik felére írt s a másik felét esetleges pótlásnak hagyta fenn — a 43. lapon kezdette, de mire idáig jutott naplóbejegyzésével, még nem volt tele a 43. lap; a mondat közepén abbahagyván, így is maradt.

[2] Az ellenkező oldalra (42) van írva.

et dans l'univers les sistêmes solaires se réunissent autour de Dieu.

La poésie Arabe est le resultat d'une imagination exaltée, et le tableau imparfait des images et des tableux appercus audessus de la Sphère de notre cervelle. — La poésie des nations Européens est la voie de notre Coeur, et les mouvemens.

Si on avoit le cervelle unit comme une tasse de porcelaine on ne pourroit pas penser de tout.

Es ist wahr dass die Kinder ein ganz glattes Gehirn haben. Und so wie nach und nach die Sprache und andre Gegenstände sie frappiren, machen sich die impressionen phisisch in das Gehirn und moralisch in die Seele. Das Gehirn eines gelehrten Mannes ist voll der aller kleinsten und subtilesten Eindrücke.

Man behauptet, dass man in unserm Gehirn lesen könnte wenn man die Buchstaben kante, mit welchen unsere Wissenschaften daraufgeschrieben sind: und dass man mit einem Druck auf das Gehirn — die Hälfte derselben uns vergessen machen könnte. —

Durch Übergenuss der Freuden der Liebe . . . ($^1/_4$ lap üresen maradt)] [43]

In dem 17-ten Jahre ist die Erziehung beiläufig mit jungen Leuten von blut zu Ende. Wenn sie sich bis in das 20-te und weiter am Gängelbande führen lassen, sind sie von keiner besonders guten Materie, oder nicht liberal erzogen worden. —

Wen sie den[a] in dem 17-ten Jahr mit folgenden Kentnissen und Grundsätzen in die Welt lancirt werden können, so soll man zufrieden sein.

Überdachte Principien der Religion — von denen ich sub pagina —[b] ausführlich spreche, und denen Grundsätzen der Ehre, die man in einem Edelmann muthmasst, — Pflichten gegen König und Vaterland, gegen alle Menschen und besonders Frauen. — Sie müssten viele Sprachen gut sprechen und schreiben, die ihrige aber in einer Vollkommenheit. Geschichte, Mathematik und die Rechte ausführlicher alles andre ganz oberflächlich. — Das Überladen des Kopfs ist gefährlicher oft als das Überladen des

a) t. i. dann, eredetileg damals volt. b) Nem szól másutt.

Magens, und man kann, wenn man in seiner Kindheit zusehr angestrengt worden ist, den Geschmack zum Studium so sehr verlieren, dass man von der Forme eines Buchs erzittert. — Gymnastische Übungen erfreuen die Kinder allemal und stärken sie, und was noch mehr ist, sie machen, in einem gewissen Alter lascive Gedanken vergehen — und délassiren[1] von jeder Kopfarbeit; diese in jungen Jahren zu treiben ist nothwendig, den[n] für das Alter sind sie nimmermehr erlehrnbar — Diese Übungen müssen aber kräftig und anstrengend sein, und bestehen in allen was man mit dem Körper nur machen kann. — Die Gesundheit zu schätzen und drauf zu achten — ist das aller letzte was ich verlange. Und ich wäre auf meine Erziehung ganz stolz, wenn mein Zögling im 17-ten Jahre — mit [45] guten moralischen Grundsätzen und wohl überdachten Principien sich von mir trennte — dass ich gewiss wäre, dass er nicht schlecht handeln wird — Was man bei uns ein *gutes Herz*[a] nennt, ist nach meiner Meinung ein dummes Zeug, ein wahres Non sense,[b] den[n] das wird alle halbe Stunde überrascht und von jedem Gauckler übertölpelt, und kömt mir vor wie die Tugend der Agnes Sorel in der Pucelle.[2] — Ich hab' mit dem besten Herz — Jahre lang — so unverzeihlich gehandelt, dass ich jetzt — mit kalten Blut, kaum glauben kann, dass ich damals der nämliche Mensch gewesen bin.[c] Dan wollte ich, dass er einen Geschmack für Lecture und Bildung behielt — und selbst seine Éducation in der hinsicht vollendete: Es wäre beinahe zu denken, dass er diesen Geschmack beibehalten müsste, wenn man ihn mit studium nicht zu sehr überladete, und ihm einsehen machte, dass er bloss durch seine Bildung sich vor andern jungen Leuten auszeichnen könnte, welche kleine Vanität erlaubt und in einem gewissen Alter vielmehr persvasif ist, als — die innere Satisfaction die man im Manns Alter haben kann — gelehrter als andre zu sein. — Ich war 18 Jahre alt, und konnte kaum lesen — und sehe nun, dass man mit einigem guten Willen in kurzer Zeit unendliche progressen machen kann. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) sens helyett. c) Széchenyi itt megjegyezte a szöveget, talán jegyzetet akart írni, de elmaradt.

[1] Elveszik a szellemi fáradtságot.

[2] Voltaire epikai művének: La pucelle-nek egyik hősnője. A költő rikítóan erkölcstelennek mutatja be.

In hinsicht der Liebe für Gesundheit höre ich alle Alten preceptors sagen, „Es hilft nichts, sie wollen es nicht glauben." — Das schöne Geschlecht ist in der Frage. Kann man ihrem Zauber entgehen oder nicht? Sind wir entgangen, geneigter Leser? Hand auf das Herz! — Nachdem der Preceptor denn in seinen jungen Jahren seine Spässe tüchtig mit gemacht, und in seinen ungeschickten aventuren die Nase und was ich nicht wissen kann, verlohren hat und sein halbes Leben im Spital zugebracht — predigt er dem Jüngling — Tag und Nacht — vor der [47] Gefahr — die man mit Frauen und Freuden Mädchen — läuft — und wundert sich, dass der adolescent ihm nicht folgt — und bald ohne Nase, wie er herumspaziert. — *Wie dumm und wie gewöhnlich!*[a] [b]

[Wie viel Leute giebt es, die für Vernünftig und gescheid passiren, und bei Überlesung meiner Erziehungs Plane, von einem heiligen Schauder ergriffen werden würden. Das sind aber Leute die sich die Wahrheit zu gestehen, nicht wagen. —

Freilich scheine ich der Verführer meines Zöglings zu sein, und ich glaube auch nicht, dass ich ihn gerade in dem 17-ten Jahre seines Alters so ansprechen würde wie ich es anführe, ich würde aber so lange warten, *bis die höchste Noth sich zeigt.*[a]] [c]

Gegen die Natur zu sündigen ist schändlich, ihr aber treue zu bleiben unsere Bestimmung. — Ein Jüngling kann keine Ehe schliessen, denn was ist ein Mann ohne Erfahrung? — Er bleibt ein Kind bis in das Grab — Er kann also der tentation der Liebe, mit gutem Gewissen, unterliegen. Würde mein Zögling mir gehorchen wenn ich ihm sagte. „Du bist in dem Alter in welchem dein temperament sich entwickelt; du übergehest von der Kindheit zur Mannheit. Du wirst dem Triebe — ein Weib zu geniessen nicht wiederstehen können, den[n] es hat's noch kein Mensch — du bist aber in der Gefahr — dich zu verderben, wenn du diesem Vergnügen dich gar zu sehr ergiebst, denn noch ist de[i]n Körper nicht ganz geformt und vollendet, und eben so sehr,[d] wenn du Krankheiten nicht meidest und dich in schlechte Hände wirfst, wenn du sie doch nicht vermeiden könn-

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi e megjegyzését elmélkedéseire vonatkoztatja, s ezeket lebecsüli. c) oldaljegyzet a 48. lapon. d) t. i. bist du in der Gefahr.

test. — Ein moderater Genuss wird dir ein langdauerndes Vergnügen, ein heiters Alter, und ein gesundes Leben gewähren. — Sehe, alle die, die miserable geworden, ohne den Genuss gehabt zu haben, den du mit Weiser Einrichtung dir geben kannst. *Den[n] meine Absicht ist dich unendlichen Vergnügens fähig zu machen.*“ a)

Ich glaube, dass dem Zögling diese Rede wohlklingender vorkommen würde, als die des auf einmal keusch gewordnen Magisters der wie ein Marktschreier immer rufft „Kind, fliehe, fliehe die Weiber sie sind Schlangen, Furien“. — Und glaube, dass mein Sholar mir besser [49] folgen würde, als der des Magisters, indem sie alle beide das nämliche thäten, der eine mit — und der andre ohne = Erlaubniss — der eine mit = und der andre ohne = Verstand. Was ich zu gewinnen dabei noch glaubte ist — das Zutraun meines guten Kindes — den ich mit meinem Rath immer unterstützte —. Ganz folgen würde er mir auch nicht, das weiss ich wohl — wer kann sich — aber in denen Armen einer hübschen Frau moderiren? — Da müsste meine Sorge den[n] schon andre Mitteln erfinden und versuchen — die ich ihm nicht anvertraute — Ohne zu ahnden, müsste er sich in eine difficile Schönheit verlieben — Ist eine bessere Schuhle für alle Principien der Ehe und der Tugend, als eine innige, wahre Liebe? — Unwissend und Ehrgeitzig wie ich in meinen Frühlings Jahren gewesen bin — dachte ich den Applaus einer ganzen Welt zu verdienen, wenn ich die Rolle eines séducteurs durchführe. Ach — wie viel Thränen hat diese Jugend Blindheit mir gekostet? Mir hat aber kein Mensch gerathen! Ich hatte keinen Freund! —

Im Krieg, zu denen zerstreu[t]esten Unternehmungen, zu Reisen würde ich ihn bringen, bis er gesund — geliebt und glücklich in strotzender voller Mann's Kraft sich allein überlassen werden könnte, und sich und andern Rath und Hülfe geben — dan würde ich mich zurückziehen, mit mir und meinen Gewissen versöhnt. — Ein solcher Lehrer könnte ich aber nur eines Kindes sein. —

Einzelne individuen können gut erzogen werden, — wer sich aber um sein Vaterland und seine Lands Leute verdient machen

a) Széchenyi aláhúzása.

will — der muss die Basis zu öffentlichen Schuhlen legen: „und so will ich wenn es Gott erlaubt.[1]

Reggio den 9-ten April 1819. [51]

Authoren giebt es dreyerlei; auf selbst erschaffner Laufbahn schreitet der eine kühn den Parnass' hinauf, und schwebt wie ein Adler auf eigne Kraft vertrauend. — Nach einen geliebten Mode[l] bildet mit Mühe der andre sich, und der dritte ist ein recensent. Der erste ist eine Seltenheit, und es muss, wie Lord Byron sagt, die Fluth und Ebbe der Generationen mehrmal hin und her rollen bevor so ein Genie geboren wird —“ die zweite Art von Schriftstellern ist gewöhnlicher und vieleicht doch nicht minder schätzbarer — die dritte Klasse hingegen der Abschaum der Federsoldaten, die mit dem Plan ausgehen, alles in einem Buch, *was sie recensiren wollen*,[a] schlecht und fehlerhaft zu finden. — Sie machen aber wenig gutes und sind unnützbar, da der vernünftige Leser die Güte eines Buchs selbst beurtheilen kann. — Ich liebe selbst die Edinburg Revi[e]w[2] nicht, die in seiner Art doch das allerbeste ist, was wir haben. —

Solche seltene Model[s] *für Dichter*[a] waren Homer und Shakespeare —. Glückliche Nachahmer Tasso, Racine, Schiller, u[nd] s[o] w[eiter] — in die letzte Abtheilung kann man der Herrn N. N.[3] classificiren! —

(1½ sor törölve.) Catania.[b]

Socrates received his sentence with the tranquillity of a man, who during his whole life had learned to die[4] — diess allein ist ein Studium zu welchen meine Gefährten nicht taugen den[n] sie erbeben schon vor dem Gedanken.

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. itt írta e részletet.

[1] Széchenyi itt megjegyzi: Continuation wie folgt pag(ina). Itt is ugyanaz következett be, mint fentebb. Az 53. és 55. lapra előre beleírta már olvasmányaiból vett idézeteit, úgy hogy mire elmélkedéseivel idáig jutott, az idézetek után folytathatta elmélkedéseit. De az 55. lap ⅓ és az egész 57. lap ki van vágva, az elmélkedések egy része hiányzik. Az elmélkedés folytatása így az 59. lapon van.

[2] Az Edinburgh Review angol irodalmi és politikai időszaki folyóirat, alapította 1802-ben Jeffrey Francois lord; ma Londonban jelenik meg.

[3] Landschulzra, görög nyelvmesterére gondol.

[4] Idézet. (A szerző ismeretlen.)

He never felt the delicious joys or wild furies of Love. —[1] Er war nie unglücklich konnte aber auch kein Glück empfinden. Er ist etwas mehr als ein Stein. [53]

Far from censuring others with too great severity, let us remember the frailty inseparable from our nature; and that we are only destined to remain for a moment on the surface of earth, and to be for ever inclosed in its bowels. Time hastens with extreme rapidity: a thousand ages in comparison with eternity are but a point, or as a very small part of an imperceptible point. Let us employ moments so fugitive in enjoying the blessings of Life, the principal of which are health, beauty, and riches acquired without fraud.[1]

Man kann gegen Menschen, mit denen man in der Welt durchaus in keine freundschaftlichen Verhältnisse kommen will, und denen man Obligationen schuldig ist — unmöglich zu generos, zu splendid sein. Man würde mit ihnen immer in einer gewissen Relation stehen, wenn man sie nicht auf einmal mit einem grossen Geschenk verabschiedete — und sie würden auf unsere Dankbarkeit ein bestimmtes Recht haben. — Wo Gold hinlänglich lohnen kann — ist unser Dank überflüssig.[2]

In dem Herz ist es begraben; da suche du Glück und Ruhe!

(7 sor kivágva.) [55]

(1 egész lap kivágva.) [57]

(2 sor kivágva) mich — in meine Blumen Jahre mich wieder zurückträumen konnte.

In welches Alter mag man wohl diesen herrlichen Reitz bringen können, wenn man in seiner Jugend von der Tasse der Wohl Lust nicht gar zu viel getrunken hat! Und wie glücklich ist der Mensch nicht, der unter andern Genüssen des Lebens die Wonne mit einweben kann, ein liebendes Weib sein nennen zu können! — Der liebe Gott, der der Vater und Urheber unseres

[1] Idézetek. (A szerző nem volt megállapítható.)

[2] Landschulzra és Enderre céloz.

Glückes ist, und die Natur zu unserm Wohl so weise eingerichtet hat, dass wir gut und zugleich beneidenswerth sein können, wenn wir seine Gesetze beobachten, und aus denen Regeln der Natur nicht heraus gehen wollen, der soll erlauben, dass manche junge Leute, die jetzt noch Kinder sind, und die ich mit zärtlichkeit liebe, diese unbedeutenden Zeilen lesen mögen. Einen[a] Professor, Erzieher und Lehrer, wie sie in unsern Ländern sind, und ich nehme keinen aus, mag der Teufel glauben, und um so weniger unsere Jungen Leute, die mehr bon sens als der böse Geist haben. — Was verstehen aber diese Leute von einer Oeconomie der Gesundheit, Zufriedenheit und der innerlichen Ruhe — sie können sich selbst nicht helfen, wenn ihnen das *geringste ungewöhnliche*[b] vorkömt[1] — Nicht sicher, sie selbst die dupe des ersten besten Mistificateur[s] zu werden[2] —

„Wenn meine Erfahrung, die vielen schlaflosen Nächte, die die Consequenzen davon sind — für einen andren gemacht hätten sein können,[c] damals wäre mir mein verdorbnes Leben gar nicht mehr leid. — Den[n] gar viel des reinen und dauernden Glücks bleibt dem in der Welt zu Genuss übrig, der in seiner zarteren Jugend des warnenden Freundes Stimme hört und achtet."

Der Comodor[3] und die Officiere der beiden Kriegs Schiffe „Franklin und La Guerrière haben mir folgenden Eindruck gemacht „dass die Vereinigten Staaten auf eine Basis fundirt sind, die denen Grundsteinen des Römischen Reichs verglichen werden können. — Durch ‚proscripten, aventuries, und verunglückte Prinzen und helden kam das Leben von Asien nach Europa und so gehet ziemlich in dem nämlichen Genre von denen Europäischen Staaten Cultur und perfection successivement nach America — Mit dem Unterschied nur, dass in der römischen —

a) einem helyett. b) Széchenyi aláhúzása. c) Valószínűleg azt akarja kifejezni, ha tapasztalatai, a sok álmatlan éjtszaka és következményei őt más emberré tették volna, ekkor elromlott életét egyáltalán nem sajnálná.

[1] Landschulzra gondol első sorban, akinek gyámoltalanságát az utazás alatt tapasztalta.

[2] Széchenyi itt a következőket jegyzi meg: pagina ... folgt das andre. A folytatás a napló 65. lapján van.

[3] Hadihajó-parancsnok.

Republique in Vergleich mit der der vereinigten Staaten alles in einem ganz kleinen Maassstab durch den Zufall oder vielmehr durch die Nothwendigkeit angelegt wurde. In America ist alles auf eine ungewöhnliche bis jetzt unbekannte Grösse und dimension angefangen — So wie ihre Besitzungen mit gar nichts zu vergleichen sind, so ist auch die proportion, in welchem sie an Gewalt und Cultur wachsen, in keinem regelmässigen Fortgang — Über das Erfahrne und Gesehene ist der Tact, in welchem sie gegen die Vollkommenheit eilen. Ihre Ideen, und die Ansicht der Dinge, mit der sie aufwachsen, sind in' Gleichgewicht mit allen übrigen Dingen die sie umgeben: und man muss erstaunen sie zu hören in welchen Riesenmässigen Genre sie alles aufnehmen. — Ein Kind in einem Königs Palast, mit allen Wünschen und Luxurien auferzogen, im Vergleich eines Bauern Kindes in einer Hütte auf die Welt gekommen, und daselbst aufgewachsen. — Sie sind Engländer und von denen Engländern doch so sehr verschieden, dass man sie für Fanfarons halten müsste, wenn man sie nicht näher kennte — den[n] sie erregen *bei uns*[a] Erstaunen mit dem, was sie sagen, [61] den[n] es kömt uns ungewöhnlich vor; sie sind aber keine Freunde der Ostentation, und wenn eine Sache ist, mit der sie Parade machen, so ist's die, dass sie auf Comforts und Agréments des Lebens nicht so viel denken und Zeit verwenden als die Engländer, die auf ihren Schiffen die Bequemlichkeiten zu weit gebracht haben. Sie wollen auch sehr einfach und ohne allen Ceremonien sein — In ihrer Toilette sind sie weniger als die Engländer recherchirt, und Élegant, und sind keine Sclaven der Toilette und der Mode so wie man es auf englischen Kriegsschiffen ist — So sehr diess letztere lächerlich zu sein scheint, so finde ich, kann man es doch nicht zu weit treiben — und ich halte es auf einem Schif, auf welchen so viele Menschen sind, für durchaus nothwendig, dass man die Reinlichkeits Gesetze in das unendliche treiben möge — und für indispensable, dass jeder Mann z[um] B[eispiel] „sich tüchtig bartbiere, 2 mal anziehe, nie anders als in Schuhen auf das Verdeck, und stets mit weissen Halstuch zum Tisch kommen dürfe —" das sind so Sachen, die wir nicht gut begreifen können. Wenn der Capitain des Schifs sich aber die kleinste

a) Széchenyi aláhúzása.

Negligenz in seiner Toilette erlaubt, so kann er mit aller Schärfe seine Equipage[1] nicht mehr rein erhalten und noch weniger das Schif — den[n] warum sollten wir auch unsere Appartements rein haben, wenn unsere Kleider oder unser Körper schmutzig sind? — Und in diesem Fall haben die Americaner unrecht — In ihren Schiffen hab' ich sehr viel Reinlichkeit gefunden, welches mich umsomehr frappirte als sie selbst ziemlich schmutzig mir vorkamen. — Das Gebäude des Schiffs ist in vielen Rücksichten ganz verschieden. Es ist aber wahrscheinlich, dass die Engländer früher die Americaner als selbe die Engländer nach ahmen möchten. Sie haben einen solchen Begriff von independenz, dass sie nicht gut begreifen können wie sie Regeln und Beispiele annehmen könnten, und noch sind es keine 20 Jahre, dass sie [63] kaum auf der Welt gewesen sind! Das Land kann man ein blühendes Kind heissen!

Zu denen vielen Pflichten eines guten Bürgers und Gutbesitzers gehört, dass er nebst denen Nothdürftigen und Armen, auch die Künste unterstütze. — Ein Volk welches einen Schritt aus der glücklichen Unwissenheit heraus gewagt hat — verliert seine vorige Zufriedenheit und Ruhe, und kann sie nicht wieder erlangen, bevor es zu einem gewissen Licht und Aufklärung kömt, wo das *Einsehen*,[a] *Verstehen*[a] und *Wissen*[a] — es endlich zu dem Grad der Perfection bringt, welcher eine *Multitude*[a] empfänglich ist. Den[n] nur die *befriedigte Neugierde*[a] — kann zur vorigen Ruhe den Menschen erlauben „*Das Sehnen nach Liebe und Wissen muss durch Genuss und Aufklärung gedämpft werden*"[a] sagt der *alte Sholiast*[a] von Aristotel.

[1819 április 19.] Der 19-te April 1819 war ein merkwürdiger Tag in meinem Leben. Nachdem ich, so wie die meisten Menschen ziemlich lang über Gott, unsere Seele, die Unsterblichkeit ect ect ect nachgegrübelt habe, und mehrere Werke über diesen Gegenstand mit einem Jugend Feuer durschgegangen, welches uns von dem,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Személyzet.

was wir gelehrnt, gewöhnlich in das Excentrische bringt — bin ich endlich, nach vielen hin- und her-Wanken — in meinem Innern mit mir übereingekommen, dass jede Religion — mit dem Bewusstsein unserer Unwissenheit gut ist — wenn wir nur in unsern Handlungen und Grundsätzen — uns durch keine Illusionen, Falschen Principien und Sophismen verleiten lassen, sondern der Stimme folgen, die uns die Wahrheit nie verhehlt, nie schmeichlend zu uns spricht, — und wenn des Menschen Herz und Kopf durch Erziehung und Beispiel nicht verwirrt und verwildert wird, was kaum geschehen kann, so ist das der Natur überlassne Kind — von sich selbst immer gewahr ob es gut oder schlecht gehandelt hat. — Alle ehrlichen Leute kommen in der Religion ihres Herzens und ihrer Seele überein — die Formen sind verschieden, wie sie Gott anbethen, sich seiner Barm[65]herzigkeit ergeben, und ihre Seele für die andre Welt zu erretten suchen. — Und ist es nicht rührend wenn man bedenkt, dass eine Espéce[1] auf der Erde zerstreut ist, deren Leben eine Reihe von Unglück — und selbst der glücklichste Augenblick nur ein Gemisch von unvollkommner Freude, und eines immer gefühlten Schmerzens ist — und wenn man bedenkt, dass diese Espéce — nur auf ein künftiges Leben hofft — und nachgrübelt und denkt, und nimmer ruht um die Art und Weise zu verstehen — wie es gelingen kann, den Allmächtigen — zur Barmherzigkeit zu bringen — den Schöpfer der Unendlichkeit — zu rühren! — Oft sah ich — am Tages Anbruch die Türken gegen die aufgehende Sonne kniend, inbrünstig und inniglich das höchste Wesen anbethen; wie oft erbaute mich, und erfreute mein Herz — ein gut gemeintes Gebeth — der Khristen. Ich bin wenig in der Welt gewesen, kenne die Menschen kaum. — Alle aber in der Welt — haben eine Religion — den[n] sie drängen sich nach dem Licht — weil sie ganz im Dunkeln sind —. Es[a] sind Catacomben in welchen die Menschen eingeschlossen sind — jeder sucht den Ausweg — und es ist keiner — wer schlägt den besten Weg also ein? sie irren und suchen in Angst — bis endlich das Dach von sich selbst weg fällt — So sind alle unsere Religionen — und keine

a) t. i. die Religionen.

[1] Fajta.

einzige ist gut. — Die grösste Probe, die wir in diesem Leben aushalten müssen, ist ja, dass wir nichts wissen können — und in ewigen Zweifeln sind. — Wer[a] den[n] das Leben die Lehr Zeit zu grösserer Vollkommenheit — wenn wir wüssten, wie wir Gott lieben, ehren — und wie wir ihm unsere Dankbarkeit bezeigen sollen? — Wie kann aber unsere schmutzige Seele, dieses wankende Herz — den Allmächtigen ehren und lieben? Es sind ja wenige Menschen, die ihre Nächsten wirklich und wahrhaftig zu lieben und zu ehren verstehen! — Ist es endlich nicht rührend, wenn man diese Espéce sieht, dass sie mit solcher Blindheit auf die Probe gestellt ist — dass sie sich gegen[67]seitig verdammen, und wegen ihren Glauben verfolgen? — und dass manche dieser Espéce, die in ihrem Leben nichts Schlechtes gethan und immer im Streit mit ihren Schwachheiten gewesen sind — an ein künftiges glücklicheres Leben verzweifeln — und sich auf ewig verdammt glauben —? *Alles ist bös im Anfang des Seins*[b] — kann es aber Übergewichtig gegen Gott sein? — Glaubt das ein Wesen — wenn es die Harmonie des Universum[s] verstehen kann? — Und so viel begreift ja jeder Mensch. — Ich selbst hab', nach meinen jetzigen Begriffen, gar keine Erziehung bekommen — auser dem Beispiel meiner theueren Eltern. Meine Jugend war in Unwissenheit und Indolenz erlebt — Schlecht und ganz verdorben war ich nicht — und das kann ein Mensch kaum werden — über viele Fehler aber, in denen ich lebte, schlief ich ganz ein — und wurde in meinen Handlungen grausamer als blutdurstige Thiere, den[n] die zerreissen nur Thiere ihres Gleichen, um sich zu nähren und zu vertheitigen — ich aber mit dem aller ruhigsten Gewissen, verdarb alles irdische Glück — eines mich liebenden — theuren Wesen[s][1] — So weit gewöhnte ich mich, alles reinere Gefühl und die natürliche Gemüthlichkeit zu unterdrücken, dass ich alles, was dem Menschen das heiligste und liebste sein sollte, meiner jugendlichen Eitelkeit und Stolz

a) wäre helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi lelkiismerete vizsgálatánál ott van az önvád: hogy ő adott alkalmat arra, hogy Karolina sógornője szerelemre gyulladjon iránta. Ez a vád kiséri életében, még őrültségében is. Mindenkor önmagát hibáztatja, sokszor túlozva. Ez talán az egyedüli hely, ahol magán kivül mást, nevelését is hibáztatja, holott az akkori viszonyokhoz képest megkapott minden szükséges irányítást.

aufopferte. Wie ich aus diesem Zustand herauskam, weiss ich nicht — Wahr ist aber dass ich aus meinem Schlaf erwachte, alsobald ich einen Blick in meine Seele gewagt habe. — Ein Jahr verging dass ich moralisch und phisisch ein elendes Leben lebte. Ich hielt für mich alles verlohren — und dachte an das Übergehen in die andre Welt — Zwei lange Monathe träumte und wachte ich mit dem Gedanken mich selbst zu morden. Ich that es nicht — den[n] es stimmet mit meinen Grundsätzen nicht überein —. Unendliche Ermüdungen, Zerstreu[u]ng, und Nachdenken über des Menschen Sein, — gaben allmählich meine Ruhe mir wieder. — Und ich hab' eingesehen gelehrnt, dass man in jeder Laage des Lebens, um glücklich zu sein, ein guter Befreundte,[1] ein guter Freund und ein guter Bürger [69] sein solle — und dass man nebst dem was die innere Stimme einem anrathet — auch die Formen seiner eignen Religion beobachten soll —. Ich fehlte gegen alles diess in meinem Leben, unverzeihlich und unvergesslich — das Andenken davon ist hinlänglich — mir keine ganz vegnügte Stunde in meinem Leben zu erlauben —. Dass ich gegen diese Gesetze nicht mehr fehlen werde, bin ich überzeigt, den[n] durch keine Zerstreu[u]ng könnte ich über sie mehr einschlafen.

Meine Religion gebiethet einmal das Jahr wenigstens zu Beichten und das heilige Abendmal zu sich zu nehmen. Ich werde es nie mehr versäumen und will von nun an alles genau, aber ohne scrupeln[2] und nicht übertrieben beobachten —. Das selbe würde ich, in jeder andern Religion geboren und aufgezogen, auch thun — den[n] ich halte die Ceremonien der Völker, die die Sonne anbethen, für eben so gut wie unsere. — Sie müssen etwas anbethen, sie fühlen in ihrer Blindheit und Dummheit, dass etwas über sie schwebt was alles ordnet und belebt, sie sehen es aber nicht, und müssen sich ein Symbol wählen, weil ihre Einbildungskraft nicht so weit gehen kann — Die Oster Woche war schon vorüber — ich war in der Quarantaine und auf der Reise. — Hier blieb ich einige Tage. Den 18-ten [April] war ich auf dem Aetna — und gestern in der früh verrichtete

[1] Valószínűleg azt akarja kifejezni, hogy az embernek: legyenek barátai, ne csak ő legyen barát.

[2] Kétely.

[ich] meine Andacht, und wäre eine halbe Stunde später beinahe ersoffen!

In meiner Religion finde ich die Empfindung, sich ganz und gar gedemüthiget zu haben, sublime — und die Glorie diesen Sieg über sich selbst gewonnen zu haben — die angenehmste und reinste moralische Freude, die ein Mensch fühlen kann! Und kann man sich mehr demüthigen als wenn man einem andern Menschen von geringerm Werth — alle seine Fehler sagt und alle Eitelkeit unterdrückend sich ihm so schlecht und so schwach sich zeigt [71] wie man in der That ist — und für was man nicht gerne gehalten würde —. Ich hab' diesen Sieg über mich erringen können — und vor dem verworfensten italiänischen Prister schämte ich mich nicht in die bittersten Thränen auszubrechen — und ihm meine merkwürdigste Lebens Begebenheit zu erzählen. — Einigemal musste ich mich fassen und aufhören, den[n] weiss Gott, ich weinte die aufrichtigsten Thränen der Reue — Er war erstaunt — und sprach viel — ich hörte es kaum: den[n] unwiederrufflich [a)] ist es in mir bestimt — das Glück nicht haben zu wollen — welches ich vor mir sehe, wenn Wunden nicht ganz geheilt und vernarbt sind — die ich gemacht. — Ist das nicht, so will ich auch kein häusliches Glück mit einem geliebten Weibe und fröhlichen Kindern geniessen — sondern in der Welt irrend Erfahrung auf Erfahrung sammeln — um einst einen [b)] geliebten Kind[1] zum Glück rathen zu können — welches ich der theuersten Mutter gestohlen![2] — Das hab' ich damals geschworen. Könnte ich den[n] glücklich sein, wenn ich wusste, dass sie es nicht ist? — Der Pater hielt das für Exaltation[3] — gab mir die Busse von einigen Thalern, die ich *an ihn* [c) d)] für Messen geben soll — und das *trockne* [c)] Hersagen von 5 Vater unser und 5 Ave Maria. Ich war absolvirt und von allen Sünden frei. Meine Innere Stimme sprach aber anders —. Ich hab' das heilige Abendmal genossen. Was halte ich davon? — Ich wills

a) t. i. unwiderruflich. b) einem helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) ihm helyett.

[1] Karolina gyermekét (Andort) érti.

[2] T. i. mert az anya szeretetét megosztotta a saját maga iránt ébresztett szerelemmel.

[3] Az is volt tényleg, mert Széchenyi mindenért csak önmagát hibáztatta.

keinem Menschen sagen — Ich trachtete mich aber so hoch ich konnte gegen Gott aufzuschwingen — und will in der Folge sogar die Gebräuche meines Glaubens pünktlich beobachten — das was ich von Gott — und unserer Zukunft halte — ist gleich mit jedem, der sich als ein Mann oft zum Tode bereitet hat — und [73] kein Bettbruder[a] ein Hypocrite ist.

Ich gieng mich in das Meer zu baden — das Meer war sehr unruhig — und ich fühlte einen kleinen Schauer von dem Molo, welcher von Lava ist, in die Fluthen hinunter zu springen. Ich hielt diese Angst für unmännlich, und warf mich in die See. — Ich schwimme nicht sehr gut — und wie ich aus dem Wasser wieder heraufkam, schlug eine grosse Welle mich an den Felsen — und ich war betäubt, — die selbe Welle — fasste meinen Kammerdiener — und einen andern Sicilianer Cicerone, die in Kleider waren und mir zusahen, dergestallt, dass sie alle beide in das Meer fielen —. Nun waren wir alle 3 in denen Wogen, ich ganz betäubt — der Kammerdiener ohne schwim[m]en zu können, und der Sicilianer in Stiefeln und ohne aller Courage. Hülfe war weit. — Ich verlohr auch ein wenig den Kopf — und versuchte an den Molo zu gelangen — das Wasser trieb mich aber so hart an die glatte Lava, dass ich mir den Kopf eingebrochen haben würde, wenn ich meine beiden Hände nicht voraus gestreckt hätte. — Ich verlohr alle Nägeln auf meinen Fingern und wurde tief in das Wasser zurückgeprellt —. Ich dachte dass ich ersaufen werde, und der Gedanke — eine halbe Stunde früher — mich in vollster Demuth Gott aufgeopfert zu haben — gab mir eine göttliche Beruhigung. Hier ereilt mich also mein Geschick dachte ich — und in kurzer Zeit bin ich staub und von denen vergessen, die mich einstens so aufrichtig geliebt haben. — Ich gab mir gar keine [75] Mühe mich zu retten — die Wellen rissen mich hinunter und herauf — ich hatte noch Luft und trank kein Wasser — War zum Sterben bereitet — es regte die Mannheit sich aber in mir — und so leicht dem Tod mich hingeben, das ist schändlich, dachte ich mir — und gab mir mit aller Gegenwart des Geistes — die höchst möglichste Mühe, und erreichte, mich von dem gefährlichen Fels entfernend, bald die hoche See[1]

a) t. i. Betbruder.

[1] Nyilt tengert.

— wo ich ohne aller Gefahr und mit Ruhe ein kleines Schif erwartete — welches mit Mühe die beiden andern halb ersoffnen, aus denen Wogen herausfischte. — Ich war oft in Lebens Gefahr — so glücklich und zufrieden wäre ich aber nie — in die andre Welt gegangen —.

($2^1/_2$ sor törlés.) — Und in diesem Augenblick gehe ich ganz ruhig und glücklich zu Bett, nachdem ich gestern — das heilige Abendmahl genossen — bei einem Haar um das Leben gekommen wäre, und ($1^1/_4$ sor törölve.) —

[1819 április 20.] Sollte den[n] unsere Religion gegen die Gesetze der Natur sein?

Catania den 20. April 1819 um 1 Uhr nach Mitternacht.[a]

Misera me, sollievo a me non resta
Altro che il pianto; ed il pianto è delitto . . . . .[1]

An eine Frau die ich einst so wahr so aufrichtig geliebt„
— d'ogni sventura mia ——
Cagion sei tu, benchè innocente, sola: . . . . .[2] [77]

Suddito, e figlio
Di assoluto Signor, soffersi, tacqui,
Piansi, ma in core; al mio voler fu legge
Il suo volere —[3]

Damals wie ich auf ein häusliches, herrliches Leben verzicht leistete, und meine Wanderungen angefangen habe — dem lieben Mädchen auf immer ein Lebewohl sagend . . . .[4]

Tutto ei mi ha tolto il di, che te mi tolse . .[5]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Alfieri Vittorio: Filippo című tragédiájából. (I. felvonás, 1. jelenet, 19—20. sor.)

[2] Idézet Alfieriből. (Filippo, I. felvonás, 2. jelenet 42—43. sor; Carlo Isabellához.)

[3] Idézet Alfieriből. (Filippo, I. felvonás, 2. jelenet 52—55. sor; Carlo Isabellához.)

[4] Az első vonatkozás lady Meade Selinára.

[5] Idézet Alfieriből. (Filippo, I. felvonás; 2. jelenet, 87. sor; Carlo Isabellához.)

Le rapprochement et le mélange des hommes alterent leur valeur intrinséque: elle y ajoute ou en retranche, suivant qu'ils se trouvent plus ou moins en mesure de déployer leur facultés, ou de leur faire trouver place. — Tel qui, à telle époque ou dans tel groupe pourroit le plus, souvent ne peut pas le moins dans un autre tems, et dans une autre aggrégation. Rien n'est plus important à considérer que cette évaluation des forces rélatives, et rien aussi n'est plus abusif que l'uniformité des procédés ou des méthodes qui se rapportent à des choses si diverses. — Il ne s'agit pas même de se décharger sur la pureté de son coeur, de la brièveté ou de la paresse de son ésprit: la patrie peut avoir autant à pleurer des fautes de l'honnêtete distraite ou aveugle, que des attentats de la méchanceté vigilante et eclairée; et les apologies des innocens ne la guériront pas davantage que les reproches que les coupables lui donnent le droit de leur adresser. — Ce n'est pas tout que d'être sans [79] reproche, il faut encore être sans dommages.[1]

La Bruyère a dit qu'il naissait une infinité de parents à un homme dans la nuit qui précédoit le jour ou il étoit nommer minister — Il naît de méme des réprésentans pour une nation dans la famille de quiconque occupe on atteint un poste élévé — on pourroit même donner le tarif des promotions qui reviennent, par ce nouveaux droit, aux familles des hommes en place . . . . . et l'orsequ'on arrive aux postes tout-à-fait supérieurs alors pour que tout soit en règle, et qu'aucune proportion ne soit violée, il faut que ce soit toute la famille. Ces promotions aux places renferment une propriété bien précieuse, celle de déssiller les yeux, et de faire appercevoir distinctement une foule de talents et de mérites qui, jusque — là, étoient restés imperceptibles, et que, sans cette heureuse violence faite à la modestie des propriétaires, on courait risque de ne jamais découvrir — —.[1]

[1819 április 21.] *Lentini Le 21 d'Avril.*[a]
La répetition même de meilleurs choses finit par fatiguer.[1]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézetek. (A szerző ismeretlen.)

— Ist das etwa nicht wahr? — Man wird zuletzt mit dem hübschesten Mädchen müde — — — Ah — Columbina![1]

N'exigeons pas trop de l'homme: proportionons les épreuves aux forces dont le ciel le dota; ne nous éffrayons pas trop de ce qu'il fit dans une circonstance donnée, et surtout n'en concluons pas qu'il le fera encore dans une autre. Par la même qu'une chose a [81] été faite une première fois, on peut presque assurer qu'elle n'aura pas lieu une seconde — — —[2]

Syracuse.[a]

Réduits à nous mêmes, ou plustôt à nos débris, accablés de langueur et de Mélancolie — nous cherchons enfin la solitude. C'est la que nous allons verser nos dernières larmes — et lorsque nous quittons la terre, c'est *à des mains généreuses*[a] que nous laissons le soin de jeter quelques fleurs sur nos tombeaux. —

Il y avoit bien des momens dans ma vie, dans les quels *j'aurois*[a] été bien sur — d'avoir mon tombeau garni de fleurs! Hélas, ces tems ne sont plus — et je doute très fort si mes meilleurs amis n'oublieroient point à me rendre cette dernière preuve de leur attachement — — —[2]

Semblable à tout ce qui éxiste dans la nature, le talent peut se prêter indifférement au mal comme au bien; si par son étendue et par sa fléxibilité il peut tout embrasser; par sa nature propre il n'a pas un usage déterminé — — —[2]

Les nations sont toujours prêtes à pardonner à qui leur apporte de la gloire. Ils leur rendent justice tôt ou tard —. Ils haissent généralement ceux qui leur ont fait un bien réel — —[2]

Sie fühlt wie eine Mutter, die ihr Kind von unwiederstehlichem Zauber in das Verderben gezogen sieht — und stumm und bewegungslos — als Zeuge da stehen muss —. [83]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Harlequin, Pierrot stb. szerelmese; az olasz vígjátékokban típikus alak, akire egy-kettőre ráúnnak.

[2] Idézetek. (A szerző nem volt megállapítható.)

Es ist oft glücklicher mit dem Mädchen welches wir lieben begraben zu werden, als getrennt von ihr eine Reihe gleichgültiger Jahre zu verleben —. Wenn man in dieser Welt eine höchere Vollkommenheit erreichen kann, als die zweier sich innig liebender Seelen, so ist unsere Zukunft, wie göttlich sie auch immer sein möge, nimmermehr beneidenswerth — Zum Glück ist diese Vollkommenheit unerreichbar, und kaum begreiflich, die jene übertreffen könnte — und es ist noch ein unbegreiflich[eres] Entzücken — eine unausgesprochne Seeligkeit — die unsere Seele ertragen könnte — die dem Körper aber den Tod giebt — wo aber ist die zu finden? —

———

Das Leben theile ich in zwei Theile. In dem ersten, hofft man eine glücklichere Zukunft — in dem zweiten, beweint man seine dummen Streiche — und wollte das Vergangne wieder zurück haben. In der Mitte dieser 2 Epochen, zum stillen ruhigen Genuss, bleibt nicht ein Moment. Wahrlich, eine lustige Existenz! —

[1819 április 25.] *Syracusa*[a] 25. April.

Madame

Je vous ai obéi. Je leur rendis les derniers devoirs avec une amertume que je n'avois jamais éprouvée. Je voyois s'évanouir les idées de félicité que je m'étois formées pour l'avenir — J'ai perdu à la fois — — — — — le charme et la consolation de ma vie — Tout est disparu. Je me trouve seul dans un lieu sauvage errant parmis les cercueils, et sur les froides cendres, de ceux que j'avois aimés. Je n'habite plus qu'a regret cette campagne, [85] qui m'avoit paru si belle — Je ne peux plus me supporter dans mon désert — chaque pas me rappelle des plaisirs passés, et des pertes présentes — Chaque objet nourrit en moi des souvenirs déchirans: une affreuse mélancolie retombe sur mon coeur, mes anciens remords suspendus longtems par la douceur d'une société paisible sa réveillent avec une force terrible — — —[1]

———

[1] Idézet. (A szerző nem volt megállapítható.)

Ce personnage[a] m'a trojours paru peu intéressant parceque il est trop parfait — Un être aussi superieur à l'humanité ne peut être aimé que des anges; il me feroit continuellement rougir de l'excés de son mérite, et mon amour-propre avec lui ne seroit jamais satisfait.[1]

Lieben wir die Weiber nicht weit mehr wegen ihren Schwachheiten als ihrer Tugenden wegen? — *Ein Heiliger sogar*,[a] liebt weit mehr eine gefallene reuende Schöne —, als die unbesiegte héroine.

———

— — — — — tu degneresti il guardo
Volgere a me, di un abborrito sangue
Rampollo oscuro? a me, di ria fortuna
Misero gioco? a me di gloria, privo,
D'oro, d'armi, di sudditi, di amici? — — —[2]

Alicata[a]

— — — — — — mich verrächtlichen,
der dich nie geliebt, und um dein Glück dich,
seiner Eitelkeit willen, betrogen, kannst du noch lieben? —

Tu dei
Obliarmi, n'hai tempo: oscuro io nacqui,
Lascia che oscuro io pera; al mio destino,
Qual ch'ei sia, m'abandona: eterno esiglio
Mi prescrivo da te. L'antico affetto
Rendi al consorte tuo. — — — — — —[3]

———

Felice? El il merti? Oh ben provvide il cielo,
Ch'uom per delitti mai lieto non sia.
Eternamente nell'eterno fato
Sta tua sventura scritta . . .[4]

———

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet. (A szerző ismeretlen.)

[2] Idézet Alfieri Agamemnon című tragédiájából. (I. felvonás, 2. jelenet, 68—72. sor; Egisto Clitennestrához.)

[3] Idézet Alfieriből. (Agamemnon, II. felvonás, 1. jelenet, 55—60, sor; Egisto Clitennestrához.)

[4] Idézet Alfieri Oreste című tragédiájából. (I. felvonás, 2. jelenet, 27—30. sor; Elettra Clitennestrához.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS

Di rimorso e d'amor miste ad un tempo
Provai le furie — —[1] ———

[Occhi non han, che per veder periglj;
Movano ovunque irresuluto il piede,
Trovansi ognor nemici a tergo, e a fronte;
Miseri; nel fuggir credeano scampo
Di ritrovar — — — —[2]

Von allen Seiten sieht *Er*[a] sich eingeschlossen. Überall begegnet er Gefahr — — — —[b]]

———

Früher als ich die Bekanntschaft des M[onsieu]r[3] ——— gemacht habe, hasste ich keinen Menschen, und dachte es für unmöglich, dass meine Antipathie gegen meines gleichen einen so hochen und decidirten Grad erreichen könnte — als ich gegen das entsetzliche individuum zu fühlen, das Unglück habe. — Es gehet aber so weit, dass ich mich über alles was er macht, ärgern muss — ob es gut, oder schlecht ist. Er kann sich nicht rühren ohne mir eine äuserst unangenehme und peinliche Empfindung zu verursachen: und selbst wenn er unbeweglich ist, oder gar schläft, ist mir seine Nähe unausstehlich — Wie ist es aber erst, wenn er mich unterhalten will, und aimable wird — und eine lange Nacht hindurch — schnarcht — und — ungewaschen und ungekämt bei Tisch mir gegenüber sich setzt? — [89]

Man denke sich aber einen Mann von beiläufig 40 Jahren, ganz von Fleisch ohne allen Beinen: der sich in seinen[c] Leben noch nie gebadet — und der sich alle 14 Tage *bartbieren*[d] lässt — der von Kam[m], Bürste, Seife ect ect, den Gebrauch glatterdings nicht weiss — der allenthalben, Winter und Sommer, auf der

a) Széchenyi kétszer húzta alá. b) a 90. lapon oldaljegyzetként. c) seinem helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Alfieriből (Oreste, I. felvonás, 2. jelenet, 76—77. sor; Clitennestra Elettrához.)

[2] Idézet Alfieri Antonio e Cleopatra című tragédiájából. (I. felvonás, 3. jelenet, 33—37. sor; a római Candido Cleopatrához.)

[3] Landschulzot, görög nyelvmesterét érti.

Erde oder Federbett, in Beinkleidern und einen[a] schwarzen Frack sich schlafen legt — einen Mann, der keinen einzigen eignen Gedanken hat, sondern mit einem stupenden[1] Gedächtniss wie ein Papagey sehr viel her zu recitiren weiss —. Der als Recensor pedantisch sich aufgestellt, um in allen, was andre erfinden und verfertigen, Fehler — und Reparanda zu finden. — Der, alles nach *Regeln*[b] beurtheilt, Poesie, Musick, und Liebe — der sich vor allen[c] fürchtet, indem er *stets bedenkt*,[b] was geschehen könnte — der alle Bewegung scheut, und über Gesundheit und sein *hoches Alter*[b] klagt — Speise und Trank aber nie versagt — und, wenn man ihn liesse, 12 Stunden ruhigt schläft. — — Die[ser] Mann spricht von einem andern nie gut, findet in jeden Fehler — und ahndet gar nicht was für eine verworfne Personnage er selbst ist: — und das[s] andre Menschen auch über ihn urtheilen könnten. — Er glaubt sich ehrlich und herzhaft. — Die . . . . .[d] mit der man aber alles aus ihn[e] machen könnte, wäre indessen eben so unbedeutend, als die Gefahr, vor welcher er erzittern würde. — Alle Leute die ihn kennen, hassen ihn auch — und ich möchte immer ausruffen, wenn ich ihn sehe —

Dich nie mehr zu sehen, ist uns hinlängliches Glück,
Wir bedarfen keiner andern Freude mehr — — —
Um ruhig und vergnügt, ferne von dir — — — [91]
Heitre Tage zu verleben — ist genug
Dein Andenken auf immerdar auszulöschen —

Indessen gab mir und dem M[onsieu]r —[2] die Gesellschaft meines Helden doch manche vergnügte Augenblicke —. Die, in welchen er uns als eine inimitable caricatur diente, und wir über ihn herzlich lachen mussten: — Z[um] B[eispiel] ist in der Natur etwas komischeres als einen unbartbierten ungewaschnen Herrn aus einem tiefen Federbett ganz angekleidet, mit einer

a) t. i. einem. b) Széchenyi aláhúzása. c) alles helyett. d) olvashatatlan, talán Scume vagy Sünde. e) t. i. ihm.

[1] Bámulatos.

[2] Útitársát, Wilsont érti.

gelehrten Miene aufstehen zu sehen —? Auf einen[a)] Maul Esel, mit einen[a)] ganz zurück gegangnen Sattel — den halben Aetna zu ersteigen — und immer wie ein Luchs im Gespräch, Hiebe austheilend — über den Diador' von Sicilien,[1] über den Schweif herunterzurutschen, und auf die Brillen zu fallen? —

Ich spreche seit 3 Monathe nichts mit ihm — und er giebt mich zum Unglück doch nicht auf! — Als Sclav' mit dem Menschen an einer Kette wäre doch die schrecklichste Existenz die man hienieden haben könnte —!

Er wird von mir schlecht sprechen, dass weiss ich, und hoffe ich — den[n] wäre es kein Zeichen der Schlechtheit von diesen[b)] Menschen gelobt zu werden? — — Ja mit Gold will ich ihn beladen — um ihn dan nie und niergends mehr erkennen zu brauchen. —

Giorgenti —

M[onsieu]r[2] — liebt so sehr die contradiction dass er mir heute den Gesang der Nachtigal[l]en, nicht zugeben wollte —

Siacca.[c)]

[Le plaisïr de la critique nous ôte celui d'être vivement touché de très belles choses.[d)3]

— — il est moins profond que méthodique; il n'exerce que sa mémoire; il est abstrait, dédaigneux et il semble toujours rire en lui même de ceux qu'il croit ne le valoir pas[d)3]]

— — — — — — — — — — Da voi lungi,
Pena non è, che il veder voi pareggi —[4] [93]

a) t. i.. einem. b) diesem helyett. c) Széchenyi aláhúzása. d) e két francia maxima a 92. lapra van jegyezve.

[1] Diadorus Siculus (Kr. e. az I. században) római történetíró, de műveit görög nyelven írta.

[2] Landschulz.

[3] Idézetek La Bruyère, Jean de (1645—1696) francia író Les caractères de Theophraste, traduits du grec, avec les caractères ou les moeurs, de ce siècle című művéből. (I. fejezet, 32. és 38. bekezdés.)

[4] Idézet Alfieri Oreste című tragédiájából. (I. felvonás, 3. jelenet, 56—57. sor. Elettra Orestehez.)

Oh noi felici!
Noi certi almen, siam certi, o di venirne
A onorata, laudevole, vecchiezza,
Liberi; o certi, di perir con — — — — — la patria
Nel fior degli anni. — — — —[1]

———

Se celar non potrai gli empj misfatti,
Gli chiuda allor, teco, *la tomba amica*[a)] — —[2]

Nè con vani lamenti, o bassi voti
Implorerò di tanti mali il fine;
Sia qual si vuol senza tremar l'attendo —[3]

———

Vuoi, che t'ascolti, e poi, ch'io torni all'ira?
Ah ben lo sai, che se tu parli hai vinto —
Se condannar ti vuo, non deggio udirti — — —[4]

———

Non serba amor, quell' ambiziosa donna
A un' infelice vinto — —[5]

Castel Vitrano.[a)]

[1819 május 9.] Den 6-ten Mai 1819 bin ich in Palermo angekommen. Meine erste Reise in denen südlichen Ländern ist beinahe zu Ende. Ich wollte über die Lipparischen Inseln[6] und über Stromboli meine Rückreise nach Neapel antretten. Vor einigen Monathen landete ein Schif, von denen Küsten der Barbarey kommend, an der Insel Stromboli mit Gewalt, um

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Alfieri Bruto secondo című tragédiájából. (IV. felvonás, 2. jelenet 10—14. sor, Cassio.)

[2] Idézet Alfieri Antonio e Cleopatra című tragédiájából. (I. felvonás 4. jelenet, 38—39. sor. Cleopatra magánbeszéde.)

[3] Idézet Alfieriből. (Antonio e Cleopatra, II. felvonás, 2. jelenet, 53—55. sor. Antonio Diomedeshez.)

[4] Idézet Alfieriből. (Antonio e Cleopatra, II. felvonás, 3. jelenet, 108—110. sor. Antonio Cleopatrához.)

[5] Idézet Alfieriből. (Antonio e Cleopatra, III. felvonás, 6. jelenet, 15—16. sor. Augusto Settimmohoz.)

[6] Szigetek Sicilia északkeleti partjai közelében.

Wasser zu machen. — Diess Ereigniss ist Ursache, dass zwischen allen denen Sicilianischen Inseln — und dem Königreich der beiden Sicilien eine [95] quarantaine von sechs Wochen festgesetzt wurde. — Es bleibt mir also nichts andres übrig als von hier geradetzu nach Neapel zu gehen. — Bald wird sich nun meine Zukunft mir zeigen; 8 lange Monathe sind es, dass ich von meinen Eltern und meinen Freunden keine Nachricht bekommen habe. — Vieleicht leben die nicht mehr — die mir so lieb so theuer sind — oder leben sie vieleicht so, dass ich kein Zeuge ihrer Existenz gerne sein würde — eine Existenz die einstens so glücklich so beneidenswerth war — und die ich auf immer verdorben habe![1]

[One fatal remembrance — one sorrow that throws
Its bleack shade alike o'er our joys and our woes
To which life nothing darker and brigther can bring
For which joy hath no balm — and affliction no sting] a)[2]

Nachdem man in seiner Jugend — ohne Vorhaben und ohne Berechnung die gewissen Lehrjahre durchgegangen hat — die jeder Mensch passiren muss — und die man nicht ererben kann — wünscht man endlich dem unaufhörlichen Treiben und Drängen ein Ende zu machen — und sein künftiges Leben in einem gewissen Tact und Ordnung zuzubringen — der einem nur mit der Zeit und durch Erfahrung eigen werden kann. — Diese Ordnung der Seele und die daraus entstehende Harmonie und Ruhe, ist durchaus nothwendig um uns in jeder Laage des Lebens glücklich und zufrieden finden zu können — und diese sich eigen zu machen, sollte unser vorzüglichstes Bemühen sein — in jedem Stande, in welchem wir auch geboren sind — umsomehr aber —

a) a 96. oldalon.

[1] Ismét Karolina sógornője van előtte.

[2] Idézet Moore Thomas (1779—1852) ír költő Irish Melodies egyik bús népdalából, („As a beam o'er the face of the waters may glow" című költemény 2. versszaka), de Széchenyi Byron The Giaour című költeményéből (megjelent 1813 decemberében) vette, amelynek jelmondata volt e versszak. E versszakot részekre fordítva jelmondatnak írta III. 2. jelzésű naplókötetébe. Lásd a 190. lap 2. jegyzetét!

wenn wir uns von dem Vaterlande und denen Freunden entfernt halten müssen, und in unserm schwachen undecidirten schwankenden Herz allen den Trost finden — den andre, vieleicht glücklichere Menschen in der Liebe ihrer Eltern, Frauen und Kindern nie vergebens suchen! — Es ist aber schwer allein — von allen verlassen — zu jeder Zeit und überall — als ein rechtlicher Mann, ohne allen Vorwurf, zu handeln — [97] den[n] es giebt der Stimmungen so mancherley — und der Verführungen so unendlich wechsel'nde Gestallten! — Glücklich der sich rühmen kann — sich selbst immer gleich — und seinen Grundsätzen stets treu geblieben zu sein! — Der sagen kann, dass er keine seiner Thaten *ungethan* a) haben wollte — und der froh und vergnügt auf die Vergangenheit rückblicken kann![1] —

Wenn man sich selbst nur allein unglücklich gemacht hat — so giebt es in jeden b) möglichen Fall — Trost hinlänglich — Hoffnung und Philosophie. Zieht man aber mit sich andre in ein Übel — welches nie ganz gut werden kann — und wenn auch ganz geheilt, immer eine Narbe, einen Fleck in unserer Lebens Geschichte zurücklässt — der stets fatal bleiben muss — so ist man wirklich ein miserables — bedaurungswürdiges Wesen. — Das Ende solcher Menschen, die mit oder ohne eignen Willen selbst — durch eine einzige That — eine Reihe von glücklich kommenden Jahren andern auf immer verdorben haben — ist allemal — entsetzlich. — Sie geben der Stimme ihres eignen Gewissens nie Gehör — den[n] sie fürchten sie — und leben mit sich selbst entzweit und fremd — andre ergreiffen indessen die Religion — und sind andren und sich selbst zur Last, und ein verderbendes Beispiel für andre. — Ein Mensch ohne allen Grundsätzen, die unsere c) Religion sein müssen, ist ein verworfenes Wesen — Beinahe noch verrächtlicher d) ist aber der Bethbruder e) — der ohne zu handeln, und ohne Kraft und Willen sich dem immerwährenden Gebeth ergiebt und — in einem Rosenkranz Consolation finden kann. —

Eine einzige unüberlegte That ist hinlänglich unser eignes

a) Széchenyi aláhúzása. b) Jedem helyett. c) die in unserer helyett. d) verächtlicher helyett. e) t. i. Bethbruder.

[1] Ismét Karolina van előtte.

Glück auf immer zu verderben[1] — So tief ist aber kein Mensch noch gefallen — [99] um nimmermehr gut werden zu können. Dieser Ausweg bleibt jedem Lasterhaften übrig. Er[a] bestehet aber nicht in einem zurückgezognen Eremiten Leben und Gebeth — in guten Handlungen, meine ich, ist der Anfang zum guten Leben zu machen. — Wenn man seine Gesundheit verlohren hat, giebt man sich nicht alle Mühe, sie wieder zu erlangen und zu conserviren, sollte man den[n] nicht in hinsicht seiner Seele — eben so achtsam und besorgt sein? — Ich glaube es zu dem Ideal, nach welchem jeder Mensch streben sollte — unentbehrlich — den[n] nur der kann seinen Neben Menschen, seinem Lande, und dem Urheber der Welt gefällig sein, der phisisch und moralisch die höchst mögliche Perfection erreicht hat. — Wir sollten also unsern Kindern in der Blüthe ihrer Jahre einprägen dass sie sich mühen sollten — so gesund und gut zu sein — als es Gott — dem Menschen zu sein — gut gefunden hat. — Man kann sich in diesem Leben schon zum Guten oder Bösen rangiren — wie man will — und braucht in dem andern[b] keinen Richter, den[n] man ist es sich selbst —

Durch die Seelen Perfection meine ich, beinahe das Entgegengesetzte was die meisten Geistlichen und *Religions Helden*,[c] die ich kenne, sind. — Ich kenne keinen *natürlichen Genuss*,[c] den ich in meiner Lehre ausschliesse — den[n] in hinsicht der allgemeinen Gesetze, nicht die die Gesellschaft der Menschen zu ihrer Sicherheit und Ruhe erfunden und festgesetzt hat, ehre ich die Gesetze der Natur weit mehr, und so jeder Mensch — als die, die die blinden Menschen eingesetzt haben. — Ich verlange nicht mehr als was ein Mensch leisten kann —. Erlaube, oder verbitte, [101] toleriren will ich gar nichts. — Wie ich schon einmal errinerte — will ich durchaus dass jeder seine Religions forme beobachte — das aller wesentlichste aber ist, seinen Neben Menschen zu helfen. — Almosen sind es nicht die die Menschheit glücklich machen. — Lehre und Beispiel ist es: — Um aber lehren zu können muss man vieles wissen — und besonders das, was die Menschen glücklich und zufrieden macht — um aber ein

a) t. i. der Weg. b) t. i. Leben. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Mindig Karolina sógornője van előtte.

Beispiel zu geben, — ist es nicht genug ein guter Mensch zu sein — man muss es für das gehalten werden — und über alle die Handlungen, die man in sich fest gesetzt hat — oft nachdenken — um sich zu üben, immer der selbe zu sein. —

Die die formen ihrer Religion nicht beobachten, und nebstbei gute untadelhafte Menschen sind — schaden denen, die sie bemerken weit mehr — als wenn sie zügellos und verdorben wären — den[n] — die dümmere Klasse der Menschen, das gemeine Volk — welches auch immer zum guten strebt, würde den Wunsch haben und bekommen sie nachzuahmen — und würde ohne es zu wissen und zu bemerken, alle Religion ablegen, ohne besser geworden zu sein — und ist etwas erbärmlicheres als ein unaufgeklärter Haufen von Menschen ohne aller Religion? —

In keinem Fall also — was mich in Neapel auch immer erwarten sollte — will ich von dem grossen Haufen der Welt mich zurückziehen — So sehr ein zurückgezogenes stilles Leben meinem kranken Herz auch reitzvoll sein könnte —. Ich fühle es — dass meine Erfahrung meine ganze Jugend mir selbst überlassen, mit der Zeit, mit [103] meiner Mühe meinem Fleiss, die ich anwenden will, mich geeignet machen wird — viele junge Leute — zu einem bessern Weg zu leiten, zu einem glücklicheren — als ich, allein und mir überlassen gegangen bin. —

In einem Lande in der Blüthe, und Frucht tragend, ist das Leben des thätigen Bürgers — ein herrliches Leben — den[n] alles was er für das Vaterland gethan, ist gelobt, belohnt — und er sieht sein Volk — glücklich — und hoch über die andern erheben — In jeder Arbeit in jeder Aufopferung findet er einen Genuss ein Glück! [Felice voi, che alla tanta vostra avete potuto dar base sublime ed eterna. L'amor della patria dimostrato coi fatti. — Io benche nato non libero, avendo pure abbandonato in tempo i miei Lari — e non per altra cagione, che per potere altamente scrivere di libertá. Spero di avere almeno per tal via dimostrato quale avrebbe potuto essere il mio amore,[a] per la patria, se una verace me ne fosse in sorte toccata.[1] —] [b] Mir

a) Nyomtatásban amor. b) a 104. oldalon.

[1] Idézet Alfieri Bruto primo című tragédiája előtt lovő (Washington generalishoz intézett) ajánlásból.

ist kein so ein Land zu theil geworden. Eng ist — und zählt kaum einige die es von ausen gesehen! Sie wissen selbst nicht — wie schlecht wie schwach und wie unwissend sie sind —. Zur Glorie diese zu führen wäre nicht möglich — sie sollen also in ihrer Eingezogenheit glücklicher sein — als sie bis jetzt wirklich sein konnten. — Die kommende Generation soll — einen Schritt näher zum Licht — „das will ich unternehmen" — Ich weiss, sie werden mich hassen, die Undankbaren so lange ich lebe — und meine Asche zerstreut wird bald vergessen — Glücklich genug werde ich aber sein — wenn in der letzten Stunde meines Lebens — ich sagen kann — „Es lebt ein junger Mann[1] — der durch mich glücklicher geworden ist, als er's ohne mir hätte sein können."

Um ganz allein denen Grundsätzen leben zu können — die ich schon habe, die ich mir aber angewöhnen will — muss ich vor allen andern mit mir und meinem künftigen Leben übereinkommen und das gewisse Stabiliment finden — welches ich bis jetzt vergebens gesucht [105] und ohne welchen man keinem Vorhaben treu bleiben kann. —

Ich werde wahrscheinlich heurathen —. Wahrscheinlich? — Gott möge es erlauben. Zwischen Exaltation und Rechtlichkeit ist ein grosser Unterschied —. Entschlossen bin ich aber — nie das Glück der Ehe mir erlauben zu wollen — wenn mein Andenken — in einem edlen Weibe[2] nicht ganz verlöscht ist[a] — und wenn sie ihr voriges Glück nicht ganz wieder gefunden hat —. Ist das aber möglich? — Wenn ich jemanden um Rath fragte, was ich thun soll — so bin ich beinahe überzeugt, dass ich den[b] bekäme — „zu heurathen" und dass meine scrupeln für Exaltation gehalten wurden — frage ich aber mein Herz, so fühle ich dass es unrechtlich, ja so gar unmöglich für mich ist — ein so hoches Glück zu suchen — wenn ich — Thränen sehe — deren Urheber ich bin. — Nein, so weit könnte ich mich nie wieder — vergessen — und ich sehe, dass es möglich ist — „Sein eignes Glück nicht suchen zu wollen — obschon es in der Natur des

a) t. i. verloschen. b) t. i. Rath.

[1] Karolina fiát, Andort érti.

[2] Karolinára gondol.

Menschen ist — nach der höchst möglichsten Seeligkeit und Zufriedenheit zu drängen. — Ich halte eine glückliche Heurath für das grösste Glück auf Erden — Wie verschieden habe ich erst vor kurzen gedacht! — Und ich denke, dass man verheurathet — in dem häuslichen ruhigen Glück — wenn man für das nicht mehr zu sorgen braucht — am meisten fähig ist seinem Lande und seinen Nebenmenschen — einen *gewissen*[a] und wahrhaften Dienst zu leisten. —

Um ein guter Maler, ein guter Dichter ein guter Bürger zu sein — sollte man den[n] nicht — das Glück bedürfen —? War ein wahrhaft durch sich selbst unglücklicher ein ausgezeichneter Mensch? — Man muss im Frieden sein — und in einer harmonie mit seinen Bedürfnissen und Wünschen — um ungestört seinem Beruff nachgehen zu können. [107] Mir fehlt gar nichts um in der Ehe das höchst möglichste Glück erreichen zu können, — und besonders da ich denke, eine Frau glücklich zu machen alle Eigenschaften zu haben. —

In Neapel ist's für mich in denen Briefen die da auf mich warten — schon entschieden — ob ich bald der Gemahl der C[aroline][1] sein werde oder — ob mich nie verheurathen soll —. In dem letzten Fall — bleibe ich den Sommer in der Schweiz und gehe den Herbst nach Egypten — diess ist, so war ich lebe, mein fester Wille —[2]

Palermo den 9-ten Mai 1819.

Offeso

È il cuor d'un tacitamente sempre
Da ogni libero populo — — —[3]

So verhalten sich die Könige des Continents mit denen Vereinigten Staaten! —[b]

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi jelt tett ide.

[1] Kaunitz Karolinát érti.

[2] Széchenyi itt megjegyzi, hogy folytatása a 113. lapon következik, mert közben a 109–113 lapokra olvasmányaiból való idézeteit írta le.

[3] Idézet Alfieri Sofonisbe tragédiájából. (I. felvonás, 3. jelenet, 71–73. sor, Siface Scipionehez.)

Te cittadino, amor di gloria sprona
A superare i cittadin tuoi pari;
Quindi all' altro sei sordo: a un re, che in trono
Eguali a se non ha, tal sprone manca.
Quindi alla gloria sordo il rende ogni altra
Sua passione. —[1]

Eine Reise nach denen vereinigten Staaten — ist — wenn ich dem Frauen Geschlecht auf ewig ein Lebewohl sagen will — das Non plus Ultra meiner Wünsche. — Die gewesenen Länder sind Egypten, Griechenland [109] und Rom — *das werdende Land*,[a] ist aber uns America.

———

Augustus[a] was sensible that mankind is governed by names; nor was he deceived in his espectation, that the senate and people would submit to slavery, provided they were respectfully assured that they still enjoyed their ancient freedom — — —[2]

———

The virtue of Marcus Aurelius Antoninus was of a severer and more laborious kind. It was the well — earned harvest of many a learned conference, of many a patient lecture, and many a midnight lucubration. At the age of twelve years, he embraced the rigid system of the Stoics, which taught him to submit his body to his mind, his passions to his reason; to consider virtue as the only good, vice as the only evil, all things external, as things indifferent.[3] — — —

Alcamo.[a][4]

Von denen 2 Geistlichen bei M[iste]r Woodhouse in Marsalla.[5]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Alfieriből. (Sofonisbe, I. felvonás, 3. jelenet, 90—95. sor, Siface Scipionehez.)

[2] Idézet Gibbon Edward (1737—1794) angol történetíró The history of the decline and fall of the roman empire című művéből. (I. könyv, 3. fejezet. Image of liberty for the people rész, 115. lap.)

[3] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 3. fejezet, 125. lap).

[4] Alcamóban (Palermo közelében) jegyezte ezeket naplójába.

[5] Tengerparti város Sicilia nyugati részén.

„It is not easy to express their[a] vices with dignity, and not[b] even with decency"[1] — Ich bin in meinem Leben in allen möglichen Gesellschaften gewesen, und ich denke weit mehr, in schlechten, als in guten. So eine Compagnie aber, als ich bei M[iste]r Woodhouse, dem berühmten Weinhändler, an einem runden Tisch beisammen sitzend, gefunden — begegnete ich früher noch niemals — nicht einmal in Paris um mein baares Geld. — Wenn sich zwei Virtuosen auf den selben[c] instrument produciren, so entstehet zwischen ihnen, wenn sie beiläufig [111] von der selben Stärke sind, am Ende ein certamen virtutis — und die Hörer stimmen ihr Lob bald diesem bald dem andern zu — die sich zu übertreffen wechselseitig mühen, und auf den Applaus des Volks gierig warten — so beiläufig streiteten[d] 2 durch Wein erhitzte Priester sich — um die Palme — wer von beiden die schändlicheren historietten zu sagen im Stande wäre. Sie übertraffen[e] meine Erwartung — und ich dachte nicht, dass ein Mensch unter Thieren auferzogen — solche viehischen, säuischen, und stinkenden Compositionen fähig sei — „Et je ne pouvais plus me soustraire de la puenteur de leur diction" diess fiel mir ein — und ich konnte ihre Erzählung nicht mehr aus meiner Nase bringen. —

In meiner Religion — solche Priester! — Und sollte die ausschlüsslich gut sein? keine andre Gott gefällig? —

Trapani.[f][2]

Wenn[g] es mir gelingen kann, mich mit mir selbst auszusöhnen — so ist es möglich, dass ich noch eine Reihe von glücklichen Jahren in diesem Leben zubringen und geniessen werde.

Die Genien, die über uns wachen, sind uns mehr und minder geneigt — mächtiger und schwächer — jeh nachdem wir unter einen[h] glücklichen oder unglücklichen Stern, in übereinstim[m]enden oder verwierten[i] Umständen geboren sind. —

a) nyomtatásban: his. b) nyomtatásban and not helyett or. c) demselben helyett. d) stritten helyett. e) übertrafen helyett. f) Széchenyi aláhúzása. g) Széchenyi jelzi, hogy folytatja a 109. lapon abbahagyott feljegyzést. h) einem helyett. i) verwirrten helyett.

[1] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 3. fejezet, 128. lap, jegyzet Vitelliushoz).

[2] Ezeket Trapani-ban (Sicilia északnyugati részén) írta naplójába.

Eine schlechte That — endet oft in sich selbst — und schafft keine üblen Folgen — Kaum bleiben in der Errinerung des Thäters die Merkmale seines begangnen Fehlers — und er stirbt — in ruhigem [113] gefahrlosen Leben — seiner Existenz verlebt — als ein guter Mensch — und seine Kinder büssen nicht für des Vaters Sünde. —

Unüberdachte Handlungen hingegen, die wir begehen, ohne zu wissen was wir thun — erzeugen oft — unausrottbare Wurzeln — Wir sehen ganze Geschlechte — die immer gegen die selbe Sünde, gegen die selbe Macht, die sie zu sündigen zwingt — vergebens kämpft[a] — Von Vater gehet es zum Sohn über. Sie scheinen von bösen Kräften getrieben — oder von allen guten Mächten verlassen zu sein. —

Die Sünde des Oedippus[1] — die Geschlechter des Pelops, und ihre Geschichte[2] — sind keine Fabeln — und wir sehen — in diesem Jahrhundert das selbe — in so vielen Famillen. — *Auffallend ist es nur nicht*[b] — Wenn wir aber in die Geheimnisse mancher Famillen eindringen wollten — in Geheimnisse, die sie selbst nicht ahnden — so würden wir — Verhältnisse und Ereignisse da finden — über die wir erstaunen müssten.

In unserer Zeit giebt es mehr wahrhaften Stoff zu Trauerspielen, als vormals — den[n] die Meinung vom Tode, die wir haben — und welches doch immer das Ende der Tragödie sein muss, ist bei weitem schrecklicher — als die die *Alten*[b] hatten — Ein Römer z[um] B[eispiel] der seinem Leben ein Ende macht — ist doch keines Weges mit dem Selbstmörder unserer Zeit zu verwechseln.

In meiner eignen Famille, kennt den[n] — ein einziger

a) kämpfen helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Oedipus thébai királyfit a Taygetos hegyre tették ki, mert a jóslat azt mondta, hogy megöli atyját és feleségül veszi anyját. A kitett fiút egy pásztor felneveli s így később a jóslat beteljesedik. Mikor megtudja a valót, kiszúrja két szemét és földönfutó lesz.

[2] Pelops Tantalus phrygiai király fia s így Zeus unokája volt. Atyja feltálalja fiát az isteneknek, de ezek feltámasztják. Fiai Atreus (mykenaei király) és Thyestes. Thyestes elcsábítja bátyjának feleségét, amiért Atreus elűzi. Atreus fia Agamemnon mykenaei király, akit viszont a Thyestes fia, Aegisthus által elcsábított felesége, Klytemnestra öl meg kedvesével. Atyja halálát fia Orestes boszulja meg, megölvén anyját és nagybátyját.

meiner Anverwandten den Fehler — der uns von Geschlecht zu Geschlecht begleitet —? Ich leider kenne die unüberwindliche Macht:[1] [115] und will sehen — ob auch unsere Kinder — so wie wir, fallen werden —. Vorzubeugen wäre kaum möglich, und — zu was? — Es geschieht doch alles zum Besten" — diess bin ich fest überzeugt so lange ich das Universum in solcher Harmonie sehe — wie es seit allen Zeiten war, und immer bleiben wird —

———

— — — ich fühle, dass ich ganz nahe zu meinem Ende bin. Unglücklich genug dich nicht mehr gesehen zu haben, will ich mit diesen Zeilen die Abbitte thun — Vergebe dem Unwürdigen, der dein Leben dir gestohlen, und wie eine böse Erscheinung dein bestes Glück auf Erden zerstörte. — Seit dem letzten Tag als ich in Wien dich gesehen habe, seit dem letzten glücklichen, habe ich keine frohe Stunde mehr verlebt. — Ich ahndete dass ich nie mehr dich sehen, deine Hand mit meinen Thränen nie wieder benetzen werde. — Jeder Tag war ein Jahr näher zu meinem Grabe — Ich habe mehr ausgestanden, als ich für möglich hielt. — Nun ist aber alles für mich verlohren und zu Ende. Nichts hällt in dem Leben mich mehr — als du, die ich nimmermehr sehen soll! — Und das Andenken einiger glücklichen Augenblicke — die ich damals gelebt — wie du mir noch gut sein konntest — Verlebe frohe Tage und ruhige — und vergesse mich — und meinen Namen, damit mein Andenken — dein Glück nicht zerstöre — so wie ich selbst — dein bestes Leben dir gestohlen — Fluche meiner Asche nicht — Um Gottes Willen — „diess ist meine letzte Bitte! —

Scio — 30. Novemb[er][2] [117]

His excellent understandig was often deceived by the unsuspecting goodness of his heart. Artfull men, who study the

[1] Itt arra céloz Széchenyi, hogy atyja sógornőjét vette el feleségül, ő pedig sógornőjébe volt szerelmes. Hasonlata nem találó, következtetése túlzott.

[2] A Scióból Karolinának írt (vagy csak tervezett) levél egy része. De meg kell jegyezni, hogy Scio szigeten panaszkodik ugyan idegességéről, de semmi olyan körülmény nem volt, mely arra mutathatna, hogy Széchenyi keblében ily sötét gondolatok viharzottak volna.

passions of princes, and conceal their own, approached his person in the disguise of philosophic sanctity, and acquired riches and honours by affecting to despise them.[1]

———

— — — — and the amours of an empress, as they exact on her side, the plainest advances, are seldom susceptible of much sentimental delicacy — Marcus was the only man in the empire who seemed ignorant or insensible of the irregularities of Faustina.[2]

———

But the power of instruction is seldom of much efficacy, except in those happy dispositions where it is almost superfluous. —[3]

———

Most of the crimes which disturb the internal peace of society, are produced by the restraints which the necessary, but unequal laws of property have imposed on the appetites of mankind, by confining to a few the possession of those objects that are coveted by many. — Of all our passions and appetites, the love of power is of the most imperious and unsociable nature, since the pride of one man requires the submission of the multitude.[4] —

———

Suspicious princes often promote the lowest of mankind [119] from a vain persuasion that those who have no dependence, except on their favour, will have no attachement except to the person of their benefactor.[5]

———

Sicilien bin ich beinahe ganz zu Fuss umgegangen. Ich bin

[1] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 4. fejezet — Indulgence of Marcus — 135. lap).

[2] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 4. fejezet, 136. lap).

[3] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 4. fejezet — to his son Commodus — 137. lap).

[4] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 4. fejezet — Accession of the emperor Commodus — 137. lap.)

[5] Idézet Gibbon fenti művéből (I. könyv, 4. fejezet — The minister Cleander — 145. lap.)

von Messina nach Palermo in 23 Tagen.[1] Mein täglicher Gang war wenigstens 20 Milien; nie weniger — gewöhnlich mehr, — und manchmal bis 40. — Im Anfang war ich äuserst ermüdet, zuletzt — gieng ich bequemer und angenehmer. —

Wenn man von seiner Kindheit sich allmählich gewöhnen würde immer mehr und mehr Ermüdungen aushalten zu können, wie weit wäre man im Stande es zu bringen? nachdem beinahe kein Alter ist — in welchem man nicht anfangen kann „ein weibliches Leben aufzugeben, und ein stärkendes anzunehmen, —" Eben so wie unsere moralischen Eigenschaften nach *unsern Willen,*[a] einschlaffen,[b] oder immer rege bleibend, nach einer grössern Vollkommenheit streben können, eben so richtet unser Körper, ohne dass wir es wissen, nach unserm Wunsch sich ein und zu dem Gebrauch, zu dem wir ihn bestimmen. — Je mehr man liesst und erfährt, desto mehr wünscht man zu wissen um seine Kentnisse und Erfahrungen zu erweitern — Je mehr man *auswendig lehrnt*[a] desto mehr schärft man sein Gedächtniss — und zu letzt wird man des Wissens unersättig — und kann seine Neugierde nimmermehr befriedigen. — — Mit unserm Körper gehet es eben so — Je mehr wir einen vernünftigen Gebrauch unserer Kräfte machen, desto geeigneter werden [121] wir sein, grosse Fatiguen zu überstehen. —

Man kann aber in der Übung seiner *Geistes Gaben*[a] eben so übertrieben weit gehen — wie man die angebornen Kräfte seines Körpers missbrauchen kann. — In dem ersten Fall — verliert man den Tact des raisonement's, der aus dem Vergleich mehrerer Gegenstände oder Begebenheiten entstehet — die man klar und hell durch und durch sehen und begreiffen muss — was man dan nicht mehr im Stande sein wird zu thun — wenn man seinen Geist überladet, und au depend seiner Beurtheilungskraft — sein Wissen, seine Einbildung und sein Gedächtniss erweitern will. — Mit dem Körper eben so. — *Sieht*[c] man viele Weiber, so will man noch mehr haben, und wird zuletzt unersättig — Isst man viel, und verlegt man sich auf das Studium der Gourmandise — so kann man es im Fressen weit bringen. So mit dem

a) Széchenyi aláhúzása. b) einschlafen helyett. c) kétszer aláhúzva.

[1] Április 16-án indult el Messinából s így Palermóba május 9-én érkezett meg.

Wein, so mit dem schlafen. — Die Linie zu ziehen ist also die Kunst, die Linie, was und wie viel man lehrnen soll — das[s] man unter ihr nicht bleibe, und über sie nicht hinausgehe. Wie man lieben, wie man sich füttern — wie man ruhen — und sich bewegen soll. —

Alle Menschen streben nach dem Glück. Das ist die Essenz unserer Natur. Das zu erreichen die grösste Wissenschaft. So lange wir unser Glück und Zufriedenheit in andre Menschen setzen — oder in den Zufall und den Wechsel der Begebenheiten, so lange werden wir es nie errei[c]hen können, den[n] wir können nicht einen Augenblick vergessen, dass unser Glück keinen sichern Grund [123] hat — und wir in einem Augenblick später uns eben so höchst elend finden könnten, als wir uns in den[a)] Gegenwärtigen angenehm und wohl fühlen. Das sichere und bleibende Glück müssen wir in uns selbst also suchen — und finden. — Der Satz „dass der gute Mensch glücklich und der schlechte unglücklich ist" den[n] die philosophen der Griechen aufgestellt haben, klingt schön — und enthält viel wahres — Indessen ist das Geschlecht der Menschen zu schwach und beschrenkt — um durch das Zurückdenken, immer gut und rechtlich gehandelt zu haben — immer, überall, in jedem Alter, und in allen Verhältnissen des Lebens — sich überaus glücklich und zufrieden zu fühlen. Es gehört vieleicht noch etwas datzu — Wie wohl die besagte Zurückerrinerung der Fond unserer Ruhe und Wohlseins ist — und ohne ihr — jedes Vergnügen jede Freude, jeder Genuss nur scheinbar oder nur halb sein kann. —

Nach meiner Ansicht kann der nur ganz glücklich sein, der auf dem höchst möglichen Punct der moralischen und phisischen Vollkommenheit stehet. — Ein durch sein ganzes Leben kranker und leidender Mensch kann ja doch nicht glücklich sein: eben so wie ein Unwissender und durchaus Ungebildeter der Genüsse nicht fähig sein kann, die nur für den geschmackvollen geistreichen Menschen erschaffen sind —. Ganz gut sein, kann ein Mensch nicht, den[n] das Gut sein bestehet nicht — in dem nicht übel thun, aber in dem „Benützen jeden Moment des Lebens" Gott anzubethen und [125] das Glück seiner Mitmenschen zu befördern! Und wer kann das? — Aufrichtig gesagt;

a) dem helyett.

verschwenden wir nicht den grössten und besten Theil unseres Lebens? —

Der Schöpfer des harmonischen Weltall[s] — ist der Inbegriff des Guten, des Vortrefflichen. Je näher zu ihm, das heisst, je vollkommener, desto glücklicher sind wir. Je mehr entfernt — desto unglücklicher.

Unsere Seele ist mit dem Körper eng verbunden. Der Tod allein löset dieses Band. — In dem Leben müssen wir also auf die Vollkommenheit unseres Körpers eben so acht geben, wie auf die der Seele, — den[n] mit aller Geisteskraft können wir zuweilen die böse Stimmung und den Unwillen nicht unterdrücken und bemeistern, den die Krankheit, und unser beständiges Leiden in uns gebährt —.

Morgen gehe ich nach Neapel. Ich werde den Kaiser, Fürst Metternich und viele andre grosse Herrn, und einige meiner jugend Freunde da antreffen. Acht Monathe sind es, dass ich von meinen Eltern, von meinen Freunden keine Briefe bekommen habe. — In Neapel warten einige auf mich —

Es ist möglich dass ich keinen Urlaub bekomme,[1] und dass man mir fühlen lassen wird, einige Wochen über meinen Urlaub ausgeblieben zu sein. — Fürst Metternich wird mir vieleicht ungnädig — meine Bekannte[n] kalt gegen mich sein. — Meine Eltern [127] leben vieleicht gar nicht mehr, oder es sind meine besten liebsten Freunde gestorben. — Wenn das nicht; so ist möglich, dass man mich zwingen wird auf der Stelle zum Regiment einzurücken, oder dass ich von meinem Vater harte Vorwürfe wegen meinen Reisen und Ausgaben finden werde. — Es ist kaum ein Jahr noch, dass mich alles diess, wenn auch nicht ganz unglücklich, doch sehr traurig gemacht haben würde. — Das Verrachten[a)] der Mächtigern und die Geringschätzung seines gleichen ist eine peinliche Empfindung —. Geliebte Freunde nicht mehr zu finden — auf immer verlohren zu haben — ein Schmerz — in welchem man beinahe die Demuth gegen die Allmacht vergessen könnte.

„Warum hast du mich erschaffen, und mich so unendlicher

a) Verachten helyett.

[1] Az atyja nevében folyamodott és szabadságát egy évvel meghosszabbították.

Freundschaft und Liebe fähig gemacht? — Um den Genuss zu haben mich zu quälen?“

Jetzt — so wie jetzt mein Inneres geordnet ist — bin ich auf alles gefasst. — Die Protectionen meiner Herrn, und die Freundschaft meiner Jugend Bekannte[n] gering zu schätzen ist leicht, den[n] bald kann man, wenn man sich selbst kennen lehrnt, begreiffen dass uns Könige in dem Namen wohl, in unserm wirklichen Werth aber auf keine Art befördern können. Freunde hat man ja keine —. Die Geliebten nimmermehr zu sehen — das einzige Schwäre[a] —. Es muss ja aber auch geschehen! —

Mein Vater liebt mich sehr — den[n] er war in seiner Jugend [129] mir ähnlich. — Er glaubte aus mir einen Menschen zu bilden — der seinem Lande einst nützlich — und ihm trostreich sein wird — Keines von beiden war ich bis jetzt noch — und doch liebt er mich. Er kann nicht anders. Mir ist's eben so. — Als ich als Knabe einstens — von dem ersten unbedeutenden Feldzug zu Hause kam[1] — Freuden Thränen im Auge umarmte der Lieb'volle Vater mich — Jetzt, da ich theurer ihm geworden — und er näher am Grabe ist — sehnt er sich gewaltig nach mir. — Vieleicht soll er diese Welt mit der bittern Stimmung lassen, seinem[b] letzten Seegen mir nimmermehr geben haben zu können! — Als Knabe damals wie ich aus Liebe zu mir den guten Vater weinen sah — wie glücklich war mein Empfinden — doch vergessen war es bald. Wie unaussprechlich glücklich wäre ich jetzt — wenn es wieder so kommen könnte. — Doch wenn es nicht wäre? Mein Leben und die Art wie ich weiter mich fortbringen soll — würde dadurch eine besondere Richtung nehmen — Meine Ruhe könnte aber nichts mehr zerstören, nicht einmal wenn ich _____ nimmermehr sehen würde.[2]

[1819 május 16.] Neapel ist ganz voll. Mir ist es unangenehm von meinem stillen nachdenkenden Leben — auf einmal in das Gewimmel von Botschaftern und Protegirten zu fallen — und doch muss ich es — indem ich durch Mett[ernich] viel geschwinder eine Verlängerung meines Urlaubs bekomme — als wenn ich den gewöhnlichen Weg einschlagen würde. Und diess ist mein Zweck. Das Getümmel in Neapel wird aber auf mich den nämlichen fatalen Eindruck machen, wie ein Spassmacher auf einen Melancholischen Menschen zu machen pflegt. — Alle Wirtshäuser sind voll. Bevor ich mich in alle die Armen und gräulichen Umarmungen meiner Bekannten wagen will, bin ich gesonnen 2 ruhige Tage in der Insel Capri[1] zuzubringen — und dan in Castel A Mare[2] oder Portici[2] auszuschiffen — wo ich wohnen werde. — Die Menschen werden das wieder sonderbar und original finden. — Ich werde aber meine Wohnung ganz allein haben — in Neapel unter Menschen, und in Portici mit mir allein sein — so wie es mir angenehm sein wird. Ich finde an dem nicht besonders Ungeschicktes und Albernes. — Die Leute finden mich hier curios indem ich lieber auf einem ganz kleinen Orangen Bot ganz allein mit meinen Leuten nach Neapel mich einschiffe — und nicht auf dem öffentlichen Paquet[a] auf welchen 160 Reisende von allen descriptionen sich befinden. Freilich ist es nicht so sicher — ich würde aber lieber 10 m[ille] mal die chance des Ersauffens risquiren als mich 8 Tage lang auf einem engen Schiff mit 80 Seekranken und eben so viel — von Natur dégoutanten [135] Reisenden einsperren zu lassen. Für die, die sich vor dem Ersauffen fürchten, und sich nicht eckeln und wegen ein klein wenig Schmutz sich nicht leicht abschrecken lassen, für die freilich ist meine combination verlohren und sogar lächerlich —. Ich habe aber doch recht. —

Die Reise in Sicilien, über welche ich in meinen andern Blättern hinlänglich geschrieben,[3] war mir in vieler hinsicht äuserst interessant. Ich kam in verschiedene Fälle, die mir immer merkwürdig bleiben werden. —

In Taormina hatte ich mit W[ilson] einen hefftigen Streit. Ich hatte Recht und erhitzte mich ganz ungemein. — Bevor wir aber die Giardini erreichten bath ich ihn förmlich Umvergebung[b]

a) Schwere helyett. b) seinen helyett.

[1] A nemesi felkelésből.

[2] Itt Széchenyi jelzi, hogy a folytatás a 135. lapon következik, mert a 133. lapot idézeteinek tartotta fenn, de e lap üres maradt.

a) t. i. Boot. b) t. i. um Vergebung.

[1] A Nápolyi öböl déli bejáratánál.

[2] Tengerparti városkák Nápolytól délkeletre, a Nápolyi öbölben.

[3] A III. 3. jelzésű naplóban, de itt vázlatosan írta le utazását s nem fejezte be.

— In dieser Art war das der aller erste Triumph, den ich über mich erfechten konnte.

Die Ascension des Aetna war mir sehr beschwerlich. Ich habe mir aber vorgenommen hinaufzugehen — und ich glaube dass mich nichts in der Welt aufgehalten haben würde ihn zu ersteigen. — In der Folge hatte ich mit L[andschulz] eine hefftige *Auseinander Setzung*[a] über diesen Gegenstand. — Er gieng nicht hinauf, „den[n] er fühlte bei dem englischen Haus sein Herz schlagen —" Ich dachte, dass ich mein Herz und meine Lunge herausbrechen werde — ich hatte aber etwas was mich hinaufzugehen zwang, mein *männlicher Wille.*[a] — „Er könnte nun keine Ermüdungen mehr aushalten, indem die Beine ihm nach einer langen Promenade weh gethan haben" — Ich konnte mich manchen Tag kaum legen, und konnte nichts essen und nicht [137] schlafen. — „In seinem Alter könnte er nicht mehr — wie er 27 Jahre alt war, was ich jetzt bin — ist er gerade so wie ich gewesen — Der Vergleich kränkte mich — zum Glück glaube ich es aber nicht — den[n] ein Poltron und ein Cacadubio[1] von 40 Jahren, der immer gut isst und trinkt und schläft und wie der Silenus[2] aussieht — kann doch nie ein decidirter, *entêtirter*[a][3] und wackerer Mann gewesen sein — Alle alten Leute aber, die nicht mehr fortkommen können, haben gewöhnlich den Trost, ganz fest zu glauben, dass in ihrer Jugend sie ganz verfluchte Kerle gewesen sind — und so glaubt es L[andschulz]. —

Prinz Biscari[4] und Prinz Butera[5] sind die 2 Originale Siciliens. Der erste ist durchgehend[s] von allen Leuten gehasst — und von keinem Menschen verstanden — der andre hatte nichts, war nichts und heurathete eine Frau von 50 Jahren mit 200 Uncen einen Tag. —

In Siacca brauchte ich die brennheissen Schwevel Bäder, und

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Szájhős és határozatlan.

[2] Bacchus nevelője = kövér.

[3] Itt: kitartó.

[4] Biscari Ignazio principe (1716—86) ásatta ki az ókori romokat és alapította meg Cataniában a Museo Biscari-t. Itt fiáról lehet szó.

[5] Lásd az 559. lap 1. jegyzetét!

sehe ein, dass nur ganz kalte oder ganz warme Bäder der Gesundheit nützlich sein können. *„Mehr hievon."*[a] × × × [b]

In dem selben Ort kam ich par hasard in einem elenden Gasthaus mit einer Compagnie von Schauspielern zusammen. Es war eine einzige Frau mit — die die Geliebte der ganzen Gesellschaft zu sein schien. — Ich wurde mit ihnen bekannt. Ein Improvisatore den sie, Il Poeta nannten, war das Capo der Bande. — Ich unterhielt mich gut, dem[c] andern morgen konnte ich aber um nicht weniger [139] als 20 Thaler honorablement los werden. — Das ist die Folge im kleinen und im grossen, wenn man sich mit dem Theater-gesindel einlässt — (2 sor és egy oldaljegyzet törölve) — Wir sind so arme Geschöpfe, dass wir kein Glück allein geniessen können, wir müssen durchaus Zeugen unseres Glücks haben und ist ein Vergnügen dem zu vergleichen, welches wir empfinden wenn einige hundert klatschende Bewunderer — uns mit jeden Tag beneiden — (4 sor törölve) —

Die beiden Gr[afen] Khewenhüller kamen heute *halb-tod,*[a] sie wissen selbst nicht wie und warum, von Neapel hier an. Bei Gott ich kann nicht begreiffen, wie solche Leute sich so weit von dem Vaterlande wegwagen. Es kömmt mir so vor wie ein Mensch der die Donau hinüber schwimmen will, der nicht schwimmen kann —. Ich habe sie früher nie gesehen — sie aber kannten mich. Zum Unglück begegnete ich sie in der Strasse, und wurde von ihnen beiden auf das aller herzlichste umarmt —[1] welches mich in keine kleine Verlegenheit setzte, umsomehr da ihr Anzug so auffallend [141] negligirt und ihr Bart so lang war, dass sie die Aufmerksamkeit von einigen hundert Sicilianern an sich zogen. Von denen Verhältnissen in Wien und in Neapel konnten sie mir gar nichts sagen, und ich war höchst erstaunt, wie Menschen von ihrem Alter und Namen in der unverzeihlichen

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi jelt tett ide, de nem magyarázta meg. c) den helyett.

[1] Széchenyi oldaljegyzete (a 140. lapon): Später habe ich mir diese unbeschreibliche Freundlichkeit von 2 Unbekannten erklären können. — Sie glaubten sich in Sicilien so sehr aus der Welt, und so weit von der Moravia Felix, dass ihr Gemüth sie emportirte den Landsmann an ihr Herz zu drücken —. Würde Robinson anders gehandelt haben wenn er anstatt dem Herrn von Freitag — einem holländer begegnet hätte. Was ist also an dieser Gutmüthigkeit auszusetzen? - 13. Mai. [A találkozás napja Palermóban.]

Ignoranz leben können. — In denen Wirtshäusern giebt man für zwei Reisende gewöhnlich 2 neben einander hengende [a] Zimmer: das wollten sie nicht — und liessen 2 Betten in ein Zimmer bringen um den halben Preis bezahlen zu müssen. Speissten nicht zu Hause und machten so viele exceptionen und Oeconomie Manoeuvres, dass der Wirth und alle Haus Leute eben so erstaunt als entrüstet gewesen sind. Auf dem Abend machte ich ihnen eine visite und fand alle beide mit verbundenem Kopf — der eine wegen einem Fluss in denen Augen, der andre wegen Zahnschmerzen — das verhinderte sie aber keines Weges — ganz nach der Mode in Brün ihren Punsch und eine Pfeife Toback zu rauchen — Ich glaubte mich in Pesth oder in der lustigen Stadt von Moravia miraculosa [b] zu finden! — Es ist allen beiden sehr leid so weit von dem lieben Vaterland weggekommen zu sein — wovon sie gar kein Geheimniss machen. —

Der Kaiser gab dem einen Audienz in Neapel und sagte ihm „No, seins mit dem Anschauen schon fertig — hier ist's leichter als in Rom — welches erhabne Wort des treuen Unterthans Ohr entzückte — und ihm auf immer im Herz geschrieben blieb — um es denen andern Getreuen wieder geben zu können. —

Armes Land — wo solche Edel Leute geben kann! [143]

Il s'ensuit, de ce qui précède, que la volonté générale est toujours droite et tend toujours à l'utilité publique: mais il n'en suit [c] pas que les déliberations du peuple aient toujours la même rectitude. On veut toujours son bien, mais on ne le voit pas toujours. Jamais on ne corrompt pas le peuple, mais souvent on le trompe; et c'est alors seulement, qu'il paroit vouloir ce qui est mal. — [1]

Beinahe das einzige gute welches ich darinnen gefunden.

Den 16. Mai 1819 bin ich von Palermo in Neapel angekommen. Ich schiffte mich auf einem Zebeck [2] von 35 Tonnen den

a) inkább liegende, azaz egymásba nyíló. b) t. i. Brünn. c) nyomtatásban: ne s'ensuit.

[1] Idézet Rousseau Du contrat social című művéből (II. könyv, 3. fejezet első bekezdése).

[2] Egy árbocos vitorláshajó.

14 Mai ein — und bin im ganzen 48 Stunden auf dem Meer geblieben. Auser meiner Seefahrt von Smyrna nach Keratea [1] war diese die glücklichste aller meiner See Reisen wovon diese die 11-te gewesen ist. —

Wenn man in ungünstigen Wetter auf einen kleinen Schif sich mittelmässig befinden kann, so wird man sich beinahe in allen möglichen Positionen des Lebens glücklich fühlen, — In wie weit der *feste Wille* [a] nicht unterliegen zu wollen die Seekrankheit wirklich unterdrücken kann — weiss ich nicht, den[n] es giebt so viele Menschen von unendlicher Seelen Kraft — die im Meer immerfort krank sind —. Ich selbst würde die ersten Täge und in starker [2] See immer elend sein — wenn ich nicht mit aller Mühe gegen das Übelsein kämpfen würde. — Oft war ich aber in der Laage nicht zu wissen, was ich thun soll — ob ich speyen und mich niederlegen [145] oder ob ich essen und mich beschäftigen soll. — Bis jetzt hab' ich's, auser einen einzigen Fall, immer über mich selbst gewonnen, und mich für das Letztere entschieden. Auch hab' ich mich in jeder hinsicht allemal besser befunden und mich besser durchgebracht, als alle jene mit denen ich auf dem nämlichen Schif war und mit denen ich mich in Vergleich gesetzt habe. — Es macht dem Menschlichen Herz, oder wenigstens dem meinigen keine Ehr — dass es eine der grössten Consolationen — in wiedrigen Fällen ist, andre noch leidender und noch unglücklicher zu sehen, als wir uns selbst befinden. — Im Kriege, in Krankheiten, auf der See und andern beschwerlichen Reisen u[nd] s[o] w[eiter]. —

Alle meine Compagnons waren elend — ich hab' die 2 Täge mit Lesen und schreiben zugebracht — und auf das Krank sein vergessen. Den Zebek andern Reisenden aber zu empfehlen, die von Neapel nach Palermo reisen wollen, hätte ich den Muth nicht, wie sehr der Capitaine mich dafür auch bittet. — In welcher Laage wären aber meine beiden Lands Leute — die diese Reise aus Ignoranz unternehmen wollen, wenn sie auf einem solchen Fahrtzeug par hasard 14 Tage bleiben müssten — Ich als Rathgeber wäre meines Lebens den[n] nimmermehr sicher. —

[1] Athenetől délre.

[2] Nyugtalan.

Auf der ganzen Reise hab' ich keine andre Bemerkung gemacht, als die Uralte, dass nichts in der Welt angenehmer ist, als zur See zu reisen, wenn der Wind gut ist, den[n] man macht einige hundert Milien ohne sich im mindesten zu bewegen, und dass man ganz [147] nahe ist, selbst wenn man sich gar keine Ungeduld erlaubt, des Teufels zu werden — wenn der Wind contraire ist.

Die Geschichte des Piloten war meine 2-te Bemerkung.

„Io non sono marinaro nato — Il mio padre e un uomo che sta commodamente, e cosi i miei fratelli; ma io per la mia disgratia me sono maritato ragazzo assai, ne aveva solamente dieci sette anni — E perche la mia moglie dispiacera alla mia famiglia, non essendo della conditione di loro — io fu quasi cacciato della casa paterna — Ne sono dieci anni adesso. Il mio padre voleva ricevermi nella sua casa e mi dar tutto — se volessi lasciar la moglie ed i figlii — Ma io non volendolo apresi questo mestier — onde di guadanniar il pane per essi — Il padre, la madre — ed i fratelli — di quel tempo non ho veduto mai — se non per caso — quando le baggio i mani e le saluto" —

Wie sonderbar![a] und wie gewöhnlich! — So führt die Allmacht die Espèce der Menschen — zur Vollkommenheit — Es muss doch so sein, wenn wir es auch nicht begreiffen.

Geschrieben am Bord della Madonna di porto Salvo.[1] 4 Stunden nach meinem Ankommen. Der Officier della Sanita macht aber gegen alle Gesetze Siesta — und es wagt kein Mensch ihn zu erwecken — und ich, auf den 3 Dutzend Freunde und [149] eben so viele Briefe warten — nachdem ich 10 Monathe von denen meinigen nichts weiss — sitze in der brennenden Sonne geduldig wie ein Lamm — und es bewegt mich keine Neugierde, keine Ungeduld — mit einem Wort „keine Leidenschaft. Welche angenehme Position!

Und sterb ich denn, so sterb ich doch
Durch sie, durch sie,
Zu ihren Füssen doch.[2]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A hajó neve, a mellyel Nápolyba jött.

[2] Idézet Goethe, Johann Wolfgang Das Veilchen című balladájából (3. versszak, 5—7. sor).

Sie sprach zu ihm, sie sang zu ihm
Da war's um ihn geschehen —[1]

Ja in der Ferne fühlt sich die Macht
Wenn zwei sich redlich lieben. —[2]

La Bataille de L'amour[a]

Lorsque l'amour voulut livrer bataille
On crût pouvoir échapper à ses coups;
Mais cette ardeur n'étoit qu'un feu de paille
Et l'univers fut bientôt à ses genoux
Combattre était peine perdue
Et les plus sages à sa vue [151]
S'enfuirent aux cris de holà
Holà, holà
Sauve qui peut, amour est là.

Tendres désires éclairaient la Colonne
L'ésprit flatteur les suivait de très près
Les jeux les ris et l'amour en personne
L'épée au poingt venaient bientôt après
Ensuite les plaisirs faciles
Et les regrets en serre-files
Qui marchaient aux cris de holà ect ect.

Un Bataillon de jeunes inocentes
Novice encore, mais bouillant de valeur
Osa tenter des manoeuvres savantes
Pour arréter la marche du Vainqueur
Comme il manquoit d'Expérience
Amour rit de sa resistance,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Goethe, Der Fischer című balladájából (4. versszak, 5—6. sor).

[2] Idézet Goethe, Das Blümlein wunderschön (Lied des gefangenen Grafen) című balladájából (utolsó versszak, 1—2. sor).

Il le manoeuvra, l'embrouilla
Et la poudeur bientôt cria
Holà ect etc ect. [153]

Un corps nombreux de coquettes légères
Qui voltigeait sur les flancs de l'amour
Au Dieu malin donna bien des affaires
En combattant et fugant tour à tour;
Mais quand les regrets approcherent
Les coquettes capitulerent
Tout se soumit ou — — — —
En s'écriant holà, holà
ect ect ect.

Restait encor l'Elite des mortelles
Trouppe superbe, ou toutes les beautés
Avaient gagne le grand nom de cruelles
Dans cent combats vaillament disputés
Mais envain — ect ect.

On avoit mis les prudes en reserve
Et comme tout semblait désesperé
Leur bataillon commandé par Minerve
Contre l'amour veut former le quarré [155]
Mais en vain ce bataillon lutte
Et l'amour si bien culbutte
Que Minerve de ce hourra
A grande peine de tira
Criant holà holà ect ect ect ect.

Ainsi finit cette brillante affaire
Qui couronna les efforts de l'amour
Et lui soumit les beautés de la terre.
Dans ce combat nul de perdit le Jour
Beaucoup n'acquirent au contraire
Des douces suite de la guerre,
Aussi quand l'amour paraitra
La beauté désormais dira
Plus de holà!
Il faut se rendre amour est là.[1]

But it very often happens, such is our natural love for the marvellous, that we willingly contribute our own efforts to beguille our better judgments — [157][1]

[1819 május 20—25.] Heute sind endlich alle meine Begleiter hier zusammen gekommen.[2] Die sich am meisten geforchten und am wenigsten gesehen haben, werden das meiste erzählen, und mit ihrer Reise sich brüsten. — Alle sind ausgezahlt,[3] und das mit freigiebiger Hand — Ein grober Künstler und Gelehrter wird dan[n] erst *durchsichtig*[a)] und verstanden, wenn die Stunde des Zahlens kömt. —

Meine Lands Leute finde ich eben so jung an Erfahrung und eben so alt an energie — wie ich sie in Wien verlassen habe.

Eine Nation entstehet ebenso wie ein Kind geboren wird — gehet durch die Jahre der Adolescens, der Jugend, der Mannheit, und des Alters — und stirbt endlich ab — der einzige Unterschied nach dem Tode einer Nation und eines Menschen ist nur, dass der Leichnahm eines Menschen von Würmern gefressen wird, und zu sein gänzlich aufhört, indessen der verlebte Körper einer Nation — lange Jahre noch fortvegetirt —.

Ob eine Nation gross werden oder unbedeutend bleiben soll, hengt von dem Zufall eben so sehr ab, als von der Erziehung die es in seinen Kinder Jahren bekommen hat. Eben so wie bei einem einzelnen individuum" — Die Erziehung des Volks und der Menge ist in denen Händen der Regierung. — Und eine Nation ohne einer zweckmässigen Constitution, *ist unbedeutend*[a)] wenn sie in dem zweckwiedrigen Zustand zu verbleiben die Geduld hat —. Ein Volk ist nur dann wichtig — wenn die Regenten vernünftig [159] sind — und das Volk kräftig und gesund ist. —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A szerző ismeretlen.

[2] Itt a sor felett ceruzával ez van írva: 16. Mai 1819 von Palermo in *Neapel*[a)] angekommen.

[3] Atyjának május 19-én írt levele szerint Landschulz 300 aranyat, I. 10. jegyzetkönyve szerint Ender pedig 100, ezenfelül 3 évre évi 600 aranyat kapott.

Ich nenne den Körper gesund — in welchem die Circulation aller Säfte nach der Regel vor sich gehet — Jeh weniger man merkt wie das Blut in denen Adern fliesst — wie man verdaut ect ect. desto gesünder ist man — so in dem Staat. Im Lande muss der Handel und das nothwendige *Treiben und Reiben*,[a] okne aller Gêne vor sich gehen — die Administration einfach und leicht vor sich getrieben werden — daher ein Sinn, ein[e] Sprache — eine Constitution —.

Wenn ein Körper krank ist — indem alle seine Nerven abgebunden sind — schreitet der vernünftige Arzt vor allem andern zu den Mitteln, die die gestockte Circulation wieder in Bewegung und Gleichgewicht setzen — dan[n] geht er weiter — und sucht einem[b] Theil nach dem andern in die beste Condition zu setzen, so in einem Lande. — Lächerlich wäre es wahrlich — wenn der Arzt einen kranken Mann — bei einem Fuss oder einer Hand zu heilen anfing —

Alles also was man bis jetzt in [———][1] unternommen hat — ist unnütz gewesen und kann für verlohren gerechnet werden. —

Ein Land ist krank — in welchem das mit Mühe erzeugte Product verfaulen muss — wenn es die Nachbaaren gut brauchen [161] könnten, und ungeheuer bezahlen wollten. — „Den[n] es fehlt an Circulation —" doch muss es vielleicht so verbleiben"

Les[c] peuples ainsi que les[d] hommes ne sont dociles que dans leur jeunesse; ils deviennent incorrigibles en vieillissant. Quand une fois les coutumes sont établies et les préjugés enracinés, c'est une entreprise dangeureuse et vaine de vouloir les reformer. Le peuple ne peut pas même souffrir qu'on touche à ses maux pour les détruire, semblable à ces malades stupides et sans courage qui frémissent à l'aspect du médecin.[2] —

[Peuples libres souvenez — vous de cette maxime „On peut acquerir la liberté; mais on ne la recouvre jamais —."][e][3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) einen helyett. c) nyomtatásban Le plupart des. d) nyomtatásban des. e) mint oldaljegyzet.

[1] Magyarországot érti.

[2] Idézet Rousseau Du contrat social című művéből (II. könyv, 8. fejezet — Du peuple — második bekezdés második fele).

[3] Idézet Rousseau előbb idézett művéből (II. könyv, 8. fejezet, negyedik bekezdés utolsó mondata).

— — — — — — und die Asche da drinnen
Scheint, im stillen Bezirk, noch sich des Lebens zu freu'n.[1]

Mein Vater schreibt mir, dass er sich zu seinem Ende ganz nahe fühlte — „und wenn ich dich lieber Sohn, in diesem Leben auch nimmermehr sehen, an mein sterbendes Herz dich nicht mehr drücken sollte — so wirst du in dem letzten Augenblick doch vor meinen Augen sein — und ich den letzten zärtlichen väterlichen Seegen dir geben" — Leb' wohl —

Ja ich fühle, ich werde nie mehr ihn sehen — der gute Alte, wie Sehnsuchtsvoll wird er an mich, in der schweren todes Stunde — an mich unwürdigen noch denken! — Allmächtiger wie hart wie [163] entsetzlich sind deine Gesetze! — Thränen des tiefen unnenbaren Schmerzens, still und ruhig im Herzen getragen — und dich fromm und ergeben zu loben zu preisen, ist dir's nicht, oh Herr — ein willkommen[es], ein heilig[es] Opfer? — Kann dein verurtheilt[e]s Menschen-Geschlecht dir mehr noch geben? — Sind sie den[n] geboren — um ewig zu weinen, zu jammern? Hat's kein Ziel, kein Aufhören — giebt's denn noch ein andres besseres Leben — oder sinkt das Gebein des Menschen — das von Kummer und Sorge im Leben schon gekrüm[m]te — in das vorige Nichts — und in eine ewige Vergessenheit zurück —. Ist das das Schicksal —? Braucht's unserer Thränen unserer Asche — um neu gebornen Unglücklichen Leben und Sein — zu geben? [165]

[E veramente mai non fu alcuno ordinatore di Leggi straordinarie in un popolo, che non ricorresse a Dio, perche altrimente non sarebbero accettate; perche sono molti bene conosciuti da uno prudente, i quali non hanno in se raggioni evidenti da potergli persuadere ad altrui —][a][2]

Par exemple „le sol est-il ingrat et stérile, ou le pays trop

a) a 174. oldalra írva.

[1] Idézet talán Alfieriből.

[2] Idézet Machiavelli Discorsi sopra Tito-Livió-jából. (I. k. 11. fej.) de Széchenyi Rousseau Du contrat socialjából idézi. (A II. k. 7. fejezet egyik jegyzete.)

serré pour les habitants? —[1] tournez-vous du côte de l'industrie et des Arts, dont vous échangerez les productions contre les denrées qui vous manquent. Au contraire, occupez vous de riches plaines et de coteaux fertiles — dans un bon terrain manquez vous d'habitans? donnez tous vos soins à l'agriculture, qui multiplie les hommes, et chassez les arts, qui ne feroient qu'achever de dépeupler les pays — — — Occupez-vous des rivages étendus et commodes? couvrez la mer de vaisseaux; cultivez le commerce et la navigation: vous aurez une existence brillante et courte — La mer ne baigne-t-elle sur vos côtes que des rochers presque inaccessibles? Rester barbares et ichtyophages — vous en vivres plus tranquilles, meilleurs peut-être, et surement plus heureux.[2] [166] [a]

Il étoit du très petit nombre de ceux qui ont *l'étonnante bizarrerie* [b] d'aimer beaucoup mieux se livrer à des études agréables, et suivre leur penchant et leur vocation, que de renoncer à tous leurs gouts et de s'ennuyer mortellement pendant vingt ans pour acquérir des richesses.[3]

Ist es nicht äuserst sonderbar, dass man in einem gewissen Alter gewöhnlich — von dem *Gegenstand* [b] nicht geliebt wird, für dessen Liebe man sein Gut, das Leben und selbst die Seeligkeit hergeben würde?

In dem Alter — wenn man einmal anfängt Bergab zu gehen, ist man éloquent, angenehm und vernünftig geworden, man weiss so gut, das Fehlerhafte zu verstecken was man an sich hatt und das Gute herauszustreichen und denkt sich — wenn man einer Frau sich nähert, der man in denen Kinder und Frühlings Jahren schon umsonst nachgetrabt ist" — jetzt, jetzt endlich wird's gelingen — den[n] als dummer Knabe schwieg ich nur, konnte vor Verlegenheit nicht vorwärts schreiten — als Mann nun wie unendliche Vortheile habe ich u[nd] s[o] w[eiter]. —

a) 167—168. lap üres. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: ὁ ΙΧΘΥΣ vos poisson.

[2] Idézet Rousseau-ból (Du contrat social, II. könyv, 11. fejezet, Des divers systemes de Législation, 4. bekezdés közepén).

[3] Idézet. A szerző nem volt megállapítható.

Den eine Frau als Jüngling nicht schon geliebt, wird sie als Mann [169] auch nicht lieben — Consideration, Freundschaft, Zutrau[e]n, dass kann man alles mit der Zeit und durch Verdienst erhalten — Die Liebe ist nicht zum Lohn für Treue und Aufopferung — von denen Göttern erfunden — man liebt den oft, den man zugleich auch hasst. — Wenn wir so ganz jung und verlegen sind — bei jedem Wort beinahe erröthen — wie unangenehm ist unsere Laage nicht? wenn wir die Blicke des süssen Weibes begegnen — Viel besser hat's in unseren Augen der, der von seinen Reisen uns Thaten erzählen,[a] bewundert von allen — und von seinen Liebes Aventuren, und seinem Sein bei Hoff [b] — die sonderbarsten Geschichten denen dankbaren Zuhörern geben kann — die Menge staunt nur ihn an — der Jüngling bleibt so weit zurück —.

Wer hat's besser von denen beiden? und wie gut hätte er es damals erst — wenn er es wüsste wie gut er es hat —. Zum Glück weiss er es aber nicht, und ich will's auch keinen [c] sagen. (3 sor törlés.) — Was die Leute sich mit Cicero und Demosthenes doch abgeben würden?

[Es ist leider zu wahr, dass die Menschen bis jetzt nichts angenehmeres erfinden konnten (nehány szó törölve) die gewöhnlich mit Undank lohnen und unser Alter verbittern! Ist das nicht traurig?] [d]

N— heisst vor allen seinen Bedienten N— einen Bricone — und [171] machte bereits einen schwachen Versuch seine Frau zu erdrosseln. — „hm, hm, sonderbar, sagt er selbst, alles was ich in der Welt bis jetzt, wissend schlecht gethan habe, wirklich schlecht, ist immer gut und zum besten ausgefallen!

Ist das nicht entsetzlich? — Glücklich die, die für ihre bösen Thaten — hienieden und auf der stelle gestraft werden. —

Beschreiben sie mir, was ist das, ein Vaterland.

Weiss nicht, kann nicht einmal erklären was Liebe ist — und doch ist das Gefühl für Frauen geringer als das was man für das heilige Land, das freye Volk empfindet. — Nur so viel

a) t. i. kann. b) Hof helyett. c) keinem helyett. d) a 170. oldalra jegyezve.

weiss ich, dass die Luft dort besser, die Bäume die Felder schöner — das alles uns so lieb so theuer da ist — Wir sehnen und drängen uns nur immer dahin — und da zu leben da zu sterben ist nur unser einziger Wunsch — Ereilt das Schicksal uns im entfernt[en] Land — leichter geben wir dem Leben das letzte Lebewohl — wenn der Freund verheisst in das Vaterland die Gebeine die vermorschten noch einmal zu bringen — Und konnte ich im Leben deinen Boden nicht täglich küssen — und bin ich immerdar dein Schuldner geblieben so nehme Huldreich meinen Aschen doch auf — ($^1/_3$ sor üresen) [173] *anders*,[a) b)] und war mir es nicht erlaubt im Leben in deinen Thälern zu wohnen, so versage mir eine ruhige Grabstätte doch in deiner Erde nicht — Ich liebte dich mit allen deinen Fehlern. —

Den 21.[1] Mai bin ich in dem Hafen von Neapel angekommen. Der Golf hat mich überrascht, leider auf eine unangenehme Art, den[n] ich kann nicht mehr behaupten, dass das Ideal aller meiner Gegenden, Neapel meine ich, von allen Seiten angesehen, den nämlichen magischen Effect auf mich wirke, und ich es allen andern Gegenden auch von der See Seite genommen, vorziehe — Nein, ich gestehe im Gegentheil, dass ich disappointirt gewesen bin — und dass es mir beinahe missfiel. — Auser dem Berg S[an] Angelo und den[c)] Vesuv, die rechts von der *Scenery*[a)] auf unserm Tableau placirt sind — füllt kein einziger *Berg*[a)] von einer proportionirten Höche den Hinter Grund des Bildes — Gerade in der Mitte des Meerbusens ist, von weitem gesehen, eine niedrige Ebne, die das ganze harmonische des Golf[s] verdirbt, und ohnstreitig der grösste und der einzige Fehler ist, den man der Gegend von Neapel mit Billigkeit austellen mag —. Um übrigens das ganze Tableau noch schöner zu machen — wären solche hoche Berge im Hinter Grund nothwendig wie die bei Smyrna, Ephesus ect ect ect. Neapel muss man aus Neapel selbst ansehen, um es für den unvergleichlichsten Ort in der Welt anzuerkennen. —

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. az előbb kifejezett gondolat más szavakkal kifejezve. c) dem helyett.

[1] Ez téves lehet, mert Széchenyi fent kétszer is azt írja, hogy 16-án érkezett meg; atyjának Nápolyból május 19-én írt levelében pedig azt írja, hogy 18-án érkezett meg este.

Wir kamen um 1 Uhr in dem Orangen Bot an #[1] — und mussten 5 Stunden warten bis man uns erlaubte an das Ufer zu gehen — „Ich war mit denen Maut Officieren, die alle ruhig geschlafen [175] haben, so unverzeihlich heftig, dass sie mich zwar fortgehen liessen, den[n] ich hätte Gewalt gebraucht, im Fall, sie mich aufhalten hätten wollen, alle meine Bagage aber im Beschlag nahmen. War es aber möglich nicht heftig zu sein — nachdem der König von Neapel so viele Leute zahlt um dass sie nicht schlafen sollen, und sie mich dennoch fünf lange Stunden warten liessen, mich vor Ungeduld vergehenden nach so langer Zeit endlich meiner lieben Eltern Briefe zu finden. — Wenn es nicht das entehrte Land der feigherzigen Neapolitaner gewesen wäre, bei Gott, ich vermuthe, ich würde es geküsst haben, so ergriff mich ein un[n]enbares heiliges Ergrauen — sicher und ohne allen Gefahren auf dem Boden zu stehen, welcher mit meiner Heimath so zu sagen grenzt —.[2] Vermuthlich werde ich zu denen Freunden also wiederkehren, dachte ich mir — und mein Herz pochte vor inniglicher Freude — und dankbarem Gefühl — so hab' ich mir's nie vermuthet, zu hoffen nie erlaubt — und es war ein unerwartet[es] Glück — Keinen Wagen fand ich nicht gleich — und lief wie ein rasender bis in das Haus wo Jablanowsky[3] wohnte — ich lief mehr als 20 Minuten, den[n] es ist sehr weit — lief aber so leicht — für meine Briefe gieng ich — fünf hatte V[ater] nur[a)] — und keiner schwarz gesiegelt: — damals erst erlaubte ich mir *„den ersten freien Athem Zug“*[b)] — bald waren sie erbrochen, gelesen. Alles lebt!!! Allmächtiger hab' ich das verdient! — Der Vater ist krank, leidend, und wünscht mich zu sehen — Alles war aufgegeben, was ich für meine Zukunft hoffte und wünschte, — nach Wien, so bald als möglich zu reisen — auf der Stelle bestimmt — [177]

Geliebt zu werden ist so ein seeliges empfinden, besonders wenn man dadurch nicht stolz und eitel wird — und sich nicht

a) t. i. geschrieben. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi itt jegyzetet akart írni, de elmaradt.
[2] Olaszország északi része akkor Ausztriához tartozott.
[3] Jablonowski, Ludwig Fürst, volt Nápolyban Ausztria követe.

einbildet, dass man wegen seinen vorzüglichen Eigenschaften geliebt wird — Ich hab' über mich genug nachgedacht um einzusehen, dass ich keine vorzüglichen, ja ich möchte sagen keine guten Eigenschaften beinahe habe, dass ich von meinen Kinder Jahren bis zum heitigen Tag beinahe immer gegen dem[b] Rath und dem[a] Willen meiner Eltern gehandelt habe — ihnen nie eine wahre Freude machte — und doch, bin ich so glücklich manchmal zu glauben, dass sie mich lieben — Wie unaussprechlich glücklich der Gedanke dieser Möglichkeit mich macht, könnte ich nicht ausdrücken. — Es ist aber vieleicht nicht[b] — den[n] Eltern können sich Undinge einbilden, eben so gut, wie andre Leute, dass sie ihre abwesenden Kinder lieben zum Beispiel — oder sie geben sich Mühe sie zu lieben, weil sie doch ihre Kinder sind — und für unglücklicher gehalten werden, weil sie abwesend sind. — Übrigens haben wir in unserm Sein allemal ein gewisses Sehnen und Drängen nach etwas Unbekannten, Verborgnen, und weil wir es uns selbst nicht immer gut und deutlich erklären können, nach welchem Ziele wir streben, und was wir eigentlich wünschen und wollen, so geschieht es allemal — wenn etwas Fühlbares oder um besser zu sagen Handgreifliches uns fehlt — dass wir die ganze Ursache unserer Unruhe und Unzufriedenheit — dem Verlust oder der Abwesenheit einer Sache oder eines Gegenstandes zuschreiben — welcher uns nur darum fühlbar und schmerzlich wird, weil wir ihn nicht haben können. —

Meine Eltern sind von mir, oder ich eigentlich von Ihnen ganz [179] und gar verschieden —. Mein Leben gab mir mehr Gelegenheit die Welt näher zu sehen, und die Menschen tiefer zu kennen. — In hundert Meinungen und Ansichten — sind wir entgegen gesetzt —. Ich war von meiner Kindheit immer offen — und beleidigte sie unzähligemal durch meine Reschheit — dan kamen noch andre mir immer unvergessliche Begebenheiten datzu — und ich war einen Augenblick, so zu sagen von allen meinen Anverwandten verlassen — Sie hatten recht — Mein Land, die Eltern und N— nie mehr zu sehen, glaubte ich nun [für][c] einen nothwendigen Entschluss — Ich verliess Wien — ohne zu

a) den helyett. b) itt valószínűleg kimaradt egy szó: gut. c) itt kimaradhatott egy szó: für.

weinen, den[n] ich konnte das nicht — einmal — . — Man kann die Hölle auf dieser Erde schon sehen, ja das kann man — und ich hab' es in meinem Leben schon gesehen —. Ich konnte nicht einmal bethen — So war's mit mir — wie ich Wien verliess — Alle meine Hoffnungen zerronnen — und ich selbst — ein entsetzliches Bild — von allen Lastern —: mich selbst musste ich fliehen — den[n] ich erschrack über nichts so sehr als über jene Zurückerrinerungen, die sich in meinem Geist unabwehrbar drängten —[1]

Neuen[a] Monathe waren es die ich,[b] immer wachend — in einem entsetzlichen Zustand zubrachte — Nicht ein einzig'mal — erquickte ein süsser ruhiger Schlaf meine — unglückliche Seele —. Verlohrne Jahre — gekränkte Eltern — unwiederrufliche Handlungen — eine unglückliche Geliebte — alles das hatte ich immer vor Augen — —[2]

War den[n] Religion, das Hülfsmittel des Alter[s], der Schwachheit [181] auch meine aller letzte Zuflucht — Fand ich auser der Bibel und dem Rosenkranz den[n] gar keinem[c] andern Trost mehr? —

Es ist ein Vollkommenes Wesen — und alles in der Unendlichkeit reibt sich und windet sich um in das ewige Gleichgewicht und Harmonie zu kommen — ohne zu wissen, ohne zu wollen drängt alles gegen die Vollkommenheit, gegen das ewige Licht, gegen die Seeligkeit! — Die Allmacht selbst hat Gesetze sich gebildet — den[n] die Allmacht ist selbst das Gesetz und die Ordnung — durch Zeit und Zufall muss das Geschlecht der

a) neun helyett, b) a vessző *die* elé való. c) keinen helyett.

[1] Itt 1818-ban Bécsből való elutazása körülményeiről szól. Előzetes felvilágosításul szolgáljon a következő: Széchenyi 1818 közepe táján azt a szándékát fejezte ki szülei előtt, hogy feleségül óhajtaná venni Meade Selinát, Karolina sógornőjének hugát. Atyja (és a család) ezt nem tartotta helyesnek s atyja kívánságára ment ekkor keleti útjára felejteni. Széchenyi útjában nem emlékszik meg Selináról, ellenben a kezdetén igen gyakran Saurau Gabriellárol. Foglalkozik a tervvel, hogy elvegye esetleg Kaunitz Karolinát, gyakran győtri magát sógornője miatt. E körülmények mind arra vallanak, hogy Széchenyi ez érzéséi leírásában, bizonyára Rousseau La nouvelle Héloïse-ának és Goethe Wertherének hatása alatt, kissé színez.

[2] Nagyított szemrehányások, az önvád csirái ezek.

Menschen — durch Sünde und Unglück — bis es dahin kömt wo — es keine Schmerzen, keine[a] Andenken mehr giebt. —

Sind wir in 24 Stunden nicht eben so oft ungerecht? Und doch mit aller unserer Ungerechtigkeit sind wir nicht zu Thränen gerührt wenn wir das Geschlecht der Menschen — in ihrer Unwissenheit — in ihren Leidenschaften sehen — und wie sie sich selbst kränken und unglücklich machen! — Ist der Herr der Sterne weniger gerecht wie wir armseelige! —

Gegen diese Vollkommenheit zu streben — bleibt in jedem Alter und jeder Condition des Lebens uns frei — und daher können wir uns selbst immer und überall glücklich machen — den[n] bloss die Annäherung zur Vollkommenheit ist das Glück — so wie die höchste Perfection die Seeligkeit oder Gott ist — „darum giebt es zwischen uns und Gott so viele Abstuffungen[b] von Vollkommenen und minder perfecten Geistern [183] die so wie wir, wenn auch schon näher zum Licht — doch immer in der Vervollkommnung sind —. Sie leben immer in Eintracht, den[n] ewiger Frieden ist Vollkommenheiten[c] —. In unserm Leben ist es so selten dass wir Augenblicke von Frieden haben — und sind die nicht seelig?

Die Vollkommenheit des Menschen liegt in seinem Herz und in seiner Seele — Jeh ruhiger, und Leidenschaftsloser er geworden — desto näher ist er zum Ziel — und alles was er Schmerz, Sorge und Unglück überstehen muss — nach dem Gesetz geschieht es, nach welchem die Menschen — *rein*[d] und *vollkommner*[d] gemacht werden — „Und alles geschieht zum allerbesten. — Gott lässt uns Blinden, nicht allemal, den freien Willen, wie wir es vermuthen — den[n] wir würden uns gar zu miserable machen —

So weit kam ich mit meinem Vertrauen — und habe ruhige Täge verlebt —. Die, die ich gekränkt — deren bestes Leben ich gestohlen.[e] Es musste vieleicht so sein, dass ich das Beste das Liebste was ich habe, selbst opfern sollte — ! — Ein hartes Geschick — Sind das die Opfer, die das eiserne Schicksal mir auferlegt? — und doch muss es so sein.

a) kein helyett. b) Abstufungen helyett. c) Vollkommenheit helyett. d) Széchenyi aláhúzása. e) nem fejezte be a mondatot, talán azt akarta kifejezni, hogy: el kellett hagynia őket.

Ich war auf alles gefasst — und mein Glück kann in dieser Welt nichts — — — —[1]

[1819 június 6.] Nessuna massima di morale mai, nessun ammaestramento della vita ci veniva dato —. E chi ce l'avrebbe dato, se gli Educatori stessi non conoscevano il mondo, nè per teor[et]ica, nè per pratica![2]

Ferrara[a] 6 Juny [185]

— si era, che io non mi sentira mai ridestare in mente e nel cuore un certo desiderio di studj ed un certo impeto ed effervescenza d'idee creatrici, se non se in quei tempi in cui mi trovava il cuore fortemente occupato d'amore: il quale, ancorchè mi distornasse da ogni mentale applicazione, ad un tempo stesso me ne invogliava; onde io non mi teneva mai tanto capace di riuscire in un qualche ramo di letteratura, che allorquando avendo un aggetto caro ed amato mi parea di potere a quello tributare anco i frutti del mio ingegno —[2]

E meno mi repugnavano le corti del pastorale che quelle dello schioppo e tamburo, perche di questi due flagelli degli uomini non se ne può mai rider veramente di cuore. —[2]

„lachen und weinen"

Due cose che se non sono poi seguitate da scritto nessuno, son teneste per mera pazzia, e lo sono: se partiroscono scritti, si chiamano Poesia, e lo sono.[2]

Padua[a]

Del resto io non ho mai battuto nessuno che mi servisse se non se come avrei fatto un mio eguale: — — — ect — — — Ma nelle pochissime volte che tal cosa mi avvenne, avrei sempre

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Itt Széchenyi félbeszakította naplójegyzeteit s a 185. lap fennmaradó részét és az egész 187. lapot, olvasmányaiból vett idézetekre hagyta fenn. Naplójegyzeteit június 5-én folytatta, idézeteit pedig június 6-án írta be a fenntartott helyre. Naplójegyzeteit Firenzében, idézeteit a további állomásokon: Ferrarában és Paduában.

[2] Idézetek. A szerző nem volt megállapítható.

approvato e stimato quei servi che mi avessero risalutato con lo stesso *picchiare;*[a] atteso che io non intendeva mai di battere il servo come padrone, ma di altercare da uomo ad uomo.[1] — [187]

[1819 június 5.][b] Der 29 Mai 1819 bleibt mir auch ein merkwürdiger Tag — da ich meine angenehme abgesonderte Wohnung in Posylippo verlassen musste — um nach einer 10 Tägigen Tag und Nacht-Reise — in dem[c] Kreis meiner Famille und meiner Lands Leute herein zu fallen —!

Der Kaiser und die Rathgeber waren alle in Neapel versa[m]melt und beinahe alle distinguirten Jungen Leute aus Östreich — die Mittel gefunden haben — als *wichtige Kurier[e]*[a] sich zum Kaiser senden zu lassen.

Ich war hinlänglich disappointirt — allen den Train in Italien zu finden — und brauchte gar nicht durch die Abreise des F[ürsten] Metter[nich] wegen denen Postpferden in Verlegenheit zu kommen, um diese ganze herum Reisende Schauspieler Gesellschaft — denen dunkeln Mächten auf das dringendste anzuempfehlen. Fortgehen musste ich — das schwere Lebewohl war gesagt — alles zur Abreise bereitet — nur eins fehlte und das waren die Postpferde! — Ein Jahr war ich beinahe allein, und ganz mein eigner Herr — kostete den süssen Geschmack der independence — und fiel auf einmal in das vorige Gekette — Um 4 elende Postpferde zu bekommen, musste ich nebst einem traurigen infanterie Lieutenant 90 m[ille] Gulden S[einer] M[ajestät] des Kaiser[s] in Silber bis Neapel escortiren. — Ich meldete mich deshalb — da ich diese Gnade durch unser[es] Minister's application erhielt, und davon schon mündlich voraus unterrichtet wurde, in Uniform bei Gr. W—. Wie genant waren mir die engen rothen Beinkleider, nachdem ich so lange keine anhatte. — Mit dem Uniform ist meine Tournure ganz anders — und ich bin viel modester und selbst „geschämiger" [189] das ist die mit denen Kinder Jahren eingeathmete göttliche subordination! —

Die Reise von Neapel bis Rom war die aller unangenehmste,

a) Széchenyi aláhúzása. b) a keltezésre vonatkozólag lásd a 639. lap 1. jegyzetét! c) den helyett.

[1] Idézet. A szerző nem volt megállapítható.

die ich in meinem Leben gemacht habe. Ich wusste es aber im voraus, diess blieb meine *wiegende*[a] Consolation — weg musste ich aber — den[n] sonst hätten mich die guten Eltern nie mehr erwarten können. — Sechs Mauleseln wurden den[n] vor jeden der 2 Karren vorgespannt. — Ich war ganz allein in vollsten Uniform (um doch wegen dieser seccatur' ein wenig schöner wie gewöhnlich zu sein) in einer völlig neuen Landauhlet aus England, mit 4 Pferden — und bildete die Avant garde —; dan kamen die 2 Furgons[1] neben denen 8 langweilige dickgezopfte Gensdarmes ritten — und endlich der Lieutenant als Arriergarde in seinem Wiener instrument. — In diesem Aufzug und Ordnung verliess ich Neapel gegen Abend — eben damals, als alle meine Bekannten (deren Zahl so wächst wie die Bevölkerung in America) von dem Campo Marzo[2] des unmarsschisten König[s][3] nach einem tapfern Manoeuvre von dem ungeschlagnen Gr[afen] Nugent[4] angeordnet, Schritt von Schritt, zu hause fuhren. — So ist das Geschick — und *das Glück*[a] — unverhofft, den[n] ein paisibler[5] Wanderer in Griechenland und Türkey hätte doch nie vermuthet — dass er die Ehre haben wird — gleich nach dem ersten Tag seiner Ankunft so ausgezeichnet employirt zu werden — S[einer] M[ajestät] Thaler in Massa nach der ewigen Stadt zu transportiren, welches mit einem Feder-[191]strich des nächsten besten Banquier[s] eben so gut geschehen hätte können!

Ich war beinahe 2 Täge und 2 Nächte auf dem Weg. —

Die Furgons zerbrachen — warfen um — die Verschläge öffneten sich und wir liessen eine Silber-Spur zurück — die die Vorsicht durch mich vorzeichnen liess — um wahrscheinlich — denen verlassnen Land Leuten in Neapel — den Weg — den sie zu nehmen haben, anzudeuten — und den sie, wenn man nach ihren Geographischen Hülfsmitteln zu urtheilen sich erlaubt —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Fourgon = társzekér.

[2] Nápoly katonai gyakorlótere.

[3] IV. Ferdinánd nápolyi királyra érti ezt, t. i. a legkevésbbé katonás.

[4] Nugent, Laval Graf altábornagy, akkor a nápolyi osztrák hadtest parancsnoka. Széchenyi gúnyolódik, mert Nugent mint János főherceg vezérkari főnöke az 1809. győri csatában is vereséget szenvedett.

[5] Jámbor, t. i. Széchenyi.

sehr leicht ohne solchen Handgreiflichen indicien verfehlen könnten. — Nach dem Fluchen, Ärger, und Verzweiflung des Lieutenant[s] — und meiner inperturbablen[1] Ruhe und Sanftmuth — kamen wir den[n] endlich — staubig — langweilig — und — schläfrig — an.

Der Kaiser fragte den F[eld]Z[eug]M[eister] Duca,[2] wie ich es den[n] später aus des letzteren Mund erfahren habe, wer der Husaren Officier gewesen sei, den er in der Strada Toledo[3] in vollem Uniform, in einem *sehr schönen*[a] englischen Wagen ganz angenehm sitzend, begegnete" — das war der Rittmeister Gr[af] Sz[échenyi] — der so eben von einer langen Reise in der Türkey zurückgekommen ist, und mit E[urer] M[ajestät] Geldern von Neapel nach Rom geschickt wurde —. Der Kaiser äuserte sein Wohlgefallen, dass der Reisende-Capitaine sich alsogleich zu einem so wichtigen Dienst brauchen liess —. Wenn der Vorfall mich par hasard — in meiner militärischen Laufbahn vorwärts brächte — weiss der Liebe Himmel, ich käme ganz unschuldig datzu — indem ich den Dienst mit denen Geldern nur um Postpferde [193] zu bekommen übernahm, und ich in jedem andern Fall — gewiss jeden,[b] selbst um einen Obristen Titel ausgegeschlagen würde haben. —

In Rom sah ich Lawrence[4] 2-mal zu Mittag bei Metternich. — und bin nicht allein von Verwunderung, sondern auch von der Gewissheit durchdrungen, dass sein Genre zu malen, unter denen Künstlern Catastrophe machen wird. —

In Florenz sah ich N____ nach 4 langen Jahren das erstemal wieder: ganz verändert — — — „Sie war einstens so munter so glücklich — nun aber hat das Geschick ihr Leben verbittert —" Sie ist in der Hoffnung — ich ahnde aber, dass sie im Niederkommen sterben wird —. [(5 sor törölve.) So zieht der Zufall

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. Dienst.

[1] Meg nem zavarható.

[2] Duka, Peter Freiherr az állam- és értekezleti tanács tagja, bánáti vezénylő tábornok.

[3] Nápoly főutcája, ma via Roma.

[4] Lawrence, Thomas sir (1769—1830), angol arcképfestőművész, megbízást kapott 1818-ban, az aacheni kongresszus alkalmából a nevesebb angol és külföldi egyéniségek arcképeinek lefestésére.

uns zum Guten und zum Schlechten. — Glücklich der den Zufall seinem Willen unterordnen kann!][a]

Florenz den 5-ten Juny[b][1]

Bis Klagenfurth kein Ereigniss. — Ich reise Tag und Nacht ohne mich aufzuhalten — auser einer vollen Stunde im Tag — um mich zu waschen — zu bartbieren und um zu essen

Die Gr[äfin] N____[2] begegnete ich mit ihren Mann —. Sie haben ihr kleines allerliebstes Kind, welches ich so unendlich geliebt habe, verlohren! — Ich musste mit weinen — sie erzählten mir's mitten auf der Strasse. Sind jung, werden andre bekommen, und Gott braucht ihre Thränen wegen irgend einer expiation — die wir hienieden nicht wissen und nicht ahnden können.

Menschen die Kinder hatten, die frühzeitig gestorben sind, müssen, denke ich, leichter sterben, als die keine hatten — den[n] sie werden von kleinen Engeln erwartet — NB wenn das evangelium recht hat. [195]

Während den mir immer merkwürdigen Pass bei Pontafel — machte ich zu[c] dem[c] 5-ten[c] mal, dass ich da reise — die *allgemeine*[b] Bemerkung, dass es einem Italiäner *gar besonders*[b] wohl thun muss — aus Steuermark in Italien anzukommen; da doch ein jeder sein Vaterland — wenn es noch so ein nicht bedeutendes und lächerliches Land auch immer sei, mit *gewonnenen*[b] Augen ansieht, indessen unsere Augen auf Italien nur *schielen.*[b]

Dan ist der Unterschied zwischen der wällschen und Steuerschen Race auch gar sehr auffallend — das kann man bemerken, wenn man sich auch nirgends aufhält — im blossen Durchreisen. — In dem einen Lande fährt man auserordentlich schnell — und in dem andern auffallend langsam — — die Ursache hievon ist aber einfach und ganz natürlich, denn die Italiener werden von der Kindheit mit denen Begriffen auferzogen, dass die allure[3] des Pferdes Galoppe ist, und es in drey Jahren sterben

a) a 194. lapon. b) Széchenyi aláhúzása. c) das 5-te helyett.

[1] A keltezésre nézve lásd a 639. lap 1. jegyzetét!

[2] Valószínűleg ismét firenzei ismerősére tér vissza.

[3] Járás.

muss, hingegen der wackere Steyersmann mit der gelehrten Luft seines Landes von Kindsbeinen an einsaugt, dass ein Pferd für den Schritt gemacht ist und wenn geschont dass[a] 30-ste Jahr erreichen kann.

Es ist leider zu wahr, dass Thiere im Verhältniss mit denen Menschen phisisch viel stärker sind, — Ob das immer und von jeher der Fall war, oder nur seit der Zeit, als man die Menschen durch die Erziehung stärker und kräftiger zu machen sich mühte weiss ich nicht. [2 sor kivágva] [197]

[A 199—200. lap kivágva.] [A 201. lap fele kivágva.]

Die Vorsicht scheint wirklich — mit dem Schicksal des Menschen Mitleid gehabt zu haben — und[b] die einfachsten Sachen, die wir Genüsse nennen, und über welche er uns in diesem Planeten[c] wenn einmal nichts geben könnte, so weise und geschickt durch einander zu mischen — dass wir alle Tage das selbe gethan und gesehen, das 80-te Jahr angenehm erreichen — und im letzten Schnapper, noch wehmutsvoll, auf alles alles das, was wir zurücklassen müssen — mit einem Thränlein im Auge schielen —.

Die selbe Gegend kömmt uns so oft immer hübsch und reitzend vor — besonders wenn wir sie einige Monathe im Jahr nicht sehen können, — und warum? weil es alle Tage mit einem andern Licht beleuchtet wird. —

Das Meer ist gewiss, wie wohl eine respectable Quantität Wassers, gegen die ich aber durchaus gar nichts einzuwenden habe, [201] eine höchst monotone liquidität, — und doch bemerkte ich in meinen unbedeutenden See Reisen, wenn man nichts als Luft und Wasser sieht, gegen hundert und zwanzig, ganz verschiedne Seen. — M[onsieu]r ____ in seinem Werk berechnet deren Gattungen „fünf tausend" und gönnt sich — ich schäme mich es zu sagen, wie viele subdivisionen — „das ist aber nach meinen Seebegriffen zu viel — und ich glaube dieser schottländischen assertion — und hyperbole durchaus nicht —. Ich kenne einen sehr geschickten Landschaftsmaler — der seine Landschaften nie endigen kann — weil seine Gegend sich nie ruhig hällt.[d] — In Rom — bath ich einstens den vortrefflichen Maler N____ den ich nicht anders

a) das helyett. b) t. i. *scheint*. A sok közbevetés a megértést zavarja. c) itt kimaradt valami, talán: erhob. d) hält helyett.

als den modernen Prometheus nennen kann — einmal versuchen zu wollen, wie oft er das selbe Gesicht — ganz ähnlich, und doch ganz verschieden malen könnte. — [1/2 lap kivágva] [203] [A 205—6. lap kivágva.]

[3 sor kivágva.]

[1819 junius 26.] Den 25-ten Juny 1819 bin ich von Wien nach Zinkendorf zu Fuss gegangen; ich schätze diese Distanz auf 11 deutsche Meilen. Was ich bei dieser Course gewonnen habe, sind zwei vermüdete Beine und ein gebognes Kreitzbein — und den festen Vorsatz, reisenden Handwerks Burschen, denen ich sonst nie etwas gegeben, und[a] im Gegentheil mit Härte behandelt,[b] manchmal einige Groschen für Bier und Wein zu bewilligen. — Wie wohl thut's wenn man recht müde ist — zu trinken! . . . dan fühlt man's erst aber, wenn man es entbehren musste. — „Wahrlich das Leben sollte man von *unten auf*[c] versuchen, wie weniger ungerecht würde man im allgemeinen gegen die arbeitende Klasse sein — wenn man es so recht, durch Noth und Elend einsehen lehrnte, wie sauer es wird süsses Brod zu erzeugen! — Freilich schmeckt es besser, was man mit seinem Schweiss erworben hat! — [207]

Alle sagen dass mein Vater höchstens acht Tage leben kann — Ich sage dass er über sechs Monathe sein Leben trainiren[1] wird. — Sobald Alter und Schwäche das Gefährlichste der Krankheit ausmachen — kann kein Arzt das Ziel des Lebens voraus sehen und die Zeit des Sterbens bestimmen — den[n] könnte einer das, so wäre es nicht unmöglich, dass es so unendlich geschickte Doctoren gäbe, die in dem 20-ten Jahr' unseres Lebens — den Tag unseres Todes voraus sagte[n] — indem wir von dem Augenblick unserer Geburt gegen das Grab zu gehen anfangen. —

Den 26-ten Juny 1819.

Das Leben, besonders des sittliche, hat Flug, dann Sprung, dann Schritt, endlich Stand. Jedes Jahr lässt sich der Mensch weniger bekehren, und einem bösen Sechziger dient weniger ein Missionaire als eine Autodaphé.[d]

a) t. i. die ich. b) t. i. habe. c) Széchenyi aláhúzása. d) Széchenyi itt jelet tett, de a magyarázat elmaradt.

[1] Nyujtani.

Eine Religion nach der andern lischt aus, aber der religiöse Sinn, der sie alle erschuf, kann der Menschheit nie getödtet werden; folglich wird er[a] sein künftiges Leben nur in mehr geläuterten Formen beweisen und führen. Wenn Tyrtaeus de apparitione dei sagt, Gott sei den Menschen anfangs in ihrer Gestallt erschienen, dann als Stimme, später nur im Traum und durch Erleuchtung: so nimmt diess eine schöne Deutung für [209] unsere und die spätere Zeiten an, wenn man unter Traum Poesie, und unter Erleuchtung philosophie versteht. So lange das Wort Gott in einer Sprache noch dauert und tönt: so richtet es das Menschen Auge nach oben auf. Es ist mit dem Überirdischen, wie mit der Sonne, welche in einer Verfinsterung sobald auch nur der kleinste Rand von ihr noch unbedeckt leuchten kann, stets den Tag fort erhält, und sich selber gerundet in der dunkeln Kammer abmalt. —

[Die bescheidne jetzige Scham der einzelwesen, welche lieber das *Blinde Schicksal*,[b] als die schauende Vorsehung für sich sorgen lässt, bezeugt weniger Unglauben und Bescheidenheit, als Bewusstsein nicht fromm zu glauben und zu handeln. —][c]

---

nie wirst du, O Gott, denen, die das vieltönige Leben überwanden, erst in der eintönigen stummen Stunde des Sterbens erschienen sein, da wo Welt nach Welt, Mensch nach Mensch hinschwand, und nichts blieb neben dem Sterblich-Unsterblichen, als der Ewige? Wer Gott in die letzte dunkelste Nacht hinein bringt, kann nicht erfahren, was Sterben ist, weil er auf den ewigen Stern im Abgrund blickt — — —

Jedes Genie ist aber in seiner Sprache, jedes Herz in seiner Religion allmächtig. —

[1819 julius 1.] Der 1-ste July war ein merkwärdiger Tag für mich. — Meine Eltern halten einen Menschen der in seinen Geld Geschäften und Gütern dérangirt ist, für diese und die andre Welt verloren — das [211] ist einmal ihre Idee und Ansicht — oder sie machen sehr geschickt dergleichen, den[n]

a) t. i. der religiöse Sinn. b) Széchenyi aláhúzása. c) u. 210. lapon.

ich glaube es. — Sie wollten aber, dass ich auch der nämlichen Meinung sein soll — das kann ich aber nicht, und will auch nicht scheinen, es zu können, den[n] ich halte es nur für eine beneidenswerthe Sache, und einer guten Qualität, wenn man nämlich in seiner Oeconomie in Ordnung ist — indessen macht das Dasein oder die Absence dieser Eigenschaft — den Mann nicht aus, und ist unmöglich die Basis von seiner Moralität im höchern Sinn des Wortes genommen.

Eines Morgens kam meine _____[a] aus ihrem Cabinet, nachdem sie ihre Rechnungen revidirte „jetzt könnte ich ganz ruhig sterben, sagte sie, den[n] ich bin mit allem in Ordnung! — *Ich*[b] wäre nicht sehr bereitet zum sterben, wenn ich meine Contos bezahlt hätte, und sie mir unterschrieben wurden, wenn ich auser dem nichts für die expiationen meiner Fehler gethan haben würde. —

In seinen *Glücks Gütern*[b] rangirt zu sein, ist nur in so weit eine Schuldigkeit, als man in Grunde kein unumschränkter Herr seines Vermögens ist — und von dem was man damit machte, und wie man es anwendete, eine strenge Rechnung zu geben schuldig ist. [213]

Übrigens gehört die Ordnung in Ausgaben und mit dem Gelde zu der allgemeinen Harmonie — in welcher das Ideal meines Menschen stets sein sollte. So sehr aber ein guter Mensch dérangirt sein kann, so sehr ist es möglich, dass ein böser Mensch in der besten Ordnung sey. — Zur Vollkommenheit eines Menschen ist es also nöthig — dass man geordnet sei, keine Condition ist es aber, ohne welcher man die höchste Stufe menschlicher Güte nicht erreichen könnte. —

Den 1-sten Juny,[1] nachdem wir alle Rechnungen nachgesehen hatten, fanden wir, dass ich ganz schulden frei sei. — Keine besondern Pläne hatte ich nicht — Keine Wünsche, die mich in bedeutende Ausgaben verwickeln könnten — Mein *V[ater]* machte mir also den Vorschlag, so lange nur hundert Louisdors in einem Monath nehmen zu wollen, bis wir einmal eine Jährige Einnahme auf die Seite gesetzt haben würden. — Ich willigte gerne ein

a) Valószínűleg édes anyja. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Tévedés július 1 helyett, június 1-én még nem volt otthon.

den[n] mir selbst gefiel dieser Plan, und weil ich gelehrnt habe, dass noch angenehmere Beschäftigungen sein können als Geld auszugeben, aber noch mehr als alles diess, weil es mein Vater wollte — dessen Wunsch mein heiligstes Gesetz ist, so lange es meine eigne Person und mein Glück angehet. — [215]

Ich musste sogar versprechen von allen Ausgaben meinen[a] Vater Rechnung zu legen. (3 sor törölve.) (quoique je paye beaucoup plus de ma personne que de ma bourse) ($1^1/_2$ sor törölve.) — — So hab' ich auch mein Wort gegeben, keinen[b] Menschen etwas zu geben und zu borgen u[nd] s[o] w[eiter.] — Ich hab' mir alles das zu Gemüthe geführt, und den[c] Willen meines Vaters in jeder hinsicht genüge zu leisten, fest in mir vorgenommen. — Ach wie kurze Zeit hielt ich mein Versprechen! — — Gestern kam N____ zu mir um mich zu bitten ihm 4000 C[onventions] Gulden borgen zu wollen, oder wenigstens für ihn als Bürge und Zahler gut zu stehen — Er, seine Mutter mit 4 unmündigen Kindern werden sonst morgen eingesperrt. Fürst ____ ist abwesend und der einzige Mensch, der ihn unterstützen könnte — — Ich weinte den halben Morgen hindurch die bittersten Thränen, dass ich mich in so einer schrecklichen Lage befände — endlich machte ich mir Luft, damit, dass ich unterschrieb — die Famille ist gerettet — ich [217] werde wahrscheinlich nie mein Geld bekommen — das ist einerley, und könnte einmal unmöglich besser angebracht werden. Was aber geschehen wird, wenn es meine Eltern erfahren, das weiss ich nicht — und will nun gar nicht daran denken, den[n] ich entsetze vor dem Gedanken. — Was aber sonderbar in dieser Sache ist, scheint am besten aus meiner innerlichen Stimmung, die mir nicht verhehlen kann, dass ich durch diese That, ein Gott gefälliges Werk gethan habe, und zugleich eine Sache, die meine Eltern zur désparation bringen könnte; und doch sind meine Eltern so fromme und Gottseelige und wohlthuende Leute. Wie ist diess zu expliciren?

Nachdem ich den Wechsel des Herrn N____ als Bürge und Zahler unterfertigt habe, wurde der Brief zugesiegelt. Bis zu dem 1-sten Jäner 1820 wird also die Sache wahrscheinlich verschlossen und ich ganz ruhig bleiben können; was aber nachher geschehen wird — weiss ich nicht, und will nicht daran denken, um meinen

a) meinem helyett. b) keinem helyett. c) dem helyett.

Genuss, eine gute Handlung gethan zu haben, nicht alsobald wieder zu verbittern —. Ich gieng nach Hause, und konnte nichts mehr vornehmen, den[n] ich war in reflexionen über die Art wie wir unser Geld anwenden, tief versunken. — Es kann keiner läugnen, dass ein jeder wenn auch unwissend, sich bemühet mit seinem Geld die höchstmöglichen Genüsse sich zu verschaffen, den[n] es ist eine alte abgedroschne und ausgemachte Sache, dass jedes Lebende Wesen [219] nach *Seelen Freuden*[a] [b] und körperlichen Behagen strebt — und dass man eins und das andre, wiewohl im verschiednen Maassstab, mit Geld' kaufen kann. Nur sind die Seelen Freuden, und das körperliche Behagen bei verschiednen Menschen höchst verschieden: den[n] mancher würde sich bedanken (2 sor törölve) — und so mit denen Seelen Freuden. — Ich respectire daher alle Handlungen, die ohne denen andern zu schaden, auf individuelles Glück abzielen, wie sonderbar sie auch immer *mir*[a] vorkommen mögen. Auf dem selben Standpunkt gesetzt, mit denen Ansichten, dem Gehirn, dem Magen würden wir auch eben so handeln, weil wir aber auf einen entgegengesetzten Berg stehen, alles ganz anders in unsern Augen abgespiegelt wird, unser Kranium und Gedärme von einem höchst verschiednen Genre sind, darum begreifen wir die Handlungen anderer nicht. So albern ist der Mensch, dass er immer *nach sich,*[a] in seiner Laage, und Stellung über andre urtheilt, eine Ungerechtigkeit nach der andern begeht, ohne es von weitem zu ahnden, und aus diesem Irrthum nie[c] herauszukommen. Was mich aber äuserst frappirt, ist, dass[d] nachdem ich die sonderbarsten Manoeuvres mit dem Gelde zu beginnen, gesehen und bemerkt habe, als „es zu häufen, Langweitige Grundstücke, alte Bücher, stäubige Antiqui-[221]täten, Uhren, schlechte Gemälde, Pfeifen, ect ect ect zu kaufen, was ich natürlich und billig finde, dass[d] ich niemals einen Menschen fand, der *ganz allein aus dem Grunde*[a] *sich selbst*[e] ein Fest zu machen, einen alten guten Freund aus der Noth geholfen, die Armuth unterstützt — und denen Dürftigen Gut[e]s gethan hat. — Wir denken immer ein Opfer gebracht zu haben, wenn wir jemanden aus der Miserie helfen, und unterstützen,

a) Széchenyi aláhúzása. b) Széchenyi jelet tett ide, de nem magyarázta meg. c) Inkább je. d) a hosszú közbevetett mondat miatt kissé homályos. Az *ist*-től függő mellékmondat kötőszavát (dass) meg is ismétli. e) kétszer aláhúzva.

indessen es gewiss eine grosse Freude ist — einen Glücklichen zu sehen, wenn wir ihn[a] gemacht haben — dazumal besonders wenn wir uns den Genuss erlauben und nicht ganz toll aus dem Kopf schlagen.

Ich hab' oft gesehen, dass man für Pferde, ein Tableau,[1] eine Statue einige hundert Louis d'ors mit dem grössten Kalt Blut gegeben hat, und wegen der selben Summe einen alten Bekannten und Gesellschafter entfernte, — den man glücklich gemacht haben würde, und den[b] man wegen seinen Umständen fremd geworden ist. — — Und woher kömt das? — Von unserer Ansicht, die wir mit der frühesten Jugend eingehaucht haben — — Was wieder ganz natürlich ist, indem alle Eltern äuserst besorgt sein müssen, dass das ihnen [223] ganz und gar überlassne Kind[c] von so vielen *geschickten*[d] Freunden und Beutelschneidern umgeben sind, die sie bald um ihr ganzes patrimonium bringen werden. — Es handelt sich also nur darum, dass ein junger Mensch, der in die Welt tritt, seinen natürlichen Drang, seine bedürftigen Freunde zu unterstützen, ungestört behalte, und sich durch keinen Menschen in der Welt imponiren lasse, um *ohne zu wollen*,[d] seine Chatouille ihnen zu öffnen. —

Eine gewisse innerste Stimme sprach also angenehme und beruhigende Worte zu mir — und dass ich in meinen, so sehr gebundenen Umständen, die arme Famille N— gegen alle Begebenheiten der unzahlbaren Schuldner, für den Augenblick wenigstens, geschützt und geschiermt habe, gab mir einige frohe Augenblicke, die ich so rein man die Gegenwart von dem Kommenden nur immer zertheilen mag, und in der grössten purität genossen habe. —

Es kam F[eld]Z[eug]M[eister] N. zu mir, und brachte mich aus meiner Ruhe durch die Ankündigung, dass er der Gesandte des Gr[afen] N— sei, der mich bitten liess, ihm 10 m[ille] C[onventions] M[ünze] Gulden borgen — zu wollen!!! — Der Contrast zwischen denen beiden, die mich um die selbe Gefälligkeit ersuchten, der Unterschied ihrer Rechte, war gewiss auf-

a) t. i. glücklich. b) dem helyett. c) dass die ihnen . . . überlassenen Kinder helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Festmény.

fallend — noch entgegengesetzter fand ich jedoch meine augenblickliche decision im ersten und dan im zweiten Falle — das heisst, die Verschiedenheit meiner Willens Meinung [225] die im ersten emportement und Gemüth, in dem aller ersten Blitz meiner Entschlüsse sich auf eine so richtige und wahre Basis gründeten, dass ich dan bei kaltem Blut, und tieferer Untersuchung, daran nichts mehr ändern konnte. — Dass ich für N— gut gestanden habe, zeigte sich im vollsten Licht, als eine That, die ich begehen musste, und die für mich immer gute Folgen haben wird — Den Gr[afen] N— hingegen sein Verlangen zu gewähren erschien mir als eine entsetzliche Schwachheit — ich gab dem Botschafter daher die Antwort, „dass ich, wenn ich auch könnte, es durchaus nicht wolle, und die Ursache hivon zu nennen auch nicht wolle, da es nur langweilig und weitläufig sein müsse, und mich weder moralsche noch phisische Mitteln von meinem, *nein Wort*[a] abbringen könnten.

Den 1-sten July 1819.[a]

($^1/_2$ lap kivágva) [227] geleitet werden sollte, mit dem Studium, wie man sich betragen soll, abgeben müsse — und doch findet es immer, und immer selbst unwillkührlich statt — — —

Wagt man nichts an Kindern, so wagt man sie selber, den Leib wahrscheinlich, den Geist gewiss — und ich würde lieber ein Kind sich todschlagen sehen — als es ungeschickt, untauglich, und verzärtelt zu erblicken.

Körperliche Abhärtung ist, da der Körper der Anker Platz des Muthes ist, schon geistig nöthig. Ihr Zweck und Erfolg ist nicht so wol[b] Gesundheit Anstallt und Verlängerung des Lebens, den[n] Weichlinge und Wollüstlinge wurden öfters alt, so wie Nonnen und Hofdamen noch älter — als[c] die *Aus*[a] und *Zurüstung*[a] desselben wider das Ungemach, und für Heiterkeit und Thätigkeit. —[d] Da der weibliche Geist durch Verweichligung[e] nicht eben ein weibischer wird, wohl aber der männliche: so kann es in den höchern Ständen, wo verhältnissmässig die männliche

a) Széchenyi aláhúzása. b) sowohl helyett. c) als auch helyett. d) Széchenyi ide jelt tett, de a jegyzet elmaradt. e) t. i. Verweichlichung.

grösser wird und ist, als die weibliche, wo[h]l noch dahin kommen, dass das schwache Geschlecht über das Geschwächte hinausdrückt; und die Weiber und die Männer haben die schöne Aussicht, den Dattelbäumen zu gleichen, wovon bloss die weiblichen die Früchte tragen und die männlichen nur die Blumen. — [229]

Der Lehrer, der sich nicht laben kann, lässt den Schüler eben so wenig sich laben, und so begeben sie sich gegenseitig mit Sünden der Schwäche —

Welche kräftige männliche Alpen-Brust, sammt einem warmen Welschland im Herzen — — in unwiderruflicher Strenge und Anordnung, ernster Freundlichkeit, Genossenschaft, und Beredsamkeit — „da der Mann den Gelehrten entbehren kann aber nicht der Gelehrte den Mann: so impfen sie mir vor allen Dingen (nicht aber umgekert) auf den Mann den Gelehrten."

[Als ich zwölf Jahr alt gewesen bin sagte meine Mutter, als man von der Zukunft meiner Brüder und von der meinen sprach „ich bin fest überzeugt, dass Stepherl nie heiraten wird" —] [a]

Die Bestimmung meines Lebens scheint nach und nach in Erfüllung zu kommen. — Meine Mutter sprach sie einmal in meiner Kindheit aus — und schon damals klang mir das flüchtig und vieleicht nicht im Ernst gesprochne Wort wie ein feyerlicher Oracel Spruch. — Ich vergass bald darauf —

[1819 július 17.] [b] Den 13-ten July 1818 bin ich von Wien weg. Ich hatte früher die Absicht die N—[1] zu heurathen. Es opponirte sich mir aber eine Welt von unglücklichen Verhältnissen,[2] eine unnenbare Begebenheit — die sonderbarsten Missverständ-

a) a 230. lapon. b) Széchenyi ide jelt tett, valószínűleg, mert életének egy fontos szakaszát akarta megvilágitani.

[1] Karolina hugáról, Meade Selináról van szó.

[2] Természetes, hiszen annak hugáról volt szó, aki Széchenyibe szerelmes volt, s a nő családja — mint később maga Széchenyi írja — ezt akadálynak tekintette, a saját családja szintén nem akarta.

nisse! — Dass sich damals eine *mir* [a] unerklärbare *moralisehe Unmöglichkeit*,[a] in der That sich entgegen setzte, fühlte ich zu klar — um jene Schwierigkeiten zu überwinden, die die Menschen mir machen konnten —.— Meine Reise durch Italien, die Türkey, durch [231] Griechenland, und Sicilien — beschäftigte mich thätig — und es verfloss beinahe ein Jahr — in vernünftiger Arbeit: — ich sammelte Erfahrung und ein angenehmes Andenken bis zum Grab. — Die immerwährende Unruhe, und die so schnell auf ein ander folgenden intéressanten Gegenstände zerstreuten mich manigfaltig. Ich erhielt über verschiedene Meinungen ganz entgegengesetzte Ansichten — reflectirte über meine vergangenen Jahre tief, und oft — und die Vergangenheit brachte wenige, beinahe keine angenehme Errinerung in mein Gedächtniss zurück! — Leider betratt ich die Welt ohne Erziehung, ohne Grundsätze — ohne Freunde![1] Und wäre es möglich gewesen, dass es anders gekommen wäre — wenn meine Erzieher länger in dem väterlichen Haus mich behalten hätten? — Sie kannten die Welt selbst nicht, die mir sie kennen lehren hätten sollen — und verstanden nur des Lebens Theorie — nicht aber das, was der jugendlichen Eitelkeit und Selbst Liebe entgegen stehet! —

Meine Vergangenheit war mir eine böse fatale Errinerung, die Gegenwart, die nur durch dem [b] Rück Blick und Hoffnung eine angenehme existenz haben kann, war ein unerträglicher ewig still stehender Augenblick — und die Zukunft ein Blick gegen ein nie erreichbares — für mich, ewig verlohrnes Glück —[2]

Man kann durch Entbehrungen, und dem [b] Verlust seiner Gesundheit, seines Vermögens ect. ect. eine gewisse Abgestumpftheit im Character, eine kleinere Ansicht des Glücks — mesquine Wünsche für die Zukunft — eine ganz abgestorbne [233] Ambition bekommen. — Man wagt kaum an ein Glück, an eine Seeligkeit zu denken — die einstens so leicht so gewiss zu erreichen war. — Es scheint das aller beste, süss'te im Leben verlohren, — und das raisonement sich nicht miserable zu machen,

a) Széchenyi aláhúzása. b) den helyett.

[1] Az 1809-iki (Napoleon ellen) egybehívott nemesi felkelés alkalmával Széchenyi Ferencnek mind a három fia jelentkezett. István akkor 17 éves volt. Ránkmaradt bizonyítványai szerint épp elvégezte középfokú tanulmányait.

[2] Itt is erősen színez Széchenyi és sötéten gondolkozik.

wenn man nicht glücklich sein konnte, siegt endlich — über alle die Bitterkeit der Seele, die lange jedes mittelmässige Glück verwirft. — Man kann im Fall eines ungeheuren Unglücks auch nur zwei Handlungen kräftig beginnen, sich das Leben nehmen und es endigen, oder es gross und zufrieden tragen. Kein Mittelweg bleibt: nicht einmal der des stillen, unausgesprochnen Schmerzens und Gram[s]!

Ein unsichtbar aber lebendes Wesen ist mein Zeuge, wie lang ich im schändlichsten Zweifel mit mir selbst gestanden bin, welcher Schritt der bessere, welcher der ehrenvollere sey — ! —

In der Seelenzerrüttung verliess ich Wien: denn ist eine grössere Pein' der Seele, als Zweifel? — Acht Monathe lebte ich so —. Oh, der jammervollen Zeit![1] — Endlich — wagte ich zu denken, dass ich es tragen will — war aber nur ein schwacher Wollender —

Der Gedanke einstens mit N—[2] vermählt zu sein — *entsetzte*[a] mich immer. Und ich habe begreiffen lehrnen,[b] dass man im Leben — wenn man kaum eine kleine Freude mehr hoffen darf, von einem grossen Glück, welches auf einmal und unerwartet in die Wirklichkeit tritt, zurückbeben kann. — Die Angst vor dem Tode en[t]stehet vieleicht daher, dass das Dahinscheiden unser seeligster Augenblick ist — [235]

N—s persönliche Abneigung zu mir — Ihre Famille,[3] die meine, und endlich was noch das meiste ist, *ich*,[a] — alles diess wird unüberwindliche Schranken zwischen ihr und mir, auf immer ziehen! Ich müsste ein ganz andrer Mensch werden, um ohne erröthen sagen zu können, ja ich hab' sie mir verdient, und kann ihr Mann im vollen Sinn des erhabnen Worts sein. — Sie müsste es, wenn es auch wäre, und sein könnte, wissen und davon durchdrungen sein — und die guten *Erzieher*[a] einsehen lehrnen, dass

a) Széchenyi aláhúzása. b) hiányzik még: müssen.

[1] Naplójából nem tűnik ki, hogy oly kétségbeesett volt lelkiállapota, csak most érzi, mert Selinát szereti.

[2] Selina.

[3] Lichnowsky Károly hercegné, született Thun Christina grófnő, Lichnowsky Ede anyja, Karolinának és Selinának nagynénje, anyjuk halála után nevelőanyjuk, továbbá Rasumoffsky Alexej herceg (1852—1836) orosz diplomata nagybátyjuk, mert első felesége édes anyjuknak édes testvére volt.

man nur mit dem Mädchen glücklich werden kann — die man mit jedem Tag mehr lieben und schätzen muss —, und dass für *einen*[a] Mann nur ein Mädchen giebt, mit der er völlig glücklich sein kann. — Sollten alle diese Hindernisse, die lebend und nicht nur in meiner Einbildung sind, leicht zu überwinden sein? —

Beinahe ein ganzes Jahr hielt ich es für unmöglich — und trachtete mein Glück auf eine dauerndere, festere Basis, als ein Weib — Reichthum, und Ehre zu gründen — sagte denen schönen Hoffnungen, die einstens in meiner Jünglings Brust blühten, ein schweres, thränenvolles Lebewohl, und entschloss mich — in meinem ganzen Leben nunmero so zu handeln, dass ich mit jedem Tage gegen die Vollkommenheit näher rücke — Wie wenig besser ich geworden, seit dem ich diesen ernsthaften Entschluss gefasst habe — weiss der Allmächtige Richter, und möge [über] mich urtheilen — Er weiss aber auch, wie mein Herz gelitten hat — vor unnenbarem Schmerz — und wie gedemüthiget [237][1] ich bei dem Gedanken war, 26 Jahre meines Lebens umsonst gelebt und sie (die mit Thränen schwer erkaufte Erfahrung ausgenommen) gänzlich verlohren zu haben —

In [der] Mitte des Sommers des Jahres 1818 führte mein Weg mich durch Italien —. In einem allerliebsten, nahe zu Rom gelegenen Landhaus[2] — knüpfte ich die Bekanntschaft einer liebenswürdigen Famille[3] auf das Neue an — einer Famille, deren Namen und Rang in dem Staate, in welchem ich geboren — von Jahrhunderten her bedeutend und bekannt gewesen ist —.

Drei Tage der vergnügtesten Stunden verlebte ich — in dem angenehmen Zirkel meiner neuen Bekannten: — und lehrnte neuerdings — dass in denen Verhältnissen — in welche gewisse Famillen durch die Gunst ihrer Monarchen kommen, „Wahrheit, Einfachheit — und richtige Ansicht der Dinge — weit öfter zu

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: folgt an der Seite 243. Széchenyi ugyanis mire ideért feljegyzésével a 239. és 241. lapon, már egy levelet másolt le s így csak a 243. lapon folytathatta feljegyzését. A lemásolt levél kelte július 20 (a tinta után itélve, később jegyezhette a keltet), míg a feljegyzés kelte július 17. Vagy az egyikben vagy a másikban tévedett.

[2] Frascati-ban.

[3] Kaunitz hercegnő és leányai.

finden ist — als in denen gewissen Gesellschaften von unglücklichen intrigan's — die alle jene *die Societät der grossen Welt*[a] heissen — die sie aus Zufall nicht kennen, oder wegen einen *gewichtigen Grund,*[a] nicht kennen wollen. — Meine neuen Bekanntin[n]en haben mein Herz höchlich erfreut — und so lange ich leben würde — *könnte ich aus Gemüth*[a] nie aufhören — ihr Glück als eine nothwendige Condition zu dem meinigen anzusehen. —

Eine von diesen lieben Erscheinungen[1] gefiel mir besonders; schön, jung, sanft, mit Talenten begabt, gebildet, und [243] anspruchslos — mit einer klaren Güte im Character, das kein Mensch verkennen konnte —! So drückte ich Ihr Bild in meine Seele. — Glücklich der Mann, den sie lieben wird[2] — und der mit Gleichheit des Geschmacks und Ansichten — von ihr wieder geliebt werden kann! Sein Loos ist glücklich gefallen — denn was der Zufall Unerwartetes und Feindliches auch immer in seine Lebens Periode bringen könnte — unglücklicher, als er ohne ihr geworden wäre, kann er mit ihr nimmermehr werden —, im Gegentheil, nur glücklicher. —

In meinen Reisen in der Türkey und Griechenland schrieb ich mehrmal an die Eltern, des mir theuer gewordnen Mädchens — denn ich wollte mit ihnen in Verbindung bleiben und sie behandelten mich so sanft und gut, dass ich denken konnte, dass sie sich um mich interessiren, und es ihnen nicht ganz unangenehm wäre, wenn ich sie um die Hand ihrer Tochter — ansprechen wollte. Mein Vorhaben war es auch, — und ich hoffte — ruhige und vergnügte Tage mit einer einfachen, gut herzigen Frau zu verleben — die sich in meine Leidenschaften und meinen Geschmack wohl fügen wird —. Die Ruhe in ihrem Character, und ihre Weiblichkeit — konnten mir auch verheissen — dass Sie [245] ihr ganzes Leben hindurch mir ergeben — und sogar untergeordnet sein wird. —

In denen Briefen — an N—[3] erlaubte ich mir dennoch nicht

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Kaunitz Karolina.

[2] 1831-ben lett Starhemberg Anton Gundakar grófnak felesége. Első felesége Esterházy Julia grófnő, Széchenyi unokatestvére volt.

[3] Kaunitz Karolina.

das aller geringste *Zweideutige,*[a] aus dem die F[ürstin] K[aunitz][b] schliessen hätte können, dass ich ernstliche Absichten habe, ihre Tochter zu heurathen —

Die E[ltern] hingegen,[1] die die Grund Ursache meiner Abreise und meiner jetzigen traurigen Laage sind — die glaubten aus meinen Briefen, wie ich es dan später erfahren habe — dass ich den Plan N—[2] zu heurathen gänzlich aufgegeben habe, und an eine andere Verbindung denke, denn ich schrieb ihnen sehr oft von dem häuslichen Glück, und wie sehr ich es zu geniessen wünschte. Manchmal schrieb ich auch von der Famille N—.[3] Dieses Zusammentreffen erfreute meinen V[ater] unendlich — denn er gehet in allen seinen Handlungen aus dem Grundsatz aus — mich glücklich zu machen! — „Der gute Alte! Gott segne ihn — und lasse ihm nie erfahren, wie äuserst elend er mich gemacht hat. —

Gegen den 1-sten Juny 1819 bin ich in Rom [247] wieder angekommen, da ich in meiner Rückehr in Neapel ausschiffte. Die Famille N—[3] war damals aus Zufall schon abgereiset —; und nun danke ich dem Allmächtigen, dass es so war — denn jetzt würde ich alle Ursache haben mich todzuschiessen — indem ich mit einem Wort vieleicht gebunden wäre, — mich selbst und N—[4] die ich nimmer mehr lieben könnte, *auf immer*[a] unglücklich zu machen: — und von N—[5] *auf immer*[a] separirt zu sein — mit der allein ich glücklich sein kann. —

Ich bin, weiss Gott — ganz herabgestimmt — und lebe so lange schon in keinen excentrischen Regionen mehr — wenn ich aber mein ganzes Leben bedenke — und alles das, was ich noch zu hoffen verwegen genug bin, — dan komme ich mir samt N—[5] so vor — als ob man über sie und mich noch ein trauerspiel schreiben würde. — Sie mein nennen zu dürfen! Ist denn diese Seeligkeit mir noch erlaubt —! Und kann so ein vollkommenes Wesen sich [mit] mir vermählen —. [249]

a) Széchenyi aláhúzása. b) a K betűt Széchenyi később írta oda.

[1] Széchenyi szülei.

[2] Meade Selina.

[3] Kaunitz.

[4] Kaunitz Karolina.

[5] Meade Selina.

Den 11-ten Juny 1819 bin ich in Wien wieder eingetroffen — Meine Eltern liebten mich inniglich, das sah ich aus der Freude, die sie nicht verbergen konnten, nach einer langen und gefährlichen Abwesenheit mich wi[e]der zu umarmen. —

Meine Reise Effecten und Bagage liess ich in Malta zurück, weil ich immer eine leise Ahndung in mir leben hatte — dass ich aus Abneigung C[arolinens][1] N—[2] nie ehelichen werde — und die, deren Namen ich so lange auf meinem Arm trage — aus Missverständniss nie mein sein wird — und ich wohl in der Zukunft — ein unruhiges und Abentheuerliches Leben tragen werde müssen.

Meine Schulden waren bezahlt —, und die guten Eltern bewiesen sich in jeder Gelegenheit, als schätzenswerthe Rathgeber — als liebende Freunde. — Des Vaters Gesundheit war indessen so weit verlohren, und seine Nerven und Gemüth so sehr angegriffen, dass es äuserst nothwendig gewesen ist — jedes Wort, welches eine stärkere Impression verursachen hätte können, standhaft zu vermeiden. Vergnügen und Missvergnügen wären ihm gleichfalls schädlich gewesen. Ich konnte also und erlaubte mir auch nicht unaufgefordert [251] über meine Zukunft mit ihm zu sprechen. 3 Wochen vergingen — im Stillschweigen, über diesen Gegenstand — doch beschloss ich in mir selbst, nur N—[2] zur Frau haben zu wollen — oder mich nie zu verehelichen. —

Es war den 16-ten Juny, dass ich N—[2] mit ihrer Tante im Prater begegnete. Ich war zu Pferd mit W[enzel] Liechtenstein[3] und Trautmansdorf[4]. Ihr Wagen rollte knapp neben mir vorüber — ich sah sie, so wie damals als ich in meiner Kindheit — ihr Treue und Liebe schwur —! Sie bemerkte mich aber kaum — und wendete sich ernsthaft von mir. — Was nach dieser Wiedersehung in meiner Seele vorging, was ich gelitten habe, welche bittre Thränen geweint, werde ich niemals wieder vergessen — Mehrere Tage konnte ich mich nicht erhohlen. — So vergingen wieder lange schwere Tage — bis endlich Gr[af] E[sterhazy][5] bei mir

[1] T. i. sógornője.
[2] Selina.
[3] Liechtenstein Wenzel herceg tábornok.
[4] Gróf Trauttmansdorff János fölovászmester.
[5] Gróf Esterházy Vince.

frühstückte — den ich wegen der Gerade[a] und Einfachheit seines Characters schon lange geliebt und geschätzt habe —. Die Schwachheit bemächtigte sich meiner zu meiner ewigen Schande, und ich zeigte ihm alle jene Schriften, die ich mit meinem letzten Willen versiegelt der Mutter vor meiner Abreise übergab. — [253]

Das Jahr 1818 konnte ich Wien mit dem schrecklichsten Geheimniss verlassen — und siegte über mich so vollkommen. — Wusste der Vater, welch ein Sohn damals ich ihm gewesen bin, als er mich von sich gestossen hat[1] — und um wie viel unwürdiger ich ihm jetzt geworden bin —![2] Gr[af] E[sterházy] erstaunte über den Inhallt,[b] und über meine Laage — und er wusste — mir die Papiere zu entlocken, die ich nie zeigen, die ich verbrennen hätte sollen — wenn ich auch mein ganzes Glück verlohren haben würde. — Damals hätte ich den Trost in mir gefunden — rechtlich und als ein dankbarer Sohn gehandelt zu haben — und jetzt — ist meine verschwundene Hoffnung wieder angefacht — und auf eine Unmöglichkeit gegründet —, das Bewusstsein nicht mehr so ruhig, so glücklich —

Zwei Menschen[3] sind also meine eingeweihte Freunde. Sie wollen mir gewiss gut — Sie haben mir aber mehr weh gethan, als ich zu ertragen für möglich hielt — Sie sprachen mit N—[4] über mich, meine Verhältnisse — meine Wünsche —! Wenn N—[4] kein Herz eines Engels hat, so muss sie mich, da sie mich schon hasste — nun noch verabscheuen — da ich der Ankläger[5] meines eignen Vaters [255] geworden bin! — Kann ich den[n] noch elender werden —? und kann ich es erleben, wenn sich alles diess nicht bald aufklärt? — —

Zum erstenmal sah ich N—[4] bei — — —[6]. Sie war blühend und schön — wie immer. — Sie und ihre Verwandte[n] waren artig aber kalt mit mir: — das erste[c] sind sie unveränderlich

a) t. i. Geradheit. b) Inhalt helyett. c) t. i. artig.

[1] Mert atyja kívánságára utazott el.
[2] Mert nem tudta elfelejteni Selinát.
[3] Esterházy Vince és felesége, született Liechtenstein Zsófia hercegnő. Nemcsak most, később szívügyeiben hűséges barátai, közbenjárói voltak.
[4] Selina.
[5] Mert az iratokból kitűnt, hogy atyja kedvéért utazott el.
[6] Nagyon valószínű, hogy Rasumoffsky volt orosz követnél, aki Selina nagybátyja volt.

mit jedem Menschen, das zweite[a] mussten sie gegen mich natürlicher Weise sein —. Ich fühlte mich verlegen —. Wir gingen in den Garten spazieren — und da kam ich neben *ihr*[b] zu sitzen — ihr sagend — „Haben Sie die Dummheiten nicht vergessen, die ich Ihnen vor einem Jahr gesagt habe? — Sind Sie noch böse auf mich, oder haben Sie mir schon vergeben?“ *Sie*[b] „ich war nie beleidigt — — — —. Diess Wort enthielt einen Himmel für mich, und ich wäre beinahe zu ihren Füssen gefallen, um Ihr ewige Liebe zu schwören, wenn nicht ihre Famille und so viele Freunde zugegen gewesen wären — Ich sprach dan[n] während des Gehens noch manche abgebrochnen Reden mit ihr — die aber keinen Sinn hatten. Ich war von so vielen Hoffnungen [257] und Illusionen auf einmal wieder angefüllt, dass ich kein Wort mit Vernunft vor so vielen Zeugen, die vor uns und nach uns gegangen sind, hätte hervorbringen können — Sie schien kalt gegen mich, aber doch nicht zurückstossend — so als ob Sie die Trieb Feder ihrer Handlungen vor mir geheim und verborgen halten wollte —. Unerklärbar, unverständlich! — Ich verlebte zwei unglückliche Tage — schlaflos und agitirt! — Nein Sie wird nie mein werden —! So ein Glück verdiene ich nicht — und wenn es auch einstens, *aus*[b] Zufall sein könnte, würde sie mich denn lieben, und ich sie glücklich machen können —! Für mich ist alles häusliche Glück auf immerdar verlohren — Sie liebt mich nicht — meine Eltern und die ihren sind gegen mich — ich hab' keinen einzigen Freund! — Was ist den[n] also meine Bestimmung? Soll ich noch irrend in der Welt Erfahrung sammeln, um einstens dem verlassnen Lande nützlich zu sein? Ist ‚dienen‘ die einzige Ursache, wegen welcher ich leben muss —

Den 17-ten July [259]

[Hauptmann N— fühlte sich sterben, und schrieb folgenden Brief an meinen Vater.

„Mit dem Gefühl der innigsten Dankbarkeit, errinere ich mich an die Sorge und Wohlthat, die sie mir auf einen langwierigen und schmerzlichen Krankenbette, durch eine milde Unterstützung angedeihen liessen.

Ich fühle, dass es der Wille des Allmächtigen sei, meine bittern Leiden aufzuheben und mich zu sich zu nehmen. —

a) t. i. kalt. b) Széchenyi aláhúzása.

Der erprobte Beweis, dass sie grossen und aufrichtigen Antheil an mein Schicksal nehmen, trösstete meinen Kummer, und verminderte meine Schmerzen, nehmen Sie daher den aufrichtigsten Dank eines Hinscheidenden, als Lohn, Ihrer Güte und Wohlwollens — Ja ich will die schuldige Pflicht der aufrichtigsten Dankbarkeit jenseits des Grabes mit mir nehmen — um da für sie und Ihre Angehörigen zu bethen. U[nd] s[o] w[eiter]“.

Dieser Brief kam in meine Hände — ich eilte zu dem Sterbenden — und fühlte mich so tief gerührt, dass hundert verschiedne, entgegen gesetzte Leidenschaften in meiner Seele entstanden. — Eiskalt fasste ich die Hand des Dahin scheidenden, der in heftigen Zückungen mit dem Tode rang — und die letzte Welt Luft mit Mühe und Röcheln einathmete! —

Der Autor dieser wenigen, aber sublimen, göttlichen Zeilen in einem Zustande von Schmach und Schande! —

Diese göttliche Regung der Dankbarkeit, die wir für unsere Wohlthäter empfinden — das Entsetzen einer Mutter ihr liebstes Kind dahinsterben zu sehen —, die Thränen der ersten Liebe, die Wiedersehung — unsere Ahndungen, die Hoffnungen, die Wünsche, die unsere Jugendseele mit so einem reinen Himmel anfüllen, und am Rande des Grabes nicht auslöschen können — die hundertfarbigen Phantasien und Illusionen — die Wehmuths Freuden die tief im Herz verborgen bleiben — ist den[n] alles das nichts —? haben wir ein langes Leben hindurch umsonst geweint? — Umsonst gehofft, umsonst geliebt? Das ganze Leben war also nur ein entsetzlicher Trug — denn Freunde, Geliebte, die eine Welt von Genüssen einander aufgeopfert — sich ewig gleich und innig zu lieben bestimmt schienen — werden nach einer kurzen elenden Periode Staub und von Gewürm gefressen. Die Seele hingegen, die betrogne, die getäuschte kehrt ohne unserm Bewusstsein — in das ewige All!

Den 20-ten July 1819.][a]

[1819 július 27.] Heute sah ich sie[1] wieder bei N— Ich tanzte mit Ihr. — Wenn ich sie sehe — so empfinde ich immer so eine un-

a) u 239. és 241. lapon.

1. T. i. Selinát Rasumoffskyéknál.

nenbare Wehmuth als ob sie doch allein die wäre, die für mich bestimmt gewesen ist — und als ob sie doch nie mein werden würde. Ich sprach mit Ihr so vertraulich — als wenn sie meine beste theuerste Freundin schon seit Jahren gewesen wäre. —

Sie wollte mir vieles sagen — alle Leute hörten aber auf uns — und sie war verlegen — „Würde Ihr Vater denn so unglücklich sein, wenn —" mehr konnte sie nicht sagen —. So ist denn eigentlich doch nichts gegen mein Glück, *als mein eigner Vater!* —[a]

Pater St[anislaus][1] sagt, sie werden nie heurathen aber Priester werden" — und er sieht die Zukunft so hell, und so klar immer vor sich —. Wenn es wahr wäre, dass ich ein Priester würde — durch wie viele bittere Täge müsste ich noch hindurch leben! — Wie viel Unglück müsste über mich noch schweben — wie viele entsetzliche Augenblicke mir noch kommen — wenn ich so klein so schwach handeln könnte —! Kann denn ein zurückgezogener Priester mehr in seiner Bestimmung und in seinem Ruff[b] wirken als ein *treuer Bürger*[a] in seinem Lande? [261]

Meinen alten Vater fand ich heute weniger gut. Sein Sinn ist durch Studium und Nach Grübeln ganz verworren. Ich begreife, dass Menschen geben könnte, die mit einem gewissen Ascendant — ihm alles Nachforschen untersagen könnten — und dass er zur *Einfachheit*[a] in der Religion zurückkehrend — ruhig werden und noch glückliche Tage verleben könnte —. Wenn die Combinationen aber über das Seiende und Kommende in seiner Seele nicht aufhören — und wenn er seinen[c] Ahndungen, was noch [vor][d] dem Tode geschehen könnte, noch heller sich selbst erschafft, da werden seine Sinne verrückt und seine letzte Lebens Epoche — für alle, die ihn lieben und ehren, eine schauderhafte Sache sein.

Endlich nahet meine Schicksals Entscheidung! — Meine Mutter liess mich heute nachmittag zu sich ruffen,[e] und sagte mir vor meiner Schwester Sophie „nun, lieber Sohn, ich wünsche dir Glück,

a) Széchenyi aláhúzása. b) Rufe helyett. c) seine helyett. d) a *noch* után kimaradhatott: vor. e) rufen helyett.

[1] Albach Szaniszló ferencrendi szerzetes.

alle deine Wünsche werden bald in Erfüllung kommen — denn dein Vater willigt durch aus in alles ein, — und schrieb sogar in diesem Augenblick an die L[ichnowsky] um für dich — S[elina] zu begehren. Ich werde morgen selbst in die Stadt fahren, um den[n] [263] alles dan[n] auf einmal zu endigen." Ich fühlte [mich] ganz betäubt, auf einmal alle meine Hoffnungen wieder aufgehen zu sehen! — doch konnte ich die Freude, endlich am Ziel aller meiner Wünsche zu sein, nicht *rein*[a] und *völlig*[a] geniessen — denn ich wusste, welch ein Opfer es meinem Vater sei — in diese Verbindung einzuwilligen. Ich sprach keine Sylbe, und meine Mutter glaubte mich unangenehm überrascht zu haben, — nachdem ich seit 18 Monathen doch gar keinen andern Wunsch im Herzen habe — und S[elinas] Namen 8 Jahre auf meinem Arm trage —! Seit langer Zeit weinte ich die ersten Freuden Thränen wieder und stürzte voll der innigsten Dankbarkeit meinem Vater zu Füssen „Sie haben mich zum aller glücklichsten Menschen gemacht — Gott lohne und segne Sie — — —" „Ich leide viel, sehr viel — ich will's aber Gott aufopfern" — erwiederte er mir — und so fort — ich kann's nicht wiederhohlen. — „Du hast bis jetzt immer nach dir selbst, deinem eignen Willen gehandelt, und hast dich immer betrogen — Ich wünsche, dass du jetzt besser sehen [265] sollst — — fügte er noch hinzu.

Wenn ich nach so langer Zeit, lieber Vater, S[elina] — nicht kennen lehrnen sollte — so ist jeder andre noch mehr im Fall sich mit seiner Wahl zu hintergehen. Sie sehen, dass ich ganz gelassen und mit Ruhe handle — und dass ich nach so langer Zeit nicht[s] ander[e]s sagen kann, als dass ich mit keiner andern Frau glücklich sein kann. — Wie ich das letzte Jahr Wien verliess, wollte ich S[elina] *wirklich verlieren*[a] und vergessen — denn mir gefiel, Ihnen das Opfer zu bringen — und glaubte mit einer andern mich in der Folge verheurathen zu können — Indessen war alles diess vergessen, so bald ich S[elina] sah — und ich würde in jedem andern Mädchen nur eine Maitresse finden können, indessen S[elina] die Freundin mir bis zum Grabe sein wird — mit der ich jedes Geschick ehrenvoll und rechtschaffen — ertragen werde. — Sie wusste, dass ich sie heurathen wollte — und machte mir durchaus keine

a) Széchenyi aláhúzása.

Avanien,[1] den[n] sie fühlt viel zu edel — um mich zu ihren Mann zu nehmen, selbst wenn sie mich liebte,[a] wenn sie überdächte, dass Sie lieber Vater sie nicht wünschten —. Und werden Sie damals nicht zufrieden [267] mit meiner Wahl sein, wenn Sie sehen werden, dass mich S[elina] glücklich gemacht hat, und ich durch Sie einen höchern Werth enthielt? — u[nd] s[o] w[eiter] — — „Lassen wir das gut sein, lieber Sohn —" und jetzt lass mich allein —!

Es giebt also keine reine Freude in dieser Welt, alles ist getrübt durch der Vergangenheit wehmüthiges Andenken — durch der Hoffnung Furcht — und durch den Missverstand der Gegenwart — —?

Morgen wird mein Loos geworfen? Wache über mich treuer Genius — und breite liebend deine Arme über meinen getrübten Schlaf" — Kömt ihr Bilder, ihr Träume der glücklichen — und wieget mich ein — in sanfte Ruhe — Es kömt die Stunde bald wo ich wissen werde, ob ich gegen mein Schicksal durch Wille gesiegt — ob ich als Besiegter — öde das Leben vor mir sehen werde —!" Glücklich werde ich in denen Armen eines geliebten edlen Weibes, fröhlich die Pflicht gegen Vaterland und Menschheit erfüllen —" oder schwer und mit Thränen aus meinem Leben eine Reihe von Dienstjahren mir bilden. —

Dem Allmächtigen ewiges Heil und Segen. —

27-ten July 1819. [269]

[1819 július 29.] Meine Schwester S[ophie] sieht im voraus, dass durch meine neue Verbindung unsere Famille in zwei Theile getheilt wird. — Dass ich mich über manche Gemeinheiten und Kleinheiten meiner unerfahrnen schwächlichen Anverwandten hinausheben werde, davon bin ich überzeugt — Ich werde mich von denen sogar im gewöhnlichen Leben trennen — deren Umgang und Gesellschaft in meiner Reputation schaden könnte — und ich bin nicht dumm genug dem Interesse einiger mesquiner Anverwandten, mein Leben und meine ganze existenz aufzu-

a) valószínűleg azt akarja kifejezni, hogy Selina sokkal nemesebben gondolkodik, még *ha nem is szeretné*, ha meggondolná is, hogy atyja őt nem óhajtja.

[1] Szemrehányást, t. i. nénje Karolina miatt.

opfern — indem ich kaum stark genug bin — dem Lande — und dem allgemeinen Wohl, welchem doch alles nachstehen sollte, dienlich und nützlich mich zu zeigen —

Meine Mutter war bei der F[ürstin] L[ichnowsky] —. Ich schreibe diese Zeilen in der entsetzlichsten Stimmung, in der ich in meinem Leben gewesen bin —. Meine ganze Mannheit muss ich zusammen nehmen, um meine Laage mit einigen Worten der Zukunft und meinen Freunden schildern zu können —. Wenn ich den aller gewissesten Tod in einer Stunde sterben müsste, schrecklicher zu Muth, wie es mir in diesem Augenblick ist, könnte es nimmermehr mir sein —. Ich bin ganz zu Boden gedrückt — und mein Vertrauen in des Allmächtigen Rathschlüsse — ist nicht hinreichend in diesem Augenblick mich aufrecht zu halten. [271]

Um 12 Uhr zu Mittag bin ich zum Erherzog Louis — um da zu speisen — um 4 Uhr wurde ich erst weggelassen. Meine Mutter zu sehen, konnte ich kaum erwarten — ich stürzte in ihr appartement — Es waren viele Leute da — sie aber vermied meinen Blick — und meine Schwester Sophie sah mich verlegend[a] an —. Ich war wie vom Donner gerührt und ich fühlte mein Blut in meinem[b] Adern stocken — —. Die Mutter stand auf „Ich hab' deines Vaters Brief übergeben, sagte sie — und sprach mit F[ürstin] L[ichnowsky] über dein Vorhaben — Sie erzitterte aber über deinen Namen, und brach in die bittersten Thränen aus —. Sie war in einem schrecklichen Zustand — ich konnte nichts richten. Es obwaltet ein Geheimniss, sie aber wünscht morgen dich zu sehen — — — Sie verliess mich — und ich war eiskalt.

Allmächtiger du weisst mit welchem Herz ich vor dir stehe — wie sehr ich meine Jugend Fehler beweine, und wie ernsthaft und männlich ich in mir vorgenommen haben nunmero nur für S[elinas] Glück zu leben! —

Muss ich elend werden? — Ich will alles tragen — Gebe mir oh Schöpfer der Unendlichkeit nur das was zu meinem wahren besten ist — [273] Schreiben kann ich nun nicht mehr — diese

a) verlegen helyett. b) meinen helyett.

Nacht will ich aber wachen und bethen — und über das elende Geschick der Menschen nachdenken! — Einstens wird der Seelige sie aber alle in seine unendliche Seele liebend einschliessen — und sie segnen — wenn sie ihm dankbar sich nähernd — nur im stillen und in des Herzens Tiefe weinen, froh aber, und mit Imbrunst[a] — seine Werke preisen und benedeien. — Er kennt die Thränen die wir weinen, ob sie aus reiner Quelle quillen —

Nehme oh Geliebte vor allen noch einmal meinen herzlichsten Schwur — Dich, oder nie eine Frau zu haben —

12 Uhr den 29 July 1819[b]

[1819 julius 30.] Es ist fünf Uhr — ich habe die ganze Nacht gewacht — Schlafen konnte ich nicht, und werde vieleicht nie mehr schlafen — denn bis jetzt begreife ich noch nicht, was mit mir geschehen wird, wenn F[ürstin] L[ichnowsky] alle meine Hoffnungen mit einmal mir raubt —! Zu hoffen, dass S[elina] einstens mein Weib sein wird habe ich bis jetzt nie aufgehört, das fühle ich — und ich kann nie aufhören es zu hoffen, so lange ich lebe —. Oh Gott, wie unglücklich wie elend bin ich — [275] Was wird sie mir den[n] sagen — welch[es] Geheimniss ist das Schreckliche, welches sie meiner Mutter sagen nicht wollte: —? Sind denn die Unbesonnenheiten meiner Jugend — der Art — dass sie verderbend auf mein ganzes Leben einwirken? —

Ich bin verlohren — meine Gesundheit ist ganz zerrüttet, ich zittre so, als ob ich fest entschlossen hätte mir selbst das Leben zu nehmen —. —

———

Ich habe sie gesehen die herrliche erhabne Frau — und ich bin mit ihrem Urtheil zufrieden. Sie hat aus meiner Seele gesprochen —. Ich war zwei ganze Stunden bei Ihr —. Sie sieht meine Verbindung mit S[elina] für unmöglich — und glaubt meine Liebe für S[elina] eine leidenschaftliche Caprice, die ich mir aus dem Kopf schlagen könnte — — — Meine vorigen Verhältnisse,[1] die Art in der ich gelebt habe, mein bekannter Leichtsinn, ein ewiges Hinderniss zu unserer Verbindung! — Sie

a) Inbrunst helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Elsősorban Karolina sógornője.

sprach gerecht aber strenge — *„Ich sehe es als ein Unglück*[a]“ sagte sie, und sprach recht. — Entsetzlich ist es mir aber zu denken, dass ich wegen einen jugend Streich, der nun gar keine Folgen mehr hat[1] — mein ganzes irdisches Glück aufopfern müsste — und noch denke ich jetzt und hoffe, dass es möglich sein wird, dass sie ihre Ansichten verändert — den[n] so wie ich jetzt meine Laage kenne und fühle — kann [277] auch F[ürstin] L[ichnowsky] — einsehen lehrnen — und den Gedanken, dass S[elina] meine Frau wird, ertragen. —

Wie viele Proben noch zum aushalten — welche Hindernisse zu überwinden! —

Meine Eltern waren erstaunt — und der Vater, den diese Verbindung vor einem Tage so unglücklich gemacht haben würde — ist nun mein thätigster Fürsprecher. — Ist das nicht äuserst sonderbar? — Wenn das so Fügung Gottes wäre, der doch alles am besten einleitet?

Der Vater will es zu wegen bringen. Ich hab' ihn gebethen nichts zu thun — er will aber nicht. Er denkt der F[ürstin] L[ichnowsky] Herz zu rühren?? Was da noch Geschichten herauskommen werden! mir stehen die Haare zum Berg!

Wenn S[elina] aber doch mein würde —! hätte ich sie damals mit hinlänglichen Thränen erkauft? —

Den 30-ten July

So eben komme ich von R[asumoffsky] zurück. Ich glaubte S[elina] wird da speisen; sie kam mit ihrer Tante erst spät Abends. — Den ganzen Nachmittag allein mit denen R[asumoffskys] zuzubringen ohne S[elina] schien mir unerträglich. — Der Abend verging so angenehm, denn ich sah sie und konnte nahe bei ihr sitzen —. Meine unendliche Liebe zu ihr — lehrnt mich von denen gleichgültigsten Dingen so kalt und lustig zu sprechen — dass sie manchmal [279] über meinen geraden Character in Zweifel kommen muss — Ich fühle solche Beängstigungen, dass ich diesen Zustand lange gewiss nicht aushalten werde. — So wie S[elina] liebte ich noch niemals, weiss Gott —. Sie wird mich aber unnenbar elend machen — denn ich werde in einer

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Itt határozottan nyilatkozik Széchenyi, hogy a viszony nem volt vétkes.

Gemüthskrankheit sterben. Ich ahnde auch, dass sie mich einstens lieben wird — und zum Wahnsinn lieben wird — den[n] es bestehet eine Sympathie zwischen uns, die das Geschick uns auferlegt — und die die Menschen nicht mehr trennen können. — Jetzt liebt sie mich nicht — Sie dachte aber an mich ernstlich, das sah ich deutlich. Ich sollte mit S[elina] nicht mehr sprechen, „um mir mein Loos nicht zu erschweren" — kann ich aber das? nachdem es mir ohnediess unerträglich zu sein scheint. Überleben werde ich es niemals, davon bin ich völlig überzeugt — und wünsche mir auch gar nichts sehnlicher. —

F[ürstin] L[ichnowsky] wird immerfort glauben, dass meine Liebe ein entêtement[1] ist — und dass ich mir selbst gefalle einen Roman zu spielen?

Sed ubi quidem amor est sanus — — melius est in morte jungi, quam in vita distrahi[2]

30 Abend[a] [281]

[III. 6. jelzésű kötet.][3]

[1819 július 31.] So verging die Nacht wi[e]der schlaflos. — Meine zerrütteten Nerven — können nicht mehr ruhen. — Ach wenn ich nie mehr ruhen würde — und mein Leben nunmero das eines irrenden Geistes wäre! — Verdient hätte ich es vieleicht, und es trifft mich ja ganz allein — — —

Wie schrecklich ist der Rückblick in glückliche Vergangenheit, wenn man sich elend fühlt! —[4]

Ich werde sie heute besuchen — sie wenigstens sehen — das ist Linderung —! Wenn das aber aufhört — wenn ich verreisen werde? Wie wird dann das Leben sich mir bilden?

Es giebt Schmerzen, die von Wenigen gekannt
Tief in des Herzens Falten, verborgen sind —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Önfejűség.

[2] Német forditásban a III. 2. jelzésű kötet első lapjára írta.

[3] Vászonkötésű, kapoccsal ellátott könyv, a tábla belső lapján a kereskedő következő címkéjével: Rowsell, Rouled Account Book and Stationery Warehouse, 31, Cheapside. Az első lapon Széchenyi következő felírása van: *Die Täge von 31 July, 1, 2, 3-ten August 1819. Meinem Alter gewidmet*„ a) denn es ist Wahrheit. —

[4] Idézet Dante-ből, de Széchenyi Byron The Corsair-jából vette (az 1. ének jelszava).

Laut werden diese Schmerzen nie —
Und haben keine Thränen —
Und es giebt keinen Balsam mehr für sie —
Tragen kann man sie nicht —
Und den Tod geben sie auch nimmermehr — [1]
Der Errinerung Stachel, der Gegenwart
Nie beendigte Qual — der Zukunft Furcht
Sind Begleiter, durch ein langes schweres Leben hin!
Sie versiegen nur am Rande des Grabes
Zurückeilend dahin wo sie ewig leben —
Zur Erde — Öde Wüsten. —
In deinem Herz — leben sie nicht —
Hold blickst du, deiner Kindheit
Ersten Drängen entgegen —
Ruhig, und ungestört — erscheinen
Die Himmeln der Gegenwart dir —
Die Zukunft blühte dir so schön — —
Jetzt blüht sie nicht mehr —
Trauend blickt die Rose das Knösplein an —
So zu leben, ist Seeligkeit — — —

Den 31-ten July 4 Uhr Morgens.[a] [2]

Um 12 Uhr ging ich heute zur F[ürstin] L[ichnowsky] Der Bediente sagte mir, es wäre auser der L[ady] S[elina] kein Mensch zu Hause. — Ich hätte ganz allein damals mit ihr sprechen können — Alle meine Qualen ihr beweisen — meine unnenbare, entsetzliche Liebe darthun. — Mit einem Wort, wäre mein Urtheil gesprochen gewesen — Und jetzt würde ich nicht, so elend ein Mensch nur sein kann, zwischen Furcht und Hoffnung leben. — Ich hörte ein Clavier stimmen — alles übrige war ruhig —. Mit schwankenden Schritten hab' ich mich aber fortgebracht — und, Gott sei Dank, dass ich es konnte — denn jetzt bleibt der Trost mir wenigstens — dass ich über mich siegend handelte. Ich war kaum aus dem Haus — als ich L—[1] ganz allein in dem Gange des Minoritten Gebäudes begegnet

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lina, Lichnowsky hercegné nevelt leánya, akiről azt tartotta, hogy férje természetes gyermeke. (Lulu Thürheim: Mein Leben II. k. 19. és 315.)

habe — F[ürstin] L[ichnowsky] kam nach — und ich sagte ihr ganz *munter*,[a] „Sie haben sich, wie zu einem Angriff eingetheilt“ Sie ging weiter, und ich trug meinen Arm ihr an, den sie ausschlug, und ich begleitete sie nur so —. Während dem gehen sagte ich Ihr folgendes, [3] Gnädige Frau, ich muss sie von etwas preveniren, — — Wie ich gestern nach Hause kam, ist mein Vater und meine Mutter in einer solchen Agitation über ihre abschlägige Antwort gewesen — dass sie sich damals vornahmen, sie zu besuchen und mit ihnen darüber zu sprechen — Sie werden noch viele unangenehme Scenen wegen mir erleben müssen, ich der ich sie so oft schon betrübte — — Ich habe mir vorgenommen ihnen alles zu sagen, weil ich auch in jeder hinsicht ihren[b] Willen folgen werde — und alles thun, was sie befehlen. Sprechen sie aber noch mit andern Leuten. *Sie*,[a] ich hab' über diesen Gegenstand mehr gesprochen, als ich jeh gedacht habe, und als ich jeh hätte sollen — *Ich.*[a] Vous m'otez donc toute espérance *Sie*[a] mais comment avez vous pu espérer, et sur quoi avez vous fondé vos espérances? *Ich*[a] „Mais Madame, pourquoi devrois — je sacrifier tout mon bonheur toute mon existence — pour éviter *le quand dira-t'on*[a] —. *Sie*[a] Ce n'est pas cela — vous savez que je ne me suis jamais gêné pour ce que l'on disoit —. Mais je ne sais pas — ce que vos parents veuillent, [4] *Ich*[a] — Si vous saviez dans quel état je me trouve, et tout ce que je souffre — certainement vous agiriez comme mon pére — *Sie*[a] Je ne le crois pas — und sie war am Thor des Hauses wo sie ihren Besuch abstattete — mich mit dem letzten harten Wort verlassend — Ich fühlte wie versteinert, und war zugleich von Bewunderung ergriffen —“ Diese Frau — die tiefer leidet, als man glaubt, hat nur das Rechte, und Wahre vor Augen — sie sieht nichts ander[e]s! — Ich konnte kaum gehen — meiner Hoffnung letzte Funken waren verloschen —, Über eine Stunde blieb ich Gefühl und Gedankenlos — endlich gieng ich zur Gr. S— um ein wenig auszuruhen — Herz und Kopf und meine Nerven waren so bewegt, dass ich geforchten habe — gerade zu auf der Gasse umzufallen —. In der Herren-Gasse begegnete ich den N— „Um Gottes Willen ist ihnen

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihrem helyett.

nicht gut, rief dieser ganz laut auf, sie sind todten blass — — — [5]

Bei der Gr. S— brach ich in die bittersten Thränen aus — und sie glaubte dass ich verrückt geworden bin. — Endlich heiterte ihre gute Laune mich auf — und ich schrieb folgende Dummheit in ihr stamm-Buch

„So blühen sie wieder auf
Die verdor[r]ten Kränze
Die deinen Garten geschmückt,
Sie duften sie hauchen so süss —

Nehme sie um zu krönen
Jetzt, der lieben Braut
Die eng gebildete Stirne —
Deine Blumen, Ihre Haare
Wie lieblich der Zephir sie trägt
Die Blume mit Blumen umgeben —
Die schönste von allen ist sie — [6]
Im wechselnden Licht
Rosigt bald, mit Wangen glühend —
Sie, die in das Auge sieht —
Blass wie die Lilie,
Sie, die bald erscheint
Und in Wehmuthsvollen Blicken
Wieder glänzt dir das Veilchen —
Nur das liebe Veilchen —

Du hast die Kränze,
Sie gehören noch dein.
Doch, Ach, die Braut
Ist die selbe nicht mehr —

So blühet hin, zum zweitenmal
Ihr Blumen, meines Lebens — [7]
Ich wandre öde
Ohne einen einzigen von Euch —
Lasst mir nur, das Vergissmein[n]icht —

Über diese schnelle aber äuserst ungeschickte Composition lachten wir sehr viel — — Ich wurde wieder munterer — als sie mir auf einmal sagte. Mais dites moi, pourquoi n'épousez vous pas S[elina], c'est une personne charmante, et je parie qu'elle vous rendrait très heureuse! *Mir sagte sie das,*[a] Ich suchte einen pretext um zur Thür herauszukommen; sie indessen merkte nicht — in welche confusion sie mich gestürzt hat —. Zu Hause fand ich den Fürst R[asumoffsky] mit dem ich aus Zufall über meine Zukunft zu sprechen kam. Mais mon cher, où avez vous votre esprit — dans la position dans la quelle vous vous trouvez, pourriez vous faire quelque chose de mieux que de tâcher — de vous rendre digne de S[elina]. [8]

Dieser Schlag war mir unerwartet —, mais elle charmante, j'eu conviens, et je crois que l'on pourroit être beaucoup plus heureux avec elle qu'on l'est sans elle — et que certainement on n'en deviendroit pas plus malheureuse — mais je crois que l'on me la refuseroit —, sprach ich — *„quelle bêtise*[a] vous dites la" war seine Antwort —. Eine Stunde hielt ich noch die langweiligste Conversation mit Engels Geduld aus — Wie er aber weg war, stürzte ich auf mein Bett — und weinte lange die bittersten Thränen. — Wie ich doch selbst mein ganzes irdisches Glück verdorben habe! Eine einzige Unbesonnenheit — ein einziger leichtsinniger Streich! — Hengen alle diese entsetzlichen Folgen meiner Jugend Verirrungen mit meiner Bestimmung zusammen, oder quillen sie etwa ganz rein aus meinen Handlungen? —

Ich brachte den Tag, ohne zu lesen, oder zu schreiben, bei [9] mir zu —" Selbst Nachzudenken ist mir schrecklich, denn ich sehe zwischen Furcht und Hoffnung meine ganze Zukunft verwirrt vor mir liegen — —

Den Abend brachte ich bei R[asumoffskys] zu. Da war auch sie — Ich kann im Anfang mit ihr gar nichts sprechen — wenn ich sie aber sehe, wie sehr ruhig und componirt sie ist, dan sage ich ihr viele unbedeutende Dinge, Und weiss Gott, welche Kraft nöthig ist, mit dem Mädchen immer von gleichgültigen Dingen zu sprechen, zu deren Füssen man Stundenlang weinen könnte —. Sie ist immer artig und gefällig mit mir, und ich

a) Széchenyi aláhúzása.

liebe zu glauben, dass sie von meiner Liebe gerührt ist — Ach, ich bin doch recht unglücklich, habe in der ganzen Welt keinen theilnehmenden Freund —! Mein Trost ist, wenn ich mir denke, dass ich nicht werth bin, so ein edles Weib zu besitzen! —

Sie ist bei R[asumoffskys] im Garten gewesen. Ich spielte mit R[asumoffsky] [10] Schach —. Es war vieleicht gut, denn ich hätte der Versuchung gewiss nicht wiederstehen können, im Garten — wo so viele Gelegenheit war, sie über meine unglückliche Laage aufzuklären. — Ihre Laage muss auch sonderbar sein, denn sie weiss, dass meine Mutter, dass ich bei ihrer Tante war — dass ich sie liebe, dass ich sie begehrt habe — Sie aber wünscht nichts — sie liebt mich nicht! — Unglücklich bin ich nur ganz allein — und das ist wieder ein Trost. —

31 July Abends.[a]

[1819 augusztus 1.] Heute bin ich recht krank — Meine Nerven sind ganz zerrüttet und der Gram wird mich gewiss bald umbringen. Ich konnte die Nacht hindurch nicht eine Stunde schlafen — In aller Früh war ich auf — und war so verwirrt und meines Lebens müde, dass ich nicht wusste was ich anfangen soll —. Es musste etwas grosses oder wenigstens Ermüdendes geschehen — um meinen Gedanken [11] augenblicklich wenigstens wieder eine andre direction zu geben. Ich gieng in die Schwimmanstalt — und wettete da mit einen Grenadier, wer weiter schwimmen kann —. Wir schwammen schon 10-mal auf und ab — da sagte er mir, dass er wenigstens noch einmal das selbe thun werde —, ich hielt meine Wette für verlohren, den[n] ich fühlte schon ein wenig ermüdet — nahm mir aber vor fünfmal auf und ab zu schwimmen, bevor ich aufhören werde — Ich war sehr erstaunt, meinen Landsmann, der um vieles kräftiger und stärker, wie ich, ist — noch 2-mal auf und ab schwimmen zu sehen und dan sich zu ergeben — Ich schwam noch einmal auf und ab, in allen 13-mal — Die Anstalt ist beiläufig hundertschritt lang, so beträgt das ganze 2600 Schritt — Ich bin es in 58 Minuten geschwommen — und fühlte [mich][b] sehr müde, hätte aber 4 bis 5 hundert Schritte wohl noch schwimmen können. — [12]

a) Széchenyi aláhúzása. b) a mich tollbau maradt.

Wie sehr auch diese Begebenheit in meiner jetzigen Laage unintéressant ist, so wollte ich es hier doch nicht auslassen — weil in mir die Überzeigung entstanden ist, dass man mit männlichen Willen die aller heftigsten Leidenschaften *ertragen*[a] kann: *überwinden*[a] will ich nicht sagen, und könnte es auch nicht — denn die Liebe für S[elina] soll bis zum Grabe mich begleiten —. Sie ist nicht meine *einzige*[a] Leidenschaft, aber sie war die erste — und sei auch die letzte — Sie kann mich nur zu edlen und grossen Thaten anspornen — und so lange ich sie lieben werde — bin ich keiner[b] That gegen Ehre und Rechtschaffenheit, nebst meinen Leichtsinn und Schlechtheit, gar nicht fähig —

Ich kam müde, und körperlich und Seelen krank nach Hause —. Meine Mutter liess mich zu sich kommen — Sie sprach [13] so rührend so edel so charactervoll — Ich konnte ihr nicht wieder stehen — ich sagte ihr alles was ich noch am Herzen hatte, und was ich niemals schreiben werde — Sie wusste alles — der Vater auch — Alle Hindernisse, die F[ürstin] L[ichnowsky] nun setzt — waren die, die meine Eltern mir setzten — die ich so lange nicht überwinden konnte. Ich war also, der nichts wusste, der von einer Ungerechtigkeit zur andern übergieng —! Ach was für ein armer Mensch bin ich nicht — wie klein, wie beschämt? —

„Ich hoffe aber noch, sagte sie, die Mutter, dass du glücklich sein wirst — den[n] Gott ist barmherzig — und unsere Religion ist göttlich — Ich stürzte hinaus in die freye Luft, und bethete so innig — wie vieleicht nie früher in meinem ganzen Leben. — Es ist aber so leicht zu bethen, wenn man glücklich ist und hoffen darf — — Die Unglücklichen bethen auch, [14] ihr Gebeth ist aber entsetzlich.

1 August 5 Uhr Nachmittag.

Heute bin ich in Prater geritten — und sah sie mit ihrer Tante — Sie würdigte mich aber keines Blickes —. Den Abend wollte ich bei R[asumoffsky] zubringen — Sie war da — Ich bin so dumm gewesen, mit keinem Wort sprechen zu können — ich war so unglücklich — sie merkte es wahrscheinlich, war aber heiter und vergnügt —. Es war mehr als Ruhe — und seit

a) Széchenyi aláhúzása. b) inkább einer.

18 Monathen dachte ich das erstemal, dass es vielleicht besser ist, wenn sie nie meine Frau würde —. Sie sprach viel mit F. W—,[1] und ich war so unaussprechlich unglücklich — Ich war ungerecht gegen sie, denn ich hab' in mir gedacht, vielleicht bist du nicht das vollendete Mädchen, welches ich in dir suchte — das war nur ein Bild meiner Einbildungskraft — eine seelige Illusion" — Was war es aber? Nichts weiter als eine gänzliche Gleichgültigkeit für mich —, das ist das Geheimniss! [15]

Sie wusste aber um meine Leidenschaft, und wagte Wörter der Liebe von mir anzuhören — und nahm alle meine Hoffnungen mir auf einmal, doch nicht —?

[Und meine Hoffnung glühte so still in sich selbst ohne aller Nahrung fort.][a]

Kann man in einer schrecklichern Ungewissheit sein — als ich es bin? —

Ich kam aus Zufall neben der Gr[äfin] Th[ürheim][2] zu sitzen — auch die kam mir mit folgenden Worten — „There was a time when you was very near to marriage, there are a few years ago — but I dont think you are very far of it even now too — *Ich*[b] — Jes Mylady there was certainly a moment I thought such a Happiness could exist for me — but now I assure you, all my hopes are gone — *Sie*[b] is there nobody in this room — ect ect ect — *Ich*[c] no — for god sake I bey you not to speak of it — In die bittersten Thränen bin ich beinahe ausgebrochen — und entfernte mich so schnell ich konnte. — Aber [16] nun sehe ich, dass der Zufall alle Menschen gegen mich conspirirt und aufgehe[t]zt hat — um meinen entsetzlichen Verlust noch empfindlicher zu machen — Jeder spricht mir von ihr — *und von einem Bündniss, welches gar nicht auffallend wäre*[c] —

Ich setzte mich ganz separirt von ihr — doch recht nah — Ich war vor Gram — Ungewissheit — und Eifersucht — ich gestehe es zu meiner Schande, zerrissen — F[ürstin] R[asumoffsky][3]

a) oldaljegyzetként. b) kétszer aláhúzva. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Fürst Windischgrätz.

[2] Thürheim Ludovika grófnő (1788—1864), Rasumoffsky második nejének húga. Naplójáról már fentebb többször volt szó.

[3] Rasumoffsky Alexej hercegné, született Thürheim Constantine grófnő (1785—1867) Rasumoffskynak második felesége volt.

sagte in der Laage auf einmal ganz laut zu mir — sie die beiläufig von allen unterrichtet ist, *Mir scheint gar sie schlafen da ganz süss* c) —" Diese empfindliche Gemeinheit machte mich äuserst verlegen — denn es lachten viele Männer über mich — Ich aber stürzte zur Thür hinaus —. Es war äuserst dumm — ich konnte aber nicht anders. S[elina] wird sich gedacht haben — dass ist also der Mensch den ich [17] heurathen soll — mit allen diesen Launen — diesen Scenen — Mit dieser Ungleichheit im character —! — Sie kann aber ruhig sein — sie ist ja leidenschaftslos — und weiss wie sehr sie von einem unglücklichen geliebt wird — Ich aber hab' keinen Freund, keine Hoffnungen, keinen einzigen Anhaltspunct — Von allen getrennt stehe ich ganz allein, mit mir selbst — mit allen meinen bösen Errinerungen!

Um 11 Uhr abends. a)

[1819 augusztus 2.] Der heutige Tag vergieng so, wie die meisten in meinem Leben in der Zukunft vergehen werden; ohne allen Vergnügen und Freude — mit der grössten Ruhe aber — und componirt. —

Mit meiner Mutter sprach ich über S[elina] und sie war gerade im Begriff zur Fürstin L[ichnowsky] in die Stadt zu fahren — wie ich des Morgens zu ihr kam. — Sie war bei der Fürstin — ob sie sie gefunden, und was [18] sie mit ihr ausgemacht und gerichtet hat, weiss ich nicht. — Sie sagte mir gar nichts — und sie zu fragen — wagte ich nicht — war auch nicht mehr neugierig — denn ich bin ganz und gar hoffnungslos — und auf ein irrendes Leben ganz resignirt. — Sei mir gegrüsst America — bald wirst du mich sehen! — Vor allen will ich mit meinen Eltern mich ganz versöhnen — und durch Jahre beweisen, dass ich ein guter Sohn nach meinem Gemüth bin —.

Der Vater erzählte mir so viel von der Zeit, wie er meine Mutter heurathete — Wie viele Ähnlichkeit hat meine Laage mit der seinigen[1] —. Ich war bei jedem Wort tief ergriffen — und ich bin fest überzeugt — *dass eine fatale Liebe* a) in denen Fa-

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi Ferenc bátyjának özvegyét vette el. Nem akarta a házasságot sem a saját, sem a felesége családja, de Széchenyi Ferenc kitartott. (Fraknói: Gróf Széchenyi Ferenc.)

millen durch ganze Generation fortleben kann — Ich glaube selbst dass es besser ist, wenn S[elina] nicht mein Weib wird — und ich [19] niemals heurathen werde — ich gebe, durch die freye Entsagung aller meiner seeligen Träume, mir selbst den schrecklichsten moralschen Tod, den jeh — ein Mensch sterben konnte. —

Von nun an ist, noch mehr wie vorhin, gut und gewissenhaft in jeder Laage meines Lebens zu handeln, der einzige Trost, der mir übrig bleibt — und nur heiter, in meiner Zukunft, mich zu erhalten. — Ich kann auch consequent handeln — ich fühle es — nur brauche ich Zeit — und ich werde noch viele Täge durchweinen, denn das Glück, welches mir bestimmt war, und welches ich verlohren habe, ist grösser schöner, als es gewöhnliche Menschen fühlen, ja sogar begreiffen können —

Von R[asumoffsky] bin ich gestern auf eine sonderbare Art weg — Es ist aber gut geschehen — Was soll ich da mehr — wo alles mich auf meinen entsetzlichen Verlust errinert — wo meine Wunden [20] alle Augenblicke so empfindlich aufgerissen werden? — Sie werden übel von mir denken — was gilt das aber — zu meinen Freunden sind sie nicht qualificirt — und wenn werde ich mit ihnen wieder zusammen kommen — Mich hällt das Land — so lang die Eltern athmen — dan aber fort — auf immer aus diesen Unglücks Gegenden — Ich entsage allen hiemit, was die Befreundete[n], die Lands Leute, das Vaterland mir geben könnte — "Ohne Andenken, ohne Errinerung werden meine Gebeine in einem fremden Lande auch ruhen —

C[arolina][1] schreibt mir nicht einmal als Antwort auf meinem Brief —. Sie nimmt eine lange, bittere revanche — und will noch datzu den Namen haben, als ob sie mich gut behandelte — Sie ist feiner wie ich — und sie weiss wo ich am empfindlichsten bin —. Wird sich die mit mir vor dem Grab nicht aussöhnen? [21] Ich liebe sie nicht mehr, so wie ich sie einstens liebte — Ich fange an über die Güte ihres Herzens nachzudenken — und zu zweifeln —

Der da oben wird sie aber doch alle mit gleicher Liebe einstens aufnehmen.

2 August a)

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Sógornője.

[1819 augusztus 3.] Ich habe Ihr letztes schweres Urtheil gehört.[1] Sie haben mehr als mein Leben mir genommen — Es ist aber recht — ich sehe es selbst ein — und ich kann Ihnen meine Bewunderung nicht versagen. — Vergeben Sie mir dass ich schwach genug war — vor einigen Tagen, nicht eben so wie heute, frey und feyerlich allen meinen Hoffnungen zu entsagen. Der Himmel, den ich mir träumte, war zu schön, um ihn ruhig und gelassen dahin schwinden zu sehen. Ich schrieb an Gr[afen] Est[erházy][2] in einem Augenblick von unnenbaren Schmerz — Jetzt bereue ich es — Sie müssen es aber wissen. Er wird Ihnen gewiss nie von mir sprechen, [22] denn mein Brief ist so, als ob Sie ihn selbst geschrieben haben würden — Nebst meiner Verwirrung nebst meinen Thränen konnte ich im Grunde meiner Seele nie anders wie sie selbst denken. Schreiben Sie an Gr[afen] E[sterházy] und nehmen Sie den Brief zurück, den ich ihm schickte Er kann C[aroline] wenn er öffentlich gelesen würde, nicht einen Augenblick compromittiren.[3]

Versagen Sie mir Ihr Andenken Ihre Güte nicht. Ich werde nicht ganz unglücklich sein, denn ich sehe mein Leben mir nun auf immerdar vorgezeichnet und ich schwebe nicht mehr zwischen Furcht und Hoffnung. Ich werde componirt sein, und ich verspreche Ihnen hiemit, dass niemals ein Wort über das bittre Geheimniss meines Lebens über meine Lippen mir kommen wird. Vieleicht werde ich einstens Ihrer Achtung werth sein — [23]

Diesen Brief hab' ich heute selbst an Fürstin L[ichnowsky] geschrieben! —

Meine Mutter war gestern bei Ihr — und sie sprachen über 2 Stunden mit einander. Die Fürstin L[ichnowsky] beharrte fest auf ihrer Meinung und sie nimmt die Sache so wie sie in sich selbst ist, und nicht wie wir wollen, dass sie uns scheinen soll — daher ist auch ihre Ansicht unveränderlich — und ewig — den[n] sie ist allein auf das Wahre und Gute gegründet. — Es ist kein Rath eines *anerkannten*[a)] Heiligen, keine Begebenheit

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi levele Lichnowsky hercegnéhez.

[2] Gróf Esterházy Vince.

[3] Ebből is látható, hogy Karolina szerelme volt a legfőbb akadály.

— durchaus nichts — was in den Planeten entstehen — oder von dem Univers zu uns armen Erdbewohnern herabsteigen könnte — welches ihr *Urtheil*[a)] ändern könnte, denn mit allen Illusionen — in jedem Traum, in jeder Stimmung, durch alle Nebel und Dunkelheiten bleibt die Tugend, glänzend schön — und das Laster kann durch nichts — rein und ohne Mackeln beleuchtet werden —

Aus meinem kurz gefassten Tagebuch kann man sehen, dass mir [24] die Nachricht, die meine guten Eltern mir brachten — nicht unerwartet gewesen ist — und doch war es mir so ängstig, wie sie mir liebevoll und theilnehmend wieder das selbe gesagt haben — was ich als strenges eisernes Gesetz des Schicksals — achtzehn Monathe über meinen Kopf schweben sah —. So muss es dem sein, der wegen seinen Vergehen den Tod sicher verdiente — was er augenblicklich vergisst — und man ihm feyerlich sein Todes Urtheil vorli[e]st —.

Wir gingen im Garten —. Alles errinerte mich an meinen Verlust, und die ruhige Stille — das unbewegte harmonische der Luft — der Bäume der Blumen — schien mit meinem Leiden Theil zu nehmen. —

Es thürmte ein Gewitter in denen blauen Spheren sich — Scharf waren die Conturen der weissen Wolken — — und streng und mayestätisch schienen sie die arme Welt zu beschatten. [25]

Die Gefühle, die sich in mir kreutzten — sind unbeschreib-[b]ar. Das, was hier an der Erde mir begegnete, schien mit mir zu leiden, mir zu vergeben —, am Himmel waren die Zeichen schrecklicher, ahnungsvoller — das unvermeidliche Schicksal war lebend vor meinen Augen — „Und so muss es sein, Mensch; was willst du an deinem Leben ändern —? Du bist das Kind des Geschicks — du musst durch deinen Zufall durch —, nur gut oder schlecht zu sein — ist deines eignen unbeschränkten Willens Erzeugung — „Das Gute ist ewig — denn wenn es vergänglich wäre, so würde das *Gute*[a)] die Ursache des Verderbnisses in sich selbst enthalten müssen — und das ist nicht — denn wenn etwas Gutes zugrunde gehet, so muss es früher, krank — alt, abgenutzt ect ect ect werden — „Das Schlechte hingegen hat in sich selbst das Princip des Aufhörens. — [26]

„Im Anfang ist alles schlecht — und dan schreitet es zur

a) Széchenyi aláhúzása.

Vollkommenheit nach und nach — und der Mensch kann sich in diesem Leben schon auf die steigende Seite oder auf die sinkende — stellen, wie er will — das Geschick reisst uns aber gewaltsam fort; gut, rechtschaffen, und dienen Gott, der Menschheit und dem Vaterlande, überall — in jedem Winkel der Erde — unbekannt, ungelohnt — und selbst verrachtet,[a] und verabscheut — zu sein und zu bleiben — das ist unser Wollen —"[1]

Ich errinerte mich in das Dickicht — und weinte die bittersten Thränen

den 3-ten August. [27]

[1819 augusztus 6.] Sonderbar ist es, dass ich, bevor ich in dieses Buch ein Wort schrieb — zu dem Titel — den 1-sten, 2-ten und 3-ten August ausschliesslich bezeichne als ob ich die Ahndung gehabt hätte, dass in diesen 3 Tagen meine Zukunft gänzlich entschieden sein wird. —

Ich begreife, dass, wenn man die Frau, der man alles in der Welt wiedmen[b] und aufopfern gekonnt hätte — als Weib nicht bekam, eine gewisse Indifferenz, über das Gespräch der Welt, in uns entstehen kann — und dass wir — wenn das hoche Glück, nach welchem wir strebten, und es nicht erreichen konnten — auf immer verschwunden ist — einer kleiner Seeligkeit uns gerne und willig nähern — !

Mir sind alle meine Aussichten in ein[e] schöne Zukunft mit einem lieben Weibe, gesunden, fröhlichen Kindern genommen — Und weiss [28] Gott, dass ich nicht einsehen kann, wie ich jeh ein andres Mädchen ehligen[c] könnte —. Ich hatte mehrmal die Leidenschaft der Liebe gefühlt — und mehrmal es mir auch eingebildet — So ganz blind war ich aber doch nie verliebt — dass meine Vernunft, wenn auch ganz leise, mir nicht gesagt hätte — „mit der Zeit wird es vergehen — und ich werde was ich nun mehr als das Leben liebe — mit andern Augen sehen — und ich es dan nicht mehr lieben können —. Für — S[elina] ist meine Leidenschaft viel ruhiger und raisonirter — das, weswegen ich Sie liebe — und gewiss immer lieben werde, ist unveränderlich — und auf ihren character gegründet — der gewiss immer der selbe

a) verachtet helyett. b) widmen helyett. c) ehelichen helyett.

[1] Valószínűleg vonatkozás valamely olvasmányára.

bleiben wird —. Für mich ist das Glück sie zu besitzen auf immer verlohren — den[n] sie, ihre Tante, und meine eignen Eltern sind dagegen — ich will aber [29] so handeln, und das ist fest in mir entschieden, dass mein ganzes Leben mir fortdauernder Beweis sei — ob ich sie wirklich und innig liebte — oder nicht —? Nur wenn ich meinem Land, dem König und denen Mitmenschen streng, und treu, durch viele Jahre mein Leben und alles, was ich besitze, werde aufgeopfert haben, dann werde ich glauben, dass ich ihrer Werth, und sie glücklich mit mir geworden wäre, denn wahrlich meine Liebe zu ihr kann mich nur besser und vollkommener machen! — Und wenn ich einstens (wenn in uns alle Leidenschaften ruhen) — als ein guter geschätzter Mann ihr nähern werde können — dann will ich, sie segnend, ausruffen, — *„das ist ihr Werk"*[a]

Und nun verschliesse dich mein Tagebuch auf mehrere Jahre[a]

6-ten August. [30]

[1819 augusztus 7.] Vor einigen Tagen hab' ich diess kleine Tagebuch auf lange Zeit verschliessen wollen! — Die merkwürdigsten Tage meines Lebens sind darinnen enthalten: — und ich dachte nicht, dass noch etwas Wichtiges hinzugefügt werden könnte. — Nun findet sich aber wi[e]der etwas — was für mein alter mir dienlich sein wird —. Ich habe einen neuen Beweis — dass die nämlichen Menschen, die heute in ihrem Denken und Handlungen sublime gewesen sind, einen Tag darauf miserable sein können: jeh nachdem sie sich selbst in ihren Tugenden, und Verirrungen gefallen. —

Gr[af] Est[erházy] ist heute früh zu mir auf einmal in das Zimmer getretten. — Ich wusste nicht, dass sein Vater krank geworden war, und dass er allein aus der Ursache in Wien angekommen sei. Er hatte stets viele Freundschaft für mich — Er weiss meine [31] traurige Laage — er ist von denen Wenigen, die mich kennen. — ich war geneigt zu glauben, dass er aus Freundschaft für mich gekommen sei — und war bestürzt mit einmal ihm — mein eigenes Todes-Urtheil — entdecken zu müssen — — —. Er wollte nicht glauben, dass alles für mich aus sei — kein matter Funke von Hoffnung mir mehr glühe — —

a) Széchenyi aláhúzása.

Seine Zweifel belebten wi[e]der nun alles das, was ich gewunschen — und es wird manche unglückliche Stunde mir wi[e]der kosten und manche Thräne — bis ich mich neuerdings von meinen schönen Hoffnungen herunter stimmen werde können so tief — wo man alles mit Gleichgültigkeit besieht — und wo man nur aus der einzigen Ursache lebt, um denen Gesetzen der Natur nicht entgegen zu handeln. —

Den Brief, den ich in Namen der F[ürstin] L[ichnowsky] schrieb — um alle meine andern zurückzunehmen — oder zu verbrennen — [32] bekam Gr[af] Es[terházy] noch nicht — und ich bath ihn nun mündlich es baldigst thun zu wollen —. Wir sprachen noch viel zusammen — er war in immerwährendem Erstaunen — denn nach meinem letzten Brief, wie nämlich alle difficultäten von seite meiner Eltern einigermassen gehoben waren — glaubte seine Frau *„dass es nun gehen werde,*[a] denn sie konnte es wissen — indem sie in immerwährendem Briefwechsel mit S[elina] gestanden ist —

Ich brachte den Tag wieder so unruhig zu wie nur immer möglich —. Meine Hoffnung will doch nicht ganz verlöschen.

Den 7-ten August.[a] [33]

[1819 august 9.] Was musste ich gestern Abend wieder alles hören?

Gr[af] Est[erházy] war vorgestern bei der F[ürstin] L[ichnowsky]. Sie war frappirt ihn zu sehen — und so war es S[elina]. Sprechen konnte er gar nichts mit ihnen, denn es war F. W—[1] noch zugegen — Er nahm also Abschied —. F[ürstin] L[ichnowsky] schien ihm jedoch mit jedem Wort was sie sprach — gefälliger zu werden, S[elina] blieb aber kalt, ernst, und nachdenkend. —

Den Abend fand er ein kleines Billet von F[ürstin] L[ichnowsky] auf seinem Tisch — in welchem er gebethen wird dem andern Morgen, dass heisst gestern, um 10 Uhr zu ihr kommen zu wollen. —

Er fand sie allein —. „Dass Stepherl sie von allen andern

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Fürst Windischgrätz.

zum Confidenten genommen hat, freut mich sehr — denn ich kann mich auf ihre Verschwiegenheit verlassen," sagte Sie. Dan kam nebst allen ihren Religions Scrupeln, dass ich ein leidenschaftlicher Mensch sei, auf den man sich gar nicht verlassen könnte — dass ich mich [34] alle Augenblicke änderte — und ich selbst nicht wüsste, was ich wollte u[nd] s[o] w[eiter] — Imputationen eben so ungerecht als lächerlich — Gr[af] Es[terházy] konnte und wollte nichts darauf erwidern — als die Fürstin aber ausging begleitete er sie — um endlich auch mit S[elina] von mir zu sprechen. Geschehen konnte das füglich nicht, denn F[ürstin] L[ichnowsky] schien es hintertreiben und S[elina] es eben nicht wünschen zu wollen. „Sie haben *ihn*[a] recht unglücklich gemacht — und warum haben Sie mich so befremdet angesehen, als ich gestern meiner Frau ihren[b] Brief an sie übergeben habe —?" sagte Gr[af] Es[terházy] beiläufig, worauf die Antwort folgende grausame Wörter sind „Ich gestehe, ich war frappirt sie zu sehen — indem ich geglaubt habe, dass alles längst abgethan und vergessen ist" — Stepherl liebt mich übrigens gar nicht, denn ich sehe es an seinen Betragen — und [35] übrigens erzählt er in der ganzen Stadt, dass er in mich gar nicht verliebt sei —"

Hab' ich das verdient? Bei dem Allmächtigen das ist hart! — Ich will's aber tragen, denn von ihrem Herz und Sinn kömt das nicht —, Wenn ich mit aller Gewissenhaftigkeit seit anderthalb Jahren — den einzigen leisen Wunsch in mir nähre, mich ihrer werth und würdig zu bilden, wenn sie wüsste, wie oft ich mit Andacht und Imbrunst vor Gott gekniet bin, sie zum Weibe mir zu erflehen — wenn sie wüsste, was ich alles wegen ihr ausgestanden habe — ausschlagen könnte sie mich, das gebe ich zu — so gemein und klein von mir denken könnte sie aber niemals —

Est ist wahr, ich spreche oft von ihr — denn alle meine [36] Bekannte[n] fragen mich, ob sie sich, gegen mich, das Wort gegeben hätten *„Warum ich nicht trachte S[elinas] Hand mir zu verdienen".*[a] Man setze sich in meine Laage, was soll ich darauf antworten? Soll ich entdecken, dass Sie mich nicht will — ihre Tante, meine Eltern es nicht zugeben, obschon es mein

a) Széchenyi aláhúzása. b) bécsies birtokviszony.

heissester Wunsch sei? — oder soll ich nichts darauf antworten? —

Neulich fragte mich M[iste]r Gor[don][1] mais pourquoi ne voulez vous pas épouser S[elina]. Ich antwortete nichts — suchte alles mögliche hervorzuruffen um den discours zu wenden — Er wollte aber nicht — und nachdem er mir lange bewiesen hat, dass ich mein eignes Glück verkennen müsste, wenn ich in meiner Laage und in diesen Zeitumständen nicht heurathete — und wenn ich alle herzlichen Eigenschaften der L[ady] S[elina] nicht einsehe — endigte [37] er damit — et je suis sûr que vous seriez trés heureux si elle vouloit de vous — — — Mais dites moi une bonne raison pourquoi vous ne l'épousez pas —." Da war ich gefangen — und ich gestehe dass ich ihm damals sagte, mais mon cher ami, Je n'y ai jamais pensé, et je n'en suis pas amoureux. Was ich aber dachte — dass weiss Gott — und er weiss es allein, in welcher Verlegenheit ich immer bin, wenn man nur den Namen S[elina] mir nennt. —

Das Unglück ist aber, dass wenn man einmal bemerkt ist — gewiss der schneidenden Zunge der schwärzesten Verleumdung nicht mehr entgehen kann. — Was ist den[n] was man mir eigentlich vorwerfen kann? — Vor meiner Reise nach Mailand dachte ich an keine Heurath — ich war frei — [38] ich machte der Gräfin S[aurau] die Cour, weil ich vermuthete dass sie ..... ist — ich blieb keiner Frau treu, denn ich betrachtete es als Galanterie und Abentheuer — endlich kam ich nach Wien mit der Idee L[ady] S[elina] zu heurathen — Meine Eltern widersetzten sich — ich verreiste — und wollte die Heimath so bald wieder nicht begrüssen — die Eltern wünschten es aber und ich kam nach Hause —. Kann man in Wien mir etwas vorwerfen?[2] Hab' ich so gar sehr inconsequent gehandelt? — Ich könnte ruhig jedem Richter mich nähern — eine einzige Dummheit werde ich mir ewig vorwerfen, dass ich meinen alten Plan S[elina]

[1] Gordon, Robert Sir, George Gordon (lord) Haddó) ötödik fia (1791—1847) akkor a bécsi angol követségnél első követségi titkár és a nagykövet távollétében meghatalmazott miniszter. (Burke: Dictionary of the Peerage and baronetage 1903.)

[2] Ez a feljegyzés is igazolja, hogy Karolinával szemben való szemrehányásai mily túlzottak voltak.

zu heurathen, wi[e]der aufgewärmt habe — Meine Eltern wünschten aber zu sehr, dass ich heurathen soll und sprachen mir [39] so oft davon, dass ich in einen Augenblick von Unmuth ihnen fest und klar sagte — „Vor einem Jahr hab ich ihnen eine Frau proponirt, die sie nicht wollten, ich kann nicht bald die bald jene heurathen — mein Schicksal scheint mit dem der L[ady] S[elina] zusammen zu hengen — ich werde mit keiner andern glücklich und kann keine andre glücklich machen — den[n] — nach so vieler Zeit, nach so langer Reise, wo ich über manches in der Welt kühl geworden bin, kann ich als ehrlicher rechschafner[a] Mann ihnen nichts anders sagen — dass ich l[ady] S[elina] oder nie eine andre heurathen werde.

Endlich hab' ich ihre Einwilligung erhalten — und sie beschleunigten das Begehren gegen meinen Willen — dan kamen [40] alle die Szenen der F[ürstin] L[ichnowsky] und endlich das was L[ady] S[elina] den Gr[afen] Ester[házy] gesagt hat.[1] Das letztere ist mir am empfindlichsten, denn ich schäme mich, dass das ideal meiner weiblichen Vollkommenheit mir weniger geglaubt hat — als allen andern denen sie gleichgültig ist —

Die F[ürstin] L[ichnowsky] bemerkte, dass meine Mutter ganz froh war — dass aus meiner Heurath nichts werden kann —? So bin ich mit meinen Eltern — und ist S[elina] nicht eben so vieleicht mit ihrer Tante? — Wenn das wäre, wie würde ich sie erst dan lieben und anbethen? — Diese Einfachheit des Characters? — Gott lob — auch mich kann man leicht hintergehen — denn ich glaube, dass die Menschen wahr sind [41] Und so bin ich heute entschlossen so zu leben als ob ich der L[ady] S[elina] Rechenschaft von allen meinen Handlungen geben musste — Vieleicht wird das Geschick uns einstens doch vereinigen — — ich kann nie eine andre mehr lieben.

9 August 1819[b]

[1819 augusztus 11.] Heute Nachmittag bin ich zu Fürst R[asumoffsky], dessen Haus ich seit meinem letzten unglücklichen Liebes Abentheuer weniger und seltener besucht. Er und seine Frau gehen aber bald weg — und von ihnen, auf eine un-

a) rechtschaffener helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] T. i., hogy Széchenyi úgy nyilatkozik, hogy nem szereti.

freundliche Weise zu scheiden, ist mir unmöglich. Vor kurzen dachte ich erst durch ein heiliges beneidenswerthes Band[1] — näher an sie gekettet zu werden — als ich es durch Zeit und Gewohnheit ohnehin schon gewesen bin —. Meine Hoffnungen machten sie mir theurer, als [42] sie mir sonst gewesen wären, so wie mir alles lieb ist, und mich alles interessirt was in der Umgebung der L[ady] S[elina] lebt und athmet. —

Ich schickte jene Zeichnungen des Morgens zu ihnen, die mir Ender in Griechenland und während meinen andern Reisen verfertigt hat — Aus meiner gewöhnlichen Nachlässigkeit stehen alle jene Bilder ohne Unterschrift — und denen, die sie ansehen, entgeht ein grosser Theil des Vergnügens, indem sie nicht wissen welche Gegenden sie sehen. —

Ich fand die Fürstin R[asumoffsky] mit ihren beiden Schwestern[2] und der G[rä]fin Thürh[eim] in dem Eck des Balcons, der gegen die öffentliche Strasse gebaut ist. — Sie besahen diese Bilder — und ich war ihnen, wie ich vermuthe, ein erwünschter Gast, um sie über einige Zweifel zu recht zu führen —. Ich hab' das Glück, mich bei der Zurückruffung der Begebenheiten der griechischen und röm[i]schen Geschichte — die uns [43] an den Ruhm und Glorie der Zeiten errinern, immerdar auf das aller höchste zu exaltiren — und ich sprach — über die unveränderbare Tugend des Socrates — und die unbestechbare Rechtschaffenheit des Aristides so viel — dass ich augenblicklich auf die Miserie der Östreichischen Staaten dermassen vergass — dass ich in dem *Dienst,*[a] den jeder Mann seinem Vaterlande schuldig ist — eine reichliche Erndte der Zufriedenheit und der Ruhe fand — die mir durch des Schwinden meiner so schönen Träume gewaltig genommen wurde. —

So froh und vergnügt war ich lange nicht — — F[ürstin] L[ichnowsky] kam endlich mit L[ady] S[elina] — ich war wie vom Schlag gerührt! denn ich sah auf einmal zu deutlich, dass sie mir nichts in der Welt mehr ersetzen kann. — Ich bin doch recht unglücklich — [44]

Meine Hoffnungen habe ich in mir getödtet — ich weiss,

[1] T. i. mert hugát, Selinát akarta feleségül venni.

[2] Izabella, férjezett Goëss grófné és Josephine.

dass ich von allen verlassen mein Leben durchwandern muss — sie zu lieben — kann mich aber nichts in der Welt hindern. —

Mit ihr sprach ich gar nichts — von meiner Liebe — Sie denkt sich etwa beleidigt — wenn ich davon rede — folgende Verse wiederhohlte ich mir aber öfters —

Sie glich an Bildung mir; das Haar, die Augen
Die Einzelzüge, ja sogar der Ton
Der Stimme, hiess es, sei der meine, nur
Gesänftiget alles, zart und schön verschmolzen.
Sie hatte ganz das einsam sinn'ge Schweifen,
Hang nach verborgnen Wissen, ein Gemüth
Das Weltall zu umfassen, und dabei [45]
Anlagen, Gaben, schöner noch, als meine:
Mitleid und Lächeln, Thränen — die mir fehlten.
Demuth — ach, diese ward nie mir zu Theil.
Und Zärtlichkeit — die hegt ich nur für sie:
Her faults were mine, — her virtues were her own —
I loved her, and destroyed her —[1]

11 August[a]

[1819 augusztus 12.] Ist denn jemand wirklich unglücklicher wie ich — so viele Menschen beneiden mich — mich der mit einem Taglöhner oder einen gemeinen Soldaten gerne tauschen wollte! —

Sie war heute bei F[ürstin] R[asumoffsky] —. Ich hab sie wieder gesehen! Ach wenn F[ürstin] R[asumoffsky] nur schon weg wäre[b] — um dass ich sie auf immer fliehen und vermeiden könnte. — Sie ist gegen mich, bloss gegen mich, so grausam, so zurückstossend — und doch kenne [46] ich kein Wesen, für welches ich so leicht jedes Opfer bringen — die Todes qual — und den Schauer sich sterben zu sehen — so ruhig und gefasst aushalten könnte — Sie war immer ungerecht gegen mich, so wie es noch niemand war — und doch liebe ich gar nichts so,

c) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. már elutazott volna.

[1] Idézet Byron Manfredjéből (II. felvonás, 1. jelenet. Manfred szavai. Angyal Dávid hívta fel rá a figyelmet.) A német szöveg valószínűleg Széchenyi fordítása.

wie sie — — Wir sprachen von Nonnen und Klostergeistlichen — Ach wie sehr sprach sie aus meinem Sinn! —

„Wenn ein Mann alles das verlohren hat, nach welchen er strebte, bleibt ein Trost ihm doch, sich und sein Leben ganz seinem Vaterlande zu weihen, und ich begreife gar gut, dass ein Mann in der Zerstreu[u]ng der Pflicht Erfüllung nach und nach jeden Schmerz ertragen könne, das das Geschick in sein Leben hereinwebte," sagte ich — denn [47] Hoffnungslos und unglücklich L[ady] S[elina] liebend — weiss ich bei Gott, meinen tiefen Schmerz anders nicht zu tragen — als wenn ich mir denke, das[s] die Rechtlichkeit meiner Grundsätze *einstens vieleicht*[a] L[ady] S[elina] überweisen wird, wie sehr ich sie liebte — und ob meine Liebe zu ihr gemein war! — Jedes unmännliche Betragen — würde sie selbst, ich hoffe es zu Gott, verachten und verabscheu[e]n. — — Wir sprachen später von Trapulisten,[b] die dritte im unsern Zirkel war die junge Gräfin Thürheim, „Ich verachte alle die, die sich verschliessen, und andern Menschen nicht mehr nützlich sind, sagte sie! — und ich konnte und durfte zu ihren Füssen mich nicht werfen? Ich unglücklicher! — Wenn man ein Mädchen zärtlich liebt, wegen ihrer Tugend, Schönheit, Grazie schon wahn[48]sinnig liebt — und sie äusert noch solche entzückende Gefühle — über welche die Engeln im Himmel sich seelig freu[e]n würden — dann könnte man den Wahnsinn heiss erflehen von Gott, als Seegen![1] — Ich war ganz betäubt — es war aber eine glückseelige Betäubung, denn ich bin für diese Welt verlohren, durch Sie — durch so ein vollkomenes Wesen. —

Nach meinem Begriff suche ich den vollkommenen Mann und das vollkommene Weib — nicht in denen regionen ober uns — nicht in denen Engeln, die wir uns idealisiren können, sondern auf der Erde, im einfachen Gemüth — wohlthuend, und dienend und liebreich für Menschheit und Vaterland. — Bei uns nennt man das Exaltation! weil man lieber [49] sich selbst alles gönnt, als andern — und weil man nicht liebt mit Aufopferung zu arbeiten und zu wirken! — — Sie sagte später noch — dass

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. Trappisten.

[1] Byron-reminiscentia. Lásd a 193. lapot és 1. jegyzetét!

Sie bei der Einkleidung des Fräulein[s] V— zugegen gewesen sei — und das diese Ceremonie sie erschüttert habe — dass sie aber doch une Soeur grise[1] werden könnte, und mit Freuden, denn sie wären von der Welt nicht abgesondert, und wohlthuend und nützlich —. Wie diese Worte mir süss klangen, weiss der Allmächtige — „so ist es doch für so ein Mädchen, dass ich ewige Ritterschaft geschworen habe, dachte ich mir, und dankte meinem Gott. —

Später, nachdem sie auch gegen mich so freundlich, wie gegen alle andern war — setzte ich mich recht nah' zu ihr — so dass ich zwischen ihr und Caroline K[aunitz] zu sitzen [50] kam, — Werden sie die Briefe die ich an Gr[afen] Esterházy geschrieben habe, lesen? — Ich will ihnen einen langen, einen ewigen Beweis geben, *dass ich consequent bin*,[a] ich wollte ihr sagen, dass ich sie ewig lieben werde, denn, wenn auch hoffnungslos so kann meine Liebe zu sie[b] mich nur zu grossen zu edlen Thaten anspornen! — Das musste ich mir aber denken, — „Sie waren grausam genug allen Leuten, nur mir nicht zu glauben —" fügte ich noch hinzu — Sie aber schien beleidigt und gab mir keine Antwort, sich von mir wendend. — Später fragte ich sie, are you angry against me — und auch auf das gab sie mir, die Grausame, keine Antwort! — Ich blieb noch einige Zeit — und wollte gerne mein [51] Leben in dieser einsamen späten Stunde nun verfluchen, wenn ich an keinen Gott glaubte — der den Menschen gewiss nicht zum Elend erschuf. —

Was mich noch sonderbar an meine Vergangenheit errinert ist, dass ich gestern Gräfin S[aurau] nach 14 Monathen das erstemal wi[e]der sah — die Frau, die ich einstens so leidenschaftlich liebte — und diese Liebe als einen falschen Traum hinter mir sah —!

12 August 11 Uhr Abends.

[1819 augusztus 14.] Gestern hab' ich sie wieder gesehen — und vieleicht zum letztenmal — auf lange Zeit! — Ich wundre mich über mich selbst, wie ich aufgeräumt und lustig in Gesellschaften sein kann. — Es ist ein grosser [52] Nachtheil für

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihr helyett.

[1] Apáca (szürke néne).

mich — dass meine Ausenseite so froh und vergnügt scheint, denn die meisten Menschen, und leider gerade die, die ich liebe und schätze, beurtheilen mich gerade nach der. — Ach wenn sie wüssten, welcher Gram und welcher Schmerz in mir wohnt? wie verschieden würden sie mich beurtheilen! —

L[ady] S[elina] gehet mit ihrer Tante in einigen Tagen nach der Brühl[1] — R[asumoffsky] gehet nach Russland — und ich werde sie nimmermehr begegnen! Wenn ich ihr nur einmal sagen könnte — dass sie von meiner Liebe nicht mehr zurückschrecken soll — indem ich, weiss Gott — alle Hoffnungen schon unwiderrufflich[a] aufgegeben habe.

Sie wird in der Brühl[1] wohnen, und Fürst W—[2] auch! Was wird über das die böse Zunge der Welt wi[e]der erfinden und ausposaunen! Ich ärgere und kränke mich im voraus [53] — Weil ich leider alles im voraus ahnde und weiss —

Dieser Tage sprachen mir mehrere Männer von der unbegrenzten Liebe des Fürst[en] W—[2] zu Lady S[elina] und dass er ganz gewiss *wi[e]der*[b] geliebt sei — und seine Frau so unendlich kränke — die aus Eifersucht und Gram ganz nah am Grabe sei — und dass Fürst W—[2] nur ihren Tod erwarte — um dan auf der Stelle L[ady] S[elina] zu heurathen mit der er schon darüber übereingekommen sei. — Fürstin L[ichnowsky] hingegen — die alles das sehe, befördre es und billige es, auf die unverantwortlichste Art. — Lord Clan[william][3] — ihr Bruder, der nun bald ankommen wird, muss über dieses Verhältniss entsetzen — u[nd] s[o] w[eiter]"

a) unwiderruflich helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Nyaralóhely Bécs közelében.

[2] Windischgrätz Alfréd herceg, akiről Thürheim Lulu többször említett emlékiratában (II. 315—7) írja, hogy Rasumoffskynak 1819-ben Oroszországba való elutazása előtt vele 6 hetet töltöttek Badenben. A társaság ifjabb része szórakozni felváltva Windischgrätzhez, aki 1817-ben vette el Schwarzenberg Eleonora hercegnőt, és Rasumoffskyékhez járt. Thürheim Lulu így jellemzi a helyzetet: „Windischgrätz herceg, azt hiszem, egy év előtt vette feleségül Schwarzenberg Eleonora hercegnőt, egy szende és bájos hölgyet, aki azóta a feleség és anya példája lett. Férje, aki szerelem nélkül vette el, ez időben még nem becsülte igazi értéke szerint, de később erényeinek teljes igazságot szolgáltatott.

[3] Meade Richard, 3-ik earl of Clanvilliam (sz. 1795), Carolina és Selina bátyja.

Diese Reden musste ich geduldig anhören! — Mir sti[e]g das Blut im Kopf — und ich trachtete mit der grössten Ruhe [54] folgendes als eine Antwort auf diese scheissliche,[a] niederträchtige Imputation, zu geben. — „Man muss nur selbst ein verworfnes Scheisssal[b] sein, um solchen Gedanken und Muthmassungen einen Augenblick nur Gehör und Glaube geben zu können. — So etwas wird kein Mensch, nur ein[c] niederträchtige Scaven,[c] denken — gegen die sich zu schützen, es sich der Mühe gar nicht lohnt —"

Nach allen diesen, ist es den[n] wirklich nothwendig, dass man sein ganzes Glück dem Ruf und der Meinung der Welt aufopfere —? Und bin ich Unglücklicher nicht in dem Fall —? — Mit meinem Gewissen könnte L[ady] S[elina] mein Weib werden — —

Den 14-ten August. [55]

[1819 augusztus 15.] *Den 15-ten August.*[d] Heute sah ich L[ady] S[elina] wahrscheinlicher Weise auf sehr lange Zeit, zum letztenmal. — R[asumoffsky] ist weg — zu ihrer Tante sollte ich, wie ich vermuthe, nicht mehr — In andern Gesellschaften gehen sie, gehe auch ich nicht — Es wird also bis zum letzten Winter bleiben — Hätte ich alles das so ahnden können, dass es so kommen wird — sicherlich, ich würde nichts gesagt, und meine Liebe tief in meiner Seele als ein Geheimniss getragen haben — Jetzt könnte ich sie alle Tage sehen — und in ihrer Gesellschaft leben. — Wenn auch hoffnungslos, dass sie meine Frau einstens werden könnte, würde ich in ihrer Nähe glückliche Täge verleben, so aber ist meine Existenz ohne Grund, ohne aller Ursache, ohne Ziel. —

Sie war heute allerliebst — auch mit mir sprach Sie einige Wörter mit Freundlichkeit —. Bevor ich weg gieng — *erlaubte*[d] [56] ich mir noch einmal folgendes ihr zu sagen, — „Heute werde ich vor meiner polnischen Reise[1] sie wahrscheinlich zum letztenmal sehen — erlauben sie, dass ich ihnen noch eins sage „Sie

a) scheussliche helyett. b) Scheusal helyett. c) vagy ein niederträchtiger Sclave vagy niederträchtige Sclaven helyett. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ezrede ott volt állomáson,

können überzeugt und ruhig sein, dass ich Sie in der Zukunft nie wi[e]der erschrecken werde, denn ich hab' alle meine Hoffnungen aufgegeben — einen Beweis sollen Sie aber haben — — — *dass mit meinem letzten Athemzug meine Liebe zu Sie* [!] *aufhören wird*[a] wollte ich noch datzu sagen — Lina war aber gegenüber und schien zu hören —. L[ady] S[elina] schwieg — „Geben Sie mir doch eine Antwort, sagte ich lachend — „*hier*[a] — erwi[e]derte sie verlegen." „Ja hier, aber lachen Sie sonst ist es nicht möglich — „tachez d'être heureux — — — — sprach Sie endlich, die Grausame, nur — und entschied über meine Ewigkeit! [57]

Das Mädchen welches ich so innig so aufrichtig liebe — welches mich aber unglücklicher gemacht hat — als sie es etwa zu begreiffen im Stande ist — gibt mir den Rath! — ist das nicht entsetzlich? —

„Ferne von mir magst du glücklich sein,
Wenn du, verhasster, vor meinen Augen
Nur nicht weilst — Suche in fremden Ländern
Die Braut dir — die ich dir nicht sein will —
Mein Herz liebt dich nicht, auch nicht einen andern
Mit Liebe zu beglücken verstehe ich nicht —
Und geliebt zu sein, so wie du mich liebst
Verrachte[b] ich —" [1]

[Ich verrachte dich und den Stamm aus welchem du geboren bist — Erkenne oh Sclav dein niedriges Herkommen —. Meine Seele durstet nur nach königlichem Blut!][c]

Ach was für selltne[d] Dummheiten schreibe ich! [58]

So bald sie meine Sentenz — oder vielmehr den guten freundlichen Rath gab — „glücklich zu sein" stürzte ich wie ein Narr zur Thür hinaus und blieb ein paar Stunden am Ufer der Donau — Ach wie lockend war das Wasser: ich hätte mich so gerne ersäuft — und jetzt wäre es vorüber — —!

12 Uhr $^1/_2$[a]

a) Széchenyi aláhúzása. b) verachte helyett. c) oldaljegyzetként. d) seltene helyett.

[1] Valószínűleg saját költeménye.

„Sind das deine Räthseln — sind das die seeligen Augenblicke die du mir verheissen hast — in denen Kinder Jahren — Oh der Jugendfülle ahndungsvolles Streben? — Bin ich deswegen zum Mann gereift um die bittersten Qualen männlich tragen zu können! — [59]

Heute ging ich mit Mr G[ordon] auf dem Graben spazieren — Ich begegnete sie mit ihrer Tante, und grüsste sie freundlich, sie aber wand sich von mir und blickte kalt und ernst vor sich hin! So sehr zwar, dass es meinem Begleiter auffiel —" Jetzt gestehe ich, fängt es mich an zu indigniren — So eine Ungerechtigkeit ist wahrlich ein abscheulicher Zug in ihrem character „was ich gegen sie verschuldet habe — weiss Gott — dass ich sie zu sehr liebte, die Undankbare — das hätte ich nicht sollen — oder bin ich wirklich so ein unseeliges verworfnes Geschöpf, dass sie mich zu hassen und zu verabscheuen Ursache hat?

Weg von diesen Unglücks Gegenden! weg auf immer, — Es ist noch ein land vielleicht — wo ich Freunde noch finden werde. —[1] [60]

[III. 5. jelzésű kötet.][2]

[1819 november 5.] Die merkwürdigsten Begebenheiten meines Lebens sind für die Zukunft in meinen Tagebüchern angemerkt. — Für jeden andern als mich, sind sie von dem geringsten Werth mir aber bleibt ihr Andenken unauslöschbar wenn auch nicht angenehm. Merkwürdigeres, als das was schon geschehen ist, kann mir hieniden nicht mehr begegnen: — denn das was die Seele des Menschen läutert, und so zu sagen, unabhengig macht, wenn

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Sok lap üresen maradt. Ezzel megakad a rendszeres feljegyzés 1820 június 6-áig. Közben csak a III. 5. és III. 7. jelzésű kötetek tartalmaznak az 1819 második és az 1820. év első feléről följegyzéseket.

[2] Bőrkötésű könyv. Az első lapon Széchenyi következő felírása olvasható: Sonderbare Begebenheiten in dem Leben, und die Frage in wie weit die Lebens Klugheit mit der Vollkommenheit der Seele in Verbindung sein könne?

1819

Als Anhang zu meinem Tagebuch.[a]

There, — drink my tears, while yet they fall. T. M.

Farewell ye vanishing flowers, that shone
In my fairy wreath, so bright and brief, —

es auch der unbedeutendste Umstand wäre — ist gewiss merkwürdiger, als alles das, was Menschen und Umstände in unsere Existenz bringen könnten, in so weit sie nur auf unsere Glücks Umstände, oder phisische Freuden — und Schmerzen einwirken! Es ist möglich in diesen Leben schon, eine so uneingeschränkte Unabhengigkeit zu erreichen, dass nichts mehr, was auser uns liegt, zu unserm Glück oder Unglück etwas beitragen könne; eine Selbstständigkeit,[a] dass das Wohlbehagen und Missbehagen durchaus bloss aus unserer Seele quille; eine Freiheit,[a] dass uns das Urtheil und das Gericht der Menschen vollkommen gleichgültig sei —. Unabhengigkeit, Selbstständigkeit und Freiheit war das also, [1] welches ich nur nach dem Namen gekannt hatte, die zu erreichen ich aber nie besonnen war, bevor das Schicksal mit Ernst aber Klarheit meinen Weg bedeutete, den ich nunmero bis zu meinem Grabe wandeln sollte: — Es war reine, aber unerwiderte Liebe — unerreichbare Hoffnungen — zerronnene Phantasien, die mir deutlich einen Blick in meine Seele erlaubten. Und weil Unabhengigkeit, Selbstständigkeit und Freiheit nur auf das *wirkliche Gute*[b] gegründet sein können — so setzte ich sie mir zu dem Ziel vor, nach welchen ich unaufhörlich streben wollte; dieser Anhang zu meinem Tagebuch — sei daher denen Begebenheiten gewidmet — die uns aufmerksam machen in wie weit das sogenannte *„dienen,*[b] die *Pflichten*[b] gegen die Neben Menschen, den' Lands Leuten und Angehörigen, und die *Verhältnisse,*[b] die uns Fesseln auflegen,[c] mit dem Ziel zu vereinigen sei, welches ich zu erreichen mich immerdar nun bestreben will, und in wie weit, die Menschen im allgemeinen durch Begierde, Sinnlichkeit und Wünsche von dem Weg unvermerkt und allmählich abweichen, welcher doch der Einzige ist, der sie zu dem gewünschten und [2] vorgesetzten Ende führen kann. —

Nur äuserst selten sind die Eindrücke, die auf uns wirken, so mächtig — unsere Begierden, so heftig, dass ein Augenblick hinreiche die Seele so zu bilden, um dass sie dan — — — eine Reihe von Jahren unveränderlich gut oder böse bleibe; wir wer-

a) t. i. es ist möglich ... zu erreichen b) Széchenyi aláhúzása. c) t. i. *a szolgálat* áll; *kötelességekből* embertársaink, honfitársaink és rokonaink iránt és *körülményekből,* amelyek kötelezettségeket rónak ránk; ezt a szolgálatot kell az elérendő céllal egyesíteni.

den aber nur allmählich, und *in unsern Innern undeutlich*[a] zum Guten und zu[m] Bösen geführt — und wir müssen viele Erfahrung erlebt, viele Stürme im Leben erlitten haben, um *sichere*[a] gute Leute, und um *tüchtige*[a] Bösewichte werden zu können. Übung und Praxis ist allenthalben nothwendig wo man die Meisterschaft erreichen will — daher das selbe „im Guten und im Bösen. Als Meister wird kein Mensch geboren: er muss die Lehrjahre immer bezahlen, denn zu schenken kann man sie nicht bekommen, noch weniger ererben, das glücklichste dabei ist also, wenn man sie wohlfeil kaufen kann. —

Die Mittelmässigkeit *(moralisch,*[a] das verstehet sich) ist die Abwesenheit von Göttlicher und Teuflischer Kraft, ist folglich Schwäche und Leere: sie ist daher im Guten unverzeihlich, und im Bösen lächerlich — daher liebe ich auch nur *sichere*[a] gute Leute, und nicht die, [die][b] aus Zufall und wegen Mangel der Gefahr als [3] sogenannte ‚gute Menschen' sterben.

[So selten also auch die Fälle sind, die uns auf einmal umformen können, so hat doch jeder Mensch in seinem Leben mehrere Momente, von welchen er, so zu sagen, ganz neu anfangen könnte — und deutlich ist das nur im Guten — denn im Weltall ist ja das Gute weit mächtiger als das Böse —. Diese Momente, heisse ich „die Momente der Regeneration. Mann kann sie auch bei fallenden Völkern bemerken — die sich noch empor heben könnten. — — — — Bei einzelnen Menschen liegt er verborgen, und *sie selbst*[a] bemerken ihn selten, und lassen ihn [den Moment][c] fahren, *andre*[a] wissen es nie und ahnden ihn nicht — indem zu neuern Zeiten kein Feuer mehr vom Himmel fällt, um einen Paulus auf *einmal*[a] zu bekehren, — eben so liegt die Güte und das Glück der Menschen tief im Herz und Seele verborgen — und so das Unglück und das Laster — und wer wirklich der beste ist, kann nur Gott wissen, so wie nur jeder ganz allein und ausschlüsslich von andern, über sein Glück und Unglück urtheilen kann!]

Ich kenne keinen Menschen, der sich selbst genug un- [4] bedeutend fühlt — um seine Lebens Geschichte nicht äuserst intéressant zu finden, und sich selbst über alle jene Nuancen zu er-

a) Széchenyi aláhúzása. b) tollában maradt. c) az oldalra jegyezve.

staunen die in seinem Leben vorkamen. — Daher will ich auch diesen Band ganz der Wahrheit weihen, indem meine Begebenheiten auch mich nur ganz allein intéressiren können.

[Es gibt Menschen, die ohne einen bestimmten Plan zu haben ihr ganzes Leben so hinbringen. Es sind die Umstände und Schicksale, die sie wechselweise bald zur Tugend bald zum Laster ziehen. Andre gibt es, die eine letzte Ursache ihres Daseyns ahnden, oder doch sich selbst gestehen müssen, dass sie nicht ganz umsonst geboren seyn können. — Diese letztere Gattung ist im Vergleich mit der zu erst Erwähnten klein und unbedeutend, so dass man leider den grössten Theil der Menschen aller Stände und Religionen das Leben verschwenden sieht. —

Es gibt auf der Erde keinen leeren Raum; und der selbe Zusammenhang, der zwei äusere Gegenstände verbindet, hat auch zwischen Begebenheit und Begebenheit statt. [5]

Zwei Dinge können nicht auf einmahl den selben Raum einnehmen, zwei Menschen können unmöglich zu gleicher Zeit in ein und das selbe Verhältniss kommen, unmöglich kann die That des Einen der von allen Seiten bestimmten That des andern gleich seyn. Wir sind also an gewisse Gesetze unabweichlich gebunden, und in sofern wir ein Theil der Körper Welt sind, und jedes Atom von seinem Ursprunge bis zu seinem Verschwimmen ins All in dem Gewebe seines Umkreises bleiben muss und nicht heraus kann, in sofern ist auch die, jeden Menschen, vorgezeichnete Bahn unausweichlich vorherbestimmt. — Wir können nun einmahl nicht alle ein und den selben Weg gehen, aber ein jeder kann zur Vollkommenheit führen — Von der Richtung nach diesem Ziele sich niemals entfernen ist die Aufgabe der dem Menschen gegebenen göttlichen Vorherbestimmung. —] [a)] [1]

a) az oldallapra jegyezve.

[1] Eredetileg így hangzik: Es gibt Menschen, die ohne Plan und ohne einen bestimmten Zweck zu haben, das ganze Leben dahin leben. — Sie werden vor Tugend und vom Laster durch die Umstände, durch das Schicksal wechselweise gezogen. — Andre gibt es hingegen, die eine *Ursache* ihres Daseins einsehen, oder wenn sie das auch nicht einsehen können, sich selbst gestehen — dass sie

Da der Mensch aber in jeder Lage, in der er sich auch befinden mag, gut oder schlecht zu handeln ganz frei und unabhängig ist — Welcher Kraft und welches Wollens auch ein jeder eingedenk und inne ist — so ist natürlich, dass die wenigsten das Leben leben, zu welchem sie bestimmt gewesen sind —: weil sie zu handeln wie sie nur immer wollen, ganz frei sind — und ihren Lebenszweck — oder eigentlich, ihre predestination nicht kennen, da [6] sie darüber niemals nachgedacht haben.[1] — Im Anfang des irdischen Lebens stehen alle Menschen weit auseinander. Ein Königssohn — von dem Kinde eines Bauern. Nun beginnen sie aber ihre Laufbahn — dieselbe ist sie aber gewiss nicht, wenn sie zur Vollkommenheit führen soll. Des Königes Pflicht und Streben, „Das Heil eines Volkes" — die Pflicht des Bauern, „seinen Acker zu pflügen". — Endlich kömt der Tod — und es ist möglich, dass alle beide auf so unendlich verschiedene Wege an der selben Stufe der Vollkommenheit in das Grab steigen — Wollte der Bauer aber König sein, und der König ein Bauer, wäre das vielleicht ihr rechter, vorgezeichneter Weg? — In je grösserer Sphere geboren, desto grössere Bequemlichkeiten,

nicht umsonst geboren worden sind. — Diese letztere Abtheilung der Menschen im Allgemeinen ist unbedeutend klein, gegen jene Andere deren ich erwähnte — und leider sieht man den grössten Theil der Menschen, in allen Klassen und in allen Religionen, das eigne Leben verschwenden. —

Phisisch und moralisch ist unser Erdball angefüllt — und so wie Gegenstände gereiht an einander liegen, zusammenhengen und sich berühren, eben so hengt eine Begebenheit an der andern — eben so steht ein Ereigniss an dem andern. An der selben Stelle können zwei unbelebte materielle Dinge nicht auf einmal stehen — und zur selben Zeit können zwei Menschen nicht in ein und dasselbe Verhältniss gerathen, und das, was der eine gerade thut, kann der andre unmöglich auch thun: — und daher sind wir auf gewisse Wege, so zu sagen, gebunden, von denen wir niemals ganz abweichen können; und in sofern jedes Athom von seiner Geburt bis zu seinem Tode im Gewebe der gehenden Umstände leben muss, da seine Existenz nicht ganz zerstückelt sein kann — in so fern ist die Bahn, auf der jeder Mensch wandeln sollte, predestinirt — Alle können den selben Weg nicht gehen — eines jeden Laufbahn kann *aber einen jeden* näher zur Vollkommenheit bringen; und von dem Wege sich niemals zu entfernen, ist das zu welchen Gott den Menschen eigentlich predestinirt.

[1] Széchenyi későbbi oldaljegyzete: so wäre es die erste Pflicht darüber nachzudenken.

desto grössere Genüsse,[a] um wie viel Gefahren und Verführungen aber mehr — und um wie unendlich mehr Pflichten!

So wie denn zwischen König und dem Bauer viele Klassen und Nuancen von Menschen giebt — so sind ihre Pflichten auch verschieden — und jeder der einst nicht absterben will auf ewig[1] — der trachte kennen zu lernen, welche seine Bestimmung hieniden ist. — Gewiss und bestimmt kann er es nie wissen, denn über das Zufällige giebt es in der Welt keine Gewissheit — Zweifel bleibt über alles Geistige dem Menschen — so wie Nebel über das Körperliche — — Ahndungen kann man aber haben, ob man recht gehe oder nicht —. [7]

Geistes Fähigkeiten auszubilden ist gewiss eines jeden Pflicht — und so auch des Körpers Kraft und Gesundheit: denn mehr wissen und leisten zu können, als man zu wissen und zu leisten glatterdings braucht, ist kein Fehler — und jede Stelle jedes Amt sollte eigentlich so bestellt sein, dass der, der es bekleidet, auch in einer höchern Sphere zu gebrauchen wäre. — Ich glaube nicht, dass ein sehr gebildeter verständiger Mann, dessen natürliche Fähigkeiten, und theoretische Wissenschaften durch grosse Erfahrungen geschmückt sind — je in den Fall kommen könnte, sich von der Welt abzusondern, und ein Eremiten Leben zu führen — eben so wie ich nicht denke, dass eines eingeschrenkten, nicht weit aussehenden, schwachen und sinnlichen Mannes Bestimmung — die Oberherrschaft sei —.

Der Mensch ist aber überschwänglich im allen, so bald er aus seiner Gleichgültigkeit herauskömt — excentrisch, exaltirt — und nur wenige sehen Ihr eignes Dasein mit Kälte, Gelassenheit, und richtiger Ansicht — indessen die Güte des Herzens, das Gutgemeinte Streben, und die Einfalt in den Gebräuchen, in allen Religionen, und in allen Ständen — die wahre Grund Lage, und stets die selbe von denen verschiednen Wegen ist, die ein jeder einzeln wandeln soll. —

Wenn denn ein Mensch mit sich selbst Rechnung machen wollte — ohne sich von seiner Eigen Liebe dahin reissen zu lassen, wie oft würde er seine hoche Stelle ablegen, und seinen

a) tulajdonképen Gnüsse volt, azért Széchenyi a következőket jegyezte az oldalra; *Genüsse* soll es heissen.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: le bon est éternel — le mauvais est passager

Wirkungs Kreis [8] verkleinern — und wie selten, sich empor zu heben trachten — und seine Grenzen zu erweitern suchen: denn obschon das Anpassende das allerbeste ist — so bleibt der Fehler doch gewiss kleiner, sich mit allen Mitteln ausgerüstet, der Welt zu entziehen — als, ohne Fähigkeiten, der Welt sich aufzudringen — ein Fehler in den die meisten fallen, indem die meisten sich für gescheider, verständiger und gebildeter halten, als sie wirklich sind — indem es nur selten so fromme, modeste Narren giebt, die sich für viel weniger halten als sie wirklich sind — die das aber klar sehen, was sie zu leisten im Stande sind, was nicht — und alle Eitelkeit und jede übertriebne Modestie und Scrupulosität auf die Seite setzen können, diese sind — die seltensten.

Das in sich sebst Hineindenken ist das, was der Seele nach und nach die höchste Stufe von Selbstständigkeit verschafft. — Es lehrt jeder Handlung den wahren Werth beizulegen, und über eigne gute und schlechte Handlungen ohne Vorurtheil und falschen Begriff zu urtheilen. Es lehrt gemeine, und vieleicht durch Nothwendigkeit herbeigeführte Handlungen für keine edle Thaten in eigner Einbildung zu halten, oder umgekehrt, durch das Zeitalter herbei geführte Gebräuche, Bequemlichkeiten, und Genüsse, für ein Laster zu nehmen. (So giebt es Menschen, die das für Recht halten, oder wenigstens für keine Sünde, dass sie für das allgemeine Wohl durchaus gar nie etwas thun, andre verleymden,[a] für die Erziehung ihrer Kinder nicht sorgen, Arme nicht unterstützen ect ect ect, indessen sie für keinen Preis der Welt seiden Strümpfe, feine Röcke tragen, Gänsleber Pastetten[b] essen und champagner trinken würden — fest glaubend, es sei Laster.) Es lehrt endlich — über die Schwach[h]eiten [9] anderer Menschen mehr mit Entschuldigung als Recht zu urtheilen. — Es dient also in jeder Handlung, die wir beginnen, als Rath oder als Warnung — es giebt uns die Ansicht unseres eignen Werthes (wenn wir bereits gehandelt haben) — und endlich die Achtung gegen andre. —

Ein Mann, so wie er sein sollte, kömt selten zur vollsten, Reife! — In gewissen Ländern ja niemals: — so wie Eichen-

a) t. i. verleumden. b) t. i. Gänseleber-Pasteten.

bäume in manchen Gegenden nur einzeln nie gedeihen können, sondern verkrüppelt und schief — in denen Mann's Jahren, schon Greise sind —. Es giebt aber gesunde Eichenwälder — gesunde Nationen giebt es nicht! — Und da die Umgebung und Beispiel andrer und mehreren wirken muss, so ist's allemal ein Wunder, aus der Sippschaft der Schwachen, einen Kräftigen heraustretten zu sehen, der seine Kraft zu etwas besser[em] verwendet, als die schwächern zu unterjochen. Eben so ist es äuserst sonderbar, dass ein gesunder in einem Pest Spital gesund bleiben kann.

Frauen können das wenigste durch sich selbst und einer Unvermählten bleibt allemal eine Leere in ihrem ganzen Wesen, indessen ein Mann ganz allein für sich schon etwas sein kann, indem all sein Streben und Mühen gegen sein Vaterland gerichtet ist, so wie des Weibes Pflicht gegen den Mann, und nur zusammen und eng verbunden mit dem Gatten erscheint sie ein Diener des Landes. Kinder zu gebähren zu erziehen ist ihre höchste Erden Bestimmung; und einem Weibe die keine Kinder hat [10] fehlt es eben so sehr an der Vollkommenheit, wie dem Mann, der des Staates unmittelbarer Diener nicht ist —. Da es aber Völker giebt, die so sclavisch sind, dass sie keine Diener haben können, indem ein Sclave doch keinen Diener haben kann, so kann es doch Männer geben, die auf ihren rechten Weg der Vollkommenheit stehen, ohne einen Dienst-Namen zu haben, sie führen im stillen aber, und in dem Kreis, in welchem sie leben andre zum Glück und gegen ihre Vollendung — andre schenken der Mensch[h]eit neue Erfindungen, durch ihren Fleiss und Bemühen. Für Mädchen giebt es viele Fälle und Verhältnisse, und selbst oftmal ihre phisische construction, dass sie nach dem Gesetz des Landes und der Religion nie Kinder haben können. Diese denke ich, können in ihrem reiferen Alter, bloss durch die Erziehung andrer Kinder ihren Beruff entsprechen — indem Frauen in Wissenschaften und Kunst niemals über Mittelmässigkeit gelangen können. Dem Manne geziemt das Schwert und die Feder, so wie dem Weibe die Wiege und das Hauswesen. Wenn eines von beiden in des andern Geschäft eingreift, so ist es falsche Natur. — Bei dem Gesetz der Religion, in welcher wir geboren, und bei dem des Landes, in welchen wir leben, müssen wir aber treu bleiben, wenn wir gegen das Vollkommene zu schreiten gedenken, denn wo wir nicht ganz klar sehen, müssen wir uns dem Zufall, dem göttlichen Gesetz nicht wiedersetzen wollen: daher hat ein jeder ruhig zu sein, ob er als Christ, als Türke, als Hottentot auf die Welt [11] gesetzt wurde. Vollkommen wäre das aber wahrlich nicht zu nennen, wenn jemand gegen seine Religions Gebräuche, und gegen seines Landes Gesetze handeln wollte. Oder ist es anders?

Sobald also die Seele empfindet, dass sie zur Vollkommenheit beruffen[a] ist, wird sie auch irdische Freuden zu unterdrücken suchen und nach einem höchern Ziele streben. — Da aber die Menschen für das Zusammenwirken geschaffen sind, und nicht für das abgeschiedne Leben, so ist der Weg gegen die Vervollkommnung allerdings nur der — auf welchen man für das allgemeine Beste wirken kann. —

In dem öffentlichen Leben kommen aber so viele verschiedne Fälle vor, in welchen das Gute von Bösen gar nicht getrennt zu sein scheint, und wo eine Sache, obschon sie allemal die selbe in sich selbst bleibt, in der Meinung von verschiednen, auch als auf mehrere Art auszulegen vorkömt. — Sünde von Tugend unterscheidet ein jeder — und weiss, dass die eine *gegen*,[b] die andre *von*[b] dem Ziel der Menschheit führe. — Hier sei aber die Frage, ob die Ritterlichkeit, der Anstand, die Gleichheit im Gemüthe — verfeinerte Sitten und Gebräuche — und andre Vortheile die wir als Folge einer guten Erziehung zu geniessen pflegen — ob alles diess beitrage den Menschen vollkommener zu machen, oder ob es nicht beitrage? [12]

Ob es bei gleicher Güte und Tugenden in der andern Welt gerechnet werde — wenn der eine gebildet, der andre roh, der eine tractable, der andre hart ist — — Ob das z[um] B[eispiel] in der andern Welt folgen haben werde, wenn ich eine Rechtmässige Sache durch etwas Falschheit erhalte, indem es bequemer ist — „Wenn ich einen Menschen, den ich des Morgens bei mir gut empfange, im Salon nicht erkenne, Wenn ich einer leichtsinnigen liederlichen Frau, die niemals ohne Liebhaber ist, eine Liebes Komödie vorspiele — die nicht wahr ist, Wenn ich von meinem Verstand den Gebrauch mache, um andre lächerlich zu machen. U[nd] s[o] w[eiter].

a) berufen helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

MAGYAR TUDOMÁNYOS

Alles diess, was ich angemerkt habe, scheint kindisch zu sein, und manche würden sagen, dass eine übel angebrachte Gewissenhaftigkeit und scrupulosität solche Untersuchungen gebähren müsse, indem wir später doch aus meinen eignen Begebenheiten bemerken werden, dass man völlig auf einem andern Weg sein könne als den der Vollkommenheit, und doch mit sich selbst im Innern zufrieden — und nach denen strengsten Gesetzen gut. — Die mit der Milch eingesaugten Ansichten tragen viel datzu bei, dass manchem der Nebel über gewisse Dinge nie von denen Augen fallen könne, indem ein jeder nicht geistig und stark genug geboren wird — um alle erziehungs-Ketten zu zerreissen. — Möglich ist es auch, dass durch herbei-[13]geführte Gebräuche die Blindheit auf die Starrheit gelange, dass ein Laster für eine unsträfliche That ja zur Tugend gemacht werde. — Indem es superstitionen giebt — die wirklich unbedeutend und Namenlos sind — die manche so wie das Laster hassen. —

Meine Erziehung, wenn ich das Verhältniss, in welchem ich gegen meinen Erzieher und gegen meine Eltern gestanden bin, so nennen darf, wurde durch den Krieg 1809 aufgehoben und auf immer vollendet. Es war jene unvergessliche Periode, in welcher Östreich in den letzten Todes Kampf mit Frankreich sich wagte. — Alles wurde zum Soldaten, die wenigsten hatten aber die nöthigen Eigenschaften, die ein Soldat haben sollte. — Ich war sechszehn[1] Jahr alt, und da meine Bestimmung meiner eignen Wahl überlassen war, und ich mit meiner Zukunft in denen Kinderjahren mich kaum beschäftigte — so ist es natürlich, dass ich in allen Kentnissen, die zum Dienst- und practischen Leben unumgänglich nothwendig sind, zurück blieb — — und um es gerade herauszusagen, in jedem Genre so unwissend war, wie irgend ein sechszehnjähriger Bursche es sein konnte.

Die Ungarische Insur[r]ection wurde indessen organisirt und ich wurde aus nichts — auf einmal Ober Lieutenant in dem [14] Generalstabe dieser Insur[r]ection![2] — Ich konnte nicht

[1] 17 éves volt.

[2] A tényállás a következő: Mint Széchenyi Ferenc 1809 március 20-iki, a nádorhoz írt kérvényében írja, két fia: Pál és István 1808-ban a katonai pályára

einmal ortographisch schreiben — von dem Dienst eines Generalstabsofficiers wusste ich glatterdings — nichts: nicht einmal nach dem Namen. — Das war der erste Schritt in das Leben! — Nach geendigtem Kriege wurde ich Husar — und that in der Garnison — nichts — und wurde endlich zu einem Ober Lieutenant abermal in einen schlauen regiment transferirt: da blieb ich dick und fett, aber eben so dum und unwissend, als zuvor, mehrere Jahre bis endlich der Krieg gegen Frankreich neuerdings anhob — Mein Geschick[1] brachte mich in die suite des Fürsten von Schwarzenberg[2] —. In der Position lief ich in dem Krieg mit meinen Kamaraden denen andern nach, und wir kamen nach Paris — von da — bin ich mit Fürst W[indisch-Grätz] nach Italien — und endlich in die Heimath, mit 4 Orden[3] geziert, wovon der König von Sardinien mir den einen gab — obschon ich sein Land nur durchreiste, ihn kaum sah, und vor 4 Wochen (bevor ich daselbst anlangte), den Namen seines Königreichs kaum gehört hatte. —

Bis zu dieser Epoche gehet mein Leben in gänzlicher Unwissenheit vor sich — dan kömt aber eine andre — in welcher ich etwas zu denken anfange — —! Die aus mir liegenden Verhältnisse fangen an meinen[a] Verstand deutlicher und klarer [15]

a) meinem helyett.

akartak lépni. Atyjuk ezért Gomez altábornagyot, a nemesi felkelésnek 1809-ben vezérkari főnökét, kérte fel, hogy fiait a szükséges katonai tudományokba beavassa. Ez néhány tiszt oktatása alapján meg is történt, úgyhogy Gomez 1809 elején a két ifjút vezérkari szolgálatra alkalmasnak tartotta s erről bizonyítványt is adott. Széchenyi Ferenc ez alapon kérte a nádortól, hogy fiait a nemesi felkelés vezérkarába vegye fel tiszteknek. A nádor március 26-iki levelében azt tanácsolta, neveztesse ki fiait valamely vármegye csapatánál tisztekké, mert a vezérkarnál alaposabb gyakorlati és elméleti képzettség szükséges. Erre Széchenyi Ferenc Károly főherceg fővezérhez fordult, aki április 7-én a két ifjút főhadnaggyá nevezte ki s a felkelő-sereg táborkarába osztotta be.

[1] Atyja kérelmére került oda.

[2] A szövetséges hadsereg fővezéréhez futártisznek.

[3] Ekkor még csak három rendjele volt: 1. az orosz Szent Wladimir-rend IV. osztálya; 2. a porosz katonai érdemrend; 3. a szardiniai Mauritius- és Lazarus-rend. Ezenkívül megkapta az ágyutalpból öntött osztrák érdemkeresztet, mint mindenki, aki a francia háborúban résztvett, de ezt sohasem számította rendjelei közé.

zu werden — und ich fange an zu beurtheilen, die Menschen einigermassen kennen zu lehrnen: mich allein — und wohin mich meine unbegränzte Ambition bringt, das sehe ich nicht. — Jetzt kommen unbedachte, leichtsinnige, ja mit unter schlechte Streiche — ich gehe nach Neapel — mache sodann den Feldzug *endlich als Soldat*[a] mit[1] — und begebe mich nach Paris — von da nach England — und komme wieder in die Heimat. — Neuerdings Ungereimtheiten, Sonderbarkeiten aller Art. — Gehe endlich wieder nach Italien — bleibe ziemlich lange da; langweile mich, fange endlich einen wirklichen Geschmack zur Lectüre zu bekommen, obschon ich mehreremal leise e[f]forts versuchte um aus meiner Unwissenheit einigermassen tretten zu können. — Mit Urlaub bin ich sofort in Wien — und sehe ein, dass wirklich nur die *innere Ruhe*[a] wünschenswerth ist — will heiraten: es gehet nicht: ich entschliesse mich zu einer Reise nach dem Orient.

Bis dahin die Periode der Ungereimtheiten.

Endlich reise ich und komme Jahr und Tag zurück; schaue die Welt neuerdings mit rosen Farben — und wage noch einmal mich an das Glück — Sie weiset mich aber zurück — und einige Monathe die ich so zu sagen schlaflos zubringe — machen mich um ein halbes Jahrhundert älter und erfahrner — ich mache mir keine Illusionen mehr — und bilde mir Grundsätze — [16]

Die werden von einer innern Stimme erzeugt — und sind untrüglich. [Welch ein Glück wenn die Eltern solche Leute sind, dass man sie zu Rathgebern, Gesellschaftern und Freunden aus Überzeugung wählen würde, wenn man sie vorher auch nicht gekannt hätte, und durch keine Bande der Natur mit ihnen verkettet wäre.][b] Mit Schmerzen sehe ich, dass meine Ansichten über sehr vieles — im Wiederspruch mit meiner Eltern Meinung sind. —

Da ich nun in meinen Tagebücher[n] zerstückelt mehrere Vorfälle die mir begegneten hier anmerken will — so werde ich allenthalben die Gelegenheit haben — meine *Ansichten*[a] neben dem zu stellen, was *ich gethan hatte*[a] — da ich allenthalben

a) Széchenyi aláhúzása. b) az oldallapra jegyezve.

[1] Ekkor kapta a 4-ik érdemrendet a nápolyi királytól: a siciliai érdemrendet.

Verführungen nicht widerstehen konnte — und ich so oft gegen meine Grundsätze handelte. —

Den 5-ten Novemb[er] 1819 (in Wimpassing[1] während man die Pferde wechselt.)

Ein thätiges Leben, geistig und körperlich, ist ausschliesslich das einzige, was uns zur höchsten Stufe menschlicher Glückseeligkeit bringen kann. — Gesundheit, Reichtum, Titeln — mit einem Wort alles, was die Menschen beneidenswerthes und wünschenswerthes haben können — sind bei weitem unzulänglich ein dauerndes Glück zu gründen — wenn die Leeren und Lücken unseres ausgedehnten Lebens nicht angefüllt sind —. Deswegen rathen uns vernünftige Leute das Landleben an, indem man in der Stadt das Leben zu verschwenden und zu verschleidern pflegt, das heisst, so viele Stunden zubringt, ohne zu arbeiten, und ohne sich zu unterhalten [indessen die Stunden auf dem Lande, wenn man das Landleben einigermassen verstehet zwischen Arbeit und Ruhe dermassen wechseln, dass die daraus entstehenden Täge ihren Reitz, und dadurch ihren Werth nie ganz und gar verlieren können!][a]

Meine Begebenheiten, meine letzte Reise, und selbst meine zerrüttete Gesundheit spannten mein Gemüth dermassen ab — dass ich über manches gleichgültig geworden, ein [17] ziemlich einförmiges Leben eingeschlagen habe. Ich wohnte in dem Haus meiner Eltern, mit denen ich wenig vertraulichen Umgang pflegte, da mich meine Ansichten, mein Gemüth, und meine so oftmaligen Abwesenheiten von ihnen beinahe gänzlich schieden. Ihre Umgebung war nicht die meine. Meistentheils [waren es aber][a] Geistliche — oder junge Leute, die wegen natürlicher Schwäche — zerrütteter Gesundheit, und Scrupeln, bei Zeiten schon, ein andachtsvolles, heiliges Leben einzuschlagen pflegen.

Ich theilte meinen Tag zwischen Bewegungen des Körpers ein und ausschliesslich Lectüre. — Da mein Ziel aber verfehlt war, mein Zweck nicht erreicht — und mein Leben, so zu sagen, Pfadlos gewesen ist — so betrieb ich auch nichts mit rechtem

a) az oldallapra jegyezve.

[1] Község Sopron megye határán (Vimpác).

Eifer, mit Vergnügen und Freude „nicht mit dem heiteren Fleisse, der zugleich dem Geschäftigen Belohnung ist, wenn wir dasjenige, zu welchem wir geboren sind, mit Ordnung und Folge verrichten, sondern mit dem stillen Fleisse der Pflicht, der den besten Vorsatz zum Grunde hat, der durch Überzeugung genährt und durch ein inneres Selbstgefühl belohnt wird, der aber doch oft, selbst dan wenn ihn das schönste Bewusstsein die Krone reicht, einen vordringenden Seufzer kaum zu ersticken vermag".

Von der Gesellschaft machte ich mich ganz independent, obschon ich nie den Gedanken hatte mich davon auszuschliessen — [18] indem mir das eine, eben so wie das andre lächerlich und übertrieben vorkömt — „sich von allen Menschen absondern, und — ohne ihnen gar nicht leben zu können. —

In der Gleichgültigkeit der Seele also, in der wir uns nur dan fühlen, wenn mit einmal alle unsere Hoffnungen genommen, alle unsere Pläne abgeschnitten sind, befand ich mich mehrere Monate, als ob das Leben nicht[s] angenehmes, nichts glückliches mir mehr anbieten könnte. — Ich wandte mich zu allen Seiten und fand eine Leere in meiner Zukunft, die sich durchaus mit nichts ausfüllen liess — —

In der verdorbnen Gegenwart, die durch Andenken und Errinerungen nur noch verhasster wurde — und durch keine Hoffnungen verschönert werden konnte — machte ich mir das strenge Gesetz, „über alles Geschehene eine Linie zu ziehen, und so zu sagen, won ganz neuen anzufangen — und das Vergangne vergessen" —!

Wer aber in seinem Leben macht sich diess Gesetz nicht einigemal? Und wer ist glücklich genug, nichts vergessen zu wünschen, — und nicht manches ungethan haben zu wollen? — Wer ist aber auch vernünftig genug, seine eignen Fehler sich zur Lehre zu nehmen, und nicht alle Tage wieder so zu handeln — dass er's den nächsten Morgen schon bereuen muss? —

In der Unendschiedenheit[a] der Wünsche, der Vorsätze der Absichten, wenn es nun gilt, einen ganz neuen Weg einzu-[19] schlagen, wer ist da sicher genug und bestimmt, ganz nach eigner Überzeugung und Willen zu handeln, und sich nicht auch durch Verhältnisse, und Zufälle rathen zu lassen, wenn die Brust auch

a) t. i. Unentschiedenheit.

ganz Leidenschaftleer[a] wäre, was sie doch niemals ist — ? Und wer ist kühn genug zu behaupten — dass er gegen alle Schwierigkeiten seiner Verhältnisse gesiegt hat — ohne von dem Geschick datzu geholfen geworden zu sein?

Vor allen andern kam ich aber mit mir selbst überein, dass das Gerücht der Welt für einen ehrlichen Mann nicht gar zu übertrieben zu achten sei, obschon die Menge gewöhnlich gerecht zu urtheilen pflegt — und dass ich in jeder hinsicht nach meinem Gewissen handeln wolle — was das resultat immer seyn könne — und die Pflichten gegen mein Vaterland, gegen meine Verwandte[n] und Neben Menschen bis auf das aller kleinlichste beobachten[b] ? —

Wenn man sich mit Freude — an sein Vergangnes Leben nicht errinern kann — die Gegenwart so wie die Zukunft sich selbst verdarb — so bleibt ja auch in der Welt nichts anders mehr übrig — um die kranke Seele zu heilen, als die höchstmögliche Gewissenhaftigkeit in denen unbedeutendsten Handlungen; — denn nur durch die Reinheit des Gemüthes kann des Menschen Sinn gesund werden: — alles andre was es auch immer sei — Zerstreu[u]ng und Vergnügen — helfen da nichts mehr. — [20]

Dass man das Glück nach dem inneren Zustand des Gemüths beurtheilen soll — und nicht nach dem äuseren Schein — ist wohl klar — und dass jeder, der nach dem wahren Glück strebt, trachten soll mit sich selbst vor allen andern einig und zufrieden zu werden. — „Diejenigen aber, deren Leben so ruhig dahin gehet, dass sie nie in den Fall kommen können sich mit sich selbst zu entzweien — die in glücklichen Verhältnissen geboren sind — und in denen auch verbleiben, diejenigen sollen über das dringende Schicksal, welches andre Menschen drängt — niemals zu rasch urtheilen — denn wahrlich sie könnten es beweinen!" — [21]

Es war der Morgen eines heissen Sommertages, als ich, nachdem ich in der Donau gebadet hatte, allein im Prater frühstückte. Ich war in der angenehmsten Stimmung, die das Gefühl der Gesundheit zu geben pflegt — und die dem Glück-

a) t. i. leidenschaftsleer. b) t. i. wolle.

lichen in keinem grössern Grad von der Vorsicht gespendet ward, als dem Unglücklichen — denn sie ist (bloss)[a] auf Sinnes Reinheit gegründet, und unabhängig von allen weltlichen Leiden[1] — es ist ein Gefühl *der andern Welt*",[b] möchte ich sagen, das ein jeder fühlen aber Niemand aussprechen kann — und das in gewissen Augenblicken des Lebens, besonders wenn von Freude und Glück — zum Schmerz der Übergang all zu rasch ist, wehmüthig in's Herz sinkt — als ob ein guter Genius uns tröstend einflüsterte — „es gäbe keine verlohrne Seeligkeit!" [denn alles Ausgestandene wird ersetzt][c] —. Der Prater schien mir bei weitem schöner als ich ihn jemals zu sehen glaubte, und da ich beinahe keinen Menschen darin fand — machte ich neuerdings die Bemerkung, wie wenig Leute das zu geniessen verstehen, was sie besitzen und leicht haben können — und wie sie immer nach etwas entlegnen langen und greifen, was stets ihren Fingern entgehet — oder was — wenn sie's auch erlangen können, ihnen nur selten — oder vielleicht niemals den Genuss zu geben pflegt — den sie sich davon versprachen. — Ich dachte auf alle Begebenheiten, die mir vorübergingen, — und wünschte einen Blick — in meine Zukunft thun zu dürfen — „Ein Wunsch, den [22] wohl ein jeder, selbst der Furchtsamste zu gewissen Zeiten zu haben pflegt, indem die Neugierde weit allgemeiner und mächtiger ist — als die Furcht. — Indessen blieb die Zukunft mir verschlossen und wahrscheinlich zu meinem Heil, indem eine Wunde nach der andern [bekommen][c] nur verletzt — niemals aber verbluten lässt — da hingegen alles das auf einmal genommen, und wenn es selbst nur in der Einbildung wäre, was einem Menschen zu leiden abstehet, selbst den Glücklichsten augenblicklich tödten müsste. [Meine Zukunft schien hinter einer Grenze zu sein, über die ich nicht kommen, nicht einmal sehen konnte; und so wie in gewissen Gefahren, bei möglichst reifer und kühler Überlegung, in so weit nämlich das Entsetzen vor dem Tode überwunden werden kann, oft gar keine Rettung möglich sche[int], eben so gieng der Faden meiner Hoffnungen und aller meiner Wünsche in Stücken — und

a) kiegészítés; a lap e része hiányos, csak *ss* maradt meg. b) Széchenyi aláhúzása. c) oldaljegyzet.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: anstatt glücklichen und unglücklichen, kann eine minder entgegengesetzte Benennung statt finden.

zerriss gerade in dem Augenblick, in welchem ich an ihm, wie an dem aller letzten Rettenden, krampfhaft hieng.][a]

So wie man alles lehrnen muss, so kann man sich auch in seinen eignen Grundsätzen üben — und wenn man sich selbst nicht täuschen will — so muss man eingestehen — dass das Gebet nur in so weit eine heilige Beschäftigung ist, als man sich für Thaten sammelt, seine eignen Leidenschaften läutert und unter drücket — und zu einer Unabhengigkeit und Reinheit der Seele langet — in welcher allein man fähig ist — seinen Geist gegen Gott zu richten und aufzuschwingen! —

Endlich wurde ich durch einen Reiter aus meinem süssen Traum geweckt [aus einem Traum, den man zu haben pflegt, wenn man nach einen grossen Sturm, den man in einem Schif ausgestanden, durch den Schlaf durch leise . . . . . empfindet, dass man nicht mehr zur See sei.][a] — ich erkannte meinen Freund M[iste]r G[ordon] der allsogleich vom Pferde abstieg und mir freundlich die Hand reichte; seit Neapel sah ich ihn nicht — und seine Erscheinung war mir desto willkom[m]ner, da ich nach Gesellschaft und Zerstreu[u]ng mich gewaltsam sehnte, und in der seinen eben das wahre Maass der Zerstreu[u]ng und Unterhaltung zu finden glaubte —. Wir gingen einige Stunden zu Fuss herum, und seine Vielfältigen Kentnisse gaben unserm Gespräch so viel Reitz — dass ich mich, so zu sagen, ganz ver[23]gnügt — und aufblühend empfand —. Hat Gott, für alle Fälle des Lebens doch gesorgt [sprach ich selbst zu mir][a] — und blühen uns Rosen nicht gerade mehr so blühen uns doch hundert andre Blumen dafür — und der Weise ist gewiss derjenige, man mag auch darüber sagen was man will, der die — die ihm noch übrig blieben, mit Sorge zu pflegen verstehet, und so lange in der Blüte zu erhalten,[b] wie möglich — [Obschon dieser alte philosophische Spruch, oftmal in mein Gedächtniss zurückkam, glaubte ich etwas ganz Neues erfunden zu haben — und freute mich eben so wie der, der seinen verlohrnen Schatz wieder gefunden hat, ein Vergnügen, welches bestimmt grösser ist, als einen ganz neuen zu finden, welchen man früher gar nicht ahndete!][a] — Es giebt aber gewisse Schmerzen, die soll man nie aus einem Herzen reissen — denn Gleichgültigkeit und Mangel

a) az oldallapra jegyezve. b) t. i. verstehet.

nicht lächerlich und selbst ungerecht sein, wenn man manche Kleinigkeiten den vielen guten Eigenschaften zu lieb — nicht übergehen wollte?][a]

„Man sagte mir unter andern, dass Sie nach Arabien geschickt werden[1] um von da Pferde für den Kaiser zu hohlen; Ist's war? — Wie ist es möglich, dass Sie, mit allem ausgerüstet, was man bedarf um ein häusliches glückliches Leben zu führen — in einem fremden Lande das zu suchen gehen, was vieleicht gar nicht mehr ist — und was ein Stallmeister oder sogar [26] ein Reitknecht eben so gut, als Sie, oder vieleicht noch besser aufsuchen und bringen könnte. — Sie vergeben mir, fuhr er fort, wenn ich Sie diesmal eines unverzeichlichen Leichtsinn's beschuldige. — So sagte M[iste]r G[ordon] zu mir, nachdem wir eins und das andere über unsere beiderseitige Laage über unsere Pläne, und Zukunften uns mit der grössten Wahrheit mittheilten —

Glauben sie nicht, erwiderte ich, dass das, was ohne allen Rücksichten und Zusätzen in sich selbst wirklich gut, vollkommen und vollendet ist — einen jeden Menschen auch so erschien? Oder sind sie etwa davon überzeugt, dass beinahe ein jeder über dieselbe Sache eine verschiedne Meinung hegt? [ich glaube das Letztere.][a] Und haben Sie nicht selbst die Erfahrung gemacht, dass eine Gute wie eine Böse Handlung — eben so viele Bewunderer als Tadler habe — indem die allgemeinste gute Opinion doch nur dem Mächtigsten und Glücklichsten zu Theil wird —? Sie haben also, wenn sie über diesen Gegenstand nachgedacht haben, und wenn sie meine Ansicht billigen, was ich vermuthe — sich selbst gewiss zum Grundsatz gemacht — in jeder Ihrer Handlungen Ihr eignes Gewissen — zu befragen, und vieleicht die wenigen Freunde, die Ihre Umstände und Laage, eben so wie sie selbst kennen,[b] und dan das, was sie einmal beschlossen haben,

a) az oldallapra jegyezve. b) t. i. zu befragen.

[1] Báró Hardegg Henrik tábornok, a katonai lótelepek felügyelője 1819 második felében szerette volna Széchenyit megnyerni arra, hogy Arábiába utazzék a katonai lótelepek részére szükséges telivér arab lovak megszerzése végett. Széchenyi akkor részesült Meade Selina részéről visszautasításban, ezért is szivesen vállalkozott volna a kiküldetésre, de a legfelsőbb jóváhagyás sokáig késett. 1820 februárjában már úgy volt, hogy a megbízást megkapja, de ekkor Széchenyi értesítette Hardegget, hogy nem utazik el.

heilig und gewissenhaft zu folgen. Oder ist es anders? Mir scheint es ganz klar zu sein, dass sie in der hinsicht eben so wie ich denken, und dass sie, wenn sie einmal von der Rechtlichkeit einer Handlung durchdrungen sind — Sie einmal vollbringen werden — was daraus entstehen [27] sollte, und was die Leute darüber auch sagen könnten. In dem Fall sind die meisten Leute, und wenn man sie nicht Böser machen will, als sie im allgemeinen wirklich sind, so kann man annehmen dass beinahe alle gegen das Gute streben und wirklich tugendhaft leben wollen, zumalen wen sie über sich selbst und ihr Leben nachdenken, was nun freylich ein wenig selten geschieht — und dass sie nur aus Schwäche, Unbesonnenheit, und Leichtsinn allmählich von ihrem Ziele abweichen — und leider manchmal davon sehr weit stehen, ohne es nur zu ahnden, und ohne in ihrem Gewissen die mindeste Unruhe zu empfinden. — Das alles ist aber nur, wenn wir von Tugend und Laster sprechen; beide sind so grell, dass ein jeder sie bequem sehen kann; den Engel erkennt man allenthalben, und der Teufel kann sich auch nie so verkleiden, dass sein Schweif, bei näherer Untersuchung, nicht sichtbar werden sollte — Die Genien sind aber die gefährlichen — und man kann unvermerkt, durch ein *Laues Leben,*[a] bis in das Reich des Satans gelangen — — — —

M[iste]r G[ordon][a] — Sie gehen aber zu weit, ich weiss was sie sagen wollen, dass man in unbedeutend scheinenden Entschlüssen mit der selben Gewissenhaftigkeit zu werke gehen soll — als in denen Bedeutendsten des Lebens, nicht wahr —? Es würde aber gar nicht zu leben sein, wenn sie das behaupten [28] und ich es zugeben wollte, denn man würde sich ganz und gar in Scrupeln auflösen, und das ganze Leben des Menschen ein langer ununterbrochner Zweifel seyn. —

Ich[a] — Hengt das Gute mit dem Bösen eng zusammen oder durch eine lange Kette? — Das letztere würde ich meinen; Wenn man also im Kleinen nicht streng mit sich selbst ist, so kann man es im Grossen nicht einmal, wenn man es auch wollte — Und was die Scrupeln anbelangt, die, bei Gott, verstehe ich nicht, wenn man immer fest und einig mit sich selbst sein ganzes Leben immer gegen das eine und das selbe Ziel arbeitete —? Indessen

a) Széchenyi aláhúzása.

will ich sie nur auf das aufmerksam machen, dass wir uns dermassen in einen philosophischen Discours verlieren werden, dass wir bei Zeiten nach der Stadt nicht mehr kommen, und selbst das Mittagessen wahrscheinlich versäumen werden — und ich will daher ganz kurz abbrechen, und sie nur auf das aufmerksam machen, dass ich 10 ganze Jahre diene — den Uniform nicht nur zur Parade zu tragen glaubte, dass ich noch immer im Diensten stehe — und äuserst inconsequent zu handeln glaubte, wenn ich mich gerade jetzt, da für einen Soldaten nicht das mindeste zu thun giebt, aus einem Dienst losschraufen wollte, zu den man mich bestimmt, und zu den man mig tauglich findet. [29]

M[iste]r G[ordon][a] — Alles was sie mir sagen ist gut — ich tadle ihren Willen consequent bleiben zu wollen nicht im mindesten, denn ich selbst sehe zu sehr ein, wie traurig es sein muss, auf zehn Jahre seines Lebens zurückzublicken, die man, wenn man sie auch nicht geradetzu verlohren hat, doch umsonst verlebt zu haben gewahr wird — Indessen ist das in Ihrer Carrière allenthalben so — Das Leben eines französischen Officiers, der in denen Siegen Napoleons alt, aber nicht reich geworden ist — könnte man für seine individuelle Existenz auch für verlohren annehmen — was hingegen den Pferde Ankauf anbetrifft, der gehört gar nicht zu Ihrem Dienst, und es würde auch gar keinem Menschen einfallen, Sie je darüber zu urtheilen, wenn Sie ihn ausschlugen — wie im Gegentheil, kein Mensch Ihnen dafür Dank und Lob heben wird, da ein jeder zu denken berechtigt ist, dass Sie das Geschäft zu erhalten wünschten, darum ansuchten und Schritte wagten.[1]

Ich[a] — Obschon ich auf die letzte imputation nicht gefasst war — das gestehe ich, so ist mir sie auch nicht ganz unerwartet, denn was man über mich erfunden hat, seitdem ich lebe, ist wirklich für einen so unbedeutenden Menschen, als ich bin, sehr auffallend — Indessen bin ich daselbst Ursache daran, und trage es gern, denn wenn man sein Leben so albern, inconsequent, und mitunter so schlecht angefangen hat, wie ich — so ist es natürlich, dass man immerfort in [30] dem Gedächtniss und dem

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Itt is látható, hogy Széchenyi mennyire igyekezett még önmaga iránt is tárgyilagos lenni. Hűen felveszi e gúnyos és több tekintetben találó kritikát.

Mund des Publicums verbleibt, denn die Menge ist nur allzuglücklich einen Menschen gefunden zu haben, der so viel Gutes und Böses in sich zu vereinigen scheint, dass man ihn zum Ritter eines jedweden Romans erwählen könne — — Mir ist übrigens alles das, was man darüber sagen könnte, ganz einerley — indem ich recht zu thun glaube — —

M[iste]r G[ordon][a] — Ah wenn das ist, da haben Sie vollkommen recht, dagegen ist wahrlich nicht das mindeste einzuwenden, und ich hätte Sie, wenn Sie gleich im Anfang so nett und kräftig mit diesem glaubens Artickel herausgerückt wären, gewiss mit meinen Ansichten nicht so lange und beharrlich gequällt[b] — Wenn Sie recht zu thun glauben, so könnten Sie nach Ihren Gewissens Ideen gar nicht anders thun, ohne zu sündigen. Ich aber denke Sie haben nicht so ganz recht als Sie meinen, und werde Sie einstens vielleicht — wenn etwa Ihre jetzige Religiose Richtung sich gedreht wird haben, davon überzeugen — jetzt, vergeben Sie meine Offenheit, wäre es glatterdings verlohrne Mühe — denn Sie glauben in Arabien und etwa gar an der heiligen Grabstätte die Ruhe und Seeligkeit zu finden, die Sie, bei Gott, in denen Armen einer tugendhaften Frau suchen sollten, und die Sie auch niemals finden werden, wenn nicht in einem glücklichen Verhältniss mit Kind und Weib — Sie sind ein grosser Schwärmer! und nebstbei ein gefährlicher Schwärmer, denn Sie verstehen, Ihren Wünschen, Leidenschaften — und wenn Sie mir's nicht übel nehmen wollen, [31] Ihren falschen Tendenzen einen charmanten Anstrich von Gewissenhaftigkeit und Strenge zu geben —. Sie machen sich die angenehme Illusion Ihrer Pflicht mit grosser Aufopferung und Hingebung zu loben, indessen Sie nur das thun, was Sie wünschen und eben thun wollen — — —

Ich[a] = Ich danke Ihnen für Ihre Güte — dass Sie mir Ihre Ansichten so klar, fasslich und anschaulich auseinander gesetzt haben — — — indessen lassen wir das — ich müsste Ihnen Dinge sagen, die zu hören der Mühe sich nicht lohnt — und Sie über manche Gegenstände und Verhältnisse aufklären, die Sie natürlicher Weise nur langweilen müssten, wenn ich Sie auf dem Standpunkt setzen wollte, von welchem ich meine Handlungen beurtheile

a) Széchenyi aláhúzása. b) gequält helyett.

und von welchem sie ganz anders aussehen — als wenn man sie nur von Nebenher betrachtet — wie Sie es thun können.

Es folgte eine lange Pause — und zum Lob unserer beiderseitigen Eigenliebe gesagt — eine friedliche Pause, denn diese schmeichlende Göttin [die dem Menschen selbst in seinem Unrecht nicht verlässt] [a] gab uns auch diessmal in unserm Gemüth die erwünschteste Consolation — indem sie uns nach allen Anschein beiden vollkommen recht gab — — — Ich dachte mir wenigstens, dass meines Freundes Ansicht unmöglich richtig sein kann, indem er mich nicht kennt, und meine Ansichten und das Gewebe meiner Verhältnisse unmöglich durch und durch erkennen [32] kann, was doch nothwendig zu sein scheint, wenn man ein richtiges Urtheil fällen will — indessen mir selbst alles das so klar und wahr erscheint — was er nicht ahnden, nicht träumen kann — und welches mich zwingt so zu handeln — wie ich handeln muss — und nicht so, wie ich's vieleicht gerne wollte. — Er hingegen gab mir durch ein gewisses Lächeln der Selbstzufriedenheit deutlich genug zu erkennen — dass er mich für überspannt und etwas verrückt halte —. So erscheint eine und dieselbe Sache hundert Menschen in hundert Gestallten — und mir scheint unter denen hunderten ziemlich der der aller Weiseste zu sein, der alle Meinungen in Ehren hällt — die seine aber, so viel es möglich ist, läutert und dan ruhig verfolgt. —

Der Tag war heiter — und die Luft so erfrischend, dass jeder Athemzug meine Brust mit neuen Hoffnungen anzufüllen schien — und so ist Reinheit der Sinne, und ein glücklicher Rückblick in die Vergangenheit gewiss die einzige Grundlage zu einer heitern Zukunft! — und ich ruffe, als ich diess jetzt schreibe nicht ohne peinlicher Zurückerrinerung „O dreymal glücklicher, dessen Leben einem schönen Frühlings Tag vergl[e]ichbar ist; eine aufgehende Sonne, die nie verlischt — sanft erwärmt — und im Untergange sich gleich noch immer [33] glänzt — im Abschied noch — Leben giebt — —. So verlohr ich in meinen Gedanken mich — mein Freund verlohr wahrscheinlich sich auch in den seinen, — jeder nach seiner Art — und so verliert sich ein jeder dahin, wo er am liebsten ist: manche sind gar nicht mehr zu finden, und als Beitrage zur *Lebens Klugheit* [b] sei es gesagt —

a) az oldalra jegyezve. b) Széchenyi aláhúzása.

„suche den Mann, den du brauchst, da wo er zu finden ist, denn nur in seinem eignen Lande verstehet er dich" *„um den Dichter zu verstehen musst du in das Land des Dichters gehen"* [a] [1] So spricht auch ein jeder Mensch eine andre Sprache — und was würde man mit der Sprache des Herzens *gegen dem* [a] ausrichten, der ausschlüsslich nur die Sprache des Kopfes verstehet — ?

Indem wir alle beide verlohren ganz ruhig neben ein ander wandelten, setzten wir uns endlich nieder und nach kurzer Zeit fanden wir uns alle beide (es verstehet sich in unsern Gedanken) in dem Boudoir der vor einigen Tagen angekommnen Fürstin V— Und obschon mein Weg in gräulich hochen Regionen war, so däucht mir — dass ich nicht später in Ihre Gesellschaft kam — als Mr G[ordon] von dem ich eine zu vortheilhafte Meinung habe um nicht beinahe ganz sicher zu sein — dass er sich nie in so schwindliche Atherische [b] Stellen verirrt, wie ich — sondern [34] dort am liebsten verweilt, wo die Ruhe und Freude, (obschon sie irdisch ist) — sicher zu finden ist! —

M[iste]r G[ordon] [a] — Wissen Sie schon dass die Fürstin V— in Wien ist — ?

Ich [a]. So eben hab ich an sie gedacht das gestehe ich — und ich muss sagen — — —

M[iste]r G[ordon] [a] — — — dass wenn Sie Ihnen gewisse Freiheiten erlaubte, Sie lieber in ihren Armen verbleiben wollten, als nach Arabien reisen — um da Hengste einzukaufen! — Sie waren in Ihren Ideen so versunken, dass ich geschworen haben würde, Sie sind in dem Thal Josaphat [2] — um im voraus den [c] Terrain der Resurrection kennen zu lehrnen, oder auf dem Berg Libanon [3] um den Lebens Baum und den Stein der Weisen zu suchen — oder gar an dem Grabhügel der Stutte der berüchtigten Bedouinen

a) Széchenyi aláhúzása. b) valószínűleg ätherische. c) das helyett.

[1] Idézet Goethe West-Östlicher Divan (Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des West-Östlichen Divans) mottojának második fele. Pontosan így hangzik:

Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen.

[2] A jeruzsálemi Olajfák hegye közelében elterülő völgy, Joel próféta szimbolikus völgye: az utolsó ítélet helye.

[3] Szíriai hegység Jeruzsálemtől északra.

die in der Gegend von Palmyra[1] begraben liegt — indessen sind Sie mit der reitzenden V—, so gut als ich beschäftiget — ich — der eingestehet, dass er ein Freund der Röcke im allgemeinen ist — indessen Sie etwas anders affectiren wollen — und doch nie, unter uns gesagt, so lange Sie erfunden haben, dass Sie kein Mädchen sind — nie[a)] aus der Herrschaft und dem Lande der Röcke [35] herausgekommen sind —

Halt einmal! rief ich — zwar mit etwas Ungeduld — aber doch lachend, denn ich fand mich, so gut wie ein andrer, getroffen! — Hab' ich je behauptet, dass die Weiber keine Macht über mich haben? dass Sie mir nichts sind — oder dass ich sie nicht liebe? — Sie sind von dem Gegentheil sehr überzeugt — um dass ich Worte verliere um so mehr da es spät ist, und ich frühstücken will — das kann ich Sie aber versichern, dass wenn keine Frauen und Mädchen wären — Sie mich auch nie einen so violenten Entschluss fassen gesehen haben würden, als der ist „nach dem sandigten Arabien zu reisen, um langweilige Pferde einzukaufen — —. Und hiemit wünsche ich Ihnen guten Morgen, und werde, wenn Sie erlauben, bei Ihnen speisen. Sie bestellen das Mittagmal — und ich bringe 2 Bouteillen Eremitage mit, den wir zu unserer beiderseitigen Gesundheit und der der neu angekommnen Fürstin V_____ fröhlich ausleeren wollen. [36]

Die Fürstin V_____ ist keine Frau, die mir gefährlich werden kann — umsomehr in einem Augenblick nicht — in welchem ich in meiner Einbildung ziemlich für alle Weiber der Welt abgekühlt bin. —

Der Begriff, den man in verschiednen Ländern von dem weiblichen Geschlecht hat — ist äuserst verschieden; und eben so[b)] ein Türke, zum Beispiel, *das Wesen Weib*[c)] ausschlüsslich zu seinem Geilen Vergnügen, und zur Wohllust erschaffen zu sein dünkt, und von seiner Meinung durchdrungen ist — eben so sieht man andre Völker — die obschon sie nicht vergessen mit ihren Weibern Kinder zu erzeugen — sie doch mehr zu[r]

a) a közbevetés miatt ismétli e szót. b) t. i. ebenso wie. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] Régi város a Szíriai sivatagban.

Verwaltung ihrer Häuser ehlichen — und von der Richtigkeit ihrer Idee eben so, wie die Muselmänner von der ihren, gewiss sind —. Der Vorurtheils freye — gebildete oder um es kürzer zu sagen, der Vollkommene Mensch wird das Weib nicht als Werkzeug seiner Sinne — sich vorstellen können — sondern als die Begleiterin durchs Leben, ohne der alle Handlungen des Mannes einseitig werden, und ohne welcher der Mann die höchst mögliche Stufe der irdischen Vollkommenheit nicht erreichen kann —. Daher wird auch der Türk — nur auf ein wohl[l]ustig gebautes Mädchen [37] Tendenz fühlen, indessen in Steyermarkt Z[um] B[eispiel] ein Mädchen, die geschmackhaft kochen kann, ganz gewiss ist eine gute Parthie zu machen — und das Herz eines jungen Steuerers zu rühren — Der Mann aber, der seine Sinne läutert, und denen Frauen den Ehren Platz einräumt, den ihnen Gott angewiesen hat — wird — wenn er sein ganzes Leben ihnen zu weihen entschlossen ist — vor allen andern Seeleneigenschaften in ihnen suchen! *Vor allen andern*[a)] sage ich; da Gesundheit und Jugend nicht entbehrt werden können — — da man es doch nie verantworten kann — Phantomen — das Leben zu geben! —

Wer ist aber so vollkommen, um nicht auch manchmal ein Türk zu sein — und giebt es nicht Frauen, die man glatterdings nicht anders als türkisch lieben kann? —

Wenn ich einen Vergleich zwischen S[elina] M[eade] anstelle und der Fürstin V_____ ist es nicht als ob ich den hinfälligen Körper mit der ewigen Seele vergleichen würde —? Die eine zieht zur Erde uns herab — und wenn wir Jahre mit ihr zubringen würden, (um alles, was man darüber sagen kann, in der grösst möglichsten Kürze zu sagen,) so würde die Errinerung in der Folge uns, so viele Zeit mit Ihr verlebt zu haben, [38] ecklich sein, und die ganze Zeit verschwindet — S[elina] M[eade] hingegen stimmt des Mannes Gemüt zu dem sehnlichsten Wunsch zu dem eifrigsten Bestreben, alle Schwach[h]eiten abzulegen, und nur in so weit ein Mensch zu bleiben, als man es seyn muss — um ein treuer Bürger seines Staates, ein Bruder seiner Nebenmenschen und Anverwandten, ein Unterstützer der Armen und Rathgeber der zweiflenden seyn zu können — Sie ist

a) Széchenyi aláhúzása.

eine von jenen reinen Wesen, die nur mit Widerwille[n] den Genuss sich gönnen — der denen Menschen so vielfach in dieser Welt gespendet ward — Sie sehnt sich im stillen und ruhigem Gemüt nach etwas unbekannten, und die Lust scheint in ihrem Herz zu erstreben. Sie scheint kalt zu sein, denn noch niemals fand sie ein heilig[es] Feuer um ihr Herz zu erwärmen: und der Ahndung leises Wort — spricht sich völlig aus in ihrer Seele. — Sie wird nie Lieben — und wird sie es — so kann es nur ihr eignes Ideal seyn in dessen Bild und Form sie den Gegenstand ihrer Liebe einhüllen wird —. Es giebt so zarte Seelen, die in der Wiege schon voll der göttlichen Liebe sind — — Sie wachsen heran mit reinem jungfräulichen Gemüte — wie Blumen, die zart und schwach gegen Himmel sich erheben, sich selbst zu halten unvermögend — um fremde Hülfe flehend — bis sie bald verblühen —. Und so wie in der Kindheit seeligen Träumen die Welt sich gut und vollkommen in unserm Geist sich abspiegelt — so malt sie sich noch immer [39] in ihrem reinen Sinn. — Wie unglücklich sind aber solche Mädchen, voll der reinsten innigsten Liebe — die in ihrem seeligen ideal auf einmal einen gewöhnlichen Menschen finden —? — Sie glauben ein höcheres Wesen, als sie selbst sind, in dem Manne zu umarmen — und wie muss ihr reines Herz betrübt und schmerzhaft getroffen sein, wenn sie anstatt ihrem Engel, ein schwaches eigennütziges krankes Wesen an ihr Herz drücken —! Wenn die Träume verschweben, die Wahrheit in ihrer rauhen unfreundlichen Gestalt sich zeigt? — Darum sieht man auch manchmal, es geschieht aber gar selten, Erscheinungen in dieser Welt — die zu gut — zu vollkommen sind — um an Mannes Herz zu erglühen — die Liebe macht sie stets unglücklich — denn sie nähren ein heiligeres Feuer in ihren Busen, als es Menschen verstehen können — und brennen zu jetzt aus — wie eine Lampe ohne Nahrung —! Oftmal hab' ich solche liebliche Gestallten mit denen Genien verglichen, die in höchern Spheren schweben, und denen des Menschen Jammer das Herz so sehr drückt — Sie sind Fürsprecher der Menschheit bei Gott — und da sie doch auch fallen — werden sie oft zu Menschen — und gehen als Kinder wieder in ihre vorige Heimath — oder wachsen heran zum reifern Alter — sind aber in der Welt stets fremd — Sie sind von Eltern geboren, denen sie nicht ähnlich sind — sie [40] kommen in Verhältnisse — in welchen[a] sie nie passen — und ihr ganzes Leben scheint uns gewöhnlichen Menschen — weil wir sie nicht verstehen, eine Reihe von Ungereimtheiten —.

Die Fürstin V____ ist hingegen die wahre Erdentochter und mir scheint, dass man in ihren Umarmungen die Vergänglichkeit, und das Absterben der Sinne im vollen Maass empfinden muss!

Ich sah sie damals wie C. L— ihr Liebhaber schon gewesen ist — das erstemal —. Selbst damals schien ihre Jungfräulichkeit sich längstens schon zur Ruhe begeben zu haben — und ihr Betragen schien das grösste Vertrauen, oder vielmehr, die grösste Vertraulichkeit der *Erden Söhne*[b] einzuladen — und zu erwecken. — Übrigens war ihr Verhältniss mit ihrem Liebhaber doch von der Art, dass die Wiener Erden Söhne, die im allgemeinen ungeschickter sind als gut — sie in die Zahl der Weiber setzten — die eine Convenzion in das Ehebett — und Leichtsinn und Leidenschaft in die Arme eines Geliebten bringt. — Übrigens war eine fürstliche Krone über diese Liaison gesetzt die denen Erden Söhnen damals — weil sie immer im Krieg waren, und ein wenig verwildert geworden sind — eben so imposant vorkam — als es dem Bauer schrecklich vorkommen würde — die Kaiserin zu umarmen, [41] wenn sie auch das wohllüstigste Weib wäre — denn er würde ob der Krone das Weib vergessen. — Und so kann man in allen Klassen Männer finden — die mit Weiber nur bis zu einer gewissen höche des Ranges unternehmend sind — und durch einen einzigen Grad mehr im Character und Titel gänzlich entmannt werden können!

Im Grunde ist es spassig — denn der Mann, wenn er so ist wie er sein sollte — stehet doch stets als Herr gegenüber vom Weibe. — Diese doppelte Krone die denn ober dieses fürstliche Verhältniss schwebte — die Eifersucht des Gatten — und nebstbei die Eifersucht des Liebhabers und was noch mehr als alles diess ist — die gute Meinung, die man doch von ihr hatte — waren hinlängliche Ursache, um dass alle jene Männer, die sich zu denen Jägern des weiblichen Geschlechts rangieren — sich ruhig verhielten — und keinen ernsthaftern Gedanken in ihrem Gemüth hegten als manchmal sehr ernsthaft darüber nachzudenken, dass

a) welche helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

es eine grosse Freude sein müsste — die F V____ geliebt zu lieben. — Der Mann dieser Fürstin — der den richtigsten Schlüssel zu seiner eignen Nation giebt, war zu jener Zeit so unschlüssig ob er über seine eigne Laage lachen oder sich ärgern soll — dass sein herum Treiben denen Liebenden oftmal so ungelegen kam — dass man sich erklären kann, warum ihre Liebe so lange [42] fortglühen konnte — ohne auf einmal aufzulodern und auszubrennen — denn der sie beide halbwegs kennt, wird nur mit Mühe begreiffen, wie sie so lange Wohlgefallen an einander finden konnten: ich meiner Seits begreiffe es nicht — und will denken dass die Jugend sie zusammen führte und die unwiederstehliche Nothwendigkeit. — (Ich meine die Nothwendigkeit des Schicksals und nicht der Sinne — denn wenn das letztere wäre, so würde ich über ihre Einsicht und Klugheit in dieser hinsicht irre werden müssen — über die ich doch so ziemlich mit mir einig zu sein hinlängliche und gegründete Ursache habe) —

Seit dem Augenblick als ich die besagte Fürstin sah — verschwand sie ganz meinem Auge und meinem Gedächtniss — ich begegnete sie nicht wieder. — Man sprach aber viel von Ihr — das Verhältniss mit C. L. war zu ende, und hörte auf für den letzten auf eine tragicomische ganz gewöhnliche Art. Er fand sie nämlich in denen Armen eines andern — ohne darauf durch einen wohlmeinenden Freund — oder durch seinen eignen Verstand bereitet worden zu sein. — Sie fühlte deswegen, wie man sagt und wie ich es gerne glauben will — wenig Verlegenheit — und keine besondere Bangigkeit der Seele — indem sie es natürlich fand, dass nachdem die Fürstliche Ampel der Liebe bis zum Boden ausgebrennt[a] war — sie die Lust wo anders suchen müsse: und wahrscheinlich fand sie des Vergnügens auch mehr [in denen Armen ihres Neuen Gatten].[b] — Deshalb blieb sie dem [43] ersten Gegenstand ihrer Liebe doch gut — und in der hinsicht haben die Weiber einen auffallenden Tact — oder es muss sein, dass sie in der Blindheit der Liebe — den Abeilard[1] vom Hercules nicht unterscheiden können — —. Leider, wird bei dieser Stelle mancher ehrliche Mann denken, dass ihre Blind-

a) ausgebrannt helyett. b) az oldallapra jegyezve.

[1] A Heloïse iránti szerelme miatt férfierejétől megfosztott francia theologus.

heit so geschwind vorüber gehet! — Man erzählte übrigens gar verschiedne Begebenheiten von ihrer Person, so dass ich wohl dachte, dass sie disposition hätte in der Folge eine Rolle auf der Bühne der Galanterie zu spielen — obschon ich nichts gegründetes gehört hatte — und wohl wusste — welche erdichtete Fabeln allemal aus einer wahren Begebenheit entstünden, und wie wenig Menschen es gäbe, die das wahre vom Falschen zu unterscheiden wüssten, und das Wunderbare, wenn es auch ungegründet ist, nicht weit lieber anhörten und weiter erzählten — als das wirklich Geschehene und Gegründete — wenn es anstatt dem Anstrich des Auffallenden zu haben — in der gewöhnlichen Forme erscheint —!— Man gab ihr nicht nur Liebhaber ohne Zahl — sondern auch Unliebende — die überströmend von Mann'skraft, aus unterthänigem Respect — oder gar als Söldlinge — das verrichten mussten, was die Menschen für einen Augenblick in den Himmel setzt — und dan den Tod der Liebe allemal herbeiführt —. Wenn aber die Sinne des Weibes zu der Höche des Gräuels gekommen sind, dan scheint ihre Engels Gestallt — in die einer Furie zu übergehen — denn die Engeln kann man sich nur in jungfräulicher Reinheit vorstellen — [44] indessen wir uns den bösen Geist sehr treffend — in der Gestallt eines wollüstigen, durch Lust brennenden, unbefriedigten Weibes vorstellen können — so wie es gewiss ist, dass die Triebe der Sinne in die Her[r]schaft des bösen Dämons gehören —.— Kurz — ich wusste wohl — dass sie kein gefährliches Weib sey — in wie weit sie aber alle Anstands Regeln nebst ihrer eignen moralischen Güte verlohren habe — das wusste ich nicht — und es kümmerte mich auch nicht bald etwas weniger — —

Heute werde ich sie wahrscheinlich sehen — es ist auch niemand hier, der ihr gefährlich werden könnte — denn die Erden Söhne des Vaterlandes sind zum Bösen wie zum Guten langsam und schwerfällig — und ein Weib kann nicht so verdorben seyn, dass sie nicht wünschte verführt — und von dem Mann zu dem Fall gebracht zu werden! — und daher wird mir's leicht sein zu wissen, in wie weit die Fama wahr gesprochen — und in wie weit sie gelogen hat —

Wien den *1819*[a]

a) Széchenyi ulához.

Um 3 Uhr Nachmittag traf ich bei meinem Freund G[ordon] richtig zum Mittagspeisen ein — ich fand den Gr. S. daselbst — und wir setzten uns zu dem Mahle — Ich wurde ausgezankt da ich die 3 Bouteillen Heremitage, die ich zu bringen versprach richtig vergessen hatte. — [Nachdem wir eins und das andre über die Langeweile der Stadt gesprochen hatten, sagte mir M[ister] G[ordon] [a)]

M[ister] G[ordon] [b)] Sie scheinen mit ihrer Regime sich bereits nach Arabien bereiten zu wollen — da sie nur Wasser trinken: und dass sie noch immer in höchern Spheren der Genien [45] und der grösseren Vollkommenheit schweben — scheint mir nur zu klar, da sie auf das Irdische gänzlich vergessen — Ich bin doch neugierig, ob sie auch vergessen haben — weswegen wir eigentlich beisammen speisen — —?

Ich [b)] — Nein das habe ich nicht: wir wollen die neu angekommne Fürstin V— besuchen, und deshalb sind meine Pferde schon eingespannt und bereits am Thore — —

M[ister] G[ordon] [b)] Sie müssen gestehen, dass Sie in grosser Eile sind — und ich müsste mich sehr betrügen, wenn Sie ganz ohne Plan und Projecte diessmal wären —

Ich [b)] vergeben Sie wenn mir das äuserst komisch vorkommt, dass Sie auch einer der sonderbaren Männer zu seyn scheinen, die in der einfachsten Handlung eines andern eine besondere Ursache und einen ausgedachten Plan zu finden glauben —: da doch die meisten Menschen von Stunde zu Stunde durch die Macht des Augenblicks unaufhaltsam getragen werden — und weder in ihrem guten noch in ihrem bösen Vorhaben ungestört die Mittel ergreifen, die sie zu ihrem Ziel führen würden: denn sie nehmen alles das, was ihnen angenehm zu seyn scheint, in Beschlag, [ob es denn zweckmässig oder zweckwidrig sey] [a)] — und indem sie sich mühen, das fest zu halten, was ihnen so erscheint — und was stets ihren Fingern entschlüpfen will, sind sie von ihrem Zweck dermassen abgewichen — dass das, was sie stets vor ihren Augen hatten, sich nun auf einmal hinter ihnen befindet. — [Ich sollte also auch einer von denen Menschen der Einbildungs Kraft seyn, die jeden ihrer Schritte abmessen, nichts

a) az oldallapra jegyezve. b) Széchenyi aláhúzása.

ohne Plan und Zweck thun — und durch keine Leidenschaft irre gemacht werden? — Solche Leute giebt es gar nicht —] [a)]

Gr. S. [b)] Auf diese Art würden Sie jede Consequenz dem Character des Menschen absprechen — und durchaus läugnen, dass es decidirte Spieler, decidirte *Verführer*, [b)] ausgemachte Jäger — bekannte Gourmands ect. ect. ect. gäbe —?— [und dass es nichts weniger als selten sey, Menschen zu finden, die immerdar den selben Plan, den selben Zweck verfolgen?] [a)] [46]

Ich [b)] Nein das wollte ich nicht, denn ich weiss zu gut, dass jeder eine haupt Idee, und eine Haupt Leidenschaft hat — die den dan auf einen Weg fest hällt — indessen die neben Ideen und Neben Leidenschaften ihn rechts und links vom Wege ziehen — indessen ändern sich die Haupt Leidenschaften manchmal — und werden durch andere, die früher vieleicht gar nicht vorhanden waren, ersetzt. — Das Letzte sehen wir mit dem Alter, der Gesundheit, und der Erfahrung — allemal wechseln. — So sehr denn nun ein Spieler ein Spieler bleibt, ein Verführer ein Verführer — ein Fressbalk ein Fressbalk, und er mag es auch seyn so *decidirt* [b)] Sie's nur immer zu haben wünschen — so erreicht doch keiner darinnen Meisterschaft — und alle jene, die man — derley Liberale Künste zu treiben sieht, bringen vor allen andern mehr als die Hälfte ihrer Zeit auserhalb ihrer Profession zu — und wenn sie auch in ihrem Geschäft Meisterhaft zu Werke zu gehen scheinen — so benehmen sie sich gewöhnlich doch wie Lehrjunge. Nehmen wir einmal Ihren decidirten Verführer à parte vor — Sind sie nicht meiner Meinung wenn ich behaupte, dass es ein grosses Glück ist ein geborner Verführer zu seyn? — denn nur schöne ausgezeichnete Eigenschaften können verführen! und die zu besitzen ist ja doch kein Unglück? — Nun kömmt aber der Umstand, dass die Leute über das wirklich Gute und Ausgezeichnete noch nicht übereingekommen sind — und dass der eine und derselbe Mensch in einem Lande vieleicht hinreissen würde — in dem andern hingegen zurückstossen. — Sie sehen daher Leute in einer Gesellschaft gelingen — in der andern verunglücken — Ihr Seducteur — — Ich glaube wir verstehen uns — wenn ich nicht von der *Gabe zu entzücken im Allgemeinen* [b)] spreche, sondern [47]

a) az oldallapra jegyezve. b) Széchenyi aláhúzása.

ausschlüsslich von Ihrem *decidirten Mann*[a] — der decidirt seine Verführungen an dem weiblichen Geschlecht üben und erproben will — —. Ihr Seducteur ist oder von unbegrenzter Eigenliebe getrieben, oder von einen[b] unwiederstehlichen Drang — der ihn durch die Bande der Natur — mit allen Frauen verbindet — oder um es viel kürzer zu sagen — er liebt sich selbst über alles — oder liebt bis zum Wahnsinn das ganze weibliche Geschlecht insgesammt! — Im ersten Fall, und nehmen wir diese beiden Seducteurs getheilt, [obschon diese beiden Triebe nie ganz separirt zu finden sind, sondern in der ein und selben Person verschmolzen bleiben][c] — wird mein Ambizioso [so will ich ihn heissen][c] mit kaltem Blut und so viel Verstand und Ergründung [als er in sich selber nur immer auftreiben kann][c] von dem regierenden Hof — durch alle Gesellschaften und Verhältnisse bis in die Hütte des Bauern herabsteigen — um in jeder Klasse den Geschmack kennen zu lehrnen (denn Geschmack nenne ich die individuelle Ansicht des Guten und Schönen — die allenthalben so verschieden ist.) Wenn er endlich [ihren Geschmack so weit kennt, dass er][c] nach der Ansicht eines jeden Weibes, eines jeden Mädchens den Man [der ihnen gefährlich seyn müsste][c] in seiner Einbildung gefunden hat, und wirklich ganz richtig urtheilt, dass der Geliebte so und nicht anders aussehen müsste wie er sich ihn Leibhaft vorstellen kann — und er sich in die Rolle und selbst in die Figur des geliebten Ideals einstudieren kann, und ihr treu bleiben — so sehe ich nichts, was ihm in seinem Gelingen hinderlich seyn sollte. — Nun kömmt es nur darauf an, um die Excellenze meines Ambitioso zu bestimmen um seinem innern Werth zu erkennen, in wie weit er die Ansicht eines Weibes mit seinem Urtheil durchdringen könne, oder durch seinen Verstand den Begriff des Weibes umstalten — und in welchem Grad er ein Schauspieler sey — und sich in seiner Rolle erhalten, und durch nichts heraus bringen zu lassen verstehe. [48] Mein Weiber Freund, den ich Amoroso nennen will — ist hingegen (wenn er in seiner ganzen Reinheit ist) ein von Liebes Glut überströmendes Wesen — welches ohne Plan und Vorspiel, geradetzu allen Weibern das thun wollte — was sie nicht weniger, als ihn selbst entzücken würde — [welche Gunst

a) Széchenyi aláhúzása. b) einem helyett. c) az oldallapra jegyezve.

aber, da sie alles das einschliesst, was das Weib dem Mann geben kann, nicht umsonst der Regel nach wenigstens gegeben wird, sondern von dem weiblichen Geschlecht stets als aller letzte Belohnung für Liebe und Treue aufbewahrt, nur dem glücklichen zum Theil fällt — den der Zufall datzu erkohren hat, oder der es zu erringen verstehet.][a] Er liebt das Weib — bloss ihrer Weiblichkeit willen — [und liebt das ganze Geschlecht — er weiss nicht warum — er weiss nur dass er sie liebt — und gewaltig zu ihnen gezogen wird. Er wünscht alle — und klopft allenthalben an —][a] Wie lange er aber sich in diesem reinen Zustand der Natur erhalten könne — ist wohl unbestimmt — Wahrscheinlich ist es jedoch — dass das System der überströmenden Gewalt nicht von langer Dauer sein könne — da es nicht allemal in der weiblichen Natur ist — gegen den kommenden Strom entgegen zu strömen: und es ist wahrscheinlich, dass der Amoroso zuletzt, wenn er gar zu *natürlich wäre*,[b] mit allen seinen strotzenden Säften und seinem glücklichen Talent die Frauen im dritten Himmel zu erheben, dennoch abgewiesen und verabschiedet würde — daher existirt der Amoroso, so rein als ich ihn da schildere, gar nicht — [oder wenn es auch einen gäbe, so müsste er von der grössten Jugend seyn, und sich bald ändern][a] —: und eben so wenig lebt mein Ambizioso in der Reinheit, in welcher ich ihn so eben gemalt habe — In einander verschmolzen findet man sie aber allenthalben; und ein jeder Mann ist mehr oder weniger [ein Gemisch von Ambizion und Liebe],[a] je nachdem er sich darüber Grundsätze bildet — oder von dem Zufall hingezogen wird. Und wer mir sagt, dass er nie, ohne es vielleicht selbst zu ahnden, seine Vernunft dahin gebraucht zu haben — seine Vorzüge herauskramte — und alles das nie geltend machte, wodurch er von andern ausgezeichnet ist — der kennt sich selbst nicht, — — und hat über die Natur der sinnlichen Triebe niemals nachgedacht — die man allenthalben unter Menschen und Thiere bemerkt — Und der aller reinste Liebhaber, erfindet er nicht in dem seeligen Rausch [49] der Liebe nicht[c] hundert ihm früher unbekannte Künste — um den Gegenstand seiner Leidenschaft zu bewegen, zu rühren und ihn endlich dahin

a) az oldallapra jegyezve. b) Széchenyi aláhúzása. c) előbb is van, az egyik *nicht* felesleges.

zu bringen, wotzu die Natur ihn bestimmte —? Es wird daher ein jeder, der roheste Bauer selbst in der Gesellschaft von Frauen sich anders betragen [als er sich unter Männer betragen würde.][a)] — Die Gesellschaft, oder [um es besser zu sagen][a)] die blosse Gegenwart der Frauen ist hinlänglich um sie aus ihrer Natürlichkeit zu bringen: — und wie kommen sie dan erst ganz aus ihrer eigenthümlichen Natur, wenn sie lieben — und geliebt werden wollen —! Sieht man damals nicht die einfachsten Menschen hunderterley Künste treiben, deren man sie früher gar nicht fähig hielt — und reift nicht die Liebe schnell zu allen Eigenschaften? — Wer trachtet nicht gegenüber des geliebten Wesens alle Schwachheiten zu unterdrücken, deren man sich schuldig fühlt — und das Edle und Gute, was man an sich entdeckt, herauszustreichen, und an dem anschaulichsten Ort zu bringen? — Die seelige Empfindung, die man in der Nähe des geliebten Mädchens geniesst, rührt zum Theil von der eignen Zufriedenheit her, die man zu haben pflegt, wenn ein anderes auser uns liegendes Wesen — über unsere Schwachheiten ein Auge zu thut — und unsere bessere Seite mit zwei grossen Augen ansieht —! — Eben so also wie ich von der Idee durchdrungen bin, dass ein jeder Mann, obschon undeutlich — sich allemal eine neue Art des Verfahrens vorzeichne — wenn er ein Weib liebt und besitzen will — eben so glaube ich ganz fest, dass es nie einen Mann gegeben habe — der ungerührt und kalt mit dem Glück eines Weibes spielen konnte. — Und wenn ich zugebe, dass es solche Menschen geben könne, so wird ihre Eitelkeit bei der ersten Schlachtopfer — schon entkräftet. — — Es giebt aber Länder, wo es auch [50] Frauen giebt, die als Weiber das nämliche Handwerk treiben, welches ich jetzt anführe, und wenn meine Ambiziosi gegen solche ihren Verstand und ihre Kunst üben wollen, so kömt es mir vor, als ob Diebe Strassenräuber bestehlen wollten, und sie, wenn es ihnen gelänge, dafür bestraft würden. — Wir sehen aber Seducteurs, die in grossem Ruf stehen — und weiter kein Weib zu Falle bringen konnten, als eben die, die ohnehin schon im Falle waren, oder bereits gefallen gewesen sind. — Mit so einer Teuflischen Kälte kann sich ja keiner brüsten, dass wenn er auch ohne ein Weib im mindesten geliebt

a) az oldallapra jegyezve.

zu haben, ihr eine Leidenschaft vorheuchelte, sie endlich nicht wirklich lieb gewönne, wenn sie ihn wieder liebte? — Meine Erfahrung lehrt mich wenigstens das Gegentheil — und ich bemerkte nicht einmal sondern unzähligemal, dass das kalte Vorhaben eines Mannes ein Weib zu besitzen, in die aufrichtigste und wärmste Liebe ausbrach und die verführerisch'sten Künste in die gutmüthigsten Albernheiten endigten — —. Wenn ein Mann in der Blüthe der Jugend — von Gesundheit und Kraft strotzend, einen gebildeten und biegsamen Geist besitzet — und sich in denen Launen und Leidenschaften der Weiber zu schmiegen weiss — ist es natürlich, dass er mit allen Eigenschaften schon ausgeschmückt da stehet, die erforderlich sind — um jene der Frauen zu besitzen, die ihm gefällt? — Und es ist weit leichter, wenn man ein einnehmendes Äus[s]eres und eine schöne gefällige Figur hat — einer Frau gefährlich zu werden, als man denkt — zumal wenn man schlecht genug seyn kann, ihnen eine innige Liebe vorzuheucheln. — Geliebt zu werden ist so ein süsses — wohlthuendes Gefühl — dass man die Weiber, die kein andres Glück beinahe haben, davon sehr leicht überreden könne — — [51]

Um aber endlich das in der Kürze zu sagen, was ich hier weitläufig — und vielleicht schlecht erkläre, so merken Sie beide auf "— Sie mein bester Freund,[1] Sie Herr Graf[2] — und ich — wir geben uns doch für keine ausgemachten Verführer aus, und sind es gewiss auch nicht — Sehen wir aber eine schöne üppige Gestallt — in jugend fülle — durch den Anmuth der Grazien verschönert — unsern alltags Weg, den wir in Langerweile einherschreiten — kreutzen — und blinselt diese holdseelige Erscheinung noch etwa in unsere Augen — mit denen wir ihre Blicke begegnen — so weiss ich nicht, wer von uns drei — ganz ruhig in seiner Natur verbleiben wird — —. Sie werden von der Stunde an sanfter und freundlicher — die Falten Ihrer Stirne werden einen gutmüthigem Lächeln weichen — und unvermerkt, werden sie des Tag's um 2 Stunden mehr zu Ihrer Toilette verwenden — Auch wird Ihr Bedienter, obschon ich nicht glauben will, dass Sie ihm es befahlen — den Aufenthalt Ihrer Erscheinung zur jeden Stunde des Tages wissen —. Sie werden aus ohn-

[1] T. i. Gordon.
[2] T. i. Gr. S.

gefähr sie alle Augenblicke begegnen — und zum Erstaunen sehr vieler Menschen, aus blossem Zufall — bei einer Thür hereintretten,[a] indessen sie die andre öffnet — —. Sie werden sich öfters im Spiegel sehen als gewöhnlich und solcher Albernheiten mehr — Warum Sie indessen alles das machen, wissen Sie nicht oder Sie merken es nicht einmal — dass sogar Ihr Bedienter schon eine Veränderung an Ihnen gefunden hat —. Endlich kömmt aber die Gelegenheit, wo Sie näher zu Ihrer Erscheinung gelangen — die schon bereits von vielen andern umschwärmt ist — Jetzt erwacht sogar Ihre Eitelkeit — indem Sie sich sehr ausgezeichnet [52] finden — und Sie stehen ohne es zu ahnden und vieleicht ohne es zu wollen auf der Liste der Liebhaber —. Nun ist es mehr ein Kampf mit Ihren Rivalen — und wenn Sie die Sieges Krone davon tragen könnten — und alle concurrenten besiegen — ohne die Schöne anzurühren, wenn das möglich wäre — ich glaube Sie würden Sie fahren lassen — Anders ist es mit der Liebe — die vom Herz zum Herzen gehet — denn da bindet keine Convenienz, da gehet die Kunst verlohren — und zwei Seelen scheinen durch die ewigen Bande der Sympathie in ein andern[b] verschmolzen zu sein — — und reisst das einmal, so kann das Herz auch niemals ganz wieder genesen! In dem Verhältniss aber, in welchem eine Jungefrau wie die F. V. [Zum Beispiel zu allen jungen Männern ist,][c] bestehet diese MitLeidenschaft der Seelen nicht —: sondern ein jeder, der sie zu besitzen wünscht — wird durch zwei mächtige Leidenschaften getrieben — durch die Eitelkeit — andern vorgezogen zu werden — oder durch die Macht der Sinnlichkeit. Da diese letzte Triebkraft aber — bald durch die Sättigung gelähmt wird — so ist die Eigenliebe der höchste Impuls — der die Männer zu denen Füssen solcher Frauen zu bringen pflegt. — Und indem man auf dem Lande, wo sie ganz allein lebt, sie vieleicht nur aus Langerweile *liebeln*[1 d] würde — *licitirt*[d] man in der Stadt und in der Concurrenz um ihren Besitz — mit einer Wärme und Leidenschaft als ob man ohne ihren Umarmungen gar nicht mehr

a) hereintreten helyett. b) einander helyett. c) az oldallapra jegyezve. d) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi oldaljegyzete: *liebeln*. d) Um die Liebe mit der Idee einer solchen Empfindung nicht zu lästern.

aushalten könnte — und wenn es nicht gehen will, so möchte man eben so weinen, wie es die Menschen denen ihre Bossheiten nicht gelingen zu thun pflegen.

Gr[af] S—[a] Dass die meisten Leute aus ihrem Gleise kommen wenn sie lieben, das gebe ich zu —: mir scheint aber vielmehr [53] dass sie eben durch die Liebe ihre wahre Natur annehmen, indem so eine mächtige Leidenschaft — denen verborgsten Eigenheiten des Characters erst die rechte Freyheit zu geben pflegt — und man sieht das, was unbekannt in der Tiefe des Gemüts gelegen pflegt — ausgesprochen in das Leben tretten! — —

Ich[a] Sie machen keinen Unterschied zwischen Liebe und Galanterie, das sehe ich —. Dass die Liebe über uns alles vermöge, dass ohne Liebe keine grossen edlen Thaten zu geschehen pflegen, dass sie aus uns Soldaten Dichter, ect. ect. ect. mache — mit einem Wort, dass sie dem Stein Leben einzauberern könne — das gestehe ich nur allzugerne, denn ich freie mich deshalb —: und dass das Gefühl, welches uns zu dem Geschlecht hinzieht — welches unser Leben, unsere Sorgen, und Mühseligkeiten so schwesterlich theilt, das aller mächtigste sey — und das, welches uns allemal zu uneigennützigen, schönen und erhobnen Thaten antreibt und anspornet — macht mich ganz glücklich, denn es lebt kein andrer, der davon mehr als ich überzeigt ist — dass wir Männer ohne denen Weibern in jeder unserer Handlungen nur halb seyn können, dass wir im allgemeinen ohne sie doch eigentlich nichts rechtes taugen — und dass nur eine eng verbindete Ehe — auf der höchsten Stufe der irdischen Vollkommenheit stehe. — Wenn Sie aber das Treiben und Lauffen, alle die Manœuvrs und Geschichten, die wir alle Tage bemerken — und die manchmal gefährlicher und überdachter sind — als man es vermuthen sollte, Liebe nennen und wenn Sie alle die Kunstgriffe und Methoden — mit denen die Männer das Weibliche Geschlecht fangen und um [54] stricken wollen, das Aufwachen der wahren eigenthümlichen Natur nennen — dann müssen Sie auch Komödie für Wahrheit halten — und die Liebe gar nicht kennen, oder die Galanterie ganz und gar abläugnen. — Indem ich diess Letztere mit einiger Wärme gesagt hatte — bemerkte ich in denen Gesichtszügen des Grafen eine grosse Änderung — so wie man die

a) Széchenyi aláhúzása.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Unruhe dessen wahrscheinlich bemerken müsste, dem die Liebe das Glück — die Ruhe, die Zufriedenheit geraubt hat — und dem man den gefährlichen Gott erkennen zu geben wollte — indessen er seine Macht nur zu sehr fühlte — und weit besser als der Erzähler kannte —. So finde ich die Geschichte des jungen verliebten Ritters allerliebst — der von der Qual unerwiderter Liebe gepeiniget, in der Welt ohne Plan und Absicht herumwandelt, und nachdem er die unglückseeligsten Abentheuer bestanden hat, die die Folge seiner unseeligen Leidenschaft sind — und endlich im Pilger Kleide im Wald verirrt um Herberge fleht — sie erhällt — und seine eigne Geschichte erzählen hört: — die *auf einmal*[a] ins Gedächtniss ihm zurückgeruffen — ihn so zu sagen versteinert — indessen ein Bild hübsches Mädchen die der Erzählung andächtig zuhört — in die bittersten Thränen ausbricht — und den armen Rittersmann beweint, der durch die Thränen der Jungfrau erwärmt — seine alte Liebe vergisst, sich aufs neue verliebt — und an dem Ende seiner Qualen zu seyn glaubt — und nicht minder unglücklich wird, als er's früher schon gewesen ist, wie er hört — dass die Jungfrau bereits verlobt sey — und dass man eben das Fest des Vorabends der Hochzeit feyere. — — Der junge Gr. S— ist einer von denen Leuten — die [55] noch nicht entschlossen sind, ob sie den Weg ihrers[b] Gemüts oder den des Gebrauchs gehen sollen — und die, so zu sagen auf eine Ursache harren, die sie zu dem einen oder andern Entschluss bestimmen möge —. Seine kleine Verlegenheit übrigens, die aus meinem Zumuthen, er kenne die Liebe nicht, oder verneine, dass Galanterie existire, entstanden ist — konnte ich mir leicht erklären, da man mir früher als ich nach Wien kam, schon erzählte, dass er eine grosse Leidenschaft für die Schwester der Fürstin V— in seinem teutschen Busen nähre, die von der äussersten sentimentalität seyn muss — da das Mädchen noch unverheiratet ist — und er wahrscheinlich nie in dem Fall kommen wird, sie heiraten zu können — und er doch nicht aufhören kann sie zu lieben — In wie weit er sich übrigens gefällt den Ritter eines unglücklichen Romans zu spielen, weiss ich nicht — errathen konnte ich aber leicht — dass, wenn er sich auch nicht ganz unglücklich fühlt, er dennoch für einen der Menschen sich

a) Széchenyi aláhúzása. b) ihres helyett.

hällt — denen Gott Amor in ihren Leben derbe Streiche gespielt hat — und die an seinen Pfeilen beinahe schon verbluteten. —

M[iste]r G[ordon] der über meine Geschwätzigkeit beinahe eingeschlafen war — und über diese Materie nie oder nur selten nachgedacht hatte, machte durch die Bemerkung dass es Zeit sey zur Fürstin V— zu fahren, unserm Gespräch ein kurzes Ende — und ich war nicht behender mich zu Recht zu richten — als mein Gr S— den der Fürst H— den er mit seinen Wagen bestellte, ruffen liess —: und indem er uns ein Lebewohl bis zu dem nächsten Morgen gab — entfernte er sich schnell, die Treppe [56] hinunter eilend — —. Als wir dem halben Weg des Landhauses, wotzu wir eilten, gewesen sind — bemerkte ich einen Wagen vor unser, der nicht so geschwind fahren konnte wie wir und doch auch nicht gerne wollte, dass wir ihm vorführen: — — als dieses Wett-Traben der zwey Wägen nun einige Zeit gewährt hatte, und wir endlich einen Vorsprung erhielten, erkannten wir zu unsern nicht geringen Spass — den Fürsten H— kutschieren und den Gr. S— mit denen beiden Fürsten P— in dem Wagen sitzen. Es war klar, dass sie nach dem selben Ziel eilten, wie wir; nur war es auffallend dass Gr S— bei Tisch ein Geheimniss daraus machte — denn dass es nicht Zufall sondern abgekartet war, dass diese 4 Herrn zu dem Landgut des F— E— fuhren — sah man deutlich an ihrer Toilette, die sehr soignirt war — und in dem Grade zwar, dass auser dem Gr. S— der bei Tisch sein Halstuch schon etwas verborgen hatte, die 3 andern uns gar nicht bemerkten sondern, um ja mit steifer Cravatte die Entrée de Chambre zu machen — gerade und steif vor sich hinsahen. — Dieses geheimthun des Gr. S— fiel mir auf und ich vermuthete, dass die Fürstin V— oder die Confidentin seiner Leidenschaft seyn müsse, oder er in der Abwesenheit der einen Schwester, die Liebe, die er für sie fühlte zur Anwesenden indessen übertrage.—[57]'

[III. 7 jelzésű kötet.][2]

[1819 október.] A ces trois sortes de lois, il s'en joint une quatrième, la plus importante de toutes, qui ne se grave ni sur

[1] Ez elmélkedéseket magyarra fordítva kiadta Marczali H. *Széchenyi első műve* címen (Budapesti Szemle 1906., 355. szám).

[2] Papirkötésű kötet. Az első lapon e feljegyzés van: 2 Gedanken.

le marbre, ni sur l'airain, mais dans les coeurs des citoyens: qui fait la véritable constitution de l'état; qui prend tous les jours de nouvelles forces; qui lorsque les autres lois vieillissent ou s'éteignent, les ranime ou les supplée, conserve un peuple dans l'esprit de son institution, et substitue insensiblement la force de l'habitude à celle de l'autorité. *Je parle des mœurs*[a] des coutumes et surtout de l'opinion; partie inconnue à nos politiques, mais de laquelle dépend le succès de toutes les autres; partie dont le grand Législateur s'occupe en secret tandis qu'il paroit se borner à des réglemen[t]s particuliers, qui ne sont que le ceintre de la voûte, dont les mœurs, plus lentes à naître, forment enfin l'inébranlable clef.[1]

Qu'en donnant trop à la prudence, on ne donne pas assez à la fortune —[2]

Les rois veuillent[b] être absolus, et de loin on leur crie que le meilleur moyen de l'être, est de se faire aimer de ses peuples —[3]

Gute Sitten und moralsche grosse Eigenschaften — Glück — und ein guter König — wo keine Rebuplique sein kann — sind allerdings drei Dinge auf welche ein Staat unmöglich verzicht leisten kann —. [1]

Wo sind aber bei uns moralsche Eigenschaften, da nicht einmal Erziehungsanstallten existiren? — In einem Lande, wo die Eltern über die Bildung ihrer Kinder in dem ruhigsten und tiefsten Schlaf versunken sind — aus welchen sie kein Mensch weckt, noch wecken darf — und wo — der König selbst — das Opiat ihnen reicht! —

Kann man sich den[n] nach *einiger*,[a] ich sage gar nicht, *reifer Überlegung*[a] noch immer täuschen — dass bloss die grosse Zahl von gebildeten gesunden und moralschen Bürgern — die wahre Kraft des Staats ausmache und die ewige selbstständigkeit! — So lange die einzelnen Einwohner eines Landes — Männer gewesen sind — die für das Land Opfer bringen konnten, so lange war kein Reich in Gefahr — und erschien dem Nachbar furchtbar und mächtig — Wenn aber der Bürger über seine

a) Széchenyi aláhúzása. b) veulent helyett.

[1] Idézet Rousseau Du contrat socialjából (II. kötet 12. fejezet.)
[2] Idézet Rousseau Du contrat socialjából (III. könyv 2. fejezet.)
[3] Idézet Rousseau Du contrat socialjából (III. könyv 6. fejezet.)

heiligsten Pflichten einschlief — damals sah man die mächtigsten ungeheursten Staaten — von kleinen Haufen überwunden, oder sie brauchten das nicht, denn sie stürzten von selbsten zusammen! [2]

Es ist ein frommer Wunsch aller Väter, das was ihnen selbst abgegangen an denen Söhnen realisirt zu sehen, so ungefähr als wenn man zum zweiten Mal lebte und die Erfahrung des ersten Lebenslaufes nun erst recht nutzen wollte.

O wär ich
Lieblichen Klanges unsichtbarer Geist,
Lebend'ge Stimme, Harmonien Laut,
Unkörperliche Lust, erzeugt und sterbend
Im Segenstone, der mich schuf![1]

Spinosa ne croyoit à aucun miracle, mais, dit on, n'ayant que cinq cents florins, il les partagea avec un ami indigent qui les croyoit tous.[1]

L'opinion gouverne le monde, mais ce sont les Sages qui *à la longue*[a] dirigent cette opinion.[1] [3]

Doch nicht segneten mich zu solchem Heile die Götter,
Meinen Sohn und mich! Nun gilts nur, alles zu dulden! —[1]

Wenn Sie auch dich so liebte mit Huld und herzlicher Sorgfalt! —[1]

Und ich möchte ja lieber, gequält von dauerndem Elend
Wieder zur Heimat kehren, und schauen den Tag der Zurückkunft
Als nach der Heimkehr sterben am eignen Herd — — —[1]

„— — — — — — —
Aber das Todesloos, das gemeinsame, ward auch den Göttern
Nicht von geliebten Manne zu wehren vergönnt, wenn dereinst ihn
Schrecklich ereilt die Stunde des langhin bettenden Todes."[1]

---

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószínűleg idézetek.

„Man muss durchaus alles bei seinem eignen Namen nennen.“[1]

Die Laage eines Pacha[s] mit einen gut bestellten Harem — und die des Alpen Bewohners — wie wohl entgegen gesetzt — kann in verschiednen Perioden und Stimmungen des Lebens, ein und derselben Person gleich reitzend erscheinen.

[1819 október 20.] *Den 20-ten October 1819*[a]

Meine beste Fürstin,[2] ich wünsche ihnen herzlich Glück zu Ihrer eignen Einbildung, die Sie in glückliche Träume bis izt eingewiegt hielt. Sie können immerdar nur sorgenfrei Tage erleben — und das freut mich — Sie haben mich — von dem ersten Augenblick unserer Bekanntschaft so sehr zu fesseln gewusst — Sie erschienen mir eine so reine, vollkomne, erhabne Frau, dass ich in Ihrer grossen Seele — mein ideal zu finden glaubte — Sie waren das Wesen, welches mir, das erstemal im Leben, wahre innige Liebe, einflösste —. Was man von Ihnen mir erzählte — von Ihrer Denkart und Leichtsinn, obschon es ungeheuer und selbst wahrscheinlich lautete — erreichte nie mein Glauben, mein Herz, — den[n] auf gesunde Vernunft war der Glaube gegründet, und das Herz war voll des unbegrenzten Zutrauens — so wie Sie's verdienen. — Je mehr ich Sie, vollendetes [5] Wesen, kennen lehrnte — je näher ich Ihrer grossen Seele war — desto mehr erfüllten Sie mich — und mein ganzes Gemüth, mit der stillen Wehmuth — in Ihrer Nähe nunmero zu leben — und Sie bis — zu meinem Ende, wahrhaft und innig zu lieben —.

Schon früh bereits im Anfang meines Daseins — konnte ich in meinen frühlings Träumen — eine Frau — mir einbilden — deren zarte, reine Gefühle zu dem Muster ihres Geschlechts sie adelten — Auch in meiner Einbildung konnte ich Juliette mir vergegenwärtigen — Ach damals war ich noch mit der Welt — und ihren Lastern nicht bekannt, — und es war eine herrliche, mir auf immer unvergessliche Zeit. — Mein Schicksal trieb in die Welt mich sofort — und Zeit, Umstände, und ich gestehe es.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószínűleg idézet.

[2] Széchenyi levélfogalmazványa, talán a fentemlített V. hercegnőhöz.

mein eigner Wille selbst, brachten mich in Verhältnisse — deren Errinerung, und Andenken, mein Herz stets mit Gram und die Augen stets mit Thränen anfüllen. — Ich umarmte voll Liebe und Vertrauen die Natter die an meinem Leben zährte — mich auf [6] das schändlichste Betrug — So ging's mir allemal —. Wahre Liebe innige Anhenglichkeit — die fand ich nimmermehr — kein Herz welches mit gleicher Liebe, mit gleicher Anhenglichkeit dem meinen entgegen geschlagen hätte. — Ich fühle mich besser und redlicher denn alle die ich liebte — und von der Welt mich zurückzuziehen und einsam meine Tage zu leben — dachte ich damals — ein unerfahrner Jüngling —. Doch endigte diess Drängen und Sehnen nach Einsamkeit und Ruhe — in eine gänzliche Kälte meines Gemüth's — und in gleichgültige Geringschätzung — der Frauen und Mädchen insgesammt — So lebte ich denn fröhlich und im Leichtsinn — den Frühling meines Lebens — Fand auch in meiner Laufbahn wenige, oder vieleicht gar keine gute Frau — bis endlich, holdes unschuldiges Weib — Sie mir nahten! Eine Erscheinung, wie ein Engel in der Morgen Dämmerung, voll der reinsten himlischen Grazie — Anmuths... [7] (Egy lap üres.) [8]

Inter spem curamque timores inter et iras
Omnem crede diem tibi diluxisse supremum
Grata superveniet quae non sperabitur hora.[1]

Das N— ein sehr verständiger Mann sei beweiset übrigens das ganz klar, dass er von allen, die es minder sind so oft für einen Narren erklärt wird!

Wenn den Schleyer Liebchen lüftet,
Schüttelnd Ambralocken düftet.[2]

Ich habe Freunde gesehen, Geschwister, Liebende, Gatten, deren Verhältniss durch den zufälligen oder gewählten Hinzutritt

[1] Idézet Horatius IV. epistolájából (12—14. sora).

[2] Valószínűleg idézet.

einer neuen Person ganz und gar verändert, deren Lage völlig umgekehrt worden. — [8]

[1819 november 2.] Das Gute ist ewig, das Böse vergehend: und doch sind Menschen die fest glauben dass ein Teufel auch ewig leben könne: — die Ewigkeit gehört nur Gott, und denen — die allmählich vollkom'ner werden.

Apathy den 2-ten Novemb. 1819

Wer ist so gebildet, dass er nicht seine Vorzüge gegen andre manchmal auf eine grausame Weise geltend machte? Wer stehet so hoch, dass er unter einem solchen Druck nicht manchmal leiden müsste?

Die Ansichten der Menschen sind viel zu mannigfaltig, als dass sie, selbst durch die vernünftigsten Vorstellungen, auf einen Punct versammelt werden könnten.

Wenn die erste Liebe, wie ich allgemein behaupten höre, das Schönste ist, was ein Herz früher oder später empfinden kann, so müssen wir den N— dreifach glücklich preisen, dass ihm gegönnet ward, die Wonne dieser einzigen Augenblicke in ihrem ganzen Umfange zu geniessen. Nur wenige Menschen — werden so vorzüglich begünstiget, indess die meisten von ihren frühern Empfindungen nur durch eine harte Schule geführt werden [9] in welcher sie nach einem kümmerlichen Genuss, gezwungen sind ihren besten Wünschen entsagen, und das, was ihnen als höchste Glückseeligkeit vorschwebt, für immer entbehren zu lernen.

— — und eine Stimme ihm in die Ohren tönt, dass er auch hier N— verwunde, dass er von dem Schicksal bestimmt sei, das, was er liebt, überall unwissend zu verletzen!

[Meine Brust erfüllt es bange
Eine Stimme tönt ins Ohr mir —

Du verwundest stets verletzest
Die du liebst, — gar nicht ahndest
Dass das Schicksal, dich erkohren
Ihr zu folgen — sie zu quälen
Überall, und nimmer wissend —
Welche bittre Stunden du Ihr
Schon bereitet — In der Kindheit
Selig und beglückten Zeiten — —
Damals du den Himmel trübtest
Damals schon den ersten Pfeil des
Schmerzens und den aller ersten
Funken menschlichen Strebens drücktest —
In dir reine schuldlos' Seele —
Und entflammtest Hang [?] zur Erde.
Weg von Himmel zu der Erde —
Zogst du ihren reinen schönen
Sinn — und gabst ihr Schmerz und Reue —]a) [1]

Wie irr'st du, wenn du glaubst, dass ein Werk, dessen erste Vorstellung die ganze Seele füllen muss, in unterbrochnen, in zusammengegeitzten Stunden könne hervorgebracht werden. Nein, der Dichter muss ganz sich, ganz in seinen geliebten Gegenständen leben. —

Was beunruhigt die Menschen, als dass sie ihre Begriffe nicht mit den Sachen verbinden können, dass der Genuss sich ihnen unter denen Händen wegstiehlt, dass das gewünschte zu spät kommt, und das alles erreichte und erlangte auf ihr Herz nicht die Wirkung thut, welche die Begierde uns in der Ferne ahnden lässt. — Gleichsam wie einen Gott hat das Schicksal den Dichter über alles [10] dieses hinübergesetzt; Er sieht das Gewirre der Leidenschaften, Familien und Reiche sich zwecklos bewegen, er sieht die unauflöslichen Räthsel der Missverständnisse denen oft nur ein einsylbiges Wort zur Entwicklung fehlt, unsäglich verderbliche Verwirrungen verursachen — ect ect —[2] (kann man etwas Tieferes gesagt haben?)

a) az oldallapra jegyezve.

[1] Több javítással, úgy látszik, Széchenyi költeménye.

[2] Valószínűleg idézet.

Denn, wenn es hart ist, der Liebe eines Weibes zu entsagen, so ist die Empfindung nicht weniger schmerzlich, von dem Umgange der Musen sich loszureissen, sich ihrer Gemeinschaft auf immer unwürdig zu erklären — ect.[1]

Denn gewöhnlich wehrt sich der Mensch so lange er kann, den Thoren, den er in Busen hegt, zu verabschieden, einen Hauptirrthum zu bekennen und eine Wahrheit einzugestehen, die ihn zur Verzweiflung bringt.[1] [11]

Es sind 2 Elternlose Mädchen die ganz jung, als Kinder noch, in ein fremdes Land gebracht werden — — daselbst wachsen sie allmählich heran — Sie deuten auf edle Abkunft, und obschon man ganz genau weiss wer ihre Voreltern und Eltern gewesen sind, und alle Ihre Angelegenheiten kennt — so begleitet . . .

[Die grösste Lebensklugheit ist, allen andern in jeder Sache zuvorzukommen.

Geliebt hab ich mit Kraft, und Entsagung und Resignation —

Mein Engel ist gestorben — — und ich flehe um Wahnsinn! Kalte leblose Coquette — die sich gerne mit Blut nährt und sich in Angstschweiss Badet — nachdem sie Ihre Geliebten satsamm in den Himmel eingelogen hat — um dann, wenn Sie sie verstosst, ihrer — unter der Marke der Frömmigkeit, zu höhnen und zu spotten][a)] [1]

Il étoit parvenu a ce degré très avancé d'instruction où l'on peut embrasser d'un coup d'oeil l'étendu des connoissances humaines, où l'on sait discerner la liaison presque nécessaire qui

a) az oldallapra jegyezve.

[1] Valószínűleg idézet.

les unit entre elles, et l'immensité de la chaîne qu'il faut parcourir, lorsqu'on veut devenir un homme véritablement supérieur. Il fut moins satisfait de ce qu'il avoit acquis qu'effrayé de ce qui lui manquoit. —[1]

Ces yeux = si beaux *einstens so schön*, n'exprimoient plus qu'une mélancolique sérénité, et cette espèce de calme que donne enfin la raison triomphante d'une vive souffrance —[1]

Et ce Luth, dont les cordes harmonieuses n'ayant jamais exprimé que la douleur et les regrets, avait épuisé tous les sons [12] touchants de la mélancolie, ne devoit plus célébrer désormais dans une éclatante mélodie que l'amour triomphant de tous les obstacles et au comble du bonheur.[1]

Cet infortuné, déchu des espérances qui paroissoient les mieux fondées, n'avoit envisagé la perspective d'une félicité si parcque pour mieux sentir toute l'amertume d'une perte irréparable, et d'un malheur sans ressource et sans dédommagement. Aucun murmure n'échappoit de sa bouche, mais son effrayant silence, son maintien, ses sinistres regards, montroient assez que, loin d'être résigné, il succomboit au plus horrible abattement.[1]

D'ailleurs il ne suffit pas qu'une femme vertueuse repousse une passion criminelle, elle doit encore désirer qu'on en guérisse. —[1]

Vous avez en la cruauté de rappeler un moment de ma vie, dont la mémoire me sera toujours déchirant qui étoit si enivrant, et peut être le seul heureux que j'aie eu, que je ne pourrai plus vous voir, parceque je ne saurai penser qu'à la perte irréparable que j'ai faite — — maintenant qu'il est perdu pour moi, je ne pourrois pas penser avec sangfroid — ce que j'aurois été si vous m'aviez conservé votre bonté — et ce que je suis — dans ce moment [13]

[1] Valószínűleg idézetek.

et mon sang se glace si je pense que je l'ai perdue pour toujours ce que j'ai été dans un moment et ce que je suis dans celui où j'écris ce billet —

et si je pense que j'étois si près d'être le plus heureux des hommes — et si je compare le moment enivrant qui est gravé dans mon coeur et dont vous m'avez fait l'aveu, à ma position actuelle, je sens mes veines se glacer — — Je pars demain pour ma campagne, mais j'aurois le plaisir de vous voir encore avant mon départ pour Paris — — je veux quitter L pour ne pas vous voir avec indifférence je l'avoue et ma santé même est trop foible pour que je puisse ne rappeler souvent ce que j'aurois été et ce que je suis — Adieu — [14]

Wenn man keine Hoffnung hat etwas fürs allgemeine ausrichten zu können, so gebiethet die Klugheit wenigstens für sich selbst zu sorgen.

Aber sollten den[n] für die Republik wirklich nichts mehr zu thun seyn? ich fürchte nein, und sehe bei dem allgemeinen Verderbniss unserer Sitten es noch für ein Glück an, dass es keine energischen Seelen unter uns giebt, die aus den schnell verlodrenden Enthusiasmus für Freyheit und Gleichheit, unter dessen Gewalt wir gar bald zusammen sinken, mit schrecklichen Krämpfen und Zuckungen büssen lassen würden.[1]

Denn ein Mensch, der aller Vernunft zum Trotze in der Traurigkeit als in seinem Elemente leben und weben will, passt nicht wohl in eine Gesellschaft, die sich zur Pflicht macht, dieser schlimmsten aller Krankheiten der Seele so viel nur immer möglich alle Nahrung zu entziehen.[a)1] [15]

Wenn ich nicht sehr irre, so ist sie der weinerlichen Rolle ziemlich überdrüssig, die sie ihrem geistigen Liebhaber zu gefallen seit einigen Wochen spielen musste, und ich wollte nicht dafür stehen, dass sie nicht in aller Unschuld und ohne selbst zu wissen, was in ihrem kleinen Herzen vorgeht, zwischen dem

a) lásd a 743. lap a) jegyzetét!

[1] Valószínűleg idézetek.

schönen, immer heitern, immer zur Freude gestimmten Schwärmer A—, und dem düstern, traurigen, gleich einem Schatten einherschleichenden, seufzenden, und klagenden Schwärmer B— Vergleichungen anstellet, die nicht zum Nachtheil des erstern ausfallen; zumal, da der letztere so tief in seinem Gram versunken ist, dass er von dem Allem nichts gewahr zu werden scheinet.[a)1] [16]

Durch vieles lesen, und nie etwas auswendig lehrnen entstehet zuletzt — dass ein ganz ideenloser Kopf, *Einbildung*[b)] bekömmt, denn *2 Gedanken*[b)] pflegen eine 3-te ganz neue zu erzeugen.[1]

Wie der menschliche Geist nicht im Stande ist, sich Gott unter einer andern Gestallt vorzustellen als in der eines Menschen, eben so stellten sich die Menschen das Urtheil Gottes mit allen Formen und Formalitäten vor, die in der Welt in Gerichtshöfen und in Apellations Dicasterien statt haben ect ect ect.[1]

Die meisten Mädchen bilden sich ein ideal von einem Manne welches sie lieben — aber nachdem sie auf die Erscheinung ihres Ideals lang und vergebens gewartet haben — heiraten sie endlich einen jeden, der sich ihnen presentirt.[1]

Obschon es viel besser ist eine gute Sache schlecht sagen als umgekehrt eine schlechte Behauptung gut durchfechten — so ist es allerdings in dem Manne eine herrliche Eigenschaft, das Gute, das er weiss, andren kurz und fasslich darstellen zu können — und durch Schönheit der Sage denen trockensten Wahrheiten Reitz und Leben zu geben.[1] — [17]

---

a) a 15. és 16. oldal Liebenberg János (Széchenyi volt nevelőjének, akkor jószágigazgatójának) írása. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószínűleg idézet.

FÜGGELÉK.

I.

[I. 8. számú jegyzetkönyv.][1]

Fürstin Marie Esterházy[2] zu mir von der Famille Zichy die Sie vor 2 Jahren in Carlburg sah — *„Der Scsici in Karlburg kömmt mir vor wie der Monath September wo alle Thiere in der Brunst sind.“*[a] Wien — July 1814.

Leopol[dine] Liech[tenstein] von der Wiedervermählung der Adel Keglevits *„Nein ich muss gestehen, ich Begreife nicht wie man in einem gut organisirten Staat diese Heurath zum zweytenmal zugab.“*[a] Wien: July 1814.[3]

Genz von Karl Zichy, stb.[4]

Virginia liebt Paris nicht, stb.[5]

In der Türkey ist das Talent zur Musick im allgemeinen sehr geringe. Einer meiner Brüder sah einstens den Kappelmeister einer türkischen Bande so lange blassen, ohne Athem zu schöpfen bis er ganz dick und blau wurde [2] und dan, ohne anderer Ursache, auf einmal aufzuhören, um wieder nach nöthiger Luft zu schnappen — Und so gieng's dan immer fort. —[6]

Bey einer grossen Tafel sagte ein Officier zu seiner Nachbarin, die ein ungrisches Fräulein war „Wie doch diese Spargeln

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Bőrkötésű könyv. Eleinte ebbe jegyezte bele Széchenyi tréfás élményeit vagy a mástól hallott tréfás megjegyzéseket vagy a neki tetsző részleteket olvasmányaiból. Innen másolta le a legtöbbet III. 1. jelzésű naplójába. Később azonban mindenfélét belejegyzett e könyvbe minden rendszer nélkül, hol elűl, hol közbül, hol hátul.

[2] Herceg Esterházy Miklós testőrkapitány felesége, született Liechtenstein Mária hercegnő (1768—1845).

[3] Megvan némi változtatással a III. 1 jelzésű naplóban. (Lásd a 15. lapon.)

[4] Ugyanúgy mint a III. 1 kötetben (15. l.)

[5] Lényegtelen változtatással ugyanúgy mint a III.[1] naplóban (15. l.)

[6] A III. 1-ben változtatva (16. l.)

gross sind? — Und sie gab ihm zur Antwort „*Das ist noch garnichts aber gestern beym Essen, waren sie wirklich so lang und dick, dass man sich geschämt hat eine in die Hand zu nehmen* [3].“ a)

Der Adjutant von P[rinz] de Ligne wollte zu schön französisch sprechen, stb.[1]

Nachdem wir in der Campagne [4], stb.[2]

In einem andern Brief schreibt er mir, stb.[2]

Der 9-te August 1814 war einer der merkwürdigsten Tage meines Lebens — „Ich bin mit einer sehr hübschen Frau von Zinkendorf nach Wien gefahren.“[3]

Nach dem Todt von Liechnowsky ist die Katy übergeblieben und wollte um [5] . . . . . (2 lap üresen.)

Eine gewisse Frau von K hat ein falsches Aug von Glas — gehabt, welches immer im Wasser in einem Becher gelegt wurde, wenn Sie schlafen gieng — Ihr Mann kam einmal von der Jagd zurück, und trank, den Becher aus — Man machte alles mögliche um es herauszubringen — vergebens — endlich wird die ganze medicinische Facultät zusammen gerufen — und dem Unglücklichen nach einer langen Debatte ein Klistir ordinirt — — Ein Bader [8] Geselle soll also das Werk vollziehen — Und sieh da eben in den Augenblick als er das instrument ansetzen will, wirkt die Natur, und der H..... will eben mit dem Auge niederkommen — Der arme Bartbierer aber, der bloss das Mechanische Werkzeug vorstellte, ohne zu wissen die Ursache der Krankheit und warum das anbefohlen wurde — erschrack dergestallt unter den Anblick [9] dieses Auges, dass er seinen Telescop aus der Hand fallen liess, und Laut ausrief — *Ah! Himmel da schaut mich ja einer an.* a) —[4]

In Horpáts erzählt F[erdinand] was er alles als Hausherr thun würde, wenn er noch einmal so reich wie der F[ürst] Esterházy wäre, und wenn p[ar]ex[emple] Eisgrub seyn gehörte, und nach einer 2 Stündigen, poetischen und [10] höchst Luxuriösen Disputation sagt er e[n]dlich — *enfin alles müsste da seyn, sogar ein Ringelspiel* a)[1]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] III. 1-ben lényegtelen változattal azonos (16. l.)
[2] A III. 1-ben lényegtelen változattal azonosan (16. és 17. l.)
[3] A III. 1-ben is megvan kihagyással (17. l.)
[4] A III. 1-ben is megvan, de sokkal rövidebben (23. l.)

Louis sagt mir ein Kästchen für die Kreide [?] in seinem Billard zimmer wäre *unschicklich,* a) denn *es ist kein Kafehaus* a) — einen Tag aber vorher lud er einen Forstmeister von F[ürsten] E[sterházy] ein — den ich einigemal 5 Gulden in die Hand gedrückt — [11]

Nachdem ich meiner Schwester Fanny durch einen sehr langen Discours detaillirt habe, wie L. von seiner phsichologischen Krankheit zu kuriren sey — und Sie mir in allem Recht giebt — frägt Sie mich „wie den[n] L. C. von Ihrer auffallend lächerlichen Liebe zu Ihren Mann, heilen? Sie fuhr weiter fort „Nicht wahr? *Wir müssen Ihr einen Mann verschaffen* a) *M* gab zur Antwort — „*Da glaube ich wird keine höchere Charge anbeissen als höchstens ein Corporal.* b) [12]

England wünscht stb.[2]

Ist den[n] das Leben stb.[3]

Alles Schöne, Grosse, herrliche, edle — etc liegt in der Natur — — man handle nach ihrem Gesetzen — so wird man — alles gut machen —. Ich behaupte, dass ein Mensch, wenn er bloss nach der *Ursache* a) alle Dinge forscht, und den ganz natürlichen [13] Weg fort geht ohne *Lesen zu können* a) und ohne einen Unterricht jeh zu bekommen haben, nach vielen Denken — *ein Urmacher,* a) *ein General,* a) ein *Schuhmachermeister,* a) *Gärtner* a) — bis zu einen *gewissen Grad* a) werden könne, dass heisst „bis zu dem Grad den man ganz ohne allerexperience erlangen kann“ —[4]

No? come sta Frau von Frasel?
Cosi, cosi, hald mein Brüstel — anco io debo adesso bevere de la Kasmilch, oder wie man das Ding sonst auf Wälisch heisst. [14]

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva.

[1] III. 1-ben változtatva (23. l.)
[2] III. 1-ben némi változattal (feste helyett starke, lebe helyett besteho Nation helyett Monarchie) (17. l.)
[3] III. 1-ben azonos, csak nur wirklich után van. (17. l.)
[4] A III. 1-ben sokkal bővebben és változtatva (43. l.)

Ferdinand Zichy macht mich in Horpats wegen meinen schlechten Spiel Visk folgenden Vorwurf — stb.[1]

Es giebt sehr viele kleine Kinder, besonders in unsern Staaten, stb.[2] [15]

Eine Frau der ich die Cour machte und auf einem gewissen Grad avanciert war, sagt mir, nachdem Sie mir erzäh[l]t, dass Sie eine wehe Brust habe „Meine Brust ist Böse, und das zwar auf Sie."

Ein kay[serlich] könig[lich] Östreichischer Ober Lieutenant, der auf 3 Tage zu meinem Bruder auf das Land geht, um sich da nach seinen ganzen Kräften zu amusiren, und um die Glück[16]-seeligkeiten des Landlebens, die er nun so lange in dem Kriegs Archiv zu Wien entbehren musste, in vollen Zuge zu schöpfen =

1-ter Tag[a] „das Wetter wahr sehr schlecht — um 11 in der Früh wird ihm das Project gemacht nach Steinamanger zu reiten (NB diese ganze Scene geht in Alad vor, und der Held en question ist ein miserabler Pferde Bendiger). Er begiebt sich also auf einem langen Fuchs, der der Rosinante[3] von [17] Don-quichotte ähnlich sieht und reitet ohne Besonderer Begebenheit, aber sehr gekränkt über den unsanften Trabb unseres Elephanten; nachdem er sich den[n] 2 Stunden im Regen in denen charmanten Gässen sehr gut amusirt hat, geht die Promenade zu Haus; Indem er seyn Ross aber besteigen will, gleitet er aus, kömt aber doch auf's Pferd; welches durch diese [18] unritterliche Bewegung beleidigt einen so gewaltigen Sprung macht dass H[err] von S[adetzky] in einen Nebenstehenden Heuwagen hinein geschmissen wird, in welchen 2 ungrische Remonten eingespant waren, die durch den Lärm erschreckt mit ihm auf eine halbe Meile durchgiengen und endlich umwarfen.

2-ter Tag[a] Nachdem der Unglückliche Menelaus die ganze Nacht mit allen Wässern indiens ravitaillirt, und einigermassen wieder [19] zum Leben gebracht worden ist, kam die Nachricht, dass ein Ball in Steinamarger den Abend statt haben soll. Nun für alle die Unglücksfälle den armen einigermassen schadlos zu halten, wird alsogleich beschlossen eine Fahrt dahin vorzunehmen — Es wird eingespant und nachdem eine Weile die ganz auf das eleganteste zusammen gepuffte Gesellschaft ganz glücklich fort[20]fuhr, wird eines der Pferde toll — und springt seitwärts in einen Graben, das andere fällt unter den Wagen. Die Eleganten springen aus dem Wagen, und nachdem alle Stränge abgeschnitten wurden muss S[adetzky] die Leitsäul halten, er ist so unglücklich in die Stränge sich dergestallt zu verwickeln dass bey einen Sprung des Pferdes er auf den A .... fällt, von welchen er 50 Schritt geschlep[p]t wird, so dass [21] von Dreck und Schlägen ganz zerknirscht, man gezwungen war ihn alsogleich zuhaus zu tragen —

3-ten Tag[a] wird endlich doch die Fahrt nach Steinamanger forcirt. In Zuhaus-fahren kommen 4 Kerle, die Miene machen den Wagen auszurauben zu wollen. Sadetzky stirbt beynahe vor Angst, endlich nehmt er die Courage und macht einen so gewaltigen Lärm, dass die Pferde erschrecken, der Kutscher einen Zügel verliert und Sie auf eine ganze [22] Post durchgehen — der Wagen wirft endlich um und der Roman endet damit, dass der Held unsers Stückes zu Fuss nach Alad zurück gehen muss — wo die eingespante Vorspann schon wartete, um ihn von diesen Seeligen Leben wieder endlich nach Wien zu führen.

F[erdinand] Z[ichy] hat die Narrheit von Mühlenfels stb.[1] [23]

Aus der Klugheits Lehre von Wenzel.

Gatten müssen stb.
Was die Leibes Beschaffenheit stb. [24]
Vor allen Dingen, stb.[2]

Ein ungrischer Edelmann, der mit 1 Officir von Hiller sich schlagen muss, und datzu einen breiten Säbel seines Vaters ausborgt, und sich Gott empfiehlt, und ohne Secondanten ohnweit Raab (Es war ein Herr von Hegedös) auf die Puszta sich begiebt. Der Officir samt [25] seinem Zeigen — der von I[nfanterie] [Regiment] Hiller war, warteten indessen auf ihn — Er erschien in einem komischen ungrischen Kleid, mit einem 3 eckigen Hut. Da die Herrn Officirs ihm so ganz allein ankommen sehen fragen Sie ihm wo er einen secondanten hat? — *Antwort*[a] „das ist ein secondant! — auf das zieht er den Säbel und geht darauf mit der seltsamsten Courage los, — der Feind reterirt — und endlich bekömmt er einem flachen Hieb auf den Hut, der ihm ganz ins Gesicht fällt, quasi zum blinden macht, ihm aber keines Wegs zum Stillstehen besorgt. — er avancirt und giebt seinem

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A III. 1-ben is megvan lényegtelen változattal. (24. l.)
[2] A III. 1-ben is azonosan (20. l.)
[3] Don Quichote lovának (gebéjének) neve.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] III. 1-ben bővebben. (34. l.)
[2] A III. 1-ben azonosan. (17—18. l.)

Gegner eine starke, [26] aber dennoch ganz ungefährliche Kopfwunde, die ihn aber zusammenfallen macht: diese Begebenheit erschrickt unsern guten Magnaten, der sich vom Tode nicht gefürchtet, dergestallt, das er den Galgen — Munkáts, etc. etc. schon vor sich sieht, da er seinen Gegner für umgebracht ansieht, und beschliesst in der Geschwindigkeit um der Strafe ganz gewiss zu entgehen, und um keinen zeigen seiner verübten Mordthat zu haben, auch dem Secondanten umzubringen, auf den er nun ganz wüthend losgeht, der sich aber durch seine schnelle Flucht [27] dennoch so glücklich ist sich zu retten.

General Kubalek war einstens samt seiner Tochter zu meinem Vater auf einen Ball gebethen. Sie aber blieb aus, und so frug den[n] eine von denen anwesenden Damen unsern östreichischen Helden, wo sie den[n] geblieben sey, wo dan der angenehme und zugleich witzige Feldherr, ihr die folgende Worte entdeckte, dass seine Tochter das *monatliche*[a] habe, welches Sie verhindert auf den Ball zu erscheinen. „*Sie hat roth im Kalender.*“[a] [28]

Wentzels Klugheits Lehren in Ansehung des schwelgerischen Wohllüstlings.[a]

Lasse ihm delicate Speisen stb.
In Ansehung des verzärtelten Wohllüstlings.[a]
Wirbst du um die Gunst, stb. [29]
In Ansehung des geilen Wohllüstlings.[a]
Freund! wenn dir, stb.[1] [30]

Den 9-ten des Monaths *Sep[tember] 1814*[a] bin ich mit M. nach *Pinkafeld*[b] gefahren.

Es war vor etwa 14 Jahren, eine emigrirte Französin Namens *La Croix*[a] stb.[2] [31]

Tous les jeunes gens dont la tête est mauvaise s'attribuent en conséquence un bon coeur et rien n'est plus absurde cependant que de se supposer des qualités, parcequ'on se sent des défauts: cette garantie négative est trés peu certaine, car de ce que l'on manque de raison il ne s'ensuit pas du tout qu'on ait de la sensibilité — —[3]

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva.

[1] A III. 1-ben azonosan. (18—19. l.)
[2] III. 1-ben lényegtelen változattal. (24. l.)
[3] Idézet Staël D'Allemagne c. művéből. (II. kötet, XVII. fejezet, 32. lap.)

On demandoit a Mr d'Aranda stb.[1] [32]

Es ist nicht leichter wie Verse [zu] machen — [denn] stb.[2] [34]

La sentiment du bonheur stb.[3] [35]
Ich finde dass der Tod von Götz stb.[3]
Il demande à voir encor stb.[3]

Il y a toujours dans l'assasin stb.[4] [36]

Es giebt Leute stb.[5]

L'homme de sang froid conserve son avantage en provoquant son ennemi par des manières séches et cérémonieuses qui offensent sans qu'on puisse s'en plaindre. C'est le grand mal que fait une certaine science du monde: et dans ce sens l'éloquence et l'art de parler différent extrêmement; car [37] pour être éloquent, il faut dégager le vrai de toutes ses entraves et pénétrer jusqu'au fond de l'âme *où réside la conviction:*[a] mais l'habileté de la parole consiste au contraire dans *le talent d'esquiver,*[a] de *parer adroitement*[a] avec quelques phrases ce qu'on ne veut pas entendre, et de se servir de ces mêmes armes pour tout indiquer, sans qu'on puisse jamais vous prouver que vous ayez rien dit.

Ce genre d'escrime fait beaucoup souffrir une âme vive et vraie. L'homme qui s'en sert semble votre supérieur, parce qu'il sait vous agiter, tandis qu'il reste lui même tranquille: mais il ne faut pas pourtant se laisser imposer par ces forces négatives. — Le calme est beau quand il vient de l'énergie qui fait supporter [38] ses propres peines; mais quand il naît de L'indifférence envers celles des autres ce calme n'est rien qu'un[e] personnalité dédaigneuse. Il suffit d'une année de séjour dans une cour ou dans une capitale pour apprendre très-facilement à mettre de l'adresse et de la grâce même dans l'égoisme: mais pour être vraiment digne d'une haut estime il faudroit réunir en soi, comme dans un bel ouvrage des qualités opposées, etc.[6]

Une maladresse causée par des regrets invincibles entrave les honnêtes gens quand ils se détournent de leur route naturelle

a) Széchényi aláhúzása.

[1] A III. 1-ben azonosan. (34. l.)
[2] A III. 1-ben azonosan. (44. l.)
[3] A III. 1-ben azonosan. (21. l.)
[4] A III. 1-ben azonosan. (34. l.)
[5] A III. 1-ben azonosan. (21. l.)
[6] Idézet Staël D'Allemagne c. művéből. (II. kötet, XXII. fejezet. 151/2. lap.

et les hommes radicalement mauvais se moquent de ces candidats du vice qui ont bonne intention de faire le mal, [39] mais qui sont sans talent[s] pour l'accomplir.[1]

L'amour profond stb.[2]

Madame de L. — stb.[2]

Ein Töpfer in England liess sich folgende Grabschrift setzen „Von Erde hab' ich gelebt, denn ich war ein Töpfer — zur Erde kehre ich zurück, [40] den[n] ich war ein Mensch, — Wanderer weine nicht. In Erde werde ich nun verwandelt. Geh' in meine Bude, da findest du vielleicht mich als Nachttopf wieder.

In Spanien waren ganze Legionen von Franciscanern, stb.[3] [41]

Ein Gelehrter in Griechenland stb.[4]

Als B[aptist] B[atthyányi] nach der Campagne von [18]13, in der er absolument nicht einen einzigen Schuss gehört hat — meldete er sich überall in Wien und unterandern war er auch bey einer Audienz beym Kayser. Wie er von da zurückkam, fragte ihn einer meiner Freunde, Nun was sagte der Kayser den[n] dir, und er gab zur Antwort, der Kayser sagte mir *ich habe* [42] *schon gehört, dass Sie recht brav gewesen sind.*[a)]

Nachdem Löwenstein[5] in Wien angekomen ist, hatte er eine Audienz beym Kayser, der den[n] ganz ausserordentlich freundlich mit ihm that — und unter andern Artigkeiten ihm auch versicherte, dass er sich sehr gut zu erinnern wisse, wie er in Dijon zu ihn gekommen sey und völlig einen Spitzbuben ähnlich gesehen habe — [43]

Als wir nach denen unglücklichen affairen von *Montmirail*[a)] — et ein eine[r] kleine[n] Unordnung gegen Troyes zurück marschirten, nahm Steigentesch mich sehr bedeutungsvoll beym Arm,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Staëlből. (II. kötet, XXIII. fejezet, 171. lap.)
[2] A III. 1-ben azonosan. (21. l.)
[3] A III. 1-ben is lényegtelen változattal. (22. l.)
[4] A III. 1-ben azonos. (25. l.) Valószínűleg Byron Child Haroldjában (II. ének, 7. versszak) olvasta. „Szépen mondá Athénnek bölcs fia: Csak azt tudom, hogy semmit sem tudok."
[5] Löwenstein, Constantin Fürst.

eben wie der Grossfürst Constantin bey mir vorbey und sagte mir „sehen Sie das ist der einzige der nicht mit der langen Nase abzieht."[1]

Tettenborn lag als Rittmeister nicht sehr weit von Laun in Böhmen wo eine ziemlich hübsche aber [44] Reputation sehr facile Frau gewohnt hat (ich glaube sie war eine Postmeisterin). Tettenborn war mehrmals bey Ihr ohne jedoch Gelegenheit gefunden zu haben mit Ihr allein seyn zu können. Eines glücklichen Tages findet er sie aber eben wie sie in dem Obstkeller gehen will, er eilt ihr nach, und keck durch ihr Renomée, macht er wenig Umstände, und legt sie sanft. In Ermangelung aller Moeublen, auf eine Provison [45] von Rüben, Rettig, etc Sie wehrt sich, so wie alle Weiber nämlich „im Rückzug = und er liegt beynahe als Eroberer und Besieger zwischen ihren Schenkeln, als Sie auf einmal ein ganz enormes Geheul anfängt eben so wie es eine Wiener Dame thun würde — wenn man ihren *guten Namen*,[a)] den[n] das ist, was Sie höcher schätzen als Tugend, häusliches Glück, und selbst den Himmel, nehmen wollte, den[n] das wollen sie nun auf keine Weise [46] hergeben — — Tettenborn begriff gar nicht wie das zugieng, dass unsere gute Frau nun auf einmal gar so spröde wurde und erhielt durch Kraft und eine rasche Attaque, das was ein — se[n]timentalischer hier nie gefunden hätte — — — — und Ihr glaubt — alles [47] diess sey, oder eine augenblickliche Scheu von dieser gräuel That — Schrecken von den Verdammen, oder was noch mehr ist, von den Mann, den[n] ich habe bemerkt, dass die Tugend der Frau, eben in dem Verhältniss steht, als die Distanz in der sich der Haus Tyran eben in dem Augenblick befindet — man sollte glauben, es war vieleicht Abscheu gegen Tettenborn enfin aber [48] das war es nicht — Es war, dass Ihr bey dem Niederlegen, eine enorm grosse gelbe Rube — aus ohngefähr, — — — —, und die arme Unschuldige auf diese Art ganz verstopft war, was doch nicht die angenehmste situation seyn muss, wie?

B[aptist] B[atthányi] sein Abschieds Brief an die Rusosky stb.[2] [49]

Simonyi gieng in Wien stb.[3]

Wentzel Liech[tenstein] war vom F[ürsten] Schwar[zenberg]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A III. 1-ben változtatással. (34. és 35. l.)
[2] III. 1-ben is lényegtelen változattal. (22. l.)
[3] III. 1-ben némi változattal. (22. l.)

in der Gegend von Frankfurth geschickt um die Stellung des Feindes, der sich hart am Rhein gestellt hat, zu recognosciren — zu diesem Geschäft nahm er [50] seinen Büchsenspanner mit sich — Als sie den[n] nun einige Zeit ruhig fortgeritten waren, bemerkte Wentzel etwas weisses vor seiner liegen, welches er wegen der Entfernung und der Abenddämmerung wegen nicht recht gut unterscheiden könte und frug seinen Jäger daher „Joseph ist es der Rhein? Nein, es ist ein Nebel — Leck er misch im . . . . . —

L'esprit humain stb.[1] [51]

Bigottini[2] fuhr im Prater und Carl Liechtenstein[3] reitet neben ihren Wagen vorbey. Stadion[3] macht die Bemerkung, dass er sehr hübsch sey. Bigottini findet es auch — er saget ihr aber, il a encor un peu l'age, und Sie antwortete ihm da drauf — Ah! que c'est bête —

Francois[4] sagt mir in Wien im Kaysersteinischem Hause als er von einem Schneider kam, der in den nämlichen Hause wohnt, ah Monsieur le comte, il y a une tetu puenteur chez ce tailleur vous vous ne[a)] pas l'idee — ich frage, mais [52] pour quoi donc? — ah parceque ces gens mange de pain tout la journée, et puis ils sont assis — — et se *conduisent*[b)] très mal.

Wentzel L[iechtenstein] soupirt beym französischen Botschafter Otto — und lässt sich von einen Bedienten eine Bouteille Champagner geben — sie wird aufgemacht, er versucht, gefällt ihm aber nicht, und sagt „verfluchter Kerl bring eine andere Bouteille, er hohlt sie — So geschiehts den[n] endlich [53] mit 3 Flaschen, bis endlich die 4-te aufgemacht wird — zu der sagt er „*passable*, dreht sich aber auf der Stelle um — und sagt zu Genz, der neben ihm sass „*ich habe in meinen ganzen Leben keinen bessern getrunken*“[b)][5]

J'ai de la grâce et de la légèreté tandis que vous, qui avez le malheur de penser à quelque chose, et'de tenir à quelques sentiments,

a) t. i. pouvez faire. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] A III. 1-ben azonosan. (25. l.)
[2] Akkor Bécsben híres táncosnő.
[3] Liechtenstein, Karl Fürst (1790—1865) a 2. ulánus ezredben kapitány; Stadion, Eduard Graf (1797—1844) ugyanott hadnagy.
[4] Széchenyi vadásza.
[5] A III. 1-ben változtatva. (44. l.)

vous ne vous jouez pas de tout avec la même élégance et la même facilité.[1] [54] —

Der Graf Attems,[2] der bey Albert cuirassiers stand — lag ohnweit Oedenburg in einem deutschen Dorf. — Die Bauern liebten ihn wegen der Mannszucht, die er unter seinen Leuten hielt und trachteten ihm allemögliche agremens zu machen, — An seinem Namenstag — wurde ihm den[n] eine kleine Comödie in freyen Himmel aufgeführt — und als er zur Comödie erschien — sangen die Mädchens — — Ich rieche, rieche, [55] Muskatnus, es kommt gewiss der Graf Atemus.

Es war ein junger ungrischer Edelmann stb.[3] [56]

F[ürst] Fürstenberg war bey einer Comödie bey Fürstin Marie dergestallt betrunken dass er eine Coulisse, die eben ein Eckhaus vorstellte, angepisst hat, da er auf der Gasse zu seyn glaubt[e].

In Neapel wohnt ein gewisser Graf Jourdan, an den mich der Gen[eral] Adj[utant] von Kronprinz von Baiern anempfohlen hat.

Der Kayser von Russland sagte seiner suite, die ihn von unserer Seite gegeben wurde, dass Sie sich nur bequem machen sollen — worauf der Schlick[4] mitten aus dem Kreis heraus tritt — und sagt „*c'est donc de remplir ces devoirs*“[a)] [57]

Ein Edelmann ritt einst mit seinem Bedienten auf die Jagd, und da ihm nun die Zeit auf der Reise gar zu lang wurde — machte er ihm den Vorschlag Verse zu machen, da er so stum und in sich eingezogen daher ritt — (nämlich sein Diener) Der Herr, der auch eine grosse Probe seiner Poesie giebt, fängt mit diesen Wörtern an

„Ich heisse Sylvester“
„Und liebe Eure Schwester“

Und nachdem er einige Momente gewartet hofft er endlich

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Idézet Staël D'Allemagne. (III. kötet IV. fejezet 46. l.)
[2] Gróf Attems József kapitány a 3. vértes ezredben, amelynek törzse akkor Sopronban volt.
[3] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (25. l.)
[4] Gr. Schlick Ferenc őrnagy a 3. huszárezredben.

das Gedicht seines Johann's, der schon bereits eine halbe Stunde in dem tiefsten Nachsinn lag — und endlich so anhob.

,Ich heisse Hans'
Und — Eure Frau!

Der Herr lachte nun überlaut — und bewunderte sich im stillen über die Er-[58]habenheit seines Genies, gegen diesen armen Teufel — den die Vorsicht so mit der Dummheit geschlagen hat, — und sagte ihm lachend „Du Esel — das ist kein Vers" — der bediente erschrack nicht und gab *dum* a) aber zufrieden — „*Es ist aber so wahr*".a)

Wie? ist den[n] Poesie oder das Wirkliche der Genuss dieses Lebens?

Schlick machte in Wien mit Csernichef bey[m] alten Zichy eine Visite, und gieng voran um ihm Platz zu machen. Mein Bruder Louiss war auch zugegen und nahm Csernichef für den Kronprinzen von Baiern und sagte es dem alten Zichy, der keine von beiden kannte, ganz bestimt, dass er's wäre. Zichy machte 30 Complimente und [59] presentirt Sophie, Julie etc bey ihm, bis er es auf einmal erfuhr, dass ers nicht sey und in die grösste Bestürzung darüber gerieth.

F[erdinand] Z[ichy] behauptet nach einer 3 Stündigen Disertation stb.[1]

Bei Bangradion auf einem Ball, wo Alexander meiner Schwester so die cour machte, dass es allen Leuten auffiel, sagt F[erdinand] mir. „*Ich gebe heute doch eine Probe, dass ich nicht eifersüchtig bin — stell dir aber vor wer es ist?*"a) ich machte eine rechte dumme Figur, und er versichert mir „*dass es Franz wäre*"a) [60]

Der Kayser von Russland sagte von meiner Schwester S[ophie] „elle ne peut pas plaire longtems parceque elle en a l'air trop commune."[2]

Wie ich bey der Fürstin Bangradion an den Kayser von Russland so gewaltig anstosste,b) dass er auf Sophie fiel, sagte er Ihr „votre portrait me jete dans vos bras" [61]

a) Széchenyi aláhúzása. b) anstiess helyett.

[1] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (25. l.)
[2] Azért nevezte el „la beauté triviale"-nak.

Binder[1] sagte von Prinz Wilhelm von Preussen: c'est un charmant garcon" und Humbold[2] der neben ihm stand erwiederte ihm c'a vous seroit il egal de dire, charmant Prince.

Meine Unterredung beym Soupée von Zichy mit Virginia —
I[ch]: Finden Sie, dass Prinz Carl von Baiern in die Julie Zichy[3] rasend verliebt ist. Ich glaube, dass er bald in den heftigsten Flammen aufgehen wird. Und ich muss gestehen, dass ich's sehr wünschte, dass auch Sie ihm liebe, da er so gar liebenswürdig ist. —
W[irginia]: Das soll nicht seyn!
I[ch]: Wie? das sagen Sie?
W[irginia]: Wenn auch das Weib Ihren Mann nicht lieben kann, so hat Sie doch pflichten die Sie gegen ihm nie vergessen *darf*a) — etc. etc. In dieser Tour sprach Sie immer fort — Und gleich darauf sagt Sie mir, dass Sie zur Redoute, wo Sie eine[n] gnom vor-[62]stellen wird, sich gar nichts kaufen kann, da Sie Schulden hat und nicht mehrere machen will.
Das muss ein Tag der renovation gewesen seyn, wenn *diese Frau*a) so sprechen konnte! — — Arme Virginia!

Julie Zichy[3] erzählt uns beym essen wie der Herzog von Mecklenburg ihr sagt, dass er einen so feinen Geruch habe, dass er wirklich befürchte einstens durch einen üblen Geruch getödtet zu werden. Sie fuhr so in ihrer Erzählung eine ganze Weile fort, und das immer in den gewissen *kalten*a) steifen, und feyerlichen Tone, den Sie durch Jahrlange Übung sich endlich zu unsern Verdruss eigen gemacht, bis endlich ihr Mann, dieser plebeische Kerl, Sie durch folgende Phrase in unser aller Gegenwart unterbrach. [63] „Du musst gewiss einen g . . . . lassen müssen.

Lory Fuchs sagt mir, nachdem ich ihr reprochen gemacht, warum Sie den Schulenburg nicht gerne hat — antwortet Sie mir „ich kann ja doch nicht alle Leute gerne haben.

Odonel sagt von Els — „c'est un Per[r]oquet qui a perdu sa voix."

Odonel sagt wenn Steigentesch den Elephanten Orden bekom[m]t, so kann man wohl sagen „Elephan et compagnie."

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Binder, von Kriegelstein, Karl Freiherr osztrák diplomata.
[2] Porosz meghatalmazott a bécsi kongresszuson.
[3] Gróf Zichy Károly II. második felesége. (A harmadik Seilern Crescentia grófnő volt.)

Therese Merveldt sprang einmal auf einen Gang, über einen Schatten, den eine beynahe ausgelöschte Lampe warf dergestallt, dass Sie sich beynahe alle beyde Beine brach. [64]

Bloss in denen Bergen wohnt die heilige Freyheit.

Nachdem die Festlichkeiten schon mehrere Tage in Wien gewährt haben, fühlte sich unser gute Kayser Franz, durch diesen Wirrwar gekränkt, und sagte so in seiner tiefen Zerknirschung, A wenn das noch lang dauert so lass ich mich noch pensioniren."[1]

Es ist ganz gewiss, dass der Gross Vater von Bihary stb.[2]

Ein Steyrer war betrunken und stellte sich zu einen Brunnen um zu pissen: das Wasser rinnt aus der Quelle immerfort und endlich [65] erschrack der arme Teufel dergestallt, da er wähnte, dass er noch immer fortpisse, dass er helllaut aufzuschreien anfieng.

Wer nicht lasterhaft, stb.[3]
Der siegt, der stb.[3] [66]

Bey der Marschall's Tafel servirt mann — *Erlauer oder Burgünder*"[a)] das ist die erste entrée —
Befehlen Sie Neuhäusler oder Bordeaux[a)] — da sage ich darauf, das ist gerade so, als ob man wem fragen wollte: *wollen Sie mich küssen oder im* — —[a)]"

Ein gewisser Herr von N. stb. . . . . [67][4]

Ein preussischer Officier sagte in Wien einstens von mir, stb . . . . . [5]

Der Prinz Carl von Baiern sagte mir und dem Constantin Löwenstein, nachdem wir ihn versichert haben, dass die Bagradion doch nicht sehr hübsch wäre, und dass er eine andere lieben sollte — „dass er nicht einen Augenblick in Sie verliebt sey, aber Sie dennoch — müsse, da er dadurch die meisten Staats geheimnisse erfahren kann, was bey einer andern Frau ganz und gar unmöglich sein würde.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A III. 1-ben némileg változtatva. (50. l.)
[2] III. 1-ben lényegtelen változattal. (26. l.)
[3] A III. 1-ben azonosan (47. l.)
[4] A III. 1-ben egy szó hiányával azonosan (witzige Antwort . . .) (50. l.)
[5] III. 1-ben egy szó hiányával azonosan (einstens) (50. l.)

Virginia sagt mir neulich auf dem Ball von Metternich „Ich betrüge stb.[1] [68]

Man gab bey uns dem Joel,[2] da er mit Fürst Esterházy, so angenehme Geschäfte machte, den Namen „*Joelházy*"[a)]"

Der Mann muss sich zu etwas entscheiden können, er muss eine oder die andere Meinung mit Muth und Kraft ergreifen, und sie wenn sie auch schlecht wäre, selbst mit seinem Leben vertheitigen können. — Neutral kann höchstens ein Weib, oder ein nichtswürdiger Sclave bleiben.

Es sind so viele Menschen, die ste[r]ben ohne dass in ihrem Leben sie Ursache gehabt hätten ihren Character zu zeigen — die uns folglich sehr unbedeutend vorkommen, die aber doch ein[en] fond [69] von *unbezwingbaren*[a)] Gefühl, in ihrer Seele haben.

Der Kayser von Russland sagte, stb.[3]

Der Adjutant von Stuart sagte von seinen 6 Wagen Pferden, stb.[4]

B[aptist] Bathianyi sagte seiner Frau, auf dem Ball bey Zichy's weil Sie mit den Boharnais, mit dem man übrigens schon auf einen sehr vertrauten, und freundschaftlichen Fuss war, einen Teutschen tantzte, sie bey der Hand nehmend, stb.[5] [70]

Ich finde dass Chernicheff in seinem ganzen Leben keinen bessern Streich gespielt hat, als dass er Julien einigermassen zur Natur wiederzurückbrachte, den[n] seit dem er hier war, spricht sie apeutprés[b)] wie andere Menschen, und was das grösste Wunder ist „Sie tantzt beynahe, als ob Sie ein junges natürliches Landmädchen wäre". *Hätte das doch jeh wer geglaubt?*[c)]

Chernicheff sagte stb.[6] [71]

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. à peu prés. c) kétszer aláhúzva.

[1] A III. 1-ben némi változattal; ott im Prater, itt auf dem Ball von Metternich (49. l.)
[2] Joel, Karl Ritter von Joelson bécsi udvari ügyvéd.
[3] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (49. l.)
[4] A III. 1-ben lénzegtelen változattal. (30. l.)
[5] A III. 1-ben némi eltéréssel. (49. l.)
[6] A III. 1-ben azonosan. (49. l.)

19 Reuss machte die Bemerkung eben wie G[rä]fin Kynsky, geborne Wrbna vom Russischem Kayser angesprochen wurde, „*Sehen Sie doch wie sich die* a) *Böhmin* b) *dum[m] und ungeschickt benim[m]t.* =a)[1]

Die Tante Georg sagte auf einen Ball, wo sehr viele Rede von schönen Männern war „*Ja es giebt recht viel Schöne Männer da, es ist aber doch keiner* a) *hinreissend.* b) Was Sie unter diesem letztem Wort doch verstehen mag?[2]

Die nämliche Tante sagte meiner Caroline von Chernicheff, weil dieser Mensch seine Eingeweide so in unendlicher evidenz setzt „Ich bitte doch, mein lieber Schatz, lass du dich mit diesen Menschen gar nicht ein, den[n] er hat ganz gewiss einen Bruch“ [72]

Leopoldine Lichtenstein hasst mich so ungemein, stb.[3]

Reis der 19 sagte von Ferdinand Pálfy, stb.[4]

M[oritz] Woyna erzählt dem 19-ten[5] eine Geschichte und bringt als exempel, zur erläterung die Liaisons dangeureuses datzu — es wird von Valmon erzählt [73] und eben wie der Prinz August datzu kömmt, sagt 19 dass M[adame] Merteul sehr viel Verstand und Reitze habe — der Prinz bittet aber alsogleich, dass man ihn bey ihr presentire.[6]

Julie als Presidentin Tourvell[7] — ihr Mann als president,[7] und endlich Moritz Woyna als Valmont[7] in der Kayser Uhlanen Uniform sind 3 personagen dignes etc marqués.

Auf dem Hofball sagt Alexander in meiner und Ojarovsky's Gegenwart discoursiver Weise zu Chernicheff, eben als er Thee trank, je vous assure qu'il n y à rien au monde qui calme plus le sang que le the“
Chernicheff b) a c'est vrai mais je crois cependant que le the vend attaque un peut les nerves.

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva.

[1] A III. 1-ben eltéréssel (30. l.)
[2] A III. 1-ben rövidebben. (29. l.)
[3] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (29. l.)
[4] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (29. l.)
[5] T. i. 19. Reuss herceg.
[6] A III. 1-ben eltéréssel. (48. l.)
[7] A Liaisons dangeureuses-ben szereplő személyek.

Alexander a) Oui les nerves des Dames, mais pour mois gros boeuf que je suis ça ne [74] fait pas grand mal —
Chernich b) a — votre — majesté —

Der Kayser von Russland sagte bey Zichy auf dem Ball „a revoire donc demain mon cher Ligne“ (das heisst auf dem Hofball). Ligne sagt auch dem Trautmansdorf,[1] je viendrois demain —
Traut[tmannsdorff] a) Mon cher vous ne pouvez pas venir car je suis sure que vous n'est pas sur la liste —
Ligne a) ca m'est egale l'empereur ma dit de venir; eh bien je viendrois.
Traut[tmansdorff] a) enfin fait tout ce que vous voulez mais je vous montrerez la liste et vous verez que votre nom ne sy trouve pas —
Auf das nimmt er die Liste heraus und da findet man ganz zu Letzt die Handschrift der Kayserin „aujourdhui on ne doit pas inviter le Prince de Ligne, [75] auf welche surprise er dan ganz lächelnd sagt. — ah je suis bien content d'avoir vu ceci parceque ca me fait un grand plaisir si je vois qu'on s'occupe de mois a la cour.“

Ein Engländer hat sich bey meiner Schwester stb.[2]

Es war in Wien ein Engländer, Sidnai Smith der zum alten Seilern sagte stb.[3]

F[erdinand] Z[ichy] sagte vom Schauspiel in Turin stb.[4]

Heute war ich in der Loge von Metternich, stb.[5]

Prinz Carl von Baiern ist von jeder Ansteckung sicher, den[n] er sagt j'ai *un* b) couton qui me ser très bien“

Ich finde der Prinz Carl hat stb.[6]

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva.

[1] Trauttmannsdorff, Ferdinand Fürst főudvarmester.
[2] A III. 1-ben változtatva és bővebben (ott soupée von alten Zichy, itt Fürst Metternich). (29. l.)
[3] A III. 1-ben lényegtelen változattal (az angol neve nélkül). (48. l.)
[4] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (29. l.)
[5] A III. 1-ben bővebben. (28. l.)
[6] A III. 1-ben bővebben. (28. l.)

Marie B[atthányi] nennt dem Sch—[1] la partie la plus noble. [77]

Wir werden in 2 Jahre[n] vermuthlich mit Frankreich Italien und Teutschland alliirt denen Russen den Krieg machen. Preussen wird für Russland entscheiden, was da mit Ungarn geschieht — weiss ich nicht.

Trogoff sagte in Paris von mir „Széchényi me fait chérir *L'ignorance.*[a] Das ist wenigstens doch ein Compliment, welches ich verdiene.[2]

Ein preussischer Officier stb.[3]

Die Wache einer Kanone hatte sich entfernt stb.[4] [78]

Ein alter Husar stb.[5]

Ein Bürgermeister von der Vorstadt in Wien hatte einen sehr witzigen Einfall, weswegen er aber nicht etwa belohnt, sondern eingesperrt wurde —. Nach der Schlacht von Wagram kam denen franzosen der ungeschickte Einfall, der uns zwar manichmal auch nicht entgieng, Ihre blessirten bey Wagram nähmlich nur auf 3 Tausend anzugeben: Der Zufall wollte nun, dass gerade in dem Theil der Vorstadt 3000 blessirte kamen, worüber sich der Obbenan[n]te Herr Bürgerm[eister] bei Berthier[6] beklagte, *dass er alle blessirten*[b] von der Schlacht in seinem Viertel habe, und dadurch eine ganz ungleiche Theilung stattgefunden habe müssen — [79]

Die Gräfin Pauenheim ist eine sehr aimable Frau: Sie hat in Teutschland übrigens die reputation facile zu seyn: ich denke Sie wäre doch nicht so ganz leicht zu bekommen als man glaubt — obwohl — Elegance und Renomée auf ihr Gemüth nicht einen ganz ungewöhnlichen Eindruck zu machen scheint: sie ist auch nicht eine dieser so seltenen Frauen, die ich in meiner bisherigen Reise in dieser Welt noch beynahe *gar nicht*[b] gefunden habe, die so ganz allein für *Liebe*[b] wieder Liebe geben — es ist von

a) kétszer aláhúzva. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Valószínűleg Schulenburg.
[2] A III. 1-ben rövidebben. (28. l.)
[3] A III. 1-ben azonosan. (28. l.)
[4] A III. 1-ben lényegtelen változattal. (45. l.)
[5] A III. 1-ben némi változattal. (28. l.)
[6] Berthier, Alexandre duc de Wagram (1753—1815) francia tábornagy, ő döntötte el a franciák javára a wagrami ütközetet. (1809 július 6.)

Frauen auch schwer zu verlangen; in ihrer Jugend, trachtet man ja ohnehin mit der Erziehung, die wir ihnen meistens geben, und gut glauben, (ich will übrigens diese Güte gar nicht bestreiten, den[n] weiss doch ein Mensch — einen seines gleichen glücklich zu erziehen? ich verstehe diese Kunst *doch beynahe*[a] gar nicht, c'est a dire nicht im mindesten — und will da ich[b] nicht einen Augenblick entriren, den[n] ich muss gestehen, dass ich eigentlich gar keine Idee habe „was die Menschen im Allgemeinen glücklich macht, oder selbst was beitragen kann sie einigermassen zu beglücken) alle Empfindung der Leidenschaft für das männliche - Geschlecht zu ersticken: wie viele tolle Streiche wird so eine Frau machen, in der man diesen Trieb nährt, wenn Sie noch obendrein einen Mann hatte, den Sie ja lieben [80] unfähig, oder müde wäre, diess ist einerley, den[n] par paranthese, die *Unfähigkeit und Müdigkeit*[c] sind für den Augenblick doch immer das selbe, sie würde ja ganze Nationen in sich verliebt machen. G[rä]fin Pauenheim ist übrigens eine elegante Frau, die ihren Ruf doch so ziemlich erhalten haben muss, den[n] allen meinen Anfragen nach, hatte Sie doch nie eine besondere Leidenschaft für jemanden — es könnte sein — in ihren Kinderjahren, und desto schlimmer für uns, von Teutschen Orden nämlich, den[n] ich behaupte ganz fest, dass so eine unbefriedigte Liebe in der Kindheit ein fond zur unangenehmsten Tugend mit der Zeit dan wird — Amerongen tanzt übrigens sehr gerne mit ihr, sie scheint ihm nicht ganz ungeneigt zu sein — Er ist aber nach meinen Sinn ihr Liebhaber den[n]och nicht. — [81]

Lanskoronsky — fand seinen Nahmen auf der Liste [der] geweiht[en] Ehemän[n]er —[1]

Mistification von Windischgrätz in Turin stb.[1]

Virginia will einen Rosenkranz von Rohm[2]

Mein Vater sagte mir wie ich nach Neapel gehe „Bringe doch der Fürstin Metternich etwas mit, z[um] B[eispiel] ein Tabattiere von Mosaique.

Die Christianne Liechnowsky musste einstens — — gebrauchen; sie hörte aber bald auf sich zu injectiren, und versicherte, dass Sie lieber krank bleiben wolle, als auf diese Art

a) kétszer aláhúzva. b) *ich* itt felesleges. c) Széchenyi aláhúzása.

[1] A III. 1-ben részletesen. (48. l.)
[2] A III. 1-ben bővebben. (47. l.)

gesund werden, den[n] die Kur mache Ihr gar einen grausslichen Wohlgefallen. [82]

Joseph[1] hat Rechnung mit mir gemacht und ist bis zu dem 1-ten November 1814 mit allen in Richtigkeit. Noch bin ich ihm schuldig 600 fl.

Auf Verrechnung bekam er 100 fl[orin] E[in]l[ösungs] S[cheine]. [83]

[1/2 lap kivágva.]

In Rom war ich auf der Piacca[a)] d'Espagna in der locanda di Europa einlogirt — ich bin den 8-ten December [1814] angekommen. [84]

[85. lap üres.]

Meine ganze Reise von Wien nach Neapel kostete mir

350 fl. E[in]L[ösungs]S[cheine]
37 N[apoleon] d'or
und 13 Ducaten,

nach dem damaligen Cours gieng der Ducaten um 12 fl.

Es giebt Menschen die so eine gewisse Technologische Gelehrsamkeit besitzen. [86]

Ich finde der Mensch muss in seinem Gehirn einen besonderen Platz für seine ideen haben, da es[b)] ganz was anders ist als Verstand oder Gedächtniss — Auch zeigt[c)] [87] der Mensch vom Verstande nie an die Narrheit, was aber wohl der Fall mit den ideen vollen Menschen [ist].

Auch habe ich nie bemerkt, dass der Verstand und die richtig beurtheilung, welche eigentlich der Fond vom Verstande ist, sich in unserer Kindheit schon enonciert, hingegen die Ideen, wir[c)] uns lange und vieleicht auf ewig verborgen[c)] bleiben[c)] können. Hat man einmal eine neue idee gehabt, so gebährt[c)] die andere [88] 1000, das heisst wenn das Ding einmal im Gange ist. Ich kann Z[um] B[eispiel] auf unbedeutende Gegenstände denken — will ich aber Ideen haben, so nehme ich nur eine vor, und die giebt viele Kinder. Es ist aber eine grosse Spannung und Anstrengung, die man nicht lange aushalten kann. [89][2]

a) t. i. piazza. b) t. i. ideen; c) alig olvasható.

[1] Széchenyi vadásza.
[2] Nagyon rosszul olvasható írás, úgy látszik, útközben kocsin írhatta.

A szivetek égbül, a lelketek pedig mostan tüzbül legyen Téjbül huzni — abspänen —
C. D. E. F. G. A. h.
ut re mi fa sol la si [90]

Um die Reise nach Pestum recht angenehm machen zu können, braucht man 30 Louisdor's; den ersten Tag in Salern. Prächtige Gegend. [91]

(92. lap üres.)

Quatres Fashionables Roués qui ont fait ce Voyage aujourd'hui de Vesuv — avec beaucoup d'élégance et sans aucune fatigue
Sligo
Coffin
Sauvayr
et ma petit person
3 Mars 1815 [93]

Francois[a)] [1] ist zu mir gekommen den 28 Monath Juli 1814 hat bekommen auf Verrechnung 350 fl E[in] L[ösungs] S[cheine] und 30 kr. und hat über 333 fl 43 — E[in]l[ösungs] S[cheine] Rechnung gelegt.[2] [96]

Parisch hat auf dem Esel einen sehr hübschen Sitz, aber noch viel besser in der Palanchine [97]

Magyarok istene vezérelyen, hazánkban tüzhányo hegy nints hanem vagynak igazi tüzes kamaszok a kiktül úgy meg édne ez a hegy hogytálan égé válna.[3] [98]

Den Parish sah ich heute ganz desparat, einen Kellner ausmachen, weil er in Salern keine Erdäpfel fand. 3-ten Feb[ruar] 1815. [99]

Was fang ich armer Schlucker an,
Das Geld ist all' verzehret,
Die harten Thaler sind nicht mehr,
Der Beutel ausgeleeret.

Zu Hause darf ich auch nicht mehr
zu meinem Vater kommen

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi vadásza.
[2] Ezután számok következnek valószínűleg azon pénzről, melyet Széchenyi neki apránként adott.
[3] Ezt Széchenyi a Vezuv emlékkönyvébe írta.

Den dieser spricht du loser Sohn
Du hast dein Guts empfangen

Ge . . . . ., gebeut, geschweronirt
Und die Gesundheit ruinirt.

Oh Jerum 2. 3. [100]

Viel Wäsche hab' ich auch nicht mehr,
als nur ein einziges Hemde,
Es thut mir weh und kränkt mir sehr
und kommt mir ziemlich fremde —
Der Schlafrock ist der beste Rock,
Der hat vor dem . . . . . ein grosses Loch
Oh Jerum 2. 3.

———

Die Haare auf dem Kopfe mein,
so voller Nüsse hengen,
Und komme ich mit dem Kam herein, [101]
so bleibt er darinnen klemmen —
Und sehe ich in mein Unterhemd,
so ist ein ganzes Regiment [102]

Dem 25 Februar 1815 war ich zum drittenmal in Pompea [gewesen]. In der Gesellschaft von der Princessin de Galles, Lady Elisabeth Forb[e]s, Sir William Gell, Liwron, Graham.[1] [104]

Ein Engländer wusste gar nicht mehr, was er bei einer Frau anfangen soll, die ihm durchaus nicht haben wollte. Und so entschloss er sich unter ihr Fenster zu pissen. [105]
[106—7. oldal kivágva.] [108. üres.]

Den 11 März 1815 bin ich in der Gesellschaft von Sligo, Coff[in] und Bing von Neapel ohne mich aufzuhalten weg. In Rom war ich 6 Stunden, wo mich M[adame] Procton sehr übel empfing und ich ihr aus Spass ein[en] Brief aus Radicofani datirt und mit einen erstaunend sorgsamen[a)] Priop[a)] zugesiegelt — durch Bing überschickte. In Florenz fand ich Burghersh Grassalkovits — Sie und die alte Janiska [109] — und noch ein kleines unbedeteundes — — Mit Coff[in] ist in der Länge doch nicht auszukommen — — [110][2] [111. üres.]

a) nehezen olvashatók.

[1] Az angol trónörökös felesége és kísérői.
[2] Útközben kocsin írhatta.

Kann den[n] der Sterbliche, das einzige durch was er lebt, die Liebe in sein[em] Busen tödten —? [112]
tödte, o Sterbender die Liebe doch nicht — die süsse Morgenluft der Jugend, ach, Sie vergeht bald —
Die Liebe ist Wärme, die Leidenschaft des Lebens wollt ihr — mit Blumen reich[a)] begränzt schon enden.
Ihr endigt mit der Liebe. Die Liebe lebt ewig fort,
Ich sehe die Erde finde das Schöne, herrliche der Natur, ach auch ich [113] bin nicht mehr —
Meine Liebe für Dich die stirbt mit[a)]

Den 30-ten[1] um 1 Uhr in der Früh verliess ich Wien. — Ach in welch schrecklicher Stimmung war ich damals —!

Von Wien nach Pontafel sind 53 Meilen. Ich bezahlte auf eine post für 2 Pferde 4 fl Postgeld und 3 fl Trinkgeld in E[in] L[ösungs] S[cheinen] und 2 fl Postgeld 1 fl Trinkgeld in C[onventions] M[ünzen].

Mein Joseph[2] sagt, dass die Weiber in der Gebirgs Gegend von Illirien so aussehen als obschon jede 1 oder 2 mal von einem Steinfelsen herunter gefallen wäre. [114]

Hass — Liebe.

Ich hasse mich selbst weil ich nicht liebe,
Sie[a)] hasst mich, weil Sie glaubt ich liebe Sie —
Könnte ich Sie lieben, ach wäre es nur möglich[a)]
Dass Sie es wüsste, da wäre ich glücklich [115].

(½ lap kivágva)
Den 19 März [1815] habe ich Sligo und Coffin in Mailand verlassen. Sie gingen nach England — und ich blieb hier. [117]

Warum, O, Sterbliche warum wollt ihr nicht lieben — die Liebe ist das Leben — entflieht die Zeit der Liebe, so lebt ihr ja nicht mehr! — Euer Leben gleicht einem Rosenstrauch ohne Rose.

Giebt es den[n] in der Liebe auch — Unglück — ist den[n] zu lieben nicht himmelslust — der *fühlende*[b)] *Wiedergeliebte*[b)] erträgt seine Seeligkeit nicht — wie ich den Anblick des Himmels

a) nehezen olvasható. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] 1814 november 30.
[2] Széchenyi vadásza.

nicht ertragen könnte — Unglückliches Menschen Geschlecht! — Das Elend giebt Euch Leben, das Elend erhaltet Euch — die *erste*[a] glückliche Stunde — ist die letzte Eures Lebens und nach der schrecklichen Nacht — erwacht ihr — sieht dem lachenden Himmel, schöp[f]t einen Athem der beseeligenden Luft — und seid nicht mehr. —

Natur, Gott, Vorsicht — ist alles — eins. Es lebt überall — und belebt alles. — In dem Menschen giebt es eine göttliche, und eine sterbliche Seele. — Die Göttliche ist die, die uns warnet, die uns rathet, die das Schlechte verhindern will — welches die sterbliche Seele [118] ohne unterlass brüthet — und das alles vieleicht aus der einzigen Ursache nur, weil alles Vollkomene gegen das Gute eilt — weil es mit der Vollkomenheit die grösste Ähnlichkeit hat — die andere Seele strebt zum Schlechten, weil Sie mit dem Körper in so unendlichen Zusammenhang ist, mit dem sie auch abstirbt, das[s] alle Thierische Leidenschaften, die stets (wegen dem nothwendigen Gleichgewicht in der Welt, wo *Schwäre*,[a] *Leichtigkeit*,[a] *centralische*[a] und *excentrische*[a] Kraft und eben so auch Güte, oder vielmehr das Streben gegen die Tugend und — Laster, oder das Bestreben nach demselben, natürlicher Weise auch existirt) gegen das Üble eilen — sie so bemeistern, dass Sie vielmehr gar keine Seele aber der Organ aller unseren Sinne und unsers ganzen Körpers ist — und durch die entgegengesetzte verschiedene Direction, die sie mit der göttlichen Seele hat, das raisonement in uns selbst entstehen macht — welches in einem einzigen lebenden Theil nun gar nicht möglich wäre, den[n] wo *ja* und *nein*[a] statt findet — da müssen 2 Wesen [119] leben — etc.

Ich wollte von Neapel mit Sligo über Paris nach England reisen, obwohl ich gewusst habe, das[s] Napoleon aus seiner Insel herauskam. Mein raisonement war, dass dieser Fall für Östreich gar nicht unglücklich ist — Der Congress ist noch nicht zu ende gewesen — warum? weil Russland und Östreich sich nicht verstehen konnten und hätten Sie sich verstanden — so ist's auf eine sehr kleine Zeit nur — den[n] sollte man nicht mit allem Grund glauben, dass die Preussen, die einstens ganz gewiss noch viel Figur in der Welt machen werden — und die einzigen sein,[b] die denen neuen Römern (denen Franzosen) *einigermassen*[a] auf dem Continent Einhalt thun, die Russen nicht *übertölpeln*[a] werden, und mit ihrer *Vernunft*,[a] welche schreckliche Waffe, und dem geraden ehrlichen Bauern Sinn, die die *Natur*,[a] tres sec, und die höchste Bildung geben können, c'est

a) Széchenyi aláhúzása. b) sind helyett.

a dire de ne pas chercher midi a quatorze heures — sie nicht zwingen — uns armen Oberländlern den Krieg zu machen, die sie für einen noch schwächern Staht[a] halten, als *er wirklich*[b] [ist]. [120]

Wie Napoleon aus der Elba flüchtete sagte in Florenz ein Kam[m]erherr von dem damaligen Regenten, zu einem andern der gerade ein partie Schach spielt

„Il est parti —
pas encor —
mais si je vous dis qu'il est parti."
pardonnez moi il n'est pas encor parti, mais il partira etc. [121]

Den 22 May 1815 bin ich mit Baptist B[atthányi] nach Neapel.

Bathianyi — 1000 Ducaten schuldig
An Wentzel 350 1ten 8ber 1815
An Ihn 650 # 1ten Jäner 1817

Postillon von Zichy 50 Ducaten
Horváth 500 Ducaten in Gold
1ten July 100 D[ucaten] in Pest zu beza[hlen]
Bubna — 200 D[ucaten] —

1350 fl Alcantara Mayer
75 Du[caten] an Ratzky detto
1500 Francen an Biglietto [122]

Szilágyy — Labodi[1] — 60 Franken
30 Gulden C[onventions] M[ünze]

Stallmeister 500 Franken
200 fl in C[onventions] M[ünzen]

Von Bathianyi bekam der Francois 11 Zechin, 14 Carolinen.
Jean — 50 Franks.

Joseph vom Wagen herunter gefallen.

Unterschied von Königseck. [123]

a) Staat helyett. b) Széchenyi aláhúzása.

[1] Katonák Széchenyi századjában.

In der Schweitz schätzt man die ungrische Köhe.

Und was einmal heraus muss an das Licht der Sonne, wohin es seinem finstern Wesen nach nicht gehört, [124] tritt es am mindesten schrecklich hin, durch plötzlichen Blitz.[1]

Es liegt eine gewisse Art von Treue und ein Hausvatersinn in den Teutschen Männern, die über kurz oder lang, die Libertinage zu Schande macht, oder ihr doch wenigstens die Wege hält. [125]
(3 lap kivágva)

Mein Comissionair in Mailand M[onsieur] Cominetti sagt mir um meine weitere Huld zu erhaschen: j'aime en vous que vous aimez la vertu et les sciences. [132]

Széchenyi 2 levele Avalos herceghez[2] [133—4].

Den 20-ten Juny hat mich Seutin in seine Cour genommen. Der erste Tag fing mit einer Purgirung an, die nicht sehr viel auf mich wirkte.
21. In der Früh und auf dem Abend ein fünf viertel Stund langes Donau Bad — und Tisanne eine ganze Maass.
22 ebendasselbe
23°
24°
25 nur mit dem Bemerken, dass ich alle Tage 3-mal die Zähne mit einem Pulfer reiben habe müssen — Die Bäder währten anjetzt 1 und eine halbe Stunde.
26
27
28
29 zum Abführen eingenommen
30 [138]

Liebst mich noch, hörte ich in später Nacht
Zu mir sagen —
Die Nacht war so hell. Ich sah mich um
Und sah nichts
Und sang weiter in die Freie
Meine Liebe süss Gefühl.

[1] Idézet La Motte Fouqué: Sintram und seine Gefährten c. hőstörténetéből (Lásd a 140. lapon).
[2] Az egyik Széchenyi, a másik D'Aspre fogalmazványa. (Lásd a 112. lapon.)

Bist mir treu —? Ach schon wieder flüsterts
In mein Ohr.
Und ahndungsvoll ergreifts meine Seele,
Doch — es ist ja so lange,
Und in harmonischer Errinerung — der
Verflohnen Zeit —
Verlor sich mein Sinn.

Ach dan erschien der Geist mir —
Und furchtbar hartgedränkt
Sah ich der Jahre lange Reihe,
Die ich der Zeit gestohlen, [139]
Sah die verblüh[ten] Blumen —
Sah die verdor[r]ten Bäume —
Und starr blickte ich vor mir
Und mein — Blut ist gefroren.[1] [140]

Die Männer pflegen nur denjenigen Weibern die Cour zu machen, die von ihren Männern negligirt werden.

Je pretends que l'attachement pour des enfans est comme la manne du désert, qui tenoit lieu de tout, et prenoit tous les autres gouts —
C'est très naturel parceque tous les autres attachement ont besoin [141] de presqu'autant de reciprocité — C'est le seul qui peut s'en passer — quand un Enfant vous temoigne beaucoup d'attachement on est aux anges, quand il n'en temoigne pas, on lui trouve mille excuse mille raisons — enfin on n'est jamais faché, jamais jalouse et même l'éloignement, une absence fort longue, ne vous rende pas malheureuse, si vous êtes persvadé, que c'est pour leur bonheur, ou même seulment pour leur amusement[1] [142]

Die alte Betlehem hat in einem Bidet eine Junge Schwein serviren lassen.

Caroline findet dass die Lina[2] einen Löwen der die Abzährung hat frappant ähnlich sieht. [143]

Fanny hat geglaubt dass ein Tag 48 Stunden hat.

[1] Valószínűleg idézet.
[2] Lichnowsky Christianne hercegnő fogadott leánya.

Den 27ten Sep[tember] 1815 ging ich mit Moritz Woyna nach London. [144]
[57. lap üres.]

[Széchenyi ugyanezen könyvben hátulról kezdve is jegyzett több lapon át.
Az első lapokon angol nyelvi kezdő gyakorlatai: francia mondatok, köszönések angolra fordítva, az angol abc kiejtése, egyes angol szók és német jelentésük olvashatók; majd egyes feljegyzések, milyen ajándékot hozzon Angliából, kinek írt levelet Nápolyból, a nápolyi és bajae-i régiségek felsorolása, majd ismét angol nyelvi jegyzetek; számadások 1815-ből, feljegyzések néhány szolgája szolgálatbalépésének idejéről és kapott béréről, az 1815 angol útjában vásárolt lovak felsorolása, számadások 1815-re.
Ezek közül közlésre érdemesek a következők:]

Es ist ein Engländer auf der Welt der Lord Newbatel — — heisst!!! [a 10. lapon]

[Levelei Nápolyból:]

Caroline Széchenyi	1	Paul	4
— Jablanoska	2	Schönfeld	1
Gabriele Auersperg	3	Schulenberg	1
— Saurau	4	Carl Liechtenstein	1
Sophie Zichy	5	Clamm	1
Julie —	6	Woyna	3
Lory Liechnowsky	7	Eszterhazy	2
Marie Bathianyi	8	Wrbna	1
Lory Fuchs	9	Rosty	1
Virginia	10	Nickerl	1
Leopoldine Liechtenstein	11	Hammerstein	1
Babi Wrbna	12	Gatterburg	1
Theres Kinsky	13	Latour	1
Nani Eszterházy	14	Louis Liecht[enstein]	1
Perigord	15	Schlick	1
Bernsdorf	16		21

Filangieri hat mich nach dem Lago d'averno auf dem Sontag bestellt. [11]

Den 25 war ich auf dem Lago agniano [12]

Heute fuhr ich in der Gesellschaft des aimablen roués (Parish) nach Pesto der mich mit Dumheit so überladet, dass ich

gerne, die Neapolitanische Pastete herausgeschmissen hätte. 12 Febr[uar.] [13]

Sligo dit que la reine ne l'a trompe, parceque elle avoit l'air si malheureuse —

La reine de Naples, qui dit à Sligo dont le cheval bande extremement [17]

In die Cassa ist gekommen diess Jahr 1815 in W. W.

Biedermann[1]	10,660,	31
Interesse	239	
Mühle von Pap	2,000	
Biedermann	5,000	30
15 Juni detto	5,256	30
Somogy	12,000	
Zinkendorf	2,600	
Alte Frucht	8,300	
	46,312 „	31
	8,300	
	38,012	31
	4,475	20
	32,487	51
	7,014	20
	35,473	31 [25]

Für meine Person hab ich bekommen von Thun 60 #
dan habe ich erhalten . . . . . 2000 W. W.
10 July 2000
Von verschiedenen Interessen . . . . . 962 „

		Mehr	Weniger
Schaffenberger . . .	100		
Echabroque	50		
Schneider	60	75	
Livrée	500		[26]

[1] Bécsi kereskedő, aki gyapjút vásárolt Széchenyitől.

	Berechnung[a]	*weniger*[a]
Pfeifen	100	38 fl
Seutin	1500	
Das Weib	200	
Stallmeister	400	
Ung[ri]sche Schneider	500	
Silbernes Schiff	300	
Rowand	200	
Alles zusammen richten	300	
Bartbierschüssel	200	23 fl 12
Kantriner	600	
Männer	300	19
Kiss	500	
Brandmayer	700	
	5800	
Smidt Schuh	300	
Andere	100	

[28–29]

Papa Zichy	ein Gartenmesser
Carl „	2 Barbiermesser
Julie „	1 Sachet
Sophie „	3 Sachet
	Eau des Alpes
Mama	une Tasse
Lisi Festetich	— —

Papa wegen Castelreagh [30]

Aufgekündet habe ich folgende Capitalien

An Stepherl Veég	1388	—	53 x
Ország	735	—	46
Tanyi Lászlóné	1000	—	
Festetich Lisette	2222	—	13
	5346		32

[31]

Atila[1]	400 #
Bella	180 #
2 Wagenpferde	100 #
Venus, Fleent, Woodbeacker, 2 Wagenpferde	1000 #
	1680 #

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Az Angliában 1815-ben vásárolt lovak.

	1680 #
Royal, Theseus, Limosin, Eclyps	400 #
Leitness, Andromache, Falben	200 #
Coco	25 #
17 Stücke Summa	2305 #

[51]

Einnahme für das Jahr 1815 in C. M.[a]

Graf Thun	270	—
Biedermann für Wolle	2102	40
detto	2102	40
15 July	4475	20

[52]

Einnahme für das Jahr 1815 in E. S.[a]

Biedermann für Wolle	10660	31
Interessen	239	—
Müllner in Zinkendorf	2000	—
B. für Wolle	5256	30
Liebenberg in imputation	925	—
Csokonya	12000	—
Liebenberg	2600	—
B. für Wolle	5256	30
Interessen	962	11
15 July Summa	39899	42

[53]

Ausgaben für das Jahr 1815 in C. M.

Alcantara Mayer	1350	—
Arnstein	605	37
Alle andern Ausgaben	2249	43
späterhin	270	—
15 July	4475	20

[60]

Augaben für das Jahr 1815 in E. Sch.

Alte Ausgaben	7014	20
	2373	11
15 July	9387	31

[61]

a) Széchenyi aláhúzása.

II.

[A III. 1 jelzésü kötet végén levő jegyzetek.]

Am Neuen Jahr 1815 war ich in Neapel[a]

vom 18. Jäner 1815	Verlust Piaster		Gewinn Piaster	
Bei Landaff	11			
Bei Sligo	10			
Bei Bellmonte	7			
Balmasqué S. Carlos	4			
Bellmonte	4			
Landaff	—		5	
Sligo	19			
Bei Sligo	57			
Bei French	71			
Bei French und Belmonte	46	183		
Sligo	—	—	14	
Eiserne Krone	—	—	9	
Sligo	—	—	33	61
Sligo	79			
Sligo	23			
St. Carlos	60			
Graf Moosburg	100			
	18	419		
In Salern gegen Parish	14			
Bei Sligo	41			
Sligo	46	564		
Landaff	4			
A.	—		26	
French	—		30	
Bellmonte	—		20	
French	—		47	
				184
Sligo	17			
Gallo	13			
Llandauff	—		56	
Anstruthen	—		13	
	644		243	

a) Széchenyi aláhúzása.

	Verlust Piaster	Gewinn Piaster
	644	243
French	—	10
Princessin von Galles	40	
Bellmonte	36	
Sligo	25	
	745	253
Sligo	48	
Sligo	—	112
	793	365
Sligo	134	—
Walesky	18	—

Wir spielten in Neapel Visk bis 5 marquirt — 2 — Trippel 8 Unzen — und 4 Unzen rechts und eben so viel links parent Ein rob[b]er folglich 40 Piaster. —

M[onsieur]r de Boutrois hôtel de Londres à Boulogne.

Naturalia non sunt tarpia[a] — *Zur Notitz für Damen.*[b] Jäger ist ausbezahlt bis zu dem Letzten October 1814. — Ich bin ihm aber noch schuldig 600 in E[in] L[ösungs] S[cheinen] und noch 145 fl in E[in]l[ösungs] Sch[einen] bezahlt bis zum 1-ten *Januar 1815.*[b]

Ich kam in Neapel den 10-ten December 1814 an. Den 13-ten nahm ich ein Quartier und bezahlte es im voraus bis zu dem 13-ten Januar 1815 mit 14 Ducaten weniger 4 Carolinen. —

Briefe schrieb ich, 1 an meinen Vater, 1 an Paul, 1 an Carolinen aus Klagenfurth. 1 an meinen Vater, 1 an Paul, 1 an Carolinen von Neapel. bis zu dem 14 December 1814. in allen 6

Giovani den ich alle Tage 8 Carolinen gab, ist bis zu dem 15 inclusive bezahlt —

Joseph bekömt alle Monathe 10 Stück Kayserliche Ducaten.

An meinem Vater in Neapel dem 16-ten 1
Meinem Vater, Sophie Caroline dem 20-ten Decem[ber] 3
Giovani ist mit allen bezahlt bis zu dem 23-ten inclusive —
Meinem Vater — und Louis den 23 2

On dit figurement d'un homme qui est vif, alerte et vigoureux, que c'est un *vert galant*[b] — on dit aussi c'est

a) háromszor aláhúzva. b) Széchenyi aláhúzása.

une tête verte —. C'est un homme a une tête verte — pour dire qu'il est etourdi evaporé. — (*daher stammt vive Henry quatre*[a] etc)

On appelle, *société leonine*[a] (daher kömmt der Leonische Adel), une société ou tout les profits sont pour l'un, et toutes les charges pour l' autre.

Der Lohnbediente ist bezahlt bis zu dem Ende des Jahres 1814 —

Es giebt in der Italienischen Sprache Ausdrücke, die wirklich das Erstaunen erwecken müssen. Z[um] B[eispiel] Wenn man eine Musick sehr loben will, die NB. im grössten Genre, und für ein ganzes und sehr zahlreiches Orchester, wie z[um] e[xempel] das von St. Carlos, welches beiläufig ohne einen besonderen Fall, mit 100 Musickanten besetzt ist, componirt worden, so sagt man — *è un Mare di musica.*[a]

Giovani ist bezahlt bis zu dem 7-ten Jäner inclusive
An meinem Vater und an Carolinen 2

Dem 7-ten Jäner nahm ich 100 Zechinen bei Politi,[a] und hatte in meinem ganzen Vermögen 124 D[ucaten] folglich habe ich — bis zum 7-ten ausgegeben 197 Zechinen.

An meinem Vater und Herz 2

Minestra Maritata[a] ist eine Art Suppe mit Gemüss die sehr gut ist und übrigens ein ganz Neapolitanisches unverfälschtes Gericht. *Ricotta*[a] ist ein Milch Faum — mit Zucker zu essen. Bragiole eine Art von hachis mit Gewürz, welches in kleine Knödelchen formirt ist: Alles diess ass ich bei Dentici in Giachinopoli.

Briefe an meinem Vater, Carolinen, Sophien, Clam — den 15 Jäner 4

× [2 sor törlés]

× Ompteda wollte vor dem Theater St Carlos pissen; die Schildwache nahm ihm aber den Hut weg, worüber sich O[mpteda] ganz bitter aber gelassen beklagte und mit Geduld auseinander setzte, dass er da sehe, dass schon jemand einem H . . . . . h . . . . . habe, und dass bloss und allein dieser Vorfall ihm die Hardiesse gegeben seine Noth da verrichten zu vollen. Ah wiedersetzte die Wache, das ist eben der *Lockvogel,*[a] und der Hut musste mit einige Granen ausgelöst werden. Ich finde diese *industrie*[a] wirklich allerliebst. —

In der Italienischen Sprache sagt man, *voi siete sopra pensiere,*[a] um zu sagen dass man zerstreut ist —

a) Széchenyi aláhúzása.

Dem 17 Jäner nahm ich wieder 100 Zechinen bei Politi.[a]

Giovanni bezahlt bis zum 17 inclusive. —

Das Quartier ist bezahlt bis zu dem 13 Februar.

Meinem Vater und Constantin Wartensleben dem 20 Jäner 2

Der Oberstallmeister von König von Würtenberg bekam das Gross Kreutz von seinem Ordem; allein aus der Ursache, weil er eine pomade erfand, der den Geruch hatte, dass man einen — für eine — hielt wenn man ihn damit besalbte. —

Ein Pabst — strafte seine Pagen selbst — und erklärte seinen Zorn gegen Sie mit folgender anrede — „Oggi senza pomata —

24 Jäner meinem Vater — Caroline — Louis . . . 3

Inkei kam heute in der Früh zu mir, und erzählte mir mehrere vorgefallene intriguen — [6 sor törlés.] — Ich muss unterbrechen [12 1/3 sor törlés.]

Dem 29 Jäner bei Politi[1] *110 Zechinen genommen.*[a]

29 Jäner — an meinem Vater, und an *Carl Rosty*[a] 2

Vater Caroline 2

Viliam Gell versichert mir, nachdem ich ihm eine langmächtige discussion über das Gedächtniss der Menschen im allgemeinen hielt, dass man seinem Kopf mit unnöthigen Zeug keines Weges surchargiren soll, da alles was wir denken von denen Falten in unserm Gehirn abhengt — und wenn wir neue. Falten hineinbringen und es ist kein Platz mehr, so müssen andere schon gewesene frühere harausgewetzt werden folglich, dass wir in demselben Maassstab etwas vergessen, als wir etwas neues Lehrnen kön[n]en, dass das gar nicht der Fall sei„ [2 1/2 sor törlés.]

[13 sor törlés].

Sophie, durch dem Herrn Malcesky, vertrocktem Polakischem Landvertheitiger 1

Joseph bezahlt bis zum 1-ten Februar 1815.

Meinem Vater 1

Giovani ist bezahlt bis auf 16-ten Februar 1815.

Dem 8-ten und 12 Februar nahm ich 200 Zechinen bei Politi.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Olasz bankár.

Mein neues Quartier ist von 20-ten Februar auf 6 Wochen voraus bezahlt.

Meinem Vater und Sophie durch Parish 2

[2 sor törlés.]

Joseph ist bezahlt bis zum 1-ten April 1815.[a)]

Ich hab in England sehr wichtig gefunden 1° die Rauchfänge die der Wind drehen kann. = 2° die Thüren und Barrieren die auf allen beiden Seiten aufgehen und sich von sich selbst zumachen. 3° die Gaze Beleuchtung. —

Viereckige und auch runde Formen von Geschier — werden hier oft — gebraucht um das gekochte Brod, vor dem Backen, hinein zu pressen wodurch das Brod eine gewisse Gestalt bekömt. — London.

Wäre es nicht möglich Gas, eben so wie Luft in einer Flasche zusammen zu pressen, und aus der Flasche — alsogleich Feuer zu ziehen?

Water closet — ist eine merkwürdige Sache für das Bedürfniss eines Menschen — der mehrere Tage hinter einander essen und der — alle Tage, denen neu ankommenden Lecker bissen ein ehrliches Plätzchen gönnen will. —!

Ich hab' von Harmann[1] bereits 400 ℔ erhoben. 22 Novemb[er 1815].

4 December 1817 ist mir so unendlich aufgefallen, wie der Victor F— aus Spass dem Nicola P. Karten aufgeschlagen und im voraus prophezeit, dass eine Leidenschaft für Camill — ihn in Italien fixiren und seinem ganzen Leben eine andere Wendung geben werde.

[6 sor törlés.]

Glenarvon	Lord Byron
Calantha	Lady Carol[ine] Lamb
Lord Arondale	Mr Lamb
D. of Altamonte	Lord Bessbourogh ⎫ Parenti of L[ady]
Miss Seymour	Lady Bessbourogh ⎭ C[aroline] L[amb]
Sir M. Morbrey	Lord Melbourn *Father* to Mister *Lamb*
Miss Seymour	Lady Couper Sister to „ „
Lady Margaret	Duchess of Devonshire
Duke	Duke „ „ „

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Angol bankár.

Buckanan	S. G. Webster
Princess of	Lady Holland
The Nabob —	L[ord] Holland
Lady Maudeville	Lady Oxford
Lady Darnford	Lady Jersey
Houckin	Mr Ollen
The poet	Mr Morgets.[1]

[1] Lamb, Caroline *Glenarvon* című regényének szereplői és kulcsa (t. i. kit ábrázolnak a valóságban).

Lady Caroline Lamb (1785—1828) a 3-ik earl of Bessborough leánya, 1805-től William Lamb (1828-tól 2-ik viscount, of Melbourne) angol államférfi felesége 1815 körül szenvedélyes szerelmi összeköttetésben volt lord Byron angol költővel. Mikor Byron elhagyta, Lamb Karolina szerelmi viszonyáról regényt írt és *Glenarvon* címen kiadta 1816-ban. A regény nagy feltűnést keltett s mint látható, Széchenyit is érdekelte, olyannyira, hogy a való személyeket is feljegyezte magának.

Byron naplójában a műről így nyilatkozik Thomas Moore-hez (1816 november 17): „Ha a szerző az igazat írta volna és semmi mást, mint az igazat, tisztán és nyíltan, akkor könyve nemcsak romantikusabb, hanem mulattatóbb lett volna. A kép nem lehet hasonló, — nem elég sokáig ültem hozzá!"

III.

[I. 9. számú jegyzetkönyv.]

Den 20-ten October 1817 hab' ich von Gr— ein Pferd gekauft welches von ihn und dem Professor der Mailänder Veterinär Schule als incurable erklärt wurde.

Ich übernahm das Pferd mit der *Krankheit Wurm*,[a] welche sich nach der Aussage der Leute, die ihn auf dem Anhero Marsch sahen, erst vor 8 Tagen ankündete. Möglich ist's, dass es schon länger angesteckt war, dass aber die unwissenden Menschen, die damit umgangen, es nicht bemerkten. *Der Status Morbi war aber folgender.*[a]

Ein regelmässig aber voller Puls.

Der linke vordere und der rechte hintere Fuss fest angeschwollen: *über das Kreutz!*[a]

Gute Verdauungskraft. Schlaf, und helle Augen.

Angeschwollener Hodensack.

Drei Auswüchse die materisirend aufgebrochen sind, an denen hinteren Schenkeln: einer an der linken Seite, wo die Gurten sitzen, und eine an dem Hals — und ausserdem noch einige Verhärtungen. Die Ansteckung kam von innen und das ganze limphatische System war angegriffen, welches ich aus dem urtheilte, [1] dass die Auswüchse vergingen und wo anders wieder kamen.

Nach aller Vorsicht wurde das Pferd in einem abgesonderten Stall gebracht und mit einer einfachen Pferdedecke zugedeckt. Der Stall ist übrigens ziemlich warm, gegen 90 Grad *english Therm*[a][ometer].[1] Das Futter wurde: Hafer in gehöriger Quantität, und saurer Heu für beständig fest gesetzt, um in der früh etwas Kleim um die Medizin hereinzumischen zu können. Diese Nahrung schien die zweckmässigste, da eine mercurial Cour vor sich gehen müsste — und selbe doch die kräftigste und natürlichste ist.

21. [Oktober] alle Auswüchse mit einem glühenden Eisen gebrennt, und mit folgendem eingeschmiert „Unguento d'altea.

22. [Oktober] in einem Mehltrank in der Früh, vor dem Futter geben, *innerlich*[b] „Solfore nero di mercurio — una Uncia.

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva.

[1] T. i. Fahrenheit-félén.

Unguentum mercuriale[a] — auswendig um den sehr angeschwollenen Hoden Sack damit zu s[ch]mieren. [2]

23. [Oktober] idem und die aussupurirten Wunden mit folgendem Wasser eingeschmiert

Aqua commune una libra
Acido nitrico uncie due et mezza.

24. [Oktober] angeordnet die 2 angeschwollenen Beine mit ungu[entum] mercur[iale] gleichfalls zu schmieren.

Alles diess bis zur salivation fort zu brauchen.

Status morbi folgender.[a]

Keine neue Auswüchse und die Geschwulste in dem Hoden Sack nachgelassen, das übrige im alten.

31. [Oktober] die Dosis von Mercur fortgegeben, machte einen offenen Leib. Das Pferd nahm wenig Hafer und nährte sich von Kleie und Mehltrank. Nach meiner Meinung hätte ich die Quantität des Mercurs verkleinert, um die Salivation etwas länger hinaus zu bringen, da damals diese Cour auf einmal aufhören muss, und bis das Zahnfleisch wieder [3] gesund wird, die Krankheit Fortschritte machen kann, und wegen der Schwäche des kranken Pferdes, diese heftige Behandlung neuerdings nicht wieder angefangen werden kann. Indessen blieb es so.

Die Geschwulst über das Kreutz von denen Beinen nimmt merklich ab. Einige der gewesenen Auswüchse sind mit Fleiss offen gelassen worden, um der Materie die hinausrinnt, durch das Zuheilen keine andere Direction zu geben.

Der Puls etwas agitirt.

Diese Krankheit hat gewiss eine Krisis, die wir aber nicht kennen, und ist es möglich durch viele Experience die Zeit zu bestimmen, wenn das Übel seinen höchsten Gipfel erreicht hat, und kömt man mit Mercur, welches das einzige Heilmittel zu sein scheint, *mit wahrer Quantität*[a] (das heisst mit eben so viel, als nothwendig ist, um alle üblen Säfte [4] *vor der Krisis*[a] aus dem Thiere herauszubringen, und durch keine übermässigen Kräfte die Krisis zu beschleunigen) zu Hülfe, so rechne ich diese Cour *für infaillible.*[a]

Den 6-ten November bis heute gieng die Cour fort, nachdem das Pferd vor einigen Tagen anfing zu saliviren und aus denen Augen zu weinen: welches aber doch bis heute nicht verhinderte zu fressen. Vor 4 Tagen haben wir mit dem schmieren der Beine aufgehört. Alles blieb im alten, nur kamen gelbliche Erbrechungen an denen hinteren Füssen zu Vorschein, die aber nicht Folge

a) Széchenyi aláhúzása.

der Krankheit aber von Mercur zu sein scheinen. Alles im Alten — nur konnte das Pferd nicht liegen. Auf die Art hat das Thier in dieser Cour durch Eingeben und Einreibungen gerade 15 Un[cien] inwendig, 16 auswendig im Leib. — [5]

Den 6-ten Nachmittag wurden die Füsse auf welchen die Einreibungen gemacht worden sind, mit Seif und Wasser abgewaschen und aus denen Öffnungen, die sich vor einigen Stunden zeigten, rinnte[a] mit Materie der helle Mercur als ob er gar keine üblen Säfte mit sich zu nehmen Zeit gehabt hätte.

Ich glaube, dass die Salvation kein sicheres Kentzeichen ist, dass der Mercur in dem ganzen Limphatischen System vertheilt sei — und wenn es auch wäre, so sind doch Ereignisse, die so geschwind den Mercur aus denen Gefässen und aus dem ganzen Körper heraus jagen muss, dass es nicht Zeit hat die an ihn angeklebten schlechten Säfte mit herauszubringen, sondern sich gewaltsam von denen selben [6] losmacht, verflieht und oft diese Säfte die an einem unempfindlichen Ort gewesen, keine Ungelegenheit und Schmerzen verursachten, auf empfindliche Theile bringt, die dann angegriffen werden: und das Vorurtheil entstehet, dass der Mercur schmerzen verursacht, indessen er im Leibe standhaft verbleiben unmöglich kann.

Bei einem Pferde, welches in einem gleich temperirten Stall steht, könte die grosse Quantität des Quecksilbers durch transpiration unmöglich verfliehen — die Gefässe in denen der üble Saft liegt, haben keine so gar nahe correspondenz mit denen Gedärmen — so muss natürlicher Weise das Metal, nach dem System, dass es ruhig in einem Ort nicht verbleiben kann, einen andern Ausweg suchen — dass aber die Quantität zu gross, oder die Zeit in der es gegeben [7] wurde, zu klein war, ist ganz gewiss, und dass wir die wahre proportion verfehlten, da der Mercur *ohne Nutzen*[b] aus dem Körper nicht verfliehen soll dürfen — da es die Cour verkürzt und die Probabilität der Genesung verkleinert.

21. [November] haben sich neue Auswüchse gezeigt — ich habe gar keine Hoffnung — indessen gebe ich auf leben und sterben die alte Quantität Mercur fort.

27. [November] Ausfluss aus der Nase das ganze limphatische System gänzlich verdorben, und das Erstechen angeordnet — und hiemit das Ende. [8]

a) t. i. rann. b) Széchenyi aláhúzása.

IV.

[III. 4 jelzésű útinaplójának 16. füzete.][1]

Guide de Voyageur à Constantinople.[a]

Le voyageur qui voudra parcourrir l'intérieur de Constantinople fera bien de suivre dans ses excursions la division naturelle de sept collines qu'occupe cette ville immense. Il s'épargnera par là beaucoup de fatigues et moins d'objets intéressants échapperont à sa curiosité.

Le plan de Kauffer, le plus exact de ceux qu'on a de cette capitale, lui sera d'une grande utilité tant pour l'orienter dans ce Labyrinthe, que pour diriger le Janissaire dont il est presque indispensable de se faire accompagner.

I. La position ravissante du sérail, qui occupe la première colline, invite irrésistiblement à commencer par ce point. —

Aucun souverain ne peut se vanter d'une résidence plus favorisée par la nature, mais l'art a fait d'autant moins pour en tirer parti. Le sérail occupe un terrain de 2000 toises de développement, c'est à dire un terrain égal à celui qu'occupe la Ville de Vienne au dedans des Fauxbourgs.

Autrefois les occasions de pénétrer dans l'interieur de ce sanctuaire n'étoient pas trop rares, mais depuis la révolution qui renversa de son trône le Sultan Selim III l'accés en est fermé à tous les francs, excepté quelques médecins. On se contentera donc d'en faire le tour extérieur qu'on ne sauroit guère achever en moins de trois quarts d'heure.

En débarquant à *Jali-Kiosdik*[a] on trouve une plan assez spacieuse où dans les grandes solemnités on dresse des tentes pour les grands de l'Empire, et les ministres étrangers pour y voir les jeux, les feux d'artifice et autres amusements publics.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Ottenfels-Gschwind, Franz Freiherr (1778—1851) osztrák diplomatának műve. Ottenfels a konstantinápolyi követségnél kezdte meg működését s itt volt 1813-ig. Ezen időben készítette konstantinápolyi útmutatóját (6 nap alatt való megtekintésre). Ezt Széchenyi sajátkezűleg leírta s ennek útmutatása szerint tekintette meg Konstantinápolyt. Meg kell jegyezni, hogy Ottenfels Lützow után lett a konstantinápolyi internuntius; 1822—1832-ig. Utána Stürmer lett ez. Széchenyi valamennyit ismerte s velük később aldunai utazásai alkalmával összeköttetésbe is lépett.

Le Grand Seigneur assiste à ce spectacle, assis sur un trône d'argent qu'on peut [1] appercevoir à l'entrée de *Techil-Kioschk*[a] au pavillon verd.

La porte de Canons, ou *Top Kapu*[a] est à la pointe extrême du sérail. Les batteries attenantes à cette porte servent pour donner un signal du *Bairam*[a] et des autres fêtes publiques.

Audessus de l'entrée on montre des ossemens d'une grande dimension appartenantes apparaiment à quelque poisson de Mer, mais que les turcs qui aiment le merveilleux donnent pour des ossemens de quelque géant. Le *Mermer Kioschk*[a] ou pavillon de marbre est soutenu par quelques belles colonnes de verd antique melées à plusieurs autres Portiques. C'est de cette position, mais à quelque distance du quai qu'on appercoit dans l'intérieur du Sérail, à l'angle de la colline parmi les cyprés, une belle colonne antique de marbre blanc de l'ordre corinthien d'environs 60 pieds de hauteur qui porte sur son piedestal l'inscription latine „*Fortuna reduci ob devictos Gothos.*"[a]

En longeant la muraille on voit plusieurs morceaux d'Architecture ancienne incrustés dans les murs du sérail qu'on croit être les vestiges de l'Église du St. Saveur. D'autres sont à ce qu'on prétend des restes du palais de Marcien. Passant successivement sous différents pavillons d'ont l'un est bâti dans le gout franc et après celui-ci sous *l'Indschouli Kioschk*[a] ou pavillon des perles on arrive au *Balik-dsani*[a] ou poissonnerie, pavillon en bois, collé contre les murs où l'on conduit les grands vézirs d'abord après leur déposition. Déchus de leur grandeur et abandonnés de tout le monde, ils attendent dans ce pavillon en tremblent, la décision de leur sort. Une barque vient les prendre pour les conduire à la mort, où à l'endroit de leur éxil; car un Vézir deposé ne sauroit séjourner [2] dans la capitale après sa chûte.

Le *Gadak Kioschk*[a] est le dernier de ce côté. A *Achor-Kapu*[a] se trouvent les grandes écuries du Sultan et un fanal termine les mins du sérail du côté de la Mer.

En remontant vers l'intérieur de la ville on arrive à la place *d'Aya Sophia*[a] ornée d'une belle fontaine d'Architecture persanne et à la grande porte du sérail ou *Bab i Hümajun.*[a] C'est l'endroit où on expose les têtes des ennemis tués à la guerre, de voleur[s] de grand chemin et des criminels d'état. On peut entrer librement dans la première cour du sérail où l'on voit à gauche l'ancienne église de *St. Irène.*[a] On y conserve les armures antiques qu'on étale de tems en tems dans les tournois et les exercices à cheval qui accompagnent quelquefois les réjouissances publiques.

a) Széchenyi aláhúzása.

L'hôtel de la monnaie ou le *sarb hane*[a] se trouve dans la même cour.

La porte qui conduit à la seconde cour s'appelle *Mabein,*[a] ou *l'entredeux.*[a] Ici on exécute les Vézirs — condamnés à la mort; ici est la station permanente des bourreaux et ce qui paroîtra étrange, c'est encore ici qu'on fait attendre les Ministres étrangers avant et après l'audience du grand Seigneur pour voir passer tout le cortège du Ministre Ottoman. La seconde cour partagée en allées est bordée à droite par les vastes cuisines du Sérail. C'est dans cette cour — que se fait la distribution du *pillav*[a] aux Janissaires lors des audiences publiques. Cette milice affamée se précipite sur les plats rangés par terre, au moment même où le Ministre admis [3] à l'audience s'achemine vers la salle du Divan.

Cette Salle surmontée d'une tour quarrée est d'une belle architecture oriéntale mais elle est trop obscure. C'est là que se passent les plusparts des longues cérémonies d'une audience terminée par un repas que le Ministre prend à la table du grand Vézir. Le péristyle qui conduit à la troisième porte est le terme jusqu'où les francs osent pénétrer. Il n'y a ordinairement qu'une douzaine des personnes à la suite du Ministre aux quelles on permet de la franchir, après les avoir revêtues de pélisses d'honneur. Des Kapidshis Bachi ou chambellans les saisissent par les bras et les introduisent dans des haies des E[u]nuques blancs, dans la salle de l'audience où le souverain assis sur son trône leur accorde pendant quelques minutes la faveur de jouir de sa présence. C'est une distinction très particulière s'il adresse lui même quelques paroles au Ministre étranger.

Tout le reste du Sérail, les vastes appartemens du *Harem,*[a] du trésor du jardin sont inaccessibles à des yeux profanes, c'est à dire tout ce qui n'est pas Eunuque. S' invite le voyageur curieux de revenir sur ses pas.

II. Le second jour, on débarque à *Baktsché-Kapousi.*[a] Le Mausolée du Sultan *Abdulchamid*[a] construit en marbre blanc est tout près de cette porte. Le cercueil du Sultan est entouré de ceux de ses femmes et de ses enfants morts en base[b] âge. Ils sont couverts de morceaux de ces tapis dont [4] la piété des princes Ottomans revêtit tous les ans la sainte maison de la Caabé à la Mecque. De l'autre côté est l'*Imaret*[a] ou la fondation pieuse du même Sultan, où l'on distribue journellement la soupe aux étudians et aux pauvres. Vis-à-vis se trouve la Bibliothèque d'Abdulchamid: elle est ouverte plusieurs jours de la semaine pour tout le monde, même pour les francs. Parmi les autres manuscrits rares (il ne faut chercher que des manuscrits dans une bibliothèque turc) on vous montrera, quoique dans un

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. bas.

éloignement respectueux un Alcoran en caractères *cufiques*[a] écrit de la propre main du Calife Osman III, successeur du prophète Mahomet.

En montant la colline et en longeant les murs du sérail on arrive à la sublime porte palais du gouvernement, rebati à neuf l'an 1812, l'ancien ayant été brûlé dans la nuit du 15 Novemb[re] 1808 qui couta la vie au fameux *Bairakdar Mustafa Pacha.*[b] C'est ici proprement le centre des affaires de l'État, l'habitation du Grand Vézir ou de son *Kaimakan*[b] et le siège des principeaux bureaux de l'Empire. D'un Kioschk placé, dans un angle saillant du sérail, le sultan voit quelquefois la marche des Ministres étrangers qui se rendent à la porte.

Près des écuries du Grand Vézir se trouve l'entrée de la fameuse citerne appellée *Jéré batan Sérai*[b] ou palais souterain. C'est une vaste cisterne remplie d'eau soutenue par quelques centaines de piliers dans la quelle on peut promener par eau. Une autre citerne plus vaste, plus accessible et pour cela même meilleure, n'est [5] pas loin de la première: elle est à demie comblée et contenue par deux cent quarante piliers. Elle est nommée *Bin direk*[a] ou les mille colonnes par prédilection pour les nombres ronds. On y a établi une filature de soie connue dans la plus part des autres anciennes citernes de la ville.

La célèbre Mosqueé *d'Aya Sophia*[b] qui à servi de modèle à toutes les autres Mosquées dans la capitale mérite d'être visitée plus d'une fois. Quelques ducats donnés aux gardiens du temple, en ouvrent les portes, car la clef d'or n'est pas moins éfficace à Contantin[ople] qu'ailleurs.

Dans la rue qui conduit de la Mosquée à l'*Atmeidan*[b] ou l'hippodrome on voyoit autre fois le palais de la Princesse *Hibetullach*[b] est une belle caserne *Djebedjis*[b] bâtie par le Sultan Selim. Dans la dernière révolution de 1808 les janissaires s'y retranchèrent. *Cadi-Pacha*[b] désespérant de les forcer dans ce poste y fit mettre le feu. Ce terrible incendie ravagea pendant deux jours et deux nuits la plus belle partie de la Ville et consuma un millier de maisons, dont les décombres attestent encore les fureurs de la guerre civile, qui a raffermé l'existence du corps des Janissaires.

Je n'ai pas besoin de fixer l'attention du voyageur sur l'obélisque Egyptien la colonne serpentine d'airain et la colonne murée. Ces trois monumens sont les seuls qui restent de tant d'autres qui ornaient l'hippodrome encore du tems de Pierre Gilles. La place de l'*Atmeidan*[b] la plus vaste et la plus régulière de la Ville, quoiqu'on en ait retranché tout l'emplacement occupé par la Mosquée de *Sultan* [6] *Achmed*[b] sert encore aujourd'hui aux turcs pour y faire leurs exercices à cheval.

a) kétszer aláhúzva. b) Széchenyi aláhúzása.

On voit encore sur l'hippodrome un édifice construit en pierres, où on garde les archives de l'État et une ménagerie assez mesquine, dont l'entrée sombre annonce avec beaucoup de vérité la demeure des sauvages. A l'autre extrémité de l'*Atmeidan*[a] se trouve une ménagerie d'un autre genre, c'est l'hopital des fous, où ces êtres infortunés sont enfermés dans une vingtaine de chambres qui régnent autour d'une cour spacieuse. La Mosquée du *Sultan Achmed,*[a] la plus imposante de toutes par ses dehors et par sa position dégagée sur une place aussi vaste que celle de l'*Atmeidan*[a] est la Mosquée où le Grand Seigneur se rend les jours du *Baïram*[a] avec un cortège brillant et nombreux. Dans les parois du temple on voit plusieurs colonnes de vert antique, mais l'intérieur quoiqu'assez beau pour le reste, est défiguré par les quatre piliers ronds qui soutiennent la coupole et qui sont de beaucoup trop courts pour leur enorme épaisseur.

En descendant de ce côté vers la Mer de Marmara il vaut la peine de visiter les deux églises grecques et l'église du patriarche Arménien qui se trouvent dans ce quartier au millieu des tavernes et des cabarets. Une des plus bains de Constantinople n'en est pas éloigné.

En passant devant le Palais de la Princesse *Esman Sultan*[a] on arrive à une place irrégulière nommée *Koudoz Kalée*[a] où l'on voit quelques colonnes antiques de granit d'un très grand diamètre. On voit les objets les plus remarquables dans cette partie de la Ville, et la petite *Aya Sophia*[a] ancienne église grecque arrangée en Mosquée comme la grande, à la quelle elle doit avoir servi de modèle. Une inscription [7] grecque bien conservée regne tout autour de la frise du temple.

On peut se rendre d'ici au *Cadirga Liman*[a] ou ancien port des galères, pour s'embarquer à *Koum-Kapousi*[a] et retourner à Péra.

III. Le troisième jour on débarquera à la grande Douane ou *Gumruk,*[a] mauvaise baraque en bois peu propre à garantir du danger des incendies, l'immense quantité de marchandises qui s'y accumulent. La Mosquée voisine *Jeni Djami,*[a] s'appele aussi *Validé Djami*[a] ou la Mosquée de la Sultane-mére, parce qu'elle a été bâtie par la veuve de Mahomet IV mère de plusieurs sultans. En dedans elle est tout incrustée de porcelaine de fabrique persanne.

Après avoir passé le *Missir Tscharschou*[b] ou marche d'Egypte, édifice solide en pierres de taille à deux ailes de 200 pas de longueur, on se vendent toutes les drogues et épiceries du Levant, on arrive au *Tahmis*[a] ou fabrique où l'on brûle et pile le caffé de Moka.

a) Széchenyi aláhúzása. b) kétszer aláhúzva.

On fera bien de visiter l'un et l'autre des beaux khans qui se trouvent dans ce quartier, tel que *Jeni khan*[a] et *Validé khan*,[a] vastes édifices en pierre dans le goût de nos couveus[es], où les marchands en gros et les banquiers de la Ville, nichés dans des cellules qui rappellent la pauvreté monastique, disposent souvent de plusieurs millions; les khans sont d'une trés grande utilité dans les fréquents incendies qui désolent Constantinople et font que cette ville se renouvelle plus d'une fois toute entière dans l'espace d'un siècle. Sans ces dépôts des richesses de la capitale elle seroit appauvrie depuis bien longtems.

Le *Bézesten*[a] ou le grand marché formerait à lui seul une ville considérable. C'est la partie la plus animée de Constantin[ople]. Il n'est guère possible de donner le tableau [8] de cet assemblage immense de boutiques, de corridors, de magazins remplis de marchandises d'étoffes de richesses. Tous les métiers, tout ce qu'on peut désirer pour se loger et s'habiller s'y trouvent réunis. Les libraires turcs y occupent une longue file de boutiques. Une journée entière suffit à peine pour examiner le *Bazar*[a] en détail. Les portes du Bezesten sont fermées la nuit, Il y a peu d'exemples de vol commis dans un endroit qui offre autant de facilité que d'appas au larcin.

La Mosquée du *Sultan Osman*[a] ou *Nouri Osmanjé*[a] quoique moins grande que les autres Mosquées, est sans contredit la plus élégante et la plus régulière tant au dehors qu'en dedans. Son dôme, qui est d'une architecture parfaite, couvre tout l'Édifice sans laisser des corridors latéraux. Elle a été achevée l'an 1755 par des architectes grecs. Dans la cour de la Mosquée on voit à travers un grillage, un trés beau sarcophage de porphyre. C'est un de deux qu'on donne pour le tombeau de Constantin le Grand.

L'entrée du Marché aux esclaves étant interdites aux francs, il faut bien se résigner et passer outre pour voir une ancienne cisterne plus petite que les autres et les beaux restes d'une colonne antique nommée la colonne brûlée, qui autrefois s'élévoit bien plus haut qu'actuellement. Les Tatars ou les couriers du gouvernement se tiennent au *Vezir khan. L'Eltschi khan*[a] étoit dans les siècles précédens la demeure ordinaire des Ambassadeurs étrangers: ce fut apparemment dans ce khan que Buzbek composa les charmantes épîtres sur Constan[tinople].

Derrière la Mosquée du Sultan Bajazed dans la quelle on remarque plusieurs belles colonnes de vert [9] antique de jaspe et de granit Egyptien se trouvent les boutiques des graveurs de cachets et de talismans et devant celles des chaudroniers. Du marché aux poules ou *Taouk-Bazar*[a] on passe au quartier des relieurs de livres, des copistes, marchands de papier d'encre ect.

a) Széchenyi aláhúzása.

Enfin on arrive au beau palais où on avoit transporté les bureaux de l'état, après l'incendie de la porte en 1808. Ce bel Édifice appartenoit au fameux *Toussouf-Aga*,[a] favori du Sultan Selim et de sa Mère et ammassa des trésors immenses, finit comme la pluspart des favoris en Turquie par une mort violente.

On remarquera encore la Mosquée dite *Laléli*[a] ou des tulipes et cette dite *Boudroum Djamisi*[a] ancienne église qui tire son nom d'une citerne soutenue par 80 colonnes qui se trouvent dans son voisinage.

Si l'on ne préfère pas peut être d'aller à *Jeni-Kapou*[a] sur la mer de Marmora pour s'y embarquer on fera bien de retourner sur les pas pour arriver à l'échelle de la Douane en longeant les murs interminables du Vieux Sérail ou *Eski-Serai*,[a] ancienne résidence des Sultans, et depuis lors les prisons des femmes renvoyées du Grand Seigneur. Les murs redoutables qui entourent les vastes jardins de ce palais, isolent du reste du monde ces pauvres créatures condamnées de passer leurs jours ennuyeux dans ce triste enclos.

Il servira d'avis aux voyageurs gourmands qui à la fin de cette excursion fatiguante voudront restaurer leurs forces épuisées, qu'à côté de la Douane se trouve le plus fameux rôtisseur de Constantin[ople] les personnes de bon goût y vont manger du *kébab*[a] [10] plat favori des Turcs.

IV. Le quatrième jour on débarquera à *Zindan-Kapousi*[a] traversant la longue file des boutiques qui composent *l'Ouzoun Tscharshi*[a] on arrive à une ancienne bâtisse nommée *Soulou Sérai*[a] ou Palais d'eau; de là montant la troisième colline, on se trouve bientôt en présence de la belle Mosquée *Suleimanije*,[a] la plus vaste et la plus élevée de toutes. Soliman I. nommé le Législateur et le magnifique la bâtie des dépouilles des ennemis vaincus. — On remarque dans cette Mosquée les superbes colonnes de granit Egyptien de 60 pieds de hauteur qu'on dit enlevées d'Ephèse. Les vastes édifices qui appartiennent à cette Mosquée, tel que les Imarets, les hopitaux, les écoles, attestent la liberalité et le goût exquis du Sultan. Ce Prince, le plus grand des Osmanides, a été malheureux, dans sa famille, plusieurs de ses fils se sont révoltés contre lui et sont mort victimes de la haine d'une marâtre implacable. — Le beau mausolé de *Schahzadé khans*[a] renferme leurs cendres. Un monument d'une figure octogone surmonté d'un dôme renferme celles du Suliman. Les écoliers de la *Suleimanié*[a] sont les plus fanatiques de la Ville, ils ont donné plus d'une preuve aux étrangers qui ont visité cette mosquée.

En considérant les ouvrages élevés par les turcs on est frappé du contraste entre les édifices publics et ceux des par-

a) Széchenyi aláhúzása.

ticuliers. La solitude, la somptuosité, caractérisent les édifices consacrés à la Divinité, à l'usage public, à l'humanité souffrante [11] tel, que les Mosquées, bains, les hopitaux, les khans. Ils bravent les ravages du tems, tandis que l'humble demeure du particulier, bâtie en bois, semble destinée de passer avec celui qui l'habite.

En face de la Mosquée on voit une raye de Cafés, ce sont les plus fréquentés de la Ville. C'est ici que les *Teriakis*[a)] ou amateurs d'Opium s'enivrent de cette drogue dangeureuse. En ramazan on peut voir ces gens abrutis, attendre avec anxiété le moment où le *Muezzin*[a)] du haut des minarets leur annonce le coucher du soleil. Ils se hâtent d'avaler leurs pilules font mille grimaces et contorsions et finissent par assoupir dans des douces rêveries.

C'est un beau spectacle que celui de parcourir la ville les belles nuits de Ramazan. Les Mosquées ne sont jamais si imposantes qu'avec le beau clair de lune de ce pays ci. Des fannaux attachés aux Imarets, des figures, des vases ect. composés de lampions et suspendus en l'air entre les Minarets produisent un effet magique. Les cafés, les boutiques remplies d'une foule de monde et toutes illuminées, répandent la gaîté et de ce mois de juine, si triste pendant les jours, offrent l'image du carnaval la nuit.

C'est encore pendant le Ramazan que se font entendre les *Meddach*[a)] ou conteurs, espèce d'orateurs publics dans le genre de ceux qu'on trouve en Italie avec une éloquence rare et une volubilité de langue admirable, ils chantent et récitent des contes [12] dans le goût de ceux des mille et une nuits. On voit alors ce peuple si grave tout le reste de l'année rire aux éclats et applaudir avec grand bruit de facéties et polissoneries dont ces contes sont ordinairement remplis.

Le palais de l'Aga de Janissaires se trouve très près de la *Sulei-Manié.*[a)] D'une tour quarrée bâtie en bois et attenant à ce palais on a la plue belle vue sur l'intérieur de la ville. Cette tour s'appelle *Janghin Kioschk*[a)] ou tour des incendies, parceque du haut de cette tour les gardes annoncent cette calamité au public.

A côté de la Mosquée de *Schah-zadé khan*[a)] bâti par *Suleiman*[a)] I. on passe sous l'aqueduc de *Valens*, en turc „*Bozdogan Kéméri*[a)] qui conduit l'eau rassemblée dans les *Bends*[a)] de Belgrade et de Bourgas dans tous les quartiers de la ville.

Par le *divan Tolon*[a)] on arrive aux *Eski Odalar*[a)] ou anciennes casernes de Janissaires; les *Jeni*[a)] Odalar, ou nouvelles casernes, ou *Kischlas*[a)] en sont plus éloignées elles renferment l'*Etméidan*[a)]

a) Széchenyi aláhúzása.

ou la place de la viande, place fameuse dans toutes les émeutes des Janissaires et ensanglantée par tant de victimes de la fureur du peuple. C'est sur cette place qu'on transporte alors les *Cazans*[a)] ou marmites des regimens, qui servent de point de ralliement aux révoltés. Au reste l'accès de cette place n'est pas toujours libre aux étrangers.

Une très belle rue conduit à la Mosquée et au [13] Mausolé du fameux *Raghib Pacha*[a)] grand Vézir sous Osman III. Le grand homme d'État fut en même tems poète, savant et protecteur des lettres. Une bibliothèque aussi riche que choisie, fondée par *Raghib Pacha,*[a)] renferme plusieurs ouvrages composés par lui et écrits de sa propre main. Les cendres reposent à côté de ce monument de sa grandeur. Au milieu d'un joli bosquet de fleurs dans ces environs est aussi le tombeau de Sultan Selim III. à côté de celui de son Père Moustafa III.

On peut s'acheminer d'ici vers le *Kistach,*[a)] c'est ainsi que les turcs appalent la colonne de *Marcien*[a)] monument d'un goût très médiocre, placé entre des *Mezars.*[a)]

La Mosquée du Sultan Mehmed située sur le quatrième colline est en grande vénération chez les turcs. L'entrée en est interdite aux Francs. Elle est exceptée ainsi que celle d'Eyoup dans les fermans que la porte délivre aux francs qui demandent la permission de visiter les mosquées. J'ai eu cependant l'occasion de la voir et je l'ai trouvée très belle à cause de la variété de marbres qui y sont prodigués. Le jour du couronnement le nouveau grand Seigneur s'arrête à cette mosquée pour faire sa prière sur la tombe du Conquérant de Constantinople. Mahomet II. après avoir converti la St Sophie en Mosquée éleva celle-ci lui-même 1471. Elle a été si endommagée par le tremblement de terre en 1768, que Mustafa III. a été obligé [14] de la rébatir presque en entier.

Près, de cette Mosquée se trouve l'*Albazar*[a)] ou le marche des chevaux. Le quartier des Selliers, armuriers, cordonniers, ceinturiers ect. ect. est voisine et se trouve à la portée du cavalier qui veut s'équiper. Il est intéressant de parcourir ces boutiques nombreuses pour se former une idée du goût et de l'élégance que les turcs mettent dans ces objets.

Aprés avoir satisfait sa curiosité sur ce point on se rendra à la Mosquée appellée *Seirek-Djami*[a)] ou *Kilisé Djami.*[a)] Ce nom seul suffit pour reconnoître une ancienne église grecque. Au reste ce n'est pas autant cette Mosqée qui intéressera le voyageur mais bien un grand sarcophage de porphyre entouré d'un grillage, qui partage avec celui que nous avons vu à l'*Osmanié*[a)] l'honneur ou plustôt la réputation d'avoir servi du Tombeau au fondateur de Constantinople.

a) Széchenyi aláhúzása.

A côté se trouve une ancienne cisterne et plusieurs autres édifices du tems des grecs entr'autre un très massif, qu'on appelle *Tschukur Hamam*[a] et qui sert présentement de grenier.

Mais il est tems de mettre un terme à cette quatrième expédition, le voyageur pourra descendre la rue bordée de deux côtés de moulins à chevaux qui le conduira à l'échelle d'*Oun Kapousi*[a] d'où il passera à Péra.

V. Le cinquième jour on débarquera au Fanale Fauxbourg habite par la plus part des grecs. Les familles les plus marquantes de cette nation y ont leurs maisons. [15] Il n'y a que les individus qui ont été Princes de Valachie auxquels il est défendu d'y loger, soit parcequ'ils ont le rang de Pacha à trois queues, qui d'ordinaire ne peuvent résider dans la Capitale, soit que par cette loi on ait voulu leur ôter l'occasion d'intriguer pour rentrer en Possession des Principautés; mais leur séjour à la campagne, peu éloigné de la Ville ne leur en ôte guère les moyens. En entrant par *Petri Kapou*[a] on arrive à l'habitation du Patriarche grec. On remarque dans cette église les sièges destinés aux Princes de la Vallachie et Moldavie lorsqu'ils se trouvent dans la capitale. On visitera ensuite l'église du Patriarche de *Jerusalem*[a] l'église dit *Métochi.*[a] L'église *Aga Patiros*[a] et *Iflak Sérai*[a] ou Pallais de Vallachie. Les deux Mosquées de *Fatscha Djami*[a] et *Gul Djami*[a] ou la Mosquée des Roses, étant toutes les deux des anciennes églises grecques.

La dernière surtout mérite d'être vue à cause des peintures qu'y restent encore du tems des grecs. Sous la bâtisse il y a des routes souterraines.

Mais ces deux Mosquées disparoissent à côte de celle de *Sultan Selim I.*[a] qui avec les alentours occupe un vasté emplacement sur la cinquième colline. Les marbres de cette Mosquée ont été apportés d'Alexandrie.

Du *Kara-Komruk*[a] ou la Douane de terre on passera jusqu'à la porte d'Adrianople ou *Edirne-Kapousi*[a] pour voir la belle Mosquée qui doit son nom du voisinage de cette porte. A peu de distance de là on appercevra un vaste bassin entouré des murailles appelés *Chukur Bostan.*[a] C'étoit au tems des grecs un réservoir d'eau qui a été transformé par les Turcs en jardin potager. Il paroit hors de doute que les nombreuses citernes de la Ville furent construites par les empereurs grecs dans le but d'avoir une provision d'eau [16] pendant plusieurs mois en cas que les ennemis qui ne cessai[e]nt de menacer la capitale parviendroient à couper les aqueducs qui font arriver l'eau de la distance de plusieurs lieues. Les Turcs qui depuis la prise de Constantinople, n'ont jamais vu approcher un ennemi de la capitale,

a) Széchenyi aláhúzása.

assez près pour craindre des inconvéniens ont négligé ces citernes, en en tirant un autre parti.

Celui qui n'a jamais vu de verrerie pourra visiter la petite fabrique de verres et bouteilles, qui se trouve entre la porte d'Adrianople et *Tekir Sérai*,[a] le dernier est situé sur une éminence qui domine toute la ville.

Ce palais peu étendu est encore assez bien conservé et on y voit encore quelques restes d'inscriptions. Une soierie occupe l'intérieur de l'édifice. Les uns l'appellent Palais de Bélissaire et d'autres palais de Constantin à qui les Bizantins modernes attribuent en général tous les monumens antiques dont ils ne savent quoi faire.

En sortant de la Ville par *Egri Kapou*[a] on voit à peu de distance de cette porte un de plus beaux Cafés de la capitale: on se tient ordinairement un *Meddach*[a] ou conteur, fameux dans son genre. En redescendant dans la Ville on verra encore une église arménienne dont les portes de fer sont de fabrique allemande, comme le prouvent les Basreliefs et les passages de la sainte écriture dont elles sont couvertes. Si je ne me trompe, on montre dans la même église une pierre ronde trouée par la quelle on fait passer les femmes qu'on prétend par là guérir de la fièvre. Un hôpital de four fait partie des édifices appartenantes à l'église.

Le quartier qu'on traverse ensuite savoir celui de [17] *Batat*,[a] est un des plus sales et de plus malpropres de la ville: il suffit de dire que c'est le quartier de juifs. Ils sont partout les mêmes. En se rendant à l'échelle *d'Aivan Sérai*[a] on passe à côté de quelques palais de Sultanes et de différentes anciennes fabriques, dont j'ignore la déstination. En s'embarquant à cette échelle on débarquera à *Meit Iskelesi.*[a] — l'Échelle la plus raprochée de ce quartier éloigné de la ville.

VI. Le sixième jour est destiné à compléter le tour extérieur de la ville. Vouloir faire ce tour à pied en longeant les murs seroit une entreprise trop fatiguante et qui exigerait au moins 6 heures de marche. On fera beaucoup mieux de s'embarquer à *Tophana*,[a] de cingler la pointe du sérail et de se rendre en bâteau à *Jeni Kapou*[a] nouveau quartier *arménien.*[a] On y renverra le bâteau et ira voir l'ancien port de Théodore, qu'on reconnoîtra aisément dans le terrain bas et couvert de jardins qui s'appellent *Vlanca Bostan.*[a] Il vaut bien la peine de s'enfoncer encore une fois dans l'intérieur de la ville pour voir le monument connussous le nom de la colonne d'Arcadius, qui est placé dans l'intérieur d'une maison turque. Non loin de là se

a) Széchenyi aláhúzása.

trouve la citerne Morisia changée en jardin et appellée comme celle de la porte d'Adrianople *Chukur Bostan.*[a)]

Revenant ensuite vers la mer on trouvera près de la porte *Pimatia*[a)] quelques anciennes fabriques et deux belles églises modernes, l'une grecque, l'autre arménienne: construites dans les [18] dernières années du règne du Sultan Sélim, prince tolérant: témoin les nombreuses églises bâties dans tous les quartiers de la ville. En suivant la direction de sept tours on trouvera près de la porte *Narli-Kapou*[a)] la Mosquée *Imrahor Djamisi*[a)] remarquable à cause des anciennes peintures qui l'ornent. C'étoit autrefois l'église de *St. Jean Studino*[a)] avec un vaste couvent. On y voit encore une citerne de 24 colonnes. Près de cette Mosquée on m'a montré l'entrée d'un corridor souterrain qui conduit à ce qu'on dit hors de la ville; mais il est rempli d'eau la plus grande partie de l'année. Le Fanal ou la tour de Marmara est la dernière pointe méridionale de la ville.

Les fameux sept tours cette prison tant redoutée est à une petite distance du bord de la mer. Ce ne sont proprement que cinq tours rondes qui flanquent l'enceinte massive de cette citadelle. Mais par prédilection pour le nombre 7, très respecté par les oriéntaux, on comprend dans ce nombre deux autres tours quarrées moins grandes que le reste, qui se trouve dans l'enceinte. C'est dans cette prison qu'on loge les Ministres des puissances étrangères, qui déclarent la guerre à l'empire Ottoman. Anciennement lorsque les Turcs étoient moins familiarisés avec les usages Européens, ces malheureuses victimes de la politique n'étoient pas trop bien traitées aux sept tours, mais de longtems on n'use plus de tant de rigueur vis-à-vis d'eux. [19]

On montre dans ce lieu la chambre où le jeune *Osman III.*[a)] qui osa former le projet dangereux d'abolir le redoutable corps de janissaires, fut étranglé par cette milice. La postérité lui a rendu plus de justice. Le 68ième *orta*[a)] qui trempa ses mains dans le sang de ce malheureux prince a été aboli et sa mémoire est accablée d'Anathêmes, le mercredi de chaque quinzaine.

La fameuse porte d'orée se trouve dans l'intérieur des sept tours, mais on peut l'appercevoir du chemin qui passe extérieurement à côté de 7 tours. On a placé dans ce quartier éloigné de la ville, sur le bord de la mer les grandes boucheries de la capitale. La promenade le long des murs de la ville, à commencer de sept tours jusqu'au port est au moins d'une heure est demie, mais elle est agréable dans la belle saison. Ces triples murailles, les unes plus élevées que les autres, ces tours herculées tombant en ruines, et couvertes de lierre offrent au dessinateur le coup d'oeil le plus varié. — Le fossé et les intervalles entre les murs

a) Széchenyi aláhúzása.

sont transformées en jardins potagers, dont la végétation ravit le spectateur. Les figuiers de ces jardins produisent d'excellens fruits.

Avant d'arriver à la porte de *Silivri*[a)] on peut faire un petit détour à gauche pour visiter le fameux pélerinage de *Baloukli*[a)] [20] chapelle grecque où les *papas*[a)] vous montrent dans un caveau obscur des poissons rôtis mais vivans. Les catholiques et les arméniens y vont certain jour de l'année faire leurs prières sur le tombeau de St. Cornidas, décapité par les turcs dans le dernier siècle pour motif de religion.

Les cimetières arméniens qui entourent ce lieu saint, sont tous les jours remplis d'une foule d'hommes de femmes et d'enfants qui prient et pleurent sur le tombeau de leurs parents pour le repos de leurs âmes et prennent quelques momens après avec la plus grande gaîté leur repas sur les mêmes tombeaux.

Tout le reste du chemin jusqu'au port est garni des tombeaux turcs, parmi lesquels il y en a plusieurs d'assez beaux. Des peuples et des générations entières y sont enterrés et les pierres sépulcrales qu'on taille aux portes de la Ville, qui conduisent à ces cimetières avertissent les passans du sort qui les attend.

Prés de la porte d'Adrianople on voit encore la brêche que les Turcs ont fait dans la muraille lors du siège de la ville.

A *Eglisi Kapou*[a)] anciennement *St. Romanos*[a)] le dernier des Paleologues tomba honorablement pour ne pas survivre à la chûte de l'Empire.

Les hauteurs qui dominent les fauxbourgs *d'Eyoub*[a)] ont une vue délicieuse sur le port [21] et ses alentours. Il vaut la peine de s'éloigner des murs pour parcourir ce fauxbourg.

La belle Mosquée d'Eyoub est la plus vénéreé et la plus sainte de la capitale. Elle renferme le tombeau du St. mahométan *Eyoub ansari*[a)] qui fut le compagnon de la suite du prophète et tomba martyr de la foi aux pieds des murs de Constant[inople] dans l'expédition hasardée par le Calif *Ommiade Suleiman*[a)] contre cette ville. C'est dans cette Mosquée que le Sultan à son avènement au trône est ceint du Sabre de Mahomet II. Conquérant de Const[antinople] et c'est cette cérémonie qui tient lieu de couronnement.

Les environs *d'Eyoub*[a)] sont charmans aussi les sultanes et les Princesses du sang y possédaient plusieurs jolies maisons de campagne. Les rues de ce fauxbourg sont pour la pluspart longues et alignées. Il ne faut pas oublier de voir le Mausolée de la *Validé*[a)] ou mère de Sultan[1] III. et celui du fameux grand

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A név elmaradt, valószínűleg III. Murad.

Admiral *Husseim Pacha*[a] favori du sultan Selim III. jusqu'à sa mort. De simple esclave géorgien il parvint en peu de tems à la place im-[22]portante de *Capitan Pacha.*[a] Il eut des vices de caractère, mais on ne sauroit lui disputer des grandes qualités. La marine ottomane doit à son activité et à son crédit sur le souverain ce qu'elle est aujourd'hui.

Avant de s'embarquer pour quitter *Eyoub*[a] il faut encore voir la longue file de boutiques ou on vend les joujoux pour les enfans.

a) Széchenyi aláhúzása.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

V.

[I. 10. számú jegyzetkönyv.][1]

Dem 13 July 1818 bin ich von Wien abgereiset und habe mit mir genommen einem Credits Brief von fünftausend Ducaten —

Zwei hundert sieben und neunzig ducaten im baarem Gelde.

Acht doppelte Napoleon d'ors — Vier hundert Gulden in Einlösungs Scheinen —

Ausgaben.[a]

Trieste[a] dem 19-ten[2] Rechnung mit Zimmerman über die Reise ect. ect. gemacht.

* W[iener] W[ährung] . . . 617—35
C[onventions] M[ünzen] . . 93—44 [4]

Ausgabe[n][a] *Triest*[a]

	fl	kr		#
Zimmermanns Rechnung 20 # ⊙	90	. . . .		20
Krebs für die 2 Betten . . .	200	. . . .		55
Auf Verrechnuug	25			
Krebs auf Verrechnung . . .	25			
Im Haus	106—5	beiläufig		24
Schmied Sattler ect	103	. . . .		23
Dem Herrn Landschulz für die Reise nach Venedig				8
Dem Herrn Ender				3
Reise[a] von Triest nach Padua	125	. . . . .		28
Ausgaben[a] in Padua	26	. . . . .		5
Reise[a] von Padua bis Ferrara	125 Frank	beiläufig		13
Von Ferrara bis Florenz				26
				205

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Tartalma; Széchenyi eléggé rendszeres jegyzéke kiadásairól keleti útjában; feljegyzések szolgáiról és utitársairól; jegyzetei egyes angol vásárlásokról és pénzügyeiről; jegyzetek keleti útjában való megrendeléseiről.

[2] T. i. július.

* Die Reise von Wien . . . . . 45 #
Andre Rechnung die 20 # ☉ abgeschlagen 185

230

Mitgenommen 297
Ausgegeben . . . . . 230 *im baren*[a]
20 # als Schuld dem Zimmermann

so bleibt 67 # *es sind*
aber nur 58[a] deficit 9 # [5—6]

Dem 31 Julius war die Cassa bestehend franken 320
ducaten . . 58 #
bis heute die Reise gekostet 400 W. W. nach dem Cours 45
239 # im baren 239
20 # Schuld an Zimmermann 20

304

In Florenz 102
Von Florenz nach Rom . . 59 zusammen . 161 ℔ [7]

Dem 1 August in Florenz bei dem Banquier Borry 200 # aufgenommen. Quittung ausgestellt L[ira] di Firenze 2833, 6 sold. 8 den.

Dem Zimmermann 20 ducaten in Gold schuldig.

Dem Maler Ender . . . . 17 ducaten
Dem 6-ten in Rom August[a] . . 320 Frank

Von Wien mitgenommen . . . . . 297 #
in Banco Zetteln . . . . . 45 #
Schuld an Zimmermann . . . . . 20 #
Schuld an Ender . . . . . 17 #
In Florenz aufgenommen 200

597 #
Einnahme . . . . . 465 #
Ausgabe . . . . . 114 [8]
So verbleiben . . .

Rom den 15-ten August sind in der Rechnung gewesen, 320 Franken . . 114 # von der andern Seite und 140 # von Bartholdi[1] für meine beiden Wägen, die ich ihm verkaufte. [9]
In Rom hab' ich ausgegeben . . . . . 104 #
und . . 80 Frank

[1] A porosz konzulnak.

Der Weg von Rom nach Ancona . . . . . 47 #

In Ancona ausgegeben . . . . . 5 #
In Ancona für Speise und Trank . . . . . 10 #
In Rom bei Genotte[1] 15 # und bei Bartholdi 15 # 30 #
Zimmermann auf Verrechnung . . . . . 10 #
Johan . . . . . 1 #
Krebs-Rechnung nur Avanie . . . . . 8 #

Einem Schiffer 40 frank 215

so verbleiben unter dem heutigen dato Corfu den 25 August in der Cassa 39 # 200 frank, indessen sind 6 ducaten wieder deficit so verbleibt unter dem datum 25 August die Cassa 33 # 200 frank. [10]

28-ten August. In Corfu waren meine Ausgaben 20 # 40 Frank
So bleiben . . 13 # 160 Frank
Der Graf Lützow gab mir auf meiner ganzen Reise 75 # 250 Coronat 200 C. M. Gulden 50 Piaster.

Ducaten 88# 250 dollars 200 CM. Guld[en] 50 Piaster
Meine ganze Reise mit allen zusammen genommen kostete 71 # 76 dollars 200 CM. Gulden 50 Piaster auf ducaten beiläufig reducirt 155 #.

Constantinopel den 23-ten Septemb[er][a]
Nach allen Abzügen dieser Rechnungen bleiben unter dem heutigen datum in meiner Cassa 17 # 160 Franken und 174 dollars.
Von Tenedos hab' ich mich von dem Gr[afen] Lützow separirt und besah die Troade.
Ein ducaten geltet 14 türksche piaster, sogar $14^1/_2$.
Für ein Pferd auf einem ganzen Tag genommen bezahlte ich 6 piaster. Mit allen Presenten die ich theils in Koum Kalesi als auch in Chanak Kalesi gemacht habe, kam mir die Reise nach der Troade, der Aufentbalt daselbst und endlich die Rückreise gegen 400 (vier hundert piaster) gekommen.[b] Dem Dragoman der mich begleitete [11] machte ich sodan ein Geschenk von 50 piaster, im Haus des Consuls gab ich 50 Piast[er]. Der Caique der mich von Chanak Kalesi transportirte wurde um 250 piast[er] bis Constantinop[el] accordirt bei der Ankunft schenkte ich denen 9 Schifsleuten 5 dollars, mit welchem sie gar sehr zufrieden gewesen sind.

a) Széchenyi aláhúzása. b) felesleges.

[1] Az osztrák követség tanácsosa a szentszéknél.

29 Septemb[er][a] bei meinem Bauquier hab' ich mir 400 # geben lassen. —

Ausgegeben in Constantinopel[a]

dem Gr[afen] Lützow			75 #
" " "	50 piaster	beiläufig	$3^1/_2$
" " "	250 dollars		115
" " "	200 Gulden		$44^1/_2$
	Summa		238

Auf Pfeifen, Mundstücke u. s. w. 1355 piaster. Rechnung folgt mit.
Barbarische Schawls . . . . 230 [12]

Stand der Cassa in Constantinopel 17 # 160 Frank 174 dollars, Summa in Piaster den ducaten auf $14^1/_2$ Pias[ter] den dollar auf $6^1/_2$ piaster gerechnet. Die Franken will ich gar nicht in Rechnung nehmen.

17 ducaten	$246^1/_2$
174 dollars	1044
Banquier 400 #	5800
andersmal 300 # . . .	4350
	$13440^1/_2$

Ausgaben[a]

6 Sätteln und Zäume	700	
Pfeiffen ect	1350	
Gr Lützow Schuld	$3397^1/_2$	
Schneider	240	
Landschulz	290	
indessen . .	$5977^1/_2$	
Brieftaschen	440	
Shawl	230	
Zimmerman und Johann und Krebs	200	
Lohnbedienter	200	
	$7047^1/_2$	[13]
Grfin Laferte[1]	50	
Kleinigkeiten	60	

Jeder Janitschar bekömt wenn er einmal begleitet einen dollar, und damit ist er höchst zufrieden.

Ein Lohnbedienter die allenthalben besser wie in Constantinopel sind bekommen[a] 1 dollar täglich — um 10 ducaten des Monats und das essen, wenn man auf der Reise ist.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A konstantinápolyi francia követ anyósa.

Einen Shawl	1450
Einen Juden für Commiss[ionen] . .	80
Um das Hiashané zu sehen	120
Mosquée des Selim	60
Ender	50
Gerüche	100
Janitscher	300
Schuhe und eine Laterne	40
Nach Bujukderi ect	200
Aufenthalt daselbst	240
	$9802^1/_2$ [14]

Von meinem Banquier in Constantin[opel] den 14-ten 200 # so hab ich auf meinem Credits Brief à 5000 # aufgenommen.

In Florenz	200 #
In Constantinopel 400 # 300 # 200 # .	900 #
	1100

Von Wien mitgenommen . . . 297 # 8 dopp[elte] Nap[oleons] 400
Bei meinen Banquier aufg[enommen] 1100
Zimmermann Schuld . . . . . 20 #
Ender gegen . . . . . 85 #
Summa . . 1502

24ten November in Constantin[opel]

3856 piaster = ...	265	werden davon abgezogen,
so bleiben meine Ausgaben von 13 Juny bis 24 8[ber]	1237 #	
Noch kommen die 2 Wägen in Rechnung die Bartholdy von mir gekauft hat	140 #	
so hab ich ausgegeben im ganzen bis zum 24. 8[ber]	1377	
Und zwar von Wien bis Ancona, zum Augenblick meiner Einbarquirung. Post. Wirhsthäuser [15]		
andre Neben Ausgaben . . .	678 #	
der Weg von Ancona bis Constant[inopel]	193 #	
In Constant[inopel]	506 #	
Summa . .	1377 #	

a) t. i. bekommt.

In meiner Cassa wie ich Ancona verliess waren 33 # Meine ganze Reise beträgt gegen 155 # so sind von denen 3397½ piaster 122 # abzuziehen 122 # — 1769 piaster welche von der Hauptsumme meiner Ausgaben in Const[antinopel], da sie auf die Reise fällt, abgezogen werden muss . . 9802
1769

8033 – ist also die Summa die ich von meinen Ausgaben in Constant[inopel] 506 # angegeben berechnen kann.

Den 24-ten 8ber verliess ich Constant[inopel] mit	3856 p[iaster]	
bis zum 24-ten Novemb[er] der heute ist ausgegeben	871	
bleiben unter dem heutigen datum	2985	
von Brussa bis Smyrna den 18-ten	1846	
so bleiben den 18-ten Novemb[er]	1139	
26-ten November ausgegeben in allen . . .	435	
so bleiben . .	704	[16]
Von dem Mr Brant indessen	1000	
So gehe ich unter dem 26-ten 9ber mit folgender Summe nach Scio	1704	
Die Reise nach Scio, der Sejour daselbst, und die Rückreise kostete	1304	
so bleiben im Sack heute den 7-ten December	400	

Einnahme in Smyrna a)

Angekommen den 18-ten Novemb[er] mit . .	1139	
Von den Richard Brant	1000	
andermal detto	1000	
„ „ für Whitale	1850	
„ „ dépense	6000	
für 3 Secerdes	394	
bei der Abreise aufgenommen	1000	
An Arnstein procente	26	
	12409	
Für alles das ausgestellt eine Quittung von	3550 fl. C. M.	[17]

Ausgaben in Smyrna a)

Bis zu den 26-ten Novemb[er]	435	
Reise nach Scio und Séjour	1304	
Reise nach Ephesus	213	

a) Széchenyi aláhúzása.

Gabriel abgefertigt	300	
Zimmerman	100	
Johann		
Krebs		
Schneider Conto	590	
Schuhmacher	64	
Diner bei Bunarbat	54	
Shawl	1885	
2 Secerde	400	
Reise bis Triest[1]	23	
Scialis	629—40	
Schif für L[andschulz] und E[nder] im voraus	100	
Landschulz im voraus erhalten	1450	
Krebs	220	
In dem Haus Rech[n]ungen	2800	
Auf andere depensen	841	
	11409	[18]

5-ten december Einnahme in Athene a)

Angekommen mit	1100	
Landschulz zurückgegeben	400	
Von Gropius genommen 1500 fl. C. M. . . .	4250	
Auf meinen Credits Brief aufgenommen in Florenz 200, Constantinopel 900 . . .	1100	
Smyrna 3550		
Athene 1500		
5050 — 1228		
	2328	

Von Gropius wieder genommen 500 für die ich keine Obligation ausgestellt indem die Summe all'zu klein ist, und weil ich an Arnstein bei ihm ein Schreiben gelassen, dass er alle Ausgaben, die Gr[opius] bis 400 C[onventions] M[ünzen] Gulden, für Fouilles b) machen könnte, bezahlen soll. — An G[ropius] schrieb ich von hier Patras den 19-ten Februar, die 500 piaster auf seine erste Rechnung stellen zu wollen. [19]

Ausgaben in Athen *von 25-ten december* a)

Reise nach Thermopyle	840
Türkische Kleider	120

a) Széchenyi aláhúzása. b) ásatásra.

[1] T. i. valamely vett árúnak szállítási díja oda.

Ausgraben	140
Wein provision	80
Andre Ausgaben im ganzen Sejour so wie die Rechnung zeigt	2870

Ausgaben vom 24-ten decemb[er] bis zum 4-ten Februar	1250
Ausgabe von der Morea laut Rechnungen	1400

so bleiben unter dem heutigem datum 19 Februar 1819 in der Cassa 200 piaster = 33 dollar. deficit — 300 piaster. [20]

Den 1-ten Februar 1819

Ausgegeben bis heute	2328
Landauhlet bis an Ort und Stelle	600
Tillbury	250
2 Doppelgewehre	60
Hengellmüller	120
Büste des G[rafen] Colloredo	110
Transport Ausgaben	60
Calêche zurückgenommen	200
Land[schulz] und End[er] Reise Geld	150
Krebs	75
L[andschulz] bei'm Ankommen	300
E[nder]	350
	4903
Shawl und Orangen Wasser	300
Gropius	100 [106]

Recapitulation aller Ausgaben. — Malta den 22 März 1819

Von Patras nach Malta Transport für mich Landschulz, Ender, Zimmermann, Krebs und Johann 115 Spanische dollar	115
Extra Provisionen in Patras	24
In Zante Verdea Wein	12
Der Equipage Trinkgeld	7
In Malta der Me Killbuen für Wäsche und andere Kleidungs Stücke	156
Im Haus bei Mr Toose	124
Schuhmacher	22
Lorenzo's Weib	60
Consul für einen Burnuz	25
Wilson	30
	575

	575
Quarantaine Rechnung	26
Schneider Conto	228
Ender	14
Landschulz	6
für Equipage	7
	856 [21]
Englisch Pulver	22
Einen preussischen Officier	16
Nach Gozo und Cumino Reise	13
3 nach S. Antonio	3
4 — S. Julien	4
3-mal ausgeritten	1½
Für eine Comodie zu den Ver Ung[lückten]	9½
Armer Famille	25
Mädchen	36
Schif Leute	3
Waschen	17
3 Hüte	6
Handschuh	3
	1015
Transport von Malta nach Messina	75
Provisionen	24
Syracusa frische Fische	2
Guardiano von Messina und Lazaret Ausgaben	32
Guardiano von Syracusa	15
	1163 [22]
Im Beutel waren — 200 piaster — 33 dollars	
Calvert 2600 flo[r]ins d'Auguste	1200
	1233
Ausgaben	1163
	70

Messina den 11-ten April

Zur Quarantaine Esswaaren	18
In der — Kapelle	12
Mädchen	18
Reggio und Sylla	6
Einige Bücher	13
Wäsche	11
	78

So bleibe ich den 15 April 8 dollars den Dr. Wilson schuldig. [23]

[Jäner . . . 3141 — 54
Februar . . . 3918

Von meinen Credits Brief genommen.
Florenz . . . . . 200 ⌗
Constantinopel . . . . . 900 ⌗
Smyrna 3550 fl. C. M. 789
1889

In Athen bei Gropius 1500 fl. C. M. ein- und das andermal 500 . . . . . 445 ⌗

Summa . . 2334 oder
— 10,950 C. M. Gulden so bleiben noch . 2666 [a]
27 März bei Calvert Bell in Valetta 2600 florins d'Auguste (= 1200 dollars) — beiläufig 578

So bleiben . . 2088

15 April in Messina bei Mr Ross Conto im Wirtshaus . . . . . 100 dollars
Ender . . . . . 35 —
Krebs . . . . . 32 [1]

Summa . . 167

Für diese Summe keinen Brief ausgestellt sondern auf meine Rechnung setzen lassen — die ich in Neapel berichtigen werde.
Den 29. April 1819 Giorgenti . . . . 200 dollars für die ich einen Schein für 80 Uncen ausgestellt habe.

Den 13-ten Mai an Wood and Rose einen Wechsel 60 Täge a vista über 1000 Gulden C. M. an Arnstein und Eskeles ausgestellt.

An Falconet über 300 Zechinen und 2000 Franken den 22 Mai 1819 in Neapel über welche ich 810 ducats de Naples und 470 ducats ausgestellt habe. [2]
Den 26-ten Mai die Rechnung von Wallin ect ect 2306 — 46 Ducati di Napoli
Da ist die Summe von Landschulz 514 fl. CM.und Ender 750 fl. C. M. auch dabei.

2 Juny bei Torlonia 1000 fl. CM.
5 Juny bei Donat in Florenz 1000 — [3]

Gabriel[1] ist den 10-ten 8ber zu mir gekommen und bekömt

a) t. i. az 5000 aranyból.

[1] Széchenyi szolgája kisázsiai útjában.

alle Monathe 120 piaster, samt den Essen.
Auf Verrechnung in Smyrna den 18-ten 9ber — — — 125 piaster.
Ist bis zum 10-ten Novemb[er] bezahlt.
Den 21-ten December mit einen schönen Trinkgeld meinem Sommer Rock, blauer Pantalon und schwarzer Gillet belohnt — abgedankt worden. [24]

Zimmerman ist mit allem bezahlt bis Ende Juny.

Von Triest 20 ⌗
Er bekömt alle Monathe 8 ducaten in Gold und alles übrige was zu dem Unterhalt des Lebens gehört.
2 ducaten auf Verrechnung.
1 ⌗ in Corfu.
3 ⌗ in Constantinople.
9 ⌗ in Constantin[ople]
100 piaster in Smyrna.
50 — — — den 21 decemb[er]

Malta — 5 Spanische dollars.

Kleider. [a] Kurze Hosen und Kamaschen Spenzer 14½ Thaler
6 Hemden à . . . . . 10 —
6 Halstücher . . . . . 10 —
1 paar Schuh 2
1 „ „ 2
Messina den 15 April 2
1
Palermo 6
Neapel . . . . . 42 [26]
5 gestreifte Tücheln 4

Ich bin dem Zimmermann 66 ⌗ in Gold schuldig und er ist mit allen bis zum letzten Juny 1819 inclusive mit allem bezahlt. — Alle Abrechnungen hören hiemit auf, und sein Jahr fängt mit dem 1-sten July an und empfängt alle Monathe hundert Gulden in Einlösungs-Scheinen. [27] [b]

Krebs[1] kam zu mir im Dienst dem 10 July — und seine Gage fängt an vom 1 July 1818 — und bestehet aus 500 fl. C. M. das Jahr und allen übrigen Lebens Bedürfnissen.

a) Széchenyi aláhúzása. b) 28–31. lap üres.

[1] Széchenyi szakácsa.

Er hat erhalten 50 # auf Verrechnung und dan noch 15 #. Ich hab' gar keine Monath-Rechnung mit ihm gemacht, bin ihm aber 1 fl 48 xr schuldig, und er erhielt indessen auf Verrechnung 6 #
8
12
26 # im voraus bekommen. Und ich bin ihm nichts schuldig. Keine Monath-Rechnung noch gemacht.

70 Gulden in Conven. Münz. in Smyrna den 19-ten December 1818. [32]

Krebs auf Verrechnung 220 piaster den 21 decemb. in Smyrna. Malta den 27-ten März 1819 10 dollars Schneider Conto

den 14-ten April Rechnung gemacht — Messina — Ich bin gar nichts schuldig — und er bekam im ganzen, vorhergehenden, und was ich ihm hier gegeben 200 fl. C. M. [33]

Simony Franz[a] [1]

Sein Jahr fängt mit dem 1-sten July 1819 an, und er bekömmt alle Monathe fünfzig Gulden. — [34] [b]

Johann [2] ist bis zu dem 1. August 1818 bezahlt — hat indessen 60 fl. W. W. auf Verrechnung erhalten — und seine Gage ist 5 ducaten des Monats. — Hat einen ducaten auf Verrechnung erhalten. Corfu den 25-ten August.

Dardanellen	1		
Constantinopel . . .	2	ducaten	
Summa auf der ganzen Reise	4 #	3	8ber
Zu Constantinopel	3		

(Johann hat mir 5 ducaten zum Aufheben gegeben.)

Für Kamaschen	12	piaster
In Smyrna den 18-ten 9ber	25	—
In Smyrna den 19-ten 10ber	108	—
Dem Schneider für Gillets	88	— piaster
Johan für Schuhe	9	—
Malta 1 Span. dollar		

Kleider.[a]	Kurze Hosen- und Kamaschen Spenzer	22	Thaler
	6 Hemden	10—	
	6 Halstücher	10—	
	1 paar Schuh	2—	[38]

a) Széchenyi aláhúzása. b) a 35—37. oldal üres.

[1] Széchenyi egyik szolgája.
[2] Széchenyi szolgája.

Messina den 15-ten April 2 Spanische dollars.

Den Johan bin ich schuldig $28^1/_2$ # in Gold — und er ist mit allen — bis Ende Juny 1819 bezahlt, alle Rechnungen hören auf. — Von den 1-sten July fängt sein neues Jahr an, und erhällt alle Monathe 60 W. W.

Auf seine Livrée erhielt er bereits 93 # in Gold.

30-ten Juny $4^1/_2$ # den Johann gegeben von seinem eignen Geld, so bleiben noch 24 # die ich ihm schuldig bin.

Johan 115 E[inlösungs] S[cheine] [39] [a]

Dem Landschulz [1] gegeben	2 #	
neuerdings	2 #	
von seinem eigenen Geld	5 #	in Rom
von seinem eignen Geld in Constan	20 #	

174 piaster von mir zu bekommen, der Piaster gehet $14^1/_2$ = 1 ducaten.

Den 21-ten Decemb[er] auf Verrechnung erhalten 1450 piaster

Malta	6 dollar	Spanisch
In Palermo	10 dollar	9 Mai
Neapel den 16 Mai . .	10 dollars	
Summa	25 #	
	26 dollar	

beiläufig	36 #	
noch datzu	114	
	150	[43]

Der Maler Ender [2] hat 7 ducaten bei mir deponirt. 3 zurückgenommen bleiben also 4.

für das Portrait der C. . .	8
für das Öhlgemählde . . .	8
für die pr. Weim (?) . . .	8
	24 # [b]

Der Maler Ender hat 12 ducaten bei mir deponirt — 2 # und später 5 # wieder zurückgenommen so bleiben 12 #

In Constantinopel den 21 8ber	21
Summa	33

a) a 40—42. oldal üres. b) ezt Széchenyi áthúzta.

[1] Széchenyi görög nyelvmestere és kísérője keleti útjában.
[2] Ender János festőművész, Széchenyi kísérője keleti útjában.

Und 842½ piaster in der Zeit wie 14½ piaster einen ducaten gemacht hat.

Dan bin ich noch schuldig für den Maler in Constantinopel 51 piaster, folglich ist die ganze Summe die Ender bei mir hat 33 ducaten . . . . . 893½ piaster.
21 Decemb[er] genommen 100 —

793½ [44]
Malta 14 Spanisch dollars 84 piaster

709 49 #
33 #

82 # machen 369 Gulden C. M.

Den 14-ten April 69 Gulden C. M. gegeben so bleibt meine Schuld 300 fl. C. M. [45] a)

[*Nicht zu vergessende Anmerkungen.*

Ender bekömt 100 # von Neapel nach Wien. 4000 fl. W. W. werde ich für ihn bezahlen, da er diese schuldig ist. — und von dem 1-sten Mai 1819 wird ihm halbjährig die Summe von 900 fl. C. M. alle Jahre, bei meinem Banquier in Rom bezahlt. — Für alle diese Avantagen — nehme ich mir alle seine Zeichnungen die er in Griechenland und klein Asien gemacht — und bekomme das Portrait von Mir und der Maruzza in Öhl. — Den 12-ten April hab ich über alles diess ihm in Messina eine Schrift ausgestellt.] b)

[Den 8-ten Mai 1820 an Ender eine Obligation ihm in den 3 folgenden Jahren durch einen Banquier in Rom 600 # zu bezahlen.] c)

Den 8-ten März 1820 gibt mir Arnstein einen Credit von 150 ℔ an dem Hauptmann Bauer in London der mir folgende Aufträge besorgen soll.

12 paar weite Sommer Pantalons von Russian Duck- weiss und von Forben	24
6 gefärbte Gillets	6
2 Jagdröcke	8
2 grosse Kutschermäntel	20
24 paar Baumwollen Strümpfe	6
12 — Seiden graue filosel	12
24 — wollen Strümpfe	8
	84

a) a 46–51. oldal üres. b) a 84. lapon. c) az 53. lapon.

	84
2 Schlafröcke	8
3 schottsche tobacks Dosen	5
12 grosse weisse Halstücher all ribbed	12
12 — farben —	12
2 Haarbürsten	2
2 Hosenträger	2
2 Stück schwarzen tricot	4
2 bis 3 paar Strumpfbänder	2
12 Hemden von Percail	18
	149 [52]

Den 9-ten Mai 1820 an Stuart eine Obligation a) ihm in dem Lauf des Jahres 400 # zu bezahlen.

Den 1-ten Juny 1820 hab' ich einen Schuldschein von 200 # an F[ürsten] Esterhazy ausgestellt.

An Bauer nach London geschrieben um 12 Hemden von Perkal und 3 Hosenträger, deshalb keinen Credit von Arnstein an Harman nehmen wollen.

A M[onsieu]r de Gemser Condonier geschrieben rue du Colombier fauburg St Germain 1 douzaine de Brodequins et 5 [53] douzaines de souliers — 1 dutzend durch Stürmer geschickt — die andern durch die Diligence. Deshalb von Arnstein an Perregaux geschrieben worden.

An Bauer geschrieben 24-ten Juni 1820 um dass er mir 2 Weiber Mantel von Flanel übersende. Courier. für Nandy. [54] b)

Gr. S. ist mir schuldig	4000	
von dem Buchhändler in Mailand .	72	
Ballspiel dem 21 Jäner	40	
— — dem ersten Februar . . .	40	
dem 10 Februar	20	[77] a)

Meine Mutter hat bei mir liegen im baren :

im Gold	953 #	
im Papier 1336	297 #	
in Obligation	500 #	
Summa .	1750	
Zulage von dem 1 August	2400 #	
Summa .	4150	[80] b)

a) t. i. ausgestellt. b) az 55–76. oldal üres.

[56—76, 78—80, 82—83 és 85—92. oldal üres.]

Notanda.

Brant kann mir aus England senden Madeira Wein.

Eine pipe zu 40 Dutzend kostet 40 bis 50 Guineas. — Wenn der Wein für exportation gekauft wird, bezahlt man keine duty, sonst gewöhnlich a) 100 pro Cent.

Er schickt den Wein in Fässern nach Triest, zugesiegelt. Von da sendet ihn Schlick nach Wien — Einige Monathe muss er liegen bleiben, — dann mit Eyer klar gereinigt — und endlich in Bouteillen abgezogen — sodan aber vor sechs Monathen nicht getrunken. —

Mit Cap Madeira lohnt sich's die Mühe nicht. —

Der Madeira kann sehr lang in Fässern bleiben ohne nachgefüllt zu werden. —

Landkarten von denen 4 Welttheilen auf Leinwand und Rollen aufgespannt und laquirt um in einen Saal aufzuhengen. —

Einige englische Kamine für Steinkohlen mit allem Zugehör. — [93]

Eine Tablette um die Pouille im Billard zu marquiren. —

In Smyrna kann mir der österreichische General Consul Bertrand, oder sein Nachfolger die nächstfolgenden Articlen besorgen.

Des *secerde*,[a)] de toute espèce et de toute grandeur — pour mettre à côté d'une cheminé — on n'a pas besoin d'envoyer la mesure de l'appartement où on desire de les placer, car elles ne doivent jamais toucher les bords.

Des *Tapis*[a)] de toute grandeur et de tous prix — avant de les commander il faut connoitre la grandeur exigée. —

De l'eau de fleur d'Orange double de Scio alambiquée deux fois — à ce qu'il faut faire la plus scrupuleuse attention, car sans cela on vous en fournira, de la fleur d'Orangé baptisée.

Des *Botargos*, made of row of mulets and to be got, at Ephems.

Dem James Brant hab' ich ein Doppelgewehr von Contriner um 15 Louisd'ors überlassen; bezahlt hat er mir diese Summe nicht, sondern hat die Verpflichtung auf sich genommen mir um die besagten 30 ℔ Wechwood[1] aus England zu senden. [94]

Dem James Brant hab' ich folgende Commission nach London gegeben. Smyrna den 18-ten 10^{ber}.

Douze paires de bas noires au jour.

Un dejeuner complet pour 12 personnes pour Caroline de Wedgewood.[1]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Wedgwood, Josiah (1730—1795) híres angol porcellángyáros.

Plusiers nécessaires pour la toilette.

Les cartes générales des quatres parties du monde.

Un nécessaire pour des sauces anglains.

In Smyrna bekömmt man noch Schawly's von allen Farben und ziemlich wohlfeil.

Der Brandwein den man von Mastik macht und der in Scio zu bekommen ist, kann unter die guten Liqueurs gerechnet werden. Eine Bouteille kostet 2 Piaster.

Die Adresse des M[iste]r Brant ist folgende.

James Brand Esqu^{r}
chez Lee & Brant
15 S. Helens Place
Bishopsgate Street
London[a)] [95]

In Scio hab ich unserm Consul den Auftrag gegeben mir 100 Bouteillen de l'Eau de Fleur d'Orange double zu kaufen, und an das Haus Rieger und Schlick in Triest zu senden.

Dem Gropius in Athen gab ich den Auftrag alles das was Bertrand in Smyrna für mich ausgeben könnte zu berichtigen, seine Rechnung aber dem Arnstein nach Wien zu senden. Auserdem gab ich ihm eine Ordre, meine fouille's[1] bis 400 florins d'Auguste fortzusetzen, seine Rechnung an Arnstein, die ausgegrabnen Vasen hingegen an das Haus Schlick und Reiger, nach dem Maass zu senden, als eine respectable Quantität zusammen kömmt. —

Bertrand sendete 5 Secerdes an das Haus Schlick in Triest.

Von Athen gab ich dem Bertrand den Auftrag, mir einen Bohtsa à 2000 Piaster und darüber, und 100 Bouteillen fleur d'Orange und 100 Bout[eillen] fleur de Rose nach Triest an Schlick zu senden. [96]

An Schlick schrieb ich

1° Wegen den Tillbury den ich bei Houldich bestellt und ihn gebethen es in Triest behalten zu wollen.

2° Wegen der Fleur d'Orange aus Scio — die zu behalten oder nach Wien zu senden.

3° Wegen die 5 Secerdes — die auf jedem Fall in Triest zu behalten.

4° Wegen den Shawl und denen 100 Bouteillen Fleur d'Orange und 100 Eau de Rose: in Triest zu behalten. —

[1] Széchenyi ásatásai.

5° Die Articlen sub Nr 4 zu bezahlen und seine Rechnung an Arnstein zu senden.

In allen meinen Briefen bath ich ihn, mir nach Neapel zur Ambassade zu schreiben, um das[s] ich weiss wie ich daran bin.

An Arnstein schrieb ich — wegen dem Wechsel den ich in Smyrna ausstellte.

Dan wegen denen Rechnungen die ihm Gropius und Reiger einsenden sollte.

Ich liess an Gropius für Arnstein einen Brief bis 400 C[onventions] M[ünzen] Gulden für Ausgraben.

Von Patras den 20-ten Februar an Gr[opius] geschrieben, er möchte jede Summe nehmen, die er für gut [97] dünkt. — An Gr[afen] Lützow, er soll die 2 paar Packtaschen die Hussar für mich in Constantinopel kaufte und nach Triest an Reiger et Schlick sendete, indessen bezahlen und an mich nach Wien schreiben —

Malta ist der Ort der mir in der Zukunft alle erdenkliche Agrémens zufliessen machen kann.

Calvert ist mein Banquier und wird die kleinsten Geschäfte besorgen — Jetzt hab' ich ihn für 100 Bouteille Marsalla und eben so viel Catania gebethen.

Cap[tain] Ramsden von der Brig Scout, rathet mir a deal bot for rowing — a 30 guineas

Doctor Wilson wird mir nach[a] England das Folgende besorgen. —

Ein patent Bett von Eisen complete and nice. Mit einem Zelt. —

Eine Cantine für 2 Reisende. Sehr einfach.

Eine pipe[1] Madeira die in Ostindien gewesen ist. —

Eine Filtrir Machine. —

Nehmt mein Mass für Schneider und Schuhmacher [98]

Eine grosse Schachtel biscuits.

Ich habe den 23-ten März 1819 im Malta an Calvert die Order geschrieben, mir 100 Bouteillen Marsalla und eben so viel Catania nach Triest zu senden: „an das Haus Reiger & Schlick. — Ich habe ihm einen Brief an die beiden letzteren zurückgelassen, um sie von den Ankauf zu preveniren und dass sie den Wein in ihrem Keller bis auf weitere Ordre behalten mögen.

a) *von* helyett,

[1] Körülbelül 572 liter.

Recapitulation von dem was Mr Robert Wilson mir aus England senden wird.

à portable canteen to be carried on a horse to contain the following articles for two travellers.

1 Silver Tea Pott. — 1
1 ditto to boil milk. 2
1 Black tin sauce pan.
1 ditto of a larger size. 9
2 kniwes, 2 forks and 2 Spoons, 2 Tea spoons
1 Carving kniefe and fork, all black handels and only whit ecrest.
1 Coffee Pot of Black-tin. 3
2 Tumblers and 2 wine glasses of double flint — but plain, except the crest.
2 Cups and saucers of porcelan — very strong [99]
2 soup plates } of Silver 4
2 others 5
1 ditto 6
7 Bögréts
1 Frying Pan of tin 8
1 Grid iron 10
I Sugar Box 11
1 for Tea 12
1 for Spiceries 13—14. 15 Becher.
1 Cork screw
2 Bottles for spirits or wine double flint.

berechnet 58 pounds.

A Tent for one person, and if easily effected to have a recess for dressing in. A bed with nuts to screw on the feet of it. All together portable by one horse: plain except the crest over the Tent.

berechnet 25 pounds.

A portable filtering machine — 2 pounds [100]
Pipe of East India Madeira. 40 — donens of bottels. — 94 pounds

1 Dozen best cotton shirts with very brood Cambrich Triles. — 20 pounds
1 Box of Biscuits. 3 pounds.
a Seal with the crest upon it. 7 pounds

Dr Robert Wilson M[edicinae] D[octor].
Mess[rs] Bazett Farquhar Crawford & C°
London

20 gran 1 scupel.

R. Argentum Nitratum 0.1 disolve in
Aqua Pure β1 Injiciatur hor. sem.[1]

Edward Littleton Esqu[r]
Teddesley
Stafford
Angleterre. [101]

Von Stolz in London[a)]

einen grossen Kutscher Mantel. 2 Frack. 1 Gehrock. 2 schwarze 2 weisse und 2 Morgen Gillets —. 2 paar kurze Beinkleider für den Morgen. 39 pound.

Von Hobbes[a)]

2 paar Jockey boots — 2 paar dress pumps — 2 paar walking shoes. 9
Medicin Chest[a)] + ... 6
for Cocking the new patent.[a)] + . . 10
One pipe of Marsalla — Woodhouse.[2] —
Some Boocks
Encyclopedie . . . . . + 60
333 —

Mit dem Kreutz[3] an Rieger und Schlick versendet, das andere gerade nach Wien an mich.

Bett und Zelt	50 #
Filtrir machine	4 #
Madeira	188 #
Stolz	78
	320 # [102]
Latus . . .	320
Hobby	18
Summa . .	338

Den W[ilson] einen Credits Brief 170 Pfund von Arnstein an Harmann gegeben den 14-ten July 1819.

Den 11 Septemb[er] schrieb ich nach London um ein Curricle: — und an Hamann dass der Tillbury bezahlt werden sollte. [103]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Úgy látszik, Wilson saját kezével írta le.
[2] Marsala-i borkereskedő.
[3] T. i. a fent kereszttel jelöltek.

VI.

[I. 11. számú jegyzetkönyv.][1]

[Az ephesusi útra vonatkozó jegyzetek a 2—3., 8. oldalon (lásd a 471—3. lapon) a 4., 5. és 9. rajzok.]

Meinem Vater,[a)] dass ich nach Neapel gehen werde. Wegen den Creditsbrief — 2 Kisten — Der Wagen in Mailand — Fleur d'orange — meinen Urlaub. — Fayence des Tonerl Bathi[any] — aveu wegen Tillb[ury] und der Landauhlet. — Fragen wegen denen Sätteln und Gewehr. — Mir Schreiben nach Otranto.

Meiner Mutter.[a)] Neumann. Sattler Houldits.[2] Scio fleur d'Orange, — bezahlen. — Secerdes bezahlen und wegsenden nach Reigers und Schlick —.[3]

Mein Vater wegen der Final Rech[nung] des Herrn von Messina[4] und das Abhohlen aller meiner Effecten von Mailand, da ich zu dem Reg[imen]t mich doch nicht begeben werde. Zukunft und meine Gesundheits Umstände.[5]

M[onsieu]r de Tricon wegen der Reise nach Athene.

Den 21-ten[b)] von Smyrna am Bord von Scout. Ich hatte eine andere Brig für dies Kriegs [6] Schif genommen. Die Scala ist wirklich weit von Vourla, indessen waren da viele Schife und auch viele Häuser, ein kleines Mosquée. Der Damm von Clazomene sehr gut zu sehen. Wir sind lang am Ufer herum, endlich kam ein kleines Both — Wind war stark. Wir speisten comfortable, 1. Lieut[enant] Gower gab mir sein Zimmer, Brant war aufgehenkt. Zimmmermann kam nicht, schlief aber vis à vis am Ufer —

22[b)] war der Wind sehr stark — Wir sind mit Mühe heraus — doublirten Foglièri und Karabornu — Die Nacht war fatal

a) Széchenyi aláhúzása. b) t. i. december.

[1] Tartalma: Útijegyzetek (Ephesus); néhány levelének kivonata; útijegyzetek (Smyrnából Athénbe, a Pentiliconra), kiadásai karababai útjában; feljegyzései karababai, thébai, thermopylaei, marathoni, majd phylei, továbbá moreai útjáról; a Maltában vett dolgok jegyzéke; levélfogalmazvány (Meade Selinához).
[2] Angliában.
[3] Tricsi kereskedők.
[4] Főhadnagy Széchenyivel egy ezredben; Széchenyi megbizottja távollétében.
[5] 1818 december 14-én atyjához írt levelének vázlata.

und ich habe in meinen Innern geschworen, nicht mehr über [7] die See mich zu wagen. Heute hab ich's schon vergessen, und liess mich engagiren nach Brasilien zu fahren. Wir doublirten bald die Insel Ipsera. Zogen alle Segeln ein, machten $7^1/_2$ in einer Stunde. In aller früh [10] waren wir vor Negropont mit Schnee bedeckt um der Insel Andri — weit sah ich Zea — gegen 1 Uhr waren wir in dem Hafen Mandri, vor Anker. Gegenüber liegt die Insel Makro nissy — Das Dorf liegt weit. Den 3-ten[a] abends. Morgen gehen wir nach Athene, soll 8 Stunden weit [11]

(12. 13. o. üres.)

Den 2-ten Jäner nach denen Carrieren[b] von Pentelicus [14] (15—17 üres).

Expences from the January

To Mr Gropius for horses		70	
Athen Bahtsis to the Stalière		2, 30	
For our house at Salesi and for the othe 2 rubies		5, 20	
for 2		4	
two chyrugis		5, 20	
at Negropont for eggs etc		5. 27	
Der Janitscher und Bedienten 6 Ru[bies]		16, 20	
Mr Basilis Comit		20, 3	
Ausgab für mich		176,	
Bujurdi in Negropont		25,	
horses		32, 30	
Tartar Aga		20,	
Mehmed A[li]		10,	
Mustafa		100	
2 Chyrugis		5, 20	
		323, 10	
Sweetthings at Negrop		12	
Mustafa for horses		50	
Zimmermann for eggs		16, 30	[18]
at Thebes 13 Rubris		32, 30	
		434, 30	
horses for Zeitoun		75	
5 Rubies to Logathety		13, 30	
Guide		2, 30	
Zimmermann		28,	
for horses at Bodunitza		13, 30	
Souls 2		3	
Wood		5, 10	

a) téves. (december) 23. helyett. b) kőbánya.

Wein, Chees, etc.		3, 16	
Tringeld		5, 20	
Mustafa		5, 20	
horses		30,	
Wein und Brodt		1, 18	
		612, 6	
Im Haus total		33, 36	
to sec the home		2, 30	
Danoch		5, 30	
Present — 3 Rubies		8, 20	
Postillon 2		5, 20	
		668, 22	[19]
Stilida Total Expense		7, 16	
Für goos		2, 30	
Schif		25,	
		703, 28	
Schif		75,	
Mustafa		75,	
Schif		120,	
Mustafa		25,	
Negropont		2, 30	
du Vin		1, 20	
poissons		1, 25	
du pain		2, 18	
pommes		36	
Chevaux jusque Wrana		6, 10	
la Maison à		5, 20	
les chevaux jusque ici		45,	
		964, 27	
Demetrio		84,	
		1048, 27	[20]

[21. oldalon számok.]

Georgio di Cagi Demetrio[a] mein neugriechischer Spra ch meister. (utána görög szavak) [22—23]

[1819] Den 4-ten [Jänner] nach Kako Schalesi oder Karababa[1] (rajz) [24]. Den 4-ten bin ich mit M[iste]r Wilson um 10 Uhr in der früh von Athen weg. Wir bezahlten 10 Piaster für ein

a) Széchenyi alúhúzása.

[1] Széchenyi utazásában először rendszerint ily emlékeztető jegyzeteket írt s ezek alapján írta útinaplóját. (Lásd a 480. és következő lapokat!)

Pferd bis Negropont im voraus. Wir hatten viele Unan[n]ehmlichkeit um diese Pferde zu bekommen: ich machte den krummen Postmeister Angst, dass ich ihn bei dem Pascha von Negropont, ehmaligen Janitschar Aga, verklagen werde: da gings.

Wir nahmen einen *Tartar*[b] von Alipacha, der aus Zufall in Athen gewesen ist: und accordirten 200 Piaster wenn wir bis Zetun und zurück nach Athen brauchen sollten. Einen andern Bedienten zum Dragoman nahmen wir a) dollar aday. Wir hatten nebstbei ein Packpferd. 2 Bediente und 2 Chirugis — Das Wetter war nass, und es schneite. *Mehmet*[a] Aga [25] ging immer in Galop und wir kamen um $4^1/_2$ in Salesi an. Das ist ein miserables Dorf — und die Griechen verschlossen Ihre Häuser wie sie den Tartar sahen. Er forcirte das Thor von dem schönsten Gebäude, einen Stall. Die Pferde erstaunten mich, wegen ihrer Rutsch Eigenschaft. Wir haben in der Gesellschaft der Haus Leute geschlafen, die Wilson durchaus herausjagen wollte, was ich nicht zugab. Eine Kuh und andere Hausthiere wärmten sich an dem nämlichen Feuer. Die Leute haben wenig geschlafen, sie haben die ganze Nacht gesponnen. Sie leben von Kohrbau und Knoppern elend. Die [26] Gegend ist hübsch: alle Berge voll Schnee. —

Den 5-ten [Jänner] sind wir um $7^1/_2$ von Salesi, mit denen nämlichen Postpferden wieder weg; die Chirugis haben die Gerste, die sie auf einem Packpferd mitbrachten, verkauft, und unsere Rosse blieben unrestaurirt. Der Tartar wohnte in einem andern Haus — und liess auf sich warten. *Er wollte alles*[a] bezahlen, um sich Geld zu machen, und mir am Ende der Reise eine Apotheker Rechnung einzugeben: denn das ist Ihr Gebrauch. Ich willigte nicht ein, um denen armen geschreckten Griechen, das *Wenige*[a] nicht zu nehmen, was man ihnen zu geben pflegt, denn die Tartaren [27] bezahlen nie ein[en] Kreutzer. In der Hinsicht sieht man die slaverey in grellen Farben. Auch sind alle Thüren verschlossen und die Strassen leer, wenn ein Türk ankömmt, und nur dann wird ein Haus geöffnet, wenn der Türk die Thore einsprengen will.

Gestern abend sassen wir bei einem Feuer, mitten in unserer Hütte, und während wir ganz still in unseren Büchern veftieft gewesen sind, hub ein junger Grieche mit heller Stimme an, die Bibel zu singen und zu lesen, indessen die ganze Famille ernsthaft in sich gekehret, darauf achtete und dabei spann und strickte.

Heute sind wir eine $^1/_2$ Stunde im Schritt geritten, dann aber gings [28] im Carriere Berg auf Berg ab, und die Pferde mit einer erstaunlichen Sicherheit. Ich war erstaunt. Wir sind durch einige Dörfer, (nach der Karte) und sahen, die halb Insel Eubea

b) kétszer aláhúzva.

bald darauf, die 2 Forts wo von das eine Karababa heisst — keines zur Vertheitigung geschickt, — Vor 11 Uhr waren wir in Negropont. Um dahin zu kommen, macht man einen langen Unweg über glatte Felsen. Einige Mauern sind in dem Meer Busen mit Kanonen, und einige kleine Inseln. Die 2 Dörfer von 20, 30 Häuser, miserable. Die Brück[en] über das *Wasser*,[a] die Ebb und Fluth beobachtet, sind aufzug Brücken. [29]

Wir sind bei M. Vaseli abgestiegen.

Bei dem Pasha Ibrahim machte ich als *grosser Herr*[a] visit. Er war früher Aga von denen Janitsharen in Const[antinopel]. Der Grossherr musste ihn aber wechseln, wiewohl er sein Liebling ist, denn die Janitsharen wollten es. Ich schenkte ihm einen Kaleidoscop. Wie wir in seine Wohnung kamen, sah ich die 2 armen alten Griechen, die der Waiwode von Athen wegen ihren Reichthum im Kerker warf und nach Negropont sendete. Sie hungerten, dursteten und weinten. *Gewöhnliche*[a] pasha's reception. 163 piaster bezahlt für die Leute.

Die alten Über[r]este von Eretria sind auf 6 Stunden. Die Postpferde gehen nicht dahin.

Nach Scripu kann man wohl kommen, wenn man Pferde dätzu aufnimmt, das ist aber ungeschickt und [30] weitläufig — am Besten ist es über Thebe. 6 Stunden entfernt. Eubea erzeugt alles und ist ein fruchtbares Land.

Für 1500 in meinem Namen werden Sie herauskommen.

Ein Stein, Jesmi genannt und grün, in Castro Vola vicino da Cumi 16 one distante nel Isola Negroponte. Viel ärger. Noch eine Visite zum Pasha. Politique. Nahmen aufschreiben. Befreiung der Athenienser — Nach vielem Zahlen und Zanken um $2^1/_2$ endlich mit einem neuen Tartaren weg à 200 piaster. Der Mehmed ist um 10 piast[er] abgefertiget. [31]

Von Negropont den 6-ten [Jänner] — $2^1/_2$ nach Thebe, auf 6 Stund gerechnet [Rajz] [32]

In $3^3/_4$ von Negropont nach Theba bei Mondenlicht in Galop. Schlechte Pferde. Mustapha ein gescheider Mann, die Gegend sehr hübsch aber ganz mit Schnee bedeckt. Wir sind abgestiegen bei Nicola Antonado, hübsches Haus. Die Stadt errinerte mich auf Teutschland.

Livadostro[1] ist die Echelle wo man für Patras einschifft. 5 Stunden. [33]

[34. oldalon rajz.]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A Korinthosi öböl keleti részén.

Den 8-ten [Jänner] in der Früh um $8^1/_2$ bei schönen Wetter weg. 5 Stunden geritten. See Copais ein Morast mehrere Steine und Felsen durchbohrt. In Livadia bei dem Archonten abgestiegen. die Grotte Trophonius. basar. Kalt in dem Saal. [35] [36. oldalon rajz.] [37. o. üres, 38-on rajz.]

Den 10-ten [Jänner] aus Boudunitza wo wir in dem kalten Haus des geflüchteten Bischof[s] geschlafen gegen 8 Uhr weg. schönes Wetter. viel Schnee. Zu Fuss: der Türk nie. Zum Pass von Thermopyle. Viel das Meer zurückgegangen. Eporen wild und schlaffend. Kein alter Damm warme Quel[l]en . . . . . [a] dan über den Morast ein stein Weg. Fluss — und gothische Brücke. Zeitun sieht man auf 4 Stunden, angekommen. Kein Doctor. andrer Griech. Gutes Haus. [32] gute Suppe, gute Wohnung. der Engländer schlafend und ein Tuch um den Kopf.

Den 11-ten [Jänner] nach Stilida. auf die Nacht in einem schiffer Haus geschlafen. Um 120 Piaster. schönes Wetter. Herrliche Scenerie . . . Cultivirte . . . . . [a] die Inseln gar nicht. Vegetation. [40] [41 üres, 42—3 rajz.]

Den 13-ten [Jänner] um 8 Uhr in der Früh in Negropont angekom[men]. nachdem wir die ganze Nacht guten Wind gehabt und den 13-ten Jänner von gar keiner Kälte nichts bemerkt. Neue Proben der Poltronerie der Griechen. In einem Kafe Haus vor allen Türken Toilette gemacht. Nun wollen wir nach Eretria Marathon. Carysos und Cap Colonna. Die Schiffer verlangen 180 bis . . . zu viel. [44] [45 rajz, 46, 47 üres, 48—50 rajz.]

Den 20-ten [Jänner] diese Reise[1] unternommen. Man muss nicht über Colonna. bis Cacha sind gegen 12 englische Meilen. — Das Kloster Pernagia. Cacha ist an einem tiefen reizenden torrenten beiläufig 4 Uhr [51] das Fort Phylée — ist Cyclopisch — keine Inscription — gegen eine Seite durch Natur, andre durch Kunst befestiget, man sieht nur einen unbedeut[enden] Theil von Attica und nur die zwei ——— Inseln zwischen den □ Steinen wilde — — [52] [53—58 üres.]

[1819] Den 3-ten [Feber][2] nach dem Mittagmahl bei Lady R[uthvan] auf den Abend weg. in den Kloster mit K. und E. der gezittert hat geschlafen. —

a) olvashatatlan szók.

[1] Phile-ig.
[2] Lásd a 496. és következő lapokat!

Den 4-ten [Feber] gesehen dass eine Trichante zu klein nach Athen deshalb den Herrn Micheli gesendet — wir ohne allen Wind mit Ruder in einen Hafen vis a vis der Insel ⊙ ausgeschifft und in Egina den T[empel] des Jupiter angesehen — schlechte Stein — basen. man sieht nicht wo Cockerell.

Die Nacht des 4-ten in . . . in Tempel übernachtet — 5-ten um 1 Uhr nach Mitternacht aufgebrochen nass geworden und gegen 8 Uhr in Egina gewesen [60] — um 10 Uhr weg durch und durch nass geworden — zurückgekommen den ▯ und ▭ von Venus tempel angesehen der bedeutend ja wie Parthenon gewesen ist, nur wenige andre Überreste. — Eine schöne neugriechische Kirche mit □ Capitals dorischer Ordnung. 3 Hidrioten die wegen ihrer Gesundheit nach Athen in das Land wo die . . . . . [a] gewesen. — W[ilson] und ich eine Stunde zum Waschen und Anziehen, Ender und L[andschulz] fühlen das Bedürfniss gar nicht — Der Wind wird auf einmal gut. den wieder zu stark. die . . . . [a] aus dem Topf geworfen. [61] und wegen der Angst der Schif Leute doch geblieben. Nachdem wir ruhig gegessen, und denen Schif Leuten Wein versprachen gegen 4 Uhr Nachmittag endlich mit einen excellenten Wind ab — bald bei denen 5 Inseln gewesen die Felsen und unbewohnt sind — Regen — Angst — *diaporia heissen* [b] — lang herumgefahren — um 9 Uhr ausgestiegen Feuer gemacht — In dem Schif ein . . . . . [a] und Punch. Der Gelehrte hülflos und dum. Bei der Nacht mehrmal geregnet — den 6-ten [Feber] endlich bei Tages Anbruch nach einer langweiligen Nacht — mit guten Wind aufgebrochen — gleich geändert — gerudert. Das Wetter war schlecht. Die Scenen dadurch ganz verdorben — Endlich ausgestiegen zur Scala von Corynth gegangen — The getrunken — Wie man doch alles [62] comfortable machen kann. Auf 2 Pferden in Galop nach Corynth — Eine der aller schönsten Aussichten — neben den Suteraneum. NB früher bei dem Hafen Cyclopische Steine. — Der Berg in Corynth sehr hoch — Aussicht auf den andern Golph ganz herrlich. — Die 7 Säule du temple des Arts — Krebs ein Spitz Bube. —

Den 7-ten [Feber] in der Früh haben wir den Tempel angesehen — in einem Harem gerathen — geblieben. Dan aufs Schloss bis zu einer gewissen Höche — die beiden See Häfen gesehen — die Aussicht charmant — nach Nemea die 3 Säulen anzusehen. Ender beinahe den Hals gebrochen — Wilson von einen Hund umgeworfen. Mycene angesehen — Gell genau — in einem ziemlich guten Haus geschlafen.

Den 8-ten [Feber] Früh von Argos weg. Mantinea [63] ist ganz aus dem Weg. Über steile Felsen — Abscheulicher Weg. Tigea liegt zu sehr links und in der Ebne war durch den Regen

a) olvashatatlan szó. b) Széchenyi aláhúzása.

der Weg verdorben — müde angekommen. In dem Haus wo wir wohnen sollten von einem Türken besetzt, in einem andern übernachtet — hinein geregnet. Zum Pasha gegangen. 4facher dragoman. Corynth keine sehr hübsche Laage.

Den 9-ten [Feber] Mi[e]t Pferde genommen a) 12 da man die Erlaubniss von Pasha haben muss Postpferde zu haben. Infames Wetter — in Tripol[itza] geblieben — mit 25 Piaster abgedankt — Der Arzt der Sublimat genommen, uns um Rath gefragt, — der Russische dragoman — alle die Türken —. Der Moor der lacht. Wilson ganz a son aise bei dem Pasha um den Chiaja Bey. Caleidoscop [64] dem Pasha . um seinen Cahuk verlangt, keinen geschickt aber dem 1-sten Lohn Bedienten — Nichts gesehen — Zimmermann mit .....[a] — und Stiefeln in Bazar. Bujurdi alles umsonst aus Gnade 5 Piaster — Micheli schlecht oder ungeschickt. Gell sehr genau, nicht viel datzu zu setzen — Tegea — weit von Weg. Auf den Abend — Pasha visit. Unterschied von Milion Besitzern — 3 grosse Feuer Loch — Koth — und ein verspertes Thor. Ender macht eine Visite — und zeichnet das Portrait — die dummen Ärzte. Gross[es] Portrait. Musick von Jagdhunde[n] — W[ilson] gerieth in's Harem — es riecht nach S..... bemerkt er, und zieht sich wieder zurück — [65] der Fuss mager W[ilson], er soll ruhig in einer Laage die ganze Nacht bleiben — P[acha] lacht he mast fack hes Girl's.

Den 10-ten [Feber] Von Tripolitza weg. Mit Postpferden a) 5 Piastern — um ein Bagage Pferd betrogen. Im Haus ein Mord Lärm der Türk der 10 Piaster nicht genommen mit 5 absolvirt. Der Regen den Weg verdorben. — Wir glaubten nicht voraus zu gehen — endlich doch weg — um 3 Stunden früher als die Bagage angekommen. — Der Anfang der Strasse langweilig und dum, nach Krabata kömt es aber herrlich. Errinert mich an Magnesia — Bei Mondenlicht angekommen — bei der Nacht als obs cultivert wäre — Der Hausherr keine Eier — Erzählt Aberdeen und Bartholdy. Ich und E[nder] unter dem selben *Baum*[b] decke L[andschulz] ergiebt sich wieder der Verzweiflung [66] Zimmermann kömt endlich an.

Den 11-ten [Feber] Nach Sparta geritten — Theater und Hyppodrom das einzige — Gell — später nach Amycla Slavo Chorio, und dan nach Paronic unter schönen Bäumen die herrlichste Laage. Da möchte ich wohnen. Ein Landschafts Maler ein Jahr da bleiben mit Vortheil. Mistra ganz am Teygetos — Character besonders im Winter — Bei Demetrio Manusaky in Mistra geschlafen, und der Sohn heisst Lycurgus. Ein Sarcophage mit Bachantin[n]en wovon die eine den Hintern zeigt; und jetzt wird es zum Wasser gebraucht — Hinten und auf der Seite sind

a) olvashatatlan szó. b) Széchenyi aláhúzása.

Sphynxe. — Dan ist ob Abhange des Teygetos — ein andrer Sarcophage für die Mulis zum trinken — mehrere Blas Engeln mit Locken und dem allerschlechtesten Geschmack. —

Wilson den alten dicken dropischen Chef, — incurable — die Kerle immer ins Haus hinein gesehen und ins Zimmer [67] ich sie mit Grobheit abgeschreckt.

Den 12 [Feber] in der Früh von Mistra weg — durchaus die schönste Gegend. Postmeister betrügt mich — Gell einen andern Weg gegangen, lange in Eurotas — fragen konten wir nicht der Surgi war besoffen. Ich ihn über das Gesicht gehaut — Nachdem Wilson ihn geprügelt, in 2 Minuten eingeschlafen — links viele alte Überreste. So hab' ich mir Arcadien vorgestellt — Alle Scenen erschienen meines vorigen Lebens, aus einem langen Traum erwacht, und in einer schrecklichen Wahrheit mich gefunden endlich in Leondari angekommen. Postpferde und Beschwerlichkeiten — die Griechen halten zusammen, selbst Micheli. Ein schöner Bazar — der ganze Ort ein décousu. [68]

[69 rajz.]

Den 13-ten [Feber] sind wir im Regen von Leondari weg. Gell war nicht in Sinano alten Palajapolis — Haller war 14 Tage da. Viel zu sehen — das muss eine schöne Stadt gewesen sein. Viele Säulen — dorisch. Der Weg sehr gut — 4 Stunden weit. — Alpheus 2mal passirt. Karitina wie Gell sagt. Ich zum Waiwoda und einen Auftritt mit Wilson — *Bujurdi erspart.*[a] In einem entlegenen Haus gut gewohnt, mit dem Padrone della Casa Basileos Charo Pocos der ein guter Kerl ist Colloquium in 4 Sprachen ihnen vorgelesen.

Eine sonderbare Toilette gemacht um die Griechen zu erstaunen. Sie verstehen gar nicht was wir in einem Athem schreiben können [70] wundern sich einmal über alles. Stehen um uns. Jetzt werden sie mit Punsch bewirthet.

Leondari liegt verwüstet — Paliapolis in einer schönen Ebne. Karitina nachdem man den Alpheus der andre 3 Namen hat über eine schöne Brücke passirt hat — auf einen scheusslichen Hügel. Ich kaufte einen Hasen ohne Balk und man refusirte mir bei dem Beck neuerdings — Zimmermann mit dem Auftrag acht zu geben. Wir konnten keine . . .

Den 14-ten [Feber] von Karitina weg — der alte Postmeister nehmt meine Peitsche um die Jungen zu prügeln. Es regnet — wir sind [in] Ein altes Venezianisch[es] Schloss — man wollte mir ein Glas mit einer Figur und 3 kleine bronzne Statuen verkaufen. Der Punsch machte den einen so betrunken dass er enorm [71] geschnarcht und sein Kind geweint — Z[immermann] will einen Gr[iechen] prügeln. W[ilson] bekömt

a) Széchenyi aláhúzása.

mit M[icheli] Streit. — Nun sollen wir nach dem Tempel von Phygalo wo G[ell] ect Antheil daran hatten — 12 Stunden ist es, sagen die Leute, Fanari wo die Post hingehet sind nur 6 Stunden. Andruzzina ist von Fanari nur eine Stunde und der surgi sagt dass er den Weg nach dem Tempel nicht weiss und das zu viel Schnee ist, dass man über Andruzzina muss — Micheli hat das wiederrathen, und wir forcirten den Surgi den geraden Weg zu gehen. Wir begegneten einen Mann um 10 Piaster begleitet der uns — wir sind nahe bei Ambellone — Skliro ist der nächste Ort datzu — Tempel ist bekannt. Der Weg scheusslich — Wetter enorm [72] — L[andschulz] in seinem Unglück resignirt. E[nder] zu Fuss — W[ilson] mit Parapluie. L[andschulz] auf dem Schweif geritten — endlich nachdem wir den Weg verlohren in F[anari] angekommen — bei dem Aga gewohnt. F[anari] bestehet nur aus Türken — die Ehrlichkeit des türk-[schen] Postmeisters in Fanari — Gell zeigt nichts an. Schöne Bäume, schade dass es geregnet in Sommer wegen denen Quellen muss es ganz herrlich sein. Auf dem Diaforta gewesen —

Wegen einer Torte die ein Türk zum Becken gesendet hat, einen Mords Lärm gemacht.

Den 15-ten [Feber] nachdem wir eine gute die Gelehrten aber eine schreckliche Nacht zugebracht — hereingeregnet, keinen Punsch getrunken — [73]

Mundritza, Krestena Makritza[a)]

Den 15-ten [Feber] in der Früh sind wir also von Fanari weg. Post Pferde waren schlecht und es regnete — bei Waiwode eine Visite gemacht und W[ilson] sich auf einen gegenüber gelegenen Polster gesetzt. —

Gastouni haben die Leute auf 18 Stunden, Mundritza 6 Stunden. Schlechter Weg. Daselbst wohnen nur Türken — es ist aber ein guter Chan. Krestena ist 1 Stunde von da, nur Griechen, phlegmatisch zählt einer parahs und zur Verzweiflung des L[andschulz] müssen wir bis Makritza wo wir nach Umständen übernachten.

Den 16-ten [Feber] in der Früh nachdem es bei der Nacht viel geregnet und gedonnert, ein heitrer Morgen aufgegangen — die Bäume blühten — und Alpheus schlingelt sich im Thal. *Endlich zum Ziel in* [74] *das gelobte Land.*[a)] — Bei Rassi über den Alpheus, Curios — Regenbogen Wetter — Gell war nicht auf den Weg — lange aufgehalten. Plocka rechts liegen geblieben. Unsere Bagage auf einen andern Weg gegangen — Pyrgo 4 Stunden nach manchen Regengüssen, um 3 Uhr angekommen. Weiter zu

a) Széchenyi aláhúzása.

gehen war nicht gut — Bagage ist aber gegangen? Ohne Bedienten bleiben — bei mir alten. — Der Medwetzky. — Flöhe — um 3 Uhr den 17[-ten] weg. Weg. Landsch[ulz]. die Bagage in Missolongi — Zu Fuss — eingehohlt — in 7 Stund nach Gastouni — Gebräuche — andre Pferde — Stiefeln Leder [75] Hosen — In Gastouni bei einen Griechen gefrühstückt der Chichini heisst[1] — für Pferde 12 Piaster begehrt. Reis ganz excellent für Thee. — Umgezogen — früher geglaubt dass ich mein Vater bin — L[andschulz] 6mal gestürzt: mich erstaunt dass er über ein Wasser geritten — Surgi lacht über den Geron — nachmittag nach Ali Chelebi, durch einen charmanten Wald geritten, einen Theil zu Fuss gegangen — 2 Hahnen geschossen, den 18-ten in der Früh um 3 Uhr weggeritten, in Patras vor Tages Anbruch angekommen — Hunter — Grim der Prinz, — Zaniny — Patras — viel gegessen —

[A további részletet lásd az 531—3. lapon.]

Casal Caccia in Maltese chiamata *Sciarcha.*
La torre dei Giganti —
Il Porto Principale, si chiama Migiarro — [84]
Il forte vicino, si chiama Chambray[2]

Mir

1 Gehrock
2 Spenzer und
6 Hosen vieleicht
12 Tücher
12 paar Strümpfe
2 Hüte
100 bouteillen Marsalla
50 Kanaster pondes
1 Thermometer
1 paar Augen Gläser
12 paar Handschuh
2 paar Schuh

Zimmerman

2 paar Schuh
1 kurze Hose
12 paar Halstücher
12 paar Strümpfe

[1] Előbbi lapon teljes neve olvasható. Giorgio Chichini Logothety.
[2] Maltai jegyzetek.

12 Schnupftücher
2 Westen
2 Sommer Hosen
2 Spenzer

Johann

2 paar Schuh
2 Spenzer
2 Sommer Hosen
1 kurze Hose und Kamaschen
Halstücher und Strümpfe.[1]

[Ez után a 97. oldaltól visszafelé a 83, illetőleg 59-ig a következő levélfogalmazvány van:]

[Levélfogalmazvány.][1] Wenn ich denke, dass ich an Sie schreibe, so möchte ich beinahe lieber alles das in mir selbst verschliessen, was ich seit so langer Zeit Ihnen zu sagen wünschte — Sie zu beleidigen hält mich davon ab — Die Gewissheit hingegen, dass ich nur damals ganz ruhig sein kann, wenn ich Sie über ein Ding werde aufgeklärt haben — bestimmt mich datzu. Ihre Güte und Grossmuth nehme ich also in Anspruch — hören Sie mich, ich bitte Sie, bevor Sie mich verurtheilen, mich selbst bei Ihnen anzuklagen und um eine Schilderung meiner unendlichen Wanderungen zu geben — ist unnöthig — denn meine Handlungen haben das nur zu treu gethan — und in Ihren Augen erscheine ich gewiss als das verächtlichste, verworfenste Wesen, welches Sie in ihrem Leben begegneten. Denken Sie so von mir, und das thun Sie, so kann ich leider nimmermehr ihre Achtung ganz gewinnen — Zum Theil aber ja, bleibt es mir [97] aber demnach möglich, Gottlob dass ich reden kann, bevor ich mich den[n] ganz und auf immer aus dem Lande entfernen will — wo mich alles auf meine Fehler erinnert — und auf das Glück, was auch für mich geschaffen war, was ich aber von mir wies.

Kaum war ich aus der Kinderstube heraus, als ich das erstemal Sie sah —, wie ich damals für Sie fühlte, können Sie sich vielleicht noch erinnern. Ich war aber ein *eitles*[a] Kind ohne Erziehung, ohne Rathgeber. Es kamen dann viele Jahre im Krieg, auf der Reise und in Gesellschaft der aller schlechtesten Menschen. Grundsätze hatte ich keine, gewusst habe ich nichts — so verging in dissipation, Unwissenheit — — — der schönste Theil meines Lebens — bis zu dem Jahr 1818.

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A Maltában vett ruhaneműek és dolgok jegyzéke.

[1] Meade Selinához 1819 július havában. Nem bizonyos, hogy tényleg el is küldötte.

Damals fing ich das erstemal an mich selbst zu sehen, und auf meinen eigenen [96] Leben Hoffnung zu machen. Mein Zustand war entsetzlich, denn ich musste selbst mich hassen, und das meiste war nicht wieder gut zu machen. — Damals glaubte ich — in meiner unverzeihlichen Blindheit, dass es noch Menschen geben könne, die mich nicht hassen, deren Mitleid ich verdiene — und Sie waren jene, in Sie ich alle meine Hoffnung gesetzt habe — ich fühlte es, dass ich mit Ihnen im Leben noch seelige Jahre verleben werden können — und als Mann so zu handeln wie ich als Kind es nimmermehr wusste — Mich allein traf die traurige Erinnerung meiner verlohrnen Jahre, die ich tief in mir verschlossen leben musste — Alles war in mir festgesetzt — und ich war glückseelig, wenn ich dachte, dass ich nunmero mein ganzes Leben, Glück [95] nur Ihrem Glück weihen will — Meine Fehler selbst, meine Lebensart, die Menschen, mit denen ich umgegangen bin — alles das war, weil ich sie kannte, Ursache — in der Zukunft sie zu meiden und mich zu bessern.

Ich ging soweit, dass ich ernstlich auf die Rangirung meiner Glücksgüter sah,[1] untersucht ob mein Vermögen darreichend sei, auch in dieser Hinsicht, Ihnen eine angenehme Zukunft zu bereiten. — Ich fand alles in Unordnung, weil ich nie früher darauf gesehen habe, dachte aber, dass meine unendliche Liebe und Attention für Sie, mich entschuldigen werden, wenn ich in Anfang unserer Heurath — Ihnen ein eingezognes Leben vorgeschlagen haben würde. [94]

Mein Regiment war in M[ilano], das erste Jahr da zuzubringen — dachte ich — für Sie nicht zu unangenehm, da Sie Italien nicht kannten, und ich Ihnen ein kleines, aber niedliches und in einer charmanten Laage gelegenes Haus — und im ganzen eine ziemlich geschenkvolle Haushaltung — antragen konnte. Zu dem war mein Vermögen hinreichend, denn mit einem mehr als halben Ersparen, hätte ich in kurzer Zeit meine Schulden getilgt, die auch nicht von einer so grossen Bedeutung waren, als man es geglaubt hat. — In der Zukunft — hätte ich dan mein Leben ganz nach ihrem Geschmack und Willen eingerichtet — so träumte ich damals — und glaubte, ich [91] unglücklicher, dass nur Ihr Zusagen zu meinem vollkommensten Glück fehlte — Wissen Sie sich noch des abend bei Gr. Z— zu erinnern — Gott — wie viel dummes Zeug habe ich Ihnen gesagt — wäre ich damals allein mit Ihnen gewesen — Jetzt würde ich nicht mehr brauchen diesen Brief zu schreiben, denn Sie wären meine Frau, oder ich nicht in Wien — wenn sich auch alle Mächte in der Welt dagegen gesetzt haben würden.

[1] Ezt jószágigazgatója, Liebenberg tette, mint 1817. évi levelei mutatják. Széchenyi itt szerelme érdekében úgy ír, mintha 1817-ben is így gondolkozott volna.

Sie gaben mir beinahe keine Antwort, ich sah Sie aber ver legen. Sie waren böse, dachte ich wie da ich so geradetzu an Sie zu sprechen mich wagte — und weil ich nicht eitel sein konnte [90] Ihre Verlegenheit anders auszulegen. Ich ging aber auf der Stelle weg, um bis zum andern Morgen alles zur Reife zu bringen. — Ich hielt mich damals noch für meinen eignen Herrn — und so Sie, die eigne Herrin ihres Geschicks — „Hätte ich den[n] auch den 3-ten schicken sollen, um Sie zu überreden, mich zum Manne zu nehmen — Ich kannte Sie lang genug, um einzusehen, dass ich Sie nur wirklich lieben, nur mit Ihnen allein glücklich sein kann — und Sie kannten mich, um zu wissen, ob mit mir Ihre Zukunft möglich und erträglich sei.

Ich habe seit dem abend [89] mit Ihnen kaum ein nur unbedeutendes Ding gesprochen, keinen einzigen Versuch gemacht, um mich über meine Zukunft aufzuklären — ich verreiste nach Italien — Sie mussten, weiss Gott, was von mir gedacht haben — ich will nicht daran mehr denken was ich seit der Zeit ausgestanden habe — Wissen Sie aber nun, dass ich keiner inconsequenz schuldig war und mit ihrem Glück keinen Scherz getrieben habe — Auch damals hätte ich Sie mit einem Wort davon überzeigen können. Ein unbegreiflicher Zusammenhang legte mir aber die entsetzliche Pflicht auf, Ihnen alles zu verschweigen und ohne eine Art Rechtfertigung — fremde Länder zu sehen — [88] Mehr als einmal wollte ich Ihnen schreiben, mit Ihnen sprechen — Mein Herz erlaubte es nie und ich siegte in dem traurigen Kampf mein Glück, meine Pflicht zu opfern.

Mir war bloss um Ihre Opinion zu thun, aller andren Menschen Urtheil war mir mehr als gleichgültig — und doch musste ich mich von Ihnen trennen, die mich verabscheuen musste, indem wir andre minder theure Menschen lieb gewonnen haben.

Ein Jahr hab ich nun, sozusagen, allein mit mir zugebracht — über die Vergangenheit und meine Zukunft reif und ernst nachgedacht: ich bin [87] kühl und vernünftig geworden, und kann keine Illusionen mir mehr machen. Sie sind die, die die Vorsicht zum Weibe mir vorgezeichnet hat, ich fühle es in mir — Meine Denkunksgart, mein Geschmack, mit einem Wort, mein ganzer Sinn stimmt mit dem Ihrigen vollkommen ein — Ich weiss es, denn ich kenne Sie und bin gewiss, dass ich auch so, wie Sie sind, werden kann — Sie werden das dann erst einsehen, wenn Sie mich kennen werden. Ob ich, der durch alle meine Verirrungen sie verlohren habe, und ob wir getrennt dem Ziele des Lebens zu eilen sollen — weiss Gott — Ich schwöre Ihnen, nur eins [86], dass Sie oder sonst nie eine meine Frau sein wird. Ich bin auf mein Glück und mein Unglück gefasst — In meiner Wandlung glimte die Hoffnung wie ein Strahl, oft durch die

getrübte Aussicht, ins künftige Leben und mich ergriff unnenbare Seeligkeit, oft verlischte sie aber, und ich weinte bitter — so elend so verworfen geworden [85] zu sein — Ihre Liebe Ihr Zutraun Aufrichtigkeit vielleicht nie mehr verdienen zu können. Es mag nun sein wie es will, nie werde ich aufhören, Sie über alles in der Welt zu lieben, zu schützen. Ihren Namen, den ich als Kind vor 7 Jahren bewusstlos was ich that in mich brannte — werde ich am Arm, so wie Ihr Andenken im Herzen unauslöschbar tragen, ja bei dem All-Gott, bis in das Grab. —

Wollen Sie die Güte haben — mir erlauben zu sprechen? Ich will [83] aus Ihrem Mund mein Schicksal hören. Mein Vaterland wird mich als den glücklichsten Menschen oder nimmer wieder sehen. [59]

[Ezután Széchenyi hátulról visszafelé 6 oldalon új görög szavakat írt a megfelelő francia jelentéssel, — majd kiadásainak jegyzékét jegyezte le Athentől Patrasig, összesen 1834—16 (piaster).]

VII.

[III. 8. számú jegyzetkönyv.][1]

[Levélfogalmazvány.][2] Wenn ich bedenke dass ich an Sie schreibe, so möchte ich beinahe lieber alles in mir selbst verschliessen was ich seit so langer Zeit Ihnen zu sagen wünsche. Sie zu beleidigen hällt mich davon ab, die Gewissheit hingegen, dass ich nur damals ganz ruhig sein kann, wenn ich Sie über einige Dinge werde aufgeklärt haben, bestimmt mich datzu. — Ihre Güte und Grossmuth nehme ich also in Anspruch — und ich bitte Sie, mich ruhig hören zu wollen, bevor Sie mich verurtheilen.

Mich bei Ihnen anklagen will ich nicht — den[n] das haben andre gethan; rechtfertigen könnte ich mich über vieles — was Sie sich unmöglich ganz aufzuklären fähig sind, und das würde gegen meine heiligste Pflicht sein — wäre es möglich dass ich ganz schuldlos vor Ihnen erscheinen könnte, und wäre diese Rechtfertigung mein eignes Werk — so müssten Sie mich verabscheuen. Was ich in diesen Augenblick Ihnen sage? können Sie das verstehen; deutlicher kann ich leider nimmermehr zu Ihnen sprechen. —

Es ist mehr als ein Jahr, dass ich Sie zum letztenmal sah — Damals hätte ich für glücklich mich gehalten [1] wenn ich Sie überweisen hätte können, dass ich Ihrer guten Meinung nicht ganz unwerth war. — Ich konnte es thun, und es war in meiner Macht — Sie hätten die Ursache meiner Inconsequenz eingesehen, und die Ausenseite meines Betragens — verziehen —. Sie können niemanden bloss wegen seiner Art sich in Gesellschaften zu benehmen verurtheilen. Ich hab's aber nicht gethan und wüssten Sie wie viel wunderliches unbegreifliches sich damals zugetragen hat — als ich so glücklich verwegen war — zu denken, dass Sie einstens meine Frau werden könnten! Sie würden mich bedauern.

[1] Tartalma: levélfogalmazvány Meade Selinához; vonatkozások olvasmányaira; levélfogalmazvány Meade Selinához; költeménye; levélfogalmazványa ismeretlen nőhöz; vonatkozás egy olvasmányra; levélfogalmazvány Neumann Fülöphöz; levélfogalmazvány valószínüleg Karolina sógornőjéhez; levélfogalmazvány valószínüleg Wilson Róberthez; eredeti költemények; a tanulmányozott könyvek jegyzéke; logikai gyakorlatai.

[2] Meade Selinához 1819 július havából.

Die nämlichen Rechtfertigungen hab' ich jetzt auch noch in Händen — und mit einmal könnte ich den Schleier von Ihren Augen ziehen. Doch werde ich es nie, den fest habe ich's in mir selbst beschlossen! — diesen schweren Sieg — bis in mein tiefstes Alter über mich zu gewinnen!

Wenn ich auf mein voriges Leben zurückdenke, ich entsetze selbst [2] vor allen dem was ich in meinem Leichtsinn — in meiner Blindheit handeln konnte. Ich sehe, dass vieles nie mehr, manches nur schwer — und meine heisseste Hoffnung nur mit unendlichen Aufopferungen vollbracht werden kann. —

Ich verlebte ein Jahr — in einer schrecklichen Geisteszerrüttung und hab' nach und nach meine Ruhe wieder erhalten — Setzen Sie sich selbst in meine Laage — Ohne Erziehung, ohne Freunde — in schlechten Gesellschaften — und ich möchte weinen, wenn ich daran denke — mit solchen Verwandten — mit 15 Jahren als Knabe mir selbst überlassen — Ohne Grundsätzen, ohne allen Principien von Ehr von Rechtschaffenheit — so war ich in die Welt gesendet[1] — Was ich jetzt bin ist mein Werk — und meine Erfahrung hab' ich mit bittern Thränen [3] erkauft —

Mein Schicksal mag nun bringen was es will — in der Zukunft bin ich auf alles gefasst — und erwarte jedes Geschick mit Ruhe — hab' ich ja lehrnen können Sie nie zu besitzen — — und ich begreife es doch kaum — den[n] ich fühle es dass ich das unbegrenzeste Glück erreichen würde — wie Sie mein wären — Wenn ich mein ganzes Leben Ihrem Glück und Ihren Wünschen wiedmete — mein Vermögen, mein Alter, mein Geschmack — meine Lebens Art — mit einem Wort alles was ich denken, was ich wünschen kann — Ihrem Willen unterordnete.

Hören Sie mich, — erlauben sie mir einmal mit Ihnen, ohne Zeugen sprechen zu dürfen — sie werden meine Frau, und sonst nie eine das schwöre ich Ihnen —

Versagen Sie meine Bitte nicht, ich beschwöre Sie bei allen dem was Ihnen lieb und heilig ist — [4]

In so zerrütetem Sinn, wie ich das Jahr — 1818 Wien verliess[2] — könnte ich nimmermehr es verlassen —

Ich musste unterliegen — Von Ihrem Munde will ich hören, dass Sie mir verbiethen, Sie zu lieben, Sie mir zu verdienen — Glück und Unglück bis zum Grab mit Ihnen theilen. —

Er wusste auf zwei Seiten alles das zusammenzudrängen, was man in einem Leben hindurch, über die Edelheit der Gesin-

[1] Nagyon igazságtalan önjellemzés. A maga lebecsülésével és fájdalmainak ecsetelésével akart hatni.

[2] Útinaplójában ennek nincs nyoma.

nungen Richtigkeit des Geschmacks, und mit einem Wort, was man über die Vollkommenheit und Glorie des menschlichen Characters — in hinsicht des Gemüths und Bildung — nur immer vernünftiges und gegründetes sagen könnte — und mit so vieler élegance und Leichtigkeit — dass es scheint ihm ein Spiel gewesen zu sein, und eine angenehme Erhohlung, was andre Menschen kaum fühlen können, und noch keiner auszudrücken im Stande war.[1] [5]

Vous m'avez donné tant de témoignages de votre bonté, que j'ai tout le droit de penser que vous avez en toujours un peu d'amitie pour moi — et que vous me la conserverez aussi longtems, que je ne m'en rendrai pas indigne —

Die Liebe ist der Anfang der Musick und der Poesie, — den[n] die erste Stimme, die erste Laute sang nur Liebe.

Gott ist darum der glücklichste weil er alles erschafft.[2]

[Levélfogalmazvány][3]

Sie glauben an Bestimmung! —
Wissen Sie den[n], dass ich als Kind einstens träumte, dass Sie mein werden würden, und dass nun dieser Traum, in die vollste Wirklichkeit tritt. — Sie bestimmen, ob Sie mich mit allen meinen Fehlern zum Mann nehmen wollen oder nicht — Sie müssen selbst das Nein Wort sagen, bevor ich dem Land wo ich geboren — den Freunden auf immerdar ein Lebewohl sagen kann — Sie selbst müssen das, den[n] es wäre schrecklich, von andern, um sein ganzes Glück, um alle seine Hoffnungen betrogen zu werden. Sie haben also hier zu entscheiden, 16 Monathe sind es, dass ich nur den einzigen Gedanken habe — Sie zu heurathen — „diess kann ich durch Briefe beweisen" und das muss ich, den[n] ich weiss, es sieht nicht wahrscheinlich aus. — Ob ich als ehrlicher Mann überdacht habe oder nicht, dass ich Sie vieleicht unglücklich machen könnte, werden Sie bald erfahren — Ich liebte Sie bloss wegen Ihnen selbst — — und bin heute eben so wie damals als ich das letztemal sie sah — zu glücklich — wenn Sie alles was ich mein nennen kann — mit mir theilen wollen — und werde ich bin es fest überzeugt, [7] am Rande des Grabes unveränderlich bleiben — „den[n] meine Liebe für Sie ist auf einen unerschütterlichen Grund

[1] Valószínűleg jellemzés Alfieri olasz drámaíróról.
[2] Valószínűleg olvasmányai hatása alatt írt gondolatok.
[3] Meade Selinához 1819 július havából.

gebaut. — Alles was auser *Ihrem Willen*[a] meinem Vorhaben sich entgegen setzen könnte — kann ich überwinden — Ihr Bruder — ist das s[ch]werste. Nehmen Sie also hiemit meinen Schwur — dass ich ewig auf Ihre Hand verzicht leisten will — Wenn Ihr Bruder selbst nicht mein Fürsprecher wird. —

Keine Antwort können Sie mir nicht geben — Lassen Sie mich aber, bei allem was Ihnen Heilig ist, bei unserer ersten Zusammenkunft, nicht im Zweifel — über meine Zukunft — Sie machen einen Menschen seelig, dessen einzige Arbeit hieniden sein wird — Sie zu [8] verdienen, und Ihrem Glück und Geschmack ganz allein zu leben.

[Széchenyi költeménye][1]

Und ihr Rachgöttinen
Wo bliebt ihr damals
Als ich Sie zu lieben
Dahingezogen wurde?

Die Einbildung[a]

Traum war dein Leben
Bis zu jener unvergesslichen Zeit —
Ein ruhiges liebes Streben
Nach stiller Zufriedenheit —
Deine Welt, warst du dir
Du kantest weder Schmerz noch Freuden.
Du lebtest nur in mir
Unbefangen war dein Herz
Auf Rosen Fluren
Zog ohne Spuren
Ich dich fort
Blieb an keinen Ort
Kindlich folgsam
Warst du einsam —
Da wo Liebe lebt
mit mir verwebt —
Da kam Sie —
Weisst du wie — ? — — —
Da war's um mich geschehen?
Du vergassest an die Phantasie
Eilend musst ich von dannen gehen —
Du hattest Liebe nur für Sie. —

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd a 193—195. lapokon. A sok eltérés miatt célszerűbb volt a költeményt itt is teljesen közölni.

Der Leichtsin[a]

Getrübt war deine Kindheit —
Dämmernde Frühlings Zeit —
Ernst, drückte tief im Sinn,
Sich damals schon in deine Seele in,
Da zog freundlich die Einbildung
Dich zu sich und gab dir Liebesschwung
Ich gesellte mich zu ihr
Denn Sie ist oft
In frohen Tänzen
Geschmückt mit Kränzen —
Lust nur athmend
Freud nur habend [10]

Die Rachgöttinen[a]

Die Einbildung der Leichtsinn
Die zogen dich im Frühling hin —
Unbefangen und unbewusst
Sündigst du für kurze Lust —
Nahmst der Unschuld das Leben
Kannst's nie wieder geben —
Warst geliebt und liebtest nie
Betrogst um's ganze Leben Sie
Auch Sie unbewusst
Küsste mit Jugendlust
Schmiegte sich
Fest an dich [30]
Kummerlos
Schmerzenlos
Da kam Sie
Weisst du wie?
Da hast du nur an Sie gedacht?
Auf mich gabst du nicht mehr acht —
Vergessen war auf einmal meine Lehr
Und Ach wir begegnen uns nimmermehr — [34]
Ein betrognes Herz
Nun tödt's der Schmerz
Du verfasstest
Du küsstest —
Da kam Sie
Weisst du wie —?
Seit jener unnenbarer Zeit
Flieht auf immer von der Heiterkeit
Die Wunden der [35]

a) Széchenyi aláhúzása.

[Levélfogalmazvány][1]

Permettez moi Madame de vous dire tout ce que la Langue a de plus amer et de plus sensible — et de me plaindre — de ce que vous avez en la dureté de séjourner 3 jours entiers à Vienne très paisiblement, sans me donner le moindre signe de votre existence. — Si vous saviez comme je suis attaché à vous et à tout ceux qui vous appartiennent certainement vous n'auriez pas été capable — de vous arrêter à la porte de la maison de mon pére, de distinguer Mr de p— par toute sorte de bontés et d'amabilités et me laisser là — sans me dire — une parole. — Je ne vous déclare point la guerre, non car je connois trop la force de vos armes — et des avantages que votre charmante armée a sur moi —, il faudroit se rendre avant de livrer bataille — je le sais trop bien — et je ne le veux point —, car on est trop blessé si on est culbuté par les grâces et [17] l'amour. — Permettez donc plutôt que je me range sous vos drapeaux je combattrai peut être mieux, et certainement avec beaucoup plus de succès et de bonheur, ne dédaignez donc pas de me montrer un peu plus de bonté — je ne m'en rendrai jamais indigne et je m'en trouverai si bien — So dick and —

L'aimable porteur de la présente, vous dira — à quel point je fus fâché d'apprendre, que vous étiez arrivée et partie sans que j'ai eu la possibilité de me présenter à vous, — vû, votre cruauté — inexcusable. — Me de W— que j'adore, est aussi précisement comme vous Madame, un de ces êtres bienfaisants qui me veut un peu de bien — et qui a toujours eu des yeux, indulgents [12] pour un homme qui toute sa vie a eu les yeux aux talons — et qui allant de bétises en bétises s'est fait si souvent joli garçon —

Das war aber des —

Vous vous amusez beaucoup à Bar j'en suis persuadé — denn da wo Geschmack, der Bildung freundlich die Hand giebt, kann die Langeweile nicht einmal nach dem Namen gekannt werden —. Je suis bien fâché de ne pouvoir pas aller vous voir — car vous seriez pour moi — le baume [?] dont on se sert en Arabie — pour la guérison de certaines plaies — que l'on ne voit pas et qui se trouvent au fond du cœur — Je parie que c'est à la campagne qu'il faut vous voir — quoique vous soyez aussi — très bien en ville — Mais, je sais, que vous gagnez quand vous n'êtes pas trop [13] *entourée*, et quand[a] mieux éclairée — Vous direz, que c'est la langage d'un

a) t. i. vous êtes.

[1] Ismeretlen hölgyhöz.

jaloux, et je ne dirai pas, non — purement par politesse — mais je soutiendrai toujours, dass Ihr häuslicher Werth — vor allen übrigen guten Eigenschaften — die Sie zieren, gewaltig hervorleuchtet — und dass man sie erst dan, wenn man diese ihre Seite kennen gelehrnt hat schätzen muss — indessen es möglich ist — dass man Sie Jahre lang früher schon — liebte. —

Diesen meinen Satz will ich mit Schwert und Leyer, selbst gegen Sie, wenn es möglich wäre — verfechten.

Joseph — est venu me voir ces jours ci. Je lui ai donné du thé et du riz turc. Écrivez lui — ou ordonnez lui plutôt, de venir me voir plus souvent, car je crois qu'il m'évite, connoissant la sévérité [14] de mes principes — Il est dans l'âge des dangers — et si vous n'avez point oublié que j'ai acheté une belle expérience par mes larmes et si vous ne me croyez pas mauvais tout à fait, vous conviendrez que ma société ne lui feroit point de mal — surtout parceque'il n'est que trop vrai, qu'un jeune homme comme Mr le savant a le plaisir de représenter — se rangera toujours plus facilement du coté d'un soit disant élégant, que dans les Rangs, commandés par un Satyre de philosophie —

N'oubliez pas Madame que je ne pourrai être jamais heureux — sans vos bontés et sans vos bonnes grâces.

Reue, doch nicht ganz ohne süsser Errinerung — und Hoffnung mit Furcht erworben! und ängstlichem Erwarten, geben dein Leben — wie Kränze umhier stehen deine Blumen verblüht, und abgewelkt, da blühen neue üppig dir wieder auf — Vergesse die die nicht mehr leben — und schliesse an das Lebende dich nur an — Die Gegenwart die Zukunft ist noch dein — lasse fahren hin die Vergangenheit oder findest du — in des Rückblick wehmüthigem Gefühle — in dem was einstens war und nicht mehr kömt — deines Herzens liebstes treuliches Behagen [16] — kann nichts das Kommende — glücklicheres dir mehr bringen nichts was verlöscht — deiner Liebe erste Regung — deines Herzens aller ersten Drang? malt deine Seele keinen Himmel dir mehr — kannst du nicht mehr so fühlen — als damals wie du das erstemal — vor der Liebe siegendem Feuer entbrantest — —

Alles ist öde und vertrocknet in des Menschen Gehirn und Brust — der nicht liebt — und seelig — die Geliebte an das wallende Herz sich drückt —[1] [29]

[Levélfogalmazvány][2]

Il y a bien près d'un mois que je me trouve à Vienne. Vous avez récu peut être . . . les deux lettres que je vous ai écrit, une

[1] Valószínűleg idézet.
[2] Neumann Fülöp londoni osztrák követségi titkárhoz, 1819 július haváról.

de Grèce et l'autre de Palerme — et dans les quelles je vous disois, que probablement je continuerais mes voyages — en Egypte et en Syrie — et vous devez être étonné de ce projet change si subitement d'idées et de direction — — et je me reproche extrêmement de ne pas vous avoir écrit encore, non seulement pour me rappeler à votre aimable souvenir, mais plus encore pour vous remercier de toutes les bontés que vous avez eues pour moi.

La Landauhlet est arrivé quinze jours avant mon débarquement à Naples — et vous ne douterez point, que je fus très à mon aise de voyager dans [17] une excellente voiture anglaise après avoir été — à peu près une année entière, à pied — à bord ou à chéval — J'ai payé la note de Mr de H. à vue quoique je ne fusse pas précisément dans une disposition heureuse pour pareille affaire. — J'en suis extrèmement content — et c'est à peu près tout ce que j'ai désiré. — N'y a-t-il donc absolument rien dans nos pays dont vous pourriez me charger? Je vous assure que je suis extrêmement honteux de penser que j'ai souvent besoin de vous et que vous n'avez jamais — mais si vous saviez comme mon pauvre père a souffert depuis mon départ, et quelle maladie grave il vient de faire — je n'aurai pas besoin de vous donner ici [18] une longue apologie, de ma conduite — qui ressemble beaucoup — au mal du pays. — Il se porte beaucoup mieux, mais pas assez bien — pour que je puisse former de nouveaux projets — Il est dans un âge, où l'on ne saurait guère prévoir des changements avantageux — et du reste je suis si heureux de pouvoir lui témoigner en quelque manière combien je lui suis reconnoissant, que je me trouve, pour le moment, aussi bien à Vienne, que possible.

Mon premier voyage sera apparement en Angleterre. Je me réjouis beaucoup de vous y revoir, parceque j'espère que vous m'avez conservé votre amitié.

Veuillez avoir la bonté de dire mille choses de ma part au prince Paul,[1] et de me [19] rappeler en son souvenir. Je ne crois pas que je sois parti de Vienne à son arrivée. Il y a assez longtems qu'on n'a pas eu de nouvelles de C— on dit qu'il est bien mal — J'en serais au désespoir — car c'est un jeune homme bien distingué et dont sa famille a grand besoin — J'espère que le séjour qui se propose de faire en Italie le remettra entièrement. —

Dites moi un mot, si vous en avez le tems, car je sais que vous ne pouvez pas toujours librement en disposer — et n'oubliez pas votre. [20]

[1] Herceg Esterházy Pál, a londoni követ.

[Levélfogalmazvány.][1]

Vous avez quitté Vienne sans me dire adresse — Je vous ai vu partir de chez Razum[offsky] dans une telle confusion de sentiments que je ne suis pas assez méchant pour ne pas vous pardonner — de m'avoir traité avec tant d'indifférence et de m'avoir oublié — Le départ de votre oncle et la belle perspective de rester encore en hongrie — où personne au monde de sens commun ne voudroit résider, vous ont été des pensées assez désagréables pour que je ne vous en excuse pas tout à fait — Et je veux avant tout vous répéter encore une fois chère amie — que vous me retrouverez toujours [21] et en toute occasion — als ein Dich aufrichtig lieb — — surtout si vous voulez bien supporter de tems en tems mes humeurs, et me les pardonnez — avec cette magnanimité, — sans la quelle — je ne serais pas là — où je suis dans ce moment.

Vous désirez avoir des nouvelles de mon P—[2] Voudriez vous bien me permettre de vous en donner et de me charger de cette commission? Vous n'aurez point de raison d'être mécontente de votre commissionaire, je vous en assure. —

Ne vous moquez pas de moi avoir choisi la langue française — pour [22] vous écrire — J'écris également mal et le français et l'allemand vous le savez, e dissimulare non giova" — mais j'ai préferé le mauvais français, que je sais — pour me mettre un peu plus en train dans cette besogne. —

Vous avez l'aissé deux ou trois paquets à V[ienne] chez votre Tante —, je les ferai empaqueter encore une fois — pour que rien ne s'y gâte, et je vous les enverrai par la première occasion. Ferai-je bien? — Si vous avez une commission — une affaire à arranger à Vienne, c'est moi qui s'en chargerai — avec [23] empressement et plaisir — et si vous voulez me donner une preuve de votre bonté et de votre amitié — vous ne dédaignerez point les services que je vous offre avec tant de franchise et de vérité. — J'ai écrit à Malte le lendemain de votre départ pour vous procurer ce Manteau blanc que vous désires des cotes de la Barbarie, — on les appelle Bournous. — — —

Me voila donc chargé d'affaires du ministre plénipotentiaire. Je trouve que cette dégradation est d'un genre assez sensible et je n'en pourrois pas me féliciter précisement mais je m'en console aumoins, car je pense [24] que c'est un titre, que je mérite mieux — et que c'est un poste — pour le quel mes talents, mes mérites et ma persone vallent mieux —

L' — is not yet gone. He is especting his Father — and looks pale and melancholy — I like him well — and I think

[1] Valószínűleg Karolina sógornőjéhez.
[2] Valószínűleg père.

e is very much in love — with a lady I would not mention to ou. I told him yesterday — that y am going to wiche to you — nd that I will mention him and his compliments to you — if you please said he — with a sigh — which provid [25] ow thougly[a] he doted upon something in this world — We ave been driving — — — — — —[b] together without utering a single word, — you should know, I imagine, what nd where one Thoughly have been! — Repentance, yet not uite without any happy thought and hope — not without ear — and some despair have been sitting near to each ther in a close place —

One has to much to gut, the other nothing mone the cloose. 'est entre le passé et l'avenir que vous vous trouvez — et [26] e suis hereux, de croire, quoique cet aveu me coûte bien des larnes – que votre avenir sera plus — gai — plus — doux — que le assé n'a jamais pu être —

Mon père se porte de jour en jour mieux — il dort il mange, t prend régulièrement de l'exercise

J'espère qu'il se remettra tout-à-fait — Vous savez qu'il monte toujours l'imagination — et que la peur d'être plus nal de jour en jour le fait vraiment empirer si souvent — que on médicin ne sauroit pas trop lui reccomander la [27] disraction et les dissipations.

Il ne parle que d'un voyage à M—. Je l'accompagnerai — ertainment — si cela arroit[c] lieu — [28]

[Levélfogalmazvány.][1]

My dear Friend — I send you with this letter the Copie f the Win of Athens which you desired —. I dont think it done quite will — but yet it is good enough for remembering — the old town and all those you saw there The letter you send to me preciosly of your departure of Vienna touched me indeed very much — and though I was allways perfectly convinced of your sincere attachement to me, yet there was a certain delicacy in it which proved me that you can be at once a good and very pleasant friend — I was extremly sorry to hear the lose of your pudel and yet more dissapointed to see that he was found [31] one day after your departure. —

There ar many evenements which occured — in respect of the Fate of young C[ount] Szech[enyi] in te short time since you left Vienna. „Every hope of Marriage vanished at once of his gloomy

a) valószínűleg toughly. b) 5 olvashatatlan szó. c) aurait.

[1] Valószínűleg dr. Wilson Róberthez.

soul — at I see now clear — that the happiness of domestic life is for ever lost for me. —

I vant say more, but, hat I am quite sure — that you would not have done differently in my position — which you can not know thouroghly. — it is inpossible. — I am not very happy — yet. Y never will be witshed —. The idea of doing wight givs us a sort of [32] consolation which never will fail to sustain us —

I am going to leave Vienna in about three wecks — on purpose of a journay in hongerie and poland — I shall pass the next Winter here and the next Spring in Switzerland.

My Father gets better every day — but his manner of seeing is so quite different of myn mine, that we cannot agree in so many respects — which in my present situation cannot be very pleasant of course — Yet I shall allways behave will and gratefull. [33]

Wenn alles um mich ward still und finster, stb.[1]

[35]

Oh könnte ich so fühlen, als ich einstens fühlte
Oder sein was ich einstens war
Oder weinen als ich einstens weinen konnte
Jetzt wäre ich nicht Mitleidswerth
Denn in meinem öden verdorten Leben
Würden Thränen mir ein Seegen sein —
Und zurückbringen wenn auch nicht der Freuden
Doch die Schmerzen jener Zeit. [36]

Wenn des sterbenden Tages letzter Sonnenstrahl stb.[2]

Richelieu in Belgrad. [38]

[A 39. és 40. oldal üresen maradt.]

[1] A költeményt lásd a 240. lapon. Változatok itt: az 5. sorban *der* helyett *dieses;* a 8. sor hiányzik; a 11. és 12. sor, továbbá a két utolsó versszak hiányzik.

[2] A költeményt lásd a 211. lapon. Változatok itt: a 2. sorban *Sommer Abends Dämmerung* helyett *Sommers Zwielicht;* az 5. sorban *mahnt* helyett *absorbirt;* a 7. sorban *an welcher die wechselnde Zeit* helyett *an der Brücke an welcher Zeit;* a 12. sorban *mit der Sonne die sinkt* helyett *mit der sinkenden Sonne;* a 16. sorban *reine* helyett *durchsichtige;* a 17. sorban selbstsuchts *Trieb* helyett Selbstsuchts *Fleck;* a 19. sorban *Wehmuth* helyett *Zärtlichkeit;* a 21. sorban *ein Andenken mein Herz und Auge* helyett *die Fülle unserer Herzen und Augen;* az utolsó sor hiányzik.

Adam Müller[a)1] Die Elemente der Staatskunst.
Vorlesungen über teutsche Wissenschaft.
Vorlesung über Friedrich den grossen.
Teutsche Staats Anzeige.
2 Bände Ansichten der Philosophie Kunst und Moral.
Über die Nothwendigkeit einer Theologischen Grund Lage aller Staaten.

Adelungs Wörterbuch![a)] Das kleine nähmlich.[2]

Betty Gleim. — Syn[3]
Bernhardi Allgemeine Sprachlehre.[4]
Jakob Grimms teutsche Sprachlehre.[5]
Adelungs teutscher über den Styl.[6]
Orthometrie von Perschke.[7]
Prosodische Übungen von den Obigen. [41]

Das Wort zu suchen was die angegebene Beschaffenheit ausdrückt durch Anhengen der Endsylben, bar, isch, icht, ern, lich, haft, lein, chen, ig. Es hat ähnlichkeit mit Thon ist folglich thonicht. Die Pfeife ist aus Thon gemacht thönern. Ein Gefäss enthält Thon ist folglich thonig. Er hat Gewissen und ist ge-

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Müller Adam Heinrich (1779—1829) osztrák diplomata és publicista, Gentz barátja. Sok művet írt Metternich és Gentz elveinek szellemében. Széchenyi a java részét felsorolja.
a) Die Elemente der Staatskunst in Vorlesungen. 3 Theile, 1810.
b) Vorlesungen über die Deutsche Wissenschaft und Literatur. 1806.
c) Vorlesungen über Friedrich II. und die Natur, Würde und Bestimmung der Preuss. Monarchie. 1810. és Vorlesungen über Friedrich II. 1810.
d) Deutsche Staatsanzeigen. 3 Bände. 1816—8.
e) Vermischte Schriften über Staat, Philosophie und Kunst. 2 Bände. 1812.
f) Von der Nothwendigkeit einer theologischen Grundlage der gesammten Staatswissenschaften und der Staatswirtschaft insbesondere. 1820.

[2] Adelung, Johann Christoph (1732—1806) német nyelvtudós. Itt a 4°-ű művel szemben a 8°-ű Auszug aus seinem grossen Wörterbuch (4 köt. 1802) című művet érti.

[3] Több iskolai nyelvtani könyv szerzője. († 1827.) Talán Analisir Buch, die Regeln der deutschen Sprache betreffend. 1819.

[4] Bernhardi, August († 1820) Sprachlehre, 2 Theile (*a)* reine, *b)* angewandte Sprachlehre). 1800.

[5] Grimm, Jakob (1785—1863) német nyelvtudós műve Deutsche Grammatik. I. Theil. 1819.

[6] Über den deutschen Styl. 3 Theile, 1785—6.

[7] Perschke, Chr. Gb. († 1818) Orthometrie für Schulen jeder Art, besonders deren Lehrer, für beginnende Dichter, für höhere Lehrstühle und Kanzeln, für Schaubühnen und für Musiksetzung poetischer Stücke. 1809.

wissenhaft. Er hat eine Neigung zum Zanken ist folglich zänkisch. Sein Rock hatte die Farbe eines schwachen Rothes war also schwach röthlich. Der Pfad ist dornig — —

Ich glaube dass es morgen regnen wird. — — Wenn man sich erhitzt hat darf man, da es der Gesundheit schädlich wäre nicht trinken. —

Wenn der Bau eines kleinen Sandkorns, der durch ein Glas, das einige Millionenmahl vergrössert, betrachtet wird, schon eine Sache ist, die den grössten Geist in Erstaunen setzen kann, was werden wir denken, wenn wir hören, dass ein jedes Sandkörnchen von dem andern, der Gestalt und Grösse nach unterschieden ist, und dass in der Höhle eines Sandkorns, das den [42] Augen kaum sichtbar ist, ein Inseckt seine Wohnung hat. —[1]

Kein liederlicher Schüler lehrnt Etwas. Kein fleissiger Jüngling ist ein liederlicher Schüler, folglich lehrnt — Kein liederlicher Schüler lehrnet Etwas — Ein fleissiger Jüngling ist aber kein liederlicher Schüler — folglich etc. —

Da Christoph mit seinen Augen nie vor sich auf den Weg, sondern immer über sich, neben sich hinter sich sah — so fiel er oftmals auf die Nase!

Wenn es wahr ist, dass die Erde mehr als einmahl von mehr als einem Seefahrer umschifft worden ist, so erhellet klar, dass die Erde Kugelrund ist — Da im Alter die Kraft abnimmt, und mit derselben die Fähigkeit sich den nöthigen Unterhalt zu verschaffen, so sollte man in der Jugend sparen und mit dem Ersparrten genau verfahren.

Wen kein Ding zugleich seyn und nicht seyn kann — so bin ich verheiratet bin ich ein Junggesell da ich nicht . . . [43]

Kein Mensch ist ewig, Cajus ist ein Mensch, also ist Cajus nicht ewig (Mp—SM—Sp). Kein Lügner verdient Glauben, jeder Tugendhafte verdient Glauben, kein Tugendhafter ist also ein Lügner. MP. MS — SP.

P. M. — SM. S. P. Alle Menschen sind sterblich, alle Menschen sind endliche Wesen, also sind einige endliche Wesen sterblich. Jedes Thier lebt und empfindet, Alles was lebt und empfindet ist eine Substanz, also sind einige Substanzen Thiere. (MS. SP. PM.)

[Ezután folytatólag ily logikai példák; egy költemény és prózában való feloldása; ismét logikai példák; a mondatrészek; a beszédrészek és felosztásuk példákkal és német szövegen való megjelöléssel az 58. oldalig, a további 100 oldal üres.]

[1] Oldaljegyzet: Artikel im Plural.

VIII.

[II_2 számú jegyzetkönyv.]

Lebensgeschichte des F—[a)1]

Jeder Mensch ist geneigt seine eigne Lebensgeschichte, wenn auch nicht für sonderbar doch wenigstens für so interessant zu halten — um sie andern Leuten, oder wenigstens einigen Freunden gerne mitzutheilen — Desshalb schreiben die Schriftsteller ihre eignen Biographien mit der höchstmöglichen Ausführung —[2] Andre Leute halten hingegen Tagebücher, um aus ihnen manchmal vorzulesen — die Unkundigen der Schrift vertrauen alles dem Gedächtniss und wundern sich allesammt, durch welche Prüfungen und Verführungen welche sonderbare Wege sie endlich zu dem Ziel, welches sie sich aussteckten gelangten, oder wie sie sich allmählich davon entfernten — lange ohne bestimmten Zweck herumgetrieben wurden — und endlich in einem ungehofften Hafen einliefen oder im Sturme auf einer unbekannten Küste strandeten. — Wenn man die innern, oft unausgesprochnen Verhältnisse mancher Menschen genau prüfen würde, und sie durch und durch sehen — auf welche sonderbare Fügungen des Schicksals — auf wie unendlich wunderbare Nuancen des Glücks und Unglücks müsste man kommen! *Das Ungewöhnliche,*[a)] ja sogar Romanenhafte liegt nicht immer in unserer Einbildung — es lebt wirklich — und die Wahrheit übertrifft in vielen Fällen durch das Erstaunliche und Wunderbare — die überspannteste Dichtung. —

Das Leben lässt sich von so vielen Seiten betrachten — dass man im verschiednen Alter — bei froher oder böser Laune — in glücklichen oder unglücklichen Umständen — in guter oder böser Gesundheit, eine und dieselbe Begebenheit, oder That — für gut oder schlecht — oder wenn auch nicht so grell — für unverzeihlich oder verzeihlich halten kann —: für komisch oder ernst — für wichtig oder gleichgültig — Man sollte glauben, dass die die glücklichsten sind, die die traurigste Seite des

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Széchenyi regénytervezete: Selina iránti szerelmének története.

[2] Oldaljegyzet: Es gibt manche ehrliche Leute die eine Pantalonade für ein Trauerspiel gelten lassen wollen — ebenso wie andre — die aus einem wirklichen tragischen Spiel — Komödie machen! —

Lebens — in ein helles rosenfarben Licht zu setzen verstehen. Darüber ist aber in Frage — die gewiss Antwort verdient.[1] — Nach was denn eigentlich des Menschen Streben geht? — Nach Glück und Zufriedenheit, sollte ich denken —: lassen wir das angenommen seyn. Vernunft und Verstand sollten uns also die Mitteln an die Hand geben — wie wir glücklich und zufrieden werden sollten, denn wenn sie das nicht können, zu was sind sie denn? sie sind ja dann mehr zur Last als zum Nutzen, eben so wie Geld welches man nicht ausgeben darf, oder für welches man nichts zu kaufen bekommen kann. — Der Verstand und die Vernunft in der höchsten Stufe sollen also zum Gipfel des Glücks, zur Seeligkeit bringen — — daher gibt es keine bessere Abtheilung dieser zwei Geistes Eigenschaften die in so unendlichen subdivisionen eingetheilt werden können — als die, wenn man sagt, dass es Vernunft und Verstand auf Augenblicke gebe, auf eine Stunde, einen Tag, Jahre, das halbe, das ganze Leben hindurch — und endlich auf die Ewigkeit! Wir sehen die gescheidsten zu gewissen Zeiten an einem Nichts scheitern —. Wie wenige überleben sich selbst nicht —? Wie viele bleiben nicht stehen, oder gehen gar zurück, indessen die Welt mit ihren Jahrhunderten weiterschreitet — — und wie viele endlich trachten und streben — nach ein unsicheres — begrenztes Glück — welches zu erreichen sich kaum der Mühe lohnt! da es jeden Reitz verliert — so bald es den Zauber der Neuheit verlohren hat —? Diess wollte ich früher berühren als ich die auffallendsten Begebenheiten meines Lebens hier aufzeichnen werde — und dann mag ein jeder mit sich selbst übereinkommen — von welcher Seite, das Leben zu betrachten sey wenn man Anspruch auf Weisheit machen will — und vergebe mir dann, wenn ich vielleicht einen zu entfernten Gesichtspunkt gewählt habe — um mich selbst zu skizziren — es ist aber in meiner Ansicht, von der Idee durchdrungen zu seyn; dass man — wenn man halbwegs gewissenhaft ist und nicht gleichgültig genug und kalt, um sich über die heiligsten Gefühle manchmahl hinwegzusetzen — die wenigsten Begebenheiten des Lebens von der komischen Seite betrachten könne. (Ist das wirklich so, wie ich sage, oder ist meine Milzverhärtung die mir diese ernste Ansicht gibt?) —

(Um nicht bey A anzufangen gehet die Erzählung von dem Abende bey M. Z. an) —

Folgende Eintheilung wird angenommen.[a]

Im Frühjahr 1818 verfertigt F— vor seiner Abreise nach Italien — eine Schrift in welcher er seine Leidenschaft für Th— seinen Plan sie zu beirathen, und endlich seine gescheiterten Hoffnungen mit der grössten Wahrheit und Einfachheit auseinander setzt — und alle jene Papiere hinzufügt — die in der Folge als Zeuge dessen seyn könnten, was er mit allem ernst thun wollte — und was viele Leute schon damals bezweifelten. — Er unternimt seine Reise mit bösen Ahndungen vielfältig geängstiget — — Bringt seine Geschäfte in Ordnung — bezahlt seine Schulden — macht sein Testament, und überschickt diese letzte Schrift an seinem *Freund M—*, der vielleicht der einzige ist, der an seinen ehrlichen reschtschaffnen Gesinnungen nicht zweifelt — „Sie soll nach meinem Tode zum Beweis dienen, wie sehr ich Th— liebte — wie mich Sie verkannte — und wie wenig ich die Härte meiner Eltern und ihrer Anverwandten verdiente“ —

(Sein Freund M ist im Roman derjenige der alle Bruchstücke seines Lebens sammelt und endlich an dem F. R. sendet —

1° *Vor allen andern also muss die Zuschrift F— an M vor seiner Abreise enstehen.*[a]

F— kömmt von Italien zurück 1819 und alle seine Hoffnungen werden durch L. E— neuerdings entflammt — 2° *Korrespondens zwischen F— und L. E—*[a] — Seine Annäherung zu Th—

3. *Diese Korrespondens zwischen F. und L. E— währt fort.*[a]

4. *Korrespondens zwischen F. und Th— 1820*[a]

5. *Das End der ganzen Erzählung wieder von F. und M. gerichtet.*[a]

Personen die vorkommen können

F— Geliebter
Th— Geliebte
If— } F. Ältern
J— }
L— } F. Geschwister
S— }
Ch. }
R. }
Cl. } Th. Angehörigen
Mr. }
C }
LL. }
Js. }
Alte Th. }
Cho— }
E— }
L }
Cr die schwarz Augige

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] Oldaljegyzet: Die Glorie der Vernunft und des Verstandes ist — Religion —

Mumu die Iris
K die Gutmeinende
M. L.— die Vernünftig boshafte.
M. B.— die Doppelte —
St— der Narr.
G— der länge.
Sch— der Jäger.
{LLL / LLL die Bilder des Philemon und Baucis —

Alles was mich an die glücklichste Periode meines Lebens errinert ist mir theuer, ist mir willkommen — und ich mag gerne vergessen, was ich seyn hätte können, und was ich jetzt bin — wenn ich den Traum jener Tage von denen ich Ihnen neu erzählen will — nur auf einige Augenblicke in meine Seele zurück rufen darf. O es waren Zeiten — da ich mein Glück kaum fassen konnte! Mein Herz war zu eng — mein Gemüth zu kalt — um die Wonne, die Seeligkeit so ganz empfinden zu können — deren Nachgefühl noch jetzt — *nach so langen — unglücklichen Jahren,*[a] mein einziger letzter Genuss bleibt! Vergeben Sie meiner Schwachheit — ich werde über mein eignes Schicksal gerührt — ich fühle mit mir selbst mitleid — wenn ich meine eigne Lebensgeschichte durchdenke — und hoffe immer Linderung zu finden —, wenn andre Menschen, die ich für theilnehmend halte — mit mir empfinden könnten —! Auch diesen kleinen Genuss — andre über mich weinen zu sehen, musste ich entbehren — denn leider machte ich die Erfahrung — dass die Menschen nur dann mitfühlen mitleiden können, wenn ihr eignes Geschick eine Ähnlichkeit mit dem hat — was sie rührt, was sie weinen macht —. Man muss selbst unglücklich gewesen seyn, um liebreich und gerührt — dem unglücklichen die Hand reichen zu können — man muss jahrelang, die ernsthafte trübe Seite des Lebens vor Augen gehabt haben — um die zu schonen — denen zu vergeben — die noch immer — ihres verlohrnen Glückswegen — traurend, die Geduld ihrer Freunde auf so eine langweilige Probe stellen —. O vergessen Sie also nicht — wie theuer Sie mir sind, welchen Werth ich auf Ihre Freundschaft setze — wie Sie zu meinem engen kargen Glück nothwendig bleiben — und wie es mich elend machen würde, wenn Sie mir jehmahl weniger gut und zugethan seyn könnten — Sie wissen, ich musste den Glauben an alle Menschen verlieren — die kaum lieben können, an die ich durch so heilige Bande gekettet war — — Errinern Sie sich meiner eignen Eltern — wie musste gegen die mein Herz erkälten — aller meiner Anverwandten — und endlich an Sie theure Unglückliche, die den letzten Zauber des Lebens mir raubte — Sie haben mich so oft mit Geduld gehört, meine

Sache zu Ihrer eignen gemacht — gewähren Sie mir denn die letzte Bitte — vielleicht die letzte um die ich Sie ersuchen werde — diese Schrift mit allen beygeschlossnen Papieren zu sich zu nehmen — so wie wirs einmahl schon verabredeten, und Sie mir versprochen haben — und sie dann mit der Zeit — wenn ich nicht mehr lebe, oder Th— verheirathet ist, ihr in Geheimen zu überreichen als Vermächtniss oder Brautgeschenk. — (88 lap üresen maradt.)

IX.

[II. 3. számú jegyzetkönyv.][1]

O könnte ich einst verschweben
Und verklingen in's bessere Leben! [1]

Sobald eine Metaphisische Untersuchung nicht aus dem Grundsatz ausgehet dass man das über Natürliche mit Menschen Verstand nicht erkennen könne, so ist sie geradetzu eine Erzeugung menschlicher Eitelkeit und Stolzes — Und wenn die junge Seele des Menschen, damals nämlich wenn ihre Hülle zur Reife sich nahet und das völlige Bewusstsein und das Anschauen seiner selbst erhält, wenn damals die Seele, auf seine eigne Flügel sich verlassend, zur Gottheit sich empor schwingen will — und in Staub und Blindheit zurückfällt — das ist das Schicksal eines jeden Denkenden Geistes, der in einem Jungen, voll Kraft und Gesundheit strotzendem Körper — in sich selber eine Macht wohnen fühlt — das Tiefste zu ergründen — das Höchste zu übersehen —. Und der Drang nach etwas Weitem, Guten und Wahren führt ihn fort — in das Unendliche — bis der Glanz Gottes seine Augen erstarren macht —. Diess ist verzeihlich — wenn aber Männer, die ihr ganzes Leben mit ungelöschter Sehnsucht Geheimnissen nachgrübelten, die jenseits der Welt liegen — und endlich durch mathematische Formeln und mistische Redensarten, Gott, die Dreyeinigkeit und die Sele des Menschen erklären und verstehen wollen, ist das nicht strafbar oder wenigstens bemitleidswerth? — Gott erkennen ist dem armen Menschengeschlecht nicht gegeben, denn das wäre Seeligkeit — Er soll aber an ihn glauben ihn lieben und an ihn hoffen —. Der Vorbegriff den wir von Gott — in dieser Welt schon haben können ist hinlänglich, dass wir an ihn glauben ihn lieben und in ihm hoffen können. Das Kleine so wie das Grosse, welches wir geradetzu durch unsere Vernunft, oder die Sinne bemerken, sprechen klar von seinem Seyn seiner Güte und seiner Allmacht!

Ungewissheit und Zweifel ist dem Menschen Geschlecht in jedem Alter in jedem Glauben zugemessen — und ein heimliches Erbeben und Erschauern ergreift die Seele, wenn sie die irdische Hülle ablegen — und in die unbekannte Welt tretten soll —. Wenn ein Mensch stets nach dem Guten gestrebt ein heiliges

[1] Filozófiai elmélkedések.

Leben gelebt hat, und endlich am Rande des Grabes ist — fühlt er sich dan Macht genug das bessere Leben, so zu sagen, zu fordern, und gewiss zu sein es verdient zu haben? — Oder ist nicht Demuth, Hoffnung und Ergebung in Gottes Gnade, sein letzter schwankender Stüzpunkt?

Gott muss gerecht sein — und er kann es nicht anders — Wenn also ein Mensch in seinem Leben stets gegen ihn oder was das selbe ist gegen die Vollkommenheit geschritten wäre — und in dem Augenblick des Todes des Gefühls gewahr würde, dass er näher zu Gott ist als er es bei seiner Geburt gewesen war und dass er nun zur Seeligkeit übergehen werde, würde Gott ihn dafür strafen können? —

Der Mensch kann selig werden, wenn er den Weg zur Seeligkeit einschlägt — Nicht wahr? Der also den rechten Weg eingeschlagen hat, kann nicht verdamt werden. Wenn also der Mensch wüsste dass er den rechten Weg zum Himmel geht und sein ganzes Lebelang gegangen ist, kann ruhig dem Tode entgegen gehen — und sich den Himmel fordern —. Der Mensch weiss aber nicht ob er wirklich den Weg gehet der allen zu Gott führt — und daher ist er im Leben unschlüssig und tappet wie ein Blinder herum — im Tode ist er aber ängstig —

Hier liegt ein Mohr
Wer kann dafür *(dafor)*

Ach, ach
Hier liegt ein Wallach!

Elle avoit un charmant petit c—, il ne lui manquoit que la parole! —

[A jegyzet végén]:

„Denn vor dem Tode sich fürchten — ist nichts anders als sich Weise zu dünken, ohne es zu sein, das heisst etwas zu wissen wähnen, wenn man es doch nicht weiss. Vom Tode weiss ja keiner etwas, weiss nicht, ob er nicht etwa das grösste Gut für die Menschen sei. Gleichwohl fürchten sie ihn, als wüssten sie wohl, dass er das grösste der Übel wäre —."[1]

Alle Menschen theilen sich in zwei Klassen — die Welt spiegelt sich in ihrer Seele fröhlich und heiter — oder sie erscheint traurig und finster — Die Umstände unter welchen die Kinder erzogen worden sind, tragen allerdings viel dazu bei — dass die Seele in einer angenehmen Harmonie, so zu sagen, eingeschläfert sei — oder durch das Leben hindurch mit Scrupeln, Missverständnisse, Ängstlichkeiten und Zweifel beschwert

[1] Idézet Platon: Sokrates apologiájából (XVII. fejezet).

werde —. Mehr als alles diess kann eine Seele nimmermehr betreffen: die Eltern sind indessen die aller erste und die eigentliche Grund Ursache — wie die Kinder die Welt in ihrer Seele auffassen werden: und ihre moralsche und phisische Gesundheit wirkt unaufhörlich in das Leben ihrer Kinder. —

Ein durchaus gesunder Mensch kann von seiner Zukunft — in der andern Welt folgender massen denken, ich begreife es so wohl.

Nach dem Tode vergehet die Seele oder sie lebt weiter. Vergehet sie und stirbt sie mit dem Körper, so ist der Tod für alle Menschen ein Glück. — Wer errinert sich eines ganzen Tages, den er glücklicher zugebracht hat, als eine ganz Gefühl und Traumlose Nacht? — Kein Glücklicher kann das sagen — und wo bleiben die Unglücklichen — Für jene ist also das *Nichtsein*[a] ein Gewin, für diese aber ein Seegen. — Bleibt die Seele aber im Leben, so ist es wenigstens eben so vernünftig zu denken, dass sie glücklicher wird — als dass sie unglücklicher werden sollte. Im Gegentheil ist das erstere noch wahrscheinlicher — indem auf der Erde schon unsere Freuden, wenn wir uns hierüber nicht täuschen wollen, desto grösser reiner und erhabner sind desto mehr wir die Seele von dem Körper trennen können: daher das Wohlbehagen in dem Gesunden Zustand — weil wir Augenblicke hindurch auf unsern Körper ganz vergessen können — daher die Üble Laune wenn wir unsern Puls schlagen unsere Nerven sich ziehen fühlen."

Die Philosophen neuer Zeit, mit denen *grauen Ansichten*[a] können über das *fernere Sein*[a] des Menschen nichts sublimeres erfinden, als Shakespeares „To be or not be."[1] — Und es ist nicht zu läugnen — dass das *Unbekannte*[a] unsern Willen unsern Muth hemmt und erstarren macht — wenn wir einem eckelhaften Leben, ein Ende machen wollten — „Diess aber nur denen, die über ihre Seele, und in wie fern sie mit dem Körper zusammenhengt — niemals nach gedacht haben —. Warum sehen wir denn, die Griechen die Römer, die ihr ganzes Leben hindurch mit dem Tode sich beschäftigten — auch göttlich sterben — wenn das Ziel ihrer Wünsche endlich gekommen ist? —

„Man stirbt unerschrocken wenn man in der Kraft stirbt — und man stirbt furchtsam wenn man in der Schwäche stirbt" — Ist das wahr? Es wäre wahrlich angenehm diesen Satz tief zu ergründen. — Ein gutes Leben oder ein schlechtes Leben welches man lebte, giebt, leider aus Erfahrung nur zu sehr abgenommen,

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A híres Hamlet-jelenet kezdő szavai. (III. f. 1. jel.)

in der Todes Stunde keine besondere Furcht, noch weniger aber eine Consolation — und ich selbst sah eben so viele schlechte Leute sanft und ruhig sterben — als ich allgemein für gut erkannte Menschen — schrecklich und so zu sagen in Verzweiflung enden sah. —

Den 12-ten August

Mir wird ja weder M— schaden, noch auch A: das könnten sie auch nicht, denn ich achte nicht, dass einem schlechten Namen je die Macht vergönnt werde, Schaden zu thun einen bessern."

Diesen Satz las ich heute der Gräfin L— vor — nachdem wir eine lange Zeit über die höchstmögliche Freiheit, Unabhängigkeit und Selbstständigkeit gestritten haben. Ich war so albern *eine Frau*,[a] und besonders so eine *Hausfrau*[a] — mit dieser Glorie der Mannheit zu langweilen — und bekam zur Antwort „dass das nach ihrer Meinung eben der entgegen gesetzte Fall sei — und dass es selbst die tägliche Erfahrung lehre — indem nur die schlechten Menschen die Guten betrügen, und nicht umgekehrt — und ihnen *natürlicher Weise*[a] dadurch schaden —!?

Komme alte Erfahrung,[a] und las[s] mich nie wieder an einem Weib solche Seegens Worte verschwenden —.

Den 17 August

Und ich lebte, und ich lebte nicht umsonst.
Mag mein Geist verlieren die Kraft, mein Blut das Feuer,
In selbst Beherrschungs Pein soll mein Leben zu Grunde gehen:
Es bleibt in mir selbst doch etwas, welches ermüden wird
Qualen und Zeit, und athmen, wenn ich nicht mehr athme.
Dan soll an ihren erweichten Gemüth sich senken,
Dem zurückgeruffnen Ton, einer stillen Leyer vergleichbar,
Etwas überirdisches welches sie nicht ahnden,
Und wecken, in ihren grausamen Herz, wenn ich nicht mehr bin,
Den letzten bittern Vorwurf einer unglückseeligen Liebe.

Den 27-ten Septemb.

a) Széchenyi aláhúzása.

X.

[II. 7. számú jegyzetkönyv.][1]

O möchtest du das Leben nur immer von der Seite sehen können, die lächerlich ist! — [1]

In einem Dorfe nächst Wien, versuchte ein Khÿrurg des Bezirks Alles was in seiner Wissenschaft lag, um einen, im Nerven Fieber liegenden Kranken Bauersmann zu retten. Er gab ihm Arzney zum Abführen, zum Speyen und zum Schwitzen —; er öffnete ihm eine Ader — er schröpfte ihn — er legte ihm Blutigel — kurz, er that Alles was er thun konnte; seine Kunst war erschöpft — Es half Nichts. — Als der Khirurg den Patienten nun aufgeben wollte, da alle seine Mittel fehlgeschlagen hatten, geriethen alle Anwesenden in das tiefste Betrübniss — — die Anverwundten grämten sich und der Kranke wurde trostlos. — In diesem Jammer bathen alle einstimmig — der Doctor möchte ums himmelswillen, noch Etwas versuchen, das aller Letzte zu Hülfe nehmen — er wusste aber Nichts mehr, was er nicht schon angewendet hätte — und sagte nachdem er lang in Zimmer auf und ab gegangen war, und den Statum morbi reiflich durch dacht hatte — „ja, einen Zahn kann ich ihnen noch ausreissen — — — [2]

Bey einer Vorstellung der ostindischen taschenspieler Künste, die durch einen Indianer auf das Vortrefflichste ausgeführt wurden, war unter vielen Zusehern, auch ein Korporal des Husaren Regiments Blankenstein. Die Gewandtheit des indischen Taschenspielers fiel ihm auf, besonders lobenswerth fand er aber seine Geschicklichkeit ein gerades Schwert durch den Mund in seinen Laib zu versenken — In seiner Idee waren viele Menschen geschickter als er selbst — in der Tapferkeit konnte es aber kein Mensch ihm zuvorthun — — da der Indianer aber mit einer Art Prahlerey die Zusehenden gleichsam aufzufordern schien Ähnliches zu wagen, konnte er sich nimmer zurückhalten und

[1] Tréfák.

sprach — „geschickt ist der Kerl, wenn er aber Muth hat — so mag er meinen Säbel einmahl verschlingen.“ —

Auf einen Ball der Gräfin R. E— erschienen sieben Damen als Gänse maskirt. Dem Tag darauf begegnete Graf G— eine der sieben Damen — es war eben die Gräfin E— W— und machte ihr nach andern vorläufigen Reden folgende Bemerkung — l'idée est charmante de se masquer en masque de carcutêre et je [3] trouve que c'est un grand bonheur d'avoir les qualités opposées de ce masque que vous vous êtes choisi. —

Das rechte Aug mit der rechten Hand zuhalten und mit der linken Hand ein Licht putzen ist die Aufgabe. Man gibt sie für schwer, sie ist aber leicht; daher kann sie auch jeder Mensch lösen —: man stellt sich aber als ob man sich darüber wunderte, und behauptet, dass der jenige der sie zu lösen versucht sein Auge nicht recht zuhalte. Ein jeder wird sich auf der Stell antragen, von einem Andern sich das Aug zu halten zu lassen — welches man dann mit einer schwarz gefärbten Hand thun muss —. Er wird das Kunststück mit Geschicklichkeit vollenden — aber ein schwarzes Gesicht davon tragen. ect. ect. ect. —

Genz wird dem Kayser Franz vorgestellt: — nach der Audienz sagt der Kayser, der deshalb gefragt wird, dass ihm G[enz] in jeder Hinsicht seiner Tournure, Sprache u. s. w. missfalle. G[enz] erfährt das und rufft „Mein Gott, soll ich den[n] walzen und jodeln, um den Monarchen zu gefallen![1]

[2 sor törölve]

In Debretzin sind keine Pflaster Tretet — denn es ist nur Koth. [4]

Die ganze Welt bebt wenn Achilles sich ärgert — der Zorn des Gr. P— schläfert sanft die Menschen ein!

On donnera aujourd'hui, o, edipe — o, u, i.

In Strassburg begehrt ein Fähndrich Urlaub auf 24 Stunden um auf den Münster zu steigen. Auf dem halbenweg hinauf frägt er die Frau des Museums die in guter Hoffnung war, „Nu liebe Frau wie lange werden wir noch gehen?“ Sie nahm es auf ihren Zustand, und antwortete „*noch 6 Wochen*[a]“ der Fähndrich aber

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Lásd a 175. lapon is!

„da muss ich umkehren, denn ich habe nur noch auf 20 Stunden Urlaub![1]

Franz des S[imonyi] spricht auf der Reise in Teutschland — geblem, weomleg, urgmelk — ect —. Simonyi — „Esel was ist, hast du den Verstand verlohren, was redest du denn, „Ich hab' französisch reden wollen — damit der Postillon nichts davon verstehet.

Der Jude mit dem Groschen „— Gott vergelte es tausendmahl —! Das macht 40 Reichsthaler" [5]

Die Artillerie der Carbonari's als Caricatur — „Eine Metze mit der man unschlitt Kerzen schiesst.

Guerillas auf 6 Füssigen Pferden, 2 Sätteln, vorne ein schwer bewaffneter Cuirassier ernsthaft, und hinten verkehrt ein leichter lustiger Husar.

Die Mohren vom Rgt. Mariassy mit weissen Hintern

Genz mit dem Marodeur.

W. Il n'y a qu' un bien sur la terre, et c'est la souveraineté et si on l'a perdu on n'a plus rien —

G. Mr. votre père qui étoit connu pour très gai et heureux s'en est passé parfaitement bien.
Man muss nur *depol*[a] (anstatt Lait de poule) auf dem Abend trinken so wie wir es in Frankreich thaten. [6]

Steigentesch bey der Retraite nach Troyes auf dem Gross Fürst Constantin zeigend „Sehen Sie das ist der Einzige der nicht mit der langen Nase abziehet."[2]

A Somogyi paraszt „Te vagynak e nyulak *„nints Uram.*"[a] hát Farkas vagyon-e, *de az bizony szépen van.*"[a]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] A 12. lapon ily változatban:
Fähndrich
Wie lange werden wir noch gehen,
Frau in der Hoffnung, Noch 6 Wochen
Fähndrich
Da muss ich verkehren, denn ich hab' nur auf 3 Tage Urlaub.
[2] Lásd a 35. és 754. lapon is!

Was wurde als Hoffmann tröpfelte? „Hoffmannsche Tropfen."

E. H. Ferdinand „sind Leute die mich bey der Affaire von N— gesehen haben?
1ster Husar „én láttam mikor a lovát elvesztette
2ter „ „én pedig a lovából gulyáshúst ettem!

Ungerad, grad, ect ect — Was bist du also „Ein Schneider"

Warum ist er zurückgeritten? Husar „Es hat mich ein Bataillon in die Flanque genommen."[1]

Tsinyály Kláni turt."

Ungrische Tänze, Pendelrázó,
Csipd meg bógár,
Egy kis kenyér egy kis só
oder Tarka kukóritza szár, [7]
Kotsmárosné gyújts világot,
Megy a barát a malomba lassan,
Ma van Jakab nap,
Somogyi és Hevesi.

Schafgotsch zu einem Fuhrwesens Officier „Sie haben ein foules Gesicht" er zu ihm „was gehet ihnen meine Fisasch (visage) an — und gehet weiter."

Officier von Albert „Habt acht, man wird mit ganzer Front rückwärts marschiren, im Schritt, marsch." *Radetzky*[a] „lassen sie nun einmahl im Trabe marschiren" ect.

Ein Mann nach der Jagd schluckt im Durst ein im Wasser liegendes Glas Aug — der Bartbier Kristirt und rufft *„hey da,"*[a] es sieht mich einer an.[2]

Bombelles — auf der Gasse, und eine Dame auch neben ihm [8] Sie nimmt sein Hemd um sich den H— auszuwischen! —

Was geschieht einem gemeinen Mann der in seinem Holfter keinen Hahn aber eine Henne hat?

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Változata a 8. lapon Der Husar der von der Patrouille zurückgekehrt da ihm ein ganzes feindliches Bataillon in die Flanque genommen hat. —
[2] Lásd a 23. és a 748. lapokon is!

Ich gratulire zum K— — und ich zum Laufer — —

[4 sor törölve.]

Der junge Mensch der keine andre heirathen will als die eine rothe hat.

Blas nun mein Sohn „ich blas halt doch nicht —" Entêtement.

Im alten Testament das aller grösste Wunder, dass sich der h. Elias auf dem feuerigen Wagen den H— nicht verbrannt hat.

Der Abt auf der Reise mit seinem Bedienten Matheus.

Kaiser Husaren exercirte schlecht bey dem Lager, und endlich, um doch einen gewissen Firn dem Reg[imen]te zu geben liessen sie beym defiliren *„Beym — ist finster"* [a] blasen. [9]

Ein Russe der keinen Menschen in Wien kennt will denn endlich auch in eine angenehme Gesellschaft eingeführt werden, und stellt sich, um zu wissen wo alle oder die meisten Leute des Abends hingehen am Ausgange des Theaters: da aber die gesammten Wiener sich zeitlich zur Ruhe begeben und die Bedienten den Kutschern „nach Haus" zu riefen — so wunderte er sich über das grosse Haus, welches der Mr Nachhaus hielt, und wollte daselbst vorgestellt werden.

Graf Tige[1] *meldet* [a] dem Kronprinzen dass seine Frau in der Hoffnung ist. *Der Kronprinz* [a] „pfui teixel, reden sie mir nicht von solchen Schmutzereien. —

Bruder Louis an seinen Reitknecht „hast du noch einen Vater, — nein, nur einen Stief Brudern —

Gräfin Georg Festetich „Meine Ziehtochter weiss schon alles nur America fehlt ihr noch. —

Liebes Weib du hast heute Csocolade getrunken! — Nein, ich nicht. — Man sieht es aber. — Nein, gewiss nicht, denn es ist noch von gestern."

[6 sor törölve.] [10]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Tige, Josef Graf, ezredes, Ferdinand trónörökös egyik kamarása.

Ein Prediger predigt über Leiden Christi — das Publicum schwimmt in Thränen — die Weiber scheinen fausse couche machen zu wollen, er kann sich anders nicht helfen, um alles zu beruhigen als sagend „Aber wer weiss ob's wahr ist —.

Die Geschichte vom Floh und der Maus — „Er war ein Cavalerist, denn er hat vor meiner Thüre die Mantelsäcke aufgehenkt.

[½ lap kivágva.]

Petky, nimmt als Acteur zwey kleine Äpfel in die Backen um [dass er] dicker und gesünder aussieht.

„Muki Muki" der Kaiser [11]

Ein preusicher Officier fährt 2 Stunden mit einen Wiener Fiacker: wie es zum Zahlen kömmt. *Er* [a] was bin ich ihm schuldig? *Fiacker,* [a] 5 Gulden. *Er* [a] das ist zu viel, ich werde ihm's nicht zahlen. *Fiack[er]* [a] So kommen Sie auf die Politzey. *Er* [a] Nein, ich gebe es ihm, aber *auf Ehre er gibt sich ein Ridicul.* [a]

[3 sor törölve.]

E. H. Johann kömmt in ein abgelegnes Haus
quelle est la plante la plus utile aux hommes la plante des pieds.

Was machen die 12 Aposteln im Himmel — ein Dutzend.

Knop, Knopf — ect.
Knopf — wart, ein bischen. [12]

A Paris on annonce le batard d'un Lapin et d'un Carpe — mais on ne montre jamais que le père et la mère — et le public s'en trouve charmé. [13]

[1 lap kivágva, 80 lap üres.]

a) Széchenyi aláhúzása.

XI.

[I. 12. számú jegyzetkönyv.][1]

Synonimik von *Eberhard*[a] von Stoph.[2]

Über das C.[a]

In der, den fremden Wörtern angehengten deutschen Endsylbe, und als letzter Buchstabe hat das C in keinem Worte statt. Z. B. Rhethorik. Orchestrik u. s. w. *Also nicht mit ck*[a]! NB.

Das C sowohl vor Selbst als Mitlauten muss in allen fremden Wörtern beybehalten werden welche noch nicht in die deutsche Sprache aufgenommen sind. — Z. B. Classe. Clavier. Capitulation. Capital.

Das C, das in solchen fremden Wörtern unmittelbar vor den T stehet darf mit K, nicht verwechselt werden. Z. B. Edict — Rector. Punct. Respect. Contract. —

Über das C. H, *icht licht.*[a]

Statt der Endsylbe schreibe nicht „*igt ligt*".[a] Z. B. Thöricht. Schwärzlicht. Dickicht. Bräunlicht.

Verwechsle *lich*[a] nicht mit *lig.*[a] Heilig. Kindlich. S[ch]mutzig – Traurig — Weiblich — Weichlich

Nicht verwechseln *chen*[a] mit *gen.*[a] Entheiligen — Verherrlichen — Beseligen.

Gehört das L zum Wurzelwort so schreib *ig.*[a] Langweilig. Heilig. Theilig. Nebelig. Gehört es aber zur Endsylbe so schreibe *lich.*[a] Fürchterlich. Bürgerlich. Khristlich.

Die Sylben *gen*[a] und *chen*[a] richten sich nach den Wörtern auf *ig; lich.*[a] Herrlich — Verherrlichen — Sinnlich — Versinnlichen. Weichlich — Verweichlichen. Im Gegentheil. Heilig — Heiligen. Selig — Beseligen.

Über das D T.

Schreibe dt wenn es kömmt von det. Befreundt. Beredt. Ausnahmen sind Stadt — Todt — „*Der Tod — er ist todt.*"[a]

a) Széchenyi aláhúzása.

[1] Jegyzetek nyelvtani, logikai és verstani tanulmányairól.
[2] Eberhard J. A.: Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache. 1806.

Stellungen des Mittelbegriffs.[a]

Der Mittelbegriff hat im Obersatze die Stelle des Subjects, im Untersatze die Stelle des Prædicats. Oder in beiden Sätzen die Stelle des Prædicats oder drittens in beiden Sätzen die Stelle des Subjects, oder viertens im Obersatz die Stelle des Prædicats und im Untersatze die Stelle des Subjects —

Begriffs Formel:

M. P.	P. M.	M. P.	P. M.
S. M.	S. M.	M. S.	M. S.
S. P.	S. P.	S. P.	S. P.

Satz Formel:

A = allgemein bejahenden Sätzen
E = Allgemein verneinenden Sätzen
J = Besondere bejahenden Sätzen
O = besondere verneinenden Sätzen

Barbara	*Cesare*	*Darapti*
Celarent	*Camestres*	*Felapton*
Darii	*Festino*	*Disamis*
Ferio	*Barocco*	*Datisi*
Bocardo		
Ferison		
Barbari		
Calentes		
Dibatis		
Fespamo		
Fresison		

Barbara celarent primæ darii ferioque.
Cesare camestres festino barocco secunda
Tertia darapti sibi vindicat atque felapton.
Adjunges disamis datisi bocardo ferison
Barbari calentes dibatis fespamo fresison.

Der Schwamm — er schwamm von schwimmen.
Der Arm — er ist arm.
Ein Streifen — streifen.
Der Backen — backen.
Der Wecken — wecken.

b) Széchenyi aláhúzása.

Der Weg — weg.
Der Braten — braten.
Das Füllen — füllen.

Der Hieb — hieb.
Die Spinnen — spinnen.
Der Sammt — sammt mir.
Die Wiesen — wiesen — von weisen.
Die Weiden — weiden.
Den Blättern — von Blatt — blättern.
Der Rücken — rücken.
Die Flucht — flucht — von fluhen.
Der Morgen — morgen — adverb.
Das Spiel — spiel! von spielen.
Der Stecken — stecken.
Der Rang — rang von ringen.
Die Macht — macht — von machen.
Die Taube — taube adject.
Das Reich — reich adject.
Der Laut — laut adject. adverb.
Der Weise, — weise adject.
Den Dingen, von Ding — dingen.
Den Freyen von Freye — freyen.
Die Hüte von Hut — hüte von hüten.
Das Band — band von binden.
Der Rauch — rauch — adject.
Den Kriegen von Krieg — kriegen.

Dass regiert den Indicativ wenn Etwas Gewisses Unbezweifeltes angezeigt wird: „Ich weiss dass er hier ist".

Den Conjunctiv regiert es — wenn etwas Ungewisses oder Bezweifeltes angezeigt wird: frage ihn, ob er schon dort gewesen sey".

Auslassung eines Wortes.

Was fehlt muss / werden. / ergänzt

Auslassung eines Buchstaben.

Alle Me|schen / n

Überflüssiges

Alle guten /[guten][1] Menschen / ϑ

[1] A zárjelben levő szó a szövegben természetesen át van húzva.

Hinausrückung

Gerade Linien fordert
| die Zierlichkeit / ⊐

Einziehung

† Im Anfang muss das erste Wort eingerückt werden † ⊏

Ausstreichung aus Versehen

Dieses /Wort[2] ist giltig / ═══

Auseinander Rückung

Gleicher|Abstand der Wörter / ≀—

Krummenstehen

Gerade fort /Ihr Zeilen / ⌒

Buchstaben aus unrechter Schrift

Nur sch|oe|n gleich / ö

Verkehrte Buchstaben

Er ist ver|ʁ|ehrt / ⅄

Zusammenziehung

Na / he / ∪

Vorragung der Spatien

Zwischen /# den Zeilen / #

Wenn der Satz unrecht abgebrochen ist

Est ist am Nützlichsten zu
dem Teufel die Hölle /
zu mahlen / ~

Vollgeschmierte Buchstaben

Der Guguk ho|**hl**|le Sie / ⊹

[2] E szó a szövegben át van húzva s az alápontozással van jelezve, hogy az áthúzás téves.

Was ist, *denen?* Ein beziehendes Fürwort —
empirisch? εν πεῖρος erfahrungsmässig.
Autochthonen?

Zweysylbige Füsse sind — 4 Gattungen.

— ∪	Trochäus	Vater. Söhne. Liebe
∪ —	Jambus.	Verdruss — Genuss.
— —	Spondäus	Windsbraut. Nachtgeist.
∪ ∪	Pyrrhichius	Er ist —

Dreysilbige Füsse sind — 8 Gattungen.

— ∪ ∪	Dactylus.	Offenes. Freundliches
∪ ∪ —	Anapäst.	Die Gewalt. Der Genuss.
∪ — —	Bachius.	Geburts Tag.
— — ∪	Antibachius.[1]	Umsehen
— ∪ —	Amphimacer.	Hochgefühl
∪ — ∪	Amphibrachis.	Gebiether
— — —	Molossus.	Palm Sonntag.
∪ ∪ ∪	Tribrachis.	Freu—diger

Viersylbige Füsse — 16 Gattungen

A hat sechs Unterabtheilungen jede besteht aus zwey — — und zwey ∪∪ Silben. — — — ∪
B hat deren 4, aus drey langen und einer kurzen.
C hat deren 4 aus ∪∪∪ und —
D hat endlich 2 — nämlich — — — —
oder ∪ ∪ ∪ ∪

A	— ∪ — ∪	Ditrochäus.	Mondenschimmer
	∪ — ∪ —	Dijambus	Genesungs Traum
	— ∪ ∪ —	Choriambus.	Wiedergeburt.
	∪ — — ∪	Antispart	Hinaufschauen
	— — ∪ ∪	Jonicus der Fallende.	Schnellfüssige
	∪ ∪ — —	Jonicus der Steigende.	Die Vernunft siegt.
B	∪ — — —	1-ster Epitrit	Der Angstausruf
	— ∪ — —	2-ter Epitrit	Laue Herbstnacht.
	— — ∪ —	3-ter Epitrit	Hocheit des Sinns
	— — — ∪	4-ter Epitrit	Wahnsinn schweige.
C	— ∪ ∪ ∪	1-ster Päon	Brauchbarere
	∪ — ∪ ∪	2-ter Päon	Besänftigter
	∪ ∪ — ∪	3-ter Päon	Die Verirrten
	∪ ∪ ∪ —	4-ter Päon	*Eilendere Zeit.*

[1] Oldaljegyzet: heisst manchmal
— — ∪ Palimbrachius
— ∪ — Creticus.

D	— — — —	Dispondäus	Seesturm heilt laut
	∪ ∪ ∪ ∪	Proceleamaticus	*Zärtlicheres Gefühl.*

Prosodie ist Zeitmessung oder die Lehre von der auf Gesetzen beruhenden Bestimmung der Länge und Kürze der Sylben.
Metrik ist die Versmessekunst oder die Lehre von der Füsse zu Versen.

Hochtönig ist die Sylbe in der der Ton steigt oder gehoben wird. ⁄ Tieftönig ist die Sylbe in der der Ton sinkt oder gesenkt wird. ⁀

Mittag. Denkspruch. Abhold. Grundstein. Lischaus. Türkey. Antwort. Abtey. Habt acht. Berg an. Abfall.

Länge und Kürze wird bestimmt durch das Zeitmass. — ∪ ∪
Es gibt lange kurze und mittelzeitige Sylben.

Melodie der Sprache ist die wohlgeordnete Folge hocher und tiefer Töne. Rhytmus ist die wohlgeordnete Mischung der Kürzen und Längen in der Aufeinanderfolge der Wörter durch welche eine dem Sinne angemessene Bewegung im Ausdruck hervorgebracht wird.
Sylben die immer lang sind heissen „Urlängen
— — — kurz — — Uhrkürzen
Die Mittelzeitigen heissen After Längen. Afterkürzen.
Alle Hauptbegriffe sind lang. Alle Nebenbegriffe sind kurz.
Einfache zweysilbige Wörter haben immer eine lange und eine kurze Sylbe. Nie haben sie zwey Uhrlängen, oder zwey Uhrkürzen.

In zusammengesetzten Wörtern wird das Bestimmungs Wort vor dem Grundworte hervorgehoben. Jener ist hochtönig, dieses tieftönig.

Rathhaus. Frohsinn. Hausknecht. See Kalb.
[15. lap üres]

[Ezután hátulról vissza]:
Der Vincenz hat das gesagt.
Hat der Johann davon gesprochen?
Maria war das frömmste Weib? 177. frömmste?
Kann das Umstandswort ein Zahlwort seyn? 201.[1]

[1] Oldaljegyzet: 78 — Sprachlere —

Welch eine Schande? warum nicht *welche*[a] 205
Wie fragt man um das Subject, u. s. w.
Was ist, *man?*[a]
hat, *einem*,[a] statt?
Entweder. Entweder. Oder.
Mit ihrem eig*nen* Glücke.
Betragen. 124.
Könnte man das Beschaffenheitswort nicht durch die Frage „*wie oder was ist er, sie es?*[a] erkennen? Z. B. wie ist die Rose? Roth — wie ist das Weib? elend. Was ist er? gut.
Wie müsste man, um das Eigenschaftswort zu erkennen, fragen?
Wie wird, das Gute, das Rothe, das Eigne, abgeändert?
Mir elenden Manne! Mir Elenden!
Wir rothe Männer! oder Wir rothen Männer.
Sind arm, angenehm, lahm nicht Beschaffenheitswörter — folglich Nebenwörter und keine Beywörter? 75
Dieses Mahl. Einmahl. Sieh in Adelung.
Kann man schreiben gelass*est*? — 78. S. L.
Was ist „Höchstgeehrtester“ — 79. S. L.
Der Fuss ist hölzern —. Baumwollne Strümpfe. 79.
Polemisch.[1] Anomalien.[2] Corollarium.[3] Ethnographie.[4] Exegeze.[5] Esoterische Deutung.[6] Siderisch.[7]
Von Ihrer glorreichen *Person*[a]: anstatt Person etwas andres finden.
Streitsüchtig.[1] Anomalie — gesetzlosigkeit. Eine[3] aus einem Hauptsatze fliessende Nebenbemerkung.[4] — Sittenbeschreibung. Auslegkunde.[5] Fremdartige[6] . . . . Gestirnt[7]
Ihrer Ihretwegen.

a) Széchenyi aláhúzása.

HIBÁK ÉS PÓTLÁSOK.

XLII. lap 10. sor: Pepa helyett Pepe.
XLVII. l. 5. sor: uralkodói h. uralkodó.
XCVII. l. 6. sor: sógoránál h. apósánál.
30. l. 3. jegyzet 1. sor: Castlereagh h. Londonderry.
41. l. 2. jegyzete téves. Széchenyi herceg Windischgrätz Alfréd öccsének, Weriandnak feleségét, Lobkowitz Eleonora hercegnőt érti.
133. l. 4. jegyzetben: gróf Wrbna Ernőné h. gróf Wrbna Eugénné.
169. l. 10. sor: pocket h. the pocket.
255. l. 17. sor: Studen h. Stunden.
258. l. 13. sor: Mucias h. Mucius.
263. l. 2. jegyzetben: Nagler h. Nadler.
267. l. a jegyzetszámok tévesek: (Raphael)[2], segiola[3] és Ezechiel[8] az [1] jegyzetre vonatkoznak.
283. l. 1. jegyzet utolsó sorában: mégis h. még és.
290. l. 17. sor: Vonwürfen h. Vorwürfen.
291. l. 27. sor: gechickter h. geschickter.
299. l. 3. sor: Engländern h. Engländer.
307. l. 13. sor: das[s] h. das.
327. l. 27. sor: Insei h. Insel.
328. l. 4. sor: ein h. eine.
389. l. 2. jegyzetében a hetedik utitárs nem a rais, hanem Széchenyi Johann nevű szolgája volt.
425. l. 2. jegyzetben: kétnapi h. egy napi.
440. l. 2. sor: aus h. uns.
448. l. 8. sor: äusern h. unsern.
450. l. 29. sor: einem Lampe h. eine Lampe.
452. l. 18. sor: Hydrria h. Hydria.
472. l. alulról 5. sor: Coryssus[6] h. Coryssus[9].

477. l. alulról 2. sor; Sintat h. Sintax. Széchenyi itt The Tour of Doctor Syntax in search of the Picturesque (London 1813) című költeményt érti. Doctor Syntax W. Combe angol író álneve. (British Museum Catalogue of Printed Books.)
493. l. alulról 4. sor: Zeitorin[4] h. Zeitorin[3].
495. l. alulról 6. sor: wogten h. wagten.
509. l. 4. jegyzetben: Magara h. Megara.
511. l. 8. sor: gehen h. geben.
511. l. 19. sor: erfahren h. erfuhren.
513. l. 18. sor: englische[n] h. englische.
594. l. 17—8. sor: hinläng-ich h. hinläng-lich.
595. l. 22. sor: Wcibe h. Weibe.
618. l. 17. sor: den[n] h. den.
646. l. 4. sor: Tyrtaeus. Itt Széchenyi Tyraeus Petrus (1546—1691) jezsuita írót érti. De apparitionibus prodigiosis spirituum tractatus c. műve első részében van szó az Isten megjelenéséről. (Backer Bibliotheque des ecrivains de la compagne de Jesus. II. k. 633. l.)
646. l. alulról 5. sor: merkwärdiger h. merkwürdiger.
658. l. alulról 6. sor: aher h. aber.
676. l. 3. sor: süss[c)] h. süss[a)].
709. l. utolsó sor: aus einem h. aus seinem.
754. l. utolsóelőtti sor: et cin h. ect. in.
768. l. alulról 2. sor: unbedeteundes h. unbedeutendes.
779. l. 18. sor: tarpia h. turpia.
803. l. alulról 8. sor: Aufentbalt h. Aufenthalt.
833. l. 7. sor: in Sie h. in die.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A lapszám melletti *j.* azt mutatja, hogy az illető szó a lap valamelyik jegyzetében, *és j.* pedig, hogy a lapon és jegyzetben is előfordul.
Személyeknél – esetleges eltérés esetén — a mutató évszáma a helyes.

Aachen város 353. és j.
Abano olasz helység LVII. 210, 253.
Abdulchamid szultán 789.
Aberdeen lord (George Gordon, 4. earl of) (1784—1860) angol államférfi és író 828.
Abrantes portugál város 274.
— hercege, lásd Junot alatt.
Abruzzo hegység XLI.
Abydos kisázsiai helység LXVI. 342. és j. 343. és j.
Accon, Akka, lásd Saint-Jean d'Acre alatt.
Accum Frederick angol gyáros 148. és j.
— család 148.
Achilles LXV. 338, 378, 859.
Achmed szultán 790, 791.
Acselár kisázsiai helység LXXII. 407, 408.
Adakő deresy kisázsiai patak 412.
— helység 412.
Adams, Frederick angol tábornok 298, 299, 301, 304.
Adelsberg (barlang) 246. és j. 249.
Adelung, Johann Chr. (1732—1806) német nyelvtudós 173. j. 847. és j. 870.
Admetos pherai király 236. és j.
Adonis görög isten 103, 261.
— szobor, lásd Thorwaldsen alatt.
Adranos folyó, lásd Rhyndacus alatt.
Adria (tenger) XXIX, XLI, LXIII. 200. j. 288, 291, 293, 295, 296, 299, 465.
Adromeda (Andromeda) aethiopiai királyleány 297. j.
Aegina, lásd Egina alatt.
Aegistos (Thyestes fia) 614. j.
Aenos hegy, lásd Monte Nero alatt.
Aeschines (Kr. e. a IV. században) görög szónok 499. j.
Aeschylos (Kr. e. a VI. sz.-ban) görög tragédiaíró 237. j.
Aesopos (Kr. e. a VI. sz.-ban) görög meseíró 573. j.
Aetna, lásd Etna alatt.
Afrika 248, 501. j. 543. j.
Agamemnon mykenaei király 516. j. 614. j.
Agamemnon-fürdő (Kisázsia) 468.
Agnusi-sziget (Spalmador sziget) 457. j.
Ajasoluk kisázsiai helység 472, 473.
Ajax görög hős LXVI. 340. és j.
Akadémia, Magyar Tud. II, III, VI, XVII j., XVIII, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, CIII.
Akarnania (Hellas északnyugati részén) 269.
Akhissar kisázsiai helység LXXIII, LXXIV. 419, 421. j. 422, 423, 424.
Akrai görög város (Sicilia) XCII. 560. és j.
Alad, lásd Olad alatt.
Alaman-Cave kisázsiai helység 472.
Albach Szaniszló (1795—1853), Ferencrendi szerzetes 662.
Albani (Albano), Francesco (1578—1660) olasz festő LX. 271. és j.
Albania LXIII. 297, 303, 304, 365, 543.
D'Alberti, de Vilencuve François: Dictionnaire (francia-olasz) 74. és j.

Albrizzi, Giac LXII. 280. és j.
Alcamo olasz helység XCIII. 612.
Alceste (Pelias jolkosi király leánya) 236. és j. 258. és j.
Aleppo (Haleb), szíriai város LXXXIII. 397. 498.
Alexandria afrikai város LXXXIII. 359. és j. 365, 465, 497, 796.
Alfieri Vittorio (1749—1803) olasz költő LVI, LVIII, XCIII, XCIV, CXXXI, CXLVIII, CLIII, CLIV. 196. j. 202. és j. 204, 236, 597. j. 631. j. 838. j.
II. Alfonz, lásd Estei II. Alfonz alatt.
Ali pasa (albániai) (1741—1822) 304, 307, 328, 329, 365, 824.
— (egyptomi) 358, 365.
Ali Chelebi görög helység LXXXVIII. 530, 831.
Ali Cselebi sciói kávés LXXVI, 440, 448, 449, 450, 451, 455.
Alikoni tenger, lásd Korynthosi öböl alatt.
Alkinoos kertje 301. és j.
Almagyük kisázsiai helység 309.
Gróf Almásy Illés (1779—1838) 19. és j.
Alpheus folyóisten 560. j.
Alpheus folyó LXXXVII, 523, 527, 528, 529, 829, 830.
Amerika CIX, CLII. 50, 51, 278. j. 612. 641, 676, 862.
Amiens francia város 134.
Amor, a szerelem istene 98, 165.
— szobor, lásd Canova és Camuccini alatt.
Ampelachia görög község 324. j. 506.
Ampeliona (Ambellona) görög helység 524. és j. 830.
Amykla, lásd Slavo Choris alatt.
Anakreon (Kr. e. VI. sz.), görög költő LVIII. 237. és j. 268.
Ananas, lásd Annane alatt.
Ancona olasz kikötő XXIX, LVI, LIX, LXII. 200. j., 215, 222, 235, 267, 275, 285, 288, 289, 290, 501, 502, 803, 805, 806.
Ancora, Gaetano d' (1757—1816), olasz régiségbúvár 107. és j.
Gróf Andrássy György (1797—1872) XV, XX, XXII.
Andréossi, Antoine François comte (1761—1828), francia diplomata 395. és j. 399.
Andre görög sziget (Andros) 326. és j. 477, 822.
Andria sziget (Márvány-tengerben) 375.
Andritsäna (Andruzzina), görög helység 524, 830.
Anglesey marquess (Paget Henry William) (1768—1854), angol tábornok 154. és j.
Anglia XL, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, L, LII, LIV, LXIX, LXXX, CII, CIII, CVII, CVIII, CIX, CX, CXVI, CXXII, CXXXII, CXXXVII, CXXXVIII, CXLI, CXLII, CLVIII. 17, 36, 39, 41, 65. j., 72. j., 85. j., 86, 131, 133, 135, 136, 143. j., 154, 161, 166, 168, 176. j., 263, 265, 274. j., 277, 278. j., 282. j., 284, 297. j., 394, 406, 437, 454, 482, 503, 532, 540, 541, 547, 556, 641, 704, 749, 754, 769, 770, 782, 816, 818, 819, 820, 843.
Angoulême, Louis Antoine bourbon herceg (1775—1844) 123. j., 136.
Angoulême, Marie Thérèse duchesse d' (1778—1851) 123. és j.
Angyal Dávid IV. 687. j.
Annane (Kyklad) sziget. 311, és j.
Anstruthen férfi 778.
Antal főherceg (1779—1835) CXXXVIII. 25.
Antigoni sziget (Spalmador) 367, 374.
Anti Ipsera (Antipsara) sziget (Egei-tengerben) 430.
Anti Milos (Kyklad) sziget 312.
III. Antiochus (222—187 Kr. e.), szíriai király LXXIV. 424. és j.
Antiope, thebai királylcány 492. j.
Antipaxos (Jóni) sziget 297. j.
Antonado Nicola, görög vendéglős 825.
Antonio szolga 478.
Antonius (Shakespeare) 221. és j.
Apáti falu (Vas m.) 176, 738.

Aphrodite, görög istennő 342. j.
Apollo, görög isten LXXXVII. 165, 258, 263, 264 j., 281. j., 282. és j., 524.
Apollodoros (Kr. e. V. sz.), görög festő 281. és j.
Apollonius (Aboulliond Göl) tó (Kisázsia) LXXI, LXXII. 401, 407, 408, 409. és j. 410.
Appennin-hegység XL, XLI, LVIII, 256. és j., 257 j., 414.
Gróf Apponyi Antal (1782—1852) LVIII, LIX, LX. 237. és j. 257, 259, 261, 262, 264, 268.
— felesége, szül. Nogarola Teréz grófnő (1790—1874) LVIII, LIX. 256. j., 257, 261, 268, 270.
Gróf Apponyi György (1808—1899), magyar államférfi XXII.
Gróf Apponyi Gyula (1816—1857) 270.
Gróf Apponyi Rudolf (1812—1876) 270.
Aquapendente, olasz falu LX. 272.
Arabia CII, 712, 715, 717, 718, 841.
Arad 206.
D'Aranda spanyol követ 34.
Arany János (1817—1882), költő 192. f.
Aranygyapjas-rend 39.
Aranyszarv-öböl 346 j., 360 j.
D'Arblay, lásd Burney alatt.
Archipelagus, lásd Egei-tenger alatt.
Arethusa-nympha XCII. 560. j.
Aretzu (Daridscha), kizsázsiai helység LXVIII, LXIX. 374. és j. 375, 376, 377. j. 378, 379, 390.
Arezzio, lásd Aretzu alatt.
Arezzo, olasz város LX. 271.
Argante (Tasso) 217. j. 220.
Argentiera (Kimolos) sziget (Kyklad) 319. és j.
Argos, görög helység LXXXV. 514, 515, 516. és j., 517, 827.
Ariosto, Lodovico (1474—1533), olasz költő LVII. 215. és j., 221, 256.
— Orlando Furioso-ja LVII. 221.
Aristides (Kr. e. V. sz.-ban), athéni államférfi LXXX. 686.
Aristoteles (384—322. Kr. e.), görög bölcsész 591.
Arkadia, görög helység 526.
Arkadia, görög tartomány LXXXVII, XC. 365. j., 523, 525, 527, 829.
Arles kereskedő 397.
Armida (Tasso), 220. és j. 221.
Arno, olasz folyó 63. j. 221. 238.
Arnstein, bécsi bankár LV, 777, 806, 807, 810, 814, 815, 817, 818, 820.
Arqua, olasz helység LVII. 210.
Arraga (sciói) helység 455.
Arrian: Anabasis Alexandros 343. j.
Arta-öböl (Joni-tenger) 304. j.
Artaxerxes (Kr. V. sz.) perzsa király 343. j.
Artemis görög istennő 264. j., 269, 270. j.
Artemisia (Kr. e. V. sz.-ban) halihernassusi hercegnő LX. 269.
Gróf Artois 26. j.
D'Aspre Konstantin (1789—1850) osztrák katona XLII. 112. és j., 114. és j., 126, 772. j.
Asselhán kisázsiai helység 418.
Assisi olasz község 271. és j.
Assisi Madonna 271.
Assisi Szent Ferenc (1182—1226) LX. 271. és j.
Astley angol cirkusztulajdonos XLV. 142. és j.
Athen gör. város IX, XII, XXIX, LV, LXXV, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, XC, CXLIV. 212. j., 241. j., 263. és j., 315, 319, 343. j., 426. j., 430, 437, 462. j., 464, 473, 474. és j., 475, 477. j., 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 489, 493, 494. j., 496, 497, 498, 501, 502, 503, 506, 507, 508, 510, 512, 515, 625. j., 754. j., 807, 810, 817, 821, 821. j., 822, 823, 824, 825, 827, 835, 845.
— Akropolis LXXX.
Athena város 503.
Athenaeum könyvkiadó társ. XXV.
Athene görög istennő LXXXIV. 283. j. 324. j., 505. j.

Atlanti óceán 248. j., 438. j., 544. j.
Atreus mykenaei király LXXXV. 516. és j., 614. j.
Atsekő kisázsiai falu 340.
Gróf Attems József huszártiszt 757.
Attikai félsziget LXXIX. 477. j., 494. j., 497. j., 826.
Attila (Kr. e. V. sz.-ban) hun király CXLIX. 45.
D'Aubigné, lásd Baudouin alatt.
Özv. hg Auersperg Vincéné, szül. Lobkovitz Gabriella hgnő (1793—1863) 24. j., 774.
August (1779—1843) porosz hg 48. és j., 762.
Augusta siciliai helység 533, 545.
Augustus (Kr. e, 63—14 Kr. u.) római császár 200, 216, 612.
Austin kapitány 458.
Austin, William 91. és j.
Austria XXXIII, XXXIV, XXXVI, XLVII, LV, CIII, CIV, CXXXIX, CXL, CXLII, CXLIX, CL, CLII, CLIII. 17, 47. j., 65. j., 91. j., 167, 171, 235, 394, 635. j., 640, 702, 770.
Austriai államok 686.
Avalos nápolyi herceg XLIII, CIX. 65. j., 114, 115, 116. és j., 117, 118, 119, 125, 126, 772.
Avalos Hortense hercegnő XLIII, CIX. 65. és j., 70, 89, 90, 96, 98, 99, 103, 112, 115, 117, 118, 119, 125, 126.
Avelon francia folyó 134. j.
Ábrányi Emil (1850—1920) költő 192. j., 193. j.
Árva megye 529.
Ázsia CLII. 50. j., 327, 332, 334, 352, 353, 365, 385.

B— (milanói és frankfurti ismerőse) 239.
B— őrnagy 207, 209.
Baader Ch. angol gyáros XLVI. 145, 152.
Báró Babarczy Antal (1813—1881) XXII.
Babylon város 276. j.
Bacchus görög isten 622. j.
Bach cirkusztulajdonos 15. és j.
Badacsonhegy LXXVII. 461.
Baden osztrák város 690. j.
Baedeker (utazási könyve) 169. j., 183. j., 383. j., 422. j., 424. j., 472. j., 473. j., 505. j., 524. j., 525. j., 558. j., 560. j.
Herceg Bagration Péter (1765—1812) orosz tábornok 33. j.
Bagration Katalin orosz hercegnő (1783—1857), 33. és j., 40, 42, 43, 758, 760.
Bailly, François comte de Monthion (1776—1840) francia tábornok 333. és j.
Bailly, Jean Sylvain (1736—1793) francia író 407. és j.
Bairakdar Mustafa Pasha 790.
Baja (római város romjai) 106. és j.
Bajazed szultán 792.
Bajorország XXXVI.
Bulamut Kasső kisázsiai helység 472.
Balaton LXXVII. 430, 461.
Balásty közhuszár 123.
Balogh Jenő II.
Balogh Pál (1794—1867) orvos XII, XXII.
Balok Hissar kisázsiai helység 418.
Balok Hüssü kisázsiai patak 393.
Bamba, sciói igazgató 437, 443, 452, 455.
Barberini palota 320. j.
Barbier: Dictionnaire des ouvrages anonymes 124. j., 168. j.
Barker Edmond Henry (1738—1859) angol író 477. és j.
Bartal György (1785—1865) politikus és író XXII.
Barthelémy, Jean Jacques (1716—1795) francia író LV, LXXXV. 516. és j., 525.
Bartholdy, Jakob Solomon (1779—1825) porosz diplomata LV, LXII, LXXX. 262. és j., 264, 274. és j., 283, 285—6, 289. 521. és j., 802, 803, 805, 828.
Basel svájci város XLIII. 131. j.
Basilico görög tolmács 486, 489, 822.
Bassano olasz város 74. j.
Bassae-i templom (Arkadia), LVIII, LXXX, LXXXVI. 524.
Battaglia olasz fürdő 253.
Batthyány IX.
Batthyány Antónia (Tonerl) (B. János leánya) 821.
Gróf Batthyány B. János (sz. 1784) huszár alezredes XL, XLI, XLII. 22. és j., 48. j., 49. és j., 109. j., 114. és j., 116, 117, 754, 755, 761, 771.
Gróf Batthyány B. Jánosné, szül. Esterházy Mária grófnő (1791—1830) 20. és j., 49, 51. és j., 761, 764, 774.
Herceg Batthyány Fülöp (1781—1870) 19. és j., 22. j.
Gróf Batthyány Miklós (1778—1842) 16, 749, 774.
Gróf Batthyány Miklósné, szül. Széchenyi Franciska grófnő (1783—1861) XLII. 13. és j., 51. és j., 164. és j., 749, 773.
Baudouin, Jean M.Th. (d'Aubigné), francia író 146. j.
Bauer százados 141. és j., 144, 814, 815.
Bazarkő kisázsiai helység LXIX, CXLI. 388, 389, 390, 392, 394. 396.
Beauharnais, Eugène de (1781—1824) alkirály (később hg Leuchtenberg) 49. és j., 761.
— feleségo, Amália (1788—1851) bajor hercegnő 49. j.
Gróf Beaurepaire 362, 376.
Beauvaís francia város XLIV, XLIX. 134, 172.
Beauvillers párizsi vendéglős XLIX. 133. j. 172.
Bedford herceg, lásd Russel alatt.
Beer, Georg Joseph (1763—1821) orvos 250. és j.
Belgrad helység (Konstantinápoly) LXVII. 376. és j., 846.
Bellmonte-Pignatelle François özvegye 96. és j., 778, 779.
Belvederi Apollo (szobor) 260. és j., 281. j., 282. és j.
Beniczky Lajos I.
Benvenuti, Pietro (1769—1844) olasz festő LIX. 262, 264. és j.
Beotia, lásd Böotia alatt.
Gróf Bercsényi Miklós (1665—1725) LXVI. 343.
Berio-Salsa marquis XXXIX. 71, 103, 104, 281.
Berlichingeni Götz 21.
Berlin 5. j., 280. j., 286. j.
Bernadotte, Johann B. (1763—1844) svéd trónörökös, később XIV. János svéd király. 27. j.
Bernhardi August († 1820) osztrák író 847.
Gróf Bernstorff Keresztély (1769—1835) diplomata 20. j.
Gróf Bernstorff Keresztélyné, szül. Dernath Erzsébet grófnő (1789—1867) 20. és j., 774.
Beroldingen, Joseph Ignatz Graf (1780—1868) würtembergi tábornok XLVI. 149. és j., 162.
Berry Ágnes 154. és j.
— Mary (1762—1852) angol írónő 154. és j.
Bertha Sándor (1796—1877) XXII.
Berthier, Alexandre duc de Wagram (1753—1815) francia tábornok 764. és j.
Bertrand M. A. smyrnai főkonzul LXXV. 432. és j., 469, 816, 817.
Berzeviczy Albert II.
Bessborough, Ponsonby Frederick earl of (1758—1844) XLVI. 145. j., 146. j., 782, 783. j.
— felesége szül. Spencer Henrietta Francis (1761—1821) 146. és j., 782.
Bethmann János Jakab bankár 132. j.
Bethmann Simon M. (1768—1826) bankár 132. és j.
Bethlehem nő 773.
Bécs VIII, IX, X. j., XXXVI, XXXVII, XXXIX, XLIII, XLV, XLIX, LI, LII, LIII, LIV, LV, LX, LXXIII, LXXIV. LXXXIV, LXXXVII, XCIII, XCVI, XCVII, XCIX, CII, CV, CVI, CVII, CXI, CXIII, CXV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXXII, CXXXIII, CXXXIV, CXXXVIII, CXLIX. 3. j., 14. és j., 19. j., 24, 37. j., 48, 50, 51. j., 58, 64, 65. j., 94, 95, 125, 131, 145, 165, 167, 173, 176, 178, 187, 190, 241, 245, 246,

249, 262. j., 269, 270. j., 271, 281. j., 300, 307, 326, 327, 350, 396, 422, 443, 483, 505, 528, 567, 579, 623, 629, 635, 636, 637, 645, 652, 654, 658, 659, 663, 681, 684, 704, 717, 723, 732, 747, 748, 750, 751, 755, 756, 758, 760, 763, 764, 766, 769, 801, 802, 805, 814, 816, 817, 818, 820, 833, 837, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 858, 862.
Bécs Alservorstadt 36. j.
— Glacis 36. j.
— Prater 49, 707, 736, 756.
Bécsi kongresszus XXXVI, CV, CXXVI, CLIX. 13. és j., 15. j., 20. j., 22. j., 26. j., 28. j., 30. j., 32. j., 33. j., 35. j., 39, 48. j., 49. j., 50, 66. j.. 110, 189 j., 488, 770.
Bérczy Károly író (1821—1867) XXII. XXIII.
Bianchi, Friedrich Freiherr, duca di Casa Lanza (1768—1855) osztrák tábornok XL, XLI, XLII. 109. j.
Biedermann kereskedő 775, 777.
Bighaditsch (Boadits) kisázsiai helység 419.
Biglietto bankár 771.
Bigottini Emilia (1783—1858) táncosnő 33. és j., 756.
Bihary János (1769—1828) magyar zenész 26. és j., 760.
Binder von Kriegelstein, Karl Freiherr (1772—1855) osztrák diplomata 759. és j.
Birchicara (Beckikara) máltai helység 535.
Biscari Ignacio principe (1716—1786) XCII. 622.
— fia 559.
Bissingen-Nippenburg, Ferdinand Graf (1749—1831) osztrák tisztviselő 248. és j.
Bithynia (kisázsiai királyság) 371. és j., 379.
Bizani férfi 559.
Blacase asszony 287.
Blake Robert (1599—1657) angol tengernagy CXLVIII. 151.
Blanc: Bibliographie stb. c. műve 107. j.
Bloomfield Benjamin (1762—1846) angol tábornok 140. és j.
— felesége, szül. Douglas Harriet 140. j.
Herceg Blücher Gebhard Leberecht (1742—1819) porosz tábornagy 22. j., 27. j., 34. j., 111. és j., 133. j., 143.
Boadits, lásd Bighaditsch alatt.
Boara (Polesine) olasz helység 214. és j. 266.
Bochetta-hegység és szoros 63. és j.
Bodunitza görög helység 822, 826.
Bologna olasz város XXXVIII, XL, LVII. 57, 58, 62, 63. és j., 109. j., 256, 257. j.
Bologna, Giovanni (1524—1608) olasz szobrász 260. és j.
Bombelles 861.
Gróf Bombelles Henrik (1789—1850) osztrák diplomata 153. és j., 156—7.
Gróf Bombelles Károly (1785—1856) katona 20. és j.
Bonafoux francia tiszt 105. és j.
Bonaparte Karolina (1782—1839) nápolyi királynő, később Lipona grófné 65. és j., 66, 91, 775.
— Lásd Jeromos és Napoleon alatt is.
Bonnais francia költő 120.
Bonnar angol férfi 75. és j.
Böotia 493.
Borok: Bordeaux, Madeira, Marsala 542.
Bordeaux francia város 132.
Borry bankár 802.
Bosburun-fok (Kisázsia) 379, 409.
Boschetto máltai helység 538.
Bosporus LXVII. 343. j., 345, 346, 352, 359. j., 371. j.
Bossy, Giuseppe olasz festő 281. és j.
Bouilloni Gottfrid (1061—1100) hadvezér 217. és j.
Bouliaque (Boliaco) sciói alkonzul LXXV, LXXVI, LXXVII, LXXVIII. 432, 433, 435, 436, 440, 441, 443, 445, 448, 454, 455, 456, 458.
Boulogne francia kikötő XLIV, CXXXIX, 134, 135, 136. j., 137, 779.

Bourbon hercegek 33. j.
Boutroi férfi 779.
Bozzi Anunzio olasz író LVIII. 234. és j.
Bramsen Jens Andr. angol utazó XLV. 151. és j.
Brandmayer 776.
Brant James angol kereskedő LXXV, LXXVIII, LXXIX. 415, 469, 471, 473, 474, 475, 476, 806, 816, 817, 821,
— Richard angol kereskedő LXXIX. 470, 806.
Braun Tivadar fregáttakapitány 123. j., 459. j.
Brazilia 822.
Breguet Abraham Louis (1747—1823) svájci órás 43. és j.
Bremberg (Broemberg, Bremberger) angol lovász 36.
Bremsden porosz tanár 138.
Brenner, Igmar Freiherr (1772—1849) író 373. és j.
Brighton angol város 284.
Brignole-Sale Antonio marchese (1785—1863) olasz államférfi 261. és j.
Brindisi olasz város LXIII. 296.
Bristol angol város 556.
British Encyclopaedia 169. j.
British Museum LXXX.
British Museum Catalogue 177. j., 477. j., 550. j., 872.
Brockhaus Konversations-Lexikon 270. j., 286. j.
Brunel angol gyáros XLVI. 152.
Brunet angol szállodás 138.
Brussa LXIX, LXX, LXXI, LXXII, LXXIV, LXXXVI. 243. j., 330. j., 365, 369. j., 373, 381, 385, 387, 394. j.. 395. j., 396, 407. 409, 421, 425, 448, 520, 806.
Bruyère, Jean de (1645—1696) francia író XCIV. 114. és j. 604. és j.
Brüder (Duo Adelfia) (a Két testvér) hegy (Kisázsia) 428. és j., 468. j.. 469.
Brühl, osztrák helység 690.
Brünn, morva város XCIII. 624.
Brüssel, város 111. és j.
Brydone, Patrick angol író XC. 550. és j.
Bubna 771.
Bucellas, portugál falu és bor 142.
Buchner 331.
Buda 24. j.
Budapesti Szemle 733. j.
Buff, Charlotte (1753—1828) (Goethe) 287. j.
Bujukdere, török helység LXVII. 352, 359, 361, 362, 805.
Bulgária, lásd Rumelia alatt.
Bunarbachi, török helység LXVI. 241. j., 340. és j. 807.
Bunarbad (Burnabad), török helység LXXVIII. 475. és j.
Burghers (John Fane), lord (1784—1854), angol diplomata 64. és j., 257, 263, 264. j., 768.
— neje, Priscilla (1793—1879) 64. és j., 125. és j., 148, 223.
— M. 223.
Burke: Dictionary of the Peerage stb. 301. j., 624. j.
Burkhard dr., magyar orvos 359, 366.
Buol-Schauenstein, Karl Rudolf Graf (1763—1834), osztr. diplomata 262. és j.
Burney, Frances (1752—1840) (D'Arblay) angol regényíró 148. j.
Bussingtro, török helység (Butrintro) 297. és j.
Butera, Giorgo principe (Wilding) (1788—1841) 559. és j., 622.
Buzbek 792
Byng, Frederick, Széchenyi angol barátja XL, XLV. 150. és j., 151, 768.
Byron, George Noël Gordon lord (1788—1824), angol költő LXVI, XC, XCIV, CXVII, CXXXI, CXLIII, CXLIV, CXLV, CLV. 145. j., 192. és j., 256. és j., 343, 383, 587, 688. j., 782, 783. j.
— Child Harold LXXXVII, XC, CXLIV. 263. j., 754. és j.
— Corsair CXXXI, CXLIV. 668. j.
— Don Juan 343. j.

(Byron), Giaur XCIV, CXXXI. 383, 606 j.
— The Lament of Tasso LVIII. 256. és j.
— Manfred CI, CXXXV, CLVI. 687. és j.

Cacha török helység 826.
Cadenebbia falu (Como) 276. j.
Cadi-pasha 790.
Caesar, C. Julius (100—44. Kr. e.), római imperator 169. és j. 488.
— lásd Camuccini alatt.
Caigniez, Louis-Charles (1762—1842), francia író 146. j.
Cain 541.
Cajetano 265.
Calais, francia kikötő XLVIII. 135, 169, 170, 171. j.
— Calaisi-szoros 134. j., 138. j.
Calchi-sziget (Márvány-tenger) LXVIII. 367, 371, 374.
Caltagirone, sziciliai város XCII. 559. és j., 560.
Calvert, angol kereskedő 542, 809, 810, 818.
— felesége 540.
Calypso LXXXIX. 503, 536.
Cambridge, angol város 509.
Campbell, Walter angol 501. j.
Camill 782.
Camuccini, Vincenzo (1771—1844), olasz festő LXII. 284. és j. 285.
Festményei:
— Amor és Psyche 284.
— Dietrichstein hercegné 285.
— Julius Caesar 284.
— Magdalena 284.
— Schuwalow hercegné 285.
— Scipio 284.
— Virginia és Appius Claudius 284.
Candia, lásd Kréta alatt.
Canova, Antonio (1757—1822), olasz szobrász LVIII, LXI, LXII. 71, 254, 261, 263, 273. és j., 275. j., 276, 277, 279, 284.
Szobrai:
— Amor és Psyche LXI. 282. és j.
— A béke 284. és j.
(Canova), Beatrice 282. j.
— Bossy-szobor 281. és j.
— Damosseno-Creugante 281.
— Estei Eleonora 282. j.
— Esterházy Leopoldine 282. és j.
— Hebe LXI. 280. és j. 281, 282.
— Hercules-szobor LXI. 284. és j.
— Két gladiátor LXI. 281.
— Maria Lujza 282. és j.
— Mars 260.
— Napoleon 284. és j.
— Paris LXI. 282. és j.
— Perseus LXI. 260. és j. 261, 281.
— Sappho 282. j.
— Terpsychore LXI. 282, 283.
— Theseus harca a kentaurral LXI. 281. és j.
— Venus és Adonis LXI. 71, 103, 281. és j.
— Washington-szobor 281. és j.
Cap Colonna (olasz) 532. és j. 533.
Cap Colonna (görög) 477, 494, 497, 826.
Cap d'Oro (olasz) 477.
Cap Madeira (Afrika) 816.
Cap Passato (Passaro) (Sicilia) 533.
Cap San Lessi (Alessio, olasz) 557.
Cap Santa Maria di Lucca (olasz) 532. és j.
Capo Spartivento (olasz) 500, 557.
Capo d'Istria, község 251. és j.
Capo d'Istria, Johann Anton Graf (1776—1831) orosz diplomata 334. és j.
Caponi, Gino marchese (1792—1876) toscanai államférfi LVIII. 258. és j.
Capri szigete (olasz) 621.
Capua olasz város XLII.
Caragea Jon moldvai fejedelem 364. és j.
Carascosa olasz tábornok XLII.
Caravaggio (Michelangelo Merisi) (XVI. sz.) olasz festő LX. 273. és j.
— Hamisjátékosok 273. j.
Cariglia olasz helység XL.
Carpi olasz helység XL.
Cartali kisázsiai helység 375.
Cartwright John (1740—1829) angol tiszt 304. és j.

Carystos (Carysos) görög helység (Euboea) 826.
Carysus lásd Kaystros alatt.
Casa de Bosco (Etna) XCI.
Casparius pincér 116.
Cassini, lásd kaszino.
Cassiope, lásd Kassiopeia alatt.
Cassopo korfui helység 297. és j.
Castel a mare olasz helység 621.
Castel Sangro XLI. 109. j.
Castelvetrano siciliai helység XCIII. 605.
Castlereagh, Stewart Robert viscount, 2. marquess of Londonderry (1769—1822) angol államférfi 22. j.. 39. j., 776.
— felesége, szül. Amelie Anna Buckingshamshire (1772—1829) 39. és j., 41.
Castright angol 359.
Castro város (Milos) 312, 314, 315. 317, 318, 319, 322.
Castrovola helység (Euboea) 490, 825.
Catania olasz város XCI, XCII, CXLV. 503, 545, 557, 558. és j., 559.j. ,597. 622. j.
Catel, Franz (1778—1856) német festő 261. és j.
Cattanei Carl osztrák tisztviselő 249. és j.
Gróf Cavriani Miksa (1778—1837) 42. j.
Gróf Cavriani Miksáné, szül. Esterhazy Jozefa grófnő (1780—1821) 42. és j.
Cazza dalmát sziget 295.
Cazzetti 301.
Cellini, Benvenuto (1500—1571) szobrász (Perseusa) LVIII. 260. és j.
Cenk helység (Sopron m.) XVI, XVIII, XX, XXII, XLVII, XLIX, L, LI, XCIX. 82, 145, 165, 168, 176, 645, 748, 775.
Ceres római istennő 100. j.
Cerigo (Kythera) (Joni) szigot LXIV. 309. és j. 310, 453.
Cerigotto sziget 310.
Chambray máltai erőd 536, 831.
Fère Champenoise francia község 38. és j.
Chanah-kalesi (Kalei Sultanije) török erőd LXV, LXVI. 331. j., 332. és j., 333, 340, 341, 342, 803.
Chandler Richard (1738—1810) angol író LV, LVIII. LXXV, LXXVI. 263. és j., 424. és j,, 425, 433. és j., 467, 468, 469.
Charybdis LXXXIX. 546, 548.
Châteaubriand, François René vicomte de (1768—1848) francia iró LV. 46. és j.
Chelsea angol város 152.
Gróf Chernicheff Sándor Ivanovitsch (1779—1857) orosz katona XXXVI. 41. és j., 49, 758, 761, 762, 763.
Cheronea görög csatasik LXXXII. 493.
Chersonesos görög félsziget 341. j., 343. j.
Chevalier asszony 142.
Chichini, lásd Logothety alatt.
Chienti olasz folyó XLI. j.
China 200.
Chios, lásd Scio alatt.
Chotek, Hermann Graf (1786—1822) katonatiszt 20. és j.
— felesége, szül. Brunswick Henrietta grófnő (1789—1857) 20. és j.
Chotek, Karl Graf (1783—1868) osztrák tisztviselő 248. és j.
— felesége, szül. Berchtold Mária grófnő 248. és j.
Church Richard (1784—1873) angol tábornok 501.
Cicero, Marcus Tullius (Kr. e. 106—43) római történetíró 158. és j. 633.
Cingele kisázsiai helység 390.
Citta Vecchia máltai helység 541.
Civita Nova olasz helység XLI. 109. j.
Clam-Martinitz, Karl Graf (1792—1840) osztrák katona 32. és j., 774, 780.
— felesége, szül. lady Meade Selina (1797—1872?) 32. j.
Clanwilliam, Meade Richard, 2 earl of (1795) 14. j., 690. és j.. 839.
Clarenca domb (Görög) LXXXVIII. 530, 531.
— i herceg 556.
Clark [Ádám] (1811—1866) mérnök XXII.

Clarke, Edward Daniel (1769—1822) angol utazó LV, LXVII, LXXX. 243. és j., 364. és j.
Claudius Appius, lásd Camuccini alatt.
Cleopatra egypt. királynő 25. és j., 221.
Clorinda (Tasso) 217. és j. 218, 219, 220.
Club, lásd kaszinó alatt.
Coburg-Sachsen-Saalfeld Ferdinánd herceg (1785—1851) 174. és j.
— felesége, szül. Koháry Antonia hereegnő (1797—1862) 174. és j.
Cockerell, Charles Robert (1788—1863) angol építész LVIII, LXXX, LXXXIV, LXXXVII, 264. és j., 283. és j., 324. j., 506, 510, 525. j., 827.
Coffin, John Pine (1778—1830) angol katona XL. 105. és j., 767, 768, 769.
Gr. Colloredo 808.
Colonna helység (Euböa) 826.
Columbina 599.
Cominetti bankár 772.
Como-tó 183. j., 277. és j.
Consalvi, Ercole marchese (1757—1824) bíbornok 286. és j.
Constantin, lásd Konstantin alatt.
Contriner 816.
Coppet svájci falu 67. és j.
Corgnale istriai falu LVI, CXXXVIII. 199. és j., 204. j., 249.
Coriolanus, Gn. Marcius (Kr. e. V. sz.) római patricius 258. és j.
Cornelius, Péter festő, 286. j.
Corsi, de, ezredes 536.
Coryssus hegy (Panajir Dagh) (Kisázsia) 472.
Cotrone olasz helység 532 és j.
Cottin, Sophie Ristaud (1773—1807) francia írónő 412. j.
Couper lady 782.
Covigliajo olasz község 257. és j.
Crescentia (gróf Zichy Károlyné, szül. Seilern grófnő) (1799—1875) XVIII, XX, CXXI, CXXII, CXXVI, CXXXV, CXLVII.
Crawford et Co 819.
Crisfari, Pietro Paolo (1685—1743) olasz mozaikművész (Transfiguratio) 272. és j.
Cruncton angol 154.
Csalis kisázsiai helység 418.
Csamulga hegy (Pricipos sziget) 369.
Csehország XXXVI, LI. LV. 248. j., 282. j., 755.
Cseltik kisázsiai helység 392.
Cseltikcsy kiázsiai helység 412.
Csengery (Antal) (1822—1880) XXII. 214. j.
Csesme kisázsiai város LXXV, LXXVII, LXXVIII, CXLIX. 426, 427, 430. 457, 458, 461, 462, 463, 464, 466, 467.
Csokonai Vitéz Mihály, lásd Ferenczy alatt.
Csokonya helység (Somogy m.) 777.
Cumi helység (Euböa) 825.
Cumino sziget XXIX, LXXXIX. 241 j., 534., 535, 536, 808.
Cuminotto sziget XXIX. 241. j., 534, 535.
Cyclops-sziklák (Sicilia) XCII. 558. és j.
Cyrique félsziget (Márványtenger) 343.
Cyrus (Kr. e. VI. sz.) perzsa király 429.
Cythere 571.
Cytheron, lásd Kytheron alatt.
Gróf Cziráky János (1818—1884) XXII.

Dabowits tengerésztiszt 248, 250, 303, 320.
Dalmatia 292, 294, 295.
Damaskus kisázsiai város 454.
Damiette afrikai város 498.
Damosseno, lásd Canova alatt.
Danielik János (1817—1888) XXII.
Dante, Alighieri (1265—1321) olasz költő CXXXI. 540. és j., 560, 668. és j.
Danzig német város 86. j.
Dardanellák (Hellespontus) tengerszoros XXIX, LXIV, LXV, LXVI, CXXXIX. 326. j., 329, 330, 331, 332. és j., 333, 336, 337. j., 338, 339, 340. j., 341, 343, 344, 366, 372, 537, 554, 812.
Dán király, lásd VI. Frigyes alatt.

Dánia 441.
Dávid, Széchenyi török szolgája 349, 366.
Deák Farkas (1834—1888) történetíró XXIV.
Deák Ferenc (1803—1876) XX, XXII, XXXVIII.
— emlékszobor XXIV.
Debrecen 278. j., 859.
Defoe: Robinson c. regénye 50. és j.
Dejanira lásd Thorwaldsen alatt.
Graf De La Garde: Gemälde des Wiener Kongresses c. mű 33. j.
Deley olasz főnemes 258.
Demetrius (Kr. e. 337—283) makedóniai király 258. és j.
Demetrius (Georgio di Cagi) tolmács 480, 481. és j., 509, 823.
— fiai Alcibiades, Perikles, Themistokles 481, 509.
Demosthenes (Kr. e. 383—322) görög szónok 499. j., 633.
Demür Dasch kisázsiai helység 395.
Dentici olasz herceg 81, 780.
Dery 99.
Gróf Dessewffy Emil (1812—1866) XXII.
Dessewffy József (1778—1843) XX.
Desteinville francia nemes 132.
Develykő kisázsiai helység 472.
Devonshire, duke of 782.
— duchess of 782.
Dél-Amerika 50. j.
Diadorus Siculus (Kr. e. I. sz.) római történetíró 604. és j.
Diaphorti (Lykaon) görögországi hegy 525. és j., 830.
Diana római istennő 200. j., 560. j.
Diaporia (görög sziget) 827.
Dietrichstein, Franz Fürst (1767—1854) 210. j., 253. és j.
Dietrichstein Franz Fürst felesége, szül. Schuwalow Alexandrine grófnő (1775—1847) 210. és j. 253. és j. 285.
Gróf Dietrichstein Maximilian (1785—1852 után) 246. j.
— felesége, szül. Saurau Antónia grófnő (1789—1859 után) 246. és j.
Dijon francia város 754.
Dil kisázsiai hegy 379. és j.
Dillon (Georgina grófné) (1799—1827) LX. 237, 269.
Diokletian (245—313) római császár 382. és j.
Dionysius (Kr. e. 400—362) syrakuzai zsarnok XCII. 560. és j.
Diószeg (Bihar m.) XII.
Dirke királyné 492. és j.
Doglana görög helység 479.
Domenichino (Domenico Zampieri) (1581—1641) olasz festő LX. 273. és j.
Dominique 164.
Donat bankár 810.
Don Quichote 750.
— Rosinante lova 750.
Doris Charles francia író 168. j.
Dover angol kikötő XLIV, XLVIII, 136, 137, 138, és j., 142, 165, 169.
Döbling osztrák helység XII, XIII, XVI, XXI, XXII, XXVI, CXXIV.
Dramisi görög helység 485.
Drávai hajózás L.
Drezda 190. j., 259, 260, 278. j., 286.
Drezdai ütközet 207.
Ducato-fok, lásd Leukadiai szirt alatt.
Duckworth, sir John Thomas (1748—1817) angol admiralis 333. és j.
Duka, Peter Freiherr (1756—1822) tábornok XCVII. 642. és j.
Duna XXXIV. 471, 692, 707.
Dunau francia 132.
— duchesse 160.
Duo Adelphia, lásd Brüder alatt.
Duzla kisázsiai helység 375.
Dürer Albrecht (1471—1528) német festő és rézmetsző 140. j.
Báró Dürville Ferenc, osztrák katona 64. és j.

Eaux-Vives, svájci község 281. j.
Eberhard J. A., német író 864.
Edinburgh Review, angol folyóirat 587. és j.

Egei-tenger (Archipelagus) LXXVII, LXXVIII, LXXXIII, LXXXIV. 200. j., 310. és j., 313, 314, 315, 318, 332, 353, 430, 438, 443, 456, 464, 465, 478, 490, 497, 501, 510, 513. j.
Egina (görög sziget) XXIX, LXXXIV. 283. j., 324. és j., 496, 505, 506, 509, 512.
Egina város LXXXV, CLI, 510. és j. 511, 827.
Eginai ásatások LVIII, LXXX.
Eginai-öböl LXXXV. 513. j., 515.
Egyesült Államok (Amerika) CLII. 590. 591, 612.
Egyházi állam 58. és j. 83, 257. j., 289, 347. j.
Egyptom LV, LXXVIII, LXXXIII, CLII. 42. j., 243. és j., 279, 358, 359, 365, 366, 397. j., 457. j., 497, 501, 532, 611, 612, 843.
Eili dür, kisázsiai patak 395.
Eisgrub község (Csehorsz.) 23, 748.
Ekenhead, angol hadnagy 343. j.
Ekinkö, kisázsiai helység 340.
Eläus, kisázsiai helység 343. j.
Elba sziget XXXVI, XL, CV. 13. j., 22. j., 65. j., 109. és j., 123. j., 133. j., 362 j., 770. 771.
Elcho lord (Wemyss, Francis-Douglas Charteris earl) (sz. 1796.) 277. és j.
— felesége szül. Lucan Louisa 277. és j.
Eleonora ferrarai hercegnő, lásd Estei Eleonora alatt.
Elgin, Thomas Bruce earl (1766—1841), ang. dipl. LVIII, LXXX. 263. és j., 283, 515. j.
Eliotte 508, 509.
Elis, görög város 560. j.
Encyclopaedia Britannica 80. j., 304. j. 560. j.
Encyclopaedie, lásd Grande Encyclopaedie alatt.
Ender, Johann (1793—1854), osztr. festő X, LV, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII LXX, LXXI, LXXIII, LXXV, LXXVI, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXIV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, XCI, XCVI. 193. és j., 204, 246, 250. és j., 255, 259. 261, 264, 266, 270, 294, 301, 306, 316, 317, 319, 321, 322, 334, 335, 345, 347, 351, 356. j., 358. j., 369, 372, 381, 382, 389, 391, 400, 402, 414, 415, 416, 417, 423, 425, 429, 436, 440, 442, 443, 445, 448, 451, 454, 458, 462. j., 467, 470, 471, 473, 474. és j. 475, 479, 496, 506, 508, 510, 516, 518, 519, 520, 522, 524, 527, 528, 529, 530, 532, 534, j., 551, 629. és j., 686, 801, 802, 805, 807, 808, 809, 810, 813, 814, 827, 828, 830.
Engüre, kisázsiai helység 395.
Eötvös János, huszárkapitány XLII. 109. j.
Báró Eötvös József (1813—1871) XXII.
Epaminondas (Kr. e. 418—362), thebaei hadvezér LXXXVI. 523.
Ephesus, kisázsiai város IX, XXIX, LXXVIII, 425. j., 426. j., 455, 461. j., 462, 469, 470, 472, 473, 634, 793, 806, 821. és j.
Ephesusi matrona 127/8.
Epidaurus, görög helység LXXXIV, LXXXV. 511. és j. 513.
Epicurus (Kr. e. 341—270), görög bölcsész 172.
Epiria (Epirus) 269. és j., 291 j., 303, 304, 307. j., 497. j.
Erdély 173. j.
Eregli, lásd Herakleia alatt.
Eretria romjai (Euböa) LXXXII. 488, 495, 825, 826.
Erwin, angol író 548.
Erinnysek (Erinnen), bosszú istennői 218.
Erythrae, kisázsiai város LXXVIII. 462, 464.
Escalons, kereskedő 444, 445.
Eskeles, bécsi bankár 810.
Eski Sher, kisázsiai helység LXXI. 405
Esman szultán 791.
Eliás próféta 862.
Estei II. Alfonz (1533—1597), ferrarai herceg 75. j., 215. j., 216, 255. j., 256.

Estei Eleonora hercegnő 75. j., 215. j., 216. j., 256, 282. j.
— Beatrice hercegnő 282. j.
— Lajos bibornok 75. j.
Gróf Esterházy Józsefné, szül. Metternich Mária hgnő (1797—1820) 28. és j.
Id. gróf Esterházy Károly (1756—1828) 681.
Gróf Esterházy Károly (sz. 1790 körül), huszárkapitány 57. és j.
Herceg Esterházy Miklós (1765—1833), testőrkapitány LXI. 36. j., 189. és j., 190, 276. és j., 279. j., 733, 747. j., 761.
— felesége, sz. Liechtenstein Mária hercegnő (1768—1845) 747. és j., 748, 749, 757.
Gróf Esterházy Miklós (1775—1856) 37. j.
Gróf Esterházy Miklósné, szül. Roïsin Franciska marquise (1778—1845) 37. és j., 859.
Herceg Esterházy Pál (1786—1866) londoni követ XLV, XLVI, CXXIV. 141. j., 147, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 157, 262, 815, 843. és j.
Herceg Esterházy Pálné, szül. Thurn-Taxis Teréz hgnő (1794—1876) 24. j.
Gróf Esterházy Bálintné, szül. Weissenwolff Anna grófnő (1795—1866) 774.
Gróf Esterházy Vince (1781—1835) katona XIII, XLIX, C, CI, CIX, CXIV, CXXXIV. 37. és j., 658. és j., 659, 678, 681, 682, 683, 685, 689, 774.
Gróf Esterházy Vincéné, szül. Lichtenstein Zsófia hercegnő (1795—1869) XIII, CX, CXIV, CXVI, CXXXIV. 37. j., 659. és j., 682, 683.
Etna (Gibello) siciliai hegy LXXXVIII, XCI, XCIII. 503, 533, 534. j., 544, 545, 556, 558. és j., 594, 604, 622.
Etsch (Adige) folyó (Tirol)177. j., 214. j., 266.
Euboea görög sziget (Negropont) LXIV, LXXXI, LXXXII. 310. j., 480. j., 485, 488, 490. j., 493, 494, 495. j., 824, 825.
Euripides (Kr. e. 480—406) görög költő 237. és j.
Európa XXXVI, LXVII, CXXVI, CXXVII, CLII. 87, 160, 186, 200, 352, 356, 385, 448, 488.
Európa feniciai nő 213. és j.
Eurotas folyó (Spárta) LXXXVI. 521. j., 523, 829.
Eurystheus 516. j.
Eustace, John Chetwode angol író XC, CXL, CXLIII, CXLIV, CXLIX, CLI. 215. és j., 570, 571, 576. és j., 577.
Ezechiel, lásd Raphael alatt.

F. Viktor 782.
Fabre, François Xaver (1766—1837) francia festő XI, LVIII. 262. és j., 263, 264, 265.
Fabre Guillaume 281. j.
Fackh József huszárőrnagy 210. és j., 251.
Fahas Adé kisázsiai helység 395.
Falconet nápolyi bankár 67. és j., 810.
Falk Miksa (1828—1908) író XXII. CX. és j.
Fanari görög helység LXXXVI, LXXXVII. 524. és j., 525, 526, 830.
Farnesei bika 492. j.
Favorita villa (Nápoly) 91. és j.
Br. Fechtig Ferdinand (1755—1831) 120. és j., 250. és j.
Br. Fejérváry Géza (1833—1914) 300. j.
Fekete-tenger 342, 452. j.
Ferdinánd trónörökös, később V. Ferdinánd király (1793—1875) 13. és j., 862.
IV. Ferdinánd (1751—1825) siciliai király XC, XCVII, CXXXVIII. 117. j., 542, 552, 569. és j., 570, 635, 641.
Ferdinánd, Toscana nagyhercege (1769—1824) LIX, CXXXVIII. 257. és j., 258, 259.
Ferdinánd (estei) főherceg (1781—1850) CXXXVIII. 173, 861.
I. Ferenc (1768—1835) osztrák császár és magyar király XXXIII, LIV, XCVII, CV, CXXXVIII, CXL. 40. j., 50. és j., 94. j., 110, 143. j., 175, 222, 249, 313, 315, 353. j., 440, 619, 624, 640, 642, 754, 758, 760, 859.

I. Ferenc József (1830—1916) III, XVII.
Ferenczy István (1792—1856) szobrász LXI. 278. és j.
— Csokonai szobra 278. j.
Ferrara olasz város XXIX, XL, LVI, LVII. 75. j., 212, 220, 251. j., 255, 256. j., 266, 639, 801.
— (Ospedale Santa Anna 215. j.),
Fertő-tó LXXVII. 461.
Festetics Erzsébet 776.
Gróf Festetics György (1754—1819) 29. j., 119. j.
Gróf Festetics Györgyné (szül. Sallér Judit) 29. és j., 30, 120, 762, 862.
Gróf Festetics Erzsébet († 1832), Széchenyi nagynénje 118. j.
Gróf Festetics László (1786—1846) XXVIII. 119. és j.
Fichte (Johann Gottlieb) (1762—1814) 10.
Filangieri Gaetano: La scienza della legislazione c. műve 67. és j.
Herceg Filangieri Carlo (sz. 1782), olasz katona 67. és j., 72. 774.
Filigare olasz község 257. és j.
Fiquelmont, Karl Ludwig Graf (1777—1857) osztrák diplomata és tiszt 237. j.
Firenze XI, XXIX, XL, LVI, LVIII, LIX, LX, LXIII, XCVII, CXXXVIII. 63. és j., 96, 190, 221. és j., 222, 241. j., 251. és j., 256. j., 257. és j., 260. j., 262. és j., 264. j., 265, 268, 271, 285. j., 288, 420, 642, 643, 768, 771, 801, 802, 805, 807, 810.
Flahaut, Auguste Charles comte de (1785—1870) francia tábornok 153. és j., 154.
Flaminius, Cajus (Kr. e. III. sz.) római konzul 271. és j.
Flaminius, Marcus Antonius (1497—1556) latin költő 576. és j.
Flandria 260. j.
Florian, Jean Pierre Claris (1755—1794) francia költő 91. és j.
Florian 131.
Dr. Fogel József IV.
Fogia (Phokia) kisázsiai város 429.
Foglieri kisázsiai helység 474, 821.
Fonton férfi 355.
Forbes Elisabeth Lady 72. és j., 91. és j., 161, 768.
Forbin, Auguste comte (1777—1841) francia festőművész 91. és j., 279.
Fornarina képe 320. és j.
Forni Sporad-sziget (Phurni) 453.
Forster építész LXXX. 283. j., 324. j., 525. j.
Fouqué, Friedrich Heinrich de La Motte, Baron (1777—1843) német költő XXXIX, CXLVII. 5. és j., 6. j., 10. és j., 11. és j., 12. j., 110. és j., 111. és j.
Fox, Charles James (1749—1806) angol politikus 145. és j., 153.
Földközi tenger LXIV. 200. j., 497. j., 546.
Fraiser captain 304.
Fraiser asszony 302.
Fraknói: Gróf Széchenyi Ferenc 676. j.
Franciaország XXXIV, XXXVI, XL, XLIII, LII, LV, CXXXII, CXXXV, CXXXVI. 56, 154, 270, 272, 297. j., 298, 353, 354. j., 702, 764.
François, Széchenyi inasa 756, 767, 771.
Frankfurt LII. 176. j., 239, 756.
Frankini orosz tolmács 471. j.
Frantz (Simonyi inasa) 860.
Frascati olasz város LXII, CXXXIV. 240. és j., 241. j., 283, 286, 288, 289, 655. j.
French angol gentleman 66. j., 778. 779.
Freitag (Robinson) 623. j.
VI. Frigyes (1768—1839) dán király 14. j.
III. Frigyes Vilmos porosz király (1780—1840) XXXIII, LX. 32. és j., 46. és j., 237. és j., 269, 353. j.
Fuchs, Franz Graf (sz. 1767) katona 13. és j.
Gróf Fuchs Ferencné, szül. Gallenberg Eleonóra grófnő (1786—1842) 13. j., 759, 774.
Fungó sziklasziget (Gozo) 536.

II. Fülöp (383—336 Kr. e.) makedon király 493. j.
II. Fülöp spanyol király (1527—1598) 308. és j.
Fürstenberg Fürst 757.

Gabriel, Széchenyi török szolgája 366, 381, 384, 386, 389, 398, 402, 411, 415, 417, 421, 422, 470, 472, 807, 810.
Gadis Tschai, lásd Harmos alatt.
Gróf Gallenberg Vencel (1783—1839) 81, és j.
Gróf Gallenberg Vencelné, sz. Guiccardini Giulia grófnő (1784) 81. j.
Galles hercegnő, lásd Karolina angol trónörökös neje alatt.
Gallipoli török város 332, 341. és j., 342. és j.
Gallo, Mario Mastrizzi marchese del (1753—1833) olasz államférfi 66. és j., 778.
Galvani, Murat titkára 145. j.
Ganimedes 213. j.
Gargarus kisázsiai hegy LXXI. 401. és j.
Gasi Dag, lásd Kas Dag alatt.
Gastouni móreai helység LXXXVIII. 526, 529, 530, 830, 831.
Gróf Gatterburg 774.
Gavenda Mátyás huszárezredes 57. j.
Gebisé kisázsiai helység LXVIII. 376. és j., 377, 378.
Gelembe kisázsiai helység LXXIII, 421.
Gelembe Dere folyó 421.
Gell William (1777—1836) angol archeologus XXXIX, XL, LV, LXXX, LXXXV. 80. és j., 85, 154, 263, 505, 514, 516, 517, 523, 527, 528, 529, 768, 781, 827, 828, 829, 830.
Gemlik kisázsiai helység LXIX, LXX, CXLI. 392, 393, 394, 395. Lásd Mudania alatt is.
Gemser cipész 815.
Genf 67. j.
Genfi-tó 67. j.. 281. j.
Genaro, de olasz tábornok XLII.
Genotte, Wilhelm Ferdinand osztrák diplomata 272. és j., 289, 803.
Genua olasz város 12. j., 56, 63. és j., 179, 223, 431, 432, 547.
Gentz Frigyes (1764—1832) osztrák államférfi VIII. 15. és j., 44, 50. j., 175, 747, 756, 847. j., 859, 860.
Geraniai görög hegység LXXXV. 513. és j., 515.
Gessner Salomon (1730—1788) német költő 91. j.
Giachinopoli 780.
Giardini siciliai helység XCI. 557, 558, 621.
Giarre (Garro) siciliai helység XCI. 558. és j.
Gibbon Edward (1737—1794) angol történetíró LV, 612. és j., 613. és j., 616. és j.
Gibello lásd Etna alatt.
Gibraltar 200.
Gioeni Giuseppe (1747—1822) XCII. 559. és j.
Giogo olasz hegy 257.
Girgenti siciliai város XCII, XCIII. 503, 559. és j., 560, 604, 810.
Giustiniani (genuai) 431. j.
Gleim Betty osztrák írónő 847. és j.
Gnoato hajóhadnagy 314, 317.
Goedeke: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung 234. j.
Goess Izabella grófnő (1784—1855) 686. és j.
Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832) 21. j., 287. és j.
— Balladái 626—7.
— Werthers Leiden XCV. 287. és j., 637. j.
— Westöstlicher Divan 717. és j.
Goldsmith Oliver (1728—1774) angol író LV. 171. és j.
Gomez tábornok XXXIV. 703. j.
Goni-sziget (Spalmador) 457. j.
Gordon, George (lord Haddo), a 3 earl of Aberdeen fia (1764—1791) 684. j.
Gordon, sir Robert (1791—1847) angol diplomata CII. 684. és j., 693, 709, 712, 713, 714, 715, 717, 724, 729, 733.

Goso-sziget XXIX, LXXXIX. 241. j, 534, 535, 536, 808.
Gothai almanach 164. j.
Govine korfui helység 297.
Gower tengerésztiszt 476. 821.
Görögország IX, XI, XII, XXVIII, XXXIX, LV, LXIV, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIII, XCVIII, CXLIV,. CLII. 67, 80. j., 85. és j., 212. j., 243. és j., 265, 266. 270, 275, 283, 297. j., 308. j., 309. j., 324, 353, 407, 474, 479, 480. j., 493, 496, 497, 498, 501. j., 502, 503, 504, 505, 516, 525, 533. j., 539, 612, 641, 653, 656, 686, 754, 814. 843.
— Phokis 243. j.
— Thessalia 243. j.
Görz 247.
Gr. — 784.
Graham angol gentleman 66. j., 768.
— és neje 66. j.
La Grande Encyclopaedie 375. j.
Granet, François (1774—1849) francia festő LXI. 279. és j.
Granicus kisázsiai folyó 408.
Grant angol kereskedő LXXXIX. 537, 539.
Herceg Grassalkovich Antal (1771—1841) 768.
— felesége, szül. Esterházy Leopoldine hercegnő (1776—1864) 284, 768.
Graffer 123. j.
Grätz LIII, LVI. 20. j., 176. 246.
Grillparzer: Die Ahnfrau sorstragédiája CXXII.
Grim 831.
Grimm, Jakob (1785—1863) német nyelvtudós 847. és j.
Grivel francia tengerésztiszt LXXVIII, LXXIX. 428, 464, 474, 475. j., 478. j.
Dr. Grives orvos LXXXVIII. 537.
Gropius György konzul 480. és j., 486, 506, 524, 525. j., 807, 808, 810, 817, 818, 822.
Grotta del Cane (Nápoly) 99. és j.
Grotte di Posilippo (Nápoly) 70.
Gugitz Gustav osztrák író 189. j.
Gulliani marquis 72.
Gürdük csair kisázsiai folyó 422.
Gvadányi: A peleskei nótárius 25. j.
Gyomlay Gyula 25. j.
Gyöngyös város 34. j.
György szászmeiningeni herceg 277. j.
György walesi herceg (1762—1830), később IV. György angol király XXXVIII, XLIV, XLV, XLVII, XLIX, CXXXVII, CXXXVIII. 65. j., 80. j., 131. j., 134, 139. és j., 140. és j., 142, 143. és j., 159, 160—1, 173, 264, 281, 525.
Győri ütközet XXXIV.
Gyulai Pál (1826—1909) költő és író XXIV.
Gyülgyük kisázsiai helység LXXIII. 419, 420.
Gyürky Antal (1818—1890), gazda és író XXII.

Mr. H. 843.
H. herceg 733.
Habsburg-birodalom CXXXVI.
— ház CXLII.
Gróf Hadik András altábornagy 48. j.
Hajnik János (1811—1887), Széchenyi gazdasági tisztje XXII.
Hajnik Károly (1806—1866) gyorsíró XXII.
Hajnik Pál (1808—1864) XXII.
Hajnóczy József (1750—1795) CXXXVII.
Hajók:
— Artemise 459.
— Bocca di Cattaro 459.
— Cliffton 503, 531.
— Della Madonna di porto Salvo 626.
— Duc d'Angoulême 36.
— Esperance 464.
— Franklin 546, 549, 550.
— Glasgow 532.
— La Guerriere 546, 549, 550.
— Mercury 543. 547.
— Modest 166.
— Orione 247, 330. j.
— Phönix 458.

Haller Karl (1774—1817) német építész LXXX. 283. j., 315, 324. és j., 506, 523, 525. j., 829.
Hamburg 110. j.
Hamilton lord 515. j.
Hammer-Purgstall, Josef Freiherr (1774—1856) osztrák író LV, LXVII, LXVIII, LXXI, LXXV, XCVIII. 375. és j., 378, 383, 389, 394, 396, 399, 404, 406, 431, 434, 446.
Báró Hammerstein-Ecquord Vilmos (1785—1861) tábornok 15. és j., 774.
Hankey Fredrich 299. és j.
Hannibal (Kr. e. 246—183) karth. hadvezér LX, LXVIII, LXIX, LXXIV. 271. és j., 375. és j., 376, 377. és j., 378, 384, 390, 424. j.
Haraca kisázsiai helység 379.
Gróf Hardegg Henrik (1778—1854) tábornok CI. 712. j.
Hardenberg, Ernst Christian Georg August Graf (1757—1826) hannoveri diplomata XLVI. 160. és j., 162.
Harlequin 599.
Harmann bankár 782, 815, 820.
Harmos kisázsiai folyó 413. j.
Hassan pasa 451, 458.
Hassana kisázsiai helység 407.
Hauchpied G. holland konzul 470.
Haugwitz, Heinrich Wilhelm Graf (1770—1842) 20. és j.
— felesége, szül. Fries Zsófia grófnő 20. j.
Haugwitz, Karl Wilhelm Graf (1797—1874) 20. j.
Havas József XXII.
Heathcote William baronet (1746—1816) 148. j.
— felesége 148, 149, 151.
Hebe (az ifjúság és szépség) 264, 444.
— szobor, lásd Thorwaldsen és Canova alatt.
Hegedűs (férfi) 751.
Heidelbergi filozófus 579.
Heinrich Gusztáv (1845—1822) XXVI.
Heinrich János XXII.
Heinsius Bücherlexikon 373. j.
Helena (a női szépség mintaképe) 38. és j.
Helfert: Joachim Murat c. műve XLII. 65. j., 85. j., 145. j.
Hell Ferenc rendőrségi tisztv. XVI.
Hellebrant Árpád IV.
Hellespontus, lásd Dardanellák alatt.
Heloïse (XI. sz. Abailard kedvese) 722. j.
Hengellmüller bankár 808.
IV. Henrik (az I. Bourbon) francia király (1553—1610) 65. j., 780.
19. Henrik, reuss-greitzi herceg (1790—1836) 29. és j., 30, 762.
Hera görög istennő 516. j.
Herakleia (Eregli) romjai (Fekete-tenger) LXVI, XCVIII.
Herakles (Hercules) LXXXV, 18, 236. és j., 264, 516, 722.
— szobor, lásd Canova alatt.
Herceg szigetek (Márvány-tenger) LXVIII, LXXI. 349, 356, 366, 372, 373, 374, 384, 401, 408, 427.
Herculanum római város 82, 91.
Herminia (Tasso) LVII. 217. és j., 218, 219. és j., 220.
Hermos kisázsiai folyó 424. és j., 425. és j.
Hero (Aphrodite papnője) LXVI. 342. és j.
Horsek kisázsiai hegy 379. és j.
— kisázsiai helység LXIX. 387. és j., 388, 389, 390.
Hertelendy Károly (1784—1861) XXII.
Herz, Leopold Freiherr bécsi bankár 64. és j., 780.
Hescot, lásd Heathcote alatt.
Hessen Homburg Philip őrgróf (1779—1846), tábornok 143, 147. és j.
Hiller (ezred) 751.
Dr. Hirsch: Biograph. Lexikon der hervorragenden Ärzte 250. j.
Hitroff Nicolaus, orosz diplomata 237. és j.
Hitroffné 269.
Hobbes kereskedő 820.
Hofbauer Karl: Die Alservorstadt stb. c. műve 37. j.

Dr. Hoffmann 861.
Hoffmann, Ernst-Theodor-Wilhelm (1776—1822), német író 177. j.
Hoffmann: Encyclopädie der Erd-, Völker- und Staaten-Kunde 200. j.
Hof- und Staats-Schematismus 254. j.
Hohenlohe hercegség 46. j.
Hohenlohe-Kirchberg Christian herceg CXLVIII. 46.
Hohenlohe-Kirchberg Lujza hercegnő 46. j.
Hohenlohe Langenburg Ludwig herceg 46. és j.
Holics (Nyitra m.) LI. 176. j.
Holland, Henry Richard lord (1773—1880) XXXIX, XLVI, LV, LXXX, LXXXII. 145. j., 783.
— felesége, szül. Vassal Elisabeth (1768—1846) 145. és j., 150, 153, 154, 491. és j., 492, 519, 783.
Hollán Ernő (1824—1900) XXII.
Holzman, írnok XVIII.
Homeros (Kr. e. IX. sz.), görög költő LXXV, LXXVI, LXXVIII, XCVIII. 237. és j., 433. és j., 434, 435, 436, 447, 455, 553. j., 587.
Hompesch Ferdinand (XIX. sz.), máltai nagymester 540. j.
Hope Thomas (1770—1831), angol régiségbúvár és műgyüjtő 277. j., 278. j.
Hopkins, angol kereskedő 552, 555, 556.
Horatius, Quintus Flaccus (Kr. e. 65. — Kr. u. 8.), római költő LVI. 188. és j. 212, 214, 737. és j.
Báró Hormayr Alajos (1782—1848), történetíró 143. j.
Horpács helység (Sopron m.) 748, 750.
Horváth 771.
Horváth János, huszárkapitány XLI.
Houldich, nyerges 817, 821.
Humboldt Sándor (1769—1859), német tudós 50. és j., 51.
Humboldt Vilmos (1767—1835), német tudós és diplomata 50. és j., 278. j., 759.
— felesége, szül. Dachroeden Karolina 278. és j.
Hunok 45.
Hunter, angol kereskedő LXXXIX. 537, 539, 543, 547.
Hunter captain 502, 503, 831.
Id. gróf Hunyady József (1773—1822) XLIX, LI. 176. j.
Hussein pacha 800.
Huszár Bálint, köv. tolmács LXVII. 350. j., 351, 366, 818.
— szül. Testa Terézia bárónő 350. j.
Báró Hügel Alajos (1753—1826), osztrák diplomata 268. és j.
Báró Hügel Károly (1796—1870) osztrák katona és diplomata XL. 64. és j., 183. és j.
Hydra (Hydrea, Hydria), görög sziget LXXXIII. 452, 478, 497, 499.
Hyllus (Kum Tschai), kisázsiai folyó 424. és j. 425. és j.
Hymethos (görög hegy), 509.

Ibrahim pasa 486, 488, 492, 825.
Ibrahim, török kocsis 418.
Ida (Kas Dagh), kisázsiai hegy LXXI. 329, 330. j., 332. j., 401.
Iffland, August Wilhelm (1759—1814), német színész és költő 28. és j.
Ikaria, lásd Nikaria alatt.
Illyria 769.
Imbaher (Imbaba) 383. és j.
Imbros sziget (Dardanelláknál) LXV. 338. és j.
India LXVII. 356, 503, 540.
Inkey Ferenc (1775—1836) XXXVIII. 66. és j., 70. 89., 781.
Ipsera- (Psara) sziget 430, 452, 478. és j., 822.
Irország 482.
Isabey, Jean Baptiste (1767—1855) francia festő 261. és j.
Ismene 492. és j.
Ismid, lásd Nikomédia alatt.
Isnik, lásd Nikea alatt.
Isola dei inglesi sziget (Smyrna) 428, 467. és j.
Isthmia görög helység 513. j., 515. j.

Isthmos-szoros 509. j., 513. j.
Istria LVI. 199.
István főherceg (1817—1867), az utolsó nádor XXI.
Ithaka (Joni sziget) 80. j., 85. j., 297. j.

Jablonowsky, Ludwig Fürst (1784—1864) osztrák diplomata 262. és j., 635. és j.
— felesége, szül. Woyna Carolina grófné (1786—1840) 774.
Jablonowsky, Max Fürst (1785—1846) diplomata 133.
— felesége, szül. Lubomirsky Teréz hercegnő (1790—1847) 133. és j.
Jago porosz főlovászmester 36, 37.
Jalova kisázsiai helység 389.
Jamaika (Antilla-sziget) 85. j.
Janina török város LXXXIII. 307, 328, 497.
Janiska nő 768.
Jankovits (Jonson) captain 544, 546.
Januario szolga 520.
Jason, lásd Thorwaldsen alatt.
János főherceg (1782—1859) XLVI, CXXXVIII. 143. és j., 144, 641. j., 863.
Jeanne d'Arc 42. és j.
Jeffrey, François lord 587. j.
Jelken Kaja kisázsiai helység 375.
Jeni Kali (Sandschak Kalesi) kisázsiai erősség 428. és j.
Jeromos (Bonaparte) (1784—1860) westfáliai király 66. j.
Jersey, Georg Child 5 earl of Villiers (1773—1859) XLVI. 146. j.
— felesége, szül. Fane Sarah Sophia (1785—1867) 146. és j., 149, 783.
Jeruzsalem 220, 287. j., 717. j.
Joel próféta 717. j.
Joel, Karl Ritter von Joelson ügyvéd 761.
Johann (Jean, Giovanni) Széchenyi kocsisa LV. 246, 381, 474. j., 514, 758, 771, 779, 780, 781, 804, 807, 808, 812, 813, 832, 871.
Jókai Mór (1825—1904) XXII.
Jones ménesmester LII.
Jóni szigetek LXIV. 80. j., 291. j., 297. j., 298, 299, 304, 305, 308, 334. j., 353, 424. j., 439, 453, 499, 501, 502, 503, 531, 532.
— tenger LXXXVII. 269. j., 513. j., 527. j.
Jordan 219.
Jortán kisázsiai helység 390.
Josaphát völgye (Jeruzsálem) 717. és j.
Jourdan Graf 757.
Joseph, Széchenyi vadásza 57, 63, 73, 96, 135, 143, 145, 156—7, 164, 177, 766, 769, 771, 779, 781, 782, 842.
Josephine (1763—1814) francia excsászárné, Napoleon első felesége 282. j., 283. j.
József, Jákob fia 286. j.
II. József (1765—1790) CXXXVI. 15. j., 20. j., 23. j.
József főherceg nádor (1776—1847) XXI, XXXIV. 175. és j.
Báró Judica XCII. 560. j.
Julietta (Shakespeare) 222. és j.
Junot, Andoche (1771—1813) Abrantes hercege, francia tiszt 274. és j., 288. j.
— özvegye 274. és j., 288. és j.
Jupiter 369, 505, 509, 510, 512, 525. és j., 827.

Kacskovits Lajos (1806—1891) gazdasági író XXII.
Kadmus 213. j.
Kairó 279. j., 397, 409.
Kakosalesi görög helység LXXXI. 483, 485, 822, 823, 824.
Kalabria olasz vidék XC, XCI. 499, 533, 547, 552, 554, 556, 557.
Kal Hassan kisázsiai helység 395.
Kalifati kisázsiai helység LXVI. 340. és j.
Kanári szigetek 544. j.
Karababa erőd (Euböa) 485, 490, 823, 825.
Karaburun kisázsiai fok 428. és j., 429, 476, 821.
Karamursal kisázsiai helység LXIX. 241. j., 384, 385, 386, 387. és j., 388.

Karaza, lásd Caragea alatt.
Kardamili sciói helység 455.
Karinthia 56. j.
Karlburg, lásd Oroszvár alatt.
Karlovici béke (1699) LXIX. j.
Karni-alpok 56. és j.
Karolina (1768—1821) György angol trónörökös felesége 65. és j., 66. j., 69, 72, 80. j., 82, 88. 89, 91. és j., 139, 768, 779.
Karytäna görög helység LXXXVI. 523, 524, 829.
Kas (Gasi) Dag kisázsiai hegy 376. és j., 377, 390.
Kassiopeia, aethiopiai királyné 297. és j.
— csillagzat 197. j.
Kastro város (Milos-sziget) LXIV.
Kaszinó (club) 132. j., 259. és j., 556.
Katakombák (nápolyi) 76.
Kauffer térképe 787.
Kaunitz, Alois Fürst (1774—1848) LXII. 118. j., 274. és j., 288.
Kaunitz családja 240. j., 241. j., 274. és j. 289.
H. Kaunitz Alajosné, szül. Ungnad-Weissenwolf Franciska grófnő (1773—1859) LXII. 274. és j., 283, 286, 287, 288, 289, 290, 298, 655. és j., 656, 657.
Kaunitz Fernandine grófnő (1805—1862) (később gr. Károlyi Lajosné) LXII. 274. és j., 286, 288.
Kaunitz Karolina grófnő (később gróf Starhemberg G. Antalné) (1801) LXII, CXXX, CXXXIV. 191. j., 241. j., 274. és j., 286. és j.. 288. és j., 442, 611. és j., 637. j., 656. és j., 657, 689.
Kaunitz Leopoldina grófnő (később hg Pálffy Antalné) (1803) LXII. 274. és j., 286, 288. j.
Kaystros (Carysus) kisázsiai folyó 472.
Kazinczy Gábor (1818—1864) XXII.
Kályhák (szénre) 816.
Károly főherceg (1771—1847) hadvezér XXXIII. 703. j.
V. Károly (1500—1558) német-római császár 75. és j., 540. j.
XII. Károly (1682—1718) svéd király 299,
X. Károly (1757—1836) francia király 123. j.
Károly bajor herceg 28. és j., 33. és j., 133, 759, 760, 763.
Károlyi Árpád III, XVII. j., XXVI, XXVII, CIV, CXII, CXIV. 52. j.
Gróf Károlyi György (1802—1877) XX, XXII.
— István (1797—1881) XXIV.
— Lajos (1799—1863) 288. j.
Kean Edmond (1787—1833) angol színész 144, 146. j., 153. j., 159. és j.
Gróf Keglevich János (1786—1856) 15.
Gróf Keglevich Jánosné, szül. Zichy Adél grófnő (1788—1839) 15. és j., 747.
Keletindia LXXXI. 200, 480, 818, 819.
Kelly, Frances Mária énekesnő 146. és j.
Kelly, Michael énekes 146. j.
Kelly, Julius Caesar kisázsiai orvos 397, 398, 402, 404, 405, 406, 411, 448.
Kemble, John Philipp (1757—1823) angol színész 153. és j.
Kemble Sarah, lásd Siddonsné alatt.
Báró Kemény Zsigmond (1816—1875) XXII.
Keos sziget, lásd Zea alatt.
Kephallenia (Jóni) sziget 297. j., 308. és j., 532.
Kepheus æthiopiai király 297. j.
Keratea görög város LXXIX. 477, 625.
Keresztelő Szt. János 374.
Kerkats (Karakasch) kisázsiai hegy 422.
Kerkyra (Korfu) 291. j.
Keshish-Dagh, lásd Olympus alatt.
Kestner J. Chr. hannoveri köv. tiszt 287. j.
Kestner 287.
Gróf Khewenhüller XCIII, CXXXVIII, CXLIX. 623, 625.
Keszi puszta (Nyitra m.) LI.
Killbuen nő 808.
Gróf Kinsky Ferenc (1784—1823) 30. j.
Gróf Kinsky Ferencné, szül. Wrbna Teréz grófnő (1789—1874) 30. és j., 762, 774.

Kirmaird angol 507. j., 508, 531, 534. j.
Kis-Ázsia LV, LXV. 80. j., 200. j., 289, 366. j., 371. j., 385, 407, 424. j., 425. j., 474, 533. j., 539., 814.
Kismarton (Sopron m.) 282. j.
Kiss 776.
Kiss János huszárfőhadnagy 111. és j.
Klagenfurth LIII, XCVII. 55, 176, 177, 643, 779.
Klazomene kisázsiai város 426, 427, 468, 469, 476, 821.
Gróf Klebelsberg Kunó III, IV, XXVII.
Kleomenes athéni szobrász 267. és j.
Klytemnestra 516. j., 614. j.
Kneschke: Adelslexikon 42. j.
Báró Knorr József 151. és j.
Herceg Koháry József Ferenc (1766—1826) 174. j.
Kolostorok: Metamorphosis Jesus (Proti szigete) 474.
— Neamoni (Scio) 438, 439, 448.
— St. Georg (Prinkipos és Calchi szigeten) 369, 370, 371, 373.
— (Antigoni szigeten) 374.
— St. Kristoph (Prinkipos szigeten) 368.
— St. Nicolaus (Prinkipos szigeten) 370.
— Santa Madonna (Calchi sziget) 371, 374.
— St. Maria (Scio) 453, 454.
— Santa Trinita (Calchi sziget) 371, 374.
Kondgeh (Schífa Dagh) kisázsiai hegység 420. és j.
Konstantin I. (Nagy) (274—337) római császár LX. 275. és j., 792, 796.
Konstantin, Pawlowitsch (1779—1831) orosz nagyherceg 35. és j., 755, 860.
Konstantinápoly IX, XII, XXIX, LV, LIX, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXX, LXXI, LXXVII, LXXX, LXXXIII, XC, CXLI. 71, 187, 190, 200. j., 289, 304, 307, 329, 331, 332, 333, 335, 336, 339, 341, 344, 345, 346, 348—356, 357, 358, 359, 360, 362, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 382, 383, 384, 401, 405, 408, 432, 435, 437, 454, 456, 465, 471. j., 479, 486, 488, 498, 500, 545, 787—800, 803, 804, 805, 806, 807, 810. 811, 812, 813, 814, 818, 825.
(Konstantinápoly), Galata 346, 357. j.
— Héttorony 358.
— Pera LXVI, LXVII. 339, 346, 347, 350, 351, 359, 362, 791.
— Tophana 357.
IX. Konstantinus (Monomachos) (XI. sz.) 439. és j.
Kopais görögországi tó 826.
Korfu (Kerkyra) sziget XXIX, LXIII, LXIV, LXXXIII, XC. 241. j., 291, 297, 301. j., 432, 499, 504.
Korfu város LXIII, LXIV. 289, 291, 292, 296, 297, 299 j.. 300, 302, 303, 305, 308. j., 310, 326, 334. j., 537, 803, 811, 812.
Korizmics László (1816—1886) gazdasági író XXII.
Kornis Gyula 25. j., 207. j.
Korone (Coron) görögországi kikötő 309. és j.
Korynthus helység LXXXIV, LXXXV. 496, 506, 511, 513, 514, 515, 516, 827, 828.
— öböl (Alikoni) LXXXV. 513. és j., 515. j., 827.
Kossuth Lajos (1802—1894) XXI, CXXIV.
Kotzebue, August (1761—1819) német vígjátékíró 527.
Koum Kali kisázsiai helység LXV, LXVI. 332. j., 337. és j., 803.
Kozanassa máltai helység 535.
Königsecк 771.
Köppen Péter (1793—1864) oroszországi író 173. j.
Kőszeg (Vas m.) 31, 32.
Krabuta görögországi helység LXXXVI. 520, 828.
Kranichfeld, Friedrich Wilch. Georg orvos 250. és j., 293, 306, 319.
Krebs Széchenyi szakácsa X, LV. 246, 310, 336, 338, 342, 344, 367, 368,

381, 382, 386, 389, 410, 411, 415, 425, 435, 440, 461, 474. j., 514, 532, 801, 803, 804, 807, 808, 810, 811, 812, 827.
Krenosz jogász XVIII.
Krestena görögországi helység LXXXVII. 526, 830.
Kréta (Candia) sziget LXXXIII. 310. és j., 435, 446, 497, 525.
Krisztus 508, 863.
Kronos 525. j.
Kubalek tábornok 752.
Kubinyi Ágoston (1799—1873) XXII.
Kubinyi Ferenc (1796—1874) XXII.
Kumi helység (Euböa) 490. és j.
Kurtowich, görög 458, 459, 460, 462, 464, 466.
Báró Kutschera János († 1832), osztrák tábornok 40. és j.
Kybele, phrygiai istennő LXXVI. 324. j., 434. és j.
Kyklad szigetek LXIV. 200. j., 310. j., 353.
Kyllene, görögországi helység 530. j.
Kythera (Cerigo), Jon sziget 297. j.
Kytheron, (Cytheron) görögországi hegység LXXXII. 484. és j., 493, 509.

L. C. 721, 722.
Labodi katona 771.
Lachaion, görögországi helység 515. j.
La Chatre, Claude Louis duc de, francia diplomata 159. és j.
Laclos, Pierre Ambroise Francois Choderlos de (1741—1803) francia író műve: Les Liaisons dangeureuses 48. és j., 762.
La Croix 24, 752.
Laferté grófnő 362, 804. és j.
Lafontaine, Jean de (1621—1695), francia meseíró, CXXXVI, CXXXVII.
La Garde: Gemälde des Wiener Kongresses 189. j.
Lago Agnano, olaszországi tó 90, 774.
Lago del Fusaro, olaszországi tó 70.
— di Perugia, lásd Perugia-tó.
Lagosta, dalmát sziget 295.
XIV. Lajos (1638—1715) francia király CXXXV, CXXXVI.
XV. Lajos (1710—1774), francia király CXXXV, CXXXVI.
XVI. Lajos (1754—1792), francia király CXXXVI.
XVIII. Lajos (1755—1824), francia király 154. j., 159, 160, 162, 276. j., 362. és j., lásd Granet alatt is.
Lajos bajor herceg, később bajor király (1786—1868) 30. és j., 227. és j., 283. és ., 437, 506, 757, 758.
Lajos főherceg (1784—1864) XLVI, CX, CXXXVIII. 143. és j., 144, 665.
Lajta folyó 408.
Lamb William (1779—1848), angol államférfi 145. j., 782, 783. j.
— felesége, Ponsonby Karolina (1785—1828) 145. és j., 146, 782, 783. j.
Lamia, lásd Zeitun alatt.
La Motte-Fouqué, lásd *Fouqué* alatt.
Lampsacum 343.
Lamtachlum, máltai helység 538.
Gróf Lanckoronsky Antal († 1830) 48. és j., 765.
Gróf Lanckoronsky Antalné, született Rzevuska Ludovika grófnő († 1839) 48. j.
Landaff, angol nő 99, 778.
Landschulz, Széchenyi kísérője keleti útjában. X, LV, LVI, LVIII, LXIII, LXV, LXX, LXXI, LXXIII, LXXVI, LXXIX, LXXXI, LXXXVII, LXXXVIII, XCI, XCVI, XCVII. 193. és j., 201, 204, 212, 214, 237. és j., 239. j., 241, 246, 250. és j. 255, 259, 264, 266, 286, 294, 301, 315, 317, 338, 342, 345, 351, 369, 378, 381, 382, 388, 389, 391, 400, 401, 410, 414, 416, 418, 423, 425, 429, 436, 438, 449, 455, 457, 462. j., 470, 471, 473, 474. és j., 475, 479, 496, 506, 508, 513, 520, 524, 527, 528, 529, 530, 532, 534 j., 551, 557, 568, 587, 602, 603, 604, 622, 629. és j., 801, 804, 807, 808, 809, 813, 827, 828, 830, 831.

Laperiere 132.
Larissa, görögországi helység LXXXII, 480, 488, 506.
Larousse Dictionnaire 28. j., 38. j., 44. j. 123. j., 133. j., 412. j.
Gróf Latour (Baillet) 774.
La Trappe, franciaországi kolostor CXXV.
Lauderdale lord 540.
Laun, csehországi helység 755.
Laura LVII. 211.
Lavalette (Malta) 241. j.
Lawrence, sir Thomas (1769—1830), angol festő XCVII. 642. és j.
Leander (Hero kedvese) LXVI. 342. és j., 343. j.
Lebedea, lásd Livadia alatt.
Lebzeltern, Ludwig Graf (1744—1854), osztrák diplomata 64. és j.
Lecce, olasz város 501.
Lecco-tó (olasz) 183. és j.
Le Chevalier, Jean Baptiste (1752—1836) francia író LXVIII. 337. j., 341. és j., 375. és j., 378.
Lefébvre, Francois Joseph (1755—1820), francia katona 86. és j.
— felesége, 86. j., 151.
Lee et Brant, kereskedők 817.
Lengyelország 846.
Lentini, siciliai helység XCII. 559, 598.
Leochares, (Kr. e. IV. sz.) görög szobrász 260. j.
Leonardo, orvos 448.
Leondari, görögországi helység LXXXVI, LXXXVII. 523, 527, 829.
Leoni, Michele (1776—1858), olasz író 261. és j.
Leonidas 111, 388, 493.
Lepantói-öböl (görög) 308.
Lesage, Alain René: Le diable boiteux c. regénye 65. és j.
Lesbos, lásd Mythilene alatt.
Leschko István 173. j.
Lessing, Gotthold Ephraim (1729—1784), német író 202. és j.
Lesur C. L., francia író 124. j.
Leuchtenbergi herceg, lásd Beauharnais alatt.
Leukadiai szirt (görög) LX. 269. és j.
Leukas, ion sziget (St.-Maura) 269. j., 297. j., 308. és j.
Levante (a Kelet) 289.
Levis, le duc, Pierre-Marc-Gaston de (1764—1830), francia tábornok XLV. és j.
Leyer, angol tábornok 537, 538.
Léda, párizsi vendéglős 133. j.
Libanon-hegy (Palestina) 717.
Libyssa, kisázsiai város XXVIII. 375. j., 377. j., 378.
Licata (Alicuta) siciliai város XCII. 559. és j., 560, 601.
Herceg Lichnowsky Ede (1789—1845) CXIV. 52. és j., 54. j., 174. és j., 654. j.
— levele 52, 53.
— felesége, szül. Zichy Eleonóra grófnő (1797—1861) 174. és j., 774.
Lichnowsky, Karl Fürst (1756—1814) 19. és j., 748.
— felesége, szül. Thun Christina grófnő (1765—1841) C, CI, CXVI, CXXXI, CXXXIV. 654. és j., 658, 663, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 673, 674, 676, 678, 679, 681, 682, 683, 685, 686, 690, 691, 693, 765, 773. j., 844.
Lichnowsky Lina 669. és j., 692, 773.
Liebenberg János, Széchenyi nevelője és jószágigazgatója XXXVII, XLIX. j., L. és j.. LI, LII. és j., LIII, CXXXII, CLIX. 36. j., 283. j., 743. j., 833.
Liebenberg, bécsi kereskedő 777.
Liechtenstein Henrietta hercegnő (1806—1886), később gr. Hunyady Józsefné, CXXII. 23. j.
Liechtenstein, Karl Fürst (1790—1865) 756. és j., 774.
L(iechtenstein), Louis Fürst 288, 774.
Herceg Liechtenstein János (1760—1836) 23. és j.
Herceg Liechtenstein Móric (1775—1819), tábornok 15. j., 29. j., 282. j.
— felesége, szül. Esterházy Leopoldine

hercegnő (1788) 15. és j., 29. és j., 282. és j., 747, 762, 774.
Herceg Liechtenstein Wencel (1767—1842), katona 12. és j., 13, 36, 37, 44, 658, 755, 756, 771.
Ligne, Karl Prinz, de (1735—1814) katona 16. és j., 748, 763.
Ligny, belgiumi falu 111. j.
Liguri-alpok 63. és j.
Linkh, építész LXXX. 283. j., 324. j., 525. j.
Linz 17. és j.
Lipári-szigetek (Sicilia) XCI, XCV. 551. j., 556, 605.
Lipcse 19. j., 91. j., 107. j.
Lipcsei csata XXXIII, LVII, CXXXVIII. 25, 26. és j., 49. és j., 65. j.
Lipica (ménes) LVI. 249, 250.
Lipona grófnő, lásd Bonaparte Karolin alatt.
Lipót (nápolyi) bourbon herceg (1790—1851) 51. és j., 117.
Lipót-rend 40.
Lippa János követségi tolmács 331. és j., 381.
Lippáné, dipl. felesége 364.
Lisemine (Lesina), dalmát sziget 291. és j.
Lissa, dalmát sziget 291, 295.
Lissabon, portugál város 274. j.
Liston, sir Robert (1742—1836) 363. és j.
Litri, lásd Erythrae alatt.
Litta, nő 423.
Littleton, Edward 820.
Livadia (Lebedea), görög helység LXXXII. 489, 492, 493, 826.
Livadostro, görögországi helység 825.
Liven Christoph, Andrewitsch herceg XLVI. 146. j., 161.
— felesége, szül. Benkendorff Dóris grófnő (1785—1857) 146. és j., 148, 149, 154, 155—6, 161.
Livius Titus (Kr. e. 59—Kr. u. 17) római történetíró LVI, LXXIX. 205. és j. 253, 477. és j.
Livri 132.
Livron, angol 768.
Livron Francois, szakács 162, 163.
Mr. Locker és felesége 537, 540, 542.
Logatheti, angol konzul LXXIX. 479, 822.
Logothety Chichini Giorgo 530, 831.
Lombard-Velencei tartomány XXXVI, XXXVIII, LIII. 58. j., 83. j., 257. j.
London VIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVIII, XLIX, LII, CIII, CX, CXXXVIII. 3. j., 85. j., 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 152, 159, 163, 164, 165, 169. j., 346, 396, 406, 476, 587. j., 774, 782, 814, 815, 816, 820.
Londonderry, lásd Castlereagh alatt.
Longhi, Giuseppe (1766—1831), rézmetsző LVIII. 260. és j.
Lonovits József (1793—1867) XXII.
Lonsinsky, lengyel katona 90.
Gróf Lónyai Menyhért (1822—1884) XXII, XXIII, XXIV, XXVI.
Lorenzo, szolga LXXXIV. 506. és j., 508, 808.
Loretto, olasz helység 289.
Louise 96.
Löwenstein, Constantin, Fürst 754. és j., 760.
Lucan lord (Bingham Richard earl) 277. és j.
Lucca hercegség 257. j
Ludolf Wilhelm Const., olasz diplomata 363. és j.
Lukács Móric (1812—1881), író XXII.
Lukretia, ferrarai hercegnő 75. j.
Lunkányi János XXII. — Lásd Liebenberg alatt is.
Lusieri, tájfestő 515, 542.
Lützow, Rudolf, Graf (1780—1858), osztrák diplomata LV, LVI, LIX, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVII, LXVIII. 200. j., 222. és j., 246, 247. j., 250. és j., 262, 268, 275, 288, 289, 290, 292, 293, 298, 299, 300, 306, 307, 311, 312, 317, 319, 320, 321, 322. 327, 329, 330, 331, 335, 337, 349, 356. j., 359, 361, 363, 364, 365, 432, 466, 787. j., 803, 804, 818.
Lybissa, régi kisázsiai város LXVIII. j.

Lykurgus (Kr. e. IX. sz.), spártai törvényhozó 521.
Lykos király 492. j.
Lyoni-csatorna 354.
— öböl 429. j.

M. kapitányné 183.
Machiavelli Niccolo (1469—1527), olasz államférfi és író 631. j.
Macerata, olasz helység XLI. 109. j.
Magdalena-kép, lásd Perugini és Camucini alatt.
Magnesia, kisázsiai város LXXIV. 365. és j., 413. és j., 424. és *i.*, 425. és j., 520, 828.
Magnesiai síkság 424.
Magyarország XIII, XLIII, XLVII, LX, LXIX, LXX, XCVIII, CXL. CXLI, CXXIX, CL, CLVIII, CLIX. 17, 168, 173. j., 175, 271, 353, 393, 394, 409, 414, 483, 764, 844, 846.
II. Mahmud szultán (1785—1839) 304. és j.
Mahomet (570—632), az iszlam vallás megalapítója 500, 790.
II. Mahomet (1430—1481) szultán 795, 799.
Machomet IV. szultán 791.
Mainwaring William 739.
— felesége, szül. Penrose Charlotte 539.
Maitland Antony (1785—1863), admirális 301. és j.
— James (8 earl of Lauderdale) 298. és j., 301.
— John (1789—1839) alezredes 298. és j., 301, 302.
— Thomas angol tábornok 298. és j., 299, 304, 503. és j., 537, 542.
Majláth Béla (1831—1900), történetíró XXV.
Ifj. Majláth György (1818—1883) XXII.
Macedonia 304. j., 307. j.
Makrisia (Makritza), görögországi helység LXXXVII. 527. és j., 830.
Makronisi, görög sziget 477, 822.
Malaha hegy 200.
Malcesky, lengyel 781.
Malek Adel 412, 440.
Malisi öböl (görög) 480. j.
Malmaison, francia kastély 282. és j.
Malta helység 535, 536.
Malta sziget IX, XXIX, LXXXI, LXXXIII, LXXXIV, LXXXVIII, LXXXIX, XC, CXXXIX. 298, 305, 446, 473, 474, 496, 498, 499, 500, 501, 502, 503. és j., 504, 530. j., 531. j., 533. és j., 534. j., 535, 538, 540, 541, 543, 546, 547. és j., 549, 550, 658, 808, 809, 811, 812, 813, 814, 818, 821. j., 831, 832, 844.
Máltai lovagok 540. és j.
Maltepe, kisázsiai helység 367, 375.
Mandri öböl LXXIX. 477. j., 478, 822,
Manfréd (Byron) 192, 193.
Manfredonia olasz város 289. és j.
Mani félsziget (görög) 522. j.
Matinea, görög helység LXXXV. 517. 827.
Manusaki Demetrio 520, 828.
— Lykurgus 828.
Manville, Bailes, De 107. és j.
Marathon görög helység LXXXIII. 494. és j., 496, 497, 512, 826.
Marchall von Perelat Peter, osztrák tábornok 173. és j.
Marcopolo, görög helység 479.
Marcus Aurelius Antoninus (121—180) római császár 612.
Marczali Henrik: Széchenyi első műve 733. j.
Maria-templom (Scio) 439, 508.
Maria signora 367, 369, 371.
Marianne 141.
Marie 154.
Marienburg, porosz város 46. j., 47. j.
Dr. Marini 453, 455.
Marmara-szigetek LXXI. 401.
Marmont (Auguste Frédéric Louis Viesse de, duc de Raguse) (1774—1852), francia tábornok 38. j.
Mars 165, 260. j.
— szobor, lásd Thorwaldsen alatt.
Marsala, siciliai város XCIII. 326. és j.

Marseille, francia város 429.
Marussa (Maruzza), lásd Micheli alatt.
Mastix-fok (Scio) 457. j.
Matapan-fok (görög) 309. és j.
Mathieu, de la Redorte David (1768—1833), francia tábornok 87. és j., 155.
Maudsley, angol mérnök 152.
Maxentius (IV. század) 275. j.
Maximilian Josef I. (1756—1826) bajor király XXXVII. 19. és j., 28. j., 48, 203. és j.
Mayer Alcantara, bankár 771, 777.
Mayo-grófság (angol) 85. j.
Mária Karolina (1752—1814) osztrák fhgnő, siciliai királyné 51. j.
Mária Klementina főhercegnő, Lipót siciliai herceg felesége (sz. 1798) 51. j.
Mária Ludovika (1787—1816) osztrák császárné és magyar királyné 763.
Mária Lujza (Ludovika) (1791—1847) CV. 24. j. 26. j., 282. és j.
Márk evangelista 282. j.
Márvány-tenger LXVIII. LXXI. 232, 343. j., 349. j., 365. j., 372. j.. 393. j., 401, 408, 409. j.. 791, 793, 798.
Máté evangelista 282. j.
Meade Richard, lásd Clanwilliam alatt.
Meade, Selina lady (1797—1872 ?) X. és j., XII, LIV, LCIV, XCVI, XCIX, C, CI, CII, CIII, CXIII, CXVI, CXXII, CXXVI, CXXVIII, CXXIX—CXXXV, CXLII, CXLIII, CXLVII CLIII, CLV, CLIX. 191. j., 200. j., 201. j., 286. j., 597, 637. j., 652. és j., 654—660, 657. j., 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 712. j., 719, 821. j., 832—5, 836—7, 838—9.
Mecklenburgi herceg 759.
Báró Mecséry Károly (1804—1886), rendőrminiszter XVI.
Medici, Giulio, kardinális) (1523-tól VII. Kelemen pápa) 272. j.
Medusa 260. j.
Medvetzky LXXXVII. 529, 831.
Megalopolis, lásd Sinano alatt.
Megara, görög helység 509, 513. j.
Mehmed Ali tatár 480, 481, 482, 484 489, 822, 824, 825.
Melbourne l. viscount (Lamb Pennyston) (1740—1828), ír államférfi XLVI. 145. és j., 782.
— felesége, szül. Milbanke Elisabeth 145 j.
Melchior, szolga 278.
Melich János 173. j.
Meliha, máltai helység 535.
— öböl 536.
Meller Simon: Ferenczy István élete 278. j.
Mello, francia nő 169.
Melos sziget, lásd Milo alatt.
Memphis, egyiptomi város 279. és j.
Mendahora, kisázsiai helység LXXII, LXXIII. 414, 416.
Mendere (Skamandros), kisázsiai folyó LXV, LXVI. 340. és j.
Menelaus, spártai király 750.
Memg, festő 284. j.
Merteul, (a Liaisons dangeureuses regény egyik szereplője) 762.
Merweldt 57. j.
Merweldt, Max Graf (1764—1815) 141. és j., 144.
— felesége, szül. Dietrichstein Therese grófnő (1768—1821) 144, 760.
Merz Károly, követségi titkár 84. és j., 89.
Báró Meskó József (1762—1815), tábornok XXXIV.
Báró Messena János (1785—1851), huszárfőhadnagy LI. 821.
Messina, siciliai város LXXXIX, XC, XCI, XCIII. 71. és j., 503, 537, 542, 543, 544, 545, 546. j., 547, 549, 550, 551. és j., 552, 553, 554, 555, 556, 557, 577, 617, 809, 810, 811, 812, 813, 814.
Messinai-szoros XCI, CLII. 105. j., 545. j. 547, 549, 553, 554, 555, 556.
Mesolonghion, görög helység 529. j.
Metastasio, Pietro (1698—1782), olasz költő 104, 105. j.

Herceg Metternich Klemens Lothar (1773—1859), osztrák kancellár VIII, XXI, XXXVI, XXXVIII, XLIII, LIV, LIX, XCVII, CXV, CXXXIX, CXL. 13, 15. j., 23. j., 24. j., 28. és j., 33. j., 37, 39, 54. és j., 96, 149, 222, 247. j., 262, 286, 329, 334, 432, 619, 620, 640, 642, 761, 763, 847. j.
— felesége, szül. Kaunitz Eleonora hercegnő (1775—1825) 765.
Meyer, Friedrich Ludwig Wilhelm (1758—1840), német költő 121. és j.
Michaud, Joseph François, francia író (1767—1839) 452.
— Louis Gabriel (1773—1858) 452.
Michelangelo, Buonarotti (1475—1519), olasz festő LX. 273. és j.
— Pieta-ja 273. j.
— falfestményei a Sixtini kápolnában 273. j.
Micheli, Széchenyi gör. szolgája LXXXIV, LXXXV. 506, 514, 827, 828, 829, 830.
Micheli Francesco, hajókalauz LXIV. 316, 319, 328.
— Marussa LXIV. 316, 319, 322, 814.
Mier, Felix Graf (1788—1857), osztrák diplomata 65. és j., 67, 73, 83, 89, 118.
Migiarro helység (Goso-sziget) 536, 831.
Mignano, olasz helység XLII.
Mihalidsch (Mihalitza) kisázsiai helység LXXII. 241. j. 409. és j., 410, 411, 412, 413.
Mihály arkangyal (kép) 254.
Gróf Mikó Imre (1805—1876) XXII.
Milano XL, LIII, LIV, CIII, CXVII, CXXVII, CXXXII. 107. j., 109. j., 110, 118, 176 j., 179, 185, 187, 197, 209, 210, 251, 260, 281. j., 298, 684, 769, 772, 815, 821, 833.
Miletus hegy LXXVI. 434.
Milo (Melos), cyclad sziget XXIX, LXIV. 310. és j., 311—325, 327, 333.
Milo, város 323.
Mils asszony 147, 149.
Miltiades (Kr. e. V. század), athéni vezér 494. j., 512.
Miltitz, Alexander Freiherr (1785—1843) követségi tanácsos 354. és j.
Mimas kisázsiai hegy (Bos Dagh) LXXVII. 461. és j., 462, 467.
Minerva római istennő 263, 324. j., 510.
Miriofte kisázsiai helység 342. és j.
Missolungi görög helység 529, 831.
Mistra görög helység LXXXVI. 517. és j., 520, 521, 522, 523, 828, 829.
Modena XL 270. j.
Modena hercegség 83. j., 257. j.
Modon (Methone) görög kikötő 309. és j.
Mohallu Chiflik kisázsiai helység 424.
Monte Rossy (Sicilia) 558.
Mohatits, lásd Mihalidsch alatt.
Moniteur des dates 277. j.
Mont-*Cenis* 78.
— út XXXVI. 354.
Montecavalloni olasz község 276. j.
Monte della Madonna (olasz) 183. és j.
Monte di fo hegy (olasz) 257.
Monte Nero (Aenos) 308. j.
Monte Nuovo (olasz) 70.
Montepulciano olasz község 271.
Montereau francia község 34. és j.
Monte Santo (Athos) hegy (görög) 338.
Montesquieu, Charles de Secondat (1689—1755) francia író CXXXVI. 124. és j.
Montmirail francia község 34. j., 754.
Montpellier francia város 262. j.
Moore, Edgard (1652—1757) angol drámaíró 147. és j.
Moore, Thomas (1779—1852) ír költő XCIV, CXVIII, CXXXI. 190. j., 606. és j., 783.
Moravia 623. j., 624.
Morea (Peloponnesos) félsziget IX, XXIX, LXXXIII, XC. 80. j., 85. j., 308. j., 309. és j., 319, 365. j., 486, 496, 497, 498, 499, 503, 504, 506, 511, 515, 517, 518, 526, 537, 808.
Moreau, Jean Victor (1761—1813), francia tábornok 148. és j.
— neje 148.

Moreau építész L.
Morgets Mr 783.
Morghen, Raffaello (1758—1833) rézmetsző LVIII. 259. és j., 260. és j.
Morley, earl of (John Parker) (1772—1840) 161. és j.
Morpheus 508.
Morvaország LI.
Morzin, Peter Graf 143. és j.
Gróf Mosbourg Agar nápolyi államférfi 90. és j., 102, 103, 778.
Moszkva város 481.
Motzi marquise 258.
Mozart, Wolfgang (1756—1791) zeneszerző 38. és j.
Mózes 282. j.
Mönchsberg, lásd Olympus alatt.
Mudánia 369, 379.
Mudánia kisázsiai város 369. és j., 394, 409.
— öböl (Gemlik) LXIX, LXXI. 369. j., 379. j., 393. és j., 394, 401, 409. j.
Muhalits, lásd Mihalidsch alatt.
Mundritza görögországi helység 526, 830.
Munkács (Bereg m.) 752.
Mr Mur francia 543.
I. Murad szultán (XIV. sz.) 382. j.
Murad III. (XVI. sz.) szultán 799. és j.
Murat Joachim (1771—1815) francia katona, Nápoly királya VIII, XXXVIII, XL, XLI, CIII, CXXXVIII. 51. j., 64. j., és 65. és j., 66. j., 82, 84. és j., 90, 94, 95, 98, 99, 101, 109. és j, 125. j., 145. és j., 220, 282. j., 551, 552, 553.
Muret-Sanders 531. j.
Mustafa III. szultán 795.
Mustapha tatár 489, 492, 822, 823, 825.
Mühlenfels 34, 751.
Müller Adam (1779—1829) osztrák író 847.
Müller, Christian Friedrich (1783—1816) rézmetsző LVIII. 259. és j., 260. j.
— Johann Gotthard (1747—1830) LVIII. 259. j., 260. j.
München 277. j., 283. j.
Mykene romjai (görög) LXXXV. 516. és j., 827.
Mytilene (Lesbos) sziget 326. és j., 429, 477. és j.
Nagler: Neues Allg. Künstler-Lexikon 260. j., 263, 271. j., 273. j., 279. j.
Nagy Pali 28.
Nagy Pál (1777—1857) XX.
Nagy Sándor (356—323 Kr. e.) makedoniai király LXVI. 343. és j., 408. és j., 415, 468, 476.
Nandy 815.
Naplóírás VII—XII. XIV—V.
Napoleon I. (1769—1821) francia császár VII, XXXIII, XXXVI, XL, XLIV. és j., LV, LIX, LXIII, CIV, CV, CXXXVIII, CXXXIX. 3. j., 12. j., 13. j., 15. j., 19. j., 22. j., 23. j., 27. j., 28. j., 34, 42. j., 46, 47. és j., 65. j., 66. j., 72, 87. és j., 109. és j., 111. j., 123. és j., 133. j., 136. és j., 137, 149, 154, 156, 160, 162, 168. és j., 169, 172. j., 259. j., 261. j., 272. j., 274. j., 276. j., 284. és j., 297. j., 299, 302, 362. j., 438. j., 447, 450, 540. j., 541, 653. j., 714, 770, 771.
Narcisse angol nő 152.
Naudet párizsi vendéglős 133. j.
Naxia, Cyclad sziget 325. és j., 444.
Gr. Nádasdy Ferenc (1801—1883) csász. kir. igazságügyminiszter XVI.
Nápoly IX, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, LV, LX, LXVI, LXIX, LXXXI, LXXXIII, XC, XCIII, XCIV, XCVII, CIII, CVI, CVII, CVIII, CIX, CXIV, CXV, CXVI, CXVII, CXXX, CXXXI, CXXXII, CXXXIII, CXXXVIII, CXL, CXLI, CXLII, CXLIX, CLIII. 46, 51. és j., 57, 63, 64. és j., 66. j., 70. j., 73, 75. j., 80. j., 85. j., 88, 91. j., 92, 94, 95, 100, 101, 102, 106. j., 107. j., 109. és j., 112. és j., 115, 127, 183, 186, 255, 271, 278. j., 281, 345, 352, 394, 426. j., 441, 492, 498, 501, 502, 503, 504, 533. j., 542, 549. és j., 551, 552, 556, 605, 606, 609, 611, 619, 620, 621, 623, 624, 625, 634, 640, 641, 642, 657, 704, 709, 757, 765, 766, 768, 770, 771, 774, 778, 779, 810, 811, 813, 814, 818, 821, 843.
Nápolyi öböl 621. j.
Nápolyi hadjárat LVIII. 704.
Nápolyi királyság 58, 257. j. Lásd még (Két) Sicilia királysága alatt.
Negropont helység LXXXI, LXXXII, 479, 480, 481, 485, 486, 488, 489, 490, 493, 494, 495, 822, 823, 824, 825, 826.
Negroponte (Euboea) görög sziget 326, 822, 825.
Neipperg, Adam Albert Graf (1775—1829), osztrák tábornok, Mária Lujza morganatikus házastársa XLI, XLII.
Nelson Horatio (1758—1805) angol tengernagy 248. és j.
Nemea görögországi helység LXXXV. 516, 827.
Nemzeti Kaszinó XXIII, XXIV.
Nemzeti Szinház XXII.
Neochorion görögországi helység 453.
Neptun 100. j.
Nera olaszországi folyó 272. és j.
Nereus tengeri isten 297. j., 560. j.
Nesselrode, Max Julius Wilhelm Franz Graf (1723—1810) orosz diplomata 149. és j.
— Karl Robert Graf (1780—1862) orosz államférfi 163.
Nessus, lásd Thorwaldsen alatt.
Neumann Fülöp diplomata XLV, 139, 141. és j., 144, 155—8, 821, 842—3.
— felesége 156.
Neusiedler See, lásd Fertőtó alatt.
Newbatel lord 774.
New-Market angol helység XLVI, XLVII. 140. és j., 141, 142.
Ney Michel (1769—1815) moszkvai herceg, francia tábornok 162. és j.
Németh Gyula 382. j.
Németország LV. 71, 353, 491, 527, 764.
Niamest város 20. j.
Nibby, Antonio (1792—1839) olasz archaeologus 275. és j.
Nickerl 774.
Nicolachy Antonado vendéglős 491.
Nicolosi olaszországi helység XCI. 558. és j.
Nif Dag, lásd Tachtaly alatt.
Nikaria (Ikaria) sziget 453, 457. és j., 465, 472.
Nikea kisázsiai város LXIX. 379, 384, 385. és j., 396.
— (Isniki) tó LXIX, LXXI. 379. j., 390. és j., 391, 392, 401.
Nikomédia (Ismid) kisázsiai város LXVIII, LXIX, LXXI. 371. j., 372, 376, 379, 380, 383, 384, 385, 388, 396, 401.
— öböl LXVIII, LXIX, LXXI. 374, 378, 384. j., 401, 409. j.
Nilufer kisázsiai folyó 407. és j., 408.
Nilufer sultana 406. és j.
Nilus folyó 359. j., 365. j., 498. j.
Gróf Nimptsch Ferdinándné, szül. Zierotin Karolina grófnő (1777) CIX.
Niobe királyné LVIII, LXXIV. 264. és j., 424. és j., 425.
Nissata görög sziget 509. és j., 511.
Nobile Pietro (1774—1854) építész 249. és j.
Noja 99.
Norma CXXII.
North, Frederick lord (earl of Guilford) (1732—1792) angol államférfi 502. és j.
Nostitz, Karl Graf katona 172. és j.
Nostiz' Leben c. mű 33. j.
Gróf Nugent Laval (1777—1862) tábornok 641. és j.
Nuova Encyclopedia Italiana 236. j.
Nürenberg 491.

Occhiobellói hídfő (olasz) XL.
O-Donell, Max (1812) 209. j., 255. és j.
— Moriz Graf (1780—1843) osztrák katona LVI, LVII, CXXVIII. 35. j., 205. és j. 206, 209, 212, 252, 255.
— felesége, szül. Fleury Christianne (1786—1867) LVI, LXXVIII. 35. és i., 36, 37, 209. és j., 251, 252, 254, 255.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS

O-Donell, Moriz (1815—1890) 209, 255, 759.
Odysseus XCII. 553.
Oedenburg, lásd Sopron alatt.
Oedipus XCV. 614. és j.
Oehlenschläger, Adam (1779—1850) dán, svéd és német író CXLVII. 4. és j.
Oeta görögországi hegy 480. j.
Oise kerület 134. j.
Gróf Ojarowsky (Oscherowsky) Ádám (1776—1855) orosz tábornok 42. és j., 762.
Olad helység (Vas m.) 750, 751.
Olaszország XXXVI, XXXVIII, XLII, XLIV, XLV, LV, LVI, LIX, LXI, LXXXVIII, XC, XCVII, CVII, CXIV, CXV, CXXVII, CXXVIII, CXL, CXLIV, CXLVIII, CXLIX, CLIV. 45, 49. j., 54, 56, 58. és j., 65. j., 66. j., 80. j., 82, 83. j., 109. j., 145. 176, 178, 186. j., 191, 196, 215, 245, 247, 251. j., 257. j., 267, 269, 270, 271, 276, 285. j., 296, j., 303, 405, 435, 499, 501. j., 504, 506, 532. j., 533. j., 547. j., 559. j., 635. j., 640, 643, 653, 655, 703, 764, 782, 834, 843.
Oláhország, lásd Rumélia alatt.
Ollen Mr. 783.
Olympia völgye (görög) LXXXVII. 527, 528.
Olympus hegy (görög) 493. és j.
Olympus hegy (Kisázsia) LXVI, LXIX, LXX, LXXI, LXXXVI. 243. és j., 330. és j., 341. j., 369. 394. és j., 395, 397, 399—402, 407, 410, 520.
Br. Ompteda Friedrich westphaliai diplomata 66. és j., 70, 71, 77, 81, 84, 90, 91, 272, 274, 287, 780.
O'neill Eliza (1791—1872) ir színésznő 150. és j., 153. és j.
Opcsina istriai helység 246.
Orchán szultán (XIV. sz.) LXXI. 406. és j.
Báró Orczy József (1746—1804) főispán 33. j.
Báró Orczy László (1787) huszárkapitány 33. és j.
Orestes 516. j., 614. j.
Orlando Furioso (Ariosto) 215 j.
Gróf Orlov Alexej Grigorjevich (1737—1808) orosz tengerésztiszt 458. és j.
Gróf D'Ornano francia katona 66. j.
Oroszi község 34.
Oroszország L. 173. j., 284. és j., 450, 527, 690, 770.
Oroszvár (Karlburg) helység (Moson) 747.
Orso cavalier 549, 551, 556.
Ország 776.
Os burun kisázsiai fok 374. j., 375.
III. Osmán kalifa (XVIII. sz.) 790, 792, 798.
Ossa görögországi hegy 324. j.
Otranto olasz város LXXXIII. 289. és j., 296, 305, 499, 501, 502, 504, 821.
Ottenfels-Gschwind, Franz Freiherr (1778—1851) osztrák diplomata XXIX, LXVII. 241. j., 353. és j., 355, 787. j.
Otto francia követ 756.
Otway, Thomas (1651—1685) angol költő 153. és j.
Overbeck, Johann Friedrich (1789—1869), festő 286. j.
Ovo, lásd Petra Carabi alatt.
Oxford lady 783.
Ozea görögországi hegység 482. j.
Ömerkő kisázsiai helység 414.

P. hercegek.
Paar, Johann Graf (1780—1840) osztrák katona 35. és j.
Paar, Karl Fürst (1773—1819) tábornok 122. és j., 123. j.
Pacthod, Michel Marie (1764—1830), francia katona 38. és j.
Padua XXIX, LVI, LVII, CVIII, CXXVIII. 204, 206, 209, 212, 251. és j., 253, 254. és j., 266, 639, 801.
Paganini, Nicolo (1782—1840), olasz hegedűművész LVIII. 225. és j.
Paget 162. és j., lásd Anglesey marquess alatt is.
Pagliopolis falu (Korfu) 301. és j.

Pagos, kisázsiai hegy 427.
Pahlen, Nikolaus Graf, orosz 250. és j., 782.
Pahlen Péter (1745—1826), orosz államférfi 251. j.
Palajapolis (Paliapolis), lásd Sinano alatt.
Palaio Phanari, görögországi helység 527, 528.
Palais Royal 33. és j., 357.
Palanta, görögországi helység 489.
Palazzuolo-Acreida, siciliai helység XCII. 559.
Paleocapa Pietro (1789—1867), mérnök XXI.
Paleo Castro, görögországi helység 488, 495.
Palermo, siciliai város XCIII, XCIV, XCV, CXXXI, CXXXVIII, CL. 186, 503, 542, 549, 551, 555, 605, 611. 612 j., 617, 624, 625, 811, 813, 843,
Palestina LXXVIII.
Palin, svéd követ 354, 363.
Palio Castro, kisázsiai kastély 377, 379.
Palladio, Andrea (1508—1580), olasz építőművész LVI. 254. és j.
Palmyra, régi libyai város 718. és j.
Pamela 132.
Panaro, olasz folyó XL.
Pap molnár 775.
Pappenheim, Theodor Friedrich Graf (1771—1853), bajor tábornok XXXVII. 48. és j.
Pardeni, sciói patak 438.
Paris, trójai királyfi 103, 282, 332.
Parish David (báró Senftenberg), bankár XL, XLV, 91. és j., 100, 101 j., 103, 131, 138, 151, 767, 774, 778, 781.
— John 91. j. 131.
— testvérek 131.
Parker John, lásd Morley earl alatt.
Parmenion, macedon hadvezér (IV. sz.) 343. és j.
Parnassus, görögországi hegy LXXXII, LXXXV. 243. és j. 493, 515.
Parnes, görögországi hegy LXXXIII. 482, 484, 496. j.
Parori (Paronic), görögországi helység LXXXVI. 522. és j. 828.
Paros Kyklad-sziget 200, 315.
Passage Faideaux (Párizs) 357.
Patmos Sporad-sziget 453, 465.
Patras, görögországi város IX, XXIX, LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVIII, XC. 241. j., 496, 497, 499, 502, 503. és j., 506, 508, 530, 534. j. 537, 546, 807, 808, 818, 825, 831, 835.
Patroklos, görög hős LXV. 338.
Pauenheim grófnő 764, 765.
Pauler Gyula (1841—1903), történetíró XXIV.
Paulich Ferenc, ezredes 300. j.
Paulich Jakab, ezredes 300. és j.
Paulo, kisázsiai sziget 375.
Paur Iván (1805—1888), családi levéltárnok XVIII, XIX, XXII.
Pausanias (Kr. e. II. sz.), görög történetíró LV, LVI, LVIII, LXXX. 80. j., 85. j., 212. és j., 243, 259, 275, 424. j., 523.
Paxos (Paso) Jón-sziget 297. j., 308.
Pál (Szent) 695.
I. Pál (1754—1801) cár 24. j.
Gróf Pálffy Antal (1793—1879), osztrák diplomata 274. és j., 287. és j., 288.
Gróf Pálffy Ferdinánd (1774—1840) 19. és j., 28. és j., 29, 48, 174, 762.
Gr. Pálffy Ferenc (1764—1827) 33. és j.
Gróf Pálffy Jánosné, szül. Ligne Euphemia hercegnő (1773) CX.
Párizs XXXIII, XXXVI, XLIII, XLIV, XLIX, L, LII, CII, CIII, CVII, CX, CXII, CXXXVIII. 3. j., 15, 16, 24. j., 27. j., 28. j., 38. j., 56. j., 71, 72, 86, 103, 116. j., 131. j., 132, 133. j., 134, 135, 139, 156, 159, 163, 164, 172, 176. j., 177, 190. j., 273. j., 277, 279, 281. j., 282. j., 335, 362, 396, 437, 613, 703, 704, 764, 770, 863.
— I. párizsi béke CV.
Párma hercegség 83. j., 257. j.
Pecz: Ókori Lexikon 297. j. 492. j.

Pelagosa dalmát sziget 295.
Pelias jolkosi uralkodó 236. és j.
Peloponnesos görög félsziget (Morea) LXXXIV. 424. j., 452. j., 478. j., 497. j., 510, 511. és j., 523. j., 560. j.
Pelops 516. j., 614. és j.
Pelops nemzetség XCV. 614. és j.
Pendichi kisázsiai helység 375.
Peneios görögországi folyó 529. j.
Penrose, Charles Vinicombe (1759—1830) admiralis 539.
Pentelikon görögországi hegy LXXXIII. 496. j., 509, 510, 821. j., 822.
Pente Nissia görög sziget (Diaporia) 512.
Pepe, Guilelmo (1783—1855) olasz tábornok XLII.
Peregrini asszony 287.
Gróf Perigord Ödön (1787—1872) francia államférfi 36. j.
Gróf Perigord Ödönné, szül. Dorottya kurlandi hercegnő (1793—1865) 36. és j., 774.
Perugia olasz város LX. 270, 271. és j.
— tó LX. 271.
Perugini (Vannucci), Pietro (1446—1524) olasz festő LIX, LX. 267. és j., 271. és j., 274.
— Magdalena képe 267.
Perregaux francia bankár 815.
Perret olasz nyelvmester 66, 67, 68, 97.
Perschke, Chr. G. († 1818) német író 847. és j.
Perseus 297. j., 516. j.
— lásd Canova alatt is.
Pescara d'Avalos, lásd Avalos alatt.
Pest XCIII, CXXV. 14, 624. 771.
Pesti hecc-szinház 25. és j.
Pesto olasz falu (Paestum) 100. és j., 767, 774.
Pesto siciliai város 503.
Petra Carabi görögországi sziget 309. j.
Petrarca Francesco (1304—1374) olasz költő LVII. 105. j., 210. és j., 211.
Pétervár 173.
Pfeffel, Christian Hubert Freiherr (1765—1834) bajor diplomata XLVI. 164. és j.
Pfeffel Gottlieb (1736—1809) német költő 164. j.
Phélippeaux francia tüzértiszt 42. j.
Pherae (Thessalia) 236. j.
Phanari, lásd Fanari alatt.
Pharsala görög helység LXXXII. 489.
Phloka (Ploka) görög helység 528. és j., 830.
Phrygius (Kumtschai) kisázsiai folyó 424.
Phygalo görög helység 830.
Phyle görög vár LXXXIII. 496. j., 497, 826.
Donato de *Piano* orgonakészítő XCII.
Pico di Teneriffa kanáriszigeti hegy 544.
Pierrot 599.
Báró Pillersdorf Ferenc 151. és j.
Pindar (Pindos) görögországi hegy LXXXIII. 497. és j.
Pinkafő (Vas m.) 51. j., 752.
Pion kisázsiai hegy (Bülbül Dagh) 472. és j.
Pireus görög helység LXXXIV. 506, 507, 508.
Pisani, Giuseppe (XIX. sz.) szobrász 270. és j.
Pitt William (1759—1806) angol politikus 145. j.
VII. Pius pápa (uralk. 1800—1823) 94. és j.. 253.
Plaideux asszony LXI. 190. j., 276.
Plasket Richard 537, 540.
Platea görögországi helység LXXXII. 489.
Plato (Kr. e. 427—347) görög bölcsész LVI, CLVI. 201. j., 207. j., 212.
Plato: Sokrates Apológiája 25. j., 207. j.
Pley von Schneefeld, Andreas Freyherr 143. és j.
Plinius, Gajus Secundus (23—79) római tudós 428.
Plummer angol férfi 150.
Pó folyó (olasz) XL. 109. j.
Pocock Richard LV. 505. és j.
Poetae lyrici Graeci 509.
Pola istriai vár LVI. 200. és j., 251.

Polignotus 513.
Politi olasz bankár 780, 781.
Polyfemos kyklops XCII. 558. j.
Polyklet (Kr. e. V. sz.) görög építész 513. j.
Pomo dalmát sziget 295.
Pompéji olasz romváros CVIII. 81, 82, 91, 102, 768.
Ponsonby Frederick, lásd Bessborough alatt.
Pontebba olasz határváros CXLIX. 55. és j., 58, 176. j,
Pontafel osztrák határváros 176, 643, 769.
Poroszország 46. j,, 764, 770.
Me Portelli 532.
Portici olasz város 91. és j., 621.
Porto dei Mastichi sciói öböl 457.
Portofino sciói öböl 457.
Portugallia 22. j.
Poseidon tengeri isten 297. j.
Poseidonia görög gyarmat 100 j.
Posilippo-hegy (Nápoly) XCVII. 99. j., 640.
Poszvék tanuló XVIII.
Potamo korfui helység 303.
Potamos folyó 303.
Gróf Potocki Artur (1787—1832) orosz ezredes 41. és j.
Poussin Caspar (tul. Dughet Caspar) (1613—1675) francia festő 262. és j.
Gróf Pozzo di Borgo Károly (1764—1842) orosz diplomata XLIX.
Prága 50.
Praxiteles (Kr. e. IV. sz.) görög szobrász 284. és j.
Prawald istriai helység 247. és j.
Prestani istriai helység 250.
Preveza albániai város 304, 307, 543.
Prinkipo sziget (Márványt.) LXVIII, CXLI. 241. j., 356. j., 367, 369. és j., 370, 371, 372, 374, 375.
— helység 370.
Proctor 66. j., 69.
Lady Proctor 66. és j., 67, 70, 72, 768.
— levele 66, 67—68, 68—69, 70—71, 72.
Prometheus 645.
Propertius Sextus (49. Kr. e.—16. Kr. u.) római költő 128.
Propock angol író 108.
Propontis (Márványt.) 343.
Proti sziget (Márványt.) 367, 374.
Prusias II. (186—149. Kr. e.) bithyniai király 378.
Psyche 18.
— szobor, lásd Thorwaldsen, Canova, Camuccini alatt.
Pucelle, lásd Voltaire alatt.
Punta dei Baibieri helység (Dardanellák) 342. j.
Pyrgos görögországi helység LXXXVII. 527, 528. j., 529, 830.
Pythagoras (Kr. e. VI. sz.) görög bölcsész 455. és j.

Quinzy 132.

Rabata (Viktoria) helység (Goso sz.) 536.
Racine, Jean Baptiste (1639—1699) francia költő 587.
Gr. Radetzky József (1766—1858) osztrák tábornok 57. j., 861.
Radioffani olasz falu LX. 270, 272. j., 768.
Rafael (Santi, Raphael) olasz festőművész LVIII, LIX, LX, LXIV. 260, 267. és j., 271. és j., 273. és j., 284. j., 320. és j. — Erechiel LIX. 267. és j. — Fornarina LXIV. — Fuligno LX. 273. és j. — Madonna dell'Impannata LIX. 267. és j. — Madonna della Sedia LIX. 267. és j. — Stanzák 273. és j. — Transfiguratio 272. és j.
Raghib pacha 795.
Rajna 131. j., 756.
Raleigh amerikai város 281. j.
Ramsden angol kapitány LXXIX. 473, 474, 475, 476, 818.
Rassi görögországi helység 527, 830.
Herceg Rasumowffsky András (1752—1836) orosz diplomata 32. és j., 53. j., 155. és j., 654. j., 659. és j., 661. j., 667, 672, 673, 674, 677, 685, 690, 691, 844,

Herceg Rasumoffsky Andrásné, szül. Thürheim Konstantine grófnő (1785—1867) LXXX. 53. j., 54. j., 155. j., 675. és j., 685, 686, 687.
Ratzky bankár 771.
Rába folyó 521.
II. Rákóczy Ferenc (1676—1735) LXVI, LXIX. j. 343.
Reggio olasz helység XC. 545, 551, 552, 587, 809.
Rehhof porosz helység 46. és j., 47. j.
Reichard: Guide des voyageurs en Europe 133. j., 138. j.
Reiger und Schlick kereskedők 817, 818, 820, 821.
Reni, Guido (1575—1642) olasz festőművész LX, 271. és j.
Rennel, James (1742—1830) angol író LXV. 337. és j., 340.
Reno olaszországi folyó XL. 256. j.
Resina görögországi folyó 520. j.
Reuss-Greitz hg., lásd 19. Henrik alatt.
Révai Lexikon 169. j., 304. j.
Rhea istennő 525. j.
Rhodus sziget LXXXIII. 497, 540. j.
Rhône folyó 354. j.
Rhyn, René van német író CIV. j. 190. j.
Rhyndacus (Adranos) kisázsiai folyó LXXII, CXLI. 408, 409.
Richárd, az oroszlánszívű (1157—1199) angol király 412. j.
Richelieu 846.
Rimini, Francesco de 540. j.
Rinaldo (Tasso) 220. és j., 221.
Riposto siciliai kikötő 558.
Ritschi utazó 543.
Ritter: Geographisch Statistisches Lexikon 199. j., 308. j.
Rivière, Charles-François de Riffardeau marquis (1763—1828) francia diplomata 362. és j., 363.
Robert párizsi vendéglős 44. és j., 133. j., 163, 172.
Robinson 623. j.
Rocher de Cancal párizsi vendéglő 132, 133. j.
Rodokanaki görög 451, 452.
Rodostó törökországi helység LXVI. 342. j., 343.
Rohan herceg 28. j.
Rohonczy Ignác (1802) volt alispán, kanc. tanácsos XXII.
Roma XXIX, XL, LX, LXII, LXXX, LXXXIV, XCVI, XCVII, CXXXIV, CXXXVIII, CLII.47. és j., 64. és j., 72. j., 91. j.,169, 190. j., 222, 223, 235, 249, 260, 261, 264. j., 270, 272, 273. j., 275. és j., 276. j., 278. j., 283, 284. j., 285. j., 286, 287, 288, 289, 290, 420, 477. j., 506, 549. j., 612, 624, 640, 641, 642, 644, 655, 657, 765, 766, 768, 802, 813, 814. — Capitolium LX. 274. és j. — Colosseum 275. és j. 279. — Konstantin-diadalkapu 274. és j. — Monte Pincio LX. 274. — Porta-Pia LX. 274.
Róma temploma 200. j.
Romano Giulio (1492—1546) olasz festő 272. j., 320. és j.
— Fornarina képe 320.
Romanos Paleologus byzanci császár 799.
Romeo (Shakespeare) 192. és j.
Ropp Theodor 277. és j.
Rosette afrikai város 365, 498.
Rosetti Bernhard osztrák tisztviselő 248. j.
Rosinante, lásd Don Quihote alatt.
Ross bankár 556, 810.
Rossi siciliai hegy XCI. 558. és j.
Rosty Károly katona XXXVIII. 94. és j., 774, 781.
Rothelin Eugène de 113, 114.
Rothes Haus (Esterházy bécsi háza) 36.
Roubeau orosz konzul 447.
Rousseau, Jean Jaques (1712—1778) CXXXVII. 104. j., 105. j.
— Confessions CXXXVI.
— Du Contrat social XCV, CII, CXXXVI, CXLI, CLIII. 624. és j., 630. és j., 631. és j., 632. és j., 637. j., 734. és j.
— Emil CXXXVI.

(Rousseau), Nouvelle Heloise XXXIX, CXVII, CXXVIII, CXXXIII, CLIX.
Rowand kereskedő 167, 776.
Rubens, Petrus Paulus (1577—1640) németalföldi festő LX, 273. és j.
Rucipero férfi 559.
Rumélia 499, 504.
Russel John, 6. bedfordi herceg (1766—1839) XLV, XLVI. 145, és j. 153.
— felesége, szül. Bing Elisabeth CXXII. 145. és j., 153.
Ruthven James lord (1797—1853) 501. j.
— szül. Campbell Mary 501. és j., 507, 531. és j., 826.
Ruzofska (Rusovsky és Ruchoffska) bécsi courtisane 22. és j., 755.

Gróf S. 724, 725, 729, 731, 732, 815.
— S.-né 670, 671.
Sadetzky főhadnagy 750—1.
Saint-Jean d'Acre (Accon, Akka) sziriai kikötő 42.
Salamis görög sziget 462. j., 509, 513.
Salamisi ütközet LX. 269, 270. j., 509. j.
Salerno olasz város 102, 767, 778.
Salernói öböl 100. j.
Salis, Johann Gaudens von Salis-Sewis (1762—1834) német költő 122. és j.
Salon, lásd kaszinó alatt.
Salona (Amphissa) görögországi helység 489.
Saloniki makedóniai város LXXXIII. 307. és j., 497.
Saloniki félsziget 338. j.
Samos (Sporad) sziget 453, 455, 472, 502.
San Angelo olaszországi hegy 634.
San Antonio máltai helység 535, 537, 538, 553, 809.
San Carlo nápolyi szinház 69, 90, 778, 780.
Sanchez Tamás (1550—1610) spanyol jezsuita író 12. és j.
San Giovanni villa (Kalabria) 553. j.
San Helmo nápolyi vár 71.
San Marino klastrom (Milos) 322, 325.
Santa Anilea klastrom (Milos) 325.
Santi Raphael, lásd Rafael alatt.
Sant Julien máltai helység 539, 809.
San Salvadore korfui hegy 303.
St Spiridion 444.
San Stephano törökországi hegy 343.
— kikötő LXVI. 343, 344.
St Urino sicói helység 451.
Saône franciaországi folyó 354. j.
Sapienza dalmát sziget 309. és j.
Sappho (Kr. e. VI. sz.) görög költőnő 270. j., 282. j.
Saranni, kisázsiai folyó 424.
Sardagani, kisázsiai sziget 375.
Sardes, kisázsiai város LXXVIII, LXXIX. 426. j., 469, 473.
Sardinia királyság 47. j., 83. j., 223. j., 257. j., 703.
Sardiniai király, lásd Viktor Emanuel alatt.
Sardou: Madame Sans-Gêne 86. j.
Saron-öböl 496., lásd Eginai-öböl alatt is.
Saurau, Zeno Graf (1792—1846), CXXVI. 176. j., 204.
— felesége, szül. Hunyady Gabriella grófnő († 1821) LIII, LIV, LV, LVI, LVII, LIX, LX, LXII, XCIV, XCIX, CIII, CXVII, CXVIII, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXVI—CXXIX, CXXX, CXXXII, CXXXIV, CXLIII, CLIII, CLV. 24. j., 28, 41, 176—183, 184, 187—9, 190, 191, 196—9, 200—1, 202, 203, 204, 205, 209, 212, 219. j., 223, 235, 237—8, 240, 244—5, 246. j., 252, 259, 269 j., 280. és j., 286, 287, 332, 422, 637. j., 684, 689, 774.
Sauvayr férfi 767.
Savoya 347. j.
I. Sándor (1777—1825), orosz cár XXXIII, XXXVI, CV, CXXVI, CXXXVIII. 24. és j., 25, 29. j., 30, 32, 33. j., 35, 37, 38, 40, 41, 42, 49. és j. 69, 110, 160, 282, 283. j., 353. j., 437, 757, 758, 761, 762, 763.
Scaevola, Cajus Mucius (Kr. e. VI. sz.), római hős 258. és j.

Scala város 308.
Scalanova, kisázsiai helység 455, 463.
Scavini-Sanson, Blasio Antonio marchese 254. és j.
Sch herceg 288.
Schachscha, kisázsiai helység 389.
Schadow Friedrich, festő 286. j.
Schadow, Rudolf (1786—1322), szobrász LXI. 279, 286. j.
— A fónőnő 279. és j.
— A fürdőből kilépő leány 279. ész j.
Schaffenberger 775.
Schafgotsch 861.
Schahzadé khan mauzoleum 793, 794.
Gróf Scheldon 147. és j., 162.
Schiller, Friedrich (1759—1805), német költő LVIII. LIX.
— Don Carlosa 34, 226. és j., 234, 587.
— Glocke. Tell 210.
— Der Jüngling am Bache 223. és j.
— Kastraten u. Männer 221. és j.
— Musenalmanachja 120 j.
— Taucher 548.
Schladen, porosz diplomata 363. és j.
Schlick kereskedő 816.
Schlick, Franz Graf (1789—1862), osztrák katona 757. és j. 758, 774.
Schliemann Henrik (1822—1890), német kutató LXVI. j.
Schneeberg, osztrák hegy 394. és j., 399.
Schneiderff 222, 257.
Schoen: Pest-budai művészalmanach 25. j.
Schönfeld, Johann Hilmar Graf (1743) 20. és j.
Schönfeld, Ludwig Graf (1797—1828) 774.
Schreiber, Alois Wilhelm (1763—1841) német költő.
Schulenburg, Johann Matthias Graf (1661—1747), velencei tábornok 299. és j.
Gróf Schulenburg-Vitzenburg Károly (1788—1852), osztrák katona 13. és j., 759, 764, 774.
Schuwalow hercegnő 285.
Schwarzenberg, Karl Fürst (1771—1820), osztrák tábornagy VIII, XXXIII, XXXIV, XXXVII, XLII, XLIII, XLIV, XLIX, CII, CX, CXIV. 12. j., 15. j., 20. j., 24. j., 35, 49, 64. j., 94, 96, 131. j., 132. j., 133, és j., 134, 139, 703, 755.
Sciarcha (Casal Caccia) (Malta) 831.
Scilla (Sylla), olasz város XC. 551. és j. 552, 553, 809.
— szikla XCI.
Sciacca, siciliai város (Siacca) XCII. 604, 622.
Scio- (Chios)-sziget IX, XXIX, LXXV, LXXVI, LXXVII, XCVIII, CXVIII, CXXXIX, CXLI, CLII. 241. j., 318, 325. j., 326—456, 457, 458, 462. j., 465, 469, 502, 532, 537, 615, 806, 807, 816, 817, 821.
Scipio, lásd Camuccini alatt.
Scipio, Lucius Cornelius Asiaticus LXXIV. 424. és j.
Scipio, Publius Corn. Africanus (235—183. Kr. e.) 424. j.
Scolio Veneto-sziget 457.
Scripu, görögországi helység LXXXII. 489, 825.
Scutari, kisázsiai város 349, 359, 365, 374. j., 379.
Scylla és Caribdis 503, 546. j., 552, 553.
Sebastiani, Françoise Horace comte (1775—1851), francia tábornok 154. és j., 333. és j.
Sebastopol, krimiai város 452.
Sedikő, kisázsiai helység 470, 471, 472.
Seiler Ignác, osztrák konzul 537.
Seilern-Aspang, Josef Johann Friedrich Graf (1752—1838), osztrák diplomata 40. és j., 48. és j., 763.
Seilern Crescentia grófnő, lásd Crescentia alatt.
Selim I. (1467—1520) török szultán 796.
Selim szultán 787, 790, 793.
Selim III. (1761—1808) török szultán 408. és j., 795, 800.
Selina, lásd Meade Selina alatt.
Seneca, Lucius Annaeus (4 Kr. e. — 65 Kr. u.) római stoikus bölcsész 106.

Senegal (Afrika) 474. j.
Senftenberg, lásd Parish alatt.
Seriphos (Srifanto) Kyklad-sziget 319. és j.
Sestos helység (Dardanellák) LXVI. 342. és j., 343. és j.
Seutin Seraphin katonaorvos XLIII, LVI. 111. és j., 123, 128, 245, 772, 776.
Seva, Széchenyi szakácsa CXXI.
Seymour, Hugh Henry John (1790—1821) angol katona 155. és j.
Sgricci, Tommaso (1788—1836) olasz író LVIII. 236. és j., 258.
Shakespeare William (1564—1616) angol drámaíró XLV. 144. és j., 155. és j., 159. és j., 192. és j., 221. j., 223, 582, 587.
Dr. Shavernague 152, 154.
Sheldon lord XLV.
Sicilia IX, XI, XXIX, LXXXIII, LXXXVIII, LXXXIX, XC, XCI, XCII, CXXVI, CXXIX, CXL, CXLII, CXLIV. 94, 186, 298, 326, 500, 503, 541, 544, 545. j., 547, 548, 551, 554, 555, 560, 605. j., 606, 613, j., 616, 621, 622, 653.
(Két) Sicilia királysága 83. j., 257. j., 503. és j., 504., 606.
Sidd-el-Bahr, lásd Sitil-Bahar alatt.
Siddonsné, szül. Kemble Sarah (1755—1831) angol színésznő 153. j., 165. és j.
Sidney-Smith, William (1764—1840) angol tengernagy 27. és j., 39, 41, 42, 48. és j., 763.
Siena olasz város 64. és j.
Sidonia (Saida) phoeniciai város 454.
Sigaeum kisázsiai hegy LXV. 338.
Sigurd, lásd Fouqué alatt.
Silenus 622.
Sillio siciliai helység 557.
Simmeringi lóverseny L, LI.
Simois kisázsiai folyó 340. és j.
Simonetta (írásmű) 187.
Báró Simonyi József (1771—1832) huszárezredes 22. és j., 755, 860.
Simonyi Franz, Széchenyi szolgája 812.
Báró Sina Simon (1810—1876) XVII.
Sinano (Megalopolis) görögországi helység LXXXVI 523, 829.
Sinigaglia olasz város. 290, és j.
Siphnos (Srifa) Kyklad-sziget 319. és j.
Sitil-Bahar (Sidd-el-Bahr) helység (Dardanellák) LXV. 337. és j.
Skiron görög rabló 513. j.
Skamandros, lásd Mendere alatt.
Skliru (Skitro) görögországi helység 524, 830.
Slavo Choris (Amykla) görögországi helység LXXXVI. 522, 828.
Sligo marquess of, (Browne, Howe Peter) (1788—1845) ir államférfi XL, XLV, XLVI, CIII. 66. j., 85. és j., 90, 108, 117, 159, 161, 163, 767, 768, 769, 770, 775, 778, 779.
Sligo Pauline 132.
— né öreg 144.
Smidt 776.
Smyrna kisázsiai város XXIX, LV, LXVIII, LXXI, LXXIV, LXXV, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXIII. 241, 286. j., 328, 358, 365. j., 366, 408, 412, 413, 421, 423, 425. j., 426. és j., 427, 428. 431, 432, 435, 442, 456, 461. j., 462. j., 463, 464, 466, 469, 471, 473, 474, 575. j., 478, 480, 625, 634, 806, 807, 810, 811, 812, 816, 817, 818, 821.
— öböl 428, 429, 496.
Snipe jockey 141.
I. Soliman szultán (XV. sz.) 793, 794.
Solon (Kr. e. 640—599) görög bölcs 509. és j.
Sommariva, Giovanni Battista 276, 277. és j.
Somssich Pál (1811—1888) XXII.
Sophokles (Kr. e. 496—406) görög drámaíró 237. j., 266. és j.
Sophonisbe 196. és j,
Sopron XVI, XVII. j., XVIII. 757.
— megye XXXIII, LII, LXXXII.
Sorell, Agnes (Voltaire) 584.

Southerne Thomas (1660—1746) angol drámairó 150. és j.
Spallanzany Lazzaro (1729—1799) olasz író LVI. 200. és j.
Spalmadori szigetek 430, 457, 477.
Spanyolország 22, 200, 248. j., 284, 754.
Sparta görög város LXXX, LXXXVI. 212, 496, 517. j,. 521, 522, 828.
Spiegel, Raban Freiherr osztrák tábornok 255. j.
— felesége, szül. De Ligne Flóra (1775—1840) 255. és j.
Sporad szigetek 310. j., 453. j., 455.
Squirilla olaszországi öböl 533.
Gróf Stackelberg Gusztáv (1766—1850) orosz miniszter 32. és j.
Stackelberg Otto Magnus Freiherr (1787—1837), archeologus 510, 525. j.
Stadion, Eduard Graf (1797—1844) osztrák katona 756. és j.
Stadion-Warthausen, Johann Graf (1763—1824) osztrák diplomata 23. és j., 28. j.
Staël-Holstein, Marie Anne baronne de (1766—1817) francia írónő CXLVIII, CL. 3. és j., 4. és j., 7. és j., 8. j., 9. j., 21. j., 67, 133. j., 752. és j., 753, 754, 757.
Stafford, lásd Teddesley alatt.
Stajerország CXLIX. 643, 719.
Stalimene osztrák tengerésztiszt 247, 294, 296, 306, 337.
Gróf Starhemberg Gundakar Antal (1779—1842) osztrák katona XL, XLI, XLII. 109. j., 112, 118. j., 126, 656. j.
— első felesége, szül. Esterházy Julia (1780—1829) 118. j., 126, 656. j.
— második felesége szül. Kaunitz Karolina 118. j., 288. j., 656 j.
— Ludwig Fürst (1762—1833) osztrák diplomata 39. és j., 42, 43.
— Leopoldina, lásd Thürheim alatt.
Steigentesch, August Freiherr (1771—1826), osztrák katona és költő 14. s j., 35. és j., 121. és j., 171, 754, 759, 860.
Stephanie angol nő 150.
Steinamanger, lásd Zalaegerszeg alatt.
Stewart, Charles William lord (3 marquess of Londonderry) (1778—1857) angol diplomata LI. 30. és j., 31, 35, 37, 39, 761.
Stieler Joseph (1781—1858) bajor festő 263. és j.
Stilida görögországi helység LXXXII. 494, 823, 826.
Stiria 55.
Sokrates (Kr. e. 469—399) görög bölcsész LXXX. 201. j., 207, 686.
— lásd Plato alatt is.
Stolberg, Leopold Friedrich Graf (1750—1819) német költő CLVI. 203. j., 213. j.
Stolz kereskedő 820.
Strabo (Kr. e. 63 — 24. Kr. u.) görög földrajzi író 80. j., 85. j.
Strani férfi 531.
Strassburg város (Elsass) 859.
Strobl von Ravelsberger Ferdinand műve 24. j.
Stroganoff orosz diplomata LXVII. 363, 471. j.
Stromboli sziget (Sicilia) XC, XCV. 551, 554, 556, 605.
Stuart, Charles de Rothesay lord (1779—1845) párizsi angol követ XLIX.
Stuart 815.
Stuart angol ezredes 531.
Stürmer, Ignaz Lorenz Freiherr (1752—1829) osztrák diplomata LXVII. 327. és j., 350. és j., 351, 352, 361, 363, 787. j., 815.
— felesége, szül. Testa Elisabeth Freiin 350. és j.
— Elisabeth 350. j.
— Philippine 350. j.
II. Sulejman (1496—1566) szultán 540. j.
Sussex angol grófság 284. j.
Susugerlik kisázsiai helység LXXII. 412, 414.
Susugerlik (Susyghyrly) kisázsiai folyó LXXII. 409. j., 412, 418.

Sutter Jakab festő 274. és j.
Svajc XXXVI, LV, CXLIX. 45, 67, 200. j., 380, 611, 772, 846.
Svédország L. 441.
Swinborne Henry angol író XC. 550. és j.
Syntax, Doctor (Combe W.) 477, 872.
Sypilos kisázsiai hegy LXXIV. 424. és j., 425, 520.
Syracusa siciliai város XXIX, LXXXIX, XCII. 503, 542, 544, 545, 549, 557. j., 559. és j., 560. és j., 599, 600, 809.
Syria 365, 397. j., 501, 717. j., 843.
Szalay László (1813—1864) történetíró XXII.
Gróf Szapáry Antal (1802—1883) XXIII, XXIV.
Szász Károly (1829—1905) költő és irodalomtörténetíró XXIV.
Szászország XXXVI. 46. és j., 274. j.
Szent Anna (Mária anyja) LVII.
Szent Antal (251—356) remete, a szerzetesség atyja LVII. 209.
Szent Ferenc, lásd Assisi alatt.
Szentföld LXXXIII. 498.
Szent Ilona sziget (Atlanti óceán) 438.
Szent János (Keresztelő) (San Giovanni is) 374, 541.
Szent Pál (2—67) apostol LXXXIX. 472. és j., 535, 536. j., 541.
Szentpétervár orosz város 27. j., 282. j., 283. j.
Szent sir 715.
Szentszék 272, 274. j.
Gróf Széchen Antal (1819—1896) XXII.
Széchenyi-album (Török) XIX, XX—XXII.
Széchenyi-archivum (Tasner Géza) XXIII.
Gr. Széchenyi Andor (1812—1841) LVII, CXXI, CXXII, CLVII. 255. és j., 610. és j.
Gróf Széchenyi Béla (1837—1918) XIV, XVII. és j., XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXVI.
Széchenyi emlékek XX.
Gróf Széchenyi Ferenc (1754—1820) VIII, IX, X. és j., XII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVII, XL, XLI, XLII. j., XLIII, XLVIII, XLIX, LIV, LV, LXXV, LXXXIII, XCVI, XCVII, XCVIII, XCIX, C, CI, CXXVIII, CXXX, CXXXI, CXXXII, CXXXIII, CXXXVII, CXXXVIII, CXLII, CXLIII, CXLVII, CL, CLIV, CLIX. 14, 16, 17, 20, 24, 25, 28, 33, 132. j., 224, 245, 285. j., 286. j., 300. j., 330. j., 340. j., 425. j., 426. j., 436, 461. j., 469, 474. j., 479. j., 493. j., 496, 507. j., 529, 530. j., 533. j., 547. j., 615. j., 619, 620, 629. j., 631, 634. j., 635, 637. j., 641, 645, 646, 647, 648, 653, 657, 658, 659, 660, 662, 663, 664, 667, 670, 674, 676, 681, 682, 683, 684, 685, 702, 703, 705, 765, 776, 779, 780, 781, 782, 821, 841, 844, 845, 846.
Gróf Széchenyi Ferencné, sz. Festetics Julia grófnő (1753—1824) C, CXXXIII, CXXXIV, CLIV. 45, 118. j., 245, 436, 496, 619, 647, 652, 657, 659, 662, 665, 666, 667, 670, 673, 674, 676, 678, 681, 685, 702, 705, 776, 815, 821.
Gróf Széchenyi István az amerikaiakról CLII. 550, 589—612.
— Angliáról 167.
— angol ajtókról, angol kéményekről, water closet-ről 782.
— az angolokról LXIII. 302.
— anyjáról 45.
— atyjáról CXLVI. 16.
— Austriáról CXXXIX, CXLIX, CLIII. 167, 171.
— az ásatásokról 82—83.
— becsvágyáról CVII, CX, CXXXVII. 704.
— a boldogságról 88, 294, 564, 574, 618, 705.
— a bűnösségről 47.
— célkitüzése 224.
— egészségéről 351—2, 356, 370, 473, 522.
— elégedetlensége katonasággal CXLI—II, a kormányzattal CXXXIX—CXLI, a neveléssel CXLII, önmagával CXLIII, az uralkodókkal CXXXVII—CXXXIX.

Gróf Széchenyi István elmélkedése az emberi lélekről 79.
— elmélkedése a halálról 856.
— elmélkedése Istenről 854—5.
— elmélkedése a lelki tökéletesedésről 693—702, 770.
— elmélkedése a természetről 43, 44.
— az előszobai várakozásról XLIII. 132.
— az erényességről 47.
— erkölcsi érzésének fejlődése CXXXV—CXLVII.
— az életről 129, 130, 600, 661.
— életcélja XCIV, CXLVI—VII, CLIII, CLIV, 600, 707.
— az életéről 422,
— élete végéről 374.
— az életre nevelésről 547—8.
— az élet tanulóéveiről 606.
— az élvezet- és lelkiismeretről 571.
— az élvezetek megvetéséről 573.
— az élvezés módjáról 354.
— az érdekessé válásról 253.
— az értelemről 159.
— az érzelemről 130.
— érzéki hajlamai CX, CXI, CXXXVII.
— a falusi életről 705.
— a falusi iskoláról 581.
— a fanatizmusról és lelkesültségről 134.
— a fákról 309.
— a festészetről 261, 264.
— férfias akarata 622, 674.
— a figyelmetlenségről 90.
— fiúi tisztelete 648.
— fogadalma 681.
— fordító készségéről 203.
— a földbirtokos kötelességeiről 59.
— a franciákról XLIV. 134.
— a függetlenségről 694.
— fürdése törökmódra 402—3.
— a gázról 782.
— a gépekről XLVII. 168.
— a görögökről LXXX. 486—7.
— a gyűlöletről 248.
— a határozottságról 761.
— a házáról 482, 633—4, 704,
— hazájáról CLIV. 373, 457, 461, 610, 635.

Gróf Széchenyi István hazafias életcélja CLIII.
— hazafias érzése 45, 46,
— a hazafias érzésről 47.
— a hazafias neveléséről CL—I. 175, 572, 577—8.
— hazafias megnyilatkozásai CXLVII—CLIX. 183, 185,
— a házasságról 209—210, 611.
— helyesírása 2.
— a hegyilakók szabadságáról 56.
— hiúságáról 593.
— honfitársairól 576—7, 629.
— *idézetei:*
Alfieriből (?) 631.
Alfieri: Agamemnon tragédiájából 601.
Alfieri: Antonio és Cleopatra tragédiájából 602, 605.
Alfieri: Bruto I. tragédiájából 609.
„ Bruto II. tragédiájából 605.
Alfieri: Filippo (tragédiájából) 597.
Alfieri: Oreste tragédiájából 601—2, 604.
Alfieri: Sophonisbe tragédiájából 611, 612.
Bonnais francia költeménye 120.
Byron: Beppo-jából 353.
Byron: Child Harold-jából 528, 561, 562, 564, 565, 566, 567, 754.
Byron: The Corsair-jából 668. j.
Byron: Manfréd-jéből 192.
Byron: Manfréd-jéből (saját fordítás) 687.
Chesterfield, Philip Dorner Stanhope: Letters to his son, Philip Stanhope Esqu. 119.
Cicero: Ad M. Bratum, Orator 158.
Danteből 668.
Dante: La divina Comedia-jából 540. és j. 560.
Eustace: A Classical Tour through Italy an 1802. 570, 571, 577.
Flaminius ódájából 576.
Fouqué, Heinrich de La Motte: Der Held des Nordens (hőseiték) 5, 6, 10, 11, 12.

Gróf Széchenyi István *idézetei:*
Fouqué: Sintram und seine Gefährten. (Hőstörténet) 140, 772.
Gibbon: The history of the decline and fall of the roman empire c. művéből 612, 613, 616.
Goethe: Das Blümchen wunderschön, Fischer és Das Veilchen c. balladáiból 627.
Goethe: Westöstlicher Divanjából 717.
Goldsmith Oliver: The vicar of Wakefieldjéből 171.
Horatius: Ars poeticajából 188.
Horatius: IV. epistolájából 737.
Ismeretlentől (bölcseészeti) 42.
Ismeretlen angol (költeményből) 155.
Ismeretlen angol költeményből 567.
Ismeretlen angol költeményből 693. j.
Ismeretlen angoltól (moralista) 587—8.
Ismeretlen angol prózából 629.
Ismeretlen francia költemény, La Bataille de l'amour. 627—9.
Ismeretlen francia moralistától 185, 186, 187.
Ismeretlen francia (moralista) 582—3.
Ismeretlen francia (moralistától) 598—9.
Ismeretlen francia próza 632.
Ismeretlen francia próza 735, 741.
Ismeretlen francia próza 773.
Ismeretlen francia (regényből) 131.
Ismeretlen francia regényből 600—1.
Ismeretlen (német költemény az ephesusi matronáról) 127—8.
Ismeretlen német (költeményből) 188.
Ismeretlen német(?) költeményből 461.
Ismeretlen német költeményből 603.
Ismeretlen német költeményből 735, 737.
Ismeretlen német tréfás népdalból 767—8.
Ismeretlen német költeményből 769, 773.
Ismeretlen német prózából 739, 740, 742, 743.
Gróf Széchenyi István *idézetei:*
ismeretlen német prózából — 842.
Ismeretlen olasz próza 639—40.
La Bruyère: Les caractères de Theophraste c. művéből 604.
Lesur C. L.: Des progrès de la puissance Russe 123, 124. és j.
Machiaveli: Discorsi sopra Tito-Livio-jából 631.
Meyer Friedrich: Über die Freude als continuazion (Vers) 121.
Moore Thomas egyik költeményéből (saját fordításban) 190.
— eredetiben 606.
Otway Thomas: Venice preserved (tragédia) 153.
Öhlenschläger Adam: Axel und Wahlburg (tragédia) 4.
Platon Sokrates apológiájából 207, 855.
Rousseau: Contrat du socialjából 624, 630, 631, 632, 734.
Salis, Johann: német költeménye 122.
Sanchez Tamás: Disputationum de sancto Matrimonio sacramento 12.
Schiller: Don Carlos-ából 226—234.
Schiller: Der Jüngling am Bache c. költeményéből 222.
Schiller: Kastraten und Männer c. költeményéből 221.
Schreiber: Die innere Welt (költemény) 122.
Shakespeare: Hamlet 144, 155, 192.
Macbeth 159.
Southerne Thomas: Isabella or the fatal Mariage (tragédia) 150.
Staël-Holstein: De l'Allemagne 3, 4, 7, 8, 9, 21, 22, 25, 34, 751, 752, 753, 757.
Steigentesch August: Lied 120—1. és j..
Tasso, Torquato: Aminta 124.
— Amore fuggitivo 125.
— Gerusalemme liberata 75. és j., 76, 81, 85, 86—7, 88, 91, 92, 94, 96, 98, 100, 101, 102, 105, 107, 108, 221.

Gróf Széchenyi István *idézetei:*
Venzel Immanuel: Vollstandiger Lehrbegriff der gesammten Philosophie (Klugheitslehre) 17, 18, 19.
Vergilius Georgiconjából 571.
Voltaire: La Pucelle-jéből 575.
Voltaire: Zaire-jából 224—5.
— az időjárásról 88.
— ifjúkori hibáiról 665, 666.
— ifjúkori tulajdonságairól 636.
— ifjúságáról 586, 588—9.
— az imáról 709.
— az irgalmasságról 97.
— *írói munkái:*
a) értekezése: Vom Reitpferde LIV, CLVII—CLIX.
b) fordításai (költemény) 566, 601, 846.
„ Byron Manfredjéből 687.
„ Plato Phadrosából 201.
c) katonai elmélkedése CLVI. 58—62.
d) költeményei: CLIV, CLV. 193—5 (839—840), 211—2 (846) 240—1 (846) 272, 575, 668—9, 671, 692, 739.
e) levelei:
Avalos herceghez 112.
Berio-Salsa marquis-hoz 103.
Carolinához 615, 844—5.
Herceg Esterházy Miklóshoz 189.
Ismeretlenhez 712.
Ismeretlen nőhöz 841—2.
Liechnowsky Christiane hercegnőhöz 678.
Herceg Lichnowsky Edéhez 52.
„ „ Edénéhez 174.
Meade Selinához 832—5, 836—7. 838—9.
Nápolyi rendőrséghez 54.
Neumann Fülöp köv. titkárhoz 156, 842—3.
Proctornéhoz 68, 72—3.
Rosty Károlyhoz 94—6.
Saurau Gabriella grófnőhöz 179, 188, 189.
V— hercegnőhöz 736—7.
Dr. Wilson Róberthez 845—6.
f) regénytervezete CLIX. 849—853.

Gróf Széchenyi István írói munkásságáról CLIV—CLIX.
— iskolai végzettsége XXXIII.
— az isteni törvényekről 631.
— izgatottsága 665—6, 673, 676.
— a jótékonyságról 549, 550.
— jövőjéről CXLIX. 294, 677.
— jövő hivatásáról 609, 610.
— a katonaságról XXXVIII. 35, 40, 58, 59, 60, 61, 62.
— katonai pályafutása XXXIII—IV, XL—XLII.
— kedélyéről 705.
— a keleti utazás lényegéről 341. j.
— képzelőtehetsége CVII. 78—98.
— a kétszínűségről 135.
— a kis nemzetekről 299.
— kitüntetése: legfelsőbb elismerés (1809) XXXIV. — lásd érdemrendje alatt is.
— kormányformáról 570.
— költeményei, lásd *írói munkái* alatt.
— könnyelműsége CVIII, CIX. 48, 177.
— következetlensége CVII, CIX. 648, 710—1.
— a középszerűségről 695.
— a közlékenységről 110.
— különcsége XLIX, CVII, CVIII, CIX. 78—98, 621.
— a lángészről 263.
— lelkifurdalása 593—4.
— a lelkinyugalomról 606.
— lemondása 498, 507, 677.
— levelei, lásd *írói munkái* alatt.
— lélekről 88, 770.
— a lélek önállóságáról 679.
— a lélek tökéletességéről XCV.
— létéről 606.
— létünk összhangjáról 574.
— logikai tanulmányai. 865.
— a lótenyésztésről LI, LIV.
— a lóversenyről XLVII.
— a magánosságról 561.
— a magyarokról 437.
— a magyar börtönökről 348.
— Magyarországról CXLIX, CL. 17, 165, 460, 764.

Gróf Széchenyi István magyarságáról CXLIX. 26, 45, 46.
— a meggondolatlan tettekről 614.
— meggondolatlanságáról CVII, CIX. 672.
— multjáról LXXIV, LXXXVI, XCIV, XCIX, CXIX. 26, 294, 507, 522, 593, 610, 636, 653—660, 672, 684, 702, 705—7, 710, 829, 832—3, 837.
— a Murat elleni háborúban XL—XLII. 109. j.
— *műveiről* (egyesek); Blick XVI.
Disharmonie XVI.
Hunnia XIX.
Nagy Magy. Szatira XVI.
Gróf Széchenyi István naplói (Zichy) XXV, XXVI.
Önismeret XIX. j.
Pesti por és sár XIX.
Töredékek XIX.
— *műveiről* (összesek): Széchenyi műveinek 1. tervezett kiadása (Tasner) XIX.
Gróf Széchenyi István Összes Munkái. (M. Történelmi Társulat) XXVII.
Gróf Széchenyi István munkái. Összegyüjti és kiadja a M. T. Akadémia (Zichy Antal) XXIV.
Gróf Széchenyi István Munkái I—II. (Szily Kálmán) XXV.
Gróf Széchenyi István munkái korszerű kivonatban. (Török) XIX. j.
Gróf Széchenyi István politikai iskolája saját műveiből összeállítva. (Török) XIX. j.
— naplójáról 222—3.
— naplóírásról 242—3, 265—6, 504—6.
— Napoleonról 36.
— a nápolyiakról 84, 552.
— a nemi felvilágosításról 585—6.
— a nemzetek létéről 175, 629.
— a nemzetek versenyéről 296—9.
— nemzeti elve CXL. CLVI.
— a nemzeti erőről (nevelés) 577—582.
— a nemzeti jövőről 629.
— a nemzetnevelésről 511, 572—3, 629.

Gróf Széchenyi István a nevelésről 20, 521, 574, 577—582, 583—7, 651, 734.
— neveltetéséről XXXIV—VI. 653, 702—4.
— nőkkel társalgása 36.
— a nyelv hatásáról (a szerelemben) 567.
— nyelvtani gyakorlatai 447—8, 864.
— a nyomorúságról 770.
— a nyugalomról 565.
— az olasz nemesekről 83.
— az olasz nyelvről 93.
— *olvasmányai:*
Alfieri tragédiái, Sophonisbe 196.
Antigone, Virginia, Mirra 204.
Anakreon dalai 237, 268.
Ancora d': Guide de voyageur pour les antiquités et curiosités naturelles de Puozol et des environs, traduit par Barles de Manville 107. és j.
Andréossi: Essai sur le Bosphore stb. 395. és j.
Bailly Jean: The ancient History of Asia 407. és j.
Barker Edmond: The History of Rome by Titus Livius 477. és j.
Barthelemy J. Jacques: Voyage du jeune Anacharsis en Grèce 516. és j.
Brenner: Ausflug von Konstantinopel nach Brussa in Kleinasien 373 és j.
Brydone: A Tour trough Sicily and Malta 550. és j.
Burney Frances (D'Arblay): Eveline (regény) 148. és j.
Byron: The lament of Tasso 261.
Chandler R.: Travels in Asia minor and Greece stb. 263. és j., 424. és j.
Clarke Edward: Travels in various countries of Europa, Asia and Africa 243. j., 364.
Cottin Sophie: Mathilde (regény) 412. és j.
Charles Doris: Amours secrètes de Napoleon Bonaparte 168. és j.
Erwin: Reise in Sicilien 548.
Eustace: A classical Tour through Italy 215.

Gróf Széchenyi István *olvasmányai:*
Gell W.: Itineraire of the Morea 514.
Goethe: Werthers Leiden 287. és j.
Hammer (Purgstall): Umblick auf einer Reise von Konstantinopel nach Brassa és Typographische Ansichten gesammelt auf einer Reise in der Levante 375. és 376. j.
Hoffmann Ernst: Nachtstücke 177. és j.
Holland Henry: Travels in the Jonian Isles, Albania, Thessalia, Macedonia 491. és j., 519.
Horatius levelei 212.
Kotzebue művei 527.
Lamb Caroline: Glenarvon (regény) 783.
Lechevalier: Voyage dans la Troyade 341. j.
Voyage de la Propontide stb. 375. és j.
Michaud Biographie 452. és j.
Nibby: Itineraire de Rome et de ses environs 275. és j.
Öhlenschläger: Aladin oder die Wunderlampe (dráma) és Correggio (tragédia) 306. és j.
Pausanias Periegesis 212, 523.
Plato: Phädros 201.
Rennel James: Observations or the topography of the Plain of Troy 337. és j.
Rousseau: La Nouvelle Heloïse ou Lettres de deux amans 104. és j.
Schiller: Glocke 210. Wilhelm Tell 210. Taucher 548.
Shakespeare: Antonius és Cleopatra 221.
Romeo és Julia 222.
Spalanzany Lazzaro: Viaggi alle due Sicilie e in alcune parti dell'Appennino 200.
The Tour of Doctor Sintax 477, 872.
Swinborne: Travels in the two Sicilies 550. és j.
Thukidides: A peloponnesosi háború 339.
Tyraeus: De apparitione dei stb. 646, 872.

Gróf Széchenyi István *olvasmányai:*
Voltaire: Histoire de Charles XII. 299. és j.
— La Pucelle 302.
— olvasmányainak hatása CXLVII—VIII.
— az országnagyok viselkedéséről 572.
— az osztrákokról 503—4.
— az osztrák kereskedelemről 459—460.
— az osztrák konzulokról 300, 537.
— az osztrák uralkodó családról 25, 50, 167.
— az osztrák viszonyokról 441.
— az önállóságról 694.
— önérzete CX.
— önismerete CXLV—VI.
— az öngyilkosságról 102, 692.
— önmagáról 165, 235—6, 283, 419, 421, 674, 702—4, 711.
— az önmegalázásról 595.
— az önmegismerésről 130—1.
— önszemrehányásai 190, 192, 196.
— önvallomása 17, 132.
— önvádja XCII, CIV, CXVI, CXVII—CXXV. 593—4, 607—8, 636—8, 653—5.
— a pedantizmusról 568.
— a pénz erejéről 431.
— a polgár kötelességeiről 591.
— politikai megbizatása 94.
— *rendjelei: a)* Sardiniai Mauritius- és Lazarus-rend keresztje.
b) Szt. Wladimir-rend IV. oszt. keresztje.
c) Porosz katonai érdemkereszt.
d) Siciliai érdemrend XXXIII. 703. j., 704. j.
— a régi szellemről 47.
— a rézmetszésről 259.
— a rókavadászatról L.
— a simmeringi lóversenyről L, LI.
— a spártai nevelésről 521.
— spleen-je 31.
— stílustanulmányai 865—7, 869—870.
— a szabadságról 694.
— a szegénységről 97.
— a szerelemről 42, 107, 201, 205, 222, 244—5, 252, 731, 769.

Gróf Széchenyi István a szerelemhajhászásról 571.
— szerelme LIII.
Gabriella CXXVI—CXXIX. 177, 237—8.
Hortensia XXXIX, XLIII.
Karolina XXXVII—XXXVIII, CII—CXXVI. 55.
Proctorné XXXIX. 67.
Selina C—CII, CXXIX—CXXXV. 658—693.
— a szeretetreméltóság kellékeiről 104.
— a szeretve levésről 635.
— a szobrokról 261.
— a szoktatásról 617.
— szüleiről 636.
— tájleírásai 352, 368—9, 371, 396, 438—9, 464—5.
— a táncról 417.
— a tengeri betegségről 292—3, 625.
— a természetességről (müvészetben:) 568.
— a természet szépségéről LXXVI.
— a természet törvényeiről 43, 44.
— a testnevelésről 584, 651.
— a tetszeni vágyásról 711.
— a tevékenységről 619, 705.
— a tökéletességről 600, 608, 618, 619, 638, 688.
— a török épületekről 518.
— a török lovakról 467.
— a törökországi diplomatákról 362—3.
— a törökökről 336, 347, 382, 393, 423—4.
— a történelemről 158.
— a tudásról 81.
— a tudósokról 391, 513.
— a túlzásról 617
— udvarlásairól 684.
— az ujság szelleméről 47.
— az unalomról 711.
— az utazásról 491.
— *Utazásai:*
a) Páris—Turin—Milano—Bécs 1814 május 4.—június. XXXIII.
b) Nápolyba 1814 decz. 1. 54—183.

Gróf Széchenyi István *utazásai:*
c) Francia- és Angolországba 1815 szept. 9—1816 jan. 1. XLIII—XLIX. 131. és j.—173.
d) Francia-és Angolországba (másodszor) 1816 okt. 8.—nov. 20. LII.
Milanóba 1817 máj. 18.—dec. LIII. 176. és j.—187.
e) Keletre: LV—XCVIII, 187—644.
1. Triest—Milano—Padua—Ferrara—Firenze—Roma—Ancona 1818 jul. 13.—aug. 18. LIV—LXII. 187—288.
2. Adriai tengeren—Korfu—Milos—Tenedos (1. tengeri út hadihajón) 1818 aug. 18.—szept. 11. LXII—LXV. 288—331.
3. Tenedos—Chanak Kalesi (2. tengeri út bárkán) Koum Kali—Trója vidéke—Chanak Kalesi 1818 szept. 11—18. LXV—VI. 331—340.
4. Chanak Kalesi—Rodostó—Konstantinápoly (3. tengeri út bárkán) 1818 szept. 18.—okt. 23. LXVI—LXVIII. 341—356.
5. Konstantinápoly—Prinkipos sziget—Aretzu—Nikomedia—Karamursal—Hersek (4. tengeri út bárkán) 1818 október 24.—30. LXVIII—LXIX. 356—389.
6. Hersek—Bazarkő—Brussa 1818 okt. 31.—nov. 6. LXIX—LXXI. 389—407.
7. Brussa—Acselar—Mihalidsch—Susugerlik—Mendahora—Gyülgyük—Gelembe—Akhissar—Magnesia—Smyrna 1818 november 7.—15. LXXII—LXXV. 417—425.
8. Smyrna—Scio—Csesme—Vourla—Smyrna (5. tengeri út bárkán) 1818 nov. 18.—dec. 7. LXXVI—LXXVIII. 425—469.
9. Smyrna—Burnabad LXXVIII. 475.
10. Smyrna—Ephesus—Smyrna 1818 dec. 8.—dec. 15. LXXVIII. 470—473.
11. Smyrna—Athene (6. tengeri út angol hadihajón) 1818 dec. 21. LXXIX—LXXX. 473—480.

Gróf Széchenyi István *utazásai:*
12. Athene—Negropont—Thebe—Lebedea—Cheronea—Thermopylae—Zeitorin; vissza Stilidától—Marathonig (7. tengeri út bárkán)—Athene LXXXI—LXXXIII. 480—496.
13. Athene—Pentelikon—Athene 1819. jan. 2. és 15—20. közt LXXXIII. 496. j.
14. Athene—Phyle—Athene 1819 jan. 20. LXXXIII. 496. j.
15. Athene—Zoster-fok 1819 jan. 30. LXXXIII. 496. j.
16. Athene (Pyraeus)—Egina—Pente Nissia—Korynthus (8. tengeri út bárkán)—Argos—Tripolitza—Mistra (Spárta)—Leondari—Karitina—Phanari—Makritza—Pyrgo—Gastouni—Ali Cheleby Patras 1819 febr. 6.—20. LXXXIV—LXXXVIII. 496—531.
17. Patras—Malta (9. tengeri út kereskedelmi hajón) 1819 febr. 21.—márc. 19. LXXXVIII—LXXXIX. 531—4.
18. Malta—Cumino—Cuminotto—Goso—Malta (10. tengeri út bárkán) 1819 márc. 19.—30. LXXXIX. 534—543.
19. Malta—Syracusa—Messina (11. tengeri út keresk. hajón) 1819 márc. 30.—ápr. 7. LXXXIX—XC. 543—551, 560—591.
20. Messina—Reggio—Scylla—Messina (12 tengeri út bárkán) 1819 ápr. 13. XC—XCI. 551—6.
21. Siciliai körút: Messina—Giardini—Nicolossy—Etna—Catania—Lentini—Syracusa — Palazzuolo - Akreide — Caltagirone — Alicata — Giorgent — Sciacca — Castelvetrano — Marsala—Trapani—Alcamo—Palermo 1819 ápr. 16.—máj. 14. XCI—V. 557—560, 591—620.
22. Palermo—Nápoly (13. tengeri út kereskedelmi hajón) 1819 máj. 15—16—20. XCVI—VII. 620—639.
23. Nápoly—Róma—Ferrara—Padua—Firenze—Klagenfurt—Bécs 1819 máj. 29.—jún. 11. XCVII. 639—644.

Gróf Széchenyi István *utazásai:*
f) Bécsből—Cenkre (gyalog) 1819 jún. 25. XCIX. 645.
— a vagyoni rendezettségről 647.
— a vallásról 441, 590—7, 609, 646, 854—5.
— vallásos érzésének fejlődése CXXXV—CXLVII.
— a váláról 540.
— a városi életről 705.
— a verselésről 49.
— verstani tanulmányai 865.
— a vesztegzár kellemetlenségéről 500—1.
— a veszteségről 688.
Gróf Széchenyi Istvánról mások CLII—CLIII. 28, 50, 147, 173, 239—240, 683, 715, 716, 764.
Gr. Széchenyi Lajos (1781—1855) XXXIII, CIX, CXIV. 120. és j., 129, 749, 758, 779, 781, 862.
— felesége, szül. Clam-Gallas Aloizia grófnő (1781—1822) CXIV, CXXIII.
— Mária, később gróf Zichy Lászlóné (1804—1863) CIX.
Széchenyi-múzeum XXVI, LXIV. j., LXVIII. j.
Gróf Széchenyi Ödön (1839—1922) XXI.
Gróf Széchenyi Pál (1789—1871) XXXIII, XXXVII, XXXVIII, LI, LII, CIII, CXII, CXV, CXVII, CXXXI. 14. j., 46, 54. j., 155, 176. j., 702, j., 774, 779.
Gróf Széchenyi Pálné, szül. Meade Karolina (1794—1820) VIII, X, XXXVII, XXXVIII, XLVIII, LIV, LVI, LVII, LXIII, XCII, XCIV, XCV, CI. j,. CII, CIII—CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXXI, CXXXII, CXXXIII, CXXXIV, CXLIII, CLIV, CLV, CLVII. 14. és j., 24. j., 32, 46, 52. és j., 54. és j., 110. és j., 146. és j., 170, 190. j., 191. j., 192, 195. j., 196, 255. j., 593. és j., 606. és j., 607. és j., 608. és j., 610. j., 615. és j., 637. j., 652. j., 654. j., 658, 664. j., 666. j., 677, 678, 684. j., 762, 773, 774, 779, 780, 781, 816, 844—5.

Szilágyi, katona 771.
Szily Kálmán (1838—1924) XXV, XXVI.
Szögyényi László (1806—1893) XXII.

Tabagyik, kisázsiai helység 395.
Tachtaly (Nif Dag), kisázsiai hegy 427. és j., 471. és j.
Tacitus Cornelius (54—117), római történetíró LX. 272. és j.
Talleyrand Charles Maurice herceg (1754—1838), francia államférfi 36. j., 50. és j., 51, 86.
— felesége Me Grant 50. és j., 51.
Tanagra, görögországi helység 484.
Tankréd († 1112), keresztes lovag (Tasso) 217. és j., 218, 219, 220, 221.
Tantalus LXXVIII. 264. j., 547, 516. j., 614. j.
Tanyi Lászlóné 776.
Taormino (Taorminum), siciliai helység XCI, XCIII. 545, 552, 557, 621.
Tarentói, olaszországi öböl LXXXVIII. 532, 534. j, 543. és j.
Tarvis, karinthiai község 57. és j.
Tasner Antal (1808—1861), Széchenyi titkára, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, XXIII, XXV, XXVI.
— Géza XV, XVI. j., XVII. j., XXII. és j., XXIII, XXIV.
Tasso, Torquato (1544—1595), olasz költő 75, és j., 215. és j. 255. és j., 587.
— Aminta XLIII. 124. és j., 125, 215. j., 216.
— Amore fuggitivo 125.
— börtöne LVII. 215. és j., 255, 256.
— Gerusalemme liberata XXXIX, LVII. 75, 76, 81, 85, 86—7, 88, 91, 92, 94, 96, 98, 100, 101, 102, 105, 107, 108, 215. j., 216, 217—221, 256.
Taygetos, görögországi hegy LXXXVI. 520. és j., 522, 614. j., 828, 829.
magyar táncnevek 861.
Täubel, bécsi kereskedő 167.
Teddesley (Stafford angol grófságban) 820.
Tegea, görögországi helység LXXXV, 517, 827, 828.
Tempe, görögországi folyó 493. j.
— völgye 493.
Tempest 263.
Tenedos-sziget (Dardanellák előtt) XXIX, LXIV. LXV, CXXXIX. 326. és j., 327, 330, 331, 332, 333, 338, 803.
Tenerani, szobrász 276. j.
Terapia, törökországi helység LXVII. 359. és j., 360.
Terni, olasz város LX. 270. j., 272. és j.
Terpsychore, lásd Canova alatt.
Terracina, olasz város 64. és j., 549.
térképek 816, 817.
Testa Károly, tolmács 364. és j., 365.
Báró Tettenborn Károly (1778—1845), katona és diplomata 24. és j., 755.
Térdszalagrend 39.
Thebae, görögországi város LXXXII. 481, 489, 490, 491, 492. j., 493, 822, 825.
Themistokles (Kr. e. 525—459), athéni hadvezér LXXXIV. 343. j., 462. és j., 509.
Themse, angolországi folyó 147. j., 152.
Theotoky, korfui elnök 300. és j., 302, 304.
Thérain, franciaországi folyó 134. j.
Thermopilaei, görögországi szoros IX, XXIX, LXXXI, LXXXII. 479, 480, 481. j., 489, 493, 807, 826.
Thermopilas (Fouqué) 111, 241. j.
Theseus, görög mondai hős 510.
Thessalia, görögországi vidék 304. j., 480. j., 489. j., 493, 497. j.
Thiele M.: Thorwaldsens Leben LXI. 277. j., 278. j.
Thieme: Allg. Lexikon der bild. Künstler c. műve 91. j., 260. j., 264. j., 275. j.,
Thieme—Becker: Künstlerlexikon 205. j., 264. j.
Thierry, Adolf Freiherr (1803—1867), cs. kir, rendőrminiszter XVI.
Thorwaldsen, Bertel (1770—1844), dán szobrász LXI, LXXXIV. 190. j., 275—279, 283, 506.

(Thorwaldsen), Adonis-szobor 277. és j.
— (Plaideux) Bacchante LXI. 276.
— Byron-szobor 278.
— Elcho-szobor 277.
— Esterházy-szobor 276.
— Humboldtné-szobra 278.
— Ifjú juhász 278. és j.
— Jason-szobor 277. és j.
— Mars-szobor 277. és j.
— Mercur-szobor 278. és j.
— Nagy Sándor diadalmenete LXI. 276—7.
— Nessus centaur elrabolja Deianirát 278. és j.
— Psyche 278. és j.
— Vénus-szobor 277. és j.
Thököly Imre (1657—1705), szabadságharcos LXIX. j.
Thrasybulos (Kr. e. IV. sz.), görög vezér LXXXIII. 497. j.
Thukidides (Kr. e. V. sz.), görög történetíró 339. és j.
Gróf Thun 775, 777.
Thürheim Josephine grófnő (1791—1847) 686. és j.
Gróf Thürheim Józsefné, szül. Stahremberg Leopoldina grófnő (1794—1859) 42. és j., 190—1.
Thürheim Lulu grófnő (1788—1864) VIII, CIV. j., CVI, CXI, CXXVI, CXXXII. j. 675, 688.
— Mein Leben emlékirata 22. j., 24. j., 37. j., 53. j., 75. j., 133. j., 160. j., 237. j., 253. j., 559. j., 669. j., 690. j.
Thyestes, Pelops fia 614. j.
Thymbros, kisázsiai folyó LXVI. 340. és j.
Thyrrheni-tenger 64. j., 70. j.
Tiberis, olaszországi folyó 272. és j.
Gróf Tiesenhausen Ferdinánd († 1805) orosz katonatiszt leányai 237. és j.
Tige, Josef Graf (1786—1870), osztrák tiszt 862. és j.
Timbuktu, afrikai város 543.
Tinos, Kyklád-sziget 477. és j.
Tirol 248. j.
Tiszaszabályozás XXI.
Tofetti Nani, szakácsné I4.
Toldy Ferenc (1805—1875) XIX, XXII, XXXVIII.
Tolentino, olasz község 109. j.
Tooze máltai vendéglős 535, 542, 808.
Torelli táncosnő 257.
Torlonia Giovanni marchese (1754—1829) 284. és j., 810.
Toscána-nagyhercegség XL, XLI. 63. j. 83. j., 221, 257. j.
Tourvell (a Liaisons Dangeureuses alakja) 762.
Toussouf aga 793.
Török János (1809—1874) XIX, XX, XXII, XXIII.
Törökország LXXII. 17, 329. j. 347, 353, 365. j., 367, 373, 376, 381, 387, 392, 405, 406, 410, 432, 433, 441, 454, 459, 460, 488, 499, 500, 518, 641, 642, 653, 656, 747.
Történelmi Társulat I, II, III, IV, XXVI.
Történeti Szemle CIV.
Trafalgari ütközet 248. és j.
Traján (53—117), római császár 258. és j.
Transfiguratio, lásd Crisfari alatt.
Trapani, siciliai város XCIII. 613.
Trasimeno-tó, lásd Perugiai-tó alatt.
Trasimenusi ütközet 271. és j.
Trattner 173. j.
Trauttmannsdorff, Ferdinand Fürst (1749—1827), főudvarmester 763.
Trauttmannsdorff, Johann Graf (1780—1830), főlovászmester 13. és j., 658.
Trebisonde, kisázsiai város 452.
Trefort Ágoston (1817—1888) XXII.
Tricon, férfi 821.
Triest XXIX, LV, LVI. 199. j., 200. j., 241, 246. és j., 247, 249. j., 251, 289, 305, 459, 500, 501, 801, 807, 811, 816, 817, 818.
Triesti-öböl 251. j.
Tripolis, afrikai királyság 501, 533.
Tripolis, város 542. 543.
Tripolitza (Morea), görögországi helység LXXXV. 365. és j., 517. és j., 518, 519, 520, 828.

Trogoff, Joachim Simon Louis de (1760—1840), francia katona XLIX. 28. és j., 172, 764.
Trója XXIX, LXV, LXVI. és j. XCVIII, CLII. 80. j., 332, 337, 341. j., 343, 803.
Trója-fok 332.
Troyes, francia város 172. j., 754, 860.
Tschernyschew, lásd Chernicheff alatt.
Turin, olasz város XXXIII, 29, 47 és j., 56. j., 63. j., 763, 765.
Tübingen, würtembergi város 4. j.
Tyraeus Petrus (1546—1601), jezsuita író XCIX. 646, 872.

Udine, olaszországi város 247.
Ulibad, kisázsiai helység 408.
Umbria, olasz tartomány 271. j.
Unterberger, Leopold Freiherr osztrák tábornok 50. és j.
Urbino, lásd Rafael alatt.
Gróf Uwarow Fedor (1769—1824), orosz tábornok 42. és j.
Úrmény helység, (Nyitra) LI. CXXIII, CXXIX. 176. j.
Úrményi József XXII.

V. hercegnő 717, 718, 719, 721, 722, 724, 730, 732, 733, 736.
V. kisasszony 689.
Valentin 331.
Valetta, (maltai) város LXXXVIII, LXXXIX. 534, 536, 537, 539, 541, 542, 810.
Validé 791, 792.
Valmon, (a Liaisons Dangeureuses alakja) 20. j., 762.
Vannucci, lásd Perugino alatt.
Vasari, Giorgio (1512—1574), olasz festő 271. és j.
Vaseli M. 825.
Vaskapu XXI.
Vatikan 272. j., 273, 281, 282. j.
Vathi, kisázsiai helység 485. és j., 489. j.
Vaudricourt, valószínűleg Vaudoncourt 65. és j., 88, 89.
Vásárhelyi Pál (1795—1846), mérnök XXI.
Veit Philipp, festő 286. j.
Velence LVI, LXII. 23. j., 78, 204, 212, 254. j., 255, 280, 281, 500, 501.
Velencei köztársaság 297. j., 299. és j.
Veli pasa 480, 524.
Velino, olaszországi folyó LX. 272. és j.
Ventrillo, olasz orvos 114.
Venus 103, 511, 827.
— szobor, lásd Kleomenes, Thorwaldsen és Canova alatt.
Venzel Immanuel (1774—1809), német író 17. és j., 18, 19, 751, 752.
verdea bor 326.
Vergilius, Publius V. Maro (70—19. Kr. e.), római költő LVII. 99. és j., 215, 216, 571. 575.
Vernier M., francia író 116. és j.
Verona, olaszországi város LIII, CXXVII. 177, 178, 196.
Veronese Paoló (Cagliari) (1528—1588), olasz festőművész LVI. 205. és j., 254. és j.
Vezuv, olasz hegy 91. j., 101. j., 104, 315, 634, 767. j.
Végh István 776.
Véry, párizsi vendéglős 133. j.
Vicenza, olaszországi város 254. j.
Viktor Emanuel I., (1759—1824) sardiniai király XXXIII.
Viktoria, lásd Rabata alatt.
Világos, helység (Arad m.) 206. j.
Vilmos (1783—1851), porosz herceg 759.
Vimpác (Wimpassing) helység (Sopron m.) 705. és j.
Vinci, Leonardo da (1452—1519) olasz festő LX. 273. és j.
Báró Vincent Károly (1757—1834), osztrák tábornok, párizsi követ XLIX.
Virginia 15, 39, 47, 49, 174, 251, 747, 759, 761, 765, 774.
Virginia, lásd Camuccini alatt.
Viszota Gyula II, XXVI.
Visztula folyó 46. j.
Báró Voith Ferdinand (1770—1827) őrnagy XXXIV. j.

Voltaire, Arouet Francois Marie (1694—1778) LVII, CXXXVI, CXXXVII. 215, 224—5, 299. és j.
— Histoire de Charles XII, 299.
— Pucelle 302, 575, 584.
— Zaire LVIII. LIX. 224.
Volturno olaszországi folyó XLII.
Voulissos sciói helység 447.
Vourla kisázsiai helység LXXVIII, LXXIX. 426, 427, 428, 462, 463, 464, 466, 468, 469, 474, 476, 478, 821.
Me W. 841.
Gr. W. 640.
Wagner, festő 173, 506, 525.
Wagner, Johann Martin (1777—1858), bajor festő 283. és j.
Wagram ausztriai helység 764.
Gróf Waldstein János (1809—1876) CXXV.
Gróf Walesca Athanázné, szül. Lascinski Mária 66. és j., 87, 779.
Wallenburg Jakab 250. és j., 292.
Wallin bankár 810.
Wallmoden, Ludwig Graf (1769—1862), osztrák tábornok 22. j.
Walpole Horace (1717—1797), angol iró, 154. j.
Gróf Wartensleben Ferdinánd [1777—1821], osztrák tábornok 38. és j.
Wartensleben, Gustav Hermann Graf 1773—1834), porosz katona 47. és j.
Wartensleben Konstantin, Graf (sz. 1780) vértes kapitány 96. és j., 781.
Washington, George (1732—1799) 281. és j., 609. j.
Waterloo falu (Belgium) CIII. 22. j., 27. j., 111. j., 133. j., 154.
Webster S. G. 783.
Wedgwood Josiah (1730—1795), porcellángyáros 816. és j.
Weimar város 163.
Weiss Bernát (1800—1888) keresk. XXII.
Welden karinthiai község 58.
Wellington (Wellesley Artur), (1769—1852), angol tábornagy 22. és j., 27. j., 111. j., 133. j., 167, 284. j.
Báró Wenckheim Béla (1811—1879) XXII, XXVIII.
Werner Zacharias (1764—1823), német költő 51. és j.
Werther, lásd Goethe alatt.
Báró Wesselényi Miklós (1796—1850) XX.
Westmoreland, earl of lásd Burghersh alatt.
Wetzlar, énekesnő 253.
Wetzlar, német város 287. j.
Wiener Zeitung 66. j.
William, lovász LI.
Wilson, kereskedő LXXXIX. 535, 537, 539.
Dr. Wilson Robert, orvos LXXXI, LXXXII. LXXXIV, LXXXV, LXXXVII, LXXXVIII, XC, XCI, XCIII, XCVI. 480, 484, 486, 491, 492, 502, 503, 506. és j., 508, 513, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 527, 528, 532, 533, 534, 535, 537, 540, 543, 552, 553, 554, 555, 557, 603. és j., 621, 808, 809, 818, 819, 820. és j., 823, 824, 827, 828, 829, 830, 845—6.
Wilson Robert (1777—1849), angol tábornok XLIX. 172. és j., 173, 329. és j.
Wimpassing, lásd Vimpác alatt.
Wimpfen, Franz Emil Graf (1797—1870), katona 186. és j.
Herceg Windischgrätz Alfréd (1787—1862), osztrák katona XXXIII, XLIX, CVII. 35. j., 41. j., 47. és j., 172, 173, 675, 682, 690. és j., 703, 765, 871.
Windischgrätz Alfrédné, szül. Schwarzenberg Eleonora (1796—1848) 41. és j., 690. és j.
— Eulalia (1786—1821) 41. j.
— Weriand (1790—1867) 871.
— Weriandné, szül. Lobkovitz Eleonora hercegnő (1795—1876) 871.
Wooburn Abbey, angolországi helység XLVI. 153. és j.
Wood asszony 141.
Wood and Rose bankház 810.
Woodhouse, siciliai borkereskedő XCIII. 613, 820.

Woolwich, angolországi helység XLVI. 167.
Woyna, Eduard Graf (1795—1850), osztrák katona 14. és j.
Woyna, Moriz Graf, osztrák katona XLIV, XLV. 48. és j., 131 j., 133. és j., 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 762, 774.
Wörthi-tó (Karinthia) CXV. 58. és j.
Wrana, cseh község 29. és j.
Wratislaw, Eugen Graf (1786—1867), osztrák katona 38. és j.
Wrbna (Eugen?) Graf (1786—1848) 774.
— felesége, szül. Erdődy Borbála grófnő (1793—1858) 774.
Id. gróf Wrbna Eugenné, szül. Kageneck Flóra grófnő (1779—1857) 133. j.
Gróf Wrbna László (1795—1849), akkor huszárkapitány 15. és j.
Write, szállodás 166. és j.
I. Wilhelm (1781—1864) würtembergi király 162, 781.

Zakynthos, lásd Zante alatt.
Zalaegerszeg 750, 751.
Zaniny Ferenc, osztr. konzul LXXXVIII. 530. és j., 831.
Zante (Zakynthos) Jóni-sziget LXXXIII, LXXXVIII. 297. j., 308. és j., 326. és j., 499, 502, 531, 532, 534. j., 808.
Zante város 308.
Zara, dalmát város 330.
Zeliska-ház (Bécs) 4.
Zea (Keos), görögországi sziget 326. és j., 477, 822.
Zeitun (török Zeitorin, görög Lamia), görögországi helység LXXXII. 481, 489, 493, 494, 822, 826.
Zene 16.
Zeus LXXXV. 213. és j.. 264. j., 283. j., 614. j.
Zichy Antal (1823—1898) XXIV, XXV, XXVI, CIII. 109. j.
Gróf Zichy Edmund (1811—1894) XXII.
Gróf Zichy Ferdinánd (1783—1862), tábornok XLII. 23. és j., 24, 25, 29, 34, 37, 117, 174. j., 748, 750, 751, 758, 763.
Gróf Zichy Ferdinándné, szül. Széchenyi Zsófia grófnő (1790—1865) XIII, XLII, CX. 23. j., 24. j., 174. j., 662, 664, 665, 758, 774, 776, 779, 780, 781, 782.
Gróf Zichy Ferenc (1777—1839), tábornok 39, 133, 163.
Gróf Zichy Ferencné, szül. Ferraris Mária grófnő (1780—1866) 37. és j., 122. és j., 123. j., 133. és j.
Gróf Zichy Ferenc (1811—1897) XXII.
Gróf Zichy Henrik (1812—1892) Széchenyi mostoha fia XXII.
Gróf Zichy István (1780—1853), diplomata 262. és j.
Gróf Zichy József (1800—1825) X, LV. 193. j., 259.
Gróf Zichy Károly I. (1753—1826), államférfi 14. és j., 15. és j., 23. j., 29. és j., 30, 32, 40, 44, 49, 51, 174. j. 747, 758, 759, 761, 763, 776, 833.
Gróf Zichy Károly II. (1779—1834), a magy. kamara elnöke CXXI, CXXII. 23. j., 759, 776.
— II. felesége, szül. Festetics Julia grófnő (1790—1816) LVII. 24. j., 30. és j., 758, 759, 774, 776.
— III. felesége, szül. Seilern Crescentia grófnő (1799—1875) CXXI. 211. j.
Zimmermann, Széchenyi inasa LV, LXXXIX, XCII. 246, 381, 389, 411, 470, 472, 473, 506, 519, 520, 521, 528, 532, 557, 801, 802, 803, 804, 805, 807, 808, 811, 821, 822, 828, 829, 851.
Zoe, görög császárné 439.
Zoster, görögországi fok LXXXIII. 496. j., 509.
Zrinyi Ilona (1643—1703) LXIX. j.
Zsuzsánna, bibliai 258. és j.

Xanthus Ignác ügyvéd, Széchenyi urad. tisztje és jogtanácsosa XXII.
Xenophon (434—355 Kr. e.), görög történetíró 580. és j.
Xerxes (Kr. e. V. sz.), perzsa király LXVI, LXXXII. 270. j., 343. és j., 493. j., 495.

TARTALOMMUTATÓ.

I. melléklet: Gróf Széchenyi István színes arcképe 1818—19-ből. (Ender János festménye után.) A címlapok után.

II. melléklet: A III. 1. jelzésű naplókötet 127. lapjának hasonmása, a 168. l.

A Történelmi Társulat bevezetése I

Bevezetés III

A Naplók története.

1. A napló mint irodalmi műfaj. 2. Széchenyi naplóinak keletkezése. 3. Széchenyi útinaplója. 4. A naplók külső jellemzése. 5. A naplók Széchenyi lelkének tükre. 6. Tasner Antal és Széchenyi Naplói. 7. Az első kiadás terve. 8. Török János, és a Széchenyi-album. 9. Tasner Géza, Lónyai Menyhért és a Naplók. 10. Zichy Antal kiadása. 11. A Zichy-féle kiadás jellemzése. 12. A Naplók új kiadásának szüksége. 13. A kiadás módja. 14. Az írott naplókötetek leírása ..... VI—XXII

Gróf Széchenyi István élete és működése 1814—19 közt.

(Történeti bevezetés.)

I. RÉSZ.

Széchenyi élete 1814—19 közt.

1. fejezet. Addigi katonai pályafutásának vázlata. Véleménye neveltetéséről ..... XXXIII—XXXVI
2. fejezet. Élete a bécsi kongresszus alatt ..... XXXVI—XXXVIII
3. fejezet. Nápolyi útja ..... XXXVIII—XL
4. fejezet. Részvétele a Marat elleni háborúban ..... XL—XLIII
5. fejezet. Párizsi és első angolországi útja ..... XLIII—XLIX
6. fejezet. Bécsi tartózkodása és munkássága ..... XLIX—LIII
7. fejezet. 1. Milanói útja és tartózkodása. 2. Ujabb szabadságon Bécsben ..... LIII—LIV
8. fejezet. Keleti útja: 1. Olaszországi élményei. 2. Korfu, Milo és Tenedos szigetén. 3. Trója és vidéke; Konstantinápoly. 4. Utazás Smyrnába. 5. Smyrnában és Chios szigetén. 6. Athenei útja és ottartózkodása. 7. Thermopylaei kirándulása. 8. Egina szigetén és Moreán át Patrasban. 9. Malta. 10. Sicilia és körútja a szigeten LIV—XCVII

9. fejezet. Keleti útjának eredménye ..... XCVII—XCVIII
10. fejezet. Első házasodási kísérlete ..... XCVIII—CII

II. RÉSZ.

A szerelem hatása Széchenyi életére.

1. fejezet. Karolina sógornője ..... CII—CXXVI
2. fejezet. Gróf Saurau Gabriella ..... CXXVI—CXXIX
3. fejezet. Lady Meade Selina ..... CXXIX—CXXXV

III. RÉSZ.

Erkölcsi és vallásos érzésének fejlődése.

1. fejezet. A francia forradalom általános hatása ..... CXXXV—CXXXVII
2. fejezet. Széchenyi általános elégedetlensége *a)* az uralkodók, *b)* a kormányzat, *c)* a katonaság, *d)* a nevelés, *e)* önmaga iránt ..... CXXXVII—CXLIII
3. fejezet. Byron és Eustace hatása ..... CXLIII—CXLIV
4. fejezet. Vallásos meggyőződésének megállapodása .... CXLIV—CXLV
5 fejezet. Az önismeret ..... CXLV—CXLVI
6. fejezet. Életcélja..... CXLVI—CXLVII

IV. RÉSZ.

Hazafias megnyilatkozásai.

1. Olvasmányainak hatása. 2. A magyarság és a közbirodalom. 3. A hazafias nevelés. 4. A jövő népe, az amerikaiak. 5. Kortársainak felfogása róla; hazafias életcélja..... CXLVII—CLIV

V. RÉSZ.

Írói munkássága.

a) Költeményei, *b)* fordításai, *c)* értekezései, *d)* regénytervezete, *e)* levelei és naplója..... CLIV—CLIX

VI. RÉSZ.

Milyen képet nyerünk Széchenyiről? ..... CLIX—CLX

Gróf Széchenyi István naplói I. kötet
(1814—1819).

Széchenyi helyesírásáról..... 2
A naplószöveg ..... 3—743

Függelék.

I. I. 8. számú jegyzetkönyv: tréfás megjegyzések, olvasmányidézetek, vegyes jegyzetek ..... 748—777
II. A III. 1. jelzésű naplókötet végéről jegyzetek ..... 778—783
III. I. 9. számú jegyzetkönyv: egy ló betegségének leírása ..... 784—786
IV. III. 4. jelzésű útinaplójának 16 füzete: Guide de Voyageur à Constantinople (b. Ottenfels)..... 787—800
V. I. 10. sz. jegyzetkönyv: kiadásainak jegyzéke keleti útjában, jegyzetei szolgáiról, vásárlásairól ..... 801—820
VI. I. 11. sz. jegyzetkönyv: vázlatos útijegyzetek, levélfogalmazvány Meade Selinához ..... 821—835
VII. III. 8. számú jegyzetkönyv: levélfogalmazványok, költemények, logikai jegyzetek ..... 836—848
VIII. II. 2. sz. jegyzetkönyv: Lebensgeschichte des F (regénytervezet) 849—853
IX. II. 3. sz. jegyzetkönyv: filozófiai elmélkedések ..... 854—857
X. II. 7. sz. jegyzetkönyv: tréfák ..... 858—863
XI. I. 2. sz. jegyzetkönyv: nyelvtani, logikai és verstani jegyzetek 864—870
Hibák és pótlások 871
Név- és tárgymutató ..... 873—923

A Széchenyi utazásait feltüntető térképet a következő kötetben mellékeljük.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁI

a *Magyar Történelmi Társulat* nagy vállalatának, a

„Magyarország újabbkori történetének forrásai"

című kiadványsorozatnak nagyon értékes és terjedelemben is igen figyelemreméltó része.

Gróf Széchenyi István összes munkáinak egy része még akkor, amikor Széchenyi közrebocsátotta őket, több kiadásban elfogyott.

Részben ezeket, részben egyéb munkáit a Magyar Tudományos Akadémia e század első évtizedében újabb kiadásban hozta nyilvánosságra, de már azok sincsenek forgalomban s nem állanak a közönség rendelkezésére.

Munkáinak egy figyelemreméltó része pedig, nevezetesen a Naplóknak és a Levelezéseknek gyüjteménye, csak kivonatosan látott napvilágot, döblingi irodalmi hagyatéka pedig másutt még egyáltalán nem került a nyilvánosság elé.

A Magyar Történelmi Társulat a

„Gróf Széchenyi István összes munkái"

című kiadványsorozattal az *első teljes kritikai kiadást* kívánja nyujtani a legnagyobb magyar munkáiból.

A kiadás mintegy 25, átlagosan 50 ív terjedelmű kötetre van tervezve.

A kötetek sorrendje még nincs végleg megállapítva; az eddig munkába vett kötetek a következők:

I. Gróf Széchenyi István életrajza

* **II. A Hitel** (s a hozzáfűződő kisebb vitairatok).

III. Világ

IV. Stádium

** **V. Kelet népe** (s a hozzáfűződő viták). Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Ferenczi Zoltán.*

* **VI. Politikai programmtöredékek és Garat**

** **VII. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka** I. Naplók. Levelek. Intelmek stb. Szerk. és bevezetéssel ellátta *Károlyi Árpád.*

** **VIII. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka** II. A nagy magyar szatira. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Károlyi Árpád.*

** **IX. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka** III. Blick és kisebb döblingi iratok. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Tolnai Vilmos.*

** **X. Széchenyi naplói:** I. 1814—1819. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta *Viszota Gyula.*

* **XI. Széchenyi naplói:** II. 1819—1826. Sajtó alatt.

A naplók 4—5 kötetét követik Széchenyi egyéb önálló munkái, beszédei s végül levelezései, amelyeknek első kötete szintén sajtó alatt van.

Széchenyi fellépésének közelgő századik évfordulója serkenteni fogja a Magyar Történelmi Társulatot, hogy Széchenyi munkáinak sorozatából a lehetőséghez képest gyors egymásutánban minél több kötetet adjon ki a magyar közönség használatára.

* Előkészülőben.
** Megjelent.